

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**TÜRK EDEBİYATINDA
İSKENDERNÂMELER VE AHMED-İ RIDVÂN'IN
İSKENDERNÂME'Sİ**

DOKTORA TEZİ

İsmail AVCI

Balıkesir, 2013

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**TÜRK EDEBİYATINDA
İSKENDERNÂMELER VE AHMED-İ RIDVÂN'IN
İSKENDERNÂME'Sİ**

DOKTORA TEZİ

İsmail AVCI

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömür CEYLAN**

Balıkesir, 2013

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında 200712512003 numaralı İsmail AVCI'nın hazırladığı "TÜRK EDEBİYATINDA İSKENDERNÂMELER VE AHMED-İ RIDVÂN'IN İSKENDERNÂME'Sİ" konulu DOKTORA tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 19.06.2013 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY~~ ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Mehmet AÇA

Üye
Prof. Dr. Ömür CEYLAN (Danışman)

Üye
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN

Üye
Doç. Dr. Ozan YILMAZ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Ayşe BÜYÜKYILDIRIM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

27.06/2013
Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

ÖZET

TÜRK EDEBİYATINDA İSKENDERNÂMELER VE AHMED-İ RIDVÂN'IN İSKENDERNÂME'Sİ

AVCI, İsmail

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömür CEYLAN

2013, XVII+1165 Sayfa

Bu çalışma esas itibarıyla iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda İskendernâme türü eserlerin ana kahramanı İskender'in (Zülkarneyn) hayatından söz edilmiş, ardından onunla ilgili anlatmaların Batı'da ve Doğu'da ortaya çıkışı ve hikâyenin Doğu'daki yayılma sahası üzerinde durulmuştur. Burada ayrıca Arap ve Fars edebiyatında yazılmış eserler de konu edilmiştir. Türk edebiyatında İskender'le ilgili yazılı ve sözlü edebiyatta var olan metinlere değinildikten sonra konuyla ilgili yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu hâliyle ilk kısım bir anlamda İskendernâme geleneğinin oluşum sürecini ve bu türde verilen örnekleri ele almaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmı Ahmed-i Rıdvân tarafından 1500 yılında kaleme alınan ve devrin hükümdarı II. Bâyezîd'e sunulan 8304 beyitlik İskendernâme'ye ayrılmıştır. Bu kısım üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eserin müellifi Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Burada ayrıca Hayâtî'nin intihalinden, eseri kendisine mal etme çabasından da söz edilmiştir. İkinci bölüm İskendernâme'nin genel özelliklerinin ele alındığı, şekil, muhteva, dil ve üslup özellikleri bakımından detaylı bir olarak incelendiği bölümdür. Üçüncü bölümde ise eserin ulaşılabilen iki nüshasından hareketle hazırlanan tenkitli metni yer almaktadır. Burada Hayâtî tarafından eserin başına eklenen 200 beyitlik mukaddimeye de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İskender, İskendernâmeler, Türk Edebiyatı, Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si.

ABSTRACT

ISKENDERNAMES IN TURKISH LITERATURE AND AHMED-I RIDVAN'S ISKENDERNAME

AVCI, İsmail

PhD, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Ömür CEYLAN

2013, XVII+1165 Pages

This study consist of mainly two parts. In the first part, after mentioning the life of Alexander the Great (Zulkarneyn) who is the main character of Iskendername type works, the emergence of tales about him in Western and Eastern literature and the scope of the story in the Eastern world has been analysed. In this part, the works written on the subject in Arabic and Persian have also been touched upon. After examining texts exist in Turkish oral and written literature about Alexander the Great, the studies on the subject have been introduced. Therefore, the first part touches upon the progress of the emergence of Iskendername tradition and samples on this genre.

The second part of the study is devoted to the Iskendername in which there are 8304 couplets and written by Ahmed-i Rıdvan in 1500 and presented to Bayezid the Second who was the Sultan of the time. This part consists of three chapters. In the first chapter the author of the work, Ahmed-i Rıdvan, his life and works have been introduced. Here, Hayati's plagiarism and his attempt to own the work as if it was his have also been analysed. The second chapter analyses general characteristics, form, content, language and style of the Iskendername. In the third chapter there is edition critique of the texts obtained from two available copies. In this chapter the foreword with 200 couplets added by Hayati to the beginning of the work have also been touched upon.

Key Words: Alexander the Great, Iskendername Genre, Turkish Literature, Ahmed-i Rıdvan's Iskendername.

ÖN SÖZ

Makedonya'dan Hindistan'a uzanan coğrafyada genç yaşta muazzam büyüklükte bir imparatorluk kuran, daha hayattayken hakkında efsaneler anlatılmaya başlanan Makedonyalı Büyük İskender, kısa zamanda elde ettiği başarılarla haklı bir şöhret kazanmış ve ölümünden bu yana iki bin yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen adı hâlâ unutulmamıştır. O, bugün de hakkında araştırmaların yapıldığı, kitapların yazıldığı, filmlerin çekildiği, bıraktığı mirasla ülkeler arasında paylaşılamayan tarihî ve efsanevi bir semboldür. İskender'in, *Kur'ân*'da ve bazı eserlerde kendisinden söz edilen Zülkarneyn'le aynı kişi olarak düşünülmesi ve *Şehnâme*'de İran imparatorlarından biri olarak gösterilmesi, bir zaman hüküm sürdüğü eski mülkü Doğu coğrafyasında benimsenmesini kolaylaştırmış, ona dinî bir kimlik kazandırmış ve artık ondan "İskender-i Zülkarneyn" olarak söz edilmeye başlanmıştır. Doğu edebî geleneğinde İskender'le ilgili ilk eserler Fars edebiyatında yazılmıştır. Firdevsî'nin açtığı çıkışı genişleten Nizâmî, *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adlı iki eseriyle İskendernâme türünün ilk müstakil örneğini vermiştir. Bu sahada Nizâmî'yi Emir Hüsrev-i Dihlevî ve Molla Câmî takip etmiştir. Türk edebiyatında İskendernâme türünün ilk ve en önemli örneği Ahmedî'ye aittir. Onun yazdığı eser sonraki müellifler için ciddi bir öncü olmuştur. Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî, Ahmed-i Rıdvân, Ali Şîr Nevâyî, Behiştî Sinan, Ebû Hasan Turtusî, Karamanlı Figânî ve Lâmi'î Çelebi de bu konuda eser vermiş isimlerdir. Bu listeye müellifi meçhul mensur bir Nizâmî tercümesini de eklemek mümkündür.

Ahmed-i Rıdvân'ın eseri Anadolu sahasında bu türde verilmiş ikinci manzum örnektir. *İskendernâme*'yle ilgili şimdiye kadar bazı çalışmalar yapılmakla birlikte bunlar tanıtma yazıları ve eseri genel itibarıyla değerlendiren çalışmalar şeklinde olmuştur. Bu sebeple eserin iki nüshasından hareketle tenkitli metni hazırlanmış ve bu metin çeşitli açılardan incelenmiştir.

Çalışmanın başında Türkçe ve İngilizce *Özet*, *Ön Söz*, *İçindekiler*, *Transkripsiyon Alfabesi* ve *Kısaltmalar* yer almaktadır. Bunları, *Giriş* ve üç ana bölüm, Hayâtî'nin eserin başına eklediği 200 beyitlik kısım ile *Sonuç* bölümü takip etmektedir. Sonda ise inceleme ve tenkitli metne ait iki *Dizin* ve *Kaynakça* yer almaktadır.

Giriş kısmında İskendernâme türü üzerinde durulmuştur. Bu kısım, "İskender, Zülkarneyn ve İskender-i Zülkarneyn'e Dair", "Efsanenin Doğuşu (İskender Anlatılarının Batı'da ve Doğu'daki Serüveni)", "Türk Edebiyatında İskender Hikâyesi/İskendernâmeler", "Türk Dünyasında İskender Konulu Anlatmalar" ve "Türk Edebiyatında İskendernâmelerle İlgili Çalışmalar" olmak üzere beş başlık olarak düzenlenmiştir. İlk başlık altında önce İskender ve Zülkarneyn hakkında bilgi verilmiş ve bu iki ismin bir araya getirilişi izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci başlık İskender'le ilgili anlatmaların Batı'da ve Doğu'da ortaya çıkışı, yayılma sahası, Arap ve Fars edebiyatında bu türde verilen eserleri konu almaktadır. Üçüncü başlık Türk edebiyatında yazılmış müstakil İskendernâmeler, içerisinde İskender hikâyesi barındıran mesneviler ve diğer eserlere ayrılmıştır. Anadolu, Azerbaycan, Balkanlar (Bulgaristan), Gagavuz, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur Türkleri arasında tespit edilebilen İskender'le ilgili metinlerden dördüncü başlık altında söz edilmiştir. Türk edebiyatında yazılmış İskendernâmelerle ilgili çalışmaların değerlendirilmesiyle bu kısım sonlandırılmıştır. Verilen bu bilgilerle *Giriş* kısmında İskendernâme geleneğinin derli toplu bir şekilde ortaya konulması amaçlanmıştır.

I. Bölüm, Ahmed-i Rıdvân'ın Hayatı ve Eserleri başlığını taşımaktadır. Burada konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan hareketle önce Ahmed-i Rıdvân'ın eserlerini kendisine mal etmeye çalışan Hayâtî'den söz edilmiş ve eserlerin ona değil Rıdvân'a ait olduğu gerçeği üzerinde durulmuştur. Ardından Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı hakkında bilgi verilmiş, son olarak da şairin *İskendernâme*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Rıdvâniyye*, *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft Peyker* mesnevilerinden oluşan hamsesi (sittesi), *Divan'ı* ve *Kasîde-i Bürde Tercümesi* tanıtılmıştır.

II. Bölüm'de eser çeşitli yönleriyle tetkik edilmiştir. *Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si* ana başlığını taşıyan bu bölümün alt başlıkları "*İskendernâme'nin Genel Özellikleri*", "*İskendernâme'nin Şekil Özellikleri*", "*İskendernâme'nin Muhteva Özellikleri*" ve "*İskendernâme'nin Dil ve Üslup Özellikleri*" şeklindedir. Eserin genel özelliklerinden bahsedilirken adı, yazılış yılı, telif sebebi, sunulduğu kişi ve kuruluş yapısı gibi hususlara temas edilmiştir. Nazım şekli, vezin, kafiye ve bölümler ise şekil özellikleri bahsinde değerlendirilmiştir. Muhteva kısmında geniş bir özetten sonra eser, zaman, mekân, şahıslar, dinî, tarihî, felsefî, ontolojik, kozmolojik, fantastik ve diğer tematik unsurlar ile motifler açısından incelenmiştir. Eserin dil ve üslup özelliklerine dair tespitlerle bu bölüm tamamlanmıştır.

III. Bölüm eserin tenkitli metnine ayrılmıştır. *Eserin Nüshaları ve Tenkitli Metin* başlığını taşıyan bu bölümde önce nüshalar tanıtılmış, ardından tenkitli metnin oluşturulmasında gözetilen esaslar kısaca izah edilmiş ve eserin ulaşılabilen iki yazma nüshası üzerinden hazırlanan tenkitli metni verilmiştir. Bu bölümün sonunda Rıdvân'ın eserlerini kendisine mal etmeye çalışan Hayâtî'nin mukaddime olarak eserin başına yerleştirdiği 200 beyitlik kısım da *Ek* olarak verilmiştir.

İskendernâmelerle ilgili yapılan araştırmalar ve Rıdvân'ın eserinin tenkitli metnin hazırlanıp incelenmesiyle ortaya çıkan neticeler *Sonuç* bölümünde toplanmıştır. Bu bölümden sonra şahıs, yer ve eser adlarını ihtiva eden iki *Dizin* (giriş ve inceleme ile tenkitli metin) yer almaktadır. Son kısım ise *Kaynakçaya* ayrılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ömür CEYLAN'ın büyük emeği var. Bütün iş yoğunluğuna rağmen kıymetli vakitlerini ayırıp günlerce birlikte çalışma lütfunda bulundular. Tez konunun belirlenmesi de dâhil olmak üzere çalışmamın her aşamasında gördüğüm destek, rehberlik ve içtenlik için kendisine müteşekkirim. Tavsiyeleri ve bazı eklemeleriyle teze katkıda bulunan tez izleme komitesi üyesi hocalarım Prof. Dr. Mehmet AÇA ve Yrd. Doç. Dr. Ayşe BÜYÜKYILDIRIM'a, ulaşamadığım bazı kaynakları temin eden ve tezi baştan sona okuyup fikirlerini paylaşan kıymetli arkadaşım Arş. Gör. Ersoy TOPUZKANAMIŞ'a, yardımları için Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN ve Öğr. Gör. Mehmet Âkif YALÇINKAYA'ya teşekkür ederim. En özel teşekkürü ise sağladığı çalışma ortamı ve desteğiyle sevgili eşim Dr. Derya AVCI hak ediyor, kendisine müteşekkirim.

İsmail AVCI
Balıkesir 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xv
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xvii
GİRİŞ	1
1. İskender, Zülkarneyn ve İskender-i Zülkarneyn'e Dair	1
1.1. İskender	1
1.2. Zülkarneyn	15
1.3. İskender-i Zülkarneyn	19
2. Efsanenin Doğuşu (İskender Anlatılarının Batı'da ve Doğu'daki Serüveni)	22
2.1. Batı'da İskender Anlatılarına Kısa Bir Bakış	22
2.2. Doğu'da İskender Hikâyesi.....	24
2.2.1. Hikâyenin Yayılma Sahası.....	26
2.2.2. Arap Edebiyatında İskender Hikâyesi.....	27
2.2.3. Fars Edebiyatında İskender Hikâyesi.....	28
2.2.3.1. Firdevsî'nin <i>Şehnâme</i> 'si	28
2.2.3.2. Nizâmî'nin <i>Şerefnâme</i> ve <i>İkbalnâme</i> 'si.....	30
2.2.3.3. Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin <i>Âyîne-i İskenderî</i> 'si.....	32
2.2.3.4. Molla Câmî'nin <i>Hirednâme-i İskenderî</i> 'si.....	34
2.2.3.5. Diğer Eserler.....	35
3. Türk Edebiyatında İskender Hikâyesi/İskendernâmeler	36
3.1. İskendernâmeler	37
3.1.1. Ahmedî'nin <i>İskendernâme</i> 'si	38
3.1.2. Hamzavî'nin <i>İskendernâme</i> 'si	47
3.1.3. Ahmed-i Rıdvân'ın <i>İskendernâme</i> 'si	52
3.1.4. Ali Şîr Nevâyî'nin <i>Sedd-i İskenderî</i> 'si	53
3.1.5. Behiştî Sinan'ın <i>İskendernâme</i> 'si.....	61
3.1.6. Ebû Hasan Turtusî'nin <i>İskendernâme</i> 'si	63
3.1.7. Karamanlı Figânî'nin <i>İskendernâme</i> 'si	63
3.1.8. Lâmi'î Çelebi'nin <i>Hirednâme</i> 'si.....	65
3.1.9. Mütercimi Meçhul Mensur <i>İskendernâme</i>	66
3.2. İskender Hikâyesi İçeren Mesneviler	67
3.2.1. Bedr-i Dilşâd'ın <i>Murâdnâme</i> 'si	67
3.2.2. İbrâhîm İbn-i Bâlî'nin <i>Hikmetnâme</i> 'si	68
3.2.3. Ahmed-i Rıdvân'ın <i>Rıdvâniyye</i> 'si	72
3.2.4. Taşlıcalı Yahyâ'nın <i>Gencîne-i Râzî</i> 'si.....	73

3.2.5. Nâlî Mehmed'in <i>Tuhfetü'l-emsâl'i</i>	73
3.2.6. Dervîş Hayâlî'nin <i>Ravzatü'l-envâr'ı</i>	75
3.2.7. Nev'îzâde Atâyî'nin <i>Sohbetü'l-ebkâr'ı</i>	76
3.3. İskender'den Söz Eden Diğer Metinler.....	77
3.3.1. Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin <i>İbretnü mâ'sı</i>	77
3.3.2. Veysî'nin <i>Hâbnâme'si</i>	79
3.3.3. Seğirnâmeler	80
3.3.4. Evliyâ Çelebi'nin <i>Seyahatnâme'si</i>	82
3.3.4.1. İskender-i Zülkarneyn ve Boynuz Meselesi	83
3.3.4.2. İskender ve Tılsımlar	84
3.3.4.3. İskender'in Açtırdığı Boğazlar.....	85
3.3.4.4. İskender'in Van Kalesi'ni Hileyle Alması.....	88
3.3.4.5. İskender'le Dârâ Şâh'ın Savaşı.....	89
3.3.4.6. Âb-ı Hayat ve İskender-Hızır Münasebeti.....	90
3.3.4.7. İskender'le İlişkilendirilen Ulu Ağaçlar.....	91
3.3.5. <i>Târîh-i Osman Paşa'da</i> Demirkapı/Derbent'e Dair	92
3.3.6. Abdülhak Hâmid'in <i>Eşber'i</i>	93
3.3.7. İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdü.....	95
4. Türk Dünyasında İskender Konulu Anlatmalar	97
4.1. Anadolu Sahası Türk Edebiyatı.....	98
4.1.1. Hızır-İlyas ve İskender.....	99
4.1.2. Boynuzlu Padişah.....	100
4.1.3. Kuşdili Bilen Şehzade.....	100
4.2. Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatı	102
4.2.1. İskender'in Karanlık Dünyaya Gitmesi	105
4.2.2. İskender'in Zulumata Gitmesi	106
4.2.3. İskender ile Dirî Baba	108
4.2.4. Zulmet Taşı	109
4.2.5. İskender.....	109
4.2.6. Lokmân	113
4.2.7. İskender Kuş Dili Öğreniyor.....	114
4.2.8. Kuş Dili Bilen İskender	115
4.2.9. İskender'in Kuşlar Şahından Haraç Alması	118
4.2.10. İskender'in Balıklardan Haraç Alması	119
4.2.11. İskender'in Güneşten Haraç Alması.....	120
4.2.12. İskender'in Boynuzu	120
4.2.13. İskender.....	121
4.2.14. İskender ve Rüstem'in Mücadelesi.....	123
4.2.15. İskender Zülkarneyn'in İran Padişahı ile Savaşı	124

4.2.16. İskender'le Asker La'l Hiften	127
4.2.17. Naldöken.....	129
4.2.18. Kabele Kalesi	130
4.2.19. İskender.....	130
4.2.20. İskender'in Şirvan'a Gelmesi.....	130
4.2.21. İskender Zülkarneyn ve Şirvan Şahı	131
4.2.22. Tepegöz.....	131
4.2.23. İskender ve Filozof Diyojen.....	134
4.2.24. İskender'in Vakası (II).....	134
4.2.25. Hikâyet.....	134
4.2.26. İskender ve Veziri	135
4.2.27. Çîn Padişahının İskender'den Sualı.....	135
4.2.28. İskender ibn Filip'in Hikâyesi	135
4.2.29. Hikâyet.....	135
4.2.30. Nüşâbe	136
4.2.31. İskender Padişahın Nağlı	136
4.2.32. İskender'in Padişah Olması	139
4.2.33. İskender Zülkarneyn'in Vasiyetleri	140
4.3. Balkan Sahası Türk Edebiyatı (Bulgaristan)	142
4.3.1. İskender Padişah	142
4.4. Gagavuz Sahası Türk Edebiyatı	143
4.4.1. Makedonyalı İskender.....	143
4.5. Kazakistan Sahası Türk Edebiyatı.....	144
4.5.1. Kaplan Kapanmış.....	145
4.6. Kırgızistan Sahası Türk Edebiyatı.....	145
4.6.1. İskender'in Kuzeye Varması ve Yecüc Seddini Yapması	146
4.7. Özbekistan Sahası Türk Edebiyatı	147
4.7.1. Lokmân Hekim	148
4.7.2. İskender'in Karanlık Ülkesine Seyahati ve Lokmân Hekim.....	149
4.7.3. Dârâ ve İskenderbek	150
4.7.4. İskender'in Boynuzu	150
4.7.5. Semerkand Adının Ortaya Çıkışı	151
4.8. Tataristan Sahası Türk Edebiyatı	151
4.8.1. Zülkarneyn	152
4.8.2. Zülkarneyn Padişah.....	154
4.9. Türkmenistan Sahası Türk Edebiyatı	155
4.9.1. Türkmen maddesi (<i>Divanü Lügati't-Türk</i>)	156
4.9.2. İskender Padişah	156
4.10. Uygur Sahası Türk Edebiyatı	158

4.10.1. Öge maddesi (<i>Divanü Lügati't-Türk</i>).....	158
4.10.2. Türkmen maddesi (<i>Divanü Lügati't-Türk</i>).....	159
4.10.3. Lokmân'ın Hekim Oluşu.....	159
5. Türk Edebiyatında İskendernâmelerle İlgili Çalışmalar.....	160
5.1. İskendernâmelerle İlgili Genel Çalışmalar.....	161
5.2. Ahmedî'nin <i>İskendernâme</i> 'siyle İlgili Çalışmalar	162
5.3. Hamzavî'nin <i>İskendernâme</i> 'siyle İlgili Çalışmalar.....	166
5.4. Ahmed-i Rıdvân'ın <i>İskendernâme</i> 'siyle İlgili Çalışmalar.....	167
5.5. Ali Şîr Nevâyî'nin <i>Sedd-i İskenderî</i> 'siyle İlgili Çalışmalar	167
5.6. Behiştî Sinan'ın <i>İskendernâme</i> 'siyle İlgili Çalışmalar	167
5.7. Ebû Hasan Turtusî'nin <i>İskendernâme</i> 'siyle İlgili Çalışmalar	168
5.8. Karamanlı Figânî'nin <i>İskendernâme</i> 'siyle İlgili Çalışmalar	168
5.9. Lâmi'î Çelebi'nin <i>Hırednâme</i> 'siyle İlgili Çalışmalar	168
5.10. Mütercimi Meçhul Mensur <i>İskendernâme</i> 'yle İlgili Çalışmalar.....	168
I. BÖLÜM.....	169
AHMED-İ RIDVÂN'IN HAYATI VE ESERLERİ	169
1. Ahmed-i Rıdvân ve Hayâtî Arasında <i>İskendernâme</i>	169
2. Ahmed-i Rıdvân'ın Hayatı.....	173
3. Ahmed-i Rıdvân'ın Eserleri.....	176
3.1. <i>İskendernâme</i>	176
3.2. <i>Leylâ vü Mecnûn</i>	182
3.3. <i>Hüsrev ü Şîrîn</i>	182
3.4. <i>Rıdvâniyye</i>	183
3.5. <i>Mahzenü'l-esrâr</i>	184
3.6. <i>Heft Peyker</i>	185
3.7. <i>Divan</i>	186
3.8. <i>Kasîde-i Bürde Tercümesi</i>	187
II. BÖLÜM	188
AHMED-İ RIDVÂN'IN İSKENDERNÂME'Sİ.....	188
1. <i>İskendernâme</i> 'nin Genel Özellikleri.....	188
1.1. Adı.....	188
1.2. Yazılış Yılı	188
1.3. Telif Sebebi	193
1.4. Sunulduğu Kişi.....	193
1.5. Kuruluş Özellikleri.....	194
1.5.1. Mukaddime	194
1.5.2. Destanlar	195
1.5.3. Hatime.....	221
2. <i>İskendernâme</i> 'nin Şekil Özellikleri.....	221

2.1. Nazım Şekli	221
2.2. Vezin	231
2.3. Kafiye	232
2.4. Bölümler ve Beyit Sayısı.....	236
3. İskendernâme'nin Muhteva Özellikleri.....	243
3.1. Özet	243
3.2. Zaman.....	270
3.3. Mekân.....	273
3.4. Şahıslar Kadrosu	299
3.4.1. Kahramanlar.....	300
3.4.1.1. İskender-i Zülkarneyn.....	300
3.4.1.2. Hızır.....	301
3.4.1.3. Eflâtûn (Felâtûn).....	302
3.4.1.4. Aristû	302
3.4.1.5. Bukrât	303
3.4.1.6. Sokrât.....	304
3.4.2. Peygamberler	304
3.4.3. Hükümdarlar ve Yöneticiler.....	309
3.4.4. Dinî Kişilikler	340
3.4.5. Efsanevi ve Tasavvuri Kişilikler.....	341
3.4.6. Diğer Şahıslar.....	343
3.5. Dinî Unsurlar.....	347
3.6. Tarihî Unsurlar	363
3.6.1. İskender'den Önceki Dünya Tarihi	363
3.6.2. İskender'den Sonraki Dünya Tarihi	365
3.7. Felsefi, Ontolojik ve Kozmolojik Unsurlar.....	372
3.8. Fantastik Unsurlar	395
3.9. Diğer Tematik Unsurlar ve Bazı Motifler.....	400
3.9.1. Aşk.....	400
3.9.2. Zekâ, Cesaret ve Kahramanlık.....	406
3.9.3. Rüyalar.....	420
3.9.4. Siyaset.....	422
3.9.5. Hediyeleşme.....	440
3.9.6. Mektuplaşma.....	443
3.9.7. Âdet, Gelenek, İnanç.....	450
3.9.8. Olağanüstü Doğum	460
3.9.9. Kutlu Saat	461
3.9.10. Azayim Duası (İsm-i Azam).....	462
3.9.11. Fal	464

3.9.12. Hastalıkların İyileştirilmesi.....	465
3.9.13. Konuşan Ağaç.....	466
3.9.14. Kümbetler ve Eski Hükümdarların İbret Levhaları	467
3.9.15. İskender'i Önemsemeyen Hakim	472
3.9.16. Yecüc ve Mecüc Seddi (Sedd-i Zülkarneyn)	474
3.9.17. Ayine-i İskender ve Tılsımlı Heykel.....	476
3.9.18. Âb-ı Hayat.....	477
4. İskendernâme'nin Dil ve Üslup Özellikleri	479
4.1. Dil.....	480
4.2. Üslup	484
4.2.1. Bakış Açısı	503
4.2.2. Anlatım Teknikleri.....	505
4.2.3. Kalıp İfadeler (Formeller).....	509
III. BÖLÜM.....	521
ESERİN NÜSHALARI VE TENKİTLİ METİN.....	521
1. Nüshaların Tanıtımı	521
2. Tenkitli Metnin Oluşturulmasında Gözetilen Esaslar	522
3. İskendernâme'nin Tenkitli Metni	524
Mukaddime	524
Birinci Destan.....	547
İkinci Destan	557
Üçüncü Destan	565
Dördüncü Destan.....	587
Beşinci Destan.....	600
Altıncı Destan.....	615
Yedinci Destan	665
Sekizinci Destan.....	769
Dokuzuncu Destan	800
Onuncu Destan	822
On Birinci Destan.....	838
On İkinci Destan.....	854
On Üçüncü Destan	880
On Dördüncü Destan.....	897
On Beşinci Destan.....	945
On Altıncı Destan.....	1056

On Yedinci Destan	1076
Hatime	1104
EK: Hayâtî'nin <i>İskendernâme</i>'nin Başına Eklediği Kısım	1109
SONUÇ	1122
DİZİNLER.....	1126
1. Giriş ve İnceleme Kısım	1126
2. Metin Kısım.....	1143
KAYNAKÇA.....	1151

KISALTMALAR

A	: Ankara nüshası (Ankara Ü. DTCTF Ktp.)
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
akt.	: Aktaran
ASL	: Agâh Sırrı Levend
b.	: Bin
BDT	: Basılmamış Doktora Tezi
bk.	: Bakınız
BYLT	: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
C.	: Cilt
cm	: Santimetre
çev.	: Çeviren
doğ.	: Doğum yılı
DT	: Doktora Tezi
DTCTF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
düz.	: Düzenleyen
E	: Erzurum nüshası (Atatürk Ü. Ktp.)
edt.	: Editör, editörler
Ef.	: Efendi
Fak.	: Fakültesi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret-i
İA	: İslam Ansiklopedisi
İHK	: İl Halk Kütüphanesi
KB	: Kültür Bakanlığı
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
Ktp.	: Kütüphanesi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MT	: Mezuniyet Tezi
nşr.	: Neşreden

No.	: Numara
Or.	: Oriental
öl.	: Ölüm yılı
pp.	: Pages
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
st.	: Satır
stn.	: Sütun
TAED	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
trz.	: Tarihsiz, tarih yok
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ty.	: Türkçe yazmalar
Ü.	: Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri, ve bunun gibi
Vol.	: Volume
vr.	: Varak
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayını, yayınları, yayınevi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YLT	: Yüksek Lisans Tezi

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

A, a	ا	ñ	گ
Ā, ā	آ	O, o	او
B, b	ب	Ö, ö	او
C, c	ج	P, p	پ
Ç, ç	چ	R, r	ر
D, d	د	S, s	س
Ḍ, ḍ	ض	Ş, ş	ث
E, e	أ	Ş, ş	ص
F, f	ف	Ş, ş	ش
G, g	ك	T, t	ت
Ġ, ġ	غ	Ṭ, ṭ	ط
H, h	ه	U, u, Ū, ū	او
Ḥ, ḥ	ح	Ü, ü	او
Ḫ, ḫ	خ	V, v	و
I, ı	ي	Y, y	ی
İ, i, Ī, ī	ي	Z, z	ز
J, j	ژ	Ž, ž	ض
K, k	ك	Z̄, z̄	ذ
Ḳ, ḳ	ق	Ż, ż	ظ
L, l	ل	’	ء
M, m	م	‘	ع
N, n	ن		

Farsça kelimelerdeki "vâv-ı ma'dûle", "hâce" kelimesinde olduğu gibi "ˆ" işareti ile gösterilmiştir.

GİRİŞ

1. İskender, Zülkarneyn ve İskender-i Zülkarneyn'e Dair

Tarihî bir kişilik olarak ne zaman yaşadığı belli olan Makedonyalı Büyük İskender'le *Kur'ân*'da ve bazı eserlerde kendisinden söz edilen ancak hakkında bilinenlerin azlığı nedeniyle muğlak bir kimliğe sahip olan Zülkarneyn, Doğu kaynaklarında çoğu zaman aynı kişi olarak düşünülmüş, aralarında herhangi bir fark gözetilmeksizin ikisi tek bir isim üzerinden, "İskender-i Zülkarneyn" olarak anlatılmıştır. Bu başlık altında söz konusu isimler tanıtılacak ve nasıl bir araya getirildikleri üzerinde durulacaktır.

1.1. İskender

İskender'e miras kalan Makedonya'yı, MÖ 359 yılında tahta geçen babası II. Filip (Philippos) inşa etmiştir. Makedon ordusunun kurulması, ülkenin zenginleşmesi, Balkanlar'ı Makedonya'nın bir parçası hâline getiren ittifaklar, devletin Perslere savaş açabilecek güce ulaşması hep onun eseridir. II. Filip'ten önce sırasıyla III. Amyntas (Filip'in babası), II. İskender ve III. Perdikkas (Filip'in ağabeyleri) hükümdarlık yapmışlardır. O dönemde bölgede Makedonya açısından iki önemli siyasi güç vardır. Bunlardan ilki Anadolu, Suriye, Mısır, Mezopotamya, İran ve İndus'a kadar varan doğu bölgesini kontrol altında tutan Pers İmparatorluğu'dur. İkincisi ise güneydeki şehir devletlerinden oluşan Yunanlardır.

İskender, MÖ 356 yılı yazında Makedonya'nın başkenti Pella'da doğar. III. İskender'in annesi tarihin önemli kadınlarından Olympias, Aiakid hanedanlığından Epiroslu Kral Neoptolemus'un kızıdır. İskender, atalarının arasında ana tarafından Andromakhe ve Akhilleus'un, baba tarafından Herakles'in bulunduğunu söylemiş ve buna gerçekten inanmıştır. Sonraki yıllarda hem Herakles hem de Akhilleus gibi davranmış ve bilinçli olarak onların kişilik özelliklerini benimsemiştir. İskender ilk gençlik yıllarında annesi Olympias ve öğretmenler tarafından yetiştirilir. Daha sonra babası Filip, Platon'un öğrencisi Aristo'yu onun eğitimi için görevlendirir. Aristo, İskender'e Yunan edebiyatı ve şiiri, tarih, tıp, zooloji, botanik, coğrafya, politika, devlet

yönetimi, Platon felsefesi vs. konularda dersler verir.¹ İskender aynı zamanda hükümdarlığa da hazırlanmaya başlar. II. Filip sefere çıktığı zamanlarda onu Pella'da yerine vekil olarak bırakır. İskender kendi adını taşıyan ilk şehir Alexandropolis'i (Dedeoğaç) Trakya'da o zamanlar kurmuştur (MÖ 340). Daha sonraları bir epizot olarak sıkça anlatılan Tesalyalı at Bukefalos (Boğa Başlı) hadisesi de o sıralarda yaşanır. İskender korkusuz ve zeki kişiliğinin ilk sınavını babası Filip'e satılmak istenen ancak hırçın ve söz dinlemez karakteri nedeniyle geri verilmesi düşünülen Bukefalos'u dizginlemesiyle verir. Tarihin bu en ünlü atı, İskender'in Hindistan'a kadar düzenlediği seferlerde şahsi atı olmuştur.

İskender'in babası Filip ile ilişkisi baştan itibaren çok yakın olmaz, hatta bu ilişki daha sonraki zamanlarda açık bir çatışmaya dönüşür. Oğlunun sıra dışı yetenekleri ortaya çıktıkça Filip, bu ilişkiye baskıyla yön vermek zorunda kalır. İskender ileri zekâsını, azmini, ne istediğini bilen yapısını ve her durum ile baş edebilme kabiliyetini babasına borçludur. Bu özelliklerin yanı sıra "barbarca" bir karakter, sinir krizleri yaşayan ve içkiye düşkün bir yapı, oğulda daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmaya başlar. II. Filip, MÖ 336 yılında Epiros Kralı'nın düğünü sırasında bir suikasta kurban gidince İskender, kendisini "Makedonya Kralı" ilan eder. Ardından krallığını güvence altına almak için amcasının oğlu IV. Amyntas'ı, üvey kardeşi Karanos'u, Lynkest hanedanlığından iki prensi, veliahtlığını tanımayan Attalos'u (üvey annesi Kleopatra'nın amcası) öldürtür. Kleopatra ve kızı Europa da Olympias'ın intikamına kurban gider. İskender'in kendini güvende hissetme ihtiyacının, annesi Olympias'ın nefret duygularıyla da desteklendiği anlaşılmaktadır.

İskender, tahta çıkışından hemen sonra konumunu sağlamlaştırmayı, Balkanlar ve Yunanistan'daki egemenliğini genişletmeyi başarır. Yunanlar ile Korint Birliği'ni yeniler (MÖ 336). Tuna Nehri'ne kadar Trakyalılar ve batıda İlliryialılar üzerine sefer düzenler. Yunanistan'da isyana kalkışan Thebaililer'i mağlup eder (MÖ 335). Bu

¹ Aristo'nun verdiği eğitimin İskender üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. İskender sonraları, hayatta olmayı babası Filip'e, doğru yaşamayı ise öğretmeni Aristo'ya borçlu olduğunu ifade etmiştir. İskender'e "Üstadına babandan daha fazla hürmet ediyorsun, sebebi nedir?" diye sorulduğunda şöyle dediği rivayet edilir: "Babam beni âlemin en yüce noktasından en alçak yeri olan dünyaya indirdi. Üstadım ise bu alçak dünyadan semanın en yücesine erdirdi. Bizim vücut bulmamıza, dünyaya nüzulümüze vesile olan babalardır. Muallimler ise talebelerine ilahi irfanı ve insanı olgunlaştıran bilgiyi öğreterek onların melekût âlemiyle irtibatlarını sağladılar. Böylece insan ruhunun bu fani dünyadan beka âlemine geçişlerine, yükselişlerine sebep olurlar." (Abdullah, 1887: 5).

seferlerden sonra ise Perslere karşı silahlanır (MÖ 335-4). Yaygın bir anekdota göre İskender, Korint şehrinde kinik filozof Sinoplu Diyojen'i (Diogenes) muhtemelen ziyaret eder.² Ayrıca Delphi'deki Apollon Kehanet Ocağı'nı ziyaret etmiş olmalıdır. İskender'in daha sonraki seferlerinde de kendisi ile ilgili kehanetleri öğrenmek için ziyaret etmediği kehanet ocağı kalmaz. Delphi'de ziyaret vaktini beklemeden yaklaşan Pers Seferi'yle ilgili kehaneti öğrenmek için çok ısrarcı olmuş, kendisini oyalamaya çalışan rahibenin "Siz karşı konulmaz birisiniz!" demesini başarısı için bir işaret saymış ve yanında bulunan 150 Filip altınını yeni Apollon Tapınağı'nın yapımı için bağışlamıştır.

İskender, Makedonya'yı "Avrupa'nın Ordu Komutanı" unvanlı kişilere emanet ederek MÖ 334 yılı ilkbaharında doğu seferi için yola çıkma emrini verir. Başkent Pella'dan doğuya ilerlemeye başlayan 30.000 piyade ve 5.000 süvarilik orduya, ikmal ve iaşeleri taşıyan geniş kapsamlı bir araçlar dizisi de dâhil olduğundan bütün bu alay bir kavim göçünü andırmaktadır. Üç hafta sonra Khersonesos'a (Gelibolu Yarımadası) gelinir ve Hellespontos'u (Çanakkale Boğazı) geçmek için hazırlıklar başlar. Donanma da aynı zamanda buraya ulaşmıştır. O zamanlar 21 yaşında olan İskender, dünya tarihinde büyük önem taşıyacak harekâtını böylece başlatmış olur. İskender'in bu seferle somut askerî ve politik bir hedefinin olmadığı, harekâtını olayların gidişatına göre tasarladığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte onun için bu seferin en küçük hedefinin Küçük Asya'yı fethederek Yunan şehirlerini Pers egemenliğinden kurtarmak olduğu düşünülebilir. Ancak bu büyük hazırlığa bakılırsa sürekli olarak efsanevi ve tarihî motiflerle kendine yön veren İskender'in hedefi kesin olarak bunun çok üstündedir.

² Kaynaklarda Diyojen'in "Gölge etme başka ihsan istemem" şeklindeki ünlü sözünü de bu görüşmede söylediği nakledilir. Bir rivayete göre hikâye şöyledir: İskender gelecek diye herkes ayağa kalkar, onu saygıyla karşılar. Ancak Diyojen hiç istifini bozmaz. Orada bulunanlar Diyojen'i böyle davrandığı için tartaklarlar. Bu sırada İskender gelir ve biraz kızgın biraz da böbürlenerek "Sen İskender'i tanımıyor musun, neden böyle davranıyorsun!?" diye sorar. Diyojen ise "Tanıyorum, sen benim kölemin kölesisin." diye cevap verir. İskender bunun ne demek olduğunu sorunca da "Sen toprak için insan öldürüyorsun. Hâlbuki dünya benim esirim, kölem. Sen benim köleme köle olmuşsun. Kim kimin için ayağa kalkacak?" der. İskender bu cevap karşısında sarsılır. Diyojen'in büyük bir filozof olduğunu anlar ve "Dile benden ne dilersen!" der. Diyojen o zaman bu ünlü sözünü söyler. Bu rivayet Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme'sinde* 7617-7664. beyitler arasında bazı küçük farklarla ve isim zikredilmeden anlatılır (bk. "İskender'i Önemsemeyen Hakim"). Başka bir rivayette ise olay şöyle geçer: Bir gün İskender şehirde gezerken fıçı içinde bir çul ve bir ekmek torbasıyla köpek (kinik) gibi yaşayan Diyojen'i görür. Felsefeye karşı ilgisi olan İskender, Diyojen'e kendini tanıtır ve "Dile benden ne dilersen!" der. Diyojen, Büyük İskender'e meşhur sözü söyler (Kılıç, 2009: 55-6). Söz konusu hikâyenin Azerbaycan sahasında derlenen varyantı için çalışmanın "Türk Dünyasında İskender-i Zülkarneyn" başlıklı kısmına bakılabilir. Hikâyenin benzer bir versiyonu İskender-Câlinûs hakkında anlatılır (bk. "Nâlî Mehmed'in *Tuhfetü'l-emsâl'i*").

İskender'in davranışlarını birçok duygusal ve sembolik hareket karakterize eder. Ordu, Çanakkale Boğazı'nı geçerken İskender, Poseidon'a bir boğa kurban eder ve altın tastan bir içki sungusunda bulunur. Gemiden Asya topraklarına bir mızrak fırlatır ve böylelikle "mızrak ile kazanılan" toprağa sahip olma hakkı ifade edilir. Karaya ilk inen de kendisidir. Sağ salim varmış olmanın bir şükürü olarak Zeus, Athena ve Herakles adına yeni kurbanlar sunar ve yeni sunaklar yaptırır. Ardından eski Troya'nın bulunduğu İlion şehrinde Akhilleus'un mezarına çelenk ve Athena'nın tapınağına da sungu olarak zırhını bırakır. Bunun yerine, sözde Troya Savaşı'ndan kalan, sungu olarak bırakılan eski silahları kendisine alır. Bu silahlar, sonraki dönemlerde her muharebeden önce kendisine getirilir ve gerçekten de silahların arasında yer alan bir kalkan bir keresinde hayatını kurtarır.

Pers Seferi'nin ilk döneminde Doğu Akdeniz bölgesi fethedilir. Granikos'taki (Biga Çayı) zaferle Doğu Yunanlar, Pers hâkimiyetinden kurtarılır. Küçük Asya'daki Misya, Sardes, Lidya, Milet, Karya, Likya, Kilikya, Frigya³ ve diğer bölgeler bir bir ele geçirilir (MÖ 334-3). İskender, İssos Muharebesi'nde Pers kralı III. Darius'u yener ve Suriye ile Fenike'yi işgal eder (MÖ 333-2). İssos Savaşı sonrası Darius'un annesi Sisügambe, kız kardeşi, eşi ve çocukları esir düşer. İskender buradan Mısır'a yönelir. Mısırlıların geleneklerine ve dinlerine saygı gösterir, zamanında kutsal Apis boğasını öldüren Persli fatih Kambyses'in aksine bu boğaya kurbanlar sunar. Kendisini eski firavunların halefi olarak gören İskender, başkent Memphis'te firavun olarak taçlandırılır ve firavunların tarz ve kıyafetleriyle kendini resmettirir. Sonraları Akdeniz'in en büyük ticaret merkezi ve Helen, yani İskender dünyasının kültür merkezi hâline gelen İskenderiye şehrini kurdurur (MÖ Ağustos 331). Nîl Deltası'nın kıyısından Siva

³ İskender'in, Frigya'nın eski başkenti Gordion'da "Gordion Düğümü"nü çözdüğüne dair şöyle bir efsane anlatılır: Midas'ın babası Gordios çiftçidir. Bir gün tarlada pulluğuna bir kartal konar ve işini bitirinceye kadar bekler. Pulluğa konan kartalı kâhinlere sormak için yola koyulur. Yolda karşılaştığı ve ileride eşi olacak genç kız, Zeus'a bir adak sunmasını önerir. Gordios ve yoluna çıkan genç kız evlenirler ve Midas adında bir çocukları olur. Gordion'da bu dönemde yönetsel bir boşluk vardır. Toplanan meclis bir kâhine danışır. Kâhin, şehre arabasıyla ilk giren kişiyi kral ilan etmelerini söyler. Bu kişi ise şehre kağnısıyla giren Midas, babası Gordios ve annesi olur. Midas kral seçilir. Günün anısına arabayı ve sabanı Zeus'a ithaf ederler; hiç kimsenin açamayacağı şekilde bir kızılçık ağacının dalıyla ustaca atılan bir düğümle birbirine bağlarlar. Bu atılan düğümün adı "Gordion Düğümü" olarak kalır. Bir kehanete göre bu düğümü çözecek kişi Asya üzerindeki hükümdarlığa sahip olacaktır. Kehanet ve mucizelere her zaman inanan İskender'in bu kehaneti daha önceden bildiği sanılmaktadır. İskender, Gordion'a gelince bu düğümü çözer, kehaneti yerine getirir. Bunu, kılıcıyla ya da araba okunun kazığını çekerek yaptığına dair farklı rivayetler vardır (Lauffer, 2004: 74-5; Berk, 2011: 104).

Vadisi'ndeki tanrı Amon'un Kehanet Ocağı'na gider. Kutsal yere vardığında, yeni firavun sanıyla Amon'un oğlu olarak selamlanır. Tapınakta tek başına sorduğu kehanet sorularına verilen cevapları İskender'den başka bilen olmaz. İskender'in bu ziyaretten sonra Zeus-Amon'un soyundan olduğuna inandığı, ancak bunu pek belli etmediği kabul edilir.

İskender, Mısır'dan Pers İmparatorluğu'nun merkezine saldırmak üzere Suriye'yi geçerek doğuya yönelir. Dicle Nehri civarında gerçekleşen Gaugamela Muharebesi'nde Darius'u ikinci kez yener. Darius kaçarak Medya bölgesinin hükümet merkezi Ekbatana'ya sığınır. İskender böylece tüm Mezopotamya'yı işgal edip doğunun eski metropolü Bâbil'e girmeyi başarır. İskender, Gaugamela'daki zafere o kadar büyük bir değer vermiştir ki, bu muharebeden sonra kendisini "Asya Kralı" ilan etmiştir. Ardından Pers hükümet merkezi Sus'u, kraliyet hazinesi ile birlikte ele geçirir (MÖ 331). Bir sonraki durak I. Darius ve Xerxes'in saraylarının da bulunduğu, Pers İmparatorluğu'nun kraliyet şehrini temsil eden Persepolis olur. Ardından Pasargadai ve Ekbatana ile birlikte Medya bölgesi işgal edilir (MÖ 330). III. Darius kaçarken kendi adamlarından Nabarzanes ile Baktriya ve Sogdiyana satrabı Bessos tarafından öldürülür (MÖ 330 yazı). İskender, Darius'un cesedini annesi Sisügamis'e teslim eder ve Pers kraliyet mezarlarının bulunduğu Persepolis'te toprağa verdirir. Kendi tarafına geçen Darius'un erkek kardeşi Oxyathres'i de maiyetine alır.

Savaşla geçen üç yılın sonunda İskender, Ekbatana üzerinden Doğu İran satraplıklarını ele geçirir. Önce Partya, Aria ve Drangiana'yı (MÖ 330-29), sonra da Hindukuş'un kuzeyinde kalan ve Jaxartes'e (Sir Derya) kadar uzanan ve başkenti Baktra (Belh) olan Baktriya ile Sogdiyana'yı alır. Aria bölgesinde İskenderiye Aria (Herat) şehrini kurdurur. Jaxartes'te günümüzde Leninabad, eskiden Hoçent diye adlandırılan "En Dıştaki İskenderiye", yani Aleksandreia Eşçata şehrini kurdurur. İskender, Baktriya Prensi'nin kızı Rhoxana'ya âşık olur ve onu yasal eşi yapar. Bu evlilikle aynı zamanda Doğu İran halkı ile birleşmeyi amaçlar. Persler gibi giyinmeye, onlar gibi davranmaya, Perslerle ilgili olan emirlerini Darius'un yüzüğüyle mühürlemeye başlar. Ancak kendisini Pers kralının halefi olarak tanımlaması, çoğu zaman çevresindeki Makedonyalılarla arasında çatışmalara neden olur. İskender bu kişileri hiç düşünmeden öldürtür. Bu sıralarda İskender'i sarsan bir olay yaşanır. İskender, Granikos'ta hayatını

kurtaran Kleitos'u bir içki masasında öldürür (MÖ 328), ancak kendine geldiğinde o kadar pişman olur ki intihar etmesi zor engellenir. Bu cinayet, İskender'in hayatında yaşadığı en ağır kişisel krizdir.

İran'ın ele geçirilmesinden sonra Hindistan, İskender'in doğudaki son hedefidir. Batılı insanların Hindistan hakkındaki bilgileri çok net değildir ve bir bakıma da masalımsıdır. Hint bölgesini, içinden İndus Nehri'nin aktığı ve doğusunda okyanusun başladığı sanılan bir yarımada olarak düşünmektedirler. İskender'i Hint Seferi'ne iten sebepler ve belirleyici hedefler farklı türdendir. Boş durmayı sevmemesinin yanı sıra İndus bölgesinin alınması onun için tartışılmaz bir konudur. Bu bölge alındığında okyanus, İskender için doğudaki doğal sınır olacaktır. Bunun yanında dünya denizini coğrafi olarak araştırma ve altın bakımından zengin olan Hindistan'ın mucizelerini öğrenme gibi araştırmacı özellikleri de buna eklenebilir. Böylece İskender, Dyonyosos ve Herakles'in izinden gidebilecektir zira bir efsaneye göre onlar da Hindistan'a varmışlardır.

Makedonlar, Yunanlar, Persler, Baktriyalılar, Sogdianalılar ve Sakalar'dan oluşan 50.000 kişilik bir orduyla MÖ. 327 baharında Baktra'dan yola çıkar. Hindukuş Dağları on günde aşılır ve iki yıl önce kurulan Kaukasos'taki İskenderiye şehrine, oradan da Kophen (Kâbil) Nehri'ne varılır. Kâbil Vadisi'nden geçilirken Taxiles ve bazı Hintli prensler İskender'e biat eder. Ordunun bir kısmı Kâbil Nehri'nden aşağıya doğru gidip Peukelatois (Peşaver), Hayber Geçidi ve İndus bölgelerini ele geçirir. İskender ise Kâbil Vadisi'nden kuzeye doğru yönelir. Kafiristan ile Svat Vadisi'ndeki dağ kabilelerine, özellikle de Aspasyalılar ve Assakenler'e boyun eğdirmek için Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyinde kalan Gandhara bölgesi işgal edilir. Bu seferle söylentiye göre Herakles tarafından bile alınamayan Aornos Kalesi de ele geçirilir. İskender, kuzeydeki Nysa şehrine dokunmaz. Çünkü anlatılanlara göre şehir, efsanevi Hindistan Seferi sırasında Dyonyosos tarafından kurulmuştur.

İskender, Hint prenslerinin kendi aralarındaki çoğu zaman gergin olan ilişkilerini kullanmayı iyi bilir. Daha önce İskender'e biat eden Taxiles, komşuları olan Keşmîr hükümdarı Abisares ve güneydoğudaki Pencap hükümdarı Poros ile kavgalıdır ve İskender'e yardım eder. Abisares, İskender'e boyun eğip bağlılığını bildirir ancak Poros buna yanaşmaz. Fillerin de kullanıldığı şiddetli savaştan İskender galip ayrılır (MÖ

Haziran 326). Bir filin üzerinde cesurca savaşan Poros, İskender'den saygıdeğer bir muamele görür ve Pencap'a satrap tayin edilir. Bölgede iki yeni şehir kurulur. İlki 800 metre genişliğindeki Hydaspes Nehri'nin doğusunda kurulan Nikaia (Zafer Şehri) ve diğeri batı kıyısındaki geçiş yerine, savaşta ölümcül bir yara alan Bukefalos'un anısına kurulan Bukefala'dır. İşgalciler kendilerine yabancı ve büyüleyici gelen eski Hint şehir kültürü ve toplum düzeniyle burada tanışır. Ülkenin zengin ve alışılmışın dışındaki bitkileri de onlar için yenidir. Buna karşın Yunanların, Ktesias'ın söylediklerine dayanarak mucizeler ülkesi Hindistan hakkında anlattıkları eşi görülmemiş gariplikler doğrulanmaz. İskender, Brahmanlara, Asketlere ve çıplak bilgelere (beden terbiyesi sofistleri) karşı, kinikler ve diğer Yunan filozoflara benzemelerinden ötürü özel bir ilgi duyar. Kinik filozof Onesikritos'a onlarla tartışma görevi verilir ve İskender tarafından ağırlandırılır.

İskender, Poros'a karşı elde ettiği zaferle Hindistan'ı büyük ölçüde ele geçirdiğinden emindir. Bu nedenle diğer kabileleri de boyunduruk altına alabilmek için doğuya ilerler ve Pencap'ın son büyük nehri Hyphasis'e (Bias) varır. Yolculuk çok çetin geçer. Muson yağmurları, büyük ağaçlar, tehlikeli yılanlar, geçilmesi imkânsız ormanlar ordu için fazlasıyla yıpratıcı olur. Daha ileriye gitmek için yerlilerden topladığı bilgiler bu sefer şaşırtıcıdır. Çünkü 12 günlük çöl yolculuğundan sonra Hindistan'ın en büyük nehri Ganj'a varılacaktır. Bu bölgede yaşayan Gangaridler ve Praslar zengin kabilelerdir ve içlerinde binlerce filin bulunduğu büyük ordulara sahiplerdir. İskender, coğrafi bilgilerini birçok kez gözden geçirmek zorunda kalır. Bu bilgiler göstermektedir ki Hindistan, sandığından daha da doğuya, okyanusa doğru genişlemektedir. İskender bu bölgede yaptığı savaşlar neticesinde edindiği tecrübelerle göre kendisini büyük zorlukların beklediğinin farkındadır. Bu bilgiler kısa zamanda yayılır ve orduda huzursuzluk başlar. Zorlu savaşlar, çetin iklim şartları ve başka birçok faktör askerleri bıktırmıştır. İskender, üst düzey komutanlarına artık sona geldiklerini, tek işlerinin son kabileleri de boyunduruk altına alıp okyanus sınırına varmak olduğunu söyler. Ordu, Hint birlikleriyle güçlendirilmiş, Yunanistan ve Makedonya'dan takviye birlikler gelmiş ve Ganj'a gitmek için tüm hazırlıklar yapılmıştır. Üstelik Gangaridler ve Prasların hükümdarlarını sevmediği, yapılacak bir saldırının başarılı olacağı anlaşılmıştır. Ayrıca yağmur dönemi de sona ermek üzeredir. Her açıdan şartlar olumludur. Ancak ordunun

en yaşlılarından Koinos, İskender'den, Makedonya'dan beri kendisine eşlik eden yaşlı askerlere anlayış gösterilerek memleketlerine gönderilmesini rica eder. Koinos'un aldığı büyük alkış, çoğunluğun ilerleme taraftarı olmadığını açıkça gösterir. Hyphasis bölgesindeki yağmalamaya izin verilmesi ve ücretlerin artırılması bile ordudaki karamsar havayı değiştiremez. İskender öfkeli bir şekilde çadırına geri döner. Üç gün sonra, baktırdığı kurban falının da kötü çıkması üzerine orduya geri dönme kararını açıklar (MÖ 326 yazı). Bu karar sevinçle karşılanır. Ancak İskender okyanusa ulaşma fikrinden tamamen vazgeçmez. Kurduğu İndus donanması ile güneydoğuya ilerlemeye ve okyanusa oradan ulaşmaya karar verir. Hyphasis'te imparatorluğun sınırlarını belirleyen yüksek sunaklar yaptırır.

Hintliler ve hizmetini tamamlamış Makedonya askerleri Akelines Nehri kıyılarında kurulan İomusa şehrine yerleştirilir. Bu bölgede İndus donanması toplam 1000 gemi gücü hâline getirilir. Batıdan gelen yeni asker, teçhizat ve ilaçla ordu tazelenir. Gemiler ve sağlıklı sollu yürüyen askerlerle ordu İndus Nehri boyunca ilerlemeye başlar. Hydraotes Nehri civarında Hindistan'ın en güçlü kabilesi Mallalar ile bir savaş yapılır. Bu savaş sırasında İskender göğsünden ciddi bir yara alır, öldüğü söylentisi orduda moral bozukluğuna sebep olur ancak bir hafta sonra kendine gelir. İskender'in ölmediğinin anlaşılması üzerine Mallalar ve Oxydraklar teslim olurlar. Akelines Nehri'nin İndus'a döküldüğü yerde tersanesi olan bir İskenderiye şehri kurulur. Bu bölgede birçok kabile boyunduruk altına alınır. Sambos'un başkenti Sindimana (Sehvan), yeraltından kazılan bir geçit sayesinde ele geçirilir. İskender, MÖ 325 yazında İndus Deltası'ndaki Pattala'ya (Haydarabad yakınlarındaki) varır. Aşağı İndus Bölgesi'nin satraplığına Makedon Peithon getirilir.

Okyanusa yapılan bu yolculuktaki coğrafi keşifler, imparatorluğun politik sınırını oluşturacağından önemlidir. Ancak bu bölgede Makedonların ilk defa karşılaştıkları medcezir nedeniyle gemiler karaya oturur, sonra yola devam edilebilir. Nihayet nehir ağzında açık deniz görülür, birkaç adanın keşfinden sonra okyanusa ulaşıldığı anlaşılır. İskender artık sadece ufku ve gökyüzünü görünce Poseidon'a kurbanlar sunar ve suya altın kaplar atar. İmparatorluğun bu doğal sınırına ulaşınca İndus Nehri ağzından yaptığı dönüşle batıya yönelir. Geri dönüş yolculuğu için hazırlıklar yapılır. Ordunun bir kısmı deniz yoluyla, İskender'in komuta ettiği diğer kısmı ise kara yoluyla dönecektir. Kara

yolundan döneceklerin önünde Gedrosya Çölü'nde tehlikeli bir yürüyüş vardır. İran kabilesi Oritlerin merkezi Ora'dan başlayan çöl yolculuğunda aşırı sıcak, kum fırtınaları ve susuzluk nedeniyle sadece geceleri yol alırlar. Bu şartlar altında bazı yük hayvanları kesilir, arabalar, ganimetler ve takati kalmamış birçok kişi yol kenarında bırakılır. Çok fazla kayba rağmen İskender soğukkanlılığını yitirmeyip orduyu Ora'dan Gedrosya'nın başkenti Pura'ya 60 günde ulaştırır. Pura'da bir mola verilir (MÖ 325 sonu). Donanma ile bağlantı kurulamaz, bu sebeple donanmanın yitirildiğine inanırlar. İskender, Karmanya'ya yapılacak yolculuk öncesi Aria, Drangiana, Partya ve Hirkanya satraplıklarından erzak temin eder. Diğer taraftan İndus'tan itibaren Mulla ve Bolan geçitlerini geçip Arahosya'daki İskenderiye (Kandahar) şehrine varan ve buradan da Drangiyana üzerinden geçerek birçok ayaklanmayı bastıran Krateros da İskender'e katılır. Yeni erzakla güçlendirilen ordu bir şenlik havasında yola koyulur.

Donanma ise uzun yolculukta bazı çatışmalardan sonra Pers (Basra) Körfezi girişinde Harmozaya (Hürmüz) yakınlarındaki bir limana yanaşır. Donanma kaptanı Nearch, İskender'in ülke içine doğru 5 günlük mesafede olduğunu öğrenir ve birkaç kişiyle oraya gider. İskender, bu zayıflamış ve bakımsız kişileri tanıyamaz. Sadece Nearch ve yanındakilerin değil, tüm donanmanın kurtulduğunu öğrenince gözyaşlarına hâkim olamaz ve "Zeus ve Amon adına, bu habere tüm Asya'nın fethedilmesinden daha çok sevindim!" diye haykırır. Teşekkür kurbanları ve şenliklerden sonra Nearch yeniden yola çıkar. Basra Körfezi'nin doğu kıyısından Fırât ve Dicle'nin denize döküldüğü yere, oradan Sus yakınlarındaki Pasitigris'e kadar nehir boyunca ilerlenir. Burada İskender ve kara ordusuyla tekrar buluşulacaktır. İskender ise Karmanya'da kurulan İskenderiye (Gulaşkirt) şehrinde kaldığı süre içinde satraplıkları yeniden düzenler. Ordunun bir kısmını Hefaistion komutasında Sus'a gönderir. Kendisi ise geri kalan askerlerle Pasargadai'ye gider. Buraya vardığında (MÖ 324 başları) Büyük Kyros'un mezarının yağmalandığını görür ve mezarı ikinci kez yaptırır. İskender'in kendisini vârisi kabul ettiği Büyük Kyros'un mezar yazıtı ayrıca Yunancaya tercüme edilir. Daha sonra Persepolis'e gider. Zamanında ateşe verdiği Pers kraliyet sarayının yıkıntılarını görünce kendisinden utanır. Düşünce tarzı bu zaman zarfında öyle değişmiştir ki zamanında Panhelenizm ile beslenen intikam düşüncesi artık ona yabancı gelir. O şimdi Persliğe de bağlanmıştır. Persis satrabı Orxines'i halkın suçlamaları nedeniyle idam ettirir ve yerine

Perslerle çok iyi anlaşan Peukestas'ı atar. Peukestas, Pers lisanını öğrenir ve Pers kıyafetleri giymeye başlar. İskender de onu destekler.

İskender, yerli hükümdarların geleneklerini Persepolis'ten Sus'a giderken de sürdürür. Eski Pers krallarının âdetince yolda karşılaştığı kadınlara altın sikkeler hediye eder. Bu davranışıyla bilinçli olarak imparatorluğun kurucusu Kyros'u örnek alır ve böylece kendini cimri III. Artaxerxes Oekos'tan ayrı tutar. Söylenene göre Artaxerxes bu hediyelerden kaçmak için anayurdu Persis'ten hiç geçmemiştir. MÖ 324 yılının ilkbaharında donanma, Hefaistion'un birliği ve İskender, Sus şehrinde bir araya gelir ve burada uzun bir mola verilir. İskender, Sus'ta bulunduğu süre içerisinde geniş çaplı düzenlemeler yapar. Halka zulmeden, rüşvet alan idarecileri cezalandırır. Bunun yerine savaşlarda veya başka alanlarda kendilerini ispatlamış kişileri yeni görevlere atar. Kendine en yakın bulduğu Hefaistion'u "kralın temsilcisi" unvanı ile onurlandırır. Mallalardan kalkanları ile kendisini koruyan Peukestas ve Leonnatos'u, donanma komutanı Nearch ve Onesikritos'u, Hefaistion'u ve geri kalan özel muhafızları altından yapılmış birer onur çelengi ile ödüllendirir.

Seferlerin sona ermesi Sus'ta beş gün beş gece süren ihtişamlı bir düğün şenliği ile kutlanır. İskender, Akamenid Hanedanlığı ile olan bağıını ifade etmek için III. Darius'un büyük kızı Stateria ve III. Artaxerxes'in küçük kızı Parysatis ile evlenir. Doğu'daki kraliyet âdeti olan çok eşliliğe göre Rhoxana da hâlâ İskender'in eşidir. İskender yeni akrabalık ilişkileri kurmak için dostlarını ve silah arkadaşlarını da asil İran kadınlarıyla evlendirir. Yine Makedon askerlerin metreslerini ve binlerce evliliği de resmen onaylar. İskender'in Makedonları ve Persleri bu şekilde kaynaştırıp gelecekteki imparatorluğun birliğini sağlamayı amaçladığı açıkça bellidir. Ancak bu durumdan bazı Makedonlar memnun değildir. Özellikle orduya alınan İranlı askerlerin çokluğu onları rahatsız eder. İskender genel memnuniyeti artırmak için askerlerine 9000 Talanton dağıtır.

Ordunun Sus'tan Mezopotamya'ya dönüşü de kara ve deniz yoluyla olur. Bu sırada emektar ve sakat Makedonlar ordudan terhis edilir. Ancak Makedonlar, kendilerini zaten birlikte olmak istemedikleri Persler karşısında ihmal edilmiş olarak görürler. Diğer Makedon askerlerin de bu gruba destek olmalarıyla İskender ve ordusu arasında büyük bir anlaşmazlık ortaya çıkar. İskender bunun üzerine birçok görevi

"akrabası saydığı" Perslilere verir. Yaptıklarından pişman olan Makedonlar, daha sonra af dilerler. Büyük bir ziyafet verilir. İskender'in etrafına önce Makedonlar, sonra Persler ardından diğer kavimler oturur. 9000 kişilik bu ziyafette İskender, Makedonlar ve Persler için dua eder. Bundan sonra yaklaşık 11.000 Makedon asker kendi isteğiyle terhis olur ve İskender'le vedalaşır.

Bundan sonra İskender, Ekbatana'ya varır. Yeni gemiler yaptırarak Hazar Denizi'nin, okyanusun kuzeyindeki bir iç deniz olup olmadığının araştırılmasını ister. Yunanistan'dan getirilen 3000 sanatçının ve oyuncunun katılımıyla şenlikler düzenlenir, teşekkür kurbanları sunulur. Bu sırada beklenmedik bir olay yaşanır. İskender'in en güvendiği kişi Hefaistion ölür (MÖ 324 sonbaharı). Bu, İskender'i, Kleitos cinayetinden sonra sarsan ikinci ölüm olur. Makedonların üst tabakasında ve Yunanlarda özellikle savaş hâlindeki asker topluluklarında kişisel sapıklık değil de toplumsal bir ihtiyaç olarak algılanan homoseksüel ilişkiler mevcuttur. İskender ile Hefaistion da bu dar anlamda dost ve silah arkadaşıdır.

İskender, Ekbatana'dan batıya, Bâbil'e doğru yola çıkar (MÖ 324-3 kışı). Medya'dan Mezopotamya'ya yapılan bu yolculuk 6 ay kadar sürer ve hem yeni yollar keşfedilir hem de Luristan'daki Zagros Sıradağları'nda yaşayan savaşçı bazı kabileler boyunduruk altına alınır. O güne kadar göçebe yaşayan bölgedeki kavimler yerleşik hayata geçirilir. İskender'i Bâbil'de, Asya'nın hükümdarı olarak selamlamak üzere birçok elçi beklemektedir. Libyalılar, Kartacalılar, Aithiopyalılar, Bruttiler, Lukanlar, Etrüskler, Romalılar, İskitler, Keltler ve İberler bunlar arasındadır. Başka kavimlerden de elçiler vardır. Bazı heyetler ülkelerindeki sınır kavgalarına çözüm bulması için, bazıları ise İskender'in artık batıya yöneleceğini bildiklerinden iyi ilişkiler kurmak için beklemektedir. Görünüşe göre İskender, "tüm ülkelerin ve denizlerin hâkimi" sayılmaktadır. İskender, Bâbil'de tüm kavimlerin temsilcilerinin katılacağı bir toplantı yapmayı planlar. İskender'in Bâbil'e girmesi gecikmeli olur. Bâbilli kâhinler ve Keldaniler gördükleri kötü işaretlerden dolayı Bâbil'e girmemesi için İskender'i uyarırlar. Hem Doğu hem de Yunan kâhinlerine inandığı için bu durum İskender'i huzursuz eder. İskender bir süre şehirden uzak durur ancak filozof Anaxarchos'un batıl inançlara kulak asmamasını tavsiye etmesi üzerine Gaugamela Muharebesi'nden sonra MÖ 323 yılı başlarında ikinci kez Bâbil'e girer.

Bâbil'e varınca İskender, Arabistan'a yapılacak seferin hazırlıklarına başlar. Bunun için Arabistan kıyılarında araştırma yapılması kararlaştırılır. Yeni bir donanma hazırlığı başlar, Mezopotamya'da çeşitli su kanalları kurulması planlanır. Bâbil'in batısında bir İskenderiye şehri inşa edilir. Hefaistion'un henüz yapılmayan defin işleri, Mısır'daki Amon Tapınağı'nın onayı alınarak yapılır. Yeni askerî birlikler kurulur. Bu birliklerin orduya dâhil edilmesi sırasında konuşma yaparken İskender, bir ara susadığı için yerinden kalkar. Bunu fırsat bilen bir yabancı İskender'in tahtına oturur ve tacını takar. Persli muhafızlar bu olayı felaketin habercisi sayıp kıyafetlerini yırtmaya, göğüslerini yumruklamaya başlarlar. İskender felaketin kendisinden adama geçmesi ümidiyle onu öldürtür.

Birkaç gün sonra İskender'de ağır bir hastalık baş gösterir. Donanma komutanı Nearch için verilen bir ziyafetten sonra dostlarıyla bir içki âlemine katılır. 17. Daisios'ta (29 Mayıs) altı litrelik "Herakles'in büyük kadehi"nden içki içerken aniden bir ağrıya inlemeye başlar. Daha sonraki günlerde ateşlenir, biraz iyileşir gibi olsa da gittikçe ağırlaşır. Kendini iyi hissettiği zamanlarda Arabistan'a yapılacak seferin hazırlıklarıyla ilgilenir. Hatta orduya 23. Daisios'a kadar hazır olma emri verir. Ancak son günlerde konuşamaz hâle gelir. Askerler arasında İskender'in öldüğüne dair haberler yayılmaya başlar ve zorla içeriye giren askerleri başını biraz yukarıya kaldırarak güç de olsa selamlar. 28. Daisios'un (MÖ 10 Haziran 323) akşamında İskender ölür. Henüz 33 yaşındadır ve 12 yıl hükümdarlık yapmıştır.

İskender'in resmî raporlardan öğrenilen bu ateşli hastalığının ne olduğu tam olarak anlaşılamaz. O zamandan günümüze gelen belgelerde İskender'in zehirlenmiş olduğu görüşü de savunulur. Bu görüşe göre Antipater'in oğlu Kassandros ve kardeşi Jollas, İskender'i zehirlenmişlerdir. Kassandros'un Bâbil'de bulunduğu süre içerisinde birkaç kez İskender'in hoşnutsuzluğunu uyandırmasına dayandırılan ve sözde birkaç yıl sonra İskender'in annesi Olympias'ın yaydığı bu versiyon İskender'in halefliği konusundaki kavgalarda önemli bir rol oynar. Kassandros bu kavgalar sırasında İskender'in ailesini nefretle takip ederek öldürtür.

İskender'in ölümünden sonra Bâbil'e korkunç bir sessizlik hâkim olur. İmparatorluğun hemen her bölgesinde büyük bir matem havası vardır. Sadece Yunanistan'da ayaklanma hazırlıkları olur. İmparatorluğun başına kimin geçeceği

günlerce belli olmaz. Askerler ikiye bölünür ve bir kargaşa başlar. Geniş katılımlı bir ordu kurulu toplanır ve İskender'in tabutu önünde bir uzlaşmaya varılır. Buna göre Rhoxana'nın doğuracağı çocuk ve Filip adıyla İskender'in üvey kardeşi akli dengesi bozuk Arrhidaios kral olacaktır. İskender'in, mühür yüzüğü teslim etmesi nedeniyle Perdikkas'a da resmî işleri yürütme görevi verilir.

Ülkenin Mısır, Frigya, Kapadokya, Likya, Trakya, Makedonya ve Yunanistan, Persis, Hindukuş yakınlarındaki Paropamisadlar bölgesi, İndus ve Hyphasis arası, Hindistan gibi farklı bölgelerin bazılarında yeni satraplar atanır. Perdikkas "kralın temsilcisi" görevini üstlenir. Bu düzenlemelerden kısa bir süre sonra Rhoxana, Bâbil'de bir erkek çocuk dünyaya getirir ve ona babasının adını verir. Arrhidaios yani sonradan aldığı adıyla III. Filip ve İskender'in oğlu IV. İskender artık aynı haklara sahip krallardır. Ancak kısa bir süre sonra ortaya çıkacağı üzere gerçek güç sahipleri onlar değil, "diadoklar" yani İskender'in ölümünden sonra hükümdarlıklarını ilan eden generallerdir. İskender'in sağlığında planladığı Arabistan'a yapılacak sefer de dâhil bütün işlerden vazgeçilir. Bu planlardan İskender'in ölümünden hemen sonra vazgeçilmesi, bu tür işlerin İskender'den başkası tarafından yapılamayacağına ve şimdiye kadar yapılanların da sadece İskender sayesinde yapıldığına bir işarettir.

İskender, Mısır'daki Amon Vadisi'ne gömülmek istemiştir. Mısırlılar ve Keldanilerce tahnit edilen ve altın bir lahit içine konulan cenazesi, ölümünden ancak iki yıl sonra (MÖ 321) ihtişamlı bir cenaze arabasıyla nakledilebilir. Cenaze alayı Şâm'a ulaşınca Mısır'a kadar eşlik etmek üzere Mısır satrapı Ptolemaios tarafından teslim alınır. Ancak Ptolemaios, İskender'i Amon Vadisi yerine önce Memphis'e, birkaç yıl sonra da İskenderiye şehrine götürür ve burada yaptırdığı bir tapınağın altına koydurur. İskender'in halefliği için çatışan "diadoklar"dan biri olan Ptolemaios için mezarın kendi hükümdarlık bölgesinde olması önemlidir. Yeraltındaki bu mezar asırlarca ziyaret edilir. Ziyaret edenler arasında Augustus ve sonraki Roma imparatorları da vardır. Mezar bugüne kadar bulunamamıştır.

İskender sonraki nesiller üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. İmparatorluğun halefi konumundaki kişilerin İskender'e dayanarak hükümdarlıklarını meşrulaştırma gayretleri olmuştur. Ptolemaios ve ardılları soylarını İskender'e bağlamışlardır. İskender, sikkelerine kendisinin değil, efsanevi selefi Herakles'in ve başkalarının resimlerini

bastırılmışken halefleri onun Amon boynuzlu portresini ve daha sonra kendi resimlerini koydurmuşlardır. Aynı şekilde kraliyet kıyafetleri, sakalsızlık ve belirgin başka işaretlerle İskender'i taklit etmişlerdir. Hatta İskender'e benzeme, onun gibi olmaya çalışma Romalılar arasında da yaygındır. İskender'e "Büyük" lakabını takanlar da kuvvetle muhtemel Romalılardır. Sezar kendisini "İskender dostu" olarak tanımlamış, Augustus yazışmalarını İskender resmiyle mühürlemiştir. İskender efsanesi özellikle Caracalla'da "İskender manyaklığı" mertebesine ulaşmıştır. Kendini İskender ile özdeşleştiren bu hükümdar, her yere onun heykelini diktirmiş ve onun gibi yaşamaya çalışmıştır (Lauffer, 2004: 7-224; Bosworth, 2005: 17-224).

Batı'da İskender'e duyulan hayranlığın ve ona benzeme gayretlerinin Doğu'da da sonraki asırlarda zaman zaman uzantıları görülür. Büyük küçük birçok hükümdar için "zamanın İskender"i ya da "ikinci İskender" olmak, batıdan doğuya her yere hükmetmek gibi idealler vardır. Örneğin Harizmşahlar Devleti'nin hükümdarı Muhammed Harizmşah (1200-1220), uzun süre mücadele ettiği Karahıtaylardan kurtulunca, elde ettiği zaferler başını döndürmüş ve resmî yazışmalarda "İkinci İskender" ismini kullanmıştır (Özdemir, 2002: 303). Hindistan'da hâkimiyet kuran Kalaçların en güçlü hükümdarı Alâeddîn Muhammed Kalaç (1296-1316) da büyük hayaller peşinde koşan, "zamanın İskender"i olmak isteyen bir kişiliğe sahiptir (Cöhce, 2002: 712). İstanbul'u fethederek kendisini "iki kıta ve iki denizin hükümdarı" olarak gören Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) de İskender'in Doğu'yu fethetmesi gibi Batı'yı fethettiğini hayal eder. Fatih'in torunları da Balkanlar ve Orta Avrupa'daki Akdeniz ülkelerine seferlerini İskender'in zaferleri gibi değerlendirmişlerdir (Celnarova, 2002: 746). İskender'in hayat hikâyesi, Osmanlı hâkimiyetine giren Dulkadirli Beyliği'ne tayin edilen Şehsuvaroğlu Ali Bey'i o kadar etkilemiş olmalıdır ki Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) hayatını şair Şükrî-i Bitlisî'den (16. asır) "İskendernâme tarzı"nda nazmetmesini istemiştir (Özbek, 2004: 161). Diğer taraftan başta Fatih olmak üzere Yavuz ve Kanunî Sultan Süleymân (1520-1566) gibi padişahların ve bazı vezirlerin İskender'le ilgili çeşitli kitapları okudukları bilinmektedir. Bu kitaplar sadece Doğu dillerinde yazılmış İskendernâmeler değildir. İçlerinde Grekçe ve Latince yazılmış örnekler de vardır. Ancak İskender imgesi Osmanlı sarayında devletin güç kazanmasına paralel olarak zaman içinde yavaş yavaş silinmeye başlamıştır (Bağcı, 1994: 116-23).

İskender'in farklı coğrafyalardaki etkisi, kendi döneminden itibaren oldukça geniş bir sahada hissedilmiştir. İsveçli kâşif Sven Anders Hedin (öl. 1952) ve Orta Asya'ya seyahat eden başka birçok kişi, buradayken İskender veya Alexander adını ne kadar sık duyduklarını belirtmişlerdir. Kendilerine İskender'in kırmızı ipekten başlığı ve sözde mezarı gösterilmiş, birçok aşiret beyi soyunun İskender'den geldiğini iddia etmiştir (Lauffer, 2004: 228). Geçmişini İskender gibi büyük bir hükümdara bağlama geleneği Güneydoğu Asya toplumlarından Malaylarda da görülür. Klasik Malay edebiyatının önemli kaynaklarından sayılan *Sejarah Malayu* adlı eserde İskender Zülkarneyn'in oğlu olarak geçen Raca Arustun Şâh, Türkistanlı bir prensesle evlidir. Yine Malaya Yarımadası ile Sumatra Adası'ndaki birçok sözlü gelenekte de batının büyük hükümdarı Raca Rûm ile doğunun büyük hükümdarı Raca Çîn arasında bir ilişki kurulur. Buna göre İskender Zülkarneyn'in Okyanuslar kralının kızıyla evliliğinden dünyaya gelen Raca Rûm batıya, Raca Çîn doğuya ve en küçükleri Minangkabau da Sumatra'ya hükmetmektedir. Efsaneye göre Minangkabau sultanı kendisini 18. asırda bile Rûm (Osmanlı) ve Çîn hükümdarının en küçük kardeşi olarak görür (Göksoy, 2002: 619).

1.2. Zülkarneyn

Zülkarneyn, *Kur'ân*'da kıssası anlatılan önemli isimlerden biridir. İnsanlar için güzel bir örnek olarak gösterilen ve inşa ettiği setle Yecüc ve Mecüc kavminin bozgunculuğunu engelleyen Zülkarneyn'le ilgili ayetler Kehf Suresi'nde şöyle geçer:

83. "(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: 'Size ondan bir anı okuyacağım.'. 84. Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. 85. O da (batıya gitmek istedi ve) bir yol tuttu. 86. Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. 'Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırısın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın!' dedik. 87. Zülkarneyn, 'Her kim zulmederse biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğrattır. 88. Her kim de iman eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz.' dedi. 89. Sonra yine (doğuya doğru) bir yol tuttu. 90. Güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu. 91. İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır. 92. Sonra yine bir yol tuttu. 93. İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu. 94.

Dediler ki: 'Ey Zülkarneyn! Yecüc ve Mecüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?'. 95. Zülkarneyn, 'Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım. 96. Bana (yeterince) demir madeni getirin.' dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince, 'Körükleyin!' dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da, 'Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım.' dedi. 97. Artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler. 98. Zülkarneyn, 'Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir.' dedi."

Kur'ân'da Zülkarneyn'in nerede ve ne zaman yaşadığı belirtilmemiş, yalnızca lakabı söylenmiş, ismi ve kimliği açıkça ifade edilmemiştir. O, Allah'ı seven ve Allah'ın da kendisini sevdiği salih bir kul olarak tanıtılmıştır. Müfessirler, Zülkarneyn'in kimliği, yaşadığı zaman ve olayların geçtiği mekânla ilgili birbirini tutmayan rivayetleri eserlerine almışlar, kendileri de bu rivayetler konusunda tercih yapmakta çoğu zaman zorlanmışlardır (Pazarbaşı, 2002: 105). Zülkarneyn'in kim olduğu, ne zaman yaşadığı, ne tür işler yaptığı vs. konularda son zamanlarda yapılmış en ciddi çalışma İskender Türe'ye aittir. Zülkarneyn Kur'ân'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan adlı bu çalışmasında Türe, Zülkarneyn'le ilgili şimdiye kadar ileri sürülen bütün görüşleri bir araya getirmiş ve kendisi de bunlardan farklı bir görüş ileri sürmüştür. Zülkarneyn'e dair aşağıda verilen bilgilerin çoğunluğu Türe'nin söz konusu bu çalışmasına dayanmaktadır.

Zülkarneyn kelimesi zû (sahip) ve el-karneyn (tekili karn) kelimelerinden oluşan bir lakaptır. Buradaki "karn" kelimesinin birçok anlamı vardır: Öküz, koç gibi hayvanların boynuzu, insan başının iki yanındaki çıkıntılar, bir milletten sonra gelen millet (Selçuklular, Osmanlılar gibi) veya muasır iki millet yahut nesil, güneşin iki kenarı, ağaç kabuğu lifinden yapılan ip, yün yahut kıldan yapılan yumak, avcılarının kuş yakalamak için kullandıkları ip, kılıcın keskin tarafı. Sıkça rastlanan manalarından biri de asır, devir, kronolojik zaman içinde belli bir kesittir. Bu zamanın ne kadar olduğu konusunda çeşitli görüşler vardır. Kimileri 70, 80, 100 sendedir derken kimileri de karnın mutlak zamanı gösterdiğini söyler. Zülkarneyn kelimesi, "karn" kelimesine verilen manalara göre çeşitli şekillerde izah edilmeye çalışılmış, böylelikle birbirinden farklı birçok fikir ortaya atılmıştır. Bunlar kısaca şöyledir: Başının iki yanına vurularak öldürülmüştür, dünyanın en doğusuna ve en batısına gitmiştir, başında boynuz benzer

bir çıkıntı vardır, tacının üstünde bakırdan iki boynuzu vardır, saçları iki örgülüdür, ışık ve karanlık onun emrine verilmiştir veya ışığa ve karanlığa girmiştir, cesaretinden dolayı koç gibi denilmiştir, rüyasında yıldızlara tırmandığını ve güneşin iki ucundan tutunduğunu görmüştür, hayatı boyunca iki 'karn' (çağ, nesil) insan gelip geçmiştir. Bu sebeplerden ötürü ona Zülkarneyn denilmiştir. 'Karn' kelimesinin ağaç kabuğundan yapılmış ip manası esas alınarak Zülkarneyn'i gideceği yere götürmüş olan 'sebeb'e işaret olarak 'iki karna (ipe) sahip' şeklinde bir yorum da yapılabilir. Çünkü sebep kelimesinin manalarından biri de 'ip'tir (Türe, 2010: 56-9.). Bunun yanında "iki boynuz" tabirinin, *Kur'ânî* temsil çerçevesinde Zülkarneyn sıfatıyla anılan kişiye bahşedildiği ifade edilen iki güç ve iktidar kaynağını, yani hükümdarlık kudreti ve itibarını ve Allah'a inanmanın kazandırdığı manevî/ruhanî gücü ifade ediyor olabileceği de söylenmiştir (Muhammed, 2000: 602).

Zülkarneyn'in kim olduğu konusunda kaynaklarda farklı farklı rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde onun melek, bazılarında ise insan olduğu ifade edilir. Ayrıca peygamber veya hükümdar ya da hem peygamber hem hükümdar olduğu konusunda da değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar yanında onun sıradan bir insan olduğunu söyleyenler de vardır. Bu tartışmalar doğal olarak Zülkarneyn'in tarihî bir şahsiyet olarak kim olabileceği konusunu da gündeme getirmiştir. Bu konuda öne çıkan görüşler şöyledir: Hz. İbrâhîm zamanında yaşayan ve ismi İskender olan Yemenli veya Bâbilli bir şahıs; Yemen'de hüküm süren Himyer Devleti krallarından biri; Makedonyalı İskender; Âferidun (Efridun, Feridun); Akkad imparatoru Naram-Sin; Bâbil, Sümer veya Mısır'dan efsanevi bir şahıs (Gılgameş); *Tevrât*'ta işaret edilen Kuruş, I. Dârâ veya Hanok (Hz. İdris) (Türe, 2010: 62-107).

Diğer taraftan Zülkarneyn'in Oğuz Han olduğu şeklinde de görüşler vardır. Erdoğan Pazarbaşı'na göre Türk tarihlerinde de yer alan, geleneksel ve folklorik temelli bu düşünceyi *Arâisü'l-Kur'ân* adlı eserinde Vanî Mehmed Efendi (öl. 1685) şöyle dile getirmektedir:

"Türklerin Benî İshak'tan kabul edilmesine gelince, buradaki İshak'ın İshak Peygamber olduğu açıktır. Bil ki, ben Türk tarihlerinde Oğuz Han'ın Yâfes'in neslinden olduğunu gördüm. Türklerin tamamı onun neslindedir. Oğuz Han, Hz. İbrâhîm'le muasırdı. Hatta Türkler, onun İbrâhîm'e iman ettiğini ve İshak'ın kızıyla evlendiğini de iddia ederler ve Türkler, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Zülkarneyn ile kastedilen Oğuz

Han'dır derlerdi. Bu duruma göre Türkler, anne tarafından Hz. İshak'ın evladı olmuş olurlar. Nitekim Hz. İsa'nın Benî İsrâîl'den olduğu gibi Türkler de Benî İshak'tan sayılırlar. Türk ismi de Oğuz Han'ın çocuklarına verilmektedir." (Pazarbaşı, 2006: 27).

Vanî eserinde Zülkarneyn'in Oğuz Han olduğunu söylerken aynı zamanda Yecüc ve Mecüc'ün kimlikleriyle ilgili farklı bir yorum da getirmiş olur. Müellif, birçok meslektaşısı gibi *Kur'ân*'ın bozgunculuklarıyla tanıttığı Yecüc ve Mecüc'ün Türkler olduğunu söylemek yerine, onları yaptığı setle engelleyen Zülkarneyn'in Oğuz Han olduğunu ifade etmiştir (Pazarbaşı, 2006: 30-1). Celal Beydili de Türk mitolojisi sözlüğünün "Boynuz", "İskender Zülkarneyn" ve "Oğuz" maddelerinde benzer şekilde Zülkarneyn-Oğuz ortaklığına dair ifadelere yer verir. Örneğin mitolojik olarak gücü ve egemenliği simgeleyen "iki boynuzlu ata" hükümdar motifinin ilk versiyonuna Türk mitolojinde rastlanmaktadır. Geleneksel efsanelerde İskender de Oğuz gibi boynuzlu tasvir edilir ve her ikisi de dünyayı fethederler. Ortaçağ minyatürlerinde Oğuz ve oğulları boynuzlu olarak çizilmişlerdir. Beydili'nin aktardığına göre *Tevârih-i Âl-i Osman* müellifi Rüstem Paşa (öl. 1561), İskender-i Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olmasına itiraz eder ve *Kur'ân*'da "iki boynuzlu" adıyla anılan kişinin Oğuz Han olduğunu söyler. İskender motifi oluşurken temelde Oğuz Kağan motifi vardır ve Nizâmî, Nevâyî ve Kaşgarlı gibi müellifler, efsanevi İskender motifini işlerken en çok Türk efsane geleneğine dayanmışlardır. Oğuz destanında Oğuz'un karanlık dünyaya seferi de anlatılır. Bu motif sonraki metinlerde İskender'in ölümsüzlük peşinde karanlıklar ülkesine gitmesi şeklini almıştır. (Beydili, 2004: 106, 268-9, 440).

Zülkarneyn, bir rivayete göre Yecüc ve Mecüc ile yüzleri köpek yüzüne benzeyen mahlukların yanına kadar yükselmiştir. Zülkarneyn hakkındaki en hacimli rivayette ise Vehb b. Münebbih şöyle der: "Zülkarneyn, Rûmların yaşlılarından bir yaşlı kadının oğluydu. O kadının Zülkarneyn'den başka çocuğu da yoktu. Adı İskender(is) idi, ama ona Zülkarneyn denilirdi. Başının iki yanında bakırdan iki çıkıntı vardı. Yaşı rüşte ulaştığında salih bir kul oldu. Allahu Te'âlâ ona şöyle buyurdu: 'Ey Zülkarneyn! Seni yeryüzü halkının çoğunluğunu teşkil eden çeşitli dillere sahip yeryüzü ümmetlerine gönderdim. Onlardan iki ümmet, dünyanın boylamasına iki ucundadırlar. İki ümmet de, dünyanın enlemesine iki ucundadırlar. Yeryüzünün ortasında da ümmetler vardır; insanlar, cinler ve Yecüc-Mecüc bunlardandır... ". Taberî'nin tarihinde ise Zülkarneyn'in

Hızır ve İlyas ile karanlıklar ülkesine yaptığı seyahat anlatılır. Ka'b el-Ahbâr'dan ise "Zülkarneyn atını Süreyya Yıldızı'na bağlardı." şeklinde bir haber rivayet edilmiştir. Bir başka rivayette "Zülkarneyn'in emrine bulutların verildiği, ona yolların sağlandığı" ifade edilir (Türe, 2010: 37-54). İskender Türe'ye göre ise Zülkarneyn, "muhtemelen ilk çağlarda yaşamış, peygamber olma ihtimali kuvvetli, göklere seyahat etmesini sağlayan 'sebeb' isimli vasıtayı elde etmesi için Allah'ın imkânlar sağladığı, yaşadığı hadiseler bugünkü ilimle bile kavranamayacak salih bir kuldür." (Türe, 2010: 267-8).

Zülkarneyn'in ne kadar yaşadığı konusunda da çeşitli rivayetler mevcuttur. Onun, eski çağlarda yaşadığı, Nûh oğlu Yâfes oğlu Yuman oğlu olduğu veya Semûd kavminden sonra geldiği ve 1600 sene ömür sürdüğü haber verilir. Ayrıca 3000 veya 2000 sene yaşadığını söyleyenler de vardır. Bazıları ise onun 32 veya 36 sene yaşadığını ileri sürer. Bu görüş, Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olduğunu iddia edenlere ait olmalıdır (Türe, 2010: 54).

1.3. İskender-i Zülkarneyn

Yukarıda Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olduğuna dair bazı görüşlerin varlığı ifade edilmişti. İskender'in tacının iki ucundaki boynuz benzer çıkıntı sebebiyle Araplar tarafından ona Zülkarneyn denildiği, bu iki boynuzu Mısır'ı fethettikten sonra taktığı rivayet edilir.⁴ Mısır tanrısı Amon'un da boynuzlu olarak simgelendiği bilinmektedir. Nitekim daha önce de söz edildiği üzere halefleri, bastırdıkları sikkelerin üzerine İskender'in Amon boynuzlu portresini koydurmuşlardır. Kaynaklarda İskender'e Zülkarneyn denilmesi buna bağlı olmalıdır. Bu düşüncede olanlar, "Zülkarneyn'in doğuya ve batıya hâkim olması" nedeniyle tarihî şahsiyetler içerisinde Zülkarneyn

⁴ İskender'in boynuzlu taç taktığı rivayetinden başka, bizzat kendisinin boynuzlu olduğuna veya kulaklarının uzun olup eşek kulağına benzediğine dair rivayetler de vardır. Bunlar için çalışmanın "Türk Dünyasında İskender-i Zülkarneyn" başlıklı kısmına bakılabilir. Boynuz/kulak efsanesinin, yukarıda sözü edilen "Gordion Dügümü"nde olduğu şekilde, İskender ve Midas'ı tekrar yan yana getirdiği görülür. Zira "uzun kulak" efsanesi Midas için şu şekilde anlatılmaktadır: Pan ile Apollon'un katıldığı müzik yarışması Anadolu'da, Bozdağ'da (Tmolos Dağı) yapılır. Hakemler kral Midas ile dağ tanrısı Tmolos'tur. İşaret verilince Pan, yedi düdüklü Syrinks'e üfler. Ağaçlar, hayvanlar hayran hayran onu dinler. Sonra Apollon ayağa kalkar, sol eliyle lirini tutar, sağ eliyle tellere dokunur. Müzikle kendinden geçen Tmolos, zaferi Apollon'a verir. Bu hükme diğer hakem kral Midas itiraz eder. Apollon, bu kadar duygusuz kulakların insan kulağı biçiminde kalmasını istemeyerek onları eşek kulağına çevirir. Kral Midas, kulakları görünmesin diye geniş ve yüksek bir taç yaptırıp başına takar. Ancak saçları uzayınca berber çağırmak zorunda kalır. Berbere kulaklarının uzun olduğunu kimseye söylememesini tembih eder. Bu sır berbere ağır gelir. Berber, ıssız bir yerde bir taşı kaldırıp "Kral Midas'ın eşek kulakları var!" diye fısıldar ve taşı tekrar örter. Oradan büyüyen bir kamış bu sırrı rüzgâra iletir. Rüzgâr da bunu herkese ilan eder (Öztelli, 1966: 387-8; Halikarnas, 2011: 92-3).

olabilecek en uygun kişinin İskender olduğuna kanaat getirmişlerdir. Örneğin Taberî, Zülkarneyn ismi yerine İskender ismini kullanmış ve Makedonyalı İskender'in hayatıyla Zülkarneyn'in hayatını iç içe geçmiş şekilde ve tek bir kişilik üzerinden anlatmıştır. İbn-i Sîna da aynı düşüncededir. Konu daha sonraları Firdevsî vasıtasıyla edebî alana taşınmış ve İskendernâme türü eserlerde İskender ve Zülkarneyn aynı kişi olarak ele alınmıştır (Türe, 2010: 77-8). İskender'in göz kamaştırıcı zaferleri de İskender-Zülkarneyn ortaklığında önemli bir etkidir: "... bu çaptaki zaferlerin ancak manevi bir güçle ve ilahî bir destekle mümkün olacağını düşünenler giderek ona ruhani bir kişilik izafe etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de kıssası anlatılan (el-Kehf 18/83-99) Zülkarneyn ile aynı kişi olduğunu sanmışlardır." (Kaya, 2000: 556).

İskender Pala ise, Büyük İskender'e Zülkarneyn lakabının Anadolu ve Fars ülkelerini istila etmesinden ötürü verildiğini söyler. Pala'ya göre bu lakabı ona ilk yakıştıran Firdevsî olmalıdır. *Şehnâme* müellifi, Pers ordularını hezimete uğratan Makedonyalı İskender'e peygamberlik ve olağanüstülük payesi vererek İranlıların kırılan millî gururlarını tamir etmek istemiştir. Daha sonra yazılan İskendernâmeler de *Şehnâme*'den etkilenilerek kaleme alınmıştır. Bunun sonucunda İslam ülkelerinde İskender'in Zülkarneyn olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır (Pala, 2003: 297).

Ancak gerek İskender Pala gerekse İskender Türe yaptıkları çalışmalar neticesinde Zülkarneyn'le İskender'in aynı kişiler olamayacağını ifade etmişlerdir. Pala, Büyük İskender'in ırk ayrımı gütmemesi, Yunanistan'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için Thebai kentini yerle bir edip 6.000 kişiyi öldürtmesi, Mısır'a gittiğinde kendisini tanrı Amon'un oğlu olarak göstermesi, mabeyincilerine rüşvet vererek Dârâ'yı öldürtmesi, istila ettiği ülkelerde acımasızca katliamlar yapması, içki içmesi, Sus şehrini yakıp yıkarak halka eziyet etmesi, Grek dinine ve Aristo felsefesine bağlı olması, herhangi bir set yapmadığının tarihen kesin olması vs. sebeplerden İskender'in Zülkarneyn olamayacağını söylemektedir (Pala, 2003: 296-7). Türe ise İskender'in putperestliği, set yaptırdığına dair bir kaydın olmaması, Zülkarneyn'in doğuyu ve batıyı savaşarak ele geçirdiğine dair bir bilginin bulunmaması, Yecüc ve Mecüc kavmiyle İskender'in bağlantısı, bu görüşün Zülkarneyn'in Hz. İbrâhîm zamanında yaşadığına dair rivayetlerle çatışması gibi sebeplerden İskender ve Zülkarneyn'in farklı kişiler olduğunu ileri sürer (Türe, 2010: 83).

Ahmedî ve onu takip eden Ahmed-i Rıdvân'ın eserlerinde İskender'in âb-ı hayatı aramaya giderken yolda karşılaştığı bir kubbeden söz edilir. İskender bir tür alışından yapılmış bu kubbenin kapısını zorla açar. Kubbenin içinde taht üzerinde bir ceset ve cesedin başucunda bir levha bulur. Levhada şöyle yazmaktadır: "Ey İskender! Bu mekâna gelip beni göresin, dünyanın hâlini bilesin. Bana Zülkarneyn Şâh derler. Yedi iklimi tutan, şarkı ve garbı alan benim. Dört bin kırk (veya dört bin yüz) yıl evvel bu cihana geldim. Dünyayı ele geçirmek için senin gibi sıkıntı çektim. Ancak hepsini koyup gittim.". İsmail Ünver burada yazarlardan hareketle Ahmedî'nin, daha önceki İskender hikâyelerinde bulunmayan "Zülkarneyn-i Evvel"i bize tanıttığını, *Kur'ân*'daki Zülkarneyn'in İskender olmadığını belirttiğini ifade etmiştir (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 374a/b; Ünver, 1975: 248).

Yukarıdan beri verilen bilgiler ışığında Zülkarneyn ve İskender'in aynı kişiler olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Edebî alanda İskender ve Zülkarneyn'in "bir" olarak düşünülüp "İskender-i Zülkarneyn"den söz edilmesine rağmen İskendernâmelerin ana çatısını Makedonyalı İskender'in tarihen sabit olan hayatı oluşturur. Zülkarneyn'e ait özellikler, İskender'in zaman içinde efsaneleşen yaşamına eklenmiş, böylelikle ona bazı olağanüstü vasıflar atfedilmiştir. Bunun yanında Zülkarneyn veya İskender'le ilgisi olmayan farklı anlatımlar da bu tür eserlerde yerini almış, yazılı ve sözlü kültüre ait başka metinler ana hikâyeye dâhil olmuştur. Örneğin Ritter'in de ifade ettiği gibi âb-ı hayat/ot/ölümsüzlük efsanesi (2011: 120) farklı bir kanaldan gelmektedir ve ne İskender'in yaşamında ne de Zülkarneyn'den söz eden kaynaklarda yer alır. Ancak bu efsane sonraları İskendernâme türü eserlerin önemli ve çok bilinen bir kısmını oluşturmuştur.

Burada konuyla ilgili bir hususa daha temas etmek gerekir. O da bazı eserlerde Makedonyalı İskender yanında farklı "İskenderler"den de söz edilmesidir. Örneğin Bistâmî (öl. 1454), II. Murâd'a sunduğu bir eserinde, "İskender ikidir, biri Rûmî'dir ve sahib-i Hızr'dır, diğeri Yunanîdir ve sahib-i Aristo'dur" der (Yağmur, 2007: 43). Evliyâ Çelebi ise *Seyahatnâme*'nin iki yerinde bu dünyaya dört İskender'in geldiğini ve dördünün de İskenderiye'yi imar ettiğini ancak isimler konusunda çok ihtilaf olduğunu söyler. Anılan isimler şunlardır: Rûmeli'de Kavala'da doğan ve Yunanların Aleksandra dedikleri Feylekos oğlu İskender-i Zülkarneyn (tarih ve isim Hz. Muhammed'in

hicretinden 305 sene önce İskender-i Rûmî olarak da geçer), Hz. Muhammed'den 882 sene önce Makedonya şehrinde doğan İskender-i Yunan, İzmit'te doğan ve mamur ettiği bu şehrin İskender Makedoniyye olarak anılmasına vesile olan İskender ve Yâfes oğullarından İskender ibn Merzûbe (Merziban ibn Merduye el-Yunanî). Bunun yanında İskenderiye'yi imar edenler arasında İskender ibn Filîş el-Mahzûnî şeklinde başka bir isim daha geçer (Evliya, 1999a: 39; 1999c: 9; 2007: 19, 353). Burada verilen isimlerin sık sık birbirinin yerine kullanıldığı ve karıştırıldığı, verilen bilgilerin bazılarında (Feylekos oğlu İskender, Hz. Muhammed'den 882 sene önce gibi) farklı bir İskender'den söz ediliyormuş gibi olmakla birlikte Makedonyalı İskender'in işaret edildiği anlaşılmaktadır (Avcı, 2012b). Bu bilgilere göre tarihî bir kişilik olarak gerçekten yaşamış ve zamanında şöhret bulmuş başka İskenderlerin olduğu da ihtimal dâhilindedir. Buradan hareketle İskendernâmelerde çizilen İskender-i Zülkarneyn portresine bu İskenderlere ait bazı kişilik özelliklerinin veya küçük anekdotların karışmış olması da muhtemeldir.

Sonuç olarak İskendernâmelerin ana kahramanı Makedonyalı İskender'dir. Ana çatıyı/hikâyeyi Makedonyalı İskender'in hayatının oluşturduğu bu tür eserlere, Zülkarneyn'e ait bilinenler ile farklı kaynaklardan alınan metinler de dâhil edilmiş ve böylece cihan tarihi ile farklı alanlara ait bilgileri de ihtiva eden bugünkü bildiğimiz hacimli eserler ortaya çıkmıştır.

2. Efsanenin Doğuşu (İskender Anlatılarının Batı'da ve Doğu'daki Serüveni)

Doğu'da İskender hikâyesinin nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı konusuna geçmeden önce Batı'daki durumuna kısaca değinmekte fayda vardır. Çünkü her ne kadar hikâyenin Doğu'da yazılı ve sözlü gelenekte önemli bir yeri varsa da "kahramanı" bir Batılıdır ve ilk çıkış noktası da doğal olarak orasıdır.

2.1. Batı'da İskender Anlatılarına Kısa Bir Bakış

Batı'da İskender'le ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda İskender'in hayatı, yaptığı savaşlar ve gittiği ülkeler anlatılırken aynı zamanda bu bilgilerin dayandığı kaynaklar da derinlemesine tetkik edilmiştir.

Batı literatüründe İskender'le ilgili metinlerin önemli bir kısmı edebîdir. Bu metinlerin çoğu da İskender'in ölümünden üç asır sonra Roma döneminde yazılmıştır ve bunlarda doğal olarak önceki eserlerden yararlanılmıştır. İskender döneminde veya

hemen sonra yazılan birinci kuşak anılardan ve tarih kitaplarından oluşan orijinal kaynakları ortaya çıkarmak zordur. Çünkü bu orijinal kaynakların çoğu yazar adı zikredilmeden ikinci elden yapılan aktarmaların içinde kaybolup gitmiştir (Bosworth, 2005: 362).

İskender'le ilgili ilk bilgiler, onunla sefere katılan tarihçilerin yazdıkları parçalardan ve kısmen de sonraki yazarların günümüze ulaşan notlarından öğrenilebilmektedir. İskender'in resmî tarihçisi Olynthli Kallisthenes'in (MÖ 360-327) *Deeds of Alexander (İskender'in İşleri)* adlı eseri bu konudaki ilk eser olarak kabul edilmektedir. Birkaç nesil sonra İskender'in kişiliği efsanevî bir hâl almaya başlamış, ona gerçek olmayan özellikler atfedilmiştir. Helenizm çağının anonim bir yazarı [Kallisthenes'e atfen kendisi ve eseri *Pseudo-Callisthenes (Sözde Kallisthenes)* olarak anılmıştır] İskenderiye'de, daha sonra birçok dildeki tercümesiyle dünya edebiyatında *İncil*'den sonraki en yaygın kitap olan ilk *İskender Romanı*'nı yazmıştır. Bu eserde kullanılan birçok tarihî ayrıntı çoğu kez şairane bir üslupla hayalî bir şekilde değiştirilmiştir. Esere göre İskender firavunlardan gelmekte, Roma'yı ve Kartaca'yı ele geçirmekte, dünyanın kenarına ulaşmakta ve dünya hâkimi olmaktadır. Bu eserde böylece tarihî unsurlar ve masalımsı motifler, İskender'i hâlâ sözlü hikâyeler sayesinde hatırlayan geniş okur kitlesi için popüler tarzda bir araya getirilmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde Curtius Rufus'un (tahminen MS 1. asır) yazdığı *Makedonyalı Büyük İskender'in Tarihi*, Yunan Plutarkhos'un (MS 2. asır) İskender biyografisi ve Kapadokya valisi Nikomedialı Yunan Arrianos'un "İskender Seferi" ile ilgili tasviri önemli eserlerdendir.

Antik Çağ'ın son dönemlerinde ve Orta Çağ'da zihinlerdeki İskender imgesini, o zamanlarda daha da yaygınlaşan ve çeşitlendirilen *İskender Romanı* belirlemiştir. Günümüze kadar ulaşan bu en eski Yunan metninin ne zaman ortaya çıktığı kesin değildir. Bunu İulius Valerius'un Latince tercümeleri (MS 4. asır) ve bazı anonim yazarların kısa yazıları takip etmiştir. Kısa bir süre sonra da Doğu'da Suriye ve Ermeni dilindeki düzenlemeler ile Bizans ve Pers versiyonları ortaya çıkmıştır. Batı'da ise Napolili Leo'nun Latince düzenlemesi *Savaşların Tarihi* (10. asır) adlı halk kitabı büyük yankı uyandırmıştır. Fransa'da ağırlıklı olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde ve lisanlarında İskender'in şövalye destanları mevcuttur. İzlanda'dan Cava'ya kadar en az 20

dilde 80'den fazla versiyonu bulunan *İskender Romanı* asırlarca varlığını korumuştur. İskender, Batı'da Hristiyanlaştırıldığı kadar Doğu'da da Müslümanlaştırılmıştır. Çünkü ismi *İncil*'de geçtiği gibi *Kur'ân*'da da geçmektedir. O çeşitli eserlere göre hem gökyüzüne ve deniz dibine hem de cennete ve cehenneme gitmiştir.

Rönesans ve Hümanizm çağında, İskender hakkındaki bilgilerin temelini oluşturan antik tarih yazarlarının eserleri ortaya çıkmaya başlayınca edebî konular yenilenmiş ve çoğalmıştır. İspanyol Lope de Vega (öl. 1635), Fransız Racine (öl. 1699) ve Alman Handel (öl. 1759) tarafından birçok dram, roman ve operada işlenen İskender konusu, o çağın zevkine uyum sağlayacak şekilde ele alınmış; Orta Çağ'ın cennet ve cehennem yolculuğu yerini aşk maceraları ve saray entrikalarına bırakmıştır. Zamanın zihniyeti bilimsel literatürde, Alman tarihçi Johann Gustav Droysen (öl. 1884) tarafından başlatılan modern tarihî İskender araştırmalarında da kendini göstermektedir (Lauffer, 2004: 220-8).

2.2. Doğu'da İskender Hikâyesi

İskender hikâyesi Doğu'da iki kaynaktan beslenir. İrec Efşâr'ın *İskendernâme* adlı eserinde verdiği (1386: iç kapak) çeviri şeceresine göre bunlardan ilki, hikâyenin temel çatısını oluşturan Yunanca bir efsanenin önce Pehleviceye (Orta Farsça), ardından miladi 600 yılı civarında Süryaniceye yapılmış tercümesidir. Hikâyenin Pehleviceye çevrilmiş şekli kayıptır. Ancak bu çeviri Süryanice yazılmış Hristiyan efsanesinin temelini oluşturmuştur. Suriyeli Jacop tarafından yazılan Hristiyan efsanesinde İskender'in karanlık ülkesine yaptığı yolculuk konu edilir. Bu metin günümüzde elde değildir ancak Habeşçe bir çevirisi bilinmektedir. Hikâyenin Arapçaya yapılan ve şecere zincirinde önemli olan tercümelerinin izlerini sonraki asırlarda İslami edebiyatlarda, Osmanlı coğrafyasında, Malay ve Habeş dillerindeki eserlerde sürmek mümkündür. Bu sahalardaki metinler, Arapça çevirilere büyük oranda uyarlar. Efsanenin Arapça çevirileri ve Doğu edebiyatlarındaki varyantları bu ve benzeri metinlere dayanır. Söz konusu efsanenin Türkler ve Moğollar arasında yayılmasında Nasturî misyonerlerin önemli rolü olmuştur.

Hikâyenin Yunanca aslına dayanan farklı kollardan tercümeleri de vardır. Örneğin 5. asırda Ermeniceye, daha sonra tekrar Yunancaya, ardından Sırpça ve Arapçaya yapılmış tercümeleri mevcuttur. Yunanca, Latince, İbranice, Arapça vs.

dillerde yapılan farklı kollardan tercümelerin zaman zaman kesiştiği de olmuştur. İki ayrı ana koldan günümüze tercümeleri takip edilen hikâyenin şeceredeki son şekli, 17. asırda Ebû Suveydân'ın eseri ile 1400 yılına ait Malay dilinde yazılmış *Hikâyet-i İskender* adlı eserdir.

İkinci kaynak ise *Kur'ân*'da Zülkarneyn hakkında anlatılan bazı hususların (Kehf Suresi, 83-98. ayetler) tarih, tefsir gibi çeşitli alanlara ait eserlerde İskender'e mal edilmiş olmasıdır. Zülkarneyn, genelde tarihî eserlerde ve tefsirlerde İskender-i Kebîr, İskender-i Ekber, İskender-i Kübrâ, İskender-i Himyerî gibi adlarla anılır. Makedonyalı İskender ise İskender-i Rûmî, İskender-i Yunanî, Feylekos oğlu İskender şeklinde geçer. Ancak edebî eserlerde herhangi bir ayrıma gidilmeden bu isimlerin birbirinin yerine kullanıldığı, Zülkarneyn hakkında bilinenlerin, maceraları ve yaşadıkları coğrafya bakımından aralarında benzerlik bulunan İskender'e aktarıldığı ve böylece efsanevi bir kahramanın, "İskender-i Zülkarneyn" in ortaya çıkarıldığı görülür. İskender'le ilgili metinler, Doğu'da yukarıda izah edilen iki kaynaktan, sözlü rivayetlerden ve yerel mitlerden beslenerek bu destani-efsanevi isim etrafında bütünlüklü bir hikâye hâlini almıştır. Zaman içerisinde yapılan çeşitli eklemelerle zenginleşen bu metinler, müstakil olarak yazılan ve "İskendernâme" adı verilen eserlerle ayrı bir tür meydana getirmiştir. Bu eserlerde ayet ve hadislerle, hikmet ve ilm-i nücuma fazlaca yer verilir. İskendernâmelerde âb-ı hayatın "ilmi", Aristo'nun "aklı" temsil etmesi gibi sembolik düşüncelere de rastlanır. Bunların sonucunda İskender, tarihî bir kişilik olmaktan çok mistik Doğu düşüncesi etkisinde efsanevi Müslüman bir kahraman olarak belirir. İskendernâmelerin kaynakları arasında *Târîh-i Taberî*, *Târîhü'l-hamîs* gibi mensur İslam tarihleriyle *Tenvîrü'l-mikbâs*, *Mefâtîhü'l-gayb* gibi tefsirlerin önemli bir yeri vardır (Ünver, 1975: 1-3; 2000: 557-8; Boyle, 1977: 13-4; Gökyay, 1997: 1088-9; Efşâr, 1386).

İsmail Ünver, İskender hikâyesinin Doğu'da ortaya çıkışını şu etkenlere bağlar:

"1. Doğu seferinin ve fetihlerinin, bu ülkelerdeki insanlarca uzun süre unutulmaması, bu etkinin yazılı ve sözlü rivayetler hâlinde kuşaktan kuşağa sürüp gitmesi;

2. İskender'e duyulan saygı ve hayranlık dolayısıyla, ulusların tarihlerinde ona da yer vermeleri, hatta onu kendilerine mal etmek istemeleri;

3. Milletlerin ulusal destanlarındaki kahramanların kimi özellikleriyle İskender'in kişiliği arasında benzerlikler bulmaları;

4. Kur'ân'daki "Zü'l-karneyn" adının tefsirinden ortaya çıkan Zü'l-karneyn-İskender ilişkisi ve bunun sonucu olarak İskender'in peygamber ya da veli sayılması." (1975: 3).

İskender teması, 11. asırdan itibaren İslami Doğu edebî geleneğinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu edebî gelenekte hikâyenin kahramanı Doğulu İskender, Batı'dakinden farklı olarak sadece ideal bir yönetici olarak değil, aynı zamanda bilge bir kişi olarak anlatılmıştır. Onun bitmeyen seferleri bilgiye ulaşma isteği olarak algılanmış, öyle yorumlanmıştır (Celnarova, 2002: 746). Dora d'Istria'ya göre İskender'in maceraperest ruhu ve istila ettiği coğrafyalarda yerel halk üzerindeki etkisi efsanenin oluşmasını kolaylaştırmıştır (2008: 24).

2.2.1. Hikâyenin Yayılma Sahası

İskender hikâyesinin Doğu'da geniş bir yayılma sahası vardır. Bu saha, bir taraftan "tarihî" İskender'in ele geçirdiği coğrafyanın kabaca sınırlarını çizer, bir taraftan da "efsanevî" İskender'in gitmediği ancak etkilediği coğrafyayı verir. Asya ve Afrika kıtalarında, Türk, Arap, Fars, Süryani, Moğol, Hint, İbrani, Samiri, Ermeni lisanlarının yanında, Habeş, Malay, Cava, Bugis dillerindeki İskender hikâyelerine bakınca, bir cihangirin "dünyaya Kâf'tan Kâf'a nasıl hükmettiği" daha iyi anlaşılır.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde "İskendernâmeler" maddesinde geçen şu cümleler, İskender'in gittiği yerlerde yarattığı etkiyi ve kadim zamanlarda insanların ona bakışını vermesi açısından dikkate değerdir:

"İskender'in göz diktiği doğu ülkelerine karşı seferleri, gerek bu sefer yollarının üzerinde ve gerekse seferin bizzat hedefi olan Anadolu, Suriye, İran ve Hint tarihlerinde geniş izler bırakmış, adı geçen ülkelerin tarih ve edebiyatlarında bu konu defalarca ele alınmıştır. Bu yüzden Suriye'de kuvvetli bir efsane kahramanı olarak yaşamış, Mısır'da ilâhlaştırılmış, İran, Hindistan ve Türkistan'da büyük cihangir olarak kabul edilmiştir." (Kapsal ve Ertem, 1981: 416-7).

Hikâyenin Süryani lisanındaki varlığına yukarıda değinilmişti. Moğolca bir İskender efsanesi E. Haenisch'in *Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung (Berlin Turfan Koleksiyonundaki Moğolca Metinler)* adlı eserinde (1959: 39-48) tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. 14. asrın ilk yarısında yapılan bu çeviri Türkçe bir metne dayandırılmıştır. Hint lisanında ise Gokulaprasâda'nın *Kârnâme-i Sikenderî* adlı eseri ile Cemâleddîn'in manzum şekle konulmuş *Kıssa-i Sikender* adlı eserinden söz edilir. Bunlar yanında Büyük Okyanus ile Hint Okyanusu arasındaki bölgede yer alan ada

ülkelerinde Malay, Cava ve Bugis dillerinde İskender hikâyesinin olduğu bilinmektedir (Ünver, 1975: 2; Gökyay, 1997: 1089-90). Yine İskender'in karanlıklar ülkesine seyahatini konu alan bir metnin Habeş diline çevrildiği de yukarıda ifade edilmişti. İbrani kaynaklarında İskender ilk kez *Tevrât'ın Daniel Kitabı* bölümünde yer alır. İbranilerin 5-6. asırlarda yazılmış temel dinî kitapları *Talmud* ve *Midraş'ta* geçen İskender'le ilgili hikâyeler efsanevi karakterdedir (Bağcı, 1994: 113).

Diğer taraftan Siegfried Lauffer'in İskender hikâyesi hakkında sözlü geleneğe yaptığı vurgu da önemlidir. Onun verdiği bilgilere göre Orta Asya kavimleri arasında saf ve bozulmamış sözlü gelenek hâlen sürdürülmektedir (Lauffer, 2004: 228).

2.2.2. Arap Edebiyatında İskender Hikâyesi

Arap edebiyatında İskender konusu daha çok "sîretü'l-İskender" adı altında mensur olarak ele alınmıştır ve bunlar kıssahanlar tarafından okunan anonim eserlerdir. Bunlardan biri, iki cilt hâlinde Süleymâniye Ktp. Ayasofya 3003 ve 3004'te bulunmaktadır. Eserin meçhul toplayıcısı İskender hakkındaki rivayetleri başta Ka'b el-Ahbâr olmak üzere Ebû Abdullâh el-Ahbârî, Ebu'l-Hasan el-Bekrî, Vehb b. Münebbih gibi isimlere isnat eder. Bazen de isim zikretmeden "kâle'r-râvî" demekle yetinir. Bu bilgilerden hareketle eserin, farklı rivayetlerin toplanmasıyla vücut bulduğu söylenebilir. İskender'in o zamanlarda bilinen memleketleri fethedip hükmü altına alması, batıdan doğuya yapılan ve zaferle sonuçlanan seferleri, çeşitli olağanüstü olaylar ve varlıklar, İskender'in âb-ı hayatı aramaya gidişi ve ölümü kitabın muhtevasını oluşturur. Bu eserin daha sonra yazılan mensur Türkçe İskender kıssalarına kaynaklık ettiği kuvvetle muhtemeldir (Gökyay, 1997: 1089).

Konu bu tür eserler yanında tarih ve tefsir kitaplarında da işlenmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere *Kur'ân'da Zülkarneyn* hakkında çeşitli bilgilerin olması, onunla ilgili bazı rivayetlerin Arap Yarımadası'nda İslam dininin ortaya çıkışından önce de bilindiğini gösterir. Nitekim Beyzâvî, Fahreddin er-Râzî, Alûsî gibi müfessirler Zülkarneyn'i İran ve Rûm meliki olarak kaydederler. Ayrıca Ebû İshak es-Sûrî'nin Araplar arasında anlatılan bir halk hikâyesini *Kıssatü'l-İskender* adıyla bir kitap hâline getirdiğini de buraya eklemek gerekir. Bu hikâye, Sasanîler döneminde bir İranlı veya Farsça bilen bir Süryani tarafından Yunancadan Orta Farsçaya (Pehlevice), oradan bazı konuları Süryaniler tarafından birtakım eklemelerle Arapçaya aktarılmış olan hikâyeye

dayanmaktadır. Söz konusu metin, Zülkarneyn kıssasıyla karıştırılmış, ardından da bütün İslam dünyasına ve bu arada Yeni Farsçaya çevrilerek İranlılara da ulaşmıştır. Baştan ve sondan eksik olan bu çeviri günümüze kadar ulaşmıştır (Ünver, 2000: 557; Yıldırım, 2012: 441).

2.2.3. Fars Edebiyatında İskender Hikâyesi

Fars edebiyatında İskender'le ilgili efsaneler, İranlı şair ve halk hikâyecileri tarafından manzum ve mensur olarak farklı şekillerde işlenmiştir. Bu türdeki eserler şekillerine ve hitap ettikleri kesimlere göre iki grupta toplanabilir. Bunlardan ilk grubu saray çevresinde eğitim görmüşlere sunulmak üzere telif edilen mesneviler, ikinci grubu ise halk kitlelerine hitaben yazılan mensur eserler oluşturur (Ünver, 2000: 557).

Konunun İran edebiyatına girişi biraz yukarıda da ifade edildiği üzere Yunancadan Pehleviceye tercüme edilen hikâyeyle olmuştur. Bu İskender hikâyesinden, daha sonra Sasanîler döneminin en önemli tarihî eseri *Hudâynâme*'nin yazılmasında da faydalanılmıştır. Fars edebiyatında nesirden ziyade şiirde kendisine yer bulan İskendernâmeler, doğal olarak Yunan rivayetlerinden etkilense de İskender'in fethettiği topraklarda bıraktığı hatıralarla, İran ve Mısır topraklarının özgün kültür ve medeniyet renklerini de alarak zenginleşmiştir. İskendernâme türünde verilen eserlerin fazlalığı, bu çok renklilik için bir gösterge olarak kabul edilir (Yıldırım, 2012: 483-4).

İskender hikâyesinin derli toplu bir metin hâline gelmesi, müstakil bir eser olarak ortaya çıkışı Fars edebiyatında olmuştur. Hikâyeyi ilk defa manzum olarak kaleme alan ve ünlü eseri *Şehnâme* ile edebî alana taşıyan Firdevsî'dir (öl. 1020?). Ancak konunun müstakil olarak ele alınması için biraz daha zaman gerekmiş, *Şehnâme*'den yaklaşık iki asır sonra Nizâmî, *Şerefname* ve *İkbalname* adlı iki kitapla ilk müstakil İskendernâmeyi yazmıştır. Fars edebiyatında bu isimler yanında aynı konuyu işleyen başka müellifler de vardır.

2.2.3.1. Firdevsî'nin Şehnâme'si

İran'ın millî şairi Firdevsî, Tûs şehrinde tahminen 940 yılında doğmuştur. Çiftlik sahibi bir ailenin çocuğudur. Firdevsî, dönemindeki çeşitli çeviri ve kültürel faaliyetler ile eski İran tarihine duyduğu merak dolayısıyla Pehleviceyi öğrenmiştir. Şiir yazacak derecede Arapça da bilmektedir. Muhtemelen 980 veya 990 yılında *Şehnâme*'yi yazmaya başlayan şair, eserini 1003-4 yılında bitirmiş ve Gazneli Sultan Mahmud'a sunmuştur.

Ancak Sultan Mahmud şaire, eserinin değerine layık bir ödül vermemiştir. Firdevsî, daha sonra döndüğü Tûs'ta yoksulluk içinde ölmüştür. Ölüm yılı bazı kaynaklarda 1020, bazılarında 1025 olarak gösterilir. Şairin cenazesi şehrin bir kapısından çıkarken diğer kapısından, eserinin değerini sonradan anlayan Sultan Mahmud'un gönderdiği 60.000 altın değerinde 12 deve çivit yüklü kervanın girdiği rivayet edilir (Kantar, 1996: 125-6).

Şehnâme, şairin kendi ifadesine göre 60.000 beyit tutarındadır. Eser, fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül vezniyle yazılmıştır. "*Şehnâme vezni*" adıyla da anılan bu kalıp Nizâmî, Emir Hüsrev-i Dihlevî, Câmî ve Nevâyî'nin İskendernâmelerinde de kullanılmıştır. *Şehnâme*, Pîşdâdîyân hanedanının ilk hükümdarı Keyûmers'ten başlayıp Keyânîlerle birlikte Sasanîlerin son hükümdarı III. Yazdicerd'e kadar devam eden toplam elli hükümdarlık dönemini ele alır. Eser, tarih öncesi devirlerden başlayarak İran milletinin medeniyet serüvenini, Êrânvic bölgesine gelip yerleşmelerini, çevresindeki Tûrân, Roma, Bizans ve Arap ülkeleriyle mücadelelerini, gelenek ve göreneğini, millî, ahlaki, dinî değerlerini, kahramanlıklarını ve İran halkıyla ilgili daha başka birçok hususu ihtiva eder (Ûnver, 1983: 9; Firdevsî, 2009: 34). *Şehnâme*'nin Türkçeye yapılmış bazı manzum ve mensur tercümeleleri vardır. Bunlardan biri Diyarbakırlı Şerîffî'nin (öl. 1514) yaptığı 56506 beyitlik manzum tercümedir. Bu tercümede İskender hikâyesinin anlatıldığı bölüm öncesi ve sonrasıyla yaklaşık 7000 beyittir (Kültürel ve Beyreli, 1999: II/1255-III/1507). Yakın zamanda Necati Lugal tarafından yapılan çeviri (Firdevsî, 2009) ise eserin yaklaşık ilk 25.000 beyitlik kısmını ihtiva eden mensur çeviridir ve bu bölüm İskender hikâyesini içine almaz.

Yukarıda da değinildiği üzere İskender hikâyesi ilk defa manzum olarak Firdevsî tarafından kaleme alınmıştır. Bu hikâye daha sonra yazılan İskendernâmeleri önemli ölçüde etkilemiş, İskender konulu bütün eserlerin kaynağı hâline gelmiştir. Şairin İskender hikâyesini nereden aldığı belli değildir. Hikâyenin kaynağının İran dışından olduğu görüşü vardır. İskender, İran'a sonradan gelmiş ve ülkeyi ele geçirmiştir. Ancak Firdevsî onu İran soyundan biri olarak gösterir. Buna göre müellifin eserini yazmasından önce İran'da yazılı ve sözlü kaynaklarda İskender konusunda ciddi bir etki ve inanç olmalıdır. Ritter'e göre İskender'le ilgili bilinenler I. Hüsrev zamanında Yunancadan Pehleviceye tercüme edilen İskender kıssasına dayanmaktadır. Yine Nöldeke'nin Süryanice ve Arapça İskender hikâyelerinin kaynağını Pehlevice bir metne dayandırması

da bu düşünceyi destekler. Bunlar yanında Firdevsî'nin ölümünden yaklaşık 50 yıl sonra tamamladığı *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud, "Çiğil", "Uygur", "tutmaç" ve "Türkmen" kelimelerini açıklarken Zülkarneyn'den söz eder ve onu Farsça konuşturur.

İskender, *Şehnâme*'de İran'ın geçmiş hükümdarlarından bahsedilirken Keyânîlerin son hükümdarı olarak anılır. Eserde İskender'den "Pâdişâhî-i Dârâb", "Pâdişâhî-i Dârâ Püser-i Dârâb" ve "Pâdişâhî-i İskender" olmak üzere üç başlık altında toplam 2480 beyitte söz edilmiştir. Bu bölümlerde anlatılanlar özetle şöyledir:

Dârâb'ın Feylekûs'la savaşı, onun kızıyla evlenmesi, Dârâb'ın geri gönderdiği bu kızdaki İskender'in doğması, Dârâb'ın yeniden evlenmesi ve bu evlilikten Dârâ'nın dünyaya gelmesi, Feylekûs ve Dârâb'ın ölmeleriyle Rûm tahtına İskender'in İran tahtına da Dârâ'nın oturması, Dârâ'nın İskender'den haraç istemesi, iki kardeşin karşılıklı savaşa hazırlanması, Dârâ ile İskender'in üç kez savaşmaları, Dârâ'nın iki komutanı tarafından öldürülmesi. İskender'in İran tahtına oturması, Dârâ'nın kızı Rûşeneg'le evlenmesi, Hint hükümdarı Keyd'le anlaşması, Keyd'in ona Figistân adlı kızını, boşalmayan kadehini, değerli düşünürünü ve tabibini hediye olarak vermesi, Hint hükümdarı Fûr'la savaşı ve onu öldürmesi, Kâbe'ye gidişi ve ülkeyi tekrar Hz. İsmail soyundan gelenlere vermesi, Mısır'a gidişi, Endülüs'ün zengin kraliçesi Kaydâfe ile aralarında geçen olaylar, Berehmenler şehrine gidişi, Habeş ülkesine dönüşü, Nermpâyân ülkesindeki ejderhayı öldürmesi, Horum'da karşılaştığı olağanüstü varlıklar, doğuya gidişi, âb-ı hayatı araması, karanlıklar ülkesinden çıkışı, kuşlarla konuşması, İsrâfil'i görmesi, Yecüc ve Mecüc kavmi önüne set yapması, "hatif"ten gelen sesteki ve konuşan ağaçtan ölümünün yaklaştığını öğrenmesi, Çin'e gidişi ve Fağfûr'un onu saygıyla karşılaması, Hindistan'da Fûr yanlısı güçlerle yeniden savaşı, Bâbil'e yönelmesi, Aristo'ya ve annesine mektup yazması, Bâbil'de ölmesi, düşünürlerin ve annesinin yas tutması (Ünver, 1983: 9-10).

2.2.3.2. Nizâmî'nin Şerefnâme ve İkbâl-nâme'si

Nizâmî'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Onun, 1141-45 yılları arasında Gence'de doğduğu, 1201-14 yılları arasında ise yine aynı şehirde öldüğü tahmin edilmektedir. Nizâmî, verdiği eserlerle gerek İran gerekse Türk edebiyatında iz bırakmış bir sanatkârdır. Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan şairin *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve

İskendernâmeden (*Şerefnâme* ve *İkbalnâme*) oluşan hamsesi (Penc-genc), birçok müellifi etkilemiş ve bu türdeki eserlere örneklik etmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yüzlerce yazması bulunan eser, İran, Hindistan ve Avrupa'da defalarca basılmış, manzum ve mensur çevirileri yapılmış, çeşitli şairlerce tanzir edilmiştir (Kanar, 2007: 183-4).

İskender hikâyesini müstakil bir mesnevi konusu hâline getiren ve bunu Firdevsî'den sonra İran edebiyatında manzum şekilde işleyen Nizâmî olmuştur. Nizâmî'nin İskendernâmesi, *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adlarıyla iki mesneviden oluşur. Her ikisi de *Şehnâme*'de kullanılan fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül vezniyle yazılmıştır. Şair her bir eserde İskender'in farklı bir yönünü işlemiştir. *Şerefnâme-i Sikenderî*, *Mukbilnâme* ve *İskender-i Berrî* (Karaismailoğlu ve Şanlı, 2011: 48) adlarıyla da bilinen İskendernâmenin ilk kitabı, Azerbaycan atabeği Nusratüddin Ebû Bekr bin Muhammed'e (1191-1210) sunulmuştur. 7100 beyitlik bu eserde Nizâmî, İskender'in hükümdarlık yönünü ele almıştır. *İkbalnâme-i Sikenderî*, *Hirednâme*, *Hirednâme-i Sikenderî* ve *İskender-i Bahrî* (Karaismailoğlu ve Şanlı, 2011: 48) gibi adlar verilen ikinci kitap ise Musul atabeği İzzüddin Mesûd bin Arslan'a (1211-1218) sunulmuştur. 3100 beyitten oluşan *İkbalnâme*'de İskender, bir düşünür ve peygamber olarak tasvir edilir. Şairin İskendernâme'yi yazarken nerelerden yararlandığı belli değildir. Ancak o; İran, Arap ve Rûm edebiyatlarında yazılan İskender hikâyelerinden haberdardır ve en doğrusunun kendi yazdıkları olduğunu söyler. Şair, Firdevsî'nin İskender hikâyesine ait birçok parçayı atladığını, kendisinin bunları yazacağını ifade eder. Nizâmî, eserini meydana getirirken yazılı kaynaklar yanında sözlü kaynakları da kullanmıştır (Ünver, 1983: 10-1). İskendernâmenin manzum ve mensur tercümeleleri vardır. *Şerefnâme* Abdulla Şaik (Nizami, 2004a), *İkbalnâme* ise Mikayıl Rzaquluzade (Nizami, 2004b) tarafından mazum olarak Azeri Türkçesine çevrilmiş ve Bakü'de yayımlanmıştır. Eserin nüshalarından biri Millî Kütüphanede (06 Mil Yz A 1859/1), diğeri TDK Kütüphanesinde (A 147) bulunan mensur bir çevirisi de mevcuttur. Şairin iki mesnevide anlattığı konular özetle şöyledir:

Şerefnâme: Tevhit, münacat, na't, sebep-i telif, övgü. İskender'in soyu, Aristo'nun babası Nikomacis'ten ders alması, Feylekûs'un ölümünden sonra Rûm'a hükümdar olması, Aristo'yu vezir yapması, Mısır'a girmesi ve oranın halkını zencilerden

kurtarması, Dârâ'nın haraç istemesi, iki hükümdarın savaş hazırlığına başlaması, savaştan önce Dârâ'nın iki kumandanı tarafından yaralanması, İskender'in Dârâ'dan son dileklerini dinlemesi, İran tahtına oturması, Acem ateşgedelerini yıkması, Dârâ'nın kızı Rûşeneg'le evlenmesi, Mağrip'e gidişi ve Kâbe'ye uğraması, Bürda'a'ya (Horum) giderek Nüşâbe adlı kraliçeyle dostluk kurması, Kuzey ve Orta İran'daki savaşları, Hindistan'a gidişi ve Keyd adlı hükümdarla dostluk kurması, Fûr'la savaşarak onu öldürmesi, Çîn'e gidişi ve Hakan'ın onu dostça karşılaması, Kıpçak Çölü'ne gidişi, Rûs ülkesindeki savaşları, ölümsüzlük suyunu araması, Rûm'a dönüşü. Eser, atabek Nusratüddin'e övgüyle son bulur.

İkbalnâme: Tevhit, münacat, na't, sebep-i telif, övgü. İskender'in Rûm'da büyük düşünürlerden bir meclis kurması, İskender'e Zülkarneyn sanının verilmesi, İskender'in bir çoban'la konuşması, Arşimides'le Çînli cariye efsanesi, Aristo'dan kimya öğrenen Mâriyye-i Kıbtıyye efsanesi, çocuğunun şansıyla zengin olan babanın hikâyesi, Hermes'in, düşüncelerini benimsemeyen yetmiş Yunan düşünürünü dondurması, Eflâtûn'un insanları ve hayvanları büyüleyen bir erganun yapması, sihirli yüzük bulan çoban hikâyesi, İskender-Sokrât ilişkisi, Hint düşünürünün İskender'e söyledikleri, İskender'in yedi düşünürü evrenin yaratılışı ve temel maddesi hakkında sorular sorması ve düşünürlerin cevapları, İskender'in peygamber olması, düşünürlerin İskender için yazdıkları "hirednâme"ler, İskender'in peygamber olarak cihanı dolaşmaya çıkıp güneye gidişi ve karşılaştığı toplumları dine çağırması, Hindistan'dan ikinci kez geçerek Çîn'e varması, denizlere açılması ve geri dönmesi, kuzeyde Yecüc topluluğu önüne set çekmesi, "hâtif"ten sonunun yaklaştığını öğrenmesi ve Rûm'a yönelmesi, son dileklerini yazdırması ve annesine mektup göndermesi, oğlu İskenderûs'un tahta geçmek istememesi. Mesnevinin sonunda tanınmış Yunan düşünürlerinin yaşamlarının sonu anlatılır ve Melik İzzüddin Mesûd bin Arslan'a övgü yer alır (Ünver, 1983: 10-1)

2.2.3.3. Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Âyîne-i İskenderî'si

Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıf Emir Hüsrev-i Dihlevî, 1253'te Delhi'nin kuzeyinde Müminpûr (Müminâbâd) kasabasında doğmuştur. İyi bir eğitim alan Dihlevî, hayatının büyük bir kısmını o bölgenin beyleri ve sultanlarının yanında, saray çevresinde geçirmiştir. Hatta kendisine Delhi sarayında "saray şairi" unvanı verilmiştir. 1325'te Delhi'de vefat etmiş ve şeyhi Nizâmeddin

Evliyâ'nın kabrinin yakınına defnedilmiştir. Hayatı boyunca ilim, sanat ve tasavvufu iç içe yaşayan Emir Hüsrev'in Türkçe, Arapça ve Farsçanın yanında Hint dili ve edebiyatını da iyi biliyor olması şöhretinin daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Fars edebiyatındaki bütün gelişmiş şiir türlerinde eser veren Dihlevî, Hindistan'da o zamana kadar az kullanılan gazel türünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Tarihî olayları mesnevi tarzında kaleme alması, Hint-Müslüman musiki geleneğinin kurucusu olması müellifin önemli özelliklerindedir. Türk divan şairleri onu büyük üstatlardan biri olarak kabul ederler. Manzum ve mensur Farsça birçok eseri olan Dihlevî'nin beş divanı ve tarihî olayları anlattığı beş mesnevisi yanında Nizâmî'ye nazire olarak yazdığı hamsesi vardır. Hamsedeki mesneviler şunlardır: *Matla'u'l-envâr*, *Şîrîn ü Hüsrev*, *Mecnûn u Leylî*, *Heşt Behişt* ve *Âyîne-i İskenderî*. Şairin Hintçe şiir söylediği de kaynaklarda yer alır. Bunlar yanında müellif üç de mensur eser sahibidir (Kurtuluş, 1995: 135-6).

Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin *Âyîne-i İskenderî*'si, Sultan Muhammed Şâh Alaüddin adına yazılmıştır. Şair eserinde Firdevsî ve Nizâmî'deki aruz kalıbını kullanmıştır. 4450 beyitten oluşan eserin bitiş yılı 1299-1300'dür. Dihlevî, mesneviyi yazarken tek bir kaynağa dayanmamıştır. Eserin başında İskender hakkında tarih kitaplarında eskiden beri çok söz yazıldığını, bunların bazılarında İskender'in peygamber, bazılarında veli olarak anlatıldığını, kendisinin ikinciyi benimsediğini ifade eder. Ardından bu hikâyeyi eski tarih kitaplarından okuduğunu söyleyerek İskender'in yaptığı işleri özetler. Şair, daha önce yazılan Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini görmüştür. Eserin Nizâmî'ye nazire olduğu da yukarıda söylenmişti. Doğal olarak Dihlevî üzerinde Nizâmî'nin ciddi bir etkisi vardır. Ancak Emir Hüsrev, eserinde bazı değişiklikler yapmış, Nizâmî'deki konuların hepsini ele almamış, ele aldığı konularda olayların akışını değiştirmiş, küçük hikâyelere yer vermiştir. Ayrıca İskender'i sadece bir hükümdar ve asker olarak değil, bir ermiş, halkı dine yönelten bir yol gösterici olarak da anlatmıştır. Eserde İskender'le ilgili anlatılan olaylar özetle şöyledir:

İskender'in Çin seferi, kuzeye yaptığı sefer, âb-ı hayatı araması, Yecüc kavmi önüne set çekmesi, Çinli cariye ile güzel günler geçirmesi, Keyhüsrev'in kadehindeki gizli yazılardan yararlanarak yaptırdığı usturlap ile denizlere açılması, Azerbaycan'a gidişi, oradaki ateşgedeleri yıkarak halkı tanrı dinine çağırması, Rûm düşünürlerin tanrıya inanmalarını istemesi, inanmayanların tufanla cezalandırılması, Eflâtûn ile

İskender hikâyesi, İskender'in denize açılması, ülkesinin ileri gelenlerine son dileklerini bildirmesi, denizden kurtulmak için dua etmesi, ölümünün yaklaştığını "hatif"ten öğrenmesi ve ölümü, oğlu İskenderûs'un hükümdar olmak istememesi. Emir Hüsrev, bu bölümlerde anlattıklarının sonuna, konuya uygun hikâye ve öğütler eklemiştir (Ünver, 1983: 11).

2.2.3.4. Molla Câmî'nin *Hirednâme-i İskenderî*'si

Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair Molla Câmî, Horâsân'ın Câm şehrinde doğmuştur. Herat, Semerkand gibi merkezlerde zamanın önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Hüseyin Baykara, Fatih Sultan Mehmed, II. Bâyezîd, Karakoyunlu Cihan Şâh, Akkoyunlu Uzun Hasan gibi hükümdarlar, Ali Şîr Nevâyî ve Süheylî gibi şairlerle teması olmuştur. Molla Câmî, 1492 yılında Herat'ta vefat etmiştir. Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Câmî, üstün şairlik kabiliyeti yanında dinî, edebî ve akli ilimlerle tasavvufta derin bir vukufa sahiptir. Kaynaklarda onun Farsça ve Arapça kırk beşin üzerinde eserinin olduğu zikredilir. Câmî'nin *Heft Evreng* adını verdiği 7 mesneviden oluşan hamsesindeki mesnevilerinden biri *Hirednâme-i İskenderî* adını taşır (Okumuş, 1993: 94-7).

Hayretnâme-i İskender adıyla da bilinen eser (Gibb, 1999: 307) 1485 yılında tamamlanmış ve devrin hükümdarı Hüseyin Baykara'ya sunulmuştur. 2300 beyitten müteşekkil bu mesnevi fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül vezniyle yazılmıştır. Ritter, eserin Nizâmî'nin İskendernâmesine benzediğini söyler. Bursalı Lâmi'î Çelebi eseri Türkçeye tercüme etmiştir. *Hirednâme-i İskenderî*'de bir yandan İskender'le ilgili bilgilere, diğer yandan da öğütlere yer verilir. Şair aşağıda sıralanan ana konuların ardından duruma uygun hikâyeler anlatmıştır. Molla Câmî'nin *Hirednâme-i İskenderî*'si şu konulardan oluşur:

Tevhit, münacat, na't, miraciye, hocası Ubeydullah'a övgü, Hüseyin Baykara'ya övgü, kendi oğluna öğüt. İskender'in doğumu, öğrenimi ve yetiştirilmesi, Feylekûs'un ölümü ve ölmeden önce Aristo'ya İskender için "hirednâme" yazdırması, İskender'in tahta geçmesi, Aristo ve diğer düşünürlerin İskender'e öğütleri, İskender'in hükümdarlığı süresince yaptığı işlerin özeti, Aristo'nun, İskender'e Dârâ'nın ülkesini alması için söyledikleri, Çîn Hakanı'nın İskender'e gönderdiği anlamlı hediyeler, İskender'e annesinden gelen öğüt mektubu, Aristo'dan öğüt istemesi ve onun dünyanın faniliğine

dair bir mektup göndermesi, İskender'in Aristo ve öğrencilerine mücevher göndermesi, Hindistan'a gidişi ve Hint düşünürlerle konuşması, her bakımdan temiz ve mutlu insanların yaşadığı bir kente gidişi, yaşayışlarına hayran kalması, padişahlıktan kaçan bir şehzadeyle karşılaşım konuşması, karadaki fetihleri bitirip denizlere açılması, ölümünün yaklaştığını anlayıp annesine mektup yazması, İskender'in ölümü üzerine düşünürlerin mersiyeleri, tabutunun İskenderiye'ye götürülmesi ve düşünürlerin annesine baş sağlığı dilemeleri (Ünver, 1975: 20-2).

2.2.3.5. Diğer Eserler

Bu dört eser dışında Fars edebiyatında başka bazı İskendernâmelerden de söz edilir. Zeynelâbidîn Ali Abdî Beg Nevîdî Şîrâzî'nin (öl. 1590) *Âyîne-i İskenderî'si*, Bedreddin Keşmirî'nin (16. asır) *İskendernâme'si*, Teklü adlı Türk oymağından Hasan Bey İtâbî'nin (16. asır) *Sikendernâme'si* ve Râî Hidâyetullah'ın (16. asır) henüz ele geçmeyen *İskendernâme'si* bunlardandır. Timur (1370-1405) zamanında yaşamış ve hamsesini oluşturan mesnevilerini 1402-1417 yılları arasında yazmış olan Cemâlî'nin de bir *İskendernâme'si* mevcuttur (Levend, 1998: 227-9; Ünver, 2000: 558; Arslan, 2008: 9). Bunlardan başka Nizâmüddin Mahmûd Dâî Şîrâzî'nin de bu türde bir eseri vardır (Ünver, 1975: VI). Yine Eşref adlı bir şairin Makedonyalı İskender'in Serendîb Adası'na seyahati ve orada Âdem Tepesi'ndeki duasını anlatan bir mesnevisi vardır. Bu mesnevi 15. asırda Herat'ta yazılmıştır (Gökyay, 1997: 69).⁵

Bu eserler yanında Nizâmî'nin hamsesine nazire yazan ve dolayısıyla İskender hikâyesini işlediği düşünülen müellifler ve eserleri de vardır. Mehmet Arslan, Türk edebiyatında hamse konusunu ele aldığı çalışmasında ilk hamse sahibi Nizâmî'nin İskendernâmesine İran edebiyatında bazen aynı bazen de farklı adlarla yazılan nazireleri sıralarken Hâtîfî (öl. 1521) ve Feyzî-i Hindî (öl. 1595) gibi isimleri bu meyanda zikreder (Arslan, 2008: 7-9). Kâtip Çelebi, Hâtîfî'nin *Zafernâme* ya da *Timûrnâme* olarak bilinen bu eseri, Nizâmî'nin İskendernâmesine cevap olarak kırk yılda tamamladığını, çünkü şairin beğenilmeyen beyitleri çıkarıp yerine yenilerini yazdığını bildirir (2007: III/896). Bununla birlikte Mevlanâ Abdullah Hâtîfî, 4500 beyitlik *Timûrnâme*'yi yazarken

⁵ Mehmet Arslan, İran edebiyatında Ebû İshak Sabûri'ye ait *Kıssa-i İskender* adlı bir başka İskender hikâyesinden daha söz eder (2008: 9). Ancak bu müellif ve eserin Arap edebiyatı bahsinde geçen Ebû İshak es-Sûrî ve eseri *Kıssatü'l-İskender'e* ismen fazlaca benzemesi dikkat çekicidir. Yukarıda ifade edildiği üzere söz konusu *Kıssatü'l-İskender*'in Arapçaya da tercüme edildiğini tekrar hatırlatmak gerekir.

Nizâmî'nin İskendernâmesini göz önünde bulundurmasına rağmen Nizâmî gibi hikâye ve efsanelerden bahsetmemiş, başta Şerefeddin Ali Yezdî'nin (öl. 1454) *Zafernâme*'si olmak üzere Timur'a ait önemli kaynaklardan faydalanmıştır (Öztürk, 1997: 468). Babür imparatoru Ekber Şâh tarafından kendisine verilen "sultanü'ş-şu'arâ" unvanına layık olduğunu göstermek maksadıyla Nizâmî'nin hamsesine nazire yazmaya niyetlenen Feyzî-i Hindî ise bu düşüncesini gerçekleştirememiş, *Ekbernâme*'yi yazamamıştır (Ansarı, 1995: 524). Kaynaklarda Nizâmî'nin hamsesine nazire yazdığı nakledilen diğer isimler arasında Rehâî Şeyh Sadüddin (öl. 1574'ten sonra), Hasan b. Seyyid Fethullah (17. asır) ve Rebî'-i Enceb Hâcî Magrîbî (öl. 1780) ve de vardır (Levend, 1998: 228-9).

Fars edebiyatında bazı mensur eserlerden de söz edilir. Hicri 6-8. asırlarda yazılmış mensur bir *İskendernâme*, İrec Efşâr tarafından yayımlanmıştır. *Pseudo-Callisthenes* adlı eserin Farsça rivayeti olarak tanıtılan kitabın önsözünde eserle ilgili bilgiler yer alır, farklı dillerdeki İskender hikâyelerinden kısaca söz edilir. Hikâyenin Farsçadaki durumu anlatıldıktan sonra mensur *İskendernâme*'nin metni verilir (Ünver, 1975: 121). Nimet Yıldırım da Fars edebiyatına ait eldeki en eski İskendernâme nüshasının 6 ila 8. asırlar arasında kaleme alındığını söyler (Yıldırım, 2012: 484). Muhammed-i İsti'lâmî, Farsçada roman konusunu incelerken mensur bir *İskendernâme*'yi de örnek gösterir. Söz konusu bu eser anonimdir ve 12 ila 14. asırlara aittir. Mensur olarak kaleme alınan bir başka eser, dil itibarıyla avamane nesir örneği olarak gösterilen Tarsûsî'nin *Dârâbnâme*'sidir. 12. asır sonlarında yazılan *Dârâbnâme*'nin bizi ilgilendiren tarafı İskender'in anlatıldığı son kısımdır. Bu iki eser, *Pseudo-Callisthenes*'le ortak yanları oldukça az, yeni, orijinal metinler durumundadır. *Dârâbnâme* gibi halk diliyle yazılmış bir başka eser ise *İskendernâme-i Cedid* adını taşımaktadır (Southgate, 1977: 279; Muhammed-i İsti'lâmî, 1981: 101; Kocatürk, 1987: 264-7).

3. Türk Edebiyatında İskender Hikâyesi/İskendernâmeler

Bu başlık altında Türk edebiyatında yazılmış müstakil İskendernâmeler tanıtılacak, ayrıca başka mesneviler içinde geçen İskender hikâyeleriyle İskender'den söz eden diğer metinler üzerinde durulacaktır.

3.1. İskendernâmeler

Türk edebiyatında tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil olarak yazılmış dokuz İskendernâme vardır. Eserler şunlardır:

1. Ahmedî'nin *İskendernâme*'si,
2. Hamzavî'nin *İskendernâme*'si,
3. Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'si,
4. Ali Şîr Nevâyî'nin *Sedd-i İskenderî*'si,
5. Behiştî Sinan'ın *İskendernâme*'si,
6. Ebû Hasan Turtusî'nin *İskendernâme*'si,
7. Karamanlı Figânî'nin *İskendernâme*'si,
8. Lâmi'î Çelebi'nin *Hirednâme*'si,
9. Mütercimi Meçhul Mensur *İskendernâme*.

Varlığı bilinen dokuz eserden biri mensur, biri manzum-mensur geri kalanları ise manzum olarak kaleme alınmıştır. Bunlardan Karamanlı Figânî'nin *İskendernâme*'si ile Lâmi'î Çelebi'nin *Hirednâme*'si elde değildir. Bu iki eser ve müellifleriyle ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler de buraya alınmıştır. Gönül Ayan, Lâmi'î Çelebi'nin hayatı ve eserlerini konu aldığı yazısında *Hirednâme*'den söz ederken Kâtip Çelebi'den nakille Şeyhî-i Germiyânî'nin (Kirmânî) *İskendernâme* adıyla tercüme ettiği eserini Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Sultan Mehmed'e sunduğunu söyler (Ayan, 1994: 53). Kâtip Çelebi'de bu isme atfedilmiş bir İskendernâmeden bahsedilmediğine göre isim herhâlde "Ahmedî el-Germiyânî" (Kâtip Çelebi, 2007: I/117) olsa gerektir. Bazı kaynaklarda Cemâlî de İskendernâme yazan müellifler arasında gösterilir. Ancak Türk edebiyatında Cemâlî adlı/mahlaslı bir şaire ait İskendernâme mevcut değildir. Bu yanlışlık, Timur zamanında yaşamış *İskendernâme* sahibi İranlı şair Cemâlî ile onunla yakın zamanlarda yaşamış olan Türk edebiyatındaki Cemâlî'nin (15. asır) karıştırılmasından ileri gelmiş olmalıdır. Yine Nev'îzâde Atâyî'nin (doğ. 1583) de İskendernâme müellifleri arasında sayıldığı görülür. Ancak Atâyî'nin böyle bir eseri yoktur (Dilberîpûr, 1999: 233-4).

Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserinde Türk edebiyatında bu türün yaygınlık kazanmadığını söyler ve bunu ele alınan konunun tasavvufi alegorizm açısından uygun olmamasına bağlar:

"Muhtemelen herhangi bir gizliliğin olmayışından dolayı bu hikâye soft alegorizmi için uygun bir malzeme olamamış olacak ki Türk şairleri arasında diğer İran mesnevilerinin konuları gibi şöhret bulmamıştır. Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ gibi hikâyelerin birçok şair tarafından yapılan sayısız adaptasyonları bulunmakla birlikte bildiğim kadarıyla Batı Türk edebiyatında Ahmedî'ninkinden başka yalnız bir İskender-name daha vardır." (1999: 186).

Ancak bu hüküm Gibb'in yazılan diğer eserlerden haberdar olmamasından kaynaklanmaktadır. Türk edebiyatında 14. asırdan itibaren art arda meydana getirilen telif ya da tercüme dokuz İskendernâme, türün belli oranda yaygınlık kazandığına işaret etmektedir.

3.1.1. Ahmedî'nin İskendernâme'si

Eserlerinde Ahmedî mahlasını kullanan müellifin, üzerinde ittifak edilen adı Tâcüddîn İbrâhîm bin Hızır'dır. Bazı kaynakların seksen yaşını geçmiş olarak 1412-13 yılında Amasya'da divan kâtibiyken öldüğünü söylemesine bakılırsa 1334-35 yıllarında doğmuş olmalıdır. Araştırmacılar, müellifin nereli olduğu konusunda Sivas, Germiyan, Amasya, Sivaslı (Uşak) gibi yerleri telaffuz ederler. Ahmedî'nin ilk öğrenimini nerede yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak belli bir süre çevresindeki âlimlerden ders aldıktan sonra bilgisini artırmak üzere Mısır'a gittiği eski kaynaklarda yazılıdır. Ahmedî, Mısır'dan dönüşte Germiyan beyi Süleymân Şâh'la, Osmanoğullarıyla, Aydınoğullarıyla ilişki kurmuş, hayatını saray çevresinde sürdürmüştür. Eserleri şunlardır: *Divan*, *İskendernâme*, *Cemşîd ü Hurşîd*, *Tervîhu'l-ervâh*, *Bedâyi'ü's-sihr fî Sanâyi'i'ş-şî'r*, *Mirkâtü'l-edeb*, *Mîzânu'l-edeb* ve *Mi'yâru'l-edeb*. Müellifin, *Dâstân-ı Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osmân*, *Mevlid* ve *Mirâcnâme'si İskendernâme* içinde yer almaktadır. *Vîs ü Râmîn* ise Ahmedî'nin ölümüyle yarım kalmış bir eserdir. Bazı kaynaklarda Ahmedî'nin, *Kitâbü'r-revâiyih*, *Kasîde-i Sarsarî Şerhi*, *Hayretu'l-ukalâ*, *Yûsuf ile Züleyhâ*, *Esrârnâme Tercümesi*, *Süleymânnâme*, *Cengnâme*, *Kânûn* ve *Şifâ Tercümesi*, *Müntehâb-ı Şifâ*, *Me'ârifu'l-esrâr* gibi eserlerinin de olduğu bildirilmektedir. Ancak bu eserlerden bir kısmı bu güne kadar bulunamamış, bir kısmının da ya isim benzerliği ya da yanlış adlandırılmadan dolayı başkasına ait olduğu tespit edilmiştir (Ünver, 1983: 3-7; Kut, 1989: 165-7; Akdoğan, 1989: 267-9; Temizel, 2003: 90-9).

Ahmedî'nin *İskendernâme'si* Türk edebiyatında bu türde yazılmış ilk eser olması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra eser, ilk manzum Osmanlı tarihini ve ilk mevlidi

de içinde barındırır. Söz konusu mevlit, Süleyman Çelebi'nin (öl. 1422) mevlidi *Vesiletü'n-necât*'tan iki yıl önce, 1407 yılında yazılmıştır. *İskendernâme*'nin vezni fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün'dür. 1390 yılında bitirilmiş ve Yıldırım Bâyezîd'in (öl. 1403) oğlu Emir Süleymân Çelebi'ye (öl. 1411) sunulmuştur. Ancak şair, 1410 yılına kadar eserine çeşitli eklemeler yapmaya devam etmiştir. Eserin beyit sayısı 8250'dir, bununla birlikte çeşitli nüshalarda bu sayı bazen artmakta bazen azalmaktadır. *İskendernâme*, kuruluş itibarıyla uzunca bir girişle başlar. Bunu olayları anlatan ve eserin temel bölümleri olan destanlar izler. Eserde 17 destan mevcuttur. Destanlar da kendi içinde küçük bölümlere ayrılmıştır. Şair destanlara, "Dâstân" veya "Mukaddime-i Dâstân" başlıklı bir girişle başlar. Ardından destanda anlatılacak olayın konusuna uygun bir tasvir veya dünyanın faniliği dile getirilir. Sonra da "Matla-i Dâstân" veya "Âgâz-ı Dâstân" başlığıyla asıl konu başlar. Şair anlattığı olayları, verdiği öğütleri pekiştirmek için arada küçük hikâyeler anlatır. Destanın sonunda ise "Der-Temsîl ve Hâtîme-i Dâstân", "Der-Temsîl ve Mev'ize" vb. başlıklar altında destanda anlatılanların neyi temsil ettiği ifade edilir. 17 destan bu şekilde kurgulandıktan sonra eser "Hâtîme-i Kitâb"la sona ermektedir. Ahmedî, *İskendernâme*'yi yazarken hem kendisinden önceki manzum İskender hikâyelerinden hem de bunlar dışındaki kaynaklardan faydalanmıştır. Şair, konunun seçilmesinde ve İskender'le ilgili olayların kimilerinde Firdevsî ve Nizâmî'den etkilenmiştir. Ancak bu etkilenme doğrudan bir çeviri şeklinde değil, olayların genel çizgileri noktasındadır. Ayrıntılara inildikçe Ahmedî'nin, anlattığı olaylarda Firdevsî ve Nizâmî'ye göre önemli değişiklikler yaptığı görülmektedir. Ahmedî, kendisinden sonra bu türde eser veren müellifleri ciddi anlamda etkilemiştir. *İskendernâme*'nin yurt içinde ve yurt dışında pek çok yazma nüshası mevcuttur. Ünver'in tespitlerine göre sayı 75'in üstündedir. Bu da eserin hem Anadolu'da hem de Anadolu dışında sevilerek okunduğunu göstermektedir. Nihad Sami Banarlı ve İsmail Ünver'in çalışmalarında bu nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur (Banarlı, 1939: 100; Köprülü, 1950: 218; Ünver, 1975: 200-8; 1978: 359; 1983: 9-27). *İskendernâme* özetle şöyledir:

Eser besmele ile başlar, şair burada sözlerinin güzelliği ve etkili oluşunu anlatır. Sonra tasavvufi aşktan söz edilir. Ardından tevhîd ve Hz. Muhammed'in övgüsü gelir.

Şair, söz, ses ve harf ilişkisine ayrı bir başlıkta temas ettikten sonra eserini över ve hamisizlikten yakınıır. Buraya kadar olan kısım 306 beyittir.

Ahmedî asıl konuya "Matla-ı Dâstân-ı Zü'l-karneyn İskender-i Rûmî" başlığıyla girer. Destana göre İran şahı Dârâ, Rûm ülkesini ele geçirir ve Yunan ilini Feylekûs'a verir. Karşılığında da onu vergiye bağlar ve kızını da alır. Dârâ bir süre sonra ölür, yerine oğlu Dârâb geçer. Şair bu kısımda dünyanın vefasızlığından söz eder. Burada ayrıca, "Der İtibâr be-Tegayyür-i Ahvâl-i Cihân" başlıklı muhtemelen Timur (öl. 1405) istilasını ima eden bir kısım, 8 beyitlik bir tevhit, şairin kendisini övdüğü bir bölüm ve zamanın şairlerinden Gülşehrî'ye (öl. 1318'den sonra) çattığı beyitler vardır. Sonra şair, sözlerinin değerini anlamayan zevksiz ve bilgisiz kişileri yerer, tekrar kendisini över ve ilk destanı bitirir.

İkinci destan İskender'in doğumu ve Zülkarneyn adını alışı ile ilgilidir. Feylekûs, İskender'in doğumuna çok sevinir. Müneccimlere göre çocuk yedi iklimi alacaktır. Yedi gün şenlik yapılır, hediyeler dağıtılır. Çocuğa İskender adının ve Zülkarneyn sanının verilışı anlatılır. Güzel ve temiz bir daye bulunur. Çocuk altı yaşına kadar bu daye tarafından yetiştirilir. Yedi yaşından on beş yaşına gelinceye kadar Aristo tarafından yetiştirilir, büyük bir bilgin olur. Ardından ata binmeyi, avlanmayı, savaş aletleri kullanmayı öğrenir. İskender on beş yaşındayken Feylekûs ölür. İskender, Rûm mülküne hükümdar olur. Böylece bütün Rûm ülkesi Dârâ'nın adını bırakıp ona bağlanır. Şair, anlattıklarının neyi temsil ettiğini belirtir ve okuyuculara öğüt verir.

Üçüncü destan İskender'in özellikleri ve tahta geçmesi hakkındadır. İskender, Rûm'a hükümdar olunca önce ülkenin mali durumunu düzeltir, sonra bilginleri etrafına toplar. Kendisine, âlemin ilk maddesinin ne olduğunu anlatmalarını ister. İlk madde için Aristo ateş, Bukrât hava, Eflâtûn su, Sokrât ise topraktır der. Orada bulunan Hızır buna karşı çıkar ve her şeyin tanrı tarafından yaratıldığını, ona iman etmek gerektiğini söyler. Bu kısımda Hızır'ın ağzından İslam felsefesi anlatılır ve Hızır ortadan kaybolur. İskender din konusunun Hızır tarafından anlatıldığını, onun bildirdiği yoldan gitmenin doğru olacağını söyler ve düşünürlerden dünya işlerine dair görüşlerini birer kitap hâline getirmelerini ister. "Der Temsîl ve Hâtîme-i Dâsîtân" başlığı altında verilen bilgilerle bu bölüm sona erer.

Dördüncü destanda İskender'le Dârâ arasındaki ilişki konu edilir. Mısır ve Şâm, Dârâ'dan ayrılıp İskender'in adaletine sığınır. İskender, Dârâ'nın ülkesini de almayı düşünmeye başlar. Bir gece düşünde gökten inen bir melek kendisine bir kılıç verir. Aristo, İskender'in gördüğü rüyanın "tanrının zafer vaadi" anlamına geldiğini söyler. Böylece İskender-i Zülkarneyn, Dârâ'ya düşmanlığını ilan eder. Dârâ ise İskender'e, "Sana Rûm'u veren biziz, bize haraç göndermen gerekir, sen yiğitsin, yanlış düşüncelere kapılma, layık olmayan söz söyleme!" diye haber gönderir. İskender ise "Sen Rûm'dan haraç istersin ancak altın yumurtlayan tavuk artık yok, olmayan şeyi isteme. Olgunluk yiğitliktedir, yaşlılık eksikliktir!" diyerek karşılık verir. Dârâ bu defa askerinin çokluğunu ifade etmek için bir ölçek susam gönderir. Elçi susamları yere dökünce İskender bir horoz getirir ve susamları yedirir. Ardından savaş hazırlıklarına başlar. Temsil ve sonuçla bölüm biter.

Beşinci destan İskender'le Dârâ arasındaki savaşı konu alır. Şair destanın girişinde bahar, içki ve eğlence üzerine sözler söyledikten sonra olaya geçer. Dârâ büyük bir orduyla Rûm üzerine yürür. Haberi alan İskender de düşmana doğru yola çıkar. İki ordu arasında şiddetli bir savaş olur. İskender'in ordusu üstünlük kurar. Dârâ kaçarken kendisine düşmanlık besleyen Mâhâr ve Mâhyâr adlı adamları tarafından yaralanır. İskender kendisine yaranmak için gelen bu iki adamı Aristo'nun fikrini aldıktan sonra astırır. Yaralarının acısıyla inleyen Dârâ bu adamların asıldığını öğrenince sevinir. Bütün mülkünü İskender'e bırakır ve ölür. Dârâ öldükten sonra yerini alan İskender, Dârâ'nın halkına ve askerlerine iyi davranır. Herkes tarafından sevilir. Medâyin'e yerleşir. Bölüm temsil ve sonuçla biter.

Altıncı destanda İskender'in elçi kılığına girerek Sîstân'a gidişi ve hükümdar Zeresb'in kızı Gülşâh'la yaşadığı aşk anlatılır. Şair burada uzun uzun aşktan söz eder. İskender'in aşkını anlatmaya başlamadan önce dile getirilen daha çok tasavvufî aşktır. İran ve Tûrân ülkelerini alan İskender, Zâbilistân'ı fetheder. Orada Zeresb adlı bir hükümdar vardır. İskender elçi kılığında Sîstân'da oturan bu hükümdara gider. Zeresb'in Gülşâh adlı dünya güzeli bir kızı vardır. Kız, babasının övgüyle söz ettiği bu sahte elçiye âşık olur. Gülşâh'ın dayesi iki âşığın gül bahçesinde buluşmalarını sağlar. İskender de kıza âşık olur. Üç hafta sonra oradan ayrılıp tahtına gelir. İskender'le Gülşâh birbirleriyle mektuplaşırlar, gazeller gönderirler. İskender, Gülşâh'ı istemesi için Aristo'yu dünürcü

gönderir. Ancak Zeresb eski bir düşmanlığı hatırlatarak kızı vermez. Bunun üzerine İskender altı yüz bin kişilik bir kuvvetle Zeresb'in üzerine yürür. Askerleri üstün gelir, Sîstân'a varırlar. Ancak şehrin çevresindeki surları aşamazlar. İskender, Gülşâh'a zarar gelir diye şehre ok ve taş attırmaz. Bir süre sonra Gülşâh şehirden kaçarak İskender'e gelir. İskender, Gülşâh'a sayısız değerli hediyeler verir. Huzuruna getirilen kızın yüzünü açıp bakmaz. Bu haber Zeresb'e ulaşınca çok üzülür, gelip İskender'e teslim olur. İskender büyük bir meclis düzenler, bütün halkın yüzü güler. Şair bu hikâyenin kendisine ait olduğunu, Nizâmî'de bile bulunmadığını söyleyerek destanı sonlandırır.

Yedinci destanda İskender'in Hindistan'ı almaya gidişi anlatılır. Oldukça uzun olan bu bölümü şair beş parçada ele almıştır. İskender, İran'daki işlerini bitirince büyük bir ordu ile Hindistan üzerine yürür. Ülkenin Hint tarafına Keyd, Sind tarafına Fûr hükmetmektedir. İskender önce Keyd'in üzerine yürür. Keyd gördüğü bir rüya nedeniyle savaşmanın akıllıca olmayacağını anlar ve İskender'e dört değerli hediye gönderir. Bunlar bir filozof, bir tabip, boşalmayan bir kadeh ve Keyd'in Şehrbânû adlı eşsiz güzellikteki kızıdır. İskender bu hediyelerden memnun olur, o da Keyd'e hediyeler verir. Keyd'in armağan ettiği düşünürü sorularla imtihan eder. Onun gerçek bir âlim olduğunu anlar. Düşünürden sonra tabibi çağırır. Tabiple beden, ruh, nefis ve insan vücudunun sağlıklı kalabilmesi gibi konuları konuşurlar. Destanın ikinci parçasında İskender'in verdiği büyük şölen anlatılır. İskender şölende herkese ihsanlarda bulunur, Keyd'e tahtından ve ülkesinden başka sayısız armağanlar verir. Üçüncü parçada İskender'in Hindistan'da avlanması anlatılır. Avda arslan, pars, bebr avlar. İskender'in cesareti hayranlık uyandırır. Dördüncü parçada İskender'in Fûr Şâh üzerine yürüyüşü anlatılır. İskender büyük bir ordu hazırlar. Bunu duyan Fûr da hazırlığını yapar. Fûr'un ordusunda filler de vardır. İskender buna karşılık bakırdan bin tane fil yaptırır. İçinde kükürt ve güherçile doldurup onları ateşe vererek havaya uçurur. Fûr'un fillerini korkup kaçar. Büyük bir savaş olur. İskender, Fûr'u öldürür ve mülküne sahip olur. Beşinci parçada İskender'in ejderha öldürmesi anlatılır. İskender Sind ilinde ejderha olduğunu öğrenince hemen oraya gider. Ev şeklinde büyük bir kağrı yaptırır ve her yerine zehirli çengeller yerleştirir. İki öküz koşup ejderhadan yana gider. Ejderha öküzleri hemen yutar ancak kağrı ağzında kalır ve çengellerle zehirlenir. İskender hemen kağrının içinden çıkıp

ejderhayı öldürür. Ahmedî destanın temsillerinden, erdemden söz eder ve destan tamamlanır.

Sekizinci destanda İskender'in Hint adalarındaki gezisi, buralarda gördüğü acayip varlıklar ve Çin seferi anlatılır. İskender'in gittiği adalar şunlardır: Râyic, Râminî, Vâkvâk, Etvâriye, Câbe, Lengâvûs ve Selâmit. İskender bu adalarda birçok acayip canlı görür, türlü olaylara şahit olur. Örneğin insana benzeyen ancak uçan bir canavar, uçan kedi, her dilden anlayan bir papağan, ejderha misali yılanlar, çıplak yaşayan, ot ve meyveyle beslenen bir kavim görürler. Altın ve gümüşün yerden ot gibi bittiği yerler keşfederler. Halkı hayranlık uyandıracak derecede güzel bir yere varırlar. Vücutları insan, başları köpek gibi olan bir toplulukla karşılaşılır. Vücutları tüylerle kaplı, yüzleri boyunlarında olan bir topluluk görürler. Bu kavim muz ve şeker kamışı yemektedir. Başları dumanlarla kaplı bir dağın başında Semender adlı bir kuşun yaşadığını ve duman dışına çıkınca öldüğünü öğrenirler. Acayip bir çeşme görürler. Bu çeşmeden sıçrayan su gündüz beyaz gece de siyah taşa dönmektedir vs. Şair, İskender'in Hint adalarındaki yolculuğundan sonra Çin seferine geçer. Çin hükümdarı Tamgâc Hân'dır. O zamanlar Türk, Keşmîr, Vegan, Tübbet, Mükrah, Almalık, Çin, Ürgeç ve Maşrik ülkeleri hep Tamgaç'ın elindedir. Tamgaç, İskender'in geldiğini duyar, onu iyilikle karşılamaya karar verir. Büyük bir meclis kurulur. İskender taç ve kemer vererek Tamgaç'ı sevindirir. Sonra Çinli düşünür Behrâm'a sorular sorar, o da bunları cevaplandırır.

Dokuzuncu destanda İskender'in Maşrik, Keşmîr ve Tagargar'a (Toguzguz) gidişi ile Yecüc ve Mecüc kavmi önüne set yapması anlatılır. Şah doğuya gitmek üzere Çin'den ayrılır. Yolda böcek, yılan ve ejderhaya karşı çok etkili olan filakus adlı bir taş bulurlar. İskender o taşın elmasla birkaç parça koparır. Bu vesileyle Aristo'nun ağzından madenler oluşumu anlatılır. İskender buradan Keşmîr'e gider. Keşmîr'den Türk iline geçer. İskender orada Tarkan adlı bir Türk hükümdarla savaşır ve galip gelir. O mülkü Tamgaç'a verir. Halka ihsanlarda bulunur. Putperest olan Türk halkını tanrı dinine çağırır. Bu mülkte ava çıkılır. Avda tek elli, tek ayaklı Nesnâs adlı bir varlık ile tek boynuzlu korkunç bir tavşan yakalanır. İskender, Türk ülkesinden Tagargar'a geçer. Orada dış görünüşleri insana benzeyen, başları kurt başı, burunları fil hortumu gibi olan, yaratılış olarak hayvandan farksız varlıklarla karşılaşılır. İskender, Tamgaç'ın öncülüğünde iki dağ arasındaki bir yere gelir. Oranın halkı İskender'e Yecüc ve Mecüc

kavminin kendilerine yaptığı zulümden söz ederler ve yardım isterler. İskender iki dağ arasına eritilmiş demir ve bakır kütlelerinden bir set yaptırır. Ahmedî burada, seddin kıyametten önce yıkılacağını ve yeryüzünü Yecüc ve Mecüc'ün fesada vereceğini bildirir.

Onuncu destanda İskender'in şeytanlarla, cinlerle ve Rûs kavmiyle çarpışması konu edilir. Şeytanlar, Keykâvûs ve Rüstem'e düşmandırlar, bu nedenle İskender'le savaşmak için toplanmışlardır. İskender ise Çîn'den Tûrân ülkesine geçmiş, batıya doğru ilerlerken karşısına Rûs-ı Hazer kavmi çıkmıştır. O ülkenin dağları aşılmaz, geçit vermez hâldedir. Güç şartlar altında savaşan İskender, tanrının kendisine gönderdiği meleklerin yardımıyla üstün gelir. Buradan Horâsân'a doğru yola çıktığı sırada cinlerin yaptıkları kötülükleri duyarak Mâzenderân'a yönelir. Otuz bin fil getirir. Cinler gürültüden korktuğu için davul zurna çalınır. Devlerin başı Erjeng'in ordusunda Hannâs, Vesvâs, Ekvân ve Şimâl adlı büyük şeytanlar da vardır. İskender, Erjeng'i bir kılıç darbesiyle öldürür. Şiddetli bir savaş başlar. İskender bu sırada yedi ayaklı bir dev tarafından yakalanır ve sınıksız bağlanır. Cinlere karşı okunan dua İskender'in bir türlü aklına gelmez. Gökten gelen bir melek onu ölmek üzereyken kurtarır. İskender aklı başına gelince "azâyim" duasını okur ve cinleri yok eder.

On birinci destan İskender'in Mısır'a gidişi, orada gördükleri ve yaptığı işler hakkındadır. İskender şeytanları ortadan kaldırdıktan sonra Mısır'a gelir. Orada üzeri işlemelerle dolu bir kubbe görür. Kubbe üzerindeki nakış ve yazılar, yeryüzündeki milletleri ve hükümdarları bildirmektedir. Şah sonra Ehrâm'ı görür. Onun üzerindeki yengeç ve akbaba kabartmasına bakarak bunların Hz. Âdem'den önce yapılmış olduğunu hesaplar. Yine burada "belesân" yağının bitkisini görür ve yalnız bu ülkede yetiştiğini öğrenir. Mısır'ı çok beğenir ve her bakımdan en güzel yerinde bir şehir kurmaya karar verir. Oraya eşi görülmemiş bir minare yaptırır ve üzerine "câm-ı gîti-nümâ" yerleştirir. Minarenin üzerine mermerden tılsımlı bir heykel konulur. Heykel, şehre yaklaşan düşmandan tarafa yönelerek tehlikeyi haber verecektir. Ahmedî, bu minarenin Abbasîler devrinde yıkılışını anlatır.

On ikinci destanda İskender'le Kaydâfe arasında geçen olaylar anlatılır. Ahmedî destana düşmana karşı fırsat bulunca değerlendirmek gerektiğini söyleyerek başlar. Mağrip ülkesinde Kaydâfe adlı bir kadın hükümdar vardır. İskender Mısır'dayken

Kaydâfe'nin çok tanınmış bir hükümdar olduğunu öğrenir. Onu da hükmü altına almak ister ve bir elçi gönderir. Ancak Kaydâfe bunu reddeder. İskender büyük bir orduyla Mağrip üstüne yürür. Şehre yaklaşıncaya Kaydâfe'nin oğlu Kanderûş'u esir alır ve bir hile yaparak elçi kılığında şehre girmeye karar verir. Ancak Kaydâfe onu tanır. Zira daha önceden İskender'in gizlice resmini yaptırmıştır. İskender yaptığı işten pişman olur, canından korkmaya başlar. Ama Kaydâfe korkmamasını, oğlunu öldürmemek suretiyle yaptığı iyiliği unutmayacağını söyler. Ayrıca kendisine düşmanlık yapmayacağına dair İskender'den yemin ister. Bu isteğini kabul ederse kendisini ülkesine göndereceğini söyler ve İskender'i ülkesine gönderir. İskender yemin ettiği için Kaydâfe'ye saldıramaz ancak bir hileyle onun mülkünü perişan etmeye karar verir. Rûm taraflarına giderek sahilde incelemeler yapar. Rûm'un Mağrip'ten daha yüksekte olduğunu görür. Burada büyük bir kanal açtırır. "İskender Boğazı" diye bilinen bu kanaldan Rûm denizini Kaydâfe'nin ülkesine akıtır. Böylece bütün Mağrip sular altında kalır.

On üçüncü destan İskender'in yedi iklimi fethettikten sonra alacak başka bir yer bulunup bulunmadığını araştırmasını konu alır. İskender, Kaydâfe'nin işini bitirince vezirine dünyada fethedilecek yerin kalıp kalmadığını sorar. Vezir, bütün yerlerin alındığını, bu kadarının yeteceğini söyler. Ancak İskender onu dinlemez, gemiler yaptırır. Gemilere her milletten ikişer bilgin koyar. Gemiler bir yıl boyunca gidecek bir yıl boyunca da dönecek ve gördüklerini İskender'e anlatacaklardır. Gemiler bir yıl gideler, sonra dönerler. Dönerken bir gemiye rastlarlar. Ancak onlarla anlaşamazlar. Sonunda işaretle anlaşıp birer kişiyi değiştirirler. Bu kişiler yeni girdikleri toplumun dilini öğrenecekler ve kendi toplumları hakkında bilgi vereceklerdir. Bilginler gelince İskender'e olanları anlatırlar. Yeni gelen kişi Yunan dilini öğrenir. İskender adamı yanına çağırıp ülkesini ve hükümdarını sorar. Adam, "Bizim hükümdarımızın adı da İskender'dir. Tıpkı bizi de sizin gönderdiğiniz gibi hükümdarımız denize gönderdi." der ve olayları anlatır. İskender adamın anlattıklarına şaşırır. Tanrının birliğini ve büyüklüğünü bir kez daha anlar.

On dördüncü destanda cihan tarihi özeti verilir. Aristo'nun ağızından ilk hükümdar Keyûmers'ten başlayarak İskender'e kadar geçen hükümdarlar anlatılır.

On beşinci destanda İskender'den sonra gelecek olan hükümdarlar Hızır'ın ağızından dile getirilir. Bu kısımda Tavâif-i Mülûk devrinden birçok beyin hükümdar

olduğu anlatılır. Ardından Sasanîler devri gelir. İnan'ın son hükümdarı Yazdecird zamanında Hz. Muhammed ümmeti İnan tahtına son vermiş ve İslam dini Mısır, Rûm ve Şâm bölgesini içine almıştır. Ahmedî buradan sonra Hz. Ebû Bekir'den başlayarak dört halife devrini, Emevî ve Abbasî halifelerini, Moğol ve İlhanlı hükümdarlarını anlatır. Buradan itibaren Osmanlı tarihi başlar. Osmanlı tarihinden sonra İskender'le Hızır'ın konuşması devam eder. Hızır, insanların yeniden diriltileceği, kıyamet gününün belirtileri vs. hakkında İskender'e cevaplar verir.

On altıncı destanda İskender'in dünya işlerinden yüz çevirip Hicaz'a gidiş ve oradaki olaylar anlatılır. İskender, dünyanın vefasızlığını görür, baki saltanatın ahirette olduğunu anlar. Önce Bağdat'a varır, sonra kible tarafına yönelir. Yolda tepe üzerinde kurulmuş manastırda bir rahiple karşılaşır. Ondan türlü öğütler alır. Sonra yolda büyük bir yapıya rastlar. Bu yapının tılsımlı kapısını açarak içeriye girer. İçeride bir taht üzerinde başı taçlı bir ceset yatmaktadır. Baş ucundaki levhada şöyle yazmaktadır: "Şarka ve garba sahip olmak isteyen kişi! Dünyaya aldanma. Ben ulu bir sultandım ama ecel bana da erdi." Bu sözler İskender'i ağlatır. Oradan ayrılıp Kâbe'ye yönelir. Ahmedî, İskender'in Kâbe'ye gidişini, ziyaret ve ibadetini İslam inanç ve âdetlerine göre anlatır. Hac görevini yerine getiren İskender oradaki halka ihsanlarda bulunur. Mekke'nin idaresini ilk sahipleri Hz. İbrâhîm soyundan gelen kişilere verir. Sonra Hicaz'dan Kudüs'e yönelir. Önce Hz. İbrâhîm'in mezarını, ardından Mescid-i Aksâ'yı ziyaret eder. Orada riyazet ehli birinden çeşitli konularda öğütler alır. Ardından Mısır'a doğru yola çıkar.

On yedinci destan eserin son destanıdır. İskender'in âb-ı hayatı aramaya gidişinden ölümüne kadar geçen olayları konu alır. Şair destana dünyanın faniliğini dile getirerek girer. İskender her kemalin sonunda zevalin olduğunu bilen biridir. Bu nedenle tasalanmaya başlar. Düşünürlerden biri onu görür ve Maşrık tarafında karanlıklar içinde bir çeşme olduğunu, çeşmenin suyunun ölümsüzlük verdiğini anlatır. Ülkesinin idaresini oğlu İskenderûs ile Aristo'ya bırakıp Hızır'ın rehberliğinde âb-ı hayatı aramak için yola çıkar. Yolda tanrıya yönelmiş insanların yaşadığı Berehmen şehrine uğrar. İlerlerken bir kümbetle karşılaşır. Kümbetin içinde süslü bir taht üzerinde yatan bir ceset vardır. Üstündeki levhada, "Ben çok güçlü bir hükümdardım. Ülkeler almıştım ancak hepsini koyup gittim." yazılıdır. İskender oradan ayrıldıktan sonra domuz gibi canavarlarla,

kaplanlarla, yılanlarla savaşır. Cadıların yaptığı büyüden Hızır'ın duasıyla kurtulur. Sonra Şâzkâm adlı bir şehre gelir. Hükümdar da dâhil buradaki halkın hepsi kadındır. Buradan ayrılan İskender askerleriyle karanlıklar içine girer. Bir süre ilerler, sonra gök gürler, yerden gökten yağmur boşalır. Askerlerin çoğu boğulur. İskender bu karışıklıkta Hızır'ı da kaybeder. Âb-ı hayatın kendisine nasip olmayacağını anlayan İskender dönmeye karar verir. Yolları altın, gümüş, lal ve yakut olan bir yerden geçer. Onlardan bol bol alırlar. Karanlıklar ülkesinden çıktıklarında askerlerin yarısı ölmüştür, Hızır da yoktur. Çünkü o âb-ı hayatı bulmuş ve ondan içmiştir. İskender giderken çadırını Tûbâ gibi büyük ve yeşil bir ağacın altına kurdurur. Gece uyurken ağaç ona şöyle der: "Ey sıkıntı çeken padişah! Ömrünün sonu geldi, neden hâlâ dünyayı arzuluyorsun? Bu kadar mal yığdın, hepsi kalacak. Bunlar sana sıkıntıdan başka bir şey vermez." Şah ağaçtan bu sözleri işitince büyük üzüntü içinde gece gündüz durmadan ilerleyerek İran'a ulaşır. Kumus'a geldiği zaman burnu kanamaya başlar, atından düşer. Altına bir zırh döşerler, üstüne altınlı kalkandan gölgelik yaparlar. Bu olay İskender'in ölümü için ikinci belirtidir. Akı başına gelince İskender yaşlı gözlerle anası Rûkıyâ Hatun'a bir mektup yazar. Ölümün kaderde var olduğunu, sabretmesi gerektiğini, ahirette buluşacaklarını, herhangi bir hata yaptıysa affetmesini, oğlu İskenderûs'un ona emanet olduğunu, memleket töresini ona öğretmesini vs. vasiyet eder. Mektubu Mısır'a gönderdikten sonra Şehrîzûr'a gelir. Eflâtûn'a görkemli bir cenaze töreni yapılmasını vasiyet eder ve bir süre sonra ölür. Ölümüne dağlar, taşlar ağlar. Ahmedî, İskender'in 20 yaşında tahta geçtiğini ve 14 yıl padişahlık yaptığını söyler. İskender'in vasiyetleri yerine getirilir. Tabutu Mısır'a getirilir. Anası Rûkıyâ Hatun'un isteğiyle hakimler ve şairler ibret verici ağıtlar söylerler. Törenden sonra İskender'in tabutu İskenderiye'ye götürülerek vasiyet ettiği yere gizlenir. Rûkıyâ Hatun, İskenderûs'u tahta geçirmek ister ancak o kendisini ilim ve ibadete verdiğinden bunu kabul etmez. Ahmedî destandaki temsilleri verir ve eserini tamamlar (Ünver, 1975: 175-99, 209-55).

3.1.2. Hamzavî'nin İskendernâme'si

Eserin müellifi hakkında kaynaklarda verilen bilgiler sınırlıdır. Âşık Çelebi (öl. 1572) tezkiresinde Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Emir Süleymân'dan söz edilirken şöyle denilir: "*Hamza ve Ahmed nâm karındaşlar peydâ olup Hamzavî ve Ahmedî tahallüs idiniüp Ahmedî, İskendernâme'yi bahr-ı remel-i müseddesde nazm itmişdir ve Hamzavî,*

İskender ve Hamza kıssalarının nesr ile cem' idüp mahal mahal kendüniüñ ebyâtın zamm itmişdür. Hamzavî'nüñ kitâblarından nazmu ma'lûmdur..." (Kılıç, 1994: 50). Âşık Çelebi ilerleyen kısımlarda Ahmedî'den söz ederken ise "*Karındaşı Hamzavî ile iki birâderdür ve her biri zamânlarında sâhib-fazl u hünerdür. Hamzavî, Hamza kıssasın yigirmi dört cild üzre cem' idüp ol takrîb ile mahlasın Hamzavî idüp ba'dehu kıssa-i İskender'i yigirmi dört cild üzre tertîb itmişdür...*" (123) bilgisini verir. Burada anlatılanlara göre Hamzavî'nin asıl adı Hamza'dır. Ahmedî'yle kardeşirler. İskender ve Hamza kıssalarını yer yer kendi beyitlerini de ekleyerek mensur-manzum olarak yazmıştır. O zamanın fazilet ve hüner sahibi kişilerindendir.

Gelibolulu Âlî (öl. 1600) ise Hamzavî'nin Ahmedî'yle kardeş olduğunu, Bâyezîd'in şehzadelerinden Emir Süleymân'ın meclisinde bulunduğunu, 24 ciltlik bir *Hamzanâme* yazdığını ve bu eseri yazdıktan sonra Hamzavî mahlasını aldığını söyler. Ayrıca Ahmedî'nin *İskendernâme*'yi kardeşi Hamzavî'nin bu eserine heves ederek kaleme aldığı şeklinde ilginç bir bilgi de paylaşır (İsen, 1994: 106). *Keşfü'z-zünûn*'da "Kıssa-i İskender" başlığı altında Hamzavî ve eserleri hakkında verilen bilgi şöyledir: "*Bu hikâyeyi Hamzavî denen bir adam derlemiştir, bu eser yirmi dört cilltir, bu zat Hamza'nın hikâyesini de yaklaşık olarak bu kadar cilt içinde derlemiştir, bundan dolayı Hamzavî diye ünlü olmuştur. Bu eserlerin ikisi de Türkçedir, kıssacı vaizler arasında elden ele dolaşmaktadır.*" (Kâtip Çelebi, 2007: III/1064). Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserinde Âşık Çelebi ve Âlî'den hareketle şehzade Süleymân'ın Edirne'de çevresinde topladığı isimlerin başında Ahmedî ve Hamzavî kardeşlerin geldiğini söyler. Ayrıca Ahmedî'den söz ederken Taşköprizâde'ye (öl. 1561) istinaden Hamzavî'nin de kardeşi gibi Germiyan doğumlu olduğunu anar. Diğer taraftan Hamzavî'nin ölüm yılıyla ilgili olarak "*Von Hammer, Hamzavî'nin ölüm tarihi olarak 1412 (815)'yi hangi kaynağa dayanarak veriyor bilmiyorum.*" (1999: 169-72) der. Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde *Hamzanâme*'nin kırk küsur cilt olduğu, yarı tarihî yarı hayalî olan bu eserin yeniçerileri gayrete ve cesarete getirmek için kışlalarda okunduğu anlatılır. Ayrıca Hamzavî mahlasını kullanan bir kişinin *Câmi'ü'l-meknûnât* adlı manzum-mensur bir Osmanlı tarihi yazdığı da söylenir (2000: II/74). İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise önceki bilgileri tekrarlar ve Hammer'in bu eserlerin ilmî ve edebî değerden yoksun olduğuyla ilgili düşüncelerini aktarır (1932: 240). Agâh Sırrı Levend, "Divan Edebiyatında

Hikâye" başlıklı yazısında kütüphanelerde İskendernâme, Kıssa-i İskender gibi adlarla bazı mensur ciltlere rastlandığını ve birkaçının Hamzavî'ye atfedildiğini, bunların gerçekte İskendernâme değil Hamzanâme olduğunu, kimi ciltlerin içinde Ahmedî adını taşıyan manzumelere de rastlandığını söyler. Levend ayrıca bazı mensur İskendernâme nüshalarının nerelerde olduğunu da gösterir (1967: 105-6). Ancak Levend'in bu tespiti doğru değildir. *İslam Ansiklopedisi*'nde mensur olarak kaleme alınmış İskender hikâyelerinin en meşhurunun Hamzavî'ye isnat edildiği, ayrıca bu eserlerdeki manzum kısımlarda bazen Ahmedî bazen de Hamzavî mahlasının bulunduğu ifade edilmiştir (Gökyay, 1997: 1089).

Yukarıda verilen bilgilerden rahatlıkla anlaşılacağı üzere Hamzavî'nin *İskendernâme*'si 24 cilt olarak kaleme alınmıştır. Eser, Ahmedî ve diğer müelliflerin eserleriyle mukayese edildiğinde hacim bakımından oldukça farklıdır. Her bir cilt ortalama 300 varak tutarındadır ki bu ciltlerin tamamı düşünüldüğünde eser 7000 varağın üstüne çıkmaktadır.

İskendernâme yarı mensur bir eserdir. Hamzavî eserini bazen kardeşi Ahmedî'nin *İskendernâme*'sindeki beyitlerle bazen de kendi yazdıklarıyla süslemiş, böylece manzum-mensur bir eser meydana getirmiştir. Örneğin iki eserden alınmış aşağıdaki manzum kısımlar bu ortaklığı açıkça göstermektedir:

Hamzavî

*Göbeğinde çünkü kanı huşk olur
Dahi ayruk yire varsa müşg olur
Her ne kim vardur yirind'olur kemâl
Çün yirinden ayrıla bulur zevâl
Gül diken içinde bulur reng ü bûy
Lâ'l kân kaydında olur sürh-rûy
Agacunda tatlu olur her yimiş
Ger şeker olsa yirindedür kamuş
İşbu İskendernâme ki bî-gümân
Sâni'üñ muhtârlığın bil ayân
Kimine yirinde bağışlar cemâl
Kimin'ayruk yirde virür ol kemâl
Ne 'aceb işler dürür fikr eylegil
Kudretini Sâni'üñ zikr eylegil
Her ne kim var oldur işleyen yakîn
Bu tabî'at didüğüm sözdür hemîn
Her ki virürse tabâyî'den haber
Bil ki yokdur anda îmândan eser* (Feyzioğlu, 1991: 236-7)

Ahmedî
Göbегinde kan anuñ çün huşk olur
Dahi ayruh yire varsa müşg olur
Gitmeyince buradan müşg olmaz ol
Bunda durduğınca korhu bulmaz ol
Ne aceb işler düriür fikr eylegil
Kudretini Sâni'üñ zikr eylegil
Her ne kim vardur yirind'olur kemâl
Çün yirinden ayrıla bulur zevâl
Ol arada nişe kohu almaz ol
Kopduğı yirde niçün müşg olmaz ol
Gül diken içinde bulur reng ü bûy
Lâ'l kân kaydında olur sürh-rûy
Agacında tatlu olur her yimiş
Ger şeker olsa yirind'olur kemiş
(...)
İşbu işlerden ki gördün bî-gümân
Sâni'üñ muhtârlığın bil ayân
Kimine yirinde bağışlar cemâl
Kimin'ayruh yirde virür ol kemâl
Her ne kim var oldur işleyen ayân
Bu tabî'at didüğüñ sözdür hemân
Her ki virürse tabâyî'den haber
Bil ki yohdur anda îmândan eser (3351-3362) (Ahmedî, trz.: 210-1)

Burada yer alan şiirler genellikle Ahmedî'nin *İskendernâme*'siyle aynı vezinde, yani fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbındadır. Ancak TDK Kütüphanesinde bulunan ciltteki (A 150) bazı şiirlerden de anlaşılacağı üzere mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün gibi farklı vezinde olanlar da vardır (Feyzioğlu, 1991: 81).

Hamzavî ve Ahmedî'nin eserlerindeki konular ana iskelet olarak benzerdir. Ancak Hamzavî'de başka konular da anlatılmış, böylelikle eser genişletilmiştir. Örneğin eserin TDK Kütüphanesindeki cildinde müellif Çînli hakim Behrâm'ın dilinden uzunca bir Nûh kıssası anlatır (Feyzioğlu, 1991: 286-315). Böyle bir kıssa Ahmedî'de yoktur. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Hamzavî'nin eserinde hikâyeye dâhil olan oldukça geniş bir şahıs kadrosu vardır. Eserde bu şahısların bazen topluca adlarının geçtiği yerlere de rastlanır. Örneğin vezirlerden Restetâlîs, Eflâtûn, Sokrât, Bukrât, Behmen ve Behrâm; selatinlerden Nâsır Ubbâd, Sa'd bin Âmir, Şâbur Şâh, Kasem Şâh ve serverlerden Kaytâs, Kaysun, Süheyl, Ta'ârim, Hişâm, Âsım isimleri topluca sayılır. Başka bir yerde İskender'in emriyle

Bihterân Bânû'yu karşılamak üzere giden 23 kişiden söz edilir vs. (Feyzioğlu, 1991: 165 ve 196).

Hamzavî'nin eserinde dikkati çeken hususlardan biri de mensur kısımlarda "Nesr" başlığından sonra "râvî aydur", "râvî kavlince şöyledür kim", "râvî kavlince ahbâr içinde şöyle rivâyet kılınur", "hakim kavlince", "ahbâr içinde şöyle gelmişdür kim" gibi hikâyelere has başlangıç cümlelerinin sürekli tekrarlanmasıdır. Örneğin eserin 4. cildi şöyle başlar: *"Nesr: Râvî ahbâr içinde şöyle rivâyet kılur kaçan kim Eflâtûn Hakim, Zengî nâmesinden bu beyânı kim kıldı, Şâh-ı Zü'l-karneyn işidicek kahkaha birle şöyle güldi kim işidenler 'acebleşdiler..."* (Hamzavî, 3115: 1b).

İskendernâme'nin yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde azımsanmayacak sayıda nüshasına rastlanır. Agâh Sırrı Levend ve İsmail Ünver bu nüshaların buldukları yerlerle ilgili bilgiler vermişlerdir. Levend'in gösterdiği nüshalar şunlardır: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan 481, 482, 818. Hazine 679 ve 1535-1557 arası. III. Ahmet 3115 (bütün ciltler); İstanbul Ü. Ktp. 1179, 3694; Ankara TDK Ktp. A 150; Ankara Genel Ktp. 580. Bunlardan başka numara belirtmeden TBMM Kütüphanesinde de nüsha olduğunu ifade etmiştir (Levend, 1967: 105). İsmail Ünver yukarıdakilere ek olarak şu nüshaları göstermiştir: Millet Ktp. Ali Emirî 1204 (24 cilt); Ankara Eski Eserler Ktp. 2050; İstanbul Belediye Ktp. M. Cevdet K. 30, K. 432; Bayezit Umumî Ktp. Veliyyüddin Ef. Halit Bey Kısmı 3691; Süleymâniye Ktp. Fatih 4186; Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp. 1514, 3992. Ayrıca Ünver'in incelemek üzere F. Demir'den aldığını söylediği nüsha. Ünver yurt içindeki bu nüshalardan başka Avrupa kütüphanelerine ait kataloglarda da benzer yazmaların olduğunu, hatta Wilhelm Pertsch'ten nakille bu kütüphanelerde mensur *İskendernâme* nüshalarının 18 cilt olanlarıyla da karşılaştığını ifade etmiştir. Burada verilen bilgilere göre Berlin Kraliyet Ktp. 471 ve 472. (6. cilt) numaralarda, British Museum Or. 8042, Or. 8699 (20 ve 21. ciltler) ve Or. 11056 numaralarda mensur *İskendernâme* bulunmaktadır. Ünver, British Museum Or. 11056 numarada bulunan yazmanın 839/1435 yılında istinsah edilmesinden ve eldeki manzum *İskendernâme* nüshalarının bile bu tarihe erişmemesinden hareketle Nihad Sami Banarlı'nın mensur-manzum *İskendernâme* nüshalarıyla ilgili ileri sürdüğü "Yarısı mensur, yarısı manzum olan bu çeşit nüshaların diğerlerine nisbetle daha yeni

oldukları ve bazı işgüzar müstensihler elinde bu hâle geldikleri aşikârdır." şeklindeki yargısının kesin bir yanılığ olduğunu söyler (Ünver, 1975:124).

Bizim tespit edebildiğimiz nüshalar ise şunlardır: Millî Ktp. A 1734 (1. cilt), A 3586 (2. cilt), FB 152; Manisa İl Halk Ktp. 6466; Süleymâniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 57, Yazma Bağışlar 4044, 4201. Diğer taraftan yukarıda Topkapı Revan 481 ve 482 olan numaraların 841 ve 842 olması gerekmektedir. Ayrıca III. Ahmet 3115'teki eser sadece 612 varaklık bir eserdir ve bu hâliyle *İskendernâme*'nin tamamı değil ancak ciltlerden biri durumundadır. Bunlar yanında Hazine 1535-1557 arasında bulunan nüshaların hepsi *İskendernâme* değildir. Fehmi Edhem Karatay'ın da işaret ettiği üzere 1535-1537 arasında Firdevsî-i Rûmî'nin (doğ. 1453) *Süleymânnâme*'sine ait ciltler kayıtlıdır (1961: 292). Topkapı'da bulunan toplu *İskendernâme* nüshalarından çoğunluğunda cilt numarası olmakla birlikte bazılarında olmadığından bir sıralama yapmak da zorlaşmaktadır. Ayrıca burada eserden birkaç takım olduğu anlaşılmaktadır. Zira bazı ciltler farklı ellerden çıkmış olarak birden fazladır. Bunun yanında cilt numaraları aynı olarak verilen bazı nüshaların başlangıç cümleleri birbirini tutmamaktadır. Söz konusu kütüphanede Hazine 1551'de kayıtlı olan nüsha eserin ilk cildi olarak görünmektedir. Ciltte "Cild-i Evvel Nesr-i *İskendernâme*'den" şeklinde bir not vardır. Manzum olarak başlayan eserdeki ilk beyit

Fazl-ı bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Kamu nesne bizegidür iy hakîm (Hamzavî, vr. 1b)

şeklinde ki bu başlangıç Ahmedî'yle aynıdır. Sonraki 7 beyit de yine Ahmedî'den alınmıştır. Müellif önce Hz. Muhammed'e şefaat için gelen günahkâr birinin kısaca hikâyesini anlatır ve ardından Keyûmers'ten başlayarak kısa bir dünya tarihi verir. Son kısmı eksik olan ve 260. varakta biten bu cildin sonunda İskender'in, yaptığı sihirle büyük bir güce ulaşan cadıyla mücadelesi anlatılır. Türkiye Yazmaları'nda 15. cilt olarak kaydedilen Hazine 1558'de kayıtlı nüshanın Karatay son cilt olduğunu ifade eder (1961: 286). Söz konusu bu cildin sonunda İskender'in ölümü ve oğlu İskenderûs'un tahtı kabul etmeyip ibadeti ve taati tercih etmesi anlatılır.

3.1.3. Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'si

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.1.4. Ali Şîr Nevâyî'nin *Sedd-i İskenderî*'si

Ali Şîr Nevâyî, 1441 yılında Herat'ta doğmuştur. Aslen Uygur Türklerindedir. Ataları uzun yıllar Timurluların hizmetinde bulunmuştur. Nevâyî, daha sonraları Horâsân ve Mâverâünnehir bölgesine hükmedecek olan Hüseyin Baykara ile birlikte büyümüş ve onun hükümdarlığı döneminde çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Devlet adamlığı vasfı yanında iyi bir şair ve mütefekkir olan Nevâyî, 1501 yılında doğduğu şehir olan Herat'ta ölmüştür. Onun, klasik Çağatay edebiyatının oluşumunda önemli bir yeri vardır. Çağatay dilinin bir kültür ve edebiyat dili olmasındaki katkısından ötürü Çağataycaya "Nevâyî dili" de denilmiştir. Nevâyî divan, tarih, mesnevi, tezkire, dil, musiki, aruz, din gibi farklı tür ve konularda irili ufaklı yirmi dokuz eserin sahibidir.

Sedd-i İskenderî, Ali Şîr Nevâyî'nin hamsesindeki *Hayretü'l-ibrâr*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn* ve *Seb'a-i seyyâre*'den sonraki beşinci mesnevidir ve aynı zamanda en hacimli olanıdır. Eser toplam 89 bölüm ve 7214 beyitten oluşmaktadır. Aruzun fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül kalıbıyla yazılmıştır. Nevâyî, *Sedd-i İskenderî*'yi kaleme alırken büyük oranda Nizâmî'yi esas almıştır. Eserde İskender, âdil bir hükümdar ve bilge bir kişi olarak anlatılır. Nevâyî, İskender'in soyu hakkında da Nizâmî'yi takip eder, İskender Fîlikûs'un oğludur, der. Aynı şekilde tarihî kaynaklarda İskender'in hocası Aristo olarak geçtiği hâlde Nizâmî'de olduğu gibi Nevâyî'de de bu isim Aristo'nun babası Nikomaçes'tir. Bununla birlikte Nevâyî'nin Nizâmî'den ayrıldığı bazı konular da vardır. Örneğin İskender'le Hızır'ın âb-ı hayatı aramak üzere karanlıklar ülkesine gitmelerini konu alan meşhur hikâye *Sedd-i İskenderî*'de yer almaz. İki eser arasındaki en belirgin ayrılık ise Nevâyî'de İskender'in daha çok tarihî bir kişilik olarak ele alınmasında ortaya çıkar. Burada İskender, Nizâmî'de olduğu gibi peygamber olarak anılmaz.

Sedd-i İskenderî'nin gerek Türkiye gerekse Azerbaycan, Gürcistan, İngiltere, İran, Mısır, Özbekistan, Rusya, Türkmenistan gibi farklı ülke kütüphanelerde onlarca yazma nüshası vardır. Örneğin İran kütüphanelerindeki *Sedd-i İskenderî* nüshalarının sayısı 20'ye yakındır (Aydın, 2008). S. L. Volin (1955), Agâh Sırrı Levend (1958 ve 1967), J. Eckmann (1964), M. Hakimov (1983), Hatice Tören (2001), Eva Kincses Nagy (2001), Şadi Aydın ve Ahmet Ata (2007), Yakup Poyraz (2011) gibi araştırmacılar, Nevâyî eserlerinin nüshaları hakkında bilgi alınabilecek çalışmalar yapmışlardır.

Semer kand ve Taşkent'te yayımlanan bazı katalog çalışmalarında da (Munirov, 1970; Kasımhanov, 1988; *Alişir Nevayi ...*, 1990) nüshalar hakkında bilgi vardır. Türkiye kitaplıklarındaki Nevâyî yazmaları üzerinde Levend, Leningrad kitaplıklarındakiler üzerinde Volin çalışmıştır. Nagy, Budapeşte'deki Nevâyî yazmalarını incelemiş, Aydın ve Ata ise Türkmenistan Millî Kolyazmalar Enstitüsünde yer alan yazmaları ele almıştır. Eser üzerinde doktora çalışması yapan Hatice Tören, Türkiye'deki yazma nüshaların sayısının 14 olduğunu söylemektedir (2001: 31). Araştırmacı, *Sedd-i İskenderî*'nin metnini hazırlarken 3'ü yurt içinden, 3'ü de yurt dışından toplam 6 nüshayı karşılaştırmaya dâhil etmiştir. Eser özetle şöyledir:

1-14. bölümler: Tevhit, münacat, na't, miraç ve hamsenin nasıl yazıldığı. Sözün tarifi, Nizâmî ve Emir Hüsrev'in övgüsü, yeteneksiz kişilerin de mesnevi yazması. İran'ın ünlü şairlerinden Câmî'nin mesnevileri, *Hirednâme-i İskenderî*. Azimli kişinin mutlaka başarılı olacağı, mesneviyi yazmaya karar veriş. Sultan Hüseyin Baykara ve oğlu Bedüzzamân'ın övgüsü. Tarih kitaplarında İran şahlarının dört tabaka olarak geçmesi, Pişdadî, Kadyanî, Eşkanî ve Sasanî hükümdarları.

15. bölüm: İskender destanının başladığı bölümdür. Dünyaya iki İskender gelmiştir. Biri Dârâ ile savaşmış, diğeri set yaptırmıştır. İskender babası ölünce onun vasiyeti gereği tahta çıkar. O, Aristo'nun babası vezir Nikomaçes tarafından yetiştirilmiştir. Her tür ilmi, silah kullanmayı, ata binmeyi layıkıyla öğrenir.

16-19. bölümler: Himmet hakkındadır. Nevâyî, himmetin insanı yücelttiğini anlatır. Mağrip'in fethinden sonra İskender tahta çıkarmak üzere hükümdar ailesinden birini arar. Üstü başı perişan birini getirirler. Adam ebedî hayat, sonsuz gençlik, sonsuz zenginlik ve sonsuz adalet ister. İskender bunların karşılanmasının mümkün olmadığını söyler. İskender, Aristo'ya maksada giden en iyi yolu sorar. Aristo, "insanlardan ayrı olmak ve yokluk yolunda kendisini toz etmek" cevabını verir. İskender hükümdarlığın ağır yükünü taşıyamayacağını söyleyerek tahttan vazgeçer. Ancak halkın yoğun isteği ve babasının vasiyeti gereği tekrar tahta çıkar.

20-22. bölümler: Adalet hakkındadır. Şair, adaletiyle ünlü Nûşîrevân'ı anlatır, zalimlerin ancak kötü bir ad bırakacaklarını söyler. Şâh Mesud, babası Gazneli Mahmud'u rüyasında cennette görür ve cenneti hak edecek ne yaptığını sorar. O da savaşta bir yaşlıya adil davrandığını söyler. İskender, Aristo'ya adalet hakkında soru

sorar. Aristo, "Adalet memleketi mamur, halkı zengin, askeri galip yapar, insan iki dünya saadeti bulur." der.

23. bölüm: İskender tahta çıkınca memleketi düşmanlardan kurtarır, yeni yerler fethetmek üzere doğuya doğru ilerler. Zengibâr'ı, Frenk ülkesini, Kırım'ı, Endülüs'ü alır, Mısır'a yönelir. Burada İskenderiye şehrini kurdurur. Irâk-ı Acem, Şâm, Halep ve Yemen'e gider. Mekke'yi ziyaret eder. Sonra kuzeye yönelir, Kıpçak çölünden geçer. Saksîn, Saklâb, Âs ve Rûs bölgelerini alır. Çerkes ve Gürcüleri hükmü altına alır. Ferhar, Mâverâünnehir, Semerkand, Çiğil ve Yağmâ'yı geçip Çîn'e varır. Çîn hakanı onun önünde eğilir. Hint ve Çîn puthanelerini yıkar. Sind, Kec ve Mükrân'a gider, Kirmân ve Horâsân'ı alır. Horâsân'da bir şehir kurdurur. Sayısız gemiyle deniz seferine çıkar. Bir şişe yaptırıp deniz altını keşfeder. Nevâyî, İskender'in seferlerini böylece özetler ve Dârâ ile olan savaşını anlatır. İran şahı Dârâ, Filikûs'tan haraç almaktadır. İskender tahta geçince haraç gönderilmez. Dârâ'nın elçileri gelip haracın niçin gönderilmediğini sorarlar. İskender, Dârâ'ya selam gönderir ve altın yumurtlayan tavuğun uçtuğunu söyler. Dârâ bu habere çok kızar. Elçilerle İskender'e gûy u çevgân ve içi susam dolu bir kap gönderir. Elçiler, büyüklere itaat etmek gerektiğini İskender'e hatırlatırlar, çelik çomağı uzatıp "Sen daha çocuksun, bununla oyna!" derler. Dârâ'nın askerlerinin susam taneleri gibi çok olduğunu da eklerler. İskender çevgânla İran mülkünü kendisine çekeceğini, gûyun ise kendisine teslim olacak dünyaya işaret olduğunu söyler. Ayrıca susam tanelerini de bir tavuğa yedirir. Dârâ bunu duyunca düşmanlığı iyice alevlenir.

24-25. bölümler: Düşmanlık hakkındadır. Şair, iki şah arasındaki düşmanlığın zararını halkın çekeceğini anlatır. Cengiz ve Harezmi Şâh birbirlerine düşmandırlar. Cengiz, Harezmi alt üst edip halkı da öldürmüştür. Ancak rüyasında birbirleri için canlarını verecek iki arkadaşı görür ve birisi ona, "Bu iki arkadaştan vefa öğren, halka zulmetme!" der. Cengiz bu rüyadan sonra halkı bağışlar.

27. bölüm: İskender'e öfkelenen Dârâ askerlerini toplar, Rûm tarafına sefere çıkar, iki ordu karşılaşır. Büyük bir savaş olur. İskender savaş sırasında Dârâ'nın çadırının kendi adamları tarafından basıldığını öğrenir ve hemen oraya koşar. Dârâ'yı yerden kaldırıp başını kollarının arasına alır ve ağlamaya başlar. Dârâ gelenin İskender olduğunu öğrenince onu över, onun için tanrıya dua eder. İskender'den üç şey ister:

Kendisine saldıran kişileri cezalandırması, halkına karşı kin gütmemesi ve kızı Rûşeng'le evlenmesi.

28-30. bölümler: Şair bu bölümde çeşitli öğütler verir. Herkesin kendi seviyesini bilmesini, ifrat ve tefritten kaçınmayı öğütler. Bir hikâyeye göre padişahlardan birisi cimriliği nedeniyle askerleri tarafından sevilmez. Bu sebeple askerler bir savaşta taraf değiştirirler. Şair bunu örnek verip şahın askerlerle birlik içinde olması gereğini anlatır.

31. bölüm: İskender, Dârâ'nın isteklerini yerine getirir. Onun katillerini öldürtür, Rûşeng'i sarayına alır, halka ihsanlarda bulunur. Çevre ülkelere mektuplar yazdırıp zaferini bildirir. Onlardan bağlılıklarını bildirmelerini, haraç göndermelerini ister. Keşmîr, Hindistan ve Çîn hakanları haricindekiler bağlılık yemini ederler. İskender kış gelince Karabağ'a çekilir.

32-34. bölümler: Kış mevsimi, kışın tabiat üzerindeki etkisi ve bu mevsimdeki içki âlemleri ile Mecnûn hikâyesi anlatılır. Mecnûn soğuk bir kış günü sabah rüzgârıyla sevgilisinin kokusunu alır ve gözlerini kapatarak rüzgârı takip edip Leylâ'yı bulur. Leylâ onu kimsenin göremeyeceği bir yerde saklar. İskender, Aristo'ya çok soğuk ve çetin olmasına rağmen halkın kış mevsimine rağbetini sorar. Aristo, yaz sıcağından bunalanların kışı sevdiğini, kış gecelerinin uzun olmasının eğlenmek, uyumak, ilim ve sanat için çalışmak ve ibadet için uygun olduğunu anlatır.

35. bölüm: Kış geçince İskender, Horâsân'a gelir. Ardından Keşmîr'e yönelir. Orada tılsımlı bir kale vardır. İskender hakimlere kalenin nasıl aşılacağını sorar. Hakimler düşünürler ve bir top yapıp içini ilaçla doldururlar. İki delik açıp buralara fitil yerleştirirler. Fitilleri ateşleyince çıkacak ses, ışık, koku ve duman her yeri kaplayacak, tılsım bozulup kale kapısı açılacaktır. Bu şekilde yaparlar ve gerçekten de kalenin tılsımı bozulur. Şah kaçır, Keşmîr halkı İskender'e kalenin anahtarını gönderir. İskender onları bağışlar. İskender kaleye girer, ters çevrilince dökülmeyen, içtikçe bitmeyen kadehin de içinde bulunduğu değerli eşyaları alır.

36-38. bölümler: Nevâyî, bu bölümde kâinattaki her şeyin Allah'ın varlığına delil olduğu üzerinde durur. Horâsân'da iki arkadaş vardır. Bunlardan biri Yunan ülkesine gidip filozof olur. Sonra Hindistan'a geçer, gözlerine perde inen Hint şahını iyileştirir. Şah ölünce onun yerine geçer. Bunu duyan arkadaşı yeni şahın yanına gelir ve vezir

olur. İskender, Aristo'ya yolculuğun zorluklarını sorar. Aristo yolculuğun sıhhat getirdiğini, hava değişiminin faydalı olduğunu anlatır.

39. bölüm: İskender'in Keşmîr'e gittikten sonra yaptıkları anlatılır. İskender, Keşmîr'in tılsımı ile sıcağı ve rüzgârından kurtulmak için filozoflardan çare ister. Eflâtûn tılsımı çözer, aşırı sıcaktan ve rüzgârdan kurtulurlar. Keşmîr şahı ölür, İskender onun kızı Nâz-ı Mihr'i alır, Fîrûz'u babasının tahtına oturtur.

40-42. bölümler: Çocukluk ve gençlik döneminin güzellikleri, bu yılların çabucak geçip gitmesi hakkındadır. Gafil bir genç vardır. Yaşlanınca ibadete başlar ancak zor gelir. Pişman olmuştur ama pişmanlık fayda vermez. İskender, Aristo'ya gençlikte ibadetten niçin kaçıldığını, yaşlılıkta idrakin neden zayıfladığını sorar. Aristo, çocuklukta şuurun olmadığını, bu nedenle sık hata yapıldığını, heveslere göre hareket edildiğini anlatır. Bu yıllarda bazı kişilerin akla bazılarının da nefse uyduğunu, akılla hareket edenlerin iyi işler yaptıklarını söyler.

43. bölüm: İskender'in Keşmîr'den Hindistan'a gitmesi hakkındadır. İskender'in Hindistan'a yürüdüğünü haber alan Hint şahı değerli hediyeler hazırlar. Filozoflarını bu hediyelerle İskender'e gönderir. İskender hediyeleri kabul edip Hint şahını bağışlar. Şah, İskender'in huzurunda saygıyla eğilir. İskender'e memleketinde misafir olmasını teklif eder. İskender kabul eder ve kışı Hindistan'da geçirir.

44-46. bölümler: Af ve kerem hakkındadır. Padişahlara bu konuda nasihat edilir. Çok kâr etme sevdasından dolayı zarar gören tacirin hikâyesi anlatılır. İskender, Aristo'ya "Her işin neden bir karşılığı var?" diye sorar. Aristo, "Bu yaratılıştadır, iyilik iyilikle, kötülük kötülükle karşılık bulur." der.

47-48. bölümler: İskender'in Hindistan'dan ayrılıp Çîn'e gitmesi hakkındadır. İskender askerleriyle Çîn'e hareket eder. Yolda çeşitli ülkeleri fetheder. Çîn hakanı İskender'in geldiğini duyunca savaş ve barış arasında gidip gelir. Hakan sabah olunca atını hazırlar ve halkına akşama kadar dönmezse başlarının çaresine bakmalarını söyler. Hakan, bir elçi kılığında İskender'in karargâhına gider. İskender'le yalnız kaldıklarında elçi değil hakan olduğunu açıklar ve "Başka çarem kalmadı, sana itimat ettiğim için bu şekilde geldim, beni bağışla." der. İskender bunları duyunca ona hürmet eder. Hakan da bu sırrı kimseye açmamasını, hakanlık gururunu kırmamasını söyler ve onu Çîn'e davet eder. İskender olumlu cevap verir, elçinin barış için geldiğini söyler ve

ertesini gün bir elçi göndererek barışı kabul ettiğini bildirir. Hakan, İskender'i karşılar, iki hükümdar kucaklaşır.

49-51. bölümler: Doğruluk hakkındadır. Doğrulukla ilgili öğütler verilir. Erdeşîr ve Erdevân arasında bir anlaşmazlık vardır. Erdeşîr barış için elçi gönderir ancak Erdevân kabul etmez. Erdeşîr bunun üzerine devlet adamlarını toplayıp düşman arasındaki bazı pehlivanlardan mektup aldığı, savaş başladığında Erdevân'ı öldürüp kendisine getireceklerini söyler. Bu haberi işiten Erdevân barışı kabul eder. İskender, Aristo'ya insanların neden hata yaptıklarını sorar. Aristo, akıllı insanların bile bazen hata yaptıklarını, bunun Allah'ın kemaline delil olduğunu söyler.

52. bölüm: Çin hakanı, İskender için büyük bir ziyafet verir. Misafirlere hazinesini açar. Hazinesinde çok güzel bir cariye ile her iki yüzü de gösteren bir ayna vardır. Aynayla kimin yalan kimin doğru söylediği anlaşılmaktadır. Hakan bunları İskender'e hediye eder. İskender ertesini gün karargâhına döner.

53-55. bölümler: Misafir, cömertlik, cimrilik, müsriflik hakkındadır. Nevâyî, gelen misafir ister şah ister fakir olsun ikramda bulunulmasını öğütler, israftan da cimrilikten de kaçınmak gerektiğini söyler. Behrâm-ı Gûr bir gün ava çıkar. Acıkınca yakındaki üç ev sahibine konuk olmak ister. Ev sahiplerinden biri Karun kadar zengin ama cimridir. Biri fakirdir ancak şah için koyunlar kesip neyi var neyi yoksa koyar. Diğer akıllıdır, evde ne varsa sadece onları getirir. Şah akıllı olandan memnun kalır, sayısız mal verir. Ötekilere ise nasihatte bulunur. İskender, Aristo'ya ziyafette nasıl davranmak gerektiğini sorar. Aristo, "Misafirin ihtiyacını karşılamak ve müsriflikten kaçınmak gerekir." der.

56. bölüm: İskender, Çin hakanının ricası üzerine kışı Çin'de geçirmeyi kararlaştırır. Ava çıkar, içki meclisleri düzenler, bilginlerle konuşur. Hakanın verdiği aynanın tılsımını merak eder. Filozoflar daha iyisini yapabileceklerini söylerler ve bir usturlap ile bir ayna yaparlar. Usturlap dokuz kat göğü, ayna da yedi iklimi gösterir. İskender filozoflarına ihsanlarda bulunur. İskender, Dârâ'nın kızı Rûşeng'le evlidir ancak cihangirlik yolunda yalnızlık çekmektedir. Bu sebeple Keşmîr şahının kızıyla evlenmek ister. Düğün hazırlıkları başlar.

57-59. bölümler: Mevsimler, karga ve bülbül hikâyesi hakkındadır. Bahar tasviri yapılır. Şair baharın neşe, eğlence mevsimi olduğunu söyler, gönlün bir güzele esir

olunca eğlence aramayacağını söyler. Karga bülbüle on bir ay susup neden bir ay bu kadar coştüğünü sorar. Bülbül kargaya "Aşktan habersizsin, bağda gül yok ki şakıyayım." der. İskender, Aristo'ya mevsimlerin insan üzerindeki etkisini sorar. Aristo mevsimlerin özelliklerinin sıcak, soğuk, ıslak ve kuru olduğunu, insanın da anâsır-ı erbaadan (ateş, toprak, su, hava) mürekkep olduğunu anlatır.

60. bölüm: İskender, şah da olsa bir gün toprak olacağını düşünür. Nâz-ı Mihr ile evlenir. Bir gün onu üzgün görür, sebebini sorar. O da Rûşeng'i kışkırdığını söyler. İskender "O soylu, sen güzelsin." der. İskender uzun zaman zevk ve eğlence içinde yaşar. Askerlerini toplar, Çîn'den ayrılıp doğuya yönelir. Denizden geçip Kuzey Afrika sahillerine varır, yolu üzerindeki adaları alır. Yolda türlü acayıplıklarla karşılaşır. Bunlardan biri canavar gibi olan karıncalardır. Bir vadide on gün uyuyup on gün çalışan bir kavme ait hazineleri korurlar. İskender ve filozoflar bu varlıkları görüp tanrının büyüklüğü karşısında hayrete düşerler.

61-63. bölümler: Şair, tabiatta sayısız tuhaflık olduğunu dile getirir ve "Gezmekten maksat onları görmektir." der. Denizde pek çok balık vardır. Balıklar daima su bulma telaşındadır. Balıklardan biri bir girdapta timsahın olduğunu ve suyu en iyi onun bildiğini söyler. Onu görmek için giderler, ancak girdaba kapılırlar. Timsah da onları yutar. Şair bu konuda öğütler verir. İskender, Aristo'ya insan idraki ve insanların diğer canlılardan ayrı oluşu hakkında soru sorar. Aristo insanın diğer canlılardan üstün olduğunu söyler.

64. bölüm: İskender karınca sürüsünü avlamak için askerlerini hazırlar. Askerler vahşilerle savaşır. Bu sırada yüzü örtülü bir savaşçı vahşilere saldırır ve onlardan birini esir alır. Örtüyü kaldırıncı kahramanın Çîn hakanının hediye ettiği güzel olduğu anlaşılır. İskender bir meclis düzenler, esir alınan vahşiyi de yanına oturtur. Vahşi dua ve teşekkür eder.

65-67. bölümler: Ayrılık hakkındadır. Şair kendisinin de ayrılık acısı içinde olduğunu dile getirir. Mecnûn uzun zamandır Leylâ'dan ayrıdır. Ondan bir mektup gelince çok sevinir. İskender, Aristo'ya ayrılığın niçin istenmediğini sorar. Aristo, "İnsanın canından çok sevdiği kişiyi canından çok istemesine şaşılmaz." der.

68. bölüm: İskender karıncaları öldürmek ister. Ancak vahşiler "Uyuduğumuz vakit bizi koruyorlar." diyerek af dilerler. İskender kabul eder, altın ve gümüş dağlarını

görmek ister. Vahşiler yolların tehlikelerle dolu olduğunu söylerler. İskender bu sebeple kuzeye, Rûm'a yönelir. Rûs ve Frenk ülkelerini geçince harap bir yere gelir. Halk Yecüc'den şikâyet eder. İskender hemen Rûs, Frenk, Şâm ve Rûm'a adamlar gönderip mimarlar ve üstatlarla bakır, demir, tunç, odun, kömür vs. getirtir. Bu sırada Yecüc saldırıya geçer, askerlerin bir kısmını kırar. Ustalar gece gündüz altı ay çalışarak bir set yaparlar. Böylece halk bu zulümden kurtulur. Nevâyî bu set hakkında tarih kitaplarında yer alan çeşitli rivayetleri aktarır.

69-71. bölümler: Şair insanların sonunda yok olup gittiğini ve zamanın değerini iyi bilmek gerektiğini söyler. Dünyanın vefasızlığından söz eder. Gurbet acısından, eğlenmeden, gençliği hoş geçirmeden bahseder. Zindan saydığı yuvasından gidip sonra geri dönen kuşun hikâyesini anlatır. Dikenli bir yuva altın bir kafesten iyidir. İskender, Aristo'ya vatanın neden insan için huzur yeri olduğunu sorar. Aristo insanların alıştığı şeyden mutlu olduğunu söyler.

72-75. bölümler: İskender bütün dünyayı aldığını, her şeyi gördüğünü düşünür, denizleri merak eder. Üç bin gemi hazırlar. Müneccimler yolculuk için iyi saatin gelmesini beklerler. Sokrât yedi deniz hakkında bilgi verir. Doğuda büyük bir hazine olduğunu duyan aç gözlü bir adam hazineyi bulmak için yola çıkar. Yıllarca denizde ve çölde gider, türlü belalar atar. Sonunda hazineden vazgeçer ama ecel de gelmiştir. İskender, Sokrât'a dünyanın tamamen suyla çevrili olmasının sebebini sorar. Sokrât, suyun çukurlara meylettiğini, yükseklerde su olmadığını anlatır.

76-77. bölümler: İskender yedi denizi ve on iki bin adayı fetheder. Denizde on iki yıl geçer. Yaptıklarını yazarak bir güvercinle Rûm'a haber verir, dört yıl daha denizlerde kalacağını söyler. Gemilerden bir kısmını ayırır ve üç yüz gemiyle yola çıkar. Zorlu yolculuklar yapar, bir yıl dokuz ay sonra Sokrât ve İlyas'ı çağırır. Gemileri durdururlar. Nevâyî bu konuya ait iki rivayeti aktarır. Biri camdan bir sandıkla deniz altına inildiğine dairdir. Diğer İskender'e bu yolculuk sonunda velilik ve peygamberlik verildiğiyle ilgilidir. İskender dönüş yolculuğunu bir yılda tamamlar. Yorgundur, ölümünün yaklaştığını da hisseder. Gece gündüz yol alır, kaygı ile gözyaşı döker. Şair cihanda hiç kimsenin baki kalmadığını, fakir veya zengin demeden ölümün herkesi yakaladığını İskender'i örnek vererek anlatır.

78-79. bölümler: İskender, Lokmân'a dünyanın eğlencesiyle ilgilenmeyip neden bir viranhaneyi tercih ettiğini sorar. Lokmân, âleme hiç meyletmediğini, âlemin de kendisini gama düşürmediğini, viranenin bile kendisine fazla geldiğini söyler. Bir dilenci Lokmân'a bu kadar bilgili olmasının sebebini sorar. Lokmân, "Sadece bilgisiz kişinin yaptığı her şeyin tersini yapıyorum, yetiyor." der.

80-81. bölümler: İskender ecelinin yaklaştığını anlayınca annesine bir mektup yazar. Yas tutmamasını, halka cenaze yemeğinden yedirip içirmesini vasiyet eder. Adamlarına da bir eli dışarıda olmak üzere kendisini İskenderiye'ye gömmelerini söyler ve ölür. Halk üzüldür, haberi alan annesi ağlayarak gelir. İskender defnedilir, günlerce yas tutulur. Yedi filozof İskender'in annesine baş sağlığı dilerler.

82-83. bölümler: Eli kesilen bir mazlumun hikâyesi hakkındadır. Bu kişi halktan kaçır, derdini kendisi gibi dertli biriyle paylaşır. Şair derdi ortak olanların kolay anlaşabildiklerini söyler.

84-88. bölümler: Nevâyî sözü tamamladığını söyler, İskender'le ikinci İskender dediği Sultan Hüseyin Baykara arasında mukayese yapar. Sultana ve şehzadeye dua eder. Şair çeşitli öğütler verir. Bilgisiz bir kimsenin şaha nasihat ettiğini duyduğunu ve bunun büyük bir edepsizlik olduğunu anlatır. İstişarenin faydalarından söz eder. Göklere yıldız niyetine saçtığı bu söz incilerinden şah ve şehzadelerin de nasiplenmesini diler. Tanrı hükümlerine uymanın ve peygamberin izinden gitmenin gerekliliğini anlatır. Şaha adaletli davranmayı öğütler, ona her iki cihanda tanrının yardımcı olması için dua eder.

89. bölüm: Son bölümde hamseyi nasıl yazdığını anlatır ve bu konuda Câmî'nin kendisini cesaretlendirdiğinden söz eder ve eseri bitirir (Tören, 2001: 1-31).

3.1.5. Behiştî Sinan'ın *İskendernâme*'si

II. Bâyezîd devri şairlerinden Behiştî Sinan, Çorlu yakınlarındaki Karışdıran kasabasında doğmuştur. Asıl adı Ahmed'dir. Babası Fatih'in sancak beylerinden Karışdıran Süleymân Bey'dir. Sehî Bey'in ifadesine göre "ulûmı tertîb üzere görmüş" biridir. İyi bir eğitim gören Behiştî, sancak beyliğine kadar yükselmiştir. Bir süre sancak beyliği yapan şair, II. Bâyezîd'e karşı işlediği bir suçtan dolayı İran'a kaçmıştır. Burada bulunduğu süre içerisinde Ali Şîr Nevâyî, Molla Câmî gibi isimlerle tanışmış, onlarla dostluk kurmuştur. Bir müddet sonra Sultan Hüseyin Baykara'nın da aracılığıyla II. Bâyezîd tarafından affedilmiş ve tekrar eski görevine dönmüştür. Behiştî'nin ne zaman

ve nerede öldüğü kesin değildir. Ölüm yılı olarak V. L. Menage 1511-2, F. Babinger ise 1520 yılını gösterir (Demirel, trz.: 3).

Behiştî'nin eserleri şunlardır: *Mihr ü Müşterî*, *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft Peyker*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *İskendernâme*'den oluşan hamse ile *Târîh-i Osmânî*. Vladimir Minorsky, Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesi 430 numarada kayıtlı *Divan*'ın da Behiştî'ye ait olduğu söyler. Ancak bu eserin Vizeli Behiştî'ye (öl. 1571) ait olma ihtimali vardır.

Sehî Bey (öl. 1548), Latîfî (öl. 1582), Gelibolulu Âlî, Kınalızâde Hasan Çelebi (öl. 1604), Kâtip Çelebi (öl. 1657) gibi müellifler eserlerinde Behiştî'nin hamse sahibi olduğunu ifade etmişlerdir. Buna mukabil yakın zamana kadar hamseden sadece *Heft Peyker* ile *Leylâ vü Mecnûn* ele geçirilebilmiş; şairin diğer üç mesnevisi bulunamadığı gibi bu üç mesnevinin isimlerinin ne olduğu da kesinlik kazanmamıştır. Ancak bugün Behiştî'nin hamsesiyle ilgili bu bilinmezlik tamamen ortadan kaldırılmış bulunmaktadır. Hamseyi oluşturan mesnevilerin, İngiltere'nin başkenti Londra yakınlarındaki Durham'da bulunan Ushaw College Kütüphanesinde olduğu tespit edilmiştir. Eleazar Birnbaum ve V. L. Menage gibi Batılı Türkologlar hamsenin varlığına temas etmişlerdir. Menage, sayfaları karışık olarak bir araya getirilip dikilen hamsenin yazma nüshasını detaylı olarak tavsif etmiştir. Ayrıca buna Behiştî'nin biyografisini de eklemiştir. Yazmanın özellikleri şöyledir: 25,5x16 (17,5x9,5) cm, 21 st., 4 stn., her sayfada 42 beyit, nestalik, başlıklar kırmızı. Yazmada 4 serlevha (1b, 48b, 75b, 105b) vardır. Ayrıca 16 minyatür ihtiva eder. Yazmadaki toplam beyit sayısı 16 bindir. *İskendernâme*, dağınık olarak yazmanın şu varaklarında bulunmaktadır: 105b-107, 110-130, 92-95, 131-139, 143-144, 146-150, 108, 151-154, 109, 145, 155-167, 196-201, 204-207. Yazmada 6 varaklık bir kısım eksiktir. Eser,

Hudâyâ cihân şâhı sensin hemîn
Ki fermân-berüñdür semâ vü zemîn

beytiyle başlar ve

Tokuz yüz tokuzında oldı tamâm
Bu nazm-ı hoş-âyende temme'l-kelâm

beytiyle sona erer. Bu son beyitten anlaşıldığına göre eserin bittiği yıl 909/1503-4'tür. Mesnevi, fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül vezniyle yazılmıştır. Toplam 6059 beyitten oluşmaktadır. *İskendernâme*'de yer alan minyatürler ise şunlardır: Ordusu hezimete

uğramış olan Dârâ'nın boğdurulması, askerlerinin asılması (126b), İskender'in Dârâ'nın kızıyla ziyafet etmesi (92a), Kaytâs'ın düşman askerini kementle yakalaması (136b), İskender'in Pîrûs'u öldürmesi (143a), İskender'in Mağrip'te düşmanla savaşması (196) (Ersoy, 2011: 255-9).

3.1.6. Ebû Hasan Turtusî'nin *İskendernâme*'si

Böyle bir eserin varlığına dair bilgiyi Ali Fuat Bilkan tarafından hazırlanan *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı* adlı çalışmaya borçluyuz. Bilkan, bu çalışmasının bir bölümünü Hindistan'da bulunan Türkçe el yazmalarına ayırmıştır. Araştırmacı bu eserleri üç grup altında toplamış, "Lügatler" ve "Divânlar"dan sonraki üçüncü grupta "Mesnevî ve Diğer Edebî Eserler" başlığı altında bir *İskendernâme*'den söz etmiştir. Burada verilen bilgilere göre söz konusu eserin müellifi Ebû Hasan Turtusî'dir. Eser, Muhammed Sıddık tarafından istinsah edilmiştir. Kalküta Ulusal Kütüphanesinde 914 numarada kayıtlı olan 184 varaklık *İskendernâme* talik hatla yazılmıştır. Ölçüleri 48,5x31, 41x24 şeklindedir. Baş kısmı eksik olan eserin 164b-166b varakları arasında çeşitli şairlere ait şiirler bulunmaktadır. Doğu Türkçesiyle kaleme alınan *İskendernâme*'nin başı ve sonu şöyledir:

Baş:

برماکان کونکلی کر اق ایرور بو عالم کاسین
اعتماد اتماکیل خدادین یولک.....

Sonu:

اکر از عمر برله بهر بر عالمی سخر قیقالی
(Bilkan, 1998: 98). بولما پس بش یوز بیل دین زیاد.....

3.1.7. Karamanlı Figânî'nin *İskendernâme*'si

Figânî-i Karamanî veya Figânî-i Kadîm olarak anılan şairle ilgili kaynakların verdiği bilgiler sınırlıdır. Şairden ilk bahseden kaynak *Latîfî Tezkiresi*'dir:

"Küttâb kısmından *şehzâdegân-ı Mehmed Hândan Sultân Abdullah mâdihlerindendir. İskender-nâmeyi Şehnâme bahrinde Hamse-i Nizâmî'den latîf ü ter terceme itmişdür. Ve Heft-peyker bahrinde Leylî vü Mecnûn dimişdür. (...) Egerçi ehl-i fazl u sâhib-i dîvân idi ammâ bu fende bî-iştihâr u bî-unvân idi. (...) Mezbûr şâhid-i zûr ile bühtân-ı azîme ve azâb-ı elîme mürtekib ü mübtelâ olup müddet-i medîd mahbûs u mescûn olmuş ve figân u enîni felek-i heftümîni bulmuşdur. Bu belâ-yı su'b ile*

Figânî-i sâni gibi nisbet-i kizb ü iftirâ ile salb olmuştur. Figânî tahallusunun te'siri ikisinde sâbit ü zâhir oldı." (Canım, 2000: 437-8).

Burada verilen bilgilere göre Figânî, kâtipler zümresindedir. Fatih'in torunu, II. Bâyezîd'in oğlu Karaman sancak beyi Şehzade Sultan Abdullah'ın maiyetinde ve onu öven şairlerdendir. Nizâmî'nin hamsesinden *İskendernâme*'yi *Şehnâme* bahrinde tercüme etmiştir. Ayrıca *Heft Peyker* bahrinde *Leylâ vü Mecnûn* adlı bir eseri vardır. Her ne kadar bilgili ve *Divan* sahibi ise de şiir alanında tanınan biri değildir. Bir iftira sonucu asılarak öldürülmüştür. Kınalızâde Hasan Çelebi (öl. 1546-7) de hemen hemen aynı bilgileri tekrarlar ve "*Şehnâme bahrinde İskendernâme nazm itmişdür.*" der (Kutluk, 1989: 763). Buna göre eser, *Şehnâme*'de kullanılan fe'ülün, fe'ülün fe'ülün fe'ül vezniyle yazılmıştır. Hasan Çelebi eserin tercüme olduğunu anmaz. Selami Ece, Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin tarafından yazılan *Amasya Tarihi* adlı eserde bir iftira sonucu 912/1507 yılı Şevval ayında asılarak öldürüldüğü zikredilen ve aslen Amasyalı olduğu söylenen Figânî İshak Çelebi'nin, Şehzade Abdullah'ın (öl. 1483) ölüm yılı dikkate alındığında Karamanlı Figânî olması gerektiğini söyler (Ece, 2009: 30). *İslam Ansiklopedisi*'nde ise bu konuda kati bir hüküm vermenin kabil olmadığı söylenmiştir (Köprülü, 1948: 631). Kâtip Çelebi (öl. 1657), *Keşfü'z-zünûn*'da İskendernâmelerden söz ederken Figânî'nin baş kısmı Farsça, gerisi Türkçe olarak mütekarip bahrinde bir eserinin olduğunu haber vermektedir (2007: I/117). Bu ifadeden hareketle *İslam Ansiklopedisi*'nde Kâtip Çelebi'nin, eserin nüshasını gördüğü anlamı çıkarılmıştır (Köprülü, 1948: 631). Figânî'den söz eden diğer biyografik kaynaklarda verilen bilgiler yukarıdakilerden çok da farklı değildir. Bunların yanında Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserinde Figânî'ye ait *İskendernâme* için, "... *Batı Türk edebiyatında Ahmedî'ninkinden başka yalnız bir İskender-name daha vardır. O da, 15. yy.'ın sonlarında, hüviyeti pek bilinmeyen Figânî adında bir şaire âittir; fakat bu eser pek büyük bir başarı elde edememiş ve hemen hemen unutulup gitmiştir.*" değerlendirmesini yapar (1999: 186). Hammer, söz konusu bu eseri Trabzonlu Figânî'ye (öl. 1531-2) atfetmiştir ancak Gibb bu yanlışlığı düzeltmiştir (Levend, 1951: 144; Ünver, 1975: 321-2).

Kataloglarda, Süleymâniye Ktp. ve Manisa İHK'de Trabzonlu Figânî adına kayıtlı eserler görünmektedir. Ancak kaynaklarda Trabzonlu Figânî'nin İskendernâmesinin olduğuna dair bir bilgi yoktur. Bunun Karamanlı Figânî ile

Trabzonlu Figânî adlarının karıştırılmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Manisa'daki 6465 numarada kayıtlı eser İskendernâme değil başka bir eserdir. 6466 numarada ise manzum değil mensur-manzum bir İskendernâme mevcuttur. Yine Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar 4201 numarada kayıtlı eser de mensur-manzum bir İskendernâmedir. Figânî'nin *İskendernâme*'si henüz ele geçmemiştir.

3.1.8. Lâmi'î Çelebi'nin *Hirednâme*'si

Lâmi'î Çelebi, 16. asır Osmanlı edebiyatının önemli simalarından biridir. 1472 yılında Bursa'da doğmuş, hayatını bu şehirde geçirmiş ve 1532 yılında ölmüştür. Asıl adı Mahmûd'dur. Müellifin yazdığı ve tercüme ettiği eserlerinden oldukça iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Şuara tezkireleri ondan övgüyle söz ederler. Bir kısmı manzum bir kısmı mensur, telif ve çeviri otuz civarında eseri olan Lâmi'î, oldukça velut bir sanatkârdır. Müellifin mürettep bir *Divan*'ı, iki hamse oluşturacak kadar mesnevisi, dinî, tasavvufî ve daha başka pek çok konuda yazılmış eseri vardır. Lâmi'î kaynaklarda Câmî-i Rûm olarak anılır. Bunda, Molla Câmî'den (öl. 1492) yaptığı tercüme, Câmî gibi çok eser vermesi, edebî yetenek ve yaşadıkları hayat bakımından ikisinin benzemeleri gibi sebepler etkili olmuştur (Karahan, 1957: VII/10-5; Ayan, 1994: 43-8; Kut, 2003: XXVII/96-7).

Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin Molla Câmî'den tercüme ettiği eserlerinden biri *Hirednâme* adını taşır. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*'da *Hirednâme* türü eserlerden söz ederken Câmî'nin *Heft Evreng*'inde böyle bir eserin var olduğunu ve bunlara İskendernâme de denildiğini, bir örneğinin Nizâmî'nin hamsesi içinde yer aldığını, Türk edebiyatında Lâmi'î el-Bursevî olarak tanınan Mahmûd bin Osmân'ın böyle bir eser sahibi olduğunu haber verir (2007: II/582-3). Bursalı Mehmed Tâhir de Lâmi'î Çelebi'nin manzum eserlerinden söz ederken *Hirednâme*'yi de sayar (2000: II/493).

Abdülkadir Karahan, *İslam Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Lâmi'î" maddesinde eserin bir nüshasının Millet (Ali Emîrî) Kütüphanesinde olduğunu bildirir. Karahan'ın verdiği bilgiye göre *Hirednâme*, müellife ait külliyyatın sonunda *Hayretnâme* ve *Heft Peyker* mesnevileriyle birlikte bulunmaktadır (1957: VII/12). Ancak Nuran Tezcan, "Bursalı Lâmi'î Çelebi" başlıklı yazısında *Hirednâme*'nin yazmasına bugüne kadar rastlanmadığını söyler (1979: 320). Bizim söz konusu kütüphanede ve diğer

kütüphanelerde yaptığımız taramalar neticesinde de eserin herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

3.1.9. Mütercimi Meçhul Mensur *İskendernâme*

Nizâmî'nin *Şerefnâme* ve *İkbalnâme*'den oluşan İskendernâmesinin mensur ve muhtasar tercümesidir. *Tercüme-i İskendernâme* başlıklı eserde önce *Şerefnâme* ardından da ara verilmeden *İkbalnâme*'nin tercümesi yer alır. Bu hâliyle iki ayrı kitaptan oluşan İskender destanı birleştirilerek tek bir eser görünümüne sokulmuştur. *İskendernâme*'nin ne zaman ve kim tarafından tercüme edildiği belli değildir. Ancak ulaşılabilen nüshalarından eski tarihli olanına bakılırsa tercümenin 17. asırda veya daha önce yapıldığı anlaşılır.

Eserin nüshalarından biri Millî Kütüphanede (06 Mil Yz A 1859/1) bulunmaktadır. Bu nüsha, Nizâmî'nin dört mesnevisinin mensur tercümelerini içeren külliyyatın ilk (1b-61b) eseridir. Eserin son kısmında birkaç varak eksiktir. Diğer tercüme *Heft Peyker* (62b-107a), *Hüsrev ü Şîrîn* (108b-131b) ve *Leylâ vü Mecnûn*'a (132b-160a) aittir. Bu nüshanın istinsah yılı miladi 1703'tür. Müstensih ise belli değildir. *İskendernâme*'nin diğer nüshası ise TDK Kütüphanesinde (A 147/3) kayıtlıdır. Bu nüshada eser 55b-133b varakları arasındadır. Ondan önce ise yine Nizâmî'den mensur olarak tercüme edilen *Hüsrev ü Şîrîn* (1b-27a) ve *Leylâ vü Mecnûn* (28b-54b) bulunmaktadır. Bu nüshanın istinsah yılı miladi 1828'dir. Halil Şükrü tarafından Gürün'de istinsah edilmiştir.

Tercüme-i İskendernâme'de orijinal kaynaktan olduğu şekilde tevhit, münacat, na't, mirac, eserin yazılma sebebi, şairin kendisine ve zamana dair söyledikleri, devrin hükümdarına övgü vs. kısımlardan oluşan mukaddime yoktur. Bunun yerine doğrudan hikâyeye geçilmiştir. Eserin *Şerefnâme* kısmını oluşturan ilk bölümü İskender'in doğumu, hakim Likomas'tan ders alması, babası Feylekûs'un yerine tahta geçmesi gibi olayların hikâyesiyle başlar ve âb-ı hayatı arayıp bulamaması üzerine Rûm'a dönüşüyle sona erer. Son kısımda eserin sunulduğu Nusratüddin Ebû Bekr bin Muhammed'e övgü bölümü de yer almamaktadır. *İkbalnâme*'yi oluşturan kısım ise İskender'in ilme yönelip çeşitli dillerden eserler tercüme ettirmesi, Zülkarneyn adını alışı gibi konuların anlatılmasıyla başlar, peygamber oluşunun dile getirilmesinden sonra ölümü ve

hakkında söylenenlerle son bulur. Bu kısımda da orijinal eserde yer alan Musul atabeği İzzüddin Mesûd bin Arslan'a övgü ve hatime yoktur.

3.2. İskender Hikâyesi İçeren Mesneviler

Yukarıda üzerinde durulan müstakil İskendernâmeler dışında İskender'le ilgili kısa hikâyeler içeren mesneviler de vardır. Bu şekilde tespit edilebilen yedi mesnevide yer alan hikâyeler aşağıda özet olarak verilmiştir.

3.2.1. Bedr-i Dilşâd'ın *Murâdnâme*'si

Bedr-i Dilşâd'ın (doğ. 1404-5) nerede doğduğu, kimlerden ilim tahsil ettiği, ne zaman vefat ettiği gibi hayatına dair konularda yeterli bilgi yoktur. Ancak onun 23-24 yaşlarında olmasına rağmen *Murâdnâme* gibi oldukça hacimli bir mesnevi yazabilmesine bakılırsa dinî ilimlerden başka şiir, musiki, tıp, astroloji, astronomi, remil gibi ilimlere aşina, Arapça ve Farsçayı iyi bilen, kabiliyetli biri olduğu söylenebilir. *Murâdnâme*, Emir Unsurü'l-Maâlî Keykâvus'un 1082'de yazdığı *Kâbusnâme* adlı Farsça mensur nasihatnâmesinin 1427 yılında Türkçeye yapılmış manzum tercümesidir. Bedr-i Dilşâd, *Murâdnâme*'yi nazmederken tamamen *Kâbusnâme*'ye bağlı kalmamış, gerekli gördüğü yerlerde bazı ekleme ve çıkarmalar yapmış, böylece yeni bir telif ortaya koymaya çalışmıştır. Eser 10410 beyit olmakla birlikte elde bulunan nüshada 9820 beyit vardır. *Murâdnâme*'nin asıl vezni "fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül" şeklindedir ancak yer yer başka vezinler de kullanılmıştır (Ceyhan, 1997: I/23-68).

Eserin "dünya ve dünya hırsını" ele alan 50. bölümünde, İskender'in ölmeden evvelki vasiyetleri ile cenaze merasiminden söz eden bir kısım yer alır. 93 beyitlik (9373-9465. beyitler) bu kısımda anlatılanlar özetle şöyledir:

İskender büyük bir padişah olduğu kadar hikmet ehli biridir. Öleceğini anlayınca Eflâtûn, Aristo, Feysagur, Bukrât, Câlinûs ve devrin diğer hakimlerini çağırır ve onlara vasiyette bulunur: "Benim tabutumu alın, anam Rûm iklimindedir, oraya götürün. Ne kadar asker varsa toplayıp büyük bir alay düzün. Bütün ilim ehli benimle olsun, tamam hazinemi de benimle birlikte götürün. Beni sanki diriymişim gibi tutun. Oraya varmadan, anam yas tutmadan bütün bunları anama sunun. 'Eğer ölüme çare askerle, malla olsaydı İskender için bulurduk!' deyin. Rûm'a varıncaya kadar elimin birini tabutun dışında tutun. Önümde giderken 'İskender âlemde sultan idi, cihanı kendisine musahhar etmişti, ama ölüm onu yakaladı, ona çare bulamadı!' deyin. Anama sabır

göstermesini söyleyin, ölüme çare olmadığını hatırlatın.". İskender'in vasiyeti yerine getirilir, anasına varılır. Kadın bunları kabul eder, sabır gösterir. İskender'i altından bir tabuta koyarlar. Sonra ilim ehli, İskender'e diriye âlem musahhar idi, ölüyken bakalım nasıl olacak, izleyip görelim deyip yüzüne nazar ederler. Ancak yüzünde hiçbir belirti olmaz. Orada bulunan hakimler bu durum karşısında tek tek İskender'e hitap ederler, dünyanın geçiciliğini dile getirirler (Ceyhan, 1997: II/1018-25).

3.2.2. İbrâhîm İbn-i Bâî'nin *Hikmetnâme*'si

Antepli olan İbrâhîm İbn-i Bâî, Memlûk sultanı Kayıtbay'a (öl. 1496) intisap etmiş, onun emriyle elçi olarak II. Bâyezîd'e gönderilmiş ve bir süre Osmanlı topraklarında dolaşmıştır. Müellif, İstanbul'da II. Bâyezîd tarafından iyi karşılandığını, Cem Sultan vakasını takip ettiğini *Hikmetnâme*'de belirtir. İbrâhîm İbn-i Bâî'nin elde bulunan tek eseri *Hikmetnâme*'dir. Eser 1488 yılında Kayıtbay'a ithafen telif edilmiştir. Müellif kaydına göre 13.000 beyittir ancak eser üzerinde yapılan doktora çalışmasında bu rakam 12.753'e ulaşmaktadır. Eserin vezni mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün'dür. *Hikmetnâme*'de genel itibarıyla şu konular işlenmiştir: Astronomi, melekler, dört unsur, dağlar, denizler, adalar, ülkeler, şehir ve kasabalar, değerli taşlar, balıklar, nehirler, insanın nitelikleri ve organları, meyve ve sebzeler, ağaçlar, çiçekler, böcekler, evcil ve yabani hayvanlar, günler, aylar, mevsimler, Arap, Fars, Eski Yunan, Süryani tarihi, Türk ve genel İslam tarihi, tarihin seyrini değiştiren sultanlar, devlet adamları ve tarihî olaylar, dünya ve ahiret hayatı, kıyametin merhaleleri, Deccal, Dabbetü'l-arz ve Mesih. İbrâhîm İbn-i Bâî, eserini meydana getirirken hem kendi döneminin ve önceki dönemlerin klasik kaynaklarından hem de gördüklerinden, duyduklarından faydalanmıştır. *Hikmetnâme*, muhtevası itibarıyla ansiklopedik bir eser olmasının yanı sıra dinî ve ahlaki bir nasihatnâmedir. Eserin bilinen iki nüshası vardır (Altun, 2003: I/13-7; Şeylan, 2003: I/14-9).

Bâî'nin *Hikmetnâme*'sinin iki sebepten İskender hikâyesi için farklı bir değeri vardır. Bunlardan ilki eserin ansiklopedik muhtevası itibarıyla İskendernâmelerin genel yapısına çok benzemesidir. Yukarıda *Hikmetnâme*'de işlendiği ifade edilen birçok konu İskendernâmelerle ortaktır. İkinci ve daha önemli husus *Hikmetnâme*'nin dünya tarihi kısmında İskender'in de genişçe anlatılıyor olmasıdır. İskender'den söz eden kısımlar bütün olarak düşünüldüğünde, *Hikmetnâme* içinde kısa fakat hemen hemen tam bir

İskendernâmenin var olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle müellifin eserini yazarken İskendernâmelerden de faydalandığı rahatlıkla söylenebilir. Eserde İskenderle ilgili anlatılanlar özetle şöyledir:⁶

Dünyaya Kâf'tan Kâf'a beşerden dört kimse hükmetmiştir. Bunlar Süleymân, İskender, Nemrûd ve Buhtunnasr'dır. Süryaniler, Yunaniler ve Rûm mülkünde yaşayanlar İskender'in memleketinden ayrılıp cihanı dolaşmaya çıkışını, kendilerine tarihin başlangıcı olarak kabul ederler (Şeylan, 2003: II/182-3, 236).

İran'da Dârâ 41 yıl padişahlık yaptıktan sonra yerine oğlu Dârâb geçer. Dârâb'ın sultanlığı 50 yıl sürer. Ondan sonra İskender-i Zülkarneyn devri başlar (Şeylan, 2003: II/220-1). İskender'in babası Filkûs-ı Rûmî, önceden Dârâ'nın azat edip Rûm diyarında sultanlık verdiği bir kuludur. Filkûs'un çok güzel bir kızı vardır. Dârâ onunla evlenir ve İskender dünyaya gelir. Onun Sâm veya Yâfes neslinden geldiğini iddia edenler olduğu gibi nebi veya veli olduğunu söyleyenler de vardır. Filkûs ölünce yerine İskender geçer. İskender, üvey kardeşi Dârâb'a itaat etmez. Aralarında mektuplaşmalar olur. Dârâb ordusunu hazırlar, İskender'in üstüne yürür. İki ordu arasında şiddetli bir savaş olur, her yer kan gölüne döner. Dârâb yenilir ve askerleriyle kaçmaya başlar. Bu sırada kargaşayı fırsat bilen ve düşmanlık besleyen birkaç kişi Dârâb'ı yaralar. Bunu duyan İskender, onun yanına gelir. Aralarında kısa bir konuşma geçer. Dârâb, İskender'in devletinin ve ömrünün uzun olması için dua eder ve canını teslim eder. İskender, İran tahtına oturur. Sonra Çîn, Mâçîn, Hitâ, Hoten, Hint, Sind, Kâbil, Bâbil, Rûs, Habeş, Zenc, Türk, Keşmîr, Yemen, Seba, Tâ-yif, Yamâma, Arap, Hicaz, Necd, Mısır, Acem, Irâk, Cezâyir, Rûm, Şâm gibi memleketleri, hâsılı yedi iklimi fetheder (Şeylan, 2003: II/257-71).

İskender bu yerlerden Hindistan mülkünde dolaşırken yolu bir zaman elmas vadisine düşer. Vadinin bulunduğu yeri zehirli yılanlar mekân tutmuştur ve elmaslara ulaşmak mümkün değildir. Bu sebeple İskender et yiyen kuşları kullanarak oradan elmas alır. Yine İskender cihanı dolaşırken "filkûs" adlı bir taş bulur ve bu taştan bir parça alır. Aristo'nun sözünü ettiği bu taş her gün farklı renge dönen, cinlerin korktukları tılsımlı bir taştır. Bir başka taş ise "bâh" taştır. Susamış bir kimse bu taşı diline koysa hemen susuzluğu gider.

⁶ *Hikmetnâme*'nin 9391-9739. beyitleri arası doğumundan ölümüne kadar İskender'i konu alır. Ancak eserin başka yerlerinde de İskender'den söz eden kısımlar mevcuttur. Bu kısımların sırası, İskender hikâyesini bütünlüklü olarak verebilmek için İskendernâmelerdeki sıra gözetilerek değiştirilmiştir.

İskender, Kâbil tarafına giderken harap olmuş bir memlekete rastlar. Oradaki insanlara bunun sebebini sorar. Onlar da Yecüc ve Mecüc'ün şehirlerini harap ettiğini anlatırlar ve İskender'den yardım isterler. İskender buraya türlü madenden sağlam bir set yapar ve halkı Yecüc ve Mecüc zulmünden kurtarır. O set, Allah'ın emri gelmeyince yıkılmayacak kadar sağlamdır. Hatta Yecüc ve Mecüc kavmi zaman zaman gelip seddin bir tarafına zarar verirler ancak ertesi günü geldiklerinde set tekrar eski hâlini almış olur. Rivayete göre Hz. Muhammed set yıkılırsa kıyamet de kopar demiştir (Altun, 2003: II/225-6, 250-1, 257). Yecüc ve Mecüc tekrar ortaya çıktığı vakit İskender'in yaptığı seddi yıkıp yedi iklime yürüyeceklerdir. Şark ve garp onlarla dolacak ve insanları kıracaklardır. Yeryüzünü istila edecekler, bütün otları ve ağaçları yiyecekler ve bütün suları içeceklerdir. Nihayet Hakk'ın yardımı gelecek ve hepsi helak olacaktır. Sonra şiddetli bir yağmur yağacak ve sellerle cesetleri akıp gidecek, yeryüzü onların leşlerinden temizlenecektir (Şeylan, 2003: II/504-5).

İskender-i Zülkarneyn rivayete göre İskenderiye'yi deniz üzerine bina eder. İskenderiye, üç şehirden meydana gelir ve bunların etrafı surlarla çevrilidir. Nîl Nehri bu şehre akar. Şehir yedi caddeden oluşur. İskender, Karadeniz'in Akdeniz'e kavuştuğu yerdeki bir adada, Endülüs mülkünde bir minare yaptırır. Bu Fâris minaresidir. Sağlam, kara taştan yapılmıştır. Uzunluğu yüz arşındır. İskender'in yaptığı bir başka minare İskenderiye şehrindeydir. Üç yüz arşın uzunluğunda, çelikten yapılmıştır. Üzerine parlak bir ayna konulmuştur. Adı "âyîne-i gîtî-nümâ"dır. Türlü tılsımlarla yapılmıştır. Uzaktan bir düşman gemisi gelse onun ışığıyla yanar. Bu sebeple İskender'e bütün herkes haraç verir. Frenkler daha sonraları oranın padişahını kandırıp İskender'in hazinesinin olduğunu söyleyip minareyi yıktırırlar. Ancak hazine bulunamaz. İskender, Kostantiniyye yani İstanbul şehrinin olduğu yerden bir rivayete göre mağrip beldelerini suya gark etmek için, bir rivayete göre de Berber ve Endülüs kavimleri Aşnân kavminden zarar gördüklerinden İskender'e şikâyette buldukları için bir kanal açtırır. Şair burada Kaydâfe-İskender mücadelesini de hatırlatır. Böylece Bahr-ı Mağrip'ten Bahr-ı Rûm'a bir yol açılmış olur (Altun, 2003: II/170-1, 221-5, 301, 311-3).

İskender cihanı dolaşırken dünyadan yüz çevirmiş bir kavimle karşılaşır. Bu insanlar sürekli üryan dolaşır, her zaman ağlarlar, hayvanlar gibi otla beslenirler. Her birinin kapısının önünde kabirleri kazılmış, Hakk'ın emrini beklemektedirler. İskender

onların hâlini görünce şaşırır, o kavmin beyini çağırır ve neden böyle yaşadıklarını sorar. O ise şöyle cevap verir: "Dünyanın bekası yok, o bizi terk etmeden biz onu terk ettik. Dünyanın nimetine, lezzetine kimse doymaz; doyulmayacak aşâ neden el sunalım? Helalin hesabı, haramın azabı vardır. İnsanların karınları hayvanların azalarına mezar olmamalı, yazıktır. Bu nedenle ot yeriz, et yemeyiz. Evlerimizin önündeki kabirlere bakıp dünyaya bağlanmayız, varacağımız yeri düşünürüz. Bu dünya bir harabedir, burada mamur bir yer bulunmaz." İskender bu sözleri işitince gözlerinden yaşlar akar. Bu olaydan sonra İskender'in gözünden dünya çıkar, beka mülkünü gözlemeye başlar (Şeylan, 2003: II/281-3).

İskender bunca savaştan ve maceradan sonra devletinin eriştiği büyüklüğü ve kendi ölümünü düşünmeye başlar. Bütün ilim sahibi kişileri toplar ve ölüme bir çare bulmalarını ister. Ancak onlar "Her derde deva vardır ancak ölüme çare yoktur." derler. İçlerinden biri ise İskender'e insana ölümsüzlük veren âb-ı hayattan söz eder. Bu suyun karanlıklar ülkesinde bulunduğunu söyler. İskender bunu duyunca hemen askerlerini hazırlar. Güneşin doğduğu tarafa doğru aylarca yol alır. Nihayet zulmet iklimine varır. Zulmet ikliminde Hızır-ı Ahzer onun kılavuzudur. Ancak giderken karanlıkta Hızır'ı kaybeder. Hızır bir vadide âb-ı hayatı bulur ve içer. İskender günlerce karanlıkta at sürer, ne Hızır'ı ne de ölümsüzlük suyunu bulabilir. Muradına eremez ve geri döner. Bâbil'e gelince burnu kanamaya başlar, hâlsiz düşer. Hiçbir ilaç derman olmaz. Öleceğini anlar. Annesine vasiyette bulunur. Kendi büyüklüğünden, dünyayı zaptetmesinden, ölmek için âb-ı hayatı aramaya gidişinden bahseder. Kendisini hayır ve duayla anmasını, hakkını helal etmesini, sabır göstermesini ister. Ayrıca dalı hiç kırılmamış, kesilmemiş bir ağacın odunlarıyla yemek pişirmesini, dünyada hiç ölüm acısı olmayan birisini bulup ona yedirip içirmesini vasiyet eder. Bununla dünyada dertsiz, sıkıntısız bir kimsenin olamayacağını, ölümden kaçmanın imkânsızlığını anlatmak ister. Bunları söyledikten sonra 36 yaşında canını teslim eder. İskender'i tabuta koyarlar, bir elini ise dışarıda bırakırlar. Böylece İskender'in bile bu dünyadan elinin boş gittiğini anlatmak isterler. Tabutunu taşıyanlar hep beğler, padişahlardır. Bâbil'de defnedirler. 13 yıl hükümdarlık yaptığı söylenir. Şair bundan sonra dünyanın geçiciliğini ve kimseye kalmadığını dile getirir (Şeylan, 2003: II/271-81).

3.2.3. Ahmed-i Rıdvân'ın *Rıdvâniyye*'si

Ahmed-i Rıdvân, müstakil olarak yazdığı *İskendernâme* dışında İskender'den *Rıdvâniyye* adlı mesnevisinde de söz eder. Eserin 19. bölümü "dünya malının dünyada kalacağını" konu alır ve İskender-i Zülkarneyn'in dünyadan yüz çevirmiş bir kavimle karşılaşmasını hikâye eder. 50 beyitten oluşan bu kısım (750-799. beyitler) özetle şöyledir:

İskender-i Zülkarneyn cihanı dolaşırken sadece ot yiyen bir kavimden haberdar olur. Bu insanların dünyaya ait ellerinde hiçbir varlıkları yoktur. Ayrıca her birinin kapısı önünde kabirleri kazılı vaziyettedir. Zülkarneyn bunları yanına davet eder, ancak onlar İskender'i bilmezler ve yanına da gelmezler. Elçiyle, "Bizde onun istediği şey yoktur." diye de haber gönderirler. Bunun üzerine İskender bu kavmin yanına gider. Onlara dünya nimetlerini neden terk edip ahirete yöneldiklerini sorar. Onlar da, "Nasıl olsa sonunda dünyayı koyup gideceğiz, öyleyken biz dünyayı ne yapalım, o bizi bırakmadan biz onu bıraktık." derler. İskender kapılarının önündeki kabirleri sorunca da, "Biz gururlu insanlar değiliz, ölümü unutmamak için bu kabirleri kazdık, böylece dünya sevgisini kalbimizde barındırmıyoruz ve Allah'a itaat ve ibadetten de ayrılmıyoruz." diye cevap verirler. İskender bunun üzerine sadece ot yemelerinin sebebini sorar. Onlar, "Fani dünyanın nimetinin bizim yanımızda değeri yoktur, bu nimetlere vücudumuzu alıştırmayız." derler. İskender sorularını tamamlar. Bu kavmin emiri, bir kuyudan bir kafa çıkarır ve İskender'e gösterip, "Bu halkına eziyet eden zalim bir hükümdardı, daima mal biriktirirdi. Allah onun bu zulmünü kabul etmedi ve çok sıkıntı çekerek öldü." der. Sonra başka bir kafa çıkarır, "Bu ise adil bir padişahın kafasıdır. Halka merhamet ederdi. Allah onu cennete gönderdi, onun canına merhamet etti." der. Ardından İskender'e, "İşte şahların hikâyelerini dinledin, Allah'ın seni hangisi gibi yapmasını istersin?" diye sorar. İskender bunları duyunca içi yanar, gözleri yaşla dolar. Sonra o emire, "Gel sana malımın yarısını vereyim, bana vezir ol, işlerimde yardım et." der. Emir ise, "Ben kanaat köşesini tercih ettim, sen beni âlemlerle düşman etmek istiyorsun, oysa herkes benim dostumdur, senin istediğini yaparsam dünyaya meylederim, Hakk'tan uzak düşerim." der. Ahmed-i Rıdvân bu beyitlerden sonra kendisine yönelir ve bu minvalde öğütler verir (Yılmaz, 2007: 2, 87-91).

3.2.4. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz'*

Taşlıcalı Yahyâ Bey (öl. 1582), 16. asrın önemli şairlerinden biridir. Bir *Divan*'ı ile *Kitâb-ı Usûl*, *Gencîne-i Râz*, *Şâh u Gedâ*, *Yûsuf u Züleyhâ* ve *Gülşen-i Envâr* adlı mesnevilerinden oluşan hamsesi vardır. Yahyâ Bey'in ahlaki ve dinî hikâyelerden oluşan *Gencîne-i Râz'*, 40 makale ve genellikle bunları takip eden hikâyelerden oluşur. Eser, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Toplam 3051 beyittir. *Gencîne-i Râz*, Câmî'nin (öl. 1492) *Subhatü'l-ibrâr* adlı eserine naziredir. *Gencîne-i Râz'*ın baş tarafında 21 beyitten oluşan kısa bir İskender hikâyesi mevcuttur. İskender'in âb-ı hayatı bulmak için çıktığı yolculukta karşılaştığı Sokrât adlı hakimle arasında geçenlerin konu edildiği hikâye bu hâliyle İskender'le ilgili diğer eserlerde geçmez. Hikâye şöyledir:

İskender yedi iklimi fethettikten sonra Hızır gibi âb-ı hayatı içebilmek maksadıyla karanlıklar ülkesine doğru yol çıkar. Elburz Dağı eteğinde büyük bir şehre ulaşır. Etrafı surlarla çevrili bu şehirde âlimler ve fâzıllar çoktur. Şehrin Sokrât adlı hakimi İskender'i tazimle karşılar. İskender'e usturlap ilminden söz eden, uzun yıllar uğraşarak yazıp yeni bitirdiği güzel bir kitap sunar. Gerçek âb-ı hayatın bu kitapta olduğunu söyleyerek öğrenmesini öğütler. Yazdığı bu eserin, kendisi için kıyamete kadar yaşayacak ölümsüz bir oğul olarak kalacağını, gerçek ölümsüzlüğün rahmetle anılmak olduğunu, hesap gününü şeytan gibi sağ olarak beklemenin bir yararının bulunmadığını söyler. Ancak İskender bu nasihate kulak vermez (Çınar, 2007: 283-5; Ünver, 1975: 347).

3.2.5. Nâî Mehmed'in *Tuhfetü'l-emsâl'i*

Nâî'nin (öl. 1675) asıl adı Mehmed'dir. "Mehmed bin Osman", "Osmanoğlu" ve "Konevî" olarak da anılmıştır. Nâî'nin eserleri şunlardır: *Tuhfetü'l-emsâl*, *Divan*, *Miftâh-ı Heft Kân* ve *Menâsik-i Hac*. Ahlak kitapları arasında adı geçen *Tuhfetü'l-emsâl*, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ından hareketle oluşan nazireler silsilesine bağlı olarak yazılmıştır. 1929 beyitten müteşekkildir. Eserin 23 beyit tutan "Hâtîme-i Kitâb" kısmı fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün, geri kalanı ise müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün vezniyledir. *Tuhfetü'l-emsâl*, 471 beyitlik girişten sonra farklı konuların ele alındığı 5 ana bölümden oluşur. Eserin üçüncü bölümü, *İnsan gönlüne zaman zaman gelip giden üzüntü ve sevincin sebebi nedir?* sorusuna cevap aranan "Hikâyet-i İskender-i Zülkarneyn ü Câlînûs" adlı hikâye ile heva ve heves peşinde koşan bir adamın "Temsil'i ve

"Münâcât"tan oluşur.⁷ Hikâyenin yer aldığı 132 beyitlik bölüm (1032-1163. beyitler) özetle şöyledir:

Devr-i zaman hazinesinin sahibi, her kim yüksek bir mertebeye erişse onun kalbini tecrübe eder; kimde mal mülk hırsı varsa ondan uzaklaşır, kendisinde bu hırs olmayanlara ise hazinesinin kapılarını sonuna kadar açar. Kapı kapı dolaşarak nihayet İskender'in kapısına gelir ve onun nazarında toprakla altının eşit olduğunu görünce zenginlik ve kudreti emrine verir. Bundan sonra bütün kara ve denizlerde ne varsa İskender'in hükmü altına girer. Buna karşılık İskender de âdil bir padişah olur ve devleti günden güne büyür, adı cihamı kaplar. İskender adamlarını daima zamanın en bilgili kişileri arasından seçer, ilim ve hikmet sahibi kişileri korur. İskender bir gün bilginleri toplayarak "Kalbe neden bazen sevinç, bazen de gam ve kasvet gelir?" sorusunu cevaplamalarını ister. Ancak aldığı cevaplar onu tatmin etmez. İçlerinden biri bu soruyu ancak hikmet sahibi, her türlü dünya bağından kendini arındırmış, bütün ilimlere vâkıf Câlinûs'un cevaplayabileceğini söyler. İskender hemen bir mektup yazar ve çeşitli hediyelerle birlikte bir elçiyle Câlinûs'a gönderir, onu yanına davet eder. Elçi Câlinûs'u fakr u zaruret içinde görünce küçümser ve "Müjde sana, şahımız büyük bir lütufla beni ayağına göndererek seni davetle şereflendirdi. Name ve pek çok hediye ile ödüllendirdi." der. Hakim hediyelerden yana bakmaz, mektubu okur ve şöyle der: "İskender'e bizden selam ve dua götür. Olmayacak şeyi bizden istemesin. Eğer bir kişi bir kapıya dayanırsa artık kapı kapı dolaşmak ona yaraşmaz. Her kim dünya (fena) kapısından medet umarsa sonsuzluk kapısını kapamış olur. Kim de fakirliği tercih ederse sultanın emrine girmez, fermanına tâbi olmaz." Elçi gelip durumu İskender'e söyler. İskender, bizzat hakimın yanına gitmekten başka çare olmadığını düşünür ve yola çıkar. Hakimın şehrine varınca herkes gelip ayağına yüz sürer. Birkaç gün Câlinûs'un da yanına gelmesini bekler ancak ümitleri boşa çıkar. Bunun üzerine el ayak çekilince Câlinûs'un evine gider. Hakim, küçük ve harap bir hanede, yastığı kara bir taş, yatağı toprak yatmaktadır. İskender içeri girince saygıyla selam verir, Câlinûs selamı alır fakat ayağa kalkmaz. Bu tavır İskender'in gururuna dokunur. Hakim durumun farkına varır ve "Bunca yol zahmetine katlanarak bize gelmenize sebep nedir? Eğer maksat bizi görmekse gönül aynasındaki bu

⁷ *İslam Ansiklopedisi*'nde (MEB) İskender'in hayatının bir kısmını konu alan eserler için Nâli'nin bu eseri örnek verilir (Gökyay, 1997: 1089) fakat isim yanlış olarak "Nevâlî" şeklinde geçer.

keder neden?" diye sorar. İskender onu mahcup etmek kastıyla, "Sana mektup gönderdim gelmedin, şehrine geldim hoş geldin deme zahmetinde bulunmadım, hanene geldim karşılamak için ayağa bile kalkmadım. Sülûk ehlinin âdeti böyle midir, bir padişah böyle mi karşılanır?" der. Câlinûs o zaman şöyle cevap verir: "Benim gece ve gündüz evimin işlerini yapan iki hizmetçim var. Akıl eli onları esir ettiği için önceleri ziyadesiyle serkeş idiler. Fakat her biri fesatçılıktan, nefislerinin peşinde koşmaktan vazgeçip doğru yolu buldular. Buna rağmen ben yine de onların adlarını bir kere olsun ağzıma almadım. Çünkü onların adları şehvet ve hırs ile birlikte anılmıştı. Sen ey padişah! İşte o benim kullarıma köle olacak bir mertebede bulunuyorsun. Kölesine değer vermeyen bir kişi, kölesinin kölesine itibar eder, onu hesaba katar mı? Akıllı olan insan öyle bir şah önünde ayakta durmalı ki onun saltanatı ve mülkü geçici değil, daimî olsun. Bencileyin sen de âciz, eksikli bir kulsun. Âciz bir kulun önünde ayağa kalkmak yakışık alır mı?" Bu sözler İskender'i derinden etkiler. Câlinûs'un gerçek bir marifet ummanı, kendisinin ise bir damladan ibaret olduğunu anlar. Yere kapanarak "Yeter, beni daha fazla utandırma, ben haddimi bilemedim, ayağına kim yüz sürerse onun bahtı açıktır." der ve özür diler. İskender bir taraftan da yanındaki hakimlerin bilemediği soruyu sormak istemektedir. Bunu anlayan Câlinûs, daha İskender ağzını açmadan söze girer: "Ey himmeti yüce padişah! Gece gündüz insan gönlünü meşgul eden, bazen sevinç bazen de keder olarak ortaya çıkan hâllerin kaynağı hırs ve şehvettir. Her birinin başlangıcı tatlı, sonu acıdır. Sen sakın böyle olma ve kalbini bunların vesvesesiyle doldurma. Akıllı olan kişi bunlara kendi benliğinde hayat hakkı tanımaz. Defalarca zarar gördükten sonra pişman olmak fayda vermez." Câlinûs'un sözleri sona erince İskender, nasihat cevherini camı gibi saklayarak geri döner (Nâlî, 1999: 9-44).

3.2.6. Dervîş Hayâlî'nin *Ravzatü'l-envâr*'ı

Ravzatü'l-envâr'ın müellifi Dervîş Hayâlî hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Çeşitli çalışmalarda eserin, İznikli Şemseddîn Ahmed Hayâlî'ye ait olduğu ifade edilmişse de birkaç bakımdan bunun mümkün olamayacağı eseri yayımlayan M. Fatih Köksal tarafından ortaya koyulmuştur. Müellifin, Fatih'in vezirlerinden Zağnos Paşa tarafından ciddi himaye gördüğü eserinden anlaşılmaktadır. *Ravzatü'l-envâr*, hamse sahibi İranlı şairlerden Hâcû-yı Kirmânî'nin (öl. 1353) 1342-3'te Gencelî Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ına nazire olarak yazdığı aynı addaki Farsça mesnevisinin tercümesidir.

Eserin vezni mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün'dür. 2179 beyitten müteşekkildir. Yazılış yılı 853/1449-50'dir. Eserden söz eden bazı çalışmalara göre Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur. 10 bölüm ve 16 hikâyeden oluşur. Eserin tek nüshası Süleymâniye Ktp. Fatih, No. 2633'te bulunmaktadır.

Ravzatü'l-envâr'da İskender'le Aristo'dan söz eden 47 beyitlik (1253-1299. beyitler) kısa bir bölüm vardır. "İskender'in gelip geçici mülke kanaat etmesi ve kendini himmet yoksunu saymasından dolayı hüznülenmesi ve buna uygun bir öğüt", "Aristo'nun İskender'in üzüntüsünü öğrenmesi ve bu üzüntüsünün ve pişmanlığının sebebinin ne olduğunu sorması", "Şahın Aristo'ya cevap vermesi" başlıklarından oluşan bu kısımda şunlar anlatılır:

"İskender yedi iklime sultan olur. Fakat sonunda anlar ki, hiçbir şey böyle kalmayacak, bu fani dünyada her şey bozulup gidecektir. Dünyanın faniliğini anlayan İskender'in gönlünde bir melâl peyda olur ve pişmanlıkla tacını tahtını bırakmak ister. Aristo ondan üzüntüsünün sebebinin sorar. İskender, "Bu çarh benim elif gibi kaddimi dâl etti" diyerek dert yanar, cihanın cefa ile dolu olduğunu söyler. Bu vesileyle bir başlık altında padişaha nasihat edilir. Süleymân mülküne malik olsa da sonunda bu cihanın "Sürûr u râhatı"nın "renc ü anâ" olduğu fikriyle dünyayı terk edip cananın talep edilmesi öğütlenir." (Dervîş Hayâlî, 2003: 3-61).

3.2.7. Nev'îzâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ı

Atâyî (doğ. 1583), 16. asır şairlerinden Nevî'nin oğludur. Çeşitli yerlerde müderris ve kadı olarak çalışmıştır. Memuriyetinin büyük bir kısmı Rûmeli'de geçmiştir. İstanbul'da ölen şairin ölüm yılı konusunda farklı tarihler (1630, 1634, 1635) telaffuz edilir. Nev'îzâde Atâyî hamse sahibi müelliflerdendir. Manzum ve mensur toplam 10 eseri vardır. Manzum olanlar: *Divan*, *Sâkînâme (Âlemnümâ)*, *Nefhatü'l-ezhâr*, *Sohbetü'l-ebkâr*, *Heft Hân*, *Hilyetü'l-efkâr*. Mensur olanlar: *Hadâ'ikü'l-hakâ'ik fî tekमितü'ş-şakâ'ik*, *El-kavli'l-hasen fî cevâbi'l-kavli limen*, *Münşe'ât*, *Zeyl-i Siyer-i Veysî*.

Müellifin hamsesindeki en hacimli mesnevisi olan *Sohbet'ül-ebkâr*, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün vezniyle yazılmıştır. Toplam 3530 beyitten oluşmaktadır. Eser, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz*'ı gibi Câmî'nin *Subhatü'l-ebrâr*'ına naziredir. Fazilet, himmet, kahramanlık gibi içtimai ve ahlaki bir muhtevaya sahiptir. Eserin ana kısmı 40 "sohbet" ve bunları takip eden 40 "destan"dan oluşur. *Sohbetü'l-ebkâr*'daki dokuzuncu sohbet, "İnsanın hayat biçimini, Allah'ın kendisine vermiş olduğu akıl, idrak gibi değerler yardımıyla seçmesini" konu alır. Bu "sohbet"ten sonra ise "Dâstân-ı Hâkân-ı Çîn bâ-

İskender-i Rûmî" başlığıyla İskender hikâyesi anlatılır. 30 beyitlik bu kısım (1099-1128. beyitler) şöyledir:

İskender, Allah'ın yardımıyla yedi iklimi hükmü altına alır, herkes ona boyun eğer. Bütün şahlar ona haraç verir. Camdan bir sandıkla deniz altına iner, oraları keşfeder. Bir zaman sonra İskender, Çîn tarafına gider. Çîn hakanı bütün beylerini, paşalarını toplar, hediyeleriyle birlikte İskender'i karşılamaya gelir. Çîn hakanının yanındaki askerleri denizin dalgaları kadar çok ve hareketlidir. Kulağı yelken, hortumu dümen gibi çok büyük filleri vardır. Ordu o kalabalıktır ki İskender sanki savaş olacakmış vehmine kapılır. Hakk'a yalvarır. Böylece kalbi ferahlar. Bu sırada Çîn hakanı İskender'in ayağına düşer, ona bağlılığını bildirir. İskender bundan şad olur (Karaköse, 1994: 17; Nev'îzâde Atâyî, 1999: IX-XVII, 88-91).

3.3. İskender'den Söz Eden Diğer Metinler

Doğrudan İskender'i konu alan müstakil hacimli eserler ve içerisinde İskender hikâyesi bulunduran farklı konudaki mesneviler dışında manzum veya mensur başka eserlerde de İskender'den söz edildiği görülür. Aşağıda bu türden tespit edilebilen metinler üzerinde durulmuştur.

3.3.1. Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin *İbretnümâ'sı*

Lâmi'î, İskender destanını hem müstakil olarak ele almış hem de *İbretnümâ* adlı eserinde İskender'le ilgili bir hikâyeye yer vermiştir. Lâmi'î'nin, hocasından naklettiği İskender'le Eflâtûn arasındaki bir olayı konu alan hikâye özetle şöyledir:

Yedi iklimin hükümdarı İskender-i Yunanî bir gün din ve dünya işlerinde kendisine danışabileceği kâmil bir feylesofla sohbet etmeyi murad eder. Zira iki cihan saadetinin ancak hükema ve ulemanın tavsiyeleriyle kazanılabileceğini bilmektedir. Kendisine Engürüs vilayetine yakın bir nahiyede hikmetin sırlarına vâkıf olmuş böyle birinin var olduğu haber verilir. Bu kişi dünyadan elini eteğini çekmiş, gece gündüz ibadet ve taat üzere olan bir hakimdir. Ulemanın reisidir. Adı Eflâtûn-ı İlâhî'dir. Yanında iki bölük talebesi vardır. Bir bölüğüne İshrâkıyyûn derler. Bunlar riyazet sahibi, gece gündüz uzlet hayatı yaşayan ve endişeleri hakikatın sırlarını keşfetmek olan talebelere oluşur. Diğer bölüğe ise Meşşâiyyûn adı verilir. Bunların işleri bazen hocalarından istifade bazen orada hizmet bazen de uzlet hayatıdır. İskender, sohbetine talip olduğunu iletmek üzere Eflâtûn'a çeşitli hediyelerle birlikte bir elçi gönderir. Elçi yola çıkar,

Eflâtûn'un yaşadığı mülke varır. Eflâtûn, bir dağın ardındaki havası ve suyu hoş bir yerde bir ibadethanede müritleriyle birlikte bulunmaktadır. Elçi, oraya varmak için yola koyulur. Dağa gelince akşam olur. Bu hadise Eflâtûn'a malum olur ve simya ilmiyle elçiye görünür. Eflâtûn'un bulunduğu yer o kadar kalabalıktır ve o kadar askeri vardır ki elçi hayretler içinde kalır. Kendi kendisine "İskender onun uzlet ehli bir âlim olduğunu söylemişti, hâlbuki o büyük bir padişahmış. Ben onun huzuruna varıp nasıl elçilik edeyim?" diye düşünüp huzursuz olur. Bu sırada Eflâtûn'un beyleri gelip ona saygı gösterirler, tazimle eğilirler ve önüne düşüp büyük bir binaya getirirler. Orada elçiye yedirirler, içirirler, türlü ziyafetler verirler. Sonra da Eflâtûn'un huzuruna çıkarırlar. Eflâtûn süslü altın bir tahtta bütün vakarıyla oturmaktadır. Onun tahtı ve heybeti karşısında elçinin aklı gider. Zira elçi böyle bir haşmeti İskender'de bile görmemiştir. Eflâtûn söze başlar ve niçin geldiğini sorar. Elçi de İskender'in, kendisiyle görüşüp konuşmak, sohbet etmek istediğini bildirir. Ardından sofralar açılır, kâseler konulur, nimetler yenilir, dualar edilir. Elçi daha sonra tekrar yerine gelir. Ancak bu hâlden çok etkilenir, İskender'e varınca bunu nasıl anlatacağı derdine düşer, sıkıntılanır. Bu fikirdeyken uykusu gelir ve uyur.

Sabah olunca elçi etrafına bakar, hiç kimseyi göremez. Akşamki Eflâtûn ve etrafındaki onca kalabalıktan eser yoktur. Bulduğu yer de sadece bir ağaç altıdır. Şaşkın bir vaziyetteyken karşıdan bir kişi görünür. Bu kişi gelince "Seni Eflâtûn'a götüreceğim, buyur." der. Bir süre giderler, bir ibadethaneye varırlar. Elçi bakar ki içeride karanlık bir köşede yaşlı, bir mum gibi aydınlık, kendi hâlinde bir kişi görür. Selam verir. Niçin geldiğini ona anlatır. Eflâtûn şöyle der: "İskender'e benden selam söyle, ben uzlet köşesine çekilmiş, dünya malından yüz çevirmiş bir yaşlıyım. O ise bir padişaktır. İşi savaştır, şarka ve garba hükmetme onun endişesidir. Hakk'a yönelmiş olanlar taht ve taç peşinde koşanlarla sohbet edemez. Dünya ehli olanlara kimse öğüt veremez. Her kişiye kendi işinden ve hâlinde söylemek gerek ki onda tesiri ve kalbinde yeri olsun." Elçi ise Eflâtûn'a şöyle der: "Ey bilge kişi, İskender büyük bir padişaktır. Onun fermanına muhalefet etmek doğru olmaz. Zira şahların kelamı kelimelerin şahıdır ve hükümdara itaat etmek gerekir." Eflâtûn ise şöyle cevap verir: "Ey elçi, ben seni akıllı bilirdim. Dün benimle sohbet ettin, benim padişahlığımı ve büyüklüğümü gördün. Ben o padişahlığı tercih ederek Hak'tan uzak olmak istemem." Elçi bu sözler karşısında ancak

"Ferman sizindir." diyebilir. Eflâtûn talebelerini çağırır. Onlardan hiçbiri İskender'in hizmetini ve hocaları Eflâtûn'dan ayrılığı kabul etmez. Eflâtûn ise Meşşâiyyûnların reisi, öğrencisi Aristo'ya bu görev konusunda ısrarcı olur. Üstadının emrine muhalafet edemeyen Aristo da bunu kabul eder ve elçiyle birlikte yola koyulur. Bu kıssadan alınacak ders, padişahların iki dünya saadeti için marifet erbabını yanlarına almaları, onlara değer vermeleri gerektiğidir (Gülerer, 1988: 97-103).

3.3.2. Veysî'nin *Hâbnâme*'si

Asıl adı Üveys bin Mehmed olan Veysî (1561-1628), Türk edebiyatında daha çok mensur eserleriyle tanınmıştır. Çeşitli kaynaklarda estetik nesrin temsilcisi olarak anılır. *Dürretü't-tâc fî Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc*, *Merece'l-bahreyn*, *Düstûru'l-amel*, *Fütûh-ı Mısr*, *Divan*, *Münşe'ât*, *Gurretü'l-asr fî Tefsîri Sûreti'n-Nasr*, *Hediyetü'l-muhlisîn ve Tezkiretü'l-muhsinîn*, *Hâbnâme* ve *Tevbenâme* adlı eserleri vardır. Bunların dışında kaynaklarda *Hicviyye* ve *Kasîde* adıyla içeriği verilmemiş iki eserinden söz edilir. *Vâkı'anâme* adıyla da bilinen *Hâbnâme*'de, Veysî'nin rüyasında gördüğü devrin padişahı I. Ahmed'le İskender-i Zülkarneyn'in karşılıklı konuşmaları konu edilir. Eser içeriği itibarıyla bir taraftan muhtasar bir İslam tarihi niteliği taşıırken diğer taraftan İskender-i Zülkarneyn'in padişah I. Ahmed'e devlet idaresi hakkında öğütler vermesi yönüyle siyasetnâme özelliği gösterir. *Hâbnâme* özetle şöyledir:

Eser padişaha dua ile başlar. Ardından Veysî kendini takdim eder ve hayal âleminde padişahla vasitasız görüşmeyi, halkın ızdırabını ona anlatmayı düşlediğini söyler. Kendine göre bazı tedbirler düşünerek memleketin sıkıntılarını dile getirip bunları sultan I. Ahmed'le görüşmek istediğini ifade eder. Böyle düşünürken uykuya varır, rüya görmeye başlar. Rüyasında cennet bahçelerinden birinde altınla süslü bir kürsüye dizilip oturan şanı yüce bir topluluğa rastlar. Veysî de bu topluluğun içinde bir hizmetkâr olarak bulunmaktadır. En yüksek yerde oturan İskender-i Zülkarneyn'in işaretiyle kendi de çimenliğe oturur. İskender-i Zülkarneyn'in sağında solunda yıldız gibi parlamaya başlayan Osmanoğulları'dır. Bunların arasında Ahmed Han'la birlikte maiyeti de vardır. İskender-i Zülkarneyn ile Ahmed Han'ın yanında bir yerde oturan Veysî, bu iki padişahı karşılıklı konuşmaya başlatır. Kendisi de bu konuşmaları dinlemektedir. Karşılıklı konuşma esnasında konu padişahların, cihanın kalbi olduğuna dair inanca gelir. Bu kalbin sağlıklı olmaması bedeninin de rahatsızlığına sebep olacaktır. Bunun

üzerine Ahmed Han bir âh çeker ve Râfızîlere karşı verdiği mücadeleden, yıllardır yapılan seferlerden, halkla asker arasındaki huzursuzluktan ve artan eşkıyalık faaliyetlerinden bahseder. İskender-i Zülkarneyn ise Hz. Âdem'den I. Ahmed'in zamanına kadar olan vakaları şu giriş cümlesinin ardından özetleyerek anlatmaya başlar: "*Zamânımızda harâbdur didigiñiz dünyâ, ne vakitde ma'mûr u âbâdân idi?*" Hz. Âdem'le Havvâ 300 yıl ayrı yaşamışlardır. Hâbil ve Kâbil birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Sonra İskender, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İbrâhîm ve Nemrûd, Hz. Mûsâ ve Firavun, Hz. Îsâ dönemini anlatır. Hz. Muhammed'in ardından Hz. Ebû Bekir'den başlamak üzere dört halife döneminden, Arap kabileleri arsındaki geçimsizliklerden söz eder. Hz. Ebû Bekir'in yaşadıkları, Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın hazin şehadetleri, Ümeyyeoğullarının mezalimi, Hz. Ali ve çocuklarının başına gelenler, Emevî halifelerinden Velîd bin Yezîd'in edepsizliğine dair bir hadise, Haccâc-ı Zâlim'in yaptıklarını anlatır. Mu'tezilenin *Kur'ân* hakkındaki "kadîm mi mahluk mu" şeklinde ortaya koyduğu tartışmayı ve bu hususta Ahmed bin Hanbel'in görüşünü nakleder. Osmanlı padişahlarının adaletini över, Osmanlı ceza hukukuyla ilgili bir örnek verir. Daha sonra Abbasî halifelerinden Ebû Ca'fer ed-Devâlikî zamanını anlatır. Abbasî veziri Alkamî ve Hülâgû Hân'dan söz eder. Moğolların Abbasî halifesini tahttan indirerek Bağdat'ı yerle bir etmesini, Cengiz Han'ı, onunla mücadele eden Hazremşahlardan Mehmed Hân'ı, Tatarların yağmalarını ve zulümlerini anlatır. Mısır sultanı Kayıtbay'ın vârisinin ülkenin en güzel kızlarını toplayıp derilerini yüzdürmesinden söz eder. Ardından Veysî, eserin son kısmına gelir ve İskender'in dilinden padişaha seslenerek her devirde bu türden olayların olduğunu, padişahların yapacağı şeyin Allah'ın kanununa uymak olduğunu ifade eder. Osmanlıların bu konuda başarılı olduklarını söyler. Bu arada İskender, Veysî'den burada anlatılanları genişleterek yazmasını ister. Veysî de bundan memnun olur, yazacağına söz verir. Veysî, kuşluk vakti horozların sesiyle uykusundan uyanır (Yılmaz, 1998: 656-8; Altun 2011: 12-5).

3.3.3. Seğirnâmeler

Seğirme, genel anlamda vücudun herhangi bir uzvunun (göz, alın, çene, el, ayak, vs.) istem dışı titremesidir. Modern tıpta bazı güç durumlar karşısında kalan insanda bir çeşit istem dışı kas ve sinir hareketi olarak değerlendirilen seğirmeler, eskiden geleceğe ilişkin kehanetler içeren inanç kökenli işaretler olarak algılanmıştır. Bu seğirmelerden

kişinin gelecekteki durumuna, işine, sağlığına ve benzeri hususlarına ait tahminler yapılarak bazı hükümler çıkarılmıştır. Türk edebiyatında bu konuda yazılmış manzum veya mensur eserlere "Seğirnâme" veya "İhtilâcnâme" denilmiştir. Herhangi bir delile dayanmamakla birlikte bu ilim öteden beri sürdürülegelen bir inanç olarak halk arasında Dânyâl peygamberle birlikte İskender-i Zülkarneyn'e nispet edilmiştir (Ersoylu, 1989: 27; Sümbüllü, 2010: 27-33). Bazı seğirnâme metnlerinin başlıklarına bakıldığında konunun İskender-i Zülkarneyn'le ilişkisi açıkça görülür: *Hâzâ Du'â-i Segir-nâme-i İskender-i Zül-karneyn Budur Ki Zikr Olundî*⁸, *Hâzâ Segir-nâme-i Zül-karneyn*⁹ gibi. Yine bazı seğirnâmelerin baş kısmında bu tür metinlerin İskender'le ilişkisine dair ifadeler yer alır. Örneğin *Hâzâ İhtilâc-nâme* başlıklı bir metne göre İskender etrafındaki hükemaya insanın bazı yerlerinin seğirmesinin hikmetini sorar ve onlar da bir ihtilâcnâme tertip edip İskender'e sunarlar:

"Rivâyet olunur ki bir gün İskender-i Zül-karneyn Şâh, hükemâ cem' idüp su'âl eyledi ki âdem oğlunun ahyânâ ba'z a'zâsı hareket idüp segirdüğine hikmet nedür ve neye delâlet ider didüğine cümlesi mütehayyir olup mühlet isteyüp ba'dehû bu ihtilâc-nâmeyi te'lîf idüp İskender Şâh'ına getirüp didiler ki: Yâ Zül-karneyn bu su'âl tecrübeye müte'allikdür, bunun hikmetine Allâhu ta'âlâ a'lemdür. Ammâ delâlet ider ki âdem oğlunun erden ve 'avretten..." (Özyaşamış Şakar, 2010: 218).

Bir başka seğirnâmenin başında da buna benzer bir ifade vardır: *"Rivâyet olunur ki bu kitâbı İskender-i Zülkârneyn'in âkil ve âlimleri ile Hind'in hükemâsı tertip ve tasnif idüp ve Harûn Reşid dahi amel iderlerdi."* (Sümbüllü, 2007: 57). İskender-i Zülkarneyn'in bu seğirnâmelerde yazanlarla amel ettiğini ifade eden ve seğirnâmelerin ilk çıkışını Hz. Âdem'e kadar götüren şu cümle de dikkat çekicidir. *"Âdem Peygamber'ün mübârek a'zâları segirdüğü vaktün tecrîbe idüp râst gelen hükmi beyân iderdi ve İskender-i Zül-karneyn dahi dâyim bilesince götürüp bu rivâyetler ile 'amel iderdi."* (Ersoylu, 1989: 29). Yusuf Ziya Sümbüllü tarafından yayımlanan bir seğirnâme metnine göre vücudun seğiren çeşitli uzuvları İskender, Cafer-i Sâdık, Fars, Hint ve Rûm hükemasının yorumlarıyla verilmiştir (2010: 53-144). Halil Ersoylu'nun yayımladığı bir başka seğirnâme metninde ise İskender, Dânyâl, Cafer-i Sâdık, Selmân-ı Pârs ve Süheyl-i

⁸ Millî Kütüphane, 06 Hk 3760/4, vr. 83b.

⁹ Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2220/2, vr. 17a.

Rûmî'nin yorumları yer alır. Bir örnek olması bakımından Ersoylu'nun metnindeki sağ gözün seğirmesiyle ilgili kısım aşağıya alınmıştır:

"Sag göz: *Bi-kavl-i İskender, melâletden şâd ola; bi-kavl-i Dânyâl, murâdın zahmetle bula; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, bir nesneden emek çeke; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, murâdın ikdâmla bula; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, hâli salâha gele.*

İki kaş ortası: *Bi-kavl-i İskender, beşâret ola; bi-kavl-i Dânyâl, beşâret vâki' ola; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, havfdan necât bula; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, beşâret gele; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, 'azîz dôstdan şâd ola.*

Sag gözüñ biñarı: *Bi-kavl-i İskender, beşâret haberi gele; bi-kavl-i Dânyâl, 'illetden kurtula; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, 'âkıbet veledi gele; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, cedîd mansıba ire; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, cedîd mâl eline gire.*

Sag göz bebeği: *Bi-kavl-i İskender, gussaya ire; bi-kavl-i Dânyâl, kavmine incine; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, haste ola; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, mâli telef ola; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, dôstına incine.*

Sag göz kuyruğu: *Bi-kavl-i İskender, murâdına ire; bi-kavl-i Dânyâl, mâli bisyâr ola; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, murâdın ikdâmla getüre; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, mâl için gam çeke; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, murâdında hâ'il ola.*

Sag göz kapığı: *Bi-kavl-i İskender, mâldan rencûr ola; bi-kavl-i Dânyâl, 'adûsıyla münâkaşa ide; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, bir murâda rencûr ola; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, mâli telef ola; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, kavminden rencûr ola.*

Alt kapığı seğirse: *Bi-kavl-i İskender, murâda irmedüğine incine; bi-kavl-i Dânyâl, bir nesneye incine; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, gamdan soñra ferah gele; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, mahrûm iken ber-murâd ola; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, meşakketle mâl bula.*

Üst kirpigi: *Bi-kavl-i İskender, sevdiğin göre şâd ola; bi-kavl-i Dânyâl, kimesne göre utana; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, gâ'ib için melûl ola; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, bir işden utana; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, nâ-ümîd iken ber-murâd ola.*

Alt kirpigi: *Bi-kavl-i İskender, zâyi' olmuştu bula; bi-kavl-i Dânyâl, melâl çekdiğine sevine; bi-kavl-i Cafer-i Sâdık, mizâcı hoş ola; bi-kavl-i Selmân-ı Pârs, sevdiği haste ola; bi-kavl-i Süheyl-i Rûmî, havf itdüğün göre." (Ersoylu, 1995: 99-100).*

3.3.4. Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'si

1611 yılında doğan ve 1680'li yılların ortalarında vefat eden Evliyâ Çelebi, 17. asırda Osmanlı'nın üç kıtaya yayılan topraklarında ve bazı komşu ülkelerde 40 yılı aşkın süre dolaşmış ve ardında gezip gördüğü yerleri, şahit olduğu olayları anlatan 10 ciltlik muazzam eseri *Seyahatnâme*'yi bırakmıştır. Çelebi, eserinin birçok yerinde, tıpkı kendisi gibi dünyada ne kadar "garaip" ve "acayip" varsa keşfetme merakı olan İskender-i

Zülkarneyn'den de söz eder. Hemen her ciltte andığı İskender'le ilgili çeşitli bilgiler verir; hikâyeler, efsaneler anlatır. İskender'le ilgili bu bilgileri ve anlatmaları çeşitli başlıklar altında toplamak mümkündür.

3.3.4.1. İskender-i Zülkarneyn ve Boynuz Meselesi

Rûm, Arap ve Acem tarihçilerinin sahih sözlerinden nakille *Seyahatname*'de anlatıldığına göre İskender'in alnında et parçasından sertçe iki boynuzu vardır ve bu yüzden ona Zülkarneyn denilmiştir. Bir rivayete göre otuz iki seneye bir "karn" derler, felekler otuz iki yılda bir devreder. İskender feleğin bu devrine iki kez şahit olmuştur, bu sebeple Zülkarneyn demişlerdir. Arap lisanında boynuz "karn" derler. Daha sahih rivayete göre ona "Zülkarneyn" denmesinin sebebi boynuzlardır.

İskender boynuzların acısından bir saat bile uyku uyuyamaz ve hükeması da buna ilaç bulamaz. Bir rivayete göre İskender, Sedd-i Yecüc'ü bina ettikten sonra Irâk'a gelir ve Şattu'l-Arap suyundan içer. Sudan içince boynuzlarının acısı biraz diner ve uykuya dalar. Gördüğü rüyada, "Ey İskender, bu âb-ı hayattan içerek Musul'a var. Şatt'a dökülen suların içe içe git. Hangi suyun faydasını görürsen o nehir kenarından git, nehrin doğuş yerine var, kırk gün kal ve bu sudan iç. Böylece boynuzların acısından kurtulursun." denilir. İskender hükemasıyla Musul tarafına doğru yola çıkar, nice nehirleri geçer. Cezîretü'l-Ömer'den geçip Habur Nehri'nden içince rahatlar. İlerlerken nehir ikiye ayrılır. Hısn-ı Keyfâ'dan geleni içerek safa bulur. Onun kenarınca gider, Bitlis'e yakın Kefender Kalesi dibinde nehrin iki kolu vardır. Mûdikî Dağlarından gelenden içince İskender'in acısı artar. Bitlis tarafından geleni içer, ondan hazzeder ve Bitlis şehrine gelir. Nehir, şehirdeki kale altında iki kola ayrılır. Çarşı içinden geleni içer, safa vermez; kale altından geleni içince rahat bulur ve boynuzlarından biri düşer. Allah'a şükredip nehir boyunca gider. Nehir bir kayadan çıkmaktadır. Orada askerleriyle birlikte kırk gün durup sudan içer ve diğer boynuzu da düşer, acılarından kurutulur. Bu nehrin başına yüce bir köşk yaptırır, bütün dervişler ve irfan ehli burada safa bulur. İskender'in Bedlîs adında bir hazinedarı vardır. İskender ona nehrin kaynağına kendisinin bile alamayacağı bir kale inşa etmesini emreder. Bedlîs kaleyi inşa eder, İskender döndüğünde de kalenin kapılarını açmaz, onunla savaşıır. İskender ne olduğunu anlayamaz, Bedlîs'in kendisine neden isyan ettiğini sorar. Bedlîs ise isyan etmediğini, kalenin İskender de dâhil kimse

tarafından alınamayacak kadar sağlam olduğunu ispatlamak için böyle yaptığını söyler ve kapıları açar. Bitlis adı hazinedar Bedlîs'ten kalmıştır.¹⁰

Bir başka rivayete göre İskender âb-ı hayatı bulmayınca hükemasının telkiniyle "Dünyanın göbeği Bingöl Dağı'nda âb-ı hayatın olma ihtimali vardır." deyip o tarafa gider, sonra Basra önünde Şattu'l-Arap'a gelip ondan içince boynuzunun acısı teskin olur. Oradan Şatt sahilince giderek ve suyundan içerek Batman ve Şatt nehirlerinin birbirine karıştığı yere gelir. İkisinden içer, Şatt'ın faydasını daha fazla görür ve Diyarbakır'a gelir. Daha sonra yukarıda anlatıldığı şekilde Bitlis'e gelir ve orada bir kale yaptırır. Bir başka rivayette ise İskender yine hükemasının telkiniyle Bitlis'ten bir günde Muş Ovası'na, oradan da Murâd Nehri'ne varır. Çapakçur Dağı eteğinde tahtını kurup Murad'dan bir süre içer ve boynuzlarından biri düşer. Murâd Nehri'nin suyundan fayda görünce "Ne çapak çur" der. Mığdîsî lisanına göre "çapak çur", "cennet suyu" demektir. Hâlâ Ermeni dilinde "su"ya, "çur" derler. İskender yanındakilere buraya bir kale yapılmasını ve adının da Çapakçur konulmasını emreder. Yine anlatıldığına göre İskender, âb-ı hayatı bulamayınca önce Basra'ya, oradan Kurna'ya gelir. Fırât ve Şatt nehirlerinin birleştiği yerden su içer ve boynuzlarının acıları teskin olur ve uyur. Uyanınca hemen hükemasını çağırır ve "Huda'ya hamt olsun, boynuzlarımın acıları dindi. Tez bu yere Karne adlı bir şehir yapın!" der. Zaman içinde halk arasında bu ad Kurna olmuştur (Evliyâ, 1999b: 138-9; 1999c: 33, 83, 61-2, 286-7; 2007: X/20).

3.3.4.2. İskender ve Tılsımlar

Tophâne: Evliyâ Çelebi, Tophâne şehrini anlatırken İskender'in yaptığı bir tılsımdan söz eder. Buna göre Tophâne'de İskender-i Rûmî'nin bir manastırı vardır. Kefereler onu yılda bir kez Aya Aleksandra diye ziyaret ederler. İskender-i Zülkarneyn, Sedd-i Yecüc'ü bina ettikten sonra gulyabanileri, korkunç beyaz devleri, Elburz Dağı'ndaki sâhirleri ve Abaza diyarında olan Sadşa Dağlarındaki büyücü avratları el ve ayaklarından hurma lifiyle bağlayarak Kostantiniyye'ye (Makedonya) getirir, Tophâne'de büyük bir çukur kazdırıp içinde hapseder. Allah'ın emriyle ip tılsımının kuvvetiyle bunlar hareket edemezler. Yılda bir kere Cihangir'de olan Aleksandra kilisesinin ziyaretine gelenler bu Tophâne'deki gulyabani, dev ve büyücüleri temaşa ederler. Kışın erbain ve zemheri olunca İskender'in izniyle bu büyücüler tıslımlı bakır

¹⁰ Şeref Han'ın *Şerefnâme*'sine göre Bitlis'in asıl adı "Zülkarneyn"dir (Baş, 2010: 378).

gemilere binip yelkensiz derya yüzünde sesler çıkararak Akdeniz'de ve Karadeniz'de gezerler. Böylece Makedonya yani Kostantin şehrini korurlar, 40 gün sonra yine Tophâne'ye gelip gemileri limana bağlarlar ve hapsedilirler. İskender, devlere ve gulyabanilere dağları ve Karadeniz Boğazı'nı açtırır. Sonra bu varlıklar orada suya gark olup ölürler, bakır gemileri Tophâne limanında kalır (Evliyâ, 1996: 185).

Akye Kalesi: Akdeniz kenarında bir körfezin sonunda düz, kumsal ve açıklık bir yerde murabba şekilli eski bir kaledir. Şehrin dışında şifalı bir hamamı vardır. İskender-i Zülkarneyn bu şehirdeyken remil için bir tılsım yaptırmıştır. Ancak tılsım harap olduğundan şehir günden güne kuma gark olmaktadır (Evliyâ, 1999b: 68).

Muş Faresi: Allah, Muş Ovası'nda büyük bir fare yaratır, lanetlenmiş Nemrûd kavmini bu fareye yedirir ve Muş şehri de harap olur. Şehrin yakınında farenin çıktığı büyük mağara hâlâ görünmektedir. Bu fare, başka bir diyarda yoktur. Ama Allah'ın emriyle İskender Filikos'un yaptığı bir tılsım sebebiyle Muş Ovası'nda artık sıçan olmaz. Muş şehrinin adı bu büyük fareden (Farsça mûş faredir) gelir (Evliyâ, 1999b: 141).

Yıldırak Dağ: Kalmukların adlandırmasıyla Yıldırak Dağ (Cıldırak Tav), İskender-i Zülkarneyn'in Kâf Dağı'nda Allah'ın emriyle bütün madenleri kullanarak yaptığı Sedd-i İskender'dir. İskender bunların kâbe dedikleri kubbeyi bina edip Bukrât, Sokrât, Feylekûs, Feylesûf, Padre, Restâlis, Eflâtûn-ı İlahî ve Fisagores-i Tevhîdî adlı bütün eski hükemaya tılsımlar yaptırarak Hz. Hızır'ın da talimiyle bu kubbeyi inşa ettirir. İskender'in bütün başlıkları ve hazinesi bu tunç kubbede gizlenir. Tılsımlarla müvekkil tayin edilip Kalmuklarla konuşurlar. Allah bilir, müvekkil olan hizmetçiler ifritlerdir. Kalmukların Yıldırak Dağ dedikleri parlayan dağlar Sedd-i Yecüc ve Mecüc dağlarıdır. Onların, "O dağdan gelen sestem babalarımız helak oldu." dedikleri Yecüc kavmi sedası olmalıdır (Evliyâ, 2003a: 283, 329).

Dehivân Dağı: Bu dağın zirvesinde İskender tarafından yapılan sette Bitlis'in fethi için on gün müşavere yapılmıştır. Tılsımlarla bina edildiğinden Dehdivân Dağı'ndan daha yüksek dağların ardındaki Güzeldere, Nemrûd, Mûdikî ve Muş Dağları, Gevâr bağları hep görünür (Evliyâ, 1999c: 83).

3.3.4.3. İskender'in Açtırdığı Boğazlar

Bahr-ı Haraz (Hazar)-Karadeniz Boğazı: İskender-i Zülkarneyn, Hak emriyle Sedd-i Yecüc'ü bina edip Demirkapı bölgesine gelince Dağıstân sınırında, deniz

kenarında güzel bir yer görür. Veziri Restâlis, Fisagores-i Tevhîdî, hazinedarı Bedlîs, Câlînûs, Bukrât ve Sokrât ile meşveret edip Bahr-ı Haraz'ı Karadeniz'e akıtmaya niyet eder. Mühendisler Bahr-ı Haraz ile Karadeniz arasını, Dağıstân, Elburz Dağı, Karadeniz sahilinde Mikrîlistân hududu ve Faşa Nehri bölgesini üç günde ölçerler. Karadeniz'i Bahr-i Haraz'dan yirmi derece daha aşağıda bulurlar ve İskender'e bildirirler. İskender hemen bismillah ile Demirkapı yakınında Bahr-ı Haraz kenarında dağ delici ustalara mühimmat verir ve bunlar yer altında 70 günde 7000 adım ilerlerler. Ancak hükema toplanıp, "Ey İskender! Sen Sedd-i Yecüc'ü bina etmeye memur edildin, buna kalkışman gerçekleşmesi zor bir emeldir. Bahr-ı Haraz ile Bahr-ı Siyâh'ın arasını yaya bir kişi üç günde aşar, lakin Elburz eteğinde yalçın çakmak taşlı kayalar vardır. Onlara kazma vurunca nice hazine boşa gider, uzun ömür ister. Nücum ilmine göre sizin hilafetinizin dolmasına 32 sene vardır. Artık Hak'tan tarafa yönelin, faydalı işler yapın." derler. İskender'i, Karadeniz'le Akdeniz arasına kanal açmaya sevk ederler. Allah'ın hikmeti İskender o gece korkulu bir rüya görür ve Bahr-ı Haraz'ı Karadeniz'e akıtmaktan vazgeçer. *Târîh-i Tuhfe*'ye göre İskender'in yetmiş günde kazdırdığı yerden Bahr-ı Haraz yol bulup yer altından akarak Faşa Çayıyla Karadeniz'e ulaşır. Ama hakir Evliyâ Çelebi buna itiraz eder. 1640 yılında Azak gazasına giderken Tarabefzûn Kalesi'nden Mikrîlistân'a ve oradan Abaza diyarına geçtiği zaman Faşa Çayı sahilinde biraz eğlenir ve sudan birçok kere içer. Suyun tadı çok güzeldir. Daha sonra Bahr-ı Haraz'a varırlar, su yılan zehri gibidir. Bu nedenle söylenen yanlıştır (Evliyâ, 1999a: 154-5).

İstanbul Boğazı: Hz. Âdem'in yeryüzüne inişinden 5075 sene sonra İskender-i Kübrâ ortaya çıkar ve her yeri ele geçirir. Ancak Yunaniyân'dan Makedonya ve İzmirne sahibi melike Kaydâfe, İskender'e boyun eğmez.¹¹ İskender, Kaydâfe mülkünü bir türlü alamayınca kılık değiştirip Kaydâfe'nin diyarına varır, divanına dâhil olur. Kaydâfe ise onun tavrından İskender olduğunu anlar. Zaten daha önce İskender'in suretini naksettirmişti. Bu nedenle onu hapsedirir. Bir zaman sonra da kendisine kılıç çekmeyeceği konusunda yemin verdirerek azat eder. İskender payitahtı olan Elburz Dağı eteğindeki Irâk-ı Dâdyan'a gelir ve hükemasıyla müşavere eder. İskender'in vezirleri, "Padişahım, Kaydâfe adlı bu avradın derya gibi askerimizle üzerine yürüyelim,

¹¹ Kaydâfe aynı zamanda Kalkedonya'nın (Kadıköy) da sahibidir. Bunun yanında İzmir'deki Kadifekale adını Kaydâfe'den alır (Duman, 2010: 42).

memleketini harap, halkını kılıçtan geçirip ciğerlerini kebab edelim." derler. İskender ise "Kaydâfe'ye yemin verdim, buna bir çare bulun da Kaydâfe'den intikam alayım." der. O esnada Hz. Hızır öne çıkıp "Ey İskender, eğer Kaydâfe'den intikam alayım dersen savaşa gerek yok, hemen Karadeniz'i Makedonya şehri yakınından kesip Akdeniz'e akıt. Kaydâfe'nin bütün malı mülkü suya gark olur, hem intikamını alırsın hem de sözünde durmuş olursun." der. İskender ve hükeması bu tedbiri çok beğenir. Mühendisler Karadeniz ile Akdeniz'in irtifasına bakarlar, Karadeniz'in daha yüksek olduğunu görürler. 700.000 işçi toplanır, Hz. Hızır'ın gözetiminde Karadeniz'in kesilmesine başlanır. Üç senede Karadeniz'den Akdeniz'e boğaz açılır. Bu arada bir rivayete göre İskender'in dedesi olan Melik Rac'îm (Hz. Süleymân'ın oğlu), İskender'in Karadeniz'den boğaz açacağını daha önceden haber vermiştir. Kaydâfe'nin şehirlerinden Makedonya, Eski İslâmboliye, Liryoç ve Yöroz, hâsılı 1700 parça şehir suya gark olur, Kaydâfe'nin askerinden bir kişi bile kurtulamaz. O asırda Karadeniz ile Akdeniz arasında binlerce köy, kasaba ve büyük şehir vardır. İslâmbol'da Sarâyburnı ile Üsküdâr arasında Makedonya şehri vardır. Burası 700 ılıcası olan büyük bir şehirdir. Orası da suya gark olur, İskender-i Kübrâ bu şekilde Kaydâfe'den intikam alır. İskender daha sonra Makedonya şehrini tamir etmeye başlar ve burayı kendisine taht edinip mamur hâle getirir. O zamanlar Macar, Serem, Semendire, Leh, Çeh, Kırım, Deşt-i Kıpçak, Heyhât ve Akkirman bölgesi denizdir. Yine müverrihlere göre İskender-i Zülkarneyn Karadeniz'den boğaz açmadan önce Özi, Kamerü'l-kamer, Tımışvâr, Göle, Salanta, Keçkemet, Peşte, Baçka ve Laçka ovaları ile Hâmûn-ı Azak'tan ta Alman dağlarına varıncaya kadar her yer Karadeniz'dir ve Akdeniz'le Karadeniz, Venedik körfezinde karışmaktadır. Boğaz açılınca bu yerler deryadan kurtulup insanların ve hayvanların yaşayabilecekleri yerler hâline gelir. Diğer taraftan sular çekilince buralar boş, ıssız kumlu yerler olur ve ecinniler bu vadileri beğenip vatan tutar. Enûşîrvân asrında Salsal adlı bir pehlivan Akkirman'a gelir, bu bölgenin havasını ve suyunu çok sever. Derhal hükemasını toplar, bir tılsımla ecinnileri bağlayıp zararsız hâle getirtir ve insanlardan uzak tutar. İslâmbol Boğazı'nda Akdeniz ile Karadeniz birbirine karıştığı için bazı müverrihler o boğaza "Merece'l-bahreyn" derler. Eyne Adası (Eyneada) boğazın açılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Ayrıca Belkıs tahtı harabelerinin de içinde bulunduğu Kapudağı ile Bandırma da boğazın açılmasından sonra ada hâline gelmiştir.

Müverrihlerin sözlerine göre İskender-i Kübrâ asrında Gazze yakınında deniz kıyısında Askalân şehrinden Kıbrıs vilayetine varıncaya kadar deniz içinde geniş bir yol vardır. Bütün tüccarlar o yoldan Kıbrıs Adası'na gelip giderler. Bir vakit Hamâlı bir Yahudi Nîl'i sihirle Hamâ şehrine getirirken bir şişe içindeki Nîl suyunu zemine dökünce Tene Gölü ortaya çıkar ve Kıbrıs yolunun yarısı suya gark olur. Yolun yarısı da daha önce İskender, Karadeniz'i kesip Akdeniz'e akıttığı zaman suya gark olmuştur (Evliyâ, 1996: 13-4, 197; 1999b: 176, 180; 2001: 63, 149-51; 2002: 86, 2003a: 16, 173).

Sebte (Cebelitarık) Boğazı: İskender, Allah'ın emriyle Sebte Boğazı'nı açarak Akdeniz'i Bahr-ı Okyânûs'a akıtır. Yunan lisanında Bahr-ı Okyonûs, Arap lisanında Bahr-ı Muhît'tir. Bazıları ise Bahr-ı Ummân derler. Evliyâ Çelebi'nin Yunan tarihlerinden naklettiğine göre İskender-i Zülkarneyn Sebte Boğazı'nı açmadan evvel Şâm, Mekke ve Medîne çölleri tamamen deryadır. Boğaz açılınca Bahr-ı Rûm, Bahr-i Muhît'e akmış ve bu yerler çöl olmuştur (Evliyâ, 1996: 13-4; 2005: 301).

Sabanca-İzmit Körfezi Boğazı: İzmit'te vücuda gelen İskender, İzmit'in şark tarafında Sabanca Gölü'nü kesip İzmit Körfezi'ne akıtır. Sakarya Nehri'yle Karadeniz ve İzmit Körfezi arasında Kocaili ve İzmit şehirleri bir ada gibi kalır. Nice müddet İzmit ada olarak durur, sonra İslâmbol tekürü Keştantış, Sabanca halicinin yolunu kapatıp İzmit'i ada olmaktan kurtarır (Evliyâ, 1999a: 39).

Ağrıboz Boğazı: Müverrih Yanvan'a göre Ağrıboz, İskender-i Zülkarneyn hükmündeyken şehrin beyi İskender'e gelir ve "Bu şehrin Rûmeli tarafıyla bağlantısını keselim. Kale ve şehrimiz ada olsun ve böylece düşmandan korunalım. Ayrıca balık dalyanlarıyla çeşit çeşit balık avlayalım. Bunlar kullarınıza ulufe, size hazine, şehrimize ganimet olur." der. İskender kabul eder. Ağrıboz beyi hemen işe başlar, boğazı kesip denizi beriden öteye akıtarak oraya kâhinlerinin ilmiyle büyük bir tılsım yaptırır. Bütün Akdeniz balıkları o kesilen boğazdan geçerken ağlara takıldığından bu adaya Ağrıboz ipsarya derler. Yani Rûm lisanında "balık ağı yeri" demektir (Evliyâ, 2003b: 110-1).

3.3.4.4. İskender'in Van Kalesi'ni Hileyle Alması

Van Kalesi tarihte yüzlerce devlet tarafından ele geçirilmiştir. Hz. Muhammed'in doğumundan 1600 sene önce Hz. Dâvud asrında Melik Câlût, Van kayası üzerine bir mabet inşa eder. Söz konusu mabet daha sonra birçok devlet eline geçip Hristiyanların mabedi hâline gelir. Sonunda Hz. Muhammed asrından 881 sene önce İskender-i Kübrâ

hükümüne girer. Mığdıś'nin sözlerine göre İskender-i Kübrâ, Cemapur diyarına giderken Van Ovası'na otağını kurar ve bir süre burada kalır. Burada bulunduğu sıralarda kimsenin haberi olmadan Van Kalesi'nin hakimlerini ve ruhbanlarını davet edip "Ben Cemapur diyarına gideceğim. Oradan Dârâ Şâh'ın üzerine yürüyeceğim. Ancak yanımda çok fazla ağır yüküm var. Benim bu sandıklarım sizde Allah emaneti olsun. Zira sizin kalenizde mağaralar var ve kiliseniz bütün Hristiyanların mabedidir." der. Onlar da üç yüz sandığı almayı kabul ederler. İskender'in üç dört yüz adamıyla zorlukla sandıkları kale içine koyup karanlık mağaralarda saklayalım derken birden İskender'in adamları sandıkların kapaklarını açarlar. Sandıkların her birinden üçer silahlı asker çıkar ve diğerleriyle birlikte ejderha gibi mağaralardan dışarı fırlarlar. Kaledekilerin bazılarını kılıçtan geçirirler, bazıları korkudan kendilerini surlardan aşağı atarlar. Böylece kale hileyle ele geçirilir. İskender kaleyi ele geçirincede Câlût Kilisesi'ne "Vang" adını koyar. Ermeni lisanında vang, kiliseye derler. Rûm lisanında Van'a Aleksandıra derler. Aleksandıra, İskender demektir. İskender-i Kübrâ bu Vang'ı ziyadesiyle imar eder ve ibadethane yapar. Bu vang ismi halk dilinde Van olmuştur (Evliyâ, 1999c: 108).¹²

3.3.4.5. İskender'le Dârâ Şâh'ın Savaşı

Rûm, Arap ve Acem müverrihlere göre Feylekos oğlu İskender-i Yunan asrında Dârâ Şâh'tan ulu padişah yoktur. İskender-i Yunan, Rûmeli'deki Kavala, Selanik, Atina, Makedonya ve Kostantiniyye'den Acem diyarına çıkar. Bütün Rûm'u ele geçirdikten sonra, Irâk-ı Arap'ı (Haleb) istila eder. Nusaybin üzerine asker çekip Karadere adlı yerde Dârâ Şâh ile büyük bir savaş yapar. Savaşta Dârâ Şâh yenilir ve esir edilir. Bir rivayete göre ise kaçır. İskender, şahın tahtının bulunduğu Karadere ile Nusaybin'i harap, halkını kebab ve hanelerini türap eder. Acem diyarını haraca bağlar ve gelen malın yarısını Kudüs'teki Gammâme mabedine, yarısını ise Kostantiniyye'deki Alina yani Ayasofya'ya vakfeder. Rûm kavmi bütün Irâk-ı Arap'ı, Irâk-ı Acem'i (Bağdat), Dühük ve İmâdiye'yi harap eder (Evliyâ, 1999c: 308, 321).

Yanvan Târîhi'ne göre o asırda Şâm, Kudüs, Nâblus, Hamâ, Humus, Haleb, Antakya, Bağdat, Birecik ve Urfa cümle Rûm elindedir. Tûrân, Türkistan vilayetleri ve bizzat Dârâ, İskender-i Yunan'a haraç verir (Evliyâ, 2005: 127).

¹² Bu hikâye Rıdvân'ın *İskendernâme*'sinde Güştâsb'ın oğlu İsfendiyâr'ın Heft Hân Kalesi'ni alması hakkında anlatılır. Bk. "Hükümdarlar ve Yöneticiler" başlığı.

İskender, Dârâ ölünce kızı da dâhil ailesinin tamamını Anadolu diyarındaki Menteşe bölgesindeki Rodos Adası'nın karşısında yer alan Dârâhiye adlı kazada hapseder. Dârâ'nın ailesinden ötürü o kazaya Dârâhiye derler. Yine İskender-i Yunan, Dârâ'nın bütün vezir, vekil, şehzade ve askerlerini esir edip Rûm'a getirir. Burada Üsküdâr ile İzmit Kalesi arasında Rûm halici sahilinde yalçın bir kaya üzerinde bir kale yaptırıp hepsini hapsedirir. Dârâ Şâh'ın bütün maiyeti o kalede hapis olduğundan Rûm kavmi kaleye Dârâ Piğados derler (Evliyâ, 1999c: 331-2; 2007: 353).

Bir rivayete göre Feylekos oğlu İskender-i Yunan, Dârâ'yı hezimete uğrattıktan sonra İskenderiye tahtına gelir. Bir zaman sonra Dârâ'nın ailesinin bulunduğu diyarda cüzzam baş gösterir. Hekimler toplanır ancak bir çare bulamazlar. Sonunda Dârâ'nın kızı hokkasından havası ve suyu hoş Gökâbâd bölgesinden elde edilen sığıla yağından çıkarıp "Biz bununla sıhhat buluruz, bize başka ilaç tesir etmez." deyince hemen bunları Rodos karşısındaki dağlara bırakırlar, oralara büyük saraylar ve bahçeler yapılır. Bu yağdan hepsi vücutlarına sürerler, âb-ı hayat sularından içip vücutları sıhhat bulur. Hâlâ bu yaylakta metfundurlar ve yaylağa Dârâhiye derler (Evliyâ, 2005: 139). Başka bir rivayette cüzzam hadisesi, Zenan Adası'ndan söz edilirken anlatılır. Bu adaya Avrat Adası denmesinin sebebi şudur: İskender-i Zülkarneyn, Dârâ'yı hezimete uğrattınca bütün malına el koyar, ailesini esir eder. Ancak Dârâ'nın ailesi Mısır havasına alışamaz, hepsi cüzzama yakalanır. Sonunda İskender'in hükeması bunlara nafaka tedarik edip Avrat Adası'na sürer, cümlesi iyileşip kurtulur (Evliyâ, 2005: 201).

3.3.4.6. Âb-ı Hayat ve İskender-Hızır Münasebeti

İskender-i Zülkarneyn, karanlıklar denizinden öte geçip Sedd-i Yecüc'ü bina eder, boynuzlarının acısından kurtulmak ve ebedî ömre erişmek için âb-ı hayatı arayarak geri döner. Allah'ın hikmeti o sırada Hızır Nebi, İskender'in askerî taifesinden salih bir kişidir ve İskender'le birlikte. Sâm bin Nûh Nebi evladındandır. Halktan uzak, yalnız gezmek alışkanlığıdır. Bir yerde vücudu hararet yapar ve saf bir sudan içer. Meğer o su âb-ı hayattır. O zamandan beri Hızır hayattadır, deryada ve adalarda hizmete memurdur. Ama Hz. Muhammed'in, "Eğer Hızır sağ olsa bizimle buluşurdu." dediği insanlar arasında söylenir. Bazıları mürsel peygamberdir demişlerdir (Evliyâ, 1999b: 57-8; 1999c: 33, 62; 2007: 352-3).

Eski tarihçilere göre Hz. İskender-i Zülkarneyn ve Hz. Hızır, Basra civarında bir şehir inşa ederler. İsmine Dâr-ı Ebülhe derler, yani Oğuz şehri demektir. Ama halk dilinde Übülle derler. Kadim zamanların büyük şehirlerindedir (Evliyâ, 1999c: 294). İleride genişçe anlatılacağı üzere Karadeniz'le Akdeniz arasına boğaz açılması fikrini veren, İskender'e yol gösteren Hızır olmuştur (Evliyâ, 1996: 13-4). Yine aşağıda ayrıntılı olarak ifade edileceği gibi Cebrail cennetten bir ağaç getirir. Ağacın yerini İskender peygamber kazar, Hızır da diker (Evliyâ, 2003a: 281-2). İskenderiye yeniden inşa edilirken İskender'in yanında Hızır da vardır ve şehir onun talimiyle daha da güzel ve sağlam hâle gelir (Evliyâ, 1999c: 357).

3.3.4.7. İskender'le İlişkilendirilen Ulu Ağaçlar

Tûbâ Ağacından Bir Nihal: Abaza Dağları dibinde Kızlar Algan suyu kenarında beş yüz evden oluşan ve adı Âdemî olan bir pişköv bulunur. Bu kavmin tapındıkları başı yukarılara uzamış bir ağaç vardır. Âdemî pişkövünün güneyinde bir hayli uzak mesafede, geniş çimenlik bir vadide, gökyüzüne boy çekmiş, kavağa benzer bir ağaçtır. Yaprakları sarıdır ve misk, amber ve safran gibi kokar. Bir kişi yapraklarından ovalasa bir hafta elinden güzel kokusu gitmez. Hatta bazı sanat sahibi Çerkezler bu yapraklardan koksun diye elbiselerinin içine koyarlar. Ayrıca bu yapraklardan diyar diyar hediye götürürler. Yüz yıl dursa rengi değişmez, kokusu gitmez. Evliyâ Çelebi de dâhil, bu büyük ağacın cüssesini yirmi iki kişi el ele verip kucaklarlar, etrafını güçlkle sarabilirler. Çelebi, Âdemî kavmi ve Nogay kavimlerinden bu ağacın aslını sorar, şöyle cevap verirler: "İskender-i Zülkarneyn Sedd-i Yecüc'ü yaptıktan sonra buraya gelip durduğunda Cebrail cennetten bu ağacı İskender'e getirip 'Ey İskender! Allah sana selam söyledi. Bu ağacı sana hediye gönderdi. Tûbâ ağacının bir fidanıdır. Buraya dik, kıyamet gününe kadar dursun, sen ve senden sonra gelenler bu güzel ağaç altında ibadet etsinler.' der. Cebrail, bu ağacı cennetten Allah emriyle İskender'e getirmiştir. İskender peygamber yeri kazmış, Hz. Hızır da bu ağacı dikmiştir. İşte bu nedenle ağaç altında balmumları yakıp ibadet ederiz." derler (Evliyâ, 2003a: 281-3).

Penç Hasan'da Kavak Ağacı: Başka bir ağaç da Dağıstân vilayeti yakınında, Elburz Dağı eteğinde, Irâk-ı Dâdyan dedikleri tarafta, Nûşîrvân oğlu Hürmüz-i Tâcidâr'ın tahtı olan yerdedir. Irâk-ı Dâdyan yakınında Penç Hasan denilen büyük bir ova vardır. Orada yılda bir kere 40 gün 40 gece süren büyük bir pazar olur. Hint, Sind,

Belh, Buhârâ, Çîn, Mâçîn, Fağfûr, Hıtâ, Hoten ve Moskov memleketlerinden yüz binlerce tüccar gelip alışveriş ederler. Bu Penç Hasan ziyaretgâhının dibinde bir kavak ağacı vardır. Ama içi boştur ve otuz atının sığacağı kadar geniştir. Dört tarafı duvardır. Bütün halk bu ağaca inanırlar. Ama Çerkez kavminden başka bir kavim ağaca tapmaz, ancak temaşa ederler. Ve bütün halk bu ağacın altında İskender-i Zülkarneyn'in metfun olduğuna inanır (Evliyâ, 2005: 113).

3.3.5. *Târîh-i Osman Paşa'da Demirkapı/Derbent'e Dair*

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya ve Tebrîz fetihlerini anlatan *Târîh-i Osman Paşa* adlı eserde İskender'in yaptırdığı set ile demirkapı/derbentten de söz edilir ve bununla ilgili iki hikâye anlatılır.¹³ *Târîh-i Osman Paşa'da* anlatılan ilk hikâye Sedd-i İskender'in yapılış hikâyesine benzer. Burada anlatıldığına göre Demirkapı kalesi bir dağ dibindedir. Gün doğusu Bahr-ı Kulzüm, gün batısı dağdır. Dağdan ta deryaya kadar iki set çekilmiştir. Setin uzunluğu üç mil miktarı vardır. İskender-i Zülkarneyn hazretleri bina etmiştir. O vilayetin halkı mezkûr kaleye Demirkapı demez, Derbent der. Derbent denmesinin sebebi şudur: Geçmişte Şirvan vilayetleri Müslüman, Kaytak vilayetleri ise kâfirmiş. Kâfirler toplanıp Şirvan'ı talan edip sonra geri giderlermiş. Sonunda o vilayetin halkı İskender-i Zülkarneyn hazretlerine şikâyetçi olmuşlar. Bu sebeple İskender o boğaza set çekirmiş. Dağdan ta Bahr-i Kulzüm'e varıncaya kadar muhkem duvarlar yaptırmış. İçine askerler yerleştirip yedi sekiz yerde kapı koydurmuş. Ne zaman küffar gelse bu setten geçemeyip yine geri dönüp gidermiş. İskender-i Zülkarneyn hazretleri o vilayetleri küffardan bu şekilde korumuş. İşte Derbent demekten kasıt buymuş. Kalenin

¹³ Evliyâ Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde çeşitli yerlerde birçok demirkapı gördüğünü söyler. Çelebi, bu demir kapılar hakkında şu bilgileri verir: Otuz altı yılda yedi iklime seyahat etme imkânı bulup on sekiz padişahlık ve krallık memleketinde ... (rakam yazılmamıştır) adet demirkapı gördüm. Bunlardan ilki Ergani Demirkapısı'dır. Diyarbakır'da Şatt Nehri'nin başına yakın yerde Ergani Kalesi ile Çınarlıdere arasındadır. İskender, Şatt aksın diye kayaları burada kesmiştir. İkinci demirkapı, Misis Kalesi'nden öte giderken görülür. Üçüncüsü ... (yer adı yazılmamıştır) mahalde yolu meşakkatli bir demirkapıdır. Dördüncüsü Şirvân ve Şamâhî kaleleri ile Dağıstân padişahının Tarhu adlı ülkesi yakınında Bahr-ı Haraz (Hazar) kenarında İskender-i Zülkarneyn'in bina ettiği demirkapıdır. Arap tarihlerinde ona Bâbü'l-ebvâb derler. Beşincisi Erdel vilayetindedir. Burası insanların geçtiği, lanetli, uğursuz bir yerdir. Altıncısı İslâmbol'da Kâğızhâne Nehri üzerinde tılsımlı bir demirkapıdır. Çukur açmak isteyen binlerce kişi bu Kâğızhâne Nehri Demirkapısı'nda helak olmuştur. Yedinci demirkapı Mısır'dan İsvân vilayetine giderken Nîl Nehri içinde yedi şülâl boğazlarının birinde yer alır. Gerçi buralarda şu anda kapılar yoktur. Zira İskender-i Zülkarneyn, Hz. Muhammed'in doğumundan 882 sene önce bunları yapmıştır ve aradan uzun bir zaman geçmiştir. Ama binaların temelleri bellidir. Sekizincisi Tuna Demirkapısı'dır. Buradan geçiş zordur, her sene yüzlerce gemi ve binlerce insan buradan geçerken helak olur. Yani Şattu'l-Arap Nehri'ndeki Nemrûd setinden daha şiddetlisi Tuna Demirkapısı'dır. Ancak bunu İskender-i Zülkarneyn bina etmemiştir (Evliyâ, 2003a: 172). Demirkapılar hakkında ayrıca bk. (Baski, 2007).

dört köşesinde birçok mezar vardır. Her mezarda yontulmuş ve tarihler yazılmış taşlar vardır. Meger geçmişte gaziler o kalede bulunurlar ve her gün çıkıp kâfirlerle savaşırlarmış. Kimi gazi kimi şehit olurmuş. Her gazi kendisi için mezar taşı hazırlatmış. Şehit olduklarında akrabaları defnedip bu taşları başlarına nişan koyarlarmış. Burası erenleri o kadar çok vilayettir ki tabiri kabil değildir. Hatta Cemşîd Han orada yatmaktadır. Mezarı ve ziyaretgâhı vardır. Üçler ve Kırklar makamı vardır, ulu ziyaretgâhtır. Ebû Hanîfe hazretlerinin makamı vardır. Hz. Ali'nin nalbandı oradadır. İki gerçek aziz Pur Mağar Sultan ve Pîr Dede Sultan (Dede Korkud) makamları ve ziyaretgâhları vardır. Çil Mihri denilen kırk adet kız İskender-i Zülkarneyn zamanında Demirkapı yakınında mekân tutup kâfirle cenk edermiş. O mahalde biri şehit olup gerisi kaybolmuş. Onların makamı ve ziyaretgâhları vardır. Ulu tavafgâhtır. Küçük Kâbe oradadır. Kalenin kefare tarafında bina olunmuştur. O vilayeteki Büyük Kâbe'ye gitmeye gücü yetmeyenler onu tavaf edince Mekke tavafı hâsıl olurmuş. Demirkapı'nın kefare tarafındaki duvarında Kıyamet Kapısı denilen bir kapı vardır. Kıyamet Kapısı denmesinin sebebi şudur: İskender-i Zülkarneyn zamanında mezkûr kalenin kapılarından gaziler bölük bölük çıkıp cenk ederlermiş. Ama o kapıdan çıkan asla geri gelmez, şehit olurmuş. Durum birkaç defa tecrübe olununca bu ahvali İskender hazretlerine haber vermişler. İskender de, "İnşallah yere geçsin!" diye beddua etmiş. Bu sebeple o kapıdan şimdi yerde bir endaze miktarı kalmıştır. O zamanlar büyük kapıymış. Hatta atlı insanlar girip çıkarmış. O vilayetin insanların itikadına göre kapı yere gark olduğunda kıyamet kopacaktır. Kapının etrafına o kadar mih kakılmıştır ki iğne kâr etmez. Her kimin dışı ağrısa varıp bir mih kakar, o saat Allah'ın emriyle ağrı sakinleşir. İşte Demirkapı bu şekilde erenleri ve acayıplıkları çok vilayettir (Zeyrek, 2001: 41-3).

3.3.6. Abdülhak Hâmid'in *Eşber*'i

Daha çok şair kimliğiyle tanınmış olan Abdülhak Hâmid Tarhan (öl. 1937) çok sayıda tiyatro eseri de kaleme almıştır. Bunlardan biri mesnevi tarzında ve aruzla yazılan *Eşber*'dir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen ardından 1880'de basılan eserde, vatanseverlik ve savaş aleyhtarlığı bir arada işlenmiştir. Araştırmacılar eserin başarısını buna bağlamışlardır. Önce bir perde olarak yazılan ve Namık Kemal'in tavsiyesiyle genişletilen eserin kaynakları arasında Corneille'in (öl. 1684) *Horace*'ı, Racine'in (öl.

1699) *Alexandre le Grand*'ı, Konstantinidi Efendi'nin *Târîh-i Yunanistan-ı Kadîme*'si ve *Târîh-i İskender bin Filipos* gibi eserler vardır.¹⁴ *Eşber* özetle şöyledir:

Makedonya kralı Büyük İskender, Pers imparatoru Dârâ'yı yendikten sonra doğuya doğru ilerlemeye devam eder. Mağlup Dârâ'nın kızı Rukzan, kimliğini gizleyerek Pencap hükümdarı Eşber'in sarayına sığınır. Eşber'in kız kardeşi Sumru, İskender'i görmeden ona âşık olmuştur. Bir taraftan İskender ve Sumru arasında gizli bir aşk yaşanırken diğer taraftan Rukzan da İskender'e âşık olur. İskender, Sumru'nun bütün yalvarmalarına rağmen Pencap üzerine yürür. Sevgilisine söz geçiremeyen Sumru bu defa ağabeyini bu savaştan vazgeçirmek için çabalar. Pencap küçük bir ülkedir ve yapılacak savaşın sonu bellidir. Ancak Eşber, ülkesini seven ve milletine karşı sorumluluk sahibi olan biridir. Bu nedenle savaşır ve bir hain olarak gördüğü kız kardeşi Sumru'yu öldürür. Pencap, İskender'in hükmü altına girer, Eşber de esir düşer. İskender, Eşber'in kahramanlığına hayran kalır ve ona kılıcını geri verir. Eşber kılıcını alır almaz kendini öldürür. İskender, Sumru'nun asılmış cesedine doğru ilerlerken kıskançlıkla onu engellemeye çalışan Rukzan da atların ayakları altında çiğnenerek can verir. Böylece İskender'i seven bir kadın daha ölür. Etrafı Sumru, Rukzan ve Eşber'in cesetleriyle çevrili olan İskender, hocası Aristo'ya bunun ne anlama geldiğini sorar. Eser Aristo'nun cümlesiyle son bulur: "Zafer veya hiç!" (Okay, 1995: 459-60; Enginün, 2000: 7-125).¹⁵

¹⁴ İsmail Ünver, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler* adlı doktora tezinde *Eşber*'den de söz ederken şair ve eserin, çalışmasının dışında kaldığını, tezinin adı dolayısıyla *Eşber*'i andığını söyler: "*Bizim burada söyleyebileceğimiz bir tek söz vardır. O da Eşber'in birkaç kişi dışında, Divan Edebiyatımızdaki manzum İskender hikâyeleriyle hiçbir ilgisi bulunmadığıdır. Kişi adı olarak yalnız İskender ve Aristo'nun adları, incelediğimiz manzum İskender-nâmelerle ortaktır. Eşber'deki Ruksân ve Sumrû ise, kadınlık duygularıyla hareket eden kahramanlar olarak, Nevâî'deki Rûşeneg ve Nâzmîhr'e yaklaşmaktadır. Sayın hocamız G. Akıncı, Eşber'i yazarken Hamit'e kaynaklık eden eserlerden birisinin de, "Târîh-i İskender bin Filipos" olduğunu savunur, iki eser arasındaki benzerlikleri gösterir. Buna göre, Eşber'de incelediğimiz manzum İskender hikâyelerinden izler aramak yanlış bir tutum olacaktır.*" (Ünver, 1975: 350-1). Araştırmacı *Eşber*'de klasik İskender hikâyelerinden izler aramamak gerektiği noktasında kısmen haklı olmakla birlikte *Eşber*, bir iki şahıs adının aynılığının çok ötesinde İskender hikâyeleriyle göz ardı edilemeyecek benzerlikler, ortaklıklar taşımaktadır. Bir tiyatro metni olmasına rağmen eserin manzum oluşu ve vezni, konunun tarihselliği, şahıslar, mekânlar vs. özellikleri ile *Eşber*, neredeyse yakın zamana ait bir İskendernâme gibi durmaktadır. Nihayetinde İskendernâmeler de *Şehnâme* ve diğer kaynaklar üzerinden dolaylı olarak İskender'le ilgili yazılmış tarihî kaynakları ve sözlü geleneği kullanmışlardır.

¹⁵ Mustafa Kutlu'nun 2010 yılında yayımladığı *Zafer Yahut Hiç* adlı hikâye kitabının arka kapak yazısı, *Eşber*'in özetidir. Zamanlar, mekânlar, şahıslar ve kurgular farklı da olsa, iki eserin sonu, cesetlerin ortasında Aristo'nun söylediği "Zafer veya hiç!" cümlesindeki "hiç"te birleşir. Aristo'nun bu cümlesi, Kutlu'ya ilham vermiş olmalıdır.

3.3.7. İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdü

İskendernâmelerle ilgili taramalar yaparken Süleymâniye Kütüphanesinde (Hacı Mahmud Ef. No. 5005/1) tespit ettiğimiz *İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdi* başlıklı 17 varaklık bir metin, yer yer halk hikâyelerine has bazı özellikler taşıması bakımından dikkat çekicidir. Eserde İskender'in doğumu ve hükümdar oluşuna kadarki olaylar, bazı olağanüstü unsurlarla örülü olarak anlatılır. Mensur olarak yazılan metnin müellifi belli değildir. Bazı küçük farklarla Türkmenlerde *İsgender Patışa* (Geldiyeva, 2006: 179-87) ve Özbeklerde *Dârâ ve İskenderbek* (Afzalov vd., 2007: 259-63) varyantlarıyla anlatılan hikâye özetle şöyledir:

Eyvân beği Dârâ, Rûm padişahı Filsûk üzerine yürür, şiddetli bir savaş olur, birçok asker ölür. Ancak birbirlerine üstünlük sağlayamazlar ve aralarında barış yapılır. Karşılıklı ziyafetler verilir. Rûm padişahı Filsûk'un kızı Amûdiyye Sultan, Dârâ'nın oğlu Dârâ'yla evlendirilir. Amûdiyye Sultan yeni sarayda mutlu bir şekilde yaşamaya başlar. Ancak bu saadet hasetçiler yüzünden bozulur. Dârâ'yı, "Senin gelinin Amûdiyye Sultan, Filsûk'un kendi kızı değildir, kapısındaki beslemesidir." diyerek kandırırlar. Böylece Amûdiyye Sultan'ı gözden düşürüp gönülden uzaklaştırırlar. Evvelki muhabbet, saygı kalmaz. Lakin Amûdiyye Sultan erkek kılığına girdiğinde bir yigit, arslan gibi bir delikanlı olan hatundur. Hatta öyle ki ata binip mızrak elde, kılıç belde atıyla meydana girip hey hey dediğinde kimse karşısında duramaz, herkes korkup kaçar. Dârâ haset kişilerin sözlerine inanınca Amûdiyye Sultan buna çok içerler, üzülür ve babası Filsûk'un sarayına dönmeye karar verir. Vilayet uzak, yol tehlikelerle doludur ancak korkmaz. Bu arada Amûdiyye Sultan hamiledir ve doğumu da yaklaşmıştır. Ayağına çizme çeker, başına sarık sarar, beline hançer sokar, eline bir kılıç alır. Ayrıca yiyecek ve bir miktar altın da alıp tebdil-i kıyafet yola çıkar. Daha önceden haber aldığı Yukarı Dağ içindeki bir mağaraya varır. Burada bir erkek çocuk dünyaya getirir. Göbeğini kendi eliyle keser, çocuğa süt verir. Yüzüne "gayrı alamet" eyleyip iki koltuğu altına bir miktar kıymetli cevahir koyup doğum sırasında gelen zarlarla çamur sıvar gibi sıvar. Bu cevherler orada etle kaynar ve görünmez olur. Sonra çocuğu Allah'a emanet eyleyip mağarada bırakır. Yola çıkar, babası Filsûk'un şehri Astafâ'ya varır. Saraya ulaşınca bütün kapıcıları atlatıp doğruca büyüdüğü has odaya varır, kapıyı kilitler. Herkes telaşa kapılır. Bu arada Filsûk hemen karşıdaki sarayda oturmaktadır. Bakar ki kızı Amûdiyye

Sultan'ın sarayında oda içinde has iskemle üzerinde taze bir yigit oturmaktadır. Şaşırır, hemen dürbün ile bakar. Oturan tebdil-i kıyafet kızıdır. Onu görür görmez içine bir ateş düşer, "Kızım Amûdiyye Sultan hoş geldin!" diye ağlamaya başlar. Bu arada bütün nedimler, hizmetçiler, cariyeler, köleler şaşkındır ve telaşla gelip saraya bir yiğidin girdiğini haber verirler. Bakarlar ki padişah yüz üstü düşmüş ağlamaktadır. Filsûk'un zarif bir çavuşu vardır. Olayın iç yüzünü öğrenmek ister, "Padişahımız böyle ağladığına göre bunda bir hikmet vardır, hemen saraya gidip bakın!" der. Varırlar, kapı kilitlidir. İçerdeki yiğide kim olduğunu sorarlar, yiğit şöyle cevap verir: "Siz beni bilmezsiniz, benim büyük dadım Selviboyle sağ mıdır?". Onlar, "Selviboyle öldü!" derler. Yiğit bunu duyunca ah vah eder, ağlar. Sonra, "Peki Gülfidan'ım sağ mıdır?" diye sorar. Sağ olduğu söylenince onu çağırır. Gülfidan biraz hastadır ancak bu haberi işitince hemen gelir. Amûdiyye Sultan'ı görünce ağlar. Sultan her şeyi ona anlatır. Babasına müjdeciler vardığında Filsûk biraz kendine gelmiştir. Müjdecilere bahşişler verir, hareme gelir. Amûdiyye Sultan babasının ayaklarına yüzünü, gözünü sürüp ağlar, olanları anlatır. Filsûk kızı sağ salim geldiği için şükreder. Onu bu hâle düşürenlerin hasetçilere inanıp nefislerine uyduklarını, hata ettiklerini, bu durumdan onların utanmaları gerektiğini söyleyerek onu teselli eder. Ona bir sürü hediye verir, bir şenlik tertip ettirir. Bu ahvali Dârâ'nın oğlu işitip pişman olur, hasetçileri öldürtür. Ama iş işten geçmiştir.

Gelelim Amûdiyye Sultan'ın mağarada bıraktığı çocuğa. Amûdiyye Sultan gidince Hak Teâlâ'nın emriyle bir yaban keçisi her gün gelip çocuğu emzirir. Bu bir süre devam eder. Bir gün bir avcı mağaraya yaban keçisinin girdiğini görür. Ardından o da girer, bakar ki keçi çocuğu emzirmektedir. Keçi avcıyı görünce kaçar. Avcı, bu duruma çok şaşırır, bunda bir hikmet olduğunu düşünür. Bu çocuğu padişaha götüreyim, kendisine oğul edinir, bana da bahşiş verir diyerek çocuğu Dârâ padişaha teslim eder. Ayrıca olanları da anlatır. Dârâ avcıya birçok hediye verir, "Bu bizim oğlumuz olsun." der, çocuğun adını İskender korlar. İskender günden güne büyür, kâmil olur. Zaman geçer, Dârâ ve Dârâ'nın oğlu bu dünyadan göçer. Beğler ve paşalar büyük bir meclis kurarlar, ittifakla tahta akıllı, her konuda bilgili ve hünerli İskender'i münasip görürler. İskender tahta çıkar, yedi iklimin fethine talip olur, birçok yeri fetheder. İskender'in şanı âlemi tutmuştur. Bir vakit yolları Filsûk'un şehri Astafâ'ya düşer. O varmadan hemen önce Filsûk ölmüştür. Erkek evladı olmadığına yerine kızı Amûdiyye Sultan geçmiştir.

İskender âdeti olduğu üzere önce tebdil-i kıyafet şehri gezer. Bu arada Amûdiyye Sultan da İskender'in ne tür tedbirler aldığını, askerî gücünü görmek için bir erkek delikanlı kılığında dolaşmaya çıkar. Bir yere varınca gözü bir yiğide takılır, o zaman göğsü ve memeleri hareketlenir, süt gelir. Amûdiyye Sultan bunun boş bir iş olmadığını anlar ve yiğidi yanına çağırır. Yakına gelince yüzünde, mağarada eylediği "gayrı alameti" görür. Yanındaki adamlarına yiğidin saraya getirilmesini emreder. Ancak İskender onları bilmez, onlar İskender'i. İskender'in de muradı zaten Amûdiyye Sultan'ın sarayını görmektir. Amûdiyye Sultan emin olmak için gizlice İskender'e daha yakından bakar. Yine yüzündeki "gayrı alameti" görür. Amûdiyye Sultan yerinde duramaz, analık şefkati ile o yiğidin gözlerinden öper. "Hoş geldin oğlum, sen benim oğlumsun!" der ve ağlar. Sonra yanındakilere olanları anlatır, İskender'in koltuğu altındaki cevherleri çıkartır. Yiğidin İskender olduğu anlaşılır. Hemen İskender kalkıp, "Ey benim şefkatli aziz validem, senin söylediklerin gerçektir!" deyip anasına sarılır, elini, ayağını öpüp ağlar. Amûdiyye Sultan, "Ey benim gönlümün süruru, ömrümün varı, gözümün nuru, bu taç ve taht senin olsun!" deyip ülkeyi ona verir. İskender'e Zülkarneyn denilmesinin sebebi budur. Yani iki boynuz sahibi demektir. Bazıları, "Onu mağarada keçi emzirmişti, başında iki boynuz gibi kıvrırcık tüyleri vardır, bu yüzden Zülkarneyn denmiştir." der. Tıpkı Hızır, Lokmân, Üzeyr aleyhisselam gibi peygamberliği konusunda ihtilaf vardır. İskender-i Zülkarneyn, Mekke şehrine geldiğinde İbrâhîm aleyhisselam bu şehirdedir. Görüşürler, sarılıp kucaklaşırlar. Sarılıp kucaklaşmanın başlangıcı budur ve sünnet olması onlardan kalmıştır (Avcı, 2012a: 131-50).

4. Türk Dünyasında İskender Konulu Anlatmalar

Avrupa ve Asya halklarının muhayyilesinde derin izler bırakan İskender-i Zülkarneyn, Anadolu sahasında olduğu kadar diğer Türk toplulukları arasında da oldukça iyi bilinmektedir. Fuad Köprülü, İran ve Türkistan'da bulunan nüshalarından hareketle Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin Anadolu dışında da yaygın olarak okunduğunu söyler (1958: 218). İskender'in hayatına dair anlatılan olaylar, gerek yazılı gerekse sözlü edebiyatta çeşitli formlarda karşımıza çıkar. Yazılı edebiyatta yaygın olarak İskendernâme adıyla bütünlüklü bir şekilde yer alan ve bilinen bu metinler, sözlü alanda hikâye, masal, efsane, rivayet gibi çeşitli adlar altında ve parça parça anlatılır, kaydedilir. Söz konusu metinlerin Türk toplulukları arasında yayılma derecesine

bakıldığında, hem Avrupa hem de Asya Türkleri arasında var oldukları ancak belli bölgelerde daha yoğun olarak okudukları veya anlatıldıkları görülmektedir. Örneğin aşağıda da görüleceği üzere Azerbaycan sahası bu metinler açısından gerek yazılı gerekse sözlü birikimde oldukça zengindir.

Anadolu, Azerbaycan, Balkanlar (Bulgaristan), Gagavuz, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur Türkleri İskender'le ilgili metinlerin tespit edildiği Türk topluluklarıdır. Daha geniş bir çalışma yapıldığında diğer Türk toplulukları arasında da bu türden metinler bulmak mümkün olacaktır. Ancak burada İskender-i Zülkarneyn ve efsanevi hayatıyla ilgili metinlerin Türklerin yaşadığı birçok sahada var olduğunu göstermek niyetiyle ilk elden tespit edilebilenler konu edilmiştir. Bunun yanında yukarıda sayılan bölgelerde de daha fazla metne ulaşmak mümkündür. Değişik coğrafyalardan alınan bu metinlerin bir kısmı bazı küçük farklar dışında hemen hemen aynıdır. Bir kısmı ise ait olduğu sahada bazı yerel unsurlarla karışmış durumdadır.

İskender'den söz eden metinler içinde âb-ı hayatla ilgili olanlar önemli bir yer tutar. İskender'in Lokmân Hekim'le münasebeti, Dârâ ve diğer hükümdarlarla mücadelesi, Tepegöz'ü öldürmesi, olağanüstü birçok olay ve varlık, kuşdilini bilmesi gibi yetenekler, boynuzlarının olduğuna inanılması, zekâsı, bilgisi, gücü ve cesareti yanında zorba bir yanının olduğu vs. konular bu metinlerde değişik şekillerde işlenir. Burada sayılan hemen bütün unsurları bünyesinde barındıran anlatmaların olduğu da metinler okunduğunda rahatlıkla görülecektir. Bunun yanında aynı veya benzer başlıklar altında anlatılan bazı metinlerin muhteva itibarıyla belli oranda benzer olmakla birlikte zaman zaman farklı olaylardan söz ettiğini buraya eklemek gerekir.

4.1. Anadolu Sahası Türk Edebiyatı

İskender'le ilgili anlatmalar, Türk dünyasının farklı bölgelerinde olduğu gibi çok yaygın olmamakla birlikte Anadolu sahasında da mevcuttur. İskender'in âb-ı hayatı aramaya gidişi ve bu yolculukta Hızır'la (ve bazen İlyas'la) arkadaşlığı hakkında anlatılan efsane bu metinlerden biridir. Elazığ'da derlenen aşağıdaki metin, âb-ı hayat yanında İskender'in ölümü ve cenazesini de konu alır. Ölümsüzlük suyuyla ilgili efsane Hızır, Lokmân Hekim ve İskender için Muğla'da da anlatılmaktadır (Önal, 2005: 109). İskender'in boynuzlarının olduğuna dair inanın oldukça yaygın olduğu daha önce ifade edilmişti. Eberhard ve Boratav tarafından hazırlanan *Typen Türkischer Volksmarchen*

(Türk Halk Masallarının Tipleri) adlı katalogda 242 numarada kayıtlı aşağıdaki metinde İskender adı geçmez, ancak boynuz meselesi bu hâliyle doğrudan İskender için de anlatılmaktadır. Aynı anlatma Balıkesir'de "Padişahın Boynuzları Var" (Kumartaşlıoğlu, 2006: 328-9), Isparta/Sütçüler'de "Padişahın Boynuzları Var" (Demirbaş, 2006: 300-1) ve Niğde'de "Boynuzlu Hint Padişahı" (Bakırcı, 2000: 360-1) adlarıyla benzer şekilde derlenmiştir. Yine İskender adı geçmemekle birlikte Saim Sakaoğlu'nun *Gümüşhane ve Bayburt Masalları* adlı eserine alınan ve aşağıda metni verilen masal da Anadolu sahasında İskender'le ilgili derlenen anlatmalardan biridir. Bu masal Azerbaycan sahasında "Kuşdili Bilen İskender" adıyla anlatılmaktadır.

4.1.1. Hızır-İlyas ve İskender

Hızır karada, İlyas ise denizde muhafızdır. Bu ikisi, İskender-i Zülkarneyn zamanında yaşamışlardır. Allah İskender'e 14 senelik bir mühlet verir. O, bu müddet içinde şarkı, garbı gezer. İki tane boynuzu vardır. Dünyanın her tarafını gezdiği için kendisine Zülkarneyn derler. Hızır ile İlyas onun arkadaşıdır, beraber gezerler. İskender bunlara bir gün, "Gidelim, sizinle denizden âb-ı hayat suyunu bulalım." der. Bunların üçü yola düşerler. Deniz üzerinde batmayan bir taş vardır, taşın üzerinde denize girerler. Deniz üzerinde bir zaman giderler. Yol ikiye ayrılmaktadır. Karanlık, zulmet... İskender, "Ben bu yoldan gideyim, siz de bundan gidin." der. İlyas'la Hızır, İskender'den ayrılırlar. Epey gittikten sonra, abdest alıp namaz kılarlar. Elleri bir fanus, fanusun içinde de hareketsiz duran bir balık vardır. Bu balığı yiyecek olurlar. Ellerindeki fanus kırılınca balık dirilip geri denize girer. Fanusun içindeki suyu Hızır'la İlyas içerler. Bu içtikleri âb-ı hayat suyudur. İskender ise yolda yürürken gaip bir ses işitir: "Ne o İskender? Sen dünyayı fethettin, daha doymadın mı? Sağlıkla memleketine kavuşmayasın!". İskender, "Eyvah, ben bu dünyada ölüm olduğunu bilsem bu kadar zahmeti çeker miydim?" der. Geri dönüp Hızır ve İlyas'la buluşur. Hızır'la İlyas âb-ı hayat suyunu bulduklarını söyleyince, "Bana nasip olmadı." der.

Bir müddet sonra İskender ölür. Hızır'la İlyas ise ölmezliğe erişirler. İskender'in memleketi Konya'dır. Ölmeden evvel askerlerine şöyle der: "Benim cenazemi Konya'ya böyle götürürseniz anam kızar. Ne kadar hoca varsa gelsin, cenazemin etrafında tekbir getirsin. Ne kadar hazinem varsa cenazemin önüne getirin. Ne kadar askerim varsa benim cenazemi takip etsin. Elimi de tabuttan dışarı salın; böyle gidip gelsin, sallansın.

Anam beni bu vaziyette görürse ağlar. O zaman size bir şey demez.". Anası haber alır ki İskender ölmüş. İki ordu asker ile bir dağın başına çıkar, bekler. Bakar ki İskender'in ordusu geliyor. Vaziyeti görür ve tebessüm eder. Askerler anasına, "Kumandanım, niye gülüyorsun?" diye sorarlar. Anası, "Siz görüyor musunuz, benim oğlum ne demek istiyor?" der. Onlar ne demek istediğini sorunca şöyle cevap verir: "İskender diyor ki: Ana! Dünyada eğer ölüm parayla olsaydı, bak ne kadar hazinem vardı, hepsini verir ölmezdim. Eğer hocalar, âlimler, şeyhler bu işi önleselerdi, bak ne kadar şeyhim, hocam vardı. Ben yine ölmezdim. Eğer kuvvete gelse bak ne kadar askerim vardı, yine ölmezdim. Elini de tabuttan çıkarmış, bu dünya böyle gelir, böyle geçer diye sallıyor." (Görkem, 1987: 215-7).

4.1.2. Boynuzlu Padişah

Padişahlardan birinin iki boynuzu vardır. Kimsenin görmemesi için kafasını örtmektedir. Her tıraştan sonra berberleri boynuzlu olduğunu kimseye söylemesinler diye öldürtür. Memleketteki son berber gelir, boynuzları kimseye söylemeyeceğine dair söz verir. Ancak berberin vücudu şişer. Buna sebep padişahın boynuzlu olduğunu ifade etmemesidir. Berber gidip bu sırrı bir kuyuya bağırır. Kuyu zamanla suyla dolar ve etrafta sazlıklar büyümeye başlar. Oradan geçen yolcular sazdan kaval yaparlar. Bu kavallar padişahın boynuzlarının olduğunu anlatan şarkılar söyler. Bu olaydan ötürü berber zanlı olarak görülür. Çünkü verdiği sözü tutmamıştır. Ancak berber her şeyi padişahın huzurunda açıklar ve affedilir (Eberhard ve Boratav, 1953).

4.1.3. Kuşdili Bilen Şehzade

Zamanın birinde bir padişah vardır. Eşi ölünce padişah yeniden evlenir. Evvelki eşinden 7-8 yaşlarında bir oğlu vardır. Bir gün padişah ailesiyle beraber sarayın bahçesinde, ağaçların altında âlem yapmaktadır. Bu sırada ağaca konan kuşlar ötmeye başlarlar. Kadın, padişaha, "Ah padişahım, kuşdili bileceksin de bu kuşların birbirlerine ne dediklerini anlayacaksın, kim bilir ne diyorlar." der. Padişahın ilk eşinden olan oğlu da yanlarındadır. Babasına, "Ben o kuşların ne dediğini anlıyorum." der. Babası söylemesini isteyince, "Haset edersiniz, o yüzden söylemem." der. Babası ve analığı ısrar edince kuşların ne konuştuklarını anlatır: "Öyle bir zaman gelecek, oğlunuz Osman padişah olacak; biriniz eline su döneceksiniz, biriniz de peşkir tutacaksınız. Anası su dönecek, babası peşkir. Kuşlar bunu diyor.". Bunu duyar duymaz analığın içine bir

hasetlik düşer, "Bak bak padişahım, bak bu bok ne fikirler kuruyor. Demek zaman gelecek, bu bizi hizmetçi edecek. Ya bu oğlan gidecek ya beni boşayacaksın!" diye çıkışır. Padişah yaşlı, karısı gençtir. Ayrıca padişah karısına âşıktır. Padişah ne etsin, oğlunu cellada teslim edemez. Bir sandık yaptırır, içini su geçmeyecek şekilde hazırlatır. Oğlanı bunun içine koyup denize bırakır. Dalga bunu vura vura bir kıyıya çıkarır. Fakir bir motorcu bakar ki dalgalar bir sandık getiriyor. Yanındakilere, "Uşaklar, bu sandıktaki can ise benim, para ise sizin." der. Sandığı sudan çekip alırlar, bakarlar ki içinde 7-8 yaşlarında bir çocuk var. Motorcunun da zürriyeti yok, buna çok sevinir. Çocuğu alıp evine götürür, karısına gösterir, "Dünyalığımızı buldum, bu çocuğu evlat edinelim." der. Öyle yaparlar, besleyip büyütürler.

Günler gelir geçer. O şehrin padişahının bahçesine üç karga tebelleş olur. Padişah nereye giderse kargalar da oraya gelir. "Ga ga gi ga ga gi" öter dururlar. Padişah saraya gider, gelirler; yatağına gider, gelirler. Padişah âciz kalır. Sonunda tellal çıkarır, bu kargaların dilinden kim anlarsa padişah onların dünyalığını verecek diye duyurur. Kayıkçı da bu haberi duyar. Akşam olunca duyduklarını karısına anlatır. Bu sırada çocuk da onları dinler, olanları öğrenir. Anasıyla babasına "Ben o kargaların dilinden anlardım. Sen git, padişaha söyle, ben yarın kargaların ne dediklerini padişaha söylerim." der. Kayıkçı saraya varır, padişaha durumu anlatır. Padişah hemen çocuğu getirmesini ister. Babası çocuğu getirir. Vezir vüzera, şehrin büyükleri herkes oradadır. Biraz sonra kargalar pencereye konarlar. İki döğüşmeye başlar, biri de seyreder. Padişah çocuğa, "Oğlum, ben bu kargaların sesinden âciz kaldım, bunların arzusu nedir?" diye sorar. Çocuk şöyle cevap verir: "Padişahım, döğüşenler karı koca, kenarda duran da bunların cücükleri. Bu cücük iki üç günlükken bu şehirde bir kıtlık olmuş. Bu sebepten ona yedirecek bir şey bulamamışlar. Tabii kendileri de aç. Dişi karga terk-i diyar edip bolluk bir yere gitmiş. Erkek karga cücüğü bırakıp bir yere gidememiş. Bulduğu az bir yiyecek hem kendine hem de cücüğe bakmış. Kıtlık geçince dişi karga geri dönmüş. 'Bunun yumurtasını ben yumurtladım, üstünde ben yattım, cücüğü ben çıkarttım, cücük benimdir.' demiş. Erkek karga ise 'Evet sen yumurtladın, zahmeti sen çektin, ama ona ben baktım, cücük benimdir.' demiş. Padişahım, bunlar senin bir karar vermeni bekliyorlar. Sürekli senin başında ötüşüp kavga etmelerinin sebebi budur. Şimdi bu cücük erkeğin mi yoksa dişinin midir?". Padişah, "Dişi durup bakmamış ve gitmiş. Eğer

erkek bakmasaydı bu cüçük ölürdü, bu sebepten cüçük erkeğindir." demiş. Dişi karga çekilir, cüçük erkeğe kalır. Padişah kayıkçının dünyalığını verir. Ama bakar ki çocuk çok kafalı, bunu yanına almak ister. Kayıkçıya, "Bu çocuğu bana vereceksin, ne istersen iste." der. Kayıkçının neyi yitecek, ağırlığınca para alıp çocuğu padişaha verir. Padişah çocuğu mektebe gönderir, tahsilini yaptırır.

Zaman geçer, padişah ölür. Bu padişah oğludur deyip çocuğu padişah yaparlar. Aradan birkaç sene geçince yeni padişah babasının memlektine gitmek ister, babasını görecek. Yola çıkar, baba evine ulaşır. Babası yaşlanmış, başka zürriyeti de olmamıştır. Haber gönderirler, filan memleketin padişahı geliyor diye. Oğlan gider, padişahın misafiri olur. Yerler içerler. Yemekten sonra babası genç padişahın eline su döker, anası da peşkir tutar. Bütün hizmeti babası görmektedir. Genç padişah babasına, "Senin zürriyetin yok mu?" diye sorar. O da hiç uşağı olmadığını söyler. Babasının kendisinden bahsetmemesi üzerine çocukluğunda başına gelenleri anlatır: "Bir tarihte sen annemle bahçede ağacın altında otururken kuşlar ağaçta ötüşüyordu. Ben size ne anlattıklarımı söyleyince beni denize attınız. İşte ben o oğlunuzum. Beni bir motorcu aldı. Sonunda padişah oldum. Buraya geldim, elime su döktünüz, peşkir tuttunuz. Ben bunun aksini söylememiştim. Ama siz benim sözümü tersine çektiniz.". Yerler, içerler, muratlarına ererler (Sakaoğlu, 2002:459-62).

4.2. Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatı

Azerbaycan sahası Türk edebiyatı, İskender-i Zülkarneyn'i konu alan metinler açısından oldukça zengindir. Özellikle sözlü edebiyatta bu zenginliğe, Anadolu sahası da dâhil olmak üzere Türk dünyasının diğer sahalarında rastlanmaz. Söz konusu edebiyatta İskender, birçok metnin sadece ana kahramanı olarak kalmaz, aynı zamanda konusu çok farklı eserlere bazen karşılaştırma, bazen ders verme veya başka nedenlerle dâhil olur. İskender konusunun bu sahada nasıl yaygınlık kazandığını, eserlerini Farsça yazmasına rağmen aslen bir Türk olan Genceli Nizâmî'nin etkisinde aramak gerekir.

Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğan ve yine aynı şehirde ölen Nizâmî, verdiği eserlerle gerek İran gerekse Türk edebiyatında iz bırakmış bir sanatkârdır. Onun, *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adlı iki kitaptan oluşan İskendernâmesini de içine alan hamsesi, Türk edebiyatında birçok müellifi etkilemiş, hamse tercüme ve tanzir edilmiştir. Nizâmî,

Şerefnâme'de İskender'in daha çok hükümdarlık yönünü ele alır. *İkbalnâme*'de ise İskender bir düşünür ve peygamber olarak tasvir edilir.

Nizâmî eserini yazarken konuyla ilgili bazı tarihî kaynakları ciddî anlamda incelemiş, bunun yanında sözlü edebiyatın pek çok türünden de faydalanmıştır. Onun hamsesinde irili ufaklı yüzlerce efsaneye ve rivayete rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı onun kendi hayal ürünüdür. Bir kısmı ise yazılı ve sözlü kaynaklardan alınarak işlenmiş, geliştirilmiştir. Nizâmî, gerçek birer tarihî kişilik olan hükümdarları anlatırken yerli efsanelerden büyük bir ustalıkla yararlanmıştır. Nûşrevân, Sultan Sencer, Hüsrev, Şîrîn, Behrâm, İskender ve diğerleri bu şekilde ortaya çıkmış karakterlerdir. Şairin, bunlarla ilgili halk arasında mevcut bulunan efsaneleri değiştirip olgunlaştırarak eserine almış olması muhtemeldir (Pirsultanlı, 2008: 155-8).

Nizâmî'nin eserlerini, içerdikleri efsane ve rivayetler açısından değerlendiren Sednik Paşa Pirsultanlı, *Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anıtlarımızla Karşılaştırmalı Tetkiki* adlı eserinde M. Alizade'den nakille Nizâmî'nin klasik şairler arasında halk sanatı hazinesinden en fazla faydalanan isim olduğunu vurgular. Azerbaycan folkloru ve Nizâmî öylesine sıkı sıkıya kaynaşmıştır ki, bunların birbirinden ayrılması ve kimin kimden daha fazla faydalanmış olduğunun tespiti çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Pirsultanlı, eserin "İskendernâmede Efsane ve Rivayet Motifleri" (226-43) başlıklı bölümünde İskendernâmeyi ele alır. Ona göre Nizâmî'nin İskender'le ilgili konuyu seçmesi, söz konusu efsanelerin o dönemde de var olduğunu kanıtlamak için yeterli bir sebeptir. İskendernâmenin çeşitli sahneleri ve motifleriyle ilgili derlenmiş folklor örnekleri üzerinde yapılan araştırmalar, efsane ve rivayetlerin sadece şairin hayatta bulunduğu dönemde yaygınlık kazanmadığını, çok daha eski dönemden beri mevcut olduğunu ve ağızdan ağıza geçmek suretiyle ölümsüzlük kazandığını ortaya koymuştur. İskender'le Dârâ'nın sözlü ve silahlı mücadelelerini konu alan masallarda halk bilmecelerinden geniş ölçüde yararlanıldığı bilinmektedir. Örneğin Dârâ elçilerini İskender'e gönderirken bir çevgân, bir top ve bir miktar susam gönderir.¹⁶ Bunlardan çevgân ve top İskender'in daha bir çocuk olduğunu, susam taneleri ise

¹⁶ *Şerefnâme*'de Dârâ ve İskender arasındaki bu olay, "Dârâ Elçisinin İskender'in Yanına Gelmesi", "Dârâ'nın İskender'le Muharebeye Ordu Çıkarması", "Dârâ'nın Ordu Komutanları ile Maslahatı", "Dârâ'nın İskender'e Mektubu", "Dârâ'nın Mektubuna İskender'in Cevabı" başlıklarıyla anlatılır (Nizami, 2004a: 110-39).

Dârâ'nın askerlerinin çokluğunu ifade etmektedir. Dârâ'nın ne demek istediğini anlayan İskender, susamı sarayın bahçesine saçar, kuşlar gelip onları yer. Onun susam kadar askeri olsa bile benim kuşlarım onları yer demek ister. Karşılığında da küçük bir çuvala acı üzerlik tohumu koyar. Onlarla da ordusunun yakıcılığını ifade eder. İskendernâme'de Berde hükümdarı Nüşâbe ile Çîn hükümdarının da böyle derin anlamlı halk bilmeceleleri sayesinde manevî zaferler kazandıkları görülür. Bunun yanında Azerbaycan masallarının bazı motiflerini çağrıştıran sahnelere de rastlanır ki daha sonra bunlar yeni birer masala dönüşmüştür.¹⁷

Gence'de hayatını geçiren Nizâmî'nin o bölgenin iyi bildiği kültürel dokusuna dair unsurları yer yer eserlerine taşıması, bu eserlerin Azerbaycan sahasında çok okunmasını, yayılmasını ve yukarıda da ifade edildiği şekilde halk arasında masal, efsane, hikâye gibi farklı formlarda anlatılır olmasını sağlamıştır. Makedonyalı İskender'in savaşlarla geçen hayatından başka içerisinde çok farklı alanlara ait ansiklopedik bilgiler, mitolojik ve masalsı olağanüstü unsurlar barındıran İskendernâme, söz konusu türde anlatmaların oluşması noktasında son derece elverişli bir yapıya sahiptir. Daha önce de ifade edildiği üzere Nizâmî eserini yazarken yazılı kaynaklar yanında masal, efsane, hikâye ve çeşitli rivayetlerden yararlanmışır. Diğer taraftan İskendernâme'ye alınan bu metinler ilerleyen zamanlarda yine halk arasında birer anlatmaya dönüşmüş ve yeni masal, efsane, hikâye ve rivayetler meydana getirmiştir. Burada yazılı ve sözlü kaynakların birbirini beslediği ve iki kaynak arasında yoğun bir etkileşimin olduğu anlaşılmaktadır.

İskendernâmenin ilk kitabı *Şerefnâme* Abdulla Şaik (Nizami, 2004a), ikinci kitabı *İkbalnâme* ise Mikayıl Rzaquluzade (Nizami, 2004b) tarafından Azeri Türkçesine tercüme edilmiştir. Her iki mütercim de Nizâmî'yi beyit beyit takip etmiş, herhangi bir ekleme ya da çıkarma yapmamıştır. Bir başka tercüme ise Menûçehr Han Hakîm'in yedi ciltlik eserinden yapılmış olan ve yer yer manzum kısımlar da ihtiva eden *İskendernâme-i Türkî* adlı tercümedir (1335). Söz konusu eserin mütercimi belli değildir. Doğu Azerbaycan'da yakın dönemde yapılan bu tercümelemler aslında yukarıdan beri üzerinde

¹⁷ Pirsultanlı'nın söz konusu eserinde masala dönüşen metinlere, H. Alizade ve M. H. Tahmasip'in hazırladıkları *Nizami'nin Eserlerinin El Versiyonları* (Bakü, 1941) adlı çalışmada yer alan "İskender ve Saraç Ümran", "İskender ve Fakir", "İskender ve Çoban", "İskender'in Ölümü", "İskender'in Annesi", "Boynuzlu İskender", "İskender'in Kuş Dilini Öğrenmesi" vd. masallar örnek olarak verilmiştir.

durulan ve çok önceden beri var olan İskender'le ilgili sözlü kültürün ve Farsça metinlerin üzerine sonradan gelmiş tercüme olarak görülebilir.

Azerbaycan sahasında var olan İskender'le ilgili anlatmalar içinde ölümsüzlük suyuyla (âb-ı hayat) ilgili olanlar önemli bir yer tutar. Bazı metinlerde tamamen bu konu işlenirken bazılarında aynı konu bir bölüm olarak yer alır. "İskender'in Karanlık Dünyaya Gitmesi", "İskender ile Diri Baba", "Zulmet Taşı", "İskender'in Vasiyeti" gibi anlatmalar bu konuyu işleyen metinlerdir. "Lokmân", "Kuş Dili Bilen İskender", "İskender'in Güneşten Haraç Alması", "İskender'in Boynuzu", "Kabele Kalesi", "İskender'in Şirvan'a Gelmeye", "Tepegöz", "İskender ve Filozof Diyojen", "İskender'in Vakası", "İskender ve Veziri", "Nüşâbe" gibi masal, efsane veya rivayetler de İskender'le ilgili anlatmalardandır. Ancak bu anlatmaların en geniş ve kapsayıcı olanı "İskender Padişahın Nağlı" başlığını taşıyan masal metnidir. *Azerbaycan Nağlıları*'nın II. cildinde yer alan söz konusu bu masal, İskender'in babasının olağanüstü evliliği, İskender'in doğumu, padişah olması, başındaki boynuz, âb-ı hayatı araması, ölümü ve bir avuç toprak koyulunca avucunu kapatması gibi birden fazla anlatmayı iç içe barındıran bir özelliğe sahiptir. Aynı masal "İskender Zülkarneyn" adıyla da anlatılmaktadır. Söz konusu bu metinlerin çoğunluğu mensurdur ancak manzum olanlar da vardır. İskender-i Zülkarneyn'le ilgili tespit edilebilen metinler özetle şöyledir:

4.2.1. İskender'in Karanlık Dünyaya Gitmesi

İskender ölümsüzlüğe ulaşmak için askerleriyle ab-ı hayatı aramaya çıkar. Bir adada ab-ı hayatı arayan Hızır'la karşılaşır. Birlikte yola koyulurlar. Giderken korkunç seslerin geldiği bir mağaraya varırlar. Hızır, İskender'e "Korkma, seni karanlıklar ülkesine götüreceğim, önümüze düş, gidelim." der. Giderken bir tufan kopar, her birini ayrı bir yere savurur, İskender de bayılır. Ayıldığında her yerini sular kaplamıştır. Birden Hızır ortaya çıkar, "Gözlerinizi yumun ve ben açın deyince açın." der. Öyle yaparlar, gözlerini açtıklarında kendilerini bir çimenlikte bulurlar. Yirmi yıl yol giderler. Bir mağaranın önüne gelirler. Hızır orada bulunan bir kuşa yolun nereye çıktığını sorar. Kuş yolun karanlık dünyaya, ab-ı hayata gittiğini söyler. İskender adamlarını mağaranın ağzında bırakır ve Hızır'la yola devam ederler, karanlık dünyaya girerler. Bir su sesi duyunca oraya yönelirler. İki çeşme vardır. Birinin suyu pırl pırl, diğerrinin ise adidir. İskender sormadan parıldayan sudan içer. Hızır ise biraz düşünür, sonra adi sudan içer.

Bunlar geri dönecekken mağaranın ağzındaki kuş şöyle der: "Ayağınızın altındaki taşlardan götüren de pişman olacak götürmeyen de. İsterseniz götürün, isterseniz götürmeyin." İskender "Taşı ne yapayım!" deyip sadece bir iki tane alır, Hızır ceplerini doldurur. İskender ölümsüzlük suyundan içtiğinden emindir. Böyle düşünerek aydınlık dünyaya çıkarlar. Kuş hangi sudan içtiklerini sorar, onlar da anlatırlar. Kuş İskender'e "Senin içtiğin ab-ı hayat değil, Hızır'inkidir, Hızır'a ölüm yok." der ve gözden kaybolur. İskender çok üzülür. Bir çimenliğe gelirler. İkisinin de aklına taşlar gelir. Bakarlar ki bunlar taş değil zümrüttür, cevherdir. Her ikisi de pişman olurlar. Biraz giderler, İskender fenalaşır, öleceğini anlar ve anası ağlamasını diye gösterişli bir cenaze töreni yapılmasını vasiyet eder. Şah ölür ancak gözleri açık kalır, ne kadar uğraşırlarsa da kapanmaz. Sonunda bir koca kişi gelir ve "Ey İskender, dünya malına doymadın, senin payını vereyim." der. Yerden bir avuç toprak alıp gözlerine serper. İskender hemen gözlerini kapar. Cenazesi büyük bir törenle gömülür. Ancak elini bir türlü mezara sokamazlar. Yine o yaşlı derviş gelir, eline biraz toprak koyar. İskender hemen elini içeri çeker (Araslı, 1985: 225-32).

4.2.2. İskender'in Zulumata Gitmesi

Günlerden bir gün İskender, vezirine "Benim bunca malım var. Ben ölünce bu padişahlık kime kalacak, ömrü uzatmak için ne yapmalıyım?" der. Vezir, "Dünya görmüş, akıllı adamları çağırıp onlara soralım, onlar bilirler." diye cevap verir. Adamlar çağrılır, içlerinden aksakallı biri şöyle der: "Zulmette âb-ı hayat vardır. Ondan içen ölmez. Ancak yolu çok cefalı, belalıdır." İskender hemen hazırlık yapar, zulmete doğru yola çıkar. Çimenlik bir yere varırlar. Bu sırada oraya üç derviş gelir. İskender dervişlere erzak verilmesini ister. Ancak dervişler "Biz pay almayız, pay veririz." derler. İskender, pay olarak ne verdiklerini sorar. Dervişlerden biri, "Müşkülde kalanlara yardım ederiz. Kimin istediği şey nerede ise söyleriz, o da gidip bulur." diye cevap verir. İskender şöyle der: "Benim arzum ölmemek, bu nedenle âb-ı hayatı aramaya gidiyorum." Derviş, "Zulmete gidersen, suyu bulursun ya da bulamazsın, o çetin bir iştir. Ancak şu tarafta bir dağ var, oradakiler hiç ölmezler. Siz o tarafa gitseniz dağdan sizi de çağırırlar." diye karşılık verir. İskender dervişin bu sözünü sınamak ister. Önce adamlarını gönderir, giden geri gelmez. Bir zaman sonra dağdan adıyla İskender'i çağırırlar. İskender de sese doğru gitmeye başlar. Gide gide dağın dumanlı tepesine varır. Sesin geldiği yerde bir

büyücü vardır. Burada taşa dönüşmüş sayısız adam görür. İskender geri dönmek isteyince büyücü ona hücum eder. İskender bir kılıç darbesiyle büyücüyü öldürür, tılsım bozulur. Tılsım bozulunca taşa dönen adamlar dirilir ve kendilerini tılsımdan kurtaran İskender Zülkarneyn'e teşekkür ederler.

Tekrar yola koyulurlar. Üç yol ayrımında abit bir kişiye rastlarlar. Bu kişi, isteği olanlara yardım ettiğini, yolunu kaybedenlere yol gösterdiğini söyler. İskender âb-ı hayatın yerini sorar. Abit, "Bu yanda bir çeşme varmış, suyundan içen ölmezmiş. Benim yüz elli yaşında bir kardeşim var, o belki bilir." der. İskender yaşlı adamın sözünü sınamak için dağ tepe aşar, dört yol ayrımında o abide erişir. Koca abit, "Bizim iki yüz yaşında büyük kardeşimiz var, belki o bilir." der. İskender askerleriyle tekrar yola düşer. Dağlar aşar, beş yol ayrımında abide erişir. Abit ak sakallı, güngörmüş kişidir. İskender'e, "Şu dağın başında bir çeşme var, yanına üç balık al, çeşmeyi bulunca balıkları suya sal, balıklar dirilirse o su âb-ı hayattır. Ancak suyun yolunu devler yedi yerden kesmiştir. Çeşmeyi bulmak için tek başına gideceksin. Eğer altı devi öldürebilirsen, suya yakın yerde yedinciye görürsün ancak onu öldürmek zordur. Dev, yol kenarındaki kalededir. Devin başının üstünde asılı bir şişe vardır. Şişeyi al, o vakit dev ayılacak ve şişeyi vermen için sana yalvaracak. Şişeyi yere çal. İçinden bir güvercin çıkacak. Güvercinin başını kesersen dev ölür. Sonra da gidip çeşmeyi bulursun." der. İskender abidin sözünü sınamak ister. Kılıç kalkan kuşanır, askerlerini orada bırakır. Yol kenarındaki çaydan üç balık tutar. Giderken ilk devle karşılaşır. Bir kılıç darbesiyle devi öldürür. Bu şekilde diğer devleri de kılıçtan geçirir. Abidin nişan verdiği kaleye yaklaşır. Kaleye girer. Devin başının üstündeki şişeyi alır. Alır almaz da dev uyanır. Şişeyi vermesi için İskender'e yalvarmaya başlar. İskender şişeyi kırar, güvercinin başını keser. Güvercin ölünce dev de ölür. İskender oradan çıkıp dağa gelir. Araya araya çeşmeyi bulur. Getirdiği balıkları suya salar ancak balıklar dirilmez. İskender anlar ki bu hayat çeşmesi değildir. "Asıl çeşmeyi bulmak gerekir." deyip askerlerinin yanına gelir. Bir müddet yol gittikten sonra zulumata yaklaşır. O vakit askerlerine döner ve şöyle der: "Burası zulumattır. Burada zorluklar, ölüm vardır. Her kim canından korkuyorsa gelmesin. Bir de yaşlı kişiler zulumat yolunda cefa çekerler. Onlar da dönsün." Yaşlılar orada kalırlar. Askerin de yarısı gitmez. İskender kalanlarla yola koyulur. Giderken atını hızlı hızlı süren bir kişiye rastlar. Ona yetişip kim olduğunu, nereye gittiğini sorar. O

kişi, "Hayat eşmesini aramaya gidiyorum." der. Adam zulumatta âb-ı hayatı bulabilecek biri gibidir. İskender adama "Ben İskender Zülkarneyn'im. Ben de hayat eşmesini aramaya gidiyorum. Sen zeki birine benziyorsun." der. İskender atını bu kişiyle değişir. Ona karanlıkta kullanması iin bir de cevher verir. eşmeyi bulması hâlinde gelip kendisini de haberdar etmesini ister. Bu kişi Hızır peygamberdir ancak kendisini tanıtmaz. İskender askerlerinin yanına gelir. Bir müddet giderler, her yer karanlıktır. Ne yapacaklarını bilemezler. Askerlerin iinde atasını gizlice yanında getiren bir oğlan vardır. Oğlan atasına olan biteni anlatır. Yaşlı adam oğluna şöyle der: "Git İskender'e şöyle, yeni doğurmuş boz bir at getirsin, atı yavrusundan ayırsın. O at sizi zulumattan ıkarır." Oğlan atasının dediklerini İskender'e şöyler. İskender bu tedbiri beğenir. At bulunur, yola ıkılır.

Diğer taraftan Hızır hayat eşmesini bulur ve sudan ier. İskender'e de haber vermek ister. Bir de bakar ki eşme yerinde yok. İskender ise zulumatta ok gezer ancak âb-ı hayata erişemez. Bu yüzden ok gamlanır. O sırada genç bir oğlan kılığında Hızır gelir. İskender'e, "Boz ata bin, başını bu taraf evir, o sizi zulumattan ıkarır. Bir de zulumattan ıkmaya az kalınca ellerinizi yere uzatıp ne gelirse alın. Alan da pişman, almayan da." der. Hızır bunu şöyleyip kaybolur. İskender şöyleneni yapar, yola düşerler. Zulumattan ıkmaya az kala İskender ve askerler ellerini yere atarlar, ne gelirse alırlar. Bir kısmı ise almaz. Atlarını sürerler. Zulumattan ıkarlar. Aydınliğa ıkınca bakarlar ki aldıkları taşlar lal, cevherdir. Almayan pişmandır, alan da az aldım diye pişman olur (Nizami, 1940: 193-201).

4.2.3. İskender ile Diri Baba

İskender ab-ı hayat eşmesini ok arar, nihayet şirvan ülkesinde bulur. Altın kadehine sudan doldurup imek isterken bir kuş uup gelir, kanadıyla kadehe arpar ve suyu yere döker. ok kızan İskender, kuşu öldürmek ister. O sırada bir ses İskender'e şöyle der: "Kuşu öldürme, zira o kuş senin kurtarıcıdır." İskender sesin geldiği tarafa yürür, dinlemeye devam eder: "Ey İskender! Bir zamanlar ben de ab-ı hayattan iip ölümsüz oldum. Nitekim adım "Diri Baba" oluverdi. Asırlar geti. Arkadaşlarım, ocuklarım, torunlarım dünyadan götü, yalnız kaldım. Eskiden insan gibi yaşıyordum, duygularım, aklım vardı. şimdi ne gözüm görüyor, ne elim bir ele değiyor, ne beynim düşünüyor, ne de kalbim bir aşkla ısınıyor. Böyle yaşamak neye yarar? Sana acıyıp kuşu

uçurdum. Sen de benim gibi zavallı bir mahluka dönüşmeyesin." İskender bu sözler üzerine ab-ı hayattan içmekten vazgeçer, ordusunun başına döner (Acaloğlu ve Beydili, 2005: 47-8; Pirsultanlı, 2009: 359).

4.2.4. Zulmet Taşı

İskender yeryüzünü aldıktan sonra yeraltındaki zulmet dünyasını da haraca bağlamak ister. Dünyada ne kadar falcı, âlim varsa çağırır, zulmet dünyası hakkında bilgi alır. İskender'e orada bir pınarın aktığı, o pınardan içenin ölümsüzlüğe kavuşacağı anlatılır. Ancak falcılardan biri zulmet dünyasının kapısının yerini sadece Hızır peygamberin bildiğini söyler. İskender, Hızır peygamberi buldurur, fikrini ona açar. Hızır, "Bu çok zor bir yoldur, ben de yaşlandım, at üstünde duramam." deyince hemen onun için pamukla döşenmiş yumuşak bir araba hazırlanır. Hızır, "Arabayı taşımaları için daha güçlü olan katır hazırlayın. Ordu için de yavrulamış at lazım, onlar yavrularına geri dönmek için yolu bellerler." der. Hazırlık biter, yola düşerler. Zulmet dünyasının kapısını açıp geçerler. Bir zaman sonra Hızır'ı kaybederler. Hızır ölümsüzlük suyunu bulur, ondan içer. Lakin Hızır'ı bulanlar o sudan içemez. Hızır "Geri dönelim, buradaki taşlardan alabildiğiniz kadar alın." der. Ancak oradakiler bu taşları ne yapacağız deyip ya hiç almazlar ya da az alırlar. Yavruları ışıklı dünyada kalan atlar geldikleri yoldan geri dönerler. Zulmet taşlarını getirenler bakarlar ki bunlar lal, cevahirdir. Az alan az aldım diye, almayan neden almadım diye pişman olur (Mirzayev vd., 2006: 15-6).

4.2.5. İskender

I. Metin

Makedonyalı İskender cesur biridir. Ölmek için ölümsüzlük suyunu bulup içmek ister. Lakin suyun olduğu yere girmeye cesaret edemez, orada dolanır durur. Ordusunda, atası kör biri vardır. Kör adam oğluna "Neden burada dolanıp duruyoruz?" diye sorar. Oğlu da olayı anlatır. Adam, "İskender'e söyle, yeni doğmuş bir ata binsin, yavrusunu burada bıraksın, at onu buraya getirecektir." der. Oğlan gidip bunu İskender'e söyler. İskender "Sen bunu nereden bildin?" diye sorunca oğlan atasından haber verir. İskender yavrulamış bir ata biner ve yola çıkar. Yolda birine rastlar, selamlaşırlar. Adam İskender'e kim olduğunu sorar, İskender kendini tanıtır, ölümsüzlük suyunu aramaya gittiğini söyler. İskender de adama sorar, adam Hızır olduğunu söyler. İki kişi yoldaş olup giderler. Nihayet suyun yanına varırlar. Burada biri kara diğeri ak iki su vardır. Hızır,

İskender'e "Hangisinden içmek istersen önce iç." der. İskender her gün içtiğimiz su ak su, ölümsüzlük suyu kara su olmalı diye düşünür ve kara sudan içer. Hızır ise ak sudan içer. Sonra İskender çok yaşamaz, ölür. Rivayete göre Hızır aleyhisselam bir peygamberdir. Suyu içer, bugüne kadar yaşamıştır, bundan sonra da yaşayacaktır. Büyüklerin dediğine göre ölümsüz üç kişi vardır. Hızır aleyhisselam karada, İlyas aleyhisselam suda, İsrail aleyhisselam ise göktedir.

II. Metin

Ona İskender Zülkarneyn veya II. Filip'in oğlu Makedonyalı İskender derler. Ancak Filip'in çaldığı bir çocuk olduğu da söylenir. Çok bilgilidir. Hindistan'a kadar gitmiştir. Orada askerini yılanlar ve böcekler kırmıştır. Sonra kendisi de ölmüştür. Altın toplamak için çok gezmiş, çok altın biriktirmiştir. Hatta dediklerine göre bizim bu Surhay Dağı'nda da onun altını vardır ancak tılsımlıdır. Hızır Nebi ile Hızır İlyas da onun yanındadır. Bir gün birlikte giderlerken bir kuyu görürler. Bakarlar ki bu dirilik suyu değil, içeride altın vardır. Bundan götüren de pişmandır götürmeyen de. Götüren az götürdüm diye, götürmeyen neden götürmedim diye pişman olur. Dere gibi bir yere gelirler. Sol tarafta askeriyle İskender Zülkarneyn, sağ tarafta Hızır Nebi ile Hızır İlyas vardır. "Burada biraz dinlenelim, namaz kılalım, yemek yiyelim." derler. Yanlarında balık da vardır. Namazlarını kırlarlar. Bakarlar ki balık canlanmış, suda yüzüyor. Bunun ölümsüzlük suyu olduğunu anlarlar. Ancak sudan içmek Hızır Nebi ile Hızır İlyas'a nasip olur. Onun için Hızır Nebi karada, Hızır İlyas sudadır. Kişi dara düştüğünde yardıma gelir. Farklı kılığa girer. Ancak kişinin özü doğru olmalı, kimseyi incitmemiş olmalı, vicdanlı olmalı, Allah'ı, peygamberi bilmeli.

III. Metin

Surhay Dağı'nda bir su kaynağı vardır. İskender Zülkarneyn dağın dibinden geçerken tılsıma yakalanır, altınını orada bırakır. "Öldüğüm vakit beni tabuta koyun, ne zaman elim düşerse orada gömün. Ne kadar malım varsa hepsini anamın önünden geçirin, sonra da beni geçirin. Anam anlasın ki benim bu kadar malım mülküm var, hiçbiri beni saklayamadı. Evvel Allah yarattı, ahir canımı o alır. Anamı bu teselli eder. Onu saklayabilseydi o devrin doktoru, Lokmân'ı saklayabilirdi." der. Birçok yer gezdirirler ancak eli düşmez. Bir memlekette nurani bir kişi, onun avucuna biraz toprak koyar, o vakit eli yana düşer. Orada gömerler.

IV. Metin

İskender ölümsüzlük suyunu bulmak ister. Yanına, "Belki geleceğimi anlayıp oraya kap koyarlar ve beni zehirlerler." diye düşünüp bir kap alır. Gide gide suyu bulur, sudan kaba doldurur. Tam içeceği sırada, "Buradan bir dilenci geçse, yeni kapla su verip ona denetsem, eğer ona bir şey olmazsa, ölmezse ben de içsem." diye düşünür. O vakit bir dilenci gelir. Kabı doldurup sudan verir, dilenci de içer. Sonra İskender de içmek ister ancak birden suyun kaynağı kurur. Her ikisi de pişman olur. Dilenci, dilenci olarak sayısız yıllar yaşayacağım diye, İskender ise ben büyük bir padişahım, neden bana kısmet olmadı diye pişman olur.

V. Metin

İskender ölümsüzlük suyundan içmek istediği zaman orada çok kötü vaziyette bir köpek görür. "Eğer içersen ben de onun gibi olurum, öyle olmaktansa içmem, insanın ayıbını toprak örter." der ve sudan içmez.

VI. Metin

İskender'le papağan arkadaştır. Papağan İskender'in ölümsüzlük suyunu aradığını öğrenince "Gel birlikte gidelim, sana suyu gösteririm ancak hangisi ölümsüzlük suyudur söylemem." der. Giderken bir yere gelirler, bakarlar ki iki su kaynağı var. Birinin suyu bulanık, diğerrinin durudur. Papağan "Bunlardan hangisi senin kısmetinse iç." der. İskender Zülkarneyn duru su ölümsüzlük suyudur diyerek ondan içer. Geri dönerler. Papağan, İskender Zülkarneyn'e hangi sudan içtiğini sorar. İskender duru sudan içtiğini söyleyince papağan, "O ölümsüzlük suyu değildi, diğerr suydur." der. İskender geri dönmek ister ancak yolu ejderhalar kapatmıştır. Yolda İskender Zülkarneyn ölür. Anasına haber gider. Anası "Ben onu biliyordum, o ölümsüzlük suyu için gitmişti, bütün dünyaya ağalık etmek istiyordu. Atasözüdür, Süleymân'a kalmayan dünya hiç kimseye kalmaz. İşte İskender'in ölüsünü getiriyorlar." der.

VII. Metin

Atalarımız derler ki Hızır Nebi kıyamete kadar ömür ister. Ama İskender Zülkarneyn de aynı şeyi ve ayrıca yeryüzünün hükümdarlığını ister. Önüne altın koyarlar, o altınları istemez. İskender Zülkarneyn'den anlatayım. Ben bunları ilmihâlden, fazilet kitaplarından öğrendim. Bir defa bir dereden geçerken asker yorulur, geri dönmek ister. O da "Bu dereden geçerken ayağınıza ne takılırsa alın." der. Askerlerden bazıları

çok yorgun olduklarını söyleyip almak istemez, bazıları ise "Padişahımız ne dediyse onu yapalım, padişahın sözü Allah'ın sözüdür, az da olsa alalım." derler. Karanlık bir yerden geçerken ayaklarına takılanlardan alırlar. Padişah karanlıktan ışığa çıkınca "Kim ne topladıysa çıkarsın." der. Çıkarırlar, bakarlar ki bunlar altındır. Hiç almayanlar neden almadık diye pişman olup dövünürler. Alanlar ise az aldıkları için pişman olurlar. İskender Zülkarneyn, "(Kişi) kendisi ne götürdüyse ondan olsun." der. Bu onun sözüdür.

IX. Metin

İskender Zülkarneyn gün doğumundan gün batımına kadar her yere hükmetmiştir. Allah ona altın boynuz vermiştir. Bir gün asker başına "Ölümsüzlük suyunu aramaya gideceğim. İki bin kişilik bir ordu hazırla, yaşları yirmi ile yirmi iki arasında olsun." der. Yaşlı bir kişinin buraya iki oğlu düşer. Ataları da onlarla birlikte gelmek ister. Ataları "Siz beni çuvala koyup ata yükleyin, belki benim de faydam olur." der. Yola çıkılır, ölümsüzlük suyu olan gölün kenarına varırlar. İskender'e bir bardak su getirirler. İskender tam içecekken durur, "Dünyada bir tek ben kalırsam olmaz. Anama da içireyim, birlikte yaşayalım." der ve bardağı asar. Fakat rüzgâr esince bardak yere düşer ve kırılır, su dökülür. İskender uyanınca kırık bardağı görür. Hemen gölün kıyısına gider. Bakar ki göl kurumuş. Asker başını çağırır. Ona "Ben öleceğim, sana üç vasiyetim var. Birincisi beni tabuta koyduğunuz vakit sağ elimi açıkta bırakın, elimi nerede yumarsam orada gömün. İkincisi anama söyleyin. Benim için büyük bir hayır yapsın. Toplananlara oğlumun vasiyeti var, yemekten dert ehli yemesin diye söylesin. Üçüncüsü, üç gün geçince anam üç cuma gelip "Ey İskender!" diyerek beni çağırsın, ben ona cevap vereceğim." der. İskender ölür. Yaz günüdür, ölü kokmaya başlar. Yaşlı kişi "Ölüyü neden gömmüyorsunuz?" diye sorar. Onlar da "İskender'in vasiyeti var, elini nerede yumarsa orada gömeceğiz." derler. Adam yerden biraz toprak alır ve İskender'in avucuna koyar. El hemen yumulur. Adam, "Dünyadan kâim almadan gidiyor, o nedenle eli açıktı, artık defnedin." der. Anası büyük bir yemek verir. Oradakilere, "Oğlumun vasiyetidir, dert ehli yemesin." der. Böyle deyince herkes kaşığı bırakır. Anası bilir ki oğlu bunu teselli için vasiyet etmiştir. Dünyada dertsiz kimse yoktur, bunu bilsin istemiştir. Anası üç gün geçince cuma günü İskender'in kabrine gider. "Ey İskender!" diye oğlunu çağırır, haber alamaz. İkinci cuma tekrar gelir, yine haber alamaz. Melul, perişan geri döner. Üçüncü cuma gelir, "Ey İskender Zülkarneyn!" der, İskender

"İşitiyorum ana!" diye cevap verir. Anası "Neden bana iki cuma haber vermedin?" diye sorar. İskender anasına şöyle der: "Benim altımda altı İskender daha var, yedinci benim. Sen İskender Zülkarneyn deyince beni çağırdığımı anladım."

X. Metin

Zülkarneyn nereye gidip mal mülk edinse onları getirip anasının önüne koyar. Böylece çok malı mülkü birikir. Bir gün eceli gelir, kırk yaşında ölür. Anası dört oğlan getirir ve "Her gün size bir altın vereceğim, benimle bu cenazeyi gezdireceksiniz. Yeryüzünde İskender'i diriltecek bir hekim var mı arayacağız." der. Gezerken bir ırmağın kenarına gelirler. Bakarlar ki sudan bir el çıkıyor, tekrar batıyor. İskender'in anası "Cenazeyi koyun, yazıktır, o batanı kurtarın." der. Oğlanlar suya girerler, tam eli tutacakken el batar başka bir yerden çıkar. Dört oğlan burada suya batar, perişan olur. O sırada Hızır Nebi gelir, kadına ne yaptığını sorar. Kadın da "Bu benim oğlum İskender, onu diriltmek için gezdiriyorum. Suda biri var, bu çocuklar da onu kurtarmaya çalışıyorlar." der. Hızır Nebi çocukları çağırır. "Sizin beşinizin kalbi bir olsa da cenaze dirilmez. Varın gidin, cenazeyi gömün." der. Hızır Nebi böyle deyince onlar da dönüp giderler (Rüstemzade, 2006: 147-54).¹⁸

4.2.6. Lokmân

Evvel zamanda Lokmân adlı bir hekim vardır. Lokmân'la oğlu bir gün başka bir memlekete giderler. Bir müddet burada kalırlar. Bir gün memleketin padişahı hastalanır. Şehrin hekimleri derdine çare olamazlar. Bu durumdan Lokmân haberdar olur ve saraya gidip hekim olduğunu söyler. Padişah Lokmân'a "Beni iyileştirirsen seni dünya malına boğarım." der. Lokmân, padişahın hastalığını bulur ancak tedavi için padişaha "Oğlunu gözünün önünde öldürüp kanıyla seni iyileştireceğim." der. Padişahın bir tek oğlu vardır. Vezir vekil padişahı razı ederler. Lokmân padişahın yattığı odanın ortasına bir perde çektirir. Veziri çağırıp gizlice bir koyun getirir. Sonra da padişahın gözünün önünden geçirip oğlunu perdenin ardına alır. Bunları görünce padişahın bedeni yaprak gibi titrer. Lokmân bu sırada koyunu kesip kanını bir testinin içine doldurur. Sonra kandan bir bardak alıp padişahın üstüne serper. Padişahın yüreği kalkar. Vezir vekil koşup padişahı ayıltırlar. Bu üç kez tekrar eder. Padişah her defasında kusar ve bedenindeki hastalık

¹⁸ "Tarihî Şahsiyetler Hakkında Rivayetler" ana başlığı, İskender" alt başlığıyla on metin sıralanmıştır. Bunlardan VIII. metne Derbent Kalesi'yle ilgili olduğundan bu kısımda değil, daha sonra yer verilmiştir.

ağzından dökülür. İyileşince oğlunu sağ gören padişah çok sevinir. Ama Lokmân'a hiçbir şey bağışlamaz. Günlerden bir gün padişah Lokmân'a "Başka bir adam benim gibi hastalansa onu da iyileştirir misin?" diye sorar. Lokmân iyileştireceğini söyleyince padişah buna kızar. Şehrin kenarında derin bir zindan hazırlatır ve Lokmân'la oğlunu oraya kapattırır. Zindanın etrafına hendek kazdırıp su doldurtur. Ay geçer, yıl dolanır, günlerden bir gün İskender bu memleketi alır. Lokmân'ın bu şehirde kırk yıldır zindanda kapatıldığını öğrenir. Hemen adamlarını oraya gönderir. Zindan karanlıktır. Biraz ilerleyince bir köşede iki kişinin olduğunu fark ederler. Onları İskender'in huzuruna getirirler. Lokmân'ın kirpikleri uzamıştır, gözleri ve yüzü görünmemektedir. İskender derhâl ikisini de hamama gönderir, saçlarını, tırnaklarını kestirip temizlettirir. Lokmân'la oğluna büyük ihtiram gösterir ve yanına alır (Ahundov, 1978: 239-41).¹⁹

4.2.7. İskender Kuş Dili Öğreniyor

Bir gün İskender gökyüzünde sürü hâlinde kargaların uçtuğunu ve kendi dillerince konuştuklarını görür. Bu durum her gün böyle devam eder. İskender vezirine bunun sebebini öğrenmesi için kırk gün süre verir. Vezir gece gündüz düşünür, birçok şehir gezer ancak bir çare bulamaz. En son vardığı şehirde vakit akşama yaklaşır. Dükkânını kapatmak üzere olan bir tacirin yanına varır. Tacir veziri alıp evine götürür. Tacirin geçmişten ve gelecekte haber veren akıllı bir kızı vardır. Vezir kendisini bir derviş olarak tanıtmıştır. Kız onu görür görmez İskender'in veziri olduğunu anlar. Vezire "Ben seni tanıyorum, eğer benden İskender'e bahsetmezsen aradığın kişiyi bulurum." der. Vezir söylemeyeceğine dair yemin eder. Kız vezire "Buradan güneşin doğduğu tarafa üç gün üç gece git, karşına virane bir ev çıkacak. O evde yaşlı biri vardır, bütün hayvanların dilini bilir." der. Vezir ertesi günü yola çıkar, virane evi bulur. Evde ak sakallı yaşlı bir kişi vardır. Yaşlı adam vezire "İskender seni niçin gönderdi biliyorum." der. Vezir kendisini İskender'e götüreceğini söyleyince yaşlı adam "Sen yola çık, oraya vardığında ben de gelmiş olacağım." der. Vezir üç günde vatanına varır, yaşlı adam da

¹⁹ Masal bazı farklarla *Azerbaycan Nağulları*'nda (2005: 118-23) da yer alır. Ancak yukarıdaki masal söz konusu masalın sadece ilk kısmını oluşturmaktadır. İleriki kısımlarda Lokmân Hekim'in iyileştirdiği hastalar ve hekimlikteki bilgisi, hüneri anlatılır. Ayrıca Lokmân Hekim'in başka bir hekimle hastaları iyileştirme ve ilaç yapma konusundaki mücadelesi de vardır. Bu mücadele Kara Namazov tarafından tertip edilen *Azerbaycan Uşak Edebiyatı Antolojisi*'nde (2005: 219-20) "İki Hekim" adıyla manzum olarak da yer alır. Burada yer alan manzume 12 beyitlik kısa bir manzumedir. Aynı manzume "İskender Devrinde İki Hekim" başlığıyla ve bazı küçük farklarla 13 beyit olarak Seyid Azim Şirvani'den yapılan seçmeye de alınmıştır (2005: 48-9).

Simürg kuşunun kanadında oraya ulaşır. İskender'in huzuruna çıkarlar. İskender yaşlı adama "Bana hayvanların dilini öğret." der. Yaşlı adam "Öğretirim, lakin bir kişi hayvan dilini başka birine öğretirse hemen ölür." der. Kırk gün çalışırlar. Kırkinci günün sabahı yaşlı kişi İskender'i havuzun yanına götürür. Kargalar yine gelir, kendi dillerince konuşurlar. Yaşlı adam İskender'e kargaların ne anlattığını sorar. İskender kargaların Halhal vilayetinde Belk adlı bir kişinin herkese zulmettiğini, bundan şikâyetçi olduklarını söyler. Tam sözünü bitirirken yaşlı adam can verir. İskender, Halhal vilayetine gitmek için ordu hazırlanmasını ister. Belk, İskender'in adını duymuştur ancak kuvvetini bilmemektedir. Üç gün savaş olur, ancak iki ordu birbirine üstünlük sağlayamaz. İskender veziri çağırır, "Bana bin erkek keçi ve sekiz katır yükü kumaş getir." der. Kumaşları yağlayıp keçilerin boynuzlarına bağlatır, akşam olunca bunları tutuşturup düşman askerlerine doğru sürdürür. Her yeri alev kaplamıştır. Belk'in ordusu kalabalığı ve ateşi görünce kaçmaya başlar, Belk de saklanır. İskender düşman askerlerini kılıçtan geçirir. Şehirden çıkarken vezirine şöyle der: Dünyada her dili bilmek bin padişahlığa değer (İsmayılov ve Aliyev, 2008: 200-5).

4.2.8. Kuş Dili Bilen İskender

Evvel zamanda bir çoban ve İskender adında bir oğlu vardır. Çobanın karısı ölünce başka bir kadınla evlenir. O zaman İskender altı yaşındadır ancak çok akıllı, güzel ve padişah gibi bir çocuktur. Her kuşun dilini bilmektedir. Bir gün üvey annesi çamaşır yıkarken İskender iki bülbülün bir dalda karşılıklı ötüştüğünü görür, gülmeye başlar. Annesi gülmesine kızar. İskender de "Ben sana gülmüyorum, bülbüllere gülüyorum, bülbüller İskender bir gün bu şehre padişah olacak, bu bahçe de saray olacak, anasına da yemek gelecek diyorlar." der. Anası İskender'e "Sen nesen ki padişah olacaksın!" deyip kızar. Akşam çoban eve gelince "Ya bu çocuğu bu gece öldür ya da kov, yoksa ben gideceğim!" diye çıkışır. Çoban ne kadar yalvardıysa da kadın razı olmaz. Çoban, İskender'i bir sandığa koyar, ağlaya ağlaya suya salar. Su, sandığı başka bir padişahın devletine getirir. Burada bir balıkçı sandığı bulur. Balıkçının hiç evladı olmamıştır. "Seni bana Allah gönderdi, benim çocuğum yoktu." der, eve götürür. İskender'e yeni kıyafet alırlar, ders vermesi için de bir molla çağırırlar. İskender çok başarılı olur. Mektepte Yahyâ adlı bir çocuk vardır. İskender'e o kadar benzemektedir ki herkes onları karıştırır. İskender'le Yahyâ çok iyi arkadaş olurlar. Bir gün İskender

mektepten çıkarken padişahın veziri onu görür, bakar ki çok akıllı bir çocuktur. İskender onunla da çok yakın dostluk kurar. Akşam babasına "Yarın benim için bir ağ at, bahtıma ne çıkarsa vezir kardeşime götüreceğim." der. Babası ağ atar, bir kızıl balık yakalar. O yaşına kadar böyle bir balık yakalamamıştır. İskender balığı vezire götürür. Vezir, İskender'in torbasını altınla doldurur. İskender her cuma bu şekilde balık götürüp vezirden altın alır, babasına verir. Balıkçı bu altınlarla kendisine bir ev yapar.

Günlerden bir gün padişah halkın şikâyetlerini dinlerken bir sürü karga gelir, ötmeye başlar. Padişah bunların sesinden halkın şikâyetlerini dinleyemez. Vezire kırk gün mühlet verir, kuşların dilinden anlayan birini bulmasını ister. Vezir telaşlanır, karısına durumu anlatır. "İskender gelince olayı anlatma." der ve yola çıkar. İskender her cuma kızıl balıkla gelir, karısı "Kırk günlük sefere çıktı nereye gitti bilmiyorum." der. Otuz dokuzuncu gün vezir gelmiştir ancak bir derdi vardır. İskender'in ısrarıyla vezir olayı anlatır. "Kırk gün dolaştım, ancak kuş dili bilen birini bulamadım, yarın boynum vurulacak." der. İskender, "Ben bütün kuşların dilini biliyorum." deyince padişahın huzuruna varırlar. Padişah, İskender'e "Madem kuş dili biliyorsun bu kargaların ne dediğini söyle." der. İskender kargalara önce susmalarını söyler, sonra da şikâyetlerinin ne olduğunu öğrenir, sonra padişaha söyler. O da böylece kargalar arasındaki bir anlaşmazlığı çözer. İskender'e hediye verir, İskender de onu balıkçı babasına gönderir. Padişah onun bu hareketini çok beğenir. Ona sarayda kendi kızına yemek götürme görevi verilir. İskender sabah yemeği kızın odasına götürür, kız İskender'i görür görmez âşık olur. İskender bir gün hastalanır. Arkadaşı Yahyâ'yı çağırır, "Ben hastalandım, yemeği padişahın kızına sen götür." der. Yahyâ yemek götürmeye başlar. Kız, çok benzediklerinden Yahyâ'yı İskender sanmaktadır. Her yemek geldiğinde Yahyâ ile kız sohbet ederler. Aradan zaman geçer, İskender iyileşir. Yemeği yine kapının önüne koyar. Kız "Daha dün sohbet ederken neden böyle yapıyorsun?" deyince İskender durumu anlar. Hemen vezire gidip "Ben filan şehrin padişahının oğluyum, artık buradan ayrılacağım." der. Padişah "Benim kızımı al, yerime padişahlık et." der ancak İskender bunu kabul etmez. İskender'e padişahlara layık kıyafetle bir bölük asker verirler ve gönderirler. İskender'in kendi şehrinin padişahı ölmüş, yerine kızı geçmiştir. Kız İskender'e benim misafirim olsun diye haber gönderince İskender kabul eder. Yerler

içerler, sohbet ederler. Kız "Atam öldü, yerine ben padişahlık ediyorum, benimle evlen, sen padişah ol." der. İskender razı olur.

Bir gece İskender yatarken kapı çalınır, gelen Yahyâ'dır. Yahyâ, "Elçi olarak bir pehlivan göndermişler, bizim padişahın kızını filan padişahın oğluna yedi ilin haracıyla birlikte istiyorlar." der. İskender, Yahyâ'ya "Sen benim yatağa yat, ben gidip göreyim." deyip yola çıkar. Bu durumdan İskender'in karısının haberi yoktur. Yahyâ, İskender'in karısıyla arasına bir kılıç koyar, yatar. İskender gece gündüz yol alır. Varıp görür ki yedi ilin haracı da kız da verilmek üzeredir. Hemen ortaya atılır, yazılan mektubu da yırtar. İskender'i herkes Yahyâ zanneder. İskender kılıcını çeker, pehlivanı iki parçaya böler. Herkes ona hediye verir, o da bunları Yahyâ'nın evine gönderir. Padişahın kızını da Yahyâ'ya nikâhlarlar. İskender yola çıkar, şehrine gelir. Yahyâ'ya olanları anlatır. İskender'in karısı araya konan kılıca kızar, bir efsun okur ve İskender iğrenç bir hayvana dönüşür. Ayrıca İskender'e bir açlık hissi verir, ne kadar yese doymaz. İskender'i şehirden çıkarıp ormana bırakırlar, bulduğu meyvelerden yer ama doymaz.

Diğer taraftan Yahyâ evine varır. Evde bir sürü hediye vardır. Yedi gün yedi gece düğün olur. On beş gün sonra padişah ölür, Yahyâ'yı padişah yaparlar. İskender gezerken Yahyâ'nın şehrindeki ormana gelir. Yahyâ ölen padişah için hayır yapacaktır. Ormana odun için adamlarını gönderir. İskender burada oduncuları görünce niçin odun topladıklarını sorar. Onlar böyle pis bir hayvan görünce kaçmak isterler. İskender "Ben sizi yemem, sadece niçin odun topladığınızı merak ediyorum." der. "Padişahımız öldü, Yahyâ ona hayır yapıyor." cevabını alır. İskender oduncuya, "Yahyâ'nın eteğinden tut, ona filan ormanda bir hayvan var, İskender'in canı o olsun, onu doyursun dediğimi söyle." der. Oduncu Yahyâ'ya olayı anlatır. Yahyâ hemen getirmelerini emreder. Önüne yemek koyarlar, hepsini yer ancak doymaz. Sonra Yahyâ'ya kendini tanıtır, olanları anlatır. Yaşlı bir büyücü bulunur. Büyücü, kitabından Yahyâ'ya bir vird öğretir. "Bu virdi okuyup hayvanı filan hamamda yüzdürün, o zaman bu bedenden çıkıp kendi bedenine dönecek." der. Büyücünün dediklerini yaparlar, İskender kendine gelir. Gece gündüz yol alıp kendi otağına gelir. Kendisini hayvana çeviren kadını kılıcıyla iki parçaya ayırır. Sonra da tahta çıkar. Günlerden bir gün İskender, adamlarından birine "Filan çobana git, padişah bu gün sana misafir olacakmış de!" diye emir verir. Çobana haber gider, çoban yemek hazırlar, bir meclis düzenler. İskender gelince babası, anası

ona hizmet etmek, eline su dökmek isterler. İskender "Ana baba oğlunun eline su dökmez, hizmet etmez, ben sizin oğlunuz İskender'im." der. Anasına "Sen bana zulmetmiştin ama anamsın, affettim." der. Yerler içerler (Ahundov, 1978: 272-82).

4.2.9. İskender'in Kuşlar Şahından Haraç Alması

Geçmiş zamanlarda İskender adında bir padişah vardır. Bütün memleketleri tuttuktan sonra denizdeki balıklardan da haraç almak ister. Ordusunu deniz kenarına yığar, "Her asker günde bir kova suyu denizden alıp dışarıya döksün, böylece denizde su kalmaz, balıklar da bana haraç verirler." der. Bunu gören balıkların padişahı hemen lal, mücevher getirir. İskender padişah bakar, bunlar çok değerlidir, eşi benzeri yoktur.

Bir hayli vakit geçer. Bir gün İskender ava çıkar. Yol üstündeki herkes kenara çekilir, padişaha yol verir. Yaşlı bir kişi ise çekilmez. Padişah geçerken yaşlı adam, "Sana yazıklar olsun, herkesten haraç alıyorsun ama Şahi-Şongar'dan alamadın." der. İskender saraya dönünce vezire "Şahi-Şongar'ın kim olduğunu öğren, ondan haraç alacağım, bulamazsan kelleni vurdururum!" der. Vezir korkar, padişahın kırk gün mühlet ister. Durumu karısına anlatır. Karısı sen bu sırrı yalnız o yaşlı kişiden öğrenebilirsin." der. Vezir hemen gider, çok yalvarır ancak yaşlı kişi sır vermez. Vezir çaresiz padişahın huzuruna gider, sırrı yaşlı adamın bildiğini ancak söylemediğini anlatır. Yaşlı adam huzura çağrılır. Padişah sırrı söylemesini isteyince yaşlı adam, "Ben vezir değilim, vezir olan o, zahmet çeksin de bulsun. Beni vezir yaparsan Şahi-Şongar'ı diri diri sana getiririm." der. Padişah vezirin her şeyini alır, sürgün eder, yaşlı adamı da vezir yapar. Yaşlı adam benim her istediğimi yapacaksın diye padişahın söz alır. Yeni vezir halka haber salar, "Bu gece kimin çocuğu olursa getirsin, padişah ona ev, yemek, elbise ve para verecek." der. O gece çocuğu olan iki kişi gelir. Çocuklara iyi muamele edilir. Ancak hiç kimse çocukların yüzüne bakmayacak diye emir verilir. Yeni vezir iki kızıl kuş getirir, bunları çocukların yanına koyar. Çocuklar bunlarla oynar, kuşdilini öğrenmeye başlarlar. Zamanla büyürler. Bir gün vezir çocuklara "Bakalım kuşlara sorun, onların padişahı kimmiş öğrenin." der. Çocuklar sorarlar, kuşlar da "Şahi-Şongar'dır, haftada bir gün ava çıkar, her hafta kuşlardan biri ona vezirlik yapar." derler. Vezir konağın önünde derin bir kuyu kazdırır, üzerini örttürüp kuşları da buraya bağlatır, çocukları da onların yanına koyar. Aradan zaman geçer, Şahi-Şongar ava çıkar. Vezir çocuklara "Kuşların dilince Şahi-Şongar'a sövün." der. Onlar sövünce Şahi-Şongar

gazaba gelir, yere iner ve kızıl kuşlara neden sövdüklerini sorar. Onlar da "Biz sövmedik, biz burada tutsağız, bu çocuklar sövdü." derler. Bu sırada Şahi-Şongar yakalanır. Yaşlı vezir İskender'e, Şahi-Şongar'ı getirdiğini, sözünü tuttuğunu söyleyince padişah da "Ona söyle, bana haraç versin." der. Şahi-Şongar, "Burada tutsakken nasıl haraç vereyim, beni azat edin ki getireyim." deyince İskender giderse gelmez diye düşünüp razı olmaz. Şahi-Şongar da "O zaman kızıl kuşlardan birini gönderin, o alsın gelsin." der. Kızıl kuş gider, birkaç gün sonra bir telek getirir. Şahi-Şongar, "Bu telek çok kıymetlidir, hiçbir sarraf buna paha biçemez." der. İskender, Şahi-Şongar'ı ve kızıl kuşları azat eder, böylece haracını alır (İsmayılov ve Aliyev, 2006a: 320-5).

4.2.10. İskender'in Balıklardan Haraç Alması

İskender yeryüzündeki padişahlardan, güneşten, aydan sonra balıklardan da haraç almak ister. Bir gün Mehemmed-hömed-puş, Asker La'l Hiften, Emirhan Pehlivan, Aristo, Nesim Ayyar'la birlikte deniz kenarına gelir. Orada bulunanlara dönüp "Söyleyin bakalım, balıklardan haraç almak konusunda tedbiriniz nedir?" diye sorar. Askerin ileri gelenleri fikirlerini söylerler. Ancak İskender beğenmez. Aristo vezir ileri çıkar. O, İskender'in yanında akıllı, olgunluğu, anlayışıyla meşhurdur. İskender ne zaman dara düşse ona danışır, onun tedbirleri her zaman güzel olur. Aristo şöyle der: "Bu işe sabırla girmek gerekir. Askerlerine emir ver, her biri deryadan günde bir kap su alsın, dışarıya döksün. Ancak balıklara dokunulmasın. Sonra askerler yesin, içsin, çadırlarda eğlensin. Bu haber balıklar padişahına kadar gider. Eğer o akıllı bir padişahsa bundan bir sonuç çıkaracaktır. Sonunda mecbur olup haraç verecektir." İskender bu tedbiri çok beğenir. Askerlerine emir verir, Aristo'nun dediği gibi yaparlar. İskender'in haraç istediğini balıklar öğrenirler. Balıklar padişahı korkuya kapılır. Bir nice balık gönderip askerler ne yapıyorlar öğrenmelerini ister. Balıklar bakarlar ki askerler birer kap su alıp dışarıya döküyorlar, sonra da hepsi oynayıp eğleniyorlar. Balıklar padişahı vezir vekil herkesi çağırıp onlara bir tedbir düşünmelerini ister. Balıklardan her biri ayrı şey söyler. Vezir söz alır: "Ona, yeryüzündeki padişahları tahtından eden, güneşten haraç alan, zulumata gidip dönen İskender Zülkarneyn derler. Tedbiri dinlenir, sabır işi görür. Sonunda deryayı kurutup bizi kırar. Yahşı olan bizim hoşlukla ona haraç vermemizdir, canımızı kurtaralım." Balıklar padişahı bakar ki vezir doğru söylüyor. Deryadaki cevahirattan kıyıya taşıyıp bırakırlar. Böylece İskender haracını almış olur (Nizami, 1941: 219-22).

4.2.11. İskender'in Güneşten Haraç Alması

Günlerden bir gün İskender askerleriyle bir şehre varır. Bakar ki şehrin sakinleri teneke çalar, bağrışıp çağrışırlar. İskender sebebini sorar. Şöyle derler: "Güneş şehirden uzakta bir kuyudan çıkar. Çıkarken o kadar ses çıkarır ki korkudan yüklü avratlar çocuklarını düşürürler. Bu sesle güneşin gürültüsünü bastırmaya çalışıyoruz." İskender bu sözler üzerine oraya gitmeyi düşünür. Veziri Aristo, "Padişahım, oraya sen gitme, pehlivanlarını gönder, bakıp sana haber versinler." der. İskender de öyle yapar. Pehlivanlar kuyunun yanına varırlar. Sabah güneş kuyudan gürültüyle, alevler saçarak çıkmaya başlar. İskender'in pehlivanları ellerini atıp güneşi tutmak isterler. Ancak ateşten yanarlar. İskender pehlivanların gelmemesi üzerine Aristo'yu çağırır. Aristo, İskender'e güneşin üzerine bu kez yiğitlikte eşi olmayan oğlu Mehemed-hömed-puş'u göndermesini tavsiye eder. İskender, oğlunu çağırır ve gidip güneşle dava etmesini emreder. Oğlu kılıç kalkan kuşanır, çelik elbise giyer ve güneşin olduğu kuyuya gider. Sabah olunca güneşin üstüne yürür, tutmaya çalışınca yanar, yere yıkılır. İskender haberi alır almaz kendisi gitmeye karar verir. Aristo şöyle der: "Güneşe İskender Zülkarneyn padişah olduğunu söyle." İskender bu tedbire razı olur. Kılıç kalkan kuşanır, atlanıp yola çıkar. Sabah olunca güneş yine gürültüyle çıkmaya başlar. Padişah kılıcını çekip güneşe hücum eder, kılıç vurur, bir şey olmaz. Hatta kılıcı parçalanır. İskender bu defa iki elini atıp güneşi yakalar. Ne kadar elini yaktıysa da bırakmaz. Güneş İskender'e dönüp "Ay adam, sen kimsin ki böyle beni tuttu, beni çok kimse tuttu ama dayanamamıştı." der. İskender, Aristo'nun sözünü hatırlar ve "Ben İskender Zülkarneyn padişahım, senden haraç almaya geldim." diye cevap verir. Güneş boynundaki türlü cevherden çok değerli boyunbağını çıkarıp İskender'e verir. Bunun üzerine İskender güneşi bırakır. İskender Zülkarneyn atına biner, oğlu Mehemed-hömed-puş'u da kucağına alıp askerlerinin bulunduğu yere gelir. Güneşten haraç aldığını askerlerine söyler. Hekimler Mehemed-hömed-puş'u iyileştirirler (*Nizami*, 1941: 215-8).²⁰

4.2.12. İskender'in Boynuzu

Evvel zamanda başında boynuzu olan bir padişah vardır. Ancak bu boynuzu hiç kimse görmemiştir. Sadece onun kollukçusu, berberi ve yakın arkadaşı görür. Onlara

²⁰ İskender'in güneşten haraç alması *Azerbaycan Folkloru Külliyatı*'nın III. cildinde de kısaca anlatılır. Ancak burada İskender'in ölümü, cenazesinin anasına teslim edilmesi ve bir elinin dışarıda bırakılmasından da söz edilir (İsmayılov ve Aliyev, 2006b: 91-4).

"Eğer bunu birine söylerseniz bu boynuzla ağzınıza vururum." der. Padişah sırrı söylemesin diye berberleri öldürtür. Hâliyle memlekette berber kalmaz. Sonunda çobanlık yapan bir berber bulunur. Berbere "Eğer sırrı söylersen seni öldürürüm." der. Berber söylemeyeceğine yemin eder. Ancak bu sır onu huzursuz eder, hastalanır. Hayvan peşinden gidemez. Anası ne olduğunu sorar, "Sırdır, *Kur'ân* üstüne yemin ettim, söyleyemem." der. Kadın "O zaman git bir kuyu kaz, oraya söyle, sonra kuyuyu toprakla ört." der. Berber gider, kuyu kazar ve "Padişahın boynuzu var, eşek kulakları gibi de kulağı!" diye haykırır, kuyuyu kapatır. Berber böylece rahatlar. Padişah ona her tıraştan sonra altın verir çünkü sırrı kimseye söylememiştir. Günlerden bir gün başka bir çoban o kuyunun yanından geçerken orada çok güzel bir kargının bittiğini görür. Bundan güzel bir kaval yapar. Üfleyince kavalın "İsfahân padişahının boynuzu var, Zülkarneyn'in eşek kulağı gibi kulakları var!" diye ses çıktığını işitir. Bu ses her yere yayılır, padişah da işitir. Hemen berberi çağırır. Berber "Ben sırrı hiç kimseye vermedim, ama bu sır beni hasta etti. Bu nedenle dağda bir kuyu açıp içine söyledim, sonra da toprakla kapattım." der. Hemen çoban çağırılır. Padişah çobana berberi tanıyıp tanımadığını, kavalın çıkan sesi sorar. Çoban berberi tanımadığını, bulduğu kargıdan kaval yaptığını, bu sesin çıktığını anlatır. Padişah anlar ki hiçbir sır gizli kalmaz. Onları affeder. "Zaten kocadım, bundan sonra kim ne bilirse bilsin." der (Rüstemzade, 2006: 263-4).²¹

4.2.13. İskender

Hindistan'da Yunan adlı bir padişah vardır. Yunan'ın oğlu olmamıştır, çok sevdiği bir kızı vardır. Kız bir gün kırk ince belli kızla yüksek bir dağa gezmeye çıkar. Orada bir ayı, kızı kaçıtır. Yunan atlanıp kızını aramaya çıkar lakin bulamaz. Ayının dağın zirvesinde bir evi vardır. Ay geçer, yıl dolanır, kız ayıdan gebe kalır. Dokuz ay dokuz gün dokuz saatten sonra bir oğlan doğurur, adını İskender koyar. Çocuk büyür, altı yaşına gelir. Anasına "Biz seninle aynıyız, bu ayı da neyin nesi?" diye sorar. Kız oğluna olanları anlatır. Oğlan anasına "Ben seni dedem Yunan padişaha götüreyim, sen de bana yol göster." der ve Yunan padişahın memleketine gelirler. Padişah kızını görünce yanındaki Rüstem gibi gösterişli çocuğun kim olduğunu sorar. Kız da olanları

²¹ Buna benzer başka bir masal da "Boynuz" başlığını taşımaktadır. Burada önce İskender'in boynuzuyla ilgili yukarıdaki olaylar kısaca anlatılır, sonra Zebi adlı bir kişinin karnından çıkan boynuz konu edilir. Zebi tıpkı İskender gibi boynuzunu saklar. İlerleyen zamanlarda boynuz büyür, ucu sivri ve keskin hâle gelir. Zebi bununla, hoşuna gitmeyen biri olduğunda ona doğru saldırarak sarılıp öldürür. Ancak kimse onu suçlayamaz. Çünkü kimse onun karnında bir boynuz olduğunu bilmez (Helil, 2008: 236-7).

anlatır. Padişah çocuğu mektebe gönderir. Çocuk her kimle tartışsa, kavga etse kolunu bacağına kırar, şehir halkı çocuktan usanır. Halk padişaha gelir ve oğlanın mektepte sağlam çocuk koymadığını söyleyerek şikâyetle bulunur. Çocuğa öğüt de kâr etmez. Bir gün İskender "Ben gideceğim, bana at, ok, yay, kılıç verin." der. Dedesi istediklerini verir. Kadın "Oğlumu yalnız bırakmam, ben de onunla gideceğim." der ve birlikte yola çıkarlar. Az giderler uz giderler, yolda bir eve rastlarlar. Evde kimse yoktur ancak yiyecek içecek her şey vardır. Çok geçmeden bir dev çıkar gelir. Anasına "Sen korkma, Allah'ın izniyle onu öldüreceğim." der. Dev, İskender'i görünce bir nara atar. İskender kılıcını çeker ve dev'i iki parçaya ayırır. Ardından devin altı kardeşini öldürür, yedincisi en büyükleridir, o da korkup kaçar. İskender avlanır, anası da pişirir, yerler. Bir ay burada kalırlar. Bir gün İskender ava çıkar. Kaçan dev, "Kardeşlerimi öldüren adam gitmiş mi bakayım." deyip eve gelir, bakar ki bir kadın oturuyor. Kadın dev'i görünce âşık olur, deve "İskender'i öldürelim." der. Dev de kabul eder ve "İskender gelince gönlüme şu yemiş düştü, güneşin çıktığı taraflarda varmış, ondan istiyorum de. O bölgede yedi başlı devin bahçesi var, İskender oraya gider, onu orada öldürürler." der. Ertesi sabah anası yemiş ister, İskender'i devlerin olduğu tarafa gönderir. İskender atına biner, gider. Kocaman bir bahçe vardır. Oradan her çeşit yemiştten, karpuzdan alır. Dev de yüksek bir yerden bakmaktadır. Hemen koşar, bir nara atar. İskender dev'i öldürür, başını kesip yanına alır ve evin yolunu tutar. Devle anası bakarlar ki İskender devin başını, yemişi, karpuzu getiriyor. Hemen anası dev'i gizler. Üç beş gün böyle geçer. Anası yine deve "Bunu öldürelim." der. Dev "Şu tarafta çok dev var, onların elmaları var, oraya gönder, yüz canı olsa kurtulamaz." der. Ertesi sabah anası "Canım elma istedi, kible tarafında varmış." deyince İskender atını sürer, bir bağa gelir. Ağaçların arasında saçından asılmış bir kız görür. Kız, İskender'e "Sen neden buraya geldin, burası kırk devin menzili ancak devler şimdi avda. Biz üç kardeşiz, diğerleri de şu evlerde, seni öldürürler." der. İskender kızları asıldıkları yerden indirir. O arada devlerden ikisi çıkıp gelir. İskender "Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali!" der ve devleri dört parça eder. Devlerin kırkını da böyle yapar. Kızlar İskender'e "Geri gitme, anan seni öldürecek." derler. Ancak İskender buna inanmaz, elmalardan alır, kızlara da "Gelip sizi alacağım." der ve yola çıkar. Ertesi günü anasıyla dev başka bir hile yaparlar. Dev, "Sen devleri öldürüyorsun, bakalım bu zinciri koparabilecek misin deyip bağla, o ara ben gelip onu

öldüreyim." der. Akşam İskender avdan gelir. Anası zincirle İskender'i yedi kat sarar, devı çağırır lakin dev geç kalır. İskender durumu anlamaz ancak zincirleri parçalar. Anası bu defa yay kırışını getirir. Anası İskender'in koluna yay kırışını geçirir. İskender kurtulmak ister, et kesilir, yayın kırışı kemiğe dayanır. O sırada dev gelir, anası deve "İskender'i öldürme, gözlerini oy!" der. Dev gözlerini oyar, yere atar. İskender'in avda yanında götürdüğü bir köpeği vardır. Köpek gözleri alıp gider. Kadın deve "İskender'i götür, bir kuyuya at." der. Dev de İskender'i büyük bir gürültüyle kuyuya atar.

Kızlar "İskender bizi almaya gelecekti, başına bir iş geldi herhâlde." derler, devleri oyuna getirip kaçarlar. Her gün oraya bir köpek gelir, kızlar ona ekmek verirler, köpek ekmeği alır gider. Kızlar köpeği bir gün takip ederler. Bakarlar ki köpek bir kuyuya gelip ekmeği atmaktadır. Kuyunun başına gelirler, seslenirler. İçeriden İskender haber verir. Kement atıp İskender'i oradan kurtarırlar. Evlerine doğru giderken bir ağacın altında dinlenmek için dururlar. Ağaca üç güvercin konar. Biri, "Bu oğlana İskender derler. Bunun anası Yunan padişahın kızıdır. Anası deve âşık olup öz oğlunun gözünü çıkartıp kuyuya attı." der. İkinci güvercin "Eğer onun gözleri burada olsaydı ben kalktığımda bir yaprak salardım, onu götürüp döver gözlerini yerine koyardınız, anadan doğma gibi olurdu ama biraz yeşil olurdu." der. Üçüncü güvercin "Benim salacağım bir tüyümü onun gözüne çekseler yeşil olmaz, kendi gözleri olur." der. Kuşlar böyle deyip uçarlar. Köpek de ağzındaki gözleri yere bırakır. Yukarıdan bir yaprak, bir tüy düşer. Gözleri yerine koyarlar, yapraktan dövüp gözlere sürerler, tüyü de üstüne çekerler. Gözler eskisi gibi olur. İskender'e yedirirler, içirirler. Sonra da İskender bir derviş kılığında yola çıkar. Doğruca devle anasının yanına gelir. Devle anası oturmaktadır, bir de çocukları olmuştur. O da yanlarındadır. İskender duvarda asılı okla yayı görünce "Allah aşkına bana bunları ver." der kadına. O da verir. İskender okla devı öldürür. Sonra da anasını ve çocuğu öldürür. Orada bulunan eşyaları ata yükler ve kızların yanına gider. Yerler, içerler, eğlenirler, keyif yaparlar (Zeynallı, 2005: 179-85).

4.2.14. İskender ve Rüstem'in Mücadelesi

Evvel zamanda bir padişahın oğlu olur. Çocuğun adını İskender koyarlar. Melekler çocuğun her yerine el çekerler, sadece gözleri kalır. İskender büyür, güçlü bir pehlivan olur. Önüne çıkan bütün pehlivanları yener. Pehlivanlardan biri "Eğer yiğitsen git Rüstem'le vuruş." der. İskender hemen atasına gelir, Rüstem'i sorar. Atası "Fılan

ülkenin pehlivanıdır, şimdiye kadar onun karşısına çıkabilen olmamıştır." der. İskender, Rüstem'e gitmek istediğini söyler. Atası gitmemesi için çok yalvarır ancak razı edemez. İskender, Rüstem'in ülkesine varır ve onunla vuruşmak için haber gönderir. Rüstem kılıcını kuşanır, atına binip gelir. Önce kılıçla vuruşurlar, güreşirler, sonra ok atarlar ancak yenilemezler. Rüstem, İskender'e ok atar ancak batmaz ama Rüstem'in her yeri ok yarısı olur. Akşam olur, ertesi günü devam etmek için sözleşirler. Rüstem evine gelir, adamlarını yanına çağırır, "Bu ne sırdır, o kadar ok attım İskender'in bedenine batmıyor." der. Gidip bir falcı getirirler, falcı "Onun bedenine melekler el çekmişler, sadece gözünden vurabilirsin." der. Ertesi günü tekrar meydana çıkarlar. Rüstem, İskender'in iki gözüne ok atar, gözlerini çıkartır. İskender "Eğer yiğitsen bana bir kulübe yaptır. İçine bir zincir astır, ben ona tutunup gezineyim." der. Rüstem razı olur, bir kulübe yaptırır. Falcı, Rüstem'e "Kulübeye iki kapı koydur, İskender'in yanına gittiğinde zinciri aşağıya doğru çektiğini göreceksin, eğer öyle yaparsa sen öbür kapıdan çıkıp kaçarsın." der. Kulübe hazır olur, İskender ona tutunarak gezinir. Bir gün Rüstem yanına gelir, sohbete başlarlar. İskender kollarını yavaş yavaş yukarıya doğru kaldırır. Bunu gören Rüstem diğer kapıdan çıkar. İskender zinciri aşağıya çeker ve kulübeyi kendi başına yıkar, taşın kayanın altında ezilir ve ölür (Acaloğlu ve Beydili, 2005: 154-6).²²

4.2.15. İskender Zülkarneyn'in İran Padişahı ile Savaşı

Eski zamanlarda Rûm ilinde oğlu olmayan yaşlı bir padişah vardır. Bir gün sarayına bir derviş gelir. Padişah ona sadaka gönderir. Derviş almaz ve "İki tür derviş vardır. Biri sadaka alır diğeri sadaka verir, ben sadaka verenlerdenim, yüreğinde ne dileğin varsa söyle." der. Padişah bunun üzerine "Servetim çok fakat bunları bırakabileceği bir evladım yok. Bunun için ne yapayım?" diye sorar. Derviş şöyle cevap verir: "Servetini üçe böl, bir kısmını kendin al, bir kısmını fakir fukaraya paylaşır, kalan kısmıyla da harabeleri tamir ettirip yollar ve köprüler yaptır. Bunlardan dolayı tanrının kalbine acıma gelirse sana bir evlat verecektir." der ve çıkıp gider. Padişah vezirlerini çağırır, dervişin söylediklerini yaptırır. Tanrının kalbine acıma gelir ve Rûm padişahına bir oğul evlat verir. Oğlanın adını İskender koyarlar. Zaman geçer, İskender büyür. Pehlivanların yanında ok atmayı, kılıç, kalkan kullanmayı öğrenir. Âlimlerle otura kalka akıl, kemal sahibi olur.

²² Metnin bir başlığı yoktur, "Mitolojik Rivayet ve Efsaneler" üst başlığıyla anlatılan metinlerden biridir.

İran'da halkına iyi davranmayan, ele geçirdiği yerlerden haraç alan bir padişah vardır. Serveti ve ordusu çoktur. Günlerden bir gün İran padişahı ordu gönderip Rûm padişahından haraç ister. Rûm padişahı korkar, savaşmadan ona haraç verir. Sonraki yıllarda haraç vermeye devam eder. İskender babasına haraç vermek yerine savaşmayı önerir. Padişah, oğlunun bu önerisini kabul etmez, haraç vermeye devam eder. Uzun bir süre sonra Rûm padişahı ölür. İskender babasının yerine tahta çıkıp padişah olur. Bir gün İran padişahı yine Rûm'a elçi gönderip haraç ister. İskender bunu reddeder. Elçiye "Babam haraç verirdi ancak şimdi tahtta ben varım ve haraç vermeyeceğim, bunu padişahına ilet!" der. Elçi, olanları İran padişahına anlatır. İran padişahı vezirlerini toplar, İskender'in haraç vermediğini söyler ve önerilerinin ne olduğunu sorar. Baş vezir bunu müneccimlere danışmasını, ondan sonra karar vermesini söyler. Ancak müneccimler bu konuda öneriden aciz kalırlar. Vezir uzak bir şehirde bulunan yaşlı bir müneccimin huzura gelmediğini söyler. Padişah adam gönderip onu da yanına çağırır, fikrini sorar. Müneccim, İskender Zülkarneyn ile savaşmamasını, Rûm padişahından haraç almamasını tavsiye eder. Padişah sinirlenir. Ordunun hazırlamasını emreder, Rûm toprağına gelirler. İskender bunları haber alarak ordu hazırlayıp İran padişahının karşısına çıkar. İki ordu karşı karşıya gelir. Birinci gün iki tarafın pehlivanları, ikinci gün yiğitler meydana çıkıp hüner gösterirler. Akşam olunca iki ordu yerlerine çekilir.

Diğer yandan İran padişahının büyük bir pehlivanı vardır. Padişah pehlivanın yaşlı babasını günahsız yere öldürmüştür. O zamandan bu yana pehlivan babasının öcünü almak istemektedir. Pehlivan, İskender Zülkarneyn'in yanına gelir ve "Sabah meydana çıkıp padişahı çağır, o meydana gelirken beni de beraberinde getirir, onu öldüreceğim, senden yüz altın istiyorum." der. İskender bu teklifi kabul eder. Sabah olunca İskender atına binip meydana çıkar, İran padişahını meydana çağırır ve "Her kim ölürse onun ordusu sağ kalana tâbi olsun." der. İran padişahı meydana gelir, pehlivanı da yanındadır. Bir süre vuruştuktan sonra savaşın kızgın bir yerinde pehlivan arkadan İran padişahına bir kılıç vurur. Padişah yere düşüp İskender'i başının üstünde görünce "Beni yendin, toprağım senin oldu. Sana üç vasiyetim var. Birincisi, beni arkadan namertçe vurmanı bulup öldür. İkincisi, gömüldükten sonra üç gün benim kabrimde bekle. Üçüncüsü, benim neslimden haraç alma." İran padişahı bunları söyler ve ölür. İskender Zülkarneyn, pehlivana önce vaat ettiği altını verir, sonra onu öldürtür. Ardından İran

tahtına çıkar. İnan ordusu ona tâbi olur. İnanlılardan haraç almamaya yemin eder. İnan padişahını defnettirdikten sonra onun vasiyetine göre gidip kabrinde bekler. Birinci gece bir ak atlı gelir. Attan inip padişahın kabrini kazmak isteyince Zülkarneyn saklandığı yerden çıkıp adamı öldürür. Atını yakalar. At dile gelerek İskender'e tüyünden alıp onu bırakmasını, ne zaman ihtiyacı olursa tüyü tuttuğunda yanında olacağını söyler. İskender atın tüyünden alıp onu bırakır. Öldürdüğü adamın cesedini gömer. İkinci gece bir gök atlı, üçüncü gece bir doru atlı gelir, aynı olaylar tekrarlanır.

Başka bir ülkede bir padişah vardır. Günlerden bir gün padişahın dünyalar güzeli kızı "Hangi yiğit atını imaretimin yedinci katına sıçratabilirse ona varacağım." diye tellal bağırır. Kendine ve atına güvenen yiğitler gelirler. Fakat hiçbirisi imaretin yedinci katına atını sıçratabilmez. İskender Zülkarneyn bu haberi işitir, kıza sevdalanır. Birden aklına atlar gelir. Ak atın tüyünü tutar, at gelir. Zülkarneyn bu ata binerek padişah kızının imaretine gelir. Ata bir kamçı vurur ve imaretin üçüncü katına sıçrar. İskender üzülüp geri döner. Gök at imaretin beşinci katına sıçrar. Bir süre sonra doru atla gelir ve imaretin yedinci katına çıkar. İskender padişahın kızı ister. Padişah bir dağda bulunan tılsımlı tacı getirirse kızını vereceğini söyler. İskender ak ata biner. Ak at, "Dağ eteğine kadar gideriz fakat ben taşlık dağa çıkamam, orada bir kuş var, ona binerek dağın başına çık, taş dağın tepesindeki devin başındadır. Tacı alınca dev uyanıp ardından gelir, ardına bakma taş olursun, sonra geri döneriz." der. İskender ak atın söylediklerini yapar, tacı padişaha getirir. Padişah bu defa, "Git, deniz yilkısını (sürüsünü) getir, o zaman kızımı vereceğim." der. İskender oradan çıkınca gök atın tüyünü tutar. Gök at geldiğinde İskender durumu anlatır. At, "Bin, deniz kenarına gidelim, orada inip bekle. Ben denize girip yilkıyı çıkarırım. Yılıda bir kısrak var, atlayıp o kısraka bin. Kısrak senin korkmadığını görünce denizden çıkar. O zaman sen bir yandan ben bir yandan yilkıyı toplar getiririz." der. İskender Zülkarneyn gök ata biner, atın söylediklerini yapar, deniz yilkısını toplayıp getirir. Padişah, "Seni son bir sefere göndereceğim, periler padişahının bahçesinden tutu kuşunu (papağan) getirirsen kızımı vereceğim." der. İskender, padişahın kızına durumu anlatır. Kız bu sefere birlikte gideceklerini söyler, İskender gök ata, kız ak ata biner. Kırk günde periler padişahının bağına ulaşırlar. İskender kıza, "Gök at kırk günlük yolu bir günde gider. Sen burada kırk gün bekle, eğer gelmezsem başıma bir şey gelmiştir, geri dönersin." der. Kız ak at ile orada kalır, İskender gök at ile gider.

Bir yere gelince gök at İskender'e, "Daha ileri gidemem, durup seni bekleyeceğim. Periler bağına gir, bir servi ağacına rastlarsın. Tutu kuşu bu ağaçtadır, ağacın altında bir havuz vardır, havuzda yüzersen kuş havuza iner, o zaman onu yakalayabilirsin." der. İskender gök attan inerek havuza gelir. Havuzda kızıl bir yılan vardır. Bu yılan İskender'in boynuna dolanır. İskender yılanı boynundan çekerek kenara atar. Ancak yilandan hem İskender hem de gök at korkar. Bu korkuyla ikisi de taş olurlar.

Diğer yanda kız kırk gün bekler, İskender dönmez. İskender gitmeden önce doru atın tüyünden kıza vermiştir. Kız tüyü tutar, doru at gelir. Kıza, "İskender atıyla taş oldu, bahçenin yanındaki mağarada dev karısı var, ona gidip büyüü bozmayı öğren." der. Kız doru ata binip gider, durumu devin karısına anlatır. Kadın, "Servi ağacının altındaki havuza gir ancak kızıl yılan sıçrayıp boynuna dolandığında korkma, yılan boynundan düşer, o zaman yılanın kuyruğundan tutup bir defa İskender'e bir defa da atına vur, ikisi de canlanır." der. Kız servi ağacının dibine gelip söylenenleri yapar. İskender ve atı canlanır. Sonra kız bir daha havuza girer. Tutu kuşu kızın güzelliğini görüp başına konar. Kız kuşu yakalar, İskender'in yanına gelir. İskender gök ata, kız da ak ata binip geri dönerler. İskender tutu kuşunu getirdiğini söyler. Padişah bu yiğitliği ve hüneri görüp tahtan iner. İskender'i padişah yapar, kızını da İskender'e verir. İskender'e "Seni o tacı getirmeye gönderdim ki bu taç hangi padişahın olursa onun padişahlığı uzun olur. Tacı hazinede sakla. Yılkıyı getirttim ki deniz atlarının ihtiyarı sende olsun. Yılkıdaki kısrağı bırak. Ne zaman deniz atları lazım olursa deniz kenarına gidip kısrağa seslenirsin, sürü de onunla gelir. Tutu kuşunu getirttim ki o kuş vefalı kuştur. Kafese koydur. Sarayın kapısına kafesi astır. Yabancı biri kapıdan girmek isterse çığırıp sana haber verir." der. İskender Zülkarneyn padişahın dediklerini yapar. Böylelikle o padişahın tahtını sahiplenip padişahlık yapmaya başlar (*Nizami*, 1941: 204-14).

4.2.16. İskender'le Asker La'l Hiften

Davaların birinde İskender, Cemşîd adlı bir padişahı basar. Cemşîd'in Gülendam adlı güzel bir kızı vardır. İskender baş haraçla Gülendam'ı Cemşîd'den alır, kendi toprağına götürür. Aylar geçer, günler gelir. Gülendam'ın İskender'den bir oğlu olur. Oğlanın doğuştan ayağı topaldır. İskender uşağın total olmasına canı sıkılır, onu anasına verir. Gülendam'ı atasının yanına gönderir. Gülendam ve yanındakiler bir müddet yol giderler. Bir çöle varırlar. Susarlar ancak su bulamazlar. Gülendam çölde İbrâhîm

Peygamber'e rastlar. İbrâhîm Peygamber, Gülendâ'mın kucağında uşağı görünce burada niçin gezdiklerini, kim oldukların sorar. Gülendâ'm başlarından geçeni bir bir anlatır. İbrâhîm Peygamber o anaya acır, uşağı kucağından alır. Elini çocuğun bedenine çeker. Çocuğun eli ayağı açılır, sapasağlam olur. İbrâhîm Peygamber şöyle der: "Çocuğun adını Asker La'l Hiften koydum. Elimi onun bedenine çektim, bedeni la'l ile örtülüdür. Onu kılıç kesemez. Çocuğu atasının memleketine götür, ona bu çocuğu düşman eyledim. O, İskender'i basar." Gülendâ'm, İbrâhîm Peygamber'e alkış eyler. Çölde oğlunun ve askerlerinin susuz olduğunu söyler. İbrâhîm Peygamber elindeki asasını yere vurur, yerden bir çeşme çıkar. Gülendâ'm çok sevinir, eğilip oğluyla sudan içerler. Geri döndüklerinde bakarlar ki İbrâhîm Peygamber yoktur. Askerlerin yanına gelince İbrâhîm Peygamber'den söz etmezler. Sadece bu yanda bir çeşme bulduklarını anlatırlar. Askerler gelir, çeşmeden su içerler. Sonra yola düşerler. Gülendâ'm atasının yanına gelince olanları anlatır ancak İbrâhîm Peygamber'in dediklerini atasına açmaz. Cemşîd olanları duyunca gamlanır. Asker La'l Hiften'i büyütür, güçlü kuvvetli bir oğlan olur. Anası onu meşhur pehlivanların yanına gönderir. Kılıç kullanmayı, kalkan tutmayı, mızrak oynatmayı öğrenir. Bir gün Gülendâ'm, oğluna, hazırlanıp İskender'in üstüne yürümesini söyler. Kendisi de hazırlanır. Sonra Cemşîd padişahın yanına gelirler, ondan izin alırlar. Cemşîd, La'l Hiften'e büyük bir ordu verir. İskender durumdan haberdar olur.

İskender hemen oğlu Mehmed-hömed-puş'u çağırır, La'l Hiften'in karşısına gönderir. İki ordu savaşı. La'l Hiften, Mehmed-hömed-puş'u yıkar, kolunu bağlayıp çadırına götürür. Askerler geri dönüp İskender'in yanına giderler, olanları anlatırlar. İskender buna hiddetlenir. Bu defa Emirhan pehlivanı oğlu Mehmed Şirzad'la birlikte ordu verip La'l Hiften'in üstüne salar. Asker La'l Hiften her iki pehlivanı da yener, esir eder. Haber İskender'e ulaşır. İskender gazaba gelir. Bu defa kendisi askerlerini alıp La'l Hiften'in üstüne yürür. Baba oğul birbirini tanımazlar. İki de meydana çıkıp vuruşurlar. Sonunda La'l Hiften, İskender'i kaldırıp yere vurur. Hançerini çıkarıp onu öldüreceği vakit İskender, "Pehlivan, yiğit yiğidi bir defa yıkmakla öldürmez." der. La'l Hiften onu bırakır. Bir daha vuruşurlar, İskender yine yenilir. İskender, "Pehlivan pehlivanı üç kez yıkar, öyle öldürür." der ve Asker'i inandırır. Ancak pehlivanın kendisini yıkmasından çok gamlanır, meydandan geri döner ve yakındaki bir dağa çıkar. Orada düşünceli düşünceli dolanırken İbrâhîm Peygamber'e rastlar. İbrâhîm Peygamber ona niçin

keyifsiz olduğunu sorar. İskender, "Mağripten maşrığa bütün padişahları tahttan indirdim, beni yıkan olmadı. Bugün ağzından süt gelen La'l Hiften beni iki defa yıktı, bir daha yıksa öldürecekti." deyince İbrâhîm Peygamber, "İskender, sana yedi arslanın kuvvetini verdim, git La'l Hiften'i yıkarsın." der. İbrâhîm Peygamber bunu söyleyip kaybolur. İskender dağdan inip Asker'in karşısına çıkar. Bir nice zaman vuruşurlar, İskender oğlanı yıkar. Sinesine çöker, hançerini çekip öldürmek ister. Asker, "Pehlivan, ben seni iki kere yıktım, öldürmedim, sen beni öldürmek istersin." deyince İskender, "Burada kaide bir defa yıkıp öldürmektir, vasiyetini söyle." diye cevap verir. Asker La'l Hiften kim olduğunu söylemez. Bu sırada anası Gülendam olayı haber alıp meydana atılır. Kendisini ve oğlunu İskender'e tanıtır. İskender, oğlanın sinesinden kalkar. Ata oğul görüşürler. İskender, Gülendam'ı ve oğlunu yanına alır. O günden sonra ata oğul birleşirler (Nizami, 1941: 223-6).

4.2.17. Naldöken

Bağdat halifesi adamlarını huzura çağırıp şöyle der: "Odlar Ülkesi'ne gidip Aldede'yi yakalayın. O keramet sahibi ihtiyarı mutlaka görmem lazım." Arap elçileri Odlar Ülke'sine gelirler. Elçiler Aldede'nin, bazılarının Koroğlu, bazılarının ise Kurdoğlu dediği yiğit oğlundan çok korkmaktadırlar. Nihayet bir gece Aldede'yi yattığı yerde yakalarlar. Arapların niyetini anlayan Aldede "Beni nereye götürüyorsunuz?" diye sorar. Onlar da "Seni sağ salım şu tepeden aşırıp halifeye teslim edeceğiz, büyük ödül alacağız." derler. Aldede, "Boşa zahmet çekiyorsunuz, o tepeyi aşmak kolay mı sanıyorsunuz?" der. Araplar ihtiyarın sözüne aldirmeden yola koyulurlar. Yolculuk günlerce sürer fakat tepe aşılamaz. Taşlı yollarda Arapların atlarının nalları dökülür. Aldede'nin atına ise bir şey olmaz. Nihayet Aldede'ye sorarlar: "Bu işin hikmeti nedir, neden alçacık bir tepeyi aşamadık, neden bizim atlarımızın nalları döküldüğü hâlde senin atının nallarına bir şey olmadı?" Aldede cevap verir: "Bu yere Naldöken derler. Bir zamanlar İskender'in orduları da bu dağlarda perişan olmuş, Yunan atlıları bu yerlere nallı gelmiş, nalsız gitmiş. Bu topraklar kendi evlatlarını yabancılardan seçmeyi iyi biliyor." Araplar, memleketi de kendisi kadar kerametli olan Aldede'yi serbest bırakarak üzgün bir hâlde Bağdat'a dönerler (Pirsultanlı, 2009: 252-4).

4.2.18. Kabele Kalesi

Makedonyalı İskender çok uğraşır lakin dört bir yandan suyla çevrili muhteşem Kabele Kalesi'ni alamaz. Kabele hanının kızı İskender'i görmüş, ona âşık olmuştur. Kız İskender'e bir mektup yazar ve onunla evlenmeyi kabul etmesi durumunda keleyi nasıl fethedebileceğini söylemeyi vaat eder. İskender kızın şartını kabul eder. Kız İskender'e şöyle bir mektup yazar: "Suya bir kucak saman dök, samanın aktığı yolu takip ederek kaleye gir." Kızın gösterdiği yolu kullanan İskender kaleyi alır (Pirsultanlı, 2009: 266).²³

4.2.19. İskender

VIII. Metin

İskender Zülkarneyn adamlarıyla Derbent Kalesi'ne gelir. Ancak kaleyi alamazlar. Kabele bölgesinden biri "Filan dağda bir zahit var, o size yardım eder." der. Zahidin yanına gelirler. İskender zahide ne kadardır burada olduğunu, ne yediğini sorar. Zahit "Yüz yıl hısım akrabanın yanında durdum, vefa görmedim. Yüz yıldır da bu dağda yaşıyorum, ot yiyorum." der. Yediği gök soğan gibi bir ottur. İskender de ottan alır, güzel tatlar bu ottadır. İskender zahide "Bir kaleye rast geldik, Derbent Kalesi. Çok sıkıntı çektik, alamadık, bize yardım et." der. Zahit de "İnşallah yardım edebilirim." der. İskender ve ordusu oradan ayrıldıktan sonra zahit dua eder, kaleye yıldırım düşer, kale parçalanır. Kaledekiler İskender'e "Biz senin hükümdarlığını yerde zannederdik, göğün hükümdarlığı da senin elindeymiş." derler (Rüstemzade, 2006: 151-2).²⁴

4.2.20. İskender'in Şirvan'a Gelmesi

İskender Zülkarneyn birçok ülkeyi aldıktan sonra Şirvan tarafına yürür. Onun siyaseti o kadar çok, ordusu o kadar yiğittir ki hiçbir ordu karşısında duramaz. O Şirvan'ı da bir günde alacağını düşünür lakin öyle olmaz. Şirvan şehrinin kalın ve yüksek taş duvarlı kalesi vardır. Kapıları da çok sağlamdır. Şehrin içinde yedi yıl yetecek yiyecek ve içecek vardır. Şirvanlılar İskender'in ordusuna kalenin üstünden ok, mızrak, taş ve yanan maddeler atarlar. İskender görür ki şehri bu şekilde almak mümkün olmayacak. Bu yüzden şaha, "Ben peygamberim, her yeri savaşız alırım, bu şehri dağıtmak istemiyorum. Ne kendisini incitsin ne de beni." diye elçi gönderir. Şirvan şahı, "İskender peygamberse göstereyim biz de görelim." diye haber yollar. İskender hemen Aristo'yu

²³ "Tarihî Kalelerle İlgili Efsaneler" başlığı altında anlatılmıştır.

²⁴ Yukarıda sözü edilen "Tarihî Şahsiyetler Hakkında Rivayetler" ana başlığı, "İskender" alt başlığıyla anlatılan on metinden sekizincisidir.

çağırır. Aristo biraz düşünür ve şöyle der: "Şu anda Şirvan şahı, İskender, Şirvan'ı almak için ne düşünüyor, ne yapacak, eğer Şirvan'ı alırsa beni sağ bırakacak mı diye düşünüyor." İskender, Aristo'dan bu sözü işitince elçiye "Git bunları Şirvan şahına söyle." der. Şah bu sözleri işitince "Bu şahıs benim ne düşündüğümü biliyor, ona kapı kapatmak olmaz." der ve kapıları açtırır (Keniyev, 2005: 125).

4.2.21. İskender Zülkarneyn ve Şirvan Şahı

İskender Zülkarneyn ülkeler ala ala Şirvan'a gelir, şaha haber gönderir: "Ben her yerden haraç alırım, hayvanlar da bana haraç verir. Sen de kan dökülmeden yedi ilin haracını ver." der. Bu haber üzerine Şirvan şahı vezirlerini çağırır, müşavere ederler. Yaşlı vezirlerden biri şaha, "Hazineye aynı boy ve ağırlıkta üç altın çocuk heykeli var. Onları İskender'e gönderelim. Eğer onların kıymetini doğru bilirse haracını veririz, gider." der. Vezirin dediği yapılır. İskender adamlarını çağırır, "Heykelleri dikkatle inceleyin, farkı nedir bulun!" diye emreder. Adamları heykeli uzun uzun inceledikten sonra, "Bunların üçü de halis altındır, ağırlığında, ölçüsünde veya görünüşünde bir fark yoktur." derler. O vakit İskender Aristo'yu çağırır, meseleyi ona anlatır. Aristo heykelleri dikkatlice inceler. Bakar ki heykellerin kulağında güçlkle görünen delikler var. İnce bir tel alıp heykelin birinin kulağına sokar. Telin ucu heykelin ağzından çıkar. İkinci heykelin kulağına da sokar, o da heykelin diğer kulağından çıkar. Üçüncü heykelde ise tel içeride kalır, bir yerden çıkmaz. Sonra İskender'e şöyle der: "Bu heykeller insanlar gibidir. Birinci heykel bir söz işittiğinde bunu herkese yayan insana benzer. Böyle adamlara itibar edilmez ve altından da olsa kıymeti yoktur. İkinci heykel, söylenen söz bir kulağından girip öbür kulağından çıkan insana benzer. Böyle adamlar verilen nasihate kulak asmaz, işittiği sözün ardından gitmez. Bu nedenle onun da kıymeti yoktur. Üçüncü heykel ise işittiği sözü karnında saklayan adama benzer. Böyle adamlar ciddi ve itibarlı olur. Buna göre heykelin kıymeti çok yüksektir." İskender, Aristo'nun dediği şekilde heykellerin üstüne kıymetini yazıp Şirvan şahına gönderir. Ertesi günü şah yedi ilin haracını İskender'e teslim eder (Keniyev, 2005: 125-6).

4.2.22. Tepegöz

Geçmiş zamanlarda Nebi adlı varlıklı bir kişi vardır. Bu kişinin devletine sahip çıkacak evladı yoktur. Günlerden bir gün Nebi'nin akıllı çobanı koyun sürüsünü otlatırken birden sis basar, büyük bir tufan kopar. Tufan geçince çoban koyunların içinde

yeni doğmuş tepesinde tek gözü olan bir çocuk bulur. Akşam olunca çocuğu ağasına verir, ağası ve karısı buna çok sevinir. Kadın çocuğa öz çocuğu gibi bakar. Bir gün kadın Tepegöz'ün karnını doyurup beşiğine yatırır. Hamur yoğurur, ateş yakmaya gider. Bu sırada Tepegöz beşikten inip bir dakikada hamuru yiyip beşiğe çıkar. Kadın geri gelince hamuru bulamaz, evde çocuktan başka kimse de yoktur. Kadın herhâlde hamuru cinler yedi deyip tekrar hamur yoğurur. Bu durum üç kez tekrarlanır. Birkaç gün sonra Tepegöz beşikten inip ağanın kesmek için ayırdığı iki koyunu da yer ve yine beşiğe döner. Ağayla hanımı bakarlar ki koyunlar yenmiş, oradan başka bir yere göç etmeye karar verirler. Tepegöz burada da komşunun çocuğunu parçalayıp yer. Bir gün Tepegöz çok acıkr, anasından ekmek ister. Anası evde ne kadar çörek varsa hepsini getirir ama doymaz. Kapıya bir inek gelir, onu da yer, gene doymaz. Sonra anasının elini öpüp "Ben her şeyinizi yesem de doymam, bana Tepegöz derler, hakkını helal et." der ve ayrılır. Gidip bir mağarayı kendisine mesken eder. Tepegöz çalar, yağmalar ve bir sürü koyun toplar. Koyunların büyüklüğü at, inek kadardır. Büyük bir çınarı kökünden söküp çomak yapar. Geceleri köylere gidip adamları parçalayıp yer. Çoğunu da sağ olarak mağarasına getirir. Adamlar Tepegöz'den kurtulmak için başka ülkelere göç ederler.

İmran adlı bir kişinin kızı Kemer Hanım ormanda bir çocuk dünyaya getirir, adını İskender koyar. Koluna bir pazubent bağlayıp bir mağaraya bırakır. Bu mağara bir arslan yuvasıdır. Arslan önce çocuğu yemek ister, sonra acır ve onu emzirir. Böylelikle çocuk büyüyüp on yaşına gelir. Çocuk o kadar kuvvetlidir ki dağa el atsa dağı devirir.

Diğer taraftan Tepegöz'ün üstüne ne kadar ordu gittiye de onu öldüremezler. Çünkü Tepegöz'e kılıç, mızrak, ok batmaz. Arslan, Tepegöz'ü oğlu İskender'e anlatır. İskender, Tepegöz'ü görmek ister. Arslan, buna karşı çıkar ama razı edemez. "O zaman bu tüyümü al, dara düşersen yak." der. İskender yola düşer, bir ovaya varır. Ovada Tepegöz'den kaçan iki adama rastlar. Bu sırada bir ses iştilir, ovanın bir tarafından Tepegöz görünür. Tepegöz bunları da sürüye katar, hayvanlarla birlikte mağaraya doldurur. Mağaranın kapısı dağ büyüklüğünde bir kayadır. Kapıyı örter ve yemek için İskender'e el uzatır. İskender bir yumruk vurur, Tepegöz yere serilir. Yerden kalkar, "Kuvvetli pehlivansın, gönlüme pehlivan eti düştü." der. İskender kılıcını çekip Tepegöz'ün başına vurur. Bakar ki kılıç Tepegöz'ü kesmez, kurtulmak için tedbir düşünür. Tepegöz, İskender'e "Seni yarım yiyeceğim!" der ve diğer adamları şişe takar,

kızartıp yer. Sonra başını bir koyunun üzerine koyup yatar. Bu yatınca İskender koyunun birini kesip yer, derisini de başına geçirir ve koyunların arasına saklanır. Tepegöz uyanınca her yere bakar, İskender'i bulamaz. Mağaranın ağzını açıp koyunları çıkarır, İskender de koyunlarla çıkar, kaçıp doğruca arslan anasının yanına gelir. Anasına Tepegöz'ü nasıl öldürebileceğini sorar. Anası, "Tepegöz'ün mağarasında bir ok vardır, o okla gözünden vurulursa öldürülebilir. Şu kılıcı al, onun çeliği benim sütümle yoğrulmuştur. Bir koyun derisine gir, Tepegöz'ün mağarasına var, oradaki oku alıp Tepegöz uyurken gözüne at, vurursan kör olur. Mağaranın ortasında bir kuyu vardır, onu kuyuya it, mağaranın ağzındaki kayayla da kuyuyu kapat, Tepegöz ancak o kuyuda ölür. Eğer vuramazsan açılan kuyuya sen düşersin. O zaman dara düşersen tüyümü ateşe tut, hemen gelirim." der. İskender derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi geçer, koyun sürüsüyle mağaraya girer. Tepegöz uyuyunca mağara kapısının üstündeki oka kılıcını tutar, ok tılsımla yere düşer. Bu sırada koyunlar ürker, Tepegöz uyanır. Oku İskender'in elinde görünce korkar, İskender'den almaya çalışır. Kabul etmeyince Tepegöz anlar ki İskender sırları bilmektedir. Gözünü eliyle örter ve İskender'e doğru koşar. İskender oku atar ama vuramaz. Bir gürültü kopar, bir kuyu açılır, İskender içine düşer. Kuyuda yedi gün yedi gece yol gider, sonunda bir ormana çıkar. Orada bir adama rastlar. Adam İskender'e "Sana yolu öğreteyim, tılsımdan kurtulursun, yaklaş." der ve birden ejderhaya döner. İskender kılıcını çekip onu öldürür. Hava birden kararır, rüzgâr çıkar, her taraftan sesler gelir. Bir süre sonra güneş açar. İskender ölen ejderhanın yanında bir mağara görür. Biraz gidince yaşlı bir adama rastlar. Adam İskender'e "Ben başka kılığa girmiş biri değilim, Yemen padişahının oğluyum, otuz iki yıldır bu tılsımda azap çekiyorum." der. İskender yaşlı adama "Buradan ışıklı dünyaya nasıl çıkarız?" diye sorar. Adam "Mağaranın şark tarafında kanatlarından bağlanmış Zümrüt kuşu var, onun kanatlarını açıp tılsımdan azat edebilirsen o bizi ışıklı dünyaya götürür." der. Zümrüt'ün yanına gelirler. İskender kılıcını çeker ve kanatlardaki zincirleri parçalar. Zümrüt, "Bunca yıldır azap çekiyordum, dile benden ne dilersen!" der. İskender ışıklı dünyaya çıkmak istediklerini söyler. Kuşun kanatlarında yedi gün yedi gece uçup ışıklı dünyaya çıkarlar. İskender yoldaşını Yemen'e gönderir, Zümrüt'le vedalaşıp Tepegöz'ün otlığına gelir. Arkasında gizlediği oku birden çıkarır, Tepegöz'ü gözünden vurur. Tepegöz kör olur, İskender'e doğru koşar ve onu yakalar. İskender'in aklına arslan anasının verdiği tüy

gelir. Tüyü yakar, anası hemen gelir. Öyle bir bağırır ki koyunlar ürker, mağaraya koşarlar. Tepegöz de arkalarından gider. İskender koyun derisi giyip mağaraya gelir, koyun gibi meler, Tepegöz koyunlardan biri dışarıda kaldı sanıp İskender'i içeri alır. Kuyunun yanına gelir ve ara vermeden melemeye başlar. Tepegöz sese doğru gelir, kuyunun yanına gelince İskender onu kuyuya iter. Tepegöz kuyunun dibinde "Ben zaten körüm, beni kuyudan çıkar, ölene kadar sana dua ederim." diye yalvarır. Ancak İskender kuyunun ağzını kayayla kapatır. Tepegöz de bağıra bağıra ölür. İskender onun ne kadar malı koyunu varsa hepsini alır, arslan anasının yanına gelir (Zeynallı, 2005: 240-51).

4.2.23. İskender ve Filozof Diyojen

Bir gün Rûmlu İskender askerleriyle bir yerden geçerken ona bir çeşme yanında küp içinde âlim Diyojen'in olduğu söylenir. İskender bütün ihtişamıyla ona yanaşır, o ise yüzünü yana çevirir. İskender, "Benden bir isteğin var mı?" diye sorar. Diyojen, "Evet var, emir ver, şu sinekler çıplak bedenime konmasın, beni incitmiyorlar." der. İskender, "Ben padişah olsam da sinekler benim emrimi dinlemez, benden mal mülk, altın, şan, ihtişam iste." der. Diyojen o zaman, "Senin sineğe bile gücün yetmiyor, ben senin gibi bir miskinden ne isteyeyim, gölge etme, başka ihsan istemez." der (Şaik, 2005: 64).²⁵

4.2.24. İskender'in Vakası (II)

İskender bir harabeden geçerken bir pîre rastlar. Pîrden beklediği saygıyı göremeyince hışma gelir. "Ben cihanın sahibiyim, lütfum derya gibidir, neden böyle davranıyorsun?" diye sorar. Pîr şöyle der: "Eğer bir kişi sana tazimde bulunuyorsa mutlaka bir ihtiyacı vardır, onu elde etmek için sana saygı gösteriyordur. Ben kanaatkâr bir şekilde bu virane köşesinde mutluyum, senin sözlerin benim için efsane gibidir, sen hırsının kölesi olmuşsun." der. İskender bu sözleri duyunca utanır, bu hırstan ve kibirden kurtulması için pîrden dua etmesini ister. İnsan İskender-i Sâî olsa da sonuçta fanidir. Dünyanın malı mülkü kimseye kalmayacaktır (Şirvani, 2005: 172-3).²⁶

4.2.25. Hikâyet

İskender-i Rûmî sırlarından birini bir şahsa söyler, bu sırrı kimseye söylememesini ister. Aradan zaman geçer, İskender bu sırrın herkesin dilinde olduğunu

²⁵ Sinoplu düşünür Diyojen'in "Gölge etme, başka ihsan istemez." şeklindeki ünlü sözünün açıklaması durumundaki manzume 9 beyitten oluşur. "İskender'in Vakası (I)" başlıklı 15 beyitlik bir başka manzumede de buna benzer bir olay anlatılır (Şirvani, 2005: 140-1). 15 beyitlik bu manzumenin mensur şekli ise "İskender ve Deli" başlığını taşır (Şirvani, 2005: 243).

²⁶ 16 beyit ve bir mısradan oluşan bir manzumedir.

işitir. Hakîm Belinas'ı çağırır ve "Padişahın sırrını söyleyenlerin cezası ne olur?" diye sorar. Belinas şöyle der: "Eğer sır sahibi sırrın saklanmasını isterse bunu kimseye söylememelidir. Ancak bir sırrı kendi sahibi saklayamayıp bir başkasına söylese ve o kişi bunu başkasına söylese o mazurdur." İskender, Hakîm Belinas'ın bu hikmetimiz sözlerini çok beğenir (Şirvani, 2005: 233).

4.2.26. İskender ve Veziri

Zülkarneyn bir gün sabahtan akşama kadar meclisinde durur lakin hiç kimse derdini anlatıp derman bulmak için huzuruna gelmez. Vezirine, "Ben bugünü ömrümden bir gün olarak görmüyorum." der. Veziri, "Sen mutlusun, halkın huzurlu, hiçbir eksik yok, böyleyken neden bugünü ömründen saymazsın?" diye sorar. Zülkarneyn, "Bir padişahın bir mazluma rahat ulaşmazsa, bir mahrumun ihtiyacı giderilmezse o günü ömürden hesap etmek doğru olmaz." diye cevap verir (Şirvani, 2005: 238).

4.2.27. Çîn Padişahının İskender'den Suali

Çîn padişahı İskender'e, "Padişahlığın lezzetini neyde gördün?" diye sorar. İskender "Üç şeyde gördüm. Birincisi düşmanlara galip gelmekte, ikincisi dostların başını yükseltmekte, üçüncüsü muhtaçların ihtiyaçlarını gidermekte. Bunlardan gayri lezzetin itibarı yoktur." diye cevap verir (Şirvani, 2005: 239).

4.2.28. İskender ibn Filip'in Hikâyesi

Bir gün Rûm padişahı İskender ibn Filip, etrafında toplananlara, "Ben ömrümde hiçbir dilenciye feyzimden mahrum etmedim, benden ne istedilerse verdim." der. Bu sözleri işiten biri, "Benim üç dirhem borcum var, onu ödesen." der. Bunu duyan İskender, "Padişahlardan bu türlü küçük şeyler istemek edepsizliktir!" diye çıkışır. Padişah böyle deyince o kişi, "O zaman bana bir memleket bahşet." der. Bunun üzerine İskender şunu söyler: "Evvelki sözün benim şanıma layık değildi, ikincisi ise sana layık değil!" (Şirvani, 2005: 244).

4.2.29. Hikâyet

Bir gün İskender, Aristo'ya "Filan günahkâr hakkında ne dersin, hangi ceza gerekir?" diye sorar. Aristo şöyle cevap verir: "Ey padişah, eğer günah olmasaydı af sıfatı -ki faziletlerin en iyisidir- bir kimseden zuhur etmezdi. Günah affın aynasıdır ve günahkâr o yüce sıfatın zuhuruna sebeptir." İskender bu defa, "Affetmek ne zaman

güzelidir?" diye sorar. Aristo, "Kişinin kudretli olduğu zamanda." diye cevap verir (Şirvani, 2005: 251).

4.2.30. Nüşâbe

Yunanlı Filip'in oğlu İskender, Habeş, Hint ve İran'ı fethettikten sonra Azerbaycan'a gelir. Buraların havasını, suyunu çok beğenir, bölgenin kime ait olduğunu sorar. Ona "Buraların sahibi çok güzel bir kadındır. Çok zengindir; sarayları, kadınlardan oluşan hizmetçileri vardır." derler. İskender, Nüşâbe adlı bu hükümdarı merak eder, elçi kılığında Nüşâbe'nin sarayına gider. Büyük bir saygıyla karşılanır. Ancak Nüşâbe onun İskender olduğunu anlar. İskender inkâr eder ancak Nüşâbe, İskender'in daha önceden yapılmış resmini gösterir ve onu tanıdığını söyler. İskender'i bir korku sarar. Nüşâbe, İskender'in korktuğunu anlar ve "Korkma, sen benim misafirimsin, burasını kendi evin gibi bil." der. Sonra şahane bir sofraya kurulmasını emreder. Ortaya dört billur kâse koyulur. Birinde lal, birinde altın, birinde inci, birinde yakut vardır. Nüşâbe "İstediğinizden yiyebilirsiniz." deyince İskender şaşırır, "Bunlar taş, insan hiç bunları yer mi, yiyebileceğimiz yemeklerden ver de midemiz dolsun." der. O zaman Nüşâbe gülerek "Madem bunlar yaramaz, bu kadar çalışmak, savaşmak, taş üstüne taş koymamak ne için?" diye sorar. İskender, Nüşâbe'nin bu sözüne hak verir. Sonra yemeklerden oluşan şahane bir sofraya kurulur, kızlar raks eder, yemekler yenilir. İskender her şeyi çok beğenir. Giderken Nüşâbe'ye teşekkür eder, o da "Bizde misafire hürmet edilir." der. Böylece İskender ve Nüşâbe dost olurlar, İskender bu olayın üstüne kılıç çekmeye utanır ve kan dökülmeden o bölgeden ayrılır (Şaik, 2005: 152-8).²⁷

4.2.31. İskender Padişahın Nağlı

Evvel zamanda yaşı kırkı geçmiş, hiç evlenmemiş bir padişah vardır. Padişah kendisinden güçlü, akıllı bir kızla evlenmek istemektedir. Herkes padişahın bu isteğini bilir ancak böyle bir kız bulunmaz. Günlerden bir gün güngörmüş bir yaşlı, şaha aradığı özelliklerin İsfahân şahının kızında olduğunu söyler. Hemen elçi gönderirler. Elçiler İsfahân padişahından kızını isterler. Kız babasına "Sen kime verirsen ona varırım, lakin üç şartım var. Birincisi ata binip ok atalım, ikincisi kılıç vurup güreşelim, üçüncüsü de sorduğum sorulara cevap versin." der. Elçiler gelip durumu padişaha anlatırlar. Padişah

²⁷ Konusunu Genceli Nizâmî'nin *Şerefnâme*'sinden alan bu manzum hikâye, 105 beyit ve 3 dörtlükten oluşur. Bu kısım *Şerefnâme*'de "İskender'in Berde'ye Gelmesi ve Nüşâbe ile Görüşmesi", "İskender'in Nüşâbe ile Mecliste Oturması" başlıklarıyla anlatılır (Nizami, 2004a: 207-33).

bunu duyunca cin çarpmışa döner, "Ben kızın ayağına mı gideceğim, hemen savaşalım." der. Veziri araya girer ve "Kızın teklifini yerine getirelim, olmazsa o zaman savaşıyoruz. Sen tebdil-i kıyafet oraya varırsın, ben padişahın yerine geldim, önce benimle ata binip ok at, beni yenersen sonra padişah gelir dersin." der. Bu tedbir padişahın hoşuna gider. Hemen İsfahân'a gider. Kız da hazırlanır, ata biner, ok, kalkan, kılıç alır. Kız padişahın gelmediğini öğrenince vazgeçmek ister lakin korktu denilmesin diye kabul eder. Önce atla karşılaşılır, yenişemezler. Sonra at üstünde yüzüğün içinden ok geçirirler, sonra kılıç vururlar ancak yine yenişemezler. Sonra güreşirler ve padişah kızını yener. Padişah o zaman kendisini tanıtır cevabını sorar. Kız da "Üçüncü şartımı da yerine getir." der ve ona dünyadaki en güzel şeyin ne olduğunu sorar. Padişah, "En güzel şey seven gönüldür." deyince bu cevap kızın hoşuna gider. Yedi gün yedi gece düğün yaparlar, dokuz ay dokuz gün sonra da bir çocukları olur. Adını İskender koyarlar. Başka çocuklar yıl yıl büyürken bu saat saat büyür. Güçte, akılda kimse onunla yarışamaz. Her türlü ilmi öğrenir. Onun tek kusuru tepesinde bir boynuzun olmasıdır.

Bir gün İskender'in babası ölür, tahta İskender'i geçirmek isterler. Lakin kıskanç vezirlerden biri "Bizim âdetimiz var, kuş uçuralım, kime konarsa o padişah olsun." der. Kuş uçururlar, o da İskender'in başına konar. İskender'in ünü her yere yayılır. İskender başındaki boynuzu gördüğü için saçlarını kestirince berberi öldürmektedir. Memleketteki son berber getirilir. İskender kimseye bu sırrı söylememek kaydıyla berberi bağışlar. Ancak kimseye söyleyemediği için yüzü sararır, hastalanır. Dayanamaz ve ormanda bir çukur kazar, çukura üç kez "İskender'in boynuzu var!" diye haykırır. Sonra oradan bir kargı biter, bir çoban ondan keser, bir kaval yapar. Üfleyince de "İskender'in boynuzu var!" diye ses çıkar. Bu olay İskender'in kulağına gidince hemen berberi çağırır, berber olayı anlatır. Bu olaydan sonra onun adı boynuzlu İskender kalır.

İskender bu olaydan sonra çok kızgındır. Vezirine karanlıklar ülkesindeki ölümsüzlük suyunu aramaya gideceğini söyler. Ancak oranın yolunu kimse bilmez. Üç yüz yaşında, pamuğun içinde yaşayan bir yaşlı pir vardır, hemen ona giderler. Yaşlı adam İskender'e "Oradan döndükten sonra kendi kılıcınla öleceksin. Yedi yıl yedi ay gece gündüz yol gideceksin, ejderhalarla savaşacaksın, bir yere gelince atların nallarını sökmek zorunda kalacaksın, sonra bir dağa çıkacaksın, yanında ölü bir balık götür, orada bir pınar göreceksin, pınara balığı at, eğer canlanırsa o ölümsüzlük suyudur." diyerek

İskender'e gideceği yeri anlatır. İskender hemen yola koyulur. Yolda karşılarına bir sürü ejderha çıkar. Onlarla savaşır, ordunun bir kısmı yok olur. Sonra sık bir ormana girerler. Atlardan, develerden inip dinlenmek isteyince arslanlar, kaplanlar, kurtlar musallat olur. Askerlerin bir kısmı da burada ölür. Hemen oradan ayrılırlar ancak atlar gidemez olur, nallarını sökerler. Yeniden yola çıkarlar, karanlık bir yere çıkarlar. İskender orada bir pınar bulur. Balığı içine atınca balık canlanır. İskender sudan doyunca içer. Karanlıklar dünyasında çıkar, on beş yaşında bir oğlan olmuştur. Hayvanların, bitkilerin, her şeyin dilini bilmektedir. Ancak İskender'in içtiği sudan başka bir pınar daha vardır. Ölümsüzlük suyu o pınardadır, içtiği ise gençlik suyudur.

İskender ve yanındakiler tekrar yola çıkarlar, kayalık bir yere gelirler. Orada biraz dinlenmek isterler. İskender büyük bir kayanın dibine yatar. Üstüne güneş vurduğu için mızrakları ve kılıçları yere batırıp İskender'in üstüne gölgelik yaparlar. O sırada birden gök gürler, yıldırım çakar ve kaya İskender'in üstüne devrilir. İskender ezilir ve yarı canlı kayanın altından çıkarırlar. İskender bir ah çekip vasiyetini söyler. "Benim cenazemi götürürken önce âlimleri ve hekimleri, sonra askerlerimi, daha sonra da tepsilerle altın, gümüş, cevher taşıyan adamları yürütün." der. Sebebini soran vezire de "En iyi hekimler, askerler, en varlıklı devlet, akıl ve tecrübe hepsi bende. Ancak bunların hiçbirisi ölümüne engel olamadı. İşte ben anama ve adamlarıma bunu anlatmak istiyorum, o yüzden gam yeme." der. İskender'i kendi memleketine götürürler, çünkü öyle vasiyet etmiştir. Şehir baştan ayağa kara giyinir. Büyük bir hürmetle defnedirler. Ancak İskender'in kolunu bir türlü tabuta sokamazlar. Avucu da açık kalmıştır. Olayı, karanlıklar dünyasının yolunu gösteren yaşlı adama anlatırlar. Adam "Avucuna biraz toprak koyun, gözü toprağa doymamıştır." der. Öyle yaparlar, kolu hemen içeri girer. İskender'in anası oğlunun ölümüne dayanamaz. Her gün gidip kabrinde ağlar. Bir gün yerin altından "Ey insan, ağlamaktan bizi de bunalttın, sen hangi İskender'i istiyorsun?" diye bir ses gelir. Kadın İskender padişahı istiyorum deyince İskender cevap verir: "Ana, tek İskender benim sanırdım. Benden başka yerin yedi kat altında o kadar İskender yatıyor ki benden de yiğit, becerikli, akıllılar. Hadi işine git, ağlamaktan bir şey çıkmaz." Anası oğlunun bu sözlerini işitince evine döner (*Azerbaycan...*, 2003: 76-84).²⁸

²⁸ Aynı masal "İskender Zülkarneyn" adıyla da anlatılmaktadır (Seyidov, 2005: 136-43).

4.2.32. İskender'in Padişah Olması

Eski zamanlarda İskender adında biri ormanda ağaç kesmektedir. Oranın padişahının adı da İskender'dir. Padişah ava çıkmıştır. Ormanda İskender'i görünce yanına varır. Cebinden bir altın çıkarır. Vermeden önce odun yapana adını sorar. O da adının İskender olduğunu söyler. Bunun üzerinde padişah "Ben padişahım, adım İskender. Bu ağaç kesenin adı nasıl İskender olur." diye düşünüp canı sıkılır. Çıkardığı altını vermez ve sarayına döner. Padişahın güzel bir kızı vardır. Babasının yanına varıp avdan kendisine ne getirdiğini sorar. Babası ahvali kızına anlatır. Bunun üzerine kız, "Onun adı İskender olunca ne olacak, onu da tanrı yarattı. Sen padişahsın ama kendini başkalarından üstün tutmayasın." der. İskender padişah kızının bu sözlerine kızar ve boynunun vurulmasını ister. Vezir vekil hemen ileri gelip, "Evladındır, ata evladına böyle yapmaz. En azından toprağından sürgün et." derler. İskender kızını sürgün eder. Kız giderken ormanda ağaç kesen İskender'e rastlar. Atasıyla olan ahvali ona anlatır. Sonra İskender'in evine giderler. Kız İskender'e, "Bundan sonra ağaç kesmeye gitmeyeceksin. Tacirlerle alışverişe gideceksin. Ben evde kalacağım. Bana da harçlık göndereceksin." der. İskender kızını evde koyup tacirlerle yola çıkar. Yolda giderken susarlar. Bakarlar ki yakında bir kuyu var. Ancak kimse cesarete gelip kuyuya giremez. Sonunda tacirler kuyuya girip su çıkarana hepimiz altın verelim diye anlaşır. İskender kuyuya girmeye razı olur. İple kuyuya iner. İnce kuyunun dibinde bir devin oturduğunu görür. Dev bir dizinde kurbağa, diğer dizinde ise güzel bir kız vardır. Dev İskender'e, "Kurbağa mı güzel yoksa kız mı?" diye sorar. İskender, "Gönül seven güzeldir." diye cevaplar. O zamana kadar kuyuya inen herkes kızın güzel olduğunu söylemiş, dev de kızdığından onları öldürmüştür. İskender'in cevabı devin hoşuna gider. Çıkarıp İskender'e üç nar verir ve "Bunları iyi sakla, sana lazım olacaklar." der. Dev, İskender'e su verir. İskender narları alıp cebine koyar. Sonra iple yukarı çıkar. Tacirler İskender'in çıkardığı sudan içerler. Hepsi de altın verirler. Bu sırada başka bir kervan gelir. İskender onlara da su verir. Bu tacirler İskender'in memleketinden tarafa gitmektedirler. İskender onlara bir miktar altınla narları verir, bunları evine iletmelerini ister. İki kervan ayrılıp yollarına giderler. Tacirler emanetleri padişahın kızına iletirler. Kız narlardan birini keser, içinden türlü lal, cevahir çıkar, diğerlerini de keser. Kız bunlarla başı göğe değen atasının sarayına benzer bir saray yaptırır.

Diğer taraftan İskender tacirlerle şehirlere gider. Malları satıp para kazanırlar. Dönüşte yolları yine kuyunun yanına düşer, susamışlardır. Yine İskender'i kuyuya salarlar. İskender devle yine konuşur, seven gönlün güzel olduğunu söyler. Dev yine üç nar ve su verir. Oradan ayrılıp memleketlerine gelirler. Herkes evine gider. İskender başı buluta değen sarayı görünce şaşırır. Kızdan bunun sebebini sorar. Kız İskender'e nardan çıkan değerli taşları anlatır. İskender'in sonradan getirdiği narları da keserler, içleri lal, cevahir doludur. Şad olurlar. Bir gün kız İskender'e, "Git, atamı buraya misafir çağır." der. İskender gider, padişahı ve vezirleri çağırır. Padişah kendi sarayına benzeyen bu sarayı görünce şaşırır. Kız odalardan birindedir, atasına görünmez. Sofralar kurulur, yenilir, içilir. Hizmet eden bir sürü kul karavaş vardır. Padişah buranın sahibinin kim olduğunu merak eder. Yemekten sonra padişahın kızı odasından çıkar, kendisini ve İskender'i ona tanıtır. Padişah kızını görünce yaptığından pişman olur. Kızını ve İskender'i kendi sarayına götürür. Tacını İskender'in başına koyar ve şöyle der: "Artık ben yaşlandım. Sen benim yerime padişah ol. Ben de senin tedbircin olayım." O gün İskender tahta çıkar, padişah olur (Nizami, 1941: 200-3).

4.2.33. İskender Zülkarneyn'in Vasiyetleri

Bir gün İskender Zülkarneyn kendi kendisine ölümünün kimin elinden olacağını düşünür. Bu sebeple dünya görmüş insanları, müneccimleri huzuruna çağırıp onlara ne zaman, nerede ve nasıl öleceğini sorar. Bunların arasından bir yaşlı çıkıp "Eğer benim ölümüme sebep olmazsa senin ölümünün nerede, ne vakit olacağını bilirim." der. İskender korkmamasını söyler. Yaşlı müneccim, "Yer demir, köy irak, su kan olanda öleceksin." der. İskender çok şahları tahtsız bırakmış, ülkeler fethetmiş bir padişahdır. Dostundan çok düşmanı vardır. Ölümün kuvvetli bir düşmandan geleceğini düşünür.

Günlerden bir gün İskender askerleriyle maşrık tarafından gelirken çölde sıcak basar. Hiçbir yana gidemezler, orada bir süre eğlenirler. Askerler padişahın üstüne güneş vurmasını diye çadır kurarlar. Ağaç bulamadıkları için direk yerine kılıçlarını dikerler, üstüne kalkanları döşeyip çadır çekerler. İskender çadıra gelip oturur. Bakarken çadırın her yerinde çelik kalkanları görür. Eşiğe göz gezdirince güneşin battığını, köyün iraklığını, suyun kan kırmızısı rengini, sıcaktan yerin demir gibi olduğunu görür. İskender, bakar ki yaşlı müneccimin söyledikleri çıkmıştır. Dünya ona da vefa etmeyecektir. İskender, vezir vekil herkesi çağırır, ahvali anlatıp onları sakinleştirir:

"Olacağa çare yoktur. Yazıya bozu, takdire tedbir olmaz. Ancak size bir nice sözüm vardır, ben öldükten sonra yerine getirin. Birinci vasiyetim, ben ölünce cenazemi şehre getirin. Önde yalın kılıç askerler, sonra ellerinde *Kur'ân* mollalar, artlarından da başlarında altın dolu sinilerle adamlar gitsin. En sonda da cenazem olsun. İkinci vasiyetim, anama söyleyin, benim malımdan derdi olanlara vermesin. Üçüncüsü, sağ elimi tabutun dışında bırakın. Ne zaman içeri çektim oraya gömün. Dördüncü vasiyetim, beni defnettikten üç gün sonra anam kabristana gelip beni çağırın." İskender bu vasiyetten sonra ömrünü tamamlar. Vezir vekil, askerler cenazeyi şehre götürürler. İskender'in anasına haber ulaşır ve kadın oğlunu karşılamaya çıkar. Bakar ki askerin önünde İskender yok, o zaman İskender'in öldüğünü anlar. Anası şöyle der: "Oğlum ölmüştür. Bu cenaze alayıyla, eğer ölümü geri bırakmak mümkün olsaydı bunlarla geri bırakırdım demek istiyor. Ancak ölümü geciktirmek mümkün değildir. Oğlum bütün bunları beni sakinleştirmek için yapmış." Vezir vekil İskender'in vasiyetlerini anasına söylerler. Anası şöyle der: "Oğlumun vasiyetidir, kimin derdi varsa onun ihsanından yemesin." Bu söz üzerine herkes elini yemekten çeker. Anası buna şaşırır. İskender'in adamlarından biri kalkıp "Bu kadar adamın arasından öylesi çıkmaz, her birinin yüreğinde bir sır, başında bir bela vardır." der. Anası anlar ki oğlu ona teselli vermek istemiştir, sadece onun değil herkesin kendince derdi vardır. Derler ki o günden sonra İskender'in anası ağlamaz.

İskender Zülkarneyn'in tabutunu alıp götürürler, gezdirirler. Nereye giderlerse gitsinler İskender elini tabutun içine almaz. Bir yerde dünya görmüş, gün geçirmiş bir yaşlıya rastlarlar. Yaşlı adam onlara cenazeyi niçin gezdirdiklerini sorar. Onlar da durumu anlatırlar. Adam şöyle der: "Onun gözleri dünyaya doymamıştır. Dünya malından meyli gitmemiştir, gözünü toprak doyurur." Sonra yerden bir avuç toprak alıp İskender'in eline koyar. O vakit İskender elini tabutun içine çeker. Kendi vasiyeti gereği hemen oracıkta İskender'i defnedirler. Üç gün sonra anası kabrin başına gelir ve "İskender!" diye seslenir. Cevap veren olmaz. Tekrar seslenir gene cevap alamaz. Üçüncü kez "İskender Zülkarneyn!" diye seslenince, "Ana, sen misin, geldin mi? Burada o kadar çok İskender var ki sen İskender diye seslenince o sebepten cevap veremedim. Ama benden başka İskender Zülkarneyn yok." Bu konuşmadan sonra anasının yüreği

sakinleşir, İskender Zülkarneyn gibi oğlu olduğu için hiç pişmanlık duymaz, sevinir ve oradan ayrılıp gider (Nizami, 1941: 227-31).²⁹

4.3. Balkan Sahası Türk Edebiyatı (Bulgaristan)

Balkanlarda yaşayan Türk toplulukları arasında da İskender'le ilgili metinlere rastlanmaktadır. Bu sahada tespit edilebilen metinlerden biri Bulgaristan Türklerine aittir. Emil Boev ve Hayriye Memova tarafından derlenen ve yaklaşık 60 masalın yer aldığı *Rodop Türk Halk Masalları* arasında "İskender Padişah" adlı masal da vardır. Söz konusu kitabın ön sözünde, derlenen masallarla ilgili şöyle bir açıklama yer alır: "*Masalları toplarken birçok varyantlara rastladık. Bazılarının Bulgarcalarından hiç farkı yoktu, bazıları ise Türk halkının gelenek ve anlayışlarına göre yapılmış adaptelerdi. Bizse her bölgeye örneklik sayılabilecek olanları vermeyi uygun gördük.*" Buradaki farklı varyantların varlığına yapılan vurgu, İskender'le ilgili metinler için de düşünülebilir. Bulgaristan Türkleri arasında İskender hakkında bazı metinlerin var olduğunu göstermesi bakımından önemli olan bu masal, "*İşte kaval çalmak, ta o zamandan kalmıştır.*" cümlesiyle biter. Bu hâliyle kaval çalmanın nereden geldiğini anlatıyor gibi olsa da aslında İskender'in varlığına inanılan boynuzlarını konu alır.

4.3.1. İskender Padişah

Bir varken, bir yokken, zaman zaman içindeyken, kalbur saman içindeyken, sıçanlar kedilere berberken dünyaya hükmeden bir İskender padişah vardır. Tepesinde de iki boynuz taşır. Otuz yaşına girer fakat boynuzlu olduğunu kimse bilmez. Yıkanırken kapıyı kilitler. Bir gün padişah sarayda kimsenin olmadığını sanıp yıkanmaya başlar. Hizmetçi padişahı çağırmaya gelir ve padişahın boynuzlu olduğunu görür. İskender ona "Sen cellatlıksın!" diye bağırmaya başlar. Hizmetçi yalvarır, "Beni öldürme, kimseye söylemem." der. Padişah da hizmetçiyi serbest bırakır. Hizmetçi birkaç yıl kimseye bir şey söylemez. Fakat içinde bu dert büyümeye başlar. Bir gün bir tepede yüzükoyun yatarken bir ah çeker ve bu dert ondan sıyrılıp gider. Orada bir saz biter, büyür. Bir çoban o sazdan bir parça keser ve üfler. Sazdan "İskender padişahın

²⁹ İskender'in anasına vasiyeti, manzum metinlere de konu olmuştur. Örneğin "İskender'in Vasiyeti" başlığını taşıyan 11 beyitlik bir manzumede (Şirvani, 2005: 140) olduğu gibi. Bundan hemen önce "Sualin Cevabı" (138-9) başlıklı 21 beyitlik başka bir manzume vardır. "Dünyada dertsiz kimse var mıdır?" sorusuna cevap niteliğindeki bu kısımda insan olanın dertsiz olamayacağı anlatıldıktan sonra, enbiyalar ve evliyaların çektikleri sıkıntılar örnek gösterilir. Sonra İskender'in anasına vasiyetine geçilir. Bu hâliyle iki metin birbirinin devamı niteliğindedir.

alında iki boynuzu var!" diye sesler gelmeye başlar. Ağızdan ağza bunu herkes duyar. Nihayet padişaha da gelir. Padişah hemen hizmetçinin öldürülmesini emreder. Hizmetçi sırrı kimseye söylemediğini, çobanın kaval çalmasından ötürü sırrın yayıldığını anlatır. Padişah çobanı çağırır ve kavalı üflemesini ister. Çoban kavalı üfler ve yine aynı sesler çıkar. Bunu duyan padişah çobanın arkasını sıvazlayıp ikisini de serbest bırakır. İşte kaval çalmak, ta o zamandan kalmıştır (Boev ve Memova, 1963: 23-4).

4.4. Gagavuz Sahası Türk Edebiyatı

Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi Gagavuz Türkleri arasında da İskender'e dair metinler mevcuttur. Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup Gagavuzlar, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdikten sonra Anadolu'daki Hristiyan Türklerin ve Türkçe konuşan diğer Hristiyanların Karamanlıca (Grek harfleriyle yazılmış Türkçe) kitaplarını okumuşlar ve dinî ve kültürel eğitimlerini Türkçe olarak yapabilmişlerdir. Bu kitapların konusu ya azizlerin hayatı, dualar ve Büyük İskender gibi tanınmış kişilerin efsanevi hikâyeleri ya da Anadolu halk hikâyeleridir (Özkan, 2010: 78). Moşkov tarafından Basarabyalı Gagavuzlar arasında derlenen ve Proben serisinin 10. cildinde yayımlanan "Aleksandır Makedonskiy" (Makedonyalı İskender) adlı hikâye, Gagavuzlar arasında İskender'le ilgili anlatmalara iyi bir örnektir. Rabia Kocaaslan Uçkun tarafından bir yazıya da konu edilen bu hikâye metni, çocuksuzluk motifiyle başlar ve İskender'in zehirlenerek öldürülmesiyle sona erer.

4.4.1. Makedonyalı İskender

Kral Filip'in çocuğu olmamaktadır. Bir gün karısını, "Döndüğümde seni çocuksuz bulursam keserim." diye tehdit edip sefere çıkar. Bir süre sonra büyücü filozof bir kral, yaptığı savaşlarda yenileceğini fala bakarak anlar ve kılık değiştirip Filip'in memleketine gelir. Büyücü filozof, Filip'in karısına çocuğunun olacağını söyler, onunla üç gün geçirip saraydan ayrılır. Çocuğun doğumuna yakın büyücü filozof yeniden gelir ve çocuğun dünyayı alacağını ve adının da Makedonyalı İskender olacağını söyler. Filip seferdeyken rüyasında oğlu olduğunu görür ve ziyafet verip ülkesine döner. İskender okula başlar, büyücü kral tarafından yetiştirilir, astroloji öğretilir. İskender yaşlı büyücüyü öldürür ve onun gerçek babası olduğunu öğrenir. Bu sırada tek boynuzlu bir tay doğar. Kimsenin tutamadığı bu taya İskender biner ve sefere çıkar. Yolu üzerindeki toprakları fethedip geri döner. Babası yaşlanmıştır ve yerine İskender layık görülür.

Ancak tahta geçmeden Tatarlar ayaklanır ve onlarla mücadele eder. Diğer taraftan dost görünen bir padişah tarafından Çingenerin de iş birliğiyle Kral Filip ve karısı esir düşer. İskender hemen harekete geçer, anasını ve babasını kurtarır. Filip bir süre sonra ölür. Onun ölümünden sonra haraç toplayan Dariya adlı padişah İskender'den haraç ister. Bu teklifi reddeden İskender, Dariya'yla savaşır ve onu yener. Daha sonra İskender, Türk padişahıyla savaşır ve onu öldürüp kızıyla evlenir. Por padişahı ile savaşır. Ardından seferleri boyunca karıncalarla, kuşlarla ve yaban adamlarıyla mücadele eder ve galip gelir. Deniz aşırı bir memlekete varır. Orada bir kalede on iki kralla karşılaşır ve onlardan altmış yaşında kullanılacak olan suyu alır. İskender oradan cennete varır, gideceği yolu öğrenir. Balıkların padişahı ile mücadele eder. Sonra deniz kenarındaki bir mağarada hazine bulur. Giderken tek gözlü, tek ayaklı ve tek kollu bir halkla karşılaşır ve onları arslanlara parçalatıp içlerindeki elmasları alır. Sonunda İskender kendi memleketine döner ve zehirlenerek ölür (Kocaaslan Uçkun, 1998: 762-6).

4.5. Kazakistan Sahası Türk Edebiyatı

İskender'le ilgili metinler Kazakistan sahasında da mevcuttur. Araştırmacılar Kazak hikâyelerini kültür kaynağı itibarıyla tasnif ederken "Komşu memleketlerin ve başka Doğu halklarının eski efsane-menkıbelerinden gelen hikâyeler" başlığı altında, *Şahmaran*, *Bozcigit*, *Ebu'l-harir*, *Şekir-Şekiret*, *Binbir Gece*, *Tutinâme*, *Şehnâme*, Nizamî'nin *Şehnâme*'si, *Yûsuf-Züleyhâ*, *Leylî-Mecnûn*, *Ferhat-Şîrîn*, *İskendernâme* vb. eserleri örnek verirler (Yücel Çetin, 2003: 7-10). Söz konusu eserler içinde *Şehnâme* ve *İskendernâme*'nin olması, bu sahada İskender-i Zülkarneyn'e ait metinlerin edebî gelenekte yer aldığını gösterir. Hikâyelere benzer şekilde İskender hakkındaki masalların da yine Müslüman Doğu'dan geldiği ifade edilmektedir (Zhamakina, 2009: 33). Kazak edebî dilinin kurucusu sayılan ve Kazak şairleri arasında ayrıcalıklı bir yeri olan Abay (İbrâhîm) Kunanbayulî'nin (1845-1904) "İskender" adlı 42 dörtlükten oluşan şiiri, bu sahada Makedonyalı İskender'e ait metinlerin varlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Güner Özer, 1999: 785-96). Şiir, İskender'in dünyayı zorbalıkla hâkimiyeti altına alma siyasetini tenkit eder (Özdemir, 1996: 195-6), "insanın gözünü bir avuç toprak doyurur" nüktesini İskender üzerinden anlatır. Bu konu diğer sahalarda İskender'in ölümünden sonra bir elinin tabutun dışında kalması ve avucuna biraz toprak konulunca elini içeriye çekmesi olayına benzer. Aşağıda verilen "Kaplan Kapanmış"

başlıklı efsanede ise İskender'in Talas halkı üzerine savaş açması ve halkın kendilerini koruyan iki kırmızı kaplan sayesinde kurtulması anlatılır.

4.5.1. Kaplan Kapanmış

Eskiden Talas halkına İskender Zülkarneyn savaş açar. Düşman kalabalıktır ancak vatansever Talas halkı düşmana karşı kahramanca savaşır. Dağ, tepe, ırmak her şey siper olur. İskender Zülkarneyn yardımcılarıyla konuşur. Yardımcıları, "O bölgedeki Karadağ'da iki kırmızı kaplan var, onları yakalarsak kimse bize bir şey yapamaz. Halkın koruyucuları işte o kaplanlardır." derler. İskender Zülkarneyn bu kaplanların yakalanmasını emreder. Düşman askerleri gece gündüz kaplanları arar. Sonunda iki kaplanı Karadağ'ın kuytu bir yerinde bulurlar. Dağla çevrelenmiş bu kuytu yerin tek bir girişi ve çıkışı vardır. Kaplanların çıkışını taşlarla kapatırlar. Fakat düşmanın bu çabası hiçbir işe yaramaz. İki kaplan, bir görünüp bir kaybolup düşmanı çok yorar. Kaplanları yakalamak, halkı savaşta yenmekten daha da zor olur. Buraları almanın mümkün olmadığını anlayınca İskender Zülkarneyn ülkesine geri döner. Bu yer daha sonra "Kaplan Kapanmış" olarak adlandırılır. Halk o kaplanların hâlâ yaşadığına, Talas'a gelip suya girdiğine, fakat insanlara görünmediklerine inanır. Efsane halk arasında hâlâ söylenmektedir (Ospanaliyeva, 2011: 357-8).

4.6. Kırgızistan Sahası Türk Edebiyatı

Genceli Nizâmî'nin, İskendernâmenin ikinci kitabı olan *İkbalnâme*'de anlattığına göre İskender, Kırgız Türklerinin yaşadığı coğrafyaya da uğramıştır. Nizâmî'nin burada verdiği bilgilere göre İskender, önce Çin'e varır. Çinlilerin başında bir Türk hakan vardır. Hakan ordusunu hazırlamak istediğinde Fergana, Kırgız, Çaç ve Kaşgar'a fermanlar gönderir ve "kızıl kemerli Türk pehlivanlarını" toplar. Eserde "İskender'in Kuzeye Varması ve Yecüc Seddini Yapması" başlığıyla verilen kısımda İskender, Kırgızların yaşadığı topraklara uğrar. Bu topraklar o kadar güzeldir ki âdeta cennetten bir köşe görünümündedir. Mehmed Emin Resulzade bu cennet gibi yeri Kırgızlara bağlı bir ülkede aramak gerektiğini söyler (1951: 183). Nizâmî'nin eserine göre orada yaşayan masum insanlar kendilerini tanıtır, İskender'i bir peygamber gibi karşılar ve Yecüc Mecüc için ondan yardım isterler. İskender'in burada meşhur seddi yaptığı anlatılır. 175 beyitlik bu bölüm aşağıda özet olarak verilmiştir. Bundan sonra "İskender'in Rûm'a Dönmesi" anlatılır.

4.6.1. İskender'in Kuzeye Varması ve Yecüc Seddini Yapması

İskender, Zeng'de ve Çin'de bir süre gezdikten sonra Kırgız bölgesine gitmek ister. Maşrıktan şimale doğru yol almaya başlar. Geçtiği yerler kuş uçmaz, kervan geçmez yerlerdir. Giderken karşlarına kum gibi gümüş olan bir yer çıkar. Rehber, "Burada gördüğünüz kumlar baştan başa gümüştür, bunlardan alın ancak askere zahmet verecek kadar olmasın, hatta askerler bunların gümüş olduğunu da bilmesin, hepsini almak isterler." der. Şahın altınları çoktur, önce gümüşün yüzüne bakmaz ama tamahkârlık ağır basar, develere gümüşlerden yüklettirir. Burada bir hafta yol alırlar, her yer gümüş olduğundan yerden hiç toz kalkmaz. Bu yerin suları ise civadır. Nerede bir çeşme varsa suyla birlikte civa akar. Bunu bilmeyen birisi sudan içecek olsa ölür. Bu nedenle "Kim su içmek istiyorsa akar sudan içmesin, durultup dinlendirdikten sonra içsin." diye emir verir. Asker bir ay bu şekilde yol gider. Bir kısmı susuzluktan kırılır. Nihayet toprağa ayak basarlar. Bir müddet gidince bir yere gelirler. Orada yaşayanlar peygamberi görmeden Allah'ı tanımış insanlardır. İskender'i temiz sıfatlı görünce bir peygamber gibi karşılarlar. İskender onlara dini öğretir. Onlar da hükümdardan yardım beklerler. Yakın bir dağda, sert kayalıkların bulunduğu yeri mesken etmiş olan insana benzeyen ancak dev gibi büyük, aslan gibi yırtıcı, kurt gibi hain, tepeden tırnağa tüyleri iğne gibi, burunları olmayan, boyları bir karış ama çok yemek yiyen, yiyecekleri ot olan, sıcaktan ve soğuktan korkmayan, kana susamış, çeliği bile tırnaklarıyla deşebilen, şükürsüz, Allah'ı tanımayan, bin tanesi doğunca biri o zaman ölen Yecüc kavminden şikâyetçi olurlar. Bu beladan kurtulmak için İskender'e yalvarırlar. İskender orada kıyamete kadar yok olmayacak çelikten bir set yapar. Daha sonra buradan ayrılır. Bir ay kadar gider, dağları aşar. Cennet gibi bir yere gelirler. Her yer yeşildir, sürülerin başında çoban yoktur. Askerler orada bulunan meyvelerden almak isterler ancak vücutları keman gibi eğrilir, koyun tutmak isterler ancak vücutlarına sıcaklık basar. İskender "Bunlar birer ibrettir, hiç kimse başkasının bağına dokunamaz." der. Karşıdan bir şehir görürler. Oraya varırlar. Kapıların, dükkânların kilidi yoktur. Bu temiz şehrin insanları tazimle İskender'i karşılarlar. İskender şehrin ahvalini, korkusuz oluşlarını, kapılarda kilit olmayışını, bekçilerin ve çobanların olmayışını sorar. O adalet mülkünün aksakallıları hükümdarı methedip cevap verirler: "Biz eskiden beri burada yaşarız. Fakir ama inançlı, doğruluktan bir tüy kadar ayrılmayan, yalan söylemeyen, Allah'ın da seveceği şekilde

gereksiz yere konuşmayan, düşmanlıktan kaçınan, dara düşene yardım eden, ağlayana gülmeyen, hırsızlık yapmayan, Allah'a tevekkül eden, başkalarının ayıbını araştırmayan, fitneden uzak duran, altına ve gümüşe tamah etmeyen, cimrilik yapmayan, hayvanlara eziyet etmeyen, ihtiyaç olduğu kadar hayvan avlayan, arkadan konuşmayan, Allah'tan gelene razı olan bir halkız." derler. İskender şimdiye kadar böyle bir halk görmemiştir. İnsanların hâlini görünce peygamberliğini izhar etmez. Onlara hediyeler verir. "Bu insanların bana anlattıkları yeter, artık başka yerleri gezmeye gerek yok." der ve Rûm'a dönmeye karar verir (Nizami, 2004b: 173-83).

4.7. Özbekistan Sahası Türk Edebiyatı

Özbekistan sahasında gerek yazılı edebiyatta vücuda getirilen eserler gerekse sözlü kaynaktan derlenen metinler İskender-i Zülkarneyn konusunun yaygınlığını göstermek açısından önemli ipuçları verir. Çeşitli formlarda karşımıza çıkan bu metinlerin, "İskender'in yer ve deniz altına hâkim olma isteği", "Lokmân Hekim'le olan münasebeti", "karanlıklar ülkesine seyahati", "âb-ı hayatı araması", "Dârâ ile olan mücadelesi", "boynuzlu olduğuna inanılması" gibi konular etrafında şekillendiği görülür. Özbekistan sahasında İskender'le ilgili metinlerin belirgin oranda yer almasında Nevâyî'nin *Sedd-i İskenderî* adlı eserinin önemli bir etkisi vardır. Örneğin deniz altına seyahatin işlendiği konu Nevâyî'nin eserinde bazı farklarla yer alır (Tören, 2001: 469-70). Bu sahada Goroğlı ve Alpamış gibi halk destanları yanında yazılı edebî eserlerden *Kutadgu Bilig* ve Nevâyî'nin hamsesindeki destanlar türün önemli örnekleri arasında sayılır (*Başlangıcından...*, 2000a: 147). Yine yazılı edebiyatta 20. asır Özbek edebiyatının tanınmış şair ve yazarlarından olan Maksud Şeyhzâde'nin 1946 yılında yayımladığı *İskender Zülkarneyn* adlı eseri bu konuya hasredilmiş bir örnek olarak anılabilir (*Başlangıcından...*, 2000b: 371). 1941 yılında Taşkent'te derlenmiş "Lokmân Hekim" adlı masalda, İskender'in deniz altına hâkim olmak istemesi, Lokmân Hekim'in ortaya çıkışı, toprağa gömülüp tekrar çıkarılması ve padişahın oğlunun kanını akıtmak suretiyle padişahı tedavi etmesi konu edilir. Bu hâliyle metin, farklı eserlerde karşılaşılan birkaç rivayetin iç içe geçmiş şeklinden ibarettir. İskender'in karanlıklar ülkesine gidip âb-ı hayatı araması da Özbekler arasında masal olarak anlatılır. Örneğin "Çınar Niçin Çok Yaşar?" adlı masalda İskender, âb-ı hayatı bulur ancak içmez. Çünkü o da herkes gibi bir insandır ve ölmelidir. Diğer taraftan karanlıklar ülkesine seyahat

Lokmân Hekim'le de ilişkilendirilmiştir. İskender'in, İran hükümdarı Dârâ ile olan mücadelesi de Özbek masallarına konu olmuştur. Konu *Târîh-i Taberî* ve ondan yaklaşık bir asır sonra yazılan *Şehnâme*'de de geçmektedir. Doğu kültürlerinde sıkça karşılaşılan İskender'le ilgili en dikkat çekici hususlardan biri de onun boynuzlarının olduğuna dair efsanedir (Baydemir, 2009: 109-30).

4.7.1. Lokmân Hekim

Doğudan batıya yeryüzünün tamamına hâkim olan İskender Zülkarneyn bir gün vezirlerini çağırır. Yerin altında ve göklerde yaşayan insanları yeryüzünde toplamalarını ister. Vezirlerden biri suyun altında yaşayan insanlara ulaşabilmenin yolunu anlatır. Camdan büyük bir şişe yapılır. İçine, ölüme mahkûm edilen bir suçluyu koyarlar. Şişe içinde suya salınan mahkûm aşağıdaki insanlara, padişahın, kendilerini yukarı çağırıldığını söyler. Onlar da elçiye içi un dolu bir kâse verirler ve "Padişah bu undan ekme yaptırıp yesin, boşalan kâseyi altınla doldurup göndersin. O zaman çıkarız." derler. Padişah, ekme yapması için unu karısına verir. Kâseye avuç avuç altın koyarlar fakat kâse bir türlü dolmaz. Padişah, suyun altındaki insanları yönetme hevesinden vazgeçer. Karısı ise verilen undan bir türlü güzel ekme yapamaz. O sırada saraya gelen bir dilenciye, yapabildiği kadarını verir. Dilenci ekmeği yer ve bitkilerin dilini anlamaya başlar. Her bir bitki, hangi hastalığa şifa olduğunu bu divaneye söyler. Bu adam çevrede artık Lokmân Hekim diye anılır.

Lokmân Hekim aynı zamanda padişahın dokumacısıdır. Bir gün avdan dönen padişah, Lokmân Hekim'in evinin önünden geçerken elbisesinin kumaşı, kendisinin ve oğlununkilerin aynısı olan bir çocuk görür. Onun, Lokmân Hekim'in oğlu olduğunu söylerler. Padişah, Lokmân Hekim ile oğlunun çöle götürülüp diri diri gömülmesini emreder. Vezirler emri yerine getirirler. Padişah ölür ve yerine oğlu geçer. Yeni padişah, bir gün yemek yerken boğazına kemik takılır. Hiçbir tabip çare bulamaz. Lokmân Hekim'in canlı kalmış olabileceğini düşünerek gidip gömdükleri yerden çıkarırlar. Lokmân Hekim gerçekten de canlıdır. Padişahın huzuruna getirirler. O da padişahın iyileşmesi için şehzadenin kesilmesi gerektiğini söyler. Çaresiz kalan padişah bunu kabul eder. Perdenin arkasında bir hayvan kesilir. Padişah biricik oğlunun kesildiğini düşünerek feryat eder. Bu sırada gırtlığına takılan kemik çıkar ve padişah iyileşir. Daha

sonra Lokmân Hekim'in oğlunu da gömüldüğü yerden çıkarırlar. Bir süre daha insanlara şifa dağıtan Lokmân Hekim ölür (Baydemir, 2004: 433-4).

4.7.2. İskender'in Karanlıklar Ülkesine Seyahati ve Lokmân Hekim

İskender zamanında insanlar çok uzun ömürlü olurlarmış. O zamanların âdetine göre en küçük oğul, yaşlı babasını götürüp dağlar arasındaki bir mağaraya bırakmış. Bir gün bir yiğit, yaşlı babasını mağaraya bırakmak için yola çıkar. Yaşlı adam da vaktiyle babasını aynı mağaraya bırakmıştır. O yüzden büyük bir pişmanlık içindedir. Genç oğlan, babasının bu pişmanlığını görünce adamı oraya terk etmekten vazgeçer ve alıp geri döner. Yolda, İskender ve ordusuyla karşılaşırlar. Yeryüzünün tamamını zapt etmiş olan İskender, mağaranın içinden ulaşıldığını duyduğu Zulmetardı memleketini de ele geçirmek istemektedir. Yaşlı adam İskender'e oraya nasıl ulaşabileceğini öğretir. İskender tek başına ata biner ve mağaraya girer. Hayli ilerledikten sonra bir ırmağa rastlar. Adamın öğrettiği gibi atı bırakır ve ırmağın kıyısında bekler. Bir balık gelir, İskender'i sırtına bindirir, Zulmetardı memleketine ulaştırır. O memleketin insanları, farklı kılıktaki bu yabancıyı padişahlarının huzuruna çıkarırlar. Birbirlerinin dillerini bilmedikleri için bir türlü anlaşamazlar. İskender, bir kadınla evlendirilir. Bir oğlu olur. Oğlan yedi yaşına gelince babası İskender'le padişah arasında tercümanlık yapar. İskender, ne niyetle geldiğini anlatır. Bu memleketin insanların çok mülayim olmalarından, padişahın iyiliklerinden dolayı önceki kötü niyetinden utanç duyar. Yeryüzüne geri dönmek ister. Dönüşte padişah, kendisine bir mum ve biraz da un verir. Yeryüzüne çıktığında undan ekmeği yaptırıp yemesini rica eder. İskender sarayına ulaşınca undan ekmeği pişirmelerini ister. Hamur, tandırda bir türlü tutmaz. Hizmetçiler, normal undan ekmeği pişirip İskender'e ikram ederler. Getirilen undan pişirdikleri yanık ekmeği ise sarayın sadık hizmetçisi Eflâtûn ile Lokmân adındaki dervişe verirler. Ekmeği yedikten sonra Lokmân bütün bitkilerin dilinden anlamaya başlar. Zamanla ünlü bir tabip olur. Eflâtûn ise meşhur bir mucit olur. İskender, vezirlerin teşvikiyle olayı araştırır. Ekmeği pişiren hizmetçiler sonunda gerçeği itiraf ederler. İskender, Eflâtûn'un bilgisinden yararlanmak için ona yüksek makamlar verir. Lokmân Hekim ise bir türlü bulunamaz. Lokmân Hekim'i bulmak için bir plan yaparlar. Sarayda bir ziyafet verilir. Herkes sıcak yemeği yedikten sonra hemen soğuk su içer. İçlerinden biri ise yemeğin

soğumasını bekler ve öyle yer. Biraz vakit geçince de suyu içer. Böylece o kişinin Lokmân Hekim olduğu anlaşılır (Baydemir, 2009: 116-7).

4.7.3. Dârâ ve İskenderbek

Dârâ adlı güçlü bir padişah, kendisine tâbi bir başka padişahın kızıyla evlidir. Dârâ'nın vezirlerinden biri de aynı kıza âşık olmuştur ve kızı namussuzlukla suçlayarak saraydan kovdurur. Saraydan kovulan kız tek başına gider ve dört duvar arası bir yerde doğum yapar. Bakamayacağı için çocuğu orada bırakır ve bakımı için yanına bir miktar değerli eşya koyar. Ayrıca çocuğun adının İskenderbek olduğunu da bir kâğıda yazar. Çocuğa yedi yaşına kadar yaşlı bir kadın bakar. İskenderbek güçlü kuvvetli bir genç olur. Bir vezir onu yaşlı kadından alır ve oğluna arkadaş eder. Padişah vezire bir görev vermiştir. Vezir bu görevi yerine getirememekten korkar ve bir zarar gelmesin diye çocukları şehirden dışarı çıkarır. İskenderbek dilenci kılığında dolaşırken öz annesiyle karşılaşır ve tanışırlar. Daha sonra dedesinin sarayına giderler. İskenderbek orada ordu komutanı olur. Bu arada Dârâ da ölmüş ve yerine büyük oğlu geçmiştir. Yeni padişah İskenderbek'ten vergi vermesini ister, İskenderbek reddedince birbirlerini tanımayan iki üvey kardeş savaşırlar. İskenderbek'in üvey kardeşi, savaş sırasında kendi veziri tarafından yaralanır. İki kardeş orada görüşürler ve tanışırlar. Üvey kardeşi İskenderbek'e bir at ile güzel bir kız emanet eder ve ölür. İskenderbek ise hain veziri öldürtür. Her yere padişahlığını ilan eder (Baydemir, 2009: 120).

4.7.4. İskender'in Boynuzu

İskender, her tıraşından sonra berberi öldürtür. Memlekette berber kalmaz. Uzun bir araştırmadan sonra yaşlı bir berber bulunur. Adam, tıraş ederken İskender'in boynuzlarının olduğunu görür. Tıraştan sonra her zamanki gibi berberin öldürülmesi emredilir. Yaşlı adam yalvarır, kimseye söylemeyeceğine dair yemin eder ve canı bağışlanır. Berber bu sırrı kimseye söyleyemez ama bir süre sonra karnı şişer. Bir gün تنها bir yerde kuyuya eğilerek "İskender'in boynuzu var!" diye bağırır. O anda karnı iner, rahatlar ve evine döner. O kuyunun içinde bir kamış büyür. Genç bir çoban kamışı keser, ney yapar. Ney üflediğinde "İskender'in boynuzu var!" diye tiz bir ses çıkar. Bu haber her tarafa yayılır. İskender, berberi ve çobanı saraya getirtir. Yaşlı adam başından geçenleri anlatır. Çoban da bildiklerini anlatır. İskender, bu iki masum insanı öldürtmeye kıyamaz, zamanla unutulur düşüncesiyle serbest bırakır. Fakat padişah bu düşüncesinde

yanılmıştır. Boynuzlarının olduğu haberi ağızdan ağza, nesilden nesle anlatılarak günümüze ulaşır (Baydemir, 2009: 123-4).³⁰

4.7.5. Semerkand Adının Ortaya Çıkışı

Semerkand'ın Efrasiyab devrindeki adı "Heft Derbend" imiş. İskender Zülkarneyn gelip zaptettikten sonra burada büyük bir medrese inşa ettirip "Benden bu vilayete hatıra kalsın." demiş. Bu medreseyi iki usta yapmış, ustaların adları da Semer ve Kand imiş. Medresenin etrafına insanlar gelip toplanmaya başlamış. Böylece bir şehir meydana gelmiş. Şehre nasıl bir ad koysak diye düşünmüşler. Bu sırada bilgin bir adam İskender'in huzuruna gelerek "Şehinşahım, bu medreseyi Semer ve Kand adlı ustalar kurdu. Medrese etrafında bir şehir meydana geldi. Bu şehrin adını da Semerkand koysak olmaz mı?" demiş. İşte bu şehrin adı Semerkand olup kalmış (Corayev, 1993: 45).

4.8. Tataristan Sahası Türk Edebiyatı

Tataristan sahası Türk edebiyatı, Anadolu sahasıyla yakın bir ilişki içerisindedir. "*Selçuklu ve Osmanlı devrinde Anadolu'da yazılan dinî-tasavvufî ve destanî birçok eser, ya asıl şekli ile ya da Kazan şivesine çevrilerek İdil-Ural bölgesinde yazma ve basma olarak yayılmıştır.*" (Şahin, 1999: 354-5). Tatarlar tarafından bilinen, okunan ve Tatar kütüphanelerinde yer alan bu eserler arasında İskendernâmeler de vardır. Örneğin, Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanede (yazma eserler kütüphanesi) dokuz farklı numarada İskendernâme kayıtlıdır (Oruç, 1998: 194, 212-5). Bunlardan T 414 numarada kayıtlı *İskendernâme*, Tatar Türkçesiyle yazılmış mensur bir eserdir. Ayrıca İskendernâme, Salihcan Kuklyaşev tarafından Tatar Türkçesine çevrilmiştir (Zakıyev, 1999: 535). Tatar yenilikçilerinin önemli isimlerinden biri olan ve *Bin Bir Gece Masalları*'nı Türkçeden Tatarcaya aktararak altı kitap hâlinde yayımlayan Fatih Halidi (1850-1923), 1903-1904 yıllarında Arap, Fars ve Türk edebiyatından etkilenerek bölümler hâlinde yazdığı *Bin Bir Seher* adlı eserinde Zülkarneyn'den de bahseder (*Başlangıcından...*, 2001b: 305-12). Bu bölgede İskender'le ilgili anlatımlar da vardır. Örneğin "Zülkarneyn" başlıklı masalda İskender'in bir kuşun sırtında uzak diyarlara seyahati, devlerle mücadelesi ve onları öldürüp padişahın kızlarını kurtarması, daha

³⁰ Masalın Özbekistan sahasında derlenmiş farklı bir varyantında berber bu sırrı kuyuya haykırmadan önce başka birine söyler ve İskender'in ülkesinden kaçmak zorunda kalır. Bir başka farklılık da masalın sonundadır: "*Padişah, berber ile çobanın başını kestirmiş ve kavalı kırdırtmış ama padişahın, başında boynuzları olan bir hayvan olduğunu herkes duymuş. Bu olay uzun süre ağızdan ağza anlatılmış.*" (Fedakâr, 2011: 460).

sonra da padişahla tanışıp güzel bir hayat sürmesi anlatılır. Bir diğer masal ise "Zülkarneyn Padişah"tır. Masal, bir tüccarın Zülkarneyn padişaha ait kafatasını bulup un hâline getirmesi, bu undan tüccarın kızının yemesi ve hamile kalması, doğan çocuğun çok akıllı olması, o diyarın padişahının kırk kızının kırk yiğitle gizlice görüşmesi, çocuğun olanları anlatması ve bunların öldürülmesini konu alır. "Kesik Başlı Evliya" başlıklı bir efsanede ise İskender'den evliya olarak bahsedilir (Atnur, 2002: 768-9).

4.8.1. Zülkarneyn

Günlerden bir gün Zülkarneyn silahlanıp kimin güçlü kimin yiğit olduğunu öğrenmeye çıkar. Dünyayı gezer ama bunu öğrenemez. Bu şekilde giderken bir at leşi görür. Gidip bakar, at ölmüş, derisini yüzüp almışlar, bağırsağı var. Bu atın bağırsağını çıkarır ve içine girip yatar. O sırada Öniget adlı bir kuş gelir, bunu alır ve bir adaya götürür. Adada kalın bir ağaç, ağacın tepesinde de kuşun yavruları vardır. Kuş, leşi bu adada bırakır ve yavrularının iyi olup olmadığına bakmaya gider. Yavrularının iyi olduğunu öğrenince kuş uçar gider. Bir süre sonra tomruktan da kalın bir yılan gelir ve ağaca tırmanmaya başlar. Zülkarneyn bağırsaktan çıkar, elmas kılıcıyla yılanı dilim dilim doğrar, sonra yerine girip yatar. Bir müddet sonra kuş döner ve doğranan yılan gövdesini görür. Yavruları yemiştir diye korkuya kapılır. O sırada Zülkarneyn de leşin içinden çıkıp hemen kuşun üstüne biner. Kuş, üstüne insan oturduğunu anlayıp uçar gider. Uça uça deniz kenarındaki çayırılık bir yere iner. Zülkarneyn de sürünerek iner, kuş gider. Bir şeye rastlarını diyerek yola düşer. Giderken büyük ağaçlar görür. Bu ağaçlardan büyük bir gemi yapar. Gemiyle denizde bir süre gider ve kıyıya ulaşır.

Uzun zaman geçer. Giderken bir binaya rastlar. Kapıyı bir kız açar, "Ey delikanlı, burası dev padişahının yeri, şimdi dev döner, seni yer." der. "Beni yiyemez o." der Zülkarneyn. Kız da delikanlının yanına gelir. "Pehlivan gibisin, insanoğlunun ayak basmadığı bu yere niye geldin?" diye sorar. Zülkarneyn, "Kendim ölürsem ölürüm, seni alıp giderim buradan." der. Bunlar konuşurken dev görünür. Kız, "İşte dev geliyor, onun güç getiren suyu var, o suyu iç, sol taraftaki su ile yerlerini değiştir, ondan sonra kendin bilirsin. Biz iki yıldır duruyoruz, hâlâ düğünümüzün olduğu yok, onlar üç kardeşler, üçünde de üç padişahın kızı, bizi bir yere de bırakmadan tutuyorlar." der. Zülkarneyn güç getiren suyu içip güç bitiren su ile yerlerini değiştirir ve saklanır. Dev, "Öf, insan kokusu geliyor." deyince kız, "Nasıl insan kokusu olsun, kendin insan yiyip duruyorsun,

dişlerinin arasına girmiştir." der. Dev, "Olmayı söyleyip durma, göster." diyerek kızı azarlar. "Olur, göstereyim, benim kardeşim Zülkarneyn gelmiş." der kız. Dev, "Ne de olsa benim kaynım, misafir ederiz." der. Delikanlının cüssesini görünce devin aklı gider. Zülkarneyn'i üç gün misafir ederler. Ondan sonra dev, "Haydi, seninle güçlerimizi sınyıp güreşelim." der. Güreşirler, dev Zülkarneyn'i yıkmak ister ama yıkamaz. Dev bu defa, "Hele bekle, benim güç getiren ilacım var, ondan içeyim, sana da veririm." der. Bilmeden güç bitiren suyu içer. Zülkarneyn ise diğerini içer. Zülkarneyn, elmas kılıcı ile devin başını kesip gövdesinden ayırır.

Kız, "İki kız daha var, onların devleri daha güçlü, üçümüzü de alıp gidebilersen çok iyi olur." der. Zülkarneyn bunu kabul eder. Diğer iki devi de güç getiren sudan içerek öldürür, kızları kurtarır. Zülkarneyn üç kızı da alıp döner. Gemiye binip dördü birlikte giderler. Dönerken su daralır, bir ırmağa dönüşür. Irmağa çıkınca Zülkarneyn başka bir gemi yapar ve kızlara, "Ben azıcık uyuyayım, bir yatışta yedi gün uyurum, bir şey olursa beni mutlaka uyandırmaya çalışın?" der. Büyük kızın eteğine yatıp uyur. Bir zaman sonra rüzgâr çıkar, sahil boyunda bağlanan gemi nereye gideceğini bilemez. O sırada, iki başlı dev çıkar gelir. "Zülkarneyn buradaymış, kızları toplayıp götürün oymuş." deyip öfkelenir. Devi görünce büyük kız korkusundan ağlamaya başlar. Kızın gözyaşı Zülkarneyn'in yüzüne damlayınca delikanlı uyanır. Dev, "Sen benim üç biraderimi öldürdün, şimdi seni helak edeceğim." der. Zülkarneyn elmas kılıcını alır, diğer elinde bir uzun demir tutup deve karşı gider. Dev yutmak istediğinde demiri devin ağzına tıkar. Devin alnında kova dibi kadar bir gözü vardır. Demiri ağzına tıkınca gözü akıp çıkar. Zülkarneyn elmas kılıcı ile devin başını koparır. Zülkarneyn, "Haydi, şimdi dönelim." der. Fakat ırmağın sağ tarafında dokuz tane eşkıya vardır. Onları da helak eder. Bu şekilde kızları kurtarıp geri döner. Yol göstererek evlerine uğurlar.

Kızlar saraya varınca bir asker, "Bizi bu kurtardı deyin!" diyerek kızları korkutup kendi tarafına çeker. Zülkarneyn gemiyle bir şehre varır, bir yaşlı karının evine girer. "Sizin şehirde neler var nine?" diye sorar. Kadın, "Bir asker üç kızı devden kurtarıp getirmiş, bu kadar sevinç, yeme içme, türlü nimet, iyice kişilere değer, bizim gibilere bir şey yok." der. Zülkarneyn ev sahibine, "Ben filan saate kadar uyurum, sen padişaha gidip himmetli pehlivan gelmiş diye söyle, o yedi gün uyur, sekizinci gün kalkar. Bundan önce gelmesinler dedi de." der. Zülkarneyn yatar, yaşlı karı eğlenceye gider.

Padişahın yanına girip durumu anlatır. Yedi gün geçer, sekizinci gün Zülkarneyn kalkar, yaşlı karı eğlencenin son günü olduğunu söyler. Zülkarneyn, "Git, beni almak için demir araba getirsinler, eğer almaya gelmezlerse isyan çıkarırım, her şeyi alırım." der. Yaşlı karı hemen gidip padişahın memuruna söyler, o da padişaha durumu anlatır. Padişah, "Tamam, gidip alın, nasıl hünerleri varmış görelim." diye emir verir. Bunu demir arabayla getirirler, meydanın ortasına oturturlar. Tam o sırada padişahın büyük kızı gelir. Kız, Zülkarneyn'i görünce, "İşte bizi kurtarıp gemiyle getiren kişi bu, asker beni korkutarak yalan söyledi." der. Padişah nasıl olduğunu sorunca Zülkarneyn hepsini birer birer anlatır. Padişah, "Padişah olmak ister misin?" diye sorar. Zülkarneyn, "Hayır, ben basit bir insanım. Gücümle, yiğitliğimle yaşayan bir kişiyim, başka bir hünerim yok." der. Padişah bunu yanına alır, evlendirir. Zülkarneyn, padişahın yanında yiğit olup bütün memlekete şan olarak yerleşip kalır (Gültekin, 2010: 1315-22).

4.8.2. Zülkarneyn Padişah

Çok eski zamanlarda bir tüccar vardır. Günlerden bir gün tüccar kırdan dolaşırken çürümüş bir insan başıyla karşılaşır. Kuru kafanın altında şöyle yazılıdır: "Bu Zülkarneyn padişahın başıdır. Bu başın sahibi diri iken kırk kişiyi öldürdü, ölünce de seksen kişinin başına yetecek." Tüccar kuru kafayı torbasına koyup evine getirir, un gibi ezer ve bir beze sarıp sandığın dibine saklar. Bir gün tüccarın kızı sandığın dibindeki bu çıkını görüp meraklanır ve içindeki toza dilin değdirip ne olduğuna bakar. Dilini değdirir değdirmez de hamile kalır. Kızın durup dururken hamile olması büyük bir utançtır. Doğan çocuğu ormana bırakırlar. Çocuğun yanına her gün bir keçi gelip emzirmeye başlar. Oğlan yıl yerine ayda büyüyüp altı yaşına gelir ve kendi köyüne gider. Köyde babasına rastlar. Babası bunu eve getirip büyütüp bakmaya başlar. Adam bir gün kuyumcudan on iki cevher taş satın alır. Henüz altı yaşında olan oğlan, mücevherleri eline alıp "Baba, bu taşların altısı hakiki, altısı sahte." der. Oğlunun bu sözleri üzerine babası çok para verdiği taşları satın aldığı tüccara götürür, "Sen beni aldatmışsın, senin sattığın taşların sadece altısı hakiki imiş, diğerleri sahteymiş." der. Adam, "Sen onların sahte olduğunu nereden anladın?" diye sorar. "Benim altı yaşında bir oğlum var, çok akıllıdır, o söyledi senin hile yaptığını." der. "Tamam, gerçekten de akıllı, zeki bir oğlanmış. Sat onu bana." der diğer tüccar. O da satar. Mücevher satıcısı oğlanı evine getirip ondan akıl alıp işlerini ona göre yürütmeye başlar.

Bu memleketin padişahının kırk kızı vardır. Günlerden bir gün bu kızlar ihtiyar bir balıkçıya, "Amca bize bir altın balık gösterir misin?" derler. İhtiyar balıkçı kızları göl kıyısına götürüp tuttuğu balıkları gösterir. Kızlar balıklardan utanıp yüzlerini örtmeye başlarlar. Balıkçı utandıklarını görünce, "Niye böyle yüzlerinizi örtüp duruyorsunuz?" diye sorar. "Balıklar arasında da erkekleri vardır, biz onlardan utanıyoruz." diye cevap verirler. Padişah kızlarının bu davranışı deminki mücevher satıcısının kulağına kadar varır. Altı yaşındaki oğluna, "Oğlum, padişahımızın kızları göl kıyısına gitmişler, göldeki balıklardan utanıp yüzlerini açmamışlar. Onlar gerçekten bu kadar saf, bu kadar namuslu mudur?" diye sorar. Oğlan şöyle der: "Ağam, eğer bu kırk kızın kim olduklarını öğrenmek isterseniz padişahın sarayına varıp bakınız. Sarayda bu kırk kızın kırk odası vardır. Odaların her birinde birer yiğit yaşar." Saraya varıp bakarlar. Hakikaten de odaların her birinde birer de yiğit vardır. Bu hâli padişaha bildirirler. Padişah bundan utanç duyup kırk kızın ve onların yanındaki kırk yiğidin başını kestirir. Böylece diri iken kırk kişiyi öldüren Zülkarneyn padişah, öldükten sonra da seksen kişinin başına yeter (*Başlangıcından...*, 2001a: 139-40).

4.9. Türkmenistan Sahası Türk Edebiyatı

Türkmen ve Zülkarneyn adları, 11. asırda Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Divanü Lügati't-Türk*'teki bir efsanede yan yana gelir. Kaşgarlı'nın eserinde yer alan ve aşağıda özet olarak verilen "Türkmen" maddesinde, Türk hakanı Şu dönemde İskender'le Türklerin karşılaşmaları ve İskender'in Balasagun yakınlarında rastladığı bir grup Türk için "Türk mânend" (Türke benziyor) sözü üzerine onların "Türkmen" olarak adlandırılmaları izah edilir. Türkmenistan Millî Kolyazmalar Enstitüsünde bulunan metinler arasından seçilerek *Türkmen Halk Ertekileri* adlı esere alınan "İskender Padişah" adlı masal, bu sahada İskender'le ilgili metinlere güzel bir örnektir. Özbekistan sahasında "Dârâ ve İskenderbek" adıyla anlatılan metinde, İskender'in annesinden ayrı olarak büyümesi, vatanına ulaşması, hükümdar oluşu ve Dârâ'yla savaşı anlatılır (Avcı, 2012a: 131-50). Bunun yanında Türkmen bağışlarından Gurt Yakup'un, "Şaname", "İskendernama", "Ferdövsiden" gibi hikâyeler anlattığı görülür (Yagmır, 1991: 17). İran'da 1960'lı yıllarda içinde İskender'le ilgili bir bölümü barındıran *Şehnâme*'nin Türkmen Türkçesine çevrilerek Tebrîz'de Firdevsî Yayınevi tarafından basıldığı da buraya eklenebilir (Gökdağ ve Heyet, 2004: 55).

4.9.1. Türkmen maddesi (*Divanü Lügati't-Türk*)

Zülkarneyn, Semerkand'ı geçer ve Türk ülkesine doğru yönelir. O zamanlar Türk hakamı Şu adında genç bir kişidir. Balasagun yakınlarında konuşlanmış büyük bir ordusu vardır. Kendisine, Zülkarneyn'in gittikçe yaklaştığı haber verilir. Şu, bu haberi alınca doğruya doğru çekilir. Ancak geride aileleriyle birlikte yirmi iki kişi kalır. Bu kişiler, ne yapalım, diye düşünürken yanlarına Zülkarneyn'in ordusundan kaçan iki kişi gelir. Bu iki kişiye, "Zülkarneyn bir seyyahdır, burada da durmaz, çeker gider ve biz de böylece ilimizde kalabiliriz." derler. Yirmi iki kişi diğer iki kişiye Türkçe "kal aç", yani "aç kal" derler ve onların adları "Kalaç" olarak kalır. Bu arada Zülkarneyn gelir, bu yirmi iki kişiyi ayırt edici işaretleri ve Türk damgalarıyla donanmış olarak görünce kim olduklarını sormadan Farsça "Türk mânend (Türke benziyor)" der. O zamandan sonra onların adları böyle kalır (Kaşgarlı, 2005: 607-8).

4.9.2. İskender Padişah

Kadim zamanlarda Darap adlı bir padişah ve ona tabi Pilkus adlı başka bir padişah vardır. Onun bir kızından başka evladı yoktur. Çok güzel, akıl fikirde benzeri yoktur. Günlerden bir gün Darap, kızın namını iştir ve Pilkus padişahın kızı bir mektup yazarak ister. Pilkus çaresiz kalıp kızını birkaç hizmetçisiyle Darap'a gönderir. Darap, bu kızı nikâhlar, kırk gün kırk gece düğün yapar. Gün geçer, ay geçer, kız padişahlık işlerinde Darap'a akıl vermeye başlar. Öyle ki Darap, vezirleri yerine eşine danışır. Bunu vezirler kıskanırlar. Padişaha gelip "Pilkus seni aldattı, kendi kızı yerine hizmetçilerinden birini gönderdi." derler. Darap buna inanır ve karısını saraydan kovar.

Pilkus'un kızı, Darap'tan hamile kalır. Çocuğun doğumu yaklaştığında bir miktar kıymetli cevahir alıp babası Pilkus'un yurduna yönelir. Az gider uz gider babasının yurduna yaklaşır, bir oğul doğurur. O yurdun geleneklerine göre elinde çocukla baba evine dönmek utanç verici bir durum olduğundan kız, oğlanı bırakıp gitmeyi düşünür. Oğlunu harabe bir eve koyduktan sonra, "Kim bu çocuğa rastlasa bunu götürsün." diye getirdiği kıymetli cevherleri yanına bırakır. Bu sırada çocuğun yanına büyük bir ejderha gelir ve onu korumaya başlar. Ertesi günü bir çoban bu harabe evin yanına keçi otlatmaya gelir. Sürünün içinden yaşlıca bir kadının keçisi ayrılıp harabe eve gider, çocuğu emzirir. Daha sonra yaşlı kadın bu çocuğu ve yanındaki değerli cevahiratı alır. Obaya gelince o taşların bir kısmını dağıtır. Bir kısmıyla oğlunun eğitimi için güzel bir

yer satın alır. Oğlan okulda okur, büyüyüp on altı yaşına gelir. Bir gün annesine, "Bana at, kılıç ve ok al." der. Yaşlı kadın da alır. Oğlan her gün avlanmaya çıkar.

Günlerden bir gün oğlan, avlanırken birkaç yağmacıyla karşılaşır ve onlara katılır. Birlikte Pilkus'un koyunlarını çalarlar. Yağmacılar yakalanıp zindana atılır. Ertesi gün bunları padişahın yanına götürürlerken Pilkus'un kızı bu yağmacıların içinde oğlanı görür, yıkık evde bıraktığı oğlu hatırına düşer, o sırada göğsüne süt iner. Kız, babasının yanına varır, "Baba, benim yolda bebeğim oldu. Namusumu düşünüp utandığımdan bebeği buraya getiremedim, yolda harabe bir evde bıraktım. Yağmacıların içinde genç bir oğlan var. Ben onun adını İskender koymuştum. O zamandan beri tam on altı yıl geçti. Sen bu oğlanı çağırıp onun kim olduğunu öğren, şu benim İskender olmasın. Onu görünce vücudum titredi, kendimi tutamıyorum." der. Pilkus yağmacıların arasından genç olanı çağırır, "Senin anan baban var mı? Onların adı ne?" diye sorar. Oğlan, "Ben babamın, anamın kim olduğunu bilmiyorum ancak benim yaşlı bir teyzem var, o bilir." der. Yaşlı kadın getirilir. Padişah, "Bu oğlan senin öz oğlun mu?" diye sorar. Kadın, "Oğlanı ben doğurmadım. Bundan on altı yıl evvel bu oğlanı yıkık bir evde buldum." der ve bütün olan biteni anlatır. Padişahın kızı, "Anne, bu benim oğlum, sen istersen bizde kal. İstemezsen evinde otur. Biz sana daima yardım ederiz." der ve oğlunu bağırına basar. Yaşlı kadın, "Kızım, oğlan seninse al. Ben de sizin yanınıza göçüp gelirim." der.

Günlerden bir gün Pilkus padişah ölür. Halk onu hürmetle defneder. Pilkus'un tahtına İskender geçer. Bu sıralarda Darap padişah da ölür, yerine oğlu Dârâ geçer. Dârâ, üç yıldır İskender'in vergi vermediğini öğrenince hazinedara "Ona hemen mektup yaz, eğer vergisini vermezse yurdunu başına dar ederim." der. Hazinedar mektubu yazar ve İskender'e yollar. İskender mektubu alınca çok sinirlenir, hemen kalem kâğıt alıp "Altın yumurta yumurtlayan tavuklar şimdi horoz oldu." diye yazıp gönderir. Ardından ordu kurup Dârâ'nın üzerine yürür. İki ordu sabahtan akşama kadar savaşıır. Ertesi gün Dârâ hastalanır ve ordusu gerilemeye başlar. Üç veziri Dârâ'yı zehirleyip İskender'in yanına varırlar. Onun huzurunda el pençe durup "Padişahım, biz Dârâ'nın vezirleriyiz, onu zehirledik, ya ölmüştür ya da ölüm döşegindedir. Siz şehre rahatça girin." derler. İskender, "Bu kendi padişahına nasıl bir vefasızlık?" diyerek bu vezirlerin üçünü de zindana attırır ve kendisi de atını sürüp Dârâ'nın yanına varır. Onun başını dizinin üstüne koyar, bütün hekimleri çağırıp ilaçlar yaptırır, fayda etmez. Birden Dârâ gözünü açar,

İskender padişah ile tanışır. İki farklı anadan kardeş olduklarını o zaman öğrenirler. Bundan sonra Dârâ vefat eder. Dârâ'ya zehir veren üç vezir cezalandırılır. İskender padişah ise tahtına çıkıp asude bir padişahlık yapar. Adilliği hakkında insanlar çok sonraları da konuşurlar (Geldiyeva, 2006: 179-87).

4.10. Uygur Sahası Türk Edebiyatı

Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserinin "Öge" maddesinde, Uygur bölgesinde bulunan Altun Kan Dağı'yla ilgili bir efsane anlatılır. Dağın nasıl oluştuğunu izah eden aşağıya aldığımız bu efsane, aynı zamanda İskender-i Zülkarneyn'le de ilişkilidir. Efsanede Türklerle Zülkarneyn arasındaki savaş, bir askerın aldığı kılıç darbesiyle belindeki altınların kanlanması ve savaşın yapıldığı dağa verilen addan söz edilir. Eserin "Türkmen" maddesinde de yine aynı dağın adı zikredilir ve savaşın burada yapıldığı hatırlatılır. Savaşta hükümdar Şu'nun askerleri Zülkarneyn'in askerlerini mağlup etmiş ve iki hükümdar arasında barış yapılmıştır. Burada dikkati çeken husus, Zülkarneyn'in bu barıştan sonra Uygur ülkesindeki şehirleri inşa ettiğine dair kayıttır. Hayatını ve savaşlarını anlatan eserlere göre İskender'in, gittiği yerlerde şehirler kurduğu bilinmektedir. Umay Günay'a göre İskender'in bu seferi, büyük ölçüde çadırlarda yaşayan Türklerin şehirleşmesine vesile olmuş ve yerleşik hayat gelişme göstermiştir (Günay, trz.: 5). Daha önce farklı Türk toplulukları arasında gördüğümüz Lokmân Hekim ve İskender'le ilgili metinler Uygurlar arasında da mevcuttur. Bunlardan biri "Lokmân'ın Hekim Oluşu" başlığını taşımaktadır. Söz konusu metinde, İskender'in abıhayatı bulması, bu sudan unla ekmek yapılması, Lokmân'ın bu ekmekten yemesiyle hayvanların ve bitkilerin dilinden anlayarak hekim olması anlatılır.

4.10.1. Öge maddesi (*Divanü Lügati't-Türk*)

Müfreze, Zülkarneyn'in öncü birliklerine saldırır ve onları bozguna uğratar. Türklerden biri Zülkarneyn'in askerlerinden birine kılıçla saldırır ve karnına bir yarık açar. Öldürülen adamın belinde bir para kesesi vardır ve kılıç darbesiyle açılan keseden kanla karışarak paralar dökülmeye başlar. Ertesi sabah Türk askerleri kana bulanmış bu paraları görerek ne olduğunu merak ederler. İçlerinden biri "Bu altun kan, altın ve kandır." der ve oradaki ulu bir dağa bu ad verilir. Bu dağ Uygur ülkesinin yakınlarındadır ve çevresinde göçebeler yaşar. Zülkarneyn bu baskın üzerine Hakan'la barış yapar." (Kaşgarlı, 2005: 369).

4.10.2. Türkmen maddesi (*Divanü Lügati't-Türk*)

Hakan [Şu], Çîn'e doğru gider ve Zülkarneyn de onun peşine düşer. Uygur ülkesi yakınında ona yaklaşınca Hakan onun üzerine bir öncü müfreze yollar ve Zülkarneyn de buna karşılık verir. Gece boyunca savaşır ve Zülkarneyn'in müfrezesi yenilir. Çarpışma Altun Gan (Altun Han) denen bir yerde vuku bulur. Böylece Zülkarneyn hakanla barışır ve Uygur ülkesindeki şehirleri inşa eder." (Kaşgarlı, 2005: 608).

4.10.3. Lokmân'ın Hekim Oluşu

Lokmân yetim, kel bir çocuktur. Bir fırında çalışmaktadır. Bunun karşılığında tandırdan düşen yanmış ekmekleri yer, orada uyur. Lokmân'ın günleri böylece geçedursun, sözü dünyayı parmağının ucunda oynatan padişah İskender Zülkarneyn'den dinleyelim.

İskender, doğudan batıya her yeri aldıktan sonra Cebrail'in yol göstermesiyle karanlığa girer. Bu karanlıkta gözünü açınca kendini cennette gibi huzurlu hisseder. Bakar ki bir pınardan abıhayat akıyor. Hemen abıhayattan içip ölümsüz olmak için suya eğilir, "Ey İskender, abıhayatı içme!" şeklinde bir ses duyar. Ses su kenarında yatan ağaçlardan gelmektedir. Tekrar sudan içmek ister. Tüyleri dökülmüş, kırmızı derili karga, saksağan ve serçeler dile gelir, "Ey İskender, abıhayatı içme!" diyerek cıvıldaşıp giderler. İskender buna şaşırıp etrafa bakınarak, "Niçin?" diye sorar. Ağaçlar, "Ey İskender, abıhayatı içersen ölmezsin. Biz içtik, işte hâlimiz! Bin yıl iyi yaşadık, bin yıl güçsüz düşüp yerde yattık, bin yıldır da yanlarımızdan kök atıp gövdemizden ağaçlar yeşerdi. Bu büyük azapmış." derler. Tüyü dökülmüş kuşlar da şöyle der: "Ey İskender, abıhayatı biz de içtik. Bin yıl göklerde süzüldük, tüylerimiz azalınca bin yıl uçamadık. Bin yıldır da tüylerimiz dökülmüş hâlde yaşıyoruz. Ağaç diplerine düşeni yiyoruz. Ne canımız çıktı ne uçabildik, bu büyük azapmış." İskender, ağaçların ve kuşların üç bin yıl yaşadıklarını da sonunda kötü hâle düştüklerini de görür, tereddüt edip bir müddet durur. Fakat böyle bir şansı elinden kaçırmaya da gönlü razı olmaz. Suyu içmekten vazgeçer ancak bir kaba doldurur. Karanlıktan çıkıp geri dönünce danışmanlarını toplar, "Abıhayatı içeyim mi, içmeyeyim mi?" diye danışır. Danışmanların en büyüğü, "Ey yüce şahım, abıhayatı öyle sade içerseniz ebedî yaşarsınız, yine de Allah bilir. Eğer abıhayatın gücünü biraz azaltıp içerseniz ömrünüz uzun, bahtınız açık olur." der. Bu fikir padişahın hoşuna gider. Danışmanlarına abıhayatın gücünün nasıl azaltılacağını sorar.

Danışmanların danışmanı, "Abıhayatın gücünü azaltmak için onu yemeklik bir şeyle karıştırıp ateşte ısıtıp yerseniz vücudunuza derman olur, gücü azalır." der. İskender, dünyadaki en güzel buğdayın unu ile abıhayatı karıştırıp hamur yaptırarak tandırda pişirtip yemeyi düşünür. Hizmetkârlar, şehirdeki en iyi fırıncıyı bulup "Ekmeğin hamuruna bu sudan başka su koyma. Ekmeği padişah yiyecek. Bundan dört tane ekmeğin olsun." diye tembih ederler. Fırıncı, ekmeği hazırlayıp tandıra atar. Fakat ekmeğin biri tandırın üzerinden ateşe düşüp yanar. Korkan fırıncı yanmış ekmeği hemen kepeğin içine saklar. Yeniden hamur yaparak dört güzel ekmeğin pişirip saraya gönderir. İskender bu ekmeği yiyeyince, şimdi asıl sözüme gelelim.

Lokmân un elemekten yorulur, karnı acıkır. Her zamanki gibi kepeğin arasında yanmış ekmeğin arar. İskender için abıhayatla hazırlanan yanmış ekmeği bulur ve sevinerek yemeye başlar. Yedikçe vücudu değişir. Kel başı kaşınmaya başlar, saçları çıkar. Bu sırada fırının arka tarafından gelen, "Hey insanoğlunun çocukları, yavrularımı almayın!" diye acıyla öten bir ses duyar. Fırının arkasına geçer. İki serçe, "Vay yavrularım...! Vay yavrularım...!" diyerek ötmektedir. Bakar ki iki çocuk duvardaki yuvadan kuşun yavrularını almaya çalışmaktadır. Lokmân onları kovalar, serçenin yavrularını kurtarır. Ancak serçelerin dilini anlamış olmasına şaşırır. Lokmân sonra nehir boyuna çıkar. Ağaçlar, bitkiler ve otlar konuşunca onların dilini de anlar. Otların her biri hangi hastalığa iyi geldiğini söylemektedir. Bir saksağan ağaca konup "İnsan denen ahmak, şimdi falan yerdeki falan zengin can çekişiyor. Ona bu otları kaynatıp ilaç yaparak içirirsen iyileşecek." der. Lokmân saksağanın söylediği otlardan ilaç yaparak zengine içirir ve onun iyileştirir. O günden itibaren Lokmân, bütün canlıların, bitkilerin dilini anlama olgunluğuna erişir. Abıhayat sayesinde bütün hastaları iyileştiren bir hekim olur. Böylece ünü şehirden şehre, memleketten memlekete yayılır. Bütün cihanın bildiği, tabiplerin piri "Lokmân Hekim" olarak bu dünyadan göçer (Öger, 2007: 84-5).

5. Türk Edebiyatında İskendernâmelerle İlgili Çalışmalar

Bu bölümde Türk edebiyatı dairesi içinde yazılmış İskendernâmeler hakkında şimdiye kadar yapılan belli başlı çalışmalar konu edilecektir. Türün ilk ve en önemli örneği olan Ahmedî'nin *İskendernâme*'si ile ilgili yayınların öncülük ettiği bu çalışmalar, yeni bulunan eserleri de içine alan incelemelerle devam etmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar söz konusu olduğunda anılması gereken ilk isimler Agâh Sırrı Levend ve

İsmail Ünver'dir. Levend'in ilk tanıtımları, Ünver'in bu türde yazılmış eserleri topluca değerlendirdiği doktora tezi ile diğer yayınları dikkate değer çalışmalardır.

5.1. İskendernâmelerle İlgili Genel Çalışmalar

Türk edebiyatında yazılmış İskendernâmelere topluca temas eden ve bu konuda ilk çalışmaları yapan Agâh Sırrı Levend'dir. *Türk Dili*'nde 1951'de yayımladığı Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'sini tanıtan yazısında Levend, bu türde yazılmış eserlerden de kısaca söz eder. Yazar, bu konudaki tespitlerini "Divan Edebiyatında Hikâye I" (1967a: 105-6) başlıklı yazısı ile *Türk Edebiyatı Tarihi I* (1998: 136) adlı eserinde de tekrarlar. Levend'in o zamanki tespitlerine göre Ahmedî, Ali Şîr Nevâyî, Ahmed-i Rıdvân, Hayâtî ve Figânî bu türde eser veren müelliflerdir. Ayrıca kitaplıklarda mensur İskendernâmelere de rastlanmaktadır ve bunlardan bazıları Hamzavî'ye atfedilmektedir.

Agâh Sırrı'nın bu tespitleri önemlidir zira İskendernâmelere dikkati çeken bir başka araştırmacı İsmail Ünver, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler* adlı çalışmasının ön sözünde şöyle diyecektir: "*Bu konu, günümüze değin bütünüyle işlenmemiştir. Hatta, yirmi-yirmi beş yıl öncesine kadar, Anadolu Türk Edebiyatında Ahmedî'nin eserinden başka manzum İskender-nâme bulunduğu da bilinmiyordu.*" (1975: VI). Ünver'in bu söylediklerine benzer bir ifadeye Gibb'in 20. asrın hemen başında yayımladığı *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserinde de rastlarız: "... *Batı Türk edebiyatında Ahmedî'ninkinden başka yalnız bir İskender-name daha vardır. O da, 15. yy.'in sonlarında, hüviyeti pek bilinmeyen Figânî adında bir şaire âittir...*" (1999: 186). Hasılı Agâh Sırrı Levend'in gayretleri, bu türdeki eserlerin tespiti ve tanınması bakımından önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Levend, Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'sini ele aldığı yazısında "*İskender efsanesiyle İskender-nâme'ler hakkında hazırlamakta olduğum eserde, mensur İskender-nâme'ler üzerinde de ayrıca durulmuştur.*" (Levend, 1951: 144, dipnot 1) cümlesiyle konuyu bütünüyle ele alan müstakil bir çalışmadan söz etmişse de böyle bir eser yayımlamamıştır.

İskendernâmeleri bir bütün olarak ele alıp inceleyen ilk çalışma ise İsmail Ünver'in yukarıda sözü edilen *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler* adlı doktora çalışmasıdır. Hasibe Mazıoğlu'nun danışmanlığında hazırlanan ve 1975'te bitirilen tez, adından da anlaşılacağı üzere manzum İskendernâmeleri konu alır. Tezin birinci bölümünde, hikâyenin Doğu'daki durumu, Zülkarneyn-İskender ilişkisi, İran ve

Türk edebiyatında İskendernâme yazan şairlerden söz edilmiştir. İkinci bölümde manzum İskender hikâyelerinde işlenen konular, İran edebiyatından Firdevsî, Nizâmî, Emir Hüsrev ve Câmî ile Türk edebiyatından Ahmedî ve Nevâyî'nin eserleriyle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Üçüncü bölümde mensur ve manzum-mensur İskender hikâyeleri üzerinde kısaca durulduktan sonra Anadolu Türk edebiyatında yazılmış Ahmedî, Karamanlı Figânî ve Ahmed-i Rıdvân'ın eseriyle Hayâtî'ye atfedilen *İskendernâme* tanıtılmış ve başka eserler içinde yer alan İskender hikâyelerine temas edilmiştir. Tezin ağırlık noktasını Ahmedî'nin *İskendernâme*'si oluşturur.

İskendernâmeleri bütün olarak ele alan ansiklopedi maddeleri de yazılmıştır. Bunlardan Semra Kapsal ile Rekin Ertem (1981), Orhan Şaik Gökyay (1997) ve İsmail Ünver (2000) tarafından yazılanlar konuyla ilgili genel bilgi alınabilecek maddelerdir.

İskendernâmeler üzerine bazı tematik çalışmalar da yapılmıştır. "Tezahürü'l-Felasife: Anadolu Sahası İskendernâmelerine Göre Aristo, Eflâtûn, Sokrât, Bukrât" (Avcı, 2012c), "İskendernâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır" (Avcı, 2012d) ve "Fantastik Bir Seyahatnâme Olarak İskender Hikâyesi" (Ceylan ve Avcı, 2012) gibi çalışmalar bu anlamda zikredilebilir.

5.2. Ahmedî'nin *İskendernâme*'siyle İlgili Çalışmalar

Türk edebiyatında bu türün ilk ve en önemli örneği olan Ahmedî'nin *İskendernâme*'si yazıldığı dönemden itibaren haklı bir şöhrete erişmiş, sonraki İskendernâmeler üzerinde etkili olmuş ve araştırmalar daha çok bu eser üzerinde yoğunlaşmıştır. İsmail Ünver, yukarıda adı geçen doktora tezinde bu konuyu niçin seçtiğinden söz ederken yakın zamana kadar bu türdeki başka bir teliften haberdar olunmadığını ifade eder ve şöyle der: "*Bu yüzden incelemeler, ya makaleler hâlinde, ya da basılmayan öğrenci tezleri olarak, hep Ahmedî'nin İskender-nâme'si üzerinde dönüp dolaşmış; fakat yine de eserin toplu ve eksiksiz bir değerlendirmesi ortaya çıkartılmamıştır.*" (1975: VI).

Yurt içinde ve yurt dışında yapılan *İskendernâme*'yle ilgili çalışmaların birkaç başlık altında toplandığı görülür. Bunları metin yayını ve inceleme, dil özellikleri, eserdeki Osmanlı tarihi ile mevlit ve diğer çalışmalar şeklinde sıralamak mümkündür. Doktora, yüksek lisans ve mezuniyet tezleri, kitaplar, makaleler ve bildirilerden oluşan bu yayınlar, eserin oldukça rağbet gördüğünün işaretidir.

Ünver'in *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler* başlıklı tezi, yukarıda da ifade edildiği üzere Ahmedî'nin bu eserini merkeze alan bir çalışmadır. Ünver ayrıca 1983 yılında *Ahmedî, İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım* adıyla eserin İstanbul Ü. Ktp. Ty. 921 numarada kayıtlı nüshasının tıpkıbasımını yayımlamıştır. Bu çalışmanın başında Ahmedî'den söz etmiş ve *İskendernâme*'yi çeşitli açılardan tanıtmıştır. Araştırmacının "Ahmedî'nin İskender-nâme'sinin Çeviriyazılı Metni ve Sözlüğü" başlıklı projesi ise gerçekleşmemiştir. Hasan Akçay (1999) eserle ilgili bir yüksek lisans çalışması yapmıştır. Yaşar Akdoğan *İskendername'den Seçmeler*'i (1988) hazırlamış, ayrıca eseri tam metin olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap projesi içinde (Ahmedî, trz.) yayımlamıştır. Eseri "öyküleştiren" Mehmet Kanar ise bunu 2011 (Ahmedî) yılında bastırmıştır. Kemal Sılay (1991, 1992, 2004a, 2004b) ve Caroline Goodwin Sawyer'ın (1996, 1997, 2003, 2005) da yurt dışında bu konuda yaptıkları çalışmaları vardır.

Salih Demirbilek (2000) ve Nursan Aslan (2010) gibi araştırmacılar eserin dil özellikleriyle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Damla Mimir'in (2012) çalışması ise eserdeki 14. yüzyıl sosyal hayatına dair izleri ele almaktadır. *İskendernâme*'nin Osmanlı tarihiyle ilgili kısmını konu alan birçok yayın vardır. Nihad Sami Banarlı'nın 1939'da yayımladığı "Ahmedi ve Dâsitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman" başlıklı yazısında, eserin bu kısmından daha önce söz eden araştırmacılar anılmış ve karşılaştırmalı metin verilmiştir. İsmail Ünver (1978), *İskendernâme*'de yer alan mevlidi, Yaşar Akdoğan (1989) da bu mevlit içindeki miracnâmeyi konu alan birer yazı yayımlamışlardır.

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin şimdiye kadar karşılaştırmalı metni hazırlanmamıştır. Ancak eserle ilgili Fatih Tıgılı tarafından İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Ahmedî'nin İskendername'si ve İncelenmesi* başlıklı bir doktora tezi hazırlanmaktadır. Diğer çalışmalar şöyle sıralanabilir:

Ağırman, Cemal (2006), "Ahmedî'nin İskender-Name'sinde Peygamber Tasavvuru", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, s. 211-21.

Akyüz, Kenan (1934), *İslâmî Edebiyatta İskender-nâme Mesnevisi: Firdevsî-Nizâmî-Ahmedî*, İstanbul Ü. Edebiyat Fak., MT, No. 47, İstanbul.

Alkan, Meryem (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Ambrosio, Alberto Fabio (2008), "Ahmedî et son Iskender-nâme: un Alexandre des deux mondes", *Quaderni di Studi Indo-Mediterranei*, No. 1, pp. 195-208.

Araş, Namık Kemal (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCTF, MT, Ankara.

Aslanov, V. I. (1966), "Akhmedi i ego 'Iskender-name' (Ahmedi and his 'Iskendername')", *Narody Azii i Afriki*, No. 4, pp. 161-75.

Ateş, Ahmed (1942), "Metin Tenkidi Hakkında, Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osmân Münasebeti İle", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, S. 1, s. 253-67.

Ateş, Mustafa (1951), *Ahmedi'nin Mevlid'i -Bir Kısımının Karşılaştırmalı Metni- ve Süleymân Çelebi'nin Eseri İle Kısa Bir Mukayese*, İstanbul Ü. Edebiyat Fak., MT, No. 378, İstanbul.

Bağcı, Serpil (1989), *Minyatürlü Ahmedî İskendernameleri: İkonografik Bir Deneme*, Hacettepe Ü. SBE, BDT, Ankara.

Bağcı, Serpil (1994), "Osmanlı Dünyasında Efsanevî Yönetici İmgesi Olarak Büyük İskender ve Osmanlı İskender-nâmesi", *Humana. Bozkurt Güvenç'e Armağan*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s. 111-31.

Banarlı, Nihad Sami (1930), *Ahmedi ve İskender-nâme'si*, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. MT, No. 34, İstanbul.

Barrucand, Marianne (2000), "A propos des étapes de la décoration de l'Iskender-Nâme d'Ahmed(î) de 1416 (B.N.F., ms turc 309)", *Damaszener Mitteilungen*, No. 11/1999, pp. 25-36.

Bolay, Süleymân Hayri (2003), "Ahmedi'ye Ait İskender-nâme'deki Bazı Felsefe Meseleleri", *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan*, haz. E. Semih Yalçın, Ankara, s. 182-202.

Bora, Hülya (1978), *Ahmedî'nin İskender-nâmesi*, Ankara Ü. DTCTF, MT, Ankara.

Çiftçioğlu, Nihal Atsız (1949), "Ahmedî, Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yay., İstanbul, s. 1-35.

Dankoff, Robert (1999), "İskender ve Gülşah Mesnevisi", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz. Mehmet Kalpaklı, YKY, İstanbul, s. 315-20.

Ercan, Argun (1980), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCTF, MT, Ankara.

Ergünlü, Atakan (1967), *Ahmedî'nin İskender-nâme'si*, İstanbul Ü. Edebiyat Fak., MT, No. 788, İstanbul.

Erzi, Adnan Sadık (1940), "Tahlil ve Tenkidler, Nihad Sami Banarlı, XIV'üncü Asır Anadolu Şâirlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevîsi, Türkiyat Mecmuası VI. Cildinden Ayırbaşım, İstanbul 1939, 128 Sahife", *TTK Belleten*, C. IV, S. 13, s. 267-85.

Fodor, P. (1984), "Ahmedî's Dasitan as a source of early Ottoman history", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, C. XXXVIII, S. 1-2, s. 41-54.

Geldi, Nesrin (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Gürer, Abdülkadir (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Gürsoy, T. Gülay (1980), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

İnan, Mehmet Rahmi (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Joseph, Thury (1331), "On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yadigârları", çev. Ragıp Hulusi, *Millî Tetebbular Mecmuası*, C. II, S. 4, s. 81-133.

Kaçar, Burhan (2000), "Gâzilik Ruhunun Ahmedî'nin İskendernâmesinde İzleri", *Kütahyalı Şairler Sempozyumu I*, 4-5 Haziran 1998, Kütahya, s. 464-70.

Karabulut, Hatice (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Kepçeoğlu, Dursun (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Korkut, Füsün (1982), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Necip Asım (1910), "Osmanlı Târîh-nüvîsleri ve Müverrihleri", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, Cüz 1, s. 41-52.

Nuriahmedov, A. H. (1965), "Iskendernâme Ahmedî v urukopsnyh soranijah Leningrada", *Kratkije Sooscenija Instituta Naradov azii*, LXIX, 136-51.

Pantuçkava, Eva (1973), "Zur Analyse eines der historischen Bestandteile von Ahmedîs Iskendernâme", *Archiv Orientalni*, Praha, 41-1, s. 28-41.

Petrosyan, I. E. (1995), "An illustrated Turkish manuscript of 'Iskender-nâme' by Ahmedî", *Manuscripta Orientalia*, No. 2, October, s. 47-61.

Sezer, Sevgi (1980), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.

Szántó, Iván (2009), "An illustrated 'Iskendernâme' of Ahmedî at the Hungarian Academy of Sciences", *Thirteenth international congress of Turkish art. Proceedings*,

edt. Géza Dávid and Ibolya Gerelyes, Hungarian National Museum, Budapest, pp. 651-66.

Taeschner, Franz (1964), "Tebrîzli Ahîcuk ve Bunun Ahmedî'nin İskendernâme'sindeki Yeri", çev. Hüseyin Dağtekin, *Ankara Ü. DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 2, s. 285-90.

Tansel, Fevziye Abdullah (1939), "N. S. Banarlı, Dâsitân Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân ve Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi Hakkında", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, İstanbul, C. XIII, S. 76, s. 374-7.

Taşkaya, Emine (1980), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCTF, MT, Ankara.

Turna, B. Babür (2009), "Perception of History and the Problem of Superiority in Ahmedî's Dastân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 62 (3), pp. 267-83.

Ürdüca, F. (1980), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCTF, MT, Ankara.

Yaman, Talât Mümtaz (1941), "Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-ı Âl-i Osman", *Varlık*, Ankara, C. XXII, S. 198, s. 184-7.

5.3. Hamzavî'nin İskendernâme'siyle İlgili Çalışmalar

Hamzavî'nin eseri üzerine şimdiye kadar kapsamlı bir çalışma yapılmadığı gibi bu eseri tanıtıcı ciddi bir yayın da olmamıştır. Yapılan çalışmalar eserin TDK Kütüphanesindeki baştan ve sondan hayli eksik 441 varaklık nüshasına (A 150) dayanan yüksek lisans tezleridir. Bu nüshayı bütün olarak ele alan tek çalışma Nesrin Feyzioğlu'na (1991) aittir. Feyzioğlu eseri motif yapısı bakımından incelemiştir. Hamza Zülfikar ve Mustafa Canpolat'ın gözetiminde hazırlanan diğer tezler ise eseri dil özellikleri açısından ele alan şu çalışmalardır:

Akyol, Aysun (1990), *Hamzavi Kıssa-i İskender, Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri*, Ankara Ü. SBE, BYLT, Ankara.

Seçkin, Neşe (1991), *Hamzavi Kıssa-i İskender (101a-200bv.) Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri*, Ankara Ü. SBE, BYLT, Ankara.

Bağdemir, Abdullah (1992), *Kitab-ı İskender 200a-300b (Giriş-Metin-Dizin)*, Ankara Ü. SBE, BYLT, Ankara.

Kalfa, Mahir (1994), *Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin)*, Ankara Ü. SBE, BYLT, Ankara.

5.4. Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'siyle İlgili Çalışmalar

Eser ilk kez Agâh Sırrı Levend tarafından 1951'de yayımlanan "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesi" başlıklı bir yazıyla ilim âlemine tanıtılmıştır. Levend, daha sonra Ahmed-i Rıdvân'ın eserinin bir diğer nüshası olduğu anlaşılan Hayâtî'ye atfedilen *İskendernâme*'yi konu ettiği bir yazı (1952a) daha yayımlamıştır. İsmail Ünver, doktora tezinde Rıdvân'ın *İskendernâme*'sine geniş yer ayırmış (1975: 323-40), eserdeki Osmanlı tarihine ait kısmı yayımlamıştır (1979). Araştırmacı, eser hakkında *Ahmed-i Rıdvân (Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti)* adlı doçentlik çalışmasında (1982: 57-87) ve "Ahmed-i Rıdvân" (1986) başlıklı makalesinde de bilgi vermiştir. Ahmed-i Rıdvân'ın diğer eserleri ile ilgili çalışmalarda *İskendernâme* hakkında verilen bilgiler Ünver'in bu çalışmalarına dayanır.

5.5. Ali Şîr Nevâyî'nin *Sedd-i İskenderî*'siyle İlgili Çalışmalar

Nevâyî'nin *Sedd-i İskenderî* adlı eseriyle ilgili çalışmalar Agâh Sırrı Levend, İsmail Ünver ve Hatice Tören'e aittir. Levend, Ali Şîr Nevâyî'yi konu alan dört ciltlik eserinin I. ve III. cildinde *Sedd-i İskenderî*'yi etraflıca ele alır. İlk cilt müellifin *Hayatı, Sanatı ve Kişiliği* hakkındadır. Burada, İskender hikâyesinin tarihî kaynakları ile Firdevsî ve Nizâmî'deki durumuna temas eder, eserin özetini verir ve genel özelliklerini sıralar (1965: 151-78). Levend, müellifin *Hamse*'sini konu aldığı III. ciltte ise önce kısaca *Hamse*'yi ve nüshalarını tanıtır. Sonra da alıntılar yaparak *Sedd-i İskenderî*'nin genişçe bir özetini verir (1967b: 1-5, 411-556). İsmail Ünver söz konusu doktora tezinin "İran ve Türk Edebiyatlarında Manzum İskender-nâme Yazan Şairler" başlıklı bölümünde Nevâyî'nin eserinden bahsetmiş, ayrıca Ahmedî'nin *İskendernâme*'siyle mukayese etmiştir (1975: 22-120).

Sedd-i İskenderî hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma ise Hatice Tören'in *Ali Şîr Nevayî, Sedd-i İskenderî, Metin-İnceleme-Dizin* (1990) başlıklı doktora tezidir. Tören çalışmasında mesnevinin dil özelliklerini incelemiş ve karşılaştırmalı metnini vermiştir. Tez, 2001 yılında dizin kısmı hariç aynı adla kitap olarak basılmıştır. Araştırmacının *Sedd-i İskenderî*'deki tabiat tasvirlerini konu ettiği bir de makalesi (1996) vardır.

5.6. Behiştî Sinan'ın *İskendernâme*'siyle İlgili Çalışmalar

Behiştî Sinan'ın *İskendernâme*'si, varlığı tahmin edilen ancak yakın zamana kadar ele geçirilemeyen eserlerden biri idi. Bu sebeple hakkında şimdiye kadar yapılmış

bir çalışma yoktur. Eserin yeni bulunan bir nüshası Ersen Ersoy tarafından "II. Bayezit Devri Şairlerinden Behiştî'nin Hamsesi" (2011) başlıklı bir yazıyla ilim âlemine tanıtılmıştır. Bünyamin Ayçiçeği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde söz konusu bu nüshayı esas alan bir doktora tezi hazırlamaktadır.

5.7. Ebû Hasan Turtusî'nin *İskendernâme*'siyle İlgili Çalışmalar

Ali Fuat Bilkan tarafından hazırlanan *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı* adlı eserle varlığını öğrendiğimiz bu *İskendernâme* (1998: 98) üzerine şimdiye kadar yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır.

5.8. Karamanlı Figânî'nin *İskendernâme*'siyle İlgili Çalışmalar

Karamanlı Figânî'nin *İskendernâme*'si henüz ele geçmemiştir. Ancak bu eserle ilgili eski kaynaklarda yer alan bilgilerin derlenip toplandığı bazı çalışmalar vardır. İsmail Ünver, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler* başlıklı doktora tezinde şair ve mesnevisiyle ilgili bilgi vermiştir (1975: 321-2). Selami Ece ise 2009 yılında yayımladığı "Figânî From Karaman and his İskendername" adlı yazısında müellif ve eseri hakkında bilinenleri bir araya getirmiştir.

5.9. Lâmi'î Çelebi'nin *Hirednâme*'siyle İlgili Çalışmalar

Kütüphanelerde Lâmi'î Çelebi'nin Molla Câmî'den tercüme ettiği *Hirednâme*'sine ait herhangi bir nüshaya rastlanamadığı yukarıda ifade edilmişti. Bu sebeple eserle ilgili bir çalışma da mevcut değildir.

5. 10. Mütercimi Meçhul Mensur *İskendernâme*'yle İlgili Çalışmalar

Eser, Nizâmî'den tercüme edilen *Heft Peyker*, *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Leylâ vü Mecnûn*'la birlikte iki ayrı külliyat içinde bulunmaktadır. Hamza Koç tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesinde söz konusu bu dört eseri konu alan *Nizâmî'nin Dört Mesnevisinin Mensur Tercümesi: İnceleme-Metin* başlıklı bir doktora tezi hazırlanmaktadır.

I. BÖLÜM

AHMED-İ RIDVÂN'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. Ahmed-i Rıdvân ve Hayâtî Arasında *İskendernâme*

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dili*'nde yayımladığı Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'siyle ilgili yazısında Hayâtî mahlaslı bir şairin *İskendernâme*'sinden söz eder ve eserin bir nüshasının kendisinde bulunduğunu haber verir (1951: 144). Bu bilgi o zaman için *İskendernâme* türünde yeni bir eserin keşfi anlamına gelmektedir. Araştırmacı bir yıl sonra bu eseri "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Hayâtî'nin *İskendernâme*'si" başlıklı bir yazıyla tanıtır ve Hayâtî'nin kimliği üzerinde durur. Ancak Levend bu çalışmaları sırasında Hayâtî'nin eserinin Rıdvân'inkine çok benzediğini fark eder ve eserleri karşılaştırır. Bu karşılaştırma neticesinde iki mesnevinin baş kısımlarının farklı, geri kalan kısımlarının ise mahlaslar dışında aynı olduğunu görür. Farklı olan bu kısım Rıdvân'da 616, Hayâtî'de (metin çalışmanın sonunda verilmiştir) ise 200 beyittir. Buna göre Levend, eserler arasında geniş çaplı muhtemel bir intihalden söz eder ancak kesin bir hüküm vermek için elde yeterli delil olmadığını söyler. Araştırmacı, 1966 yılında yayımladığı "Ahmed Rızvan'ın Hüsrev ü Şirin'i" başlıklı yazısında ise Hayâtî'nin de aynı adı taşıyan bir eserin varlığını haber verir, bunları karşılaştırır ve yine bir intihal ihtimalinden bahseder. Böylece eserlerin kime ait olduğu problemi iyice belirginleşir.

Bu problem daha sonra İsmail Ünver tarafından hazırlanan *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler* (1975), *Ahmed-i Rıdvân (Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti)* (1982) ve "Ahmed-i Rıdvân" (1986) başlıklı çalışmalarda ele alınmıştır. Ünver bu çalışmalarında, tezkireler ile diğer kaynaklarda Ahmed-i Rıdvân ve Hayâtî'yle ilgili bilgileri bir araya getirmiş ve eserleri karşılaştırmıştır. Buna göre aynı devirde yaşayıp aynı padişah adına mesneviler yazan iki şair vardır. Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Rıdvâniyye* mesnevileri eldedir. Hayâtî'nin ise dört mesnevisi vardır: *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft Peyker*, *İskendernâme* ve *Hüsrev ü Şîrîn*. İki şairin *İskendernâme* ve *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevileri baş kısımları ve mahlas beyitleri dışında aynıdır. Bu durumda şairlerden birinin, diğerine ait eserleri küçük değişikliklerle kendisine mal etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Ünver araştırmaları neticesinde intihalde bulunanın Hayâtî olduğu sonucuna varmıştır. Onu bu sonuca götüren deliller şöyledir:

1. Atatürk Ü. ASL yazmaları 369 numarada kayıtlı eksik bir hamse nüshasında *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft Peyker*, *İskendernâme* ve *Hüsrev ü Şîrîn* olmak üzere dört mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerde şair Hayâtî mahlaslı biridir. Sadece *İskendernâme*'deki üç beyitte "Abdülhayy", bir beyitte de "Kâdî 'Abdülhayy" adları geçmektedir. Buradan şairin adının Abdülhayy, mahlasının Hayâtî ve mesleğinin de kadılık olduğu anlaşılmaktadır. Şairle ilgili bilinenler bunlarla sınırlıdır. Tezkirelerde, edebiyat tarihlerinde ve diğer biyografik eserlerde adı geçen Hayâtîlerin hamse veya mesnevi şairi olduğu bilgisi yer almadığı gibi haklarında verilen tanıtıcı malumat da yukarıdaki bilgilerle uyumsuz. Günümüze kadar ulaşan dört mesnevinin ve şairinin bu eserlerde anılmaması müellifin Hayâtî olmadığı şüphesini uyandırmaktadır.

2. Buna karşılık Sehî (öl. 1548), bir süre aynı şehirde yaşadığı Ahmed-i Rıdvân'ı hamse sahibi, mesnevi konusunda çalışan biri olarak tarif eder: "... *sâhib-i hamse mesnevîsin mütetebbi' idi.*" Sehî, Ahmed-i Rıdvân'ın Nizâmî'ye ait hamseyi tercüme ettiği ve mesnevilerinin gazellerinden üstün olduğu bilgisini de verir: "*Hamse-i Nizâmî'yi Türkiye terceme itmişdür. Mesnevîsi gazeliyyâtına gâlibdür.*" (Edirneli Sehî, 1325: 36). Rıdvân da hamse sahibi olmak istediğini *Hüsrev ü Şîrîn*'de bizzat ifade eder, o zamana kadar yazdığı mesnevilerin adlarını verir:

*Cihân içre kalaydı yâdgârum
Anuñla hoş geçeydi rûzgârum
Zarûrî eyledüm Hakk'a niyâzı
Irag itdüm gönülden kibr ü nâzı
Didüm ey luftı çok rahmetleri bol
Baña göster keremden hamseye yol* (Tavukçu, 2000: 232).

*Didüm evvel Sikender-nâme'sini
Tamâm itdüm anuñ hengâmesini
İkinci Leylî vü Mecnûn makâlin
Beyân itdüm ser-â-ser hâl ü kâlin
Bu def'a Hüsrev ü Şîrîn diyeyin
Ne deñlü telh isem şîrîn diyeyin* (Tavukçu, 2000: 230).

Şair, *Rıdvâniyye* adlı mesnevisini bitirirken de Nizâmî'nin *Penc Genc*'ini hatırlatır, kendisinin de devrinde "nice genc" söylediğini bildirir (Yılmaz, 2007: 168). Bu onun birçok eser sahibi olduğu anlamına gelir. Aşağıdaki beyitler de Ahmed-i Rıdvân'ın hamse sahibi olduğunu açıkça göstermektedir:

*Himmet-i şâh ile çeküp derd ü renc
Nâm-ı şeh için düzedüp Penc Genc* (Ahmed-i Rıdvân, 1505-12: 5a).

*Bu bende-i bî-çâre husûsâ çü Nizâmî
Rûm içre tamâm eylemişem hamse-i zîbâ* (Çeltik, 2011: 284).

3. *İskendernâme*'nin Hayâtî nüshasında bazen mahlaslar değiştirilmiş, bazen de mahlas yerine başka doldurma kelimeler yerleştirilmiş veya mahlas beyti eserden tamamen çıkarılmıştır. Hayâtî'ye atfedilen nüshada Rıdvân mahlaslarının metinden çıkarılmasına o kadar dikkat edilmiştir ki, Rıdvân kelimesinin tevriyeli kullanıldığı beyitler de bundan nasibini almıştır. Bu nüshada Rıdvân yerine 29 beyitte Hayâtî mahlası, 4 beyitte Abdülhayy adı yazılmış, 25 beyitte başka kelimeler kullanılmış ve Rıdvân mahlasının geçtiği 10 beyit de eserden çıkarılmıştır. Bu tür değişiklikler *Hüsrev ü Şîrîn* için de söz konusudur. Ancak böyle yerlerde Rıdvân mahlaslı beyitlerin söyleyiş üstünlüğü dikkati çekmektedir. Konuyla ilgili *İskendernâme*'den alınmış birkaç örnek şöyledir:

*Râst söyle eyle Rıdvân gulgule
Geh hicâz it geh 'acem geh zengule* (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 56b)

*İy Hayâtî râst idüp gulgule
Geh hicâz it geh 'acem geh zengule* (Hayâtî, 1500: 75b)

*Gösterüp deryâ-yı cûdından nişân
Ahmed-i Rıdvân olupdur dür-feşân* (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 309a)

*Gösterüp deryâ-yı cûdından nişân
Bende 'Abdülhayy olupdur dür-feşân* (Hayâtî, 1500: 131b)

*Bî-te'emmül söyleme Rıdvân sözüñ
Soñra nâdim olma tanı kendözüñ* (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 77a)

*Bî-te'emmül söyleme bir dem sözüñ
Soñra nâdim olma tanı kendözüñ* (Hayâtî, 1500: 80a)

4. Rıdvân'ın aynı vezinle yazılmış mesnevilerinin söyleyiş özelliklerine ve mahlasların benzer şekilde kullanılmasına bakıldığında, bunların aynı elden çıktığı rahatlıkla anlaşılır. *Leylâ vü Mecnûn* ile *Hüsrev ü Şîrîn*'in vezni (mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün) aynıdır. *Rıdvâniyye* ile de *İskendernâme* (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün) ortak vezinlidir.

5. *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft Peyker* mesnevilerinin Ahmed-i Rıdvân'a ait nüshaları yoktur. Ancak bu eserlerdeki özellikle mahlas beyitlerinin durumu diğer eserlerdeki gibidir. Her ne kadar mahlaslar değiştirildiğinde anlamlı beyitler ortaya çıksa

da doldurma kelimeler bu değişikliği ele vermektedir. Bazı beyitlerde ise söyleyiş ve anlam aksamaları ortaya çıkmaktadır.

6. Ahmed-i Rıdvân'ın Hayâtî'den intihal etmiş olması ise mümkün görünmemektedir. Eğer öyle olsaydı Rıdvân'ın *İskendernâme*'deki Hayâtî mahlaslarını Rıdvân'la değiştirmesi gerekirdi. Yine burada Rıdvân mahlaslı beyitlerin söyleyiş ve anlam itibarıyla daha güçlü ve hatasız olduğunu hatırlamak gerekir. Öte yandan Ahmed-i Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn*'in başında *İskendernâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını bildirmektedir. Ancak Hayâtî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı bir mesnevisi bu güne kadar ele geçmediği gibi böyle bir eser yazdığına dair bilgi de yoktur.

7. Gerek *Hüsrev ü Şîrîn* gerekse *İskendernâme*'deki aynı veya benzer şiirler Ahmed-i Rıdvân'ın *Divan*'ında da bulunmaktadır. Bu ortaklıklar mesnevilerin divan sahibi Rıdvân'a ait olduğunu göstermektedir. Örneğin,

Devlet ü ikbâl ü 'adlîñle mübârek mâh u sâl
Ey Süleymân-ı zamâne tal'atun ferhunde-fâl

şeklinde başlayan 17 beyitlik kaside hem *Hüsrev ü Şîrîn*'de (Tavukçu, 2000: 552-3) hem de *Divan*'da (Çeltik, 2011: 285-6) vardır. Yine *İskendernâme*'de (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 83a/b) aşağıdaki beyitle başlayan gazel *Divan*'da (Çeltik, 2011: 318) da küçük farklarla yer alır:

Yüzün nûrîdur envâr-ı garâyib
Saçun görsün kim isterse 'acâyib

8. Kaynakların verdiği bilgilere göre Ahmed-i Rıdvân, Anadolu ve Rûmeli'deki birçok sancakta görev almış biridir. II. Bâyezîd tarafından kendisine verilen köyü evlatlık vakfı yaparken şahitler arasında devrin önde gelen kişileri vardır. Toplum içinde belli bir mevkisi olan böyle birinin, başkasına ait eserleri kendisininmiş gibi göstermeye ne tenezzül ne de cesaret etmesi beklenir.

Sonuç olarak Ünver'in bu konudaki hükmü şöyledir:

"Yukarıdan beri sözünü ettiğimiz altı mesnevideki dil ve anlatım benzerlikleri de dikkate alınınca, bu mesnevilerin Rıdvân tarafından yazılmış olduğunda hiçbir şüphe kalmaz. Hayâtî hakkında yeni belgeler ortaya çıkmadıkça, Rıdvân-Hayâtî karışıklığını Hayâtî'nin, Rıdvân'ın mesnevilerini intihal ettiğini göstererek çözümlediğimize inanıyoruz." (Ünver, 1975: 341-6; 1982: 30-56; 1986: 84-97).

Böylece Levend tarafından işaret edilen muhtemel intihalin gerçekte var olduğu, mesnevilerin Ahmed-i Rıdvân tarafından yazıldığı Ünver'in çalışmaları neticesinde anlaşılmaktadır. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir.

2. Ahmed-i Rıdvân'ın Hayatı

Türk edebiyatının hamse sahibi müelliflerinden olan Ahmed-i Rıdvân'ın hayatıyla ilgili elde bazı bilgiler bulunmakla birlikte, bunlar onun kimliğini tam olarak aydınlayabilecek yeterlikte değildir. İsmail Ünver, 1982 yılında hazırladığı *Ahmed-i Rıdvân (Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti)* adlı doçentlik çalışmasında ve "Ahmed-i Rıdvân" başlıklı makalesinde (1986) kaynakların verdiği sınırlı bilgilerle ve eserlerinden hareketle şairi tanıtmıştır.³¹

Şair kaynaklarda "Ahmed Beğ", "Rıdvân", "Ahmed-i Rıdvân", "Tütünsüz", "Bî-duhân" gibi ad veya lakaplarla anılır. Abdurrahmân Hıbrî (öl. 1659) *Enîsü'l-müsâmirîn fi Târîh-i Edirne* adlı eserinde şiirde kullandığı ikinci adının "Rıdvânî" olduğunu söyler (Abdurrahmân, 1996: 120). 888/1483 yılında düzenlenen vakfiyesinde adı Ahmed Beğ, baba adı da "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. Tezkireler onun Edirne'de vatan tuttuğunu bildirirler ancak nereli olduğu konusunda kesin bir bilgi vermezler. Bununla birlikte Ünver, şairin *Divan*'ında yer alan biri Hadım Ali Paşa için yazılmış iki kasidesinde geçen aşağıdaki beyitlerde Ohri ya da benzer bir yere tayin istemesinden onun Ohri olduğu sonucunu çıkarmıştır. Ünver ayrıca Rıdvân'ın ilk kasidede sözünü ettiği Karacadağ'ın Filibe'ye bağlı bir kasaba olabileceğini söyler. Burası şairin yaklaşık on yıldır görev yaptığı ve şikâyet ettiği yer olmalıdır:

*Hâssı Karacatag imiş evvel bu livânuñ
Anuñla kılurmuş ümerâ 'âdetin icrâ
Bu hâlet-i 'acz ile cenâb-ı keremüñden
Şimdi bu fakîr eylediği fikr-i temennâ
Budur ki ya Ohri ola yahod bedel-i nîk
Bu çâker çün sarf olına himmet-i 'ulyâ* (Çeltik, 2011: 284).

*Rây-ı münîre rûşen olsun ki bu fakîre
Çokdan sîla olupdur vâcib çü hacc u erkân
Eylerse mihr-i cûdın bu zerreye 'inâyet
Derdine derd-mendüñ lutfın kılursa dermân
Ohri'yi ya misâlin 'arz eyleyüp fakîre
Cûduñ nesîmiyile cûş ide bahr-ı ihsân* (Çeltik, 2011: 287).

³¹ Şairin hayatıyla ilgili bilgiler Ünver'in bu iki çalışmasından alınmıştır.

Diğer yandan Ünver, baba adının Abdullah olarak kaydedilmesine bakarak Rıdvân'ın Ohri'den devşirildiğini ifade etmiştir. Ohri'nin, Osmanlı'nın başta gelen devşirme toplama merkezlerinden biri olması nedeniyle Orhan Kemal Tavukçu da bu görüştedir (2000: 68).

Soyu ve ailesi hakkında başka bilgi bulunmayan şairin defterdar olduğu, Dimetoka'daki Ahmed Fakihlü (Eceköy) köyünü evlatlık vakfı yaptığı yukarıda söz edilen vakfiyesinden anlaşılmaktadır. 890/1485 yılı tapu kayıtlarına göre burayı Ahmed Beğ'e padişah II. Bâyezîd vermiştir. Aynı kayıtlarda Ahmed Beğ'den "eski defterdar" olarak söz edilir: "*Mülk-i Ahmed Beg defter-dâr-ı köhne. Pâdişâhumuz Sultân Bâyezîd Han mülklige virmiş hâliyâ mülkiyet üzre tasarruf olunur ammâ berâti görülmêdi. Karye-i Ahmed Fakîh nâm-ı diğer Ece.*" Şair, bu bilgiye ve II. Bâyezîd'den özür dilediği ve iş istediği bazı beyitlere bakılırsa yaptığı bir hata yüzünden azledilmiş olmalıdır.

Kaynaklar Ahmed-i Rıdvân'ın sonraki yıllarda sancakbeyi olarak görev yaptığını bildirirler ancak nerede sancakbeyliği yaptığını kaydetmezler. Ahmed-i Rıdvân, 906/1500 yılında yapılan Moton seferine katılmış ve kaleye sancağı kendisi dikmiştir. *Divan*'ındaki bir gazelde ve *İskendernâme*'sinde bundan söz eder. Aynı sefere katılan Lâmi'î Çelebi (öl. 1531-2) de bu olayı *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi*'nde anlatır (Lami'î, 1257: 42). Şair, Moton Kalesi'ne kendi sancağını diktiğine göre bu tarihlerde sancakbeyidir. Kaleye giren kuvvetlerin Anadolu beylerbeyi Damat Sinan Paşa'ya bağlı olmasından hareketle Rıdvân'ın Anadolu'da sancakbeyi olduğu tahmin edilmektedir. Şair *Divan*'ında yer alan bir kasidesinde Anadolu'da görev yaptığı yerleri sayar. Buradan anlaşıldığına göre Karahisar, Hamid, Teke, Karaman ve Ankara sancakbeyliklerinde bulunmuştur. Şiirden Rıdvân'ın dönemin Karaman valisi şehzade Şehinşeh'den (öl. 1511) kabul gördüğü de anlaşılmaktadır:

*Fakîre Karahisâr'uñ livâsı evvelde
Olmış idi 'atâ bulmuş idi dîde güşâd
Terakkiyle Hamîd olmuş idi sancagum
Çü şehden itmiş idüm himmetini istimdâd
Varup murâd ile andan Teke vilâyetine
Bu çâker olmuş idüm ol mahalde hâs 'ibâd
Huzûr-ı kalb ile andan varup Karaman'a
Bu bendesini kabûl itmiş idi ol şeh-zâd
Livâ-yı Ankara olmuş idi ba'dehü câhum
Du'â-yı devlet iderdüm sürûr ile dil-şâd* (Çeltik, 2011: 282).

Şair bu beyitlerden hemen önce 1501 ve 1506 yıllarında iki kez sadrazam olan Hadım Ali Paşa; 1498'de Rûmeli beylerbeyi, 1501'de vezir ve 1511'de sadrazam olan Koca Mustafa Paşa ile Rûmeli beylerbeyi ve Bosna sancakbeyi olan Yahyâ Paşa'yı anar. Bu isimler onun yakın arkadaşlarıdır. Şair onlardan beklediği ilgiyi göremediğinden yakınır. Ünver, onun bu yakınmalarını maddi sıkıntılarla değil, akranından geri kalmanın verdiği eziklikle açıklar. Hıbrî'nin eserinde ve Şeyhî Mehmed Efendi'nin (öl. 1732) *Vakâyi'u'l-fuzalâ*'sında Rıdvân'ın Edirne'de Ağaçaş pazarı semtinde medresesi ve türbesi bulunduğu bilgisi yer alır (trz.: 101a, 126a).

Ahmed-i Rıdvân, II. Bâyezîd'in son yıllarında şehzade Selim ile Şehzade Ahmed arasındaki taht mücadelesinde şehzade Ahmed'i tutmuş, *Heft Peyker* adlı mesnevisini onun adına yazmıştır. Ancak tahta Yavuz Sultan Selim'in geçmesinden sonra Rıdvân'ın bundan fazla etkilenmediği anlaşılmaktadır. Zira II. Bâyezîd zamanında kendisine verilen köyün Yavuz zamanında da ona yazıldığı görülmektedir. Ancak bazı şiirlerde padişaha yakarışı Yavuz döneminde kısa da olsa bir süre açıkta kaldığını düşündürmektedir. Şairin Kanunî dönemindeki yaşayışı hakkında kesin bilgiler yoktur. Sadece Fakihlü (Eceköy) köyünün yine kendisine yazıldığı bilinmektedir. Ünver, şairin bu dönemde hâlen sancakbeyi olduğu görüşündedir.

Rıdvân'ın herhangi bir tarikatla münasebetinin olup olmadığı belli değildir. Bununla birlikte Latîfî'nin (öl. 1582) verdiği bilgilerden yola çıkılarak şairin Mevlevilikle bir ilişkisinin olabileceği tahmin edilebilir. Latîfî onun Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sine cevap/nazire niteliğinde 30.000 beyitten müteşekkil altı ciltlik bir eser yazmaya niyetlendiğini, bunun için Edirne'de bir hankâh yaptırıp burada *Mesnevi* okuttuğunu biraz da alay ederek dile getirmiştir. Latîfî şairin "emîrû'l-keâm" geçindiğini söyler. Buna göre Rıdvân'ın *Mesnevi*'ye cevap yazma niyetinin bu tavırla bir ilgisi olmalıdır:

"Garâbet bundadır ki bu lutf-ı nazm ile Hazret-i Mollânuñ Mesnevîsine otuz biñ beyt altı cildine cevâb kâsd idüp ol Hazretüñ türbe-i cennet-türâbında rahlelerle kitâb-ı Mesnevî ve ma'nevîye berâber koyup ma'an okunmak zu'm itmişdür ve kırâ'atı bâbında mevlevîlere ilhâh itmişdür. Mısra':

Zihî tasavvur-ı bâtil zihî hayâl-i muhâl

Belde-i mezbûrede bir hânkâh binâ idüp ve hânende ile mesnevîhân ta'yîn itmişlerdi. Erkân tavr-ı âdâbdan hâric görüp her subh eczâ kırâ'atın ma'kûl gördiler. Beyt:

Cehâlet bir belâdur her yañadın

İşüñ sarbın gözedür kor oñadın" (Canım, 2000: 169).

Sehî, Latîfi, Hasan Çelebi (öl. 1604) ve Abdurrahmân Hıbrî gibi müellifler Rıdvân'ın Edirne'de yerleştiğini bildirirler. Bu bilgidен hareketle şairin son yıllarını burada geçirdiğini söylemek mümkündür. Ahmed-i Rıdvân'ın ölüm yılı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ünver, şairin 935/1528-9 yılına ait bir tapu kaydına göre sağ olduğunun anlaşılması, eserini 945/1538-9'da tamamlayan Sehî'nin şairi rahmetle anması ve Latîfi'nin 953/1546 yılında tamamladığı tezkiresinde "Bu devrde fevt oldu." demesinden hareketle ölüm yılının 1528-9 ile 1538-9 yılları arasında olduğu sonucuna varmıştır.

Sonuç olarak kaynaklarda "Ahmed Beğ", "Rıdvân", "Rıdvânî", "Ahmed-i Rıdvân", "Tütünsüz", "Bî-duhân" gibi ad veya lakaplarla anılan şair, Ohri'de veya o çevrede doğmuş, devşirme olarak alınıp yetiştirilmiş, XV. asrın ikinci yarısıyla XVI. asrın ilk yarısında yaşamış, bir süre defterdarlık yapmış, ardından Anadolu ve Rûmeli'de sancakbeyliği görevlerinde bulunmuştur. Dimetoka yakınlarındaki Ahmed Fakihli (Eceköy) köyü kendisine II. Bâyezîd tarafından verilmiştir. Şair hayatının son yıllarını Edirne'de geçirmiştir. Şiirlerindeki bütün yakınmalarına rağmen Edirne'de medrese, tekke ve türbe yaptırabilecek maddi güce sahiptir. 1529-1539 yılları arasında Edirne'de ölmüştür (Ünver, 1982: 16-28; 1986: 74-84).

3. Ahmed-i Rıdvân'ın Eserleri

Ahmed-i Rıdvân'ın altı mesneviden oluşan bir hamsesi/sittesi ve hacimli sayılabilecek bir *Divan*'ı vardır. Şairin Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sine nazire/cevap niteliğinde bir eser yazmaya niyetlendiği yukarıda ifade edilmişti. Buradan Rıdvân'ın başka bir eserinin olabileceği anlaşılrsa da şimdiye kadar böyle bir esere rastlanmamıştır. Bundan başka Dora d'Istria, *Osmanlılarda Şiir* adlı eserinde "Efsanevi Destanlar" başlığı altında Süleymânnâmelerden söz ederken "*İshak ve III. Murâd'ın lalası Sadeddin'in Süleymânnâme'si nesirdir. Ahmed Rıdvân aynı konuyu şiir olarak işlemiştir.*" (2008: 24) dese de kaynaklarda müellife ait böyle bir eserden söz edilmez.

3.1. İskendernâme

İleride ayrıntılı olarak üzerinde durulacak olan *İskendernâme*, Ahmed-i Rıdvân'ın ilk mesnevisidir. Şair eserini II. Bâyezîd adına 1500 yılında kaleme almıştır. Elde iki nüshası bulunan 8304 beyitlik mesnevinin vezni fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün'dür. Eser "mukaddime", 17 "destan" ve "hatime" olmak üzere toplam 19 bölümden oluşur.

Ahmed-i Rıdvân, *İskendernâme*'yi kaleme alırken Türk edebiyatında bu türün öncüsü Ahmedî'yi örnek almış, bazen beyit beyit onu takip etmiş bazen de çeşitli eklemeler ve çıkarmalar yaparak eserini vücuda getirmiştir. Rıdvân kurguda Ahmedî'yi temel almakla birlikte sadece sentaksta bazı değişiklikler yaparak Ahmedî'yi izlemiş değildir. Eserini yazarken yaptığı eklemeler ve çıkarmalar, bazı tasarruflar, üslubundaki akıcılık gibi hususlar onun basit bir takipçi olmadığını, *İskendernâme*'yi kendisine ait bir eser hâline getirmeye çalıştığını gösterir niteliktedir. Eserler mukayese edildiğinde Rıdvân'ın Ahmedî'den hiç de geri kalmadığı görülür. Hatta zaman zaman Rıdvân'ın söyleyiş, ahenk ve dil bakımından öne geçtiği yerlerin olduğunu söylemek de mümkündür. Aşağıdaki parçalarda iki şair İskender'in tahta geçişini anlatmaktadır. Rıdvân'da 20 beyit olan ve aynı zamanda onun eklemelerine örneklik de eden bu kısım Ahmedî'de 11 beyittir. Bu iki parça karşılaştırıldığında Rıdvân'ın gerek ahenk ve söyleyiş itibarıyla gerekse dili kullanma bakımından Ahmedî'den geri kalmadığı söylenebilir:

*Sûz ile düzet mugannî sâzuñi
Râst it her perdede âvâzuñi
Nagme-sâz olup nüvâda söylegil
Cümle 'uşşâkı muhayyer eylegil
Çün Sikender oldı Rûm'a pâdişâh
Dürlü gevherden düzetti tâcgâh
Mâl dökdi vü hazîn'eyledi cem'
K'ide Rûm'a düşmen olanları kam'
Pes te'emmül itdi rûşen-râyıla
Kim n'ide kim baht pâ-ber-cây ola
N'eyleye k'artura mâl u devletin
Dilegince ide mülki bestatin
Cem' itdi bir yire 'âkılları
Feylesûf u kârdân fâzılları
Tâ bulara sora 'âlem hâlini
Bile bu mâl u sipihr ahvâlini
Dahi anlardan işide dürlü pend
Ola ol pendî dutıban sûd-mend
İşbu 'âlem hâlini her kim bile
Ni'met-i 'ukbîyi oldur kim bula
Her ki 'âkıllar ögüdini duta
Dünye kaygusundan olmaya dü-tâ (Ahmedî, 575-585)*

*Söze gel mutrib ser-âgâz eylegil
Sözünü her sâza dem-sâz eylegil
Bu kafesden ger halâs ola rehüñ
'Âlem-i eflâk ola menzilgehüñ*

Çün Sikender milk-i Rûm'a oldı şâh
San şeref burcında togdı mihr ü mâh
Hüsn-i tâli' birle buldı çün revâc
Pür-cevâhirden düzetti başa tâc
Geldiler begler mübârek bâd için
Şâha sözler söylediler ad için
Şehleriñ geçmişlerin yâd itdiler
Feylekûs'uñ rûhını şâd itdiler
Pâyına yüzler sürüp her şehryâr
Kıldılar dürlü cevâhirden nisâr
Milk-i Rûm'a çün Sikender oldı şâh
Hidmete bil bağladı kamu sipâh
Çünkü Hakk erzân kıldı aña tâc
Toyurup halkı komadı kimse aç
Şükr idüp dökdi hazâyin genc ü mâl
Cümlesin bu yolda kıldı pây-mâl
Hep sehâvet olmuş idi pîşesi
Memleket fikriyidi endîşesi
Her kim olmag ister ise pâdşâh
Sîm ü zer dökmek gerek çün hâk-i râh
Sabr idüp kıldı tefekkür rây ile
Kim 'adâvet eyleye Dârâ[b] ile
'Âkil oldur kim ola tedbîr ile
Hâtırın rûşen kıla takdîr ile
Gayret it tedbîr kıl her kârda
Bil ki bitmez verd-i ter her hârda
Bes hemân cem' eyledi 'âkilleri
Kamu hikmet eyesi fâzılları
Kim bulardan sora dünyâ hâlini
Tuya eflâk ü nücûm ahvâlini
İşidüp hem kırk vezîrden nush u pend
Tutuban ol pendî ola sûd-mend
Her kim olursa cihânda kâmil ol
'İlmiyile lâ-büd olur 'âmil ol
Her kim işitdiyse 'âkil pendini
Görmeye pâyında hayret bendini (Rıdvân, 613-632)

Ahmedî ve Rıdvân'ın eserlerinde muhteva olarak bazı farklılıklar göze çarpar. En önemli ayrılık mukaddime ile eserin sonundaki dünya tarihi kısmında olmakla birlikte diğer yerlerde de belirgin bazı farklar vardır. Burada iki eser arasındaki farklılıklara temas etmeye çalışacağız.

Mukaddime: Rıdvân'da 336 beyit tutan bu kısım Ahmedî'de 306 beyittir. Hemen bütün klasik mesnevi mukaddimelerinde olduğu gibi tevhit, münacat, na't gibi kısımlar her iki şairde de mevcuttur. Ahmedî'de bu bölümde Allah'ın sıfatları ile şem, micmer ve

pervane münazaraları gibi konular varken bunlar Rıdvân'da yoktur. Diğer taraftan Rıdvân'da yer alan "Der-Beyân-ı Tazarru" ve "'Özr-i Günâh" kısımları Ahmedî'de yer almaz. İki eser arasında bu kısımdaki en önemli ayrılık ise devrin hükümdarına övgü ile sebep-i telif kısımlarının Ahmedî'de olmayışıdır.

2. Destan: Bu destanda Rıdvân, Ahmedî'den üç noktada ayrılır. İlkinde İskender dünyaya gelince Feylekûs yanına yaşlı bir üstadı çağırıp şehri süslemesini emreder ve böylece şenlikler için hazırlık yapılır. İkinci ayrılık İskender'e Zülkarneyn lakabının verilme nedenleriyle ilgilidir. Rıdvân'da bu lakabın verilmesinin bir nedeni de Arapların 30 yıla "karn" demeleridir. Üçüncüsü ise Feylekûs'un ölümüne yakın İskender'i çağırıp tahtı ona bıraktığını söylemesidir. Bu hususlar Ahmedî'de zikredilmez.

3. Destan: Ahmedî'ye göre İskender dört hakimden âlemin esas maddesini sorar. Aristo asıl maddenin ateş, Bukrât hava, Eflâtûn su ve Sokrât toprak olduğunu söyler. En son Hızır ortaya çıkar ve bunların gerçek olmadığını, her şeyin aslının tanrı olduğunu ve yine her şeyi onun yarattığını anlatır. Bu bölüm Rıdvân'da daha başkadır. Rıdvân'a göre İskender hakimlerden "Hakk"ı sorar. Onlar da Hakk'ın yüceliğinin tarife sığmayacağını, onu kendisinden başka kimsenin bilemeyeceğini söylerler. Sonra Hızır gelir ve Hakk'ın "Kadîm", ondan başka her şeyin ise "hâdis" olduğunu anlatır.

6. Destan: İskender-Gülşâh aşkının anlatıldığı destanda iki şair arasında bazı farklılıklar göze çarpar. Buradaki ilk farklılık hikâyedeki gazellerdedir. Gazellerin sayısı Ahmedî'de 6, Rıdvân'da ise 10'dur. Ahmedî'de eserle aynı vezinde olan gazellerin bir kısmı Rıdvân'da farklı vezinlerdedir. Ayrıca Ahmedî'nin hikâye içinde ayrı ayrı verdiği gazelleri Rıdvân ikişerli ve üçerli şekilde art arda vermiştir. İkinci ayrılık hikâyenin sonundadır. Ahmedî'de Gülşâh babası Zeresb'in inadı kırılmayınca İskender'e kaçar ve âşıkların kavuşması ancak böyle gerçekleşir. Zeresb de sonra teslim olur. Rıdvân'da ise İskender ikinci kez dünürü olarak Aristo'yu gönderir ve nihayet Zeresb ülkenin ileri gelenlerinin de onayıyla Gülşâh'ı vermeye razı olur. Diğer taraftan Rıdvân hem burada hem de İskender-Şehrbânû hikâyesinde aşkı ve âşıkların vuslatını dünyevi bir karakterde anlatır. Hatta vuslat oldukça açık seçik bir şekilde anlatılmıştır. Bu kısımlar Ahmedî'de tasavvufi bir hava içinde verilmeye çalışılmıştır.

7. Destan: Destanın 5. bölümünde Rıdvân temsilleri verirken sadece öldürülen ejderhanın şeytanı temsil ettiğini dile getirir. Ahmedî'de ise bunun yanında ejderhanın

öldürüldüğü Sind ilinin kişinin aklı, ejderhayı öldürme çaresinin de "lâ-havle" olduğu söylenir.

13. Destan: Ahmed-i Rıdvân destanda rub'-ı meskûnu tarif ettikten sonra yedi iklimi de anlatır, her bir iklimin nerede başlayıp nerede bittiğini izah eder. Ardından da beş büyük denize geçer. Ancak Ahmedî rub'-ı meskûn bahsinden sonra yedi iklimden söz etmeden doğrudan denizleri anlatmaya başlar.

15. Destan: Bu destan muhtevası itibarıyla oldukça önemlidir. Ahmedî destanda İskender sonrası tarihi anlatırken Hz. Muhammed'den söz eder ve bu kısma Türk edebiyatının ilk mevlidini yerleştirir. Söz konusu mevlit Rıdvân'da yoktur. Destanı önemli kılan bir başka husus ise aşağıda üzerinde durulacak olan Osmanlı tarihidir.

Ahmedî, Moğol tarihinden söz ederken Hülâgû'dan sonra Ebû Sa'îd'in tahta geçtiğini ve 8 yıl hüküm sürdüğünü söyler. Ancak Ünver, Ahmedî'nin eserini incelediği çalışmasında tarihte böyle bir hükümdarın olmadığını dile getirir (1975: 195). Rıdvân ise böyle bir isimden hiç söz etmez. Ayrıca Rıdvân, Ahmedî'den farklı olarak eserin İskender'den sonraki dünya tarihi kısmında başka bazı detaylara da değinir. Örneğin Sasanîlerin son hükümdarı Yezdecird, Mâhiye adlı biri tarafından öldürülmüştür. Abbasîlerden Mu'tasım zamanında ortaya çıkan Hurremî hareketinin lideri Bâbek adlı biridir. Mütevekkil'in üç oğlundan Mu'tez'in bir adı da Ca'fer'dir. Küçük fakat gözden kaçmayan bu detaylar Rıdvân'ın eserini kaleme alırken başka kaynaklardan faydalandığını, sadece Ahmedî'ye bağlı kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bu destanda anlatılan Osmanlı tarihi eserin önemli kısımlarından biridir. Rıdvân daha önce Ahmedî'nin Emir Süleymân'a kadar anlattığı Osmanlı tarihini başlangıçtan II. Bâyezîd zamanına kadar getirir. İki şair arasındaki en belirgin fark da burada ortaya çıkar. Bu bölümde Ahmedî'deki Gök Alp ve Gündüz Alp adları Ahmed-i Rıdvân'da geçmez. Diğer taraftan Sultan Alâeddîn'in kızını Ertuğrul'a verdiği, bu evlilikten Osmân'ın dünyaya geldiği bilgisi ise Rıdvân'da yer alır. Rıdvân, Osmân'ın Bilecik ile 12 kaleyi aldığını ve Bursa'yı kuşattığını söylemekle yetinirken Ahmedî, İnegöl ve Gölhisar'ı aldığını, Bursa ve İznik'i de kuşattığı bilgisini verir. Rıdvân'da Orhân Gâzî döneminde İpsala'nın Süleymân Paşa tarafından alındığı söylenmez. I. Murâd döneminde Ankara'nın alınışı, Çandarlı Halil hakkındaki bilgiler, kardeşlerinin Murâd'a düşmanlık etmeleri ve bu sebeple öldürülmeleri yine Rıdvân'da yoktur. Rıdvân ayrıca

Yıldırım Bâyezîd devrinde Ahmedî'nin sözünü ettiği Şâm seferinden bahsetmez, Timur adını da anmaz. II. Bâyezîd ve sonrası ise sadece Rıdvân'da vardır.

17. Destan: Destanda dikkati çeken farklardan biri İskender'in öleceğini öğrenince kendisi için bir mersiye söylemesidir. Ahmedî'de olmayan bu mersiye gazel şeklinde ve eserle aynı vezindedir. Başka bir fark ise Ahmedî'de düşünürlerin söylediği 16 mersiye ayrı ayrı verilirken Ahmed-i Rıdvân'da sadece Sevlun'un mersiyesinin yer almasıdır. İskender, Rıdvân'ın anlattığına göre ölmeden hemen önce "Tanrı bir, Dâvud'u haktır." şeklinde şehadet getirmiş ve ruhunu öyle teslim etmiştir. Ahmedî'de böyle bir bilgi yoktur. Rıdvân, İskender'in ölümünden sonra götürüldüğü yerin Kâhire olduğunu söyler, Ahmedî ise bu ismi Mısır olarak anar. Ancak her iki eserde de İskender'in gizlice gömüldüğü yer İskenderiye olarak geçer.

Hatime: Rıdvân'ın eserinin sonunda "Târîh-i *İskender-nâme*", "Der-Hatm-i Kitâb Güyed" ve "Âhir-i Kitâb" başlıkları yer alır. Şair burada eserin ne zaman, kimin için ve nasıl yazıldığını anlatır. Bu son kısımda iki şair birbirinden ayrılır.

Buraya kadar destanlar hâlinde verilen farklar dışında eserin geneli için söz konusu olan başka farklar da vardır. 6. destanda sözü edilen 10 gazel dışında Ahmed-i Rıdvân'da Ahmedî'den farklı olarak 9 gazel daha vardır. Ahmedî'de ön planda Aristo varken Rıdvân'da onun yerini Eflâtûn almıştır. Örneğin İskender geçmiş hükümdarları Rıdvân'da Eflâtûn'dan dinler, madenlerle ilgili bilgileri ondan alır vs. Bir başka farklılık eserde çeşitli vesilelerle zikredilen sayılarla ilgilidir. Örneğin Ferîdûn, oğlu İrec'in intikamını alması için torunu Menûçehr'e Ahmedî'ye göre 600 bin, Rıdvân'a göre ise 800 bin asker verir. Lührâsb'ın Ahmedî'de padişahlığı 120 yıl, Rıdvân'da 130 yıldır. Ahmedî, İskender'in 14 yıl, Rıdvân 22 yıl padişahlık yaptığını söyler vs.

Sonuç olarak Rıdvân, *İskendernâme*'yi yazarken bu türde eser veren diğer müellifler gibi Ahmedî'nin tesirinde kalmıştır. Ancak yukarıdan beri üzerinde durulan hususlar ışığında, *İskendernâme* dışında beş mesnevi ve hacimli sayılabilecek bir *Divan* sahibi olan Rıdvân'ın eserini, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin basit bir taklidi olarak görmek şaire büyük bir haksızlık olacaktır. Bu anlamda iki eseri nazire geleneği içerisinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olmalıdır.

3.2. *Leylâ vü Mecnûn*

Ahmed-i Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn*'in baş kısmında yer alan ve yukarıya aldığımız üç beyitte o zamana kadar yazdığı eserlerin adını verir ve *Hüsrev ü Şîrîn*'i yazmaya niyet ettiğini söyler (Tavukçu, 2000: 230). Şairin miladi 1500 yılında *İskendernâme*'yi, 1502'de ise *Hüsrev ü Şîrîn*'i yazdığı bilinmektedir. Buna göre *Leylâ vü Mecnûn*'un yazılış yılı 1500-1502 yılları arasına rastlar. Eser, yazıldığı yıldan anlaşıldığı kadarıyla II. Bâyezîd'e sunulmuştur.

Leylâ vü Mecnûn'un bilinen tek nüshası Atatürk Ü. Ktp. ASL Yazmaları 414 numarada bulunmaktadır. Nüsha baştan, ortadan ve sondan eksiktir. Daha önceden verilen numaralara göre toplam 200 varak civarındadır. Tahminen 4000-4250 beyit arasındadır. Yazmanın istinsah tarihi, yeri ve müstensihî belli değildir. Rıdvân eserini mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün vezniyle kaleme almıştır. Ancak örnek aldığı ve yer yer tercüme ettiği Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Şair, Nizâmî'deki bazı olayları atmış, onda bulunmayan bazı ayrıntıları eserine almış, ikinci planda kalan bazı kahramanların adlarını değiştirmiş ve böylece eserini orijinal hâle getirmeye çalışmıştır (Ünver, 1982: 87-130; 1986: 103-6).

Leylâ vü Mecnûn ilk olarak Agâh Sırrı Levend tarafından *Türk Dili*'nde yayımlanan bir yazıyla (1952b) tanıtılmıştır. Levend ayrıca *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi* (1959) adlı kitabında eserin kısa bir özetini vermiş, diğer hikâyelerle karşılaştırmıştır. Ünver ise yukarıda anılan iki çalışmasında eseri genişçe tanıtmış, özetlemiş ve tetkik etmiştir.

3.3. *Hüsrev ü Şîrîn*

Sasanî hükümdarlarından Hüsrev'in padişahlığı ve Şîrîn'le olan aşkını konu alan *Hüsrev ü Şîrîn* yukarıda da ifade edildiği üzere Ahmed-i Rıdvân'ın hamsesindeki üçüncü mesnevidir. Şair eserin bitirildiği tarihi şu beyitte verir:

Tamâm oldı çü sözüm fasl-ı gülde
Bu mısra' düşdi târîhi gönülde (Tavukçu, 2000: 86).

İkinci beytin ebcet değeri hicrî 907 yılının baharı (fasl-ı gül) miladi 1502 yılıdır. Şu beyitten de eserin II. Bâyezîd'e sunulduğu anlaşılmaktadır:

Şeh-i gîtî-sitân Şeh Bâyezîd Han
Ser-i şâhân-ı 'âlem han bin han (Tavukçu, 2000: 86).

Hüsrev ü Şîrîn'in ikisi Ahmed-i Rıdvân ikisi de Hayâtî adına kayıtlı şu anda bilinen toplam dört nüshası vardır. Rıdvân adına kayıtlı nüshalardan birinin fotoğrafları Atatürk Ü. Ktp. ASL Yazmaları 632 F1 ve 633 F1 numarada iki cilt hâlinde bulunmaktadır. Bu nüshanın aslı Berlin'dedir (Pertsch, 1889: 457). Şair nüshanın sonunda eserin,

Bu nazm-ı dil-güşâ çün rişte-i dîr
'Adedde altı biñ üç yüz sekizdür (Tavukçu, 2000: 87).

beytiyle 6308 beyitten oluştuğunu haber vermektedir. Ancak eserdeki bazı varakların kopması nedeniyle bu rakama ulaşamamaktadır. Eserin ikinci bir nüshası ise Gotha kataloğunda bulunmaktadır (Pertsch, 1864: 173-4). Pertsch bu nüshanın 5700 beyitten oluştuğunu söyler. *Hüsrev ü Şîrîn*'in Hayâtî adına kayıtlı nüshalarından biri İsmail Ünver'in kendisinin de gördüğünü söylediği Hasan Kavruk'taki nüshadır. Bu nüsha sonradan farklı ellere geçmiş, ve yurt dışına çıkarılmıştır. Diğer nüsha ise Atatürk Ü. Ktp. ASL Yazmaları 369/4 numarada kayıtlıdır. Ancak bu nüsha oldukça dağınık durumdadır. Ahmed-i Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn*'i yazarken Nizâmî'den ve Şeyhî'den (öl. 1429'dan sonra) ciddi anlamda etkilenmiş, eserin işlenişinde bir yenilik getirmemiş, küçük detaylarda bazı farklılıklar ortaya koymaya çalışmıştır. Eserin vezni mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün'dür (Ünver, 1982: 130-87; 1986: 107-11; Tavukçu, 2000: 85-120).

Hüsrev ü Şîrîn ilk olarak Agâh Sırrı Levend tarafından "Ahmet Rızvan'ın Hüsrev ü Şîrîn'i" başlıklı bir yazıyla (1966) tanıtılmıştır. Orhan Kemal Tavukçu ise eseri 2000 yılında doktora tezi olarak hazırlamıştır. Elektronik ortamda da yayımlanan (tr.) bu çalışmada toplam 4914 beyit yer alır. Tavukçu metni hazırlarken Atatürk Üniversitesinde fotoğrafları bulunan Berlin nüshasını esas almıştır.

3.4. Rıdvâniyye

Eser baştan sona dinî ve ahlaki öğütlerle hikâyelerden oluşur. Şair eserine *Rıdvâniyye* adını verdiğini,

Minnet-i Hak buldı bu nazm ihtitâm
Rûh-ı kudsî didi Rıdvâniyye nâm (Yılmaz, 2007: 168).

beytiyle bildirmiştir. Bitirildiği yılı ise mesnevinin sonunda yer alan şu beyitte vermiştir:

Didi târîhe bu misra' hûbdur
Bu kitâbum kamudan mahbûbdur (Yılmaz, 2007: 169).

İkinci mısranın hesabıyla çıkan yıl 914/1508-9'dur. Eserin bilinen tek nüshası Süleymâniye Kütüphanesinde (Hacı Mahmud Ef., No. 3330) bulunmaktadır. Yazmanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Rıdvân eserin sonunda beyit sayısını 2080 olarak bildirir:

*Bu kitâb ebyâtı bunuñla tamâm
Oldı elfeynu semânîn ve's-selâm* (Yılmaz, 2007: 169).

Ancak yaklaşık 16-17 varağın kopmuş olmasından dolayı eldeki nüshada beyit sayısı 1723'e ulaşabilmektedir. *Rıdvâniyye*, remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Bununla birlikte mesnevi içinde değişik nazım şekilleri de kullanılmıştır. Şair eserin birkaç yerinde devrin padişahı II. Bâyezîd'den saygı ve övgüyle söz eder. Kitabı onun için yazdığını da eserin sonlarında söyler. Eserde işlenen konular özetle şöyledir: Tövbe, padişahların adaletli olması, halkın padişaha karşı görevleri, bencillik, edebi terk etmeme, günahların gözyaşıyla yıkanması, dünya nimetlerine düşkün olmama, ecele boyun eğme, dört halife, evliya kerametleri, âlimlere saygı, dört imam, nefis, tanrı aşkı (Ünver, 1982: 187-208; 1986: 112-7; Yılmaz, 2007: 2-20).

Rıdvâniyye ilk kez İsmail Ünver tarafından bulunarak 1982 yılında hazırlanan çalışmayla tanıtılmıştır. Ünver eserle ilgili bilgilere 1986 yılında yayımladığı yukarıda anılan makalesinde de yer vermiştir. Rıdvân'ın bu kısa mesnevisi Nebi Yılmaz tarafından yüksek lisans çalışması olarak hazırlanmış (2006) ve kitap olarak da bastırılmıştır (2007).

3.5. Mahzenü'l-esrâr

Mahzenü'l-esrâr'ın bilinen tek nüshası Hayâtî adına kayıtlıdır. Atatürk Ü. Ktp. ASL Yazmaları 369/1'de kayıtlı olan eserin ne zaman yazıldığı belli değildir. Tarih beytinin Rıdvân'a ait eserleri intihal eden Hayâtî tarafından çıkarıldığı sanılmaktadır. İsmail Ünver eserin 911-918/1505-1512 yılları arasında kalan yedi yıllık dönem içinde yazıldığı düşüncesindedir. *Mahzenü'l-esrâr* devrin padişahı II. Bâyezîd adına yazılmıştır. Elde bulunan nüshada toplam 2023 beyit vardır. Eser seri bahrinin müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Ahmed-i Rıdvân,

*Gösterüp evzâ'-ı bedî' u garîb
Şu'bede-i tâze kopardum 'acîb
Kimseneden gelmedi bu ma'rifet*

*İstemedüm bir kişiden 'âriyet
Zâhir olan bâtnum esrârıdur
Her neyise fikrümüñ ebkârıdur*

diyerek *Mahzenü'l-esrâr*'ın orijinal bir eser olduğunu söyler. Ancak şair ayrıntılarda görülen bazı küçük değişiklikler dışında vezin de dâhil olmak üzere büyük oranda Nizâmî'yi takip etmiştir. İki eser arasındaki beyit sayısı da birbirine yakındır. Müellif eserde Nizâmî'nin adını hiç anmasa da, Ünver'in tespitiyle *Mahzenü'l-esrâr*, Nizâmî'nin aynı adlı eserinin serbest bir tercümesidir. Bununla birlikte Ünver yukarıdaki beyitlerin o güne kadar Anadolu'da *Mahzenü'l-esrâr* yazılmadığı, bu türdeki ilk eserin Ahmed-i Rıdvân'a ait olduğu anlamına gelebileceğini de söyler. *Mahzenü'l-esrâr* yirmi makaleden oluşur. Eserde işlenen konular şöyledir: Âdem'in yaratılışı, padişahların adaletli olması, dünyanın insanları değiştirmesi ve vefasızlığı, hükümdarların zulümden uzak durması gerektiği, insanın güçsüzlüğü, varlıklardan ibret alma, insanın bütün varlıklardan üstün olması, yaratılışın yüceliği, dünya işlerinden uzaklaşma, kıyamet alametleri, dünyanın özellikleri, dünyayı terk etme, dünya malına değer vermeme, gafletten uyanma, insanların manevi yönleriyle üstün olmaları, insanlığı uyarıcı öğütler, gaflet ve gururun yerilmesi, dostluk, ahrete hazırlık, dünyanın vefasızlığı (Ünver, 1982: 208-28; 1986: 117-20).

Mahzenü'l-esrâr, Ünver'in söz konusu iki çalışmasında ayrıntılı olarak tanıtılmış ve incelenmiştir.

3.6. Heft Peyker

Ahmed-i Rıdvân'a ait olan ancak elde bulunan nüshaları Hayâtî adına kayıtlı bir başka eser *Heft Peyker*'dir. Biri Atatürk Ü. Ktp. ASL Yazmaları 369/2 ve diğeri İstanbul Ü. Nadir Eserler Ktp. 7575 numarada kayıtlı bu iki nüshanın birbirinden istinsah edildiği anlaşılmaktadır. İlk nüshanın istinsah yılı ve müstensihi belli değildir. İkinci nüshanın istinsah yılı ise 1225/1810'dur, müstensihi belirsizdir.

Mahzenü'l-esrâr gibi *Heft Peyker*'in de yazılış yılını gösteren tarih beyti yoktur. Mesnevi önce II. Bâyezîd'in şehzadesi Ahmed adına yazılmış, Selim padişah olunca da Ahmed adı çıkarılarak Selim'e çevrilmeye çalışılmıştır. Bu durum eserin Selim adına yazılmadığını göstermektedir. Ayrıca eserin sonlarında bir beyitte Ahmed adı unutulmuştur. Bunlara ve eserdeki bazı beyitlere göre eserin, II. Bâyezîd'in son zamanlarında, şehzadeler Ahmed ve Selim arasındaki çekişmelerin devam ettiği yıllarda,

yani 917-918/1511-1512 civarında yazıldığı anlaşılmaktadır. *Heft Peyker*, Nizâmî'nin aynı adlı eserinin tercümesidir. Bazı yerler bire bir tercüme edilirken bazı yerlerde mealen tercüme yolu seçilmiştir. Zaman zaman da küçük değişiklikler yapılmıştır. Böyle olmakla birlikte eserde Nizâmî'nin adı anılmaz. Şair eserin vezni hususunda da Nizâmî'yi takip eder. Eserde hafif bahrinin fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbı kullanılmıştır. Ancak eser içindeki bazı kaside ve gazellerde farklı vezinler görülür. Behrâm-ı Gûr'un efsanevi hayatını ele alan *Heft Peyker*'in elde bulunan nüshalarındaki beyit sayıları birbirine oldukça yakındır. Atatürk Ü. nüshasında 4173, İstanbul Ü. nüshasında 4166 beyit vardır. Tenkitli metinle ulaşılan beyit sayısı da ilk nüshadaki gibi 4173'tür (Ünver, 1982: 229-57; 1986: 120-5; Sürelli, 2012a: 122-318).

Heft Peyker ilkin Ünver'in yukarıda anılan iki çalışmasında ele alınıp genişçe değerlendirilmiştir. Eserle ilgili son ve en kapsamlı çalışma ise 2012 yılında Bahadır Sürelli tarafından hazırlanan *Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevileri ve Hayâtî'nin Heft Peyker'i* başlıklı doktora tezidir. Daha önce de zikredildiği üzere İsmail Ünver eserin Ahmed-i Rıdvân'a ait olduğunu kabul eder. Ancak Sürelli, Rıdvân adına kayıtlı bir nüshanın henüz ele geçmemiş olması nedeniyle Hayâtî'yi -zorunlu olarak- müellif saymış ve tezin adını da buna uygun şekilde belirlemiştir. Araştırmacının aynı konuyu tartıştığı bir de bildirisi (2012b) vardır.

3.7. Divan

Kaynaklar, Ahmed-i Rıdvân'ın kaside, gazel türünden şiirlerinin varlığından söz etseler de bir divan sahibi olduğunu bildirmezler. Bununla birlikte onun *Divan*'ının bir nüshası eldedir ve TDK Ktp. B. 32 numarada kayıtlıdır. Yazmanın istinsah yılı, yeri ve müstensihi belli değildir. Eser toplam 360 varaktan oluşmaktadır.

Hacimli denebilecek *Divan* esasen müretteptir ancak sonradan eklenen şiirler de vardır. Buna göre *Divan*'da 931, ekinde 63 ve kenarda 108 olmak üzere toplam 1102 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin şekillere göre dağılımı ise şöyledir: 880 gazel, 1 müstezat gazel, 62 kaside, 20 kıta, 17 mesnevi, 5 murabba, 3 terkeb-bent, 46 tuyuk ve 68 beyit. Şair *Divan*'da bazen Rıdvân bazen de Ahmed-i Rıdvân mahlasını kullanmıştır. Bazı şiirler ise mahlassızdır. Ahmed-i Rıdvân'ın hem *Divan*'ındaki şiirleri içinde hem de *Divan*'la hamsedeki şiirleri arasında benzerlikler vardır. *Divan*'la hamse arasındaki benzer şiirler, Hayâtî adına kayıtlı mesnevilerin aslında Rıdvân'a ait olduğunu ortaya

koyması bakımından önemlidir. Rıdvân, şiiirlerde vezin birliğine her zaman bağlı kalmamıştır. Bazı şiiirlerini birden fazla vezinle, bazılarını da eksik veya fazla tefilelerle yazarak farklı örnekler ortaya koymuştur. Şair, *Divan*'ında yer alan 46 tuyuk ve 16 redd-i matla ile divan şiiirinde önemli bir yere sahiptir.

İsmail Ünver, 1982 ve 1986 yıllarında yaptığı iki çalışmasında Rıdvân'ın *Divan*'ını tanıtmıştır. Ayrıca *Divan*'da yer alan ve şehrengizi andıran Antalya'yla ilgili şiiirleri "Ahmed-i Rıdvân'ın Antalya Üzerine İki Şiiiri" (1984) başlıklı bir yazıyla incelemiştir. Eser üzerinde yapılmış en kapsamlı çalışma ise Halil Çeltik'e aittir. Çeltik, *Divan* metnini hazırlamış, eseri şekil ve muhteva özellikleri yönüyle derinlemesine tetkik etmiş ve 2011 yılında yayımlamıştır. Çeltik'in, *Divan*'daki vezin-ımla ilişkisini konu ettiği "Ahmed-i Rıdvân Divanı'na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi" (2008) başlıklı bir de yazısı vardır.

3.8. Kasîde-i Bürde Tercümesi

İmam Busûrî'nin (öl. 696-7/1297-8) Hz. Muhammed'in övgüsünde kaleme aldığı meşhur eseri *Kasîde-i Bürde*'nin Türkçeye tercümesidir. Tercüme, kaside metnine uygun şekilde "mim" kafiyevidir. Şair, kafiye seçiminde serbest davranmamış, kelimelerin büyük bir kısmını orijinal metinden almıştır. Bu da şiiirin dilini zorlamış ve ahengi bozmuştur. Çevirinin vezni mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün'dür. Şairin *Divan*'ında yer almayan eserin beyit sayısı nüshalara göre değişiklik göstermektedir. Busûrî'nin eseri 160 beyitten müteşekkilen, Rıdvân'ın tercümesindeki beyit sayısı 103-105 beyit arasındadır. Ebubekir Sıddık Şahin, eserin beyit sayısını 105 olarak kaydetmiştir (1997: 113).

Eserin üçü Süleymâniye Kütüphanesinde (Fatih 5427, Laleli 3733, Lala İsmail 728) ve biri Çorum Hasan Paşa İHK'de (635/3) olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır. Ayrıca, Agâh Sırrı Levend eserin bir nüshasının Fahri Bilge yazmaları arasında olduğunu söyler (1951: 147).

II. BÖLÜM

AHMED-İ RIDVÂN'IN İSKENDERNÂME'Sİ

1. *İskendernâme*'nin Genel Özellikleri

Bu başlık altında Ahmed-i Rıdvân'ın eserinin adı, ne zaman yazıldığıнын tespiti, yazılış sebebi, kime sunulduğu ve kuruluş özellikleri gibi konular üzerinde durulacaktır.

1.1. Adı

Ahmed-i Rıdvân hakkında bilgi alınabilecek yukarıda sözü edilen eski tarihî ve edebî kaynaklarda şaire ait mesnevilerin adları zikredilmez. Bunun yerine müellifin, Nizâmî'nin hamsesini Türkçeye tercüme ettiği bilgisi yer alır. Rıdvân'ın eserine ne ad verdiği aşağıdaki beyitten ve hemen ardından gelen başlıktan anlaşılmaktadır:

*Kılmışam çünkim müzehheb nâme[y]i
Yazmışam nakş-ı Sikender-nâme'[y]i
Târîh-i İskender-nâme
Ahmed-i Rıdvân olup gevher-feşân
Eylesün târîh-i nazmını beyân (8247-8248)*

Ancak Rıdvân ilerleyen beyitlerden birinde eseri *Kıssa-i İskenderî* adıyla anar:

*Çün musannif Ahmed-i Rıdvân ola
Aña Hak'dan her nefes rıdvân ola
Kıssa-i İskenderî nâm eylemiş
Kendü hâlin anda i'lâm eylemiş
Pür-ma'ânîyle bahr oldu 'azîm
Lutf ile her beytidür dürr-i yetîm (8269-8271)*

Böyle olmakla birlikte bu eserlerin tür olarak genel adı ve şairin daha önceki ifadesine göre eseri *İskendernâme* olarak anmak ve adlandırmak doğru olur. Zaten şair, eserin adını *Hüsrev ü Şîrîn*'in baş kısmında da zikreder:

*Didüm evvel Sikender-nâme'sini
Tamâm itdüm anuñ hengâmesini (Tavukçu, 2000: 230)*

Diğer taraftan eserin Rıdvân nüshası "*Hâzâ İskendernâme-i Rıdvân*", Hayâtî nüshası ise "*İskendernâme*" adlarıyla kaydedilmiştir.

1.2. Yazılış Yılı

İskendernâme'nin ne zaman yazıldığı konusu, eserle ilgili şimdiye kadar yapılan bazı çalışmalarda tartışılmış, araştırmacılar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Eserle ilgili ilk çalışmaları yapan Ağâh Sırrı Levend'in, eserin yazıldığı yıl ve diğer mesnevilere göre yazılış sırasıyla ilgili düşünceleri şöyledir: *İskendernâme*'nin

yazılış yılı, her ne kadar eserdeki tarih beytinde hicri 904 olarak verilmişse de eserde sözü edilen Moton ve Koron'un fethiyle ilgili tarihler düşünüldüğünde 906 olmalıdır. Tarih eksik düşürülmüştür. Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn* adlı eserinde daha önce *İskendernâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını ifade etmiştir. *Hüsrev ü Şîrîn* 907'de yazıldığına göre *İskendernâme* ondan önce olmalıdır. Eserde bulunan diğer tarih beytindeki 909 yılının neyi ifade ettiği anlaşılamamıştır. Bu tarih beyitleri ile Moton'da kaleye bayrak dikme konusunun işlendiği kısım Hayâtî nüshasında yoktur. Mesnevilerin yazılış sırası *Leylâ vü Mecnûn*, *İskendernâme* (hicri 906) ve *Hüsrev ü Şîrîn* (hicri 907) şeklinde olmalıdır (Levend, 1951: 146-7; 1952a: 200; 1952b: 393-4; 1966: 216).

İsmail Ünver ise eserin hem telif yılı hem de yazılış sırası konusunda Ağâh Sırrı Levend'e katılmaz. Levend'in *İskendernâme*'nin yazılış yılı hakkındaki tespitiyle ilgili, "Bu yanlış bir düşünce değildir." dedikten sonra kendi düşüncesini şöyle ortaya koyar: *Hüsrev ü Şîrîn*'de şairin, daha önce *İskendernâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını söylemesi dikkate alınır, eserin yazılış yılını 904 olarak kabul etmek yerinde olur. Eserin Osmanlı tarihinden bahseden kısmıyla (Moton'un 906'da fethi) İskender ve Gülşâh'ın aşklarının anlatıldığı bölüm (909 yılını veren tarih beyti) esere sonradan eklenmiş olmalıdır. Bu hususta Ahmedî'nin *İskendernâme*'sine sonradan yaptığı eklemeleri ve eserini genişletmesini örnek vermek mümkündür, Ahmed-i Rıdvân da onun izindedir. Eserlerin yazılış sırası *Hüsrev ü Şîrîn*'deki sıra da dikkate alındığında *İskendernâme* (904), *Leylâ vü Mecnûn* (904-907 arası) ve *Hüsrev ü Şîrîn* (907) şeklindedir (Ünver, 1975: 328-9; 1982: 57-8; 1986: 100-22).

Müellifin *Hüsrev ü Şîrîn* (Tavukçu, 2000: 83-4), *Rıdvâniyye* (Yılmaz, 2007: 3), *Heft Peyker* (Sürelli, 2012: 132) ve *Divan*'ı (Çeltik, 2011: 5) üzerine yapılan çalışmalarda da *İskendernâme*'nin yazıldığı yıl Ünver'e dayanılarak hicri 904/1499 olarak verilmiştir.

Biri Ahmed-i Rıdvân, diğeri Hayâtî adına kayıtlı iki nüshası bulunan eserin Hayâtî nüshasında, söz konusu iki tarih beyti de yoktur. Rıdvân nüshasındaki bu beyitlerden ilki, İskender'le Sîstân hükümdarı Zeresb'in kızı Gülşâh arasındaki aşkın anlatıldığı bölümün sonunda (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 90a), ikincisi ise "Târîh-i *İskendernâme*" bölümünde (387b) yer almaktadır. Ahmed-i Rıdvân nüshası harekeli bir

nüshadır. Hayâtî nüshası ise harekesizdir. Rıdvân nüshası Hayâtî nüshasına göre daha okunaklı olmakla birlikte hem hareke hem de imla açısından çok güvenilir değildir.

Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn*'in başında o zamana kadar yazdığı eserlerini şöyle sıralar:

Didüm evvel Sikender-nâme'sini
Tamâm itdüm anuñ hengâmesini
İkinci Leylâ vü Mecnûn makâlin
Beyân itdüm ser-â-ser hâl ü kâlin
Bu def'a Hüsrev ü Şîrîn diyeyin
Ne deñlü telh isem şîrîn diyeyin (Tavukçu, 2000: 230).

Bu beyitlere göre Rıdvân önce *İskendernâme*'yi, ardından *Leylâ vü Mecnûn*'u bitirmiş, sonra da *Hüsrev ü Şîrîn*'i yazmaya başlamıştır. Eserlerin yazılış yıllarının bu sıralamaya uygun olması gerekir. Bu sıralamadan başka eserin yazım yılıyla ilgili dikkat edilecek bir diğer husus Rıdvân'ın Moton ve Koron'un fethiyle ilgili verdiği bilgidir. Moton ve Koron'dan eserde üç yerde bahsedilir (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 13b-14b, 224a, 348b-350a; Hayâtî, 1500: 140b). Moton Kalesi'nin fethi Muharrem 906'da gerçekleşmiş, kısa bir süre sonra da Koron alınmıştır (Uzunçarşılı, 2006: 218-20). Müellif, Moton'un alınması sırasında kaleye ilk bayrak çekenlerdendir. Şair bu savaşa bizzat katıldığına göre eserini Muharrem 906'dan sonra kaleme almış olmalıdır. Daha önce de zikredildiği gibi İsmail Ünver bu kısımların esere sonradan eklenmiş olabileceğini ifade etmiştir. Böyle bir ihtimal olmakla birlikte, bizce eserin genel planı sonradan ekleme yapıldığına dair bir işaret vermemektedir. *İskendernâme*'nin genel yapısı içinde bu bölümlerin üç farklı yerde geçmesine ve bunların eser içindeki durumlarına bakıldığında, Moton ve Koron adlarıyla bu adlara bağlı olayların esere sonradan eklenmiş olmalarının çok düşük bir ihtimal olarak belirdiği görülür. Zira sonradan ekleme yapılsaydı şairin bu hadiseyi eserin en fazla Osmanlı tarihi bölümünde veya padişahı övdüğü kısımda anması beklenirdi. Hâlbuki şair anlatılan olayla hiç ilgisi olmadığı hâlde Kaydâfe'nin İskender'e öğüt niteliğindeki haberlerinden bahsederken de Moton adını anmıştır. Bütün bunlar, eserin yazıldığı tarihte Moton ve Koron'un alınmış olduğunu, şairin zihninde bu olayların zaten canlı olarak var olduğunu düşündürür. Bu noktada Levend'in Moton ve Koron'un fethiyle ilişki kurup yılı 906 olarak belirlemesi önemlidir. *İskendernâme*'deki tarih beyitlerinin nasıl okunması ve hangi yılın doğru kabul edilmesi gerektiğine bu bilgiler ışığında bakılmalıdır. Eserin yazıldığı tarihi veren beyitler şöyledir:

Düşdi târîhi bu mısra ' kıl şümār

Ḳala benden şoñra 'ālī yādgār

Sene 904

Āhriyidi cümāzīnūñ tamām

Ḥayr ile buldı bu nazmı ihtitām

Şeh Sikender'den daḥi geçmişdi hem

Biñ sekiz yüz yıl ne artuğ [u] ne kem (8249-8251)

Bu beytlere göre eserin yazılış tarihi hicri Cümazinin sonu 904'tür. Eğer Ahmed-i Rıdvân'ın düştüğü tarihte "Ḳala benden şoñra 'ālī yādgār" mısrasındaki "şoñra (صكره)" kelimesi "vav (و)"lı ve "elif (ا)"li olarak (صوكرا) şeklinde yazılırsa *İskendernâme*'nin telif yılına dair problem ortadan kalkacaktır. Bilindiği gibi Türkçe olan bu kelime (صوكره) ve (صوكرا) şeklinde de yazılabilmektedir. Örneğin eserin Hayâtî nüshasında üç yerde (80a, 138b, 139b) kelime (صوكره) şeklindedir. Kelimenin yukarıdaki üç farklı yazımını Redhouse'un sözlüğünde "sonra" maddesinde (Redhouse, 2000: 1027) görmek mümkündür. Yine (صوكرا) şeklindeki bir başka örneğe 1928 yılı baskısı *İmlâ Lügati*'nde (182) de rastlanır. Bu örnekler kelimenin (صوكرا) şeklinin de mevcut olduğunu göstermektedir. Rıdvân nüshasında kelime hep aynı şekilde (صكره) olarak yazılmıştır. Ancak şairin bu kelimeyi tarihin tam olarak düşürülebilmesi için söz konusu beyitte (صوكرا) şeklinde yazdığını düşünmek mümkündür. Rıdvân'ın bu şekilde yazdığı kelime müstensihin el alışkanlığı nedeniyle metindeki hâli almış olmalıdır. Şu hâlde mısra ve ebced değeri şöyle olacaktır: قاله بدن صوكرا على يادكار = 906/1500.

Buna göre eser Cümazinin sonu 906, yani Kasım-Aralık 1500'de bitirilmiştir. Moton ve Koron'un Muharrem 906'da alındığı düşünülürse, şair bizzat katıldığı bu seferden yaklaşık beş altı ay sonra eserini tamamlamış olmalıdır. Bu durumda müellif miladi 1500 yılı sonunda *İskendernâme*'yi, 1502 baharında *Hüsrev ü Şîrîn*'i bitirmiş, bu iki eser arasında kalan zamanda ise *Leylâ vü Mecnûn*'u yazmıştır.

Eserde geçen diğer tarih beyti ise hicri 909 yılını veren şu beyittir:

Nâme-i hurşîd [ü] aḥter yazmışam

Lâ-cerem târîhin ahzer düşmişem (2040)

Daha önce müstensihin hareke ve imla konusunda çok da tutarlı, güvenilir olmadığı söylenmişti. Bu bakımdan metnin ilk mısrasındaki "Nâme-i hurşîdî" ifadesinin "Nâme-i hurşîd [ü]" şeklinde okunması beyte verilecek anlam açısından önemlidir. "Nâme-i hurşîd" (hurşidnâme) ve "(nâme-i) ahter" (ahternâme/yıldıznâme), fal konusunda yazılmış eserlerle ilgili tabirlerdir. Falla ilgili ihtilacnâme, kıyafetnâme, kehanetnâme, tefe'ülnâme, yıldıznâme ve hurşidnâme gibi adlarla anılan eserlere genel olarak falnâme denilmiştir (Uygun, 2005: 9). *İskendernâme*'nin de bazı bölümlerinde (Ahmed-i Rıdvân, 1500: 108a-117b, 218a-221a) feleklerden, gezegenlerden, yıldızlardan, güneşten, aydan bahsedilir ve bunların özellikleri, kaç yılda devrettikleri, nerede buldukları, uğurlu ya da uğursuz oluşları, büyüklükleri, uzaklık yakınlık gibi durumları anlatılır. Buradan hareketle mısradan "Yıldız falından, hurşidnâmeden bahsettim, böyle bir eser yazdım." anlamı çıkarılabilir. Diğer taraftan "Güneş ve yıldız gibi bir eser yazdım." anlamını vermek de mümkündür. İkinci mısradaki "ahzër (احزر)" tarih kelimesidir. Bu hâliyle kelimenin ebcet değeri 909'dur. Ancak kelime "çok ve boş konuşma, gevezelik etme"yle ilişkili olarak "ahzër (اهزر)" (Lane, 1863: 2888) şeklinde yazılırsa ebcet karşılığı 906 olur ve eserin yazılış yılıyla aynı yıla denk gelir. Beytin anlamı da "Yıldız falından, hurşidnameden bahsettim, böyle bir eser yazdım / Güneş ve yıldız gibi bir eser yazdım, şüphesiz boş şeyler söyleyerek (tevazuyla) tarih düştüm." olarak verilebilir.

Diğer taraftan Ahmed-i Rıdvân, yazılış tarihini verdiği iki beyti takip eden diğer beyitte, İskender'den bu yana tam olarak 1800 yıl geçtiğini ifade etmiştir. Tarihen MÖ 356-323 yılları arasında yaşadığı bilinen İskender'in ölüm yılı esas alınır ve eserin yazılış da MS 1500 olarak düşünülürse bu rakam 1823 yıl olur ki bu durumda tarihte 23 yıllık bir fazlalık oluşur. Eserin yazıldığı yıl konusunda bu şekilde büyük bir sapma olamayacağına göre, bunu o dönemde İskender'in ölüm yılının MÖ 300 olarak bilindiği şeklinde yorumlamak ya da her ne kadar "ne fazla ne eksik" dese de Rıdvân'ın kabaca bir hesapla bu tarihi verdiğini düşünmek gerekir.

Sonuç olarak Ahmed-i Rıdvân eserini Cümazinin sonu 906/Kasım-Aralık 1500'de bitirmiştir. Diğer tarih beyti de bunu desteklemektedir.

1.3. Telif Sebebi

Ahmed-i Rıdvân, *İskendernâme*'yi yazış sebebini mukaddime kısmında "Şürû' be-Nazm-ı Kitâb" başlığı altında otuz altı beyitte (301-336) anlatır. Şair aşkın kendini gösterdiği bir vakitte hatiften gönlüne gelen bir sese kulak verir. Rıdvân'ın anlattığına göre bu ses,

*Yatmagıl bî-çâre sözüñ söylegil
Nazm ile takrîr-i ma'nî eylegil (302)*

diye söze başlar ve şöyle der: "Lafız bir tendir, mana ise candır. Söz, sestem ve harften meydana gelmez. Ona ruh veren manadır. Senin gönlün, zihnün söz incileriyle doludur. Eğer ölü değilsen dilini oynat, böyle gayretsiz, donmuş gibi durma, hâlini söyle. Söylediğin manzum söz manayı süslesin, akıllı kimseler ona tahsin etsin. Dünyada kalan şey kişinin geride bıraktığı güzel adıdır, yaptığı hayırlı iştir. Böylece herkes onu tanır, kalemini misk yağdıran bir kalem gibi tutar, nazmını Attâr'ın nazmı gibi söyler. Sen de ardında güzel bir eser bırak. Ardında bir ad bırakmamış kişiye öldü derlerse bunda ayıp yoktur. Adın varsa çok malın mülkün olmasa da olur. Gücün yeterken sözünü söyle, derdini anlat, sonsuza kadar hatırlansın." Rıdvân bunun üzerine secdeye kapanır, hatiften gelen bu sözlerin kabulü için dua eder ve kendisine bu eseri yazdıranın Allah olduğunu bildirir:

*Secdeye varup didi Rıdvân Kerîm
Sen du'âsını kabûl it yâ Rahîm
Baña lutfuñdur bu sözi didüren
İşbu zîbâ gevheri nazm itdüren (334-335)*

Ahmed-i Rıdvân'ın anlattığı bu hikâyeye göre *İskendernâme*'yi yazma sebebi hatiften gelen bir sesin ona bu dünyada adını unutturmayacak güzel bir eser bırakmasını telkin etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

1.4. Sunulduğu Kişi

Ahmed-i Rıdvân, *İskendernâme*'yi II. Bâyezîd adına yazmıştır. Şair eserinin birçok yerinde söz uygun düştükçe Bâyezîd'i anar, onun yüceliğinden, adaletinden, cömertliğinden sık sık söz eder. Eserin mukaddimesinde tevhit, münacat ve na'ttan sonra "Der-Medh-i Sultân Bâyezîd Hullidet Hilâfetühü" başlığı altında yazılmış yirmi yedi beyitlik kısım (254-280) ve hemen ardından gelen "Kasîde-i Sultân Bâyezîd Hân"

başlıklı yirmi beyitten oluşan kaside (281-300) devrin hükümdarı Sultan Bâyezîd'e hasredilmiş şiirlerdir.

Şair ilerleyen bölümlerde de sultanı zaman zaman anar. Örneğin Merv, Semerkand ve Herat şehirlerini kuran İskender'in buraları mamur etmesi dile getirilip Bâyezîd anılır ve onun devrinde cihanın bir gül bahçesine döndüğü ifade edilir (4516-4529). Yine Abbasî halifelerinden Müstekfî anlatılırken padişahlarda olması gereken özelliklerden birinin mürüvvet, yani yiğitlik ve cömertlik olduğu vurgulanır ve hemen ardından Sultan Bâyezîd'in mürüvvet ve fütüvvet kaynağı olduğu söylenir (6610-6613).

Rıdvân, eserin Osmanlı tarihi kısmında da Bâyezîd'e geniş yer ayırmış, onunla birlikte katıldığı Moton seferini de özellikle anlatmıştır (7368-7476). Ancak şairin *İskendernâme*'yi II. Bâyezîd adına yazdığını söylediği en açık ifade eserin sonunda yer alan "Âhir-i Kitâb" kısmında bulunmaktadır. Rıdvân burada *İskendernâme*'yi Bâyezîd adına nazmettiğini "Lâ-cerem şâh ismine nazm eyledüm" şeklinde açıkça söyler:

*Pâdşâh-ı Gâzi Sultân Bâyezîd
Devletini Kirdgâr itsün mezîd
Baña lutfından çok ihsân eyledi
Cûdını bî-hadd ü pâyân eyledi
Bendeye in'âm idiüp şâh-ı cihân
Himmeti bahrını gördüm bî-kerân
Oldum ol deryâlaruñ gavvâsı ben
Ol cevâhirden çıkardum hâssı ben
Ol cevâhir nazmuna 'azm eyledüm
Lâ-cerem şâh ismine nazm eyledüm
Yâdına düzdüm şehüñ dürr-i semîn
Kim kılur nazmuna Pervîn âferîn (8295-8300)*

1.5. Kuruluş Özellikleri

Ahmed-i Rıdvân eserini, takip ettiği Ahmedî'nin *İskendernâme*'sine benzer şekilde "mukaddime", 17 "destan" ve "hatime" olmak üzere 19 bölüm hâlinde düzenlemiştir. Bir bütün olarak düşünüldüğünde baştan sona İskender'in hayat hikâyesini anlatan destanlar da kendi içinde bölümlere ayrılır. Ana iskelet üzerinden söz konusu bu alt bölümlere yakından bakıldığında eserin kuruluşu daha iyi anlaşılır.

1.5.1. Mukaddime

Mukaddime bölümüne şair besmeleyle ve Allah'a hamt ederek başlar. Rahmetiyle her şeyin kolaylaşacağını söyleyip Allah'tan sözlerini cevherle süslemesi için yardım ister. Sözün değeri hakkında beyitler söyler. Bu girişten sonra "Der-Tevhîd-i

Bârî 'Azze ve Celle" başlığıyla Allah'ın çeşitli sıfatlarını anar ve birliğini dile getirir. "Münâcât" başlığı altında günahkâr biri olduğunu söyleyip bağışlanmak için Allah'a yakarır. "Özr-i Günâh" başlığıyla müminlere öğütler verir, zikri ve tövbeyi tavsiye eder. Bazı varlıklar üzerinden Allah'ın yaratma gücünü hatırlatır. Daha sonra na'ta geçer. İki ayrı başlıkla ve 57 beyitle Hz. Muhammed'i över. Burada ayrı bir başlık açmamakla birlikte dört halifeyi de Hz. Muhammed'in övgüsünde birkaç beyitle anar. Şair iki yeni başlık altında tekrar Hakk'ın yüceliğini dile getirir ve eserini yazarken yardım talep eder. Dünyanın faniliğini anlatır, âlemde bir söz, bir hikâye bırakmak gerektiğini söyler. Sonra padişahlarda olması gereken vasıflardan söz edip devrin hükümdarı II. Bâyezîd'in övgüsüne geçer. 27 beyitlik bu kısımdan sonra 20 beyitlik bir kasideyle bu övgüye devam eder. "Şürû' be-Nazm-ı Kitâb" başlığı altında eserini niçin yazdığını anlatır ve mukaddime kısmı burada sona erer.

Eserin bu bölümü tevhit, münacat, na't, devrin hükümdarına övgü ve sebab-i telif gibi başlıkları içine alması bakımından klasik bir mukaddime özelliği göstermektedir.

1.5.2. Destanlar

Destanlar *İskendernâme*'nin ana kısmını oluşturur ve yapı itibarıyla birbirine benzer. Her bir destan "giriş", "ana hikâye" ve "sonuç" şeklinde düzenlenmiştir.

Giriş: Şair bu kısma ya doğrudan destanın içeriğini yansıtacak şekilde bir başlıkla ya da "Matla'-ı Dâstân" başlığıyla girer. Ardından genellikle birkaç beyitle mutribe, muganniye, şeker sözlü tutiye, hoş nevalı bülbüle, mürg-i çemene veya kendisine seslenir ve seslendiği her kimse ondan söze başlamasını ister. Bu girişten sonra çoğunlukla anlatacağı asıl konuya uygun bir tasvir yapar, ardından da sözü uygun düşürüp asıl hikâyeye geçer. Örneğin İskender'le Dârâb arasındaki savaşı konu alan 5. destanda bu kısımlar şöyledir:

*Söylegil iy tûtî-i şekker-zebân
Eylegil şehd-i ma'ânîden beyân
Ol hakâyıktan hikâyet eylegil
Hem dakâyıktan rivâyet eylegil (şairin tutiye seslenişi)
Subh-dem bu çarh-ı mînâ nev-bahâr
'Âleme evrâk-ı gül kıldı nisâr
Lâleler âfâkı gülşen eyledi
'Âlemüñ gönlünü rûşen eyledi
Sebze yaşardı kızardı çünkü gül
Şerm idüp sürhe boyandı reng-i mül*

İşbu mevsimde haceden gül biter
'Aşk olmanın gönül taşdan beter (bahar tasviri)
(...)
Virelüm destâna bir hoş zîneti
Kim gören kişi unutsun cenneti
Diyelüm Dârâb ile İskender'üñ
Kâr-zârı niçe oldu bunlaruñ (asıl konuya geçiş) (1114-1128)

Giriş kısımlarında genellikle ilkbahar tasvir edilir. Ancak İskender'in şeytanlarla savaşından önce olduğu gibi sıkıntılı bir konu hikâye edilecekse bu tasvir sonbahar ya da kış tasviri olabilir. Bu kısımda tasvirden başka sözün değerinden, dünyanın faniliğinden ve başka konulardan söz edildiği de olur. Örneğin İskender'le Kaydâfe arasında geçen olayların anlatıldığı 12. destan her ne kadar bir meclis tasviriyle başlasa da giriş itibarıyla farklıdır. Şair mecliste sevgilisiyle beraber olduğunu hayal eder ve onunla arasında geçen konuşmaları aktarır. Ardından sevgilisi, şairden cihan tarihinden bir destan söylemesini ister. Şair bunun üzerine destana başlar. Dünyanın faniliğine dair 7. destanın 4. bölümünde anlatılanlar ise örnek olarak şöyledir:

Söylegil iy 'andelîb-i hoş-nevâ
Tâ sözüñden bulalar cânlar safâ
Söyle sözüñ çünkü vardır kuvvetüñ
Her sözüñ gavrine irür fikretüñ
Fursatı fevt itme gerdândur zamân
Dehr-i dûndan kimsene bulmaz amân
Nice kez döndi döniser bu felek
Virmemişdür kimseye hergiz dilek
Kimse bilmez bu işüñ encâmını
Bulmadı kimse felekden kâmını
Rengine bakup sakın sanma şafak
Hûn-ı merdümdür inanma gine bak
Kanını içdi nice İskender'üñ
Hûnını kıldı revân biñ Kayser'üñ (3204-3210)

Seyrek olarak başlangıçtaki ilk beyitlerinden sonra doğrudan konuya girildiği de olmuştur. 3. destan buna örnek olarak verilebilir:

Söze gel mutrib ser-âgâz eylegil
Sözüñi her sâza dem-sâz eylegil
Bu kafesden ger halâs ola rehüñ
'Âlem-i eflâk ola menzilgehüñ
Çün Sikender milk-i Rûm'a oldu şâh
San şeref burcında togdı mihr ü mâh (613-615)

Ana Hikâye: Destanlarda asıl olayın anlatıldığı kısımdır. Şair yukarıda verilen örnekte olduğu gibi uygun beyit ya da beyitlerle asıl anlatmak istediği hikâyeye geçer. Her bir destan İskender'in yaptığı herhangi bir işi, seyahati, savaşı ya da eğlenceyi ele alır. İskender'in hayat çizgisi üzerinden art arda birbirine eklenerek ilerleyen ve bir bütün oluşturan bu destanlar, asıl hikâyenin yanında içerdiği "küçük hikâyeler", "tasvirler" ve "gazeller"le oldukça zengin bir yapıya sahiptir.

Küçük Hikâyeler: Şair zaman zaman konunun akışına uygun düştükçe destanlardaki asıl olayı destekleyen ya da örnekleyen küçük hikâyeler anlatır. Ana hikâyeye birlikte metinde yer alan bu hikâyeler şöyledir:

1. Hallâc-ı Mansûr Hikâyesi: Şair İskender'le Gülşâh'ın destansı aşklarını anlatırken âşıkların artık "iki" değil "bir" olduklarını dile getirir ve Hallâc-ı Mansûr'un "ene'l-Hak" sözü dolayısıyla darağacına asılmasını ve buna rağmen gülümsemesini 9 beyitte şiire döker:

*Kıldılar Mansûr'dan 'ışkı su'âl
Didiler kim n'olısar 'ışka me'âl
Didi mühlet virüñ üç gün siz bize
Gösterem tâ 'ışkuñ ahvalin size
Rûz-ı evvel anı ber-dâr itdiler
Rûz-ı sâni cismîn oda atdılar
Rûz-ı sâlis külini savurdılar
Kamusın yil ile suya virdiler
Cânını terk eyleyenler cân bulur
Belki ol cân yirine cânân bulur
Gördiler Mansûr'ı hurrem dârda
Gonce-i handân bigi gülzârda
Her kişi görüp anı kıldı 'aceb
Handesinden sordılar aña sebeb
Didi 'âşık gül gibi handân gerek
Hâr-ı gamdan sanma kim giryân gerek
Bu belâ 'âşıklarüñ mi'râcidur
Cânları târ-i kazâ umacıdur (1501-1509)*

2. Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi: Bu meşhur aşk hikâyesinden eserde İskender ve Gülşâh'ın aşkları anlatılırken iki yerde söz edilir. İlkinde Mecnûn'un büyük aşkına rağmen Leylâ'nın görünüşte ona zulmetmesi, ikincisinde ise iki âşık arasında "ikiliğin" ortadan kalkması ve "bir" olmaları konu edilir:

*Bir hikâyet kıldılar Leylî meger
Aş idindi harc idüp çok sîm ü zer*

Öz eliyle bahş iderdi aşını
Kim gelürse ol virürdi aşını
İşidiüp Mecnûn çanağ alup ele
Sa'y idüp vardı kim andan aş ala
Gördi Mecnûn geldüğünü aşına
Hışm idüp urdı çanağın başına
Şâd olup Mecnûn 'aceb raks eyledi
Gören ol raksı ta'accüb eyledi
Sandılar Mecnûn'ı andan yirine
Şâdmân oldu yirinmek yirine
Didiler Mecnûn'a kim iy pür-belâ
Leyli 'ışkına olaldan mübtelâ
Çekdüğüñ âlâm u mihnetler nedür
Gördüğüñ envâ'-ı şiddetler nedür
Her kişiye şefkat idüp aş virür
Başuña sen geldüğüñce taş virür
Didi Leylî'nüñ benümle hâli var
Hâl diliyle söyleşür çok kâli var
Geldi gitdi kimseye hiç tınmadı
Kimsenüñ bunda çanağı sınmadı
Bes yakîn bildüm ki togru yâr imiş
Leyli'nüñ katında kadrüm var imiş
'Âlemi aş ile kamu toyladı
Ben kulın cevrine mahsûs eyledi
Hûb-rûlardan ne gelse hûb olur
Her ne kim mahbûb ide mahbûb olur
Her ne kim Hüsrev ide Şîrîn olur
Tîn agacı mâvesi hem tîn olur (1510-1524)

Bağladı Leylî'ye çün Mecnûn gönül
Oldı fettân çeşmine meftûn gönül
Nâ-gehân Leylî'ye Mecnûn zahm urur
Kendüsünde yine ol zahmı görür
Gerçi yara Leyli'de olmuş idi
Anı Mecnûn kendüde bulmuş idi
İkilik kalmamış idi der-miyân
Birine olan birineydi hemân
Cismine Leylî kamu tolmuş idi
Cânunuñ levhinde yazılmış idi (1765-1771)

3. Mahmûd ile Ayâz Hikâyesi: Hikâye, yukarıda verilen Hallâc-ı Mansûr ve Leylâ İle Mecnûn hikâyelerinin devamı şeklindedir. 10 beyitlik bu hikâye, diğer hikâyelerde olduğu gibi İskender'le Gülşâh'ın aşklarının büyüklüğünü ifade için bir örnek olarak anlatılmıştır. Konu yine "ikilik" yerine "bir" oluştur. Hikâye şöyledir:

Haste olmuşdı meger bir gün Ayâz

İşidüp sanurdı Mahmûd anı nâz
Kullarından birine didi yügür
Var iriş ta'cîl ile Ayâz'ı gör
Cehd idüp tîz gelmege sa'y it düriş
Saña cânım muntazırdur tîz iriş
Gitdi ol hâdim hemân-dem yügürü
Gird' Ayâz' uñ hizmetine içerü
Gördi kim Ayâz ile sultân bile
Birbiriyle söyleşürler şevk ile
Katı korku düşdi hâdim cânına
Sandı kim kasd eyledi şeh kanına
Didi hâdim eyleyüp derd ile âh
Benden öñdin nicesi yitişdi şâh
Didi sultân dâyimâ ben bundayum
Anda da görseñ n'ola hem andayum
Birlige yitmişdi Mahmûd u Ayâz
Kamudan olmuşlar idi bî-niyâz
İkimüz birüz siz ayru sanmañuz
İkidür diyenlere inanmañuz (1772-1781)

4. Sîmürg Hikâyesi: Hikâye, Keyd Şah'ın gönderdiği feylesofu İskender'in sınaması esnasında sorduğu bir soru üzerine anlatılmıştır. İskender feylesof'a "Bizim İlah'ın bir olduğu konusunda şüphemiz yok, lakin neden farklı farklı sıfatlarını bize göstermiştir? Bazıları onun mekânı yoktur der, bazıları ise mekânının arş olduğunu söyler, bu nedenle ihtilaf çıkmıştır, bunun sebebi nedir?" diye sorunca feylesof hikâyeyi şöyle anlatır:

Didi ol ortada dâñâ-yı umûr
Kâf'dan seyr eyleyüp şâh-ı tuyûr
Gicede Sîmürg şâh uçup revân
Rub'-ı meskûna gelüp konar 'ayân
İrte olmadın gine gitmiş hemîn
Kuşlar anuñ geldügin bilmiş yakîn
Lâ-cerem aña talebkâr oldılar
Her biri bir cânibi aradılar
Her biri tuş old'anuñ bir yüñine
Gelmedi kendü birinüñ öñine
Her birisi neydügin bilmediler
Lâ-cerem gördüklerin söylediler
Kimi kara didi kimisi kızıl
Kimi saru didi kimisi yaşıl
Kimisi didi nişânı tagda
Kimisi didi ki gördüm bâgda
Cümlenüñ didügi anuñ vasfidur
Zâtü birdür görinen evsâfidur

*Her birisi gördüğünü söyledi
Her niçe gördiyise şerh eyledi
Bâ'is oldı ihtilâfa bu kelâm
Bunları tafsîl ider 'ilm-i kelâm
Gördüğinden her kişi virür nişân
Görmemişdür kimsene anı 'ayân
Lîk anı ehl-i basîret bî-gümân
Cümle eşyâda görürler çün 'ayân (2371-2383)*

5. Gül Suyunun Hikâyesi: Şair, Hintli düşünürle İskender'in konuşmalarından söz ederken gül, gül suyu ve gül suyu yapanlara dair üç gazel söyler. Şair bu gazellerden sonra dünyanın faniliğiyle gülün ömrünün tükenmesi arasında bir bağ kurarak hikâyesini anlatır. Anlattığına göre güller, gül suyu yapanlara ağlarlar ve "Biz ne günah ettik de bizi sebepsiz yere ateşe atıyorlar? Rüzgâr bizi savurup toprağa karıştırıyor. Ömrümüz zaten bir hafta, bu kadarcık ömür içinde bu zulüm nedir?" diye şikâyet ederler. Bu sözleri duyan gül suyu yapıcısı ağlamaya başlar ve şöyle der: "Ömür zaten bitecektir. İsterse bin yıl olsun. Çünkü Hak böyle takdir etmiş.". Hintli feylesof bu hikâyeyi anlatınca İskender şaşırıp kalır. Hikâye şöyledir:

*Bu sözdeyken gelür fikrime hayret
Diyem ger gûş iderseñ saña 'ibret
Bir kazıyye vâki' oldı güllere
Agladılar ol gül-âb idenlere
Didiler kim ne günâh itdük 'aceb
Kim bizi oda yakarlar bî-sebeb
Savurup geh bizi bâd eyler zebûn
Yaturuz hâk içre gâhî gark-ı hûn
'Ömrümüz bir haftadur bî-bîş ü kem
Bu kadar 'ömr içre nedür bu sitem
Çün gül-âbî bu sözi gûş eyledi
Zâr ile aglayup cûş eyledi
Didi kim çün 'ömr olur âhir hebâ
Ger hezâr olursa da bulur fenâ
Çünkü Hak'dan bu fenâ takdîr imiş
Bes hakîkat az u çoğı bir imiş
Bu sözi didi hakîm-i nâmdâr
Deng ü hayrân kaldı ol dem şehryâr (2641-2649)*

6. İskenderiye Minaresinin Yıkılması Hikâyesi: İskenderiye, Abbasîlerin hükmü altına girdikten sonra oraya Mağrip mülkünden bir kişi gelir. Bu kişi dışarıdan iyi bir mümin gibi görünür, herkesi buna inandırır, halk ona itimat eder. Halifeyle de yakın ilişkiler kurar. Ancak aslında riyakâr biridir. Bir gün halifeyle otururken şöyle der: "Ey

müminlerin emiri! Bu minarenin altında büyük bir hazine var. İskender'in, Dahhâk'ın, Ferîdûn'un, Hüsrev'in ve Kârûn'un bütün hazinesi bu minarenin altındadır. Doğru söylediğime şimdiye kadarki sadakatim yeter. Eğer bu hazine eline girerse büyük bir ordu kurar, her yeri ele geçirirsin, zamanın İskender-i Zülkarneyn'i olursun. Dinine de böylece hizmet edersin. Onlar bu hazineyi yemeyip biriktirdiler, sen ye, başkalarına da yedir. Bu hazineyle çok iş başarılır." Halife bu sözler üzerine mal hırsına kapılır, gerçekten minarenin altında hazine olduğunu sanır. Minarenin yıkılmasını ve altının kazılmasını emreder. Askerler minareyi yıkar ancak hiçbir şey çıkmaz. İskender'in zamanında minareye yaptırdığı tılsım da bozulur. O kişi de bir gece yarısı şehri gizlice terk edip kaçır. Şair hikâyenin sonunda akıllı kişinin genc (hazine) peşinde koşarken renc (sıkıntı) çekeceğini, düşünmeden iş yapmamak gerektiğini şöyle öğütler:

*Her 'imâret 'âkıbet vîrân olur
Anı bünyâd eyleyen hayrân kalur
Ol harâb oldı ele girmedı genc
'Âkil olmayana ider derd ü renc
Renc olur bî-rây olanuñ hâsılı
Râydur hall eyleyen her müşkili
Her kişi kim ol fikirsüz iş ide
Saçını sakalını yolup gide (4624-4660)*

7. Keykâvûs'un Göge Çıkma Hikâyesi: Eserde anlatıldığına göre Keykâvûs iki kez göge çıkmaya çalışmıştır. İlkinde elli yılda yaptırdığı minare bir melek tarafından yıkılmış, ikincisinde ise akbabaları kullanarak bunu tekrar denemiştir. Bunun için yakalattığı akbabaları uzun zaman aç bıraktırmış, sonra yaptırdığı sandığı bu akbabalara bağlamış, sandıktaki mızrakların ucuna da et koydurmuş ve ete ulaşmak için sürekli yukarıya doğru uçan kuşlarla göge yükselmeye başlamıştır. Ancak kuşlar bir süre sonra yorulmuşlar ve aşağıya inmişlerdir. İndikleri yer ise Keykâvûs'un bilmediği bir yerdir ve oralarda çok sıkıntı çekmiştir:

*Anı tedbîr itdi kim göge ire
K'âsmâna hükm iden kimdür göre
Eyleyüp bu yolda fikr-i nâ-savâb
Tutdurur kerkesler ol dem bî-hisâb
Bir zamân bisletdi ol kerkesleri
Kendüye öğretti ol kerkesleri
Buldılar kuvvet gıdâdan uçmaga
Kâdir oldılar hevâya uçmaga
Göge çıkmak sanısydı sanduğı*

Düzdi gönden lâ-cerem bir sanduğu
Bagladı kuşları muhkem sanduga
Kendü dahi girdi ol dem sanduga
Çok cıdalar dahi hâzır eyledi
Anları da sanduga hem bagladı
Ol cıdalar üstine sançup eti
Kuşları ol gün acıkdurdu katı
Uçdı kerkesler ete kasd eyleyüp
Gitdiler gök yüzine et soylayup
Gitdi kerkesler hevâya ol kadar
Kim belürmez oldı yirden hiç eser
Aşagada görinen deryâyıdı
Yukaruda kubbe-i mînâyıdı
Bakuban Kâvûs zemîni görmedi
Uçuban kerkes semâya irmedi
Yorilup nâ-çâr aşaga döndiler
Girü kerkesler zemîne indiler
Düşdi bir milke dahi Kâvûs key
Gurbet ucından mezellet çekdi key
Çok zamân ol yirde kaldı h'âr u zâr
Yol bulınca tahtına ol nâbe-kâr
Câhil idi eyledi fikr-i hatâ
Bilmedi kanda zemîn kanda semâ
Sandı kim kerkes kanadıyıla ol
Gök yüzine çıkmasına bula yol
Bilmedi kim ol degül kerkes yiri
Kalmayısar anda Sîmürg'üñ yiri (5734-5751)

8. Halife Müktefî'nin Ölüm Hikâyesi: Oldukça ilginç olan bu hikâyeye göre Müktefî bir gün aynaya bakar ve yüzünün güzelliğine hayran olur. Allah'a bu güzellikle genç yaşta ölmek için dua eder, uzun ömür ister. Bu sırada yakınlarda bulunan iki kişi "Bunun ancak altı ay ömrü vardır, söylediklerinin aslı yoktur." der. Bu sözler halifenin içine işler, üzülür ve altı ay sonra öleceğine inanmaya başlar. Nihayetinde de öyle olur ve altı ay sonra ölür. Hikâye şöyledir:

Bir mu'azzam şâh ola zîbâ-cemâl
Ola zâtında müheyyâ her kemâl
'Âlim ü sâhib-dirâyet hem halîm
Fazl içinde ola sehmi key 'azîm
Bir 'aceb müşkil düşe bir gün aña
Eydeyin evsâfını anuñ saña
Eyleye âyîneye bir gün nazar
Göre anda sûretini mu'teber
Mâni bigi nakşına hayrân ola
Kendünüñ hüsninde ser-gerdân ola

*Kaluban bu fikr ile hayrân u zâr
Bes du'â kılup diye iy Kirdgâr
İstedi senden Süleymân bir murâd
Hâsıl idüp eyledüñ gönlini şâd
İstemezven 'izz ü câh u milk ü mâl
İsterem 'ömr-i dırâz iy Zü'l-celâl
Nev-cüvân iken beni itme helâk
Bu cemâl-i âftâbum kılma hâk
Virmegil bâda yañagum güllerin
Dökmegil yire tutagum müllerin
Nev-bahârın bâgumuñ soldurmagıl
Lâlezârın haddiümüñ soldurmagıl
Müktefî meşgûl iken bu cünbişe
İki kişi birbiriyle söyleşe
Diyeler kim aslı yokdur işinüñ
Altı aydur mühleti bu kişinüñ
Müktefî bu sözi idüp istimâ'
Eyleye cânından ol dem elvedâ'
Bu sözi kalbinde tuta nahs-fâl
Ola kalbi pür-hüzün âşüfte-hâl
Gül gibi handân ola gerçi 'ayân
Saklaya bu hârı kalbinde nihân
Olcak el-kıssa altı ay tamâm
Haste olup topraga düşe imâm (6568-6584)*

9. Benî İsrâîl Hikâyesi: Osmanlı tarihi kısmında I. Murâd'ın Allah yolunda savaşmasından söz edildikten sonra anlatılan hikâye şöyledir: İmlâk kavmi Benî İsrail kavmine düşmanlık etmektedir. Allah, İsrailoğulları'na İmlâk kavmine karşı savaşmayı emreder. Ancak onlar düşmanın güçlü olmasından korkup savaşmaktan kaçarlar. Allah'ın emrine itaat etmediklerinden düşman elinden büyük sıkıntılar çekerler, erkekleri öldürülür, kadınları ve çocukları esir alınır. Başlarına gelen bu belaların Allah'ın emrine uymadıkları için olduğunu anlarlar. İçlerinden nebi Urmeyâ'ya yalvarırlar ve aralarından birini emir olarak tayin etmesini, onun liderliğinde düşmandan intikam alacaklarını söylerler. Urmeyâ, "Size birini emir tayin etsem bile ona itaat etmez, savaşmazsınız!" deyince hepsi "Hayır, itaat ederiz, kadınlarımız ve çocuklarımız esir edildi, savaşacağız." derler. Allah onlara o kavimle cihat etsinler diye Tâlût'u emir olarak verir. Toplanıp savaş için yola çıkarlar. Yolda dağ tepe aşarlar. Sıcak bir günde bir su kaynağına erişirler. Allah, peygamberine vahyeder ve o sudan çok az içmelerini, fazlasından sakınmalarını emreder. İhlas ehli olanlar az içerler, diğerleri ise bu emre itaat etmezler. Sudan çok içenler hastalanır. Geriye sadece 310 kişi kalır. Kalanlar Allah'a yalvarırlar,

yardım dilerler. Allah da onların bu yakarmalarına karşılık verip düşmanlarını helak eder. Allah'ın onlara yardım etmesi Hz. Dâvud vesilesiyledir. Şair hikâyeyi Osmanlıların ihlasını ve cihadını göstermek için anlattığını şöyle ifade eder:

*Bu hikâyet kim saña kıldum beyân
Tâ bilesin Âl-i 'Osmân'ı 'ayân
Âl-i 'Osmân oldu ihlâs ile hâs
Buldılar hazretde lâ-bü'd ihtisâs
Oldılar 'âlemde cümle ser-bülend
Urdular kâfirlere zencîr ü bend (7160-7202)*

10. Boya Küpüne Düşen Tilki Hikâyesi: Hikâye, Hızır'ın İskender'den sonra dünyaya hükmedecek hükümdarları anlatmasından sonra başlar. İskender kendisinden önceki bunca hükümdarın gelip geçmesine bakar ve dünyanın gerçekten gelip geçici bir yer olduğunu anlar. Beş on günlük hükmetmenin beylik olmadığını, gerçek beyliğin gönül mülkünü mamur etmede olduğunu bilir. Nefsini bütün kötülüklerden temizler. "Kıssa-i [Rûbâh] ve Üftâden-i U be-Hum-ı Nîl" başlıklı hikâye bundan sonra başlar. Anlatılana göre bir tilki boya küpüne düşer. Zorla küpten çıkar ve kurunmak için güneşe çıkar. Güneş ışığı tüylerine vurunca tüylerinin rengârenk olduğunu görür ve kendisinin tavus kuşu olduğunu zanneder. Böyle düşünerek diğer tilkilerin yanına gider. Tilkiler onu görünce ne olduğunu sorarlar. O da "Artık bana tilki demeyin, benim bu güzelliğimi görenler hayran kalıyor, bana artık tavus deyin." der. O zaman diğer tilkiler "Madem tavus oldun, o zaman diğer tavuslar gibi gül bahçesinde cilvelen, salın da biz de görelim." derler. Ancak o salınmayı bilmediğini söyler. O zaman tilkiler "Sen içi şeytanlıkla dolu bir tilkisin." derler. Boyalı tilki onlara cevap veremez. Şair bu hikâyenin sonunda şöyle öğüt verir:

*Sen dahi iy da'vi-i şâhî kılan
Da'viñi sa'y it ki olmaya yalan
Dilküyiken zeynüñe itme gurûr
Kendüñe virme 'abes yire sürûr
Ger dilerseñ şehlik istihkâk ile
Ol müzeyyen ahsen-i ahlâk ile
Bulmag isterseñ Sikender devletin
Eyle anuñ bigi Hakk'uñ hizmetin
Cismüñe bakma ki bir çâker düür
Cânuñi fikr eyle ne server düür
Nefsini kim tanud'ısa bil yakîn
Rabb'ini ol kimsene bilür hemîn (7581-7602)*

Tasvirler: Destanlarda olaylar anlatılırken zaman zaman değişik tasvirler de yapılır. Eserin kuruluşu içerisinde değerlendirilebilecek bu tasvirleri kişi, tabiat, av, savaş (rezm) ve eğlence (bezm) tasvirleri olarak sıralamak mümkündür. Anlatıma renk katan, hikâyenin akışını güçlendiren bu tasvirler hemen her yönüyle klasik şiirin hayal ve düşünce dünyasını yansıtır. Eserde bu başlık altında değerlendirilebilecek birçok tasvir olmakla birlikte örnek olması bakımından aşağıda bunlardan bir kısmına yer verilmiştir.

1. Kişi Tasvirleri: *İskendernâme*'de art arda sıralanan olaylar vesilesiyle hikâyeye dâhil olan şahıslar çeşitli vasıflarıyla tasvir edilir. Kişilerin tasvirinde kadın ya da erkek olmalarına göre farklılıklar gözlemlendiği gibi içinde bulunulan durum da bu tasvirlerde etkilidir. Örneğin savaşta gösterdiği başarıyla öne çıkmış bir erkek güçlü kuvvetli, kılıç kullanmada, ok atmada, savaş oyunlarında mahir biri olarak tasvir edilir. Eğer sözü edilen kişi İskender'in yanındaki feylesoflardan biri ise o, türlü konulardaki bilgisiyle anlatılır. Bir kadından söz ediliyorsa bu durumda genellikle güzellik ön plana çıkar vs.

Elbette İskender'den bahsedildiğinde durum çok daha başkadır. İskender, hem fiziken hem de ruhen bütün kemalatı kendisinde toplamış büyük bir hükümdardır. Öyle ki küçüklüğünde onu yetiştirmesi için getirilen daye de İskender'e yakışır şekilde temiz soylu, güzel huylu, lale yanaklı, tatlı dilli... biri olarak tasvir edilir:

*Buldılar bir dâye aña meh-cemâl
Hûb-sûret pâk-sîret hoş-husâl
Serv-kadd ü lâle-hadd ü gül-beden
Dil-ber-i şîrîn-zebân gonca-dehen (559-560)*

İskender yedisinden sonra hüner öğrensini diye Aristo'ya verilir. On üçünde at ve kılıç ister, silah oyunlarını tamamlar. Attığı oktan kader oku bile sakınır. On beşine geldiğinde ilmin bütün aksamını talim etmiştir. İlimde hocası Aristo'ya ders verebilecek, tıpta zamanın Bukrât'ını kendisine talebe edecek derecededir. "Zekâ, Cesaret ve Kahramanlık" başlığı altında da değinileceği üzere İskender, bütün ilimleri ve hüneri öğrenecek derecede zeki ve becerikli, aynı zamanda cesur biridir.

Destanlarda Aristo, Eflâtûn, Sokrât, Bukrât, Behrâm ve Hint hükümdarı Keyd'in İskender'e hediye olarak gönderdiği feylesof ile dinî kişilikler akıl, hikmet, hemen her konuda sahip oldukları engin bilgi, ileri görüşlülük gibi özellikleriyle yer alırlar. Hızır ise geçmişten ve gelecekte haber veren, bütün feylesoflardan daha üstün bir kişiliktir.

Eserde kadın tasvirleri genel itibarıyla klasik şiirin düşünce ve hayal dünyasına uygun şekildedir. Özellikle İskender'in âşık olduğu Keyd'in kızı Şehrbânû ve Zeresb'in kızı Gülşâh için yapılan tasvirlerde bu anlayış açıkça görülür. Eserde bu iki isimden başka Yemen hükümdarının kızı Sa'dî, Efrâsiyâb'ın kızı Firengîs, Behmen'in kızı Hümây, Şeyh Hasan'ın evlendiği Dilşâd ve Cânî Hân'ın evlendiği Eşref'in kızı da çeşitli yanlarıyla anlatılır. Kaydâfe, Olcayto ve isimleri anılmayan iki melike ise tasvir edilmez, sadece hükümdarlık yönleriyle anılırlar. Bir örnek olması bakımından Keykâvûs'un âşık olduğu Yemen şahının Sa'dî adlı kızının tasviri şöyledir:

*Adı Sa'dî'yidi şûh u pür-fiten
Atasıydı anuñ şâh-ı Yemen
Aña Hak virmişdi bir zîbâ cemâl
Kim gelürdi mihre hüsninden zevâl
Sıfat-ı Duhter Ki Keykâvûs Sitânde Bûd
Ruhları 'id ü saçı Kadr u Berât
Turreşi zulmet lebi âb-ı hayât
La'line anuñ Süheylî'dür gulâm
Hem 'akîk alurdu andan reng ü vâm
'Ârızı rengi gülerdi ter güle
Kâküli ta'n eyler idi sünbüle
Saçlarından sünbülüñ boynında bâg
Ruhlarından lâlenüñ bagrında dâg
Noktadur hâl-i siyâhu zülfi cim
Kâmet-i servi elifdür agzı mim (5690-5696)*

2. Tabiat Tasvirleri: *İskendernâme*'de gerek destan girişlerindeki gerekse ana hikâye içindeki tabiat tasvirleri birbirine benzer. Daha çok ilkbaharın anlatıldığı bu kısımlarda yukarıda da değinildiği üzere sıkıntılı bir konu hikâye edilecekse sonbahar veya kışın da tasvir edildiği görülür. Aşağıdaki tasvirlerden birincisi ilkbaharı, ikincisi sonbaharı konu alır. İlkbahar tasvirinden sonra bir müjde olarak İskender'in doğumu, sonbahar tasvirinden sonra ise sıkıntılı bir olay olarak "Dâstân-ı Muhârebe-i İskender bâ-Leşker-i Şeyâtîn" başlığıyla İskender'in şeytanlarla savaşı anlatılmıştır:

*Subh-dem bu çarh-ı mînâ nev-bahâr
Yir yüzine lâleler kıldı nisâr
Gülşen itdi lâlelerden 'âlemi
Gül gibi güldürdi cân-ı âdemi
'Andelîb-i hoş-nefes âvâzını
Nagme-i 'uşşâka düzmiş sâzını
Virdi la'le âşinâlık lebleri
Nergise hem rûşenâlık gözleri*

Tagıdup âsâr-ı rahmet 'âleme
Bâd-ı hoş-dem virdi zînet 'âleme
Kanda varsañ verd ile reyhân idi
Nâle-i mürgân-ı hoş-elhân idi
Sanki mu'cizdür dem-i bâd-ı nesîm
Kim deminden dirilür 'azm-i remîm
Hem semenler kûh olupdur isfidâc
Pür-şakâyık hokkası la'l ile zâc
Her libâs ile tonanmış bu çemen
Yir yüzi la'l ü güher dürr-i 'aden
Lâleler la'lin getürmüş sürmedân
Nergis anı gözedür zerdür dehân
Kurdı gül gülzâr içinde tahtını
'Andelîbüñ bâda virdi rahtını
Sûsenüñ Çînî kabagın görüben
Zeyn ider sîmîn ayaklar nesteren
Lâlenüñ hûnı karışmış jâleye
Beñzemiş yâkûte-i seyyâleye
Gizlenür gonca nazardan yoludur
Kîsesi yâkût zerden tohdur
'Andelîb okır seherde dâstân
Tâ ki handân ola verd-i bûstân
(...)
Bu bahâr içre ki taşda gül biter
Kankı dil kim taşmaya taşdan beter (501-523)

İrdi burc-ı 'akrebe çün âftâb
Kavsı irgürdi makâmın mâhtâb
Terk idüp gül-gûn libâsın cümle bâg
Aldı bülbüller yirini bûm u zâg
Kalmadı çünkim hevâda i'tidâl
Gitdi bülbülden nevâ gülden cemâl
Geldi bir levne bu reng-i zer-nisâr
Oldı her yaprakda yüz reng âşkâr
'İbret ile bâga eyleyen nazar
Sıbgatu'llâhdan göre rûşen eser (4241-4245)

3. Av Tasvirleri: *İskendernâme*'de tasviri yapılan önemli olaylardan biri de av gezileridir. Sürekli savaş hâlinde olan bir ordu için bir nevi savaş provası mahiyetindeki bu avlanmalar, gidilen yerleri keşfetme, acayip canlıları görme ve tanıma anlamında eserde önemli bir yer işgâl eder. İskender çoğu zaman askerlerinin yanında bu avlara katılır ve kaplan, aslan gibi hayvanları avlar, büyük kahramanlıklar gösterir, cesaretini ortaya koyar. Askerlerinden de gördükleri acayip canlıları yakalayıp getirmelerini ister.

Özellikle Hint coğrafyası ve civar adalar acayip canlılar anlamında çok zengindir.

İskendernâme'de 7. destanın 3. bölümünde şöyle bir av tasviri yapılır:

*Milk-i Hind'üñ tagların kıla şikâr
Avlaya bebr ü pelengin ne ki var
Niyyet-i sayd idüp oldu şeh süvâr
Bagladı göñlünde 'azm-i kûhsâr
Bindi leşker halkı cümle begleri
Uydurup bâz ile yavuz segleri
Şeh Süleymân'veş binüp ber-bâd-pâ
İrmez idi gerdine bâd-ı sabâ
Diyeyidüñ at degül bir dâv-zâd
Seyrine irişmez idi berk ü bâd
Avladılar bebr ü şîr ile peleng
Kırdılar kebg ile dürrâc u küleğ
Âhu vü hargûş u rûbâh u şegâl
Oldular çok cân-verler pâ-y-mâl
Cân-ver kan'ile san fasl-ı bahâr
Rûy-ı sahrâ olmuş idi lâlezâr
Sayd içinde nâ-gehân bir nerre-şîr
Çıkdı şehden yaña gitdi hem-çü tîr
Pür-salâbet key mehîb arslan idi
Na'resinden yir ü gök lerzân idi
Gördi şeh kim kendüye togru geliür
Ok u yayın şeh dahi hâzır kılur
Yayını çekdi okını gezledi
Tîrini atup şikârın gözledi
Tokınup başına şîrüñ tîr-i şâh
Beynisin tağıtdı şîr oldu tebâh (3140-3152)*

4. Savaş (Rezm) Tasvirleri: *İskendernâme*'de savaş tasvirlerinin önemli bir yeri vardır. Genellikle benzer şekilde anlatılan bu savaşlarda her iki taraf da farklı milletlerden büyük birer ordu hazırlar. Askerlerin her biri pehlivan gibidir. İskender savaş öncesi Hakk'a dua eder, yardım ister. Hareketleriyle denizdeki dalgaları andıran ordular bayraklar, davullar, zurnalar eşliğinde birbirlerine hücum ettiklerinde savaş meydanı toz bulutundan karanlığa bürünür. İskender'in galip ayrıldığı bu savaşlardan sonra meydan kan gölüne döner, cesetler tepeler oluşturur. Eserde İskender'in Dârâb ve Fûr'la yaptığı savaşlar uzunca anlatılır. Özellikle Fûr'la yapılan savaşın şiddeti ve dehşeti eserde son derece etkileyici şekilde tasvir edilmiştir. Ancak İskender'in şeytanlar ve cinlerle yaptığı savaşı tasvir eden kısımlar da oldukça ilgi çekicidir. Eski bir düşmanlığın

tekrar alevlenmesiyle başlayan ve şeytanlar, devler ve cinlerle yapılan amansız savaş eserinde şöyle tasvir edilir:

*Bî-'aded leşker düzetti şehryâr
İns ü cinn ü vahş u tayr-ı bî-şümâr
Hem otuz biñ fil getürdi ol lebîb
Her birisi kûha beñzer key mehîb
Kıldılar ehl-i 'azâyim hem beyân
Kim görince fili dîv olur nihân
Şeh bilürdi kim kaçan kopsa gurîv
Ol mehîb âvâzededen kaçardı dîv
Her kaçan kopsa hevâda savt-ı berk
Cinniler yire düşerler sanki berg
Gündüzün tolu sadâdur çün cihân
Cinniler anuñ'çün olurlar nihân
Giceler olur kamu eşyâ hamûş
Lâ-cerem anlar da kılurlar hurûş
Hem düzetti kûs-ı bî-had şehryâr
Sîh ü sûr-nâ vü nefîr ü bî-şümâr
Nice düzdürdi bakırdan sâ'ika
Şöyle kim âvâzesi iller yıka
Yüridi dîvler hevâdan mevc mevc
Yirden İskender çerisi fevc fevc
Dîv-i Erjeng uruban lâf-ı güzâf
Eyledi şâh ile âheng-i masâf
Leşkerine pîş-rev Hannâs idi
Kalbgâhında Tûrân Vesvâs idi
Meymenesi cânibi Ekvân idi
Nice biñ dîvler aña fermân idi
Meyseresinde Tûrân Dîv-i Şimâl
K'âdemi idem dir idi pâ-y-mâl
Cinniye karşı okıdı şeh dürüst
Bir 'azîmet şöyle kim dîv oldu süst
Düşdi dîvüñ cânına teşvîş ü şûr
Kalmadı cisminde hergiz zerre zûr
Tîg-i Dahhâk ile dîvi şâh-ı Cem
Çaluban kıldı vücûdunu 'adem
Yardı Erjeng'üñ yüregün tîg-zen
Şöyle ki Dîv-i Sepîd'üñ pîl-ten
Tarz(?) ilinde cân virüp Dîv-i Şimâl
Oldı Ekvân Tûs önünde pâ-y-mâl
Bu savaşı cinniler çün gördiler
Kaçuban ins arasına girdiler
Gök yüzünde dîv yir üzre beşer
Viridi Zü'l-karneyn'e lâkin Hak zafer
İns ü cinn içinde oldu bir neberd*

Şöyle kim heft âsmâna çıkdı gerd
Kûs u nây itdükce gavgâ vü hurûş
Gider idi cinnilerden 'akl u hûş
Na're urup leşker itdükce gırîv
Dökilürdi âsmândan yire dîv (4377-4400)

5. Eğlence (Bezm) Tasvirleri: Her ne kadar birbirine zıt gibi görünse de destanlarda "rezm" ve "bezm" birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. Zira *İskendernâme*'de her savaştan veya önemli bir hadiseden sonra bir toy verilir, eğlence meclisi toplanır. Eğlence meclislerinde tasvir edilen mekân genellikle ilkbaharın bütün renklerini ve neşesini görmenin mümkün olduğu bir bahçedir. Bahçede bir taraftan sakiler mey sunarken bir taraftan sazlar çalınır. Gül başta olmak üzere türlü çiçeklerin süslediği mekânda bülbül de yerini alır. Hükümdar askerleriyle birlikte günlerce içer, eğlenir. Ardından onlara çeşitli ihsanlarda bulunur. İskender'in Keyd'in gönderdiği feylesofu ve tabibi imtihan ettikten sonra kurduduğu eğlence meclisi şöyle tasvir edilir:

İtdi çün her fende sultân-ı cihân
Feylesûf ile tabîbi imtihân
Halvetinden çıkdı dîvân eyledi
Bes Aristû'yı kığırdup söyledi
Didi bir meclis düzüñ hûb u güzîn
Kim aña reşk ide Firdevs-i berîn
Eyleyüp emrine şâhuñ intisâl
Düzdiler ol meclisi cennet-misâl
Şöyle kim bezm-i bihiştâsâyıdı
Bâde Kevser sâkiler havrâyıdı
Pür-gülistân idi hurrem câyıdı
Sahn-ı meclis lâle-i hamrâyıdı
Câm-ı şevk alup ele nûş eyledi
Gussa-i dehri ferâmûş eyledi
Meclisi devr itdi mehveş sâkiler
Leblerinüñ hamrı bî-gış sâkiler
Sîm-i sâ'idden sunup altun kadeh
Cânına içenlerüñ virdi ferah
Kâseler devr itdüren vildân idi
Mutribi havrâyıla gilmân idi
Başladı çengîler urdı çenge çeng
Gösterüp bir nagmede yüz dürlü reng
Germ olup 'avvâdlar debretti 'ûd
Her birisi âteş urdı yakdı 'ûd
Gine neyler kıldı derd ile figân
İşidenler oldılar beste-miyân
Bî-zebân iken ne sözler söyledi

Ayrılıktan çok şikâyet eyledi
(...)
Sûz-ı neyden gönlünü hoş itdi şâh
Ol tarabdan bâdeler nûş itdi şâh
Bu ferahdan olıcak mest ü harâb
Şeh yüzine saçdılar müşgîn gül-âb
Başına 'aklın getürdi şehryâr
Gine devr itdi kadehler bî-şümâr
Gine mutribler düzeldüp sâzını
Zühre'ye irgürdiler âvâzını
Her biri âgâz idiüp kavlı ü 'amel
Didiler Rıdvân dilinden ter gazel (3025-3054)

Gazeller: Mesnevi içinde gazel söyleme geleneğinin anlatılan olayların tesirini artırmak, lirizmin üst seviyede olduğu yerlerde his yoğunluğunu daha iyi yansıtmak, özellikle çift kahramanlı aşk mesnevilerinde kahramanların duygularını vasıtasız ifade etmek, aynı nazım şeklinin getireceği monotonluğu azaltmak, okuyucunun dikkatini canlı tutmak, şair açısından farklı nazım şekillerinde de maharetli olduğunu göstermek, eserin tercüme olduğu durumlarda orijinal eseri takip etmek, tercüme esere telif özelliği kazandırmak gibi sebeplerle ortaya çıktığı bilinmektedir (Turan ve Kütük, 2009: 668).

Rıdvân da *İskendernâme*'nin çeşitli yerlerinde bu yola başvurmuş, eser içinde gazel söyleme yoluna gitmiştir. Anlatılan hikâyelerin uygun kısımlarına yerleştirilmiş bu gazellerin sayısı on dokuzdur. Bunlardan onu altıncı destanda, sekizi yedinci destanda ve biri de son destandadır.

İskender ve Gülşâh'ın aşklarının anlatıldığı altıncı destanda 10 gazel yer alır. İki âşık arasında karşılıklı gönderilen mektuplara yazılmış bu gazellerin beşi İskender beşi de Gülşâh ağzından verilmiştir.

Beş bölüme ayrılan yedinci destanda sekiz gazel vardır. Gazellerden üçü İskender'in, Keyd Şâh tarafından gönderilen Hintli feylefosla konuşmasını anlatırken (1. Bölüm) verilir. Bu gazeller dünyanın faniliğini konu alır. Aynı destan içinde İskender'in Hintli feylesof ve tabiple konuşması bittikten sonra kurulan eğlence meclisi anlatılırken (2. Bölüm) verilen üç gazel daha vardır. Fûr Şah'ın ölümünden sonra verilen gazel (4. Bölüm) ise kanaatı konu alır. Bunlardan başka İskender'in ejderha öldürmesi anlatılmadan önce de öğüt niteliğinde bir gazel (5. Bölüm) vardır.

Son gazel on yedinci destanda yer alır. Eserin sonlarına doğru konuştuğu ağaçtan öleceğini öğrenen İskender gazel şeklinde bir mersiye söyler. Bu gazellere eserin "Nazım Şekli" üzerinde durulurken ayrıca değinilecektir.

Sonuç ve Nasihat: Şair destanların sonunda "Der-Temsîl ve Hâtîme-i Dâstân", "Fi't-temsîl" gibi başlıklarla anlattığı destanda yer alan olayların, kişilerin ve diğer varlıkların neyi temsil ettiklerini dile getirir. Bazı temsiller herhangi bir başlık kullanılmadan verilmiştir. Destanlardaki olaylar ve varlıklar asıl verilmek istenen mesaj veya nasihat için birer araç durumundadır. Bu kısımlarda temsillerden sonra dünyanın faniliği, nefse boyun eğmeme, ahlaklı olma vs. konularda çeşitli nasihatler yer alır. Bu temsilleri çoğu zaman dua mahiyetinde beyitler izler. Şair temsillerden söz edeceği vakit dördüncü destanda olduğu gibi

*Gerçi takrîr eyledüm bir dâstân
İdeyin esrârını lîkin beyân (1096)*

şeklinde bir beyitle temsile geçer. Şairin zaman zaman aynı destan içinde birden fazla temsilden söz ettiği de olur. Eserde 1, 6, 12 ve 15. destanlarda temsil yer almaz. Ancak bu destanlarda çeşitli konularda nasihatlere ve dualara yer verilmiştir. *İskendernâme*'deki temsiller ve bu kısımlarda verilen nasihatler özetle şöyledir:

2. destan: İskender'in doğumu ve yetiştirilmesini konu alan bu destanda "Fi't-temsîl" başlığı altında Aristo'nun "akl"ı, İskender'in ise "nefs"i temsil ettiği söylenir. 17 beyitlik bu kısımda makamdan ötürü gururlanmama, ahlakı ilimle güzelleştirme, cahilden uzak durma, akıllı kişilere danışma vs. konularda öğütler verilir:

*'Akl Aristû nefş İskender yakîn
Câha magrûr olma çâhdur key sakın
Nefse ger 'akl ile bürhân idesin
'İlm ile ahlâk-ı merdân idesin (596-597)*

3. destan: Feylekûs ölünce İskender tahta oturur ve hakimleri toplayıp onlardan nasihat alır. Şair destanın sonunda "Der-Temsîl ve Hâtîme-i Dâstân" başlığı altında,

*Gine bir destân rivâyet eyledüm
Remz ile nazm-ı hikâyet eyledüm (892)*
*Ger baña togru tutarsañ gûş-ı cân
Saña remzüñ togrusın kılam beyân (906)*

beyitleriyle destanın temsillerini anlatmaya başlar. Buna göre İskender "hiss-i müşterek"i, dört hakimden Eflâtûn "hayal"i, Aristo "vehm"i, Bukrât "kuvvet-i

fikriyye"yi ve Sokrât da kuvvet-i hıfzıyye"yi temsil eder. Hızır ise âlemin nasıl meydana geldiğine dair verdiği cevap nedeniyle "tenzîl-i Hudâ"yı temsil etmektedir:

*Hiss-i bâtın içre hiss-i müşterek
Anı Zü'l-karneyn'e beñzetmek gerek
Cümle mahsûsâtı bilen ol durur
Her birine hükm kılan ol durur
Her havâssuñ hâkimi ulusıdur
Bâkisi mecmû'ınuñ câsûsıdur
Hükm ider mecmû'ısına her nefes
Pâdşehdür ol kalanı çün 'ases
Oldı Eflâtûn hayâle çün şebîh
Vehmiye beñzer Aristû dir nebîh
Kuvvet-i fikriyye çün Bukrât'dur
Kuvvet-i hıfzıyye çün Sokrât'dur
Oldı tenzîl-i Hudâ Hızır-ı cemîl
Sözleri cân çeşmine nûr-ı delîl
Hakk'ı bildi çünki hiss-i müşterek
Levh-i dilde sözlerin yazmak gerek
Oldı bu sözden vehimler sûz-nâk
Kıldılar ol hayret ile sîne-çâk (908-916)*

4. destan: İskender'le Dârâb arasında karşılıklı mektuplaşmalar ve restleşmeler yaşanır. Burada anlatıldığına göre Dârâb insanı kötülüğe sürükleyen "nefs-i emmâre"yi, İskender "rûh"u, dünya "ten"i, susam sayısız "günah"ı ve horoz da "tövbe"yi temsil eder. Kişinin ruhu nefesine galip gelirse Hak'tan yardım görecektir. Yine horozun susamları yemesi gibi tövbe de günahları yok edecektir. Şair temsillerden sonraki beyitlerde fani olan dünyaya güvenmemeyi öğütler:

*Gerçi takrîr eyledüm bir dâstân
İdeyin esrârını lîkin beyân
Oldı Dârâ[b] nefsi emmâreñ seniñ
Rûhuñ İskender düriür dünyâ teniñ
Nefsüñe ger gâlib olursa bu rûh
Bulasın Hak cânibinden çok fütûh
Sa' küncüddür günâhuñ bî-şümâr
Tevbedür misl-i hurûs iy merd-i kâr
Nitekim yiyüp hurûs ol küncüdi
Hep düketdi dânesini komadı
Tevbe eylerseñ günâhuñ hep gide
Rahmetinden Hak saña ihsân ide
Hem fenâda göresin 'ayn-ı bekâ
Olasın nûrıyla Hakk'ıñ âşinâ
Her kime kim ma'rifet vire Hudâ
Bula anuñ kalbi sıdk ile safâ*

*Bu cihân kalmaz saña iy şeh müdâm
Aña göre eyle 'âlemde nizâm
Hükm iden şehler cihâna ser-be-ser
Gıtdiler bu dünyeden bî-sîm ü zer (1096-1105)*

5. destan: İskender'le Dârâb arasında gerçekleşen şiddetli savaştan sonra şair "Der-Temsîl ve Hâtîme-i Dâstân" başlığı altında,

*Ben saña destânı ta'lîm ideyin
Remzini gûş eyle tefhîm ideyin (1305)*

der ve Dârâb'ın "nefs"i, İskender'in ise "cân"ı temsil ettiğini bildirir. Ayrıca feraha ermek için canın nefsi mağlup etmesi gerektiğini öğütler. 10 beytilik bu kısımdan sonra şair, "Fî-Dem-i Elest" başlığıyla 15 beyitte dünyaya iltifat etmemeyi, öbür dünya için çalışmayı nasihat eder ve "Eğer sözlerime kulak verirsiniz bütün hakikatler önünüze serilir." der. Temsiller bu destanda şöyle dile getirilir:

*Nefsdür Dârâb u Zü'l-karneyn cân
Nefsi maglûb eyle cânâ bul amân
Ger Sikender'vâr irerseñ ol deme
Hükm idesin şark u garb u 'âleme
Rûhuña gâlib gelürse nefsi-i dûn
Olasın dâreyn içinde sen zebûn
Âteş olup yaka cism ü cânunu
Belki kurtarmayasın îmânuñu
Eyleme emmârenüñ emrin kabûl
Söyleyen oldur zalûm ile cehûl (1306-1310)*

7. destan: Genel itibarıyla İskender'in Hint seferini konu alan ve beş bölüme ayrılan bu destanda birkaç temsile yer verilmiştir. 1. bölümde şair İskender'le feylesof arasında gidip gelen ve sonunda bir aynaya dünüşen yağ dolu kadehin hikâyesini verdikten sonra aynanın gönlü temsil ettiğini, hırs ve isteklerin, isyan ateşinin kirlettiği bu gönül aynasının ancak nasihatle cila bulacağını dile getirir:

*Âyine remzi budur iy nîk-fâl
Bu gönül âyîneye oldu misâl
Ger anı hırs u hevâ jeng eylese
Nâr-ı 'isyân dudu bî-reng eylese
Pend-i hak işitse bulur ol cilâ
Hem-çünân âyîne-i gîtî-nümâ (2336-2338)*

Bir başka temsilde ise şair, cinlerin "nefs-i emmâre"yi, insanın "nefs-i levvâme"yi, meleğin "nefs-i mutmainne"yi, padişahın "akl"ı ve zıll-ı İlâh'ın ise "Nûr-ı Yezdân"ı temsil ettiğini söyler. Buna göre nefsi emmârenin işi hile ve kötülüktür. Azap

verici nefis-i levvâmede ise hem hayır hem de şer işler birlikte bulunur. İnsanı kötülükten temizleyen nefis-i mutmainne ise marifetle doludur. Zıll-ı İlâh aynı zamanda padişaha karşılık gelir ve koruyucu nefistir, ona itaat etmek gerekir:

*Oldı nefis emmâresi cinnî-misâl
İşi anuñ mekr ü şerdür mâh u sâl
Nefs-i levvâme hemîn insân-sıfat
Mutma'inne çün melek pür-ma'rifet
Nefs-i levvâme olupdur muktesid
Hayr u şer andan gelür bu iki zıd
'Akldur saña didüğüm pâdşâh
Nûr-ı Yezdân'dur bugün zıll-ı İlâh
Kıl itâ'at kim ülü'l-emr ol durur
Bir güneşdür nefis-i hâmî ol durur
Ger itâ'at kılduñ ise sen aña
Mutma'inne ide nefsiñi saña
Tâ kim olasın meleklerle karîn
Hem makarruñ ola Firdevs-i berîn (2874-2880)*

Şair aynı bölümde Keyd Şâh tarafından İskender'e gönderilen hediyelerin de nelere karşılık geldiğini anlatır. Buna göre İskender "mümin"i, Şehrbânû "din"i, Hintli feylesof "Kur'ân"ı, tabip "Hz. Muhammed"i ve kadeh de "nefs"i temsil etmektedir. Bu kısımda gıybetten ve yalandan kaçınma, Hak yolunda yürüme ve onu çok zikretme, hırsa yenilmeme, hasta ziyareti gibi konularda öğütler verilir. Şair ayrıca okuyucudan sözlerini dinlemeleri ve kendisine dua etmelerini beklediğini söyler, ardından da tekrar İskender hikâyesine döner:

*Mü'mine İskender olmuşdur misâl
Dîn dürür ol Bânu-yı sâhib-cemâl
Mehri anuñ terk-i şehvet hem salâh
Kâdir iseñ mehrine olur nikâh
Oldı Kur'ân'a mesel dâna hakîm
Kim 'amel kılsa bulur kalb-i selîm
Ol tabîb-i hurde-dândur Mustafâ
Dîn ü dünyâ derdine oldur şifâ
Ol tabîbüñ ücretidür bil tamâm
Rûhına biñ biñ tahiyyât u selâm
Gûyiyâ nefsiñ misâlidür bu câm
K'anda vardır hayr ile şerre makâm
(...)
Pend-i Rıdvân'ı tutarsañ iy hümmâm
Bulasın 'âlemde sen râhat tamâm
Bir du'âyıla añarsañ sen beni
Feth ide ol baglu işleriñ Ganî*

*Gine İskender sözün yâd ideliüm
Kayd-ı gamdan cânı âzâd ideliüm (3002-3024)*

7. destanın 3. bölümünde İskender'in Hint dağlarında avlanması anlatılır. İskender avlanırken bir arslan, bir bebr (kediye benzer, arslandan biraz daha büyük bir hayvan) ve iki de kaplan öldürür. Şair "Fi't-temsîl" başlığı altında arslanın "nefs-i emmâre"yi temsil ettiğini ve kişinin onu helak etmesiyle zafer bulacağını, bebrin "gazab"a işaret olduğunu ve Hakk'ın kahrına sebep olacağını, iki kaplanın "kibir" ve "enaniyet"i temsil ettiğini ve insanı Hak'tan bunların uzaklaştıracağını anlatır. Rıdvân daha sonra Hakk'ın rızasını kazanmak için kibirden uzak durmayı, tevazu sahibi olmayı, dert ehli olmayı vs. öğütler ve duayla bu kısmı bitirir:

*Nefs-i emmâre misâli şîr-i ner
Kim zebûn itse anı bulur zafer
Belki ol bebrüñ misâlidür gazab
Kahrına oldur Hak'uñ dâyim sebeb
İki kablân didigüm kibr ü menî
Dûr iden anlar durur Hak'dan seni
Ger bulursañ fırsatını bunlaruñ
Kesr iderseñ sevretini bunlaruñ
Hem-çü İskender olasin pâdşâh
Emrüñe ola müсахhar mihr ü mâh (3171-3175)*

7. destanın 4. bölümünde İskender'le Hint hükümdarı Fûr'un savaşması ve İskender'in galip gelmesi anlatılır. Şairin, destanın sonunda söylediğine göre Fûr "nefs-i emmâre"yi, filler o "nefsin kuvvetleri"ni ve İskender "akl"ı temsil eder. Şair nefse uymamayı, malın mülkün bu dünyada bırakılacağını, bu sebeple dünyaya meyletmemeyi vs. öğütler:

*Nefs-i emmâreñ düriür çün Fûr-ı Hind
'Âciz olmuşdı elinden Hind ü Sind
Fîller ol nefsiñ kuvâsıdur hemîn
'Akl aña İskender oldu bil yakîn
'Akl ile def' eyler iseñ şerrini
Göresin iki cihânda hayrını
Fi'l-i nefsiñ dâyimâ telbîs olur
Nefsine uyan kişi İblîs olur (3301-3304)*

7. destanın 5. bölümünde İskender'in Sind mülkünde ejderha öldürmesi anlatılır. Şair burada ejderhanın "şeytan"ı temsil ettiğini bildirir. Her nefeste Rahman ona gazap etmektedir ve kişi de ondan uzak durmalıdır. Şair bu temsilden sonra iffet, şecaat, haya,

adalet ve ahlak gibi çeşitli faziletlerden söz eder ve "Hâtimet-i Dâstân ve Münâcât" başlığı altında ettiği duayla destanı bitirir:

*Ejdehâ şeytân durur nefs-i celeb
Her nefes Rahmân ider aña gazab
Sen anuñ def' it hatâsın iy emîn
Her kişiye ol 'adûdur bil yakîn (3419-3420)*

8. destan İskender'in Hint ve Sind bölgesindeki adalarda yaptığı gezileri ve gördüğü acayip canlıları anlatır. İskender, Selâmtan Adası'nda bir çeşme görür. Çeşmenin suyu dipsiz bir kuyuya akmaktadır. Etrafa sıçrayan sular da gündüz beyaz, gece ise siyah taşa dönüşmektedir. Şair bu kısımda "Der-Temsîl ve Mev'ize" başlığıyla temsilleri şöyle verir: Çeşme "Hakk'ın lutfu", dipsiz kuyu "insanı yiyip bitiren kuyu", gündüz "ilim", gece "cehalet", beyaz taş "âlimin yaptığı iş", siyah taş "cahilin yaptığı iş":

*Çeşme Hakk'uñ lutfudur her-bâr akar
'Âlemi sîr-âb idüpdür ser-be-ser
Ulu kuyu çâh-ı merdüm-h'ârdur
Aña varur cümle her kim vardur
(...)
'İlm gündüz gibi rûşendür çü mâh
Leylveş cehl oldu târîk ü siyâh
Olur ak taş kişi itse hoş-'amel
Kara taşdur câhilüñ fi'li dagal
'Âlimüñ işi olur dâyim savâb
Câhilüñ fi'li hatâ bulmaz sevâb (3738-3746)*

9. destanda anlatılan Yecüc ve Mecüc kavmi temsilen "hırs" ve "şehvet"e karşılık gelmektedir. Bu ikisini terk etmeyi öğütleyen şair ayrı bir başlıkla 32 beyitte tevazuyu över, kibirlenmeyi yerer:

*İdeyin Ye'cüc vasfın saña yâd
Tâ ki şerhinde bula gönlüñ güşâd
Şehvet ü hırs u gazabdan bî-gümân
Kim bulardan kimsene bulmaz amân
(...)
Bil senüñ sengsâr nefsiñdür yakîn
Şehvet ile hırs aña olmuş karîn
Fısk u şehvet şeklini mesh eylemiş
Âdemîlik âyetin nesh eylemiş
İster iseñ bulasın şekl-i beşer
Komagıl bir zerre şehvetden eser (4194-4201)*

10. destanda İskender'in cinler, şeytanlar ve devlerle savaşması anlatılır. Rıdvân şeytanın savaşçılarını "Fi't-temsîl" başlığıyla verir ve nefis deviyile mücadele edenin

İskender hatta Süleymân olacağını söyler. Bu beyitlerden sonta "Hâtîme-i Dâstân ve Münâcât" gelir:

*Dîv-i Erjeng oldı çünkim nefs-i dîn
Didügüm sâlâr 'akl-ı zû-fünûn
Vehmdür zıkr itdügüm Hannâs-ı Dîv
'Ucbdur ol didügüm Vesvâs-ı Dîv
Kibrdür Ekvân-ı Dîv'i bil yakîn
Ol Şimâl-i Dîv şehvetdür sakın
Nûr-ı lâ-havl oldı eylerseñ nazar
Kim kılurlar cinniler andan hazer
(...)
Tîg-i lâ-havl ile İskender-misâl
Nefsüñüñ dîviyle eylerseñ kıtâl
Vâridât-ı Kudsi'den iriüp meded
Bulasın 'âlemde feth-i bî-'aded
Rûz u şeb kesb-i fazâyil eylegil
Ol rezâyil vasfı zâyil eylegil
Tâ Sikender gibi devlet bulasın
Ne Sikender bel Süleymân olasın (4459-4469)*

11. destanda İskender'in yaptırdığı İskenderiye minaresinin nasıl yıkıldığı yukarıda anlatılmıştı. Şair bu konuyla ilgili de bazı temsillerden söz eder. Buna göre İskender'in kurdurduğu İskenderiye şehri itibar edilmesi gereken "vücut şehri"dir. Minarenin üzerine yerleştirilen câm yani Gîfînümâ "mevzi'-i îmân"ı, hırsına yenik düşen halife "nefs"i, mermerden yapılan heykel de "akl"ı temsil eder. Şair "Fî-Zemmi'd-dünyâ ve 'Ademi Bekâ'ihâ" başlığı altında dünyanın faniliğini anlatır ve ona bağlanmamayı öğütler. Ardından "Hâtîme-i Dâstân be-Du'â" başlığıyla da dünya hırsından kendisini koruması için Allah'a dua edip destanı bitirir:

*Şehr kim yapıdı anı ol tâcdâr
Bu vücûduñ şehridür kıl i'tibâr
Câm kim dirler aña gîfî-nümây
Mevzi'-i îmân durur iy nîk-rây
Ol halîfe belki nefsiñdür yakîn
Kim bu şehre hükm iden oldur hemîn
'Akldur sûret ki anda hayr u şer
Zâhir olur aña itdükde nazar
'Akluñu cem' it kim âfet gelmeye
Nefsüñe 'azl-i hilâfet irmeye
Hem vücûduñ kal'ası ma'mûr ola
Göñlüñüñ câmu halelden dâr ola (4661-4666)*

13. destanda denizde yapılan üç yıllık keşif seyahati anlatılır. Şair "Der-Temsîl-i Dâstân" başlığı altında anlatılanların neleri karşıladıklarını verir. Deniz "marifet deryası"nı, günahkârların şefaathâri Hz. Muhammed uzağı görebilen "mühendis gemici"yi, denizdeki gemi Hz. Muhammed'in getirdiği "din"i, yetmiş iki dil bilen üç tercüman "akıl", "ilim" ve "fıkr"i temsil etmektedir. Rıdvân, bu marifet deryasında yüzebilmek için önce gemiyi yapmak gerektiğini, böylece girdaba düşülmeyeceğini öğütler. Ardından lütuf için Allah'a yalvarır:

*Ol deñiz kim şeh gemi kıldı revân
Ma'rifet deryâsıdur ol bî-gümân
Bir bahırdur kim 'acâyib çok durur
Lâkin ol bahruñ kerânı yok durur
İşbu deryâda Şefî'ü'l-müznibîn
Bir mühendis gemicidür dâr-bîn
Ol deñiz içindeki keşfî hemîn
Mustafâ'nuñ şer'idür bilgil yakîn
Ol öküş diller bilen üç tercemân
'Akl u 'ilm ü fikrdür bilgil 'ayân
Ma'rifet deryâsınuñ pâyânı yok
Ol sebebdendir ki ser-gerdânı çok
Yidi deryâ anda müstagrak durur
'Akl-ı küll içinde bir zevrak durur
Ger dilerseñ bu deñizde yüzegin
Bes gerek evvel gemisin düzesin (5296-5303)*

14. destanda iki ayrı temsilden söz edilir. İlkinde omuzlarından iki yılan çıkan Dahhâk "nefs-i emmâre"yi temsil eder. Yılanlardan biri "gazap", diğeri ise kibir"dir. Yılanlara verilmek üzere her gün iki oğlan beyni pişirmek yerine birini gizlice koyun beyniyle değiştiren aşçı Ermâyil "nefs-i levvâme"yi, kurtulup Elburz Dağı'na sığınan oğlanları toplayarak Dahhâk'ı öldüren Ferîdûn ise "nefs-i mutmainne"yi temsil eder.

*Nefs-i emmâre dürür Dahhâk'ı bil
Kim seni mâra yidürür çâre kıl
Ol iki mâruñ birisidür gazab
Birisi anuñ kibirdür key 'aceb
Nefs-i levvâmedür Ermâyil hakîm
Kim olupdur rûz u şeb şâha nedîm
Geh sevâb işler bulur ecr-i Kerîm
Geh günâh idüp olur gâyet le'îm
Mutma'inne oldu Efrîdûn-sıfat
Kim anuñ ef'âli 'ilm ü ma'rifet (5552-5556)*

Bu destanda ikinci bir temsil daha vardır. Zalimliğiyle halkı perişan eden padişah Behmen, devrinde zuhur eden yedi başlı bir ejderhayı öldürmeye çalışır ancak kendisi ejderhaya yem olur. Şair bu ejderhanın "nefs-i şûm"u temsil ettiğini söyler. Ayrıca ejderhanın yedi başı da şunlara karşılık gelir: Şehvet, haset, cehalet, kötü huy, hırs, bitmeyen istek, hile. Şair bu başları kesmeyi ve bunların şerlerinden kurtulmayı öğütler:

*Yidi başlu ejdehâdur nefsi-i şûm
Kim seni Behmen'leyin yudar çü mûm
Biri şehvet başınuñ biri hased
Birisi cehl ü birisi hûy-ı bed
Birisi hırs u biri tûl-i emel
Birisi budur ki olasın dagal
Kes bu başları riyâzet tîg'ile
Şerlerinden tâ ki cânıñ kurtıla
Yogsa unutmaz seni bu ejdehâ
Bulmazsın fitnesinden sen rehâ (5965-5969)*

16. destanın sonunda İskender'in Mescid-i Aksâ'da konuştuğu riyazet ehli bir kişiden söz edilir. Bu kişi İskender'e nasihatlerde bulunur. Hemen ardından da temsiller verilir. Buna göre nefsi insani bedeninin hükümdarıdır. Akıl onun veziri, kuvvet-i fikriye de emiridir. Şehvet onun hizmetçisi, gazap ise kapısındaki bekçisidir ve bu ikisi aklın düşmanıdır. Şaire göre padişahlar aklın ve fikrin yolunu tutarlarsa ülkeleri mamur olacaktır:

*Nefsi-i insânî muhakkak iy dilîr
Cismüñüñ şehrinde olmuştur emîr
'Akl olupdur şübhesüz aña vezîr
Kuvvet-i fikriye olmuştur müşîr
Bu cevârihle kavî bilgil 'ayân
Aña olmuştur ra'iyyet bî-gümân
Şehvet olmuştur aña hâdim tamâm
Her ne kim maksûd ise virür müdâm
Kapusında sanki derbândur gazab
Zulm ider kahr ile halka bî-sebeb
Oldı 'akluñ düşmeni şehvet gazab
Kim irişür 'akla anlardan ta'ab (7798-7803)*

17. destanda İskender'in âb-ı hayatı aramaya gidişi anlatıldıktan sonra âb-ı hayatın "ilm"i ve dolayısıyla Hızır'ın da "âlim"i temsil ettiği söylenir. İlim sahibi olanın asla unutulmayacağı, cahilin ise yok olup gideceği vurgulanır. Ahmed-i Rıdvân buraya kadar söylediklerinin *Kur'ân*'ın manası, sırların beyanı olduğunu ifade eder. Ardından da eserin bitiş kısmına geçer:

'İlmdür ol didüğüm Âb-ı hayât
K'aña iren bulmaya hergiz memât
'Âlim olan zinde-i câvid olur
Câhil olan mürdeveş nevmîd olur
(...)
Ahmed-i Rıdvân sözini diñlegil
Cân u dilden sözlerin fehmi eylegil
Her ne söz kim söylese cândan gelür
Katre bigi bahr-ı 'irfândan gelür
Hızr'dur 'âlim [ü] 'ilm Âb-ı hayât
Her kim içse katresin bulmaz memât
Her ne kim nakl eyledüm bilgil 'ayân
Ma'ni-i Kur'ân'dur esrâr-ı beyân
Kılmışam çünkim müzehheb nâme[y]i
Yazmışam nakş-ı Sikender-nâme'[y]i (8227-8247)

1.5.3. Hatime

İskendernâme'nin sonu genel itibarıyla klasik mesnevilerin genel yapısına uyar. Ahmed-i Rıdvân bu kısımda eserini över, verdiği emekten söz eder ve eseri II. Bâyezîd adına nazmettiğini ifade eder. *İskendernâme*'yi nasıl ve ne zaman yazdığını anlatır, okuyacak olanlardan beklentilerini dile getirir ve duayla sözlerini tamamlar.

2. *İskendernâme*'nin Şekil Özellikleri

İskendernâme'nin şekil özelliklerinden söz edilirken eserde kullanılan nazım şekilleri, vezinler ve şairin vezin kullanımını, kafiye, beyit sayısı ve bölümler üzerinde durulacaktır.

2.1. Nazım Şekli

İskendernâme hacimli sayılabilecek bir eserdir ve buna uygun olarak mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Ancak şair eserinde 2 kaside, 19 gazel ve bir çift şekilli şiire de yer vermiştir.

Kasideler: Eserde iki kaside mevcuttur. Her ikisi de mukaddime kısmında bulunan bu kasidelerden ilki "Der-Beyân-ı Tazarru" başlığını taşımaktadır. On dört beyitten oluşan ve münacat özelliği gösteren kaside mesneviyle aynı vezindedir. "Kasîde-i Sultân Bâyezîd Hân" başlıklı yirmi beyitlik mahlas beyti olmayan ikinci kaside ise devrin hükümdarı II. Bâyezîd övgüsünde yazılmıştır. Şiirler şöyledir:

1. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Der-Beyân-ı Tazarru'
İrgürüp tevfküñe iy bî-nişân
Eylegil Rıdvân'a tahkîküñ beyân

Dâyim olsun gönlüme nûr-ı yakîn
Kim zebânum zikrûñ ide her zamân
Hâtırumda koma râh-ı nâ-savâb
Çek eliimi her yaramazdan hemân
Nûruña gönlümi yandur mihrveş
Dilüme öğret senâñi câvidân
Sözlerüm kim cân u dilden söyledüm
Lutf ile olsun mübârek der-cihân
Kudretüñle tâzelendür hem dilüm
'İzzetüñle eyle büleñdî zebân
Kim okındukça ferah virsün sözüm
Kohusından müşg ile tolsun mekân
Nûr virsün hem sevâdı gözlere
İşidüp mahmûr olsun 'akl u cân
Okıyanlar diyeler nâme ferah
Diye müşkiller bilenler genc ü kân
Ma'niyî vü ser-büleñdî yâ İlâh
Nakş-bend olsun sa'âdet bî-nişân
Şeh gözine kıl cemâlin hûb sen
Hâl-i şîrîndür hem ismi dür-feşân
Ger ire Rıdvân'a feyzüñ katresi
Bula deryâ gibi ma'nî-i revân
Çün 'inâyet ide feyyâzuñ saña
Gevherî hâlin bezene bu ez-ân
Bağlayasın şevk ile ger sen kemer
Feth ola saña bu ravza hem cinân (205-218)

2. Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
Kasîde-i Sultân Bâyezîd Hân
Şehâ nûr-ı cemâlüñle bugün rûşen dürür 'âlem
Nigîn-i hâtem-i devlet nizâm-ı gevher-i âdem
Bu devrûñ âftâbısın zamâne güldi 'adlîñle
Cihânü hüsn-i hulkuñla 'aceb mi eyleseñ hurrem
Nesîm-i lutf-ı hulkuñdan olupdur her şecer pür-bâr
Çemende âb-ı tîgüñden hem oldı niceler pür-nem
Kemâl-i cûd-ı bahrında bir ednâ katredür 'ummân
Serây-ı kadrine nisbet muhakkar günbed-i a'zam
Çü nokta tîgi vechinde olupdur devlet-i nusret
Kenâr-ı nîzesinde hem zaferdür feth ile perçem
Şehâ bârân-ı 'adlîñle dirildi 'âlemüñ cânı
Görindi Çeşme-i hayvân katında cûdînuñ bir dem
Çü hulk u hilm ü 'adl ile cihân içinde rûşensin
Hevâ-yı hâk-i râhuñdan urur her subh-dem hem-dem
Sikender-'azm [ü] Dârâ-rezm Süleymân-kadr Cem-fermân
Hızır-dilsin kim ilhâm ile olduñ tâze vü hurrem
Yagardı yire bârânuñ yirine la'l ile gevher
Eger nîsân-ı feyzinden ireydi ebrine bir nem

Çü tahta hüsn-i hulk ile şeh-i devrân kadem basduñ
Perî ins ü melek kıldı du'â-yı hayr fî'l-makdem
Şeh-i 'âlî-h[im]emsin sen kemâl-i feth ü nusretle
Esâs-ı devletüñ sath-ı zemîn üzre ola muhkem
İrişe bâd-ı kahruñdan bahâristân u nev-rûza
Kuryup hâk ola sankim bulunmamış idi bir dem
Görinür kudretüñ desti cihâna Mûsî-i 'İmrân
Virür enfâs-ı cân-bahşuñ kemâl-i 'Îsî-i Meryem
Zebânum söylese cânâ cemâlüñ vasfın eyler hoş
Dehânuña nazar itsem gözümden görünür ol kem
Be-gâyet gamzesi mestân biz anuñ çeşmine hayrân
Ki virdi gamzesi baña hezârân mestligi hem
Hadîs-i zülfini gördüm bozulmuş söyledüm egri
Ben aña dimezem togru kim oldur pîç ü ham-der-ham
Baña ta'n eyleyen hergiz elüñde hâtemüñ görse
Kalurdi barmag agzında bilirdi niçedür hâtem
Şehâ hurşîd-i ihsânuñ irerse ka'r-ı deryâya
Vücûdı tol'ola ol dem sanasın katre-i şeb-nem
Sabâh-ı şevketüñ her dem ola ikbâl ile mûnis
Senâ-yı devletüñ dâyim ola kudsîlere mahrem
Nihâl-i devletüñ şâhâ hemîşe servveş şâd-âb
Bahâr-ı tal'at-i bahtuñ 'arûsı tâze vü hurrem (281-300)

Gazeller: *İskendernâme*'de gazel nazım şekliyle yazılmış 19 şiir vardır. Bunlardan 3, 6, 9 ve 19. gazellerin vezni eserle aynıdır, diğerleri ise muhtelif vezinlerde yazılmıştır. Gazellerin bir kısmı (1, 14, 15, 16, 17 ve 18. gazeller) mahlaslıdır ancak çoğunluğunda mahlas yoktur. Mahlasların olmayışı, şairin bu gazelleri doğrudan mesnevideki kahramanın ağzından vererek aradan çekilmesiyle ilgili olmalıdır. 13. gazel bir önceki gazele, araya konulan bir beyitle bağlandığından "Rıdvân" mahlası gazelin matla beytinde yazılmıştır. Gazellerden dördü yedi, geri kalan on beşi ise beş beyitlidir. Eserde gazellerden önce genellikle "Gazel" başlığı kullanılmış, bazen de "Şi'r-Goften-i İskender", "Pend-nâme", "Dâstân" gibi başlıklar yazılmıştır. 13 ve 19. gazeller ise başlıksızdır.

İskendernâme'deki gazellerden bazıları küçük farklar dışında şairin *Divan*'ındaki gazellerle aynıdır. Bazılarında ise belirgin derecede benzerlikler vardır. *İskendernâme*'deki 2, 3, 7, 8 ve 10. gazeller *Divan*'daki sırasıyla 553, 538, 677, 108 ve 59. gazellerle aynıdır. Fark, mesnevideki gazellerde mahlas beyitlerinin olmayışı ve bazı küçük kelime değişiklikleridir. 16. gazelin *Divan*'daki şeklinde fazladan bir beyit vardır. Bundan başka 1, 4, 6 ve 11. gazeller *Divan*'daki sırasıyla 659, 147, 595 ve 500.

gazellerle büyük oranda benzerdir. 17 ve 18. gazeller ise *Divan*'daki 28. kasideye ait beyitlerin bazı küçük değişikliklerle bir araya getirilmiş şeklinden ibarettir. Geriye kalan diğer gazellerin (5, 9, 12, 13, 14, 15 ve 19. gazeller) *Divan*'da yer alan bazı şiirlerle benzerliği olsa da bu çok belirgin değildir. Bu durumu aynı şairin kaleminden çıkan şiirlerin doğal bir benzerliği olarak kabul etmek yerinde olur. Diğer taraftan daha önce de ifade edildiği gibi söz konusu bu ortak veya benzer şiirler, her iki eserin de Rıdvân'a ait olduğunu ispatlaması bakımından önemlidir. *İskendernâme*'deki gazeller şöyledir:

1. Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

Gazel

*Salınmak yâr hoşdur yâra karşı
Vefâ 'uşşâkına agyâra karşı
Ne ejderdür 'aceb gîsûlaruñ kim
Uzanuban yaturlar nâra karşı
Mülâzımdur sabâ zülfüne dâyim
Sanasın müşg alur 'attâra karşı
Recâ-yı vasl için gönülüm hezârı
Ne hoş destân ider dildâra karşı
Uzadup başını âhın yüceldür
Bu Rıdvân serv-i hoş-reftâra karşı (1557-1561)*

2. Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün

Gazel

*'İşkuñ hadîsini varak-ı cânâ yazmışam
Ser-nâmedür ki sen şeh-i hûbâna yazmışam
Gönlümü 'ışk-ı dil-ber için eyledüm makâm
Defterd'anuñ'çün adını vîrâne yazmışam
Geldikce yâr ayagına idem diyü nisâr
Gözüm yaşını şevk ile dür-dâne yazmışam
Bir kez cemâl-i yâra nazar eyledüm velî
Ol şevk odına derd ile ben yana yazmışam
Rü'yâda bu gice senüñ iy gözleri güzel
La'lüñ şarâbını içüben kana yazmışam (1581-1585)*

3. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Gazel

*Sensüzin bî-çâre vü zâr olmuşam
Eylegil tîmâr bîmâr olmuşam
Dil saçuñ sevdâsına düşmüş yatur
Gör nice müşkil giriftâr olmuşam
Nice ola işbu fikr ile işüm
Lâle bigi gönli efkâr olmuşam
Ârzû eyler seni bu cân u dil
Gayrıdan v'Allâh ki bîzâr olmuşam
Geh saçuñ fikr eylerem geh hâlüñi*

Gör beni nice siyehkâr olmuşam (1586-1590)

4. Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün

Gazel

İy yañağı verd ü kaddi şimşâd
La'lüñden umar kamu cihân dâd
Boyuñ ile buldı ferr ü revnak
Oldı bu cihân bihişt-âbâd
'Işkuñla gönül bilişd'ezelden
Bî-çâre[y]i imdi itmegil yad
Açıldı şükûfe dürlü dürlü
Açdı çü nikâb-ı hüsnüñi bâd
Bendeñdür ezel ebed çü Gül-şâh
Gel bend-i saçuñdan itme âzâd (1644-1648)

5. Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün

Gazel

Şehâ 'îşüñ günü ferhunde olsun
Murâduñ sâgarı pür-hande olsun
Güneşden ola 'âlemde nişânuñ
'Atâñuñ sâyesi pâyende olsun
'Alemler perçemine 'âlem içre
Cihân efgende 'âlem bende olsun
Letâfetle 'izâruñdan cihânda
Gül-i terler hacil şermende olsun
Cihânda meclis-i cân-bahşa şâhâ
Zemîn ile zamân sâzende olsun (1649-1653)

6. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Şi'r-Goften-i İskender

İy ruhi gül-berg-i handân kandasın
Zülfi sünbül hattı reyhân kandasın
Bu gam-ı hicriñle dâyim yanaram
Kandasın iy mûnis-i cân kandasın
Teşnedür Hızr u Sikender la'lüñe
İy tutağı Âb-ı hayvân kandasın
Lâle-haddüñ hasretinden her gice
Yanaram çün şem'-i sûzân kandasın
Şâh-ı Tûbâ oldı kaddüñden misâl
İy boyı serv-i hirâman kandasın (1814-1818)

7. Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün

Gazel

Boyuñı servi görse bâg içinde
Dise Tûbâ durur uçmag içinde
Dilüm gördüm saçuñ gîsûlarında
Tutulmuş kuşa dönmiş ag içinde
Gözüm yaş'icre seyrânuñ görelden

*Sanurven servidür ırmag içinde
Sikender bulmadı Âb-ı hayât'ı
Meger gizlendi bu tutag içinde
Cemâliünde şehâ rengîn 'izâruñ
Açılmış gül gibidür bâg içinde (1819-1823)*

8. Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

Gazel

*Senüñ 'ıškuñda ben hayrânam iy dôst
Anuñ fikrinde ser-gerdânam iy dôst
N'ola giryân isem hicriüñ gamından
Hayâliüñle bugün handânam iy dôst
Senüñ 'ıškuñla fâş oldum cihânda
Beni fikr itme kim pinhânam iy dôst
Beni şûrîde kıldı ân [u] hüsnüñ
Beni sen sanma kim bî-ânam iy dôst
Yoluñda sâdıkam 'ıškuñda girçek
Kapuñda bendeyem derbânam iy dôst (1875-1879)*

9. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Gazel

*Vâlih oldum hâlümi bilmez habîb
Haste cânım derdin añlamaz tabîb
Düşmişem zencîr-i zülfüñ bendine
Olmuşam mecnûn u bî-dil ben lebîb
Çün beni yâd eyledi kavm-i rakîb
Akribâm içinde olmuşam garîb
Bu garîbe eyleyüp mihr ü vefâ
Eylegil hüsnüñ nisâbından nasîb
Lutf-ı Hak'dan olmaya hergiz ba'id
İrgürürse vasl-ı yâra 'an-karîb
Gül yüzüñe karşı dâyim bu gönül
Gice gündüz zâr ider çün 'andelîb
Bu murâdumdur ki dîdâruñ görem
İrgüre maksûda Allâhü'l-mücîb (1880-1887)*

10. Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

Gazel

*Yüzüñ nûrıdur envâr-ı garâyib
Saçuñ görsün kim isterse 'acâyib
Yüzüñ Yûsuf lebüñ 'Îsî gibidür
Uçar zülfüñ çü Sîmürg-i garâyib
Yüzüñ şevkinden irdi gün zevâle
Nitekim mahv olur günden kevâkib
Lebüñ Kevser tutaguñ Âb-ı hayvân
Dehânuñ bilmezem bir emr-i gâyib
Tazarru' eyle dâyim Hakk'a Gül-şâh
İrüp maksûda bulasın merâtib (1887-1891)*

11. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
'Ubûdet Giriften ez-Girîsten-i Gül Vakt-i Gül-âb Giriften
Agladı gördüm gül-âb iden katında zâr gül
Gussadan yırtup yüzün çâk eyledi ruhsâr gül
Bî-sebeb bu 'ömr-i az içinde yog iken günâh
Âteş içre yandugından agladı her-bâr gül
Bergini geh bâd alur gâhî düşer topraga hôr
İñledi cevri itdüginden cânına her hâr gül
Gördi kim 'âşık cihânda bî-ser ü sâ mân gerek
Ol sebebden yile virdi cübbe vü destâr gül
Söyledi baña lisân-ı hâl ile gülzârda
Bu cihân-ı bî-vefâ hakkında çoğ esrâr gül (2625-2629)

12. Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Dâstân
İşitdi bu sözi düzen gül-âbı
Revân akıtdı çeşminden gül âbı
Bu 'ömri ger biñ eylerseñ 'imâret
Hakîkat bil bulur âhir harâbı
Görürlerse mukarrer su sanurlar
Irakdan teşneler şekl-i serâbı
Tulû' eyler geh olur bedr-i kâmil
Gehî nâkıs görürsin mâhtâbı
Tonandı hurka-i sebz ile çün gül
İçeliim yâdına gül-gûn şarâbı (2630-2634)

(Bağlantı beyti)
Çün söyledi hakîm bu 'ibret sözün garîb
Şeh didi sûz u derd ile hasret sözün garîb (2635)
(Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün)

13. Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün
Bu söz üzre Rıdvân akıtsun revânı
Dil ü cândan itsün bu 'âşık figânı
Subuhveş sen olgul gönül şâdmânî
Şebüñ bayragı çün olupdur nihânî
Çü kerkes görüpdür bu 'Ankâ-yı mihri
'Aceb mi bu fânî iders'âşiyânı
Çü sîm-âbı subhuñ kılur cünbişi[ni]
Seher mâr mühre kılur zer-dehânı
Seher söyle mutrib nevâsını 'ışkuñ
Getür sâkî ol dem mey-i ergavânı (2636-2640)

14. Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Gazel
Gine sa'âdet ü devlet irişdi cânumuza
Ki kondı şâh-ı hü mâ-çehre âşiyânumuza
Kurarsa mâha n'ola zülfi sâyesi hayme

Çün oldı mihr ile sâye sâyebânumuza
Bugün ki meclise çengî virüp dürür revnak
İşitse hizmet ider Zühre âstânumuza
Kusûrdan çıka gilmân u gözleye havrâ
İrerse gözleri bu bezm-i bûstânumuza
Ezelden itmiş idi bendeyile kaşuñ 'ahid
Dimişdi cânuñı kurbân idem kemânumuza
Tereddiud eyleme sâkî getir mey-i 'ışkı
İçürdi sâki-i devrân çü zehri cânumuza
Çü hüsni gülşeninüñ 'andelîbidür Rıdvân
İrişe bâd-ı hazân sanma gülsitânumuza (3055-3061)

15. Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Gazel

Tabîbi derd-i dilüñ kondı âşiyânumuza
Şifâ-yı lebleri dermân irişdi cânumuza
Felekde meş'ale-i mâha minnet eylemezüz
Çü geldi Hüsrev-i Hâver bugün mekânumuza
Dahi zamâne gamından gönül yimez gussa
Yitişdi bende-sıfat şâh-ı kâm-rânumuza
Yüceldi hâne-i gönülüm hevâ-yı kaddüñ ile
İrişmez evc-i Zühal pây-ı nerdbânumuza
Ezelde yıldızı sa'd oldı çünki Rıdvân'uñ
Mahaldür ay u güneş tolsa hâne-dânumuza (3062-3066)

16. Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Gazel

Âyîne-i dil nûruñ ile oldı mücellâ
Lutf eyledi bu bendesine hazret-i Mevlâ
Mahv oldı huzûruñda benüm varlığum iy dâst
Şeb-nem çün olur mahv güneş kılta tecellâ
'Âşık nazarın gördi bugün çünki cemâlüñ
Mecnûn'a görindi sanasın sûret-i Leylâ
La'lin lebüñüñ teşnesidür Çeşme-i hayvân
Serv-i kadüñ efgendesidür Sidre-i Tûbâ
Öykündi hilâlî kaşuñuñ kavsine lâkin
Gamzeñ ki ata oklarını kec düşe da'vâ
Dünyâ diledi kimi kimi Huld ile havrâ
Bu dil seni maksûd idiniüp kıldı temennâ
Agzundan akar söz yirine dürr ü cevâhir
Rıdvân idicek la'l-i lebüñ vasfını inşâ (3067-3073)

17. Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Gazel

Kanâ't hoş ticâretdür kim oldur taht-ı eyvânî
Bulur az kût ile kuvvet bilürsin rûh-ı insânî
Eger hayvân-sıfat olsañ olursın tîre hem-çün hâk
Melâyik-tab' olursañ ger olasın şem'-i tâbânî

*Tecellî nûrını her dem eger gönlüñde isterseñ
Gerek mahv idesin sende olan evsâf-ı hayvânı
Hemîn 'Attâr ile Sa'dî bilür güftâr-ı Rıdvân'ı
Kemâle ireli sözi bulunmaz fikr-i Selmânî
Îlâhî hâcetüm bu kim seniñ 'afvüñla mahv ola
Ne defter kim siyâh itdüm düzince ben bu dîvânı (3296-3300)*

18. Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
*Pend-nâme
Ele girmiş iken fırsat eliñden koma ihsânı
Bugünüñ yarına koma ki dünyâ fânidür fânî
Sabâdan öyle beñzer kim hazân ahvâlini tuymuş
Kim ol korkuyula yanmış teninde lâlenüñ kanı
Bu çarhuñ Zâl'ine döymez hezârân Rüstem-i devrân
Cihân topraga salmışdur nice biñ Zâl-i Destân'ı
Seni nakkâş ger Çîn'üñ göreydi bu cemâl ile
Olaydı vâlih ü hayrân kalem sanup elin Mânî
Yakardı oda dîvânın yile virürdi evrâkın
Bugün Selmân ile Sa'dî işitse şî'r-i Rıdvân'ı (3334-3338)*

19. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
*Kalmışamdur bî-ser ü sâ mân dirîg
İrmemişdür derdüme dermân dirîg
İşidüp nâlânım eflâk iñledi
Uş dönerler zâr u ser-gerdân dirîg
Gerçi çekdüm yollaruñ düşvârını
Bulmadum Âb-ı hayât âsân dirîg
Olmışam havf-ı ecelden muztarib
Kalmışamdur vâlih ü hayrân dirîg
İrmiş idi çarha eyvânım benüm
Kanı ol eyvân u ol dîvân dirîg
'Adlüm ile bu cihân âbâd iken
Zulm elinden olmuşam vîrân dirîg
Hil'at-i sultânı tâc-ı Hüsrev'i
Terk idüben gitmişem 'uryân dirîg (8082-8088)*

Çift Şekilli Şiir: *İskendernâme*'nin mukaddime kısmında "Der-Tevhîd-i Bârî 'Azze ve Celle" başlığı altında 12 beyitlik tevhit konulu bir şiir vardır. Eserle aynı vezinde olan şiirin daha ilk bakışta kafiye düzeni itibarıyla farklılık arz ettiği hemen anlaşılır. Bütün beyitleri birbiriyle kafiyeli olan bu şiirin Rıdvân'ın *Divan*'ında da benzerleri mevcuttur. *Divan*'ı oldukça iyi bir incelemeyle yayımlayan Halil Çeltik, "Çift Şekiller: Gazel mi Mesnevi mi?" başlığı altında bu türden dört şiiri örnek olarak verir ve şöyle bir değerlendirme yapar:

"Söz konusu gazelleri, divandaki diğer gazellerden farklı kılan, kafiye ve redif yapılarıdır. Bu şiirler biraz uzaktan sadece kafiye düzenlerine bakıldığında, her mısra aynı sesle bitmekte ve "aa aa aa aa" kafiyeli müselsel, musarra gazel veya bir bent görünümü ortaya çıkmaktadır. Ancak her beytin kafiyesi biraz daha yakından dikkatle incelendiğinde, gazeldeki kafiye bütünlüğünden ziyade, her beytin kendi içinde birer matla gibi kafiyelendiği ve bu açıdan beyitler arasında gerçekte kafiye birliği bulunmadığı görülür. Bu durumda her beytin kafiyesi "aa bb cc dd" biçiminde mesnevi gibi görünür. Dolayısıyla bu şiirler, her mısra aynı sesle bittiği için müselsel/musarra gezeli; her beyit kendi içinde ayrı kafiyeli gibi görüldüğü için de mesnevi olarak değerlendirilebilir. Şair, bunları gazeller arasına koyduğu için biz de metinde gazel olarak değerlendirmeyi tercih ettik." (Çeltik, 2011: 39-40).

Aşağıda metni verilen şiir, Çeltik'in sözünü ettiği bu tür şiirlere benzemektedir. Bu kısım eserle aynı vezindedir ve mesnevinin bir parçası durumundadır. Ancak Rıdvân'ın *Divan*'ındaki örneklerden ve yukarıdaki açıklamalardan hareketle şiir "müselsel/musarra kaside" olarak da düşünülebilir. Şiir şöyledir:

*Der-Tevhîd-i Bârî 'Azze ve Celle
Her söze çün ism-i Hak virür kemâl
Feth-i bâb eyler anuñla Zü'l-celâl
Kâdir ü Gaffâr u mahmûdü'l-fi'âl
'Âlim ü Rezzâk u Hayy u bî-misâl
Hem Ezel'dür Lem-yezel hem Lâ-yezâl
İRmez aña tâ ebed naks u zevâl
Kâf ile nûndan yaradup hatt u hâl
Lutf u kahrından ider bedr ü hilâl
Yir ü gök nûrından oldı mâl-e-mâl
Kudreti altında encüm mâh u sâl
Birligine oldı şâhid cümle dâl
Kibriyâsında melek saff-ı ni'âl
Gâh gülğün oldı gülzâr-ı hayâl
Gâh pür-hûndur ciger âhû misâl
Gâh tennûr oldı tûfân mâl-e-mâl
Gâh nârı kıldı büstân-ı zülâl
Halk ile kudret senüñ iy pür-kemâl
Rahmet ü fazl u kerem 'izz ü celâl
Çün Muhammed'dür habîb-i Zü'l-celâl
Andan aldı mihr ü meh nûr-ı cemâl
Hürmetine lutfuñ it Rıdvân'a mâl
Dest-gîr ol fazluñı idiüp nevâl
Hem beyân it ma'ni-i hüsn-i makâl
Senden irdi çün baña fazl u kemâl (67-78)*

2.2. Vezin

İskendernâme remel bahrinin Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle kaleme alınmıştır. Diğer nazım şekilleriyle birlikte eserde kullanılan vezinler şöyledir:

Hezec Bahri

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (1 kaside, 2 gazel)

Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün (6 gazel)

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün (1 gazel)

Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün (1 gazel)

Remel Bahri

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (1 gazel)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (1 kaside, 4 gazel)

Muzârî Bahri

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün (1 gazel, 1 beyit)

Müctes Bahri

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (2 gazel)

Mütekârib Bahri

Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün (1 gazel)

Ahmed-i Rıdvân'ın bazı yerlerdeki aksamalar dışında vezni kullanma konusunda başarılı olduğu söylenebilir. Eserin hacmi düşünüldüğünde bu tür aksamaların oran itibarıyla önemli bir yekûn oluşturmadığı ya da birkaç yer haricinde rahatsızlık verici boyutta olmadığı görülür. Şairin,

*Meclis idüp sâkiler devr eyledi
Bunlara tanışdı sözün söyledi (1919)*

*Zîre olmuşlardur anlar rûh-ı pâk
Anları fikr eylemek ecsâm-ı hâk (7763)*

beyitlerindeki "sâkî" ve "zîrâ" kelimelerinde olduğu gibi zaman zaman vezni tutturmak için zihafa başvurduğu olmuştur. Eserde, imale-i maksureye sıkça rastlanır. Çok olmamakla birlikte üçüncü beyitteki "tag" kelimesinde olduğu gibi imale-i memdude örnekleri de vardır:

*Adıyla giñiş oldu cism-i teng
Heşt cennet ismiyle buldı reng (108)*

Birisi anuñ refik-i gârdur

Birisi ser-leşker-i envâridur (154)

Kimisi didi nişânı tagda

Kimisi didi ki gördüm bâgda (2378)

Rıdvân'ın sıklıkla başvurduğu yöntemlerden biri de sesliyle biten bir kelimedenden sonra yine sesliyle başlayan başka bir kelime geldiğinde bir sesi düşürmek suretiyle yaptığı vasl, yani ulamadır. Bu uygulamanın ile, ki, ve, ol, ise, için vs. kelimelerin geçtiği yerlerde daha çok olduğu görülür:

Dâyimâ pîşe'yle zıkr-i Kirdgâr

Her zamân zâkir gerekdür merd-i kâr (105) (pîşe eyle)

Sünnetin tut k'ehl-i devlet olasin

Şer'ine gir kim sa'âdet bulasin (158) (ki ehl-i)

Olduğu'çün cümle işde ol tamâm

Adına dinild'anuñ fahr-i enâm (177) (olduğu için, dinildi anuñ)

Ger merâtib virdi'se Ma'bûd aña

Gam degül virdi Hudâ maksûd aña (263) (virdi ise)

Tübbet ü Mükrân'la v'Almalık u Çîn

Ürigenc ile Hutâ Maşrık-zemîn (3806) (ve Almalık)

Şair vezne uyabilmek için bahr, deyr, hayr, 'azl vs. kelimeleri bahr, deyr, hayır, 'azil şeklinde bir sesliyle kullanma yoluna gitmiştir. Ancak bu tür kelimeler mısra sonlarında olduğunda ahengi ve kafiyeyi bozan bazı örneklerin çıkmasına neden olur. Diğer taraftan vezin için bazı seslerin eksiltildiği örneklere de rastlanır:

Bir bahurdur kim 'acâyib çok durur

Lîkin ol bahruñ kerânı yok durur (5297)

Didi Hızr aña budur ahvâl-i dehr

Kimseye mihr eylemez eyler kahır (7479)

Bu mudı fikrüñ beni zâr idedüñ

Göñlümi alup da koyup gidedüñ (1658)

Aşağıdaki beyitte olduğu gibi bazen vezin zoruyla okuyuşu ve ahengi zorlayan söyleyişlere de rastlanır:

Başı ucında komuş bir la'l levh

Kim bulurdu görmesinden rûh revh (7973)

2.3. Kafiye

Çok kafiyeli nazım şekillerinden olan mesnevilerdeki kafiye çeşitliliği ve rahatlığını Ahmed-i Rıdvân'ın eserinde de görmek mümkündür. Şair, ahengi bazen

kafiyeye bazen rediflerle bazen de her ikisini kullanarak sağlar. Bunu yaparken zaman zaman anlam, kelime ve kafiye oyunlarına da müracaat eder. Örneğin aşağıdaki beyitlerde şair "sağışı/sag işi", "işide/iş ide", "câhile/câh ile", "işine/işi ne", "öginür", "ala idi", "yirine" vd. cinaslı kafiyelerle kulağa hoş gelen bir ahenk yakalamıştır:

*Leşker iltem Rûm'a küncüüd sağışı
Seçesin tâ kim çürükden sag işi (1078)*

*Nâ-gehân bu hâli atañ işide
Öykeyile añsuzın bir iş ide (1408)*

*Hâsıl itmiş terbiyet birle kemâl
Terbiyetsüz âdemîyi sen kem al (2135)*

*'Âkil olan minnet itmez câhile
'Âkil olmaz câhil olan câh ile (2312)*

*Anı di tafsîl ile işidelüm
Aña göre biz dahi iş idelüm (4936)*

*Ol zamân oldu peşîmân işine
Bî-fikir iş işleyenüñ işi ne (4981)*

*Halk-ı 'âlem bülbül ol gülzâr idi
Gülşeninde hüsninüñ gül zâr idi (5423)*

*Gitdi Dârâ geldi oğlu yirine
Yirine gelen de âhir yirine (475)*

*Gerçi kim cehlinden âdem öginür
Bu degirmen içre âhir öginür (1285)*

*Âl iderdi gözleri ala idi
Alı ile 'âlemi ala idi (1370)*

*Aza uyup kişi kim yoldan aza
Lâ-cerem çoğı dahi sayar aza (5195)*

*Tutalum tutduñ Sikender yirini
Assı ne çünkim gidersin yirini (5256)*

*Sunmasa hisse ecel desti ayak
Kişide ne el tutardı ne ayak (5349)*

Yukarıda şairin bütün beyitleri birbiriyle kafiyeli (-âl kafiyeli) 12 beyitlik bir şiirinden söz edilmişti. *İskendernâme*'nin farklı yerlerinde buna benzer başka beyitlere de rastlanır. Bu kısımlarda şairin beyitleri bir coşkunkluk içinde art arda sıraladığı söylenebilir. Bazı örnekler şöyledir:

*Ol 'acâyibler ki handân eyledüñ
Katrelerden ebr-i nîsân eyledüñ*

Terbiyetle dürri mercân eylediñ
Kûh içinde kâni peykân eylediñ
Lutf ile la'l-i Bedahşân eylediñ
Lâle-i nu'mânî handân eylediñ (116-118)

Mihr ü mâh u 'arş-ı 'âlî hakk' için
Ol vilâyetlerde vâlî hakk' için
Dîn-i İslâm-ı muhalled hakk' için
'Âlemüñ fahri Muhammed hakk' için
Haşra dek kâyim mü'ebbed şer' için
Şer'inüñ râhında asl u fer' için
Anuñ ashâbıyla âli hakk' için
Cümle ensâr u mevâlî hakk' için
Anuñ ile hicret iden hakk' için
Hak yolunda nusret iden hakk' için
'Âşıkuñ cânında yanan nâr için
Nârınuñ içindeki envâr için (1826-1831)

Ol durur terfîb ü âyîn eyleyen
Necm ile eflâkı tezyîn eyleyen
Lâleler haddini rengîn eyleyen
Sünbülüñ zülfini miskîn eyleyen
Bülbüli gül 'ışkına söyletdüren
Cümle mürgâna terahhum itdüren
Ahmed'üñ nûr u ziyâsı hakk' için
Ümmete mihr ü vefâsı hakk' için
Sıdk ile neşv ü nemâsı hakk' için
Hem salât-ı bî-riyâsı hakk' için
Kamu mazlûma du'âsı hakk' için
Hak'dan irişen belâsı hakk' için (1895-1900)

Rıdvân'ın *İskendernâme*'de tekrarı fark edilir olan bazı kafiye ve redif tercihleri göze çarpar. Örneğin "fıkr eylegil/zıkr eylegil", "endîşe kıl/pîşe kıl", "pîşesi/endîşesi" ve daha başka örnekler bu türdendir. Eserde "pîşesi/endîşesi" örneğine 7 yerde rastlanır:

Hep sehâvet olmuş idi pîşesi
Memleket fikriyidi endîşesi (623)

Halka dâyim hayr ola endîşesi
'Âleme ihsân ola hem pîşesi (6120)

Her biriniñ sora kâr u pîşesin
Aña göre fikr ide endîşesin (6707)

Oluban ayruks'anuñ endîşesi
Kendiyi yog itmek oldu pîşesi (6833)

'Adl idi 'âlemde dâyim pîşesi
Andan özge yogıdı endîşesi (7067)

Yogıdı gönlinde hıç endişesi
İşret idi rûz ile şeb pîşesi (7278)

Begleriñ almakdur evvel pîşesi
Soñra gine virmeyi endişesi (8210)

Eserde bazı kelimelerin kafiyeye uygun olması için küçük değişikliklere uğradığı da olur. Örneğin "seyl" kelimesi "sebîl", "yil" ve "bil" kelimeleriyle kafiye oluşturunca A nüshasındaki harekeden rahatlıkla anlaşılacağı üzere "sîl" şeklini alır. Yine "âşkâre" kelimesi de "eşkere" olur. Bu şekilde kafiyelenen beyit eserde dört yerde (242, 367, 704, 3481) geçer. Eserde diğer yerlerde "şimden girü" şeklinde kullanılan yapının kafiyede "şimden giri" şeklini alması ve buna benzer diğer ses değişmeleri ise zaten bilinen uygulamalardır:

Çün kıla sultân keremler leşkere
Şâh için cân baş vireler eşkere (242)

Bes akıtdı leşkerin Dârâ çü sîl
Tâ kim ide Kayser'üñ milkin sebîl (392)

Da'vet idüp katına İskender'i
Didi nevbetdür saña şimden giri (579)

İskendernâme'de aşağıda verilen ilk beyitte olduğu gibi kafiyeyi bozan beyitlere de rastlanır. Redifi "iş" olan beyitte "-âretdür" olması gereken kafiye yoktur. İlk mısrası "Nireye konarsa gâretdür işi" şekline girdiğinde düzelebilecek bu beyit herhâlde müstensih'in dikkatsizliğinden böyle yazılmıştır. Diğer taraftan nadir de olsa ikinci beyitteki gibi kafiye ve redifin hiç olmadığı örnekler de vardır. Son beyitteki "rây ile/Dârâ[b] ile" örneğinde ise farklı bir durum vardır. Burada yanlışlıkla isim Dârâb yerine Dârâ olarak yazılmıştır. Hâlbuki hikâyenin bu kısmında artık Dârâ ölmüş, yerine oğlu Dârâb geçmiştir. Nazımda "rây" yerine "râ" da kullanılabildiğinden şair kafiye ve redifi "râ(y)ıla" ve "Dârâ'(y)ıla" şeklinde düşünmüştür. Ancak böyle olduğunda anlam kafiyeye kurban gitmiş olacaktır:

Nireye konar ise gâret işi
Kanda kim vara hasâretdür işi (364)

Çünkü sûretdür ma'ânîye nişân
Oldı tahkîka bahâne ol hümmâm (902)

Sabr idüp kıldı tefekkür rây ile
Kim 'adâvet eyleye Dârâ[b] ile (625)

2.4. Bölümler ve Beyit Sayısı

Ahmed-i Rıdvân, *İskendernâme*'sini "Mukaddime", 17 "Destan" ve "Hatime" olmak üzere 19 bölüm hâlinde düzenlemiştir. Destanların hacmi anlatılan hikâyenin kısa ya da uzun oluşuna göre değişmektedir. Eserdeki en uzun destan hükümdarlar üzerinden İskender'den Osmanlı sultanı II. Bâyezîd'e kadarki tarihin anlatıldığı 1563 beyitlik 15. destandır. Hindistan seferinin anlatıldığı 7. destan ise 1467 beyitlik hacmiyle ikinci en uzun destan durumundadır. Bu destan uzunluğu ve olayları parça parça anlatması dolayısıyla 5 bölüme ayrılmış hâldedir. Bu iki destanı hacim itibarıyla İskender ve Gülşâh'ın aşklarının anlatıldığı 709 beyitlik 6. destan takip eder. En kısa destan ise İskender'in doğumu ve yetiştirilmesini konu alan 111 beyitlik 2. destandır.

Ahmed-i Rıdvân beyit sayısı hakkında eserinde bilgi vermemiştir. Eserin Rıdvân nüshasında 8092, Hayâtî nüshasında ise baştaki 200 beyitlik girişi saymazsak Rıdvân'la ortak olan kısımda 7444 beyit bulunmaktadır. Her iki nüshada da bazı varaklar eksiktir. Eksik olan bu kısımlar iki nüshadan tamamlandığında eser 8304 beyte ulaşmaktadır. Beyit sayılarıyla birlikte eserdeki bölümler, bu bölümlerde işlenen konular ve başlıklar şöyledir:

Mukaddime (1-336) bölümünün konusu tevhit, münacat, na't, devrin hükümdarına övgü, kitabın yazılma nedeni vs. hususlardır. Başlıklar: HÂZÂ İSKENDER-NÂME-İ RIDVÂN, Der-Tevhîd-i Bârî 'Azze ve Celle, Münâcât, 'Özr-i Günâh, Medh-i Resûl 'Aleyhi's-selâm, Fî-Medhi Hâtemü'l-enbiyâ Salavâtu'llâhi 'Aleyh, Der-Beyân-ı Hakîkât, Der-Beyân-ı Tazarru', Der-Beyân-ı Bâtın Ki bî-Harf [ü] Savtest, Matla'-ı Dâstân, Der-Medh-i Sultân Bâyezîd Hullidet Hilâfetühü, Kasîde-i Sultân Bâyezîd Hân, Şürû' be-Nazm-ı Kitâb.

1. destanın (337-500) konusu İran şahı Dârâ'nın Rûm ülkesini ele geçirmesi ve Feylekûs'la ilişkisidir. Başlıklar: Şürû' be-Nazm-ı Kısisa, Vefât-ı Dârâ ve Cülûs-ı Dârâb Şâh Peş-rev-i U.

2. destanın (501-612) konusu İskender'in doğumu ve yetiştirilmesidir. Başlıklar: Dâstân-ı Vilâdet-i İskender, Ber-Âmeden-i İskender ber-Cüvânî, Vefât-ı Feylekûs ve Zuhûr-ı İskender, Fi't-temsîl.

3. destanın (613-925) konusu İskender'in tahta oturması ve hakimlerden nasihat almasıdır. Başlıklar: Cülûs-ı İskender ber-Taht-ı Pâdşâhî, Der-Cevâb-ı Aristû, Cevâb-ı

Bukrât, Cevâb-ı Eflâtûn, Cevâb-ı Sokrât, Cevâb-ı Hızır 'Aleyhi's-selâm, Nasâyih-i Eflâtûn, Nasâyih-i Aristû, Nasâyih-i Bukrât, Nasâyih-i Sokrât, Takrîr-i 'Arz-ı Nasîhat-i Hükemâ, Der-Temsîl ve Hâtime-i Dâstân.

4. destanın (926-1113) konusu İskender ve Dârâb arasındaki ilişki, iki hükümdarın karşılıklı restleşmeleridir. Başlıklar: Matla'-ı Dâstân, Dâstân-ı İskender ve İzhâr-ı 'Adâvet bâ-Dârâb, Ta'bîr-i Cevâb-ı İskender, Resûl Firisten-i Dârâb be-İskender Bâr-ı Dûvüm, (Başlık).

5. destanın (1114-1330) konusu İskender'le Dârâb arasındaki savaştır. Başlıklar: (Başlık), (Başlık), Kıssa-i Mâhâr u Mâhyâr, Der-Temsîl ve Hâtime-i Dâstân, Fî-Dem-i Elest.

6. destanın (1331-2040) konusu İskender'in elçi kılığında Sîstân'a gidişi ve Gülşâh'la olan aşkıdır. Başlıklar: Matla'-ı Dâstân, Reften-i İskender be-Resûl Sîstân, Sıfat-ı Duhter-i Zeresb, Hikâyet-i Gül-şâh, Bâzger-i Dîden-i İskender ez-Sîstân, Gazel, Nâme Nüvisten-i İskender be-Gül-şâh, Gazel, Gazel, Ve Lehu Eyzan, Peygâm-ı Gül-şâh bâ-İskender, Gazel, Gazel, Ve Lehu Eyzan, Firistâden-i İskender Aristûrâ ber-Sîstân Berây-ı Gül-şâh, Reften-i İskender be-Vilâyet-i Sîstân, Meker-kerden-i İskender be-Kal'a-i Zeresb, Nâme Nüvisten-i İskender be-Gül-şâh, Şîr-Goften-i İskender, Gazel, Münâcât, Cevâb-nâme Nüvisten-i Gül-şâh be-İskender, Gazel, Gazel, Gazel, Ve Lehu Eyzan, Tezevvüc-kerden-i İskender bâ-Gül-şâh.

7. destan 1. Bölümün (2041-3024) konusu İskender'le Keyd'in mektuplaşmaları, Keyd'in gönderdiği değerli hediyeler ve İskender'in Hintli feylesof ve tabibi imtihan etmesidir. Başlıklar: Matla'-ı Dâstân, Dâstân-ı 'Azîmet be-Memâlik-i Hindûstân, H'âb-dîd-i Keyd-i Hindî, (Başlık), (Başlık), (Başlık), (Başlık), (Başlık), (Başlık), (Başlık), (Başlık), (Başlık), (Başlık), Keşf-i Remz Ki Miyân-ı Hakîm ü İskender Şeh, Der-İstidlâl-i Tevhîd, Su'âl ez-Tevhîd, Su'âl-i İskender ez-Keşf-i Âferîniş-i 'Âlem, Cevâb-ı Su'âl, Heft Seyyârât, Beyân-ı Çarh-ı Heftüm, Beyân-ı Çarh-ı Şeşüm, Beyân-ı Çarh-ı Pencüm, Beyân-ı Çarh-ı Çehârüm, Beyân-ı Çarh-ı Süvüm, Beyân-ı Çarh-ı Dûvüm, Beyân-ı Çarh-ı Yeküm, Beyân-ı 'Anâsır u Cihât u Âbâ vü Ümmehât u Ma'âdin ü Hayvânât, Der-Beyân-ı Sitâregân, Der-Beyân-ı Nahs u Sa'd-ı Sitâregân, Su'âl-i İskender ez-Mekâdîr-i Ecsâm, Der-Beyân-ı Küre-i Arz, Der-Beyân-ı Küre-i Nâr, Der-Beyân-ı Mikdâr-ı Felek-i Kamer, Der-Beyân-ı Mikdâr-ı Cirm-i Kamer, Der-Beyân-ı

Mikdâr-1 Felek-i 'Utârid, Der-Beyân-1 Mikdâr-1 Cirm-i 'Utârid, Der-Beyân-1 Felek-i Zühre, Der-Beyân-1 Mikdâr-1 Cirm-i Zühre, Der-Beyân-1 Felek-i Âftâb, Der-Beyân-1 Mikdâr-1 Cirm-i Âftâb, Der-Beyân-1 Felek-i Mirrîh, Der-Beyân-1 Mikdâr-1 Mirrîh, Der-Beyân-1 Felek-i Müşterî, Der-Beyân-1 Mikdâr-1 Cirm-i Müşterî, Der-Beyân-1 Felek-i Zühal, Der-Beyân-1 Mikdâr-1 Cirm-i Zühal, Der-Beyân-1 Mikdâr-1 Kevâkib-i Felek, Der-Beyân-1 Şerh-i Su'ûd u Nuhûs-1 Seyyârât, Der-Kemmiyyet-i Sevâbit, Der-Beyân-1 (...), Su'âl-i Şeh Ân Feylesûf Ki Âferîniş Çend Müddet, 'Ubûdet Giriften ez-Girîsten-i Gül Vakt-i Gül-âb Giriften, Dâstân, Der-Mezemmet-i Ba'zı 'Ulemâ Ki ber-Hilâf-1 'İlm 'Amel Mîkoned, Su'âl-i İskender ez-Hakîkât-i İnsân, Der-Beyân-1 Nefs ü Rûh, Der-Beyân-1 Hâl-i Cism-i Âdemî, Der-Beyân-1 Keyfiyyet-i Nefs, Der-Beyân-1 Ahlât, Der-Beyân-1 Mizâc, Der-Beyân-1 Terkîb-i Beden-i İnsân ve 'Acâyib-i Ân be-Tarîk-1 Rumûz, Der-Beyân-1 Rumûz u 'Acâyib Ki Beden-i İnsân ve Beyân-1 İstidlâl-i Sâni', Der-Beyân-1 Sebeb-i Maraz, Der-Temsîl, Der-Beyân-1 Rûh, Kelâm-1 Hikmet der-Nazar-1 İtibâr ve Mev'ize ve Tevhîd, Su'âl-kerden-i İskender ez-Hakîkât-i İnsân, Cevâb-1 Su'âl-i Zülkarneyn, (Başlık). 2. Bölümün (3025-3105) konusu İskender'in kurdurduğu büyük eğlence meclisidir. Başlıklar: Sıfat-1 Bezm-i İskender, Gazel, Gazel, Gazel, Zikr-i 'Atâ-yı İskender ve Nevâziş-i U. 3. Bölümün (3106-3203) konusu İskender'in işreti ve Hint dağlarında avlanmasıdır. Başlıklar: Matla'-1 Dâstân, Hikâyet-i Bebr Küşten-i İskender, Peleng Küşten-i İskender, Fi't-temsîl. 4. Bölümün (3204-3318) konusu İskender'in Fûr Şah üzerine yürüyüşüdür. Başlıklar: Matla'-1 Dâstân, Gazel, Fi't-temsîl. 5. Bölümün (3319-3508) konusu İskender'in Sind mülkünde ejderha öldürmesidir. Başlıklar: Matla'-1 Dâstân, Pend-nâme, Der-Takallüb-i Dünyâ ve Fât-1 Rûzgâr, Der-Sıfat-1 Bahâr ve İstivâyı Leyl ü Nehâr ve Ejderhâ-Küşten-i İskender, Fi't-temsîl, Der-Beyân-1 Ecnâs-1 Fazâyil, Der-Beyân-1 'İffet der-Ecnâs-1 Fazâyil, Der-Şerh-i Şecâ'at ez-Tehzîb-i Ahlâk, Der-Sıfat-1 Hayâ ez-Mekârim-i Ahlâk, Der-Sıfat-1 'Adl ez-Ecnâs-1 Fazâyil, Der-Tahrîs-i Mekârim-i Ahlâk, Hâtimet-i Dâstân ve Münâcât.

8. destanın (3509-3942) konusu İskender'in Hint ve Sind bölgesindeki adalara yaptığı geziler ve buralarda gördüğü acayip varlıklardır. Başlıklar: Matla'-1 Dâstân, Reften-i İskender be-Cezâyir-i Sind, Reften-i İskender be-Cezîre-i Râyic, Resîden-i İskender be-Kûh-1 Mârân, Sıfat-1 Tûtî Ki Sühan-Güft bî-Ta'allüm, Sıfat-1 Dıraht-1 Kâfûr Ki der-Ân Cezîre Bûde, Şerh-i Cezîre-i Râmenî ve 'Acâyibât, Resîden-i İskender be-

Cezîre-i Vâk[vâk], İstidlâl ber-Vücûd-ı Sâni'-i 'Âlem, Resîden-i İskender be-Cezîre-i Benâ[n], Resîden-i İskender be-Cezîre-i Etvâr, Su'âl-i İskender ez-Hâl-i Deryâ, Su'âl-i İskender ez-'Acâyib-i Deryâ, Beyân-ı Sıfat-ı Mâhî ve Hâssıyyet-i U, Sıfat-ı Harçeng ve Hâssıyyet-i Ân, Der-Sıfat-ı Hayvânî Ki Hûneş Müşg Mîşved, Sıfat-ı Nûr be-Sûret-i Mürğ-i Deryâ Bedîd Mîşved, Der-Sıfat-ı Mâhî-i Pîl-Ser, Der-Sıfat-ı Mâhî-i Âdemî-Rûy, Sıfat-ı Mâhî Ki Çün Mürğ der-Hevâ mî-Pered ve ez-Deryâ mî-Reved Tâ-Rûz Bâz mî-Âyed, Sıfat-ı Mürğ-i Semender, Binâ-kerden-i İskender Serendîbrâ, Sıfat-ı Cezîre-i Lengâvûs, Sıfat-ı Kal'a-i Tüneyn, Beyân-ı Sıfat-ı Çâh Ki ez-Katre-i Âteş-i Seng-i Siyâh ü Sepîd Mîşved, Der-Katre-i İ'tiyâr, Der-Temsîl ve Mev'ize, Zikr-i Vâdî-i Elmâs, Resîden-i İskender be-Kasr-ı Billûr, Kasd-kerden-i İskender be-Milk-i Çîn ve Dîden-i 'Acâyib-i Ân, Sıfat-ı [Bezm]-i Zü'l-karneyn, Su'âl-kerden-i İskender ez-Behrâm-ı Hakîm, Cevâb-ı Hakîm be-İskender, Beyân-kerden-i Behrâm-ı Hakîm be-İskender Âferîniş-i 'Âlem, Der-Beyân-ı Bahr-ı Okyânûs ve Keyfiyyet-i Hâl-i Ân Mevzi', Der-Beyân-ı Tarîk-ı İstidlâl be-Vücûd-ı Sâni'-i bî-Kelâm, Der-Temsîl-i Tevhîd ve Hâtime-i Dâstân, Der-Beyâz.

9. destanın (3943-4240) konusu İskender'in Maşrık'a, Keşmîr'e ve Tagargar'a gidişi, Yecüc ve Mecüc kavmine karşı set yaptırmasıdır. Başlıklar: Matla'-ı Dâstân, Dâstân-ı Reften-i İskender be-Maşrık ve Dîden-i 'Acâyib, Sıfat-ı Sengî Ki be-Dân Cinn ü 'Afârît Müsahhar Mîşved, Beyân-ı Terkîb-i Cevâhir [ü] Dürr-i Ma'âdin, Resîden be-Ma'den-i Hâr-ı Çînî, Beyân-ı Keyfiyyet-i Ma'den ve Husûl-i Zîbak u Kükürd, Beyân-ı Husûl-i Zer ü Sîm, Beyân-ı Husûl-i Mis, Beyân-ı Husûl-i Kal'ay, Beyân-ı Husûl-i Âhen ü Sürb, Beyân-ı Husûl-i Hâr-ı Çînî, İ'tirâz ber-Kavl-i Eflâtûn ve İstidlâl-i Sâni', Der-Tahrîs be-Nazar-ı İ'tiyâr, Reften-i İskender be-Memâlik-i Kışmîr, Da'vet-kerden-i İskender İşân râ be-İslâm ve Kabûl-i Münkîrân, Sıfat-ı Bezm-i İskender, Resîden-i İskender be-Vilâyet-i Tagargar, Beyân-kerden-i İskender Sedd-i Ye'cüc ve Me'cüc, 'İbret, Der-Temsîl [ve] Hâtimet-i Dâstân, Der-Şeref ü Tevâzu' ve Mezemmet-i Tekebbür.

10. destanın (4241-4476) konusu İskender'in cinler, şeytanlar, devler ve Rûslarla savaşımasıdır. Başlıklar: Dâstân-ı Muhârebe-i İskender bâ-Leşker-i Şeyâtîn, İctimâ'-ı Şeyâtîn be-Ceng-i İskender, Ceng-kerden-i İskender bâ-Rûs, Masâff-kerden-i İskender bâ-Leşker-i Şeyâtîn, Münhezim-Şoden-i Cinn ez-İskender, (Başlık), Fi't-temsîl, Hâtime-i Dâstân ve Münâcât.

11. destanın (4477-4698) konusu İskender'in Mısır'a gidişi, burada gördüğü acayiplikler ve yaptığı işlerdir. Başlıklar: Dâstân-ı Reften-i İskender be-Mısır Dîden-i 'Acâyib-i Ân, Matla'-ı Dâstân ve Binâ-kerden-i İskender Semerkand ve Mervrâ, Dîden-i İskender Nîlrâ Ki der-Vey Envâ'-ı Sûrethâ Bûd, Dîden-i İskender Ehrâm ve Mısır u 'Acâyib, Beyân-ı Mikdâr u Ahvâl-i U, Der-Beyân-ı Sıfat-ı Nîl, Binâ-kerden-i İskenderiyyerâ, (Başlık), Fî-Zemmi'd-dünyâ ve 'Ademi Bekâ'ihâ, Hâtime-i Dâstân be-Du'â.

12. destanın (4699-5077) konusu İskender'le Magrip melikesi Kaydâfe arasında geçen olaylardır. Başlıklar: Dâstân-ı İskender bâ-Kaydâfe-i Melike-i Magrib ve Hîle-i U be-Kaydâfe, Su'âl Cevâb, Su'âl ez-'Utârid, Cevâb-ı Su'âl, Su'âl ez-Zühre, Cevâb-ı Su'âl, Su'âl ez-Mirrîh, Cevâb-ı Su'âl, Su'âl ez-Müşterî, Su'âl Cevâb, (Başlık), Su'âl ez-Zühal, Cevâb-ı Su'âl, Matla'-ı Dâstân-ı Kaydâfe, Âgeh-şoden-i Kaydâfe ve Firistâden-i Nakkâş be-Mısır, Kâsid Firistâden-i İskender be-Nezd-i Kaydâfe, Reften-i İskender be-Vilâyet-i Magrib, Resîden-i İskender be-Kal'a-i Şâh-ı Varka, Giriftâr-şoden-i Kanderûş-ı Püser-i Kaydâfe be-Dest-i İskender, Rehâ-kerden-i İskender Kanderûşrâ Resîden-i Haber be-Kaydâfe, 'Ahd-kerden-i İskender be-Nezd-i Kaydâfe, Hâtime-i Dâstân be-Mevâ'iz.

13. destanın (5078-5317) konusu İskender'in o zamana kadar aldığı yerler ve başka alınacak yer olup olmadığı konusunda yapılan deniz seyahatidir. Başlıklar: Dâstân-ı Cüsten-i İskender Milk-i Diğer-i Bîrûn-ı Heft İklîm, (Başlık), İrâz-kerden-i İskender ez-Nasâyih-i Vezîr, Der-Mevâ'iz ve Tahrîs ber-İktisâb-ı Fazâyil, Der-İstidlâl be-Tevhîd, Der-Temsîl-i Dâstân, Der-Münâcât.

14. destanın (5318-6001) konusu ilk hükümdar Keyûmers'ten İskender'e kadarki zamanda yaşamış hükümdarlar üzerinden anlatılan cihan tarihidir. Başlıklar: Dâstân-ı Su'âl-kerden-i İskender ez-Ahvâl-i Mülûk-ı U Bûdend, Matla'-ı Dâstân, Su'âl-kerden-i İskender be-Eflâtûn ez-Ahvâl-i Kırânât, Zikr-i Pâdşâh-ı Keyûmers Ki Evvel-i Mülûk Bûd, Zikr-i Pâdşâh-ı Hûşeng, Zikr-i Pâdşâh-ı Tahmûres-i Dîv-Bend, Zikr-i Pâdşâh-ı Cemşîd, Gürîhten-i Cemşîd ez-Dahhâk ve Keyfiyyet-i 'Âkıbet-i Hâl-i U, Zikr-i Sıfat-ı Mârân Ki der-Dûş-ı Dahhâk Bûd, Zikr-i Vilâdet-i Efrîdûn, Zuhûr-ı Ferîdûn-ı Ferruh, Zuhûr-ı Gâve, Ceng-kerden-i Ferîdûn be-Ceng-i Dahhâk, Reften-i Ferîdûn be-Ceng-i Dahhâk, Fî't-temsîl, Zikr-i Pâdşâh-ı Efrîdûn ve Helâk-i Dahhâk, Vilâdet-i Halîl 'Aleyhi's-selâm, Zikr-i Pâdşâh-ı Menûçehr, Zikr-i Pâdşâh-ı Nevzer ü Sîret-i U Helâk-

şoden-i U der-Dest-i Efrâsiyâb, Zuhûr-ı Efrâsiyâb der-Zamân-ı Nevzer bin Menûçehr, Zikr-i Pâdşâh-ı Tâmasb, Zikr-i Pâdşâh-ı Keykubâd, Zikr-i Pâdşâh-ı Keykâvûs bin Keykubâd, Zikr-i Vâkı'a-i Siyâvuş-ı Püser-i Keykâvûs, Sıfat-ı Duhter Ki Keykâvûs Sitânde Bûd, (Başlık), Zikr-i Keyhüsrev, Zikr-i Pâdşâh-ı Lührâsb, Zikr-i Pâdşâh-ı Güştâsb ve Zuhûr-ı Zerdüşt, Reften-i İsfendiyâr be-Heft Hân, Hîle-kerden-i İsfendiyâr ve Giriften-i Kal'a-ı Heft Hân, Dâstân-ı Güştâsb İsfendiyârâ be-Ceng-i Rüstem, İntikâm-kerden-i bâ-İsfendiyâr, Zikr-i Pâdşâh-ı Behmen bin İsfendiyâr, Fi't-temsîl, (Başlık), Zikr-i Pâdşâh-ı Dârâ, Zikr-i Pâdşâh-ı Dârâb bin Dârâ.

15. destanın (6002-7565) konusu İskender'den Osmanlı sultanı II. Bâyezîd'e kadar gelip geçen hükümdarlardır. Başlıklar: Matla'-ı Dâstân, Zikr-i Dâstân-ı Ba'd ez-İskender H'âhend Âmeden, Zikr-i Pâdşâh-ı Eşgevân u Şâbûr ve 'İsî 'Aleyhi's-selâm, Zikr-i Pâdşâh-ı Derzîn ve Pîjen ve Cevder, Zikr-i Pâdşâh-ı Hürmüz Dâred, Zikr-i Pâdşâh-ı Erdeşîr, Zikr-i Pâdşâh-ı Hürmüz, Zikr-i Pâdşâh-ı Behrâm, Zikr-i Pâdşâh-ı Behrâm bin Behrâm Hâbt der-Memleket, Zikr-i Pâdşâh-ı Nersî ve Müddet-i 'Ömr-i U, Zikr-i Ma'dûlî-i Nersî ve Pâdşâh-ı Şâbûr, Zikr-i Pâdşâh-ı Yezdecird, Zikr-i Pâdşâh-ı Behrâm-ı Gûr, Zikr-i Pâdşâh-ı Yezdecird, Zikr-i Pâdşâh-ı Pîrûz bin Yezdecird, Zikr-i Pâdşâh-ı Belâş, Zikr-i Pâdşâh-ı Kubâd, Zuhûr-ı Mejdek-i Dehrî, Zikr-i Pâdşâh-ı Nûşînevân, Zikr-i Vilâdet-i Hâtemü'n-nebiyyîn ve Seyyidü'l-mürselîn Muhammed 'Aleyhi's-selâm, Zikr-i Pâdşâh-ı Hürmüz, Zikr-i Pâdşâh-ı Pervîz ve Beyân-ı Nübüvvet-i Muhammed, Der-Beyân-ı Evsâf-ı Muhammed 'Aleyhi's-selâm, Hikâyet-i Pîrûz ve Ahvâl-i U bâ-Peygâm-ber 'Aleyhi's-selâm, Zikr-i Pâdşâh-ı Tûrân-duht, Zikr-i Pâdşâh-ı Erzevâmîd, Zikr-i Pâdşâh-ı Ferruh, Zikr-i Pâdşâh-ı Yezdecird, Zikr-i Pâdşâh-ı Ebû Bekr Sıddîk Radiya'llâhu 'Anh, Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn 'Ömer Radiya'llâhu 'Anh, Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn 'Osmân Radiya'llâhu 'Anh, Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn 'Alî Radiya'llâhu 'Anh, Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn Hasan Radiya'llâhu 'Anh, Zikr-i Mu'âviye, Zikr-i Yezîd ve Şehâdet-i Emîrû'l-mü'minîn Hüseyin, İmâret-i Mu'âviye bin Yezîd, Âmeden-i Mervân, Zikr-i 'Abdü'l-melik ve Zuhûr-ı Yûsuf-ı Haccâc, Zikr-i Velîd bin Yezîd, (Başlık), Zikr-i 'Ömer bin 'Abdü'l-'azîz, Zikr-i 'Abdü'l-melik, Zikr-i Hişâm, Zikr-i İmâret-i Velîd bin Yezîd, Zikr-i İmâret-i Yezîd bin Velîd, Zikr-i Hilâfet-i İbrâhîm bin Velîd, Zikr-i Hilâfet-i Mervân-ı Har Zulm ü Ta'addî-i U, Zikr-i Hilâfet-i Ebu'l-Müslim, Zikr-i Hilâfet-i Ebu'l-'Abbâs, Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn

Ca'fer, Zikr-i Hilâfet-i Mehdî, Zikr-i Yûsuf-ı Mülhid-i Nâ-pâk ve Da'vî-kerden-i U, Zikr-i Hilâfet-i Hâdî, Katl-i Yaktîn der-Dest-i Hâdî Vefât-ı U ve Hilâfet-i Hârûnü'r-reşîd, Hurûc-ı Hazer der-Zamân-ı Hârûnü'r-reşîd, Zikr-i Hilâfet-i Emîn, Zikr-i Hilâfet-i İbrâhîm bin Mehdî, Zikr-i Hilâfet-i Me'mûn, Zikr-i Hilâfet-i Ebû İshâk ve Hurûc-ı Hurremiyân ve Da'vî-i Zindîka-kerden, Zikr-i Hilâfet-i Vâsık-ı Bi'llâh, Zikr-i Hilâfet-i Mütevekkil, Zikr-i Hilâfet-i Muntasır, Zikr-i Hilâfet-i Ahmed-i Müsta'în, Zikr-i Hilâfet-i Mu'tez, Zikr-i Hilâfet-i Mehdî, (Başlık), Zikr-i Hilâfet-i Muktasıd, Zikr-i Hilâfet-i Müktefî, Zikr-i Hilâfet-i Muktedir, Zikr-i Hilâfet-i Kâhir, Zikr-i Hilâfet-i Râzî, Zikr-i Hilâfet-i Müttakî, Zikr-i Hilâfet-i Müstekfî, Zikr-i Hilâfet-i Mutî' Bi'llâh, Zikr-i Hilâfet-i Tâyi' Bi'llâh, Zikr-i Hilâfet-i Kâdir, Zikr-i Hilâfet-i Kâyim Bi'llâh, Zikr-i Hilâfet-i Muktedir, Zikr-i Hilâfet-i Müstazhir, (Başlık), Zikr-i Hilâfet-i Müstencid, Zikr-i Hilâfet-i Râşid, Zikr-i Hilâfet-i Müstagnî, Zikr-i Hilâfet-i Nâsır min-'İndi'llâh, Zikr-i Hilâfet-i Kâhir, Zikr-i Hilâfet-i Mu'tasım, Zikr-i Hilâfet-i Çingiz Hân, Zikr-i Zuhûr-ı Hülâgû, Zikr-i Pâdşâh-ı Geyhutu, Zikr-i Zuhûr-ı Abaka, Zikr-i Pâdşâh-ı Ahmed Şâh, Zikr-i Zuhûr-ı Argun, (Başlık), Zikr-i İmâret-i Gâzân Hân, Zuhûr-ı Mehemed Hudâ-bende, Zikr-i İmâret-i Olcayitu, Zikr-i İmâret-i Bû Sa'îd, Zikr-i İmâret-i Şeyh Hasan, Zuhûr-ı Şeyh Hasan Küçük, Zuhûr-ı Melik Eşref, Zikr-i İmâret-i Cânî Hân, 'Arûs-kerden-i Cânî Duhter-i Eşrefrâ, Zuhûr-ı Birdi Hân, Zikr-i Zuhûr-ı Ahîcuk, Zuhûr-ı Sultân Üveys, Zuhûr-ı Velî, (Başlık), Zikr-i Zuhûr-ı Şeyh Hasan, Zikr-i Pâdşâh-ı Sultân Ahmed, Zikr-i Zuhûr-ı Timur, Nusret-nâme-i 'Osmân, Zikr-i Sîret-i Sultân 'Alâ'e'd-dîn Rahmetu'llâhi 'Aleyh, Zikr-i Zuhûr-ı Ertugrul, Zikr-i Zuhûr-ı 'Osmân, Zikr-i Pâdşâh-ı Orhân, Zikr-i Pâdşâh-ı Süleymân, Zikr-i Pâdşâh-ı Murâd Hân, Masâff-kerden bâ-Karaman, Gazâ-kerden-i Dîger Bâr, Ender-Hakîkât-i Gazâ, Gazâ-kerden-i Dîger Bâr Sultân Murâd bâ-Leşker-i Lâz, Pâdşâh-şoden-i Yıldırım Bâyezîd Hân, Ber-Taht Nişesten-i Sultân Mehemed Hân, Ber-Taht Nişesten-i Sultân Murâd Hân, Ber-Taht Nişesten-i Sultân Mehemed Hân, Âmeden-i Sultân-ı 'Âdil Sultân Bâyezîd Hân Halleda'llâhu Mülkehû, Gazâ-kerden-i Sultân Bâyezîd Hân be-Kili ve Akkirman, Zikr-kerden-i Rıdvân ez-Hâl-i Hod, Su'âl-kerden-i İskender ez-Hızır, Su'âl-kerden-i İskender ez-Hızır Bâr-ı Dîger, Der-Kâbiliyyet-i Makdûr bâ-'İbâdet, Der-Tahrîs ber-İktisâb-ı Mekârim-i Ahlâk.

16. destanın (7566-7849) konusu İskender'in dünyanın vefasızlığını görüp Hicaz'a gidişi, orada yaşadığı bazı olaylar, Mescid-i Aksâ'yı ziyaret etmesi ve Mısır'a

dönüşüdür. Başlıklar: Dâstân-ı İrâz-kerden-i İskender ez-Dârü'l-gurûr be-Dârü's-sürûr, Matla'-ı Dâstân, Kıssa-i [Rûbâh] ve Üftâden-i U be-Hum-ı Nîl, 'Inâyet-kerden-i İskender be-Taraf-ı Ka'be Şerrefehu'llâh, (Başlık), Resîden-i İskender be-Dahme-i 'Âd, Becây-âverden-i İskender Menâsik-i Hac, Tefahhus-kerden ez-Ahvâl-i Hac, Resîden-i İskender be-Mezâr-ı Halîl, Resîden-i İskender be-Mescid-i Aksâ, Yâften-i İskender Merd-i Dâna vü Velîrâ der-Mescid-i Aksâ ez-U Su'âl-kerden, Fi't-temsîl, Bâz-kerden-i İskender ez-Ziyâret-i Hac.

17. destanın (7850-8247) konusu İskender'in ölümsüzlüğe erişmek için âb-ı hayatı aramaya gidişi, bu yolculuk esnasında yaşadığı bazı olaylar ve ölümüdür. Başlıklar: Âgâz-ı Hikâyet-i Şâh ve Ta'rîf-i Zenân, (Başlık), 'Azm-kerden-i İskender be-Taleb-i 'Aynü'l-hayât, 'Azîmet-kerden-i İskender ez-Ân Cânib ve Yâften-i İskender U-râ Der-ân-râ, Resîden-i İskender be-Mevzi'-i Gürâz, Resîden-i İskender be-Vâdî-i Mârân, Resîden-i İskender be-Vâdî-i Peleng, Resîden-i İskender be-Şehr-i Câdûvân, Sühr-kerden-i Câdûvân İskenderrâ bâ-Âteş, Resîden-i Şâh be-Şehr-i Şâd-kâm, Resîden-i İskender be-Zulmât, Sühan Goften-i Diraht be-İskender, Mersiye Goften-i İskender bâ-Hod, Ve Lehû Eyzan, Resîden-i İskender be-Makâm-ı H'îş ve Vâki'-şoden-i Ru'âf be-Râdde, Nâme-Nüvisten-i İskender be-Mâdereş ez-Hâl-i Hod, Vasiyyet-kerden-i İskender, Resîden-i Mâdereş be-Tâbût-ı İskender, Merâsî Goften-i Hükemâ Berây-ı İskender be-Hükm-i Mâdereş, Goften-i Sevlun, Pâdşâh-şoden-i İskenderûs be-Cây-ı Peder, Fi't-temsîl.

Hatime (8248-8304) bölümünde eserin yazılış zamanı hakkında bilgi verilir, dua edilir ve eser bitirilir. Başlıklar: Târîh-i *İskender-nâme*, Der-Hatm-i Kitâb Gûyed, Âhir-i Kitâb.

3. *İskendernâme*'nin Muhteva Özellikleri

Bu kısımda *İskendernâme*'nin önce geniş bir özeti verilecek, ardından eser zaman, mekân, şahıslar, dinî, tarihî, felsefi, ontolojik, fantastik unsurlar ve diğer tematik özellikleriyle değerlendirilecektir.

3.1. Özet

Ahmed-i Rıdvân esere besmeleyle başlar. Ardından Allah'a hamt, tevhit, münacat, günahlardan tövbe, zikir ve şükür, iki ayrı başlıkla Hz. Muhammed'in övgüsü, tekrar Allah'a yakarış, şairin kendine dönüp söze başlamasını tavsiyesi, padişahlarda

olması gereken özellikler ve onlara tavsiyeler yer alır. Bunları devrin hükümdarı Sultan Bâyezîd'in övgüsü ve şairin eserini niçin yazdığını anlattığı bölüm takip eder. Buraya kadar olan kısım 336 beyit tutmaktadır. Eserde asıl konuya ise "Şürû' be-Nazm-ı Kıssa" başlığıyla girilir.

1. Destan: *İskendernâme*'nin ilk destanı İran şahı Dârâ'nın Rûm ülkesini ele geçirdikten sonra beyler arasında paylaşımını ve Feylekûs'la olan münasebetini konu alır. Bir zamanlar Rûm ve Tûrân mülklerini heybetiyle inleyen Dârâ adlı bir İran padişahı vardır. Ülkesini genişletmek isteyen Dârâ, büyük bir ordu hazırlayıp Rûm mülkü üstüne asker çeker. Önüne gelen herkesi kırar, her şeyi talan eder. Bu haber Rûm Kayser'ine ulaşır. Kayser yaşlı, Dârâ ise gençtir. Ayrıca Kayser'in ordusu zayıftır, yapılacak bir savaşta yenileceği açıktır. Buna rağmen Kayser, "Düşmandan kaçan er olmaz, şah olana şan gerek!" der ve savaşmaya karar verir. Askerini toplar, nizam verir. Kayser içten içe korkmaktadır ancak bunu belli etmez. İki ordu iki derya gibi birbirine karışır, büyük bir savaş olur. Rûm ordusu yenilir, Kayser öldürülür. Dârâ, onun hükmettiği yerleri ele geçirir. O bölgedeki bütün beyler gelip Dârâ'ya boyun eğerler. Dârâ da Rûm mülkünü, karşılığında altın ve gümüşten haraç ödemek kaydıyla bu beyler arasında paylaşır. Yunan mülkünü de namı Feylekûs'a verir. Zira Feylekûs'un hâlini, adaletini, insafını bilmektedir. Feylekûs'a yıllık altı bin gümüş ve yedi bin altın haraç tayin eder. Ayrıca onun kızıyla da evlenir. Kız, Dârâ'dan gebe kalır. Dârâ ise bir süre sonra kızı orada bırakıp sarayının bulunduğu mülke döner. Orada taht ve taç sahibi bir hükümdar olarak mutluluk içinde yaşar, yedi iklimden ayağına haraç gelir. Aradan yıllar geçer. Dârâ bu dünyadan göçer, yerine oğlu Dârâb hükümdar olur. Dârâb, atası için on gün yas tutar, on birinci gün tahta oturup başına tacını geçirir, âlemden haracını alır. Burada şair dünyanın geçiciliğinden söz eder.

2. Destan: İskender'in doğumunu ve yetiştirilmesini konu alır. Şair, İskender'in doğumuna geçmeden önce bir bahar tasviri yapar. Bir gün Feylekûs, bahçesinde gönül şenliğiyle otururken bir kişi gelir ve cihana gün gibi bir vücudun doğduğunu, Hakk'ın ona bir erkek torun verdiğini haber verir. Şah, müjdeyi getirene bolca altın ve gümüş ihsan eder. Yaşlı üstatlardan birini katına çağırıp şehri süsletmesini, memleketin cümle halkının şenliğe davet edilmesini emreder. Yaşlı üstat her yeri cennet bahçesi gibi süsletir. Şah ayrıca bir de münecim getirip çocuğun talihine baktırır. Münecim

usturlabıyla bakar, çocuğun yıldızını şeref burcunda görür. Şah buna çok sevinir. Orada bulunanlar "Bu çocuk şarkı ve garbı tutacak, yedi iklimi alacak, cümle âlemi kendisine hayran edecek, bütün hanlardan haraç alacak!" derler. Padişah müneccime türlü ihsanlarda bulunur. Kırk elli gün toy düzenler. Eflâtûn, Bukrât ve hikmet ehli başka kişiler gelip çocuğa İskender adını verirler. Şarkı ve garbı tuttuğundan İskender'e Zülkarneyn lakabı verilir. Çünkü Araplar şark ve garba "karn" derler. Ayrıca her otuz yıla da Araplar yine karn demektedirler. Ayrıca bir rivayete göre de onun doğuştan parlak yüzünün iki yanında yılan benzer şekilde iki saç bükümü (karn: boynuz) vardır. Güzel yüzlü, iyi huylu bir daye bulunur, İskender altı yıl onun elinde yetiştirilir. Yedisinden sonra dedesi onu hüner öğrenmesi için Aristo'ya verir. Onun yanında İskender hikmetin aslını, tanrı ilmini, riyazeti, siyaseti, belagati, her tür ilmi talim eder. On üç yaşına gelince kendisine hızlı bir at, kılıç, ok, yay, kalkan ve mızrak verilmesini ister. Ata binmeyi, bütün silah oyunlarını öğrenir. Bir iki yıl içerisinde de hocası Aristo'ya ders verebilecek, Eflâtûn'la yarışabilecek duruma ulaşır. Tıp ilmini dahi öyle öğrenir ki zamanın Bukrât'ı onun öğrencisi mesabesinde. İskender on beş yaşına geldiğinde dedesi yaşlanmıştır. İskender'i çağırır ve "Ben artık yaşlandım, benden sonra padişah sensin, taht ve taç senindir. Bu dünya bana kalmadı, sana da kalmayacak. İnsana nasihat için ölüm yeter." der ve ruhunu teslim eder. İskender tahta çıkar, âleme padişah olur. Dârâb'dan vefa görmeyen bütün beyler onun emrine girer. Şair "Fi't-temsîl" başlığıyla anlattıklarının neyi temsil ettiğini ifade eder ve destanı bitirir. Buna göre Aristo aklı, İskender ise nefsi temsil eder. Kişi daima nefsini aklıyla kontrol etmelidir. Şair ayrıca dünyanın faniliği, cahilden uzak durma ve verdiği öğütlerin tutulması gibi konulardan da söz eder.

3. Destan: İskender'in tahta oturması ve hakimlerden nasihat alması hakkındadır. Destana şairin iki beyitlik mutribe seslenişiyle başlanır. İskender tahta oturunca bütün beyler onu tebrik etmeye gelirler. Geçmiş şahırlardan söz edilir, Feylekûs'un ruhu şad edilir. İskender memleketteki bütün halka ihsanlarda bulunur, işleri yoluna koyar. Padişah olmanın gerekliliği zaten budur. Bütün hikmet ehli kişileri toplar, onlardan dünyanın hâlini sorar. Kırk vezirden öğüt işitip ona göre hareket etmek ister. Çünkü doğru olan ilim ve öğütle iş yapmaktır. Aristo, Bukrât, Eflâtûn ve Sokrât gelirler. Onlara "Bana öğüt verin, dünya sizin öğütlerinizle nizam bulur. Gönlümde birkaç mesele var.

Bana Hakk'ı anlatın, hakikati ve tarikatı izah edin" der. Dört has vezir birer birer cevap verir. Ardından Hızır ortaya çıkar, İslam dinini anlatır ve birden kaybolur. İskender onun itikadını benimser. İskender daha sonra vezirlerine kendisi için birer nasihatnâme yazmalarını, yapacağı işleri ona göre yapmak istediğini söyler. Hepsi birer nasihatnâme yazıp şaha sunarlar. İskender bu nâmelerin hikmetle dolu olduğunu görür, bunlara göre davranır ve devleti günden güne büyür. Diğer taraftan Dârâb'ın zulmünden kaçan sayısız kişi İskender'e sığınmaktadır. Zaten İskender de Dârâb'la mücadele etme niyetindedir. Şair burada "Der-Temsîl ve Hâtîme-i Dâstân" başlığı altında Eflâtûn'un hayali, Aristo'nun vehmi, Bukrât'ın fikir kuvvetini, Sokrât'ın zihin kuvvetini ve Hızır'ın da Huda'dan gelen nuru temsil ettiğini ifade eder, türlü öğütler verir ve destanı bitirir.

4. Destan: İskender ve Dârâb arasındaki ilişkiyi, karşılıklı restleşmelerini konu alır. Şair önce münacat niteliğinde beyitler söyler. Ardından konuya girer. İskender'in Rûm'a şah olmasından sonra gece gündüz düşündüğü şey Dârâb ve onun mülküdür. Bir gece düşünde elinde kılıç olan bir meleğin gökten indiğini görür. Melek "Kılıcı sana Hak gönderdi, düşmanlarını bununla kır, şarkı ve garbı sana verdi, şahlar ile daima savaş!" der. İskender sabah uyanınca Eflâtûn'u çağırır ve düşünüyü tabir etmesini ister. Eflâtûn, önce rüyaların kâzib ve sadık olmak üzere iki türlü olduğunu anlatır, sonra da düşü yorumlar ve şöyle der: "Senin gördüğün rüya gerçektir. O kılıç yardım kılıcıdır. Hak onu sana vermiştir. Sen âleme han olacaksın. İnsanlar ve cinler senin hükmüne girecek, yedi iklim senin olacak." Bunları duyan İskender şad olur, Dârâb'a düşmanlığını açığa vurur. Bu haber hemen Dârâb'a erişir. Bir mektup yazdırır ve şöyle der: "Ey yeni yetme İskender! Taç ve saltanat kim, sen kimsin? Baban Feylekûs'a Rûm'u biz verdik. Atadan bu memleketler hep bizimdir. Atana birkaç beyza (yumurta) haraç tayin etmiştik. Onu gönder. Sen daha toysun, asilik etme, yoksa bizden zarar görürsün!" Elçi mektubu İskender'e getirir. İskender de ona bir mektup yazar: "Memleket bana miras kaldı. Bahsettiğin altın yumurtlayan tavukları Feylekûs hastalıkta yedi. Benden olmayanı isteme. Mülk benim dersin, hâlbuki mülk, yaratanındır. Beni gencim diye cahil görme, güzellik ve olgunluk gençliktedir. Yaşlı olan tez zeval bulur." Dârâb bu sözleri işitince hışmından gözleri kan dolar. Önce hemen savaşmak ister, sonra sabredip tedbirli davranmayı yeğler. Akillere danışır. Bir elçi gönderip İskender'in gözünü korkutmayı düşünür, bir miktar susam gönderir. Elçi İskender'in huzuruna gelip susamı yere döker.

İskender düşünür, bunun remzini anlar. Dârâb bu susamlarla askerinin çokluğunu anlatmak istemektedir. İskender meclise bir horoz getirilmesini emreder. Horoz yerdeki susamları yer, tek bir tane kalmaz. İskender de ona "Benim için azın çoğun itibarı yoktur, ne kadar askerle gelirse gelsin hepsini kırarım." demek ister. Şair bu kısmın sonunda destanın sırlarını söyler. Buna göre Dârâb kişideki "nefs-i emmare"yi, İskender de "rûh"u temsil etmektedir. Eğer bu ruh nefse galip gelirse kişi Hakk'ı tanıma yolunda ilerleyecektir. Susam günaha karşılık gelmektedir. Horoz ise tövbeyi temsil etmektedir. Şair burada da yine dünyanın vefasızlığından söz eder. Ayrıca öğütlerini dinleyip iyi işler yapanların yerinin cennet olduğunu söyler.

5. Destan: Konusu İskender'le Dârâb arasındaki savaştır. Şair bu bölüme tatlı dilli tutiye seslenerek başlar ve ondan hikâyeler anlatmasını ister. Daha sonra bir bahar tasviri yapar, içki ve eğlenceden söz eder. Ardından destana başlar. Dârâb büyük bir ordu hazırlar. Orduda İran, Tûrân, Çîn, Mâçîn, Hitâ, Hâver, Hint, Sind, Mağrip, Sûdân, Rûs, Deylem, Keşmîr, Boğdan ve Engürüs diyarlarından sayısız asker vardır. Mihrâc Hân ve Tamgâc Hân da askerleriyle gelirler. Medâyin şehrinde Rûm'a kadar her yer asker doludur. Ordunun yürüyüşü sırasında çıkan tozdan cihan karanlık olur. O zamana kadar böyle büyük bir ordu görülmemiştir. Bu haberi alan İskender de hemen ordusunu hazırlar. İskender'in ardında 12 bin kişilik bir ordu vardır. Bununla birlikte Dârâb'ın ordusu daha güçlüdür. Ancak İskender onları cesaretlendirir, çeşitli vaatlerde bulunur. Askerler de galeyana gelip İskender için can vermeye hazır olduklarını bildirirler. Şair burada padişahların tebaasına karşı cömert olması, askerinin önünde elinde kılıcıyla bir cengâver olarak savaşması ve onlara liderlik yapması gerektiğinden söz eder. İskender, Hakk'a yüz döndürüp dua eder, yalvarır. Zurnalar üflenir, kösler vurulur. İki ordu arasında şiddetli bir savaş olur. Öyle ki dağ, ova her yer kan gölüne döner. Ordusu yenilgiye uğrayan Dârâb kaçır. Tahtı ve mülkü İskender'e kalır. Mağrip, Hâver, Türkistan ve Çîn hükümdarları ile Mihrâc Hân ve Tamgâc Hân da esir alınır. İskender tahtını İran'a kurar. Şair burada gururdan uzak olunmasına dair beyitler söyler. Ardından da Mâhâr ve Mâhyâr'ın kıssasını anlatmaya başlar. Bu iki pehlivan Dârâb'ın en güvendiği askerlerindendir. Dârâb, Rûm seferine başlamadan bunları bir sebepten ötürü azarlamış, gönüllerini kırmıştır. Sonradan ikisini de asker başı yaparak gönüllerini almak istemişse de bu, kederlerini giderememiştir. Savaş sırasında Dârâb'a duydukları kinle

hareket eden bu pehlivanlar şahlarını yaralarlar, öldü sanıp onu yolda bırakırlar ve bağış umarak İskender'in huzuruna gelip olan biteni anlatırlar. İskender bazen mutlu bazen üzgün, karışık duygular içindedir. Şair burada düşmanı alt etmenin galip olana verdiği gururdan ve dünyanın vefasızlığından söz eder. İskender, Aristo'ya "Dârâb'ın koynunda beslediği yılanlar onu helak etti. Şimdi ne yapmak gerek?" diye sorar. Aristo da "Onlar aşağılık tabiatlı akrep ve yılanlardır. Zehirden panzehir umulmaz." der. Bunun üzerine şahlarına ihanet eden bu iki asker asılır. Bu arada Dârâb henüz can vermemiştir. Bu iki hainin asılarak öldürüldüğü kendisine iletilir. Dârâb buna sevinir, İskender'e haber gönderir: "Mal, hazine artık senindir. Ömrüm artık sona geldi. Kimsesizim, feryadıma yetiş!" İskender haberi alır almaz ölmek üzere olan Dârâb'ın yanına varır. Onu teskin etmeye çalışır. Değirmen gibi dönen bu köhne dünyanın insanları buğday tanesi gibi öğüttüğünü söyler. Dârâb da dünyanın kimseye kalmadığını, nöbetin artık İskender'de olduğunu söyler ve can verir. İskender, Dârâb'ın beylerine ihtiram gösterir, her birini yerli yerine gönderir, halkına iyi davranır. Kendisi Medâyin'de kalır ve bir zaman orada yaşar. Şair "Der-Temsîl ve Hâtime-i Dâstân" başlığı altında bu anlattıklarının neyi karşıladığını ifade eder ve öğüt verir. Buna göre Dârâb "nefs"i, Zülkarneyn ise "can"ı temsil etmektedir. Kişinin nefsi mağlup edip canı feraha çıkarması tavsiye edilir. Alçak nefis ruha üstün gelirse iki cihanda kişi perişan olur. Şair "Fî Dem-i Elest" başlığı altında yine dünyanın geçiciliğini konu eder, sözlerine kulak verilmesini tavsiye eder.

6. Destan: *İskendernâme*'nin altıncı destanı İskender'in elçi kılığında Sîstân'a gidişini ve Zeresb adlı hükümdarın kızı Gülşâh'a âşık oluşunu konu alır. Rıdvân, destanın başında kendisine seslenir ve "Söyleyeceğin söz dinleyene şifa olsun!" der. Sözün nasıl olması gerektiğini anlatır, kendi söylediklerini över. Sonra asıl konuya geçer. Zâvilistân yani Nîmrûz mülkünün padişahı Zeresb'dir. İskender'in aklına Zeresb'in hükmettiği bu yerleri almak düşer. Düşünür taşınır ve bir elçi kılığında oraya gitmeye karar verir. Böylece o illerin ahvalini bilecek, oraları nasıl alacağını kararlaştıracaktır. İskender yola çıkar, Sîstân'a varır. Zeresb'le konuşur, yakınlık kurar. Yenilir, içilir, sohbet edilir. Zeresb onun tavrını, konuşmasını çok beğenir. Bu nedenle sürekli onun adını anar durur. Bunu duyan herkes İskender'i görmek ister. Zeresb'in dünyalar güzeli Gülşâh adlı bir kızı vardır. Kız, İskender'i merak eder, görmek ister. Hatta görmeden İskender'e âşık olur. Dayesiyle bir gece seyran ederken İskender'i görür. Görünce de aşk

ateşle yanar, ağlar, feryat eder. Geceleri uyuyamaz, yemeden içmeden kesilir. Şahı bir daha görmek ister. Dayesi ne kadar nasihat ettiyse de dinlemez. Daye kıza bu işin çaresinin sabretmek olduğunu söyler. Daye, bir nakkaş bulur, Gülşâh'ın resmini yaptırır. Resmi elçi kılığındaki İskender'e gönderirler. Elçi resmi görünce kendinden geçer, aşk ateşine tutulur. Şair burada Mecnûn ve Mansûr'la ilgili birer hikâye anlatır. İskender, bir hizmetçiden kızın kim olduğunu öğrenir. İskender, hizmetçiyi Gülşâh'ın dayesine göndermeye karar verir ve şöyle der: "Benim İskender olduğumu kıza söyle, niyetimiz didarını görmektir, görüşüp konuşalım, ahvalimizi söyleşelim. Sonra kendi mülküne gideyim. Elçi gönderip onu atasından isteyeyim. Ona hediyeler vereyim. Âdet üzere onu alıp evleneyim." Dayeye götürmesi için hizmetçiye hediyeler verir. Hizmetçi ve daye buluşurlar. Olanlardan Gülşâh'ı haberdar ederler. Bir yolunu bulup Gülşâh'la İskender'i buluştururlar. İskender resmin gerçeğini görünce hayran olur, aklı başından uçar. Kendi mülküne döner, ancak aklı Sîstân'da kalır. Yolda bir gül bahçesine rastlar. Her yer rengârenk ve cıvıl cıvıldır. İskender de o havaya karışır ve içindeki yangınla bir gazel söyler. Bu hâldeyken Gülşâh'a bir mektup yazar. Mektuba iki de gazel ekler ve Gülşâh'a gönderir. İskender aşk derdinden sararıp solmuştur. Hekimler kan almak gerektiğini söylerler. Alınan kan yere düşünce "Gülşâh" adını yazar. Aynı durum Gülşâh için de olur. Damarından akan kan "İskender" adını yazmıştır. Bu sırada İskender'in mektubu gelir. Gülşâh mektubu alınca yüzüne gözüne sürer, okuyunca da kendinden geçer, üç gün öylece yatar. Kendine gelince o da İskender'e cevap yazar, hasretini dile getirir, vücudunu İskender yolunda heba etmeye hazır olduğunu söyler. Ayrıca iki de gazel ekler. Mektup gelince İskender çok sevinir. Bir meclis düzülür, eğlence tertip edilir. Ancak İskender'in gözünden kanlı yaşlar akmaktadır. Hemen Aristo'yu çağırır ve şöyle der: "Ben aşk ateşiyle yandım. Gülşâh mumdur, ben pervaneyim. Benim derdime çare eyle. Yanına altın, gümüş, türlü hediye al. Gidip Gülşâh'ı benim için iste." Aristo gider, büyük bir tazimle karşılaşır. Ancak Zeresb, eski bir düşmanlığın yeniden canlanmasından korktuğunu söyleyerek Gülşâh'ı İskender'e vermeyi reddeder. Zira zamanında İskender'in atası Rüstem'le Zeresb'in atası İsfendiyâr savaşmışlardır. Aristo ne kadar ısrar ettiyse de Zeresb'i ikna edemez. Haberi alan İskender çok kızar. Hemen ordusunu toplar ve Sîstân üstüne yürür. Zeresb de ordusunu hazırlar. Savaşta Zeresb'in ordusu yenilir ve Sîstân Kalesi'ne çekilirler. İskender ordusuyla kale etrafına konar.

İskender, Gülşâh'a zarar gelecek diye kaleye hücum edemez, ok bile aturmaz. Çünkü Gülşâh'a degecek bir ok kendi vücuduna değmiş gibi olacaktır. İskender bulunduğu yerde ağlayıp inlemeye devam eder. Sonra ele kalem alıp bir mektup yazar, iki gazel söyler, Hakk'a dua eder. Mektubu bir oka bağlayıp Gülşâh'ın köşküne atarlar. Gülşâh mektubu okur, bir ah çeker, çektiği ah göklere çıkar. Gözlerinden derya misali yaş akar. Kavuşmak için Allah'a yalvarır. Sonra İskender'e bir mektup yazar, üç gazel söyler. İskender mektubu okur, orada yığılıp kalır. Aristo gelip ilaç yapar, İskender'i kendine getirir. İskender, Aristo'yu elçi olarak tekrar Zeresb'e gönderir ve Gülşâh'ı istetir. Zeresb vezirlerine danışır, bu defa Gülşâh'ı vermeyi kabul eder. İki padişah birbirine hediyeler verir, sarılıp kucaklaşırlar. Bütün şahlar, beyler davet edilir. Büyük bir eğlence yapılır. İskender, Gülşâh'a hadsiz hesapsız hediyeler verir. Düğün yapılır ve iki âşık kavuşurlar. Şair destanın sonunda insanın gurura yenik düşmemesi gerektiğini belirtir ve sözü bitirir.

7. Destan: Şair oldukça uzun olan bu destanı beş bölümde anlatmıştır.

1. Bölüm: İskender'le Keyd Şâh'ın mektuplaşmaları, Keyd'in gönderdiği dört değerli hediye ve İskender'in gönderilen feylesof ve tabibi imtihan etmesi anlatılır. Şair önce bir bahar tasviri yapar, sakiye seslenir. Dünyanın faniliğini dile getirir, nefse uymamak gerektiğini söyler. Sonra mutribe seslenir, çeşitli makamlarda şarkılar söylemesini ister. Ardından dünyada şahlığın nöbetleşe olduğunu söyler, İskender'in adaletinden, yüceliğinden söz eder. Asıl konuya ise İskender'in Hint ve Sind'i almak istediğini ifade ederek girer. İskender büyük bir ordu hazırlar ve yola çıkar. Diğer taraftan Hindistan mülkünde Keyd adlı bir hükümdar vardır. Keyd, Hint iklimi ile Sind'in yarısını elinde tutmaktadır. Sind'in geri kalanı ise Fûr Şah'a aittir. Keyd, bir gece bir rüya görür. Rüyasında Rûm mülkünden bir ayın doğduğunu, arzın ve semanın onun nuruyla dolduğunu ve bütün yıldızların ona secde ettiğini görür. Mihrân adlı rüya tabircisini getirtir. Mihrân rüyayı şöyle tabir eder: "Rûm'dan bir padişah çıkacak. Bütün yeryüzünü ele geçirecek. Cümle beyler ona boyun eğecek. Ona sen de boyun eğ, karşı gelme." Şair burada ayrı bir başlıkla, her otuz yılda Müşteri ve Zuhâl gezegenlerinin bir burçta birleştiklerini ve o zaman ortaya baht ve taht sahibi, her yere hükümünü geçirecek bir padişahın çıktığını anlatır ve sözü İskender'e getirir. İskender bir süre ilerler ve güzel bir yere gelir, orada birkaç gün kalır. Buradayken Hint şahı Keyd'e bir mektup gönderir ve "Eğer taht ve taç sahibi olmak istiyorsa bize haraç göndersin, ülkesini bize teslim

etsin. Yoksa yedi başlı kılıcım onu ve mülkünü yutar!" Keyd Şâh mektubu okuyunca içine bir korku düşer. İskender'le savaşmak yerine teslim olmayı tercih eder. Ülkesindeki dört değerli varlığı İskender'e hediye olarak göndermeye karar verir. Bunlar yer ve gök ilimlerini kâmil bilen bir feylesof; her derde derman, hiçbir şaha kısmet olmamış bir tabip; yaz kış içilse de içindeki meyin eksilmediği bir kadeh ve nihayet Keyd'in Şehrbânû adlı dünya güzeli kızıdır. Keyd, Mihrân'ı elçi olarak seçer ve "İskender'e itaat ettiğimizi söyle. Taht ve taç ona aittir. Hediyelerimizi kabul buyursun. Kızım Şehrbânû ile evlenmeyi kabul ederse kapısında kölesi olmaya hazırız." der. İskender, elçi Mihrân'ın bu haberine sevinir. İskender daha önce Şehrbânû'nun güzelliğini işitmiş, görmeden ona âşık olmuştur. Keyd'in isteğini kabul eder ve Bukrât'ı dünür olarak sayısız hediyeyle Keyd'e gönderir. Keyd de dört değerli varlığıyla birlikte hadsiz hesapsız hediyeyle İskender'e takdim eder. İskender bu hediyelerden ziyadesiyle memnun olur. Büyük bir şölen tertip edilir. Şölende boşalmayan kadehten içer, Şehrbânû ile halvet olur. Şair bu kısımda padişah olanların nasıl olmaları gerektiğinden, özellikle de cömertliklerinden söz eder. Ayrıca insanın Hakk'ı zikirten gafil olmamasını öğütler. İskender daha sonra çeşitli sorularla feylesofu sınar. İskender'le feylesof arasında geçen olaylar ve konuşmalar şöyle anlatılır: İskender, "Bu yağı vücuduna sürsün ve deva bulsun." diyerek bir kadehe yağ doldurup feylesofa gönderir. Feylesof ise yaptırdığı bin iğneyi bu kadehe batırıp geri yollar. İskender iğnelerden bir mühre (yuvarlak, top şeklinde nesne) yaptırıp hikmetini anlamak için hakime iade eder. Feylesof da o mühreden bir ayna yaptırır, İskender'e geri gönderir. İskender aynayı rutubetli bir yerde bir süre bırakır, ardından hakime yollar. Hakim de pas tutmuş aynaya saykal vurup parlatır ve yeniden İskender'e iletir. İskender aynanın güneş gibi parlayan bu hâlini görünce hakimi tebrik eder, onun derin ilmini anlar. Şair ilmin öneminden ve cahile itibar etmemek gerektiğini öğütledikten sonra olayın remzini hakimin dilinden şöyle açıklar: "Ey âlemin sultanı! Gönderdiğin yağ ve kadeh ilimdir. Keşfetmediğim ilim kalmamıştır. Ancak mülk ve saltanat sevdası, taç ve taht aşkı o kadeh gibi senin gönlünü doldurmuştur. Bu kadar doluyken gönle başka bir şey girebilir mi? Eğer gönül hanesi heva ve hevesle dolarsa Hak feyzi oraya giremez. Bir sinede iki gönül olmaz. Kadehe batırdığım o iğneler nasihat sözleridir. Gönül heva ve hevesle doluyken o nasihat iğneleri orada yer buldu. Hak kelamı gönlü temizler. Gönül çelik gibi kara olsa, günah

kiriyle toza bulansa aydınlanır mı? Gönülünü toza bulayan ahmaktır. Sana bunları kıyas etmek düşer. Can aynanda pas olmasın. Aynanın remzi budur, gönül aynaya misal olmuştur. Gönül Hak sözünü işitince ayna gibi cilalanır." Şair buradan itibaren "Der-İstidlâl-i Tevhîd" başlığı altında ayna ve gönül ilişkisi üzerinde durur, Allah'ın birliğinden söz eder, tövbe etmeyi öğütler, tövbenin gönül için bir cila olduğunu anlatır. Ardından "Su'âl ez-Tevhîd" başlığı altında Allah'ın birliği hakkında İskender'in Hintli feylesofa sorduğu soruya geçilir. İskender, "Biz Allah'ın bir olduğunu biliyoruz ancak neden türlü türlü sıfatlarını göstermiştir?" diye sorar. Feylesof bunu Sîmurg hakkında anlattığı bir hikâyeye cevaplar. Ayrıca İskender'in sorusu üzerine hediye edilen ve hiç boşalmayan kadehin yapılış hikâyesini anlatır. Feylesofun anlattığı diğer konular şöyledir: Âlemin yaratılışı, şimdiye kadar geçen süre ve bu konuda hikâyeler, on iki burç, gezegenler, yıldızlar, bunların devirleri, uğurlu-uğursuzluk durumları, sayıları, büyüklükleri vs. Feylesof bunları anlattıktan sonra İskender onu tebrik eder. Aristo'yu çağırır ve hediyeler verilmesini ister. Aristo hazinenin kapısını açar, ne istiyorsa almasını söyler. Ancak feylesof İskender döner ve "Akıllı kişinin katında taş ve altın birdir. Ona altın ve gümüş olarak bilgi yeter. Asıl hazine marifettir. Her insan, malı sonunda bu dünyada koyup gider. Akıllı kişi koyup gideceği şeyi ne yapsın?" der. Şair ilim ve mal konusunda çeşitli nasihatler eder ve bu kısmı böylece bitirir. İskender feylesoftan sonra tabibi çağırır. Tıp ilmiyle ilgili sorular sorup onu imtihan eder. İnsanın aslı, ruh ve ruhun kısımları, insan bedeni ve kısımları, vücuttaki organların görevleri, insan bedeninin sırları ve yaratılışa ait deliller, hastalıkların sebepleri, sağlıklı olmanın yolları gibi konularda ondan bilgi alır.

2. Bölüm: İskender'in kurdurduğu büyük eğlence meclisini konu alır. İskender hakimlerle konuştuktan sonra halvetten çıkar ve Aristo'ya büyük bir meclis tertip edilmesini, eğlence için hazırlık yapılmasını söyler. Aristo şahın istediği şekilde her yeri cennet bahçesi gibi donatır, sakiler mecliste devreder, sazlar çalınır, büyük bir şölen yapılır. Şair burada neyle ilgili on yedi beyitlik bir kısımdan sonra üç gazele yer verir. Ardından ayrı bir başlıkla İskender'in bu şölen sırasında Keyd Şâh'a Hint, Sind ve Zeng iklimlerinin yanında birçok değerli eşya bağışladığını söyler. Şair ayrıca padişahların cömert olması gerektiğinden söz eder, öğütler verir.

3. Bölüm: İskender'in işreti ve Hint dağlarında avlanması anlatılır. Şair, kendisine fırsat varken söze başlamasını tavsiye ettikten sonra "Matla'-ı Dâstân" başlığıyla yeni bir hikâyeye anlatmaya başlar. İskender, Sind ikliminin bir kısmını elinde tutan Fûr üstüne yürümeye niyetlenir. Ancak Eflâtûn'un, "Şimdi kış mevsimidir. Baharın gelmesini bekleyelim, ondan sonra hareket edelim." tavsiyesi üzerine bu seferi erteler. Kış boyunca yiyip içmeye, eğlenmeye ve avlanmaya karar verir. Şair burada kısaca dünyanın geçiciliğinden söz eder. Meclisler kurulur, sazlar çalınır, meyler içilir, eğlenceler yapılır. Ancak İskender bir süre sonra bu işretten sıkılır. Okunu, yayını, kemendini, kılıcını alır ve etrafındaki beylerle birlikte avlanmak üzere Hint mülkünün dağlarına revan olur. Dağlarda aslan, kaplan, panter, turaç kuşu, turna, karaca, tavşan, tilki ve çakal avlarlar. İskender av sırasında türlü maharetler gösterir. Örneğin narasından yerin göğün inlediği kendisine saldıran büyük bir erkek aslanı okla avlar, ansızın ortaya çıkan bir beбри yakalar, iki kaplanı öldürür, avlandığı yerleri kana bular vs. Şair buraya hemen padişahların cesur ve canını sakınmayan kişilikte olması gerektiğini ekler. Ardından "Fi't-temsîl" başlığıyla öldürdüğü hayvanların neyi temsil ettiğini anlatır. Çeşitli öğütlerle ve duayla bu kısmı bitirir.

4. Bölüm: İskender'in Fûr üzerine yürüyüşü anlatılır. Şair önce bir bahar tasviri yapar, ardından asıl konuya girer. Bahar günleri gelince İskender büyük bir ordu hazırlar. Bunu haber alan Fûr da oldukça kalabalık bir ordu toplar. Fûr'un ordusunda en önde filler vardır. Kendisi de bir filin üzerindedir. İskender daha önce fillerden kurulu bir ordu görmediğinden şaşırır. Hakimlerini çağırır, onlara danışır. Sonunda bakırdan on iki bin fil döktürüp içine güherçile koyarlar. Bu bakır filleri birer arabaya koyup düşman askeri üzerine salarlar. İki ordu müthiş bir gürültüyle birbirine girer. İskender'in askerleri gerçek fillerle bakır filler bir araya gelince bakır filleri ateşlerler. Güherçile tutuşunca filler gürültüyle patlar, ortalığı duman ve ateş sarar. Fûr'un filleri ürküp kaçır. Askerler kılıç kalkan savaşmaya devam ederler. Bu arada elinde usturlapla uğurlu saatin gelmesini beklemeyen Bukrât vaktin geldiğini İskender'e haber verir. İşareti alan İskender hemen Fûr'un üzerine atını sürer ve onu bir kılıç darbesiyle ikiye ayırır. Böylece gökten inen meleklerin de yardımıyla düşmana karşı büyük bir zafer kazanır, Sind iklimini ele geçirir. Şair bu olayı naklettikten sonra toprak altında binlerce yatanın olduğunu, bu dünyanın kimseye kalmayacağını anlatır. Ardından bir gazel söyler ve

olaydaki temsillere geçer. Buna göre Fûr nefs-i emmaredir ve filler de nefse kuvvettir. Hint ile Sind mülkleri bu nefsin elinde aciz olmuştur. İskender akli temsil etmektedir. Kişi şer işleri aklıyla def eder. Nefsin işlerini uyan kişi şeytandır ve asla saadet bulamaz. Şair bu kısmı dua ile bitirir.

5. Bölüm: İskender'in Sind mülkünde ejderha öldürmesi anlatılır. Şair önce kendisine fırsat varken güzel, etkileyici sözler söylemesini tavsiye eder. Ardından "Pend-nâme" başlıklı bir gazel söyler. İskender, Hint ve Sind ülkelerini ele geçirdikten sonra tahtına geçer ve büyük bir meclis tertip edilmesini buyurur. Büyük bir eğlence tertip edilir, yenilir, içilir. İskender ele geçirilen ganimetlerden ve daha önceden var olan altınlardan halka bağışlarda bulunur, Hakk'a şükreder. Şair burada padişahların adaletli olması, malın Hak yolunda harcanması gibi konularda nasihatte bulunur. İskender ve halkı eğlenirken Sind ikliminden bir kişi gelir ve yurtlarında yedi başlı, ağızdan ateş saçan devasa bir ejderhanın belirdiğini, insanları ve hayvanları yediğini, her yeri harap ettiğini anlatır, yardım ister. İskender hemen harekete geçer, ejderhanın yaşadığı dağa gelir. Etrafına zehirli bin çengelin takıldığı büyük bir araba yaptırır. Tevekkül edip ism-i azamı okur, mabuduna niyaz eder. Arabanın altındaki küçük odaya girer, iki öküzün çektiği arabayı ejderhaya doğru sürer. Ejderha öküzleri yutar, ancak çengeller ağzına battığından arabayı yutamaz, başı yaralanır. Bunu gören İskender ejderhayı öldürür ve Sind iklimini bu beladan kurtarır. Şair bu kısımda "Padişah olmak zordur, onlar ülkelerini korumak için zahmet çekerler, her daim belanın içindedirler. Ancak her işin bir kolayı vardır, akıllı olan derdin dermanını bilir, belayı öylece kovar. İş acele etmeden, sabırla yapmak gerekir." der. Sonra da anlatılan olayda neyin neyi temsil ettiğini açıklar. Buna göre ejderha şeytandır ve Rahman her nefeste ona gazap etmektedir. Şair bu kısmın sonunda iffet, şecaat, hayâ, adalet gibi faziletleri ve bunların önemini ayrı başlıklar altında anlatır. Öğüt ve dua ile bu kısmı bitirir.

8. Destan: Konusu İskender'in Hint ve Sind bölgesindeki adalara yaptığı geziler ve buralarda gördüğü varlıklardır. İskender'in ilk gittiği ada Râyic Adası'dır. Burada acayip yaratıklar vardır. İskender adamlarına bu yaratıklardan tutabildiklerini getirmelerini ister. Askerler av sırasında baştan ayağa insana benzeyen ancak kuş gibi kanatlı, uçan bir yaratık tutarlar. Bunun sözlerinden kimse bir şey anlamaz. Yine kedi yüzü, havada kuş gibi uçan ancak vücudu kuşa benzemeyen bir canlı yakalarlar.

İskender ve askerleri yılanlarla dolu bir dağa ulaşırlar. Yılanların her biri yedi başlı ejderha misali büyük ve korkutucudur. Konuşan ve her şahsa başıyla selam veren bir papağan yakalarlar. O zamana kadar kimse öyle bir canlı görmemiştir. Adada büyük bir kâfur ağacına rastlarlar. Ağacın her yeri ejderha misali yılanlarla doldur. İnsanlar yazın ağaca yaklaşamazlar. Bu sebeple ağaca ok atarlar, kışın yılanlar çekilince herkes kendi okunu bulur ve böylece ağaçtan kâfur alırlar.

İskender'in bir sonraki durağı Râmenî Adası olur. Orada insana benzeyen, çıplak, hareketleri hayvana benzeyen, meyveden başka bir şey yemeyen, söyledikleri anlaşılmayan ve insan görünce kuş gibi ürküp kaçan bir kavim görürler. Bu ada madeni çok olan bir yerdir, hatta altın ve gümüş ot gibi yerden bitmektedir. İskender buradan tamamı beyaz kumlarla örtülü olan Vâkvâk Adası'na geçer. Bu adanın civarında bin yedi yüz ada daha vardır. Hepsinin hükümdarı bir kadındır. Ona altı bin lale yanaklı kız hizmet etmektedir. Hükümdar, İskender'in geldiğini duyunca türlü hediyeler hazırlatıp gönderir. İskender ve adamları bundan çok memnun kalırlar. Orada yaz kış yeşil, devasa büyüklükte, acayip meyvesi olan bir ağaç vardır. Meyvesi hurma gibi olgunlaşınca "vak vak" diye ses çıkartır. Bu ses hangi yıl olursa bu, o yıl veba ve türlü hastalığın olacağı anlamına gelmektedir.

İskender, Râmenî Adası'ndan Benân Adası'na geçer. Burada yaşayan insanlar kadın erkek o kadar güzeldir ki bir bakan bir daha bakmaktadır. Ancak bu kavim insanların ulaşamayacağı yüksek yerlerde yaşamaktadırlar. İskender'in askerleri hileyle bunlardan birini yakalarlar. Ancak o saat hemen can verir. Onu görenler hayran kalırlar.

İskender'in gittiği bir sonraki ada Etvâr Adası'dır. Adaya çıkınca kötü görünüşlü bir topluluğa rastlarlar. Bunların tenleri insana başları ise köpeğe benzemektedir. Askerleri görünce hemen kaçarlar, bunların cin oldukları anlaşılır. İskender orada yaşlı bini bulmuş bilge bir kişi görür. Ona deryanın derinliğini sorar. Yaşlı bilgenin anlattığı hikâyeye göre geçmişte bütün karalara hâkim olan Hızır bin Âmil adlı bir kişi vardır. O da deryanın derinliğini merak eder. Bir melek gelir ve "Eğer deryanın derinliğini bilmek istersen sana bir hikâye anlatayım. Mûsâ asrında bir kimse başı üzerine deryaya düşmüş. Üç yüz yıl gitmiş ama derya dibine erişmemiş." der. İskender yaşlı adama sorular sormaya devam eder. Deryada var olan acayıplıkları anlatmasını ister. Yaşlı adamın dediğine göre deryada uzunluğu iki yüz arşın olan bir balık vardır. Gemileri yutmak ister

ancak davul çalınıp ses çıkarılınca korkup kaçar. Yine deryada sudan çıkınca taş olan bir yengeç yaşar. Yengecin kabuklarını dövüp gözüne süren körler iyileşir. Denizde ahuya benzer bir hayvan da vardır ve ondan misk elde edilmektedir. Bir başka acayiplik de derya içinde kuşa benzeyen bir nurun belirmesidir. Bu nur belirmediğinde deryanın derinlikleri aydınlanır, dalgalar sakinleşir. Deryada başı file, geri kalan yanları yılan benzeyen, uzunluğu bir mil kadar olan, denizdeki canlılarla beslenen bir canlı da yaşar. Yüzü insan yüzüne benzeyen, gövdesi ise balık şeklinde olan bir canlı ise yüzü ve hâli oldukça güzeldir. Deryada ayrıca geceleri uçarak kıyıya çıkan ve karada gezen, sabah olunca da tekrar suya dönen bir canavar da vardır. İskender deryada giderken ağzından ateş saçan bir hayvan da görür. Şair bu kısımda, bu acayip canlıları örnek gösterir, yaratılanları tefekkür edip yaratıcının kudretini görmeyi öğütler.

İskender ve yanındakiler deryada giderken Câbe Adası'na çıkarlar. Adada tenleri tamamen tüylü, başsız, yüzleri boyunlarında acayip bir kavim görürler. Ayrıca burada zirvesinde sürekli ateş yanan yüksek bir dağ vardır. Bu dağda ateşte yaşayan semender adlı bir kuşun yaşadığını öğrenirler. Semender ateşten çıkınca hemen ölmektedir. İskender havasını ve suyunu çok beğendiği adaya Serendîb adlı bir şehir kurdurur. Şehrin yakınında yüksek bir dağ vardır. O bölgenin meyvesi çok tatlı, otları, çiçekleri çok güzeldir. Denildiğine göre Âdem'in cennetten ilk indiği yer burasıdır. İskender orada birbirine düşman iki beyi hükmü altına alıp barıştırır.

İskender, Câbe'de bir süre kaldıktan sonra Lengâvûs Adası'na geçer. Orada çıplak, saçlı başı dağınık kalabalık bir kavim görür. Burada sandal, öd, bakam, zencefil ve karabiber çok yetişmektedir.

O bölgedeki bir başka ada birçok şehir ve kalesi olan Tüneyn Adası'dır. Burada büyük bir ejderha yaşamaktadır. Halk korkusundan her sabah ejderhaya iki öküz vermekte, ejderha da onları yutup tekrar dağa dönmektedir. İskender bu ejderhadan haber alır ve ejderhayı öldürmek için harekete geçer. İki öküz derisine zift, kibrit ve kireç doldurur. Ayrıca uçları sivri bin tane hançer koyar. Bunları öküze benzeyecek şekilde yapıp ejderhanın yoluna koyar. Ejderha sabah gelip o öküzleri yutar. Bir süre sonra ejderha acı ve yanmayla başını yerden yere vurur, kendini helak eder. İskender de halkı ejderhadan böylece kurtarır. Halk da onun için dua eder. İskender adada suyu hiç azalıp eksilmeyen bir kuyu görür. Bu kuyuya giren suların damlaları kenara düştüğünde

gece siyah taşa gündüz ise beyaz taşa dönüşmektedir. Şair burada Hakk'ın kudretinin büyüklüğü, âlim ve cahilin durumu hakkında beyitler söyler. İskender o bölgede bir vadiye rastlar. Vadinin olduğu yer kuraktır ve her yer yanmış gibidir. İskender yanındakilere bu hâli sorunca "Burası elmas vadisidir, inci ve lal elmasla delinir." derler. Vadi baştan başa yılanlarla doludur. Ayrıca burada sıcak bir rüzgâr esmekte, taşlara bile tesir etmektedir. İskender bu elmaslardan nasıl alabileceğini düşünmeye başlar. Askerlerine bin tane kartal yakalamalarını emreder. Ayrıca parça parça et hazırlamalarını ister. Bu etleri vadideki elmasların üzerine attırır. Ardından da acıkan kartalları salar. Kartallar sıcak elmaslara yapışan etleri alıp dallara konarlar ve bunları yerler. Etlere yapışan elmasları da askerler toplayıp İskender'e getirirler. İskender vadiden ayrıldıktan sonra billurdan yapılmış, yedi katlı, ihtişamlı bir kasra tesadüf eder. Şah hemen Hintli feylesofu çağırır ve ona kasrı sorar. Feylesof kasrın sırrını kimsenin bilmediğini ve içine kimsenin giremediğini anlatır. Onlar konuşurken ansızın kasrın içinden bedenleri insana başları ise köpeğe benzeyen, dişleri hançer gibi sivri bir halk çıkar ve askerlere saldırırlar. Askerler oklarla karşılık verince tekrar kasra sığınır. İskender o gece orada durup ertesi gün kasrı almaya niyetlenir. Ancak Hintli feylesof, "Bu kasırdaki tılsım vardır, gece burada kalanlar bu tılsımla uykuya dalıverirler, bu canavarlar da gelip onları helak ederler, burada durmak tehlikelidir." deyince İskender oradan dönüp gider.

Şair, İskender'in Hint ve Sind bölgelerindeki gezilerini anlattıktan sonra ayrı bir başlık açmadan doğrudan Çîn seferine geçmiş, ayrı bir destan olabilecek bu bölümü bir önceki destana bağlamıştır.

Hint ve Sind mülklerinde görülüp alınmadık yer kalmayınca İskender, Çîn'e yönelir. O zamanlar Çîn şahı Tamgâc Han'dır. Veziri ise Kays bin Mihrâc Hân'dır. Türk, Keşmîr, Hoten, Tübbet, Mükrân, Almalık, Çîn, Ürigenc, Hitâ, Maşrık ve Mâçîn mülkleri hep Tamgâc'a aittir. Tahtı da Hitâ'da bulunmaktadır. Ayrıca şah büyük de bir orduya sahiptir. Tamgâc Hân, İskender'in ülkesine doğru geldiğini haber alınca hemen ülkesinin akıllarını toplar, buna nasıl tedbir alalım, diye sorar. Hakimlerin her biri ayrı bir şey söyler. Tamgâc düşünür taşınır ve İskender'e boyun eğmeye karar verir. İskender'i Çîn sınırında karşılar ve atından inip yere kapanır. İskender bundan memnun olur. İki padişah gül suyuyla yıkanmış olan Çîn şehrine gelirler. Bütün asker İskender'i selamlar.

Büyük ve gösterişli bir meclis kurulur. Sazlar çalınır, sakiler dolanır, kadehler devreder. Yenilir, içilir, herkes eğlenir. İskender, Tamgâc Hân'a süslü bir taç ile altın bir kemer hediye eder. Bunun yanında başka bağışlarda da bulunur. Onu yüceltici sözler söyler, ayrıca ülkesini ona teslim edip beylerine de çeşitli hediyeler verir. Meclis ehli badeden mest olur, dağılmaya başlarlar. İskender, birkaç nedimi ve Çînli Behrâm hakimle halvete çekilir. İskender, Behrâm hakime "mahiyet", "vücut", "vacip", "mümkün", "kadîm", "hâdis", "mümteni" kavramlarını açıklamasını ister. Hakim de bunları cevaplar. Ayrıca dört unsur, yönler, denizler ve karalar hakkında da bilgi verir. Şair, Allah'ın yarattığı mahlukata bakıp ders almayı, yedi başlı bir ejderha gibi insanı yutmaya çalışan yalan dünyaya aldanmamayı öğütledikten sonra "temsîl"le bu bölümü bitirir.

9. Destan: *İskendernâme*'nin dokuzuncu destanında İskender'in Maşrık'a gitmesi, gördüğü bazı ilginç madenler, Keşmîr'e ve Tagargar'a gidişi, Yecüc ve Mecüc kavmine karşı set yaptırması gibi konular anlatılır. Şair bu bölüme hoş sesli bülbüle söze başlamasını söyleyerek girer, bir meclis tasviriyle devam eder ve dünyaya güvenmemek gerektiğini öğütler. İskender, Çîn mülkünü hükmü altına aldıktan sonra Maşrık iklimine doğru yola çıkar. Birkaç gün gittikten sonra havası suyu güzel, yeşillikler içinde güzel bir yere gelir. Bir süre burada dinlenmek, eğlenmek ister. Buradayken katına bir kişi gelir ve kaybettiği eşeğini ararken türlü renkte, hiçbir şeyin kesip kıramadığı, geceleri parlayan acayip bir taş gördüğünü haber verir. İskender taşı merak eder ve Eflâtûn'u çağırıp taş hakkında bilgi ister. Eflâtûn şöyle der: "Bu Feylekûs taşıdır. Çîn ve Rûs mülkünde olur. Bu taşın bulunduğu yerde canavarlar ve cinler vatan tutamaz. Ancak cinler, taşı insanlar görmesin diye saklarlar. Bu yüzden kimse o taşı bulamaz." İskender gidip o değerli taştan alır ve onunla cinleri mağlup eder. Ardından hâr-ı Çînî madeninini çıkarıldığı bir maden ocağına gider. Bu madenden Çînli ustalar ayna yapmaktadır. Ağzı çarpılmış bir kişi bu madenden yapılmış aynaya baksa hemen düzelir. Ayrıca o madenden ok yapılmaktadır ve bu ok isabet ettiği kişiyi oracıkta öldürmektedir. İskender, Eflâtûn'a altın, bakır, gümüş, kurşun ve diğer madenlerin nasıl oluştuğunu anlatmasını ister. Şair burada Allah'ın yarattığı türlü türlü meyveleri örnek göstererek bunlardan ders almayı ve Hakk'ı sürekli zikretmeyi tavsiye eder. İskender bu bölgeden ayrılıp Keşmîr'e yönelir. Keşmîr'de mamur şehirler ve kalabalık mutlu insanlar görür. Oradan birçok şehrin olduğu Türk mülküne geçer. Şehirlerden bazıları Tamgâc'a vergi

vermektedir. Bir kısmı ise asilerden oluşmaktadır. Bu asilerin başında Tarhân adlı bir emir vardır. Tarhân'ın askeri çoktur. Onlar putperesttir, dinsizdir. Tarhân, İskender'in geldiğini haber alınca ordusunu hazırlar. Büyük bir savaş olur ve İskender galip gelir. Türk ülkesinin geri kalan taraflarını da Tamgâc'a verir. İskender, Türkleri o zamanki din olan Dâvud dinine davet eder. Onlar da bunu kabul ederler. İskender, Türk iklimine de nizam verdikten sonra bir meclis kurdurur, eğlenceler yapılır, yenilir, içilir. Sonra askerlerine etrafta ava çıkmalarını ve gördükleri acayip mahlukları tutup getirmelerini emreder. Avcılar, Nesnâs adlı bir canlı yakalarlar. Eli ayağı insana benzeyen bu canlı tek ayak üzerinde kuş gibi gitmektedir. Ayrıca altı ayağı ve dört gözü olan boynuzlu bir tavşan da yakalarlar. İskender bu bölgeden Tagargar'a yönelir. Orada görünüş olarak insana benzeyen ancak davranışları hayvandan farksız bir halkla karşılaşır. Yine başları kurt ve sırtlana, geri kalan yanları insana benzeyen canlılara rastlar. Yüzleri insan gibi olan fil hortumlu canlılarla da karşılaşır. Bu şekilde başka acayip canlılar da görürler. İskender, Çîn şahı Tamgâc'ın rehberliğinde o bölgeden ayrılır. Yolda iki dağ arası bir yere gelirler. Burada oldukça perişan bir halk yaşamaktadır. İskender onların bu hâlini sorunca Yecüc ve Mecüc kavminin zulmünden şikâyet ederler ve İskender'den yardım isterler. İskender burada iki dağ arasına taş, demir, altın, gümüş ve bakırdan bir set yaptırır. Bir yılda yapılan bu set sayesinde perişan halk Yecüc ve Mecüc zulmünden kurtulur. Şair anlattıklarının neleri temsil ettiğini de verdikten sonra kibirden kaçınma ve tevazu sahibi olma konularında öğütler verir ve destanı bitirir.

10. Destan: İskender'in cinler, şeytanlar ve Rûslarla savaşı anlatılır. Şair destana başlamadan önce bir sonbahar ve kış tasviri yapar, buna uygun olarak dünyanın geçiciliğini dile getirir ve öğütler verir. Tarih ehlinin anlattığına göre Keykubâd'dan sonra tahta Keykâvûs oturur. O zamanlar Mâzenderân'da devler yaşamaktadır. Dîv-i Sepîd bu devlerin başındadır ve aynı zamanda cinlere de hükmetmektedir. Bu dev kötü huylu, sürekli fitne fesat peşindedir. Zaten devler kovulmuş şeytanın aslındandır. Cinlerin başı İfrît, Dîv-i Sepîd'den güç alıp topladığı askeriyle birçok ili yerle bir eder. Keykâvûs bunu haber alınca askerini Mâzenderân'a doğru sürer. Orada gece yarısı devler Keykâvûs'u kaçırıp elini ayağını bağlayarak bir kuyuya hapsederler. Bunu haber alan Rüstem hemen Sîstân'dan gelir, Dîv-i Sepîd'i öldürür ve Keykâvûs'u da kuyudan kurtarır. Zira Rüstem çok azayim duası bilmektedir. Devlin oğlu Erjeng, Rüstem'le

savaşmak ister ancak henüz küçük olduğu için buna gücü yetmez. Bu olayın üzerinden bin yıl geçer, Erjeng de büyür. O bölgenin hükümdarı da artık İskender olmuştur. O günden beri insanlara karşı kinlenen Erjeng, İblîs'le işbirliği yapıp büyük bir ordu hazırlar ve İskender'in mülkü İran'ı harap etmeye başlar. İskender ise görülecek ve alınacak yer kalmayınca Maşrık mülkünden garba doğru yola çıkıp Tûrân'dan yana yönelmiştir. Ancak yolda Rûslar ve Hazerlerle karşılaşır. O bölge çok dağlık, geçilmesi zor yerlerdir. Ayrıca düşman da oldukça kuvvetlidir. Rûslarla büyük bir savaş yapılır. İskender'in ordusu çok kayıp verir ancak gökten inen meleklerin yardımıyla galip gelir. Horâsân'dan yana varınca devlerin, cinlerin ve şeytanların kendisine karşı toplandığı haberini alır. İskender azayim duasını ve sihir yapmayı bilmektedir. Ordusunu Mâzenderân'a yöneltir. Orduda otuz bin fil de vardır. Çünkü devler filleri görünce korkup kaçmaktadır. Ayrıca İskender fazla gürültü olduğunda devlerin buna dayanamadıklarını da bilmektedir. İskender azayim duasını okur, iki ordu büyük bir savaşa tutuşur. Savaşta İskender, Erjeng'i ikiye böler, diğer büyük devletlerden Hannâs, Vesvâs, Ekvân ve Şimâl de öldürülür. Bu arada sürekli davul ve boru çaldıkça gökten yağmur gibi cin dökülür. İskender, Hakk'ın da yardımıyla zafer kazanır. Ancak bu tablo karşısında gururlanırken devlerden biri boynuna sarılır ve ayağını kement edip İskender'i sarar. İskender'in nutku tutulur, yardım isteyemez. Azayim duası da aklına gelmeyince devden kurtulamaz. Bu sırada gökten nurdan bir melek iner, İskender'i bu hâlden kurtarır. Şah azayim duasını da hatırlar ve okur. Böylece geri kalan cinler de helak olur. Şair ayrı bir başlıkla dünyanın faniliğini, gelip geçen ünlü hükümdarlarla hatırlattıktan sonra temsil, hatime ve münacatla bu bölümü bitirir.

11. Destan: *İskendernâme*'nin on birinci destanında İskender'in Mısır'a gidişi, burada gördüğü acayiplikler ve yaptığı işler konu edilir. Şair destana kış tasviriyle başlar, benlikten uzak durmayı ve fani dünyaya aldanmamayı öğütler. İskender devleri, cinleri ve şeytanları helak ettikten sonra Horâsân'da Merv, Semerkand ve Herat şehirlerini imar eder. Ardından Mısır'a gider. Orada kim tarafından yapıldığı bilinmeyen nakışlı bir kubbe görür. Bu kubbede peygamber, melek, evliya ve hükümdarların adları, gelip geçmiş bütün milletler, cennet ve cehennem, sırat, mescit ve kiliseler hakkında yazılar yazılmıştır. İskender de bunlar arasındadır. Hatta onun Fûr'la yaptığı savaş da yazılmıştır. Bu yazılara Hirmân denilmektedir. İskender bundan başka Ehrâm adlı

yüksek bir bina da görür. Bu binanın üzerinde bir yengeç, yengecin üzerinde de bir akbaba nakışı vardır. İskender burada üç Hirmân daha görür. İskender daha sonra Nîl Nehri'ni görür. Sadece Nîl civarında yetişen rûgan ağacını ve o ağaçtan çıkan yağı öğrenir. İskender, Mısır'ın havasını suyunu çok beğenir. Bu sebeple oraya İskenderiye şehrini kurdurur. Şehirde yüksek bir minare yaptırır. Minare üstüne "câm-ı gîtû-nümâ" denilen ve her şeyi gösteren aynayı yerleştirir. Ayrıca minarenin üzerine bir de mermerden heykel koyulur. Tılsımlı olan bu heykel düşman eğer şehre hücum ederse o tarafa dönüp bunu haber verecektir. İskender ayrıca orada akrep ve yılan olmasın diye de tılsım yapar. Şair bu minarenin altında hazine olduğu sanılarak Abbasîler döneminde harap edildiğini de anlatır. Aynanın ve minareyi yıkanın neyi temsil ettiğini söyler, dünyaya güvenmemek gerektiğini hatırlatır ve bir duayla destanı bitirir.

12. Destan: Konusu İskender'le Kaydâfe arasında geçen olaylardır. Şair destana başlamadan önce bir meclis tasviri yapar. Bu mecliste sevgilisiyle beraber olduğunu hayal eder ve onunla arasında geçen konuşmaları aktarır. Aya benzettiği sevgilisi gök yüzündeki Ay, Utarit, Zühre, Mirrih, Müşteri ve Zühal hakkında sorular sorar. Sevgilisi, bu soruları cevaplayan şaire, "Sen bilgili birisin, cihanın tarihi sendedir, gel bize bir destan beyan eyle." der. Şair bunun üzerine destana başlar. Mağrip mülkünde gayet akıllı ve tedbirli Kaydâfe adlı bir kadın hükümdar vardır. Kaydâfe, İskender'in âlemin sultanlarını hep hükmü altına aldığı öğrenir. Onu tanımak ister. Bu sebeple bir ressam bulur ve "Mısır'a git, İskender'in suretini nakşet, vasıflarını yaz ve bana getir." diye emreder. Nakkaş resmi yapar, getirir. Kaydâfe resmi görünce içine bir korku düşer ve kendi kendisine "Bu cihan baştan başa bunundur, karalar ve denizler hükmüne girecektir." der. Diğer taraftan İskender, Mısır'dayken ona Kaydâfe'yi anarlar, kemalini, yüceliğini ve devletini överler. İskender bunları işitince Kaydâfe'nin mülkü Mağrip'i hükmü altına almak ister. Bunun için Kaydâfe'ye bir elçi gönderir ve "Ben İskender şahım, şarkın ve garbın hükümranyım. Eğer Kaydâfe tahtına, tacına sahip olmak istiyorsa bize haraç versin, yoksa kılıcımla mülkünü almasını bilirim!" der. Kaydâfe bu haberi alınca "Ey İskender, sen yüce bir şahsın, âlemin padişahısın. Ancak bu cihan kimseye kalmaz. Beni Hint şahı Fûr zannetme. Kaydâfe başına taç koyduğundan bu yana kimseye haraç vermemiştir. Komşuyuz, düşman olmayalım!" şeklinde cevap verir. İskender bu sözleri işitince hemen askerlerini toplar ve Mağrip'e doğru yola çıkar.

Giderken sağlam ve aşılması zor bir kaleye varırlar. Kale, Varka adlı bir beyin elindedir. Varka'nın arası Kaydâfe'yle iyidir, çünkü Varka'nın kızı Kaydâfe'nin oğlu Kaderûş'la evlidir. İskender bu kaleyi kuşatır ve Kanderûş karısıyla birlikte esir düşer. İskender bunu fırsata dönüştürmek için şöyle bir oyun hazırlar: Aristo padişah olarak tahta oturacak, önüne Kanderûş getirilince de öldürülmesini emredecektir. Ancak asker kılığındaki İskender yalvararak Kanderûş'un canının bağışlanmasını sağlayacaktır. Ardından da İskender'i elçi olarak Kaydâfe'ye yollayacak, Kanderûş'u da yanına verecektir. Böylece İskender, Kaydâfe'nin mülkünü tanıyacak ve orayı almak için bilgi toplayacaktır. Her şey İskender'in istediği gibi yapılır. İskender elçi olarak yola çıkar, ülkenin yönetimini de Aristo'ya verir, askerine de birlik içinde olmaları konusunda nasihat eder. Kalenin İskender tarafından alındığını öğrenen Kaydâfe, Kanderûş'un hayatı için endişeye düşer. Bir süre sonra Kanderûş'un bir elçi eşliğinde saraya gelmekte olduğu haber verilir. Kaydâfe oğlunun gelişine çok sevinir. Kanderûş anasına ahvali anlatır, "İskender beni öldürecekti ancak bu pehlivan kurtardı, bana can verdi." der. Kaydâfe elçiyi görünce içine bir kuşku düşer, yüzünde saltanattan eser görür. Hemen daha önce yaptırdığı resmi getirir. Bakar ki gelen İskender'in ta kendisidir. Onun ne maksatla mülküne geldiğini anlar. Elçiye döner ve "Şahınız bize ne haber yolladı, söyle de bilelim." der. Elçi, İskender'in haraç istediğini, aksi takdirde Mağrip mülküne asker çekeceğini söyler. Ertesi gün Kaydâfe bir meclis düzdürür. Kaydâfe, İskender'i yanına oturtur ve kim olduğunu dosdoğru söylemesini ister. Elçi ise adının Kaytafûn olduğunu, elçi olarak geldiğini söyler. Ancak Kaydâfe buna kızar ve "Sen elçi değilsin, İskender'sin." der ve daha önce yaptırdığı resmi elçinin önüne koyar. Bunu gören İskender düşmanın eline düştüğünü fark eder ve korkmaya başlar. Ancak Kaydâfe ona "Korkma, sen benim oğluma kıymadın, ben de sana kıymayacağım. Ancak dikkat et, burada senin İskender olduğunu kimse bilmesin ki sana hile yapılmasın." der. Ardından İskender'e "Seni serbest bırakırım ancak bana kılıç çekmeyeceğine yemin edeceksin, dostumla dost, düşmanımınla düşman olacaksın." diye yemin ettirir. İskender de bunu kabul eder. Sonra Kaydâfe elçiye dönerek herkesin duyabileceği şekilde yüksek sesle, "İskender şaha bizden selam söyle, şarkın ve garbın hükmü onun elindedir. Haraç isterse elbette veririz." der ve hediyeler vererek uğurlar. Uğurlarken de sessizce şöyle der: "Benim büyük oğlum Taymûs Şâh, Fûr'un kızıyla evliydi. Sen Fûr'u öldürünce sana

düşman oldu. O cahil ve kindardır, dikkat et." diye telkinde bulunur. İskender hızlı bir şekilde ülkesine döner. Ancak bu hadise onun canını sıkır, günlerce düşünür, kızgınlık ve üzüntüden şah erir. Kaydâfe'ye karşı gizli bir kını vardır ancak söz verdiği için de Mağrip mülküne asker çekemez. Sonunda bir hile yapmaya karar verir. Mühendislerine Rûm Denizi'nin Mağrip mülkünden daha yukarıda olup olmadığına baktırır. Yukarıda olduğunu öğrenince denizin en uygun yerinden genç yaşlı topladığı sayısız işçiyle bir su yolu açtırır ve suyu Mağrip mülküne akıtır. Böylece Mağrip mülkünü baştan başa suya gark ederek Kaydâfe'yi ve askerlerini öldürür, mülkü ele geçirir. Şair fırsat varken düşmanı yok etmek, düşmanın yalvarmalarına aldırılmamak gerektiğini öğütler ve destanı bitirir.

13. Destan: Destanda İskender'in o zamana kadar aldığı yerler ve başka alınacak yer olup olmadığı konusunda yapılan deniz seyahati anlatılır. Şair destana hoş sesli bülbüle seslenerek başlar, ona fırsat varken söz söylemesini tavsiye eder. Ayrıca "siyah kâse" olarak nitelendirdiği dünyaya meyletmemeyi öğütler. Ardından da hikâyeye geçer. İskender, Kaydâfe'nin işini bitirdikten sonra yeryüzüne hâkim olur. Vezirine "Ben yedi iklimi ele geçirdim ancak rütbemin sürekli artmasını isterim. Cihanın tamamını almadan gitmem, bu kadar mülke kanaat etmem. Devamlı mülk almak isterim, yoksa huzursuz olurum. Alınmadık yer kaldı mı? Eğer varsa gidip alayım." der. Veziri ise dünyanın karalardan oluşan dörtte birlik kısmının tamamen alındığını söyler ve yedi iklimi isimleriyle sayar, sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini anlatır. Ardından beş büyük denizi sıralar ve İskender'e "Artık gönlünü hoş eyle, hem kendin ye hem başkalarına yedir. Bu dünya kimseye kalmaz. Bu kadar mülke sahip olduğun için şükret!" diye nasihatte bulunur. Ancak İskender onun bu sözlerinin "abes" olduğunu söyler ve dediklerini kabul etmez. Büyük bir gemi yaptırır, denizleri keşfetmek ister. Bunlara her milletten iki bilgili kişi koydurur. Yanlarına üç yıl yetecek erzak da verir. Denizde üç yıl seyahat etmelerini, dönünce gördükleri her şeyi anlatmalarını emreder. Denizciler bir yıl denizde yol alırlar, bir yıl dolaşırlar, birçok acayiplikler görürler. Dönerken bir gemiye rastlarlar. Yanlarında yetmiş iki dil bilen üç tercümen olmasına rağmen bu gemidekilerin dillerini anlamazlar, işaretlerle anlaşılırlar. Aralarında birer kişi değişirler. Bu kişiler karşı tarafın dillerini ve kültürlerini öğrenip sonra kendi ülkelerine dönecektir. Her iki gemi de kendi yoluna gider. Yolculuk bitince İskender'e seyahati

anlatırlar. Yanlarında getirdikleri kişi de bir süre sonra İskender halkının dilini öğrenir. İskender bu kişiye kim olduğunu, hükümdarlarını sorar. O da, "Hükümdarımız İskender-i Zülkarneyn'dir, atası ise Feylekûs'tur. Şahımız bizi üç yıllık bir deniz seyahatine gönderdi, ne görürsek gelince anlatmamızı istedi. Sonra da bu gemiye rastladık." der. Denizcinin anlattığı her şey kendi yaptırdıklarıyla bire bir aynıdır. İskender bunları duyunca şaşkına döner. Allah'a gerçek saltanat sana aittir deyip şükreder. Şair ayrı bir başlıkla aç gözlülükten sakınmayı öğütler, Allah'ın herkese uygun şekilde rızık verdiğini, nasip olmayan şeyin ele geçirilemeyeceğini anlatır, çeşitli konularda nasihat eder. Yine başka bir başlık altında bütün suların "Bahr-ı Azam"dan çıkıp yine ona dönmesi gibi her şeyin Hak'tan olduğu ve yine Hakk'a varacağı anlatılır. "Temsil"le de anlatılanların neleri karşıladığı verilir, bir münacattan sonra destan bitirilir.

14. Destan: İlk hükümdar Keyûmers'ten İskender'e kadarki zamanda yaşamış hükümdarlar üzerinden cihan tarihi özetlenir. Şair önce tutiye seslenir ve gaybın sırlarından haber vermesini ister. Ardından dünya malına aldanmamayı, beka âlemi için hazırlık yapmayı öğütler. Kısa bir İskender meclisi tasvirinden sonra asıl konuya sözü getirir. İskender, vezirlerinden Eflâtûn'u çağırır ve "Sen geçmişi bilirsin, benden önce bu dünyaya kimler padişah oldu? Bunları bana anlat." der. Eflâtûn da ilk hükümdar Keyûmers'ten itibaren o zamana kadar kimler padişahlık yaptıysa anlatmaya başlar. Eflâtûn'un anlattığı padişahlar şunlardır: Keyûmers, Hûşeng, Tahmûres/Tahmûr, Cemşid, Dahhâk, Efrîdûn (Ferîdûn), Menûçeher, Nevzer, Tahmasb, Keykubâd, Keykâvûs, Keyhüsrev, Lührâsb, Güştâsb, Behmen, Hümây, Dârâ, Dârâb. Bu şekilde Eflâtûn İskender'e kadar hüküm süren şahları anlattıktan sonra "Senden öncekilere ne olduysa sana da öyle olacaktır, dünyaya aldanma." diye nasihat eder. İskender de bu nasihatleri dinler, dünyadan yüz çevirir.

15. Destan: Bir önceki destanın devamı niteliğindedir. İskender'den Osmanlı sultanı II. Bâyezîd'e kadar gelip geçen hükümdarlardan söz eden bu bölüm içinde barındırdığı Osmanlı tarihi bakımından önem taşır. Şair yine bülbüle seslenerek bu bölüme giriş yapar ve bir destan söylemesini ister. İskender, Eflâtûn'un anlattıklarını dinler ve ona "Bana maziden haber verdin, şimdi de benden sonra bu cihana kimler hükmedecek, onları anlat." der. Eflâtûn ise şaha şöyle cevap verir: "Ben onu bilemem, bu ilmi bilen ancak Hızır'dır." İskender hemen Hızır'la buluşur ve "Sana gaybın sırları

aşikârdır, bu cihana ben gidince kimler hükümdar olacak?" diye sorar. Hızır, İskender'den sonra bir fetret devrinin yaşanacağını ve bu dönemde bazı beyliklerin hüküm süreceğini anlatır. "Mülûk-ı Tavâif" olarak anılan beylikler döneminin öne çıkan kolu Eşgânîler olmuştur. Bu koldan Eşk on, Şâbûr altmış yıl hükümdar olur. Îsâ peygamber Şâbûr zamanında ortaya çıkmıştır. Sonraki padişahlar Derzîn, Pîjen, Cevder, Kistrâ, Hürmüz, Erdevân, Kistrâ, Belâş ve Erdevân'dır. Mülûk-ı Tavâif devri Erdevân'la son bulur. Şair bu cihana birçok büyük hükümdarın geldiğini, hepsinin de çekip gittiğini söyler ve dünyaya bağlanmamayı öğütler. Hızır, İskender'e gelecek hükümdarları anlatmaya devam eder. Eşgânîlerden sonra Sasanîler hüküm sürer. Hızır bu devirdekileri şöyle sıralar: Erdeşîr, Şâbûr, Hürmüz, Behrâm, Behrâm bin Behrâm, Nersî, Şâbûr-ı Züleknâf, Yezdecird, Behrâm-ı Gûr, Yezdecird, Pîrûz, Belâş, Kubâd, Nûşîrevân, Hürmüz, Pervîz, Şîreveyh, Tûrân Duht, Erzevâmîd, Ferruh, Yezdecird. Şair burada Hz. Muhammed'in ölümünü hatırlatır ve ümmetinin galip gelerek idareyi ele geçirdiklerini söyler. Ardından dört halife, Emevî ve Abbasî halifeleri, Moğol ve İlhanlı hükümdarları sırasıyla anlatılır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali ve Hz. Hasan'dan sonra Emevî halifeleri şöyle verilir: Muâviye, Yezîd, Muâviye, Mervân-ı Hakem, Abdümelik, Velîd, Süleymân, Ömer bin Abdülazîz, Abdümelik, Hişâm, Velîd bin Yezîd, Yezîd bin Velîd, İbrâhîm bin Velîd, Mervân-ı Har, Ebû Müslim. Emevîlerin son halifesi Ebû Müslim'den sonra Abbasî halifeleri hüküm sürer. İsimler şöyledir: Ebu'l-Abbâs, Ca'fer, Mehdî, Hâdî, Hârûnü'r-reşîd, Emîn, İbrâhîm bin Mehdî, Me'mûn, Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil, Muntasır, Müsta'în, Mu'tez, Mühtedî, Mu'temid, Muktasîd, Müktefî, Muktedir, Kâhir, Râzî, Müttakî, Müstekfî, Mutî, Tâyi, Kâdir, Kâyim, Muktedir, Müstazhir, Müsterşid, Müstencid, Râşid, Müstagnî, Nâsır, Kâhir, Mu'tasım. Abbasî hükümdarlarından sonra Moğol imparatoru Cengiz Han ve torunu İlhanlı hükümdarı Hülâgû Hân anlatılır. Diğer isimler ise şöyledir: Geyhutu, Abaka, Ahmed Şâh, Argun, Gâzân Hân, Muhammed Hudâbende, Olcayitu, Ebû Sa'îd, Şeyh Hasan, Küçük Şeyh Hasan, Melik Eşref, Cânî Hân, Birdi Hân, Ahîcuk, Sultan Üveys, Şeyh Hasan, Sultan Ahmed. Hızır bu hükümdarları da anlattıktan sonra sözü Osmanlılara getirir ve şu isimleri sayar: Sultan Alâeddîn, Ertuğrul, Osmân, Orhân, Süleymân, Murâd Hân, Yıldırım Bâyezîd Hân, Sultan Mehmed Hân, Sultân Murâd Hân, Sultan Mehmed Hân, Sultan Bâyezîd Hân. İskender bunları dinledikten sonra Hızır'a soru sormaya

devam eder ve bundan sonra âlemin nizamının nasıl olacağını sorar. Hızır ise cihanda saltanatın kalmayacağını, sultanlarda siyasetin ve liderliğin yok olacağını, her yerin zulümle dolacağını, âlimlerin yollarından sapacağını, insanların hileye yöneleceğini vs. anlatır. Ayrıca kıyamet ve kıyamette Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceği, tabiatta olduğu şekilde Allah'ın varlıkları önce yok edip sonra tekrar canlandırması gibi konularından söz eder. Şair yine dünyanın vefasızlığını hatırlatır, Hakk'a yönelmeyi tavsiye eder ve destanı bitirir.

16. Destan: İskender'in dünyanın vefasızlığını görüp Hicaz'a gidişi, orada yaşadığı bazı olaylar, Mescid-i Aksâ'yı ziyaret etmesi ve Mısır'a dönüşü anlatılır. Şair destana "mürg-i çemen"e seslenerek başlar, ayrılıktan ve kavuşmadan yana nağmeler terennüm etmesini ister. Ardından hikâyeye başlar. İskender cihanın vefasızlığını, asıl şahlığın ahiret mülkünde olduğunu anlamış, dünyadan yüz çevirmiştir. Şair burada, kişinin ancak güzel ahlakla beyliğe erişebileceğini dile getirir ve boya küpüne düşen tilki hikâyesini anlatır. Hikâyeye göre boya küpüne düşen tilki tüylerinin rengârenk olduğunu görünce kendisini tavus kuşu zanneder. İskender, Hicaz'a gitmeye karar verince önce Bağdat'a varır. Bağdat o zamanlar oldukça mamur bir yerdir. Oradan ayrılıp Mekke yoluna revan olur. Yolda tepe üzerinde bir mabede rastlar. Aristo ve Eflâtûn ile mabede girerler, içeride bir hakim oturmaktadır. Hakim gece gündüz ibadet eden bir kişidir. İskender'e hiç yüz vermez. İskender bunun sebebini sorunca da "Sen benim kuluma kul olmuşsun, sana neden izzet eyleyeyim?" İskender bunun ne demek olduğunu sorunca da "Şehvet senin hocan durumundadır. Hâlbuki o benim kölemdir. Sana kulumun kulu desem doğru olur." İskender bu sözleri işitince zahide hayran olur ve kendisine nasihat etmesini ister. Zahit, İskender'e gururdan uzak durması, güzel ahlak üzerinde olması, adaletli davranması, gaflete düşmemesi, şerli kişilerden uzak durması, düşünerek hareket etmesi, kendisini övmemesi, doğrudan ayrılmaması, Allah'a şükretmesi, ahde vefa göstermesi, ilim öğrenmesi, nefse uymaması gibi konularda nasihat eder. İskender de bunları dinler, kabul eder. Ardından Bathâ'ya doğru yönelir. Yolda bir binaya rastlar. Bu, Âd tarafından yaptırılmış tılsımlı bir türbedir. İskender o tılsımı çözer ve içeriye girer. Altın bir tahtın üzerinde altın taçlı bir kişinin yattığını ve başının üstünde altından bir levhada Âd kavmi dilince yazılar bulunduğunu görür. Levhada şöyle demektedir: "Bu cihan benim olsun diyen kişi! Bu dünya vefasızdır, kimseye kalmamıştır. Ben Âd'ım,

memleketler almıştım. Bin iki yüz yıl saltanat sürdürdüm. Sıkıntılar çekip mal biriktirdim. Ölmem derken bana ecel erişti. Ben ibret olarak sana yeterim." İskender bu sözleri okuyunca ağlar. Oradan ayrılıp Mekke'ye yönelir. Kâbe'ye varınca ihrama girer, tavaf eder, haccını yapar. Namaz kılar, Allah'a yalvarır. Malından halka bağışlarda bulunur, herkesi doyurur, Mekke'de yoksul kalmaz. İskender, Mekke'nin kimlerin idaresinde olduğunu sorar. Oradakiler eskiden Hz. İbrâhîm nesline ait olduğunu ancak önce Yemen tarafından gelen Kahtân kavminin sonra da Cürhümîlerin burayı aldığını söylerler. Bunun üzerine İskender, Hz. İbrâhîm neslinden gelenleri buldurup şehri onlara teslim eder. İskender haccı tamamladıktan sonra Kudüs'e doğru yola çıkmaya niyetlenir. Hz. İbrâhîm'in mezarını ziyaret eder. Ardından Mescid-i Aksâ'ya varır, namaz kılar. Halka ihsanlarda bulunur. Orada gece gündüz ibadet eden riyazet ehli birini görür ve ondan nasihat ister. O da İskender'e dünya işlerinden vazgeçip Allah'a yönelmesini, şirkten kaçınmasını, çalışıp ilim elde etmesini, cahilden uzak durmasını vs. öğütler. Şair buraya kadar anlatılanların temsillerini de verdikten sonra İskender'in Mısır'a döndüğünü ve orada halka ihsanlarda bulunduğunu söyler, destanı bitirir.

17. Destan: *İskendernâme*'nin on yedinci destanı İskender'in ölümsüzlüğe erişmek için âb-ı hayatı aramaya gidişini, bu yolculuk esnasında yaşadığı bazı olayları ve ölümünü konu alır. Şair hikâyeye geçmeden önce dünyanın vefasızlığını dile getirir ve "Kişi İskender gibi dünyayı da tutsa bir burun kanamasından ölüverir." der. Bu girişin ardından destana başlar. İskender devletinin büyüklüğünü, eriştiği kemali düşünür, kalbine ölüm korkusu düşer. Çünkü bilinir ki her şey kemale erdikten sonra zamanla yavaş yavaş yok olur. Bu sebeple İskender'in gönlü daralır, gamlanır. Hakimlerden biri bu durumu fark eder ve sebebini sorar. İskender de niçin tasalandığını anlatır. Hakim "Ey şahım, kederlenme. Maşrık'ta yolu karanlıkta kaybolup gitmiş bir çeşme vardır. Adına aynü'l-hayat derler. Bu sudan içen kişiye ölüm erişmez. Ancak bu suyun yolu karanlık, tehlikeli ve uzundur." İskender bu sözleri işitince hemen hazırlıklara başlar, askerini toplar. Oğlu Kanderûs'u yerine vekil tayin eder, Aristo'yu da ona vezir yapar. Hızır'ı rehber olarak yanına alıp yola çıkar. Hiç mola vermeden hızlı bir şekilde Berhemen şehrine ulaşır. Halkın dağlardaki mağaralarda yaşadığını, ağaç kabuklarıyla örtündüklerini ve sebzeyle beslendiklerini görür. İskender bu halkın ulularına niçin böyle yaşadıklarını sorar. Ulu kişi ise bu dünyanın gelip geçici olduğunu, bu şekilde

yaşamaktan memnun olduklarını, beka mülküne erişmek için "fakr u fena" yolunu seçtiklerini anlatır. İskender buradan ayrılıp yoluna devam eder. Giderken bir kubbeye rastlar. Oldukça sağlam olan bu binaya girmeyi başaran İskender içeride süslü bir taht üzerinde bir şahın yattığını görür. Tahtın baş ucunda altından bir levha vardır. Levhada şöyle yazmaktadır: "Ey İskender! Bu makama gelip hâlimi göresin. Bana Zülkarneyn Şâh derler. Yedi iklime hükmeden benim. Dört bin dört yüz yıl önce bu dünyaya geldim, âlemi kılıcımla aldım. Senin gibi türlü sıkıntılar çektim. Sonunda bu kümbet içinde kaldım. O kadar sıkıntıyla aldığım mal elimden çıkıp gitti. Tahtıma başkaları padişah oldu. Senin gibi sıkıntı çekip çeşme-i hayvamı aradım. Sonunda ecel yetiştii, aciz kaldım. Ecel âb-ı hayatın içindedir. Ölüm her zaman hayatın ardındadır. Akıllı kişiye benim hâlim ibret olarak yeter." İskender bu sözler üzerine ağlayarak oradan çıkar. Dev gibi azgın domuzlarla dolu bir ovaya varır. Bu canavarlarla savaşır, hepsini helak eder. Ardından yılanlarla dolu bir vadiye varır. Her biri ejderha misali, zehirleri ateşten bu yılanları da helak eder, vadi kan gölüne döner. Sonra kaplanlarla savaşır, onları da yok eder. İskender giderken işleri sihir ve şeytanlık olan cadıların yaşadığı bir şehre varır. Cadılar İskender'e sihir yaparlar ve ateşten bir halkayla etrafını çevirip hapsederler. Hızır'ın duasıyla İskender bu beladan kurtulur. Oradan gidip Şâdkâm adlı bir şehre varırlar. Bu şehirde yaşayanların hepsi kadındır. Şehirde yaz kış yeşil duran ulu bir ağaç vardır ve halkın mabudu bu ağaçtır. Ağacın dibinde bir çeşme vardır. Çocuk isteyen kadınlar orada kurban keserler, bu sudan içerler, suyla gusül yaparlar ve böylece hamile kalırlar. Vakti gelince de bir kız çocuğu dünyaya getirirler. Oradan ayrılırlar. Giderlerken karanlığa erişirler. Uzun zaman karanlıkta yol alırlar. Birden gök gürültüsü başlar, bir tufan kopar. Her biri ayrı bir yere savrulurlar, birbirlerini kaybederler. Hızır da orada yoktur. Karanlıkta nereye gittiklerini bilemezler. Askerlerden bir kısmı ölür. İskender mecburen geri döner. Dönüş yolunda ortalığı aydınlatan elmas, yakut, inci gibi türlü cevahirle kaplı bir yere gelirler. Onlardan alırlar. Uzun zaman karanlıkta ilerledikten sonra aydınlığa çıkarlar. O zaman askerlerden çoğunun olmadığı anlaşılır, ayrıca Hızır da yoktur. Çünkü Hızır âb-ı hayattan içmiş ve ölümsüz olmuştur. İskender ve askerleri tekrar yola koyulurlar. Giderken kökü yerde başı gökte bir ağaca rastlarlar. Orası, otu, çiçeği, ağacı bol bir yerdir. Bir süre orada dinlenirler. Gece yarısı ağaç İskender'e konuşmaya başlar ve şöyle der: "Ey miskin! Bunca zahmet nedir. Ecel sana

yaklaştı. Bu hırs seni huzursuz eder. Mal çok olur ama ömür azdır. Âlem senin olsa bile ne çıkar. Otuz sene saltanat sürdürdün, bir gün şad olmadın. Bu kadar mal biriktirdin, şimdi onları yiyemeden gideceksin, onlar da başkalarına kalacak." İskender bunları duyunca sanki canı cisminden ayrılmış gibi olur. İskender bu defa kendisine döner ve "Bu dünya kimseye ebedî kalacak yer olmadı, kimseye merhamet etmez, ben de bu kadar sıkıntı çektim ama âb-ı hayatı bulamadım." der. O gece ağzı kuru gözü nemli sabahı eder. Oradan İran'a gitmek üzere hareket eder. Atı üstünde giderken birden burnu kanamaya başlar. O kadar kanar ki takati kesilir, aklı başından gider ve atından düşer. Altına hemen bir zırh döşerler, üzerine de altından gölgelik koyarlar. Aristo ilaç yapar ama fayda etmez. İskender biraz kendine gelince Eflâtûn'un, talihini görüp ecelinin geleceğini söylemesini hatırlar. Kalemi kâğıdı alır, anası Rûkıyâ Hatun'a bir mektup yazar ve şöyle der: "Bu kul oğlun dünyaya doymadı. Emelleri için koşarken ecel erişti. Âb-ı hayatı aradı, ancak ölüm zehrini bulabildi. Bunları bizim başımıza Hak yazmıştır, geri döndürülemez, ona boyun eğmek gerekir. Bu sebepten sabretmek lazımdır. Varacağımız makam buradan daha iyidir. Birbirimizi o makamda buluruz, orada baki kalırız. Sana karşı suç işlediysem affet. Yoksul ya da zengin herkese lütuflarda bulun. Bana öğrettiğin gibi İskenderûs'a da devlet işlerini öğret." Nameyi bitirince Mısır'a gönderir. Hastalığı gittikçe artar. Şehr-i Rûz'a gelince iyice ağırlaşır. Eflâtûn ilaç yapar ancak işe yaramaz. Hikmet ehli umudu keser, hepsi ağlaşırlar. İskender vasiyetini söyler: "Benim cenazeme tazimle muamele edin. Cenaze törenini kısa tutmayın. Önce altın bir tabut hazırlayın ve süsleyin. Tabuta koyunca sağ elimi dışarıda bırakın. Bu kadar büyük bir padişah olmama rağmen elimin boş gittiğini herkes görsün. Beylerim Mısır'a kadar beni omuzlarında götürsünler. Herkes benim için matem tutsun. Cenazemi bilinmeyen bir yere gömsünler." İskender "Tanrı birdir, Dâvud haklıdır." diyerek ruhunu teslim eder. Öldüğünde otuz iki yaşındadır ve âlemde yirmi iki yıl padişahlık yapmıştır. Onun ölümüne dağ taş ağlar, herkes matem tutar. Anası haberi işitince gelir, feryat figan eder, cenazesi başında ağıt yakar. Ardından hakim Solon mersiye söyler. Cenaze Mısır'a götürülür, İskenderiye'de defnedilir. Rûkıyâ Hatun, torunu İskenderûs'u tahta geçirmek ister. Ancak o dünyadan elini eteğini çekmiş, kendini dine vermiş biridir. Bu sebepten bütün ısrarlara rağmen tahta çıkmak istemez. Memlekette karışıklıklar olur. Erdeşîr-i

Bâbek hükümdar oluncaya kadar bu devam eder. Şair "Fi't-temsîl" başlığıyla anlattıklarının neyi temsil ettiğini belirtir, nasihat eder.

Şair, "Târîh-i İskender-nâme" başlığı altında eserini ne zaman ve nasıl yazdığını anlatır, ardından eserin okuyacılara faydalı olmasını temenni eder. *İskendernâme*'yi padişah adına yazdığını söyler, ondan gördüğü ihsanı anar ve eserini bitirir.

3.2. Zaman

İskendernâme'de şairin verdiği bazı tarihî bilgiler ve çeşitli göndermelerle hikâyenin zamanını tespit etmek mümkündür. Eserde genel anlamda iç içe geçmiş iki zamandan söz edilebilir. İlki eserin dünya tarihi kısımdaki ilk hükümdar ve İran mitolojisine göre ilk insan Keyûmers'ten şairin yaşadığı dönemde hükümdar olan II. Bâyezîd'e kadar geçen kapsayıcı zamandır. Eserin bu kısmında art arda zikredilen hükümdar isimleri bize tarihsel olarak bir sıralama sunar. Diğer taraftan hem dünya tarihi hem de başka kısımlarda verilen bazı bilgiler ise zamanı biraz daha belirginleştirir ve bir "tarih aralığı" oluşturmamızı sağlar. Bunlardan biri, adları geçen bazı peygamberlerle ilgili bilgilerdir. Örneğin şair Hızır'ın dilinden İskender sonrası fetret devrindeki Şâbûr zamanında Hz. İsa'nın ortaya çıktığını söyler:

*Eşk ola anlardan on yıl milk-gîr
Gide Şâbûr ola altmış yıl emîr
Zikr-i Pâdşâh-ı Eşgevân u Şâbûr ve 'Îsî 'Aleyhi's-selâm
Ol'anuñ devrinde 'Îsî âşkâr
Hem nübüvvet vire aña Kirdgâr (6028-6029)*

Eserdeki bu beyitler İskender'in Hz. İsa'dan önce yaşadığını açıkça ortaya koyar. Bu durumda hikâyenin ana kahramanı İskender milattan önceki zamanlarda yaşamıştır. Konuyu aydınlatmaya yardımcı olacak en net bilgi ise *İskendernâme*'nin sonlarında yer alır. Şair, eserini bitirdiği tarihi verirken İskender'den bu yana tam olarak 1800 yıl geçtiğini söyler. Eserin yazılış yılı miladi 1500 olduğuna göre, geriye doğru gidildiğinde bu yıl MÖ 300 olur ki bu küçük bir sapmayla İskender'in yaşadığı zamanı verir:

*Şeh Sikender'den dahi geçmişti hem
Biñ sekiz yüz yıl ne artug [u] ne kem (8251)*

İskendernâme'deki ikinci ve asıl zaman, artık efsanevi bir kişilik kazanmış olan İskender'in doğumundan hemen önce başlayıp ölümü ve onu izleyen üç beş yıllık süreyi içine alan zamandır. Eserde anlatıldığına göre Dârâ ve Kayser-i Rûm arasında savaş olduğunda İskender henüz dünyada değildir. Ancak Dârâ, Rûm'u alır ve Feylekûs'a

teslim eder. Onun kızıyla evlenir ve bu evlilikten İskender dünyaya gelir. Dârâ, Rûm'dan tekrar İran hükûmet merkezine döner. Bir süre sonra da ölür ve yerine oğlu Dârâb geçer. Hikâyedeki bazı bilgiler tarihî olarak doğru değilse de (örneğin tarihen İskender, Makedonyalı Filip'in oğludur, Dârâ'yla bir ilişkisi yoktur) söz konusu olayların yaşandığı tarihler yaklaşık olarak birbiriyle örtüşür. Eserin dünya tarihinde İskender öncesi ve sonrası şeklinde kısaca değinilen konu ilk beş destanda genişletilir ve Dârâ'nın Kayser-i Rûm'u yenip bu bölgeyi Feylekûs'a vermesi, İskender'in dünyaya gelmesi, Rûm tahtına geçmesi, Dârâb'a düşmanlık beslemesi ve onunla savaşıp İran mülkünü ele geçirmesi şeklinde anlatılır.

Eserdeki zamanla ilgili bu bilgilere İskender'in kaç yaşında öldüğü ve ne kadar hükümdarlık yaptığına dair bilgiler de eklendiğinde İskender'in doğumundan hemen önce başlayıp ölümüyle biten olayların toplamda kaç yılda yaşandığı da ortaya çıkar. Şairin söylediğine göre İskender öldüğünde otuz iki yaşındadır. Âleme yirmi iki yıl şah olmuştur:

*Otuz ikisindeydi ol hümmâm
K'almış idi yidi iklîmi tamâm
Oldi yigirm'iki yıl 'âlemde şâh
Soñ ucı devrân anı kıldı tebâh (8173-8174)*

Beyitlerden anlaşıldığına göre İskender on yaşında tahta çıkmış olmalıdır. Hâlbuki eserin baş kısmında İskender'in tahta çıktığı yaş on beş olarak ifade edilir:

*Çünkü on biş yaşadı ol bahtyâr
Atasına irdi emr-i Kirdgâr
Feylekûs gördi ki bozılmış mizâc
Kendüye sûd eylemez hergiz ilâc
Da'vet idüp katına İskender'i
Didi nevbetdür saña şimden giri
(...)
Didi benden soñra sensin pâdşâh
Milk-i Rûm'uñ şâhısın bî-iştibâh (577-581)*

Bu tutarsızlığa rağmen İskender'in otuz iki yıl ömür sürdüğü kabul edilirse (tarihî bir gerçek olarak İskender otuz üç yaşında ölmüştür) hikâyedeki zamanın bundan biraz daha fazla olduğu söylenebilir. Çünkü hikâyeye İskender'in doğumundan daha önce başlamaktadır. Hikâyede anlatılan olaylar da bu zamana yayılmıştır ve İskender yedi iklimi bu süre içinde dolaşmıştır.

Bu genel zaman dışında hikâyede bazı sınırlı zamanlardan da söz edilir. Bu bazen belli bir yıl, bazen belirsiz bir zaman, bazen de herhangi bir mevsim olabilmektedir. Örneğin Dârâ, Feylekûs'un kızıyla "bir zaman" birlikte olur. İskender'in doğumundan önce yapılan tasvirde mevsimin "bahar" olduğu anlaşılır. Feylekûs, "günlerden bir gün" bahçede otururken İskender'in doğum haberini alır. İskender doğduktan sonra servi boylu bir daye tarafından "altı yıl" boyunca terbiye edilir, "yedisinden sonra" Arsito'ya verilir. Dârâ ölünce oğlu Dârâb atası için "on gün" yas tutar, "on birinci gün" başına tacını takar, devler "bin yıllık" bir düşmanlık nedeniyle İskender'in mülkünü harap eder vs. Bir örnek olması bakımından denizlerde yapılan üç yıllık keşif seyahati şöyle anlatılır:

*Bes buyurdu kim düzeler bir gemi
K'olmaya esbâbınıñ hergiz kemi
(...)
Bunları dahi gemiye koydılar
Hem üçer yıllık zahîre virdiler
Dünyede envâ'-ı ni'metler ki var
Virdi bunlara kamusun şehryâr
Yürüyüp deryâda bir yıl gideler
Dahi il var mı tefahhus ideler
Dönüp andan soñra gine geleler
Her ne görürlerse şâha diyeler
Çok zamân deryâda gerçi gezdiler
'Âkıbet Bahr-ı Muhût'e irdiler
Bir buçuk yıl anda kıldılar sefer
Bulmadılar anda berden bir eser (5196-5206)*

İskendernâme'de zamanı genel itibarıyla bu şekilde ifade etmek mümkündür. Ancak eserde zamanla ilgili temas edilmesi gereken bir başka konu İskender, Eflâtûn ve Hızır üçlüsünün konuşmaları sırasında ortaya çıkan zamandır. Bunu "geçmiş", "hâl" ve "gelecek" şeklinde adlandırmak mümkündür. Bu bakış açısıyla Eflâtûn geçmiş, İskender hâli ve Hızır da geleceği temsil etmektedir. Zira Eflâtûn geçmiş zamanı anlatmakta, İskender içinde bulunulan zamanı yaşamakta, Hızır ise gelecek zamandan haber vermektedir.

Eserde bazen zaman kavramının kaybolduğu yerlere de rastlanır. Özellikle fantastik öğelerin yoğunlaştığı kısımlarda okuyucunun olağanüstü varlıklar ve olaylar arasında masal dünyasına yaptığı yolculuk onu gerçek zamanın dışına çıkarır ve başka bir boyuta taşır. Örneğin İskender'in Hint ve Sind bölgesindeki adalarda yaptığı seyahat

ve gördüğü acayip varlıkların anlatıldığı yerlerde zaman, gerçek dünyanın içinde bir zaman değildir. Devlerle ve şeytanlarla yapılan savaşta olayların akışı zamanı durdurur, unutturur vs.

3.3. Mekân

İskendernâme'de oldukça geniş bir coğrafyadan söz edilir. Çoğu zaman "yedi iklîm", "heft iklîm", "heft kişver" (yedi diyar, ülke, memleket) gibi adlarla anılan bu coğrafya "rub'-ı meskûn", yani dünyanın karalarla kaplı dörtte birlik kısmına karşılık gelmektedir. Eski devirler için yeryüzünün bilinen kısmı da zaten bundan ibarettir. "Yedi iklîm" ifadesi eserde çokça geçer. Örneğin Dahhâk ile Ferîdûn yedi iklimi tutmuş hükümdarlardır. Dahhâk ölüm korkusuyla, doğacak erkek çocukları bulup ortadan kaldırmaları için yedi iklime adam salar. Güştâsb'ın oğlu İsfendiyâr tahta geçip yedi iklime hükmetme hevesiyle yanıp tutuşur. Yecüc ve Mecüc kavmi kıyamete yakın ortaya çıkıp sel gibi her yere akacak ve yedi iklimi viran edecektir vs. Elbette bütün bunların ötesinde yedi iklimi emrine alan en büyük hükümdar İskender-i Zülkarneyn'dir. Onun şarktan garba her yere sahip olacağı, heft iklime boyun eğdireceği bir müneccim tarafından daha doğumundan hemen sonra ilan edilmiştir. Yine bir gece rüyasında bir melek vasıtasıyla kendisine verilen kılıç da Eflâtûn'un tabiriyle buna işaretir:

*Ol müneccim geldi usturlâb ile
Tâli'in gördi ülü'l-elbâb ile
Tâli'in gördi müneccim bildiler
Yılduzın burc-ı şerefde buldılar
Kim yüzinde togdı envâr-ı hüdü
Yılduzından lâmi' oldı her ziyâ
Bes didiler işbu şâh-ı nev-cüvân
Şark u garbı tutırdur bî-gümân
Heft iklîmi müsahhar idiser
Kendüye ser-cümle çâker idiser
Şark u garbı ser-be-ser seyrân ide
'Âlemüñ sultânların hayrân ide (538-543)*

*Emr-i Hak'dur gördüğüñ nakş-ı melek
Kudret-i Yezdân'dur ol şekl-i melek
Nusret ü 'avn-i Hudâ'dur ol kılıç
Tapuña Hak'dan 'atâdur ol kılıç
'Âleme hân olırsın bî-gümân
Emrüñe râm olırdur ins ü cân
Heft kişver ola hükmüñde tamâm
Bu durur ta'bîr-i h'âbuñ ve's-selâm (1007-1010)*

İskendernâme'de "rub'-ı meskûn"un ne olduğu da açıklanır. Hesap ehline göre diğer unsurlardan daha küçük olan dünya dört bölümdür ve bunlardan sadece biri mamurdur, diğer üçü haraptır. Yeryüzünün mamur kısmı yedi iklimden oluşmaktadır. Bu iklimlerin her biri maşrıktan başlar ve mağribe kadar uzanır. İnsanların yaşadıkları yer de burasıdır. Yerin kuzeyi soğuktur. Altı ay kış yaşanır ve karanlıktır, altı ay da gündüz olur. Burada hayvan ve bitki yaşayamaz. Güneyde altı ay gündüz olur ve bu zaman süresince yaz mevsimi yaşanır. Hava çok sıcak olur. Doğuda ulu dağlar vardır. Batısında ise karanlık, buhar ve uçsuz bucaksız deniz vardır. Dört yönle birlikte yeryüzü şöyle tarif edilir:

*Kamu 'unsurdan kiçidür bak yire
Noktadur san kim miyân-ı dâyire
Çâr bahş itmiş anı ehl-i hisâb
Birisi ma'mûr üç bahşı harâb
İşbu ma'mûrî bilenler fehm ile
Yidi iklîm eylediler vehm ile
Her biriniñ tûli Maşrık'dan tamâm
Magrib'e degin varur iy nîk-nâm
Bu yidide oldı mahsûr âdemî
K'ol durur bil âferîniş hâtemi
İşbu rub' içindedür ma'mûr bes
Dahi yiri yapmaga yok dest-res
Kim şimâlîsi yirüñ sovak durur
Altı ay kış u karañulık durur
Altı ay gice olur anda müdâm
Gündüz olur altı ay dahi tamâm
Lâ-cerem ol yirde hayvân u nebât
Bulmaz neşv ü nemâyıla hayât
Ol cenûbîde tamâmet altı ay
Gündüz olur dâyimâ çün fasl-ı yay
Lâ-cerem olur hevâ ol yirde nâr
Hergiz anda idemez kimse karâr
Cânib-i şarkî ulu taglar olur
Kim kuş irse ol yire bî-per kalur
Toludur garbîsi zulmetle buhâr
Dahi ol deryâ ki aña yok kenâr (3903-3915)*

İskender yeryüzünde ne kadar yer varsa hepsini almıştır. Ancak yine de vezirine alınmadık bir yer kalıp kalmadığını sorar. Vezir de yedi iklimin alındığını, başka yer kalmadığını söyler. Burada vezirin dilinden bu yedi iklimin nerede başlayıp nerede

bittiği anlatılır. Ayrıca İskender beş denizle birlikte Hint denizinde bin üç yüz altmış ve Rûm denizinde yüz altmış adayı da ele geçirmiştir. Eserde bu yerler şöyle verilir:

*Rub'-ı meskûn yidi kişverdür yakîn
Küllisine hükm idersin sen hemîn
Evvel iklîm adıdur Şark ile Çîn
Sâhil-i Sind'üñ cenûbından yakın
Kat' idüben Garb milkini geçer
Bes Yemen'den Kulzüm'e varup geçer
Bes Habeş'den Nîl ile Mısr'a varur
Oradan Magrib deñizine girür
Hem ikinc'iklîm Maşrık'dan tutar
Çîn iline ugrayup Hind'e gider
Varur andan Sind ü Bahr-ı Ahdar'a
Basra Bahrı'ndan 'Arab milkin yara
Necd ile Bahreyn-i kulzümden geçer
Bes varuban Nîl'den Garb'a irer
Hem üçünci Şark'dan Çîn'e gider
Ol aradan Sind milkine irer
Keyd ü Kirmân u vasît-i Sîstân
Basra vü bes Fâris'e varur 'ayân
Andan Ahvâz u 'Trâkeyn'e gider
Şâm u Mısr'ı kat' idüp Garb'a irer
Şark'dan dördünci kişver çün çıkar
Deşte ugrayup Horâsân'a gider
Andan Isfahân u Hemedân'varur
Ol aradan Şehr-i Rûz'a irişür
Bes Cezîre'yle şimâlin Şâm'uñ ol
Kat' idüben râst bulur Garb'a yol
Ol bişinc'iklîm Maşrık'dan çıkar
Ye'cûc u Me'cûc milkine gider
Bes şimâlinden Horâsân'uñ varur
Râst Âdurbâyicân'a irişür
Bes cezîreyle gelüp Rûs'a 'ayân
Oradan Garb'a irişür bî-gümân
Şark'dan altıncı kişver çün geçer
Varuban Ye'cûc milkine gider
Bes cezîre Bahr-ı 'Ummân'a varur
Ol aradan Rûm havline girür
Bes her iklîm ile İstanbul'a yol
Devr idüben Bahr-ı Garb'a girür ol
Şark'dan yidinci kişver çün çıkar
Hem girü Ye'cûc milkine irer
Bes Tagargar'dan geçüp Türk'e varur
Oradan varup Berencân'a varur
Bes Sakâlib'den geçüben bî-gümân*

*İrişür Magrib Deñizi'ne 'ayân
Buyıdı iklîm ki kamu bu durur
Biş mu'azzam bahr dahi var durur
Kulzüüm ü hem Bahr-ı Beytar bî-gümân
Dahi Bahr-ı Rûm iy şâh-ı cihân
Dahi Bahr-ı Hind ü hem Deryâ-yı Çîn
Bunlar Okyânûs'dan çıkar hemîn
Bahr-ı Okyânûs k'ol durur Muhît
Her taraftan yire olmuşdur basît
Bahr-ı Magrib ol durur andan çıkar
Kamu deryâ hem girü aña akar
Kamu sular mâdde[y]i andan alur
Hem girü kamu aña râci' olur
Var durur biñ üç yüz altmış bil tamâm
Hind Bahrı'nda cezîre nîk-nâm
Rûm Bahrı'nda yüz altmış dahi var
Cümle ma'mûr u tolu şehir ü diyâr
Bu kamuda hükmiñ iy şâh-ı cihân
Tende cân hükmi gibi oldı revân
Rub'-ı meskûn dinilen budur hemîn
Dahi var mu milk bilmezem yakîn
Bu yidi iklîmi çün tutduñ tamâm
Göñlüni hoş eyleyüp nûş it müdâm (5126-5158)*

Burada sayılan yerler kabaca İskender'in ele geçirdiği mülklendir. Ancak eserde bir de İskender'in izlediği güzergâh vardır. Bu güzergâh esere göre sırasıyla şöyledir: Rûm/Yunan iklimi, İran (Medâyin şehri), Zâvilistân (Nîmrûz, Sîstân şehri), Hindistan, Sind bölgesi, bu bölgedeki adalar (Râyic, Râmenî, Vâkvâk, Benân, Etvâr, Câbe, Lengâvûs, Tüneyn ve Selâmtan), Çîn, Maşrik mülkü, Keşmîr, Türk ülkesi, Tagargar (Toguzguz), garp tarafına yolculuk, Rûs ve Hazer mülkü, Mâzenderân, Horâsân (Merv, Semerkand ve Herat şehirleri), Mısır, Nîl, İskenderiye, Kaydâfe'nin Mağrip mülkü, İskender'in gönderdiği gemiyle üç yıllık deniz seyahati, Hicaz, Mekke, Mescid-i Aksâ, tekrar Mısır, Berhemen ve Şâdkâm şehirleri, âb-ı hayat için Karanlık ülkesine yolculuk, İran, Şehr-i Rûz ve son durak tekrar Mısır.

Yukarıda sıralanan yerlere bakıldığında İskender'in Rûm mülkünden başlayarak Hindistan'a kadar Asya'yı ele geçirdiği görülür. Ele geçirilen bu coğrafya İskender tarihlerinde sözü edilen istila haritasıyla büyük oranda uyuşur. Ancak bazı güzergâh farkları dışında İskender'in hiç gitmediği yerler de vardır. Örneğin *İskendernâme*'de gidilen yerlerden biri Hicaz Yarımadası'dır. İskender burada Mekke'yi ziyaret etmiş ve

hac görevini de yerine getirmiştir. Hâlbuki tarihî eserlerde İskender'in Hicaz'a gittiğinden söz edilmez. O, bunun yerine Mısır'da Nîl Deltası'ndaki Amon Kehanet Ocağı'na gitmiş ve orada yeni firavun sanıyla Amon'un oğlu olarak selamlanmıştır. Yine *İskendernâme*'de söz edilen karanlıklar ülkesinde âb-ı hayatı arama hikâyesi tarihî metinlerde yer almaz. Aynı şekilde İskender'in Yecüc ve Mecüc kavmine karşı set yaptırması, devler ve şeytanlarla Mâzenderân'da savaşması, Zâvilistân mülkünde hükümdar Zeresb'le Gülşâh için mücadele etmesi gibi hususlar da İskender tarihlerinde yoktur. Bu durum MÖ 4. asırdaki dinî inançla *İskendernâme*'nin yazıldığı dönemdeki dinî inancın farklılığından, çalışmanın *Giriş* kısmında "İskender-i Zülkarneyn" başlığı altında izah edildiği gibi zaman içerisinde İskender ve Zülkarneyn'e ait çeşitli özelliklerin aynı kişilikte toplanmasından ve başkaca unsurların İskender'le ilgili edebî eserlere dâhil edilmesinden ileri gelmiştir.

İskendernâme'de söz edilen mekânlar yukarıdakilerle sınırlı değildir. Bunlar haricinde çeşitli vesilelerle adları anılan başka ülkeler, şehirler, denizler, adalar, çeşitli binalar vs. de vardır. Eserde adı geçen yerleri topluca şöyle sıralamak mümkündür:

Aden: Kızıldeniz kenarında bir sahil şehridir. Eserde Abbasî halifelerinden Mu'temid zamanında Yakûb İbni Leys tarafından ele geçirildiği söylenir. Ancak bu şehir daha ziyade inciyle birlikte anılır. İskender'in Zeresb ve kızı Gülşâh'a gönderdiği hediyeler arasında "lü'lü'-i 'Aden" (Aden incisi) de vardır.

Âdurbâyicân: Azerbaycan mülküdür. Beşinci iklim içinde yer alır.

Ahvâz: Üçüncü iklimden söz edilirken bir yerde adı geçer.

Akkirman: Sultan II. Bâyezîd'in aldığı yerlerden biridir. Şair hem eserin baş kısmında hem de Osmanlı tarihi kısmında Bâyezîd'den söz ederken Akkirman'ı anar.

Almalık: Çîn padişahı Tamgâc Hân'ın hükmettiği mülklerden biridir.

Anatolı: Eserde bir yerde adı geçer. Şair devrin padişahı II. Bâyezîd'in Kili ve Akkirman'ı almak için Rûmilî'ni Anatolı'yla birlikte savaş meydanına sürdüğünü dile getirir.

Bâbil: *İskendernâme*'de Bâbil'den birkaç yerde söz edilir. Şair, Hârût ve Mârût'un burada insanlara sihir öğrettiği inancını iki yerde hatırlatır ve bir beyitte Keyd'in dünyalar güzeli kızı Şehrbânû'dan söz ederken şöyle der:

Gözleri sihr öğredür hem Bâbil'e

Fitnesi efzûndur andan kem bile (2152)

Bâbil'le ilgili bir diğer husus, Keykâvûs'un göğe erişmek için burada yaptırdığı kuledir. Kulenin inşası elli yılda tamamlanır ancak gökten inen bir melek şimşek şeklinde kullandığı kamçısıyla kuleye vurur; bir parçası Câbelkâ'ya, bir parçası Câbelsâ'ya gider, bir parçası da yerinde kalır ve toprak olur. Eserin dünya tarihi kısmında anlatıldığına göre Efrâsiyâb'ın oğlu Ercesb, Güştâsb'in üzerine yürüyüp İrân mülkünü ele geçirince tahtını Bâbil'de kurar.

Bağdat: İskender'in ziyaret ettiği yerlerden biridir. Hac niyetiyle yola çıkan İskender, önce Bağdat'a varır. Şehir o zamanlar oldukça mamur ve bereketlidir. Eserde zikredildiğine göre Bağdat sonraki zamanlarda Çingiz Hân, Hülâgû, Ebû Sa'îd, Sultan Üveys ve Timur hükmüne girmiştir.

Bahreyn: Abbasî halifelerinden Mu'temid zamanında Yakûb İbni Leys tarafından ele geçirilen yerlerden biri olarak anılır. Ayrıca ikinci iklimin geçtiği yerlerden biridir.

Bahr-1 Beytar?: Beş büyük denizden biri olarak geçer. Metinde "Beytar" okunacak şekilde yazılıp harekelenen bu denize kaynaklarda rastlanamamıştır.

Bahr-1 Hind: Beş büyük denizden biridir. İskender'in gezdiği adalar da bu deniz civarındadır.

Bahr-1 Kulzüm: Kızıldeniz olarak bilinir. Beş büyük denizden biridir.

Bahr-1 Mağrip (Bahr-1 Garb): Altıncı iklimin son bulunduğu denizdir.

Bahr-1 Okyânûs (Bahr-1 Muhît, Bahr-1 A'zam): *İskendernâme*'de anlatıldığına göre yeryüzünde beş (veya yedi) büyük deniz vardır. Bunların hepsi Bahr-1 Okyânûs'tan çıkıp tekrar ona dökülür. Bahr-1 Okyânûs'ta sayısız ada vardır. Bu adaların kimi dağlarla kaplıdır, kimisi ise vadilerden oluşur.

Bahr-1 Rûm: Bahr-1 Sefîd veya Akdeniz olarak bilinir. Eserde anlatıldığına göre beş büyük denizden biridir. İskender, Kaydâfe'nin mülkünü Bahr-1 Rûm'dan akıttığı suyla ele geçirmiştir.

Bahr-1 Ummân: Eserde iki yerde geçer. İlkinde şair İskender'in Hint iklimini ele geçirmek için topladığı orduyu Bahr-1 Ummân'a benzetir. İkincisinde ise yedi iklim hakkında bilgi verilirken zikredilir. Bahr-1 Ummân, kaynaklarda Bahr-1 Ahdar olarak da geçer ve bugünkü Hint Okyanusu'nu ifade eder (Yeniterzi, 2010: 302-3).

Basra: Eserde iki yerde adı geçer. Üçüncü iklimin Basra ve Fâris'ten geçtiği söylenir. İkinci iklimin geçtiği yerlerden biri Basra Bahrı'dır.

Bedahşân: Eserde iki yerde adı anılır. İlkinde Allah'ın yaratma kuvvetinden söz edilirken "la'l-i Bedahşân" şeklinde geçer. İkincisinde ise İskender'in Zeresb'le savaşmaya giderken topladığı askerler içinde Bedahşân askerlerinin bulunması nedeniyle bu isme yer verilir.

Benân Adası: İskender'in Vâkvâk Adası'ndan sonraki durağıdır. Burada yaşayan halk insanı hayrete düşürecek derecede güzeldir ve yüksek dağlarda yaşarlar. İsmail Ünver bu adanın ismini Betân/Bütân şeklinde tespit etmiştir (1975: 232). İskender daha sonra Etvâr Adası'na geçer.

Berencân: Yedinci iklimde yer alan bir mülktür.

Berhemem Mülkü: İskender, Hızır'la birlikte âb-ı hayatı aramaya giderken yolda Berhemem mülküne rast gelir. Burada halk mağaralarda yaşamaktadır. Üstlerinde elbise yerine ağaç kabuğu vardır. Sadece sebze yemektirler. Kendilerini ibadete vermişler, dünyayla ilişkilerini kesmişlerdir.

Boğdan: İskender'le savaşmak için Dârâb'ın asker topladığı yerlerden biridir. Osmanlı tarihinden söz edilirken de Boğdan adı anılır. Çelebi Mehmed, Lâz'la birlikte Boğdan'ı da haraca bağlamıştır. II. Bâyezîd, Boğdan üzerine sefere çıkmış, Kili ve Akkirman'ı ele geçirmiştir.

Bursa: Sultan Osman burayı muhasara altına almış fakat ele geçirememiştir. Bursa'nın fethi oğlu Orhân Gâzî tarafından gerçekleştirilmiştir.

Câbe Adası: İskender, Etvâr Adası ve civarındaki denizlerde bir süre seyahat ettikten sonra buraya gelmiştir. Burada da acayip bir sürü canlı vardır. Örneğin vücutları çıplak ve tüylü, başları boyunlarında, sürekli meyve yiyen bir kavim görürler. Yine zirvesinde ateş yanan bir dağda ateş içinde yaşayan semender kuşunu keşfederler. İskender, Câbe'nin havasını, suyunu çok beğenir ve buraya Serendîb şehrini kurdurur. Rivayete göre Hz. Âdem cennetten yeryüzüne indiğinde ilk defa Serendîb'e yakın bir dağa ayak basmıştır. İskender buradan Lengâvûs Adası'na geçer.

Câbelkâ ve Câbelsâ: Biri doğuda diğeri batıda, dünyanın iki kutbunda bulunan şehirlerdir. Bu şehirlerden daha ötede hiçbir varlık yoktur. Câbelkâ halkı Âd kavminin, Sâlih peygamberin dinine inanan Câbelsâ halkı ise Semûd kavminin soyundandır

(Yıldırım, 2008: 187). *İskendernâme*'de anlatıldığına göre Keykâvûs kibre kapılıp göğe yükselmek için Bâbil'de bir kule yaptırmış, gökten gelen bir melek elli yılda tamamlanan bu kuleye kamçısıyla vurmuş, kulenin bir parçası Câbelkâ'ya, bir parçası Câbelsâ'ya gitmiş, bir parçası da yerinde kalıp toprak olmuştur.

Ceyhûn: Amuderya olarak da bilinen bu ırmak *İskendernâme*'de üç yerde geçer. İlkinde Dârâ'yla Kayser-i Rûm arasında gerçekleşen şiddetli savaş sonrası akan kan seli, ikincisinde ise gözyaşı Ceyhûn'a benzetilmiştir.

Çîn: Birinci iklim içinde yer alır. Çîn mülkü İskender'in ele geçirdiği yerlerden biridir. Ancak burası ilk zamanlar Dârâb'ın emri altındadır. Dârâb, İskender'le savaşağı vakit Çîn şahı Tamgâc Hân da askerlerini toplayıp gelmiştir. Daha sonraları İskender, Hint ve Sind'de görülüp alınacak mülk kalmayınca Çîn'e gitmiştir. Hâlen oranın şahı olan Tamgâc Hân da onu tazimle karşılamış ve ülkesini teslim etmiştir. İskender burada bir süre kalmış, büyük bir eğlence meclisi tertip ettirmiş, halka ihsanlarda bulunmuş ve Çînli feylesof Behrâm'ı çeşitli konularda sınamıştır. Ayrıca bu mülkte bulunan Feylekûs adlı taşı ve hâr-ı Çînî madenini görmüştür. Çîn adı *İskendernâme*'de "nakkâş-ı Çîn", "nigâristân-ı Çîn", "Fağfûr-ı Çîn", "pûlâd-ı Çîn", "müşt-g-i Çîn", "Çînî harîr" gibi ifadeler içinde de sıkça geçer. Örneğin Kaydâfe, gizlice İskender'in resmini yaptıracığı vakit çağrılan ressam "nakkâş-ı Çîn" gibi yetenekli biridir. Mânî-i Çîn onun yanında şaşkına döner:

*Çok ta'accüb kıldı tebdîr eyledi
'Âkıbet nakkâş-ı üstâd istedi
Buldu bir nakkâş kim nakkâşş-ı Çîn
Aña nisbet olmaz idi hûşe-çîn
Her kişi nakşınd'anuñ hayrân idi
Mânî-i Çîn deng ü ser-gerdân idi
Aña emr itdi ki ol Mısr'a vara
Niçediür İskender'üñ şeklin göre
(...)
Mısr'a varup gördi çün nakkâşş-ı Çîn
Sevdi şâhı kıldı yüz biñ âferîn
Didi bu şeh devlete lâyıık revâ
Kamu şehler buña kul olsa sezâ
Bes hemân ol dem ele alup kalem
Nakşını resm eyleyüp kıldı rakam (4788-4796)*

Deryâ-yı Çîn: Beş büyük denizden biridir. Okyânûs'tan çıkar ve yine ona dökülür.

Deylem: Dârâb'ın hükmü altında olan yerlerden biridir. Adı sadece bir yerde geçer.

Dilli: Hindistan'ın Delhi şehridir. Gâzân Hân bu mülke asker göndermiş ve oraları haraca bağlamıştır.

Engürüs: Eski zamanlarda Dârâb'ın ordusuna asker gönderen yerlerden biridir. Engürüs adı Osmanlı tarihinden söz edilirken daha çok geçer. Sultan Orhân, I. ve II. Murâd zamanında Engürüs'e seferler düzenlenmiştir.

Etvâr Adası: Benân Adası'ndan sonra İskender buraya gelir. Burada da acayip varlıklar vardır. Örneğin vücutları insana, başları köpeğe benzeyen bir kavimle karşılaşılır. İskender orada gördüğü yaşlı birinden denizlerle ilgili bilgi alır. Denizde olan acayip hayvanları keşfederler. Örneğin oralarda yaşayan bir yengeç dövülüp kör kişilerin gözüne koyulduğunda iyi gelmektedir. Ayrıca denizde yaşayan ve ahuya benzeyen bir hayvandan misk elde edilir. Yine başı file geri kalan tarafı yılana benzeyen, uzunluğu bir mil kadar olan bir canlı görürler vs. Adanın ismi İsmail Ünver'in çalışmasında Etvâriye şeklindedir (1975: 232). İskender buradan Câbe Adası'na geçer.

Fârs (Fâris, Fûrs): Üçüncü iklimin geçtiği yerlerden biridir. Anlatılana göre Ferîdûn ülkesini üç oğlu arasında paylaştırmış, İrec'e Irâk'la birlikte Fârs düşmüştür. Ebû Sa'îd'in veziri Çûbân da Fârs mülkünü oğullarından birine vermiştir. Eserde Ebu'l-Müslim'in Fûrs'ü ele geçirmesine de değinilir.

Fırât: Eserde iki yerde adı geçer. İlkinde şair İskender'le Fûr Şah'ın yaptığı savaştan sonra akan kanın Nîl ve Fırât'ın akışına benzediğini söyler. İkincisinde ise Fatih Sultan Mehmed ve Uzun Hasan arasında gerçekleşen savaş sonrası Fırât'ta su yerine kan aktığı ifade edilir.

Fireng (Efreng): İskender, İskenderiye'de bir minare yaptırmış ve üzerine bir ayna koydurmuştur. Bu ayna Rûm'dan ya da Fireng'den ne kadar düşman gelirse gelsin gösterecektir. Sultan Bâyezîd, Fireng üzerine yürümüş ve buralarda bazı yerleri almıştır.

Gürcistan: Ahmed Şâh'tan sonra tahta geçen Argun'un ilim sahiplerinin tavsiyesiyle büyük bir ordu toplayıp sefere çıktığı mülktür. Argun burayı alır, birçok ganimet elde eder.

Habeş: Eserde iki yerde adı geçer. İskender'in ele geçirdiği mülklerden biridir. Birinci iklim içinde yer alır.

Harezmi: Çingiz Hân'ın istila ettiği topraklardandır. Askerler bu mülke geldikleri vakit her yeri harap etmişlerdir.

Hatt-ı İstivâ: Bugün Ekvator olarak bilinen ve yerkürenin ortasından geçen çizgidir. Eserde Nîl Nehri'nin çıktığı yer olarak tarif edilir. Nîl oradan doğup altı aylık yol katederek Mısır'a ulaşır. Hatt-ı İstivâ yeryüzünü ikiye böler, gece ve gündüz olarak ikiye ayırır. Orada Kumrî adlı bir dağ vardır.

Hâver: *İskendernâme*'de birkaç yerde adı geçen Hâver, Dârâb'ın İskender'e karşı asker topladığı yerlerden biri olarak zikredilir. Daha çok Hüsrev-i Hâver şeklinde kullanılır. Eserde bir yerde Zeresb, kızı Gülşâh'ı İskender'e vermeye razı olunca ayın (Gülşâh) çiftinin Hüsrev-i Hâver (İskender) olması gerektiğini söyler:

*Dahi evvelden virilse hûb idi
Bunca gavgâ olmasa mergûb idi
Cifti mâhuñ hüsrev-i Hâver gerek
Şâhumuz dâmâdı İskender gerek (1924-1925)*

Hazer: İskender'in Tûrân mülküne giderken geçtiği yerlerden biridir. Hazer kavmi Rûslarla birleşip saldırıya geçmiş, İskender mecburen onlarla savaşmıştır. Halife Hârûnürreşîd zamanında Hazerler tekrar ortaya çıkmışlar ve İslam mülküne zarar vermişlerdir.

Hemedân: Eserde bir yerde adı geçer. Dördüncü iklimde yer alır.

Herat: İskender'in Horâsân'da kurduğu şehirlerden biri olarak gösterilir. Eserde bir yerde adı geçer.

Hıtâ (Hitây): Çîn mülkünün kuzeyi ve Türkistan topraklarına verilen addır. Dârâb, İskender'e savaş açmak için ordusunu toplarken Hıtâ'dan da asker getirtmiştir. Eserde anlatıldığına göre Hıtâ sonraları Tamgâc Hân'ın hükmü altında girmiştir. Ayrıca hanın tahtı da burada bulunmaktadır. Eserde bir yerde "şâh-ı Hıtâ" olarak anılan Tamgâc Hân, İskender'in hükümranlığını kabul edince burası İskender'in ele geçirdiği coğrafyalardan biri olmuştur. Sonraki zamanlarda bu mülke Behrâm-ı Gûr, Nûşînrevân, Ebu'l-Müslim ve Mu'temid gibi kişiler hükmetmiştir.

Hicaz: Esere göre İskender'in gittiği yerlerdendir. İskender dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu anlayınca Kâbe'nin de içinde bulunduğu Hicaz bölgesine gitmeye karar verir. Mekke'ye gidip Kâbe'yi tavaf eder ve hac görevini yerine getirir. Burada bulunduğu sırada Hicaz'ın ve dolayısıyla Mekke'nin Cürhümîler tarafından idare

edildiğini öğrenir ve yönetimi onlardan alıp tekrar eski sahiplerine, Hz. İbrâhîm nesline verir. Son Sasanî imparatoru Yazdecird zamanında Mısır ve Şâm'la birlikte Hicaz da Müslüman olmuştur. Abbasî halifesi Mütevekkil mülkü oğulları arasında paylaştırırken Muntasır'a İrâk ve Yemen'le birlikte Hicaz'ı da vermiştir.

Hint (Hindistan): İskender'in Gülşâh'la evlenmesinden sonra gittiği memleketlerdir. Hint mülkünün hükümdarı Keyd Şâh'tır. Keyd Şâh, İskender'le savaşmamış, çeşitli hediyelerle birlikte ülkesini ona teslim etmiştir. İskender, Hint mülkünde birçok acayip varlıklarla karşılaşmış, daha önce hiç görmediği bitkileri ve hayvanları görmüştür. İskender'in, Hint bölgesinde yaptığı seyahat ve avladığı hayvanlar uzun uzun anlatılır. Baharatlarıyla ünlü Hint ülkesinden eserin diğer yerlerinde de söz edilir. Bir yerde fülful (kara biber) sebebiyle adı anılırken bir yerde de Hint ülkesinde yetişen bir kamıştan yapılan Hindî kaleminden söz edilir.

Hirmân (Heremân, Ehrâm): İskender, Mısır'a gittiği zaman çeşitli acayip varlıklarla, yapılarla karşılaşır. Bugün piramit olarak bilinen yapılar da onlardandır. Bunlar çok eski zamanlarda yapılmıştır ve üzerlerindeki yazılarda İskender de dâhil olmak üzere bütün hükümdarlar, peygamberler, milletler hakkında bilgi vardır. Bu yapıların büyüklüğünün on bin arşın olduğu söylenmektedir. Oldukça yüksek binalardır. Yapılabı çok zaman geçmesine rağmen zarar görmemişlerdir. İskender bunlara dokunmaz. Şair bu yapıları eserde şöyle anlatır:

*Buldu bir kubbe münakkaş pür-nigâr
Geçmiş üstine anuñ çok rûzgâr
Kimsene bilmez anuñ tahrîrini
Nice nakkâş eyledi tasvîrini
On biñ arşun dirler etrâfı tamâm
Nakş olunmuş anda şekl-i hâss u 'âm
Anda yazılmış Muhammed Mustafâ
Fahr-ı 'âlem ol resûl-i müctebâ
Dahi her ne varsa cümle enbiyâ
Hem yazılmış her ne kim var evliyâ
Anda yazılmış selâfîn-i cihân
Adıyla cümlesi pîr ü cüvân
Mâlik ü Rıdvân cehennem hem cinân
Haşr ile mîzân Sırât anda 'ayân
Ka'be vü mescid kilîsa vü künişt
Kamusu yazılmış anda hûb u zîşt
Anda her millet yazılmış gelmedin
Kimsene nâm u nişânın bilmedin*

Olmadın her tâ'ife bunda 'ayân
Anda yazılmışdı şekli ol zamân
Anda yazılmış Sikender sûreti
Fûr ile itdügi cengüñ heybeti
Anda yazlı Behmen ü İsfendiyâr
Rüstem-i Destân ile Sâm-ı Süvâr
'Âlem içre her ne kim vardur 'iber
Kamusından anda var şekl ü suver
Bu tavâyifden aña yokdur şümâr
Cümlesi anda yazılmış âşkâr
Kimsene bilmedi anuñ cevherin
Yâ anuñ kim nakş idüpdür peykerin
Seng ü âhen itmedi aña eser
Olmadı elmâs u envâ'-ı güher
Adı Hirmân anda yazılmış bu hat
İy Sikender itme bu işde galat
Ben ki bu muhkem binâyı yapmışam
Her ne kim var kuvvetüm sarf itmişem
Sen dahi itme bu ma'mûrı harâb
Kim 'imâretten olur âsân yebâb
Dâne-i hardâlca anda şâh-ı 'ahd
Zerresin koparmadı çok kıldı cehd
Dîden-i İskender Ehrâm ve Mısır u 'Acâyib
Gördi anda bir 'imâret dahi hem
Key mu'azzam lîk bî-nakş u rakam
Adı Ehrâm'dur velî gâyet bülend
Bulmamış devrân elinden ol gezend
Dehr kim her nesne[y]ji ekser geder
Olmamışdı hergiz aña kârger
Şâh bir hardalca andan bîş ü kem
Cehd idüp koparmadı bir zerre hem
Anda bir kerkes yazılmışdı 'ayân
Tutmuş ol bir yingeç üstinde mekân
Görüp anı didi sultân-ı cihân
Kim bunuñ ma'nîsi işbudur hemân
Nesr-i Tâyir bu yapıldukda tamâm
Kim Seretân burcın itmişdi makâm
Anda üç Hirmân dahi bulundu hem
Her birisi sâde bî-nakş u rakam
Eskidür şanma cihânı nev-'arûs
Nice biñ dâmâda olmuşdur 'arûs (4535-4563)

Horâsân: Dördüncü iklim buradan geçer. İskender, Tûrân mülkünden yana göçerken önce Rûslar ve Hazerlerle savaşıır, ardından Horâsân'a yönelir. Ancak yolda devlerin, şeytanların ve cinlerin savaş için toplandığı haberini alır. Bu nedenle önce

Mâzenderân'a gidip onları helak eder, sonra Horâsân mülküne varıp bir süre kalır. Buradayken Merv, Semerkand ve Herat şehirlerini kurar. Horâsân mülkü halife Abdülmelik zamanında ortaya çıkan Yûsuf-ı Haccâc tarafından harap edilir. Daha sonra Ebu'l-Müslim, Mervânîlerle savaşıp burayı ele geçirir. Halife Mütevekkil, üç oğlundan en küçük olan Mu'tez'e buranın yönetimini verir. Mu'temid'in halifeliği zamanında Yakûb İbni Leys'in kontrolüne geçen Horâsân, Tâyi' Billâh devrinde Oğuzlar tarafından ele geçirilir. Bundan sonra Horâsân, Çingiz Hân ve Sultan Üveys tarafından yönetilir.

Hoten: Çîn hükümdarı Tamgâc Hân'ın hükmü altında bulunan yerlerden biridir. Bu mülkte misk/müşg elde edildiğinden eserde daha çok "müşg-i Hoten" tamlamasıyla geçer. Örneğin Tamgâc Hân, İskender'i karşılamak için şehri hazırlarken müşg-i Hoten kullanmıştır:

*Gördi Çîn şehrin bezenmiş şehryâr
Kim der ü dîvârı pür-nakş u nigâr
Su yirine yire saçılmış gül-âb
Atlas u dîbâ döşenmiş bî-hisâb
Şehriñ etrâfı tolu müşg-i Hoten
Gâliye hoş-bû virür her yañadan (3849-3851)*

Hürmüz: Sîstân civarında, henüz İskender'in hükmü altına girmemiş bir yer olarak adı geçer.

Irâk: Eserde birkaç yerde adı geçer. Ferîdûn mülkünü üç oğlu arasında paylaştırdığı zaman Irâk'ı İrec'e vermiştir. Abbasî halifelerinden Mütevekkil de ülkesini yine üç oğlu arasında bölüştürmüş ve Muntasır'a Irâk düşmüştür. Çingiz Hân her yeri istila ettiği vakit başka yerlerle birlikte Irâk'ı da alıp harap etmiştir.

Irâkeyn: Irâk'ta bulunan Medya ve Bâbil şehirleri bu adla anılır. Üçüncü iklimdedir. Abdülmelik zamanında Yûsuf-ı Haccâc tarafından buralar ele geçirilmiştir. Ebu'l-Müslim ise Mervânîlerle savaşmış ve bu mülkü hükmü altına almıştır.

Isfahân: Eserde bir yerde adı geçer. Dördüncü iklimde yer alır.

Îrân: Burası Rûm'dan Hint coğrafyasına kadar olan bölgenin merkezidir ve eserde adı sıkça geçer. Genellikle Tûrân mülküyle birlikte anılır. *İskendernâme*'deki dünya tarihi Îrân merkezli olarak anlatılır. Hükümdarlar çoğunlukla burada otururlar. İskender, Dârâb'ı yendiği zaman önce buraya gelmiş ve tahtını burada kurmuştur. Onunla birlikte diğer hükümdarlar topladıkları askerleri genellikle Îrân ve Tûrân'dan toplarlar. Hızır'ın anlattığına göre İskender'den sonra Îrân mülkünde kargaşa çıkacak ve

huzur kalmayacaktır. İskender karanlıklar ülkesinde ölümsüzlük suyunu bulamayınca geri döner ve İrân'a gelince hastalanır, burnu kanamaya başlar. Onun ölümüne Rûm, İrân, Tûrân, Hint ve Çîn mülklerindeki herkes ağlamıştır.

İrem: Mağrip melikesi Kaydâfe'nin kendi otağına yakın bir yerdeki sarayıdır. İskender'in elçi kılığında Mağrip'e gittiği zaman Kaydâfe onu bu sarayda ağırlamıştır.

İskender Boğazı: İskender, Melike Kaydâfe'nin elinde bulunan Mağrip mülkünü ele geçirmek ister. Bunun için Bahr-ı Rûm'dan bir boğaz açtırır ve böylece Mağrip mülkünü suya gark eder. Açtırdığı bu boğaz artık İskender Boğaz'ı olarak bilinmektedir.

İskenderiye: İskender'in bizzat yaptırıp adını verdiği ve kendine has kıldığı şehirdir. Eserde Mısır, dolayısıyla İskenderiye onun makamı olarak anlatılır. İskender burayı Mısır şehrine otuz fersah uzaklıktaki bir sahilde yaptırır. Şehir uğurlu bir vakitte inşa edilir. İskender şehirde bir de minare diktirir. Minarenin üzerinde çok uzakları gösteren meşhur aynayla birlikte mermerden yapılmış tılsımlı bir heykel de vardır. Her ikisi de şehre gelecek düşmanları gösterecektir. Şair *İskendernâme*'de bu meşhur şehirle ilgili şu bilgileri verir:

*Buldı ol sâhilde bir yir dil-güşâ
Hâki 'anber âbı sâfî cân-fezâ
Hoş hevâsı sanasın cennât-ı hûr
Mısr şehrinde otuz ferseng dürür
Binâ-kerden-i İskenderiyyerâ
Yapdı bir şehri anda pür-nakş u nigâr
Tâze vü handân u hurrem çün bahâr
Sâ'at-i sa'd içr'urup bünyâdını
Kodı şeh İskenderiyye adını
Yapdı anda bir menâre şehryâr
K'aña beñzer yapmamış bir tâcver
Ol menâr üstinde düzmiş râst-rây
Câm kim dirler aña gîfî-nümây
Yirde hayr u şer ne olsa mâh u sâl
Mün'akis olurdu ol câmda misâl
Her yañadan leşker olaydı revân
'Aksi ol câm içre olurdu 'ayân
Düzdi hem mermerden anda bî-'uyûb
Âdemî şeklinde bir timsâl-i hûb
Çün musavver oldu ol cânsuz cisim
Şeh menâr üstind'anı itdi tılsım
Hasm eger ol şehre 'azm itse 'ayân
Fethine kâsd eylese anuñ revân
Ne kadar gelse 'adû Rûm u Fireng*

*Biliniürdi anda bî-şek bî-direng
Ol yaña dönerdi ol sûret meger
Olur idi halkı şehriñ bâ-haber
Bir tılısm itmişdi hem ol şehryâr
Kim hevâmm itmezdi ol yirde karâr
Olmaz idi anda 'akreb mûr u mâr
Gidüben olmuşlar idi târ-mâr
Yapdı bu vaz' ile anı şehryâr
Kendüye hâss idi ol şehri ü diyâr (4605-4620)*

İstanbul: Altıncı iklim içinde yer alır. Fatih Sultan Mehmed'in fethettiği şehirdir. Fatih, Karaman'ın bir bölümünü ele geçirdikten iki yıl sonra yedi yüz bin kişilik bir orduyla İstanbul üstüne yürür. Kuru yerden gemiler yürütürler. Toplar ve mancınıklarla kaleyi yıkarlar ve İstanbul'u ele geçirirler.

İznik: Orhân Gâzî'nin Bursa'yla birlikte fethettiği yerlerden biridir.

Kâbe: İskender, Mısır'a vardığı vakit orada piramitleri görür. Bunlardan birinin üzerinde Kâbe'den de söz edilmektedir. İskender, Kâbe'yi tavaf etmiş, namaz kılmış, dua etmiş, Mekke halkına ihsanlarda bulunmuştur. Şair Kâbe'den söz ederken hacıların ihrama girdikleri "Kâbe Mîkâtı"nı da anar.

Kâbilistân: Sîstân civarında, henüz İskender'in hükmü altına girmemiş bir yer olarak adı geçer.

Kal'a-i Heft Hân: Güştasb oğlu İsfendiyâr'la birlikte Ercesb'in üzerine yürüyünce Ercesb, Heft Hân Kalesi'ne sığınır. İsfendiyâr bir tacir kılığında oraya gelir ve hileyle içeriye girer. Yanında getirdiği sandıklarda askerler vardır. Böylece kaleyi ele geçirir, Ercesb ve askerlerini helak eder.

Kal'a-i Şâh-ı Varka: İskender'in, Mağrip melikesi Kaydâfe'nin yurduna giderken yol üstünde rastladığı bir kaledir. Bu kalenin emiri Varka Şâh'tır. Kale oldukça sağlamdır. Kulesi "fevka'l-alâ"da, hendekleri ise "tahte's-serâ"da bulunmaktadır. İskender bu kaleyi bir savaş sonrası ele geçirir.

Karaman: Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiştir. Fatih'in fethettiği yerler arasında İstanbul, Mora, Kastamonu, Sinop, Tarabzon, Midilli ve İflâh da vardır.

Kasr-ı Billûr: İskender elmaslarla dolu vadiden ayrıldıktan sonra başka bir adaya geçer. Burada billurdan yapılmış yedi kat bir köşke rastlar. İskender, Hintli feylesofu çağırır ve billur köşk hakkında bilgi ister. O da köşke şimdiye kadar kimsenin giremediğini ve sırrını bilmediğini, onu almaya çalışmanın akıl işi olmadığını anlatır. Bu

sırada köşkten dişleri hançere benzeyen köpek başlı bir halk çıkar ve İskender'in ordusuyla savaşmaya başlar. İskender feylesofun tavsiyesi üzerine gece karanlığına kalmadan oradan ayrılır.

Kerbelâ: Hz. Hüseyin'in Muâviye'nin oğlu Yezîd tarafından şehit edildiği yerdir. Eserde bu vesileyle anılır.

Keşmîr: Eskiden Dârâb'ın hükmü altında olan bir mülktür. Sonra Çîn hükümdarı Tamgâc Hân'ın hükmüne girmiştir. İskender, Maşrık tarafına yöneldiği zaman Keşmîr'e de varır. Burada çok güzel birçok şehir vardır. Halkı kalabalık ve mutludur. Her yer mamurdur, viran bir yer yoktur. İskender buradan Türk ülkesine geçer.

Keyd: Hindistan şahı Keyd'den başka eserde bir yer adı olarak Keyd de geçer. Bu mülkün neresi olduğu belli olmamakla birlikte kuvvetle muhtemel Keyd'in Hindistan mülküdür.

Kili: Sultan II. Bâyezîd'in aldığı yerlerden biridir. Şair hem eserin baş kısmında hem de Osmanlı tarihi kısmında Bâyezîd'den söz ederken Kili'yi anar.

Kirmân: Üçüncü iklimden bahsedilirken adı geçer.

Kîş: Abbasî halifelerinden Mu'temid zamanında Yakûb İbni Leys tarafından ele geçirilen yerlerden biridir.

Konya: Sultan Alâeddîn ve damadı Ertuğrul, Sultanönü'ne buradan gelmişlerdir. Yıldırım Bâyezîd tarafından ele geçirilmiştir.

Koron: Sultan II. Bâyezîd'in aldığı yerlerden biridir. Moton'un fethinden sonra alınmıştır.

Kudüs: Keyhüsrev'den sonra tahta çıkan Lührâsb, zalim bir hükümdardır. Aynı zamanda ateşperesttir. Devrinde Kudüs'ü yakıp yıkmıştır. Kudüs, İskender'in ziyaret ettiği yerlerden biridir ve Kuds-i Şerîf olarak anılır. Bu mülk Hz. Ömer zamanında Mısır ve Şâm'la birlikte fethedilmiştir.

Kûh-ı Demâvend: Ferîdûn, Dahhâk'ı yendikten sonra demirden bir bağla bağlattırır ve bu dağdaki bir mağaraya hapsedtirir. Dahhâk bu dağda rezil bir şekilde ölür.

Kûh-ı Elburz: Eserde Dahhâk ve Ferîdûn'dan söz edilirken adı geçer. Anlatılana göre Dahhâk'ın zulmünden kaçanlar ve aşçı Ermâyil sayesinde Dahhâk'ın omuzlarındaki yılanlara yem olmaktan kurtulan erkek çocuklar bu dağda toplanmışlardır. Ferîdûn da

gizlice annesi tarafından büyütülmüş, on beş yaşına gelince Elburz Dağı'na kaçmış ve Dahhâk'ı yenecek ordunun başına geçmiştir. Bu dağdan eserde İskender'in güzünün büyüklüğü ve yıkıcılığı anlatılırken de söz edilir.

Kûh-ı Kâf: Efsaneye göre dünyanın etrafını çevreleyen, Anka kuşuna (Sîmürg) ev sahipliği yapan aşılmaz dağlar silsilesidir. Eserde "Kâf", "Kâf-ı Ankâ" ve "Kûh-ı Kâf" şeklinde üç yerde geçer. Şair, Cânî Hân'ın Melik Eşref üzerine yürüyen ordusunun Kâf Dağı'nı yıkacak güçte olduğunu söyler:

*Çünkü Eşref tıydı düşmeden haber
Bir yüce yire çıkup kıldı nazar
Karşudan gördi ki bir deryâ gelür
Kûh-ı Kâf'a ugrasa yıka gelür (6903-6904)*

Kûhistân: *İskendernâme*'de bir yerde adı geçer. Muntasır, oğlu Mu'tez'e Horâsân'la birlikte Kûhistân'ın yönetimini vermiştir.

Kumrî: Hatt-ı İstivâ'da (Ekvator) bulunan bir dağın adıdır. Güzel ve aydınlık bir yerdir. Bir ucundan beş büyük çeşme çıkar ve bir deniz oluşturur. Aynı şekilde diğer ucundan da beş çeşme çıkar ve bunlar da birleşirler ve denize dönüşürler. Sonra Rub'-ı Meskûn'dan yana akarlar, orada birleşirler ve bir deniz oluştururlar. Nîl Nehri bu denizin ayağıdır.

Lârende: Yıldırım Bâyezîd'in Konya'yla birlikte ele geçirdiği yerlerden biridir.

Lengâvûs Adası: İskender'in Câbe Adası'ndan sonraki durağı burasıdır. Burada perişan bir halkla karşılaşır. Adada sandal, ûd, zencefil, karabiber çok yetişmektedir. İskender buradan Tüneyn Adası'na geçer.

Mâçîn: Çîn'in güney bölgesine verilen addır. Çoğunlukla "Çîn ü Mâçîn" şeklinde Çîn'le birlikte anılır. İskender, Hint ve Sind illerini aldıktan sonra Çîn ü Mâçîn'e yönelir. Mâçîn'de bin şehir vardır ve haraçlarını Çîn bölgesinin hâkimi Tamgâc Hân'a verirler. Dârâb, İskender'le savaşaacağı zaman diğer mülklerle birlikte Mâçîn'den de asker toplamıştır.

Mağrip: Melike Kaydâfe'nin mülküdür. İskender burayı almayı çok istemiş, kılık değiştirerek gittiği Kaydâfe'nin sarayında esir düşmüş, sonra da Bahr-ı Rûm'u Mağrip üzerine akıtarak bütün her yeri suya gark etmiştir. Mağrip mülkü, zamanında Ferîdûn'un ülkesini oğulları arasında paylaştığı vakit Rûm'la birlikte Selm'e verdiği yerdir.

Maşrık: Eserde çoğunlukla doğu yönünü ifade etmek için kullanılır. Ancak doğuda bulunan ülkeler de Maşrık olarak adlandırılır. Örneğin Tamgâc Hân'ın hükmü altında Maşrık da vardır. Yedi iklimdeki mülkler Maşrık'tan başlar. İskender Çîn mülkünden sonra Maşrık'a seyahat etmiştir. İskender'in ölümsüzlüğe erişmek için aradığı âb-ı hayat Maşrık mülkünde bulunmaktadır vs.

Mâverâünnehir: Halife Mu'temid zamanında memlekette huzur kalmamış, Hitây şahı bu mülkü ele geçirmiştir. Halife Tâyi' Billâh zamanında ise Oğuzlar gelip burayı almışlardır.

Mâzenderân: Devlerin, şeytanların ve cinlerin yurdudur. Keykâvûs'un hükümdarlığı zamanında Dîv-i Sepîd'in önderliğinde birleşen devler, şeytanlar ve cinler insanların yurtlarına saldırmış ve her yeri harap etmişlerdir. Ancak Rüstem, Dîv-i Sepîd'i öldürmüştür. Bin yıl sonra bu defa Dîv-i Sepîd'in oğlu Erjeng'in önderliğinde tekrar toplanmışlar, İskender tarafından Mâzenderân'da mağlup edilmişlerdir.

Medâyin: Medâyin önemli bir merkezdir. Dârâb'ın İskender'e karşı hazırladığı büyük ordunun bir ucu Medâyin'de, diğer ucu ise Rûm'dadır. İskender, Dârâb'ı yendikten sonra bir süre Medâyin'de kalmıştır. Burası Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.

Medîne: Şehrin ismi bir yerde anılır. Eserin dünya tarihi kısmında Gâzân Hân'dan söz edilirken onun malını Hak yolunda harcadığı anlatılır ve Medîne'ye altın ve gümüş yolladığı söylenir.

Mekke: Gâzân Hân'ın gönderdiği yardım ve İskender'in haccı sebebiyle eserde birkaç yerde adı zikredilir. Anlatılana göre İskender, Mekke'ye gelmiş, Kâbe'yi tavaf etmiş, namaz kılmış ve burada yaşayanlara çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. Ayrıca bu makamın ilk sahiplerinin Hz. İbrâhîm nesli olduğunu öğrenmiş ve önce Yemenli Kahtân sülalesi, sonra da Cürhümîlerin idaresindeki Mekke'yi Hz. İbrâhîm nesline geri vermiştir. Mekke'nin adlarından Bathâ da eserde zikredilir.

Merv: İskender'in kurduğu şehirlerden biridir. Mervân-ı Har zamanında bu şehirden Ebu'l-Müslim adlı bir yiğit çıkmış ve Horâsân'ın tamamını fethetmiştir.

Mescid-i Aksâ: *İskendernâme*'de Mescid-i Aksâ'dan iki yerde söz edilir. İlkinde şair Hz. Muhammed'in Mirac gecesi Mescid-i Aksâ'da diğer peygamberlere imamlık yapmasını hatırlatır. İkincisinde ise İskender'in burayı ziyaret etmesini anlatır.

Anlatıldığına göre İskender önce Mekke'ye gidip Kâbe'yi ziyaret etmiş, ardından Mescid-i Aksâ'ya gitmiştir. Burada namaz kılmış, dua etmiş ve karşılaştığı riyazet ehli bir kişiden nasihat almıştır.

Mezâr-ı Halîl: İskender hac vazifesini yaptıktan sonra Hz. İbrâhîm'in mezarını da ziyaret eder. Onun türbesine yüzünü sürer. Orada Allah'a dua edip hacetini dile getirir. Halka ihسانlarda bulunur.

Mısır: *İskendernâme*'de adı en çok anılan yerlerden biridir. Çünkü Kaydâfe'nin dediğine göre İskender bu mülkü kendisine makam kılmıştır. Bütün mülkleri aldıktan sonra Mısır'a varıp tahtına oturmuş ve her yerden haraç toplamıştır. Hac görevini tamamladıktan sonra döndüğü yer Mısır'dır. Ayrıca öldükten sonra Mısır'a gömülmeyi vasiyet etmiştir vs. *İskendernâme*'de anlatıldığına göre Mısır, İskender'in hükmü altına girmeden önce Dârâb'ın mülküdür. Ancak İskender, Dârâb'ı yenince buraya da sahip olur. Zamanında Dârâb'dan çok ziyan gören Mısır sultanı İskender'in hükümlerini kabul eder. İskender cinler, şeytanlar ve devlerden kurulu orduyu yendikten sonra Mısır diyarına gelir. Burası çok güzel bir yerdir. Padişah, şairin ifadesiyle Nîl Nehri'ne âşık olur, buraların havasını suyunu çok beğenir. Mısır her taraftan iki aylık yoldur, yeri çok iyidir. İskender orada birçok acayıplıklarla de karşılaşır. Bunlardan biri her tarafı yazılarla süslenmiş bir kubbedir. Kubbede bizzat İskender ve Hz. Muhammed de dâhil olmak üzere dünyaya gelmiş ve gelecek bütün hükümdarlar ve peygamberlerin adları yazılıdır. İskender'in gördüğü bu binalar Hirmân ya da Ehrâm olarak bilinen piramitlerdir. İskender, Nîl yakınında rugân-ı Mısırî denilen otu görür ve ondan yağ yapıldığını öğrenir. Padişah Mısır şehrinden otuz fersah uzaklıkta, deniz kenarında bir şehir kurdurur ve adını İskenderiye koyar. Orada bir minare yaptırır. Minarenin üzerine, yerde hayır veya şerden ne varsa gösteren bir ayna ve mermerden bir heykel koydurur. Heykel tılsımlıdır ve uzaktan bir düşman gelecek olsa bunu haber verecektir. Bu minare Abbasîler zamanında Mağrip mülkünden gelen bir münafığın, oranın emîrini kandırması sonucu yıkılır. İskender öleceğini anladığı vakit yanındakilere kendisini Mısır'da defnetmelerini vasiyet eder. Bu kısım eserde şöyle anlatılır:

*Beni tâbût içre idincek nihân
Koyasız sag elümi taşra 'ayân
Göreler tâ kim Sikender pâdsâh
Yir yüzine hükm idüüp olmuşdı şâh*

'Âleme dest-i tehî geldi gider
Bes kişi diünyâyı cem' idiüp n'ider
Pâdşehler omuza götüreler
Mısır'a dek tâbûtumu yitüreler
Şâhî çünkim dâr-ı Mısır'ileteler
Şâh için Mısır ehli mâtem tutalar
'Âlim ü şeyh ü fakîri direler
Rûhıyıcun sîm ü zerler vireler
Oradan İskenderiyye'ye 'ayân
Şâhî iltüip ideler anda nihân
Şöyle kim hâk içre defn olunmaya
Kabri dahi tâ ebed bilinmeye (8150-8157)

Mısır, Ferruh'tan sonra tahta geçen Yezdecird zamanında Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Mısır mülkü eserde, Hz. Yûsuf nedeniyle de anılır. Onun Mısır tahtına han olduğu hatırlatılır.

Migalkara: Orhân Gâzî oğlu Süleymân'ın ele geçirdiği yerlerden biridir.

Milk-i Arab: İkinci iklimden söz edilirken adı geçer. Ayrıca eserde zaman zaman bu mülkten gelen saldırılardan bahsedilir.

Milk-i Lâz: Eserde çoğunlukla Lâz şeklinde geçer. Orhân Gâzî, Lîh ve Lâz topraklarına velvele salmıştır. Oğlu Süleymân'ı buraya sefere göndermiştir. I. Murâd, Lâz mülkünde savaşmış ve orada şehit olmuştur. Çelebi Mehmed, Lâz memleketinden haraç almıştır. II. Murâd ise burayı fethetmiştir.

Moton: Sultan II. Bâyezîd'in aldığı yerlerden biridir. Buranın fethi sırasında Ahmed-i Rıdvân da kaleye bayrak dikenlerdendir.

Mükrân: Çîn padişahı Tamgâc Han'ın hükmettiği mülklerden birinin adıdır.

Need: İkinci iklimden söz edilirken eserde bir yerde adı geçer.

Nîl: *İskendernâme*'de bu nehir, "Der-Beyân-ı Sıfat-ı Nîl" şeklinde ayrı bir başlıkla anlatılır. Ayrıca birkaç yerde daha Nîl'den söz edilir. Eserde anlatıldığına göre İskender, Mısır'a geldiği vakit Nîl'i görür ve ona âşık olur. Yanındaki hakimlerden birine bu nehrin nereden geldiğini sorar. Hakim Nîl'i şöyle anlatır:

Gördi şâh ol yirde Nîl ırmagını
Nireden gelür diyü sordı anı
Didiler Hatt-'İstivâ'dan añaru
Altı aylık yoldan akar ol berü
Yiri kat' eyler çü Hatt-ı İstivâ
Gice gündüz iki nısf olur cüdâ
Vardur anda bir cebel Kumrî be-nâm

*Hûb u tâbân şöyle kim bedr-i tamâm
Bir ucından biş ulu çeşme çıkar
Bir yanından biş dahi çıkup akar
Yürüyüp bu biş bir yire gelür
Biriküp bir araya bir bahr olur
Bu bişi dahi olur bir bahr hem
Cem' oluban bir araya biş ü kem
Her birinden bunlaruñ bir cûybâr
Rub'-ı meskûndan yaña kılur güzâr
Bir mesâfet gidüben girü gelür
İkisi cem' oluban bir bahr olur
Bil kim ol bahruñ ayagıdur bu Nîl
Şerhini didüm saña aslını bil (4579-4588)*

İskender, Nîl yakınlarında rugân-ı Mısırî denilen bir ottan yağ çıkarıldığını öğrenir. Bu yağ hastalara iyi gelmektedir. Şair, Nîl'i benzetmelere de konu eder. İskender'le Fûr Şâh'ın yaptığı savaştan sonra akan kanın Nîl ve Fırât'ın akışına benzediğini söyler.

Nîmrûz: Eserde sadece bir yerde adı zikredilir. Zeresb'in hükümdar olduğu mülktür. Diğer adı Zâvilistân'dır. Zeresb bu mülkte bulunan Sîstân şehrinde oturmaktadır.

Râmenî Adası: İskender'in Râyic Adası'ndan sonra gittiği adadır. Oradaki insanlar anadan üryan yaşamaktadır ve görünüş olarak insan olmalarına rağmen hareketleri hayvana benzemektedir. Sadece meyve yemektendirler ve insandan kaçmaktadırlar. Bu adada altın ve gümüş yerden ot gibi bitmektedir. İskender buradan Vâkvâk Adası'na geçer.

Râyic Adası: İskender, Sind ikliminde ejderhayı öldürüp halkı bu beladan emin kıldıktan sonra bu mülkün karalarını ve denizlerini gezip görmek ister. Böylece onun Hint ve Sind adalarındaki gezisi de başlamış olur. İlk gittiği ada Râyic Adası'dır. Adada avlanırlar, çok acayip varlıklarla karşılaşır. Yılanlarla dolu bir vadiye varırlar. Konuşan kuşlar görürler. Büyük bir kâfur ağacından nasıl kâfur alındığını öğrenirler. Buradaki seyahat bitince Râmenî Adası'na geçerler.

Rûm: "Kişver-i Rûm", "milk-i Rûm", "iklîm-i Rûm", "şark-ı Rûm", "Bahr-ı Rûm", "Rûmili", "Kayser-i Rûm" ve "şâh-ı Rûm" gibi tamalamalarla eserde sıkça geçen bir yerdir. Altıncı iklim içinde yer alır. Dârâ, Kayser-i Rûm üzerine yürüyüp Rûmîleri kırmış, bu mülkü Feylekûs'a vermiştir:

*Virdi Yunan milkini her ne ki var
Feylekûs-ı nâmdâra şehryâr (425)*

Bu beyte göre Rûm ve Yunan'dan kasıt büyük oranda aynı yerlerdir. Eserin ilerleyen bölümlerinde zikredilen Rûmili de Rûmların yaşadığı yer olarak bu coğrafyaya dâhildir. İskender, Dârâb'la savaşıcağı vakit askerleri teşvik etmek için her birine "Hem virem Yunan kadar bir memleket" (1157) demiştir. Aldığı yerler Rûm'dan katbekat büyük olmasına rağmen İskender eserde zaman zaman "şâh-ı Rûm" olarak anılır. Çünkü onun doğduğu yer burasıdır. Üvey kardeşi Dârâb'la savaşıcağı zaman askerlerini Rûm'dan toplamıştır. Ancak "Virdi Şâm u şark-ı Rûm aña harâc" (5075) mısrasından İskender'in Rûm'un batı tarafına hâkim olmadığı anlaşılmaktadır. Eserde anlatıldığına göre İskender, Bahr-ı Rûm'u akıtarak Kaydâfe'nin mülkünü ele geçirmiştir. Osmanlıların atalarından Sultan Alaaddin, damadı Tuğrul'un Rûm'u alarak şah olmasını temenni eder. Sultan Orhan'ın oğlu Süleymân, Rûmili'ne birçok akın düzenlemiştir. Sonraki hükümdarlar Murâd Hân ve II. Bâyezîd zamanında Rûmili topraklarının bir kısmı alınmıştır.

Rûmili: Orhân Gâzî, oğlu Süleymân'ı Rûmili'ne sefere göndermiş ve birçok yer ele geçirilmiştir. Onun bu gayretleriyle Rûmili tekbir sesleriyle dolmuştur. I. Murâd zamanında Rûmili'nde fetihler yapılmıştır.

Rûs Mülkü: Beşinci iklim içinde yer alır. Rûs mülkü Dârâb'ın İskender'e karşı asker topladığı yerlerden biri olarak geçer. İskender, Tûrân mülküne giderken Rûs ve Hazer ülkesinden geçmiştir. Ancak bu bölge geçilmesi çok zor dağlarla, kalelerle doludur. İskender mecburen kendisine karşı birleşen Rûs ve Hazer ordusuyla savaşır ve mülklerini yerle bir eder. Doğuya doğru giderken İskender'e gece başka gündüz başka renkler veren ilginç bir taş getirirler. Eflâtûn'dan bu taş hakkında bilgi ister. Hakimin dediğine göre Feylekûs adlı bu taş sadece Çîn ve Rûs ülkesinde bulunmaktadır. Rûs mülkünden eserin Osmanlı tarihi kısmında padişahların fetihleri ve seferleri anlatılırken de söz edilir.

Safâ ve Merve: Eserde İskender'in haccı vesilesiyle Safâ ve Merve tepelerinden de söz edilir. İskender buraya ulaşınca içinde bir ferahlık hisseder.

Sakâlib: Eserde bir yerde adı geçer. Yedinci iklimdeki mülklerden biridir.

Sâve Suyu: Eserde bir yerde adı geçer. Hz. Muhammed'in doğduğu gece meydana gelen olaylardan biri Sâve Gölü'nün kurumasıdır.

Sedd-i Yecüc ve Mecüc: İskender, Tagargar'dan (Toguzguz) ayrıldıktan sonra yoluna devam ederken perişan bir kavme rastlar. Bu kavim, Yecüc ve Mecüc elinden bu hâle gelmiştir. İskender'den yardım isterler. İskender de Yecüc ve Mecüc'ün geçtiği iki dağ arasına demir ve bakır kullanarak büyük bir set yapar ve böylece o kavmi zulümden kurtarır.

Selâmtan Adası: İskender burayı Tüneyn Adası'ndan sonra ziyaret etmiştir. Adada dipsiz bir kuyuya akan bir çeşme görürler. Çeşmeden etrafa sıçrayan sular gece siyah, gündüz beyaz taşa dönüşmektedir. Buradan Elmas Vadisi'ne uğrar. Kartallar vasıtasıyla bu vadideki elmaslardan aldırır. Adanın adı İsmail Ünver'in çalışmasında Selâmit olarak tespit edilmiştir (1975: 233). İskender buradan ayrılp başka bir adaya geçer.

Semendire: II. Murâd tarafından fethedilen yerlerden biridir. II. Murâd'ın aldığı veya sefer düzenlediği diğer yerler arasında Novabirde, Alacahisar, Mora ve Arnavut da vardır.

Semerkan: İskender'in kurduğu şehirlerden biridir. Çingiz Hân'ın ordusu buraya geldiği vakit şehri harap etmiştir.

Serendîb: İskender'in havasını, suyunu çok beğendiği Câbe Adası'nda kurdurduğu şehrin adıdır. Buraya bizzat kendisi isim vermiştir. Eskilerin rivayetine göre Hz. Âdem cennetten yeryüzüne geldiğinde ilk ayak bastığı yer bu şehrin yakınındaki çeşit çeşit bitkilerin olduğu, güzelliğiyle insanı etkileyen bir dağdır.

Sind: Hint mülkünün bir kısmı ve Sind, Fûr Şâh'a aittir. Fûr Şâh, Keyd gibi İskender'e boyun eğmemiş, iki hükümdar arasında şiddetli bir savaş olmuş ve İskender burayı ele geçirmiştir. İskender bu mülkte de seyahatlere çıkmış, acayip varlıklar görmüş, ejderha öldürmüştür.

Sîstân: Zeresb'in hükümdar olduğu Nîmrûz, yani Zâvilistân mülkünde bir şehirdir. Zeresb'in tahtı buradadır. Şehirde Kal'a-i Sîstân ya da Kal'a-i Zeresb olarak adı geçen bir kale vardır.

Sivas: Yıldırım Bâyezîd tarafından alınan yerlerdendir. Yıldırım Bâyezîd ayrıca Tokat, Samsun, Antalya, Alaşehir, Saruhan, Aydın, Germiyan ve Kastamonu diyarını da almıştır.

Sûdân: Eserde bir yerde adı geçer. Dârâb'ın mülkü o kadar büyüktür ki İskender'e karşı ordusunu hazırlarken Sûdân'dan bile asker getirmiştir.

Sultanönü: Eserin Osmanlı tarihi kısmında adı geçen yerlerden biridir. Sultan Alâeddîn, damadı Ertuğrul'la birlikte Sultanönü'ne kadar gelir ve burada küffar ile savaşır. I. Murâd ise burayı almıştır.

Şâm: Dârâb'ın hükmü altında bulunan Şâm, İskender tarafından ele geçirilmiştir. Şâm, İskender'in haraç aldığı bir mülktür. Ayrıca İskender, Gülşâh ile evleneceği zaman düğüne gelenler arasında Şâm sultanı da vardır. Hürmüz'ün yerine tahta oturan Behrâm ve son Sasanî hükümdarı Yezdecird de Şâm mülkünden haraç alanlar arasında sayılır. Bu mülk Yezdecird devrinde Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Şâm bir dönem de Geyhutu ve Argun'un eline geçmiştir. Şair devrin hükümdarı II. Bâyezîd'i överken Mısır ve Şâm'ın, onun heybetinden titrediğini söyler.

Şehr-i Câdûvân: İskender âb-ı hayatı bulmak için zulumata giderken yolda cadıların yaşadığı bir şehre rastlar. Cadılar şahın niyetini öğrenirler ve etrafına büyük bir ateş yakarak onu esir alırlar. İskender cadılardan Hızır'ın yardımıyla kurtulur.

Şehr-i Rûz: Dördüncü iklim içinde yer alır. İskender âb-ı hayatı bulamayıp Îrân mülküne geri döner. Buraya gelince hastalanır. Şehr-i Rûz'a geldiğinde artık takati iyice kesilir, gidemeyecek duruma gelir. İskender'in öldüğü şehir burasıdır.

Şehr-i Şâdkâm: İskender'in âb-ı hayat yolunda uğradığı oldukça büyük bir şehirdir. Burada yaşayanların hepsi hükümdar da dâhil kadındır. Kadınlar büyük bir ağacın altındaki çeşmeden su içerek ve bu suda yıkanarak hamile kalıp bir kız çocuğu doğururlar.

Tagargar: İskender, Türk ülkesinden sonra Tagargar şehrine varır. Burada yaşayan halk oldukça kalabalıktır. Bu halkın görünüşü insana, huyları hayvana benzemektedir. İşleri hep fesatlıktır. Yine burada başları kurda benzeyen, dişleri hançer gibi keskin insanlar görürler. Ayrıca başka acayip canlılara da rastlarlar. Kaynaklarda Tagargar ismi Toguzguz şeklinde geçmektedir (Ağarı, 2006: 203).

Tebrîz: Melik Eşref'le Cânî Hân, Tebrîz yakınlarında savaşırlar ve Cânî Hân galip gelir. Cânî Hân buraları oğlu Birdi Hân'a bırakır ve oradan ayrılır. Birdi Hân, Tebrîz'i kendisine makam yapar. Sonraları burayı Ahîcuk ele geçirir.

Tûrân (Türk, Türkistan): Türklerin yaşadığı bu bölge eserde Türk (ülkesi) ve Türkistan şeklinde de geçer ve genellikle Îrân adıyla birlikte kullanılır. Türk, Tatar ve Türkmânlar bu mülkte yaşamaktadır. Nevzer bin Menûcehr zamanında zuhur eden Tûr neslinden Efrâsiyâb, Türk mülkünün hükümdarıdır. Oldukça yiğit olan bu hükümdar Îrân mülkünü ele geçirmiş ve on iki yıl elinde tutmuştur. Siyâvuş, babası Keykâvûs'un şerrinden Tûrân mülküne kaçmış ve Efrâsiyâb'a sığınmıştır. Keykâvûs'tan sonra Îrân tahtına oturan Keyhüsrev, Tûrân mülkünde, Efrâsiyâb'ın yanında yetişmiştir. Bir zamanlar burası Îrân ve Rûm mülküyle birlikte Îrân şahı Dârâ'nın heybetiyle titrettiği bir yerdir. Dârâ'nın oğlu Dârâb, İskender'in üzerine yürürken diğer yerlerle birlikte Tûrân mülkünden de asker toplamıştır. İskender doğu bölgelerini gezip gördükten sonra yönünü batıya çevirir ve Tûrân'dan yana sefer eyler. Orada sayısız şehir vardır. Türk ülkesinin bir kısmı Tamgâc Han'ın hükmü altındadır. Ancak bir kısmı asilerden oluşmaktadır ve bunların başında Tarhân vardır. Tarhân yapılan savaşta yenilir ve Tûrân mülkü İskender tarafından Tamgâc Hân'a verilir. Türkistan, Abbasîlerden Tâyi' Billâh'ın devrinde Oğuzlar tarafından Mâverâünnehir ve Horâsân'la birlikte ele geçirilmiştir.

Turgud: Karamanoğullarının asker topladıkları yerlerden söz edilirken adı geçer. Diğer yerler Bayburt ve Varsag'dır.

Tübbet: Çîn padişahı Tamgâc Han'ın hükmettiği mülklerden biridir.

Tüneyn Adası: İskender, Lengâvûs Adası'ndan sonra buraya gelir. Adada bir sürü şehir ve kale vardır. Ancak burada yaşayan bir ejderha halkı perişan etmiştir. İskender ejderhayı öldürür, halkın hayır duasını alır. Daha sonra Selâmtan Adası'na gider.

Ürigenc: Çîn padişahı Tamgâc Han'ın hükmettiği mülklerden birinin adıdır.

Vâdî-i Elmâs: İskender'in Selâmtan Adası'nda uğradığı bir vadidir. Vadi çok sıcaktır ve ayrıca yılanlarla doludur. Bu sebeple İskender elmaslardan alabilmek için kartalları kullanmıştır.

Vâdî-i Mârân: İskender âb-ı hayatı aramaya giderken yılanlarla dolu bir vadiye rastlar. Her biri birer ejderha misali bu yılanlarla İskender çarpışır ve galip gelip yoluna devam eder.

Vâdî-i Peleng: İskender'in âb-ı hayat yolunda rastladığı panterlerle dolu bir vadidir. Hepsini oklarla öldürüp yollarına devam ederler.

Vâkvâk Adası: İskender, Râmenî Adası'ndan sonra Vâkvâk Adası'na gelir. Adanın her yeri beyaz kumdur. İnsanlar gece yollarını ancak yıldızlarla bulurlar. Bu adanın çevresinde bin yedi yüz ada daha vardır ve bunların hepsine bir kadın hükmetmektedir. Onun emrinde altı bin gül yanaklı hizmetçi vardır. Bu adada meyveleri vâk vâk diye ses çıkaran bir ağaç vardır. İskender buradan Benân Adası'na geçer.

Vize: Orhân Gâzî oğlu Süleymân'ın ele geçirdiği yerlerden biridir.

Yemen: Bazı tarihî olaylardan söz edilirken ve başka sebeplerle eserde adı geçer. Keykâvûs padişahken edebi terk edince bütün şahlar tarafından kötü bilinmiş, Yemen şahı ona savaş açmıştır. Keykâvûs savaşta esir alınıp bir kuyuya kapatılmış ve daha sonra Rüstem tarafından kurtarılmıştır. Padişah buradayken Yemen şahının kızına âşık olmuş ve onunla evlenmiştir. İskender, Mekke'ye hacca gittiği vakit bu makamın eskiden Yemenli Kahtân sülalesi tarafından yönetildiğini öğrenmiştir. Gülşâh'la evlenirken misafirler arasında Yemen şahı da vardır. Halife Muntasır mülkü oğlanları arasında paylaşır ve kendisi Irâk, Hicaz ve Yemen'in yönetimini alır. Mu'temid zamanında Yakûb İbni Leys burayı ele geçirir.

Zâtü'l-imâd (İrem Bağı): Âd'ın oğlu Şeddâd tarafından cennete benzetilerek yaptırıldığına inanılan ve İrem Zâtü'l-imâd (Sütunlarla Dolu İrem) olarak bilinen bahçenin adıdır. *İskendernâme*'de dünyanın faniliği anlatılırken örnek olarak gösterilir ve şöyle denir:

*Kandadur Şeddâd-ı zâlim kanı 'Âd
Kandadur yapdukları Zâtü'l-'imâd (3213)*

Zâvilistân: Diğer adı Nîmrûz'dur. Bk. "Nîmrûz".

Zeng İklîmi: Keyd Şâh'ın direnmeden mülkünü İskender'e teslim etmesi üzerine büyük bir eğlence meclisi düzenlenir ve İskender şah Keyd'e Hidistân, Sind ve Zeng iklimini bağışlar.

Zulmât: Eserde anlatıldığına göre âb-ı hayat Maşrık mülkündedir. Bu mülkün yolu karanlıktır, su da bu karanlık memlekettir. İskender suyu bulabilmek için oraya gider. Bir süre gidince bir tufan kopar. İskender ve askerleri bu karanlık mülkte nereye

gittiklerini bilemezler. Hızır'ı da kaybederler. İskender suyu bulamayacağını anlayınca karanlıklar ülkesinden geri döner.

İskendernâme'de sözü edilen bu yerlere tasviri yapılan bahçeler ve meclislerin kurulduğu mekânlar, savaş meydanları, İskender'in avlandığı dağlar, adı anılmayan bazı yerleşim yerleri ve kaleler, bazı kuyular ve mağaralar, Rûm ve Hint denizlerindeki adı geçmeyen bazı cezireler (adalar), ateşgedeler, hükümdar sarayları, İskender'in zaman zaman karşılaştığı mabetler ve kubbeler... de eklendiğinde eserde son derece geniş bir coğrafyadan ve mekân çeşitliliğinden söz edildiği rahatlıkla anlaşılır. Ancak İskender gibi sürekli hareket hâlinde olan, savaşarak ülkeler alan şanlı bir hükümdar için bu coğrafya geniş değildir. Bunu, her yeri aldıktan sonra başka alınacak kara kalmadığını vezirden öğrenip bütün ısrarlara rağmen denizleri de hükmüne geçirmek istemesinden anlamak mümkündür. İskender, vezirin "Bu kadar nimetin var, artık sıkıntı çekmene gerek yok. Var olana şükret, daha fazlasını talep etme." demesine "Sözlerin abestir. Kişinin himmeti yüce olunca çok olan gözüne az görünür. Senin çok diye saydığın mülkün tamamı bir noktadan ibarettir." diye karşılık verir ve denizleri de mülküne katmak için bir gemi yaptırır. Ancak İskender bu tavrının açgözlülük olduğunu sonradan anlayacak ve hacca gitmeye niyetlenecektir.

3.4. Şahıslar Kadrosu

İskendernâme'nin oldukça geniş bir şahıs kadrosu vardır. Doğrudan adı zikredilen, adı zikredilmediği hâlde eserde kendisinden söz edilen (Şâh-ı Rûs, Keyd'in İskender'e hediye olarak gönderdiği tabip gibi) veya topluluk olarak adları geçen (askerler, elçiler gibi) şahısların geneli düşünüldüğünde kalabalık bir kadro karşımıza çıkar. Şahıslardan bir kısmı çeşitli vesilelerle hikâyeye dâhil olurken önemli bir kısmı, hakkında sadece bilgi verilen veya adı anılan isimlerden oluşur. Örneğin dünya tarihi kısmında adı geçen hükümdarlar aslında ana hikâyenin içinde yer alan isimler değil, İskender'in isteği üzerine önce Eflâtûn'un, sonra da Hızır'ın dilinden haklarında bilgi verilen isimlerdir. Eserde adı geçen şahıslar en belirgin vasıfları dikkate alınarak altı başlık altında toplanmış, verilen bilgiler bir araya getirilmiştir. Söz konusu isimlerden bazıları (Şâbûr/Şâpûr, Şîrûye/Şîreveyh, Erzevâmîd/Âzermîduht gibi) kaynaklarda farklı şekillerde yer almaktadır. Bu isimler verilirken eserdeki imla ve harekeye uyulmuş, ilgili yerde gerekli açıklama yapılmıştır.

3.4.1. Kahramanlar

İskendernâme'nin ana kahramanı elbette İskender'dir. Sürekli onun yanında bulunan Hızır ile hakimler Eflâtûn, Aristû, Sokrât ve Bukrât ise diğer kahramanlardır. İskender herhangi bir konuda bilgi almak istediğinde ya da vereceği bir karar öncesinde bu dört hakimi yanına çağırır, onlara sorular sorar, öyle hareket eder. Bu hakimler hemen her tür bilgiye sahip, ilmin bütün kısımlarını talim etmiş kişilerdir. Hızır ise daha çok zor durumlarda ortaya çıkar ve İskender'e yardım eder.

3.4.1.1. İskender-i Zülkarneyn

İskendernâme'nin ana kahramanıdır. Eserdeki bütün olaylar onun hayatı etrafında gelişir. Rûmlu Feylekûs'un torunu, İran hükümdarı Dârâ'nın oğlu ve Dârâb'ın üvey kardeşidir. Annesi Rûkıyâ Hatun'dur. Başının iki yanında iki saç parçası olduğundan veya şarka ve garba hükmettiğinden ona Zülkarneyn lakabı verilmiştir. Kaytafûn, onun elçi kılığında Kaydâfe'nin mülküne giderken kullandığı sahte adıdır. Aristû tarafından yetiştirilmiştir. İlmin bütün kısımlarını öğrenmiş, hocalarını geçebilecek dereceye gelmiştir. Akıllı, bilgili ve cesur biridir. Gülşâh'la büyük bir aşk yaşamış ve onunla evlenmiştir. Ayrıca Keyd Şah'ın dünyalar güzeli Şehrbânu adlı kızıyla da evlenmiştir. İskenderûs adlı bir oğlu vardır. İşlerini sürekli yanında bulunan Aristû, Eflâtûn, Sokrât ve Bukrât'a danışarak ve onlardan nasihat alarak yapmıştır. Hızır da onunla birlikte ve zor durumlarda ona yardım etmiştir. Rûm'dan başladığı yolculuğu Hindistan'a kadar uzanmış, yedi iklimi fethetmiştir. Denizlerde dolaşmış, dünyadaki acayiplikleri öğrenmek için seyahatler yapmıştır. Devler ve şeytanlar da dâhil olmak üzere birçok halkla savaşmış ve bu savaşlardan hep galip ayrılmıştır. Çok azayim duası bilen ve sihir gücü bulunan İskender, birçok devi öldürmüş ve birçoğunu da baş aşağı kuyulara asmıştır. Ele geçirdiği yerlerde şehirler kurdurmuştur. Bunlardan İskenderiye onun adıyla bilinmektedir ve burada yaptırdığı minare ve üzerine koydurduğu ayna onunla birlikte anılmaktadır. Yecüc ve Mecüc kavmine karşı sedd-i İskender'i yaptırmıştır. Ölümüne yakın Hızır'ın rehberliğinde âb-ı hayatı aramaya gitmiş ancak bulamamıştır. Hacca gitmiş, Dâvud dini üzerine yaşamıştır. Savaş meydanlarında o kadar at koşturmasına rağmen bir burun kanaması sonucu Şehr-i Rûz'da ölmüş ve vasiyeti gereği İskenderiye'de defnedilmiştir. Öldüğünde sadece otuz iki yaşındadır ve cihana yirmi iki yıl padişahlık etmiştir. İskender yerine oğlu İskenderûs'u bırakmış ancak o taht yerine

ibadeti ve inzivayı tercih ederek bunu kabul etmemiştir. İskender'den sonra cihanda uzun bir fetret devri yaşanmıştır.

3.4.1.2. Hızır

Sürekli İskender'in yanında bulunması, diğer kahramanlara göre her açıdan daha bilgili ve daha güçlü olması, âb-ı hayattan içerek ölümsüzlüğe erişmesi gibi sebeplerle *İskendernâme*'nin ikinci önemli kahramanıdır. Eserde Hızır'ın nebi olduğu söylenir. Hızır, İskender'e birçok konuda yardım eder, sıkıştığı vakitlerde bir anda ortaya çıkar ve onu kurtarır. İskender'e yol gösterir, sorduğu sorulara cevap verir, nasihat eder. İskender'e İslam dinini öğreten odur. Diğer hakimlerin bilmediklerini, geçmişi ve geleceği bilir. Örneğin İskender, Eflâtûn'a kendisinden sonra dünyaya kimlerin hükmedeceğini sorduğu vakit Eflâtûn, bunu ancak Hızır'ın bilebileceğini söyler. İskender, Hızır'la buluşur ve ondan gelecek bilgisini ister. İskender'in dediğine göre Hızır gaybı, ezelde levh-i mahfuzda yazılanı, İdrîs'in ilmini, Dânyâl, İbrâhîm ve Mûsâ'nın kitaplarını, Âdem'in söylediklerini, İsâ'nın nefesini, ledün ilmini, olacak olan işleri, hasılı her şeyi bilmektedir. Bu kısım eserde şöyle anlatılır:

*Didi Eflâtûn ben anı bilmezem
Bilmediğim işde da'vî itmezem
Bilmediğin bilürem diyen tamâm
Puhteler katında oldur merd-i hâm
Bu 'ulûmuñ Hızır'dur aslın bilen
'İlm ile bu 'ukdenüñ hallin kılan
Bes hemân sa'y eyleyüp ol şehryâr
İdüben bu yolda cehd-i bî-şümâr
Buluşup Hızır'a didi iy nev-cüvân
Kim saña esrâr-ı gayb olmuş 'ayân
Her ne kim levh üzre ol mezbûrdur
Hâtruñda cümlesi mestûrdur
'İlm-i İdrîs'üñ çü bâbı sendedür
Dânyâl'uñ hem kitâbı sendedür
Suhf-ı İbrâhîm ü Mûsî sendedür
Nutm-ı Âdem nefh-i 'İsî sendedür
Sendedür 'ilm-i ledün bî-iştibâh
Bulınur senden kazâ-yı gayba râh
Baña tafsîl it ki bu milk-i cihân
Ben gidicek kime kalur kıl beyân
Milke server di ki kimler olisar
Kimlere bu milk ü devlet kalisar
Şâh-ı Zü'l-karneyn'e Hızır-ı muhterem
Didi senden soñra iy şâh-ı kerem*

*Olmaya hergiz cihânda intizâm
Kalmaya 'âlemde âsâr-ı nizâm (6010-6022)*

İskender karanlıklar ülkesine âb-ı hayatı onun rehberliğinde aramaya gitmiştir. Hızır hayat suyunu bulmuş, ondan içmiş ve ölümsüzlüğe erişmiştir. Hızır eserin ana kahramanlarından biri olmanın yanında bir motif olarak da yer alır.

3.4.1.3. Eflâtûn (Felâtûn)

İskender'in yanındaki en önemli hakimdir. Bir ziyafet sırasında hakimler için dört kürsü kurulmuş ve en yüksek olanına Eflâtûn oturmuştur. Hikâyede birçok önemli olayda onun adı geçer. Feylekûs'un bir torunu olduğu vakit ona İskender adını verenler Eflâtûn ve Bukrât'tır. Kâbe yolunda rastladıkları bir mabede girerken İskender'in yanında Eflâtûn ve Aristû vardır. Padişah birçok konuyu Eflâtûn'a danışır. Örneğin rüyasında kendisine verilen kılıcın yorumunu ondan ister. Dünyada kendisinden önce yaşamış olan hükümdarları ondan dinler. Merkebini kaybeden bir kişi gelip gördüğü acayip bir taştan söz edince İskender hemen Eflâtûn'a döner ve bu taş hakkında bilgi ister. Ya da hâr-ı Çînî madenine rastladıkları vakit yine İskender bu maden hakkında bilgiyi Eflâtûn'dan alır. Hastalandığı vakit İskender'e ilaç hazırlayan da Eflâtûn'dur. Eflâtûn bazen kendisine sorulmadan doğrudan padişaha tavsiyelerde de bulunur. Örneğin İskender kendisine boyun eğmeyen Fûr Şâh üzerine yürümek isteyince Eflâtûn araya girer ve kış mevsiminde oraya gitmek yerine yazı beklemenin daha doğru olacağını söyler. İskender bu sözleri işitince hak verir, yazı beklerler. Eflâtûn öyle engin bir bilgiye sahiptir ki bütün sorulara cevap verir. Hatta İskender'in nasıl ve ne zaman öleceği de ona malum olmuştur. Bir gün İskender'e "Gökyüzü altın, yeryüzü çelik olduğu vakit öleceksin." demiştir. Nitekim İskender hastalanıp atından yere düşünce askerler altına çelikten zırh, üstüne de altından bir gölgelik yapmışlardır. Eflâtûn sadece bir defa İskender'in sorusuna cevap verememiş, bunu ancak Hızır'ın bilebileceğini söylemiştir. Konu, İskender'den sonraki zamanda dünyaya kimlerin hükmedeceği. *İskendernâme*'nin üçüncü destanındaki temsillere göre Eflâtûn "hayal"i temsil etmektedir.

3.4.1.4. Aristû

İskender'in veziri ve nedimi, Eflâtûn'dan sonraki en yakın hakimidir. Yedi yaşından itibaren İskender'in hocası olmuş ve İskender ölünceye kadar onun yanında

kalmıştır. Ona her tür konuda yardım etmiş, bilgisiyle yol göstermiş, nasihatlerde bulunmuştur. İskender mülkünden ayrıldığı zaman yerine onu bırakmış, oğlu İskenderûs'u vekil olarak bıraktığı bir olayda ise vezirlik görevi vermiştir. İskender, Gülşâh'a âşık olduğunda iki kez Zeresb'e dünürücü olarak giden ve en sonunda Zeresb'i ikna eden Aristû'dur. Keyd'in gönderdiği feylesofa hazineden hediyeler verilmesi görevi Aristû'ya verildiğine göre hazinenin anahtarı ondadır. Eserde temsiller verilirken Aristû'nun ikinci destanda "akl"ı, üçüncü destanda ise "vehm"i temsil ettiği ifade edilir. O aynı zamanda bir tabiptir. Aristû'nun Gülşâh'a dünürücü olarak gönderilmesi eserde şöyle anlatılır:

Âteşi 'ışkuñ boyandı cânına
Tîz Aristû'yu kıgırdı yanına
Didi bil kim ben bir oda yanmışam
Bir nigâruñ derdine boyanmışam
Şem'dür Gül-şâh u ben pervâneym
Zülfinüñ sevâs'ıla dîvâneym
Çün hakîmisin cihânuñ hem tabîb
Derdüme eyle 'ilâc oldum garîb
Her ne deñlü var ise genc ü güher
La'l ü yâkût u cevâhir sîm ü zer
Bileñe al cümlesini anda vir
Tek baña Gül-şâh'ı sa'y it alivir
Bilmezem zülfi ne efsûn eyledi
'Aklumu bend itdi Mecnûn eyledi
Derd-mendem eyle dermân el-gıyâs
Derdüme olmadı pâyân el-gıyâs
Şeh sözini çün hakîm eyledi gûş
Bildî kim şehden gidipdür 'akl u hûş
İtmedi bir lahza ârâm ol hakîm
Nabzını gördi ki şâh olmuş sakîm
Kıldı esbâbın müheyyâ şehryâr
Sîm ü zer virde cevâhir bî-şümâr
Armağan kaydı görildi bî-kusûr
Cümle esbâbında kalmadı kusûr
Göçd'Aristû kıldı 'azm-i Sîstân
Tâ Zeresb şâha dek oldı revân (1685-1697)

3.4.1.5. Bukrât

Dört değerli hakimden biridir. Sürekli İskender'in yanındadır ve üçüncü kürsüde oturur. İskender tahta geçtikten sonra hakimleri toplamış ve bunlardan kendisine nasihat etmelerini istemiştir. Bukrât da onlar arasındadır ve İskender için bir nasihatname

yazmıştır. İskender'in adını Eflâtûn'la birlikte Bukrât koymuştur. Eserde Bukrât'ın "kuvvet-i fikriyye"yi temsil ettiği belirtilir. İskender, Keyd'in kızı Şehrbânû'yu istemeye Bukrât'ı göndermiştir. Yine Fûr'la yapılan şiddetli savaş esnasında İskender'in yapacağı saldırı için elinde usturlapla uğurlu vakti kollayan Bukrât'tır. Bu sahne eserde şöyle anlatılır:

*Gövdeyi kanlar götürdi akdı kan
Sanasın Nîl ü Firât idi revân
Toz olup çıkmışdı göge hâk-i râh
Tutulup olmuşdı gün yüzi siyâh
Elde usturlâbı Bukrât-ı tabîb
Gözler idi sâ'at-i sa'd'ol lebîb
Sâ'at irişdükte şâh-ı dil-fürûz
Fûr-ı Hind'üñ gözlerine koya tuz
Çün yitişdi sâ'at-i sa'd ol zamân
Didi şâha ol hakîm-i kâr-dân
Yüri şimden girü fursatdur saña
'Avn-i Hak yitişdi nusretdür saña
Bes depüp atını Zü'l-karneyn şâh
Yüridi Fûr üstine kamu sipâh (3271-3277)*

3.4.1.6. Sokrât

İskender'in yanında dördüncü kürsüde oturur. Dört değerli hakimden biridir ancak onlara göre biraz daha geri plandadır. Eserde zekâsıyla anılır. İskender'in isteği üzerine diğer dört hakimle birlikte nasihatnâme yazmıştır. Eserde Sokrât "kuvvet-i hıfzıyye"yi temsil eder.

3.4.2. Peygamberler

Âdem: İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den eserin birçok yerinde söz edilir. Yaratılışı ve cennetten çıkarılışı en fazla işlenen konulardır. İskender, Câbe Adası'nın havasını ve suyunu çok beğenir ve oraya Serendîb şehrini kurdurur. Bu şehrin kurulduğu yere yakın bir dağ vardır ve her yeri türlü türlü bitkilerle kaplı, çok güzel bir yerdir. Denilene göre Hz. Âdem cennetten yeryüzüne indiği vakit bu dağa inmiştir. *İskendernâme*'de Keyûmers'ten söz edilirken Hz. Âdem'le ilgili ilginç bir konuya da değinilir. Burada anlatıldığına göre bazıları Keyûmers'in Hz. Âdem'den önce yaratıldığını söylerler ve şöyle derler: "Âdem yeryüzüne gelmeden yıllarca önce yaratıcı bir topluluk yarattı, sonra onları Tufan ile kırdı. Kalan tek kişi Keyûmers'ti. Tufan olunca bir dağa sığındı, bir mağarada saklanıp dua etti ve yaratıcı Âdem'i yarattı.

Keyûmers onları bulup her işten haberdar etti." Bazıları ise Keyûmers'i Hz. Âdem'in öz oğlu olarak gösterirler.

Cercîs: Hz. İshâ'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra yaşamış, ticaretle uğraşan, fakirlere ve darda kalanlara yardım eden, Roma İmparatorluğu zamanında hak dinde olduğu için türlü işkencelere maruz kalan, rivayetlere göre birçok kez öldürüldüğü hâlde tekrar diriltelen, bazılarına göre peygamber olan biridir (Tökel, 2000: 336-7). Cercîs adı *İskendernâme*'de bir beyitte geçer. Şair neyle Cercîs arasında bir ilişki kurar ve şöyle der:

*Şerha şerha sîneden feryâd ider
Her kim anı gûş ider hûşu gider
Yaralandukca teni Cercîs'vâr
Dirilür san kim yanında Hızır var (3048-3049)*

Dânyâl: İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Eserde iki beyitte adı zikredilir. İkisinde de kendisine verilen kitap anılır.

Dâvud: İsrailoğullarına gönderilmiştir. Kendisine Zebur ya da Mezamir olarak bilinen kitap verilmiştir. *İskendernâme*'de beş beyitte Hz. Dâvud adı geçer. Bu beyitlerin ikisinde Zülkarneyn'in Hz. Dâvud dininde olduğu dile getirilir. Diğerlerinde ise demiri işlemesi, onun da Hz. Yûsuf gibi bir kadın tarafından sıkıntıya sokulması, İsrailoğullarına Allah'ın yardımı için vesile olması dile getirilir.

Eyyûb: *İskendernâme*'de üç beyitte adı geçer. Her üçünde de hastalık ve sıkıntılara karşı gösterdiği sabır konu edilir.

İbrâhîm (Halîl): İbrâhîm peygamberden *İskendernâme*'de ne zaman doğduğu, Nemrûd tarafından ateşe atılması, zamanında Kâbe'ye hâkim olması gibi vesilelerle söz edilir. Rivayete göre Hz. İbrâhîm, Ferîdûn zamanında dünyaya gelmiş, Allah ona nübüvvet vermiştir. Nemrûd'un onu ateşe atmasına dair anlatılanlar şöyledir: Bir rivayete göre Keykâvûs, Nemrûd olarak anılan ve Halîl'i ateşe atan kişidir. Allah onu peygamber yapmış, o da insanları doğru yola davet etmiştir. Keykâvûs ise bu daveti kabul etmemiş, Halîl'i bir mancınığa koyup ateşe atmıştır. Ancak havada mancınık içinde giderken Cebrail gelmiş ve bir ihtiyacının olup olmadığını sormuş, Halîl Peygamber ise olmadığını söylemiş ve "O benim hâlimi biliyor, beni unutmadı." demiştir. Bunun neticesinde Allah ateşten İbrâhîm Peygamber için serin ve esenlik olmasını istemiş ve onu yakmamıştır. Bu durum Nemrûd'u çok kızdırmış, gördüğü mucizelere rağmen

inanmamıştır. Ecelinin yaklaştığı bir vakitte burnuna sinek kaçmış, beynini parça parça yemiş, takatten kesilince zaten yaşlı olduğundan halk onun yerine Keyhüsrev'i padişah yapmıştır. Hz. İbrâhîm'le ilgili bir başka husus ise şöyledir: İskender hac için Mekke'ye varınca orada bulunanlara bu makamın kime ait olduğunu sorar. Onlar da "Buranın asıl sahibi Halîl'in evlatlarıdır. Sonra Yemen'den Kahtân zuhur eyledi ve burayı aldı. Ardından Cürhümîler ele geçirdiler ve o zamandan beri Hicaz onlardadır." derler. Bunun üzerine İskender, Halîl'in neslini buldurur, mülkü yine onlara teslim eder. Halîl nesli saadet bulur. İskender ayrıca Hz. İbrâhîm'in türbesini de ziyaret eder, onun himmetiyle Allah'tan merhamet diler. Ayrıca şair bir yerde Hızır'la konuşurken ona,

*Suhf-ı İbrâhîm ü Mûsâ sendedür
Nutk-ı Âdem nefh-i 'Îsâ sendedür (6017)*

şeklinde hitap eder ki bu Hz. İbrâhîm'e gönderilen on emrin yazılı olduğu sahifelerdir.

İdrîs: Cemşîd zamanında ortaya çıkmıştır. Onun dinini kabul eden Cemşîd uzun zaman bu din üzerine yaşamış ancak İblîs'in hileleriyle ondan uzaklaşmış, Hz. İdrîs de göğe yükselmiştir. Cemşîd'e kitabet, nücum, usturlap ve remil ilimlerini öğreten odur. *İskendernâme*'de dört beyitte adı geçer ve daha çok ilmi ile anılır.

Îsâ: Eserde Mesîh, Îsâ-yı Meryem gibi adlarla anılır. *İskendernâme*'de anlatıldığına göre Hz. Îsâ, Eşgânîler sülalesinden Şâbûr zamanında zuhur etmiş, Allah ona peygamberlik vermiştir. Nefesiyle ölüleri diriltmesi, Hz. Muhammed'i müjdelemesi, Hz. Muhammed'in ondan üstün oluşu ve eşeği gibi çeşitli şekillerde on sekiz beyte konu olur.

Muhammed (Ahmed, Mustafâ): İslam peygamberi Hz. Muhammed, *İskendernâme*'nin birçok yerinde değişik vesilelerle anılır. Bunun yanında ondan eserin mukaddime kısmında ve İran tarihi anlatılırken de uzunca söz edilir. Ahmed-i Rıdvân eserin mukaddimesinde "Medh-i Resûl 'Aleyhi's-selâm" ve "Fî-Medhi Hâtemü'l-enbiyâ Salavâtu'llâhi 'Aleyh" başlıklarıyla 57 beyitte onu över. Onun insanların en hayırlısı, peygamberlerin önderi olduğunu ve diğer peygamberlerin onunla övündüğünü dile getirir. Miraç hadisesini anar. İran tarihinden söz edilirken de doğumu, peygamberliği, İran şahı Pervîz'i dine davet etmesi gibi konular üzerinde durulur. Hz. Muhammed, İran hükümdarı Nûşîrevân'ın hükümdarlığının kırkıncı yılında dünyaya gelmiştir. Doğduğu

gece putlar baş üstü yere düşmüş, nerede bir kilise veya havra varsa kubbesi yıkılmış, Sâve suyu kurumuş, ateşgedeler sönmüş, Kisrî'nın sarayı yıkılmıştır. Hz. Muhammed'e Pervîz'in tahtta olduğu döneminde peygamberlik görevi gelmiştir. Şair bu kısımda onun çeşitli özelliklerini dile getirir, bazı mucizelerini sıralar:

*Ola seyfinden tolu kan çâh-ı Bedr
Hem iki şak barmagından mâh-ı bedr
Bir ulu taga işâret ide ol
İki şakk olup arası ola yol
Bahra beñzer seyle karşı yüriye
Seyl aña yol virmek için kurıya
Aña hem biryân-ı pür-sem söyleye
Baña el sunma ki mesmûmın diye
Söyleye anuñ elinde sûsmâr
Diye kim sen hak nebîsin âşkâr
Ola Kur'ân aña zâhir mu'cizât
Kim yiter âyâtı anuñ beyyinât (6205-6210)*

Şair bu kısımda İslam tarihinden bazı olayları da hatırlatır. Bunlardan biri Hz. Muhammed'in İran şahı Pervîz'i İslam dinine davet etmesi hadisesidir. Hz. Muhammed bunun için Pervîz'e bir mektup göndermiştir. Ancak o edepsizce davranmış ve mektubu yırtıp atmıştır. Hz. Muhammed'in altmış üç yaşında vefatından sonra İslam devletinin başına Hz. Ebû Bekir geçmiştir.

Mûsâ (Kelîm): İmrân oğlu Hz. Mûsâ'dan *İskendernâme*'de yaşadığı dönem ve bu dönemdeki hükümdarların ona uyup uymaması, Tûr Dağı, Allah ile konuşması, çobanlık yapması, *Tevrât*'ın kendisine verilmesi, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere göre üstünlüğü gibi vesilelerle söz edilir. Hz. Mûsâ, Tûr Dağı'nda Allah'la konuşmuş, Allah'ı görmek istemiş fakat ona göremeyeceği söylenmiştir. Ancak Hz. Muhammed, Allah'la aracısız görüşmüştür. Bir beyitte şair Hz. Mûsâ'nın çobanlık yaptığını ve kendisine nübüvvet verildiğini dile getirir. Anlatıldığına göre Menûçehr Hz. Mûsâ'ya iman etmiştir. Ancak oğlu Nevzer, Hz. Mûsâ kendisine asker olmasına rağmen ona iman etmemiştir. Ateşperest olan Lührâsb ise *Tevrât*'ı toplatıp halkı kendi dinine uydurmaya çalışmıştır. Bir hikâyeye göre İskender, Keyd Şah'ın kendisine hediye olarak gönderdiği feylesofa bu cihanın yaratılmasından bu yana kaç yıl geçtiğini sorunca feylesof şöyle cevap vermiştir: "Ey İskender, bu işler sayıya sığmaz. Mûsâ da bunu bilmek istedi. Allah da ona şöyle dedi: Ben yeryüzünden göğe kadar her yeri hardalla doldurmuştum. Sonra bir kuş yarattım. Onun her bir tanesini on yılda yedi. Taneler tükenince öleceğini bildi.

Sürekli ölüm korkusuyla aç ve gece gündüz taneye muhtaçtı. Sonunda taneleri yiyip tüketti ve öldü. İşte bu yüzden Allah'ın işi hesaba sığmaz." Yine Mûsâ zamanında deryaya düşen biriyle ilgili bir başka hikâyede İskender, Etvâr Adası'nda ömrü akbaba gibi bini geçmiş bir pîre rastlar. Ona deryanın derinliğini sorar. O da şöyle cevap verir: "Ey şah, mazide Hızr bin Âmil adlı bir hükümdar vardı. O da deryanın derinliğini öğrenmek istedi. Bir melek gelip şöyle demiştir: 'Eğer bu deryanın derinliğini merak ediyorsan sana anlatayım. Mûsâ asrında başı üzerine deryaya düşen biri üç yüz yıl gitmiş ancak bu deryanın dibine erişememiş, bu sebepten Allah'ın kudretine akıl ermez."

Nûh: Nûh Peygamber'den *İskendernâme*'de birkaç yerde söz edilir. Anlatıldığına göre Dahhâk'ın soyu dört atadan Nûh'a erişir. Şair, İskender'in karanlıklar ülkesinde ölümsüzlük suyunu aradığı sırada kopan tufanın Nûh Tufanı'ndan daha şiddetli olduğunu söyler. Ayrıca Tufan'ın Keyûmers'ten sonra gerçekleştiği, sadece Keyûmers'in hayatta kaldığı, Âdem'in ondan sonra yaratıldığından söz edilir.

Süleymân: Elde ettiği büyük hükümdarlık, mührü, kuş dili bilmesi, rüzgâra, hayvanlara ve cinlere hükmetmesi gibi hususlar vesilesiyle *İskendernâme*'de on sekiz beyitte adı geçer. Ayrıca şairin anlattığı kahramanlar çeşitli vasıflarıyla Hz. Süleymân'a benzetilir. Dünyanın fani oluşundan söz edilirken örnek verilen isimlerden biridir. Aşağıdaki beyitlerde bu hususlardan birkaçı zikredilmiştir:

*Milke gelmişdi Süleymân gerçi şâd
Emrine râm olmuş idi dîv ü bâd
Dîve âhir hâtemin aldurdular
Tahtını tâcını yile virdiler (5281-5282)*

Urmeyâ: İsrailoğulları nebilerindedir. İsrailoğulları, İmlâk kavminin saldırıları karşısında direnmeyip perişan olunca nebi Urmeyâ'ya gitmişler ve kendisinden başlarına birini emir tayin etmesini istemişlerdir. Urmeyâ da onlara emir olarak Tâlût'u tayin etmiştir.

Yakûb: Oğlu Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından bir kuyuya atılması ve sonra da öldüğünün söylenmesi nedeniyle büyük üzüntü duymuş, evine bu yüzden "beytü'l-hazen" (hüzün evi) denmiştir. Hz. Yakûb'un adı bir beyitte geçer:

*Sabr içinde sad hezâr Eyyûb idi
Hüzn içinde nice biñ Ya'kûb idi (176)*

Yûnus: Eserde bir yerde adı geçer. Beyitte Hz. Eyyûb'un sabrıyla birlikte Hz. Yûnus'un bir süre balık karnında kalıp sonra karaya çıkma hadisesi hatırlatılır:

*Sabr ile Eyyûb kirme kût olur
Bahrda Yûnus gıdâ-yı hût olur (24)*

Yûsuf: Hz. Yakûb'un oğludur. Eserde beş beyitte zikredilir. Bu beyitlerde Zelîhâ'nın iftirasına uğraması, Mısır'da yüksek bir mevki elde etmesi ve yüzünün güzelliği gibi konular işlenir. İskender'le Gülşâh'ın birbirine kavuşmaları Hz. Yûsuf'la Zelîhâ üzerinden bir beyitte şöyle anlatılır:

*Mısr idi gûyâ ki etrâf-ı zemîn
Oldılar Yûsuf Zelîhâ hem-nişîn (2010)*

3.4.3. Hükümdarlar ve Yöneticiler

Abaka: Esere göre Geyhutu'dan sonra tahta geçmiştir. Küfrü koyup Müslüman olmuştur. İyi yaratılışlı, insafı, zulümden uzak duran, adaletli biridir. Ülkeyi mamur etmiştir. On yedi yıl hükümdarlık yapmıştır. Ahmed Han ve Argun adlı iki oğlu vardır.

Abdülmelik: Babası Mervân-ı Hakem'in yerine halife olmuştur. Din ehline kötü davranmış, cimriliğiyle meşhur olduğundan "Reşhü'l-hacer" denmiştir. Devrinde Yûsuf-ı Haccâc ortaya çıkmış, Irâkeyn ve Horâsân'ı harap etmiş ve yedi bin kişiyi öldürmüştür. Abdülmelik on sekiz yıl on bir ay halifelik yapmıştır.

Abdülmelik: Ömer bin Abdülazîz'in yerine halife olmuştur. Adaletle hükmetmiş, onun devrinde halk şad olmuştur. Dört yıl bir ay saltanat sürmüş, yerini kardeşi Hişâm'a bırakmıştır.

Âbtûn (Âtbîn): Dahhâk'ı öldüren Ferîdûn'un babasıdır. Cemşîd Şah'ın kavmindendir.

Âd: Nûh Peygamber'in torunlarından Avs'ın oğludur. Âd kavminin adı ondan gelir. Şeddâd ve Şedîd'in babasıdır. Kaynaklara göre Şedîd dindar ve adil biridir. Şeddâd ise despottur ve tanrılık iddiasında bulunmuştur. Âd, *İskendernâme*'de oğulları, yaptırdığı İrem Bağı, dünyanın geçiciliği gibi hususlar nedeniyle anılır. Eserde anlatıldığına göre İskender hac vazifesi için Mekke'ye giderken bir binaya rastlar. Binayı Âd ve Şeddâd çeşitli tılsımlarla yapmışlardır. Kapısı da demirdendir. İskender kapıyı ve tılsımı açar, içeride altından bir taht, tahtın üzerinde başında altın tacı olan cansız bir beden yatmaktadır. Baş ucunda ise yine altından bir levha vardır. Levhadaki yazılar Âd kavminin dilindedir. Burada şöyle yazmaktadır: "Ey bu dünya benim olsun diye

insanlarla ve cinlerle savaşıyor kişi! Bu dünya vefasızdır. Ben koskoca Âd'ım. Yeryüzünde saltanat sürmüştüm. Bin iki yüz yıl bu cihan benim emrimdeydi. Çok sıkıntılarla mal biriktirmiştim. Karalar ve denizler askerlerimle dolmuştu. Büyük bir padişahım. Hiç ölmeyeceğimi düşünürdüm. Ancak ecel beni de buldu. Bana yaptığını sana da yapacaktır. Eğer akıllı biriysen benim bu hâlimden ibret al." İskender bu sözler karşısında dertlenip ağlar ve Kâbe'ye doğru yolun devam eder. Bu hikâyede olduğu gibi eserin başka yerlerinde de Âd, dünyanın geçiciliği anlatılırken oğulları Şeddâd'la birlikte anılır. Yaptırıp içinde oturamadığı "İrem Zâtü'l-imâd" (Sütunlarla Dolu İrem) ve büyük hazinesi de yine konu edilir:

*Bendedür genc-i Ferîdûn u Kubâd
Mahzen-i Dahhâk u Şeddâd ile 'Âd (1277)*

*Kandadur Şeddâd-ı zâlim kanı 'Âd
Kandadur yapıdukları Zâtü'l-'imâd (3213)*

*Cehd idüp yapıdı İrem bâğını 'Âd
Lîkin oturmadı bir dem göñli şâd (5278)*

*Assı ne Şeddâd olasın yâ Şedîd
Çün ecel zahmı ola saña şedîd (7871)*

Ahîcuk: Padişahlığa talip olan çıkmayınca ortalığı boş bulup Tebrîz'de hükümdar olmuştur. Şeh Muzaffer ordu toplayıp üzerine yürümüş, bu sırada Bağdat şahı Sultan Üveys de savaş hazırlığına başlamıştır. Ahîcuk ve Şeh Muzaffer'in orduları savaşırken Sultan Üveys galip gelecek orduyla savaşmak üzere beklemiş, Şeh Muzaffer galip gelince de onunla savaşmış ve ordusunu dağıtmıştır. Ahîcuk ise kaçmıştır.

Ahmed Han: Esere göre tahtı babası Abaka'dan devralmıştır. Veziri Ziyâülmülk'tür. Anlatılana göre bir gün veziri Ahmed Han'a gelip "Şahım, bir mülkte iki şah olmaz, ikisinden birinin gitmesi gerekir." diyerek kardeşi Argun'u ortadan kaldırması imasında bulunur. Ahmed Han vezire cevap vermez ancak bunun için kaygılanır. Çok sevdiği kardeşi Argun'u yanına çağırır, ona kıyamaz. Sonra halka döner ve "Onu nasıl helak edeyim, daha gençtir, taze gülşeni solduramam. Bana taç gerekmez, mülk onun olsun." der ve tahtı kardeşine bırakır. Böylece Argun, İran mülküne şah olur.

Ahmed-i Müsta'în: Muntasır'ın yerine hilafet makamına geçmiştir. Elinden iş gelmeyen, gönlü ve akıllı karışık biridir. Bu yüzden halk tahttan indirmiş ve yerine Mu'tez'i getirmiştir. İki yıl dokuz ay halifelik yapmıştır.

Ali: Hz. Osmân'dan sonra halife olmuştur. İlimiyle tanınmıştır. Hz. Muhammed'in amcasının oğludur. Hasan ve Hüseyin'in babasıdır. "Haydar-ı Kerrâr", "Şîr-i Yezdân" olarak bilinir. Beş yıl hilafette kalmıştır. Ondan sonra yerine oğlu Hasan geçmiştir.

Argun: Ağabeyi Ahmed Han'ın tahtı kendisine vermesiyle hükümdar olmuştur. Ülkesi herkesin sığınacağı bir yer hâline gelmiştir. Ahmed Han'ın veziri Ziyâülmülk, Argun'un hükümdar olması nedeniyle kaçmak zorunda kalmış ancak yakalanarak öldürülmüştür. Bir zaman sonra Argun ağabeyi Ahmed Han hakkında kötü düşünmeye başlamış ve onu öldürtmüştür. Argun bundan sonra ülkenin imarı için çalışmış, zulmü ortadan kaldırmış, adaletle hükmetmiş, ilim sahiplerini korumuştur. Rûm, Şâm, Hint ve Sind'i haraca bağlamıştır. Bilginleri toplayıp neler yapması gerektiğini sormuş, onlar da çeşitli öğütler vermişler, gaza etmenin yüce bir fazilet olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Argun üç yüz bin kişilik bir ordu toplamış ve Gürcülerin üzerine yürümüştür. İki ordu bir ay savaşmış ve nihayet Argun galip gelmiştir. Yirmi yıl hükümdarlık yaptıktan sonra ölmüştür. Gâzân ve Muhammed Hudâbende adlı iki oğlu vardır. Bunlardan büyük olan Gâzân Hân tahta geçmiştir.

Behmen bin İsfendiyâr: Behmen babasının intikamını almak için Rüstem'in bulunduğu Sîstân mülkünü yakıp yıkmıştır. Ömrünü savaşlarla geçirmiş, çok kan dökmüştür. O devirde bir ejderha ortaya çıkmış, öldürmeye çalıştığı ejderha onu bir nefeste yutmuştur. Yüz on yıl padişahlık yapmıştır.

Behrâm bin Behrâm: Babası Behrâm'ın yerine tahta oturmuştur. Fazilet ehlini ve hüner sahiplerini hor görmüştür. Kalp hastalığından ölmüştür. Dört ay saltanat sürmüş, yerini oğlu Nersî'ye bırakmıştır.

Behrâm: Çîn mülkünde Tamgâc Hân'ın hakimlerinden biridir. İskender, Çîn'deyken onunla sohbet etmiş ve onu sorduğu çeşitli sorularla sınamıştır.

Behrâm: Hürmüz'den sonra tahta geçmiştir. Adaletiyle mülkü mamur eylemiş, bidat ve zulmü yok etmiştir. Tûrân ülkesiyle savaşmış, Mısır, Şâm ve Rûm'u haraca bağlamıştır. Beş yıl hükümdarlık yapıp tahtı oğlu Behrâm'a bırakmıştır.

Behrâm-ı Çûbîn: Eserde sadece bir yerde adı geçen Behrâm-ı Çûbîn'den ecele karşı konulamayacağı ve dünyanın faniliği işlenirken söz edilir.

Behrâm-ı Gûr: Yezdecird'in oğludur. Akıllı, bilgili, iyi huylu bir padişaktır. Halkına iyi davranmış, mülkü mamur etmiştir. Mısır, Rûm, Hitâ ve Çîn'i vergiye

bağlamıştır. Babasının kötü uygulamalarına son vermiştir. Yirmi üç yıl padişahlık yaptıktan sonra tahtı oğlu Yazdecird'e bırakmıştır.

Belâş: Eşgânîlerdendir. Kisrî'den sonraki padişaktır. Yirmi yıl tahtta kalmıştır.

Belâş: Tahtı babası Pîrûz'dan devralmıştır. Devrinde büyük bir kıtlık ve kuraklık yaşanmıştır. Ayrıca salgın hastalık da baş göstermiştir. Bu belaların sebebi Belâş'ın zinaya düşkün olmasıdır. Dört yıl padişahlık yaptıktan sonra ölmüş ve tahtı Kubâd'a bırakmıştır.

Berhemen: İskender, âb-ı hayatı aramaya giderken yolda mağaralarda yaşayan bir topluluğa rastlamıştır. Onların liderinin adı Berhemen'dir. Üzerlerinde elbise yerine ağaç kabukları vardır, yedikleri sadece sebzedir. Ayrıca mağaralarının önlerinde öldüklerinde gömülmek üzere çukurlar açmışlardır. İskender onlara niçin böyle yaşadıklarını sorduğunda faniliği terk edip beka âlemini tercih ettiklerini söylemişlerdir.

Berket: Çingiz Hân'ın oğludur. Bk. "Çingiz Hân".

Birdi Hân: Cânî Hân'ın oğludur. Tebrîz'i kendine makam seçmiş, İran mülküne nizam vermiştir. Cânî Hân oğlunu Tebrîz'de bırakıp Deşt'e dönerken yolda rahatsızlanmış, yanındakiler şaktan umudu kesince Birdi Hân'a haber yollamışlardır. Olayı duyan Birdi Hân hemen yola çıkmıştır. Vardığında babası iyileşmek üzeredir. Cânî Hân'ın adamları kendi aralarında konuşmuşlar ve iyileşince bizi öldürür düşüncesiyle hanı boğarak öldürmüşlerdir. Birdi Hân'ı da yerine şah yapmışlardır. Altı ay sonra da Birdi Hân ölmüştür.

Ca'fer: Halife olduktan sonra bütün iyiliklerine rağmen Ebu'l-Müslim'in kötü biri olduğunu zannedip öldürmüştür. Zevk ve eğlenceye düşkün biridir. Sürekli mal mülk biriktirme çabası içinde olmuştur. Kendisine Mansûr-ı Devânîkî denecek kadar malı vardır. Yirmi iki yıl saltanat sürmüş ve yerine oğlu Mehdî geçmiştir.

Câmâsb: Güştâsb'ın veziridir. Dünyanın faniliği ve kitabı sebebiyle eserde iki yerde adı geçer.

Cânî Hân: Deşt mülkünün hükümdarıdır. Melik Eşref'in zulmünden kaçan İran halkını kurtarmış ve onun kızıyla evlenmiştir. Eşref'in elinden aldığı İran mülkünü oğlu Birdi Hân'a vermiştir. Adamları tarafından boğularak öldürülmüştür. Bk. "Birdi Hân" ve "Melik Eşref".

Cemşîd/Cem: Tahmûres'ten sonra yedi yüz elli yıl padişahlık yapmıştır. Bütün yeryüzüne hükmetmiş, insanları ve cinleri idare etmiştir. Onun devrinde dünya huzur ve sükûn bulmuştur. Rüzgâra hükmetme ve onunla havada seyahat etme gücü vardır. Birçok sanatı o icat etmiştir. İlk hamamı o yapmış, tıp ilmini geliştirmiştir. Hz. İdrîs onun zamanında gelmiştir. Cemşîd onun dinini kabul etmiş ve nasihatleriyle iş yapmıştır. Kitabet ilmiyle nücum, usturlap ve remil ilmini ondan öğrenmiştir. Ancak bir zaman sonra İblîs, Cemşîd'i kandırmış ve Hz. İdrîs'ten uzaklaştırmıştır. Halkı ondan yüz çevirince tahtını ve tacını kaybedip kaçmış, Zâvilistân mülküne sığınmış, yüz yıl orada saklanmış, şahın kızıyla evlenmiş ve nihayet Dahhâk tarafından bulunup testereyle kesilerek öldürülmüştür. Cemşîd, *İskendernâme*'de zaman zaman Ferîdûn, Kubâd gibi hükümdarlarla birlikte dünyanın kimseye kalmayacağından söz edilirken anılır.

Cevder: Eşgânîlerdendir. Pîjen'den sonraki hükümdardır. Saltanatı yirmi iki yıldır.

Çağatay: Çingiz Hân'ın oğludur. Babası ona hanlık vermiştir.

Çingiz Hân: Çingiz Hân, Allah korkusu olmayan biridir. Kan dökücü ve hilekârdır. Ama aynı zamanda bilgili ve zekidir. Hicretin 639. yılı ortaya çıkmış ve İslam topraklarını talan etmiştir. Selçukluları kırmış, illerini yakıp yıkmıştır. Semerkand, Harezm, Horâsân, Irâk ve Bağdat'ı almıştır. Bu sıralarda Mu'tasım ölmüş ve Abbâsi hilafeti bitmiştir. Çağatay, Berket, Hülâgû ve Kıpça adlı çocuklarının her birini bir mülke han yapmıştır.

Çoban: Ebû Sa'îd'in veziridir. Ebû Sa'îd eğlence meclislerinde vakit geçirirken devlet yönetimini Çoban'a bırakmış, o da yönetime kendi oğullarını ve yakınlarını geçirmiş, hükümdar tarafından huzura çağrılınca da gelmeyerek ihanet etmiştir.

Dahhâk: Cemşîd'den sonraki padişaktır. Peyres/Bîveresb (on bin at sahibi) adıyla da bilinir. Halk Cemşîd'den yüz çevirince tahta geçmiş, Cemşîd de kaçmıştır. Dahhâk yüz yıl sonra Cemşîd'i bulup öldürmüştür. Soyu dört atadan Nûh'a ermektedir. Zalimliği, kâfirliği, melunluğu ile tanınmıştır. Sihirle yedi iklimi tutmuştur. Dahhâk'la ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: Bir gün İblîs suretini değiştirip Dahhâk'ın yanına gelir, hizmetine girip onunla yakınlık kurar. Dünyada ne kadar şer ve fesat iş varsa Dahhâk'a telkin eder ve onu böylece kendisine benzetir. Bir fırsatını bulup Dahhâk'ın iki omzundan öper ve öptüğü yerlerden birer yılan çıkar. İblîs bir anda yok olur. Yılanlar Dahhâk'ı yemeye

kasteder, Dahhâk korkar. İblîs bu defa bir hakim kılığında ortaya çıkar ve yılanlara her gün iki oğlan beyni yedirmesi gerektiğini söyler. Dahhâk bu görevi Ermâyil adlı aşçısına verir. Ermâyil kendisine getirilen oğlanlardan birini gizlice serbest bırakır, onun yerine bir koyun beyniyle diğer oğlanın beynini yılanlara yedirir. Bıraktığı oğlanlar da Elburz Dağı'na gidip saklanırlar. O zamanlar bu dağ ıssız bir yerdir. Bu şekilde Dahhâk bin yıl saltanat sürer. Bir gün rüyasında gördüğü bir melek onu topuzuyla vurur. Korkuyla uyanan Dahhâk rüya tabircilerine bunun anlamını sorar. Muabbirler, o yıl içinde bir oğlan doğacağını, ölümünün o çocuğun elinden olacağını söylerler. Dahhâk hemen emir verir ve o yıl doğacak oğlanların öldürülmesini emreder. Yedi iklime adam salarlar ve bütün hamile kadınları tespit edip erkek çocukları öldürürler. Cemşîd kavminden Âbtîn (Âtbîn) adlı bir kişinin eşi de hamiledir. Kadın bir kız çocuğu doğurur. Görevliler kız olduğunu görünce çekip giderler. Ancak kadın ikiz çocuklara hamiledir. Askerler gidince bir oğlan doğar ve adına Efrîdûn/Ferîdûn derler. Dahhâk'ı helak edecek olan çocuk odur. O yıla kadar hiçbir kadın ikiz doğurmamıştır. Anası çocuğu saklar, kimsenin bundan haberi olmaz. On beş yaşına gelince de onu Elburz Dağı'da kaçıırır. Çocuk orada iyice gelişir, etrafına da binlerce yiğit toplanır. Bunların içinde daha önce oraya kaçan oğlanlar da vardır. Efrîdûn artık taca, tahta layık olmuş, adı duyulmaya başlamıştır. Diğer taraftan İsfahân'da Dahhâk'tan çok eziyet görmüş Gâve adlı bir pehlivan vardır. Bir gün avda önüne bir erkek arslan çıkınca "Eğer bu arslanı öldürürsem Dahhâk'ı da öldürürüm." diye fal tutmuş, okuyla arslanı öldürmüştü, postundan da bir bayrak yapmıştır. Buna "Direfş-i Gâviyân" derler. Çıkıp Ferîdûn katına varmış ve askerleri arasına katılmıştır. Ardından Ferîdûn'un ordusu harekete geçmiş, büyük bir savaş olmuş ve Dahhâk esir alınmıştır. Sonra da Demâvend'de bir mağaraya hapsedilmiş ve orada helak olmuştur. Dahhâk, *İskendernâme*'nin diğer yerlerinde hazinesi, kılıcı ve dünyanın vefasızlığı karşısında yok olup gitmesiyle anılır.

Dârâ: Esere göre İskender'in babasıdır. Doğru görüşlü, tedbirli bir padişaktır. Heybetiyle Rûm ve Tûrân mülkünü titretmiştir. Tahta çıktıktan sonra büyük bir orduyla Kayser-i Rûm üzerine yürümüş ve onu mağlup etmiştir. Yunan mülkünü Feylekûs'a vermiş, onu haraca bağlamıştır. Ayrıca kızıyla evlenmiş ve mülküne dönmüştür. Dârâ'dan hamile kalan kız İskender'i doğurmuştur. Dârâ, İran mülkünde huzur içinde yaşamış ve ölmüştür. Padişahlığı on iki yıldır.

Dârâb bin Dârâ: Dârâ'nın oğlu, İskender'in üvey kardeşidir. Namı Dârâb-ı Behmen'dir. Babası ölünce on gün yas tutmuş, on birinci gün tacını takıp tahta oturmuştur. Rûm ülkesinde ise Feylekûs ölmüş, yerine torunu İskender geçmiştir. Dârâb'a bağlı olan birçok yer kendiliğinden İskender'e katılmıştır. İskender bir zaman sonra Dârâb'ın mülkünü alma düşüncesine kapılmış ve bundan Dârâb haberdar olmuştur. Dârâb hemen bir mektup yazıp şöyle demiştir: "Atan Feylekûs'a Rûm mülkünü biz verdik. Bu memleket atadan bizimdir. Size daha önce tayin edilen haracı öde. Eğer ödemezsen seni yerle bir ederim. Gençlik, delilik çağıdır. Sen daha toysun. İsyankâr olma, büyük sözü dinle." İskender haraç ödemeyi reddetmiş, "Mülk senin değildir, Hallâk'ındır." demiştir. Bu cevap Dârâb'ı çok kızdırmıştır. Dârâb, İran, Tûrân, Çîn, Mâçîn, Hitâ, Hâver, Hint, Sind, Mağrip, Sûdân, Rûs, Deylem, Keşmîr, Boğdan ve Engürüs mülklerinden asker toplamıştır. İskender'in askeri daha azdır. Büyük bir savaş olmuş, Dârâb yenilip ve kamıştır. Mağrip, Hâver, Türkistan, Çîn hükümdarları ile Mihrâc Han ve Tamgâc Hân esir düşmüştür. Dârâb kaçarken kendi pehlivanlarından Mâhâr ve Mâhyâr'ın ihanetine uğramış ve ağır yaralanmıştır. Bu iki kişi takdir bekleyerek İskender'e gelip olayı anlatmışlar, İskender de kendi padişahlarına ihanet ettikleri için onları astırmıştır. Henüz can vermeyen Dârâb bu olayı öğrenince şad olmuş ve "Taht ve taç, bütün hazine artık senindir, bana yardım et." diye İskender'e haber yollamıştır. İskender gelip üvey kardeşi Dârâb'ı teselli etmiştir. Dârâb öldükten sonra İran mülkü İskender'e kalmıştır.

Derzîn: Eşgânîlerdendir. Şâbûr'dan sonra hükümdar olmuştur. On yıl padişahlık yapmıştır.

Ebû Bekir: Hz. Muhammed'in ölümünden sonra hilafete Sıddîk olarak bilinen Hz. Ebû Bekir geçmiştir. Hz. Ali ona biat etmiş, bütün halk ona uymuştur. İki yıl üç ay on gün halifelik yapmıştır.

Ebû Cehil: Mekke'nin eski liderlerinden biridir. İslam düşmanlığı ile tanınmıştır. Eserde bir beyitte geçer.

Ebû Sa'îd: Olcayto'dan sonra tahta geçmiştir. Bilgili, faziletli, içi dışı güzel biridir. Halk içinde Bahâdır Han olarak anılmıştır. Sürekli eğlence ve içki meclislerinde bulunmuş, devlet görevlerini Çoban'a bırakmıştır. Çoban da Ebû Sa'îd'in atadığı beyleri azledip oğullarından mayası kötü Temurtaş'ı Rûm'a, birini Bağdad'a ve birini de Fars'a

bey yapmıştır. Halk toplanıp durumu Ebû Sa'îd'e bildirince Çoban huzura çağrılmış ancak gelmemiştir. Ebû Sa'îd bunun üzerine orduyu toplayıp Çoban üzerine yürümüş ve Çoban'ı askerleriyle birlikte helak etmiştir. Ardından Rûm'a ordu göndermiş ve Temürtaş'ı öldürmüştür. Ebû Sa'îd bu olaylardan sonra tekrar içki meclisine dönmüş, Bağdâd adlı karısı tarafından zehirlenerek ecel şarabını içmiştir. Kadın da bunun üzerine cezalandırılarak öldürülmüştür. Ebû Sa'îd öldükten sonra karışıklıklar olmuş, beş on kişi tahta geçmiş ama sonra Allah'ın yardımıyla Şeyh Hasan yönetimi eline almıştır.

Ebu'l-Abbâs: Hicretin yüz otuzuncu yılında halife olmuştur. Ebu'l-Müslim'in Mısır ve Şâm'ı ele geçirip oralardaki Mervânîleri ortadan kaldırmasıyla ülke rahatlamıştır. Abu'l-Abbâs görünüşte güler yüzlü, cömert ve iyi huyludur. Ancak aynı zamanda merhametsiz ve kan dökücü biridir. Bu yüzden ona "Seffâh" (cömert ve kan dökücü) denilmiştir. Dört yıl sekiz ay mülke hükmetmiş, yerine Ca'fer geçmiştir.

Ebu'l-Müslim: Mervân-ı Har'ın halifeliği zamanında Merv'de ortaya çıkmıştır. Ebu'l-Müslim akıllı, bilgili, temiz düşünceli ve yiğit biridir. Horâsân ve Hitâ'yı ele geçirmiş, buralarda iki yüz bin kâfir öldürmüş ve İslama hizmet etmiştir. Ayrıca Hâricîlerle mücadele etmiş ve onların baskısından ülkeyi kurtarmıştır. Ardından Fars ve Irâkeyn üstüne yürümüş ve oralardaki Mervânîleri de ortadan kaldırıp mülkü Abbasî soyuna vermiştir. Böylece hicretin yüz otuzuncu yılında Ebu'l-Abbâs halife olmuştur.

Efrâsiyâb: Tûr neslinden, Türk ve Çîn mülklerinin hükümdarıdır. Büyük bir pehlivan, savaşçı bir kahramandır. İran mülkünü Nevzer'in elinden almış, on iki yıl buralara hükmetmiştir. Rüstem'le yaptığı savaşı kaybedince Tûrân mülküne kaçmıştır. Keykubâd da daha sonra Efrâsiyâb'ın elinde kalan diğer yerleri almıştır. Efrâsiyâb, Keykâvûs'un oğlu Siyâvuş'a kucak açmış, onu kızı Firengîs ile evlendirmiştir. Bu evlilikten Keyhüsrev dünyaya gelmiştir. Ancak Efrâsiyâb haset kişilerin sözüne kanıp damadı Siyâvuş'u öldürmüştür. Daha sonra Keyhüsrev, babasını öldürdüğü için dedesi Efrâsiyâb'ı helak etmiştir.

Emîn: Hârûnürreşîd'in oğludur. Babasının vasiyeti gereği sırasıyla diğer kardeşleri halife olacaktır ancak o kendisinden sonra gelen kardeşi Me'mûn'u öldürmeye niyetlenir. Halk bunu öğrenince karışıklıklar çıkar. Emîn dört yıl dört ay halifelik yaptıktan sonra ölür.

Ercesb: Efrâsiyâb neslindedir. Tûrân ülkesine hükümdar olmuştur. Güştâsb ve oğlu İsfendiyâr arasındaki taht mücadelesini fırsat bilip İran'ı ele geçirmiştir. Bk. "Güştâsb".

Erdeşîr-i Bâbek: Sasanîlerin ilk padişahıdır. Akıllı, bilgili ve adil biridir. Onun tahta geçmesiyle İran mülkü huzur bulmuştur. On dört yıl altı ay padişahlık yapmıştır.

Erdevân: Eşgânî sülalesinin Hürmüz'den sonraki padişahıdır. On beş yıl saltanat sürmüştür.

Erdevân: Eşgânîlerdendir. Tahtı Belâş'tan devralmıştır. On yıl hüküm sürmüştür. Bu dönemde çok savaş olmuştur. Onunla Eşgânîler devri bitmiş, taht Sasanîlere geçmiştir.

Ertuğrul (Tuğrul): Namı biridir. Sultan Alâeddîn'in damadıdır. Padişahlar neslindedir. Tatarlarla barış yapıp sürekli kâfirlerle savaşmış, çok ganimet almıştır. Hak yolunda şehit olmuştur.

Erzevâmîd: Bu isim kaynaklarda Âzermîduht olarak geçer. Tûrânduht'tan sonra İran tahtına o geçmiştir. Eserde söz edilmese de kadın padişahlardandır. Onun döneminde ülkede karışıklıklar olmuş, Arap saldırıları yoğunlaşmıştır.

Eşk: Hızır'ın anlattığına göre İskender'den sonra bir fetret devri yaşanmıştır. Bu dönemde bazı beylikler hüküm sürmüş, bunlara Tavâyif Beğleri denmiştir. Bu beyliklerin en güçlüsünü Eşgânîler sülalesi kurmuş, hükümdarlık onlardan devam etmiştir. Eşk de onların padişahıdır. On yıl padişahlık yapmıştır.

Ferâmûz: Rüstem'in oğludur. Sîstân hükümdarı Zeresb'in kızı Gülşâh'ı İskender'e vermemek için ileri sürdüğü bahaneler anlatılırken ismi geçer. Anlatılana göre Rüstem, İsfendiyâr'ı öldürmüş, sonra da çocukları bu düşmanlığı devam ettirmişlerdir. İsfendiyâr'ın neslinden olan İskender'le Rüstem'in neslinden olan Zeresb de bu anlamda aslında düşmandır.

Ferîdûn/Efrîdûn: İran ve Tûrân'ı, yedi iklimi hükmü altına almıştır. Halka tevhidî, doğru yolu göstermiş, adaletle hükmetmiştir. Zamanında kimya, tıp, nücum ve nefis ilimleri gibi birçok ilimde gelişmeler olmuştur. Halîl (İbrâhîm) peygamber onun zamanında doğmuştur. Ferîdûn'un İrec, Tûr ve Selm adında üç oğlu vardır. Ülkesini oğulları arasında paylaşmış, Türk ve Çîn ülkesini Tûr'a, Mağrip ile Rûm'u Selm'e ve İrâk ile Fars'ı da İrec'e vermiştir. İrec'e verilen yerler bütün mülkün neredeyse yarısı

olunca diğer kardeşler bunu kıskanmışlar bir fırsatını bulup öldürmüşlerdir. Ferîdûn bu duruma çok üzölmüşdür. İrec'in Menûçeher adlı bir oğlu vardır. Ona sekiz yüz bin asker vermiş ve babasının intikamını alması için yollamıştır. İrec amcalarını yenmiş, babasının intikamını almıştır. Bu habere Ferîdûn çok sevinmiş, Rabb'ine şükretmiştir. Ferîdûn beş yüz yıl padişahlık yaptıktan sonra ölmüşdür. Ferîdûn'un doğumu ve padişahlığı hakkında bk. "Dahhâk".

Ferruh: Erzevâmîd'den sonra tahta geçmiştir. Ancak bir ay padişahlık yapabilmiştir.

Feylekûs: Rûm/Yunan mülkünün hükümdarıdır. İskender'in dedesidir. Dârâ, Rûm ülkesini ele geçirdikten sonra Feylekûs'a vermiştir. Çünkü onun akıllı ve adaletli biri olduğunu bilmektedir. İskender on beş yaşındayken Feylekûs hastalanmış, tahtı ona emanet ettikten sonra ölmüşdür. Feylekûs eserde Çîn ve Rûs ikliminde çıkan bir taşın adı olarak da geçer.

Firavun: Eserde iki yerde adı geçer. Anlatıldığına göre Menûçeher, Hz. Mûsâ'yı görmeden iman etmiştir. Ancak Firavun gördüğü bütün delillere rağmen ona iman etmemiştir. Firavun adı dünyanın geçiciliği söz konusu edilirken de anılır.

Fûr: Sind iklimine ve Hindistan'ın bir bölümüne hükmeden padişaktır. İskender'e boyun eğmez ve iki ordu arasında çok şiddetli bir savaş olur. Fûr Şâh bu savaşta yenilir ve öldürölür. Mülkü de İskender'in eline geçer.

Gâzân Hân: Babası Argun'un yerine tahta geçmiştir. Lütfu bol, temiz yaratılışlı biridir. Malını Hak yolunda harcamış, Mekke ve Medine'ye yardımlar göndermiştir. Bu yüzden Halîl namıyla anılmışdır. Hindistan'a asker göndermiş, askerler orada çok ganimet elde etmişler, Dille'yi alıp kâfirleri haraca bağlamışlardır. Gâzân Hân öldükten sonra yerine Muhammed Hudâbende geçmiştir.

Geyhutu: Hülâgû'dan sonra tacı Geyhutu almıştır. Birçok yere asker gönderip şehirler ve kaleler fethetmiştir. Rûm, Mısır ve Şâm'ı ele geçirmiştir. On iki yıl tahtta kalmıştır. Yerine Abaka gelmiştir. Eserde Geyhutu, Abaka'dan sonra yazılmış ve onun oğluymuş gibi gösterilmiştir. Ancak kaynaklarda Geyhutu, Abaka'nın oğlu olarak geçer.

Güşâsb: Lührâsb'dan sonra padişah olmuştur. Yüz otuz yıl tahtta kalmıştır. Zerdüştlük bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bir hikâyeye göre Güşâsb'ın İsfendiyâr adlı bir oğlu dünyaya gelir. Oğlan büyür, oldukça cesur bir pehlivan, savaşçı olur ve bir zaman

sonra da hükümdar olma sevdasına düşer. Bunu öğrenen babası, İsfendiyâr'ı öldürmeye niyetlenir ve onu bir kaleye hapsedirir. Ancak Efrâsiyâb neslinden gelen Ercesb bu hadiseden haberdar olunca büyük bir ordu hazırlar ve Tûrân'dan Güstâsb üstüne yürür. İran mülkünü ele geçirir ve Bâbil'e yerleşir. Güştâsb çok korkmuştur; kaçıp bir kaleye sığınır. Düşünür taşınır ve tahtı teslim ederek oğlu İsfendiyâr'la barışmayı ve ülkesini tekrar almayı planlar. İsfendiyâr'ı getirirler, baba oğul anlaşılır ve barış olur. İsfendiyâr orduyu toplar ve Ercesb'le savaşır, İran mülkünü geri alır. Ercesb kaçıp Heft Hân Kalesi'ne sığınır. Kale oldukça sağlam ve aşılmazdır. İsfendiyâr hileyle kaleye girmeye karar verir. Bir tacir kılığına girer, adını Mes'ûd-ı Şîr olarak değiştirir. İki yüz sandık yaptırır ve her birine güçlü kuvvetli askerlerden koydurur. Kaleye yaklaşıncı elçi gönderip "Ben tacirim, Tûrân'dan gelip İran'a gidiyorum. Yüklerim hep altın ve gümüşdür. Sizin kaleniz güvenli, geceyi burada geçirmek istiyorum. Bunun bedeli neyse vermeye hazırım." der. Kale dizdarı bedel sözünü işitince razı olur ve kapıları açar. Yenilir, içilir. İlerleyen vakitlerde İsfendiyâr sandıkları açtırır ve kaleyi alır. Ercesb'i de helak eder. Ayrıca kaledeki kardeşlerini de kurtarır. İsfendiyâr bu işi bitirdikten sonra babasının yanına varır. Ancak babası verdiği sözü tutmaz, tahtı İsfendiyâr'a vermez. Bunun yerine bir tuzak hazırlar. İsfendiyâr'a "Sîstân'a git, bana Rüstem'i ölü ya da diri getir." deyip yollar. Niyeti İsfendiyâr'ı cengâverliğiyle ün salmış Rüstem'e öldürtmektir. İsfendiyâr gidip Rüstem'le savaşa tutuşur. On iki gün boyunca savaşır ancak yenilemezler. Rüstem babası Zâl'a danışır ve İsfendiyâr'ı okla gözünden vurarak öldürmeye karar verir. Çünkü vücuduna ok batmamaktadır. Yılgın ağacından iki dilli bir ok yapar, diğer ucuna da Sîmurg teleği takar. Ertesi günü savaş başlayınca hazırladığı oku İsfendiyâr'ın gözlerine atar. İki uçlu ok İsfendiyâr'ın iki gözüne batar ve onu helak eder. Babası Güştâsb halk içinde görünüşte bu olaya çok üzülür ancak içten içe sevinir. Rivayete göre bu okun yapıldığı ağacın bir hikâyesi vardır. Şair bunu şöyle anlatır:

*İşidüp ehl-i tevârîhden 'ayân
Râviler bu kıssa[y]ı kıldı beyân
Kim dahi ma'sûm iken İsfendiyâr
Ok atardı oynayup leyl ü nehâr
Her dem ağaçdan düzerdi ok u yay
Anuñ ile oynar idi yıl u ay
Günler içre 'âkıbet bir gün gelür
Nâ-gehân bir yılgun ağacı bulur
Anı bir ok eyleyüp pertâb ider*

*Bir fakîriûn oğlu gözine batar
Kudret ile Hak mizâcını virür
Yaşarup bir yulgun ağacı olur
Dirler ol ağaç budagıydı hemân
Gözine İsfendiyâr'uñ tokınan
Zâlim olma zulmüñ encâmı budur
Zâlimüñ gûş it ki peygâmu budur
'Adle sa'y it eyleme zulme heves
Zâlîme bulunmaya feryâd-res
Gör ki bir ma'sûm elinden ok çıka
Vara bir ma'sûm gözi andan çıka (5840-5953)*

Hâdî: Mehdî'nin oğludur. Onun devrinde mülhitler tekrar güçlenmiş, Yaktîn adlı birinin önderliğinde ortalığı kasıp kavurmuşlardır. Ancak Yaktîn ve destekçileri öldürülmüş, Sünnîler rahat bir nefes almışlardır. Mehdî bir yıl bir ay hilafet makamında oturmuştur.

Hârûnürreşîd: Kardeşi Hâdî'nin yerine halife olmuştur. Bermekîlerden Yahyâ onun veziridir ve Bermekîler saygın bir yer edindiler. Zira hepsi adil ve fazıl kişilerdir. Hârûnürreşîd devlet idaresini veziri Yahyâ Bermekî'ye bırakıp zevk ve eğlenceye dalmıştır. Bunu fırsat bilen Hazer şahı saldırıya geçmiş, illeri yakıp yıkmış, Bermekîleri öldürmüş ve yüz bin kişiyi de esir etmiştir. Ancak Hârûnürreşîd onlara cevap verememiş, şarap onu rezil etmiştir. Halifenin Emîn, Me'mûn ve Mu'temen adlı üç oğlu vardır. Bunları yanına çağırması ve öldükten sonra sırasıyla halife olmalarını vasiyet etmiştir. Hârûnürreşîd on üç yıl tahtta kaldıktan sonra ölmüştür.

Hasan: Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın oğludur. Beş ay hilafette kaldıktan sonra halk arasında fesat olmasın diye görevinden feragat etmiştir.

Hızr bin Âmil: Geçmiş hükümdarlardan biridir. Bk. "Mûsâ (Kelîm)".

Hişâm: Abdülmelik'in yerine halife olmuştur. Adaletiyle Nûşînrevân, cengâverliğiyle Rüstem-i Destân gibi olmuştur. On dokuz yıl on bir ay tahtta kalmıştır.

Hûşeng: Keyûmers'ten sonra İran tahtına o geçmiştir. *İskendernâme*'de Hûşeng, halka ekin ekmeği öğretti, tıp ilminin aslını bilerek hastalıklara şifa bulan ve gıdaların özelliklerini ortaya koyan, yazıyı bulan, çeşitli sanatları icat eden, İbranice, Yunanca ve Pers dilini ilk konuşan hükümdardır. Kırk yıl padişahlık yaptıktan sonra ölmüş, onun ölümüyle yeryüzünde büyük bir kargaşa başlamıştır. Üç yüz yıl süren bu fitne zamanında halk birbirini kırmış, neredeyse insan soyu tükenecek hâle gelmiştir.

Hülâgû: Çingiz Hân'ın oğludur. Babası ona İran mülkünü vermiştir. O da babası gibi Allah korkusu olmayan biridir ve uğradığı yerleri yakıp yıkmıştır. Onunla ilgili anlatılan bir hikâye şöyledir: Akıllı kişilerden biri bir gün Hülâgû'ya niçin her yeri talan ettiğini sorar. Hülâgû ise "Başkalarının yaptıklarını yıkmak gerekir. Kişinin kendi eliyle yaptığı daha güzel olur. Böylece kimse bu topraklarda hak iddia edemez." der. Hülâgû, Bağdat'a gelip oturduktan sonra bütün halkı toplar ve her topluluğa ne iş yaptıklarını sorar. Yahudiler tıpla, Hıristiyanlar gemicilikle uğraştıklarını söylerler. Müslümanlardan şeyh, danışman, müftü ve fakihler huzuruna gelince bunların gereksiz yere yaşadıklarını söyleyip nehre atılmalarını emreder. Hülâgû'dan sonra ülke Geyhutu'ya kalmıştır.

Hümây: Behmen'in kızıdır. Babası ölünce padişah olmuştur. Temiz, pak biridir. Zerdüş ve sapkın olan babasından Dârâ adlı bir oğlu olmuştur. Çocuk küçük olduğundan Hümây padişah olmuş, sonra tahtı Dârâ'ya bırakmıştır. Padişahlığı otuz yıl sürmüştür.

Hürmüz: Babası Nûşînevân'ın yerine tahta geçmiştir. Onun döneminde İran'da huzur kalmamıştır. Halkına adil davranmamış, bu sebepten padişahlığı ve ömrü kısa olmuştur. Tahttan indirilmiş, gözlerine mil çekilmiş ve bir köşeye atılmıştır. Hükümdarlığı on bir yıl sürmüştür.

Hürmüz: Eşgânîlerdendir. Kısır'den sonraki padişaktır. On yedi yıl hükümdarlık yapmıştır.

Hürmüz: Şâbûr'dan sonraki Sasanî hükümdarıdır. Adil bir padişaktır. Zındık Mânî'yi ve taraftarlarını ortadan kaldırmış, halka doğru yolu göstermiştir. On yıl bir ay padişahlık yapmıştır.

Hüsrev-i Pervîz: Babası Hürmüz'ün yerine İran tahtına geçmiştir. Hz. Muhammed'in İslama davetine karşı çıkmış ve gönderdiği mektubu yırtıp atmıştır. Oğlu Şîrûye tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Hüsrev-i Pervîz'in saltanatı otuz sekiz yıl sürmüştür. Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinde Ferhâd'ın rakibidir.

İbrâhîm bin Mehdî: Emîn'in yerine tahta oturmuştur. Kötü davrandığı için halktan kabul görmemiş, yerine Me'mûn halife yapılmıştır. Bir yıl bir ay saltanat sürmüştür.

İbrâhîm bin Velîd: Kardeşi Yezîd'in yerine halife olmuştur. Eserde Yezîd bin Velîd'din oğlu olarak gösterilmiştir. Zamanında Mervân-ı Har ortaya çıkmış ve halkı

kendi etrafında toplamıştır. Bir süre halifelik yapan İbrâhîm sonunda Mervân-ı Har'a boyun eğmek ve ona biat etmek zorunda kalmıştır. Halifeliği altı yıl altı ay sürmüştür.

İsfendiyâr: Güştâsb'ın oğludur. Rüstem tarafından gözlerine ok atılmak suretiyle öldürülmüştür. Ondan geriye oğlu Behmen kalmıştır. Bk. "Güştâsb".

İskenderûs: İskender'in oğludur. Adı bir beyitte Kanderûs şeklinde de geçer. İskender âb-ı hayatı aramaya gitmeden önce yerinde onu bırakmış, Aristû'yu da veziri yapmıştır. Ölmeden önce annesine yazdığı mektupta oğlu İskenderûs'a iyi bakmasını, devlet işlerini ona öğretmesini, dolayısıyla da ülkeyi ona bıraktığını vasiyet etmiştir. Ancak İskenderûs, mala mülke ihtiyacı olmadığını, babasının bile bunca büyüklüğüne ve zenginliğine rağmen ölüp gittiğini örnek göstererek tahta geçmeyi kabul etmemiş, bir köşeye çekilerek kendini ibadete vermiştir.

Kâdir: Tâyi' Billâh'tan sonraki halifedir. Memleket devrinde gülmemiştir. Kırk üç yıl tahtta kalmıştır.

Kâhir: Muktedir'in yerine halife olmuştur. Türlü fesatlıklar peşinde koşmuş, halk da onu azletmiştir. Bir yıl tahtta kalmıştır.

Kâhir: Nâsır'dan sonra hilafet makamına oturmuştur. İnsafı, akıllı, iyi huylu, dirayetli ve iyi işler yapan biridir. Selçuklular ona rağbet etmiştir. İki yıl altı ay bu makamda kalmıştır.

Kanderûs: Mağrip melikesi Kaydâfe'nin küçük oğludur. Varka Şâh'ın kızıyla evlidir. İskender, Varka Şâh'ın kalesini ele geçirince Kanderûs esir düşmüş, daha sonra İskender elçi kılığında Kaydâfe'nin mülküne gidince onu anası Kaydâfe'ye teslim etmiştir.

Kaydâfe: Mağrip mülkünün padişahıdır. Kadın olmasına rağmen Mağrip tamamen onun emrindedir. Çok fazla askeri vardır. Akıllı ve bilgili bir hükümdardır. Gizlice mülküne gelen İskender'i yakalamış, kendisine saldırmama sözü karşılığında serbest bırakmıştır. Ancak İskender'in denizlerin suyunu Mağrip mülküne akıtmasıyla bütün halkıyla birlikte suya gark olmuştur. Büyük oğlu Taymûs, Fûr Şâh'ın kızıyla, küçük oğlu Kanderûs ise Varka Şâh'ın kızıyla evlidir.

Kâyim Billâh: Kâdir'den sonra gelen halifedir. İyi huylu, adaletli biridir. Selçuklularla iyi ilişkiler kurup tedbirli davranmış ve ülkeyi iyi yönetmiştir. Halifeliği kırk iki yıl dört aydır.

Kays bin Mihrâc Hân: Tamgâc Hân'ın veziridir.

Kayser-i Rûm: İsmi zikredilmeyen hükümdarlardan biridir. Dârâ tarafından yenilgiye uğratılıp öldürülmüş ve mülkü olan Rûm, Feylekûs adlı hükümdara verilmiştir.

Keyd: Hindistan'ın bir bölümünü elinde bulundurmaktadır. Gördüğü bir rüya üzerine İskender'le savaşmaktan vazgeçmiş ve ona boyun eğmiştir. Ülkesinde bulunan dört değerli varlığı İskender'e hediye olarak göndermiştir. Bunlar bir feylesof, bir tabip, hiç boşalmayan bir kadeh ve dünyalar güzeli kızı Şehrbânû'dur.

Keyhüsrev: Babası, Keykâvûs'un oğlu Siyâvuş, annesi ise Efrâsiyâb'ın kızı Firengîs'tir. Tahtı dedesi Keykâvûs'tan devralmıştır. Keykâvûs (veya Nemrûd) burnuna giren sinek nedeniyle hastalanıp ülkeyi yönetemeyecek hâle gelince devletin ileri gelenleri Keyhüsrev'i tahta geçirmişlerdir. Memleketten fitneyi uzaklaştırmış, her yer adaletle dolmuştur. Babasının intikamını almak için Tûrân mülkünü tarumar etmiş, dedesi Efrâsiyâb'ı da öldürmüştür. Onunla ilgili anlatılan hikâyeye göre bir gün büyük bir toy düzenler, halka ihsanlarda bulunur. Orada bulunan Ferîdûn neslinden Lührâsb'ı yanına çağırır ve ona "Hak beni yanına çağırıldı. Seni de benim yerime hükümdar yaptı." der. Halk buna şaşırır, hükümdarın aklını yitirdiğini düşünür. Keyhüsrev atına biner ve gider. Bütün halk da ardından koşar. Bu sırada karşıdan on atlı belirir. Padişah halka "Siz durun, ben kim olduklarına bakayım." der ve atlıların yanına gider. Atlılar Keyhüsrev'i alıp dönerler ve birden gözden kaybolurlar. Kimse onlardan bir iz bulamaz. Keyhüsrev acayip bir hükümdardır. Mülkü emin kılmış, düşmanı helak etmiş, Yecüc ve Mecüc kavmini sürmüş, din düşmanlarını ortadan kaldırmış, Hak yolunda yürümüş, ilmiyle dünyayı aydınlatmış ve nihayet Hak'tan gelen sese kulak verip bu dünyayı terk etmiştir. Onun padişahlığı yetmiş yıl sürmüştür.

Keykâvûs bin Keykubâd/Kâvûs: Keykubâd'ın oğludur. Hükümdar olunca yeryüzü adaletle dolmuştur. Her ne istediye gerçekleşmiş, büyük nimete erişmiştir. Ancak bu durum onu fazlasıyla gururlandırmış ve Hakk'ın rahmetinden uzaklaştırmıştır. Hikâyeye göre Keykâvûs, Bâbil'de yüksek bir kule yaptırarak göğe erişmeye niyet eder. Kulenin inşası elli yıl sürer. O vakit gökten elinde şimşek şeklinde kullandığı yılan gibi kamçısı olan bir melek iner. Kamçıyla minareye vurur, minare üç parçaya ayrılır. Parçalardan biri Câbelkâ'ya, biri Câbelsâ'ya gider. Biri de yerinde kalır ve toprak olur. Keykâvûs yanılıp edebi terk ettiği için bu belaya uğrar. Bu hadiseden sonra çevresindeki

hükümdarlar onu isyankâr biri olarak bilirler ve düşman olurlar. Yemen hükümdarıyla yaptığı savaşta Keykâvûs esir alınır ve bir kuyuya hapsedilir. Daha sonra Rüstem gelip onu kurtarır ve tekrar tahtına oturmasını sağlar. Keykâvûs esirken Yemen şahının dünya güzeli Sa'dî adlı kızına âşık olur. Kız genç, Keykâvûs ise yüz yaşında bir ihtiyardır. Bununla birlikte Keykâvûs kızla evlenir ancak gönüller bir yere cem olmaz. Keykâvûs'un Siyâvuş adlı bir oğlu vardır. Kız ona âşık olur. Siyâvuş ise kıza yüz vermez. Kız bunun üzerine Siyâvuş'a iftira eder. Bu durumdan babası Keykâvûs'un haberi olur ve oğlunu öldürmeye niyetlenir.³² Bunu öğrenen Siyâvuş kaçıp Tûrân'a gider. Orada Efrâsiyâb ona mal mülk verir, kızını da onunla evlendirir. Dünyalar güzeli bu kızın adı Firengîs'tir. Bu evlilikten bir oğlan doğar ve adını Keyhüsrev koyarlar. Siyâvuş'un mertebesi Efrâsiyâb'ın mülkünde gittikçe artınca hasetçiler türlü iftiralarla onun öldürülmesini sağlarlar. Diğer taraftan Keykâvûs'un göğesinin kimin hükmettiğini öğrenmek için daha önceki göğesinin çıkma hırsı devam etmektedir. Bu sebeple bir sürü akbaba yakalattır ve bir süre onları besletir. Deriden bir sandık yaptırır, sandığın üzerine de ucuna et bağlanmış birçok mızrak bağlatır. O gün iyice acıktığı akbabaları sandığa bağlayıp havalanmaya başlar. Akbabalar etlere ulaşmak için sürekli yukarıya doğru uçarlar. Keykâvûs uzun süre gider ancak göğese erişemez, artık yer de görünmez olur. Kuşlar bir zaman sonra yorulur, aşağıya inerler.³³ İndikleri yer başka bir memlekettedir. Keykâvûs orada çok sıkıntı çeker, aç susuz kalır. Keykâvûs'la ilgili anlatılan başka bir hikâye ise onun devler ve şeytanlarla yaptığı savaştır. Tarih ehlinin nakline göre devler ve şeytanlar toplanıp İran mülkünü harap eder, Kaykâvûs da ordusunu toplayıp onların üzerine yürür. Ancak orduda kahraman Rüstem yoktur. Savaş sırasında Keykâvûs'u devlerden biri yakalar ve bir kuyuya kapatır. Olayı haber alan Rüstem hemen Mâzenderân'a gelir ve Keykâvûs'u kurtarır. Bazı ravilerin naklettiğine göre Hz. İbrâhîm'i ateşe atan Nemrûd dedikleri kişi bu Keykâvûs'tur [bu konuda bk. İbrâhîm (Halîl)]. Ecelinin yaklaştığı bir vakitte burnuna sinek kaçar, beynini parça parça yer, takatten kesilince zaten yaşlı olduğundan devlet erkânı toplanıp Keyhüsrev'i padişah ilan ederler. Tûrân mülkünden Keyhüsrev'i getirme görevini de Gîv'e verirler. Keykâvûs yüz elli yıl padişahlık yaptıktan sonra böylece tahtı torunu Keyhüsrev'e bırakmıştır.

³² Buradaki iftira motifi, Yusuf u Züleyha mesnevilerindeki Züleyha'nın iftirasını hatırlatır.

³³ Hikâyede Keykâvûs'un akbabaları kullanması, İskender'in elmaslarla dolu vadiden elmas alabilmek için kartalları kullanmasına benzer (bk. "Zekâ, Cesaret ve Kahramanlık" başlığı).

Keykubâd/Kubâd: Tâmasb'dan sonra hükümdar olmuştur. Akıllı, bilgili, doğru düşünceli, tedbirli bir hükümdardır. Efrâsiyâb'ın elinde kalan bütün yerleri geri almıştır. Saltanatı yüz yıl sürmüştür.

Keyûmers: Eflâtûn'un İskender'e anlattığına göre dünyada padişah olan ilk kişi Keyûmers'tir. Onun padişahlığı konusunda ihtilaf yoktur, yalnız kimliği konusunda bazı farklı düşünceler vardır. Bazıları onun Âdem'in öz oğlu olduğunu söylemişler, bazıları da yerden biten otların nefis ve ruh bulmasıyla dünyaya geldiğini iddia etmişlerdir. Bazıları ise şöyle demiştir: "Âdem yeryüzüne gelmeden yıllarca önce yaratıcı, bir topluluk yarattı, sonra onları Tufan ile kırdı. Kalan tek kişi Keyûmers'ti. Tufan olunca bir dağa sığındı, bir mağarada saklanıp dua etti ve yaratıcı Âdem'i yarattı. Keyûmers onları bulup her işten haberdar etti. Onlara rehber oldu, onlara kethüdalık yaptı. Ardından da şahlık elde etti. Tevhidi, doğruyu yanlış, enbiyayı evliyayı, haşr ile neşri öğretti. Otuz yıl padişahlık etti ve bu cihandan göçtü." Keyûmers zamanında insanlar adalet ve huzur içinde yaşamışlardır.

Kıpça: Çingiz Hân'ın oğludur. Bk. "Çingiz Hân".

Kisrî: Eşgânîlerdendir. Erdevân'dan tahtı devralmıştır. Kırk iki yıl tahtta kalmıştır.

Kisrî: Eşgânîlerdendir. Kırk yıl tahtta kalmıştır. Tahtı Cevder'den devralmıştır.

Kubâd: Belâş'ın yerine geçtikten sonra İran mülkünden kuraklık ve kıtlık kalkmış, yağmurlar yağmaya ve her yer yeşermeye başlamıştır. Devrinde Mejdek/Mezdek adlı biri peygamberlik iddiasında bulunmuş, etrafına topladığı bozguncularla türlü fesatlıklar yapmıştır. Kubâd bu durum karşısında çaresiz kalmıştır. Hükümdarlığı kırk iki yıl sürmüştür.

Lührâsb: Keyhüsrev'den sonra tahta çıkmıştır. Keyhüsrev'in söylediğine göre padişahlık görevini ona Allah vermiştir. Zalim bir hükümdardır. Halkına karşı kötü davranmıştır. Kudüs'ü yerle bir etmiş, halkını kırmıştır. O zamanlar hak din Hz. Mûsâ'nın dinidir. Lührâsb, halkı Hz. Mûsâ'nın dininden döndürmeye ve kendisi gibi ateşperest yapmaya çalışmıştır. Belh şehrini yaptırıp orada makam tutmaya niyetlenmiş ancak bu şehirde oturmadan ölmüştür. Yüz otuz yıl padişahlık yapmıştır.

Mahmûd ile Ayâz: Mahmûd, Gazne hükümdarıdır. Ayâz ise onun herkesten üstün tuttuğu, en yakınında bulundurduğu, dert ortağı, sohbet arkadaşı, her şeyidir.

İskendernâme'de İskender'le Gülşâh'ın aşklarından söz edilirken iki âşığın arasında "ikiliğin" kalmadığı, artık "bir" oldukları söylenir ve aynı durumun Mahmûd ve Ayâz için de var olduğu bir hikâyeyle anlatılır.

Mehdî: Babası Ca'fer'in yerine halife olmuştur. Akıllı, iyi huylu ve ihsanı bol biridir. Babasının biriktirdiği malı Hak yolunda harcamıştır. Oğlu Hârûn'u tedbir için Rûm'a gazaya göndermiştir. Hârûn burada Rûm askerleriyle büyük bir savaş yapmış, altmış bin kâfir öldürmüştür. Zamanında ortaya çıkan Yûsuf-ı Mülhid peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Ayrıca tenasüh mezhebinden dem vuran bir zındık da ortaya çıkmıştır. Mehdî her ikisini de helak etmiştir. On sekiz yıl tahtta kaldıktan sonra yerine oğlu Hâdî geçmiştir.

Melik Eşref: Şeyh Küçük Hasan'ın kardeşidir. Oldukça gaddar, merhametsiz, hilekâr biridir. Halk onun zulmünden bıkmış, Deşt ilindeki Cânî Hân'a sığınmıştır. Cânî Hân adaletli biridir, mülkünde fitneden eser yoktur. Halk Melik Eşref'ten kurtulmak için ona yalvarır. Cânî Hân yedi yüz bin kişilik bir ordu toplar ve Tebrîz'e yürür. Eşref de doksan bin kişilik bir ordu toplamıştır. Ancak Eşref, Cânî Hân'ın askerlerini görünce korkup kaçır. Askerler Eşref'i yakalayıp esir ederler. Eşref'in güzel bir kızı vardır. Cânî Hân onunla düğün yapıp evlenir, büyük bir toy verir. Ancak kıza daha önce el sürüldüğü anlaşılır. Kız bunu babası Eşref'in yaptığını söyler. Cânî Hân o gece Melik Eşref'i öldürtür. O mülkü de oğlu Birdi Hân'a verir ve kendisi tahtına geri döner.

Me'mûn: Hârûnürreşîd'in oğludur. İbrâhîm bin Mehdî'den sonra hicretin iki yüz dördüncü yılında halifelik makamına getirilmiştir. Adil ve temiz yaratılışlı biridir. Zamanında ilimde büyük ilerlemeler olmuş, birçok eser Arapçaya çevrilmiştir. Yirmi yıl hilafet makamında kalmıştır.

Menûcehr: Ferîdûn'dan sonra tahta geçmiştir. Ülkeyi dedesi Ferîdûn gibi yönetmiş, adaletle hükmetmiştir. Hz. Mûsâ onun zamanında nebi olmuş, Menûcehr görmediği hâlde dinine girip ona uymuştur. Yüz otuz yıl huzur içinde padişahlık yaptıktan sonra bu dünyadan göçmüştür. Bk. "Efrîdûn/Ferîdûn".

Mervân-ı Hakem: Muâviye bin Yezîd'den sonra tahta geçmiştir. Zalim ve edepsiz biri olduğundan lakabına "Hayt-ı Bâtl" (Uzun Ahmak) denmiştir. Yedi ay halifelik yapmıştır.

Mervân-ı Har: İbrâhîm bin Velîd zamanında halifeliği ele geçirmiştir. O dönemde zulüm yaygınlaşmış, her yeri kötülük sarmıştır. Hicretin yüzüncü yılında talih Mervânîlerden yüz çevirmiş, Merv'de Ebu'l-Müslim ortaya çıkmış ve hilafet Abbasîlere geçmiştir.

Muâviye bin Yezîd: Babası Yezîd'in yerine hilafet makamına oturmuştur. Zühdü ve takvayı tercih ettiği için halifelikten çekilmiştir. Sadece yirmi gün bu makamda kalmıştır.

Muâviye: Hz. Hasan'dan sonra haksız yere halife olmuştur. Birçok kötülük etmiştir. Yirmi yıl hilafet makamında kalmıştır.

Muhammed Hudâbende: Gâzân Hân'dan sonra tahtı devralmıştır. Tevazu sahibi, hayır işleriyle uğraşan biridir. Gürcevânîyi çıkarıp imame sarınan ilk odur. Zamanında Selçuklu devleti yıkılmıştır. Rûm'u baştan başa fethetmiştir. Olcayto adlı bir kızı ve Ebû Sa'îd adlı bir oğlu vardır. On yıl hükümdarlık yapmıştır. Yerine Olcayto hükümdar olmuştur.

Muktasîd: Mu'temid'den sonra halife olmuştur. Ahlaklı ve adaletli biridir. Altı yıl altı ay halifelik yapmıştır.

Muktedir: Kâyim Billâh'ın yerine geçmiştir. Adil ve ihsanı bol biridir. Selçuklularla dostça yaşamış, bu sebepten ülkesi mamur olmuştur. Yirmi yıl bu makamda bulunmuştur.

Muktedir: Mükteff'den sonra tahta geçmiştir. Devrinde türlü karışıklıklar olmuş, ülkede fitne çoğalmıştır. Yirmi dört yaşında ölmüştür.

Muntasır: Babası Mütevekkil'in yerine tahta oturmuştur. Ancak onun gittiği yoldan gitmeyip kardeşlerini halifelik haklarından mahrum edip azletmiştir. Böyle olunca halk da ondan yüz çevirmiştir. Altı ay halifelik yapmıştır.

Murâd Hân: Akıllı, dirayetli, güzel yüzlü, olgun, tedbirli, alçak gönüllü, çalışkan, güçlü kuvvetli ve cömert biridir. Kâmillerden kimini vezir yapmış, kimini de sancak verip emir tayin etmiştir. Engürüs'ü alıp Rûs'la birlikte haraca bağlamıştır. Kayser'i helak etmiş, beylerini de asmıştır. Ayrıca Sultanönü'nü de ele geçirmiştir. Karamanoğlu kendisine Karaman, Tatar, Turgud, Bayburt ve Varsag askerlerini toplamış ve Murâd Hân'a karşı savaşa niyetlenmiştir. Bunu işiten Murâd Hân kimseden yardım istememiş, sadece Allah'a güvenmiş ve düşmanın üzerine yıldırım gibi atılmıştır. Düşmanla arslan

gibi mücadele etmiş, Tatar ve Karamanlı telef olmuştur. Birçok bey de orada helak edilmiştir. Bu fetihten sonra küffar üstüne gazalara çıkmış, bunlardan galip ayrılmıştır. Lâz mülküne sefere çıkınca bütün Lâz beyleri toplanmış ancak Murâd Hân kâfirleri kırmıştır. Padişah savaş meydanında az kişiyle bulunduğu sırada ölümlerin içinden bir kâfir çıkıp Murâd Hân'ı şehit etmiştir.

Mu'tasım (Ebû İshâk): Hârûnürreşîd'in küçük oğludur. Halife olmadan önceki adı Ebû İshâk'tır. Devrinde Hurremîler, Bâbek önderliğinde ayaklanmışlar ancak Mu'tasım bunu bastırarak, Bâbek'i de öldürmüştür. Sekiz yıl sekiz ay halifelik yapmıştır.

Mu'tasım: Hilafeti Kâhîr'den devralmıştır. Gece gündüz işi yeme içme, eğlenmedir. Bu nedenle memleket harap olmuştur. On dokuz yıl saltanat sürmüştür. Hilafet onunla birlikte bitmiştir. Hicretin altı yüz otuz dokuzuncu senesinde doğudan bir fitne zuhur etmiş ve Cengiz Han istilası başlamıştır.

Mu'temid: Mühtedî Billâh'tan sonra halife olmuştur. Devrinde türlü karışıklıklar baş göstermiş, ülkede huzur kalmamıştır. Hıtây şahı Mâverâünnehir'i almış, Yakûb İbni Leys de Sîstân, İsfahân, Kîş, Bahreyn, Aden, Horâsân ve Yemen'i ele geçirmiştir. Mu'temid bu sıkıntılar içinde yirmi yıl tahtta kalmıştır.

Mu'tez: Ahmed-i Müsta'în'den sonra halife olmuştur. Kendini zevk ve eğlenceye verip gece gündüz şarap içtiğinden halk tarafından azledilmiştir. Yerine Mühtedî Billâh geçmiştir.

Mutî' Billâh: Müstekfî'den sonra halife olmuştur. Takva sahibi, adil ve insaflıdır. Devrinde halk huzur bulmuştur. Yirmi dokuz yıl dört ay hüküm sürmüştür.

Mü'eyyed: Halife Mütevekkil'in oğludur. Ordunun başkomutanıdır.

Mühtedî Billâh: Mu'tez'in yerine halife olmuştur. Devrinde çok fitne çıkmış, mülkte huzur kalmamıştır. On bir ay bu makamda kalmıştır.

Müktefî: Muktasîd'dan sonra hilafet makamına oturmuştur. Güzel, olgun, bilgili, yumuşak, faziletli ve dirayetli biridir. Anlatılana göre bir gün aynaya bakar ve Allah'a kendisinden bu güzelliği almaması için dua eder. Bu sırada yakındaki iki kişinin kendi aralarında "Altı ay mühleti var." dediklerini duyar. Buna çok üzülür ve altı ay sonra hastalanıp ölür. Beş yıl yedi ay tahtta kalmıştır.

Müstagnî: Râşid'den sonra halife olmuştur. Devrinde ülke saadet bulmuştur. Selçuklu soyuyla iyi ilişkiler kurmuştur. Yirmi yedi yıl hilafet makamında kalmıştır. Bu isim kaynaklarda Müstezâ olarak geçer.

Müstazhir: Muktedir'den sonraki halifedir. Devrinde halk huzur içinde yaşamış, savaş olmamıştır. Selçuklularla iyi geçinmiştir. Yirmi beş yıl altı ay hilafette bulunmuştur.

Müstekfî: Müttakî'den sonra tahta geçmiştir. Adaletsiz ve cimri biridir. Bir yıl dört ay hilafet makamında kalmış, halk tarafından azledilmiştir.

Müstencid: Müsterşid'den sonra halifelik makamına oturmuştur. Devrinde kimse mutlu olmamış, Selçuklu hanedanıyla düşmanlık etmiş ve memleket harap olmuştur. İki yıl halifelik yapmıştır.

Müsterşid: Müstazhir'den sonraki halifedir. Yaptığı işlerden bir sonuç alamamıştır. On bir yıl bu makamda kalmıştır.

Mütevekkil: Vâsık Billâh'tan sonra tahta oturmuştur. İçi dışı temiz biridir. Döneminde fazilet sahipleri saygı görmüş, birçok kitap telif edilmiştir. Oğullarından Muntasır'a Irâk, Hicaz ve Yemen'i, asıl adı Ca'fer olan Mu'tez'e Horâsân ve Kûhistân'ı vermiş, Mü'eyyed'i ise orduya başkomutan tayin etmiştir. On dört yıl on ay tahtta kalmıştır.

Müttakî: Râzî'den sonraki halifedir. Bilgili, cömert, adaletli ve yiğit biridir. Bir yıl altı ay saltanat sürmüştür.

Nâsır: Müstagnî'den sonra halife olmuştur. Onun zamanında ülkede huzur ve mutluluk hâkim olmuştur. İki yıl altı ay saltanat sürmüştür.

Nemrûd: Hz. İbrâhîm'i ateşe atması ve burnuna kaçan sinekten helak olması gibi nedenlerle eserde kendisinden söz edilir. Bk. "İbrâhîm (Halîl)".

Nersî: Babası Behrâm'ın yerine padişah olmuştur. Yedi yıl beş ay saltanat sürmüştür. Yerine Şâbûr geçmiştir.

Nevzer bin Menûçehr: Babası Menûçehr'in yerine tahta oturmuştur. Sürekli zevk ve eğlence peşinde koşan akılsız biri olduğundan ülkeyi babası gibi yönetememiş, gelenekleri çiğnemiş, hüner sahibi kişileri iş başına getirmemiştir. Bu sebeple Zâl ve Rüstem onu bırakıp Sîstân'a gitmiş; Gûzer, Kârûn, Gîv ve Güstehem gibi kahramanlar da ondan yüz çevirip yanından ayrılmışlardır. Nevzer, Hz. Mûsâ'ya da iman etmemiştir.

Bu sırada Tûr neslinden Türk ve Çîn mülküne hükümdar olan Efrâsiyâb zuhur etmiştir. Savaşçı bir pehlivan olan Efrâsiyâb, İran mülkünü ele geçirmiş, Nevzer'i de asmıştır. Efrâsiyâb on iki yıl buraları elinde tutmuştur. Nevzer'in halkından geri kalanlar Sîstân'a gidip Rüstem'e yalvarmışlar ve kendilerini Efrâsiyâb'dan kurtarmasını istemişlerdir. Gelenleri dinleyen Rüstem'in gözleri kanla dolmuş, büyük bir ordu toplayıp Efrâsiyâb'ın üzerine yürümüştür. Savaş sonunda İranlılar galip gelmiş, Tûrân askeri kaçıp gitmiştir.

Nûşîrevân (Nûşîrvân): Kubâd'dan sonraki padişahdır. Adaletiyle ün yaptığından "Âdil" lakabıyla bilinir. *İskendernâme*'de zaman zaman bu özelliği nedeniyle anılır. Peygamberlik iddiasında bulunan Mejdek/Mezdek'i öldürmüş, Rûm, Hazer, Hitâ, Çîn ve Hint'i haraca bağlamıştır. Kırk yedi yıl padişahlık yapmıştır. Hükümdarlığının kırkıncı yılında Hz. Muhammed dünyaya gelmiştir.

Olçayto: Muhammed Hudâbende'nin yerine tahta geçmiştir. Bilgili, düşünceli, beylik yapabilecek yetenektedir. Ondan sonra yerine Ebû Sa'îd geçmiştir. *İskendernâme*'de Olçayto, erkek olmasına rağmen kadın olarak gösterilmiştir. Ayrıca kaynaklarda Gâzân Hân'dan sonra tahta geçen hükümdar Muhammed Hudâbende ile Olçayto aynı kişi olarak geçer.

Orhân Gâzî: Babası Osmân'ın yerine mülke şah olmuştur. İnsaflı, adaletli biridir. O da babası gibi kâfirlerle savaşmış, birçok hisar almıştır. Bin bir mescit yaptırmış, mülkü imar etmiştir. Nereye asker gönderse Allah'ın inayetiyle galip dönmüştür. Gelen haraçları, kazanılan ganimeti askerlerine dağıtmıştır. Aldığı kiliselerin bazılarını mescide, bazılarını da hayır kurumuna çevirmiştir. Bursa ve İznik'i fethetmiştir. Huzuruna gelen Sinân adlı bir fakiri kendisine paşa yapmıştır. Lâz, Engürüs ve Lehlerin kalbine korku düşürmüştür.

Osmân: Babası Ertuğrul'un yerine geçmiştir. Selçuklu soyundan gelmektedir, padişah neslindedir. Adalette Nûşîrevân gibidir. Kâfirlerle çok cenk etmiş, Bilecik'le on iki parça hisarı ele geçirmiş, Bursa'yı muhasara altına almıştır. Ancak burayı fethedemediği için ölmüştür.

Osmân: Hz. Ömer'den sonra halife olmuştur. Onun devrinde Acem mülkü tamamen ele geçirilmiş, Yezdecird ölmüştür. *Kur'ân*'ı toplayıp çoğaltan odur. Zinnûreyn (iki nur sahibi) olarak adlandırılmıştır. On iki yıl halifelik yapmıştır.

Ömer bin Abdülazîz: Velîd'in oğlu Süleymân yerine halife olmuştur. Ehl-i beyte büyük hürmet göstermiştir. Mülkü mamur hâle getirmiştir. İki yıl beş ay halifelik yapmıştır.

Ömer: Hz. Ebû Bekir'in yerine Hz. Ömer geçmiştir. Doğruyu yanlıştan ayırt eden biri olduğundan Fârûk adıyla bilinir. Onun devrinde Kudüs, Mısır, Şâm ve Medâyin alınmıştır. On yıl altı ay halifelik yapmıştır.

Pîjen/Bîjen: Eşgânîlerdendir. Derzîn'den sonra tahta geçmiştir. Yirmi yıl saltanat sürmüştür.

Pîrûz bin Yezdecird: Babası II. Yezdecird'in yerine tahta geçmiştir. Ülkesini adaletle yönetmiş, halk onun iyi adını söyleyip durmuştur. Yirmi dokuz yıl hükümdarlık yapmıştır. Ardında Kubâd ve Belâş adlı iki şehzade bırakmış, saltanat için bu ikisi arasında mücadele yaşanmış ve sonunda Belâş tahta oturmuştur.

Râşid: Müstencid'den sonra tahta geçmiştir. Ülke onun zamanında parlamamış, asker sözünü dinlememiştir. Bir yıl bir ay tahtta kalmıştır.

Râzî: Kâhir'den sonraki halifedir. Saltanatı süresince ülkeden fitne gitmemiştir. Halk arasında çatışmalar çıkmıştır. Yedi ay tahtta kalmıştır.

Rüstem: Zâl'in oğludur. Güç, cesaret, kahramanlık gibi vasıflarla anılır. *İskendernâme*'de büyük bir kahraman olmasına rağmen onun da bu dünyadan göçüp gitmesi dile getirilerek dünyanın faniliği hatırlatılır. Rüstem'le ilgili hikâyeler şöyledir: Tahtını bırakmak istemeyen Güştâsb, oğlu İsfendiyâr'a bir tuzak hazırlar ve onu Sîstân'a gönderir. Niyeti İsfendiyâr'ı cengâverliğiyle ün salmış Rüstem'e öldürtmektir. İsfendiyâr gidip Rüstem'le savaşa tutuşur. On iki gün boyunca savaşır ancak yenilemezler. Sonunda Rüstem babası Zâl'a danışır ve İsfendiyâr'ı okla gözünden vurarak öldürür. Daha sonra İsfendiyâr'ın oğlu Behmen de Rüstem ile oğlu Ferâmûz'u öldürür ve Sîstân'ı yakıp yıkar. Bir başka hikâye ise şöyledir: Keykâvûs'un padişahlığı zamanında Rüstem-i Destân da onun emri altındadır. Tarih ehlinin naklettiğine göre Mâzenderân o zamanlar aslı şeytandan olan devlerin yurdudur ve şahları da Dîv-i Sepîd'dir. Dîv-i Sepîd askerleriyle insanlara saldırır, mülklerini harap eder. Keykâvûs askerini toplar ve devlerin üzerine yürür. Ancak o sırada Sîstân'da olduğu için Rüstem orduya katılamamıştır. Keykâvûs bir ovada konaklar. Gece yarısı Dîv-i Sepîd birden Keykâvûs'u kapar, elini ayağını bağlayıp bir kuyuya atar, kuyunun ağzına da kocaman

bir değirmen taşı koyar. Keykâvûs orada çok sıkıntı çeker. Askerler bu işi hemen Rüstem'e haber verirler. O da hemen yola çıkar, yalnız başına atını Mâzenderân'a sürer. Rüstem çok azayim duası bilmektedir. Bu sebeple cinler ondan gizlenemez. Dîv-i Sepîd'i öldüren Rüstem, Keykâvûs'u da kuyudan kurtarır. Devîn oğlu Erjeng ise henüz küçük olduğu için Rüstem'le savaşılamaz. Buna benzer başka bir olay Keykâvûs'un Yemen şahıyla yaptığı savaşta esir düşmesi nedeniyle yaşanır. Yemen şahı, Keykâvûs'u bağlattırıp derin bir kuyuya attırır. Rüstem bu durumu öğrenince onu kurtarır ve tekrar mülkünün başına şah olmasını sağlar. Yine anlatıldığına göre Türk ve Çin ülkelerine hükmeden Efrâsiyâb, İran mülkünü ele geçirir, padişah Nevzer'i de öldürür. Kaçabilenler Sîstân'a sığınır ve Rüstem'den yardım isterler. Rüstem hazırlığını yapar ve Efrâsiyâb üstüne yürür. İki ordu arasında şiddetli bir savaş olur. Nihayet Rüstem savaşı kazanır ve Tûrân askeri kaçar, İran mülkü tekrar alınır. Orduda Tâmasb adlı bilgili, dini tamam biri vardır. Rüstem onu orduya emir yapar. Tâmasb'in neslinde padişahlık vardır, bu yüzden daha sonra İran'ın padişahı olur.

Sinân Paşa: Orhân Gâzî'nin paşalık verdiği biridir. Fakir ve âciz biri olarak huzura gelmiştir. Ancak faziletli ve dindardır. Yaratılışında hırs ve açgözlülük yoktur. Orhân Gâzî onu paşa edindiğinden derecesi yükselmiştir. Halk onu Sinân Paşa olarak tanımıştır.

Siyâvuş: Keykâvûs'un oğlu, Efrâsiyâb'ın damadı, Firengîs'in eşi ve Keyhüsrev'in babasıdır. Üvey annesinin iftirasına uğrayınca Tûrân mülküne gidip Efrâsiyâb'a sığınmış, onun kızıyla evlenmiş ve Keyhüsrev dünyaya gelmiştir. Ancak haset kişiler Efrâsiyâb'ı kandırmışlar ve Siyâvuş'u öldürmüşlerdir.

Sultan Ahmed: Şeyh Hasan'ın yerine hükümdar olmuştur. Merhametsiz biridir. Onun zamanında halk sıkıntılar çekmiş, haksız yere insanları öldürmüş, zulmetmiştir. Nerede bir civanmert görse ailesinden zorla alıp sarayına götürmüş, eğitilip yetiştirilen bu kişileri sebepsiz yere öldürmüş, yerine yenilerini bulmuştur. Zamanında Timur ortaya çıkmış, geniş dünyayı ona dar etmiştir. Bağdat'ı alıp halkını helak etmiş, onu da çaresiz kaçmaya mecbur bırakmıştır. Sultan Ahmed yad ellerde hor ve hakir kalmıştır.

Sultan Alâeddîn: Selçuklu sultanıdır. Bir gün gazilere "Gazilerin hâli nasıl olur?" diye sorar. Onlar da "Gaziler Hakk'ın kılıcıdır, şirk pisliğinden cihanı arıttılar, Hak yolunda şehit olurlar." diye cevap verirler. Bunun üzerine Alâeddîn askerlerini toplar,

yanına Alp Ertuğrul'u da alır ve Konya'dan Sultanönü'ne gelirler, orada toplanırlar. Küffarı kırıp bir sürü ganimet elde ederler. Alâeddîn'in bir kızı vardır. Onu Ertuğrul'a verir, düğün yapılıır. Bu evlilikten Osman dünyaya gelir. Sultan Alâeddîn, Ertuğrul'a sürekli "güveyim" diye hitap eder, "Benden sonra bunlar şah olsun, Rûm'u tutup padişah olsunlar. Hak'tan bunlara icazet vardır, onlara keramet verilmiştir." der.

Sultan Bâyezîd Hân: Ahmed-i Rıdvân, Sultan II. Bâyezîd zamanında yaşamıştır. Bu sebeple *İskendernâme*'de ona oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Önce eserin mukaddime kısmında "Der-Medh-i Sultân Bâyezîd Hullidet Hilâfetühü" başlığıyla onu övmüş, ardından da yine onun övgüsünde "Kasîde-i Sultân Bâyezîd Hân" başlıklı bir kaside metnine yer vermiştir. Osmanlı tarihinden bahsettiği yerde ise onun hayatını ve savaşlarını, kendisine ihsanlarını anlatmıştır. Burada anlattıklarına göre tahta geçtikten sonra memleketten zulüm gitmiş, her yer onun adaletiyle dolmuş, mülk mamur olmuştur. Boğdan'a haber salmış, kale anahtarını göndermelerini istemiş ancak olumsuz cevap alınca üç yüz bin kişilik bir orduyla harekete geçmiştir. Kili ve Akkirman'ı almış, ardından Moton'u almaya niyetlenmiştir. Gemiler yaptırıp hazırlıkları tamamladıktan sonra Moton'u ve Koron'u ele geçirmiştir. Moton'un alınması sırasında kaleye bayrak dikenler arasında Ahmed-i Rıdvân da vardır. Rıdvân onunla ilgili anlattıklarını ömrünün uzun olması için ettiği duayla bitirir.

Sultan Mehemed Hân: Sultan Murâd Hân'ın yerine tahta geçmiştir. Önce Karaman üstüne yürümüş, Karamanlılar mülklerinin yarısını verip barış istemişler, Mehemed Hân da kabul edip tahtına dönmüştür. İki yıl sonra İstanbul'a asker çekmiş, kaleleri toplarla dövmüş, kuru yerden gemiler yürütmüş ve bir tepeden aşırılmış, böylece İstanbul'u almıştır. Ertesi yıl Mora'ya yürümüş ve orayı da fethetmiştir. Bir sonraki yıl da Kastamonu, Sinop ve Trabzon'u almıştır. Bir yıl sonra Eflâk'a gelmiş ve Midilli'yi zapt etmiştir. Ardından Karaman'ı tamamen ele geçirmiştir. Eğriboz'u da topraklarına katmıştır. Bir zaman sonra Uzun Hasan ortaya çıkmıştır. Mehemed Hân bunu öğrenince büyük bir ordu hazırlamış, Uzun Hasan da İran ve Tûrân'ın askerlerini toplamıştır. İki ordu arasında şiddetli bir savaş yaşanmış ve Mehemed Hân galip gelmiş, Uzun Hasan kaçmıştır. Oğlu Zeynel ise helak edilmiştir. Mehemed Hân otuz üç yıl padişahlık yaptıktan sonra ölmüş, yerine oğlu Sultan Bâyezîd geçmiştir.

Sultan Mehemed Hân: Yıldırım Bâyezîd'in oğludur. Padişah olduktan sonra mülk huzurla dolmuştur. Eflâk, Lâz ve Boğdan ona haraç vermiştir. Öldükten sonra yerine oğlu Murâd Hân geçmiştir.

Sultan Murâd Hân: Sultan Mehemed Hân'ın oğludur. Lâz ile Eflâk'ı fethetmiştir. Engürüs'e saldırılar düzenlemiş, Kazimir'i birçok defa basmış, Rûsları kırmıştır. Semendire'yle birlikte on hisarı, Novabirde, Alacahisar, Mora ve Arnavut'u almıştır. Otuz üç yıl padişahlık yapmış ve yerini oğlu Mehemed Hân'a bırakmıştır.

Sultan Üveys: Bağdat şahıdır. Adaletli, kerametli biridir. Kendisinde velayetten eser vardır. Ahîcuk ve Şeh Muzaffer savaşırken Bağdat'tan ordusuyla gelmiş, bir yerde gizlenmiş ve galip gelen Şeh Muzaffer'in ordusunu basıp İran mülkünü ele geçirmiştir. Gayet tedbirli, savaşçı biridir. Horâsân'dan topladığı askerleriyle üstüne yürüyen Şeh Velî'yi yenmiştir. On yedi yıl mülke padişah olmuştur. Ölümüne yakın halkı çağırıp tahtı oğlu Şeyh Hasan'a bıraktığını söylemiş, halvete çekilip kendini ibadete vermiş ve bir zaman sonra da ölmüştür.

Süleymân: Halife Velîd'in oğludur. Akıllı, bilgili ve adaletli biridir. Hüner sahibi kişiler onun devrinde rahat etmişlerdir. Üç yıl halifelik yapmıştır.

Süleymân: Orhân Gâzî'nin oğludur. Cömert, ahlaklı, çalışkan ve gazanın ecrini bilen biridir. Babası tarafından Rûmeli'ne gönderilmiş, kâfir üzerine akınlar düzenlemiştir. Orada birçok kaleyi ele geçirmiştir. Rûs, Lâz, Fireng ve Rûmları kırmıştır. Her taraftan mal ve haraç gelmiştir. Bin kilise yıkıp mescide çevirmiştir. Vize ve Migalkara'yı almıştır. Rûmeli'nde Müslümanlar çoğalmıştır. O da bu dünyadan göç etmiştir. Orhân Gâzî ölümünü duyunca çok üzölmüştür. Bir zaman sonra Orhân Gâzî de ölmüştür. Otuz dokuz yıl padişahlık yapmıştır.

Şâbûr: Sasanîlerden Erdeşîr'in oğludur. Babası ölünce tahta o geçmiştir. Padişahlığının ilk yıllarında yeni bir din getirdiğini söyleyen Mânî ortaya çıkmış ve halkı kendi dinine davet etmiştir. Şâbûr otuz yıl padişahlık yapmıştır.

Şâbûr: Eşgânîlerdendir. Eşk'ten sonra padişah olmuştur. Altmış yıl tahtta kalmıştır. Hz. İsa onun devrinde ortaya çıkmıştır.

Şâbûr-ı Züleknâf: Nersî'den sonra tahta geçmiştir. Akıllı, bilgili ve insaflı biridir. Bozgunculara fırsat vermemiş, mülkü fitneden temizlemiştir. Araplardan Kâzım ve Ayâd'la savaşmıştır. Yetmiş iki yıl tahtta kalmıştır.

Şah-ı Rûs: İskender doğu taraflarında görece yer kalmayınca batıya doğru yol almaya başlar. Ancak yolda Rûs kavmiyle karşılaşır. Şah-ı Rûs askerlerini toplayıp bütün yolları keser. İskender mecburen onlarla savaşır.

Şâh-ı Yemen: *İskendernâme*'de ismi zikredilmez. Sadece Keykâvûs'la yaptığı savaştan söz edilir. Keykâvûs'un göğe çıkmak için Bâbil'de yaptırdığı kule bir melek tarafından yıkılınca çevredeki hükümdarlar onu isyankâr biri olarak bilirler. Yemen şahı Keykâvûs'a düşmanlık eder. Bunun üzerine Keykâvûs onunla savaşır ve esir düşer. Daha sonra Rüstem tarafından kurtarılır ve Yemen şahının kızı Sa'dî ile evlenir.

Şâh-ı Zülkarneyn: *İskendernâme*'nin ana kahramanı İskender-i Zülkarneyn'den başka eserde kendisini "Şâh-ı Zülkarneyn" olarak tanıtan başka bir Zülkarneyn daha vardır. Hikâyesi şöyledir: İskender'in âb-ı hayatı bulmak için yol alırken bir kubbeye rastlar. İçeride altından bir tahtın üzerinde bir şah, baş ucunda da bir levha vardır. Levhada şöyle yazmaktadır: "Ey İskender! Bugün cihanda senin hükmün geçiyor. Bu makama gelip hâlimi göresin ve ibret alasın. Yedi iklimi hükmetmiş olan Şâh-ı Zülkarneyn dedikleri benim. Senin gibi türlü sıkıntılar çekip mülk aldım. Ancak sonunda ben de öldüm, tahtımı başkaları aldı. Ben de senin gibi ölümsüzlük suyunu aradım ancak bulamadım. Benim hâlim akıllı biri için ibret olarak yeter." İskender buradan ağlayarak çıkar.

Şâmil: Tahmûres'in güzelliği ile bilinen oğludur. Devler tarafından kaçırılmış ve babası devlerle savaşarak onu kurtarmıştır.

Şeddâd: Âd'ın oğludur. Bk. "Âd".

Sedîd: Âd'ın oğludur. Bk. "Âd".

Şeh Muzaffer: Tebrîz'de hükümdarlığını ilan eden Ahîcuk'la savaşmış ve galip gelmiştir. Ancak bu savaşın sonucunu bekleyen Sultan Üveys'le yaptığı savaşı kaybetmiş ve öldürülmüştür.

Şeh Velî: Horâsân'dan topladığı askerleriyle Sultan Üveys'in üzerine yürümüş ancak yenilmiş, ordusu da kaçmıştır.

Şeyh Hasan: Olcayto'nun oğludur. Akıllı, bilgili, dindar biridir. Ülkeyi mamur etmiş, bidati mülkten uzaklaştırmıştır. Dımışklı bir hocanın kızı olan Dilşâd'la evlenmiştir. On dört yıl padişahlık yapmıştır.

Seyh Hasan: Sultan Üveys'in oğludur. Babası sağken tahtı ona vasiyet etmiştir. Tahta geçtikten sonra memleket bütün belalardan kurtulmuş, fazilet ve hüner ehli revaç bulmuştur. Hayır hasenat sahibi, kalbi temiz biridir. Sekiz yıl hükümdarlık yaptıktan sonra Sultan Ahmed tarafından öldürülmüştür.

Seyh Küçük Hasan: Temürtaş'ın oğludur. Bütün Çobanîler ona uymuştur. Yedi yıl İran mülkünde hüküm sürmüştür.

Şîrûye: Hüsrev-i Pervîz'in oğludur. Adı kaynaklarda Şîreveyh olarak geçer. Babasını hançerleyerek öldürmüş ve tahta geçmiştir. Bozguncu ve kötü biri olduğundan ancak sekiz ay tahta kalabilmiştir.

Tahmûres/Tahmûr: Hûşeng'den sonra İran tahtına geçmiştir. Otuz yıl padişahlık yapmış ve insanlara doğru yolu göstermiştir. Adaletle hükmetmiş, yeryüzünü mamur hâle getirmiştir. Tevhidi, haşrı, ölülerin dirilmesini, yoktan var edilişi halkına anlatmıştır. Zamanında şeytan zuhur edince onlarla savaşmış, oğlunu kaçırarak devlerin bir kısmını öldürmüş bir kısmını da yakalayıp bağladığı için kendisine "Dîv-bend" denilmiştir.

Tâlût: İsrailoğullarına nebi Urmeyâ tarafından tayin edilen emirdir.

Tâmasb: Nevzer'den sonra tahta geçmiştir. Tâmasb olgun, bilgili, dindar, doğru görüşlü, tedbirli ve yaşlı biri olarak tanıtılır. Efrâsiyâb, İran'ı ele geçirip on iki yıl buraya hükmetmiş, Rüstem'le yaptığı savaşı kaybedince de Tûrân'a kaçmıştır. Rüstem, Tâmasb'ı orduya emîr tayin etmiş, neslinde padişahlık bulunan Tâmasb daha sonra padişah olmuştur. Padişahlığı beş yıl sürmüştür.

Tamgâc Hân: Çîn mülkünün padişahıdır. Kays bin Mihrâc Hân'ı kendine vezir tayin etmiştir. Türk, Keşmîr, Hoten, Tübbet, Mükrân, Almalık, Ürigenc, Hitâ, Maşrık ve Çîn haracını Tamgâc Hân'a vermektedir. Tahtını Hitâ'da kurmuştur. Emrinde bir milyon atlı asker vardır. Tamgâc Hân, İskender'in Çîn'e geldiğini duyunca üzüldü. Ülkenin önde gelen akıllı kişilerini toplar ve bu durumda ne yapmak gerektiğini sorar. Her biri ayrı bir şey söyler ancak Tamgâc Hân'ın bu söylenenler aklına yatmaz. Düşünüp taşınır ve İskender'e boyun eğmeye karar verir. Çîn sınırına gider ve İskender'i orada karşılar.

Tarhân: İskender Türk ülkesine gittiğinde orada birçok şehir görür. Bunlardan bir kısmı Tamgâc Hân'a vergi vermektedir. Bir kısmı ise asilerden oluşmaktadır. Tarhân asi olan bu illerin başında bulunmaktadır. Sayısız askeri vardır. Puta tapmaktadırlar.

Tarhân'a İskender'in geldiği haberi ulaşınca hemen askerlerini toplar, savaş hazırlığına başlar. Şiddetli bir savaş olur. Yerden su yerine kan akar. İki taraftan da çok zayıt verilir. Nihayet İskender galip gelir. Tarhân da esir düşer. Tarhân daha önce Tamgâc Hân'a bağlıyken ayrılmıştır. Bazı illeri de kendine bağlamıştır. Tamgâc Hân bunları almak istediğiye de alamamış, mecburen barış yapmıştır. İskender bu illerin hepsini Tamgâc Hân'a geri verir.

Tarz: İskender'in ordusundaki kahramanlardan biridir. Devler, şeytanlar ve cinlerle yapılan savaşta Erjeng'in komutanlarından Dîv-i Şimâl'i öldürmüştür.

Tâyi' Billâh: Mutî' Billâh'tan sonra halife olmuştur. Onun halifelğinde mülk fesatla dolmuş, nizam kalmamıştır. Oğuzlar ortaya çıkmış ve Mâverâünnehir, Türkistan ve Horâsân'ı ele geçirmişlerdir.

Taymûs: Mağrip melikesi Kaydâfe'nin büyük oğludur. İskender tarafından öldürülen Hint şahı Fûr'un kızıyla evlidir.

Temur: Sultan Ahmed zamanında ortaya çıkmıştır. Sultan Ahmed'e dünyayı dar etmiş, perişan bir şekilde kaçmasına sebep olmuştur.

Temürtaş: Ebû Sa'îd'in veziri Çoban'ın oğludur. Çoban oğluna Rûm'un yönetimini vermiş ve daha sonra babasıyla birlikte hükümdara isyan etmişlerdir.

Tûrânduht: Şîrûye'den sonra tahta geçmiştir. Soyu emirlerden gelmektedir. Eserde söz edilmese de kadın padişahlardandır. Bir yıl altı ay padişahlık yapmıştır.

Tûs: İskender'in ordusundaki kahramanlardan biridir. Devler, şeytanlar ve cinlerle yapılan savaşta Erjeng'in komutanlarından Ekvân'ı öldürmüştür.

Uzun Hasan: İran ve Tûrân'dan topladığı askerlerden bir ordu kurmuş, Sultan Murâd'ın oğlu Sultan Mehmed Hân'la savaşmış, yenilince de kaçmıştır.

Vâkvâk Adası'nda bir kadın hükümdar: İskender, Vâkvâk Adası'nın civarında bin yedi yüz adanın daha var olduğunu ve bunların hepsine bir kadının hükmettiğini öğrenir. Bu melikenin altı bin lale yanaklı hizmetçisi vardır. Melike, İskender'in geldiğini duyunca bir sürü hediye hazırlar ve İskender'e gönderir. Adı zikredilmeyen hükümdarlardandır.

Varka: Mağrip melikesi Kaydâfe'nin dünüdür. Kaydâfe'nin küçük oğlu Varka'nın kızıyla evlidir. İskender tarafından kalesi fethedilmiştir.

Vâsık Billâh: Mu'tasım'dan sonra halife olmuştur. Devrinde türlü türlü fitne baş göstermiştir. Önce şiddetli bir fırtına başlamış ve her yeri yıkmış, ardından da büyük bir yangın çıkmış ve yeryüzü cehenneme dönmüştür. Ayrıca zelzeleler de olmuş, binaların çoğu yıkılmış ve birçok şehir ve kale boşalmıştır. Beş yıl dokuz ay halifelik makamında kalmıştır.

Velîd bin Yezîd: Hişâm'ın yerine halife olmuştur. Zalim ve kötü huylu biridir. Türlü fesat işlerle uğraşmıştır. Bir yıl iki ay halifelik yapmıştır.

Velîd: Babası Abdülmelik'in yerine tahta geçmiştir. Bidati ve zulmü ortadan kaldırmıştır. On dokuz yıl sekiz ay tahtta kalmıştır. Eserde Velîd'in babası Yezîd olarak gösterilmiştir.

Yahyâ Bermekî: Hârûnürreşîd'in veziridir. Halifenin her şeyden elini çekip kendisini zevk ve eğlenceye verdiği bir dönemde devleti çekip çevirmiştir. Yahyâ Bermekî zamanında Bermekîler sülalesi saygın bir konum elde etmiştir.

Yakûb İbni Leys: Halife Mu'temid zamanında çıkan ayaklanmalar neticesinde Sîstân, Isfahân, Kîş, Bahreyn, Aden, Horâsân ve Yemen'i ele geçirmiştir.

Yezdecird: Şâbûr-ı Züleknâf'ın yerine padişah olmuştur. Kötü huylu, halka zulmeden bir padişahdır. Bu sebeple halk ona Şâh-ı bî-Dîn demiştir. Kısa bir süre tahtta kalmıştır.

Yezdecird: Babası Behrâm-ı Gûr gibi akıllı ve bilgili biridir ve onun yolundan gitmiş, ülkesini adaletle yönetmiştir. Pîrûz ve Hürmüz adlarında iki oğlu olmuştur. Yezdecird'in ölümünden sonra iki kardeş saltanat için çok savaşmışlar ve nihayet Pîrûz tahta geçmiştir.

Yezdecird: Ferruh'tan sonra padişah olmuştur. Pervîz'in yadigârıdır. Sasanîlerin son hükümdarıdır. Yirmi yıl saltanat sürmüştür. Mâhiye adlı biri tarafından bir darpla öldürülmüştür. Ondan sonra İran mülkü Müslümanların eline geçmiş, halifeler dönemi başlamıştır.

Yezîd bin Velîd: Babası Velîd'in yerine halife olan Yezîd, akıllı, bilgili ve dindar biridir. Halkı fitneden kurtarmıştır. Beş ay hilafet makamında kalmış, yerini oğlu İbrâhîm'e bırakmıştır.

Yezîd: Babası Muâviye'nin yerine halife olmuştur. Müslümanlara zulmetmiştir. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'i şehit etmiştir. Üç yıl altı ay bu makamda kalmıştır.

Yıldırım Bâyezîd Hân: Murâd Hân'ın oğludur. Babası gibi adil biridir. İlim ehline hürmet etmiştir. Sivas, Tokat, Canik, Samsun, Antalya, Alaşehir, Saruhan, Aydın, Germiyan, Kastamonu, Karaman, Konya ve Lârende'yi fethetmiştir. Yerine oğlu Mehmed Hân geçmiştir.

Yûsuf-ı Haccâc: Halife Abdülmelik zamanında ortaya çıkmış, Irâkeyn ve Horâsân'ı harap etmiş ve yedi bin kişiyi öldürmüştür.

Zâl: Ak saçlı doğması nedeniyle babası Sâm tarafından Elburz Dağı'na bırakılan ve orada Sîmürg tarafından büyütülen Zâl, *İskendernâme*'de daha çok oğlu Rüstem'le birlikte anılır. Nevzer, çevresindeki yetenekli kişilerden yüz çevirince Zâl, oğlu Rüstem'le birlikte beylik yaptığı Sîstân'a gider. Güştâsb, oğlu İsfendiyâr'ı ortadan kaldırmak için onu Rüstem'e gönderir. Rüstem ve İsfendiyâr uzun süre yenilemeyince Rüstem babası Zâl'a danışır ve İsfendiyâr'ı okla öldürür. Zâl diğer önemli isimler gibi dünyanın faniliğinden söz edilirken de anılır. Yine bu ad çoğu zaman pîr (yaşlı) kelimesiyle ilişkilendirilerek kullanılır:

*Tîr-i âhuñ çarh-ı 'âliden geçer
Olamaz eflâk aña hergiz siper
Anı kim âhla ide bir bîve-zâl
İdemez sad Rüstem-i Destân u Zâl
Pîre-zenler âhını sen görme hôr
Yakmaduk sanma cihânda nesne kor (3091-3093)*

Zeresb: İskender'in kayınpederidir. Zâvilistân yani Nîmrûz mülkünün padişahıdır. Makamı Sîstân şehridir. İskender onun Gülşâh adlı dünyalar güzeli kızına âşık olmuş, Gülşâh da bu aşkı karşılıksız bırakmamıştır. İskender, Aristû'yu dünürü göndermiş, Zeresb ise eskiden atalarının birbiriyle savaşmış olmasını ve düşmanlığın tekrar canlanma ihtimalini bahane ederek kızını vermek istememiştir. Ancak İskender ordusuyla Zeresb üzerine yürümüş, iki taraf bir süre savaşmış, ardından Zeresb kızını vermeye razı olmuştur.

Zeynel: Uzun Hasan'ın oğludur. Sultan Mehmed'le yapılan savaşta başı kesilerek öldürülmüştür.

Ziyâülmülk: Moğol sülalesinden Ahmed Han'ın veziridir. Ahmed Han'a bir mülkte iki şah olmaz diyerek kardeşi Argun'u öldürmesi tavsiyesinde bulunan kişidir.

3.4.4. Dinî Kişilikler

Hünkâr: Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî eserinde bir yerde anılır. Rıdvân kendi sözlerini şekere benzetir ve "Bunları Attâr duysa Hünkâr'la birlikte sema eder." der:

*Ahmed-i Rıdvân şeker-güftârdur
Sözleri çün lü'lü-i şehvârdur
Sözlerin 'Attâr iderse istimâ'
Bî-gümân Hünkâr ile ider semâ' (7006-7007)*

Kâbe yolunda abit bir hakim: İskender hac vazifesi için Kâbe'ye giderken yolda bir ibadethaneye rastlar. İçeride sürekli ibadet eden bir hakim vardır. Hakim, İskender'e hiç iltifat etmez. İskender bunun sebebini sorunca da "Sen benim kuluma kul olmuşsun, bu yüzden sana hürmet etmem. Şehvet benim kölem, senin üstadındır. Senin üstadın bana köle olduğuna göre sana kulumun kulu demem doğrudur." der. İskender bu sözler karşısında hayran kalır ve ondan nasihat ister. Riyazet ehli bu kişi de ona çeşitli konularda nasihatlerde bulunur.

Mânî: Erdeşîr'den sonra padişah olan Şâbûr zamanında ortaya çıkmış, yeni bir din getirdiğini iddia etmiş ve halkı batıl dine uydurmaya çalışmıştır. Hürmüz, Mânî ve ona uyanları helak etmiştir. *İskendernâme*'de Mânî, yaptığı resimleriyle ve bu resimleri topladığı Erjeng adlı eseriyle de anılır.

Mejdek/Mezdek: Kubâd döneminde peygamberlik iddiasında bulunmuş ve kendisine inananlarla birlikte ülkede huzursuzluklar çıkarmıştır. Kubâd'dan sonra tahta geçen Nûşînevân tarafından helak edilmiştir.

Mescid-i Aksâ'da bir riyazet ehli: İskender, Mescid-i Aksâ'yı ziyaret ettiği vakit orada gece gündüz ibadet ve taatle meşgûl riyazet ehli bir kişiye rastlar. Ondan kendisine nasihatte bulunmasını ister. O da İskender'e nasihat eder.

Tenasüh mezhebinden dem vuran bir kişi: Ca'fer'in oğlu Mehdî zamanında bir kişi ortaya çıkmış ve insanları tenasühe inandırmaya çalışmıştır. Bu kişi etrafına topladığı zındıklarla Sünnîlere çok zarar vermiş ancak Mehdî tarafından helak edilmiştir.

Yaktîn: Halife Mehdî zamanında ortaya çıkmış ve mülhitlere önderlik ederek ülkede huzuru boşmuş bir kişidir. Ancak bir zaman sonra öldürülmüştür.

Yûsuf-ı Mülhid: Abbasî halifesi Mehdî devrinde peygamberlik iddiasında bulunmuş ve yine Mehdî tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Zerdüşt: Güştâsb'ın hükümdarlığı zamanında ortaya çıkmış ve insanları ateşe tapmaya çağırmıştır. İlk ateşgedeyi kuran odur. Eserde Zerdüşt'e inanıp dinine giren bazı padişahlardan söz edilir. Behmen ve Lührâsb bunlardandır. Ayrıca Hz. Muhammed'in doğduğu gece ateşgedelerin söndüğü de ifade edilir.

3.4.5. Efsanevi ve Tasavvuri Kişilikler

Câdûvân: İskender âb-ı hayatı aramak için karanlıklar ülkesine giderken yolda Şehr-i Câdûvân'a uğrar. İşleri sürekli sihir, hile ve şeytanlık olan bu cadılar şahın nereye gittiğini, niyetini öğrenirler ve büyü yaparak gönlünü alırlar, efsunla onu aldatırlar. Sonra da çevresine yaktıkları ateşle onu hapsederler. İskender orada esir kalır, çıkamaz. Hızır'a döner ve kendisini kurtarmasını ister. Hızır'ın ettiği duaya İskender, amin, der ve bir süre sonra yağmur yağmaya başlar. Ateş sönünce de İskender kurtulur ve cadıların ülkesinden giderler.

Dîv-i Sepîd: Devlerin lideridir. Bütün devler onun askeridir. Nefsi ve huyu kötü, gece gündüz fitne çıkarmaya çalışan bir devdir. Çünkü devlerin aslı kovulmuş şeytandır. Cinlerin mülküne o sultanlık etmektedir ve cinler ondan şeytanlık öğrenmiştir. Tarih ehlinin anlattığına göre Mâzenderân onların yeridir. Keykâvûs'un hükümdarlığı zamanında cinler Dîv-i Sepîd sayesinde kuvvet bulmuşlar, insanlara düşmanlık yapmaya başlamışlar ve illeri harap etmişlerdir. Bunun üzerine Keykâvûs ordusunu toplayıp Mâzenderân'a yürümüştür. Ordunun konakladığı yerde gece Dîv-i Sepîd gelip Keykâvûs'u kapıp götürmüş, elini ayağını bağlayıp bir kuyuya atmıştır. Olayı haber alan Rüstem atına atlayıp yalnız başına Mâzenderân'a gelmiş, Keykâvûs'u kuyudan kurtarmış ve Dîv-i Sepîd'i de öldürmüştür. Rüstem çok azayim duası bildiğinden cinler ondan saklanamamıştır.

Dîv-i Şimâl: Erjeng'in ordusunda sol kanada komuta etmektedir. Tarz tarafından helak edilmiştir.

Ekvân: Erjeng'in ordusunda sağ kanada komuta etmektedir. Tûs tarafından helak edilmiştir.

Erjeng: Dîv-i Sepîd'in oğludur. Rüstem babasını Mâzenderân'da öldürünce onunla savaşmak istemiş ancak henüz küçük olduğu için savaşmamıştır. Zaman içerisinde Erjeng büyümüş, bütün cinler ona uymuştur. Aradan bin yıl geçtikten sonra İran mülkü İskender'e geçmiş, Erjeng gönlünü kaplayan fitneyle her yeri harap etmeye

başlamıştır. İskender, Horâsân'a giderken bu haberi almış ve Mâzenderân'dan yana yürümüştür. Çok azayim duası bilen ve sihir gücü bulunan şah, eskiden birçok devi öldürmüş ve onları baş aşağı kuyulara asmıştır. İskender, önce Keykâvûs'un konakladığı yere gelmiş, ordusuna nizam vermiştir. Orduda cinlerin görünce korkup kaçtıkları sayısı otuz bini bulan filler de vardır. Cinler gürültüden korktuklarından davullar çalınmış, zurnalar üflenmiştir. Erjeng'in öncü kuvvetinin başında Hannâs vardır. Ordunun merkezine Vesvâs, sağ kanadına Ekvân ve sol kanadına ise Dîv-i Şimâl komuta etmektedir. İskender cinlere karşı önce dua okur. Bu onların kalplerine korku salar. İki ordu arasında şiddetli bir savaş olmuş, İskender kendisine kışkırtıcı sözler söyleyen Erjeng'i kılıcıyla ikiye bölmüştür. Savaş sırasında Dîv-i Şimâl'i Tarz, Ekvân'ı Tûs, Hannâs'ı Gîv ve Vesvâs'ı da Âreş öldürmüştür.

Hannâs: Erjeng'in ordusundaki öncü kuvvetlerin komutanıdır. Gîv tarafından helak edilmiştir.

İblis: Dîv-i Sepîd'in oğlu Erjeng'in insanlara saldırıp İran mülkünü harap ettiği sıralarda ona yardım etmiştir. Erjeng'le İblîs kendi aralarında anlaşmışlar ve İblîs kendi evladından sayısız asker getirip insanları öldürmüş, mülklerini yakıp yıkmıştır. İblîs'in şeytan olmadan önceki adı olan Azâzîl de eserde kendini beğenmişliğin yerildiği bir yerde anılır.

İfrît: Cinlerin şahıdır. Dîv-i Sepîd'in öğrettiği şeytanlıklarla kuvvetlenen cinler, İfrît'in önderliğinde insanlara saldırmışlar ve ülkelerini yakıp yıkmışlardır.

Vesvâs: Erjeng'in ordusunda merkez kuvvetlerin komutanıdır. Âreş tarafından öldürülmüştür.

Yecüc ve Mecüc: İskender, Tagargar'dan (Toguzguz) ayrıldıktan sonra Tamgâc Hân'ın rehberliğinde yoluna devam eder. Bu sırada perişan bir kavme rastlar. Onlara bu hâlin sebebini sorar. Onlar da Yecüc ve Mecüc kavminden söz ederler. Anlattıklarına göre bu kavmin bütün işi zulüm ve yağmadır. Her biri en az bin yıl yaşar ve bin oğul sahibi olur. Boyları insanların yarısı kadardır. Vücutlarının her yeri kıllarla kaplıdır. Pençeleri çok keskindir. İskender, Yecüc ve Mecüc'ün geçtiği iki dağ arasına bir set yapar ve böylece o kavmi zulümden kurtarır. Yecüc ve Mecüc haşra yakın tekrar ortaya çıkacak ve yedi iklimi harap edecektir.

3.4.6. Diğer Şahıslar

Âreş: İranlıların ünlü okçularından biridir. Onun İran-Tûrân sınırı belirleneceği vakit Sârî, Demâvend veya Âmul Kalesi'nden sabah attığı ok öğle vakti Ceyhun kıyısında ya da Merv'de yere düşmüş, okun düştüğü yer İran sınırı olarak belirlenmiştir (Yıldırım, 2008: 66). *İskendernâme*'de bu isimden iki yerde söz edilir. İlkinde İskender'in devlerle ve şeytanlarla yaptığı savaş sırasında Âreş'in Vesvâs adlı devi öldürdüğü söylenir. İkincisinde ise İskender'in Türk hükümdar Tarhân'la yaptığı savaşta oklarıyla büyük yararlar gösterdiği, adının bu savaştan sonra herkes tarafından öğrenildiği anlatılır.

A'şâ bin Kubeys: Şair, İskender'le Gülşâh'ın aşklarını anlattıktan sonra iki büyük âşık Mecnûn ve Ferhâd'ı, ardından da bu adı anar. Ancak kaynaklarda A'şâ bin Kubeys'e rastlanamamıştır. Bu beyitler şöyledir:

*Zinde olaydı eger Mecnûn-ı Kays
Yâ diri olaydı A'şâ bin Kubeys
Takınlardı bunu heykel misâl
Kendüler hayretten olurlardı lâl
Ger bugün Ferhâd'a vara bir varak
Okıyup fehm itmeye bundan sebak (2030-2032)*

Attâr: İranlı şair Ferîdüddîn Attâr'dan eserde üç yerde söz edilir. Rıdvân sözlerinin sırrını ancak Attâr'ın bilebileceğini söyler:

Bâbek: Halife Mu'tasım zamanında ayaklanan Hurremîlere önderlik etmiş ve öldürülmüştür.

Bağdâd: Ebû Sa'îd'in karısıdır. Çevresindekilerle anlaşarak eşini zehirleyip öldürmüştür.

Betûl: Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın adlarındandır. Ona namuslu ve temiz olmasından ötürü verilen bu ad eserde Hz. Ali'den söz edilirken geçer. Hz. Fatma'nın bir adı da Zehrâ'dır. Eserde bir yerde geçer.

Dilşâd: Dımışklı bir hocanın dünyalar güzeli kızıdır. Şeyh Hasan onu büyük bir düğün yaparak almıştır.

Ebû Leheb: Hz. Muhammed'in amcasıdır. İslam düşmanlığı ile tanınmıştır. Eserde bir beyitte geçer.

Ermâyil: Dahhâk'ın aşçısıdır. Dahhâk omzundaki yılanları beslemek için aşçısı Ermâyil'i görevlendirmiş, Ermâyil de kurban olarak getirilen iki oğlandan birini gizlice

serbest bırakmış, bunun yerine yılanlara bir oğlan ve bir koyun beyni vermiştir. Böylece salınan bu oğlanlar sayesinde ileride Dahhâk'ın Ferîdûn tarafından öldürülmesini sağlayan ordunun Elburz Dağı'nda temelleri atılmıştır.

Ferhâd ile Şîrîn: Meşhur aşk hikâyesinin kahramanlarıdır. Eserde bu iki isim Hüsrev'le birlikte anılır.

Firengîs: Efrâsiyâb'ın kızıdır. Babası onu Siyâvuş'la evlendirmiş, bu evlilikten Keyhüsrev dünyaya gelmiştir. Şair eserde Firengîs'i güzelliğiyle tasvir eder.

Gîv: Keykâvûs'un (bir rivayete göre Nemrûd bu kişidir) yerine geçecek olan Keyhüsrev'i Tûrân ülkesinden getirmekle görevli olan kahramandır. Nemrûd, beynini yiyen sinekten ötürü takatten kesilince devlet erkânı toplanmış ve Keyhüsrev'i padişah yapmaya karar vermişlerdir. Keyhüsrev'i Tûrân ülkesinden alıp getirme görevi Gîv'e verilmiştir. Gîv, *İskendernâme*'de Nevzer'in ordusundaki kahramanlardan biri olarak da geçer.

Gûzer: *Şehnâme*'de Gûderz olarak geçer. Nevzer'in ordusundaki kahramanlardandır.

Gülşâh: Sîstân hükümdarı Zeresb'in kızıdır. İskender dünyalar güzeli bu kıza âşık olmuş ve uğruna Zeresb'le savaşmıştır. En sonunda iki âşık birbirlerine kavuşmuştur. *İskendernâme*'de güzelliği uzunca anlatılır.

Güstehem: Nevzer'in ordusundaki kahramanlardan biridir.

Hâtem: Tayy kabilesinden cömertliğiyle tanınmış biridir. *İskendernâme*'de adı geçen kişilerin cömertlikleri çoğu zaman "Hâtem" adıyla birlikte dile getirilir. Ayrıca bu beyitlerde kahramanlıkları da Rüstem'le kıyaslanır.

Havvâ: İlk insan Hz. Âdem'in eşidir. Eserde, Keyûmers'in kimliği üzerinde durulurken bir yerde adı anılır.

Hüseyn: Hz. Ali'nin oğlu, Hz. Hasan'ın kardeşidir. Muâviye'nin oğlu Yezid tarafından Kerbelâ'da şehit edilmiştir.

İskenderiye minaresini yıktıran Mağripli: Ravilerin anlattığına göre Mısır, Abbasîlerin olduğu vakit Mağrip mülkünden gelen mümin görünümlü içi şeytanlık dolu bir kişi, İskenderiye minaresinin altında hazine olduğunu söyleyerek şehrin emîrini kandırmış ve minarenin yıkılmasına neden olmuştur. Ancak yıkılan minarenin altından hazine çıkmamış, bu kişi de bir gece şehirden kaçmıştır.

Kahtân: Yemen'den gelerek Hicaz'ı İbrâhîm neslinden alan kişi ve bu adla anılan kavimdir. Bk. "İbrâhîm (Halîl)".

Kârûn: *Şehnâme*'de Kâren olarak geçer. Nevzer'in ordusundaki kahramanlardan biridir.

Kârûn: İsrailoğullarından, Hz. Mûsâ zamanında yaşamış biridir. *İskendernâme*'de adı iki beyitte malının çokluğu nedeniyle anılır.

Keyd'in İskender'e hediye olarak gönderdiği feylesof: Keyd Şâh ülkesini İskender'e teslim ederken ona mülkündeki en değerli dört varlığı gönderir. Bunlar arasında bir de feylesof vardır. Bu feylesof nücum, heyet gibi gök ilimleriyle tabiat, tıp ve hikmet ilimlerinin tamamını bilen biridir. İskender onu sorduğu sorularla sınar. Verdiği cevapları İskender çok beğenir ve onun büyük bir feylesof olduğunu anlar. Aristû'ya emir verir ve feylesofa lal, güher verilmesini ister. Hazinenin kapısı açılır ve feylesofa ne istiyorsa alması söylenir. Ancak feylesof akıllı kişinin katında altınla taşın aynı değerde olduğunu söyleyerek bu hazineden hiçbir şey almaz.

Keyd'in İskender'e hediye olarak gönderdiği tabip: Keyd Şâh'ın İskender'e gönderdiği hediyelerden biri de bir tabiptir. Hiçbir şaha nasip olmamış olan bu tabip her derdin dermanını bilmektedir.

Keyyûs: Keykâvûs'un şeytanlarla savaşmak için topladığı ordudaki kahramanlardan biridir.

Leylâ ile Mecnûn: Meşhur aşk hikâyesinin iki kahramanıdır. Eserde iki yerde bu hikâyeden söz edilir. İlkinde Mecnûn'un büyük aşkına rağmen Leylâ'nın görünüşte ona zulmetmesi, ikincisinde ise iki âşık arasında "ikiliğin" ortadan kalkması ve "bir" olmaları konu edilir. Mecnûn eserde Mecnûn-ı Kays olarak da geçer.

Lokmân: Eserde bir beyitte adı geçer. Şair hasetçi kişilerin vereceği sıkıntıya Bukrât ve Lokmân gibi tıbbın ustası kişilerin bile derman olamayacağını söyler.

Mâhâr ve Mâhyâr: Dârâb'ın en yakın adamlarındandır. Ancak kendi hükümdarlarına ihanet ederek ölümüne sebep olurlar. İskender tarafından öldürülmüşlerdir. Bk. "Dârâb".

Mansûr: Şair İskender'le Gülşâh'ın aşklarından söz ederken âşıkların artık "iki" değil "bir" olduklarını dile getirir ve Hallâc-ı Mansûr'un "ene'l-Hak" sözü dolayısıyla darağacına asılmasını ve buna rağmen gülümsemesini anlatır.

Mansûr-ı Devânîkî: Abbasî halifelerinden Ca'fer'den söz edilirken malının çokluğu sebebiyle adı geçen bir kişidir.

Merkebinin kaybeden kişi: İskender şark iklimine doğru giderken yolda mola verir. Bu sırada merkebinin kaybetmiş bir kişi gelir ve gece ayrı gündüz ayrı türlü türlü renk veren acayip bir taş gördüğünü söyler. İskender taş hakkında Eflâtûn'dan bilgi alır.

Meryem: Hz. İsâ'nın annesidir. Bir beyitte adı geçer. Bk. "İsâ".

Mihrân: Hindistan'ın bir bölümünü hâkimiyeti altında tutan Keyd Şâh'ın rüya tabircisidir.

Nerîmân: Rüstem'in atası ve Sâm'ın babasıdır. *İskendernâme*'de gücü ve kahramanlığı sebebiyle bazı benzetmelere konu olur. Örneğin İsfendiyâr'ın sandıklar içinde Heft Hân Kalesi'ne soktuğu askerler Nerîmân'a benzetilir. Bir beyitte ise Osmanlı sultanı Orhan'ın gürzüne Sâm-ı Nerîmân'ın dayanamayacağı söylenir. Bu benzetmeler yanında dünyanın geçiciliği anlatılırken de adı geçer.

Ömrü kerkes (akbaba) gibi bin olmuş pîr (yaşlı): İskender, Etvâr Adası'nda yaşlı bini bulmuş bir kişiyle karşılaşır. Ona denizin ne kadar derin olduğunu sorar. O da eski bir hikâye anlatır. Bu kişinin anlattığı hikâyeye göre Hz. Mûsâ zamanında bir kişi başı üstüne denize düşmüş, üç yüz yıl gitmesine rağmen denizin dibine ulaşamamıştır.

Rûkıyâ Hatun: İskender'in annesidir. Mısır'da oturmaktadır. İskender öleceğini anlayınca annesine bir mektup yazar ve dünya için çok sıkıntı çektiğini, bu dünyaya doymadığını, kadere boyun eğmek gerektiğini, ölümüne üzülmemesini, varacakları makamda tekrar buluşmayı ümit ettiğini, kendisine karşı yaptığı hataları affetmesini, oğlu İskenderûs'a iyi bakmasını ve memleket işlerini ona öğretmesini vasiyet eder. Annesi geldiğinde İskender ölmüştür. Ağlar, feryat figan eder. Hakimlere İskender'in ardından mersiye söylemelerini ister. Sonra torunu İskenderûs'u çağırır ve tahta geçmesini ister. Ancak o "Babam bunca mülk aldı da ne oldu? Sonunda hepimiz öleceğiz, ben şahlık istemem." der ve kendini ibadete verir. Rûkıyâ Hatun çok yalvarır ancak faydası olmaz.

Sa'dî: Ahmed-i Rıdvân, İranlı şair Sa'dî'yi iki yerde anar ve şiirlerinin değerini ancak Attâr ve Sa'dî'nin bileceğini söyler.

Sa'dî (Sûdâbe): *Şehnâme*'de adı Sûdâbe olarak geçer. Yemen padişahının kızıdır. Keykâvûs, Yemen şahı tarafından esir alındığı vakit bu kızını görmüş, kendisi yaşlı, kız

çok genç olmasına rağmen kızla evlenmiştir. Ancak gönüller bir olmamış, kız gönlünü Keykâvûs'un oğlu Siyâvuş'a kaptırmıştır. Siyâvuş yüz vermeyince de üvey annesinin iftirasına uğramıştır. Bunu duyan Keykâvûs, Siyâvuş'u öldürmeye kalkmış, o da Tûrân mülküne kaçıp Efrâsiyâb'a sığınmıştır. Sa'dî eserde son derece güzel bir kız olarak tasvir edilir.

Sâm: Zâl'in babasıdır. Daha çok Sâm-ı Süvâr olarak anılır. Ünlü kahramanlardan biridir. Keykâvûs'un hizmetinde bulunmuştur. *İskendernâme*'de Rüstem'in İsfendiyâr'la savaşmak üzere topladığı ordu "Sâm-ı Süvâr"ın ordusuna benzetilir. Dünyanın faniliği dile getirilirken Sâm-ı Süvâr da bir figür olarak kullanılır.

Selmân: İranlı şair Selmân'ın adı *İskendernâme*'de iki yerde anılır. Rıdvân şiirlerini överken bir beyitte "Selmân ve Sa'dî benim şiirlerimi işitse divanlarını yakardı." der.

Sevlun: İskender'in annesi Rûkîyâ Hatun'un isteğiyle İskender için mersiye söyleyen hakimlerden biridir. İsim eserde "Sevlun" okunacak şekilde harekelenmiştir ancak kaynaklarda "Solon" olarak geçer.

Şairin mehtaplı bir gecede konuştuğu sevgilisi: Şair bir gece ay ışığının altında dilberle şarap içip sohbet ettiğini hayal eder. Sevgilisi ona ay ve diğer gezegenler hakkında sorular sorar, o da bunları anlatır. Bu dilberin adı zikredilmez.

Şehrbânû (Bânû): Hindistan şahı Keyd'in dünyalar güzeli kızıdır. Babası onu İskender'e hediye olarak göndermiş, İskender de onunla evlenmiştir.

Tûs: Keykâvûs'un şeytanlarla savaşmak için topladığı ordudaki kahramanlardan biridir.

Varka Şâh'ın kızı: Mağrip melikesi Kaydâfe'nin küçük oğlu Kanderûş'un evli olduğu kızıdır. Adı anılmamıştır.

Zelîhâ: Hz. Yûsuf'a âşık olan, karşılık bulmayınca da iftira atarak hapsedtiren Mısırlı bir komutanın eşidir. Eserde sadece bir beyitte adı anılır. Bk. "Yûsuf".

3.5. Dinî Unsurlar

İskendernâme temel itibarıyla İskender'in hayatını konu alır ve ana hikâyeye doğal olarak onun etrafında şekillenir. Ancak hikâyeyi besleyen, altyapısını oluşturan asıl unsurlardan biri dindir. Tevhit inancı, ibadet, dua, ahiret, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelmiş bazı peygamberler, tarihte peygamberlik iddiasında

bulunmuş kişiler, dört halife, kutsal kitaplar, melekler, cennet ve cehennem, ayetler ve hadisler, dinî yapılar, İskender'in itikadı gibi hususlar bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Hatta eserde anlatılan hikâyelerin çoğunlukla dinî ve ahlaki öğütler için birer araç durumunda oldukları görülür. Şair de bunu eserin sonlarında "Her ne naklettiysem hepsi *Kur'ân*'in manası, sırların beyanıdır." şeklinde ifade etmiştir:

*Ahmed-i Rıdvân sözini dînlegil
Cân u dilden sözlerin fehm eylegil
Her ne söz kim söylese cândan gelür
Katre bigi bahr-ı 'irfândan gelür
Hızr'dur 'âlim [ü] 'ilm âb-ı hayât
Her kim içse katresin bulmaz memât
Her ne kim nakl eyledüm bilgil 'ayân
Ma'ni-i Kur'ân'dur esrâr-ı beyân
Kılmışam çünkim müzehheb nâme[y]i
Yazmışam nakş-ı Sikender-nâme'[y]i (8243-8247)*

İskendernâme'deki dinî unsurlara belli başlıklar altında biraz daha yakından bakmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

1. *İskendernâme*'de Din Olgusu: Eserdeki din olgusunu iki açıdan değerlendirmek mümkündür. İlki şairin de mensubu olduğu *Kur'ân*'a dayalı Sünnî İslam öğretisidir. Bu inancını şair gerek eserin başındaki hamt, tevhit, münacat ve Hz. Muhammed'e övgü kısımlarında gerekse eserin sonuna kadar çeşitli yerlerde dinî hususlarda ettiği nasihatlerle ortaya koyar. Örneğin şair Sünnî inanca mensup olduğunu Abbasî halifelerinden Mehdî ve Hâdî zamanında mülhitlerin önderleri Yûsuf-ı Haccâc ve Yaktîn'in ortadan kaldırılmasından söz ederken şöyle dile getirir:

*Kopa devrinde anuñ bir kişi hem
Kim tenâsüh mezhebinden ura dem
Dahi ehl-i zendeka olup 'ayân
İdeler Sünnîlere bî-had ziyân
Cümlesin Mehdî kırup ide helâk
Şerlerinden vech-i arzı ide pâk
(...)
Eyleye mülhidler ile Hâdî ceng
Gözlerine yir yüzini ide teng
Hep kıra müfsidler şâh-ı cihân
Komaya dünyâda anlardan nişân
Olısar mü'minlere Yezdân Mu'în
İdiser mülhidleri zâr u hazîn
Mübtedi' olma ki nusret bulasın
Dünyede 'ukbîde rif'at bulasın*

*Sünni ol kim Sünniler mansûr olur
Dâyimâ hâtırları mesrûr olur (6465-6478)*

Şairin bu ifadeleri kullanmasında takip ettiği Ahmedî'nin etkisi düşünülebilir ancak bu kısımlarda bir değişikliğe gitmediğine göre Rıdvân da aynı inancı paylaşmaktadır. Din olgusuna dair eserdeki ikinci husus İskender'in neye inandığıdır. *İskendernâme*'de bu konuda da açık ifadeler vardır. Şairin anlattığına göre İskender zamanında Hz. Dâvud dinine inanılmaktadır ve İskender de bu dini benimsemiştir. Büyük hükümdar son nefesini vermeden önce de "Tanrı bir, Dâvud'u hakır" şeklinde şahadet getirmiş ve ruhunu öyle teslim etmiştir. Eserde bu kısımlar şöyle dile getirilir:

*Ol zamânda dîn-i Dâvud idi dîn
Şâh-ı Zü'l-karneyn ol üzreydi yakîn (4098)*

*Taîrı bir Dâvud'ı hakdur didi şâh
Virdi bu tevhîd ile cân padşâh (8158)*

Ancak eserde İskender'le Gülşâh'ın aşkı anlatılırken İskender hizmetçisini Gülşâh'ın dayesine gönderir ve onu "*Tevrât*'ın hükmüyle, dinin emriyle" alayım der. Şu hâlde İskender, Hz. Dâvud'a uyan, *Tevrât*'ın hükmüne göre davranan biri olarak görünmektedir:

*Atasına ilçi irsâl eyleyem
Anı ta'zîm ile andan isteyem
Gönderem mâl u hazâyîn bî-şümâr
Varımı yolunda eyleyem nisâr
Alam anı 'âdet ü âyîn ile
Hükm-i Tevrât ile şer' ü dîn ile (1460-1462)*

İskender sadece Dâvud dinine inanmakla kalmaz, aynı zamanda gittiği yerlerdeki halkı da bu dine davet eder. Eserde anlatıldığına göre İskender, Keşmîr mülkünden Türk ülkesine geçer. Burada yaşayan Türklerden (Türkmân, Tatar) bazıları Tamgâc Han'a vergi vermektedir. Asi illere ise Tarhân liderlik yapmaktadır. Buranın halkı dinsizdir, putperesttir. Yaşantı ve gelenek olarak da oldukça kötüdürler. Tarhân, İskender'in geldiğini duyunca hemen hazırlık yapar ve iki taraf arasında şiddetli bir savaş yaşanır. Türk ülkesini ele geçiren İskender halka ihsanlarda bulunur ve onları tevhit dinine davet eder. Halk da böylece küfrü bırakıp imana gelir. Bu kısımlar eserde şöyle anlatılır:

*Büt-perest idi kamu bî-dîn idi
Cümle bî-kîş idi bed-âyîn idi
Virdiler Tarhân'a ol demde haber
Kim yitişdi leşker ile şîr-i ner*

*Leşkerin cem' itdi Tarhân bî-şümâr
Şöyle kim yogıdı tahmîn ü karâr
Çün bular şeh leşkerini gördiler
Şâha karşı bağlayup saf turdılar
Anlaruñla bir 'aceb ceng itdi şâh
Kıldı rûşen rûzı anlara siyâh
(...)*

*Da'vet-kerden-i İskender İşân râ be-İslâm ve Kabûl-i Münkirân
Da'vet itdi anları tevhîde şâh
Anlara irşâd idüp gösterdi râh
Tâ bileler niçediür îmân u dîn
İ'tikâd-ı pâk u İslâm-ı yakîn
Haşr ile neşrüñ hisâbın bileler
Tañrıya lâyık 'ameller kılalar
Ol zamânda dîn-i Dâvud idi dîn
Şâh-ı Zü'l-karneyn ol üzreydi yakîn
Cümlesi şehden nasîhat aldılar
Hakk'ı tevhîd idüp îmân buldılar
Bildiler küfr ile şirki şûm imiş
İhtiyâr iden anı meşşûm imiş
Dillerinde nûr-ı îmân buldılar
Cânlarında 'ilm ü 'irfân buldılar (4062-4101)*

Yukarıdaki beyitlere dikkat edilirse İskender'in Türkleri "tevhîd" dinine, "İslâm"a davet ettiği görülür. Buna benzer ifadelere eserin başlarında da rastlanır. İskender tahta çıkınca ilk iş olarak hakimleri toplar ve onlardan "Hakk"ı anlatmalarını ister. Aristo, Bukrât, Eflâtûn ve Sokrât'tan sonra Hızır ortaya çıkar, ezeli ve ebedî olanın Allah olduğunu, cümle eşyanın sonradan yaratıldığını anlatır ve birden kaybolur. İskender, Hızır'ın "dîn-i İslâm"ı anlattığını, söylediklerini çok beğendiğini ve kabul ettiğini söyler:

*Bildiler Hızır'ı nebîyidi yakîn
Anlara ta'lîm iden İslâm u dîn
Cümlesi hâline tahsîn itdiler
Vâlih olup âferînler kıldılar
Didi İskender ki biz bildük 'ayân
Dîn-i İslâmı Hızır kıldı beyân
Sözlerine eyledüm ben i'tikâd
Hem budur dünyâ vü 'ukbîde murâd (675-678)*

Şair "tevhîd" ve "İslâm" ifadelerini, Allah'ın farklı peygamberler vasıtasıyla birbirinin devamı şeklinde gönderdiği ve Hz. Muhammed'le tamamlanan şer'î hükümlerin bütünü şeklinde kullanır. Böylece Doğu mitolojisi ve edebî geleneği içinde İskender, hak din üzerine kendisinden övgüyle söz edilebilecek bir kişilik hâline gelir ve

artık İskender-i Zülkarneyn olarak bilinir. Hatta zaman zaman o, yaptığı bazı işlerle müelliflerin kaleminde "dini bütün bir Müslüman" gibi anlatılmıştır. Burada daha önce de ifade edildiği gibi Nizâmî'nin *İkbalnâme*'de İskender'i bir peygamber olarak anlattığını hatırlamak gerekir. Rıdvân'ın eserine göre İskender, Hızır'dan Hz. Muhammed'i dinleyince onu görmeden sever, ümmetinden olmaya heves eder ve ashabını öğrenmek ister:

*Bu sözi çünkim işitdi şehryâr
Didi Ahmed'dür nebî bir Kirdgâr
Sevdi İskender işitmek ile bes
Ümmetinden olmaga kıldı heves
Didi ashâbın dahi eyle beyân
Söylegil yârânı ahvâlin 'ayân (6282-6284)*

İskender'in Mekke'ye gidip Kâbe'yi tavaf etmesi ve haccın bütün gereklerini yerine getirmesi, namaz kılması, sık sık Allah'a yönelip dua etmesi, bazı dinî mekânları ziyareti, gördüğü din büyüklerinden nasihatler alması, Allah'ın kendisine yardım göndermesi gibi hususlar da bu minvalde zikredilebilir. Örneğin İskender'e rüyasında Allah tarafından bir kılıç gönderilmiştir. Şeytanlarla savaşırken zor durumda kalınca Allah'ın gönderdiği bir melek ona yardım etmiş ve galip gelmiştir. İskender, Allah'a yönelip dua eden ve aynı zamanda şükür bilen biridir. Dârâb ile savaşmadan önce kendisine yardım etmesi için Hakk'a dua etmiş ve ordusu daha güçsüz olmasına rağmen savaşı kazanmıştır. Gülşâh'la kavuştuktan sonra namaz kılıp dua etmişler ve şükürlerini dile getirmişler, ayrıca adaklarını da vermişlerdir vs.

2. Allah: Şair *İskendernâme*'ye besmeleyle, Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adını anarak başlar. Onun yaratma kuvvetini zahirî âlemdeki bazı örneklerle hatırlatır ve insanların bunlardan ibret almalarını, Allah'ın büyüklüğünü anlayıp ona göre davranmaları tavsiyesinde bulunur. "Der-Tevhîd-i Bârî 'Azze ve Celle" başlığı altında Allah'ın birliğini dile getirir. Tevhit inancı eserin ilerleyen kısımlarında da sık sık ifade edilir. Örneğin Hintli feylesofla İskender'in konuşmaları sırasında "Der-İstidlâl-i Tevhîd" ve "Su'âl ez-Tevhîd" başlıkları altında aynı konu işlenir. Eserde "Münâcât", "Hâtimet-i Dâstân ve Münâcât", "Der-Münâcât" başlığıyla verilen Allah'a yakarış kısımları da mevcuttur. Şair eserde Allah'ın adları ve sıfatlarından şunları anar: Alîm, Âlim, Aliyy, Allâmü'l-guyûb, Azîm, Bâkî, Bârî, Basîr, Bî-zevâl, Celîl, Ehad, Ezel, Ferd, Gaffâr, Ganî, Habîr, Hak Te'âlâ, Hakîm, Hâlık, Halîm, Hallâk, Hannân, Hayy, Hudâ,

Hudâvend, İlâh, Kadîm, Kâdir, Kakhâr, Kayyûm, Kerîm, Kirdgâr, Lâ-yezâl, Lem-yezal, Ma'bûd, Mâlik, Mu'în, Mün'im, Mürîd, Müste'ân, Perverdgâr, Rab, Rahîm, Rahmân, Râzık, Rezzâk, Samed, Sâni', Sübhân, Tevvâb, Vâhid, Yezdân, Zü'l-celâl.

3. Peygamberler: *İskendernâme*'de adı geçen peygamberler şunlardır: Âdem, Cercîs, Dânyâl, Dâvud, Eyyûb, İbrâhîm (Halîl), İdrîs, Îsâ, Muhammed (Ahmed, Mustafâ), Mûsâ (Kelîm), Nûh, Süleymân, Urmeyâ, Yakûb, Yûnus, Yûsuf. Bunlardan başka İskender'e zor durumlarda sürekli yardım eden Hızır da nebi olarak anılır. Eserde Mânî, Mejdek/Mezdek, Yaktîn, Yûsuf-ı Mülhid ve Zerdüşt gibi peygamberlik iddiasında bulunan ya da yeni bir din getirdiğini söyleyen isimlerden de söz edilir. Peygamberler hakkında, çalışmanın "Şahıslar Kadrosu" başlığı altında bilgi verildiğinden burada sadece adları zikredilmekle yetinilmiştir.

4. Dört Halife: *İskendernâme*'de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali'den eserin mukaddime ve dünya tarihi kısmında olmak üzere iki yerde söz edilir. Dört halifenin yanında şair Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i de anar. Bu isimler hakkında eserin "Şahıslar Kadrosu" başlığı altında bilgi verilmiştir.

5. Kutsal Kitaplar: *İskendernâme*'de zaman zaman kendisine kitap indirilen resulardan de söz edilir. Sözü edilen kutsal kitaplar *Kur'ân* ve *Tevrât* ile Hz. Dânyâl ve Hz. İbrâhîm'e indirilen kitaplardır.

Kur'ân (Furkân): Eserde on altı yerde adı geçer ve bu kısımlarda genellikle ayetlerden iktibaslar vardır. Örneğin "Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz." (Zümer, 39/53) ayetinden itibas yapılacağı zaman şöyle denilir:

*Neyiçün nevmîd olam çün evvel o
Söyledi Kur'ân'da Hak lâ-taknatû (87)*

Ayrıca esere göre *Kur'ân*, Hz. Muhammed'in mucizesi ve peygamberliğinin delilidir. *Kur'ân*'dan şöyle söz edilir:

*Ola Kur'ân aña zâhir mu'cizât
Kim yiter âyâtı anuñ beyyinât
Lafz ile ma'nîsi mu'cizdür tamâm
Bize Hak'dan nûr u rahmetdür müdâm
Çünkü hablu'llâh didi Sübhân aña
Kim necât isterse yapışsun aña
Nazm u te'vîlinde ser-gerdân 'ukûl
Fehm ü tefsîrinde hayrândur fuhûl
Hak buyurdu çün bu Kur'ân-ı 'azîm*

*Şeksüz olmuşdur sırât-ı müstakîm
Emrine gel sıdk ile olgûl mutî'
Nehyini terk eyle kim ola şefî' (6210-6215)*

Eserde üç yerde *Kur'ân* için "hablullâh" (kurtuluş için Allah'ın ipi) ifadesi kullanılır. Hz. Osmân "câmi'-i *Kur'ân*"dır, İskender-Şehrbânû aşkı anlatılırken bilgili hakim *Kur'ân*'ı temsil eder. Şair, Hz. Ali'den söz ederken onun yüce *Kur'ân*'ın sırlarını bildiğini söyler:

*Mahrem-i esrâr-ı Furkân-ı 'azîm
Kâşif-i estâr-ı Kur'ân-ı kadîm (6315)*

Tevrât: *İskendernâme*'de adı geçen bir diğer kutsal kitap *Tevrât*'tır. Hz. Mûsâ'ya indirilen *Tavrât*'tan eserde üç yerde söz edilir. Anlatıldığına göre İskender, Gülşâh'ı "hükm-i *Tevrât*" ile almak istememiştir. *Tevrât* yerine bir yerde "suhf" kelimesi kullanılır. Yine zalimliğiyle tanınmış olan ateşperest padişah Lührâsb, Hz. Mûsâ'nın getirdiği *Tevrât*'ı ortadan kaldırmak için uğraşmıştır:

*Ol zamân hak dîn idi dîn-i Kelîm
Aña göndermişdi *Tevrât* ol Kerîm
Anı dirdi kim Kelîm'i koyalar
Kendünüñ bâtil yolına uyalar
Kendüsi âteş-perest idi pelîd
Olmuş idi rahmet-i Hak'dan ba'îd (5831-5833)*

Dânyâl'ın Kitabı: *İskendernâme*'de Dânyâl peygambere verilen kitaptan da bahsedilir. Dünya tarihi kısmında anlatıldığına göre İskender, sırasıyla Eflâtûn'la ve Hızır'la konuşurken şöyle der:

*Dânyâl'uñ da kitâbı sendedür
Her ne kim geldi geliser andadur (5370)
'İlm-i İdrîs'üñ çü bâbı sendedür
Dânyâl'uñ hem kitâbı sendedür (6016)*

Suhf-ı İbrâhîm: Eserde sözü edilen son kitap Hz. İbrâhîm'e indirilen "suhf"tur. Şair dünya tarihi kısmında Hızır'la konuşurken onun bilgisinin çokluğundan söz eder ve şöyle der:

*Suhf-ı İbrâhîm ü Mûsâ sendedür
Nutk-ı Âdem nefh-i 'Îsâ sendedür (6017)*

6. Melekler: Eserde zaman zaman melekler de anılır. Örneğin İskender'e Allah'ın gönderdiği yardım kılıcını bir melek getirir. Fûr Şah'la ve şeytanlarla yapılan savaşta melekler İskender'e yardım eder. Keykâvûs'un edebi terk edip elli yılda yaptığı kuleyi

kamçısıyla vurarak parçalayan bir melektir. Miraç gecesi Hz. Muhammed arşın iki yanında derya gibi dalga dalga melekler görür. Melekler Allah'ın emriyle Âdem'e secde etmiştir vs. Bunlar dışında *İskendernâme*'de Cebrâîl, İsrâfîl, Rıdvân ve Mâlik gibi bazı meleklerin adları da geçer.

Cebrâîl (Rûhü'l-emîn): Miraç gecesi Hz. Muhammed'le bir yolculuk yapmıştır. Hz. Muhammed yolda arşın iki yanında derya gibi melekleri görmüş ve Cebrâîl'e bunları sormuştur. O da yaratıldığından beri onları hep öyle gördüğünü söylemiştir. Bir başka yerde ise Cebrâîl'den Hz. İbrâhîm'in ateşe atılması anlatılırken söz edilir:

*Hışm idüp yakdurdı bir âteş 'azîm
Kim 'azâb ide Halîl'e key elîm
Mancınika koyup atdurdı anı
Gör Halîl'e n'idiser Rabb-i Ganî
Mancınık içre hevâda ol Halîl
Gider iken geldi aña Cebre'îl
Didi var mı hâcetüñ şimdi baña
Didi yokdur ihtiyâcum hîç saña
Didi gel Rabb'üñden iste hâceti
Didi bildügi yiter bu hâleti
Ol beni unutmadı kim ben diyem
Hâcetüm var diyüp andan isteyem
Rabb'ine kıldı tevekkül çün Halîl
Sakladı lâ-biüd anı Rabbü Celîl (5759-5765)*

İsrâfîl: Eserde adı geçen bir diğer melek İsrâfîl'dir. Vakti geldiğinde İsrâfîl sûra üfleyecek, ilk üflediğinde kıyamet kopacak, ikincisinde ise bütün ölümler ayağa kalkacaktır:

*Soñra İsrâfîl idincek nefh-i sûr
Dirile emvât ola ba's ü nüşûr (2477)*

Rıdvân: Cennetin bekçisi olan melektir. Adı daha çok "bağ, ravza" kelimeleriyle birlikte geçer. Şair eskilerin dünyayı mamur ettiklerini söyler ve sözü devrin hükümdarı II. Bâyezîd'e getirerek şöyle der:

*Şimdi 'âlem dahi yig ma'mûrdur
Cennet-i Me'vâ gibi pür-hûrdur
Çîn nigâristânı Rıdvân bâğıdur
Her tarafda selsebîl ırmagıdur (4525-4526)*

Mâlik: Cehennem bekçisi olan melektir. Eserde bir yerde cennetin bekçisi Rıdvân'la birlikte adı geçer:

Mâlik ü Rıdvân cehennem hem cinân

Haşr ile mîzân Sırât anda 'ayân (4541)

7. Ayetler ve Hadisler: Eserde şairin sık sık anlattıklarına uygun düşecek şekilde ayetlerden ve hadislerden iktibaslarda bulunduğu görülür. Tamamen, kısmen ya da mealen iktibasta bulunulan ayetler geçtikleri beyitlerle birlikte şöyledir:

"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara, 2/31).

Âdem için 'alleme'l-esmâ didi

Hem anuñ şânında kerremnâ didi (2465)

"Ol (dedi), hemen oluverdi." (Bakara 2/117, Âl-i İmrân 3/47 ve 59, En'am 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yâsîn 36/82 ve Mü'min 40/68).

Müstakırr-ı bârgâhuñ lâ-mekân

Sür'at-i fermânuñ oldı kün fe-kân (126)

"Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'inkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz (deyin)." (Bakara, 2/138).

'İbret ile bâga eyleyen nazar

Sıbgatu'llâhdan göre rûşen eser (4245)

"Kendilerinin Allah'a kavuşacağını bilenler ise 'Nice az topluluk çok topluluğa Allah'ın izniyle üstün gelmiştir, Allah sabredenlerle beraberdir.' dediler." (Bakara, 2/249).

Nice azlar çokları sıyup durur

Bu sözi Furkân'da Hak diyüp düürür (1086)

"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi." (Âl-i İmrân, 3/14).

Züyyine li'n-nâsi geldi zenlere

Meyl iderse tañ midur cân anlara (5716)

"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz." (Âl-i İmrân, 3/92).

Saña yitmez mi bu hüccet iyi ulu

Len tenâlü'l-birre hattâ tünfikû (4733)

"Topluca, sınıksız Allah'ın ipine (*Kur'ân*, İslam) sarılın, ayrılmayın." (Âl-i İmrân, 3/103).

Rahmet-i büşrâ sırât-ı müstakîm

Dahi hablu'llâh Kur'ân-ı 'azîm (164)

"Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Âl-i İmrân, 3/104).

Zâtuñ evsâfa mevsûf eyledüñ

Nehy-i münker emr-i ma'rûf eyledüñ (192)

"Allah sabredenleri sever." (Âl-i İmrân, 3/146).

Hak buyurdu çün yuhubbü's-sâbirîn

Dirdi ki hamd eyle hamde's-şâkirîn (1413)

"Şüphesiz Allah istediği hükmü verir." (Mâide, 5/1).

*Yef'alu'llâh mâ-yeşâ di iy mürîd
Tâ murâduñ vire yahküm mâ-yürîd (3315)*

"Yıldız batınca da 'Ben öyle batanları sevmem.' dedi." (En'am, 6/76).

*Kevkebe kec bakma kim ola yakîn
Saña sırr-ı lâ-uhubbü'l-âfilîn (3960)*

"Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." (Arâf, 7/12).

*Çün ene hayrun didi ol la'netî
Boynuna tavk oldı Hakk'uñ la'neti (4495)*

"Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabb'i de ona konuşunca, 'Rabb'im! Bana (kendini) göster, sana bakayım.' dedi. Allah da 'Beni (dünyada) katiyen göremezsın. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi." (Arâf, 7/143).

*İdicek ernîyile Mûsî hitâb
Len terânî didiler aña cevâb (6236)*

"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' demişti. Onlar da 'Evet, şahit olduk (ki Rabb'imizsin)' demişlerdi." (Araf, 7/172).

*Cünbiş eyle kâhil olma iy ahî
Çün belî didüñ ne söylersin dahi (3102)*

"İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha aşağılıktırlar." (Araf, 7/179).

*Kimde kim olmaz ise togru 'amel
Dine k'el-en'âm aña belhüim adal (3492)*

"Hani onlar mağarada bulunuyorlardı." (Tevbe, 9/40).

*Sıdkını yâd itdi Furkân'da Celîl
İz humâ fi'l-gâr aña budur delîl (6291)*

"Doğrusu İbrâhîm, yumuşak huylu, duygulu ve gönülden (Allah'a) yönelen biriydi." (Hûd, 11/75).

*Nitekim şânında buyurdı Kadîm
İnne İbrâhîme evvâhun halîm (6308)*

"Ve Allah dilediğini yapar." (İbrâhîm, 14/27).

*Yef'alu'llâh mâ-yeşâ di iy mürîd
Tâ murâduñ vire yahküm mâ-yürîd (3315)*

"Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir." (İsrâ, 17/43).

*Kim anuñ emrinde hayrândur 'ukûl
Kâdir ü sübhânehu 'ammâ yekûl (2544)*

"Andolsun ki âdemoğullarımı kerem sahibi (şerefli) kıldık." (İsrâ, 17/70).

*Âdem için 'alleme'l-esmâ didi
Hem anuñ şânında kerremnâ didi (2465)*

"Biz de, 'Ey ateş, İbrâhîm'e serin ve esenlik ol!' dedik." (Enbiyâ, 21/69).

Her ki dâna pendini tuta tamâm

Âteş ola cismine berd ü selâm (1106)

"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107).

*Ahmed-i muhtâr imâmü'l-mürselîn
Fahr-ı 'âlem rahmeten li'l-'âlemîn* (6172)

"Allah uğrunda gereği gibi cihat edin." (Hac, 22/78).

*Câhidû fi'llâhi aňlaya delîl
Cânını Hak yolına kıla sebîl* (6390)

"Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir." (Nûr, 24/35).

*Yatdılar üç gün çü mesrûr oldılar
Güldiler nûrun 'alâ nûr oldılar* (2280)

"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor." (Rûm, 30/50).

*Fenzur il'âsâri kable fevtihâ
Keyfe yuhyi'l-arza ba'de mevthâ* (7514)

"Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir." (Ahzab, 33/4).

*Bâniye çünkim binâ oldı delîl
Saňa bu reh-ber yiter yehdi's-sebîl* (3925)

"Ey Dâvud ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır." (Sebe, 34/13).

*Anuñ için buyurur Rabb-i Celîl
Kim şekûr olur 'ibâd içre kalîl* (5190)

"Dedi ki 'Çürümüşken kemikleri kim diriltecek?'" (Yâsîn, 36/78).

*Def' ider bu şübheyi senden tamâm
Kâşif-i esrâr-ı men yuhyi'l-'izâm* (5414)

"Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz." (Zümer, 39/53).

*Neyiçün nevmîd olam çün evvel o
Söyledi Kur'ân'da Hak lâ-taknatû* (87)

"Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık." (Zuhruf, 43/32).

*Ol ki yazmışdur kasemtüde kalem
Olmaz artuk zerrece andan ne kem* (6692)

"Çünkü zannın bir kısmı günahdır." (Hucurât, 49/12).

*İntikâm ol demde it k'ola günâh
Çünkü zann-ı bede ism didi İlâh* (6443)

"İki yay aralığı kadar yahut daha az (kaldı)." (Necm, 53/9).

*Kurb-ı ev ednâya irdi için resûl
Leyle-i İsrâ'ya hem buldı vusûl* (141)

"Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı." (Necm, 53/17).

*Cennet ü havrâya kılsaydı nazar
Bulmayaydı 'izz-i mâ zâga'l-basar* (6223)

"Rahmân, Kur'ân'ı öğretti." (Rahmân, 55/1-2).

*Diye Rahmân 'allemel-Kur'ân aña
Dîn-i İslâm ögrede Sübhân aña (6204)*

"İçinde müthiş bir güç ve insanlar için fayda bulunan demiri indirdik." (Hadîd, 57/25).

*Geldi şânında ve enzelne'l-hadîd
Hem didi Kur'ân aña ba'siün şedîd (1203)*

"Nûn, kalem ve (kalemle) yazdıklarına andolsun." (Kalem, 68/1).

*Gâh tâhâ oldı yâsîn geh nidâ
Gâh nûn [u] ve'l-kalem gâh ve'd-duhâ (143)*

"Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin." (Kalem, 68/4).

*Sûreti mahbûb idi tab'ı kerîm
Sîreti anuñ 'alâ hulkin 'azîm (162)*

"İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz uzun bir zaman geçmemiş midir?" (İnsan, 76/1).

*Âftâb-ı âsmân-ı hel etâ
Gevher-i tâbân-ı bahr-ı lâ-fetâ (6310)*

"Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabb'imizden korkarız.' (derler)." (İnsan, 76/10).

*Günleriñ içinde ol gündür 'asîr
İsmine dirler 'abûsen kamtarîr (7495)*

"Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik." (Nebe, 78/12).

*Ol binâ olmuşdı çün seb'an şidâd
Anı yapıdurmuşdı Şeddâd ile 'Âd (7667)*

"O gün kişi önceden yaptıklarına bakacak ve inkârcı olan 'Keşke toprak olsaydım!' diyecektir." (Nebe, 78/40).

*Atınuñ na'li hilâlin âftâb
Dir görüp yâ leytenî küntü türâb (7377)*

Hadisler ise şöyledir:

"Allahu Teâlâ hazretleri (kudret) eliyle Âdem Aleyhisselamın çamurunu kırk sabah yoğurdu." (Bursevî, 2007: 375).

*Aña hammertü didi tekrîm için
Nefh-i rûh itdüim didi ta'zîm için (2460)*

"Ben ilim şehriyim, Ali ise onun kapısıdır." (Rudânî, III/269).

*Oluban 'ilme medîne Mustafâ
Olısardur bâbı şehriñ Murtazâ (6317)*

"Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir." (Yılmaz, 2008: II/591).

*İresin bî-şek makâm-ı vahdete
Li-ma'allâh vaktine cânuñ yite (1327)*

"Biz sonra gelen ilkleriz (Kitap ehline nazaran sonra gelenleriz. Kıyamet gününde ise en önde bulunacağız.)" (Buhârî, 1981: II/391).

Anuñ için ol murâd-ı kâf u nûn
Didi نحن الاخرون السابقون (7607)

"Cennet annelerin ayakları altındadır." (Kuzâî, 2005: 83).
Hürmet iden anaya hürmet bulur
Cennet ana ayagı altınd'olur (4911)

"Fakirlik övüncümdür, onunla iftihar ederim." (Aclûnî, 1351: II/87).
Fakr ile fahr eyle 'âr itme sakın
Fakra fahriim didi şâh-ı mürselîn (857)

"Hayâ imandandır." (Kuzâî, 2005: 87).
Gönlüñi eyle hayâdan şâdmân
Kim hayâ îmandan olur bî-gümân (694)

"Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım." (Yılmaz, 2008: II/567).
Hak'dan anuñ hil'ati levlâk idi
Nerdbân-ı pâyesi eflâk idi (174)

"Seni gerektiği şekilde övemem, sen kendini övdüğün gibisin." (Müslim, 1955: I/226).

Didi Rıdvân çünkü lâ-uhsî resûl
'Andelbân medhüñi kıldı kabûl (120)

"Sultana sövmeyiniz, çünkü o yeryüzünde Allah'ın gölgesidir." (Kuzâî, 2005: 137).

'Akldur saña didüğüm pâşâh
Nûr-ı Yezdân'dur bugün zıll-ı İlâh (2877)

"Ümmetim yücedir, ondan yücesi olamaz." (Yılmaz, 2008: II/868).
'ayân امتی تعلقو ولا تعلقي
Bunlaruñ'çün dindi fikr eyle inan (7207)

8. İbadetler: *İskendernâme*'de ibadetler üzerinde tek tek durulmaz. Ancak yeri geldikçe Allah'a iyi bir kul olabilmek için ibadet etmenin önemi vurgulanır. İskender'in hacca gitmesi, namaz kılması gibi konular vesile edilerek ibadetlerle ilgili nasihatlerde bulunulur. Örneğin İskender'in Mekke'de kıldığı namazdan ve ettiği hayır hasenattan sonra bu konularda şöyle denilir:

Mekke'de kılup huzû' ile namâz
Rabb'ine kıldı huşû' ile niyâz
'Âbid oldur kim ola anda huşû'
Olmaya tâ'at olursa bî-huzû'
Bes namâz esrârını bilmek gerek
Anı ihlâs ile hem kılmak gerek
Çün namâz oldı niyâz u meskenet

*Lâkin ol eyler kişiye menfa'at
(...)
Sa'y idüip erkânını haccuñ tamâm
Yirine yitürdi şâh-ı nîk-nâm
Eyleyüp anda otuz biñ koç şümâr
On iki biñ üştür ü zerrîn-mehâr
Dahi otuz biñ sığır bî-bîş ü kem
Anda kurbân itdi şâh-ı muhterem
İki biñ yük var ola miskâl-i zer
Yidi biñ yük nukre biñ dâne güher
Bunlaruñla nice genc-i bî-şümâr
Eyledi anda tasadduk şehryâr
Mekke'de kalmadı dervîş ü gedâ
Kim şehüñ mâlıyla bulmadı gınâ
Çünkü bulduñ genc ü mâla dest-res
Anı hayra virmeye eyle heves (7710-7724)*

9. Dua: *İskendernâme*'de dualardan oluşan kısımlar önemli bir yer tutar. Şair İskender'in Mekke halkına cömertçe davranıp ihsanlarda bulunması üzerine duanın altından, hazineden daha değerli olduğunu şöyle dile getirir:

*Eyleyüp halkı cihânuñ hep senâ
Bay u yohsul ideler saña du'â
Ger bugün halkuñ du'âsın alasin
Yarın anda nice eylük bulasin
Genc ü zerden saña nâfi'dür du'â
Yig dürür yüz biñ güherden bir senâ
Aña kim hayr u du'â hem-râh ola
Dest-gîri dâyimâ Allâh ola
Gör nice mergûb u zîbâdur senâ
Kim kulından istedi anı Hudâ
Mâluñı harc it k'alasin bir du'â
Gencüñi sarf it ki bulasin senâ (7726-7731)*

Eserdeki dua kısımlarını iki şekilde değerlendirmek mümkündür. İlki şairin mukaddimeden itibaren eserin birçok yerinde, özellikle de destanların sonlarında Allah'a yönelip dua ettiği kısımlardır. Örneğin şair İskender'in Hint ikliminde kaplan ve panter öldürmesini anlattıktan sonra temsillerden söz ederken şöyle dua eder:

*Bende Rıdvân'am kapuñda h'âr u zâr
Kılma yâ Rabb âhiretde şermsâr
Yâ İlâhî tevbe vü tevfik vir
Göñüle tasdîk ile tahkîk vir
Baña kuvvet vir ki tâ'at eyleyem
Kıl hidâyet kim 'ibâdet eyleyem
Şemme-i derdüñden eyle hem nasîb*

*Olmayam tâ kim cihânda bî-nasîb
Âteş-i 'ıškuñla yandur cânımı
Rahmetüñ âbıyla kandur cânımı
Virüp Eyyûb-ı nebînüñ derdini
Rûzi kıl hem şükriyle sabrını
Lutfuñ irse mermeri gevher kılur
Rahmetüñ iksîri hâki zer kılur
Lutf ile ben hâke de eyle nazar
Hâlis ü sâfî olam gide keder
Yâ İlâhî yaşımı eyle revân
Çok durur müşkillerüm eyle beyân
Tevbe vü tevfiği hem-râh it baña
Dâyimâ Hak yolını râh it baña (3192-3201)*

Şair zaman zaman da yazdığı bu eseri vesilesiyle kendisi için dua ister. Örneğin İskender'in Hintli tabiple konuşmasından sonra temsilleri verirken şöyle der:

*Pend-i Rıdvân'ı tutarsañ iy hümmâm
Bulasın 'âlemde sen râhat tamâm
Bir du'âyıla añarsañ sen beni
Feth ide ol baglu işleriñ Ganî (3022-3023)*

Duaların değerlendirilmesinde ikinci husus İskender'in de sık sık Allah'a yönelip dua etmesi, ondan yardım dilemesidir. İskender düşmanla savaşıcağı vakit, Gülşâh'la ayrı düşüp aşk ateşiyle yanarken, Kâbe'yi tavaf ettiğinde, Hz. İbrâhîm'in mezarını ziyareti sırasında... Allah'a dua eder. Ancak onun en önemli vasıflarından birisi "azâyim" duasını bilmesidir. Zor duruma düştüğü bir anda bu dua sayesinde Yezdân'ın yardımına mazhar olup şeytanlar, cinler ve devlerden kurulu orduyu yenmiştir:

*Şeh 'azâyimdân ü da'vet-h'ân idi
Şöyle kim teshîr aña fermân idi (4372)*

*Başına çün geldi şâhuñ 'akl u hûş
Ol 'azâyim hâtırına oldu tuş
Bir 'azîmet okıdı ol demde şâh
Rûz-ı rûşen cinniler oldu siyâh
Ol 'azîmet eyleyüp cinne eser
Oldular mecmu'ısı zîr ü zeber
Ol du'âyı kankı cin kim diñleye
Ser-nigûn topraga düşüp iñleye (4429-4432)*

10. Dinî Mekânlar ve Yapılar: Eserde bazı dinî mekânlar ve yapılardan da söz edilir. Anlatıldığına göre İskender hacca gitmeye niyet eder ve Mekke'ye doğru yola çıkar. Yolda yüksek bir yerde kurulmuş olan bir mabede rastlar. İçeride gece gündüz ibadetle meşgul olan zahit bir kişi vardır. İskender ondan çeşitli konularda nasihatler alır

ve yoluna devam eder. Ardından Mekke'ye varır, Kâbe'ye dâhil olur. Haccın bütün gereklerini yerine getirir, Kâbe'yi tavaf eder. Safâ ve Merve tepelerine vardığı zaman içinde bir ferahlık hisseder. Bu kutsal makamın eski sahiplerinin Hz. İbrâhîm nesli olduğunu öğrenir ve idareyi tekrar onlara verir. Hac vazifesini tamamlayınca Hz. İbrâhîm'in mezarını ziyaret eder ve oradan Mescid-i Aksâ'ya yönelir. Burada namaz kılar, dua eder. Karşılaştığı riyazet ehli, abit bir kişiden nasihatler alır vs.

11. Dünyanın Faniliği: *İskendernâme*'de üzerinde en çok durulan hususlardan biridir. Şair hemen her fırsatta dünyanın geçiciliğini hatırlatır ve ahiret için çalışmayı, Allah'a yönelmeyi tavsiye eder. İskender'den ve onun gibi büyük nimete erişen diğer hükümdarlardan söz edildiği vakit dünyaya aldanmamak gerektiği daha da anlamlı hâle gelir. Şair "Der-Mevâ'iz ve Tahrîs ber-İktisâb-ı Fazâyil" başlığı altında dünyanın fani oluşunu dile getirip şöyle öğüt verir:

*Dünye sevgüsine olma mübtelâ
Olısardur ol saña renc ü belâ
Çünkü fânîdür cihân turmaz gider
Sevgüsin cehd eyle gönliünden gider
Tutalum tutduñ Sikender yirini
Assı ne çünkim gidersin yirini
İtme dünyâ zînetine iltifât
Çünkü bildüñ yok durur anda sebât
Dünye ehlinden ırag ol çün melek
Tâ kim ola menziliñ fevka'l-felek
(...)
Cehd idüp yaptı İrem bâgını 'Âd
Lîkin oturmadı bir dem gönli şâd
Hükm iderken 'âleme Dahhâk şâh
Rûzgârı mâr ile oldu siyâh
Gerçi Cemşîd'e cihânı virdiler
'Âkîbet erreyle iki dildiler
Milke gelmişdi Süleymân gerçi şâd
Emrine râm olmuş idi dîv ü bâd
Dîve âhir hâtemin aldurdular
Tahtını tâcını yile virdiler
Çün yakîn bildüñ ki hâyindür cihân
Kimseye rahm eylemez hergiz zamân
Aldanup rengine meftûn olmagıl
Leyli sanup anı Mecnûn olmagıl
Kıl sücûd ol Mün'im'e kim kıldı cûd
Kim kamu mevcûda ol virdi vücûd (5254-5285)*

12. Diğer Dinî Unsurlar: *İskendernâme*'de buraya kadar üzerinde durulan konular dışında cennet (Adn, Firdevs), Kevser, cehennem, ibadet, namaz, hac, günah, sevap, tövbe, zikir, şükür, sadaka, sırat, mizan, haşr, mescit, kilise, havra, miraç, Tûbâ, Sidretü'l-müntehâ, levh-i mahfuz, Deccâl, Yecüc ve Mecüc... gibi dinî literatür içinde yer alan başka konularla ilgili beyitlere de rastlanır. Yine İskender'in âb-ı hayat yolunda rastladığı Berhemen şehrinin kendilerini ibadete vermiş riyazet ehli halkını da buraya dâhil etmek mümkündür.

Yukarıdan beri sıralanan konuların bütünü düşünüldüğünde eserde anlatılanların İslami inanç çerçevesinde bir ahlak anlayışıyla ortaya konulduğu görülür. Bir anlamda kişilerin iyi birer kul olmak için yapacakları işler eserin geneline yayılmış gibidir. Eserde Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmek, yalan söylememek, kimseye zulmetmemek, adaletli olmak, kötü davranmamak, cömert ve yardımsever olmak, kindar olmamak, gururdan uzak durmak, nefsin isteklerine boyun eğmemek, az yemek, az uyumak ve bunlara benzer konularla iyi bir kul olmanın yolu gösterilmeye çalışılmıştır.

3.6. Tarihi Unsurlar

İskendernâme'nin on dört ve on beşinci destanlarında dünya tarihi anlatılır. 2156 beyitlik bu kısım eserin yaklaşık dörtte birlik kısmını oluşturur. On dördüncü destanda İskender'den önceki, on beşinci destanda ise İskender'den sonraki tarih hükümdarlar üzerinden anlatılmıştır. Burada anlatılan tarih rahatlıkla görüleceği üzere aslında *Şehnâme* kaynaklı İran tarihidir. Bu tarihin de genel olarak İran merkezli anlatıldığı görülür.

3.6.1. İskender'den Önceki Dünya Tarihi

İskendernâme'de anlatıldığına göre İskender bir gün elinde kadehle altın tahtının üzerinde mutlu bir şekilde otururken Eflâtûn'a döner ve şöyle der: "Ey bilgili hakim. Sen bütün gaybı bilirsin. Gökte olan "kırânlar"ın ahvali nedir? Hangisinden fitne meydana gelir, hangisinden bu dünyanın hâli güzel olur?" Eflâtûn saygıyla cevap verir: "Gökyüzü yirmi yıl devrettikten sonra Müşterî ve Zühal kırân eder, ikisi bir burçta buluşur. Bunun tesiriyle büyük bir fitne meydana gelir. Onlar on iki burcun her birinde bir kırân ederler. Bu devir iki yüz kırk yılda tamamlanır ve dünyaya bir "sâhib-kırân" gelir. O, vardığı bütün mülkleri ele geçirir, kimse onunla savaşılamaz. O burç üzerinde dört kez kırân olsa dokuz yüz altmış yıl olur ve dünyada çok büyük bir olay meydana gelir, kargaşa çıkar,

düzen bozulur, değişir." Bunun üzerine İskender tekrar Eflâtûn'a döner ve kendisinden önce bu cihana kimlerin geldiğini anlatmasını ister. Bu beyitler eserde şöyle verilir:

*Bu sözi şâh-ı cihân gûş eyledi
Döndi girü ol hakîme söyledi
Kim bilürsin Âdem'üñ halk olduğın
Dahi ol demden berü hem n'olduğın
Dahi şimden girü ne olacagın
Hep bilürsin olmuş olacagın
Kim İlâhî suhfi okırsın revân
K'andadur ahbârı gaybuñ bî-gümân
Bildüm İdrîs'üñ hisâbı sendediür
Dahi Câmâsb'uñ kitâbı sendediür
Dânyâl'uñ da kitâbı sendediür
Her ne kim geldi geliser andadur
Hep kırânâtı baña takrîr kıl
Niçediür ahkâmını tefsîr kıl
Dahi di kim benden öñdin nice şâh
Geldi bu dünyâyâ oldı pâdşâh
Her biri n'itdi cihânda söylegil
Bunlaruñ ahvâlini şerh eylegil (5365-5373)*

Bu beyitlerden sonra "Zikr-i Pâdşâh-ı Keyûmers Ki Evvel-i Mülûk Bûd" başlığıyla dünya tarihi başlar. Eflâtûn'un söylediğine göre cihana gelen ilk hükümdar Keyûmers'tir:

*Didi Eflâtûn ki bu dünyâyâ şâh
Evvel olmuşdur Keyûmers pâdşâh (5374)*

İskendernâme'nin bu kısmında Keyûmers'ten İskender'e kadar toplam 18 hükümdardan söz edilir. Burada hakkında bilgi verilen hükümdarlar sırasıyla şöyledir: Keyûmers (padişahlığı otuz yıl), Hûşeng (kırk yıl), Tahmûres/Tahmûr (otuz yıl), Cemşîd/Cem (yedi yüz elli yıl), Dahhâk (Cemşîd'i öldürdüğünde yüz yıllık padişaktır), Efrîdûn/Ferîdûn (beş yüz yıl), Menûçeher (otuz yıl), Nevzer bin Menûçeher, Tâmasb (beş yıl), Keykubâd/Kubâd (yüz yıl), Keykâvûs bin Keykubâd/Kâvûs (yüz elli yıl), Keyhüsrev (yetmiş yıl), Lührâsb (otuz yıl), Güştâsb (otuz yıl), Behmen bin İsfendiyâr (yüz on yıl), Hümây (otuz yıl), Dârâ (on iki), Dârâb.

Eserde bu isimlerle ilgili bazı bilgiler ve onların zamanında meydana gelen önemli hadiselerden de söz edilir. Buna göre ilk hükümdar ve bir rivayete göre ilk insan Keyûmers'tir. Hûşeng zamanında çiftçilik ve tıp ilmi ortaya çıkmış, yazı bulunmuş, çeşitli sanatlar icat edilmiştir. Ayrıca İbranice, Yunanca ve Pers dilini ilk konuşan

hükümdar Hûşeng'dir. Onun ölümünden sonra yeryüzünde büyük bir kargaşa başlamış, üç yüz yıl süren bu fitne zamanında halk birbirini kırmış, neredeyse insan soyu tükenecek hâle gelmiştir. Tahmûres (Tahmûr) zamanında şeytan zuhur edince onlarla büyük bir savaş yapılmıştır. Cemşîd/Cem birçok sanat icat etmiş, ilk hamamı o yapmış, tıp ilmini geliştirmiştir. Hz. İdrîs onun zamanında gelmiştir. Buradaki bilgilere göre en uzun süre (yedi yüz elli yıl) padişahlık yapan Cemşîd'dir. Dahhâk, tarihte omuzunda çıkan yılanlarla bilinir. Efrîdûn/Ferîdûn zamanında kimya, tıp, nücum ve nefis ilimleri gibi birçok ilimde gelişmeler olmuştur. Hz. İbrâhîm (Halîl) onun zamanında doğmuştur. Hz. Mûsâ'nın peygamber olması Menûçeher zamanına rastlar. Menûçeher'in oğlu Nevzer'in padişahlığında Tûr neslinden Türk ve Çîn mülküne hükümdar olan Efrâsiyâb zuhur etmiş, İran mülkünü ele geçirmiş ve bu mülke on iki yıl hükmetmiştir. Rüstem'in Efrâsiyâb'ı yenmesiyle ülke tekrar İranlılara geçmiştir. Keykâvûs, Bâbil'de yüksek bir kule yaptırarak göğe erişmeye çalışmıştır. Kulenin inşası elli yıl sürmüştür. O vakit gökten elinde şimşek şeklinde kullandığı yılan gibi kamçısı olan bir melek inmiş, kamçıyla vurup minareyi üç parçaya ayırmıştır. Parçalardan biri Câbelkâ'ya, biri Câbelsâ'ya gitmiş, biri de yerinde kalmış ve toprak olmuştur. Bazı ravilerin naklettiğine göre Hz. İbrâhîm'i ateşe atan Nemrûd dedikleri kişi bu Keykâvûs'tur. Keyhüsrev, Yecüc ve Mecüc kavmiyle savaşmıştır. Lührâsb, Kudüs'ü yerle bir etmiş, halkını kırmıştır. Belh şehrini yaptırıp orada makam tutmaya niyetlenmiş ancak burada oturmadan ölmüştür. Zerdüştlük Güştâsb zamanında zuhur etmiştir. Behmen bin İsfendiyâr'ın devrinde büyük bir ejderha ortaya çıkmış ve Behmen'i bir nefeste yutmuştur. Hümây buradaki bilgilere göre tarihteki ilk kadın hükümdardır. Zerdüş ve sapkın olan babasından Dârâ adlı bir oğlu olmuştur. Dârâ, Yunan mülkünü ele geçirip Feylekûs'a vermiş, ayrıca onun kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten İskender dünyaya gelmiştir. İskender'in İran imparatorluk silsilesine dâhil olması eserde bu şekilde açıklanmıştır. İskender üvey kardeşi Dârâ bin Dârâ'yı yenerek İran mülküne şah olmuştur.

3.6.2. İskender'den Sonraki Dünya Tarihi

Eflâtûn o zamana kadar gelip geçen hükümdarları İskender'e böylece anlatır. İskender bu defa kendisinden sonra bu mülke kimin hükmedeceğini merak eder ve onları da anlatmasını ister. O zaman hakim Eflâtûn, İskender'e "Ben onu bilemem, bilmediğim

konuda da konuşmam. Bu ilmin aslını ancak Hızır bilebilir." der. İskender bu sözler üzerine Hızır'la buluşur ve gelecek bilgisini ondan ister. Bu kısım eserde şöyle anlatılır:

*Mâzinüñ hâlin kamu kılduñ 'ayân
Baña müstakbel sözin kılğul beyân
Ben gidicek bu cihândan tâc u taht
Kimlere olur müyesser milk ü baht
Baña bir bir bunları şerh eylegil
N'olısar encâm-ı kârı söylegil
Didi Eflâtûn ben anı bilmezem
Bilmediğüm işde da'vî itmezem
Bilmediğün bilürem diyen tamâm
Puhteler katında oldur merd-i hâm
Bu 'ulûmuñ Hızır'dur aslın bilen
'İlm ile bu 'ukdenüñ hallin kılan
Bes hemân sa'y eyleyüp ol şehryâr
İdüben bu yolda cehd-i bî-şümâr
Buluşup Hızır'a didi iy nev-cüvân
Kim saña esrâr-ı gayb olmuş 'ayân
(...)
Baña tafsîl it ki bu milk-i cihân
Ben gidicek kime kalur kıl beyân
Milke server di ki kimler olısar
Kimlere bu milk ü devlet kalısar
Şâh-ı Zü'l-karneyn'e Hızır-ı muhterem
Didi senden soñra iy şâh-ı kerem
Olmaya hergiz cihânda intizâm
Kalmaya 'âlemde âsâr-ı nizâm (6007-6022)*

Hızır'ın anlattığına göre İskender'den sonra dünyanın düzeni bozulacak, savaşlar çıkacak, her yer yıkılıp yakılacak ve fetret devri olacaktır. Bu dönemde Tavâyif Beğleri olarak adlandırılan bir beylikler dönemi yaşanacak ve bunların başını da Eşgânîler sülalesi çekecektir. Bu bölümde Eşgânîlerin lideri Eşk'ten şairin yaşadığı dönemde tahtta bulunan Osmanlı sultanı II. Bâyezîd'e kadar hüküm sürmüş padişahlar, tarihte yaşanmış kayda değer bazı olaylarla birlikte Hızır'ın dilinden anlatılır. Bu kısım Osmanlıları da içine alması bakımından önemlidir. Eşgânîler, Sasanîler, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, Abbasîler, Moğollar, İlhanlılar, Celâyroğulları ve Osmanlılar devrinden burada sözü edilen isimler ve bazı önemli hadiseler şöyledir:

Eşgânîler: Eşk (padişahlığı on yıl), Şâbûr (altmış yıl), Derzîn (on yıl), Pîjen/Bîjen (yirmi yıl), Cevder (yirmi iki yıl), Kısırî (kırk yıl), Hürmüz (on yedi yıl), Erdevân (on beş yıl), Kısırî (kırk iki yıl), Belâş (yirmi yıl), Erdevân (on yıl).

H. İ. İ. Eşgânîlerden Şâbûr zamanında ortaya çıkmıştır. Belâş'tan sonra tahta çıkan Erdevân'la Eşgânîler devri bitmiş ve hükümdarlık Sasanîlere geçmiştir.

Sasanîler: Erdeşîr-i Bâbek (padişahlığı on dört yıl), Şâbûr/Şâpûr (otuz yıl) Hürmüz (on yıl bir ay), Behrâm (beş yıl), Behrâm bin Behrâm (dört ay), Nersî (yedi yıl beş ay), Şâbûr-ı Züleknâf (yetmiş iki yıl), Yezdecird (Şâh-ı bî-Dîn, zalim olduğundan padişahlığı çok kısadır), Behrâm-ı Gûr (yirmi üç yıl), Yezdecird, Pîrûz bin Yezdecird (yirmi dokuz yıl), Belâş (dört yıl), Kubâd (kırk iki yıl), Nûşîrevân (kırk yedi yıl), Hürmüz (on bir yıl), Hüsrev-i Pervîz (otuz sekiz yıl), Şîrûye/Şîreveyh (sekiz ay), Tûrânduht (bir yıl altı ay), Erzevâmîd/Âzermîduht, Ferruh (bir ay), Yezdecird (yirmi yıl).

Sasanîlerin ilk padişahı Erdeşîr-i Bâbek'tir. Şâbûr'un padişahlığı zamanında yeni bir din getirdiğini iddia eden Mânî ortaya çıkmıştır. Hürmüz ise zındık Mânî ve taraftarlarını öldürmüştür. Behrâm, Tûrân ülkesiyle savaşmış, Mısır, Şâm ve Rûm'u haraca bağlamıştır. Şâbûr-ı Züleknâf zamanında Araplardan Kâzım ve Ayâd'la savaşlar olmuştur. Behrâm-ı Gûr, Mısır, Rûm, Hitâ ve Çîn'i vergiye bağlamıştır. Belâş devrinde şiddetli bir kuraklık ve kıtlık yaşanmış, büyük sıkıntılar çekilmiştir. Ayrıca salgın hastalıklar da baş göstermiştir. Bu belaların sebebi Belâş'ın zinaya düşkün olmasıdır. Kubâd'ın döneminde İran mülkündeki kuraklık ve kıtlık kalkmış, yağmurlar yağmaya ve her yer yeşermeye başlamıştır. Devrinde Mejdek/Mezdek adlı biri peygamberlik iddiasında bulunmuş, etrafına topladığı bozguncularla türlü fesatlıklar yapmıştır. Nûşîrevân tarihte adaletiyle ün yapmış biridir ve "Âdil" lakabıyla bilinir. Peygamberlik iddiasında bulunan Mejdek'i öldürmüş, Rûm, Hazer, Hitâ, Çîn ve Hint'i haraca bağlamıştır. Hükümdarlığının kırkıncı yılında H. Muhammed dünyaya gelmiştir. Sonraki hükümdar Hüsrev-i Pervîz, H. Muhammed'in İslama davetine karşı çıkmış ve gönderdiği mektubu yırtıp atmıştır. Pervîz, oğlu Şîrûye tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinde Ferhâd'ın rakibidir. Erzevâmîd devrinde ülkede karşılıklar olmuş, Arap saldırıları yoğunlaşmıştır. Sasanîlerin son hükümdarı Yezdecird'dir. Ondan sonra İran mülkü Müslümanların eline geçmiş, halifeler dönemi başlamıştır.

Halifeler Dönemi: Ebû Bekir (halifeliği iki yıl üç ay on gün), Ömer (on yıl altı ay), Osmân (on iki yıl), Ali (beş yıl), Hasan (beş ay).

Hiz. Muhammed'in ölümünden sonra İslam devletinin başına Hiz. Ebû Bekir geçmiştir. Adaletiyle bilinen Hiz. Ömer döneminde Kudüs, Mısır, Şâm ve Medâyin alınmıştır. Hiz. Osmân devrinde Acem mülkü tamamen ele geçirilmiş, Yezdecird ölmüştür. *Kur'ân*'ı toplayıp çoğaltan odur. Hiz. Ali, Hiz. Muhammed'in amcasının oğludur. "Haydar-ı Kerrâr", "Şîr-i Yezdân" olarak bilinir. Hiz. Ali'nin oğlu Hiz. Hasan beş ay hilafette kaldıktan sonra halk arasında fesat olmasın diye görevinden feragat etmiştir.

Emevîler: Muâviye (halifeliği yirmi yıl), Yezîd (üç yıl altı ay), Muâviye bin Yezîd (yirmi gün), Mervân-ı Hakem (yedi ay), Abdülmelik (on sekiz yıl on bir ay), Velîd (on dokuz yıl sekiz ay), Süleymân (üç yıl), Ömer bin Abdülazîz (iki yıl beş ay), Abdülmelik (dört yıl bir ay), Hişâm (on dokuz yıl on bir ay), Velîd bin Yezîd (bir yıl iki ay), Yezîd bin Velîd (beş ay), İbrâhîm bin Velîd (altı yıl altı ay), Mervân-ı Har.

Emevîler sülalesinden ilk halife Muâviye'dir. Oğlu Yezîd, Kerbelâ'da Hiz. Hüseyin'i şehit etmiştir. Muâviye bin Yezîd ise zühdü ve takvayı tercih ettiğinden halifelikten çekilmiştir. Mervân-ı Hakem zalim, gaddar ve edepsiz biri olduğundan lakabına "Hayt-ı Bâtıl" (Uzun Ahmak) denmiştir. Abdülmelik cimriliğiyle meşhurdur ve kendisine "Reşhü'l-hacer" denmiştir. Devrinde Yûsuf-ı Haccâc ortaya çıkmış, Irâkeyn ve Horâsân'ı harap etmiş ve yedi bin kişiyi öldürmüştür. Ömer bin Abdülazîz ehl-i beyte büyük hürmet göstermiştir. Hişâm adaletiyle ve cengâverliğiyle bilinir. İbrâhîm bin Velîd zamanında Mervân-ı Har ortaya çıkmış ve halkı kendi etrafında toplamıştır. Bir süre halifelik yapan İbrâhîm sonunda Mervân-ı Har'a boyun eğmek ve ona biat etmek zorunda kalmıştır. Ancak hicretin yüzüncü yılında talih Mervânîlerden yüz çevirmiş, Merv'de Ebu'l-Müslim ortaya çıkmış ve hilafet Abbasîlere geçmiştir.

Abbasîler: Ebu'l-Müslim, Ebu'l-Abbâs (halifeliği dört yıl sekiz ay), Ca'fer (yirmi iki yıl), Mehdî (on sekiz yıl), Hâdî (bir yıl bir ay), Hârunürreşîd (on üç yıl), Emîn (dört yıl dört ay), İbrâhîm bin Mehdî (bir yıl bir ay), Me'mûn (yirmi yıl), Mu'tasım/Ebû İshâk (sekiz yıl sekiz ay), Vâsık Billâh (beş yıl dokuz ay), Mütevekkil (on dört yıl on ay), Mü'eyyed, Muntasır (altı ay), Ahmed-i Müsta'în (iki yıl dokuz ay), Mu'tez, Mühtedî Billâh (on bir ay), Mu'temid (yirmi yıl), Muktasıd (altı yıl altı ay), Müktefî (beş yıl yedi ay), Muktedir, Kâhir (bir yıl), Râzî (yedi ay), Müttakî (bir yıl altı ay), Müstekfî (bir yıl dört ay), Mutî' Billâh (yirmi dokuz yıl dört ay), Tâyi' Billâh, Kâdir (kırk üç yıl), Kâyim Billâh (kırk iki yıl dört ay), Muktedir (yirmi yıl), Müstazhir (yirmi beş yıl altı ay),

Müsterşid (on bir yıl), Müstencid (iki yıl), Râşid (bir yıl bir ay), Müstagnî (yirmi yedi yıl), Nâsır (iki yıl altı ay), Kâhir (iki yıl altı ay), Mu'tasım (on dokuz yıl).

Hicretin yüzüncü yılında Mervân-ı Har'ın halifeliği zamanında Merv'de ortaya çıkan Ebu'l-Müslim, Horâsân ve Hitâ'yı ele geçirmiş, Hâricîlerle mücadele etmiş ve onların baskısından ülkeyi kurtarmıştır. Ardından Fars ve Irâkeyn üstüne yürümüş ve oralandaki Mervânîleri de ortadan kaldırıp mülkü Abbasî soyuna vermiştir. Böylece hicretin yüz otuzuncu yılında Ebu'l-Abbâs halife olmuştur. İlk Abbasî halifesi Ebu'l-Abbâs, "Seffâh" (cömert ve kan dökücü) olarak bilinir. Ca'fer, halife olduktan sonra bütün iyiliklerine rağmen Ebu'l-Müslim'i kötü zannedip öldürmüştür. Mehdî zamanında ortaya çıkan Yûsuf-ı Mülhid peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Ayrıca tenasüh mezhebinden dem vuran bir zındık da ortaya çıkmıştır. Mehdî etrafındakilerle birlikte her ikisini de helak etmiştir. Ancak Hâdî'nin devrinde mülhidler tekrar güçlenmiş, Yaktîn adlı birinin önderliğinde ortalığı kasıp kavurmuşlardır. Ancak Yaktîn ve destekçileri öldürülmüştür. Hârûnürreşîd, Bermekîlerden Yahyâ'yı vezir yapmış ve Bermekîler saygın bir yer edinmişlerdir. Hârûnürreşîd devlet idaresini veziri Yahyâ Bermekî'ye bırakıp zevk ve eğlenceye dalmıştır. Bunu fırsat bilen Hazer şahı saldırıya geçmiş, illeri yakıp yıkmış, Bermekîleri öldürmüş ve yüz bin kişiyi de esir etmiştir. Hârûnürreşîd'in oğlu Me'mûn zamanında ilimde büyük ilerlemeler olmuş, Arapçaya birçok eserin çevirisi yapılmıştır. Mu'tasım (Ebû İshâk) devrinde zındık Hurremîler, Bâbek önderliğinde ayaklanmışlar ancak Mu'tasım bunu bastırmış, Bâbek'i de öldürmüştür. Vâsık Billâh zamanında türlü türlü fitne baş göstermiştir. Önce şiddetli bir fırtına başlamış ve her yeri yıkmış, ardından da büyük bir yangın çıkmış ve yeryüzü cehenneme dönmüştür. Ayrıca zelzeleler de olmuş, binaların çoğu yıkılmış ve birçok şehir ve kale boşalmıştır. Mütevekkil'in halifeliğinde fazilet sahipleri saygı görmüş, birçok kitap telif edilmiştir. Mühtedî Billâh'tan sonra halife olan Mu'temid devrinde türlü karşılıklar baş göstermiş, ülkede huzur kalmamıştır. Hitây şahı Mâverâünnehir'i almış, Yakûb İbni Leys de Sîstân, Isfahân, Kîş, Bahreyn, Aden, Horâsân ve Yemen'i ele geçirmiştir. Tâyi' Billâh'ın halifeliğinde mülk fesatla dolmuş, nizam kalmamıştır. Oğuzlar ortaya çıkmış ve Mâverâünnehir, Türkistan ve Horâsân'ı ele geçirmişlerdir. Kâyim Billâh, Muktedir, Müstazhir ve Müstagnî, Selçuklularla iyi ilişkiler kurmuşlar ve ülkede huzuru sağlamışlardır. Müstencid ise Selçuklu hanedanıyla dümanlık etmiş ve

memleket harap olmuştur. Kâhir, Selçuklulardan rağbet görmüştür. Abbasîlerin son halifesi Mu'tasım'dır. Hicretin altı yüz otuz dokuzuncu senesinde doğudan bir fitne zuhur etmiş ve Cengiz Han istilası başlamıştır.

Moğollar, İlhanlılar ve Celâyroğulları: Çingiz Hân, Hülâgû, Geyhutu (hükümdarlığı on iki yıl), Abaka (on yedi yıl), Ahmed Han, Argun (yirmi yıl), Gâzân Hân, Muhammed Hudâbende (on yıl), Olcayto, Ebû Sa'îd, Şeyh Hasan (on dört yıl), Şeyh Küçük Hasan (yedi yıl), Melik Eşref, Cânî Hân, Birdi Hân, Ahîcuk, Sultan Üveys (on yedi yıl), Şeyh Hasan (sekiz yıl), Sultan Ahmed.

Moğolların lideri Çingiz Hân hicretin 639. senesinde doğudan büyük bir istila başlatmış ve bütün mülkü ele geçirmiştir. İslam topraklarını talan etmiş, Selçukluları kırmış, Semerkand, Harezmi, Horâsân, Irâk ve Bağdat'ı almıştır. Çingiz Hân oğlu Hülâgû'ya İran mülkünü vermiştir. O da babası gibi uğradığı yerleri yakıp yıkmıştır. Geyhutu birçok yere asker göndermiş, Rûm, Mısır ve Şâm'ı ele geçirmiştir. Abaka küfrü koyup Müslüman olmuştur. Ahmed Han'ın veziri Ziyâülmülk'tür. Esere göre Ahmed Han'ın ölümünde etkisi vardır. Argun, Gürcüler üstüne yürümüş ve oraları almıştır. Dindar biri olan Gâzân Hân malını Hak yolunda harcamış, Mekke ve Medine'ye yardımlar göndermiştir. Bu yüzden Halîl namıyla anılmıştır. Ayrıca Hindistan'a asker göndermiş, Dille'yi alıp kâfirleri haraca bağlamıştır. Muhammed Hudâbende zamanında Selçuklu Devleti yıkılmıştır. Hudâbende, Rûm'u baştan başa fethetmiştir. Ebû Sa'îd devlet görevlerini veziri Çoban'a bırakmış ve ihanete uğramıştır. Sonra da eşi Bağdâd tarafından zehirlenmiştir. Melik Eşref_oldukça gaddar ve merhametsiz biridir. Bu yüzden mülkü Cânî Hân tarafından elinden alınmış ve öldürülmüştür. Ahîcuk ortalığı boş bulup Tebrîz'de hükümdar olmuştur. Şeh Muzaffer Ahîcuk'u, Sultan Üveys de Şeh Muzaffer'i yenip ülkeye hâkim olmuştur. Sultan Ahmed zamanında Temur ortaya çıkmış ve mülkü ona dar etmiştir.

Osmanlılar: Osmân, Orhân Gâzî (padişahlığı on dokuz yıl), Murâd Hân, Yıldırım Bâyezîd Hân, Sultan Mehemmed Hân, Sultan Murâd Hân (otuz üç yıl), Sultan Mehemmed Hân (otuz üç yıl), Sultan Bâyezîd Hân.

Şair Osmanlı sultanlarını anlatırken önce Selçuklu hükümdarı Sultan Alâeddîn'den söz eder. Onun kızı Ertuğrul'la evlidir. Bu evlilikten Osmân dünyaya gelmiştir. Osmân kâfirlerle çok cenk etmiş, Bilecik'le on iki parça hisarı ele geçirmiş,

Bursa'yı muhasara altına almıştır. Orhân Gâzî babası Osmân gibi kâfirlerle savaşmış, birçok hisar almıştır. Bin bir mescit yaptırmış, aldığı kiliselerin bazılarını mescide, bazılarını da hayır kurumuna çevirmiştir. Bursa ve İznik'i fethetmiştir. Veziri Sinân Paşa'dır. Lâz, Engürüs ve Lehlerin kalbine korku düşürmüştür. Oğlu Süleymân'ı Rûmeli'ne göndermiş, birçok kaleyi ele geçirmiş, Rûs, Lâz, Fireng ve Rûmlar kırılmıştır. Süleymân bin kilise yıkıp mescide çevirmiştir. Vize ve Migalkara'yı almıştır. Rûmeli'nde Müslümanlar çoğalmıştır. Murâd Hân, Engürüs'ü alıp Rûs'la birlikte haraca bağlamıştır. Kayser'i helak etmiş, beylerini de asmıştır. Ayrıca Sultanönü'nü de ele geçirmiştir. Karamanoğullarını yenmiş, küffar üstüne gazalara çıkmış, bunlardan galip ayrılmıştır. Lâz mülkünün beylerini kırmıştır. Savaş meydanında bulunduğu sırada bir kâfir tarafından şehit edilmiştir. Yıldırım Bâyezîd Hân ilim ehline hürmet etmiştir. Sivas, Tokat, Canik, Samsun, Antalya, Alaşehir, Saruhan, Aydın, Germiyan, Kastamonu, Karaman, Konya ve Lârende'yi fethetmiştir. Sultan Mehemed Hân, Eflâk, Lâz ve Boğdan'ı haraca bağlamıştır. Sultan Murâd Hân, Lâz ile Eflâk'ı fethetmiştir. Engürüs'e saldırılar düzenlemiş, Kazimir'i birçok defa basmıştır. Rûsları kırmıştır. Semendire'yle birlikte on hisarı, Novabirde, Alacahisar, Mora ve Arnavut'u almıştır. Sultan Mehemed Hân önce Karaman üstüne yürümüş, mülklerinin yarısını almış, iki yıl sonra İstanbul'u fethetmiştir. Ertesi yıl Mora'ya yürümüş ve orayı da fethetmiştir. Bir sonraki yıl da Kastamonu, Sinop ve Trabzon'u almıştır. Bir yıl sonra Eflâk'a gelmiş ve Midilli'yi zaptetmiştir. Ardından Karaman'ı tamamen ele geçirmiştir. Eğriboz'u da topraklarına katmıştır. Bir zaman sonra Uzun Hasan'ı mağlup etmiştir. Sultan Bâyezîd Han, şairin devrini idrak ettiği hükümdardır. Üç yüz bin kişilik bir orduyla Kili ve Akkırman'ı almış, ardından Moton'u almaya niyetlenmiştir. Gemiler yaptırdıktan sonra Moton'u ve Koron'u ele geçirmiştir. Moton'un alınması sırasında kaleye bayrak dikenler arasında Ahmed-i Rıdvân da vardır.

İskender kendisinden sonra kimlerin mülke hükmedeceğini böylece öğrenir. Sonra tekrar Hızır'a döner ve dünyada düzenin sonraki zamanlarda nasıl olacağını sorar. Hızır ise dünyada huzurun kalmayacağını, sultanların halkı yönetmekten âciz olacağını, türlü fesatlıkların çıkacağını, zulmün yaygınlaşacağını söyler. Böylece İskender ve Hızır arasındaki konuşma tamamlanır. Son kısım eserde şöyle verilmiştir:

Bu hilâfet emri oldukda tamâm

*Baňa Őerh it n'olusardur bu nizâm
Didi Hızr İskender'e iy nîk-nâm
Çün hilâfet müddeti ola tamâm
Kalmaya 'âlemde resm-i saltanat
Ser-be-ser yir yüzi tola Şeytanat
Begler içinde riyâset kalmaya
Hem selâtünde siyâset kalmaya
Olup envâ'-ı fesâdât âşkâr
Zulm ile tola ta'addî her diyâr
'Âlim olan kişiler bî-râh ola
Hakk'ı koyup gideler bâtil yola
Ola âdem sîreti hıkd u hased
Mekr ile tezvîr ü hîle hûy-ı bed
Kalmaya hergiz emânetden nişân
Tola hırs ile hıyânet bu cihân
Zayi' ola ol zamânda her hukûk
Vâlideyne ide evlâdı 'ukûk
Sanasın oldu kıyâmet âşkâr
Kim görenler dir bugünden el-firâr (7485-7494)*

3.7. Felsefi, Ontolojik ve Kozmolojik Unsurlar

İskendernâme'de âlemin var oluşu ve esas maddesi, gök cisimleri ve özellikleri, madenler, insanın yaratılışı, vücudun özellikleri, ruh, beden ve nefis, rüyaların nasıl meydana geldiği ve çeşitleri, yaratıcı, hakikat, vacip, mümkün, kadim, hâdis, rub'-ı meskûn ve bölümleri gibi felsefeye ve varlığa ait konularda da bilgiler verilir. Eserin dünya tarihi kısmında Ferîdûn'dan söz edilirken onun zamanında kimya, tıp, tabir, nücüm gibi birçok ilmin ortaya çıkışından ve bu arada "hikmet" in de o zamanlarda geliştiğinden bahsedilir. Şairin dediğine göre hakimler, hikmeti belli başlıklar ve bölümler hâlinde yazmışlardır:

*Ol zamânda buldı hikmet fer'-i asl
Yazuban kıldılar aña bâb u fasl (5578)*

Şairin *İskendernâme*'de bu konulara dair anlattıkları on bir başlık hâlinde aşağıda verilmiştir.

1. İskender'in Hakimlerden "Hakk" ı Sorması: İskender tahta çıkınca ilk iş olarak ülkesinin fazilet sahibi hakimlerini toplar ve onlardan "Hakk'ı söylemelerini" ister. Aristo, Hakk'ın ilmini kimsenin bilemeyeceğini anlatır. Bukrât da aynı Őeyleri tekrarlar, İlâh'ı ve yarattıklarını ancak yine kendisinin bileceğini ifade eder. Eflâtûn, Hakk'ın benzerinin olmadığını, insanları ve cinleri onun yarattığını söyler. Sokrât ise Allah'ın bir

olduğunu ve levh-i mahfuzda insanı tasvir ettiğini anlatır. Bu dört hakimden sonra Hızır söze başlar ve dünyada ne kadar varlık varsa hepsininin sonradan yaratıldığını, Kadîm olanın Hak olduğunu, önce âlemi sonra Âdem'i yarattığını ve hakikatin bu olduğunu söyler:

*Evveli budur ki Hakk'ı söyleñüz
Bu su'âlüm cehd idüp hall eyleñüz
Bildüm anı Hakk'a vâcibdür viücûd
Cümle mahlûkât ider aña sücûd
Baña hem söyleñ hakîkat nicedür
Evliyâ içre tarîkat nicedür
Der-Cevâb-ı Aristû
Bes Aristû didi iy şâh-ı cihân
Ten dürür 'âlem tapuñdur aña cân
Kimse Hakk'uñ 'ilmini fehmi idemez
Biñ yararsa bir kılı vehmi idemez
Añlamaz hâdis nice olur kadîm
Nitekim bilmez müsâfirden mukîm
Cevâb-ı Bukrât
Didi Bukrât-ı hakîm iy pâdşâh
Bunuñ aslını bilmeye illâ İlâh
Kimsene bilmez hakîkat ol bilür
Her ne kim halk itdiyise Hak bilür
Vâhid ü Kahhâr'dur Hayy u 'Alîm
Kâdir ü Hallâk'dur Ferd ü Halîm
Cevâb-ı Eflâtûn
Didi Eflâtûn Hak'uñ mânendi yok
Emrinüñ çün ü çirâ vü çendi yok
İns ü cinni halk idüpdür bî-şümâr
Kendüyi tâ kim bileler âşkâr
Çünkü hayrândur sıfâtında 'ukûl
Zâtınuñ idrâkine ola mu yol
Cevâb-ı Sokrât
Didi soñra böyle Sokrât-ı hakîm
Bir dürür Allâh Hallâk u 'Alîm
Cümle levhi üzre tahrîr eyledi
Sûret-i insânı tasvîr eyledi
Dâyimâ Hakk'a tevekkül eylegil
Bâtılı terk eyleyüp hak söylegil
Cevâb-ı Hızır 'Aleyhi's-selâm
Hızır ayıtdı şâha ol dem iy hümmâm
Sözlerüñ tahkîki budur bil tamâm
Her ne var ise mürekkeb ger basît
İşbu dünyâ merkezinden tâ muhîm
Küllî a'râz u cevâhir iy hakîm*

*Cümle hâdisdür hemân oldur Kadîm
Ser-be-ser evvel yaratdı 'âlemi
Âhîrinde halk idüpdür Âdem'i
Mâdde vü medde ne hâcetdür misâl
Kim yaratdı dünye[y]i ol Zü'l-celâl
Kudretinden oldu bu 'âlem tamâm
Fazlıyla buldı nazm u intizâm
'Âlemi pinhân iken kıldı 'ayân
Bu sözüüm tahkîk dürür bellü beyân
Cümle 'âlem mümkün ol vâcib dürür
Kamu eşyâ fâni ol gâlib dürür
Bes gerekdür bilesin Hak varlığın
Dahi tasdîk eylesin birliğin
Sânî' olmaya iki çün bir dür[ür]
İki sanan belki bî-tedbîr dür[ür]
Kâdir ü Hayy u Samed'dür hem Kerîm
Hâlk u Ferd ü Ehad'dür hem Rahîm
Hem hafıyyâta 'Alîm oldur Basîr
Cümle eşyâ cünbişindendür Habîr
Evvel ü âhîr kamusı ol durur
Bâtın u zâhir kamusı ol durur (639-666)*

2. Âlemin ve Âdem'in Yaratılışı, Gök Cisimleri: İskender, Hint şahı Keyd tarafından kendisine hediye edilen feylesofa âlemin nasıl yaratıldığını, ilk vücut bulan şeyin ne olduğunu sorar. Feylesof bu ilmi ancak Allah'ın bildiğini, peygamberler vasıtasıyla da insanlara öğretildiğini söyler ve bir silsile dâhilinde vücut bulan ne varsa hepsini anlatmaya başlar. Buna göre Allah önce benzersiz olan "akıl" cevherini yaratmıştır. Bundan sonra "mevcûd-ı sâni/ma'lûl-ı evvel", "nefs-i küllî", "heyûlâ", felekler, sabiteler ve burçlar var edilmiştir. Eserde bunlar şöyle anlatılır:

*Didi evvel günde Hallâk u Kadîr
Bir güher halk itdi bî-misl ü nazîr
Evvel-i mahlûkdur [kim] adı 'akl
Buña şâhiddür kamu menkûl ü nakl
Gevher-i pâkîze rûhânî basît
Cümle eşyâ sûretin olmuş muhît
Bir güher andan dahi peydâ olur
Lâ-cerem mevcûd-ı sâni ol olur
Adına ma'lûl-ı evvel de dinür
Bir vücûda ol dahi bâ'is olur
Nefs-i küllî dirler anuñ adına
Oldı bâ'is bu dahi îcâdına
Adına anuñ heyûlâ didiler
Cümle eşyâyı hem andan kıldılar*

*Sûrete zamm oldu çün buldı cihât
 Adı cism oldu anuñ buldı sebât
 'Âlem ü eflâk ü erkân ser-be-ser
 Buldı andan cümle eşkâl ü suver
 Evvel oldu atlası çarhuñ bedîd
 Dirler ehl-i şer' aña 'arş-ı mecîd
 Mihr ile mâhı hem oldur döndüren
 Giceyile gündüzi oldur kılan
 Gice vü gündüzde ol bir devr ider
 Döndügince 'ömrdür turmaz gider
 Çünki bu diünyâ kılur dâyim güzer
 Sen anuñ meylini göñülden gider
 Bir felek andan dahi bulur zuhûr
 Kim sevâbit kamusı anda olur
 Bu felek olmışdur on iki kısım
 Burc her biri dinildi bir isim
 Bir Hamel [ü] biri Sevr Cevzâ'yıla
 Dahi Seretân Esed'dür Sünbüle
 Bir dahi Mîzân u 'Akreb Kavs hem
 Cedy ü Delv ü Hût'dur bî-bîş ü kem
 On iki burcı d'otuz kısım itdiler
 Anları taksîm idiüp ad virdiler
 Bu güneş kim rûz u şeb gelür gider
 Her birin bir günd'olaruñ kat' ider
 Kimisi iner kimi kılur 'urûc
 Adı anuñ Kürsi vü Zâtü'l-burûc
 Ol yigirmi dört biñ yılda tamâm
 Bir kez ider devrini dönüüp müdâm (2411-2431)*

Hintli hakim bu bilgilerin ardından yedi gezegeni anlatmaya başlar. Anlattığına göre Zühal yıldızı yedinci, Müşterî altıncı, Mirrîh beşinci, Güneş dördüncü, Zühre-i zehrâ üçüncü, Utârid ikinci ve Kamer birinci gezegende yer almaktadır. Şair ardından abâ (dokuz felek) ve ümmehâtı (hava, ateş, toprak ve sudan oluşan dört unsur) anlatır ve bunlardan madenler, hayvanlar ve bitkilerin var edildiğini söyler. En son vücuda gelen ise Âdem'dir. Âdem balçıktan yaratılmış, sonra ona ruh üflenmiş ve melekler secde etmiştir. Onun çamurunda dört muhalif nesne vardır. Şair, Âdem'in yaratılışından kıyametin kopmasına kadarki hayatını şöyle anlatır:

*Kamudan soñra bulup Âdem vücûd
 Kıldılar aña melâyik hep sücûd
 Âdem'i halk itdi aslın kıldı tîn
 Dört muhâlîf nesneden kıldı 'acîn
 Aña hammertü didi tekrîm için
 Nefh-i rûh itdüüm didi ta'zîm için*

Buldu ol teşrîf ile gamdan halâs
Nefh-i rûh olduğu birle oldu hâs
Virdi saykal sâf olup çün âyine
Âyine oldu Hak'a her âyine
Buldu Hakk'uñ feyz'ile cânı sürûr
Cûd ile oldu vücûdı külli nûr
Rûhunu 'ışk ile dem-sâz eyledi
Ol sebebden 'arşa pervâz eyledi
Âdem için 'alleme'l-esmâ didi
Hem anuñ şânında kerremnâ didi
Aña Hak cûd idüben virdi 'ilim
Hem tevâzu' birle in'âm itdi hilm
Nutm ile zâtın mükerrem eyledi
'Akl ile şânın mu'azzam eyledi
Zâhir oldu göñline tevhîd-i Hak
Bildirdi hem âhir nedür temcîd-i Hak
Gerçi anuñ aslını hâk eyledi
Menzilin bâlâ-yı eflâk eyledi
Vahy ilhâm itdi gönderdi kitâb
Aña bildürdi hatâyıla savâb
Cümle masnû'âta oldu câmi' ol
Mazhar-ı Hakk oldu feyz-i sâni' ol
Aña ahkâmını ta'lîm eyledi
Hayr u şerri cümle tefhîm eyledi
Çünkü ta'zîm ile 'adlin bildiler
Yir yüzün lâ-büd 'imâret kıldılar
Hem gine gönderdi içinde resûl
Bunlara göstermek için togru yol
Sâ'at irişince dâyim feyz ire
Bu cihân ol vakte dek sâbir tura
Çünkü hilkatden murâd ola tamâm
Kalmaya efrâd-ı insân bi't-tamâm
Soñra İsrâfîl idincek nefh-i sûr
Dirile emvât ola ba's ü nüşûr
Her kişi bir şekl ile ide zuhûr
Anasından ide oğlanlar nüfûr
Bula a'mâli cezâsın her kişi
Hayr eger şer her ne kıldı'sa işi (2458-2479)

Eserin dünya tarihi kısmında Keyûmers anlatılırken ilk insan konusunda İran mitolojisine ait ilginç bir bilgi de yer alır. Bir rivayete göre Keyûmers, Âdem'in öz oğludur, anası Havvâ'dır. Bazıları ise onun yerde biten ota nefis ve ruh verilmesiyle hayat bulduğunu söyler. Bir rivayete göre ise ilk insan Keyûmers'tir ve yeryüzüne Âdem gelmeden önce o gelmiştir. O zamanlarda büyük bir tufan olmuş, halk kırılmış,

Keyûmers yüksek bir dağda mağaraya sığınarak kurtulmuş, Âdem'in vücut bulmasından sonra tekrar ortaya çıkmıştır. Âdem nesline yardım eden Keyûmers, daha sonra onlara padişah olmuştur. Şair bu konuyu şöyle anlatır:

*Didi Eflâtûn ki bu dünyâyâ şâh
Evvel olmuşdur Keyûmers pâdşâh
Olmadı şâh olduğunda ihtilâf
İtdiler şânında lîkin çok hilâf
Ba'zı didi Âdem'üñ öz oğludur
Anası Havvâ'dur Âdem sulbidür
Ba'zı dir yirden bitüpdür çok nebât
Soñra buldı nefis u rûh ile hayât
Ba'zısı aydur ki Âdem gelmedin
Yir yüzinde nesli zâhir olmadın
Bundan öñdin nice yıl Perverdgâr
Eyleyüp kudretlerini âşkâr
Hak bir âdem dahi halk itmiş idi
Anları Tûfân ile kırmış idi
Bu Keyûmers anlaruñ aslıydı
Evvel olan âdemüñ nesliyidi
Hışm-ı Tûfân olıcak kaçmış idi
Çıkuban bir taga kurtulmuş idi
Anda bir gârı idinmişdi makâm
Rabb'ine eylerdi tâ'at subh u şâm
Çünkü bu Âdem yaradıldı 'ayân
Üreyüp evlâd ile toldı cihân
Bunlara geldi ulaşdı kıldı rây
Ket-hüdâ oldu bulara reh-nümây
Bunları her işden âgâh itdi ol
İçlerinde 'âkıbet şâh oldu ol (5374-5386)*

Feylesof, âlemin ve Âdem'in yaratılışına dair sözlerini bitirince İskender ona tahsin eder, aferin der. Bu defa ondan gök cisimlerinin buldukları feleklerle bizzat kendilerinin büyüklükleri ve hacimlerine dair malumat ister. Hakim de Yerküre, Ateşküre, Kamer, Utârid, Zühre, Âftâb, Mirrîh, Müşterî, Zühal, burçlar ve kevâkib-i sâbitenin bu özelliklerini ayrı ayrı anlatır. Örneğin şair Ay'ın feleğine (yörüngesine) ve cirmine (hacmine) dair miktarları şöyle verir:

*Der-Beyân-ı Mikdâr-ı Felek-i Kamer
Ol felek kim anda devr eyler Kamer
Otuz üç biñdür anuñ 'arzı meger
Dahi yüz on biñ dürür ferseng ile
Bildiler bu hikmeti ferheng ile
Der-Beyân-ı Mikdâr-ı Cirm-i Kamer*

*Ger sorarsañ cirmi anuñ nicedür
Yirüñ altmış bahşidan birincedür
Cirmi anuñ geh tolu gâh incedür
Didi kim sözler kamu yirinedür (2509-2512)*

Eserde bu kısımdan sonra "Der-Beyân-ı Şerh-i Su'ûd u Nuhûs-ı Seyyârât" başlığı altında yıldızların "su'ûd" ve "nuhûs" (uğurlu ve uğursuz) oluşlarına dair bilgiler yer alır. Örneğin Zühal "nahs-ı ekber" (en büyük uğursuzluk), Müşterî ise "sa'd-ı ekber" (en büyük uğur) olarak bilinir. Konuyla ilgili beyitler eserde şöyledir:

*Didi şâhâ nahs-ı ekberdür Zühal
Kim kamudan yücedür aña mahal
Anuñ için nahs-perverdür felek
Hâli rûşendür ne hâcet biz dimek
Bil hakikat kim bu dünyâ rif'ati
Âhîret dârınuñ olur mihneti
Sa'd-ı ekberdür muhakkak Müşterî
Didiler Mirrîh'e nahsuñ asgarı
Kamusınuñ sa'dı Hurşîd-i 'ayân
Sa'd-ı asgar Zühre'dür ender-miyân
Gözlemez hergiz 'Utârid kabl ü ba'd
Nahs ile nahs olur u sa'd ile sa'd
Bes Zühal altında cây-ı Müşterî
Her nuhûsetden olupdur ol berî
Oldı Mirrîh esfelinde Âftâb
Tâ kim anuñ şerrine ola hicâb
Esfel oldı çün 'Utârid'den Kamer
Tâ kim az ire nuhûsetden eser
Sâni'üñ hikmetlerine kıl nazar
Kudretin gör kim ne hoş âsâr ider (2563-2572)*

İskender bunları da dinledikten sonra hakimden sabit yıldızları anlatmasını ister. Hakimin verdiği bilgilere göre bunların sayısı bin yirmi ikidir, kırk sekiz surette görünürler. Burçları ve yıldızları gözleyip isimlendirenler onlara birer hayvan ismi vermişlerdir. Kuzeydekilerin sayısı 360'tır ancak görünüşte 21 tanedir ve şunlardır: Dübb-i Asgar, Dübb-i Ekber, Tinnîn, Kaygârûs, Gûl, İklîl-i Şimâl, Cânî, Nesr-i Vâki, Decâce, Nesr-i Tâ'ir, Re's-i Gûl, Ayyûk, Sûret-i Silyâk, Ukâb, Zâtü'l-kürsî, Zü'l-kitfeyn, Sehm, Hayye, Feres, Re's-i Feres, Müselles. Hakim güneydekilerin gerçekte 316, surette ise 16 olduğunu söyler ancak Faktîs, Habbâr, Erneb, Segvâr, Hût-ı Cenûbî ve Hayye olmak üzere sadece altısını sayar. Ardından Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Seretân (Yengeç), Esed (Arslan), Sünbüle (Başak), Mîzân (Terazi), Akreb (Akrep), Kavs (Yay),

Cedy (Oğlak), Delv (Kova) ve Hût (Balık) burçlarındaki yıldız sayılarını verir. Burada Cevzâ (İkizler) unutulmuştur:

*Şems yolında üç yüz ü kırk altı var
On iki sûretde eylersek şümâr
Var Hamel'de on sekiz yıldız yakîn
Sevr'de kırk dört didiler hemîn
Var Seretân'da hem on bir biñ 'aded
Var otuz biş anda k'adıdur Esed
Otuz üç kevkeb olupdur Sünbüle
Var durur Mîzân'da otuz biş bile
Var yigirmi dördü 'Akreb'de tamâm
Var otuz biş Kavs'da iy şâd-kâm
Cedy'de vardur yigirm'ile sekiz
Delv'de var kırk iki key bilesiz
Hût'da vardur otuz sekiz tamâm
Bu ne kudretdür k'ider Rabbü'l-enâm (2587-2594)*

Burçlardan sonraki konu devirlerdir. Hakim'in anlattığına göre Devr-i A'zam, Devr-i Ekber, Devr-i Evsat ve Devr-i Asgar olmak üzere edvar dörttür. İskender, Hintli hakime son olarak cihanın yaratılmasından bu yana ne kadar süre geçtiğini sorar. Hakim bunu Hz. Mûsâ'nın da bilmek istediğini söyler ve bir hikâye anlatır. Hikâyeye göre Allah yeryüzünü göğe kadar hardal tanesiyle doldurur, sonra yarattığı bir kuş önce hardaldan yılda bir adet, sonra on yılda bir adet yer ve nihayet hardal tükenir. Feylesof buradan bir kıyaslama yaparak cihanın yaratılmasından bu yana ne kadar çok zaman geçtiğini anlatmaya çalışır. Bu kısım eserde şöyledir:

*Feylesûfa didi şeh iy merd-i kâr
Çün saña 'ilm-i felekdür âşkâr
Bu cihânı halk idelden Kirdgâr
Kaç yıl olmuşdur beniüm'çün kıl şümâr
Şâha didi ol hakîm iy şehryâr
Sıgmaya bu işlere hergiz şümâr
Bunu bilmek istedi Hak'dan Kelîm
Didi Mûsâ'ye cevâbında Kerîm
Göge degin yir yüzini ben kamu
İtmiş idüm hardal ile toptolu
Ba'dehû bir kuş yaratdum bilesin
Yirdi her yılda anuñ bir dânesin
Bildi dâne dükenince öldüğün
Birini on yılda yir oldu hemîn
Dâyim ölüm korkusundan aç idi
Gice gündüz dâneye muhtâc idi
'Âkıbet yiyüp düketdi dâne[y]i*

Öldi soñra terk idüp bu hâne[y]i
Gel kıyâs eyle bu sözden tut hisâb
İşine sızamaz Hak'uñ hergiz hisâb (2607-2616)

3. Ay'ın Hâlleri ve Gezegenler: Eserde anlatıldığına göre şair mübarek bir gecede sevgilisiyle konuşmaktadır. Sevgilisi ona ayın bazen hilal bazen bedr olmasının sebebini sorar. O da ayın nurunu güneşten aldığıını, asıl nur kaynağının güneş olduğunu, ay ve güneşin birbirine yaklaşp uzaklaşmasına göre ayın azalıp eksildiğini söyler ve bütün her şeyin Hak'tan vücuda geldiğini anlatır. Bu kısımlar eserde şöyledir:

Didüm iy zülfi benefşe haddi gül
'Ârızîdür nûr-ı meh zâtî degül
Didiler eflâkı idenler kıyâs
Ay ider nûrı güneşden iktibâs
Nûrını bildüñ çün âherden gelür
Ol sebedendür kim artar eksilür
Ol kadar kim ay gün[eş]den dūr olur
Ol zamânda cirm-i meh pür-nûr olur
Ol kadar kim mâh ola mihre karîb
Nâkıs olur nûrı ol dem key 'acîb
Zâhirâ ayuñ görünür gerçi nûr
Âftâbuñdur velî ma'nîde nûr
Nitekim bu ay güneşden nûr alur
Nûrı zâhir kendüsi mahfî kalur
Bu cihânuñ dahi varlığı 'ayân
Hak'dan olmuşdur kamudan Hak nihân
Cümle eşyâ andan almışdur vücûd
Fazlı kılmışdur cihâna feyz-i cûd
Bil mukarrer evvel oldur âhir ol
İtme şübhe bâtın oldur zâhir ol (4712-4721)

Şair, sevgilisiyle konuşmaya ve sorduğu sorulara cevap vermeye devam eder. Burada Utârid, Zühre, Mirrîh, Müşterî ve Zühal gezegenlerinin özelliklerinden söz edilir. Utârid feleklerin kâtibi, Zühre yedi yıldızın fettanı, Mirrîh celladı, Müşterî adalet dağıtıcısı, Zühal ise yedinci göğün hâkimidir ve hendese ilminde kemal sahibidir. Bir örnek olması bakımından Mirrîh'le ilgili bilgiler şöyle verilir:

Su'âl ez-Mirrîh
Soñra geldi bir saru hûn-h'âr merd
Kim işi zulm idi hısm ile neberd
Gürzinüñ darbu iderdi kûhu kâh
Döymez idi tîgine seng-i siyâh
Görüüp anı didi bu merd-i 'acîb
Ne kişidür görünür gâyet mehîb

Cevâb-ı Su'âl
Didüm ol kan dökücü hûnî budur
Seb'anuñ cellâdı hem dûnı budur
Geld'anuñ ardınca bir dâna-yı kâr
K'olmuş aña cümle pinhân âşkâr (4746-4750)

4. Kırânlar: *İskendernâme*'de, iki gezegenin bir burçta birleşmesi anlamına gelen "kırân" ve bunların sonuçları hakkında da bilgi verilir. Gezegenlerden Müşterî ve Zühâl'in kırân etmesi eserde iki yerde anılır. İlkinde Hint şahı Keyd, muabbir Mihrân'a gördüğü rüyanın tabirini yaptırır ve Mihrân ona Rûm'dan çıkıp şarkı ve garbı ele geçirecek hükümdarı anlatır. Bu hükümdarın ortaya çıkması Müşterî ve Zühâl gezegenlerinin otuz yılda meydana gelen kırânıyla olacaktır. Mihrân'ın bu konudaki açıklaması ve Keyd'e nasihati şöyledir:

Her otuz yılda muhakkak bil 'ayân
Müşterî'yile Zuhâl eyler kırân
Kankı burcda k'ideler anlar kırân
Zâhir olur bir 'aceb sâhib-kırân
Yitişür âfâka hükmi ser-be-ser
Hükminiñ tahtında olur bahr u ber
Hem murâdınca döner dâyim felek
Nusret ider aña göklerde melek
Ol çerâğı kim anı Yezdân yaka
Aña yuf diyen sakalını yaka
Aña kul ol kim sa'âdet bulasın
Hizmetinde tur ki devlet bulasın (2096-2101)

Bu konu eserin dünya tarihi kısmında da işlenir. İskender, Eflâtûn'dan gökte meydana gelen kırânların ahvalini, fitnenin ve iyi işlerin hangilerinden ortaya çıktığını ve kendisinden önce bu âleme hükmeden padişahları öğrenmek ister. Bunun üzerine Eflâtûn, önce kırânın ne olduğunu açıklar, ardından dünya tarihini anlatmaya başlar. Eflâtûn'un verdiği bilgilere göre yirmi yılda bir (bu rakam daha önce 30 olarak verilmiştir) Müşterî ile Zühâl kırân ederler. Bu kırân tesiriyle zaman ulu bir fitne meydana getirir. 12 burçta bu hadise tekrarlanır ve böylece 240 yıl geçer. Bu süre sonunda dünyaya bir "sâhib-kırân" gelir. O, vardığı her yeri fetheder, kimse ona karşı koyamaz. Bu 240 yıl dört defa tekrar ettiğinde 960 yıl yapar ki bunun sonucunda dünyada büyük bir hadise olur ve uçtan uca bütün halk korkuya kapılır. Dünya baştan başa değişir, düzen bozulur. Şair bu kısımları "Su'âl-kerden-i İskender be-Eflâtûn ez-Ahvâl-i Kırânât" başlığı altında şöyle anlatır:

Şâh oturmuş idi bir gün şâd-kâm
Taht-ı zerrîn üzre tutup elde câm
Didi Eflâtûn'a iy dâna-yı kâr
Kim saña her gayb olupdur âşkâr
Bu kırânlar kim olur gökde 'ayân
Eyle ahvâlin baña bir bir beyân
Kankısından fitne vü âşûb olur
Kankısından hâli dehriñ hûb olur
Nice evzâ' olıardur âşkâr
Nice şekle giriserdür rûzgâr
Çünkü Eflâtûn işitdi şeh sözün
Döndürüp ta'zîm ile şâha yüzün
Çün yigirmi yıl kıla devr âsmân
Müşterî ile Zühal ide kırân
Ol kırân te'sîriyle rûzgâr
İdiser bir ulu fitne âşkâr
Bu on iki burcda anlar 'ayân
Her birinde ideler çün bir kırân
K'ol iki yüz kırk yıl içinde olur
Bir kişi sâhib-kırân olup gelür
Nireye varsa alur şehir ü diyâr
Kimsene itmez anuñla kâr-zâr
Dört kez olsa ol burûc üzre kırân
Kim tokuz yüz altmış olur ol 'ayân
Dünyede bir vâkı'a kopar 'azîm
K'ola uçdan uca kamu halka bîm
Dünyeniñ işi kamu tagyîr olur
Nice dürlü rây ile tedbîr olur
Nesh olur edyân şerâyi' bozılır
Anda çok dürlü havâdisler olur (5350-5364)

5. Rub'-ı Meskûn, Yedi İklim: "Rub'-ı meskûn" ve "yedi iklim" konusuna çalışmanın "Mekân" kısmında değinilmişti. Konuyu ilgilendirdiği kadarıyla burada da kısaca bu iki kavramdan söz edilecektir. Eserde verilen bilgilere göre eski hesap ehli bütün unsurlardan küçük olan dünyanın dört bölümden oluştuğunu, bunlardan sadece birinin mamur, geri kalan üçünün harap olduğunu söyler. Dünyanın mamur kısmı yedi iklimden oluşur. Bu iklimlerin her biri maşrıktan başlar ve mağribe kadar uzanır. İnsanların yaşadıkları yer de burasıdır. *İskendernâme*'de ayrıca beş büyük denizden de söz edilir. Bunlar Bahr-ı Beytar, Bahr-ı Hind, Bahr-ı Kulzüm, Deryâ-yı Çîn ve Bahr-ı Rûm'dur. Bu büyük denizlerin hepsi Bahr-ı Okyânûs'tan (Bahr-ı Muhît, Bahr-ı A'zam) çıkar ve yine ona dökülür. Bahr-ı Okyânûs'ta bazıları dağlarla, bazıları vadilerle kaplı sayısız ada vardır.

6. Rüyalar ve Çeşitleri: *İskendernâme*'de rüyaların mahiyeti ve çeşitleri üzerinde de durulur. İskender'in gördüğü bir rüya vesilesiyle Eflâtûn bu konuda bilgi verir. Anlattığına göre rüyalar "kâzib" ve "sâdık" olmak üzere iki türdür. Kâzib olanlar da üç kısma ayrılır. Bu tür rüyalar hayale ve hastalık hâlindeki sanrılara dayandığından değerleri yoktur ve tabir edilmezler. Bunlara "adgâs u ahlâm" (karışık rüyalar) denilir. Sâdık olanlar ise doğru ve hak rüyalarıdır. Vahiy ve ilhamın aslı bu tür rüyalara dayanır. Eserde rüyalar ve çeşitleri şöyle anlatılır:

*Didi evvel ol hakîm-i kâr-dân
H'âb iki dürlüdür iy şâh-ı cihân
Biri kâzib birisi sâdık durur
Sâdıkı cân sem'ine lâyıık durur
Kâzibi üç nev' olur itme gümân
İdeyin her birisin şâha beyân
Biri budur göz neye kılssa nazar
Her ne kim görürse eşkâl ü suver
Kendüde tasvîr ider ol dem hayâl
Sanasın tahrîr ider hatt u misâl
Gelüben ol hinde hiss-i müşterek
Alur ol sûretleri bî-reyb ü şek
Cümlesini kendüde tasvîr ider
Zabt idüp her birini tedbîr ider
Âdemî uyhuya varsa ol havâs
Kamusı ol demde bulur ihtibâs
Bes gelüp ol demde nefsi-i nâtika
And'olan sûretlere cümle baka
Her birin ol arada idrâk ide
Kamunuñ ahvâlini bilüp gide
Bu durur ikinci kısmı iy hümmâm
Fikr ider bir nesne[y]i âdem müdâm
Sûretin tasvîr idüp anuñ hayâl
Nakş ider levhinde anuñ'çün misâl
Müşterek ol nakşı çün anda görür
Sûretini kendüde hâzır kılur
Ol sebebdendür bu rü'yâ geldiği
Sevdügin kişi düşünde gördüğü
Ol durur üçüncisi kim bu mizâc
Süst olup fikr ide tedbîr-i 'ilâc
Levha dahi ide andan inkisâr
Dürlü dürlü sûret ola âşkâr
Sûret-i ahlât olur ol görinen
Hilt-ı gâlib her ne olsa der-beden
Ger harâret gâlib ise bî-gümân
Görünüür saru kızıl öd ile kan*

Ger bürûdet gâlib ola âşkâr
Dûd u zulmet görinür yağmur u kar
Mâr u mûr emsâli çoğ olur 'ayân
Eyleme bu sözlere şekk ü gümân
Bu üçüñ ta'bîri yokdur iy hümmâm
Bunlara adgâs u ahlâm oldu nâm
Ol ki sâdikdur anı da diyeyin
Niçedür evsâfını şerh ideyin
Nefs-i kül kim cümle eşyâ aslıdur
Cümlesi envâ'dur ol faslıdur
Levh-i mahfûz oldu bu asla 'alem
'Akl-ı külle nitekim dirler kalem
Pâk ü sâfidür münevver pür-ziyâ
Sanasın âyîne-i gîfî-nümâ
Her havâdis kim olupdur olısar
Bunda olur müntakış cümle suver
Nefs-i cüz'î fer'idür ol cevherüñ
Katre vü deryâ misâli bunlaruñ
Fer' asla 'âkıbet vâsıl olur
Anda olan bunda da hâsıl olur
Dâyimâ bu hâle mâni'dür beden
Hâli cismüñ bir beliyât u mihen
Gerçi bu âyîne pâk ü sâfidür
Dünyenüñ âlâmı anuñ pâsıdur
Bu beden uyhuda iken gâh gâh
'Âlem-i tecrîde bulur nefis râh
Çünkü fırsat bula ref' ola nikâb
'Âlem-i asla ulaşur bî-hicâb
Tâ kıyâmet her ne kim vardur guyûb
Yazmış idi anda 'Allâmü'l-guyûb
Nefs-i cüz'î şeklin anuñ ahz ider
Kudreti ol nakşı levhinde yazar
Görüp anı nakş ider andan hayâl
Andan alur müşterek dahi misâl
Ger bu vech ile görürseñ sen de h'âb
Gördüğüñ rü'yâ-yı hakdur hem savâb
Vahy [ü] ilhâmuñ dahi aslı budur
Enbiyânuñ Hakk ile vaslı budur
Ekseri halkuñ görürler h'âbda
Enbiyâ her demde feth-i bâbda
Enbiyâya evliyâya bu makâm
Hâsıl olur bunlara zevk-ı tamâm
Derk ider gaybı bular bîdâr iken
H'âb mestî gelmedin hüşyâr iken
Çünkü bu aksâmı tefsîr eyledi
Döndi h'âb-ı şâhı ta'bîr eyledi (964-1004)

7. İnsan ve İnsan Vücudu: *İskendernâme*'nin 2706-3024. beyitleri arası bu konuya ayrılmıştır. "Su'âl-i İskender ez-Hakikat-i İnsân" başlığıyla başlayan bu kısım insan vücuduna dair o zamanın düşüncesini yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir. Burada anlatıldığına göre İskender, Hintli feylesofu imtihan ettikten sonra bu defa Hintli tabibi çağırır ve ona tıp ilmine dair sorular sorar:

*Didi evvel âdemî kimdür yakîn
Baña vasf it gönlüme virüp yakîn
Ser-be-ser şerh it anuñ terkîbini
Niçe kılmişlar durur tertîbini
Niçe bağlandı bu resme bu tılsım
Niçe vaz' olundu hem buña isim
Baña bir bir bunu tafsîl eylegil
Cânuma sırr-ı derûndan söylegil (2706-2709)*

Tabip bunun üzerine İskender'e kişinin kendisini bilmesi için Hâlık'ı, Hâlık'ı bilmesi için de kendisini bilmesi gerektiğini söyler. Cismin aslının toprak olduğunu, can ve tenin bir araya geldiğini ve adına "insan" dendiğini anlatır. Bedenin kabuk, canın da dimağ olduğunu söyler. Ardından insan bedeninin nelerden oluştuğunu sayar. Buna göre beden topraktan ve içi karanlıktır. Balgam, safra, sevda, kan, kemik, et, sinir, damar, deri ve kıkırdaktan oluşur. Bunlar "Der-Beyân-ı Hâl-i Cism-i Âdemî" başlığı altında şöyle sıralanır:

*Diyeyin saña bu cism ahvâlini
İdeyin tafsîl kıl ü kâlini
Bir güherdür cism hâkî vü sakîl
Toludur zulmât ile hôr u zelîl
Balgam u safrâ vü sevdâ kan durur
'Azmdür lahm ile sanma cân durur
Dahi evtâr u ribâtât-ı 'aceb
Hem 'urûk u cild ü gudrûf u 'asab (2756-2759)*

İnsan vücudunun yapısı biraz daha ileride ayrıntılı olarak açıklanır. Anlatılanlara göre bir şehre benzeyen beden binası dört unsur üzerine kuruludur. Tabip vücudun yapısını ve organları temsilî olarak şöyle anlatır:

*Diyeyin cismüñ saña terkîbini
Niçe düzilmiş dürür tertîbini
Gûyiyâ bir şehrdür re'sen-be-râs
Çâr 'unsur aña olmuşdur esâs
Kıldı Hakk ahkâm için tokuz güher
Anuñ ile virdi işbu şehre fer
İki yüz ü kırk sekiz düzdi 'amûd*

Anlaruñla oldu muhkem bu vücûd
Yidi yüz yigirmi muhkem bend ile
Kıldı evsâlin dahi muhkem bile
Ortasında kıldı bir çeşme 'ayân
Üç yüz altmış cûydur andan revân
Anda dahi nice tertîb eyledi
Kudretinden nice terkîb eyledi
Anda çok dürlü güherler sakladı
Şehr içinde on hazîne bagladı
Açdı hem on iki kapu anlara
Kapulardan düzdi yol mahzenlere
Eyleyüp anda sekiz üstâd kâr
Kıldılar şehriñ binâsın üstüvâr
Kıldı anda biş kişiyi pâsbân
Her biri sâhib-firâset kâr-dân
Hem aña iki kanat virüp 'ayân
Şeş cihetden yaña eyledi revân
Berkidüp iki 'amûd ile anı
Müntasıb kıldı hevâda ol Ganî
Düzdi üç mahlûkına anda mekân
İns ile cinn ü melekdür gör 'ayân
Bunlara kıldı melekden bir emîr
K'ola bunlar taht-ı hükminde esîr
Şâh olup bunda imâret eyleye
Bunlara 'adl ü siyâset eyleye
İşbu şehri kim saña vasf eyledüm
Ser-be-ser tafsîliyile söyledüm (2780-2796)

Bu bilgilerden sonra da remizlerin neleri karşıladığı anlatılır. Buna göre dokuz "cevher" ilik, kemik, damar, et, kan, deri, sinir, yağ ve kıldır. İki yüz kırk sekiz "amûd" vücuttaki kemiklerdir. Yedi yüz yirmi "bend" ise sinirlerdir. "Çeşme" denilen ciğerdir, suyu da kandır. Üç yüz altmış "cûy" damarların sayısıdır. On "hazine" dimağ, yürek, ciğer, bağırsaklar, dalak, safra, mide, böbrek, mesane, onikiparmak bağırsağıdır. On iki "kapı" iki kulak, iki göz, bir ağız, iki burun, iki meme, bir göbek, iki de avret mahallidir. Sekiz "üstâd" câzibe, mâsike, hâzıme, dâfi'a, gâdiye, nâmiye, musavvire ve müvellidedir. Beş "pasban" tat alma, koklama, dokunma, işitme ve görme duyularıdır. İki "kanat" iki el, iki "amûd" da iki ayaktır:

Ol tokuz gevher didüğüm bil 'ayân
İlik ü süñük tamardur et ü kan
Hem deriyile siñir yagıla kıl
Her biriniñ yiri vardur bellü bil
Ol iki yüz kırk sekiz dürlü 'amûd

Üstühânlardur kamusı der-vücûd
Yidi yüz yigirmi bendler bil yakîn
Cümlesi anuñ siñirlerdür hemîn
Bu ten eczâsın siñirler ser-be-ser
Birbirine berkidüp muhkem tutar
Ger bulardan birisi olursa kem
'Uzva noxsân irer anda lâ-cerem
Çeşme didügüm cigerdür suyu kan
Kan ile varur bilüñ her 'uzva cân
Bu ne hikmetdür kim itmişdür Kadîm
Bu ne san'atdur ki kılmişdur Hakîm
Hep tamardur üç yüz altmış cûy olan
Kim cigerden çıkup a'zâya varan
On iki kapusın ol şehriñ saña
Eydeyin gûşuñ tutar iseñ baña
İki gûş u iki dîde bir dehân
İki bînî iki sînede 'ayân
Birisi nâf iki de esfelde var
Kim ta'âmuñ fazlası andan çıkar
Ger bulardan birine irse zarar
İrişe ol şehre de lâ-büüd hatar
Didi kim biş pâsbândan bil haber
Zevk u şemm ü lemsdür sem' ü basar
Ol sekiz üstâd ki saña diyeyin
Anlaruñ evsâfını şerh ideyin
Câzibedür mâsike hem hâzîme
Dâfi'adur gâdiye hem nâmiye
Hem musavvire müvellide dahi
Diyeyin ef'âlini diñle ahî
(...)
Ol hazâyinde birisidür dimâg
K'ol mahalde yakılır 'akla çerâg
Bir hazîne dahi olmuşdur yürek
Rûh-ı hayvânî anı bilmek gerek
Ol hazâyinden birisidür ciger
Anda kan mahzûn olur çün sîm ü zer
Oradandur kuvvet-i neşv ü nemâ
Oradadur şehvet-i tu'm u gıdâ
Bir hazîne dahi bil em'â durur
Bir zamân yinen gıdâ anda turur
Bir hazîne dahi olmuşdur tihâl
Mevzi'-i sevdâdur ol her mâh u sâl
Rûdede mahzen dürür sevdâ müdâm
Kim gıdâ andan alur cümle 'izâm
Bir hazîne zehredür bilgil 'ayân
Hilt-ı safrâ anda tutmuşdur mekân

*Oradan az az tamarlara gider
Kim galzini demüñ terkâk ider
Tâ ki tende her yire varı bile
Yürüyüp a'zâlara vara gele
Ol hazâyinden birisi mi'dedür
Yinilen cümle gidâ and'eglenür
Gürde dürür ol hazâyinden biri
Kandan ayrılan suyuñ oldur yiri
Kamu su ol arada mümtâz olur
Ol aradan su mesâneye gelür
Bu hazîne ol mesânedür suya
Kim gelür gürdeden ol sıya sıya
Çıkuban ihlîlden olur revân
Kurtulur sıklinden anuñ cism ü cân
İsneyeyn olur hazâyinden biri
Nutfenüñ peyveste ol durur yiri
İki ayak durur ol iki direk
İki el iki kanat bilmek gerek (2808-2901)*

Bir sonraki konu insan vücudundaki dört unsur, yani "ahlât"tır. Bunlar balgam, safra, sevda ve kandan oluşur. Kendine göre özellikleri olan bu dört unsur vücutta karışık vaziyette bulunur ve bunlar dengeli olursa vücut sağlıklı olur. Aksi takdirde sağlık bozulur. Eserde ahlât şöyle anlatılır:

*Hem didi ahlât için ol zû-fünûn
Balgam u safrâ vü sevdâyıla hûn
Kan hevâ tab'ında olur germ ü ter
Menşe'i hem mevzi'i anuñ ciger
Balgamuñ aslını didi hûn-ı hâm
Serd ü terdür su bigi tab'ı müdâm
Nârveş safrâ mizâcı germ ü huşk
Oldı sevdâ hâk bigi serd ü huşk
İşbu dörd ile mizâc olur dürüst
Mu'tedil olmasa bunlar ola süst (2766-2770)*

İskender tabibe insanın sağlıklı olabilmesi için ne yapması gerektiğini de sorar.

Tabip az yemenin hem sağlık hem de manevi derece için önemini şöyle anlatır:

*Az yimekdür didiler asl-ı 'ilâc
Kim anuñla ten-dürüst olur mizâc
Nefsüñe az vir gidâyı râhat ol
Sihhat-i ecsâma budur togru yol
Her kim az yirse mizâcı sag olur
Çok yimek bil kim yürekde dâg olur
Az yiyen bulur melekler rif'atin
Çok yiyen geyür bahâyim hil'atin*

Çok yimeklîdür kişîye ibtilâ
İrişür andan mizâca çok belâ
Çok yimekten kimsene cân bulmadı
Az yimekten dahi kimse ölmedi
Az yiyen 'Îsî bigi fevka'l-'alâ
Çok yiyen Kârûn gibi tahte's-serâ
Ger olursañ ney gibi hâlî-miyân
Kılasın elhân-ı hûb ile figân
Ger kalem gibi şikem kılsañ tehî
Olasın iklîm-i ma'nînüñ şehi
Ger Hak'ı görmek dilerseñ az yigil
İrmek isterseñ ta'allukdan kesil
Var ehâdis-i nebîde bu sahîh
Vahy ile dinildi 'Îsî'ye sarîh
Açlığa sabr it ki beni göresin
Hem mücerred ol ki baña iresin
Çün tabîbüñ sözlerin gûş itdi şâh
Aña çok mâl u cevâhir virdi şâh (2987-2999)

İskender mizacı sorunca tabip onu da anlatır. Mizac dokuzdur. Bunların sıcak, soğuk, kuru ve ıslak şeklinde vasıfları vardır. Tabip bunları şöyle açıklar:

Sordı şeh kaçdur mizâc u imtizâc
Didi kim tokuzdur aksâm-ı mizâc
Birisi 'adl ile oldı muttasıf
Bâkisi keyfiyyet ile muhtelif
Dördü müfred biri huşk u biri ter
Biri germ ü biri bârid çün hacir
İki keyfiyyetden oldı mü'telif
Dördü terkîb ile oldı muttasıf
Germ-i serd ü germ-i ter düriür yakîn
Dahi serd ü huşk u serd ü ter hemîn
Çünkü eczâdan degüldür mü'telif
Bes tagayyürle olamaz muttasıf
Bunlaruñla key sakın fahr eyleme
Cisme uyup cânuña kahr eyleme (2771-2777)

8. Ruh: Tabibin anlattığına göre ruh hayvani, nefساني ve şehvani olmak üzere üçtür. İnsanın ruhi faaliyetleri "müdrîk" ve "muharrik" olmak üzere iki şekilde zuhur eder. Müdrîk içinde beş duyu, hiss-i müşterek, hayal, vehm, hafıza ve tefekkür kuvveti vardır. Muharrik de iki kısımdır. Bunlardan biriyle faydalı olanlar cezbedilir, faydasızlar defedilir. Birisiyle de azalar hareket ettirilir. Eserde kişinin bunları görüp ibret alması, Hakk'ın büyüklüğünü anlaması gerektiği ifade edilir. Bu kısım eserde şöyle anlatılır:

Biri müdrîk bir muharrikdür be-nâm

Zâhir ü bâtında var bunlar tamâm
Ol ki zâhirdür basardur sem' ile
Zevkdür şemm ile dahi lems ile
Bâtınuñ birisi hiss-i müşterek
Hiss-i zâhirle olupdur müşterek
Her ne kim idrâk ider hüsn-i basar
Müdrîkâtın anı andan ahz ider
Katre k'iner birbirinden munfasıl
Ol sebebden göriniürler muttasıl
Kim basardan gâyib olmadın biri
Râst hiss-i müşterek oldur yiri
Müşterekden dahi olmadın nihân
Biri dahi görinür göze 'ayân
Lâ-cerem kim baksa devr iden yire
Görinür anuñ gözine dâyire
Cümle eşyâ sûretin oldur bilen
Farkını her nesnenüñ oldur kılan
Ag u kara kamu levni ol bilür
Hâkimi cümle havâssuñ ol olur
Başı kim halk eylemişdür Kirdgâr
Üç batın kılmışdur anı kıl şümâr
Batn-ı a'lâsını dirler bî-gümân
Kıldı hiss-i müşterek anı mekân
Savtını eşyânuñ ol idrâk ider
Hâzır olur orada cümle suver
Kısm-ı bâttından ikincisi hayâl
K'anda her mahsûsa bağlanur misâl
Ol dimâg içinde tutmuşdur makâm
Müşterek yanında olur ol müdâm
Her neyi kim müşterek zabt eyleye
Anı virür aña tâ kim saklaya
Kısm-ı bâttından üçüncü vehm olur
Ma'ni-i cüz'îyi dâyim ol bilür
Bugz u hubbı hayr u şerri ol bilür
Lutf u kahrı biliben hükmin kılır
Kamu hayvânlarda vardur bu tamâm
Başuñ orta batnıdur aña makâm
Hâfızadur kısm-ı bâttından biri
Cevf-i ser içindedür anuñ yiri
Vehmiñ idrâk eylediğini tamâm
Ol hazînedârdur saklar müdâm
Kısm-ı hâmisdür tefekkür kuvveti
Kamudan a'lâdur anuñ rütbeti
Her ne kim hıfz itd'ise vehm ü hayâl
Ol tasarruf ider anda mâh u sâl
Dürlü dürlü nesne[y]i tertîb ider

*Gâh tafsîl ü gehî terkîb ider
Uyhuda kamu kuvâ sâkin olur
İşbu kuvvet çok tasarruflar kılır
Didiler bu kuvvet için ehl-i rây
Pîşgâhdur dimâguñ aña cây
Sûret ü ma'nîden envâ'-ı misâl
Hâfızayla gösterür aña hayâl
Andan alup ma'niyi bundan sorar
Gâh tahlîl ü gehî terkîb ider
Gâh başsuz geh iki başlu kişi
Ol durur iden tasavvur bu işi
Hem firâset hem kiyâset andadur
Hem fütüvvet hem siyâset andadur
Oldur esbâbı tasavvur eyleyen
Her işi bilüp tefekkür eyleyen
Andadur ilhâm u vahy-i enbiyâ
Lâ-cerem oldu kuvâyâ pîşvâ
Bu kuvâ içinde ol muhtârdur
Cümle kuvvet aña hizmetkârdur
Kudretine Sâni'üñ kılğul nazar
Niredendür aña bu şekl ü suver
'İbret ile ger tefekkür kılâsın
Sen seni kimsin hakikat bilesin
Bilüp andan soñra Hakk'üñ kudretin
Añlayasın her işinde hikmetin
Ol muharrîk dahi iki kısım olur
Her birisinden işit ne iş gelür
Birisiyile anuñ her cân-ver
Cezb-i nef' idüp kılır def'-i zarar
Birisi anuñla a'zâ deprenür
Cünbişi her 'uzva dâyim ol virür
İşbu kuvvetler yiri a'sâbdur
Hak müsebbibdür bular esbâbdur
Hiss ü cünbişdür çü a'sâba hüner
Ol sebebden her 'asab başdan biter
Bu kuvânuñ mevzi'idür bu beden
Bir 'aceb turfe tılısm oldu bu ten
Bu tılısmı Hak'dan özge kim düzer
Resm idüp anuñ nukûşın kim yazar (2913-2955)*

9. Nefis: *İskendernâme*'nin dünya tarihi kısmında Ferîdûn zamanından söz edilirken nefis ve mahiyeti hakkında da bilgi verilir. Burada anlatıldığına göre nefis, cismani bir varlık değildir. Hakk'ın feyzidir, topraktan değil onun nurundandır. Beden içinde bütün her şeyden gizlenmiştir. Nefisle ten arasındaki bağ aşk ve muhabbettir. Şair nefsi şöyle anlatır:

*Bahs-ı nefsi dahi anda kıldılar
Niçediür mâhiyyetini bildiler
Gördiler ne cism ü ne cismânidiür
Feyz-i Hak'dur bahşış-i Rabbânidiür
Cevher-i Kudsî dürür ol zât-ı pâk
Nûr-ı Yezdân'dur degüldür kısım-ı hâk
Nûrdur zâhir beden içre 'ayân
Lîkin olmışdur kamu şey'den nihân
Hâdis iken aña lutf itmiş Kadîm
Bir bekâ kim yok fenâdan aña bîm
Anuñ ile ten arasında 'ayân
Râbîta 'ışk u muhabbetdür hemân
Bu kemâlât ile ol mevsûfdur
Hem vücûd-ı ten aña mevkûfdur (5571-5577)*

10. Vücutun Mertebeleri: İskender, Çînli hakim Behrâm'a mahiyet, vücut, vacip, mümkün, kadim, hâdis ve mümteninin ne olduğunu sorar. Hakim Behrâm'ın anlattığına göre "mahiyet", her şeyde var olan hakikattir. "Vacip", kendisi vücut bulandır, bunun için başka bir şeye ihtiyaç duymayandır. "Mümkün", varlığı ve yokluğu imkân dâhilinde, eşit olandır. "Mümteni", varlığı hayal, yok olandır. Vacip olan Allah'tır, mümteni olan ise onun şerikidir. Yerde ve gökte ne varsa hepsi vacipten vücut bulurlar vs. Eserde bu kısımlar şöyledir:

*Didi şâha ol hakîm-i râst-bîn
Var hakîkat bil ki her şeyde yakîn
Aña mâhiyyet dir aslunca hakîm
Anı mevcûd itdi hâricde Kadîm
Vâcib oldur kim bula kendü vücûd
İrmeye âherden aña feyz ü cûd
Hem vücûdın ide zâtı iktizâ
Görmeye gayruñ vücûdından 'atâ
Mümkîn oldur zâtı anuñ bîş ü kem
Ne vücûd ister ola ne hod 'adem
Mümteni' oldur ki zâtı her zamân
İktizâ ide 'adem ancak hemân
Vâcib olan zât-ı Hak'dur bil yakîn
Mümteni' anuñ şerîkidiür hemîn
Mâ-bekâ 'ulvî vü süflî mümkinât
Yir ile gök her ne kim var kâyinât
Cümle vâcibden bulur bunlar vücûd
Mümkîne vâcibden irer feyz ü cûd
Bes vücûdı mümkinüñ bî-iştibâh
Birliğine vâcibüñ oldı güvâh
Çünkü Hak feyziyle varlık buldı ol*

*Varlığına hem şehâdet kıldı ol
(...)
Mümkün olan bil ki iki kısımdur
Birisi rûhâni bir cismânîdür
Kısm-ı rûhânî nüfûs ile 'ukâl
Anlara idrâk-i his bulmaz vusûl
Mümkînâta irer anlardan eser
Ol eserden bilür anları beşer
Kısm-ı cismânî budur iy pür-hüner
K'anı idrâk eyleye hiss-i basar
Kısm-ı cismânî de iki kısım olur
Birin'ulvî birine süflî dinür
Kısm-ı 'ulvî dahi iki dürlüdür
Birisi encüm biri eflâkdür
Kısm-ı süflî iki kısım oldu halît
Birisi oldu mürekkeb bir basît
Çâr 'unsurdur basîti kıl şümâr
Ol mürekkeb üç mevâlîd âşkâr
Nâr u bâd u âb u hâk oldu basît
Birbirine emr ile oldu muhît (3883-3902)*

11. Madenler: İskender, Çîn mülkünden Şark iklimine giderken yolda bir kişi gelir ve gördüğü bir taştan söz eder. Bu taş kılıcın, baltanın ya da başka bir taşın kesemediği, yüz türlü renk gösteren, geceleri ortalığı aydınlatan bir taştır. İskender bu taş hakkında Eflâtûn'dan bilgi ister ve böylece madenlerle ilgili konu da açılmış olur. Eflâtûn'un anlattığına göre gökten su ve nem yere indiği zaman çukurlarda birikir, güneşin tesiri ve toprağın karışmasıyla taşlar ve cevherler meydana gelir:

*Çünkü gökden yire ine âb u nem
Cem' ola cevfind e arzuñ bîş ü kem
Müddet ile şems idiüp aña eser
Kimisi ahcâr ola kimi güher
Çünkü mahlût oldu anlara türâb
Bes zarûrî taş olur ol hâk ü âb
Bunlaruñ her birisinden Kirdgâr
Eyledi çok hâssiyetler âşkâr (3990-3993)*

İskender ve yanındakiler hâr-ı Çînî madenine uğrarlar. Hükümdar bu madeni görünce Eflâtûn'dan madenler hakkında bilgi ister. Bunun üzerine Eflâtûn sırasıyla zîbak (cıva), kükürt, zer (altın), sîm (gümüş), mis (bakır), kalay, âhen (demir), sürb (kurşun) ve hâr-ı Çînî madenlerinin nasıl oluştuğunu tek tek izah eder. Şair bu kısımları şöyle anlatır:

Beyân-ı Keyfiyyet-i Ma'den ve Husûl-i Zîbak u Kükürd

Çün kelâm-ı şâhı añladı hakîm
Cûş idiüp tafsîle başladı hakîm
Didi yir içre rutûbetle buhâr
Muhtebis olup çün iderler karâr
Âftâbuñ germi ma'dende meger
Müddet ile eyler anlara eser
Ol eserden mâdde olur çün latîf
Gâr sakfına çıkar olup hafîf
Bir zamân anda yapışup meks ider
Şöyle kim berd-i şitâ kılur eser
Çün sovuksan ol galîz ola tamâm
Oradan düşüp kılur yirde makâm
Çok zamân topraga karışup kalur
Ma'denüñ germi anı sâfî kılur
Ol harâret çün kılur aña eser
Rûzgâr ile galîz andan gider
Zîbak olur andan eczâ-yı kesîf
Cümle kükürd olur eczâ-yı latîf
Mümtezic oluncak ol iki tamâm
Hâr-ı ma'denden eser bulup müdâm
İmtizâcından bularuñ bî-gümân
Der-zemîn olur mürekkeb yidi kân
Zîbak u kibrît çün sâfî ola
Zîbakuñ terligini kibrît ala
Şöyle içe terligin suyuñ türâb
Kim belürmez olur ola anda âb
Çün bu resme ihtilât ola tamâm
Sakl'olalar huşk u terlikden müdâm
Beyân-ı Husûl-i Zer ü Sîm
Sîm münâsib ola mikdâr-ı eser
Müddet il'olur mürekkeb sîm ü zer
'Ârız olsa nazc bulmadın tamâm
Âfet-i berd aña olur sîm-i hâm
Beyân-ı Husûl-i Mis
Ger harâretten yübûset bula ol
Ol eserden kara bakır ola ol
Beyân-ı Husûl-i Kal'ay
Çün bürûdetle yübûset bulalar
Kân içinde hâss kal'ay olalar
Beyân-ı Husûl-i Âhen ü Sürb
Andan öñdin k'ol ikisi nazc ola
Ger bürûdet bunlara gâlib ola
Çünkü kibrît ola çog olur hadîd
Zîbaki çog ols'olur kurşun bedîd
Beyân-ı Husûl-i Hâr-ı Çînî
Nazc bulmasa kükürd ferruh hümmâm

'Akd bulur hâr-ı Çînî ve's-selâm (4008-4028)

Eserdeki felsefî ve ontolojik unsurları bu başlıklar altında özetlemek mümkündür. Çoğunluğu Yunan felsefesi ve varlık anlayışına dayanan bu bilgilerin mümkün olduğu kadar İslami inanç ve düşünceye uygun şekilde anlatıldığı görülür. Bu bölümlerin sonunda genellikle Allah'ın yaratma gücü, yaratılmış olan bunca mahluka nazar edip ibret alma gibi konular söz konusu edilip nasihatte bulunulur. Bunun yanında şair zaman zaman anlattıklarını temsillerle izah ederek asıl gayenin dinî ve ahlaki nasihat olduğunu okuyucuya sezdirir ya da doğrudan söyler. Örneğin İskender'in Hintli hakim ve tabiple konuşmasından sonra verilen temsilde bilgili hakim *Kur'ân*'ı, tabip Hz. Muhammed'i, tabibe takdim edilen hediyeler de Hz. Muhammed'e gönderilecek selamı temsil etmektedir.

*Oldı Kur'ân'a mesel dâna hakîm
Kim 'amel kılsa bulur kalb-i selîm
Ol tabîb-i hurde-dândur Mustafâ
Dîn ü diünyâ derdine oldur şifâ
Ol tabîbüñ ücretidür bil tamâm
Rûhına biñ biñ tahiyyât u selâm (3004-3006)*

3. 8. Fantastik Unsurlar

Edebî bir terim olarak fantastik, "*gerçekte var olmayan, hayal gücüyle meydana getirilen, sözle veya yazıyla görünürlük kazanan yani doğüstü ve olağanüstü unsurları içine alan anlatı*" (Özlük, 2011: 19) şeklinde tanımlanmaktadır. *İskendernâme*'de "olağanüstü" kavramının karşılığı "acâyib" veya "ucûbe"dir ve eser bu tür unsurlar, masal öğeleri açısından oldukça zengindir. Eserde İskender'in bir yerden başka bir yere gitmesinin, gezip dolaşmasının sebebi çoğunlukla oraların "acayıpliklerini" görmeyi arzu etmesidir. Örneğin Çîn'den Maşrık mülküne gitmesinin nedeni "ol yirüñ u'cûbesin"i görmek istemesidir:

*Dâstân-ı Reften-i İskender be-Maşrık ve Dîden-i 'Acâyib
İstedi kim milk-i şarka vara şâh
Ol yirüñ u'cûbesin de göre şâh
Yürüyüp birkaç gün ol şâh-ı cihân
İrdi bir hoş mevzi'e çün gülsitân (3971-3972)*

İskender'in Maşrık ülkesinden batıya doğru yönelmesinin nedeni de yine aynıdır. Şarkta her yeri görmüş, hatta güneşin doğduğu yere kadar gitmiş ve artık batının acayıpliklerini görme vakti gelmiştir:

*Seyr idüp çün milk-i şarkı gördi şâh
Ol yirüñ şehir ü diyârın tutdı şâh
Matla'-ı hurşîde irgürdi nazar
Âftâbı gördi kim niçe togar
Dönüben fikr itdi kim garba vara
Anda dahi çok 'acâyibler göre
Ol aradan girü döndi pâdşâh
Kıldı Tûrân'dın yañaya 'azm-i râh (4343-4346)*

İskender'in Rûm'dan başlayıp Hindistan'a kadar süren yolculuğunu, daha önce hiç görülmemiş varlıkların ve yerlerin keşfedildiği, çeşitli olağanüstü olayların yaşandığı fantastik bir seyahat olarak görmek mümkündür (Ceylan ve Avcı, 2012). Çalışmada daha önce farklı sebeplerle değinilen bu türden fantastik kısımlar oldukça fazladır. Örneğin İskender eski bir düşmanlığın tekrar zuhur etmesi nedeniyle devler, cinler ve şeytanlarla büyük bir savaş yapar. Cadılar ülkesinden geçerken tuzağa düşer, Hızır'ın duası ve yağmur sayesinde ateşten ve dolayısıyla cadılardan kurtulur. Bütün halkı kadınlardan oluşan Şâdkâm adlı şehirde büyük bir ağacın altında bir çeşmeye rastlar. Burada yıkanıp su içen kadınlar hamile kalmakta ve bir kız çocuk dünyaya getirmektedirler. Karanlıklar ülkesine âb-ı hayatı aramaya gider, zorlu bir yolculuk yapar ancak bu suyu bulamadan geri döner. Dönüş yolunda kökü yerde başı gökte bir ağacın dibinde konaklar ve ağaç ona pek yakında öleceğini söyler. Hint ve Sind bölgesinde iki ejderha öldürür. Yine askerleriyle bu bölgede elmaslarla dolu vadiden ayrıldıktan sonra billurdan yapılmış yedi katlı, tılsımlı, ihtişamlı bir köşke varır. Burada kendilerine saldıran insan bedenli, köpek başlı bir kavimden gece karanlığına kalmadan kaçarlardı. Bu örneklere İskender'in avlandığı yerlerde yakalanan çeşitli hayvanları, yaşadığı bazı olağanüstü olayları da eklemek mümkündür. Örneğin İskender, Türk ülkesinde askerlerine etrafta ava çıkmalarını ve gördükleri acayip mahlukları tutup getirmelerini emreder. Avcılar, Nesnâs adlı bir canlı yakalarlar. Eli ayağı insana benzeyen bu canlı tek ayak üzerinde kuş gibi gitmektedir. Ayrıca altı ayağı ve dört gözü olan boynuzlu bir tavşan da yakalarlar vs. Bu kısımlar daha çok masallarda karşımıza çıkan, gerçek olgusunun yitirildiği, mekânın ve zamanın farklı bir boyuta taşındığı kısımlardır. Ancak İskender'in Hint ve Sind bölgesindeki, özellikle adalarda yaptığı seyahatlerin anlatıldığı sekizinci destan, eserin fantastik öğeler bakımından en zengin yanını oluşturur. Anlatıldığına göre İskender sırasıyla Râyic, Râmenî, Vâkvâk, Benân,

Etvâr, Câbe, Lengâvûs, Tüneyin ve Selâmtan adlı adalara gider. Buralarda türlü acayıplikler görür. Bir örnek olması bakımından Râyic, Râmenî ve Vâkvâk adalarıyla ilgili anlatılanlar eserde şöyledir:

*Reften-i İskender be-Cezâyir-i Sind
Ejdehâyı hüsvrev-i rûy-ı zemîn
Öldürüp Sind ilini kıldı emîn
İstedi ol milki devrân eyleye
Berr ile bahrını seyrân eyleye
Bes buyurdu kim gemiler yaptılar
Kamu esbâbını tertîb itdiler
Kim varup keştî'le deryâya gire
Ol cezâyirde neler vardur göre
Bahr u berde her 'acâyibler ki var
Kamusın seyr eyleyüp kıla şikâr
Sâni'üñ sun'ın temâşâ eyleye
Hâlk'üñ kudretlerinden söyleye
Düzdürüp keştîleri şâh-ı cihân
Çekdürüp deryâya 'azm itdi revân
Reften-i İskender be-Cezâire-i Râyic
Râyic adlu bir cezâire var idi
Çok 'acâyibler içinde var idi
Ol makâma çün yitişdi pâdşâh
Kondı ol mevzi'de kurdu bârgâh
Bes hemân emr itdi kim sayd ideler
Cân-verler bend idüp kayd ideler
Her birin şeh göre 'ibret eyleye
Fikr idüp hâssiyyetinden añlaya
Hâlk'üñ hilkatlerin göre 'acîb
Sâni'üñ fehm eyleye sun'ın garîb
Vahdetine Vâhid'üñ her şey' güvâh
Cümlenüñ tesbîhi lâ-Rabbe sivâh
Âdemî 'akl ile olmuşdur 'azîz
Tâ ki bâtından kıla Hakk'ı temîz
Kimde kim olmaya enzâr u 'iber
Âdemîler içre ol hardan beter
Av içinde tutdılar bir cân-ver
Âdemî şeklinde ez-pâ tâbe-ser
Kuş gibi lîkin kanatlu her biri
Uçuban seyrân iderler her yiri
Sözlerini bir kişi söyleyemez
Dillerini kimsene añlayamaz
Tutdılar hem gürbe-sûret turfe ded
Kim derinden hâsıl olurdu zebed
Gürbe-sûret bir dahi düşdi şikâr
Lâkin uçardı hevâda mürgvâr*

Gerçi kim beñzerdi mürge bâl ü per
Beñzemezdi tayra cismi pâ vü ser
Fâ'il-i muhtârdur ol Müste'ân
Her ne kim isterse halk ider hemân
Hikmetine Hâlık'uñ eyle nazar
Olmayasın tâ behâyimden beter
Resîden-i İskender be-Kûh-ı Mârân
Avcular bir ulu taga irdiler
Mâr ile ol tagı tolmuş gördiler
Her yılan bir ejdehâ-yı heft ser
Tuş olursa yolına fîli yudar
Âdem aslı ol yire varmaz idi
Kim varursa sag esen gelmez idi
Kûh-ı sengistân idi pür-hâr idi
Taşları âteş gibi yanar idi
Ol yılanlar birbirin yerler idi
Yiyicek bir nesne bulmazlar idi
Hikmeti çok Hâlık'uñ pâyânı yok
Bî-nihâyetdür şümâr imkânı yok
Sıfat-ı Tûtî Ki Sühan-Güft bî-Ta'allüm
Anda hem bir nev' tûtî tutdular
Sayd idüp dâm ile şâh'iletdiler
Hoş fesâhat birle söylerdi kelâm
Baş ile virürdi her şahsa selâm
Bilmemişdi kimse anuñ aslını
Bir kişi görmüş degüldi mislini
Sıfat-ı Dıraht-ı Kâfûr Ki der-Ân Cezîre Bûde
Buldular ol yirde hem bir hoş dıraht
Samgı kâfûr idi bîh-i bergi saht
Yüksek idi katı yogıdı eşi
Otururdu sâyesinde yüz kişi
Lîkin ol mevzi' ser-â-ser mâr idi
Her biri bir ejdehâ mikdâr'idi
Varmaz idi kimse yazın ol yire
Kâdir olmazdı ki kâfûrdan dire
Lîk kâfûr almag isteyenleriñ
'Âdeti buyıdı her gâh anlarıñ
Oklar atarlardı yazın ol yaña
Kış irişse gine varurlard'aña
Varuban okların ararlar idi
Her ağaçda saplu bulurlar idi
Her kişi kim okını bulur idi
Ol ağaç kâfûrdan ol alur idi
'Âkil iseñ kıl bu âsâra nazar
Her biri virür mü'essirden haber
Nakşa bakup rengine aldanmagıl

Cânuñı nakkâşa kurbân eylegil
Şerh-i Cezîre-i Râmenî ve 'Acâyibât
Râyic'i çün evvel âhir gördiler
Gidüp andan Râmenî'ye vardılar
Âdemî-zâd idi anda bî-kıyâs
Tenlerinde yogıdı lîkin libâs
Merd ü zen mecmû'ısı 'uryân idi
Şekli insân cünbişi hayvân idi
Mîveden gayrı yimezlerdi ta'âm
Kimse fehm itmezdi anlardan kelâm
Âdemî gördükde kaçarlar idi
Mürg-i vahşî gibi ürkerler idi
Çog idi anda ma'âdin pür-güher
Ot gibi yirde biterdi sîm ü zer
Gel nazar kıl kudretüñ âsârına
Kimsene irmiş degül esrârına
Ref' iderseñ cân gözinden mâni'i
Göresin sun' içre nûr-ı Sâni'i
Resîden-i İskender be-Cezîre-i Vâk[vâk]
Râmenî'den gidicek şâh-ı cihân
Bir cezîre zâhir oldu na-gehân
Adına dinürdi anuñ Vâkvâk
Cümle rîgîstân idi toprağı ak
Şöyle rîg idi bilinmezdi yolu
Gice ilduzdan seçerlerdi yolu
Var idi anda cezâyir bî-şümâr
Kamusı ma'mûr idi şehir ü diyâr
Anları şol kimseler kim kıldı 'ad
Didiler anı hezâr u heft sad
Bunlara bir 'avret idi şehryâr
Ser-be-ser mahkûmıydı ol diyâr
Altı biñ kız lâle-hadd ü gül-'izâr
Hizmet eylerdi aña leyl ü nehâr
Çün kudûmundan şehüñ tuydı haber
Hâzır itdi çok cevâhir sîm ü zer
Bî-nihâyet dahi nice yâdgâr
Cümlesin tertîb idüp itdürdi bâr
Şâha gönderdi kamusun pîş-keş
Göñlini şâh-ı cihânuñ kıldı hoş
Kim görenler cümle tahsîn itdiler
Cân u dilden âferînler didiler
Bir ağaç var idi hem anda bülend
Sebz idi dâyim irişmezdi gezend
Yaz u kış ser-sebz ü şâd-âb idi ter
Bergine bâd-ı hazân itmezd' eser
Anda bir mîve biterdi key 'aceb

*Yitişüp bulsa kemâlin çün rutab
Vâkvâk âvâzın iderdi 'ayân
İşidiürlerdi anı pîr ü cüvân
Kankı yılda kim olurdu ol sadâ
Halk içinde ol yıl olurdu vebâ
Dahi kaht u fetret envâ'-ı vebâl
Ol sadâyıdı cihâna şûm-ı fâl (3520-3586)*

3.9. Diğer Tematik Unsurlar ve Bazı Motifler

Bu başlık altında *İskendernâme*'de yer alan aşk, zekâ, cesaret ve kahramanlık, rüyalar, siyaset, hediyeleşme, mektuplaşma ve bazı âdet, gelenek ve görenekler üzerinde durulacaktır.

3.9.1. Aşk

İskendernâme'de bazı aşk hikâyelerine de yer verilir. Bunun yanında şair yukarıda da değinildiği şekilde Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şîrîn gibi meşhur aşk kahramanlarını da anar. Daha çok hikâyeye kısımlarında olmak üzere zaman zaman aşkın mahiyetinden, ilahî aşktan söz edildiği de olur. Örneğin İskender'in Şehrbânû'ya âşık olması anlatılırken aşkın sultanları tahtlarından indirip kul ettiği, doğan kuşunu baykuşa, mermeri muma çevirdiği, insanın aklını başından aldığı şöyle anlatılır:

*'İşkdur kul eyleyen sultânları
İndüren tahtından âhir hânları
'İşk işi şeh-bâz olanı bûm ider
Seng-i hârâyısa anı mûm ider
'Akl u hûşî dâm-ı zülfi kayd ider
Âhu-yı çeşmi pelengi sayd ider
Gönlüni salup zenahdân çâhına
Hasret eyler ehl-i câhu çâhına (2193-2196)*

Şair bazen aşkı yüceltir ve aşkın olmadığı gönlün taştan beter olduğunu söyler. Örneğin bahar mevsimini anlatırken bu düşüncesini şöyle dile getirir:

*İşbu mevsimde hacerden gül biter
'İşki olmayan göñül taşdan beter (1119)*

Eserde zaman zaman ilahî aşka dair kısımlara da rastlanır. İlahî aşkın sembollerinden Hallâc-ı Mansûr'la ilgili daha önce zikredilen hikâyeye bunlardan biridir. Bunun yanında şairin dua ederken Allah'tan içten bir yakarışla kendi aşkını istediği de olur:

*'İşkuñ ile cânumı ma'mûr kıl
Göñlümi 'irfânuñ ile nûr kıl*

*Koma bende mâ u menlikden eser
Senden ayru her ne var ise gider
Lutfuñi Rıdvân'a hem-râh eylegil
Ma'rifet râhın aña râh eylegil (5313-5315)*

İskendernâme'de dört aşk hikâyesinden bahsedilir. Bunlar İskender-Gülşâh, İskender-Şehrbânû, Keykâvûs-Sa'dî-Siyâvuş ve Leylâ ile Mecnûn hikâyeleridir.

1. İskender ile Gülşâh Hikâyesi: *İskendernâme*'nin altıncı destanı 694 beyitlik (1346-2040) bu aşk hikâyesine ayrılmıştır. Hikâyenin "Özet"i daha önce verildiği için burada ayrıntılı olarak ele alınmayacak, sadece dikkati çeken bazı hususlara değinilecektir. Şair söze

*Gine Şîrîn söze bünyâd ideyin
Hüsrev-i Pervîz'i Ferhâd ideyin
Sözlerümde sihr ü efsûn ideyin
Leyli'yi 'âlemde Mecnûn ideyin
(...)
Çünkü sözde yâd olındı nâm-ı 'ışk
Zikr olunsun lâ-cerem peygâm-ı 'ışk
Kıssa-i Gül-şâh'a bünyâd idelüm
Rûhını İskender'ün şâd idelüm (1335-1346)*

beyitleriyle başlar. Çift kahramanlı klasik aşk hikâyelerinin hemen hemen tüm özelliklerini görmenin mümkün olduğu hikâyede ana kahramanlar İskender ve Gülşâh'tır. Yardımcı kahramanlar ise Gülşâh'ın babası Zeresb, İskender'in dünürü olarak gönderdiği Aristo, İskender'in hizmetçisi, Gülşâh'ın dayesi, askerler, düğün sebebiyle toplanan diğer beyler ve hükümdarlardır. Hikâye İskender'in henüz hükmü altına girmeyen Zâvilistân yani Nîmrûz mülküne gitmesiyle başlar. Niyeti bu mülkü tanıyıp savaş için tedbir almaktır. Bunun için elçi kılığında girer ve Zeresb'in oturduğu Sîstân şehrine gider. Burada eserin diğer yerlerinde de geçen kılık değiştirme motifi dikkati çeker. İskender, aynı nedenlerle elçi kılığında Kaydâfe'nin mülküne gittiği zaman da kılık değiştirmiş, hatta adını da değiştirip Kaytafûn yapmıştır. Bir başka hikâyede ise İsfendiyâr ile savaşıyan Ercesb kaçıp Heft Hân Kalesi'ne sığınır. Bir tacir kılığında giren İsfendiyâr adını Mes'ûd-ı Şîr olarak değiştirip kale önüne gelir ve sandıklara sakladığı iki yüz askerle içeriye girip kaleyi ele geçirir.

Zeresb konuşması, tavırları, bilgisi ve görgüsü nedeniyle İskender'i çok beğenir ve sürekli ondan söz eder. Şair burada Zeresb'in kızı hakkında bilgi verir. Gülşâh o kadar güzeldir ki onun güzelliği karşısında ay kendi yüzünü açamaz:

*Bir kız vardı Zeresb'ün mâh-rûy
Görse yüzün açmaz idi mâh rûy
Hüsnine mihr-i felek hayrân idi
Dâyim ol fikr ile ser-gerdân idi
Çeşm-i mesti nergis-i şehlâyıdı
Kâmeti şimşâd-ı hoş-bâlâyıdı
Kılca bilinmezdi bilinden nişân
Agzı bulunmazdı açmasa dehân
Âl iderdi gözleri ala idi
Alı ile 'âlemi ala idi
Saçı ile dilleri eylerdi kayd
Gözleri isterdi cân ideydi sayd
Saçları gice yañağı rûz idi
Ruhları şem'-i cihân-efrûz idi
Sorsalar sırr-ı dehânından nişân
Mu'ciz-i 'Îsî'den eylerdi beyân
Ben nice ta'rîf idem oranı yok
Vasfa sığmaz hüsniniün pâyânı yok
Adı ol meh-peykeriün Gül-şâh idi
Meh-likâlar içre çün gül şâh idi (1366-1375)*

Şairin anlattığına göre Gülşâh, İskender'e daha görmeden âşık olur. Bir taraftan da onu görme arzusuyla yanıp tutuşur. Nihayet uzaktan onu görür ve kendinden geçer. Şair bu kısımları şöyle anlatır:

*Çün işitdi vasfını ol mâh-rû
Eyledi şâhuñ cemâlin ârzû
Gözden öñdin 'âşık olur çün kulak
Bu söze bâtul dime gör 'ayn-ı hak
Kalmadı hergiz mecâli sormaga
Tâlib oldu gönli şâhı görmege
Dâyesiyle gice seyrân eyledi
Kondugı menzilde şâhı soyladı
Kıldı karşudan nazar gördi yüzün
Yavu kıldı bir nazarda kendözün
Agladı zârî vü feryâd eyledi
Nâleye ney bigi bünyâd eyledi
Dâyesi virdi nasîhat aqlama
Kendiñni rüsvây u bed-nâm eyleme
Dirdi dâye sorma ahvâlüm beniüm
Bilmezem n'oldum n'ola hâlüm beniüm (1382-1389)*

İskender'in Gülşâh'a âşık olması ise resmini görmesiyle olur. Resmi görür görmez aşk ateşiyle yanar. İki âşık mektuplaşır, birbirlerine gazeller gönderirler. Aşkları

öyle bir hâl alır ki İskender'in yere dökülen kanı "Gülşâh", Gülşâh'ın kanı "İskender" yazmaya başlar:

*Ol kadar aglardı kim şehr ü diyâr
Kanlu yaşından olurdu lâlezâr
Çün harâret bağlaya gamdan mizâc
Kan döner sevdâya kasd olur 'ilâc
Şâhdan kan almaga kasd itdiler
Lâ-cerem kîfâlden fasd itdiler
Kanı şahuñ çün dökülürdi yire
Yazılurdu nâmı Gül-şâh'uñ yire
Şâhdan itdüklerince fasda kasd
Hâcet olmuşdı nigâra dahi fasd
Çünkü şâha irdi zahm-ı nîşter
İrişür Gül-şâh'a da andan eser
İkilik yogıdı birlikdi hemân
Bunda olan anda da oldı 'ayân
Lâ-cerem Gül-şâh'dan da akdı kan
Oldı nîştersüz kîfâlden revân
Nâm-ı İskender de yazıldı yire
Yire geçsün her ki bu 'ışkı yire (1603-1611)*

İskender, Aristo'yu dünürücü olarak Zeresb'e gönderir. Ancak Zeresb kızını vermeyi kabul etmez. Bunun üzerine iki taraf arasında savaş başlar. İkinci kez Aristo kızı istemeye gider. Nihayet Zeresb razı olur ve iki âşık büyük bir düğünle birbirlerine kavuşurlar. Şair hikâyenin sonunda yazdığı bu aşk hikâyesini över ve şöyle der:

*Nâme-i 'ışkı ki takrîr eyledüm
Hâme-i şevk ile tahrîr eyledüm
Zinde olaydı eger Mecnûn-ı Kays
Yâ diri olaydı A'şâ bin Kubeyş
Takınurlardı bunu heykel misâl
Kendüler hayretten olurlardı lâl
Ger bugün Ferhâd'a vara bir varak
Okıyup fehm itmeye bundan sebak
Var ise mahrem meger 'Attâr ola
Kim bu güftâruñ rumûzın ol bile (2029-2033)*

2. İskender ile Şehrbânû Hikâyesi: İskender'in bir diğer aşkı Hint hükümdarı Keyd'in kızı Şehrbânû'dur. Bu kız, Keyd'in İskender'e gönderdiği dört hediyeden biridir. Şair önce kızı anlatarak konuya girer. Şehrbânû da tıpkı Gülşâh gibi dünyalar güzeli bir kızdır. İskender ona görmeden âşık olmuştur:

*Bundan evvel şehryâr-ı nâmdâr
Şehr-bânû'yı işitmişdi meger*

*Düşmiş idi 'ışkınuñ gavgâsına
Virmiş idi göñlini sevdâsına
Gözden evvel 'âşık olurmuş kulak
'Âşıka nezdîk olurmuş her irak
Rûz u şeb düşdi bu fikre şehryâr
Eyleye ol çeşmi âhûyı şikâr (2189-2192)*

Kendisine hediye olarak gönderilmesine rağmen İskender, Şehrbânû'yu Bukrât'ı yük yük hediyelerle dünürücü göndererek babasından ister ve onunla evlenir. İskender'le Şehrbânû'nun ilk karşılaşmaları eserde şöyle anlatılır:

*Çün Şebistân'a 'azîmet kıldı şâh
'Aklı gitdi deng ü bî-hûş oldı şâh
Ol nigârı gördi 'aklı oldı kayd
Âhu-yı çeşmi şehi eyledi sayd
Beñzemişdi hûriye ol gül-'izâr
La'l ü cevherle bezenmişdi nigâr
Çün zülâli oldı câna dest-res
Çeşme-i hayvân ider aña heves
Terligine beñzer idi tâze gül
Şerbet-i cân idi hem la'linde mül
Sanki cennetden gelür bir hûr idi
Şöyle kim başdan ayaga nûr idi
Şehr-bânû'yı görüp şâh-ı cihân
Cilvesine oldı dîvâne hemân
Şem' gibi kıldı peydâ çün yüzün
Kıldı şeh hayrân u şeydâ kendözün
Bakdı gördi oturur bir âftâb
Eylemiş zülfeynini müşgîn nikâb
Boynuna 'anber kemendin bağlamış
Hem miyân-ı mûyı bendin bağlamış
Olmuş idi şâh ol dem bî-mecâl
Ol nigârına tolaşdı çün nihâl
Didi kandaydı bu verd-i nev-bahâr
Yâ gül-i cennet midür yâ lâlezâr
Bagrına basdı hemân-dem şehryâr
Sînede îmân gibi kıldı karâr
Çün karâr itdi anuñ yanında şâh
Şâh ile ârâm olup nerm oldı mâh (2264-2277)*

İskender'in gerek Gülşâh gerekse Şehrbânû ile aşklarını konu alan hikâyelerin sonunda şairin, âşıkların birbirlerine kavuşmalarını anlatılırken "açık seçik" denilebilecek bir anlatımı tercih ettiği görülür. Bir aşk hikâyesi olmamakla birlikte dünya tarihi kısmında Cânî Hân'ın Melik Eşref'in kızıyla evliliğini konu alan bölümde de buna benzer bir anlatım dikkati çeker.

3. Keykâvûs, Sa'dî ve Siyâvuş Hikâyesi: Keykâvûs, Yemen şahıyla yaptığı savaşta yenilir ve esir düşer. Bu sıralarda yüz yaşında olan Keykâvûs, Yemen şahının kızı Sa'dî'yi görür ve ona âşık olur. Şair tıpkı Gülşâh ve Şehrbânû gibi Sa'dî'den de dünyalar güzeli olarak söz eder. Öyle ki Sa'dî ortaya çıktığı zaman güneş hemen onun güzelliği karşısında kaybolup gitmektedir:

*Ol zamân kim oldı Keykâvûs esîr
Varuban yüz yaşına olmışdı pîr
Şol mahal kim anda tutulmuş idi
Bir güzel duhter görüp sevmiş idi
Adı Sa'dî'yidi şûh u pür-fiten
Atasıydı anuñ şâh-ı Yemen
Aña Hak virmişdi bir zîbâ cemâl
Kim gelürdi mihre hüsninden zevâl
Sıfat-ı Duhter Ki Keykâvûs Sitânde Bûd
Ruhları 'id ü saçı Kadr u Berât
Turreti zulmet lebi âb-ı hayât
La'line anuñ Süheylî'dür gulâm
Hem 'akîk alurdu andan reng ü vâm
'Ârızı rengi gülerdi ter güle
Kâküli ta'n eyler idi sünbüle
Saçlarından sünbülüñ boynunda bâg
Ruhlarından lâlenüñ bagrında dâg
Noktadur hâl-i siyâhu zülfi cim
Kâmet-i servi elifdür agzı mim (5690-5696)*

Keykâvûs bir zaman sonra Rüstem tarafından kurtarılır. Sonra da âşık olduğu Sa'dî'yi ister ve onunla evlenir. Ancak kız genç, Keykâvûs ise yaşlıdır ve iki gönül bir olmaz. Bu sıralarda Sa'dî, Keykâvûs'un oğlu Siyâvuş'u görür ve ona âşık olur. Siyâvuş ise üvey annesine yüz vermez ve sonunda iftiraya uğrar. Bu haberi Keykâvûs işitince oğlunu öldürmek ister. Bunun üzerine Siyâvuş, Tûrân ülkesinin hükümdarı Efrâsiyâb'ın yanına kaçar. Bu aşk hikâyesi eserde böylece sona erer. Bu kısımlar şöyle anlatılmıştır:

*Habs içinden kurtuluncak şehryâr
İştemişdi ol kızı bî-ihdiyâr
Lâ-büdü anlar dahi virmişler idi
Şol ki âyîn idi itmişler idi
İrec'üñ şeh devlet ile bahtına
Anı getürmişdi bile tahtına
Pîr idi Kâvûs duhter nev-cüvân
Göñli bir olmad'anuñla bî-gümân
Bir kişi kim yüz yaşında pîr ola
Niçesi genç anuñ ile bir ola*

'Işk olur yigitlere hüsn ü cemâl
Pîr olanlara velî naks u zevâl
Kişi pîr olsa olur endâmı süst
Gelmez andan erlik işleri düriüst
Çünkü kâfûr oldu müşgüñe bedel
Ko mu'anber hattı elden bî-cedel
Gördi çün Sa'dî Siyâvuş'ı 'ayân
'Âşık olup aña dilden virdi cân
'Işka uyup gitdi cânından karâr
Şem'veş yandı vücûdı zerd ü zâr
'Aklını 'ışk aldı hayrân eyledi
Göñliniñ şehriñi vîrân eyledi
Nice kim zârî vü efgân eyledi
Aglayup ney bigi nâlân eyledi
Egmedi hergiz Siyâvuş aña baş
Derdine yol bulmadı biñ dökdi yaş
Aña âhir vardı töhmet eyledi
Anı hâyindür diyü çok söyledi
(...)
Çünkü tuydı bu işi Kâvûs şâh
Anı kasd itdi k'ide oglın tebâh
Çün Siyâvuş oldu bu işden habîr
Kaçuban Tûrân'a gitdi ol dilîr (5697-5718)

4. Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi: Bu meşhur aşk hikâyesinden eserdeki "Küçük Hikâyeler" üzerinde durulurken söz edilmişti. Burada sadece hikâyenin eserde İskender ve Gülşâh'ın aşkları anlatılırken iki yerde anıldığını, ilkinde Mecnûn'un büyük aşkına rağmen Leylâ'nın görünüşte ona zulmetmesi, ikincisinde ise iki âşık arasında "ikiliğin" ortadan kalkması ve "bir" olmalarının konu edildiğini hatırlatmakla yetiniyoruz.

3.9.2. Zekâ, Cesaret ve Kahramanlık

İskendernâme'de çoğunluğu ana kahraman İskender'le ilgili olmak üzere zekâ, cesaret ve kahramanlık örneği bazı olaylar da anlatılır. Anlatılan bu hadiseler başlıklar hâlinde aşağıda verilmiştir.

1. İskender'in Yetiştirilmesi ve Eğitimi: Eserde anlatıldığına göre İskender daha çocuk yaşta zeki ve cesur biri olduğunu göstermiştir. Zira doğumundan hemen sonra dedesi Feylekûs'un getirdiği müneccim de onun ileride şarkı ve garbı ele geçirecek, yıldızı şeref burcunda, yüzünde hidayet nurunun parladığı üstün vasıflı biri olduğunu söylemiştir:

*Hem müneccim de getürdi şehryâr
Aña da buyurdu mâl-ı bî-şümâr*

*Ol münecim geldi usturlâb ile
Tâli'in gördi ülü'l-elbâb ile
Tâli'in gördi münecim bildiler
Yılduzın burc-ı şerefde buldular
Kim yüzinde togdı envâr-ı hüdü
Yılduzından lâmi' oldı her ziyâ
Bes didiler işbu şâh-ı nev-cüvân
Şark u garbı tutısardur bî-gümân
Heft iklimi müsahhar idiser
Kendüye ser-cümle çâker idiser (537-542)*

İskender'e "Zülkarneyn" lakabının verilmesi de yine onun bu vasıflarıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü doğuştan var olan ve başından parlak yüzüne düşen iki saç örgüsü (karn) ile birlikte doğuya ve batıya (karn) hükmedecek olması İskender'in sıradan biri olmadığını göstermiştir:

*Şark ile garba karn didi 'Arab
Her otuz yıla dahi kılma 'aceb
Şark u garbı tutduğı oldı sebab
Aña Zü'l-karneyn şâh oldı lakab
Bir rivâyetde dahi budur sebab
Çünkü togdı anadan ol lutf-ı Rab
Bile togdı iki gîsû hem-çü mâr
Tal'at-i zîbâsı üzre târ-mâr
Çün karn gîsûya dahi dir 'Arab
Bu da Zü'l-karneyn için oldı sebab (554-558)*

İskender altı yaşına kadar iyi huylu, temiz soylu bir daye tarafından yetiştirilir. Yedisinden sonra ise hüner öğrensini diye Aristo'ya verilir. Oldukça zeki olan İskender, on üçünde at ve kılıç ister, silah oyunlarını tamamlar. Attığı oktan kader oku bile sakınır. On beşine geldiğinde hikmeti, ilm-i Sübhaniyi, riyazeti, siyaseti, fazileti, belagati, kelamı, tıbbı hasılı ilmin bütün kısımlarını talim eder. İlimde hocası Aristo'ya ders verebilecek, Eflâtûn'u eleştirebilecek, tıpta zamanın Bukrât'ını kendisine talebe edebilecek dereceye gelir. Dedesi Feylekûs vefat edince on beş yaşında tahta oturmasına rağmen gayet bilgili, olgun ve dirayetli kişiliğiyle bütün beyleri etrafında toplamıştır:

*Yedisinden soñra şâh-ı nâmver
Vird'Aristû'ya kim öğrene hüner
'İlmüñ aksâmını ta'lîm eyledi
Hikmetüñ aslını tefhîm eyledi
Hikmetine Hâlık'uñ kıldı nazar
'İlm-i Sübhânîden oldı bâ-haber
Hem riyâzet 'ilminüñ hikmetlerin*

*Cümle ehl-i vâcibüñ kudretlerin
Hem muhît-i merkezüñ seyrânını
Hem zamânuñ süür'at-i devrânını
Añladı fazl u belâgat hem kelâm
Hem siyâset 'ilmini bildi tamâm
On bişine çünki yitdi şâh-zâd
Hikmet esrârını tutdı cümle yâd
'İlm ile virdi Aristû'ya sebak
Tañ degül tutarsa Eflâtûn'a dak
Kılmış idi 'ilm-i tibbî hoş beyân
Aña şâkird idi Bukrât-ı zamân
Çün on üç yaşına irdi şehryâr
Esb-i tâzî istedi kıla şikâr
Hem buyurdu hâzır idüñ her zamân
Nîze vü şemşîr ü tîr ile kemân
Ata binüüp 'azm-i meydân eyledi
Mâhı top u çarhı çevgân eyledi
Hep silâh oyunların kıldı tamâm
İşlerin cümle begendi hâss u 'âm
Ger felekden tâ ki ata tîr kader
Okı hışmından kılurlardı hazer
Her kemâlât içre bulmuşdı kemâl
'Âlem olmuşdı yolunda pây-mâl
(...)
'Âleme İskender oldu pâdşâh
Emrine râm oldu ser-cümle sipâh
Rây-ı tedbîr ile tutdı illeri
Kendüye kıldı müсахhar begleri
Görmemişlerdi çü Dârâ[b]'dan vefâ
Kıldılar İskender'i hep muktedâ (562-589)*

2. İskender'le Dârâb'ın Restleşmeleri: İskender'in zeki kişiliğini ortaya koyan hadiselerden biri de Dârâb'la restleşmesi sırasında vuku bulur. Dârâb'a karşı düşmanlık beslemeye başlayan İskender bir mektupla "altın yumurtlayan tavuğun" dedesi Feylekûs'un hastalığında kesilerek yendiğini bildirir ve Feylekûs zamanında tayin edilen vergiyi göndermez. Bunun üzerine Dârâb bir mektup yollayıp bu mülkü Feylekûs'a kendilerinin verdiğini hatırlatır; acemice davranmamasını, tayin edilen vergiyi göndermesini söyler. Ayrıca İskender'i korkutmak için elçiyle birlikte bin dirhem susam gönderir ve İskender'in bu susamların remzini anlayıp ona göre hareket etmesini tavsiye eder. Elçi gelir, Dârâb'ın gönderdiği susamı İskender'in önüne döker. İskender bir süre düşündükten sonra Dârâb'ın bununla ne demek istediğini anlar. Hemen bir horoz getirilmesini emreder. Horoz susamları son tanesine kadar yer. Olanları gören herkes

şaşırır ve bu sırrı anlayamaz. Dârâb, İskender'e "Benim askerlerimin sayısı gönderdiğim susam taneleri kadar çok, eğer bana karşı gelirsen seni helak ederim." demek istemiştir. İskender ise susamı horoza yedirerek "Bana ne kadar çok askerle gelirsen gel, Hakk'ın yardımını olduktan sonra azın çoğun hükmü yoktur, seni belki bir kişiyle bile yenerim." diye meydan okuyarak cevap vermiştir. Nihayetinde de İskender, daha az askeri olmasına rağmen Dârâb'ı yenmiş ve tahtını ele geçirmiştir. Eserde hikâye şöyle anlatılır:

*Bes aña bir ilçî dahi virbidi
Korkudub anı ögütlesün didi
İlç'ile bir sâ' küncüd gönderüp
Korkudur İskender'i remz eyleyüp
Dir gerekdür remzümi añlayasın
Her işi tedbîr ile işleyesin
Olasın tâ kim cihânda ser-bülend
Görmeyesin kimseden renc ü gezend
Bahtuña dirseñ kim irmeye haleb
İtmegil ulu kişilerle cedel
Her kim ol ululara pençe ura
Yüzi suyn bî-gümân dökê yire
Ol çetük kim pençe ura arslana
Diri kurtulursa vara uslana
İlçî geldi şâha gösterdi yüzün
Söyledi tafsîliyile her sözün
Öñine dökdi hemân ol küncüdi
Didi kim bunu o şeh viribidi
Kim anuñ Dârâb-ı Behmen nâmidur
Emrinüñ tahtında 'âlem râmidur
Gûş idüp İskender-i ferhunde-nâm
Her cevâbın ilçinüñ aldı tamâm
Küncüd için çok tefekkür eyledi
'Âkıbet sırrını remzüñ añladı
Ya'ni dimek dir baña ol şeh-nijâd
Emrüme göstermez iseñ inkıyâd
Leşker iltem Rûm'a küncüd sagışı
Seçesin tâ kim çürükden sag işi
Eyleyem şehir ü diyârûñ hep harâb
Göresin kahr ile envâ'-ı 'azâb
Emr idüp İskender ibni Feylekûs
Meclise ol dem getürdür bir hurûs
Küncüdi korlar hurûsuñ öñine
Cümlesin yir dâne kalmaz soñına
Bes ta'accübler bunu halk-ı cihân
İdemez bir kimse bu sırrı 'ayân
Buyıdı İskender'üñ remzi aña*

*Ne kadar leşkerle gelirseñ baña
Ceng ile hep yüzlerini döndürem
Bir kişiyle cümlesin belki kıram
Az u çoğuş i'tibârı yok durur
Aña kim Hak 'avn ide ol çok durur (1065-1085)*

3. İskender'in Elçi Kılığında Sîstân ve Mağrip Mülküne Gitmesi: İskender'in cesaretini ortaya koyan hususlardan biri kimliğini gizleyip elçi kılığında önce Zeresb'in, sonra da Mağrip melikesi Kaydâfe'nin mülklerine gitmesidir. Eserde anlatıldığına göre Zeresb'in mülkü olan Sîstân henüz İskender'in hükmü altında değildir. İskender oraları da almak ister. Bunun için kılık değiştirip elçi olarak oraya gidip bir anlamda ön keşif yapar. Zeresb onun hâl ve harekâtından elçi olamayacağını, bir hükümdara yakışacak şekilde davrandığını görür ancak İskender olduğunu anlayamaz. İskender burada bulunduğu sırada Zeresb'in kızı Gülşâh'a âşık olmuştur:

*Kâbilistân ile Hürmüz ol diyâr
Olmamışlar idi mutî' şehryâr
Ol diyâra 'ışkî düşmişdi tamâm
Almasın fikr eyler idi subh u şâm
Çünkü şeh gönlinde ol yir eyledi
Lâ-cerem fethine tedbîr eyledi
Çünkü her fikri yitürdi yirine
Kendü gitdi âhir ilçi yirine
Tâ bile ahvâlini ol illerüñ
Hem göre kankası yigdür yollaruñ
Sîstân şehrine vardı şehryâr
K'anda olurdu Zeresb-i nâmdâr
Şeh buluşdu ilçi şeklinde aña
Söyledi sözler ki ol kaldı taña
Sözlerin sevdi Zeresb ol serverüñ
'Âşk oldu sözine İskender'üñ
Kim belîg idi Sikender hem fasîh
Müstakîm idi yolu kavli sahîh
Dir idi hâşâ bu ilçi kul ola
Yâ bu resme bir bege ilçi gele
Gerçi kuldur 'âlemüñ sultânıdur
Hem-çü Yûsuf taht-ı Mısr'uñ hânıdur
'Îş idüp şâh ile mey nûş eyledi
Gussa-i deyri ferâmûş eyledi (1354-1365)*

İskender'in elçi kılığında gittiği bir diğer mülk Kaydâfe'nin Mağrip mülküdür. İskender adını Kaytafûn olarak değiştirir ve kendisini Kaydâfe'nin oğlu Kanderûş'u İskender'in elinden kurtaran kişi diye tanıtır. Niyeti yine yukarıdaki gibi hücumla

geçmeden o mülkün yollarını öğrenmektir. Ancak bu defa istediğini alamaz. Aşağıda da değinileceği üzere Kaydâfe ondan daha zeki çıkar. Onun İskender olduğunu daha önce yaptırdığı bir resim sayesinde fark eder. İskender buradan canını zor kurtarır:

*İttifâk ol dem ki alındı hisâr
Andayıdı Kanderûş-ı nâmdâr
Tutulup ol kal'ada halk-ı kesîr
'Avreti hem Kanderûş oldu esîr
Bunlaruñ tutuldugın şâh añladı
Fikr idiüp bu resme tehbîr eyledi
Kim Aristû taht'otura şâhvâr
Urına başına tâc-ı zer-nigâr
Giriftâr-şoden-i Kanderûş-ı Püser-i Kaydâfe be-Dest-i İskender
Kanderûş'ı öñine getireler
Emr idiüp cellâda boynun uralar
Şeh sipâhî gibi karşuda tura
Taht-ı şâh öñinde vara yalvara
Çok tazarru' birle şâha söyleye
Dest-bûs idiüp şefâ'at eyleye
Ol şefî' olup anı âzâd ide
Cânını ölüm gamından şâd ide
Cânına mâlına itmeye ziyân
Eyleye Kaydâfe'ye anı revân
Kendüyi dahi koşup ilçi kıla
Göndere Kaydâfe'ye oglyıla
Bunu kasd itdi ki ol milke vara
Gidecek yollarını anuñ göre
Didügin şâhuñ kamu tutdı vezîr
Çünkü ol me'mûrdur bu hod emîr
Bes buyurdı şâh vezîre k'otura
Şeh gelince leşkerüñ kaydın göre
Leşkerine dahi tenbîh eyledi
Çok nasîhat kıldı muhkem söyledi (4877-4890)*

4. İskender'in Hintli Feylesof ve Tabibi İmtihan Etmesi: İskender, Hint şahı Keyd tarafından kendisine hediye edilen feylesofla tabibi imtihan edebilecek kadar zeki ve bilgili bir hükümdardır. Özellikle feylesofla aralarında geçen bir kadeh yağla ilgili sembolik sınama dikkat çekicidir. Feylesofla İskender arasında bu yağ dolu kadeh gidip gelirken güneş gibi parlayan bir aynaya dönüşür. Hikâye eserde şöyle verilmiştir:

*Bir kadeh yağ toldurup şâh-ı cihân
Feylesûfa gönderüp didi nihân
Kim bu yağı dürtünüp kılsun devâ
Tâ bula endâmı zahmetden şifâ
Ol hakîmi gör biñ igne düzdürür*

*Sançuban ol yaga şâha gönderür
İgneleri çünki İskender görür
Anları bir şâh mühre düzdürür
Gönderür gine hakîme mühre[y]i
Hikmetinden almak ister behre[y]i
Feylesûf da n'eylesün her âyine
Düzdürür ol mühre[y]i bir âyine
Şâha ol âyîne[y]i de gönderür
Şâh anı nem yirde kor kim pâs olur
Şeh hakîme gine ol âyîne[y]i
Gönderür görür hakîm âyîne[y]i
Saykal urup yüzine sâfî kılur
Gine andan soñra şâha gönderür
Şeh görür kim âyine çün âftâb
Dir hakîme âferînler bî-hisâb
Feylesûfuñ 'ilmini şâh añladı
Anuñ için aña tahsîn eyledi
'İlm ile bulur sa'âdet her kişi
'İlm ile biter kamu mahlûk işi (2295-2306)*

5. İskender'in Ejderha Öldürmesi: Eserde anlatıldığına göre İskender gittiği yerlerde türlü kahramanlıklar gösterir; aslan, kaplan gibi hayvanlar avlar, yılanlarla dolu vadiden geçerken ve başka yerlerde birçok yılan öldürür. Ancak bunlar içinde İskender'in Sind ülkesinde ve Tüneyn Adası'nda ejderha öldürmesinin ayrı bir yeri vardır. Zira İskender ejderhaları öldürürken o zamanlar için oldukça farklı, halkta şaşkınlık ve hayranlık uyandıran yöntemler kullanmıştır. Burada söz edildiğine göre ilk ejderhayı Sind ülkesinde, etrafı zehirli bin hançerle donatılan ve iki öküzün çektiği bir arabayla öldürmüştür. İkincisinde ise Tüneyn Adası'nda içine türlü patlayıcı maddeler koyduğu iki öküz derisini ejderhaya yedirmiş ve böylece halkı bu beladan kurtarmıştır. Eserde bu iki hadise şöyle anlatılır:

*Didi şâh bir ulu kañlı düzdiler
Üstine bir taht-ı 'âlî kurdılar
Tahtuñ altında bir ev yasadılar
Anı muhkem kîr ile sıvadılar
Biñ demür çengâl dahi düzdürdi tîz
Kamunuñ taşdan geçer uçları tîz
Zehr ile çengâlleri suvardılar
Kamusın ol evde berkitdördiler
İki kuvvetlü öküz getürdiler
Kañlıya anları muhkem koşdılar
Ol eve itdürmiş idi iki der
Her bir'içün kapunuñ bir kasdı var*

Bir'anuñ'çünkim öküzleri süre
Ejdehânuñ geldüğini hem göre
Bir'öküzleri yudıncak ejdehâ
Çıkuban ol kapudan ola rehâ
Hem yiyüp tiryâkı hem dürtindi şâh
Altına hem düşünüp örtüdi şâh
Bes tevekkül birle girdi ol eve
Sürdi gitdi öküzi ive ive
Kim tevekkül kılsa mahrûm olmaya
Ejdehâ agzına düşse ölmeye
İdinüp tiryâk-ı fârûkı devâ
Kasd ider kim eyleye def'-i belâ
Çün sehergeh oldı ol hurşîd-fer
Taga togru kañlıyı sürdi gider
Ejdehânuñ def'ine dikdi gözün
Ejdehâ agzına atdı kendözin
Her belânuñ şâh olan magzındadır
Pâdşâhlar ejdehâ agzındadır
Memleket bulmag için emn ü safâ
Şâh olanlar çekseler zahmet revâ
Zâhirâ efkârı gerçi çoğıdı
Bâtınında lîk havfı yogıdı
Ejdehânuñ vasfın işitmiş idi
Kañlıyı ol resme düzdürmiş idi
Kim anı yudamayaydı ejdehâ
Öldürüp bulaydı şerrinden rehâ
Kañlı âvâzın işitdi ejdehâ
Kañlıya togru yüriyüp didi hâ
Ol öküz sürdüğü kapuyı revân
Bağlayup oturdu şâh anda nihân
İsm-i a'zâm okıyup kıldı namâz
Eyledi ma'bûdına bî-had niyâz
Ejdehâ kañlıya togru itdi hîz
Yutdı ol öküzleri bir demde tîz
Kañlıyı yudamadı turd'agzına
İrişüp çengâlüñ ucu magzına
Beynisin tagıtdı rîzân eyledi
Hâne-i magzını vîrân eyledi
Kellesind'olur ılanuñ dirliği
Kellesi tagıtdı gitdi dirliği
Ejdehânuñ tuydı hâlin şehryâr
Çıkdı ol dem kapusından âşkâr
Tîg-ı Dahhâkî çeküp ol nâmdâr
Okıyup tesbîh-i nâm-ı Kirdgâr
Ejdehâya bir kılıç basdı revân
Eyledi cânını cisminden revân

*Aldı hem yayın ele ok gezledi
Ejdehâyı râst kıluban gözledi
Tîr ü şemşîr irdi çünkim cânına
Ejdehâ öldi boguldu kanına (3378-3408)*

*Ejdehâdan çün haber işitdi şâh
Didi ol yirde kuruldu bârgâh
Zift ü kibrît ü girec getürdiler
Hem iki öküz derisin yüzdiler
Ol deriye bunları toldurdular
Böyle biñ ser-tîz hançer koydular
Bunları öküz gibi düzetdiler
Ejdehânuñ yolına iletdiler
Çün seher âfâka saçdı mihr nûr
Turdılar meskenlerinden mâr u mûr
Turdu yirinden yürüdi ejdehâ
İstedi mu'tâdını gine gıdâ
Görüben öküzleri hîz eyledi
Yuduban bir demde nâ-çîz eyledi
Çün gıdâsın buldı döndi yirine
Ol gıdâ anı yitürdi yirine
Mi'desinüñ âteşi cûş eyledi
Zift ü kibrît ü girecdür kaydı
Geldi bunlar birbirinüñ yanına
Âteş urdu ejdehânuñ cânına
Ejdehâda kalmadı sabr u karâr
Dögdi başın yire kıldı târ-mâr
Batdı ol hançerler anuñ bagrına
Rîze rîze kıldı geçdi ka'rına
Ejdehâyı kıldı bu resme helâk
Eyledi şerrinden ol iklîmi pâk
Şâha tahsîn ü senâlar kıldılar
Tûl-i 'ömr için du'âlar kıldılar (3714-3727)*

Bir ejderha öldürme hadisesi de Behmen bin İsfendiyâr hakkında anlatılır. Oldukça savaşçı bir kişiliği sahip olmasına rağmen Behmen, ejderhayı öldüremediği gibi ona yem olmaktan da kurtulamamıştır. Bu anlamda İskender'in cesareti ve becerisi daha da anlam kazanır:

*Kopdı devrinde anuñ bir ejdehâ
Kim deminden kimse bulmazdı rehâ
Yürüyüp ol ejdehâ-yı heft ser
Eyledi ol milke envâ'-ı zarar
İşidüp Behmen çerisin dirnedi
Ejdehânuñ katline kâsd eyledi
Ejdehâ anı göricek urdu dem*

Eyledi Behmen vücûdını 'adem (5960-5963)

6. İskender'in Elmas Vadisi'nden Elmas Alması: İskender'in zeki kişiliğini ortaya koyan hadiselerden biri de oldukça sıcak olan ve aynı zamanda yılanlarla dolu bulunan Elmas Vadisi'nden kartalları kullanarak elmas alması sırasında gerçekleşir. Keykâvûs'un göğe erişmek için akbabaları kullanmasına benzeyen bu olay eserde "Zikr-i Vâdî-i Elmâs" başlığı altında şöyle anlatılmıştır:

*İrdi şâh ol arada bir vâdiye
Bî-nebât etrâfı susuz bâdiye
Kapkara yanmış cevânib ser-be-ser
Kim gören sanurdu vâdî-i sakar
Sordı şeh bu vâdinüñ ismi nedür
Diñ baña ta'rîfi hem resmi nedür
Didiler bu ma'den-i elmâsdur
Kim anuñla süftedür her la'l ü dür
Gerçi elmâsuñ budur kâni velî
Hergiz aña kimsenüñ irmez eli
İşbu vâdî tolıdur ser-cümle mâr
Ejdehâlar idemez bundan güzer
Hem eser bu vâdide bâd-ı semûm
Seng-i hâreye irerse ide mûm
Eylemez elmâsa hiç bir nesne kâr
İdemez bir kimse anı târ-mâr
Kanda kim hakkâk ola yâ cevherî
Anuñ ile süfte kılur cevheri
Taşı ol yonar yonar kurşun anı
Gör ne hikmetler düzetmişdür Ganî
Çün işitdi bu sözi ol nîk-nâm
Oldı elmâs almaga meyli tamâm
Emr idiüp didi ki tutuñ biñ 'ukâb
Eylemeñ ihmâli görürsüz 'ikâb
Her tarafda kurdılar biñ dürlü dâm
Emri şâhuñ yirine vardı tamâm
İlteler çünkim huzûra anları
Emr idiüp didi ki varuñ bunları
İltüñüz vâdî kenârına yakın
Hem getürüñ lahm-ı ter gass u semîn
Pâre pâre eyleñüz mecmû'ısın
Atuñuz anlara karşı kamusın
Çünkim elmâs idi ol tag u dere
Nice biñ elmâs yapışdı etlere
Etleriñ ardınca saldı kuşları
Kuşlar iniüp kapdı lahmı her biri
Varuban her biri kondı her yire*

*Gözlediler her kuşu kanda vara
Her kuşuñ kondugı yire vardılar
Bî-hisâb elmâsı anda buldılar
Şeh huzûrına iletdiler revân
Cevher-i elmâsı gördi şeh 'ayân
Rây ile elmâsa buldı şeh zafer
Ehl-i rây olanda olur zâib ü fer (3749-3770)*

7. İskender'in Bakırdan On İki Bin Fil Yaptırması: İskender, Hint ikliminde Fûr Şâh'la savaşıacağı vakit daha önce hiç görmediği bir orduyla karşılaşır. Zira Fûr Şâh'ın ordusunda her birine yüz kişinin bindiği devasa filler vardır. İskender önce şaşırır, ardından akılleri toplayıp bir tedbir düşünür. Sonunda o zamana kadar hiç yapılmamış bir işe karar verirler. Fûr'un fillerine karşı bakırdan on iki bin fil yapılacak, içlerine patlayıcı ve yanıcı madde olarak güherçile konulacak, arabalara yüklenen bu filler ateşlenip düşman üzerine salınacak ve böylece karşı tarafın filleri ürkütülecektir. Nihayetinde öyle yapılır ve İskender'in büyük bir gürültüyle patlayan bakır filleri Fûr'un fillerini korkutup dağıtır. Eserde bu olay şöyle anlatılır:

*Ceng-i fili görmemişdi pâdşâh
Oldı bu endîşeden gönli siyâh
Didi kim bu file âl itmek gerek
Def'ine nâzûk hayâl itmek gerek
Şeh ki her emrinde tedbîr eyleye
Yagısın basa çerisin toylaya
Şol mahallerde ki leşker bayıla
Def' ider 'âkiller anı rây ile
Şeh kıgırdup katına 'âkilleri
Dirneyüp dâñaları kâmilleri
Bunlaruñla tanışup söyleşdiler
'Âkıbet fikri mukarrer kıldılar
Kim bakırdan nice filler dökeler
İçlerin dahi mücevvef ideler
İçine güherçile tolduralar
Her birin bir kañlıya bindüreler
On iki biñ fil düzüp tonatdılar
Kañlı üstinde müretteb itdiler
İki leşker yüriyüp buluşdılar
Birbirine karışup turuşdılar
Fîllerin önce yüritdi Fûr şâh
Kasdı bu kim Rûm'ı eyleye tebâh
Fîlleri öñ safda kalkan ideler
Şeh gelicek tîr-bârân ideler
Gördi İskender çü Fûr'uñ fillerin*

İlerü çekdüirdi ol düzdüklerin
Fİlleri çün ilerü yürütdiler
Kañlıdağı fİllere od kodular
Tutuşup kibrît ile güherçile
'Âlemi tutdı nefîr ü velvele
Berkveş odlar saçıldı 'âleme
Sâ'ika gibi görüندی âdeme
Toldı ra'd âvâz'ıla rûy-ı zemîn
İşiden sanurdu kopdı yevm-i dîn
Kör olup gözler kulaklar oldu ker
Bu 'alâmetler kıyâmetdür meger
Ra'd u âteş heybetinden ürkdiler
Fİlleri Fûr'uñ kamusı kaçdılar
Gitdi fİller kaldı hâlî Fûr şâh
Üstine at depdi Fûr'uñ pâdşâh (3250-3269)

8. İsfendiyâr'ın Sandıklar İçinde Heft Hân Kalesi'ne Asker Sokması: Ana kahraman İskender'den başka bazı isimler hakkında da benzer olaylar anlatılır. Örneğin babası Güştâsb'la anlaşan İsfendiyâr, savaşta yendiği Ercesb'in sığındığı Heft Hân Kalesi'ne hileyle içinde iki yüz asker bulunan sandıkları sokar. Kendisi de bir tacir kılığına girip adını Mes'ûd-ı Şîr olarak değiştirir ve kale dizdarına orada konaklama karşılığında çok mal vermeyi vadeder. Böylece içeriye girip kaleyi ele geçirir. Bu hadise Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde İskender'in Van Kalesi'ni hileyle alması şeklinde anlatılır (bkz. "İskender'in Van Kalesi'ni Hileyle Alması"). Bu kısım eserde şöyle verilmiştir:

Kaçuban maglûb olup Ercesb Şâh
Heft H'ân'a girdi idindi penâh
Gidüp ardınca anuñ İsfendiyâr
Ol hisârı almag için hîle-kâr
Girdi tâcir sûretine ol zamân
Ol hisârüñ yolına oldu revân
Hîle-kerden-i İsfendiyâr ve Giriften-i Kal'a-i Heft H'ân
İki yüz sanduk düzetdi h'âcevâr
Mîhi sîmîn kamusı zerrîn 'ayâr
Koydı her bir sanduga bir pehlevân
Her biri Gîv idi yâhud Nerimân
Sâyis ü har-bendeler kamu dilîr
İsmiyidi h'âcenüñ Mes'ûd-ı Şîr
Yükleri yükletdi bagladı katâr
Kal'aya togru yürüdi h'âcevâr
Yaklaşıcak kal'anuñ dîvârına
İlçi gönderdi hemân dizdârına

Didi ben bir tâcirem düşdi yolum
Bu gice bu yire irdi menzilüm
Gice gündüz yürürem yollar alup
Giderem Tûrân'a Îrân'dan gelüp
Yüklerümdür hep nefâyis sîm ü zer
Toludur sanduklarum la'l ü güher
Bilürem çokdur velîkin düşmenüm
Korkaram kim ire ardumca benüm
Kal'ada düzmeñ gerek baña mekân
Tâ ki bulam ben 'adûlardan amân
Olmaya hizmetlerüñüz rây-gân
Gönderem ben de size çok armagan
Piş-keşler de çekem ağırlayam
Kudretüm yitdükce sizi toylayam
Bu sözi işitdi çün dizdâr aga
Dâneye kasd eyleyüp düşdi aga
Anca başlar yitürüpdür hurs-ı mâl
Niceler olmuşdur andan pâ-y-mâl
Gönderüp dizdâra bî-had armagan
Hâce girdi ol hisâra şâdmân
Gice dizdâr ile sohbet itdiler
Mest olup yirlü yirine gitdiler
Çünkü irdi menziline ol cüvân
Açdılar sandukları ol dem hemân
Bes çıkup anlar yaraga girdiler
Kal'a[y]ı ol sâ'at içre aldılar (5867-5887)

9. Kaydâfe'nin Erken Davranıp İskender'in Resmini Yaptırması: Eserde anlatıldığına göre Mağrip melikesi Kaydâfe, İskender'in şanını duyunca gizlice Mısır'a bir nakkaş gönderip onun resmini yaptırır. İlerleyen zamanlarda bir elçi kılığında mülküne gelen İskender'i bu resim sayesinde hemen tanır. Bundan habersiz olan İskender ise Mağrip mülküne geldiği vakit canını tehlikeye atmış olur. Eserde Kaydâfe'nin bu tedbiri anlatılmadan önce onun kadın olmasına rağmen bir ülkeyi yönettiği, akıllı ve bilgili olduğu vurgulanır:

Magrib içre var idi bir şehryâr
Leşkeri çok milki bî-hadd ü şümâr
'Avret idi lîk Kaydâfe be-nâm
Emrine râmdı anuñ Magrib tamâm
'Âkil ü dânyıdı hem kâr-dân
Kalmış idi fikrine hayrân cihân
'Akl ider her müşkili 'âlemde hal
'Âkil olmayanda olur çok halel
'Âkil olanlar olur çün zû-fünûn

'Aklı olmayan kişi magbûn u dûn
Bildî Kaydâfe ki İskender yakîn
'Âlemüñ sultânların kıldı hazîn
Yiryüzün şemşîr ile tutup tamâm
Mısr şehrin kendüye kılmış makâm
Çok ta'accüb kıldı tebdîr eyledi
'Âkıbet nakkâş-ı üstâd istedi
Buldı bir nakkâş kim nakkâş-ı Çîn
Aña nisbet olmaz idi hûşe-çîn
Her kişi nakşınd'anuñ hayrân idi
Mâni-i Çîn deng ü ser-gerdân idi
Aña emr itdi ki ol Mısr'a vara
Niçedür İskender'üñ şeklin göre
Eyleyüp tasvîr şekl ü sûretin
Yazıban reng ile vaz' u heybetin
Magrib'e anı Mısr'dan getüre
Tâ kim ol tasvîri Kaydâfe göre
Âgeh-şoden-i Kaydâfe ve Firistâden-i Nakkâş be-Mısr
Mısr'a varup görđi çün nakkâş-ı Çîn
Sevdi şâhı kıldı yüz biñ âferîn
Didi bu şeh devlete lâyıık revâ
Kamu şehler buña kul olsa sezâ
Bes hemân ol dem ele alup kalem
Nakşını resm eyleyüp kıldı rakam
Çün tamâm ol nakş işini işledi
Girü dönüp Magrib'e 'azm eyledi
Sûreti getürdi sözün söyledi
Hâlini Kaydâfe'ye 'arz eyledi
Sûrete Kaydâfe çün kıldı nazar
Korku düşdi cânına kıldı eser
Didi bunuñdur bu dünyâ ser-be-ser
Hükmine râm olııardur bahr u ber (4781-4800)

İskendernâme'de yer alan zekâ, cesaret ve kahramanlıkla ilgili hususlar bunlarla sınırlı değildir. Örneğin buraya İskender'in devler, şeytanlar ve cinlerle yaptığı savaşta gösterdiği cesaret, melike Kaydâfe'ye karşı kılıç kullanmamaya söz verdiği için denizi Mağrip mülküne akıtıp oraları ele geçirmesi ve başka bazı hususlar da eklenebilir. Hatta İskender'in yaptığı bu yürüyüşe baştan sona bütün olarak bu gözle bakmak da mümkündür. Ancak örnek olması ve konuyu izah etmesi bakımından bazılarına değinilmekle yetinilmiştir.

3.9.3. Rüyalar

İskendernâme'de üç rüyadan söz edilir. Hikâyenin akışına yön veren ve bu anlamda önemli bir işlev üstlenen rüyalardan ilkinin İskender, ikincisini Keyd Şâh ve üçüncüsünü ise Dahhâk görür. Özellikle İskender'in gördüğü rüya, batıdan doğuya doğru yapılan uzun yürüyüşün başlamasına vesile olması bakımından dikkat çekicidir. Eserde anlatıldığına göre İskender tahta geçtikten sonra sürekli Dârâb'ın mülkünü ele geçirme planları yapar. Bu sırada bir gece rüyasında gök yarılr, bir melek gelip ona bir kılıç verir. Eflâtûn'un tabirine göre bu kılıç Hakk'ın yardım kılıcıdır. O yedi iklime hükmedecek, bütün şahları hükmü altına alacaktır:

*Çün Sikender oldı milk-i Râm'a şâh
Gice gündüz derd ile eylerdi âh
Rûz u şeb Dârâ[b] idi zikr itdügi
Milkinüñ tedbîr'idi fikr itdügi
Dâyimâ Hak'dan buyıdı hâceti
Kim olaydı aña Dârâ[b] devleti
Kim alaydı milk-i Dârâ[b]'ı tamâm
Hân olaydı 'âleme virüp nizâm
Gâh geh bu fikr ile dil-hoş olur
Nâ-gehân bir gice düşde tuş olur
Kim görür düşinde şakk olur felek
Gökden iner yire bir zîbâ melek
Bir kılıç elinde getirüp aña
Didi Hak gönderdi bu seyfi saña
Kim saña karşı gelürse boynun ur
Kıruban düşmenleriñ kaydını gör
Şehler ile eyle dâyim kâr-zâr
Şark u garbı saña virdi Kirdgâr
Uyhudan turdı sabâhın şehryâr
Göñli hurrem kıldı şükr-i Kirdgâr
Didi Eflâtûn'a düşini 'ayân
Ser-be-ser gördüğüni kıldı beyân
Döñben didi eyâ dâñâ-yı dîn
Baña evvel düşi sen bildür yakîn
Evvelâ aslını tefsîr eylegil
Sâniyen te'vîl ü ta'bîr eylegil
(...)
Çünkü bu aksâmı tefsîr eyledi
Döndi h'âb-ı şâhı ta'bîr eyledi
Didi şâhâ 'ayn-ı hakdur gördüğüñ
'İlm-i gaybîden sebakdur gördüğüñ
Pâk ü sâfî bes münevver âyine
Her ne olsa görünür her âyine*

*Emr-i Hak'dur gördüğüñ nakş-ı melek
Kudret-i Yezdân'dur ol şekl-i melek
Nusret ü 'avn-i Hudâ'dur ol kılıç
Tapuña Hak'dan 'atâdur ol kılıç
'Âleme hân olırsarın bî-gümân
Emrüñe râm olırsardur ins ü cân
Heft kişver ola hükmüñde tamâm
Bu durur ta'bîr-i h'âbuñ ve's-selâm (950-1010)*

İkinci rüyayı Keyd Şâh görür. İskender'in Hint bölgesini savaşmadan ele geçirmesine zemin hazırlayan bu rüyaya göre bir gece Keyd rüyasında Rûm mülkünden bir dolunayın doğduğunu, bütün yıldızların ona secde ettiğini görür. Bir dereceye kadar Hz. Yusuf'un rüyasına benzeyen bu rüya için hemen Mihrân adlı muabbir çağrılır. Mihrân şöyle der: "Rûm mülkünden bir padişah çıkacak, bütün her yere, şarka ve garba hükmedecek. Her kim onun hükmüne baş eğmezse asla devlete erişemez." Mihrân'ın bu tabiri üzerine Keyd Şâh ülkesini İskender'e teslim eder:

*Var idi Keyd adlu bir şâh-ı kebîr
Milk-i Hindûstân içinde bî-nazîr
Çogıdı milk ile mâl u kişveri
Bî-şümâr idi anuñ hem leşkeri
Nîm-i Hind'e şâh idi meşhûr idi
Nîmine Sind ile hâkim Fûr idi
Bir gice h'âb içre görür Keyd şâh
Milk-i Rûm içinde togar bedr-i mâh
Nûr'ile anuñ tolar arz u semâ
Secde kılur cümle ılduzlar aña
Bir mu'abbir söylenürdi ol zamân
Adı Mihrân idi meşhûr-ı cihân
Keyd şâh anı getirüp söyledi
Gördüğü rü'yâyı tafsîl eyledi
Didi Mihrân Rûm'dan bir pâdşâh
Eyleye rûy-ı zemîni pür-sipâh
Şark u garba hükm idüp sultân ola
Cümle begler emrine fermân ola
Her kim anuñ hükmüne baş egmeye
Olmaya başında devlet oñmaya
Her kime kim Hak 'inâyet eyleye
Emrine anuñ itâ'at eyleye
Dahi çok dürlü nasâyih bî-şümâr
Keyd şâha söyledi dâna-yı kâr (2084-2095)*

Eserde sözü edilen üçüncü rüya Dahhâk'a aittir. Anlatılana göre rüyasında gördüğü bir melek Dahhâk'a topuzuyla vurur. Korkuyla uyanan Dahhâk memleketin

bütün tabir ehlini toplar ve onlara rüyanın ne anlama geldiğini sorar. Muabbirler de o yıl içinde doğacak bir erkek çocuğun kendisini helak edeceğini söylerler. Bunun üzerine Dahhâk o yıl doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini ister. Ancak Ferîdûn bu katliamdan kurtulur ve büyüyünce Dahhâk'ı öldürür:

*Kahr ile oldu cihâna pâdşâh
Sürdi biñ yıl saltanat Dahhâk şâh
Kişiyе çünkim yakîn ola ecel
Def'ine olmaya tedbîr ü hiyel
Bir sürûşî nâ-gehân düşde görür
Kim gelüp anı debûstyla urur
Havf ile uyanuban eyler hurûş
Olur ol korhuyula bî-'akl u hûş
Cümle ta'bîr ehlini cem' eyledi
Bunlara gördüğü düşî söyledi
Bunlara sorup düşüñ ta'bîrini
Kıldılar bunlar d'anuñ tefsîrini
Didiler bu yılda bir oğlan togar
Sanasın gökden meh-i tâbân togar
Olasın anuñ elinde sen helâk
Düşesin topraga cismüñ ola hâk
İşbu vech ile gelüpdür rûzgâr
Hem bu resme gidiser pâyân-ı kâr
Çün mu'abbirler sözün şeh diñledi
Korkusından böyle tedbîr eyledi
Kim bu yılda togacak oğlanları
Öldüreler kalmaya biri diri (5490-5500)*

3.9.4. Siyaset

İskendernâme'de zaman zaman bir hükümdarda bulunması gereken vasıflar, hakim-hükümdar ilişkisi, elçilerde aranacak özellikler gibi siyaset başlığı altında toplanabilecek konulardan da söz edilir. Bu hususlara eserde ayrı başlıklar altında değil, yeri geldikçe, söz uygun düştükçe değinilir.

1. Padişahlar: *İskendernâme*'nin birçok yerinde padişahlıktan ve padişahlarda olması gereken vasıflardan bahsedilir. Bu vasıfları maddeler hâlinde toplamak mümkündür.

Padişahlık nişanı: Eserde anlatıldığına göre padişahların yüzünde "padişahlıktan bir nişan" vardır. İskender elçi kılığında Kaydâfe'nin mülküne gidip esir düştüğü zaman Kaydâfe ona şöyle demiştir:

İlçiye çün kıldı Kaydâfe nazar

Gördi anda saltanatdan çoğ eser
Sûreti mahbûb u pür-hüsn ü cemâl
Sîreti mergûb u pür-fazl u kemâl
Âyet-i devlet yüzinde yazılı
Râyet-i nusret önünde dikilü
Didi bu sûretlü ilçi olmaya
Kimseden bu resme ilçi gelmeye
(...)
Pâdşâhsın aduñı bend'eyleme
Sözi girçek söyle yalan söyleme
Kim yalan söz bulmayısar ragbeti
Bulmaya yalancı olan rahmeti
Togru söyle kim yalan erlik degül
Hem yalancı dirligi dirlik degül
Pâdşâhlıktan yüzüñde var nişân
Balçığıla âftâb olmaz nihân (4920-4973)

Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zıllullah): Padişahların "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olduğu inancı *İskendernâme*'de de yer alır. Onlara kastedenlerin belaya uğrayacağı, ömürlerine ve mallarına zarar geleceği dile getirilir. Ayrıca padişahlar askerin başıdır. Baş olmazsa gövde bir işe yaramayacaktır:

Şehlere kasd idene oldı 'ayân
İriserdür 'ömr ü mâlina ziyân
Pâdşâh olan çü zıllu'llâh ola
Düşmeniniñ müddeti kûtâh ola (5024-5025)
Pâdşâhlar baş olur leşker beden
İre mi hergiz hüner bî-kelleden (4311)

Cömertlik: Padişahlarda bulunması gereken en önemli vasıflardan biridir. Mülkünün payidar olmasını isteyen şah malını bu uğurda harcamalı, varlığını halkıyla paylaşmalıdır. Şair bunu birçok yerde bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak farklı şekillerde dile getirir ve İskender'in verdiği toylardan, yaptığı ihsanlardan söz eder:

Milk-i Rûm'a çün Sikender oldı şâh
Hidmete bil bagladı kamu sipâh
Çünkü Hakk erzân kıldı aña tâc
Toyurup halkı komadı kimse aç
Şükr idüip dökdi hazâyin genc ü mâl
Cümlesin bu yolda kıldı pâ-y-mâl
Hep sehâvet olmuş idi pîşesi
Memleket fikriyidi endîşesi
Her kim olmag ister ise pâdşâh
Sîm ü zer dökmek gerek çün hâk-i râh (620-624)

*Kankı şeh kim milkin ister pâydâr
Mâlnı harc itsün olsun şehryâr
Mâl ile bil kim sipâhî cem' olur
Hem sipâhîyle düşmen kam' olur (2071-2072)*

Şair, padişahların halka ihsanlarda bulunması gerektiğini söylerken bazen de bu konuda çeşitli nasihatlerde bulunur:

*Pâdşâhlar aluban virmek gerek
Virmeyicek bâri ne almak gerek
Eyle bugün ihtiyârûñla kerem
Bulamazsın virmege yarın direm
Bu zamânda az ola ehl-i kerem
İstemeksüz vire ben anı görem
Ne yiyene yidiüre kala ni'am
Lâ diye dinilicek yirde ne'am
İstegil her dem Hudâ'dan cûdı sen
Dâyimâ zıkr eylegil Ma'bûd'ı sen
Mâl u milki kişinüñ çog olsa yig
Hisseti olan kişi yog olsa yig (2201-2206)*

Adalet: Padişahlarda aranan bir başka vasıf da adalettir. Onların zulümden uzak durup adaletle hükmetmeleri mülkün dirliği ve huzuru için vazgeçilmezdir. Adalet konusu çoğu zaman cömertlikle birlikte "dâd u dihiş" (adalet ve ihsan) şeklinde geçer. Esere göre Rûmlular, Acemler ve Araplar beğliğin bu ikisiyle mümkün olduğunu söylemişlerdir:

*'Adl ile uruldu bünyâd-ı cihân
'Adl ile âbâd olur milk-i cihân
'Adl ile olur cihânda saltanat
'Adliyle buldı şehler tâc u taht (2073-2074)*

*Şehlere vâcib k'ideler 'adl ü dâd
Tâ ki 'adlinden ola iklîm şâd
Zulme niyyet kılmasun bir pâdşâh
Assı itmez aña zulm ile sipâh (2292-2293)*

*'Âlem iki nesneden bulur nizâm
Birisi dâd u birisi lutf-ı 'âm
Rûm u A'câm u 'Arab söyleşdiler
Beglige dâd u dihişdür didiler (1672-1673)*

*Saltanat dâd u dihişdür bes hemîn
Gayrısı anuñ 'abesdür bil yakîn (6607)*

Cesaret ve cengâverlik: Padişahlar cesur ve savaşçı olmalı, gerektiğinde baş alıp baş vermelidir. Onlardan savaşta (rezm) şimşek gibi çevik ve yakıcı, eğlence meclisinde

(bezm) doğunun güneşi gibi ihsanı bol olmaları beklenir. Böyle olursa halk da onları aziz ve muhterem bilecektir. İskender'in, Keyd'in kızı Şehrbânû'nun gelmesi sebebiyle verdiği toy sonrası söylenen şu beyitler dikat çekicidir:

*Her kime kim hû ola Rıdvân kerem
Halk anı tutar 'azîz ü muhterem
(Başlık)
Çog ulaşırdı şeh ol gün sîm ü zer
Kal'alarla memleket tâc u kemer
Şehlere lâyıkdur ola tâc bahş
Geh vilâyet bahş ola geh genc bahş
Şeh gerek kim rezme ola hem-çü berk
Bezm içinde ola çün hurşîd-i şark
Rezm içinde vire tîrine güşâd
Bezm ide lutf ile halkı kıla şâd
Mâli şehler şimdi n'içün direler
Bes gerek kim anı halka vireler
Niçe hoş devrâna kim biz irmişüz
Halka yüz biñ koçı bahşış görmişüz
Akçe degmeyene bahşış bî-karâr
Lâyıkına sancag u çok kâr u bâr
Şehlere cûd u sehâ vü hem kerem
Fazl-ı Hak'dur dâyim itsün Hak kerem
Kudretüñ oldukca eliñ açâ gör
Hem zer ile sîmi dâyim saça gör
Olasın tâ kim cihânda merd-i kâr
Bulasın iki taraftan i'tibâr
Halkuñı sen hulk ile tutgil eyü
Tâ kim olmaya senüñ başuñ kayu
Atlunuñ yanınca oluncak yayak
Geh gehî olmak gerek aña tayak (2242-2254)*

İskender'in Hint dağlarında arslan avlamasından bahsedilirken "Ser seven dünyâda server olmaya / Câna kıymayan kişi er olmaya" denilerek canını çok seven kişinin ülke yönetemeyeceğini anlatılır. Burada ayrıca hatasız ve korkusuz kişinin taht ve taç sahibi olamayacağı, kişinin şerefiyle yaşamayacaksa ölmesinin efdal olduğu da dile getirilir:

*Şâh olanlar bes gerek ser-bâz ola
Baş u cân kadri katında az ola
Ser seven dünyâda server olmaya
Câna kıymayan kişi er olmaya
Kimsene bulmaz hatâsuz milk ü tâc
Olmaya hergiz hatarsuz taht u 'âc
Kişinüñ öldüğü yigdür 'izz ile*

Kim geçe dirlikde 'ömri 'aciz ile (3153-3156)

Akıl ve bilgi: Padişahlar akıllı ve bilgili olmalıdır ki yapacağı işlerin yerini ve zamanını iyi tayin edebilsinler. Şairin söylediğine göre rezm de bezm de vaktinde yapılmalıdır. Ayrıca padişahlar tedbirli olmalı, tahtı boş bırakmamalıdır:

*Şâh olan vaktinde rezm itmek gerek
Fursatı düşdükce bezm itmek gerek (6848)*

*Şehlere dâyim gerekdür ihtiyât
Her gönüilde arzûdur ol bisât
Tahtuñi hâlî koma sen bir nefes
Bu hevâya eyleme dahi heves (4993-4994)*

Bunun yanında şair Kaydâfe'den söz ederken onun kadın olmasına rağmen akıllı, bilgisi ve iş bilirliliği sayesinde ülkesini çok iyi yönettiğini dile getirir ve akıllı olanların vasıflarını sayar. Ancak Kaydâfe, zamanında yakaladığı fırsatı değerlendirmeyip İskender'i kendisine saldırmama sözü karşılığında serbest bırakmış, bir zaman sonra da onun hilesi nedeniyle ülkesinden ve canınından olmuştur. Şair, Kaydâfe'nin bu tedbirsiz davranışını örnek göstererek nasihatte bulunur ve bu anlamda bir hükümdar portresi de çizmiş olur:

*'Avret idi lîk Kaydâfe be-nâm
Emrine râmdı anuñ Magrib tamâm
'Âkil ü dânyıdı hem kâr-dân
Kalmış idi fikrine hayrân cihân
'Akl ider her müşkili 'âlemde hal
'Âkil olmayanda olur çok halel
'Âkil olanlar olur çün zû-fünûn
'Aklı olmayan kişi magbûn u dûn (4782-4785)*

*Garka vardı ser-be-ser şehri ü diyâr
Gör niçe mekr itdi aña şehryâr
Fursatında düşmene viren amân
Olusar Kaydâfe bigi bî-gümân
Ger dilerseñ devletüñ bula sebât
Fursatında düşmene virme necât
Gerçi Kaydâfe mu'azzam şâh idi
Memleket emrinde key âgâh idi
Oldı İskender işinde kâr u ker
Çün جاء القضاء عمى البصر
Çün bulasın düşmeniüne dest-res
Anda te'hîr eyleme sen bir nefes
Bir nefesdür diyüp anı görme h'âr
Bir nefesde çoğ iş işler rûzgâr*

*Düşmeni görüp za'îf inanmagıl
Sen anı bulmaya kuvvet sanmagıl
Sakın andan genc ilandur sanma mûr
Büyümedin sen anuñ kaydını gör
Dehr-i ser-keş turfe-âyîn gösterür
Gâh mihr eyler gehî kîn gösterür
Düşmeniñ yalvarduğın işitmegil
Sözine magrûr olup iş itmegil
Saña şeker virse anı zehr bil
Lutf u ihsân itse anı kahr bil
Sen 'adûdan dime kim eyelük gele
Semm-i kâtil sanma kim tiryâk ola (5050-5062)*

Şeref ve namus: Padişahlar aynı zamanda şeref ve namus sahibi olmalıdır.

Kaydâfe, İskender'e elçi aracılığıyla bir anlamda meydan okurken şöyle der:

*Ger gelirse şeh geyüp pûlâd-ı Çîn
Toldur peykân ile Magrib-zemîn
Şîr-dildür gerçi ol hûy-ı peleng
Bizde dahi var durur nâmûs u neng
Ol kişi kim anda nâmûs olmaya
Mürdeden kemdür egerçi ölmeye
Serv bigi ser-firâz olmaz kem er
Baglanursa ney bigi yüz biñ kemer (4845-4848)*

Kaydâfe bu şekilde meydan okuyup ülkesini teslim etmeyince İskender gayrete gelir, zira o, onur ve haysiyet sahibi biridir. Bu vasıflar eserde övülür:

*Sözleri Kaydâfe'nüñ kıldı eser
Acı olur togru söz olsa şeker
Gayret odı yakdı şâhuñ cânını
Şöyle kim tende kurıtdı kanını
Gayret ehli'dür cihânda mu'teber
Bî-hamiyyet kişiden gelmez hüner (4861-4863)*

İnanç ve doğruluk: Şair, Dârâb'ın gönderdiği susamları İskender'in horoza yedirmesinden sonra önemli olanın askerinin azlığı ya da çokluğu değil, Hakk'ın yardımı olduğunu söyler, bu düşüncesini bir ayetle ["Kendilerinin Allah'a kavuşacağını bilenler ise 'Nice az topluluk çok topluluğa Allah'ın izniyle üstün gelmiştir, Allah sabredenlerle beraberdir.' dediler." (Bakara, 2/249)] destekler ve padişahların doğru sözün aksine bir iş yapmayacaklarını dile getirir:

*Az u çoğuñ i'tibârı yok durur
Aña kim Hak 'avn ide ol çok durur
Nice azlar çokları sıyup durur
Bu sözi Furkân'da Hak diyüp düür*

*Pâdşâhlar hak söze itmez hilâf
Beglige lâyük degül lâf ü güzâf
Kesretine leşkerüñ tayanmagıl
Milk ü mâluñ çoğına inanmagıl (1085-1088)*

Oyun ve eğlence: Padişahlar oyun ve eğlence düşkünü olmamalı, bu tür alışkanlıklar sebebiyle memleketi tehlikeye sokmamalıdır:

*Şâh olanlar itmeye lehve heves
Şâh olan gâfil gerekmez bir nefes
Bâdeden şâh olsa mest ü bî-haber
Memleket ahvâli olur pür-hatar (6485-6486)*

*Şâh olanlarda gerekdür 'akl u hûş
Saltanat şartı degüldür 'iş ü nûş (6594)*

Sabır ve teenni: Diğer taraftan hükümdarın sabırlı olması, ani kararlar vermemesi de gerekir. Örneğin Dârâb, İskender'in gönderdiği elçiyi dinleyince çok öfkelenir ancak bir an durup öfkesini kontrol eder, sabırlı davranır, ülkenin ileri gelenlerine danışır ve bir kez daha İskender'e elçi göndermeye karar verir:

*Çün şeh-i Dârâb işitdi sözleri
Hışm idüp kan ile toldı gözleri
İstedi ol demde leşker cem' ide
Bir ulu gavgâyıla Rûm'a gide
Sabr idüp lîkin tevakkuf eyledi
Kendüye geldi özine söyledi
Didi ta'cîl itmeñüñ ma'nîsi yok
Sabr ile olan işüñ gavgâsı yok
Bir dahi fikr ideyin tedbîr ile
Ola kim tuş eyleyem takdîr ile
Tanışayın bu işi 'âkillere
Kâr-dîde hurde-dân kâmillere
Ola kim bu derde dermân bulına
Olmaz ise 'âkıbet ceng olına
İbtidâ'en cenge 'azm itmeyelüm
'Âciz olmayınca rezm itmeyelüm
Ola kim Hak'dan 'inâyet yitişe
Tañrıdan bir kutlu sâ'at yitişe
Hayra dönüp şer ola sulh u salâh
Bulavuz anlar da biz dahi felâh
Ger benümler ola İskender 'ayân
İre hükmüm ez-zemîn tâ-âsmân
Bes aña bir ilçi dahi virbidi
Korkudub anı öğütlesün didi (1054-1065)*

Padişahların tavır ve davranışları: *İskendernâme*'de üzerinde durulan bir diğer konu hükümdarların tavırlarına dikkat etmeleri, sohbet ettikleri kişileri seçmeleri ve değersiz kişilerle oturup kalkmamalarıdır. Çünkü bu tür davranışlar onların değerlerini düşürecektir. Şair bu konuları hükümdarlara nasihat olarak dile getirir ve bu vesileyle yukarıda üzerinde durulan diğer hususları da topluca şöyle sıralar:

*Sözlerüm gûş eyle iy şâh-ı cihân
Eylemezseñ 'âkibet irer ziyân
Pâdşâh halk içre ger handân ola
Heybeti bî-şekk anuñ noksân ola
Sohbetinde olmaya dîn u fakîr
Meclisine gelmeye rezl ü hakîr
Pâdşeh dîn ile ger sohbet ide
Kendözini hôr u bî-heybet ide
Şâh olanlara gerekdür 'adl ü dâd
Tâ ki bu 'âlem ola 'adl ile şâd
Ger iderse fikr-i zulmi pâdşâh
Assı kılmaz ol şehe hayl-i sipâh
Ger ola 'adl ü sa'âdet hem-likâ
Memleketde pâdşeh bula bekâ
Çün kıla sultân keremler leşkere
Şâh için cân baş vireler eşkere
İtdi Rıdvân nice dürlü nush u pend
Gûşvâr ider anı her ercümend
Çün bilürsin dehr-i dîn itmez vefâ
Kıl zahîre bâkiye budur ribâ
Gör selâtîne ne kıldı bu cihân
Kimleriñ tahtını aldı bu zamân
Keykubâd u şâh Efrîdûn u Cem
Çekdiler gerdûn elinden derd ü gam
Var ise âgâhuñ işden tutma dak
Bir iş işle kim penâhuñ ola Hak
'Adlüñe sanma nihâyet bulasın
Arturursañ çok 'inâyet bulasın
Saltanatda çün sehâvetdür güzîn
'Akl ile dîn ü sehâ eyle güzîn
Gögi yayılmışdur anuñ şark u garb
'Adl kıl tâ kim tutasın şark u garb
Sakla zâlimden kamu insânı sen
Aç kurtan hem sakın cüvânı sen
Key sa'(a)b işüñ hatardur pâdşâh
Hakkı bâtıldan sorar senden İlâh
Niçedür bilmez ganî hâlin fakîr
Aç olan hâlin ne bilsün merd-i sîr (235-253)*

Yönetici seçimi: Padişahların dikkat etmeleri gereken bir diğer husus da yöneticileri seçerken titiz olmaları, işleri ehil kişilere vermeleridir:

*Pâdşâhlar aňlagıl n'itmek gerek
Her kişiniñ hâlini bilmek gerek
Kâbilni terbiyetler eyleye
Her işini ehline ismarlaya (427-428)*

Halkla ilişkiler: Padişahlar için vazgeçilmez konulardan biri de halkıyla uyum içinde olması, onlara söz geçirebilmesi, halkın da onlara karşı itaatkâr olmasıdır. İskender'in Dârâb'la savaşmadan hemen önce halkına yaptığı konuşma ve onlarla tazelediği ahit bu anlamda dikkat çekicidir:

*Bu sözi işitdi Zü'l-karneyn şâh
Lâ-cerem cem' eyledi hayl-i sipâh
Milk-i Rûm'uñ divşürüp leşkerlerin
Pehlevân u şîr-dil serverlerin
Her birine istimâlet eyledi
Lutf ile envâ' sözler söyledi
Didi olursam cihâna pâdşâh
Her biriñüz eyleyem bir milke şâh
Hem virem Yunan kadar bir memleket
Gâyet ednâñuz bulasız saltanat
Kesretinden leşkeriñ bâk eylemeñ
Zehreñüz ol havf ile çâk eylemeñ
Leşkerüm azdur velî özdür kamu
Birbiriyle hâtırı düzdür kamu
Cümleñüzden ben ilerü varayın
Sizden öñdin cânımı ben vireyin
Düşmen ile ceng ideliüm ad için
Her kişi olur cihânda ad için
Kulına Hak'dan gerek 'avn ü zafer
Az ile çoğı degüldür mu'teber
Kıldı çün şeh istimâlet leşkere
Za'fi gidüp geldi kuvvet leşkere
Bes didiler cümlesi iy hânımız
Yoluña olsun fedâ bu cânımız
Gine şeh 'ahdini tecdîd eyledi
Leşkerine yalvarup çok söyledi
Didi sa'y idiñ fazâhat gelmesün
Cidd ü cehd idiñ hacâlet gelmesiün
Kâyim olursañuz işbu 'ahde siz
İdevüz yüz biñ 'atâ bir cehde biz
Hem bize virmişdürür Hak fırsatı
Şimdi Allâh'uñ bizümle nusreti
Çünkü safda merd-i meydân kalmasa*

*Baş virür baş alur insân kalmasa
Ben girem meydâna cân baş oynayam
Kendümi bu yolda kurbân eyleyem
Çün Sikender her sözünü söyledi
Rûmilerle 'ahdi tâze eyledi
Didi Rûmîler çü sensin hânumuz
Virelim yoluñda baş u cânumuz
Kırılıp kalmayalum bir ferdümüz
Böyledür hem böyle olsun 'ahdümüz (1153-1173)*

İskendernâme'de buraya kadar sözü edilenler yanında daha başka birçok husus hükümdarlarda olması gereken vasıflar olarak yeri geldikçe dile getirilir. Dört hakimin İskender'e sundukları nasihatnâmeler ise padişahlarda olması gereken vasıfları özetler niteliktedir. Küçük farklar dışında birbirine benzeyen bu nasihatnâmelerden Eflâtûn'un ki örnek olarak aşağıda verilmiştir. Diğer taraftan eserde özellikle dünya tarihinden söz edilirken zaman zaman hükümdarlar ve yöneticilerden bazı kötü örnekler de verilir. Bunların genellikle zalim, iradesiz ve basiretsiz, halkını sevmeyen kişiler olduğu söylenir ve bu özellikleri nedeniyle yerilirler. Ayrıca bu hükümdarlar arasında Melik Eşref gibi kendi kızını taciz eden ve bu sebeple öldürülen, Pîrûz'un oğlu Belâş gibi zinaya meyleden ve bu sebeple ülkesinde kıtlığın baş gösterdiği hükümdarlar da vardır. Yine bazı idarecilerin de hükümdarlarına ihanet etmeleri yerilir ve böylece kişilerde olması gereken vasıflar ifade edilmiş olur.

*Nasâyah-i Eflâtûn
Didi Eflâtûn ele alup kalem
Emr-i Hak'dan taşra komagıl kadem
Olma gâfil Hak'dan iy merd-i Hudâ
Ger dilerseñ bulasın Hak'dan rızâ
Devlet isterseñ cihânda pâydâr
Her işüñden şâkir olsun Kirdgâr
Ni'met-i Hak şükriyile dâyim ol
Rûz u şeb hem zikriyile kâyim ol
Bir nefes ol kim Hak'ı zikr eylemez
Yoklığı yigdür anı fikr eylemez
Her kim olmaz ise şâkir ni'mete
Tuş olur dâyim 'azâb-ı mihnete
Pâdşâh halk içre ger handân ola
Heybeti bî-şekk anuñ noksân ola
Sohbetinde olmaya dîn u fakîr
Şehler ile çün degül hem-tâ hakîr
Hem sa'âdet bulmağı endîşe kıl
Birliği fikrini zikr ü pîşe kıl*

Kendiñe hûb işi tergîb eylegil
Cümle ahlâkuñda tehzîb eylegil
Nefsüñe hilm ile sabrı 'âdet it
Hem hayâyıla sehâyı san'at it
Göñlüñi eyle hayâdan şâdmân
Kim hayâ îmândan olur bî-gümân
Ger dilerseñ bulmaya zâtuñ fenâ
'İlme cehd it bulasın tâ kim bekâ
Ger dilerseñ olmaya sende mercec
Sabr kıl الصبر مفتاح الفرج
Nefsüñi dûr it gazabdan ol halîm
Çün Hak'uñ mergûbidur kalb-i selîm
Yüz suyu olur sehâvetden ziyâd
Olmaya hergiz bahîlüñ göñli şâd
Ger vefâ bulmak dilerseñ bahşış it
Hem safâlar sürmege lâyıık iş it
Söyleme merdâna karşı hem dîrûg
Tâ yüzüñden gitmeye hergiz fîrûg
Ger sehâvet pendini gûş idesin
Artura yüzüñ suyun cûş idesin
Râzuñi düşmenleriñden gizlegil
Dôstuñdan sırruñi hem saklagil
Ger dilerseñ bula cânuñ râhatı
Göñlüñe hûy eyle rahm u şefkati
Çün kula sultân keremler leşkere
Şâh için cân baş uralar eşkere
Ger zafer bulsañ 'adûña ir ü geç
Anı 'afv eyle suçundan cümle geç
Havf idüp Allâh'dan tevhîdin it
Her nefes ta'zîm ile temcîdin it
Rahmetinden halkı nevmîd eyleme
Ye's ile âfâkı tebrîd eyleme
Bu cihânuñ kâmili tiryâkdur
Zehri dehrüñ câhil-i bî-bâkdur
Sabr u hilme dimegil bâtil durur
Bugz u kîne zehrveş kâtil dîrür
Kâmilin diyen degül ehl-i hîred
Özüni nâ-dân bilendür pür-hîred
Zenler ile sohbet itme key sakın
Râzuñi anlara dimekden sakın
Mey içüp her demde dime budur iş
Ger sa'âdet isteseñ men'e dîriş
Bâdeye el urma kim milki yıkar
'Âlemi nâr-ı sakar gibi yakar
Kimsene bulmadı zevkinden şeref
Anca şehler oldılar andan telef

Gill u gışdan gönlüni pâk eylegil
Menzilüñ bâlâ-yı eflâk eylegil
Şehvetine nefsiñüñ olma esîr
Nefsine uyan olur hôr u hakîr
Hüsn-i hulk ile fakîre kıl nazar
Yigdür andan kim viresin sîm ü zer
Şâh olanlara gerekdür 'adl ü dâd
Tâ ki 'âlem 'adliyile ola şâd
Ger iderse fikr-i zulmi pâdşâh
Assı kılmaz şâha ol hayl-i sipâh
Kudretüñ yitdükce virme kâm-ı nefis
Düşmeyesin tâ ki sen der-dâm-ı nefis
Bağlama dünyâya dil dünyâ-yı dîn
Pâydar olmaz ider mekr ü füsûn
Gönlüni eyle hıyânetden irag
Togrular bulur bu dünyâda ferâg
'Işk ile her kim ki bende olmadı
Mürde kaldı cânı zinde olmadı
Kimde kim yokdur kanâ'atden nişân
Şeh degüldür n'ola tutdıysa cihân (683-724)

2. Hakim-Hükümdar İlişkisi: *İskendernâme*'de üzerinde durulan önemli hususlardan biri ülke yönetiminde hükümdarların tek başına hareket etmemeleridir. Alınacak önemli kararlardan önce hükümdar hakimleri ya da vezirleri toplar, onların fikirlerini sorar, nasihat alır ve ona göre karar verir. Bu durum sadece İskender için değil Dârâb, Zeresb, Keyd, Tamgâc Hân ve başka hükümdarlar için de geçerlidir.

İskendernâme'de anlatıldığına göre hakimlerin İskender katında farklı dereceleri vardır. İskender'in verdiği bir ziyafet esnasında tahtının karşısına hakimler için dört kürsü konulur. En yüksekinde Eflâtûn, sonra vezir ve nedim Aristo, sonra Bukrât ve ardından Sokrât sıralanmıştır. Şair bu oturma düzenini şöyle anlatır:

Tahta geçdi şâh oturdu şâd-kâm
Virdi 'âlem halkına kâm-ı tamâm
Tahta karşı çâr kürsî kurdılar
Her birin bir 'âlim için kodılar
Kıldı a'lâsını Eflâtûn makâm
Cümlesinden akdem idi ol hemân
Birin'oturdu Aristû-yı hakîm
Hem vezîr olmuşdı şâha hem nedîm
Birinüñ üstinde Bukrât-ı tabîb
Geldi biri üzre Sokrât-ı lebîb
Kamusı oturdılar şehden irak
Her biri kolında lâkin karşırak (1959-1964)

İskender tahta geçtikten bir süre sonra Dârâb'a düşmanlık beslemeye başlar ve ilk iş olarak kırk hakimi toplayıp onlardan nasihat almak ister. İlk gelenler yukarıda adları zikredilen hakimlerdir. Şair bu sahneyi şöyle anlatır:

*Bes hemân cem' eyledi 'âkilleri
Kamu hikmet eyesi fâzılları
Kim bulardan sora dünyâ hâlini
Tuya eflâk ü nücûm ahvâlini
İşidiüp hem kırk vezîrden nush u pend
Tutuban ol pendî ola sûd-mend
Her kim olursa cihânda kâmil ol
'İlmiyile lâ-büd olur 'âmil ol
Her kim işitdiyse 'âkil pendini
Görmeye pâyında hayret bendini
Bes Aristû oturup Bukrât ile
Geldi Eflâtûn dahi Sokrât ile
Didi bunlara Sikender iy hümmâm
Pendüñüzle buldı bu 'âlem nizâm
Gözlerini göñlümüñ pür-nûr idiüñ
Nushuñuzla cânumuz mesrûr idiüñ
Çarh işinden hem haberdâr eyleñüz
Cünbişinden hâletinden söyleñüz
Aslın eşyânuñ nedendür bildüñüz
'Ukdesin müşkillerin hal kıldıñuz
Hâliyâ göñlümde birkaç nesne var
Ol sebebden olmamışdur dil-figâr
Evveli budur ki Hakk'ı söyleñüz
Bu su'âlüm cehd idiüp hall eyleñüz
Bildüm anı Hakk'a vâcibdür vücûd
Cümle mahlûkât ider aña sücûd
Baña hem söyleñ hakikat nicedür
Evliyâ içre tarîkat nicedür (628-641)*

İskender'in bu isteği üzerine her bir hakim bu konudaki düşüncesini söyler. Ayrıca Hızır da ortaya çıkıp İskender'in sorularını cevaplar. Hakimler ardından çeşitli nasihatlerde bulunurlar ve hükümdarın isteği üzerine birer nasihatname yazarlar. İskender bütün işlerini artık o nasihatnâmelere göre yapar ve böylece devleti günden güne büyür, mülkünde huzur ve rahat artar:

*Dört vezîr sizsiz dahi bir tanışuñ
Tâ ki aslın ben de bilem dânişüñ
Dördüñüz yazuñ benim'çün nice pend
Tâ olam ol nâmelerden sûd-mend
Dördüñüzden ol kelâmı işidem
Dâyimâ anlara göre iş idem*

(...)
Kodılar elden vezîrler hâme[y]i
Sundılar İskender'e dört nâme[y]i
Okıyup gördi ki pür-hikmet dürür
Cisme devlet câna pür-rahmet dürür
Kıldı ol dört nâme[y]i çün ihtiyâr
Cümle hâss u 'âmma oldu bahtiyâr
Oldı ol pend ile kalbi pür-huşû'
Her işe ol pend ile kıldı şürû'
Ol sebebden devleti oldu ziyâd
İşidenler kıldı aña inkıyâd (679-885)

Eserin ilerleyen bölümlerinde de İskender karşılaştığı acayip varlıklar ve olaylar olduğunda hakimlerin bilgisine başvurur. Örneğin Maşrık iklimine giderken hâr-ı Çînî madeninden geçerler. İskender bunu vesile edip Eflâtûn'a madenlerin nasıl oluştuğunu sorar. Eflâtûn da engin bilgisiyle ona cevap verir:

Çünkü gördi ma'deni şâh-ı cihân
Didi Eflâtûn'a iy dâna-yı kân
Baña bildür bu ma'âdin aslını
Hem baña şerh eyle bâb u faslını
Cümle bir toprak nedendür ihtisâs
Kimi nukre kimi zer kimi rasâs
Bu nedendür hâr-ı Çînî ol hadîd
Bakır u kurşun neden oldu bedîd
Bu yidi terkîbüñ aslından kelâm
Her biriniñ hâlini söyle tamâm
Beyân-ı Keyfiyyet-i Ma'den ve Husûl-i Zîbak u Kükürd
Çün kelâm-ı şâhı añladı hakîm
Cüş idüp tafsîle başladı hakîm (4003-4008)

İskender ve hakimler arasındaki bu tür münasebetlere dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Daha önce ifade edildiği üzere Dârâb ve Zeresb gibi hükümdarlar da işlerini kendi hakimlerine danışarak yaparlar. Örneğin biraz yukarıda anlatıldığı gibi Dârâb, İskender'in kendisine başkaldırmasını duyunca çok kızmasına rağmen çevresindeki akıllı kişilere danışıp ona göre hareket eder. Zeresb, İskender'in ikinci kez dünürcü göndermesi üzerine devlet erkânını toplar ve ne yapmak gerektiğini onlara sorar. Vezirler Gülşâh'ı vermek gerektiğini söyleyince bunu kabul eder:

Bes bezetdi bir mu'azzam bârgâh
Zeyn iden kullar kamu zerrîn-külâh
Hem tutuldi anda 'âlî sâyebân
Kim tnâb olmuşdi aña âsmân
Çün Zeresb emr itdi dîvân itdiler

*Cem' olup erkân-ı devlet itdiler
Geldiler cümle vezîri begleri
Hâzır oldu pehlevân ser-leşkeri
Meclis idüp sâkiler devr eyledi
Bunlara tanışdı sözün söyledi
Didi Zü'l-karneyn Gül-şâh'ı diler
Mihri 'âlemdür ki ol mâhu diler
Bu işi fikr eyleñüz n'eyleyelüm
Siz ne dirsiz biz anı işleyelüm
İstedi evvelde anı virmedük
Virmemekden dahi eylük görmedik
Bes didiler cümlesi virmek gerek
Bu işüñ esbâbını görmek gerek
Dahi evvelden virilse hûb idi
Bunca gavgâ olmasa mergûb idi
Cifti mâhuñ hüsrev-i Hâver gerek
Şâhumuz dâmâdı İskender gerek
Cümlesi şâha du'âlar itdiler
Baş koyup ayagina yüz sürdiler
Şeh bularuñ sözlerin kılup kabûl
Didi tutdum sözüñüz olmañ melûl
Alkış idüp şâha kıldılar du'â
Karşu tekrâr itdiler medh ü senâ
Şeh katında sözleri oldı tamâm
Didiler olsun mübârek hâss u 'âm
Bes buyurdı geld'Aristû-yı hakîm
Kaldı ancak hâsekîlerle nedîm
Didi şâh İskender'e eyle haber
Her ne kim buyurd'ısa olsun be-ser (1915-1931)*

Keyd Şâh da hakimlere değer veren, nerede hüner sahibi bir hakim duysa onu sarayına getirten, onlara saygı duyan biridir. Bu yüzden birçok hakim onun sarayına toplanmıştır.

*Didi şâhâ bil ki Keyd-i nâmdâr
Her ne yirde tuysa bir sâhib-hüner
Sa'y idüp getürdir idi yanına
Râm olurdu cân ile fermânına
Cânını bezl eyler idi yolına
İncinüp bakmazdı sag u solına
Ol sebebden yiryüzi kâmilleri
Gelmiş idi katına fâzılları (2386-2389)*

Genel itibarıyla hükümdarlar ve çevresindeki hakimler arasındaki münasebet bu şekildedir. Ancak zaman zaman hükümdarlarla hakimlerin ayrı düştüğü konular da olur. İskender'le Eflâtûn arasında bu türden bir olay yaşanır. Eflâtûn, İskender'e yedi iklimi

aldığını, artık alacak başka bir yer kalmadığını, açgözlülük etmeyip elinde olan bu mülkle yetinmesini tavsiye eder. Bunun üzerine İskender ona "Sözlerin abes ve sıkıcı, kişinin himmeti yüce olunca senin çok dediğin göze az görünür, çok deyip saydığın bu mülk ancak bir nokta kadardır." der:

*Bu yidi iklîmi çün tutduñ tamâm
Göñlüñi hoş eyleyüp nûş it müdâm
Eldeyiken yi yidiür kim rûzgâr
Kimseye kalur degüldür pâydâr
Ser-firâz olduguña şâd olmagıl
Ser-nigûn düşseñ gerek yâd eylegil
Ger çıkarsañ yükselüp eflâke sen
İnüp âhir girisersin hâke sen
Bugün elde olmasına olma şâd
Yarın elden gitmesini eyle yâd
'Andelîbüñ yiri yazın bâg olur
Kış irişse ol makâm-ı zâg olur
Gül bahâr olsa güler hem açılır
Döyemez bâd-ı hazâna tağılır
Ni'metüñ çok kâni' ol çekme ta'ab
Varına şükr it dahi kılma taleb
Dönüben didi vezîre şehryâr
Kim 'abesdür sözleriñ kamu feşâr
Kişiniñ çün himmeti 'âlî ola
Gözine ol çok didüğüñ az gele
Çok diyüben sayduguñ milk-i zemîn
Kamusı bir nokta rub'idur hemîn
Buyıdı kim rub' aña maksûmdur
Her birisi bir hat-ı mevhumdur
Rub'-ı vîrândan kişi ne hazz ala
Yâ hat-ı mevhumdan nef'i n'ola
Dahi yir var mu anı görmek gerek
Ger nasîb oldıyısı almak gerek
Dahi çokdur Hâlık'uñ milki yakîn
Bu seniñ bildükleriñ degül hemîn
Bes dönüp didi vezîr iy şehryâr
Devletiñ pâyende bahtuñ üstivâr
Bu sa'âdet kim nasîb oldu saña
Olmamışdur kimseye öñdin soña
Senden öñdin kimseye virilmedi
Kimsene bu mansıbtı hiç bulmadı
Vâcib oldu şükr-i ni'met kılasın
Mün'im'e cân ile hizmet kılasın
Ni'metine idesin şükr ü senâ
Ni'metin tâ kim mezîd ide Hudâ*

*Genc için çekdiñ cihânda bunca renc
Yi yidiür çünkim müyesser oldu genc (5158-5178)*

Buna benzer bir olay da Çîn mülkünün hanı Tamgâc'la ülkesindeki akiller arasında yaşanır. Tamgâc Hân, İskender'in geldiğini öğrenince ülkenin ileri gelenlerini toplar ve ne yapmak gerektiğini sorar. Meclistekilerin her biri kendi fikrini söyler ancak hiçbiri hanın aklına yatmaz. Son kararı kendisi verir ve İskender'i ülkesinde tazimle karşılar:

*Çün Sikender geldiğin bildi yakîn
Göñlüni Tamgâc Hân itdi hazîn
Bilmedi İskender'üñ çün kâmını
Bu işiñ fikr eyledi encâmını
'Âkil oldur 'âkıbet-endiş ola
Olmadın yarın bugün fikrin kıla
Şâh olanlar kim soñına bakmaya
Su gibi ol turu aru akmaya
Ol kişi kim fikr-i encâm itmeye
Hergiz ol bî-fikrîñ işi bitmeye
Bes diriüp 'âkillerin şâh-ı Hutây
Sordu İskender işinde fikr ü rây
Her birisi söyledi bir dürlü pend
Gelmedi göñline biri sûd-mend
Her kim ol 'âlemde ehl-i rây ola
Vâcib oldur işiñ encâmın bile
Fikr idiüp işiñ fesâdın añlaya
Tâ salâhun bulup anı soylaya
Hastenüñ nabzın çü bilmeye tabîb
Olmaya ol hasteye sıhhat nasîb
Çün hakîm añlamaya asl-ı mizâc
Hasteye hergiz müfîd olmaz 'ilâc
Şâh-ı Çîn bu sözleri çün diñledi
Her birini gavrıyla añladı
Hîç birisi göñline hoş gelmedi
Hâtırı hergiz tesellî bulmadı
Gerçi kim bu işde çok söz söyledi
Kendü âhir böyle tedbîr eyledi
Kim mutî' ola Sikender emrine
Gelmeye hergiz muhâlif hükmine (3810-3824)*

3. Elçiler: *İskendernâme*'de çok olmamakla birlikte padişahların temsilcileri olmakla önemli görevler üstlenen elçilerin vasıflarından da bahsedilir. Hint şahı Keyd devlet erkânına danışıp ülkeyi İskender'e teslim etmeye karar verdiği zaman yine devletin ileri gelenlerinin fikir birliğiyle elçi olarak Mihrân'ı görevlendirir. Zira Mihrân

yaşça diğerlerine göre daha büyük, tedbir ehli ve bilgili biridir. Burada anlatıldığına göre elçi bilgili, fasih, akıllı, hırsı az, başkasının malında gözü olmayan, inancı sağlam, ahlaklı, özü sözü doğru, vakar sahibi olmalıdır. Diğer taraftan bu beyitlerin hemen devamında şair artık elçilerin doğru kişilerden seçilmediğinden, bu sebeple de işlerin yoluna girmediğinden şikâyet eder. Bu, şairin dilinden devrin eleştirisi olarak görülebilir. Eserde bu kısımlarla birlikte bir elçide olması gereken vasıflar şöyle dile getirilir:

İlçi göndermekde çok fikr itdiler
Kamusı Mihrân'ı enseb gördiler
Ol idi aralarında ihtiyâr
Ehl-i tedbîr idi hem dânâ-yı kâr
İlçisi dânâ gerekdür hem fasîh
Tâ sözi cân-bahş ola hem-çün Mesîh
'Akl u 'ilmi vâfir ola hırsı az
'Âlemüñ mâlundan ola bî-niyâz
Gelmeye âdem harîsinden kerem
Olmaya nâ-kesde hergiz dem kadem
İlçilerdür çün lisânı şehleriñ
Görinür andan nişânı şehleriñ
Bes gerek kim olalar ehl-i salâh
Bulalar tâ kim fesâhatdan felâh
Hûb olup ahlâkıyla yüzleri
Özleri togru gerek hem sözleri
Hem gerekdür k'olalar ehl-i vakâr
Lutf u ihsân issi şîrîn i'tizâr
Âteşüñ tevfiğin ide nâr ile
Hirre[y]i islâh ide hem fâr ile
Şimdi budur ilçilikde vasf-ı hâl
Her ne yirde bulsalar bir bed-husâl
Gönderürler anı ilçî yirine
Anuñ için varmaz işler yirine
Bes didi Mihrân'a Keyd-i tâcdâr
İlçi sensin yüri Zü'l-karneyn'e var
Cânına sihr ile efsûn eylegil
Leyli'sine anı Mecnûn eylegil
Aramuzda eyle hayr ile salâh
Bu belâlardan bize buldur felâh
Di kim iy sâhib-kırân u şehryâr
Keyd kuluñdur ne var şehîr ü diyâr
Cân ile ger ister ise bizi şâh
Olavuz biz çâkeri ol pâdşâh
Eylesün biz bendeyile ittisâl
Hep anuñdur taht u baht u milk ü mâl

*Şehr-bânû'yı alursa şehryâr
Olavuz hâk-i derinde bendevâr
Feylesûfi hem tabîbi câm ile
Îltevüz ayagina ikrâm ile
Gönderür Mihrân ile hem nâmdâr
La'l ü yâkût u cevâhir bî-şümâr
Gitdi ta'cîl ile Mihrân-ı resûl
Varuban İskender'e buldı vusûl
Her ne kim ahbârı vardı söyledi
Mâ-cerâyı cümle tafsîl eyledi
İrdi şâhuñ sem'ine çün bu haber
Şâd olup ilçiyi tutdı mu'teber (2160-2183)*

3.9.5. Hediyeleşme

İskendernâme'de yaygın bir hediyeleşme kültüründen söz edilebilir. Bu anlamda İskender'le diğer hükümdarlar arasında gidip gelen veya İskender'in Gülşâh ve Şehrbânû'ya gönderdiği hediyeler anılabilir. Hediyeler arasında en dikkat çekici olanlar Hint hükümdarı Keyd'in İskender'e gönderdiği dört değerli varlığıdır. Bunlar bütün ilimleri bilen bir feylesof, her derde deva bir tabip, hiç boşalmayan bir kadeh ve Keyd'in görmeden âşık olunacak güzellikteki Şehrbânû adlı kızıdır. Bu hediyeler eserde şöyle anlatılır:

*Ehl-i rây idi tehevür kılmadı
Hükm idüp barışmaga cehd eyledi
Var idi katınd'anuñ dört nesnesi
Yogıdı bir şehde anuñ şemmesi
Eyledi anları derdine 'ilâc
Anuñ için olmadı fâsid-mizâc
(Başlık)
Var idi milkind'anuñ bir feylesûf
Cünbiş-i eflâke bulmuşdı vukûf
'İlm-i eflâk ü nücûm u hey'eti
Hem tabî'ıyyât u tıbb u hikmeti
Cümlesin asl'ıla öğrenmiş idi
Hem kevâkib hâlini bilmiş idi
Ol bilürdi yirde gökler döndüğün
Gökde kevkebler niçe seyr itdüğün
Vardı hem katında bir hâzık tabîb
Bir şehe olmuş degüldi ol nasîb
Bî-ecel derdine dermân idi ol
Her marîzüñ cismine cân idi ol
Kulu idi Keyd'üñ ol sâhib-hüner
Anı almışdı sabîyiken meger
Hâsıl itmiş terbiyet birle kemâl*

Terbiyetsüz âdemîyi sen kem al
Var idi hem Keyd şehde câm-ı hûb
Pâk ü sâfî yogıdı anda 'uyûb
Didiler vasf eyleyenler câmını
Cem de işitmiş degülmiş nâmını
(Başlık)

Diyeyin vasfını câmuñ diñlegil
İşidüp anı ta'accüb eylegil
Kış u yaz anda içilürdi tamâm
Olmaz idi eksük âb ile müdâm
Nice yıl ger içseler âb ile mey
Andan eksilmezdi hîç âb ile mey
Reng-i bâde la'l ile yâkût idi
Âb-ı Kevser bigi câna kût idi
(Başlık)

Bir kıztı var idi Keyd'üñ meh-likâ
Mihri hüsninden alurdu meh ziyâ
Şehr-bânû'yıdı ol meh-rûya ad
'Ukdeler anuñla bulmuşdı güşâd
Tal'ati hurşide virürdi zevâl
Bedri mâhuñ görse olurdu hilâl
Hâl ü zülfi noktayıla cîmdür
Didiler sordum dehânın mîmdür
Zerrece yokdur dehânından nişân
Târ-ı mû deñlü degüldür ol miyân
Lebleri kandin mükerrer eylemiş
Sözleri şehdini şekker eylemiş
Lebleri Âb-ı hayât'a ta'n ider
Sözleri şekker nebâta ta'n ider
Lebleridür lutf ile yâkût-ı nâb
Dişleridür sanki lü'lü-i hoş-âb
Sünbül-i ter zülfinüñ hayrânıdur
Mâh-ı nev ebrûsı ser-gerdânıdur
Gamzesi tîr ü kemân ebrûları
Nîze-keşdür nergis-i câdûları
Gözleri sihr öğredür hem Bâbil'e
Fıtnesi efzûndur andan kem bile
Keyd şâh ashâb'ıla söyleşdiler
Cem' idüp erkânını tanışdılar
Gerçi kim olundu fikr-i bî-hisâb
'Âkıbet bu fikri gördiler savâb
Kim bu dördi vire Zü'lkarneyn'e ol
Kendü dahi ola kapusunda kul (2126-2155)

İskender de bu hediyelere karşılık verir ve Bukrât'ı dünürcü olarak Keyd'e gönderir. Bukrât'ın yanında türlü hediyeler de vardır:

*Bes didi Bukrât'a şâh ol dem hemân
İlçi olup Keyd'e dek olgıl revân
Biz fakîrinden du'âlar eylegil
Şehr-bânû'yı bizüm'çün istegil
(Başlık)
Virdi şâh ilçiyeye çok la'l ü güher
Dahi envâ'-ı kumâş u sîm ü zer
Zîn-i muğrakla müzeyyen nice at
Virdi çok hil'atler ile kat kat (2197-2200)*

İskender, Vâkvâk Adası'na gittiği zaman oranın kadın hükümdarı İskender'in gönlünü almak için hediyeler gönderir:

*Bunlara bir 'avret idi şehryâr
Ser-be-ser mahkûmyıdı ol diyâr
Altı biñ kız lâle-hadd ü gül-'izâr
Hizmet eylerdi aña leyl ü nehâr
Çün kudûmundan şehiñ tuydı haber
Hâzır itdi çok cevâhir sîm ü zer
Bî-nihâyet dahi nice yâdgâr
Cümlesin tertîb idüp itdürdi bâr
Şâha gönderdi kamusun pîş-keş
Göñlini şâh-ı cihânuñ kıldı hoş
Kim görenler cümle tahsîn itdiler
Cân u dilden âferînler didiler (3575-3580)*

Yine Kaydâfe kendisine saldırmama sözü karşılığında İskender'i salıverip ülkesine gönderirken birçok hediye de verir:

*İlçiyi bu 'izzet ile gönderür
Tuhfe diyü şâha çok nesne virür
Virdi evvel bir murassa' tâc-ı zer
Toptolu elmâs ile la'l ü güher
Sâniyen bir taht-ı zerrîn şâhvâr
Ser-be-ser yâkût u dürr-i âbdâr
Dahi biş yüz tahta dîbâ-yı semîn
Nâfesiyle nice yüz biñ müşg-i Çîn
Virdi biş yüz tahta dahi 'ûd-ı hâm
Elli üstür bârı sîm ü zer tamâm
Pîş-keş yüz dahi esb-i bâd-pây
Biñ de ester cümlesi zencîr-hây
Kamusın virdi velîkin ol nihân
Böyle pend itdi ki iy şâh-ı cihân (5011-5017)*

3.9.6. Mektuplaşma

İskendernâme'de hediyeleşme gibi yaygın bir mektuplaşma kültüründen de söz etmek mümkündür. İskender'in Dârâb, Keyd Şâh ve Gülşâh'la mektuplaşması, ölümüne yakın annesine yazdığı mektup bu anlamda zikredilebilir.

Eserde sözü edilen ilk mektuplaşma İskender'le Dârâb arasında gerçekleşir. İskender'in kendisine düşmanlık beslemeye başladığını öğrenen Dârâb hemen bir mektup yazdırır. Mektupta İskender'e "Senin hükmettiğin mülkü sana biz verdik, oralar bize atadan yadigârdır. Babanı bey yapan da biziz. Sana tayin edilen haracı gönder. Gençsin, daha toysun, cahillik etme!" der. Bunun üzerine İskender de bir mektup yazdırıp cevap verir. Şair bunu şöyle anlatır:

*Bu haber irişdi Dârâ[b] gûşına
Gelmedi bu kavl-i nâ-hoş hoşına
İlçi salup nâme yazdurdı hemân
Diyüben İskender'e iy nev-cüvân
Kandasın sen kanda tâc u saltanat
Saña kimden degdi milk ü memleket
Feylekûs'a Rûm'ı hod biz virmişüz
Atañı ol yirde biz beg dikmişüz
Ata vü dede bizümdür memleket
Tâ Ferîdûn'dan kalupdur saltanat
Çün bize mevrûsdur bu taht u tâc
Bes bize gelmek gerekdür hep harâc
Ol zamân kim atañı beg dikmişüz
Aña birkaç beyza ta'yîn itmişüz
Anı göndermekde ihmâl eyleme
Kendüñi dünyâda pâ-mâl eyleme
Çünkü eyyâm-ı cüvânlıkdur cünûn
'Âkil olmaz ol zamânda zû-fünûn
'Akl ile çün devlet olmaz pâydâr
İde mi başında mecnûnuñ karâr
Nev-cüvânsın kendüñi bâ-hûş kıl
Ser-keş olma pîr pendin gûş kıl
Bu cüvânlık hâline magrûrsın
'Özrüñi biz bilüriz ma'zûrsın
Şimdiki suçun senüñ kılduk kabûl
Şartımız budur dahi olma fuzûl
Yohsa bizden görisersin çok ziyân
Kalmayısar sende nâm ile nişân
Kadrini bil giceñüñ hem günüñüñ
Kanına girme elüñüñ günüñüñ
İlçi çünkim yolnu itdi tamâm*

*İrişüp İskender'e kıldı selâm
Nâmesin sundı kelâmın söyledi
Mâ-cerâyı cümle tafsîl eyledi
Çünkü Dârâ[b]'uñ kelâmın diñledi
Her ne kim diñilmiş idi añladı
Başladı anuñ cevâbın virmege
Hastedür ya'nî çü âbın virmege (1014-1032)*

İskendernâme'de İskender ve büyük aşkı Gülşâh arasında yaşanan mektuplaşmalar eserde uzun uzun anlatılır. Hem Gülşâh hem de İskender gönderdikleri mektuplara aşklarını, ayrılıktan çektikleri acıları dile getiren gazeller de eklerler. Hikâyeye göre İskender önce Gülşâh'ın resmini görüp âşık olur. Aslında Gülşâh tarafından İskender'e gönderilen bu resim ilk mektup sayılır. Zira eserde anlatıldığına göre bu resim dürülmüş ve üzerine mektup gibi mühür vurulmuştur:

*Didiler nakkâşa tahrîr eyledi
Sûret-i Gül-şâh'ı tasvîr eyledi
Bir harîr üstine yazdı sûretin
Bî-kusûr itdi mükemmel hey'etin
Kim gören aydurdı bu Gül-şâh'dur
Çîn gülistânında bu gül şâhdur
'Ayn-ı Gül-şâh idi ez-pâ tâbe-fark
Kimsene Gül-şâh'dan itmez idi fark
Lâle-ruhsâr idi kanı yogıdı
Bu idi 'aybı ki cânı yogıdı
Sûreti nakkâşa çün yazdurdılar
Aldılar ruk'ı elinden dürdüler
Nâme gibi sûrete mühr urdılar
İlçiye der-hâl anı gönderdiler
İlçi açup sûrete kıldı nazar
Didi bu şekl ile olmaya beşer
Şâhu ol sûret dil-efgâr eyledi
Nâr-ı 'ışkı cânına kâr eyledi
Sûretüñ fikrine düşdi kıldı zâr
Gitdi elden sabr u ârâm u karâr (1422-1431)*

İskender resimden sonra Gülşâh'ın kendisini de uzaktan görür ve aklı başından gider. Günleri ağlayıp sızlamakla geçmeye başlar. Böyle bir günde divit ve kalem ister, uzunca bir mektup yazar ve mektubuna hâlini anlatan iki de gazel ekler. Mektubu dürüp anber kokulu mühürle mühürler ve hizmetçisiyle Gülşâh'a gönderir. İskender'in gönderdiği mektup "Nâme Nüvisten-i İskender be-Gülşâh" başlığıyla şöyle anlatılır:

*Nâle esnâsında şâh-ı muhterem
Didi getürdüñ devât ile kalem*

Bes kalem alup ele ol ser-firâz
Nâme yazdı yârına tûl ü dirâz
Bildürüp ol nâme içre hâlini
'Arz idüp sûz-ı derûn ahvâlini
Yazdı evvel nâmede nâm-ı Hudâ
K'olunur anuñla işler ibtidâ
Kıldı andan soñra dildâra selâm
Çok senâlar birle feth itdi kelâm
Didi iy bülbül-zebân u gül-'izâr
Fürkatüñde kalmışam zâr u nizâr
İtmişemdür zikrüñi vird-i lisân
Kılmışamdur 'ışkuñi cânımda cân
Gerçi kim hicrüñde derdüm çok durur
Senden özge lîk ümîdüm yok durur
'Âlemi yaşumla kıldum lâlezâr
Yanaram tâ subh olunca şem'vâr
Yüzüñi 'ömrümde bir dem görmüşem
'Ömrümi 'âlemde bir dem görmüşem
Ol dahi oldı baña şimdi hayâl
H'âb içinde görmüşem gûyâ misâl
İrmedüm çünkim zülâl-i la'lüñe
Olmışam kâni' hayâl-i la'lüñe
Yâd idüp zülfüñ perîşân kalmışam
Bu uzun yollarda hayrân kalmışam
Derdüme hergiz nihâyet yok durur
Vasfa sıgmaz hadd ü gâyet yok durur
Katre-i bârân u rîg-i kûhsâr
Bitmiş eşcâr üzre evrâk-ı şümâr
Saysalar bunları halk-ı bî-şümâr
Sayıla bunlar velîkin iy nigâr
Haşre dek derdüm benüm sayılmaya
Hamr-ı 'ışkuñdan bu cân ayılmaya
Nâmede derdin kılurken şeh beyân
Hâmesinden cûy-ı hûn oldı revân
Şâh iderken nâme inşâsında kâl
Bu gazel geldi münâsib vasf-ı hâl
Gazel
'İşkuñ hadîsini varak-ı cânâ yazmışam
Ser-nâmedür ki sen şeh-i hûbâna yazmışam
Göñlümi 'ışk-ı dil-ber için eyledüm makâm
Defterd'anuñ'çün adını vîrâne yazmışam
Geldikce yâr ayagına idem diyü nisâr
Gözüm yaşını şevk ile dür-dâne yazmışam
Bir kez cemâl-i yâra nazar eyledüm velî
Ol şevk odına derd ile ben yana yazmışam
Rü'yâda bu gice seniñ iy gözleri güzel

La'liñ şarâbını içüben kana yazmışam

Gazel

Sensüzin bî-çâre vü zâr olmuşam

Eylegil tîmâr bîmâr olmuşam

Dil saçuñ sevdâsına düşmiş yatur

Gör nice müşkil giriftâr olmuşam

Nice ola işbu fikr ile işüm

Lâle bigi göñli efkâr olmuşam

Ârzü eyler seni bu cân u dil

Gayrıdan v'Allâh ki bîzâr olmuşam

Geh saçuñ fikr eylerem geh hâlüñi

Gör beni nice siyehkâr olmuşam

Ve Lehu Eyzan

Dâyimâ olsun cemâlüñ ber-füzûn

Nev-bahârı hüsnüñüñ hem lâle-gûn

Güllerüñ hergiz cihânda solmasun

Lâle-haddüñ hem tagayyür bulmasun

Âb-ı hüsnüñ dâyimâ olsun revân

Ruhlaruñ bâgına irmesün hazân

Servveş ser-sebz ü şâd-âb ol müdâm

Kâmetüñ şimşâdına Tûbâ gulâm

Leblerüñ añdukca çeşmüm kan döker

Yaş yirine la'l ile mercân döker

Çünkü şâh elden bıraktı hâmesin

Yazısın hatm itdi dürdi nâmesin

Nâmesine 'anberîn mühr eyledi

Hâdim-i hâssı kığırup söyledi

Didi Gül-şâh'a ilet bu nâme[y]i

Kimse bilmesün değışdür câme[y]i

Aldı hâdim nâme[y]i oldı revân

Kıldı ta'cîl ile 'azm-i Sîstân

Dâyeye mektûbı teslîm eyledi

Her ne kim dinildiye söyledi (1562-1600)

İskender'le Gülşâh arasındaki mektuplaşmalar böylece başlar. Gülşâh mektubu yüzüne sürer, gözüne sürme yapar, okuyunca kendinden geçer. Etraftakilerin tavsiyesiyle o da İskender'e bir mektup yazar, iki de gazel ekler. Bu kısımlar eserde şöyle verilir:

Dâyeye irişdi çün mektûb-ı şâh

Şâdlıktan çarha irgürdi külâh

Nâme[y]i Gül-şâh eline virdiler

Mührin açup nâmeye kıldı nazar

Cân demâgına irişdi bir nesîm

Kim deminden cân bulur 'azm-i remîm

Şevk ile kanı yürekde kıldı cûş

Kalmadı başında 'akl u fikr ü hûş
(...)
Nâme[y]i sürmişdi öpüp yüzine
Sürme idinmişdi hattın gözine
Didiler Gül-şâh'a sen de yaz cevâb
Hasteye irsün tabîbinden çü âb
Bes eline aluban Hindî kalem
Çekdi kâfûr üzre 'anberden rakam
Peygâm-ı Gül-şâh bâ-İskender
Didi iy şâh-ı cihân u nev-cüvân
Yoluña olsun revân cism-i revân
Şem' gibi subha dek yanan benem
Derd ile dillerde söylenen benem
Yok durur yaşumdan özge hem-demüm
Hem ciger başından artuk mahremüm
Ugradum bir derde kim dermânı yok
Bir yola gitdüm k'anuñ pâyânı yok
Bu mıdı fikriñ beni zâr idediñ
Gönlümi alup da koyup gidediñ
Senden ayru olmuşam ben nâ-tüvân
Gözlerüm giryân ciger kan haste cân
Tuhfe virdüm cânımı hânum saña
Pîş-keş ma'zûr tut cânım saña
Gönlümüñ levhinde nakş olduñ şehâ
Varlığum yirine sen tolduñ şehâ
Ger ireydiüm yâr yoluñ tozına
Sürme idiniüp çekem cân gözine
Cevher-i hâk-i rehüñdür kîmyâ
Hâk-i pâyuñ cân gözine tûtyâ
Bu zebânum 'ıškuñuñ zikrindedür
Hem gönül dâyim saçuñ fikrindedür
Nâmeyile lutf idiüp şâd eylediñ
Gönlümi kaygudan âzâd eylediñ
Derd-mendem vâlih ü pür-iştîyâk
Çün sipendem cânımı yakdı firâk
Virmişem küllî vücûdum 'ıškuña
Ol sebebdendür sücûdum 'ıškuña
Ben saña ne vech ile lâyık olam
Hâk-i pâyuña meger hizmet kılam
Şem'sin sen hüsnüñe pervâne ben
Zülfüñüñ zencîrine dîvâne ben
Oldı çünkim oduña micmer tenüm
Tañ degül olursa hâkister tenüm
Nitekim yâd eyleyem hüsn ü cemâl
Gönlüme olmaz nasîb illâ hayâl
Bu ciger kanını çünkim ezmişem

Nâme[y]i evrâk-ı câna yazmışam
Bu safâ içinde bulup vecd ü hâl
Didi bir şîrîn gazel garrâ gazâl
Gazel

Ïy yañağı verd ü kaddi şimşâd
La'lüñden umar kamu cihân dâd
Boyuñ ile buldı ferr ü revnak
Oldı bu cihân bihişt-âbâd
'Işkuñla gönül bilişd'ezelden
Bî-çâre[y]i imdi itmegil yad
Açıldı şükûfe dürlü dürlü
Açdı çü nikâb-ı hüsnüñi bâd
Bendeñdür ezel ebed çü Gül-şâh
Gel bend-i saçuñdan itme âzâd
Gazel

Şehâ 'îşüñ günü ferhunde olsun
Murâduñ sâgarı pür-hande olsun
Güneşden ola 'âlemde nişânuñ
'Atâñuñ sâyesi pâyende olsun
'Alemler perçemine 'âlem içre
Cihân efgende 'âlem bende olsun
Letâfetle 'izâruñdan cihânda
Gül-i terler hacîl şermende olsun
Cihânda meclis-i cân-bahşa şâhâ
Zemîn ile zamân sâzende olsun
(...)

Nâmesi Gül-şâh'uñ irdi çün she
Âhını irgürdi mâhîden mehe
Nâme[y]i çün açdı kalbi itdi cûş
Gitdi başından dirâyet 'akl u hûş (1614-1658)

İskender, Aristo'yu dünürçü olarak Zeresb'e gönderir ancak Zeresb kızını vermez. Bunun üzerine İskender, Sîstân şehrine gider ve padişahın içinde bulunduğu kaleyi kuşatır. Gülşâh da içeridedir. Bu sıralarda iki âşık mektuplaşmaya devam ederler, birbirlerine gazeller gönderirler. Hatta İskender mektuplardan birini okla kale içine atar ve böylece haberleşirler:

Nâme[y]i hatm itdi çün şâh-ı cihân
İstedi ol dem hemân tîr ü kemân
Oka muhkem bağlayup berkitdiler
Kasrına Gül-şâh'uñ ol dem atdılar
Buluban Gül-şâh'a ok'ilettiler
Nâme[y]i okdan çözüp çıkartdılar
Okıyup Gül-şâh anı âh eyledi
Âhıyla göklere râh eyledi (1834-1837)

Eserde İskender'in ölümünden hemen önce annesi Rûkîyâ Hatun'a yazdığı mektuptan da söz edilir. Yolun sonuna geldiğini gören İskender ağlayarak yazdığı mektubunda dünyaya doyamadığını, âb-ı hayatı ararken kendisine ecel şerbetinin sunulduğunu söyler, annesine sabır diler ve vasiyetini dile getirir. Büyük hükümdarın yazdığı bu hazin mektup şöyledir:

*Bes eline aldı ol demde kalem
Çekdi kâfûr üzre 'anberden rakam
Eşk-i hûn-âb ile rûy-ı zerd ile
Nâme yazdı anasına derd ile
Nâme-Nüvisten-i İskender be-Mâdereş ez-Hâl-i Hod
Didi kul oğluñ Sikender'den du'â
Rûkîyâ Hatun anama hem senâ
Geldi gitdi bu cihâna toymadı
Nicesi geldüğünü hem tuymadı
Kılur idi dünyeyiçün çok emel
Fikrine irgürmedi anı ecel
Tâlib iken bulmaga âb-ı hayât
Sundı devrân destine semmü'l-memât
Bu belâlar kim geliür başumuza
Anı yazmışdur ezelden Hak bize
Nesne kim anı Hudâ takdîr ide
Anı kimdür döndürüp tagyîr ide
Hâlk'uñdur cânı virür ol alur
İşine dahl itmek anuñ küfr olur
Nefs anuñdur cân anuñdur 'akl anuñ
Ara yirde bes 'aceb neñ var seniñ
Tâ kim anuñ'çün kılasın sen feza'
Aglayasın kılasın çok çok ceza'
Her ne kim kıldı kader saña kazâ
Cân ile dilden gerek aña rızâ
Yazılan rûz-ı ezel irdi baña
Çâre şimden girü sabr oldu saña
Sabr olur bu işleriñ ser-mâyesi
Sabrdur 'âkilleriñ pîrâyesi
Nâleyile çünki redd olmaz kazâ
Bes gerekdür 'âkile şükr ü rızâ
فاصبروا كونوا عبادًا شاكرين
ربنا المولى يحب الصابرين
Bir makâma varuruz çün biz 'âyân
Yig dürür bundan bize ol bî-gümân
Lâ-cerem varmaga şâd olmak gerek
'İşret idüp anda dad almak gerek
Sabr iderseñ bu belâya nice dem
Urasın ol menzile sen de kadem*

*Birbirümüz gine anda bulavuz
Menzil oldur anda bâkî kalavuz
Cürm ü 'isyân her ne kıldumsa saña
Kamusını lutf idüp 'afv it baña
Bay u yohsul halkuñi cem' eylegil
Her kişiye lutf ile hoş söylegil
Devlete irişmesün dirseñ halel
İtmegil bu sîretüm hergiz bedel
Kıl nazar İskenderûs'a her nefes
Lu'b u lehve anı itdürme heves
Ol kişi kim fi'li lu'b u lehv ola
Her ne iş kim işleye pür-sehv ola
Memleket âyînini göster aña
Bildüğüñ bigi ki gösterdüñ baña
Nâmesini yazuban şâh-ı cihân
Dâr-ı milk-i Mısr'a gönderdi revân (8103-8129)*

İskendernâme'de mülkünü teslim etmesi için İskender'in Keyd Şâh'a yazdığı mektup ile Hz. Muhammed'in İran şahı Hüsrev-i Pervîz'e yazdığı ve onu İslama davet ettiği mektuptan da söz edilir.

3.9.7. Âdet, Gelenek, İnanç

İskendernâme'de zaman zaman bazı geleneksel uygulamalardan, âdetlerden de söz edilir. Eserde bu tür unsurlar çok fazla olmamakla birlikte doğum, ad verme ve eğitim, ziyafet ve toy verme, evlilik (kız isteme, düğün ve çeyiz), yas, mersiye söyleme gibi bazı geleneklerin hikâye içinde işlendiği görülür.

1. Doğum, Ad Verme, Eğitim: Eserde İskender'in doğumu, ad verilmesi ve eğitimiyle ilgili anlatılanlara bakıldığında, bunların toplumda var olan geleneksel uygulamaların bir uzantısı şeklinde dile getirildiği görülür. Anlatılana göre bir gün Feylekûs'a koşarak bir kişi gelir ve Hakk'ın ona bir oğul verdiğini müjdeler. Feylekûs müjdeyi getiren kişiye altın ve gümüş ihsan eder. Hemen şehrin süslenmesini emreder. Ayrıca bir müneccim çağırılır, çocuğun talihine bakılır. Feylekûs kırk elli gün toy verir, fakirleri doyurur. Aralarında Eflâtûn ve Bukrât'ın da bulunduğu hakimler gelip çocuğa İskender adını verirler. İskender altı yaşına kadar bir dayenin elinde yetiştirilir, sonra da eğitim için Aristo'ya verilir:

*Feylekûs'uñ hûşın almışdı sadâ
Bir kişi geldi didi iy pâdşâ
Müjde olsun tapuña iy kân-ı cûd
Gün gibi togdı cihâna bir vücûd*

Hak saña bir ogul ihsân eyledi
'Âlem-i cisme anı cân eyledi
Çün beşâret buldı şâh-ı nâmver
Müjdegânî virdi çok çok sîm ü zer
Katına kıgırdı bir üstâd-ı pîr
K'ol idi 'ilm ü hünerde bî-nazîr
Didi tezyîn eyle bu şehri tamâm
Memleket cümle tonansun hâss u 'âm
Zînet idüp cennet-âbâd eyledi
Feylekûs'uñ göñlini şâd eyledi
Hem müneccim de getürdi şehryâr
Aña da buyurdu mâl-ı bî-şümâr
Ol müneccim geldi usturlâb ile
Tâli'in gördi ülü'l-elbâb ile
Tâli'in gördi müneccim bildiler
Yılduzın burc-ı şerefde buldılar
Kim yüzinde togdı envâr-ı hüddâ
Yılduzından lâmi' oldı her ziyâ
Bes didiler işbu şâh-ı nev-cüvân
Şark u garbı tutısardur bî-gümân
Heft iklîmi müsahhar idiser
Kendüye ser-cümle çâker idiser
Şark u garbı ser-be-ser seyrân ide
'Âlemüñ sultânların hayrân ide
Cümle 'âlem emrine fermân ola
Hükümüñ altında ser-gerdân ola
Her kaçan kim urıla başına tâc
Cümle hânlardan ala bâc u harâc
Rüstem ü Dahhâk her şehler ki var
Âstânında olalar bendevâr
Feylekûs eyledi şükr-i Kirdgâr
Tâli'in tutana kıldı zer nisâr
Çün müneccim şâha hâli söyledi
Şeh dahi handân olup toy eyledi
Toy idüp kırk elli gün ol nâmver
Bahş ider her bir fakîre genc ü zer
Meclisin kıldı müzeyyen şeh tamâm
Zînetine kaldı hayrân hâss u 'âm
Geldi Eflâtûn ile Bukrât hakîm
Hikmet ehli her ki var bî-ters ü bîm
Feylekûs'uñ hazretine geldiler
İsmine şâhuñ Sikender didiler
'Âkîbet oldı cihân-gîr-i zamân
Şark u garba hükmini kıldı revân
Şark ile garba karn didi 'Arab
Her otuz yıla dahi kılma 'aceb

*Şark u garbı tutduğı oldu sebab
Aña Zü'l-karneyn şâh oldu lakab
Bir rivâyetde dahi budur sebab
Çünkü togdı anadan ol lutf-ı Rab
Bile togdı iki gîsû hem-çü mâr
Tal'at-i zîbâsı üzre târ-mâr
Çün karn gîsûya dahi dir 'Arab
Bu da Zü'l-karneyn için oldu sebab
Buldılar bir dâye aña meh-cemâl
Hûb-sûret pâk-sîret hoş-hisâl
Serv-kadd ü lâle-hadd ü gül-beden
Dil-ber-i şîrîn-zebân gonca-dehen
Altı yıl geçdi çü bu erkân ile
Dâye kıldı terbiyetler cân ile
Yidisinden soñra şâh-ı nâmver
Vird'Aristû'ya kim ögrene hüner
'İlmüñ aksâmını ta'lîm eyledi
Hikmetüñ aslını tefhîm eyledi (530-563)*

2. Toy Verme: *İskendernâme*'de yaygın bir toy geleneğinden söz edilir. İskender ve başka hükümdarlar hemen her olaydan sonra bir toy verip halka ihsanlarda bulunurlar, böylece ülkede aç kimse bırakmazlar. Örneğin yukarıda değinildiği üzere Feylekûs, İskender'in doğumu nedeniyle kırk elli gün toy verir. Cânî Hân, Melik Eşref'in kızını alırken bir ulu toy eyler:

*Câni Hân aldı anı kâbîn ile
Bir ulu toy eyledi âyîn ile (6915)*

Zeresb kızı Gülşâh'ı vermeyi kabul ettiği zaman İskender ve Zeresb ayrı ayrı büyük birer toy verirler. Keyd ülkesini teslim etmeye razı olduğunda, Keyd'in kızı Şehrbânû geldiği zaman, Mekke ve Mescid-i Aksâ'yı ziyaret ettiği vakit İskender halkına ihsanlarda bulunur ve mal mülk dağıtır. İskender'in Fûr'la yaptığı savaştan sonra verdiği toy şöyle anlatılır:

*Çünkü Fûr'uñ emrini kıldı tamâm
Geçdi tahtında oturdu şâd-kâm
Egnine geydi libâs-ı cevheri
Başına urundu hem tâc-ı zeri
Hurrem olup didi meclis itdiler
Sohbet esbâbın müheyyâ kıldılar
Başladı devr eyledi la'lîn kadeh
Gitdi kaygu yirine geldi ferah
Çünkü hoş-vakt oldu şâh-ı kâm-yâb
Başına çıkdı safâsından şarâb*

*Bes getürdiler buyurdu sîm ü zer
Dürr ile yâkût u la'l ile güher
Fûr'dan aldığı cümle genc ü mâl
Dahi evvelden Tûrân mâl u menâl
Leşkerine cümle bahşış eyledi
Halkını in'amıyla toyladı
Şükr idüp Yezdân'a in'âm eyledi
Beglerine cümle ikrâm eyledi (3340-3348)*

3. Evlilik: Bu konu eserde önemsenen ve önemli aşamalarından çeşitli vesilelerle söz edilen bir konudur. Evliliğin ilk aşaması kız istemdir. İskender'in Gülşâh ve Şehrbânû'yu, Keykâvûs'un Yemen şahının kızı Sa'dî'yi babalarından istemeleri bu anlamda zikredilebilir. İskender, aşkıdan yanıp tutuştuğu Gülşâh'ı istemek üzere dünürücü olarak Aristo'yu gönderir. Kız istemeye gidilirken çeşitli armağanlar da götürülür. Karşı taraf da elçiyi saygıyla, tazimle karşılar, türlü ikramlarda bulunur:

*Âteşi 'ışkuñ boyandı cânına
Tîz Aristû'yu kıgırdı yanına
Didi bil kim ben bir oda yanmışam
Bir nigâruñ derdine boyanmışam
Şem'dür Gül-şâh u ben pervâneym
Zülfinüñ sevdâs'ıla dîvâneym
Çün hakîmisin cihânuñ hem tabîb
Derdüme eyle 'ilâc oldum garîb
Her ne deñlü var ise genc ü güher
La'l ü yâkût u cevâhir sîm ü zer
Bileñe al cümlesini anda vir
Tek baña Gül-şâh'ı sa'y it alvir
(...)
Kıldı esbâbın müheyyâ şehryâr
Sîm ü zer virdi cevâhir bî-şümâr
Armağan kaydı görildi bî-kusûr
Cümle esbâbında kalmadı kusûr
Göçd'Aristû kıldı 'azm-i Sîstân
Tâ Zeresb şâha dek oldı revân
(...)
Yolların gül suy'ula suladılar
İlinüñ eşrâfı karşıladılar
Kıldılar çün yolların pâk u temîz
Döşediler atı ayagina biz
Bir serây-ı hâssı halvet kıldılar
İlçiyi ta'zîm ile kondurdılar
Çün Zeresb ile gelüp bulışdılar
Her ne söz kim var idi söyleşdiler
Her taraftan nice sözler söyledi*

*Kıssa-i Gül-şâh'ı takrîr eyledi
Söz öküş âhir Zeresb-i nâmdâr
İlçiye virdi cevâbın âşkâr
Didi iy merd-i hakîm-i kâr-dân
İtmegil bu sözlerimde sen gümân
Rüstem ile ceddümüz İsfendiyâr
Birbiriyle eylemişler kâr-zâr
Eyleyüp İsfendiyâr'ı zahm-nâk
Anı Rüstem eylemiş dirler helâk
Eyleyüp Behmen atası intikâm
Sîstân'ı didiler yıkdı tamâm
Ol zamân kim eylemiş Sîstân'ı hâk
Didiler kılmış Ferâmûz'tı helâk
Rüstem oğludur Ferâmûz bil yakîn
Korkaruz kim gine tâze ola kîn
Rüstem aslındandır İskender yakîn
Havf iderüz olmaga aña yakîn
Gerçi çoğ itdi Zeresb'e nush u pend
Olmadı pend-i Aristû sûd-mend
Hiç Aristû'nuñ sözi hoş gelmedi
Virmege Gül-şâh'ı râzı olmadı (1685-1719)*

Zeresb eski bir düşmanlığın tekrar canlanmasından korktuğu için kızını vermeye yanaşmaz. Bu yüzden İskender ve Zeresb arasında savaş başlar. İskender tekrar Aristo'yu dünürücü olarak gönderir ve bu defa Zeresb kızı Gülşâh'ı vermeye razı olur.

Kız isteme merasiminin gelenekte önemli bir yeri vardır, zira Keyd Şâh kızı Şehrbânû'yu İskender'e hediye olarak göndereceğini söylemesine rağmen bu tören geleneğe uygun şekilde yapılır ve İskender dünürücü olarak Bukrât'ı gönderir. Tıpkı Aristo gibi Bukrât da türlü hediyelerle gider:

*Bes didi Bukrât'a şâh ol dem hemân
İlçi olup Keyd'e dek olgıl revân
Biz fakîrinden du'âlar eylegil
Şehr-bânû'yı bizüm'çün istegil
(Başlık)
Virdi şâh ilçiyeye çok la'l ü güher
Dahi envâ'-ı kumâş u sîm ü zer
Zîn-i mugrakla müzeyyen nice at
Virdi çok hil'atler ile kat kat
(...)
Gidüp İskender'den ilçî şâd-kâm
Keyd şâha yitürür şehden selâm
Ba'dehû İskender'üñ ahvâlini
Söyledi akvâlini ef'âlini*

*Şerh idüp tafsîliyile devletin
Haşmetin kıldı beyân hem şevketin
Bunculayın nice sözler söyledi
Şâhına İskender'i medh eyledi (2197-2212)*

Kız verildikten sonra düğün hazırlıklarına başlanır. Büyük bir toy düzenlenir. Çevre ülkelerden misafirler gelir. Mülkte bir tek aç kimse kalmaz. Ardından kız için yük yük çeyizler hazırlanır. Örneğin İskender'in Gülşâh için hazırlattığı çeyizleri binlerce at ve deve taşımaktadır:

*Bes düğün tevbîrine başladılar
Her mühim olan işi işlediler
Şeh müneccimler kığırdı geldiler
Cümlesi dîvânda hâzır oldılar
Didi bir sâ'at buluñ ki sa'd ola
İşbu 'arşuñ ibtidâsı ol ola
Buldılar bir sâ'at-i hûb u latîf
İbtidâ olındı ol emr-i şerîf
Açdı İskender hazâyin mührünü
Emr idüp tonatdı kendü şehrini
Sîm ile zer dökdi yaprak yirine
La'l ü gevher saçdı toprak yirine
(...)
Bes çekildi h'ân-ı ni'met bî-hisâb
Sân dökerdi yire bârânı sehâb
Oldı pür-süfref zemîn ü âsmân
Ez-serâ tâ ber-Süreyyâ toldı h'ân
Bahr u berde mürg ü mâhî kalmadı
Kim yiyüp ol ni'met ile toymadı
Sad hezâr ikrâm ile ol ser-firâz
Gönderür Gül-şâh için 'âlî cehâz
On iki biñ esb-i tâzî buldılar
Zînlerin kamu murassa' kıldılar
Kamusı zer-mîh ü sîmîn-na'l idi
Yükleri başdan ayaga la'l idi
On iki biñ üstüre yük urdılar
Yüklerin la'l ü cevâhir kıldılar
On iki biñ bâr üstür düzdiler
Cümle ibrîşüm kumâşın urdılar
Leşker ü begler kamu tonandılar
Cümlesi cevşenlerin geyindiler
Kamusı atlandılar tezyîn ile
Atların da düzdiler âyîn ile
Bu cehâzı aldılar ta'zîm ile
Şeh Zeresb'e vardılar tekrîm ile
Ol cehâzı anda teslîm itdiler*

Hakkumuz şimden girü vir didiler (1950-1982)

Diğer taraftan kız evi de ayrı bir düğün yapar, bir toy verir, halkı doyurur. Dinlerince onlar da törenlerini yapar. Zeresb kızı Gülşâh için sayısız çeyiz hazırlatmıştır. Bu çeyizlerle birlikte kızı damada gönderir. Büyük ve gösterişli bir düğün alayı meydana gelir. Böylece iki âşık evlenip birbirlerine kavuşurlar. Bu kavuşmanın şükri olarak kız ve damat namaz kılıp Hakk'a dua ederler, sadaka verirler:

*Şeh Zeresb dahi düğün itmiş idi
İlini günini toylamış idi
'Âleme kılmışdı in'âm-ı kesîr
Sîstân'da kalmamışdı bir fakîr
Bu virân halkı dahi konakladı
Toy idüp 'âlî ziyâfet eyledi
Her birine nice bahşîş eyledi
Cümlesin in'âmıyla toyladı
Dinlerince resm ü âyîn itdiler
Şer' ile Gül-şâh'a kâbîn itdiler
Şâh-ı Sîstân işi bitürmüş idi
Kızına bî-had cehâz itmiş idi
Artug itmiş didiler her bâbdan
Şeh Sikender virdüğü esbâbdan
Ol cehâz esbâbını bâr itdiler
Hep tavarı cümle ihzâr itdiler
Yükleri yükletdiler pâk u temîz
Her yüküñ üstinde bir zîbâ kenîz
Virdi çok kullar cevârî bî-hisâb
Sanasın kim her biri bir âftâb
Beglerüñ hâtûnları hep bindiler
Mîr ü şehler cümlesi atlandılar
Bes 'arûsuñ dahi atın çekdiler
Sad hezâr i'zâz ile bindirdiler
Çıkdı istikbâle şeh ta'zîm ile
Yiryüzünüñ şehleri bindi bile
Kayser ü Hâkân ile Fagfûr-ı Çîn
Şâh-ı Mısr ile selâtîn-i zemîn
Kûsuñ âvâzı nefîrüñ nefresi
Atlaruñ savtı ricâlüñ na'resi
İşiden didi kıyâmetdür bugün
Kopdı mı mahşer ne hâletdür bugün
İricek Gül-şâh'a ta'zîm eyledi
Saçular saçup cihânı toyladı
Başma kıldı cevâhirler nisâr
Sîm ü zer yâkût u la'l-i bî-şümâr
Menzil-i dâmâda dek irgürdiler*

*Şeh serâyında geliip indürdiler
İtmemişdi şâh ol gün 'iş ü nûş
Ol zamân başındaydı 'akl u hûş
Rabb'ine idiip tevâzu'la niyâz
Çok tazarru' eyleyüp kıldı namâz
Yalvarup Hakk'a münâcât eyledi
Hâlık'ına 'arz-ı hâcât eyledi
Eyleyüp Ma'bûd'ına şükr ü sipâs
Kıldı in'âm u tasadduk bî-kıyâs
Şükr iderse yiridür Ma'bûd'ına
Fazl idiip irgürd'anı maksûdına
Varuban Gül-şâh ile buluşdı şâh
Sânasın kim yire indi mihr ü mâh (1983-2007)*

Evlilikle ilgili bu geleneklerden *İskendernâme*'nin farklı yerlerinde de söz edilir. Örneğin Dârâ, Feylekûs'un kızını "kâbîn ile, mezheb ü âyîn ile", yani mehrini vererek, inanca ve geleneklere uygun şekilde alır:

*Feylekûs'uñ hem kızın kâbin ile
Aldı Dârâ mezheb ü âyîn ile (459)*

Diğer taraftan bazı evliliklerin kız isteme merasimi olmadan gerçekleştiği de olur. Ancak bu tür evlilikler Keykâvûs'un oğlu Siyâvuş'la Efrâsiyâb'ın kızı Firengîs'in evliliğinde olduğu gibi olağanüstü durumlarda gerçekleşir. Zira Siyâvuş üvey annesinin iftirasından kaçıp Efrâsiyâb'a sığınmıştır. Cemşîd ile Zâvilistân padişahının kızı arasında yapılan evlilikte de buna benzer bir durum vardır:

*Gerçi Cemşîd ol zamân kaçmış idi
Zâvilistân milkine düşmüş idi
Ol yirün şâhı anı tutmuş idi
Saklayup anuñla 'ahd itmiş idi
'Âkıbet 'ahdini muhkem sakladı
Aña kızın virmege kasd eyledi
Bir ulu 'urs eyleyüp âyîn ile
Virdi âhir kızını kâbîn ile (5457-5460)*

4. Yas ve Mersiye Söyleme: Eserde iki yerde yastan söz edilir. İlkinde Dârâ'nın ölümü üzerine oğlu Dârâb on gün atası için yas tutar. On birinci gün ise başına tacı geçirip tahtına oturur:

*Gitdi Dârâ geldi oğlu yirine
Yirine gelen de âhir yirine
Dirler idi adına Dârâb şâh
Tahta geçüp başına urdı külâh
On gün atası için yas tutdı ol*

*Hâtırına virmedi şâdîye yol
On birinci gün urındı başa tâc
Geldi 'âlemden aña bâc u harâc (475-478)*

Eserde bundan başka İskender'in ölümü üzerine annesi Rûkîyâ Hatun'un tabutun başına gelip ağlaması, yas tutmasından da bahsedilir:

*İşidüp anası geldi kıldı zâr
Eyledi efgân u nâle bî-şümâr
Aglayu tâbûtına urdı yüzin
Sandılar kim öldürürdi kendözin
Derd ile feryâd idüp kıldı figân
Gözlerinden seyl-i hûn dökdi revân
Didi şâhâ istediñ âb-ı hayât
Saña neyçün sundılar semmü'l-memât
Tîzrek döndürdi yüz senden dehir
Sundugı tiryâk u dârû saña zehr
Bulmaduñ diñyâda kâmuñ iy cüvân
Düşürüp rahtuñ ne fîz olduñ revân
Mâtemüñ tutdı senüñ halk-ı zemîn
Rûm ile Îrân u Tûrân Hind ü Çîn
İy dirîgâ kanı ol hüsn ü cemâl
İy dirîg ol çeşm-i ebrû hatt u hâl
İy dirîg ol devlet ü 'izziyle baht
İy dirîg ol şevket ü tâc ile taht
İy dirîg ol rezm ü bezm ü 'îş ü nûş
İy dirîg ol 'ilm ü hilm ü 'akl u hûş
Kim kamustı oldu hâk içre nihân
Gör niçe bî-rahm zâlimdür cihân
Buyıdı evlâ k'öleydi Rûkîyâ
Kabrine anı şeh İskender koya
Çarhu gör kim ol cüvânı öldürür
Rûkîyâ'yı kor bu diñyâda yürür (8177-8189)*

İskendernâme'de her ikisi de İskender için söylenmiş iki mersiye örneği vardır. Bu örneklerden ilki oldukça dikkat çekicidir. Zira büyük hükümdar bu büyüklüğüne yakışır şekilde kendi mersiyesini kendisi söyler. Ayrıca mersiye söylendiğinde henüz ölüm de gerçekleşmemiştir. Eserde "Mersiye Goften-i İskender bâ-Hod" başlığı altında verilen bu kısımda mersiye'nin bir bölümü gazel şeklindedir:

*Didi bu diñyâ degüldür pâydâr
Olmamışdur kimseye dârü'l-karâr
Kimseye rahm eylemez gaddârdur
Bir vefâsuz pür-hiyel mekkârdur
Hâk idüpdür nice zülfi sünbülü
Toz idüpdür nice hâli fülfüli*

*Nice haddi gülleri kıldı türâb
Eyledi bülbüllerüñ hâlin harâb
Kalmuşamdur bî-ser ü sâ mân dirîg
İrmemişdür derdüme dermân dirîg
İşidüp nâlânım eflâk inledi
Uş dönerler zâr u ser-gerdân dirîg
Gerçi çekdüm yollaruñ düşvârını
Bulmadum âb-ı hayât âsân dirîg
Olmuşam havf-ı ecelden muztarib
Kalmuşamdur vâlih ü hayrân dirîg
İrmiş idi çarha eyvânım benüm
Kanı ol eyvân u ol dîvân dirîg
'Adlüm ile bu cihân âbâd iken
Zulm elinden olmuşam vîrân dirîg
Hil'at-i sultânı tâc-ı hücrevi
Terk idüben gitmişem 'uryân dirîg (8078-8088)*

Diğer mersiye ise İskender'in ölümünden sonra hakim Sevlun tarafından söylenmiştir. Eserde anlatıldığına göre İskender'in annesi Rûkîyâ Hatun hakimlerden oğlu için nasihat ve hikmet dolu, bütün ümmetlerin dilinde olacak sözler söylemelerini istemiştir. Hakim Sevlun'un İskender için söylediği mersiye şöyledir:

*Didi Sevlun diin saña râm idi şâh
Tevsen-i eflâk ile hurşîd ü mâh
Al boyadı kanuña bugün felek
Agladı bu derd ile gökde melek
Lâzım olan sözleri söylediler
Ol ki emsâl idi cümle didiler
Her vasiyyet k'eylemişdi ol hümmâm
Yirine yitürdiler anı tamâm
Ol mahalden şâhı alup gitdiler
Didüğü mevzi'de pinhân itdiler
Böyle gelmişdür ezelden bu sipîhr
Kimseye kılmaz vefâ itmez mihir
Kimseye bâkî degüldür bu cihân
Dâyim ü bâkî bu Hayy'dur câvidân (8192-8198)*

5. Bazı İnançlar: Eserde aşağıdaki beyitlerden de rahatlıkla anlaşılacağı üzere elbise üzerindeyken dikiş yapmamak, gece aynaya bakmamak gibi bazı inançlardan da söz edilir:

*Câme üstüñde iken dikme sakın
Fitne tohmın 'âleme ekme sakın (863)
Gicede âyîneye bakma sakın
Kendözünü odlara yakma sakın (866)*

3.9.8. Olağanüstü Doğum

Bazı metinlerde İskender'in olağanüstü doğumundan söz edilmekle birlikte (bk. Avcı, 2012a) Rıdvân'ın *İskendernâme*'sinde böyle bir olaydan bahsedilmez. Ancak eserin dünya tarihi kısmında Ferîdûn'un doğumu, öncesi ve sonrasıyla dikkat çekici şekilde anlatılır. Esere göre bir gün zalim Dahhâk'ı rüyasında bir melek topuzuyla vurur. Korkuyla uyanan Dahhâk rüya tabircilerine bunun anlamını sorar. Muabbirler, o yıl içinde bir oğlan doğacağını, ölümünün o çocuğun elinden olacağını söylerler. Dahhâk hemen o yıl doğacak oğlanların öldürülmesini emreder. Yedi iklime adam salarlar ve bütün hamile kadınları tespit edip erkek çocukları öldürürler. Cemşîd kavminden Âbtîn (Âtbîn) adlı bir kişinin eşi de hamiledir. Kadın bir kız çocuğu doğurur. Görevliler kız olduğunu görünce çekip giderler. Ancak kadın ikiz çocuklara hamiledir. Askerler gidince bir oğlan doğar ve adına Ferîdûn/Efrîdûn derler. Dahhâk'ı helak edecek olan çocuk odur. O yıla kadar hiçbir kadın ikiz doğurmamıştır. Anası çocuğu saklar, kimsenin bundan haberi olmaz. On beş yaşına gelince de onu Elburz Dağı'nda kaçıtır. Çocuk orada iyice gelişir, etrafına da binlerce yiğit toplanır. Bir zaman sonra da gelip Dahhâk'ı öldürür. Hz. Mûsâ'nın doğumu ve Firavun'la arasında yaşananlara çok benzeyen bu hikâye eserde şöyle verilmiştir:

*Kahr ile oldı cihâna pâdşâh
Sürdi biñ yıl saltanat Dahhâk şâh
Kişiye çünkim yakîn ola ecel
Def'ine olmaya tedbîr ü hiyel
Bir sürüşî nâ-gehân düşde görür
Kim gelüp anı debûsıyla urur
Havf ile uyanuban eyler hurûş
Olur ol korhuyıla bî-'akl u hûş
Cümle ta'bîr ehlini cem' eyledi
Bunlara gördüğü düşî söyledi
Bunlara sorup düşüñ ta'bîrini
Kıldılar bunlar d'anuñ tefsîrini
Didiler bu yilda bir oğlan togar
Sanasın gökden meh-i tâbân togar
Olasın anuñ elinde sen helâk
Düşesin topraga cismüñ ola hâk
İşbu vech ile gelüpdür rûzgâr
Hem bu resme gidiser pâyân-ı kâr
Çün mu'abbirler sözün şeh diñledi
Korkusından böyle tedbîr eyledi
Kim bu yilda togacak oğlanları*

Öldüreler kalmaya biri diri
Tâ ki kalbi ola Dahhâk'uñ selîm
Ölmeye sâbit tura hem-çün Kadîm
Bilmedi anı kader emri olur
Her ne kim hükm-i kazâdur ol gelür
Bes yidi iklîme âdem saldılar
Hâmile 'avretleri hep yazdılar
Cümle irkek toğanı öldürdiler
Ol ki kız togmuşdı koyup gitdiler
Bu sözi gûş it muhakkak ol zamân
Ana karnundaydı Efrîdûn 'ayân
Atasınuñ adıydı Âbtîn
Kavm'idi Cemşîd şâhuñ bil yakîn
Zikr-i Vilâdet-i Efrîdûn
Hâmileydi anası lâkin ikiz
Birisi oğlan idi birisi kız
Ol yıla dek ikiz olmamış idi
Bir karından iki togmamış idi
Oldı zâhir çün vilâdet agrısı
Togdı evvel ol ikizden birisi
Ol işe mensûb olanlar geldiler
Kız idi evvel toğanı gördiler
Çünkü kızdur anı ma'lûm itdiler
Oluban hoş-dil ferâgat gitdiler
Togd'anuñ ardınca Efrîdûn şâh
İdicek ol idi Dahhâk'ı tebâh
Şöyle kıldı anası anı nihân
Kimsene tuymadı hîç andan nişân
Çünkü on biş yaşadı ol nev-cüvân
Kaçuban Elburz'a dek oldu revân
Turup ol taguñ içinde çok zamân
Oldı sankim şîr-i ner bir pehlevân
Katına cem' oldı nice biñ dilîr
Her biri bir pehlevân-ı nerre-şîr (5490-5516)

3.9.9. Kutlu Saat

Kutlu, uğurlu saat motifi eserde birkaç yerde geçer. Dârâb, İskender'le savaşıacağı vakit kutlu bir saatin geleceğini ümit ederek bir süre bekler. İskender savaş meydanında Fûr'un üzerine "sâ'at-i sa'd"ın geldiği Bukrât tarafından haber verilince saldırır. İskender'le Gülşâh'ın düğünü müneccimlerin haber verdikleri uğurlu saatin gelmesiyle başlar. İskenderiye şehri kutlu bir saatte yapılmıştır:

Ola kim bu derde dermân bulına
Olmaz ise 'âkıbet ceng olına
İbtidâ'en cenge 'azm itmeyelüm

'Âciz olmayınca rezm itmeyelim
Ola kim Hak'dan 'inâyet yitişe
Tañrıdan bir kutlu sâ'at yitişe (1060-1062)

Elde usturlâbı Bukrât-ı tabîb
Gözler idi sâ'at-i sa'd'ol lebîb
Sâ'at irişdükte şâh-ı dil-fürûz
Fûr-ı Hind'üñ gözlerine koya tuz
Çün yitişdi sâ'at-i sa'd ol zamân
Didi şâha ol hakîm-i kâr-dân
Yüri şimden girü fırsatdur saña
'Avn-i Hak yitişdi nusretdür saña
Bes depüp atını Zül-karneyn şâh
Yüridi Fûr üstine kamu sipâh
Rûmiler şîrâne hoş ceng itdiler
Çeşm-i Fûr'a 'âlemi teng itdiler
Döndi İskender murâdınca felek
Gökden inüp yire 'avn itdi melek (3273-3279)

Bes düğün tevbîrine başladılar
Her mühim olan işi işlediler
Şeh müneccimler kığırdı geldiler
Cümlesi dîvânda hâzır oldılar
Didi bir sâ'at buluñ ki sa'd ola
İşbu 'arşuñ ibtidâsı ol ola
Buldılar bir sâ'at-i hûb u latîf
İbtidâ olındı ol emr-i şerîf
Açdı İskender hazâyin mührünü
Emr idüp tonatdı kendü şehrini (1950-1954)

Yapdı bir şehr anda pür-nakş u nigâr
Tâze vü handân u hurrem çün bahâr
Sâ'at-i sa'd içr'urup bünyâdını
Kodı şeh İskenderiyye adını (4607-4608)

3.9.10. Azayim Duası (İsm-i Azam)

Azayim ya da ism-i azam duası herkesin bilmediği, sadece İskender ve Rüstem'e nasip olmuş bir duadır. Eserde anlatılana göre kahramanlar sıkışınca bu duayı okurlar ve böylece kendilerinden daha güçlü varlıklara karşı üstünlük sağlarlar. Örneğin İskender, Sind ikliminde ejderha öldürürken bu duayı okur, namaz kılar ve öyle harekete geçer. Yine şeytanlarla savaşırken de bu duanın yardımını almıştır. Keykâvûs'un cinler tarafından kaçırılması üzerine Rüstem, Mazenderân'a yürüdüğü vakit azayim duasını okumuştur:

İsm-i a'zâm okıyup kıldı namâz

Eyledi ma'bûdına bî-had niyâz
Ejdehâ kañlıya togru itdi hîz
Yutdı ol öküzleri bir demde tîz
(...)
Tîg-ı Dahhâkî çeküp ol nâmdâr
Okıyup tesbîh-i nâm-ı Kirdgâr
Ejdehâya bir kılıç basdı revân
Eyledi cânını cisminden revân (3399-3406)

Kim tururken leşker içre şâh-ı Rûm
Bindi nâ-geh boynına bir dîv-i şûm
Ol la'în ayagını idiüp kemend
Urdu şâhuñ cümle endâmına bend
Ol pelîdüñ pâyı olmışdı düvâl
Bu ne kudretdür ne hikmetdür ne hâl
Ol kadar zûr itdi dîv-i dil-siyâh
Kim yañıldı da'vetini pâdşâh
Nutkı bağlandı uramadı nefes
Derdine olmadı kimse dest-res
Ol 'azâyim ki okınsa ger tamâm
Cinniler fermânına olurdu râm
Gelmeyüp şâhuñ 'azâyim yâdına
İrmeyüp bir ferd anuñ feryâdına
Lâ-cerem leşker zebûn oldu 'ayân
Gözlerinden yaş yirine akdı kan
'Âkıbet irişdi eltâf-ı İlâh
Buldu fırsat dîve nâ-geh pâdşâh
İndi gökden bir ferişte nûr-ı pâk
Dîvleri ol demde kıldılar helâk
(...)

Geldi endâmına şâhuñ gine zûr
Oldı ol süstlik teninden cümle dûr
Başına çün geldi şâhuñ 'akl u hûş
Ol 'azâyim hâtırına oldu tuş
Bir 'azîmet okıdı ol demde şâh
Rûz-ı rûşen cinniler oldu siyâh
Ol 'azîmet eyleyüp cinne eser
Oldılar mecmû'ısı zîr ü zeber
Ol du'âyı kankı cin kim diñleye
Ser-nigûn topraga düşüp iñleye
Çünkü virdi şâha bu fethi İlâh
Leşker-i dîv oldılar cümle tebâh (4408-4433)

'Âkıbet nâ-çâr oluban gitdiler
Hem bu işi Rüstem'e bildürdiler
Çünkü âgâh oldu andan tâc-bahş
Yaluñuz Mâzenderân'a sürdi rahş

Çok 'azâyim bilür idi pehlevân
Olmaz idi cinniler andan nihân
Tutuban Dîv-i Sepîd'i bî-mecâl
Öldürüp kıldı vücûdın pâ-y-mâl
Çâh içinde buldı Kâvûs'ı esîr
Bendini çözüp çıkardı ol emîr (4312-4316)

3.9.11. Fal

İskendernâme'de fal da kayda değer unsurlardan biridir. Kahramanların falın gücüne inandıkları ve bazı önemli hadiselerden önce bu yola başvurdukları görülür. Örneğin Feylekûs, İskender dünyaya gelince müneccimleri çağırır ve talihine bakmalarını ister. Bu fal sonucuna göre İskender büyük bir hükümdar olacaktır ve yedi iklimi ele geçirecektir. Feylekûs bu müjdeyi veren müneccimlere altın ve gümüş dağıtır. Demirci Gâve bir gün avda önüne bir erkek arslan çıkınca "Eğer bu arslanı öldürürsem Dahhâk'ı da öldürürüm." diye fal tutar, okuyla arslanı öldürür, postundan da bir bayrak yapar. Halife Müstekfî iki kişinin kendisi hakkında altı ay sonra öleceğini söylemesini fal olarak tutmuş ve gerçekten de altı ay sonra ölmüştür. Eflâtûn'un dediğine göre İskender'in nasıl ve ne zaman öleceği çok önce falında çıkmıştır:

Hem müneccim de getürdi şehryâr
Aña da buyurdi mâl-ı bî-şümâr
Ol müneccim geldi usturlâb ile
Tâli'in gördi ülü'l-elbâb ile
Tâli'in gördi müneccim bildiler
Yılduzın burc-ı şerefde buldılar
Kim yüzinde togdı envâr-ı hüddâ
Yılduzından lâmi' oldı her ziyâ
Bes didiler işbu şâh-ı nev-cüvân
Şark u garbı tutısardur bî-gümân
Heft iklimi müsahhar idiser
Kendüye ser-cümle çâker idiser (537-542)

'Azım idüp bir gün şikâra ol dilr
Çıkdi nâ-geh önüne bir nerre-şîr
Hâtırında eyle tutmuş idi fâl
Ger bu arslanı idersem pâ-y-mâl
Öldürem Dahhâk'ı dahi bî-gümân
Bula şerrinden cihân halkı amân
Sıdk ile tutup tururdu çünkü fâl
Kıldı bir tîr ile anı pâ-y-mâl
Çün ecel tîz ide çengâlin rehâ
Döymez aña şîr-i ner bil ejdehâ
Öldi arslan Gâve gönüli oldı şâd

*Fâlını meymûn görüp buldı murâd
Kişiyе çün baht u devlet ola yâr
Fâl-ı mes'ûd ile olur şehryâr (5531-5537)*

*Müktefî meşgûl iken bu cünbişe
İki kişi birbiriyle söyleşe
Diyeler kim aslı yokdur işinüñ
Altı aydur mühleti bu kişinüñ
Müktefî bu sözi idüp istimâ'
Eyleye cânından ol dem elvedâ'
Bu sözi kalbinde tuta nahs-fâl
Ola kalbi pür-hüzün âşüfte-hâl
Gül gibi handân ola gerçi 'ayân
Saklaya bu hârı kalbinde nihân
Olcak el-kıssa altı ay tamâm
Haste olup topraga düşe imâm (6579-6584)*

*Gâlib oldu ol maraz İskender'e
Şöyle kim düşdi atından ol yire
Döşediler altına cevşen hemân
Tutdılar zerrîn siperden sâyebân
Kim Aristû eyleye aña 'ilâc
Sâf ola tâ kim küdüretden mizâc
Tâli'in görmişdi Eflâtûn anuñ
Dimiş idi gelicek mevtüñ seniñ
Âsmân zerrîn yir pûlâd ola
Anda İskender cihândan yad ola (8094-8098)*

3.9.12. Hastalıkların İyileştirilmesi

Şair eserde bazı hastalıkların tedavisine dair bilgiler de verir. Örneğin Hint bölgesindeki denizden çıkarılan bir yengeç su kenarına çıkınca ölmekte ve taşlaşmaktadır. Bu yengeç dövülerek un hâline getirilip kör olan birinin gözlerine konulursa şifa olmaktadır. İskender, Mısır'a gittiği vakit Nîl civarında rugân-ı Mısırî denilen ot ve bu ottan çıkarılan yağdan haberdar olur. Bu yağ birçok hastalığa iyi gelmektedir:

*Hem bu deryâda 'aceb harçeng olur
Taş olur çün bir nefes taşra kalur
Anı yumşak eyleyincek çün harîr
Koysalar sıhhat bulur çeşm-i darîr
Gözleriñ derdine hoş dermân olur
Kim görürse vâlih ü hayrân olur
Bunda 'âkil niçe hayrân olmaya
Yâ bu işden niçe 'ibret almaya
Kim suyuñ hayvânı ola bir hâcer*

Ol hacerden feyz ola nûr-ı basar (3626-3630)

*Mısr'ı mısr itmek için iy Müste'ân
Kudretüñle eylediñ Nîl'i revân
Anda hem buldı bir ot ol tâcver
Kim yemiş yirine andan yağ akar
Nice kim ol samg ağaçdan çıkar
Andan ol rûgan çıkup öyle karâr
Rûgan-ı Mısrî dinen ol yağ olur
Anuñ ile anca sayru sag olur (4592-4595)*

3.9.13. Konuşan Ağaç

Eserde sözü edilen bazı ağaçlar büyüklükleri, meyveleri, sürekli yeşil olmaları ve sıradışı özellikleriyle dikkat çekerler. Bu ağaçlardan biri İskender'in âb-ı hayatı bulamayıp geri dönerken İskender'e yakında öleceğini söyleyen ağaçtır. Kökü yerde, başı semaya ulaşmış olan bu ağaç İskender'e çeşitli nasihatler vermiştir. Meyvelerinden vakvak sesi çıkan ve bu sesin çıktığı yıl kötü olayların olduğu bir ağaç daha vardır. Bunlar yanında yazın yılanlarla dolu kâfur ağacı, Şâdkâm şehrindeki dibinde çeşme olan yüce ağaç da adı anılması gereken ağaçlardır:

*Ol mahalden göç idüp şâh-ı cihân
İrdi bir sahrâya yolu nâ-gehân
Bitmiş anda bir dıraht-ı müntehâ
Köki yirde başı irmiş tâ semâ
Sanasın kim ol ağaç Tûbâ'yıdı
Bitdügi yir Cennetü'l-me'vâ'yıdı
Kurdılar ol yirde şâha bârgâh
Yatdı ol ağaç dibinde gice şâh
Halk uyurdu nısf-ı leyl idi tamâm
Kalmamışdı gayr-ı Hayy-ı Lâ-yenâm
Ol ağaç derd ile nâ-gâh inledi
Zâriyile döndi şâha söyledi
Didi iy miskîn bu zahmetler nedür
Cânuña bunca meşakkatler nedür
Çün yakın kalmış durur saña ecel
Bes nedendür saña bu tûl-i emel
Bî-huzûr ide seni bu hırs u âz
Çog ola mâluñ velî 'ömr ola az (8063-8071)*

*Bir ağaç var idi hem anda bülend
Sebz idi dâyim irişmezdi gezend
Yaz u kış ser-sebz ü şâd-âb idi ter
Bergine bâd-ı hazân itmezd'eser
Anda bir mîve biterdi key 'aceb
Yitişüp bulsa kemâlin çün rutab*

Vâkvâk âvâzın iderdi 'ayân
İşidürlerdi anı pîr ü cüvân
Kankı yılda kim olurdu ol sadâ
Halk içinde ol yıl olurdu vebâ
Dahi kaht u fetret envâ'-ı vebâl
Ol sadâyıdı cihâna şûm-ı fâl (3581-3586)

Buldılar ol yirde hem bir hoş dıraht
Samgı kâfûr idi bîh-i bergi saht
Yüksek idi katı yogıdı eşi
Otururdu sâyesinde yüz kişi
Lîkin ol mevzi' ser-â-ser mâr idi
Her biri bir ejdehâ mikdâr'idi
Varmaz idi kimse yazın ol yire
Kâdir olmazdı ki kâfûrdan dire
Lîk kâfûr almag isteyenleriñ
'Âdeti buyıdı her gâh anlaruñ
Oklar atarlardı yazın ol yaña
Kış irişse gine varurlard'aña
Varuban okların ararlar idi
Her ağaçda saplu bulurlar idi
Her kişi kim okını bulur idi
Ol ağaç kâfûrdan ol alur idi (3552-3559)

Var idi anda bir ağaç mu'teber
K'anlaruñ ma'bûdıydı ol şecer
Dâyimâ yaprağı sebz idi 'ayân
İrmez idi bergine bâd-ı hazân
Var idi anuñ dibinde bir bînar
Çeşme-i hayvân idi san âşkâr
Her ki oğlan istese gelür idi
Ol agacuñ katına varur idi
Anda kurbân idüp eylerdi niyâz
Kılur idi hâcet'içün hem namâz
Sudan içüp anda gusl eyler idi
Hâmile olup dahi gider idi
Olcagaz müddet-i hamli tamâm
Togururdu gine bir kız nîk-nâm (8023-8029)

3.9.14. Kümbetler ve Eski Hükümdarların İbret Levhaları

Eserde tekrarlanan motiflerden biri İskender'in yolculukları sırasında karşılaştığı bazı kubbeli binalar ve bunlar içindeki eski hükümdarlardan kalma yazılı levhalardır. İskender bu kümbetlerin tılsımlı kapılarını açıp içeriye girdiğinde altından yapılmış bir tahtın üzerinde cansız bir hükümdarın yattığını, baş ucunda da yine altından bir levhanın olduğunu görür. Levhalarda sıkıntı çekip mal mülk biriktirmenin faydasızlığına,

dünyanın geçiciliğine ve feleğin aldaticılığına dair nasihatler yazılıdır. Levhalarda yazarlar İskender'i son derece üzer ve ağlatır. İskender ilk kümbete Kâbe'ye giderken yolda rastlar. Burası Şeddâd ve Âd tarafından yaptırılmıştır ve levhada Âd'ın nasihatleri yazılıdır. Bu kısım eserde şöyledir:

*Elvedâ' idüp anuñla pâdşâh
Gidüben Bathâ'ya togru sürdi râh
Leşker ile çünki yola girdi şâh
Gördi yolda bir mu'azzam bârgâh
Ol binâ olmuşdı çün seb'an şidâd
Anı yapıdurmuşdı Şeddâd ile 'Âd
Resîden-i İskender be-Dahme-i 'Âd
Çok tılısmât ile yapup yapusın
Âhen ile bağlamışlar kapusın
Tâ kim ol eyvân içi görünmeye
Kimsene ne vardur anda bilmeye
Ol tılısmı açdı gördi şehryâr
Kim kurulmuş anda taht-ı zer-nigâr
Tahtuñ üstinde yatur bir nâmver
Cânı yok başında konmuş tâc-ı zer
Nice yıllar yatmış anda turmamış
Gözini yummuş cihânı görmemiş
Başı üzre yazılı bir levh-i zer
Pür-cevâhirlle murassa' ser-be-ser
Gerçi kâtib nice tasvîr eylemiş
Anda birkaç satrı tahrîr eylemiş
Ol satırlarda yazılmış şübhesüz
Kavm-i 'Âd'uñ dillerince nice söz
K'iy benüm olsun diyü bu şark u garb
İns ile cinn ile iden darb u harb
Gırra olma dehre kim bu bî-vefâ
Sürmemişdür kimsene bunda safâ
İtmedi peymânını bir dem dürüst
Dâyimâ kavli şikeste 'ahdi süst
Ben ki 'Âd'am tutmuş idüm memleket
Yiryüzünde sürmüş idüm saltanat
Biñ iki yüz yıl tamâmet bu cihân
Emrüme râm olmuş idi ins ü cân
Bu cihân milkin benüm sanmış idüm
'Ahdine sehv idüp inanmış idüm
Çekmiş idüm bunca renc ile vebâl
Yıgmuş idüm bî-nihâyet genc ü mâl
Pâdşâh idüm 'azîm ü mu'teber
Tolmuş idi leşkerümle bahr u ber
Ölmeyem dirdüm cihânda nâ-gehân*

İrişüp bir gün ecel peyki revân
Eyledi çengâline cânım esîr
Olmadı bir kimse baña dest-gîr
Bulmadum 'âlemde gencümden vefâ
Gerçi kim cem'inde çekmişdüm cefâ
Gayruñ imiş aldugum şehri ü hisâr
Renc imiş gencüm hakikat mâl u mâr
Saña vâ'iz çekdügüm mihnet yiter
'Âkil iseñ gör beni 'ibret yiter
Ol işi kim baña kılmışdur zamân
Saña dahi kılısdur bî-gümân
Okuyup bu sözleri ol şehryâr
Agladı derd ile kıldı nice zâr
Terk idüp ol mevzi'i şâh-ı cihân
Gine râh-ı Ka'be'ye oldı revân (7666-7691)

İskender'in âb-ı hayatı aramak üzere karanlıklar ülkesine giderken rastladığı ikinci kümbet ise oldukça ilginçtir. Zira burayı İskender-i Zülkarneyn'den dört bin dört yüz yıl önce bu mülke hükmetmiş olan Şâh-ı Zülkarneyn yaptırmıştır. İlginç olan bir başka nokta ise Şâh-ı Zülkarneyn'in bu tahtın üzerindeki levhada İskender'e hitap etmesi, onun geleceğini ve dünyada yapacağı işleri biliyor olmasıdır. Şair bu kümbetle ilgili bilgileri şöyle anlatır:

Ol aradan çünkü gitdi şehryâr
Gördi kim bir kubbe oldı âşkâr
Heft-cûş ileydi anuñ yapısı
Gice gündüz bağluydu kapısı
Kapusın cehd idüp açdı tâcdâr
Kim göre içindekini âşkâr
Girdi gördi çâr suffe mu'teber
La'l ü yâkût u cevâhir ser-be-ser
Ferşi müşg ü 'anber ü dîvârı zer
Sakfi 'ûd u sandal u dürr ü güher
Ortada bir taht murassa' key bülend
Yatur ol taht üzre şâh-ı ercümend
Yatmış anda nice yıllar turmamış
Sanasın dünyâyı hergiz görmemiş
Başı ucında komuş bir la'l levh
Kim bulurdu görmesinden rûh revh
Yazılı altun ile anda 'ayân
K'iy Sikender kim bugün hükmüñ revân
Çünkü sen işbu makâma gelesin
Hâlümi görüp de 'ibret alasın
Şâh-ı Zülkarneyn kim dirler benem
Kişver-i hefti kulan çâker benem

Dört biñ dört yüz yıl öñdin gelmişem
'Álemi şemşîrüm ilen almışam
Memleketler açmaga idiüp taleb
Çekmişem seniñ bigi dürlü ta'ab
Bu cihâni aluban gör n'olmuşam
'Ákıbet bu günbed içre kalmışam
Renc ile cem' itdügüm ol mâl u genc
Oldı mâlum mâr u genciüm cümle renc
Tahtuma gayrılar oldı pâdşâh
Yaturam ben bunda hôr u rû-siyâh
'Ákil ol kim bilmeyüp itmez nazar
Kim niçe kılur kazâ aña kader
Sencileyin çekmişem bunda ta'ab
Çeşme-i hayvânı kılmışam taleb
'Ákıbet va'de yitişüp ölmüşem
Bu arada hôr u 'âciz kalmışam
Âb-ı hayvânuñ içindedür ecel
Yitişicek fâyide itmez hiyel
Çün hayât ardıncadur dâyim memât
Zehr olur irse ecel âb-ı hayât
'Ákile hâlüm benüm 'ibret yiter
Her basîret ehline hayret yiter
Eyleyüp bu hâlete derd ile âh
Ol aradan aglayarak çıkdı şâh (7966-7988)

İskender'in gördüğü diğer tılsımlı ve yazılı binalar Mısır'daki piramitlerdir. Hirmân veya Ehrâm olarak adlandırılan, oldukça büyük ve eski olan bu yapılarda gelmiş geçmiş bütün milletler, İskender de dâhil olmak üzere tüm hükümdarlar, birçok olay, cennet, cehennem, Kâbe, iyi ve kötü ne varsa yazılmıştır. Binaların üzerinde İskender'e hitaben yazılan bir yazıda buralara zarar vermemesi istenmektedir. Bu sebeple İskender piramitlerden hardal tanesi kadar dahi parça koparmaz. İskender piramitlerden birinde bir yengeç üzerine yapılmış akbaba heykelini görünce "Burası yapıldığında Nesr-i Tâyir yıldızı Yengeç burcundaymış, bu heykelin anlamı budur." der. Şair bu kısımda binalarla ilgili bilgi verir, yapılmalarından bu yana çok zaman geçtiğini anlatır. İskender'in burada gördüğü beş piramitle ilgili anlatılanlar eserde şöyledir:

Milk-i Mısr'a çünki girdi pâdşâh
Anda çok dürlü 'acâyib gördi şâh
Buldı bir kubbe münakkaş pür-nigâr
Geçmiş üstine anuñ çok rûzgâr
Kimsene bilmez anuñ tahrîrini
Nice nakkâş eyledi tasvîrini
On biñ arşun dirler etrâfi tamâm

Nakş olunmuş anda şekl-i hâss u 'âm
Anda yazılmış Muhammed Mustafâ
Fahr-ı 'âlem ol resûl-i müctebâ
Dahi her ne varsa cümle enbiyâ
Hem yazılmış her ne kim var evliyâ
Anda yazılmış selâtîn-i cihân
Adıyla cümlesi pîr ü cüvân
Mâlik ü Rıdvân cehennem hem cinân
Haşr ile mîzân sırât anda 'ayân
Ka'be vü mescid kilîsâ vü künişt
Kamusı yazılmış anda hûb u zîşt
Anda her millet yazılmış gelmedin
Kimsene nâm u nişânın bilmedin
Olmadın her tâ'ife bunda 'ayân
Anda yazılmışdı şekli ol zamân
Anda yazılmış Sikender sûreti
Fûr ile itdügi cengüñ heybeti
Anda yazılı Behmen ü İsfendiyâr
Rüstem-i Destân ile Sâm-ı Süvâr
'Âlem içre her ne kim vardır 'iber
Kamusından anda var şekl ü suver
Bu tavâyîfden aña yokdur şümâr
Cümlesi anda yazılmış âşkâr
Kimsene bilmedi anuñ cevherin
Yâ anuñ kim nakş idüpdür peykerin
Seng ü âhen itmedi aña eser
Olmadı elmâs u envâ'-ı güher
Adı Hirmân anda yazılmış bu hat
İy Sikender itme bu işde galat
Ben ki bu muhkem binâyı yapmışam
Her ne kim var kuvvetüm sarf itmişem
Sen dahi itme bu ma'mûrı harâb
Kim 'imâretten olur âsân yebâb
Dâne-i hardâlca anda şâh-ı 'ahd
Zerresin koparmadı çok kıldı cehd
Dîden-i İskender Ehrâm ve Mısır u 'Acâyib
Gördi anda bir 'imâret dahi hem
Key mu'azzam lîk bî-nakş u rakam
Adı Ehrâm'dur velî gâyet bülend
Bulmamış devrân elinden ol gezend
Dehr kim her nesne[y]i ekser geder
Olmamışdı hergiz aña kârger
Şâh bir hardalca andan bîş ü kem
Cehd idüp koparmadı bir zerre hem
Anda bir kerkes yazılmışdı 'ayân
Tutmuş ol bir yingeç üstinde mekân

Görüp anı didi sultân-ı cihân
Kim bunuñ ma'nîsi işbudur hemân
Nesr-i Tâyir bu yapıldukda tamâm
Kim Seretân burcın itmişdi makâm
Anda üç Hirmân dahi bulundu hem
Her birisi sâde bî-nakş u rakam
(...)
Beyân-ı Mikdâr u Ahvâl-i U
Anuñ edvârında biri bes 'ayân
Üç yüz altmış biñ yıl olur bî-gümân
Her bir'içün bu derecden biñ kez in
Yir ile bürür güneş çarhuñ yüz in
Otuz altı biñ dahi bir devr ider
Böyle didi anı erbâb-ı hüner
K'ol burûcuñ her biris'içün müdâm
Gösterür her bir burûc biñ yıl tamâm
Yidi biñdür bir dahi kim kevn 'ayân
Oldı her seyyâre biñ yıla revân
İşbu edvârı nice biñ kez sipihr
Yürüyüp düketmiş ola mâh u mihr
Nice dahi hem dönüben dükede
Vây aña kim çarha ol tek ye ide
İşbu sözden kim didüm kendüñi bil
Meskenet it mâ u menligi kogıl
Evvelini kimse itmedi beyân
Âhirini kimse bulmadı 'ayân
İçi musmet taşı gâyet üstüvâr
Geçmiş ol yapılatı çok rûzgâr
Geçmiş üstine hezârân sâliyân
Bir taşına irmemiş anuñ ziyân
Kimsene bilmez anı ne nesnedür
Ol binâyı uranuñ kasdı nedür (4534-4578)

3.9.15. İskender'i Önemsemeyen Hakim

İskender hac için Kâbe'ye giderken yüksek bir tepe üzerinde kurulmuş bir manastıra rastlar. Aristo ve Eflâtûn'la birlikte içeriye girince gece gündüz ibadet eden riyazet ehli bir kişiyle karşılaşır. Ancak bu hakim İskender'e hiç yüz vermez. İskender bunun sebebini sorunca zahit şöyle der: "Sen benim kuluma kulsun, sana neden hürmet edeyim? Şehvet benim kulum, senin hocandır. Senin hocan bana köle olmuştur. Bu yüzden sana kulumun kulu desem bunda ne var?" İskender bu sözleri duyunca şaşırır, zahide hayran kalır ve onun büyük bir hakim olduğunu anlar. Ondan kendisine nasihatte bulunmasını ister. Riyazet ehli bu kişi de dünyaya aldanmama, iyi huylu olma, adaletle

hükmetme, kötü yaratılışlı kişilerden uzak durma, ömrü içmeyle, oyun eğlenceyle geçirmeme, az ve düşünerek konuşma, ibadet etme gibi türlü konularda nasihatte bulunur. İskender daha sonra zahidin yanından ayrıлып yoluna devam eder. Burada anlatılanlar İskender'le Sinoplu filozof Diyojen arasında yaşandığı söylenen olaylara çok benzemektedir (bk. Dipnot 2). Eserde bu kısımlar şöyle anlatılır:

Şâh iderken nâ-gehân ol yolda seyr
Bir depe başında gördi bir deyr
Varup ol deyre konup ta'cîl ile
Hem Aristû'yıla Eflâtûn bile
Varuban çün deyr içine girdiler
Bir hakîm anda oturur gördiler
Gice gündüz çok 'ibâdet eylemiş
Tâ'ati kendüye 'âdet eylemiş
İtmedi İskender'e hîç iltifât
Sürdi bir ferzîn ki kıldı şâhı mât
Zâhide bes didi ol dem şehryâr
Baña n'îçün kılmađuñ sen i'tibâr
(Başlık)
Didi sensin çün beniüm kuluma kul
Saña 'izzet eylemek ben yol degül
Didi şeh bu sözde fikre talmışam
Ben kuluña niçesi kul olmuşam
Didi şehvet bende olmuşdur baña
Ol muhakkak h'âcedür bilgil saña
Çünkü h'âceñ bende olmuşdur baña
'Abdümiñ 'abdi disem n'ola saña
İşidüp bu sözi hayrân kaldı şâh
Gözine görindi bu dünyâ siyâh
Togru sözdür munsife çün tâc-ı zer
Eylemez ehl-i 'inâda hîç eser
Bes didi şeh zâhide iy hûş-mend
Baña şerh eyle kerem kıl nice pend
Kim olup dürr-i kelâmuñ yâdgâr
Tâ ebed gûşumda kalsun gûşvâr
Didi zâhid milküñe itme gurûr
Aldanup dünyâyâ Hak'dan olma dûr
Dime kim sîr-âb olam kim ol şarâb
Bil muhakkak anı kim oldur serâb
Devletüñ nazmın dilerseñ k'ola düz
Hüsn-i hulki kendüñe pîrâye düz
Zulmüñ encâmından eyle key hazer
'Adl ü dâd it kendüñe zâd-ı sefer
Ger dilerseñ k'olmaya milküñ harâb
Olma bir dem yañulup mest-i şarâb

*Pâdşâh olan ki bâde nûş ide
Niçe saklar milki çün 'aklı gide
Her kaçan çûbân ki yatup uyıya
Şeksüz anuñ gûsfendin kurt yiye
Mülhid ü bed-kâra olmagıl karîn
İşüñi virme tama'kâra sakın
Yok durur bunlarda îmândan eser
Milküñe bunlardan irer çok zarar
Olma eşrâr ile bir dem hem-nişîn
Anlaruñ sohbetlerinden key sakın
Eyle ebrâr ile dâyim ihtilât
Anlaruñla eyle her dem inbisât
Ger dilerseñ gelmeye saña gezend
Olmagıl hod-re'y u hod-bîn hod-pesend
Kendözün gördi çün İblîs-i la'în
Rahmet-i Rahmân'a olmadı yakîn
Ger dilerseñ olmaya gönliñ nedem
Urma bî-esbâb işe hergiz kadem
Sözlerüñde key tefekkür eylegil
Her sözi fikr idüp andan söylegil
Söz kim anı söyleyüp kem olasın
Yigdür andan ol ki ebkem olasın
Dime hayr işde te'ennî kılasın
Key sakın şerden ki rifat bulasın
Eyle dâyim Rabb'üñi cân ile yâd
Tâ ki Hak'dan bulasın her dem murâd
Halk içinde kendüñi medh eyleme
Sözüñi haddüñden aşru söyleme (7617-7649)*

3.9.16. Yecüc ve Mecüc Seddi (Sedd-i Zülkarneyn)

İskender'le ilgili anlatmaların önemli bir parçasını oluşturan bu konu eserde İskender'in Türk ülkesi ve Tagargar mülküne yaptığı seyahatten sonra anlatılır. Anlatıldığına göre İskender yolculuğu sırasında zirveleri göğe kadar yükselmiş iki dağa ulaşır. Bu dağların yakınında ise perişan bir halk yaşamaktadır. İskender onların bu hâlini sorunca şöyle cevap verirler: "Bu dağların ardında Yecüc ve Mecüc kavmi yaşamaktadır. Onlar bizim burada çalışıp kazandığımızı elimizden alırlar, malımızı yağmalarlar, bize zulmederler. Her biri bin yıl yaşar ve bin çocuk sahibi olur. Boyları insanın yarısı kadardır. Vücutları domuz gibi kılıdır. Pençeleri ve dişleri çok keskindir. Bunlarda insan vasfı yoktur. Çöldeki kumun sayısı bellidir ancak bunların sayısı belli değildir. Yecüc ve Mecüc kavminin tek geçit yeri bu iki dağ arasındır. Bu dağların arasını kapat, bizi onların zulmünden kurtar." Bunun üzerine İskender duvar ustalarını getirir

ve Allah'ın yardımıyla taş, demir, bakır, gümüş ve altın kullanarak iki dağ arasına bir set yaptırır. Seddin yapımı bir yıl sürer. O günden sonra Yecüc ve Mecüc buradan geçemez. Ancak kıyamete yakın Allah'ın emriyle bu set yıkılacak ve bu kavim yeryüzünü harap edecektir. Hikâye eserde şöyledir:

*Ugradı ol yolda iki taga şâh
Her biriniñ kulesi tâ evc-i mâh
Yakınında taglaruñ şâh-ı cihân
Ugradı bir kavme gâyet nâ-tiivân
Merd ü zen mecmû'ısı 'uryân u h'âr
Kaht elinden cümlesi hayrân u zâr
Sordı ahvâlin bularuñ şehryâr
Didiler 'ömriñ cihânda bî-şümâr
İns ü cin şîr ü peleng ü ejdehâ
Heybetüñden bulmadı bunlar rehâ
Yiryüzinden şerlerin dûr eyledüñ
'Âlemi 'adliñle ma'mûr eyledüñ
Çünkü sorduñ rahm idüp ahvâlümüñ
Aydalum sen şâha bir bir hâlümüñ
Ola kim bu zahma merhem bulasın
Mübtelâlar derdine em bulasın
İşbu taglardan añaru bî-kerân
Kûh u sahrâlardur iy şâh-ı cihân
Bil kim ol yirler olupdur bî-gümân
Kavm-i Ye'cüc ile Me'cüc'e mekân
Ger 'imâret idevüz ger kesb ü kâr
İrişüp ol dem kılurlar târ-mâr
Anlaruñ ef'âli gâretdür kamu
İşleri zulm u hasâretdür kamu
Bunlara pîşe sitemdür zulm kâr
Bunlaruñ yagmâsına döymez diyâr
'Ömri olmayınca biñ ölmez biri
Biñ olur her ferdinüñ ogulları
Âdemî nisfinca boyları tamâm
Biriniñ yirine biñ turur müdâm
Cümle kıldur tenleri sankim gürâz
Peñçeleri dişleri tîz ü dirâz
Yok durur bunlarda evsâf-ı beşer
Hem dahi dîn ü diyânetden eser
Var durur rîg-i beyâbâna şümâr
Bunlara yokdur 'aded iy şehryâr
Bu iki taguñ arasıdur hemân
Geçecek yolları iy şâh-ı cihân
Dahi yirden geçemezler bil yakîn
Bize lutfuñ var ise olsun mu'în*

*K'olavuz şeh devletinde şâd-kâm
Söylene dillerde şâh-ı nîk-nâm
Her kimüñ kim ismi hayrla ola yâd
İki 'âlemde revânı ola şâd
Ölmez adı añılan bilgil yakîn
Aduñı añılmamakdan key sakın
Hâlümüzce idevüz biz de meded
Bunlaruñ kılsun memerrin şâh sed
Tâ ki ol sed bunlara olup hicâb
Şerlerinden kişver olmaya harâb
Didi İskender şükür kim ol Ganî
Bî-niyâz itdi halâyıkdan beni
İstemez gayr-ı Hudâ'dan dil meded
Yapıla Hak 'avniyile işbu sed
Vây aña Hak'dan 'inâyet olmaya
Ol kişi hergiz hidâyet bulmaya
Oturup ol yirde kıldı şeh karâr
Divşirüp bennâları işletdi kâr
Dökdi seng ü âhen için sîm ü zer
Hayr için ol seddi yaptı nâmver
Hayra sarf it mâlı k'olasın kerîm
Buhl idüp saklarsañ olursın le'îm
İki tag boyınca bir yılda tamâm
Yapdı bir dîvârı şâh-ı nîk-nâm
Hurde-i âhenle misden ser-be-ser
Düzdi ol dîvârı şâh-ı nâmver
Kûreler düzdürdi şâh-ı muhterem
Her taraftan urdılar dîvâra dem
Âhen ü mis kaynayuban oldı hal
Toldı seddüñ içi kalmadı halel
Leşkeri Ye'cüc'üñ ol demden berü
Kaldılar hergiz geçemezler berü
Lâkin irer 'âkıbet emr-i İlâh
Haşra yakın olısar ol sed tebâh
Çıkuban Ye'cüc u Me'cüc ol zamân
Olalar 'âlemde su gibi revân
Seylveş çün yirlerinden çıkalar
Yidi iklîmi tamâmet yıkalar
Yiryüzün ser-cümle vîrân ideler
İçüben deryâları soguldalar (4147-4186)*

3.9.17. Ayine-i İskender ve Tılsımlı Heykel

İskender, Mısır'ın havasını ve suyunu çok beğenir ve orada İskenderiye şehrini kurdurur. Şehirde ayrıca bir de minare yaptırır. O zamana kadar böyle bir minare yapılmamıştır. Minarenin üzerine bir ayna yerleştirir. "âyîne-i gîtî-nümâ" (cihanı

gösteren ayna) olarak bilinen bu aynaya, yerde hayır ve şer her ne varsa her şey yansır. Padişah bu minare üzerine ayrıca mermerden tılsımlı bir de heykel yerleştirir. Şehre bir düşman saldırısı olduğunda heykel o tarafa döner ve halkı tehlikeden haberdar eder. Bu minare daha sonra Mağripli bir kişinin burayı yöneten aç gözlü valiyi kandırması sonucu yıkılmıştır (bk. 1.5.2. Destanlar). Eserde minare, ayna ve heykel konusu şöyle anlatılır:

*Yapdı bir şehri anda pür-nakş u nigâr
Tâze vü handân u hurrem çün bahâr
Sâ'at-i sa'd içr'urup bünyâdını
Kodı şeh İskenderiyye adını
Yapdı anda bir menâre şehryâr
K'aña beñzer yapmamış bir tâcver
Ol menâr üstinde düzmiş râst-rây
Câm kim dirler aña gât-nümây
Yirde hayr u şer ne olsa mâh u sâl
Mün'akis olurdu ol câmda misâl
Her yañadan leşker olaydı revân
'Aksi ol câm içre olurdu 'ayân
Düzdi hem mermerden anda bî-'uyûb
Âdemî şeklinde bir timsâl-i hûb
Çün musavver oldu ol cânsuz cisim
Şeh menâr üstind'ani itdi tılsım
Hasm eger ol şehre 'azm itse 'ayân
Fethine kasd eylese anuñ revân
Ne kadar gelse 'adû Rûm u Fireng
Bilinürdi anda bî-şek bî-direng
Ol yaña dönerdi ol sûret meger
Olur idi halkı şehriñ bâ-haber (4607-4617)*

3.9.18. Âb-ı Hayat

İskendernâmelerin en önemli bölümlerinden birini âb-ı hayat anlatısı oluşturur. MÖ üçüncü bin yılda Sümerlilerin Gilgamiş Destanı'nda sözü edilen ölümsüzlüğe erişme düşüncesi sonraki zamanlarda İskender'le ilgili metinlere dâhil olmuş ve İskendernâmelerin en göze çarpan yanlarından birini meydana getirmiştir (Avcı, 2012d: 30-1). İskender'in ölümsüzlük suyunu aramak üzere zulumata gidişi Rıdvân'ın eserinde de uzunca anlatılır. Esere göre İskender devletinin eriştiği büyüklüğü görür ve her yükselişin bir düşüşü olacağını bildiğinden kederlenir, ölüm düşüncesine kapılır. Bunu gören hakimlerden biri şaha Maşrik ikliminde karanlıklar içinde bir çeşme olduğunu, onun suyundan içenin ölümsüzlüğe erişeceğini haber verir. İskender'in böylece hayat suyunu arama hikâyesi de başlamış olur. İskender bu yolculuğu sırasında birçok yere

uğrar, türlü olaylar yaşar. Hikâyeyi ilginç ve etkili kılan unsurların başında İskender'in bu yolculuğu Hızır'ın rehberliğinde yapmış olmasıdır. Anlatıldığına göre Hızır suyu bulur ve ölümsüzlüğe erişir. Ancak İskender ve askerleri kopan tufan nedeniyle canlarını zor kurtarırlar ve geri dönmek zorunda kalırlar. Eserde hikâye şöyle anlatılır:

*Çünkü şâhuñ derdini bildi hakîm
Didi şâhâ olmasun göñlüñde bîm
Var durur Maşrık'da bir çeşme revân
Yolu zulmât içre olmuşdur nihân
Dirler anuñ ismine 'aynü'l-hayât
Suyın içen kişiye irmez memât
Her kim anuñ bir içim suyun içe
Ölmeye dünyâda 'iş ile geçe
Yolları lîkin katı düşvârdur
Dâmen-i gül bigi tolu hârdur
Yog iken mânendi dürr-i şâhvâr
Eylemişdür ka'r-ı deryâda karâr
Olmadı çünkim şebah dürr-i semîn
Tañ midur anuñla tolsa bu zemîn
Ger sen ol âb-ı hayâtı bulasın
Tâ ebed 'âlemde zinde kalasın
Bu sözi şâh işidüp kıldı kabûl
Sandı kim buldı murâdına vusûl
Bunca zîreklik ile ol şehryâr
İtmedi bu işde fikr ü i'tibâr
Çün halâs-ı tîr ide kavs-ı kazâ
İrişür umaca hiç itmez hatâ
Ursa ta'ne rümh ile dest-i kader
Olmaz heft âsmân aña siper
Yol yaragın görüben şâh-ı cihân
Yüridi ol çeşmeye togru revân
Leşkerin cem' eyleyüp ol şehryâr
Gitdi Maşrık milkine bî-ihyâr
Var idi bir oğlu ismi Kanderûs
K'ayagı tozın iderdi çarh bûs
Kendü gidüp oğlunu dikdi emîr
Hem Aristû'yı aña kıldı vezîr
Hızr'ı hem-râh idinüp ol nâmver
Âb-ı hayvân isteyü kıldı sefer (7889-7905)*

*Çünkü zulmâta yitişdi sevk-i râh
Varuban zulmâta girdi pâdşâh
Gitdiler zulmât içinde bî-hisâb
Zâhir oldı nâ-gehânî bir sehâb
Na're kıldı ra'd-ı rahşân oldı berk
K'oda yandı sanayıduñ garb u şark*

Âsmândan indi deryâ mevc mevc
Kopdı tûfân yiryüzinde fevc fevc
Çekdügi şâhuñ 'aceb Tûfân idi
Aña nisbet hâl-i Nûh âsân idi
Şâh leşker birbirinden azdılar
İşlerini elleriyle bozdılar
Kancaru gitdiklerin bilmediler
İsteyüp birbirini bulmadılar
Gerçi kim Hızr idi şâha reh-nümâ
Ol gice nâ-çâr olup düşdi cüdâ
Ekseri ol halkuñ oldu gark-ı sîl
Nicesin kıldı helâk ol gice yıl
Ba'zısından zâhir olmadı nişân
Ölisi dirisi olmadı 'ayân
Kişiye ol kim mukadder olmaya
Aña yüz biñ sa'y iderse bulmaya
Kaluban 'âciz bu yolda şehryâr
Girü döndi 'âkıbet nâ-çâr u çâr
Geldügi yolları lîkin bulmadı
Gördügi yire anuñ'çün çıkmadı
Gider iken bir yire ugradılar
Toptolu anda cevâhir gördiler
Kimisi la'l ü kimi yâkût-ı nâb
Dürr ü elmâs u zeberced bî-hisâb
Toptolu her kûşe dürr-i şeb-çerâg
Rûşen olmuş anlaruñ nûrıyla tag
Ol cevâhirden kamu divşürdiler
Şâh leşker nice yükler tutdılar
Gittiler zulmât içinde çok zamân
İrdiler aydınlığa âhir 'ayân
Yokladılar anda lâ-büid leşkeri
Gördiler kim yarı kalmamış çeri
İsteyüben Hızr'ı hîç bulmadılar
Kancaru gitmiş dürrür bilmediler
Bilmediler anı kim ol merd-i dîn
Bulmuş idi âb-ı hayvânı yakîn
Çünkü Hızr'a ol nasîb olmuş idi
Lâ-cerem anı bulup içmiş idi
Çün saña bir nesne kısmet olmaya
Nice cehd itseñ elüñe girmeye (8037-8059)

4. İskendernâme'nin Dil ve Üslup Özellikleri

Dil ve üslup özelliklerinden söz edilirken eserde kullanılan dile ve şairin hikâyeleri anlatırken başvurduğu tekniklere, söyleyiş tarzı ve gücüne ait öne çıkan hususlara yer verilecektir.

4.1. Dil

İskendernâme 16. asrın başında yazılmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere Rıdvân eserini yazarken Ahmedî'nin *İskendernâme*'sini takip etmiş, bunun sonucunda da kullandığı dil ve kelime kadrosu açısından önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etki sebebiyle iki eser arasındaki yaklaşık yüz yıllık zaman farkının dil bakımından Rıdvân'ın eserine yansımadağı söylenebilir.

İskendernâme'de aslanan hikâyedir ve şair anlattığı hikâyeyi vesile ederek okuyucuya dinî ve ahlaki bir mesaj vermeye çalışır. Böyle olunca eserin öğretici ve eğitici yanı ön plana çıkar ve dil de doğal olarak buna uygun kullanılır. Mukaddimede ve diğer nazım şekillerinin kullanıldığı yerlerde nispeten ağırlaşan dil asıl olayların anlatıldığı destanlara geçilince sadeleşir. Hikâyenin başladığı yerlerde Türkçe cümle yapısı belirginleşir, Arapça ve Farsça kelimeler ve bunlarla kurulmuş terkipler azalır. Eserde iki kelimeyi aşan terkiplere çok rastlanmaz. Bir örnek olması bakımından mukaddimede devrin hükümdarı II. Bâyezîd'in övgüsünde yazılmış olan kasidenin ilk beyitleriyle asıl hikâyenin başlangıç kısmı eserde şöyledir:

*Şehâ nûr-ı cemâlûñle bugün rûşen dürür 'âlem
Nigîn-i hâtem-i devlet nizâm-ı gevher-i âdem
Bu devriñ âftâbısın zamâne güldi 'adliñle
Cihânı hüsn-i hulkuñla 'aceb mi eyleseñ hurrem
Nesîm-i lutf-ı hulkuñdan olupdur her şecer pür-bâr
Çemende âb-ı tîgüñden hem oldı niceler pür-nem
Kemâl-i cûd-ı bahrında bir ednâ katredür 'ummân
Serây-ı kadrine nisbet muhakkar günbed-i a'zam
Çü nokta tîgi vechinde olupdur devlet-i nusret
Kenâr-ı nîzesinde hem zaferdür feth ile perçem
Şehâ bârân-ı 'adliñle dirildi 'âlemüñ cânı
Görindi çeşme-i hayvân katında cûdnuñ bir dem
Çü hulk u hilm ü 'adl ile cihân içinde rûşensin
Hevâ-yı hâk-i râhuñdan urur her subh-dem hem-dem
Sikender-'azm [ü] Dârâ-rezm Süleymân-kadr Cem-fermân
Hızır-dilsin kim ilhâm ile olduñ tâze vü hurrem (281-288)*

*İşid imdi bir hikâyet söyleyem
Belki bir 'âlî rivâyet eyleyem
Sırrımı cân ile diñleseñ gerek
Sözümüñ dardını añlasañ gerek
Tâ kim envâ'-ı hakâyık bilesin
Hem dakâyık ma'nisin fehm idesin
Diñle saña eydeyin bir dâstân*

*Şevk idüp gûş eyleye hûr-ı cinân
Bir zamânda şâh-ı Îrân var idi
Rûm u Tûrân heybetinden zâr idi
Adı Dârâ'yıdı şâh-ı nîk-baht
Dilegince bulmuş idi 'izz ü taht
Kancaru gitse tutardı kişver ol
Hâke ursa ider idi gevher ol (337-343)*

Diğer taraftan eserde oldukça sade, neredeyse sadece Türkçe kelimelerle söylenmiş parçalar da çoktur. Aşağıda art arda sıralanmış beyitler bu anlamda dikkate değerdir:

*Dönüp andan soñra gine geeler
Her ne görürlerse şâha diyeler
Çok zamân deryâda gerçi gezdiler
'Âkıbet Bahr-ı Muhît'e irdiler
Bir buçuk yıl anda kıldılar sefer
Bulmadılar anda berden bir eser
Çün girü dönmeklige kasd itdiler
Bir gemi görindi nâ-geh gördiler
Ol dahi bunları görü çün 'ayân
Yürüdü bunların üstüne revân
Birbirine togru çün yürüdiler
Yürüyüp birbirine buluşdılar
Ne bular bildi onların dillerin
Ne olar bildi bunların sözlerin
Var idi şâhuñ gemisinde 'ayân
Yitmiş iki dil bilür üç tercemân
Dillerin anlar dahi bilmediler
Sözleriniñ aslın añlamadılar
Ne bular bildi onların hâlini
Ne bular bildi olar ahvâlini
Remz ile 'âkilleri söyleşdiler
Birbiriniñ sözlerin añlaşdılar
Bes buni fikr eylediler kim vara
Bunların bir âdemîsi anlara
Anların da bir kişisi bunlara
Gelüben bunlar gemisine gire
Bunda ol bunlar dilini ögrene
Anda bu anlar dilini ögrene
Her biri öğrendügin çün söyleye
Birbiri hâlin bular da añlaya
Birbirine bu iki ola bedel
Oldı bu tedbîr ile bu 'ukde hal
İşleri âsân ider fikr-i dürüst
İş katı düşvâr olur rây olsa süst*

*Fıkr ile her müşkil işler hall olur
İş ki bî-tedbîr ola muhtel kalur
Döndürüp şâhuñ gemisi bâdbân
Geldügi yire gine oldu revân
Ol gemi de geldügi yire hemân
Gidüben ta'cîl ile oldu devân
Çok zamân deryâ içinde gitdiler
Sag esen âhir kenâre çıkdılar
Gerçi yolda çok şedâyid gördiler
'Âkıbet dergâh-ı şâha irdiler
Her ne kim gördiler ise hayr u şer
Virdiler mecmû'ısın şâha haber
Didiler ol keştiyi gördüklerin
Buluşup bir âdemin aldukların
Şeh didi ol kişiyi getürdiler
Ol gemi hâlinden aña sordular
Bunlaruñla kişi çok turmuş idi
Bunlaruñ dillerin öğrenmiş idi
Şehryâr ol kimseye sorup haber
Didi şâha ol kişi iy tâcver
Şâhumuz adına İskender dinür
İsm-i Zü'l-karneyn ile hem ayanur
Atasıdur Feylekûs-ı nâmdâr
Yidi iklîme olupdur şehryâr
Saña beñzer sûreti şekli yakîn
Nısfısın bir elmanuñ nısf'ol hemîn (5204-5233)*

Eserde zaman zaman Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukta olduğu veya tam bir cümle oluşturacak şekilde mülemma olarak yazılmış bazı mısralara, beyitlere rastlansa da bu durum sürekli değildir ve eseri okumayı zorlaştırmaz. Bu örneklerden bazıları eserde şöyledir:

*'Adl iderseñ rahmetüñ çok yâ Rahîm
نجنا يا ربنا نار الجحيم (494)
(Ey Rabbimiz, bizi cehennem ateşinden kurtar.)*

*Ger dilerseñ olmaya sende merrec
Sabr kıl الصبر مفتاح الفرج (696)
(Sabır, güçlükten ve sıkıntıdan kurtuluşun anahtarıdır.)*

*Kâ'ilen tübtü ila'llâhi'r-rahîm
Zenbüme estagfiru'llâhe'l-'azîm (3202)
(Rahman ve Rahim olan Allah'a tövbe ettim.' diyerek günahımdan ötürü yüce Allah'tan af dilerim.)*

*Oldı İskender işinde kûr u ker
Çün اذا جاء القضاء عمى البصر (5054)*

(Kader tecelli edince göz kör olur.)

Devlet ister iseñ olma sen hasûd

Çün didiler الحسود لايسود (5587)

(Hasetçi mutlu olamaz.)

'ayân امتى تعلقو ولا تعلقى

Bunlaruñ'çün dindi fikr eyle inan (7207)

(Ümmetim yücedir, ondan yücesi olamaz.)

Secde kıldı didi iy Ma'bûd-ı pâk

انت حسبى يا غنى مالى سواك (7334)

(Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah'ım, sen bana yetersin. Senden gayrısını neyleyeyim.)

Anuñ için ol murâd-ı kâf u nûn

Didi نحن الاخرون السابقون (7607)

[Biz sonra gelen ilkleriz (Kitap ehline nazaran sonra gelenleriz. Kıyamet gününde ise en önde bulunacağız.)]

فاصبروا كونوا عبادًا شاكرين

ربنا المولى يحب الصابرين (8118)

(Sabredin, şükreden kullardan olun. Bizim Rabbimiz sabredenleri sever.)

İskendernâme'de çok sık olmamakla birlikte bazı arkaik ifadeler, kelimelerin kullanımında bazı tasarruflar ve ikili yapılar dikkati çeker. Örneğin eserde +am/+em olarak geçen geniş zaman tekil birinci şahıs bildirme ekinin +van/+ven şeklinde kullanımına birkaç yerde rastlanır. Metinde gelecek zaman eki ise -ısar/-iser olarak kullanılır. Ancak ekin -acak/-ecek şeklinde kullanımı partisiplerde mevcuttur. Eserde o dönem Türkçesi için yuvarlak olarak -uban/-üben olması gereken eklerin birkaç yerde harekeden rahatlıkla anlaşılacağı üzere -ıban/-ıben şeklinde yazılması dikkat çekicidir. Ekin eserde yuvarlak şekli de mevcuttur. Dikkati çeken bir başka husus literatürde kısaca "olga-bolga sorunu" olarak bilinen ikili yapılara da rastlanmasındır. Metinde art arda yer alan aşağıdaki beyitlerde "olmak" ve "bolmak" bir arada kullanılmıştır. Örnekler şöyledir:

Her ne kim oldıysa bendendür baña

Sıgıurven lâ-cerem senden saña (496)

Gözüm yaş'ıçre seyrânuñ görelden

Sanurven servidiür ırmag içinde (1821)

İstemezven 'izz ü câh u milk ü mâl

İsterem 'ömr-i dirâz iy Zü'l-celâl (6575)

Her ki bu dünyâda a'mâ olısar

Âhiretde dahi a'mâ kalısar (488)

*Bes didiler işbu şâh-ı nev-cüvân
Şark u garbı tutısardur bî-gümân
Heft iklimi müsahhar idiser
Kendüye ser-cümle çâker idiser (541-542)*

*Aglayacak menzil oldu bu cihân
Zerre deñlü kimseye virmez amân* (437)

*Bu iki taguñ arasıdur hemân
Gececek yolları iy şâh-ı cihân* (4165)

*Bugz u hubbı hayr u şerri ol bilür
Lutf u kahrı biliben hükmin kılur* (2930)

*Eyleyüp tasvîr şekl ü sûretin
Yazıban reng ile vaz' u heybetin* (4792)

*Pâdşâhlar aluban virmek gerek
Virmeyicek bâri ne almak gerek* (2201)

*Ol kaçan irse esîre nâr olur
Zulmetinden kurtılup envâr olur
Hâk çüinkim bunca sûretler bulur
Süfliyiken menzili 'âlî bolur (7530-7531)*

*Gayretinsüz kimse server olmaya
Bir kişi ayagina ser komaya* (385)

4.2. Üslup

On yedi destandan meydana gelen *İskendernâme*'de her destan kendi içinde bir bütünlük gösterir. Eserin geneli açısından bakıldığında ise destanlar arasında bütünlüğü sağlayan unsur üsluptur. Baştan sona devam eden karşılıklı konuşma üslubu, özellikle destan başlarındaki renkli tasvirler, duygu yoğunluğunun arttığı yerlerde art arda sıralanmış ahenge etki eden bazı kullanımlar ve tekrarlar, konuyu destekleyici örnekler, anlatılan konuyla ilgili verilen bilgiler, atasözü ve deyimler, teşbih, teşhis, cinas, telmih gibi edebî sanatlar vs. konular eserde üsluba dair öne çıkan hususlardır. Bu özellikleriyle metin sadece çeşitli olaylardan söz eden tarihî bir eser olmaktan çıkıp edebî bir karakter kazanmıştır.

1. Karşılıklı Konuşma (Diyalog): *İskendernâme*'de hikâyeyi yürüten en önemli unsur ana kahraman İskender'le hakimlerin, padişahların ve diğer kişilerin karşılıklı konuşmalarıdır. Hikâyeler çoğunlukla İskender'in bunlardan birine soru sorması veya herhangi bir konuda onlarla konuşmasıyla başlar ve bu şekilde devam eder. Şair bu

konuşmaları çoğu zaman olduğu gibi yansıtır. Bu anlamda eserin önemli bir kısmı İskender'le diğer kahramanların konuşmalarıdır dense yanlış olmaz. Eserin geneline hâkim olan bu üslup, hikâyelerdeki canlılığı artırır, âdeta olayların yaşandığı hissini uyandırır. Örneğin daha eserin başlarında İskender'le hakimler arasında geçen bir konuşma şöyle verilir:

*Bes Aristû oturup Bukrât ile
Geldi Eflâtûn dahi Sokrât ile
Didi bunlara Sikender iy hümmâm
Pendüñüzle buldı bu 'âlem nizâm
Gözlerini göñlümüñ pür-nûr idüñ
Nushuñuzla cânumuz mesrûr idüñ
Çarh işinden hem haberdâr eyleñüz
Cünbişinden hâletinden söyleñüz
Aslın eşyânuñ nedendür bildüñüz
'Ukdesin müşkillerin hal kıldıñuz
Hâliyâ göñlümde birkaç nesne var
Ol sebebden olmamışdur dil-figâr
Evveli budur ki Hakk'ı söyleñüz
Bu su'âlüm cehd idüp hall eyleñüz
Bildüm anı Hakk'a vâcibdür vücûd
Cümle mahlûkât ider aña sücûd
Baña hem söyleñ hakîkat nicedür
Evliyâ içre tarîkat nicedür
Der-Cevâb-ı Aristû
Bes Aristû didi iy şâh-ı cihân
Ten dürür 'âlem tapuñdur aña cân
Kimse Hakk'uñ 'ilmini fehm idemez
Biñ yararsa bir kılı vehm idemez
Añlamaz hâdis nice olur kadîm
Nitekim bilmez müsâfirden mukîm
Cevâb-ı Bukrât
Didi Bukrât-ı hakîm iy pâdşâh
Bunuñ aslın bilmeye illâ İlâh
Kimsene bilmez hakîkat ol bilür
Her ne kim halk itdiyise Hak bilür
Vâhid ü Kakhâr'dur Hayy u 'Alîm
Kâdir ü Hallâk'dur Ferd ü Halîm
Cevâb-ı Eflâtûn
Didi Eflâtûn Hak'uñ mânendi yok
Emrinüñ çûn ü çirâ vü çendi yok
İns ü cinni halk idüpdür bî-şümâr
Kendüyi tâ kim bileler âşkâr
Çünkü hayrândur sıfâtında 'ukûl
Zâtunuñ idrâkine ola mu yol*

Cevâb-ı Sokrât
Didi soñra böyle Sokrât-ı hakîm
Bir düriür Allâh Hallâk u 'Alîm
Cümle levhi üzre tahrîr eyledi
Sûret-i insânı tasvîr eyledi
Dâyimâ Hakk'a tevekkül eylegil
Bâtılı terk eyleyüp hak söylegil
Cevâb-ı Hızır 'Aleyhi's-selâm
Hızır ayıtdı şâha ol dem iy hümmâm
Sözleriñ tahkîki budur bil tamâm
Her ne var ise mürekkeb ger basît
İşbu dünyâ merkezinden tâ muhîr
Küllî a'râz u cevâhir iy hakîm
Cümle hâdisdür hemân oldur Kadîm
Ser-be-ser evvel yaratdı 'âlemi
Âhîrinde halk idüpdür Âdem'i
(...)
Diñledi Hızır'uñ kelâmın çünki şâh
Sözine tahsînler itdi pâdşâh
Bu araya irdi çün Hızır'uñ sözi
Ol arada nâ-bedîd oldu özi
Bildiler Hızır'ı nebîyidi yakîn
Anlara ta'lîm iden İslâm u dîn
Cümlesi hâline tahsîn itdiler
Vâlih olup âferînler kıldılar
Didi İskender ki biz bildük 'ayân
Dîn-i İslâmı Hızır kıldı beyân
Sözlerine eyledüm ben i'tikâd
Hem budur dünyâ vü 'ukbîde murâd
Dört vezîr sizsiz dahi bir tanışuñ
Tâ ki aslın ben de bilem dânişuñ
Dördüñüz yazuñ benüm'çün nice pend
Tâ olam ol nâmelerden sûd-mend
Dördüñüzden ol kelâmı işidem
Dâyimâ anlara göre iş idem
Her ki bu Rıdvân kelâmın gûş ide
Şâh olup 'âlemde gönlin hoş ide
Nasâyih-i Eflâtûn
Didi Eflâtûn ele alup kalem
Emr-i Hak'dan taşra komagıl kadem (633-683)

Eserde şairin Kaydâfe destanına başlamadan önce ay ışığı altında sevgilisiyle hayalî konuşmasını anlatan kısım da oldukça dikkat çekicidir. Şair önce sevgilisiyle bulunduğu aşk ortamını tasvir eder, ardından onun ay ve yıldızlarla ilgili sorduğu

sorulara cevap verir. Soru-cevap şeklinde ilerleyen şair-sevgili diyalogunun bir kısmı eserde şöyledir:

*Bir mübârek gice kim meh-tâb idi
Pür-surâhî'le şarâb-ı nâb idi
Dil-ber olmuşdı bizümle hem-kadeh
Tolmuş idi bezmümüz cümle gerah
Dâde bağlanmışdı zülf ü hâline
Göñli aldanmışdı çeşm-i âline
Cânuma kılmışdı zahm-ı târi kâr
Göñlümi kılmışdı zülfi bî-karâr
Geh yüzinden gözlerüm alurdı nûr
Geh meşâmum bûy-ı zülfinden buhûr
Olmuş idi gicenüñ kadri berât
'İşümüz hem Zühre'[y]i kılmışdı mât
Bir taraftan virür iken mâh tâb
Bir yanumdan oldu tâli' âftâb
Tayyibü'l-vakt eyleyüp anı kadeh
Baña nûş itmişdi çok câm-ı ferah
Ben aña kılurdum ol aya nazar
Baña bu meh sordı ol mehden haber
Su'âl Cevâb
Didi n'içündür bu ay iy ber-kemâl
Gâh gâhê eksilüp olur hilâl
Gâh olur kim bedr olup tâbân olur
Sanasın hurşîd-i nûr-efşân olur
Gâh olur zerrîn-siper gâhî kemân
Gâh u gâh olur 'ayân gâhî nihân
Bu nedendür baña sırrın söylegil
Her biriniñ aslını şerh eylegil
Didüm iy zülfi benefşe haddi gül
'Ârızîdür nûr-ı meh zâtî degül
Didiler eflâkı idenler kıyâs
Ay ider nûrı güneşden iktibâs
Nûrını bildüñ çün âherden gelür
Ol sebedendür kim artar eksilür
Ol kadar kim ay gün[eş]den dûr olur
Ol zamânda cirm-i meh pür-nûr olur
Ol kadar kim mâh ola mihre karîb
Nâkıs olur nûrı ol dem key 'acîb
Zâhirâ ayuñ göriniür gerçi nûr
Âftâbuñdur velî ma'nîde nûr
Nitekim bu ay güneşden nûr alur
Nûrı zâhir kendüsi mahfî kalur
(...)
Çünkü işbu sözleri ol diñledi*

*Sırr-ı tevhîdi tamâmet añladı
Didi kim bu sözde tahkîk eylediñ
Ser-hoş iken 'âkilâne söylediñ
Mest iken virdiñ su'âle hoş cevâb
Söz budur v'Allâhü a'lem bi's-savâb
Su'âl ez-'Utârid
Hatm idince bu sözi biz nâ-gehân
Oldı bir ferzâne Maşrık'dan 'ayân
Söyler idi bî-zebân ol pâk-zât
Yazar idi bî-kalem hem bî-devât
Görüp ol ferzâne[y]i sordı nigâr
Didi kim kimdür bu şekl-i 'işve-kâr
Cevâb-ı Su'âl
Didüm eflâküñ debîri işbudur
Seb'a-i seyyâre biri işbudur
Bu söz esnâsındayiken nâ-gehân
Ol aradan oldı bir hâtûn 'ayân
Bir elinde tutmuş idi 'ûd u çeng
Bir elinde câm-ı mey pür-lâle-reng
Su'âl ez-Zühre
Çünkü dil-ber kıldı hâtûna nazar
Didi kimdür vir baña bundan haber
Cevâb-ı Su'âl
Aña didüm Zühre-i cânân budur
Yidi yılduz içre ol fettân budur (4699-4745)*

2. Tasvirler: *İskendernâme*'de destan başlarında ve diğer yerlerde yapılan kişi, tabiat, av, savaş ve eğlence tasvirleri esere ait dikkat çekici üslup özelliklerindedir. Anlatımı renklendiren ve güzelleştiren, hikâyenin akışını güçlendiren bu tasvirler hemen her yönüyle klasik şiirin hayal ve düşünce dünyasını yansıtır. Eserin kuruluş özellikleri kısmında konu uzunca değerlendirildiğinden burada ayrıca ele alınmayacaktır.

3. Tekrarlar: *İskendernâme*'de zaman zaman bazı kelimelerin tekrarıyla söyleyiş gücünün yükseldiği beyitlere de rastlanır. Bu kısımlar duygu yoğunluğunun arttığı ve anlatımın aynı tonda ilerlediği yerlerdir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde "hakk'içün", "kimisi", "iy dirîğ" (yazık, eyvah) şeklindeki tekrarlar bu türdendir:

*Mihr ü mâh u 'arş-ı 'âlî hakk'içün
Ol vilâyetlerde vâlî hakk'içün
Dîn-i İslâm-ı muhalled hakk'içün
'Âlemüñ fahri Muhammed hakk'içün
Haşra dek kâyim mü'ebbed şer' içün
Şer'inüñ râhında asl u fer' içün
Anuñ ashâbıyla âli hakk'içün*

Cümle ensâr u mevâlî hakk' için
Anuñ ile hicret iden hakk' için
Hak yolında nusret iden hakk' için
'Âşkuñ cânında yanan nâr için
Nârnuñ içindeki envâr için
Bende[y]i mahrûm-ı dîdâr eyleme
Fürkatüñde ney bigi zâr eyleme (1826-1832)

Ahmed'üñ nûr u ziyâsı hakk' için
Ümmete mihr ü vefâsı hakk' için
Sıdk ile neşv ü nemâsı hakk' için
Hem salât-ı bî-riyâsı hakk' için
Kamu mazlûma du'âsı hakk' için
Hak'dan irişen belâsı hakk' için
Cehdüm oldur hazret-i şâha irem
İşiginde pâyına yüzüm sürem (1898-1901)

Suyı topragı hevâsı bir iken
Her birisi gösterür bir dürlü fen
Kimi emrûd u kimi elma durur
Kimisi âlû kimi ayva durur
Kimisi şeft-âlu kimisi enâr
Kimisi serv ü kimi bîd ü çenâr
Kimisi battîh u kimisi 'ineb
Kimisi incir ü kimisi rutab
Kimisi verd ü kimisi hâr u has
Kimisi Sîmürg'dür kimi meges
Kimisi na'nâ kimisi za'ferân
Kimisi lâle kimisi ergavân
Kimisi reyhân kimi fülful dürür
Kimisi nesrîn kimi sünbüül dürür
Ba'zısı bî-mîvedür heyzüm olur
Külhenîler külhene heyzüm kılur (4034-4041)

Mâtemüñ tutdı seniñ halk-ı zemîn
Rûm ile Îrân u Tûrân Hind ü Çîn
İy dirîgâ kanı ol hüsn ü cemâl
İy dirîg ol çeşm-i ebrû hatt u hâl
İy dirîg ol devlet ü 'izziyle baht
İy dirîg ol şevket ü tâc ile taht
İy dirîg ol rezm ü bezm ü 'iş ü nûş
İy dirîg ol 'ilm ü hilm ü 'akl u hûş
Kim kamusı oldı hâk içre nihân
Gör niçe bî-rahm zâlimdür cihân (8183-8187)

Eserde bunlar dışında hemen hemen aynı şekilde tekrarlanan beyitler de vardır.

Ortak söyleyişe sahip bu tekrarlardan bir kısmı şöyledir:

*Kesmezem ümmîdi lîkin ben fakîr
'Âsiyem gerçi dimedüm biñde bir (43)*

*Kesmezem ümmîdi lîkin ben fakîr
Gerçi 'âsiyem dimedüm biñde bir (86)*

*Haste[y]i şâd eyleseñ şâd olasın
Rûz-ı mahşer gamdan âzâd olasın (453)*

*Haste[y]i şâd eyleseñ şâd olasın
Hem dahi mahşerde âzâd olasın (822)*

*Haste[y]i şâd eyleseñ şâd olasın
Rûz-ı mahşer gamdan âzâd olasın (1111)*

*Haste[y]i şâd eyleseñ şâd olasın
Rûz-ı mahşer gamdan âzâd olasın (3021)*

*Bî-te'emmül söyleme Rıdvân sözüñ
Soñra nâdim olma tanı kendözüñ (1759)*

*Bî-te'emmül söyleme Rıdvân sözüñ
Soñra nâdim olma tanı kendözüñ (2363)*

*Gel bugün Rıdvân sözün sen gûş kıl
Ahmed'üñ güftârın işit cûş kıl
Gel hazer kıl eyleme hergiz 'inâd
Tâ yarılğaya seni Rabbü'l-'ibâd (2037-2038)*

*Gel hazer eyle Hak'a itme 'inâd
Tâ saña rahmet kıla Rabbü'l-'ibâd
Pend-i Rıdvân'tı gönülden gûş kıl
Pendini dilden kabûl it cûş kıl (2340-2341)*

*Tevbe-i nasûh iderseñ her sabâh
Bulasın Rıdvân nasâyihden felâh (2755)*

*Eyle istigfârı Rıdvân her sabâh
Tâ ki cânuñ bula 'isyândan felâh (2873)*

*Eyle istigfâr Rıdvân her sabâh
İster iseñ ger nasâyihden felâh (3104)*

*Bir ulu 'urs eyleyüp âyîn ile
Virdi âhir kızını kâbîn ile (5460)*

*Hem kızın virdi aña kâbîn ile
'Urs-ı 'âlî eyledi âyîn ile (5720)*

*Aldı hem Dil-şâd'ı hoş-kâbîn ile
Eyledi 'âlî düğün âyîn ile (6876)*

*Câni Hân aldı anı kâbîn ile
Bir ulu toy eyledi âyîn ile (6915)*

*Vird'anı Ertugrul'a kâbîn ile
Hem düğünler eyledi âyîn ile (7031)*

*Hak yoluna cânı terk itmek gerek
'İşkını hem dilde berk itmek gerek (6398)*

*Hak yolunda cânumuz terk idelüm
Gönlümüzde 'İşkını berk idelüm (7180)*

4. Örnekler: *İskendernâme*'de şair çoğu zaman anlattığı konuyu örneklerle destekleyerek, hikâyeler anlatarak açıklamaya, daha inandırıcı kılmaya çalışır. Bu durum şairin bir üslup özelliği olarak görülebilir. İskender'in Hintli feylesofa Allah'ın birliği konusunda soru sorması üzerine verilen sîmürg hikâyesi örneği ya da âşıklar arasında ikiliğin ortadan kalkmasını izah için anlatılan Hallâc-ı Mansûr, Leylâ ile Mecnûn ve Mahmûd ile Ayâz hikâyeleri bu türdendir. Bu hikâyeler için çalışmanın "Destanlar" başlığı altındaki "Küçük Hikâyeler" kısmına bakılabilir.

5. Bilgi Verme: *İskendernâme*'de şair anlatılan olayı vesile ederek birçok konuda bilgi verir. Bu durum sıkça başvurulan yollardan biridir. Eserde bu şekilde İskender öncesi ve sonrası dünya tarihi, âlemin nasıl var olduğu ve esas maddesi, gök cisimleri, madenler, insanın yaratılışı ve insan vücudu, ruh, beden ve nefis, rüyalar ve çeşitleri, rub'-ı meskûn ve bölümleri gibi konularda bilgiler vardır. Çalışmanın "Tarihî Unsurlar" ve "Felsefi, Ontolojik ve Kozmolojik Unsurlar" başlıkları altında bu konu örneklerle birlikte genişçe işlendiğinden burada ayrıca üzerinde durulmamıştır.

6. Atasözü ve Deyimler: *İskendernâme* atasözleri, veciz ifadeler ve deyimler bakımından oldukça zengindir. Şair dilin bu imkânından anlatımını güçlendirmek, söyleyeceğini kısa ancak etkili şekilde ifade edebilmek için sıkça faydalanır. Tespit edilebilen örnekler şöyledir:

Atasözleri ve bazı veciz söyleyişler:

Akıllı kişi bugünden yarınını düşünür.
'Âkil oldur 'âkıbet-endîş ola
Olmadın yarın bugün fikrin kıla (3812)

Akıllı kişiye inci olarak ilmi yeter. Cahilin övüncü ise gümüş ve altındır.
'Âkile 'ilmi yiter dürr ü güher
Câhil olan fahrıdur sîm ile zer (2675)

Allah'tan bağışlanma istersen bilgisizle müşavere etme.
İtme nâ-dân ile bir dem meşveret
Bulmag isterseñ Hudâ'dan magfired (845)

Altının kıymetini sarraf bilir.

Gül kohusından cü'al dâyim kaçar
Gevheri olan bilür kadr-i güher (4222)

Arslana pençe atan kedi canlı kurtulabilirse uslansın.

Ol çetük kim pençe ura arslana
Diri kurtulursa vara uslana (1071)

Bayrak kılıçla yürür, önce kılıç sonra kalem gelir.

Yoritur şemşîr ile dâyim 'alem
Evvelâ şemşîrdür sâni kalem (1202)

Bin dost az, bir düşman çok.

Çünkü çokdur bir 'adû biñ dōstdan
Az olur yüz biñ olursa dōstdan (854)

Bir evde düğün eğlence, bir evde cenaze.

Sagu sağarlar bir evde yanar od
Çalınur bir evde şinlik çeng ü 'ûd (3289)

Bir mülkte iki sultan olmaz. Bir ipte iki cambaz oynamaz.

Bir arada iki server olmaya
İkiye bir il müsahhar olmaya (6731)

Böyle gelmiş böyle gider.

Böyle gelmişdür ezelden rûzgâr
Dökilür güller kalur yirinde hâr (6991)

Bu dünya kimine şerbet kimine zehir verir (kimini mutlu kimini mutsuz eder).

'Âdet olmuşdur ki sâkî-i dehir
Kimine şerbet virür kimin zehir (1222)

Böyle geldi gerdiş-i çarh-ı berîn
Kimini şâdân ider kimin hazîn (3953)

Bu köhne dünya değirmen, insanlar da buğday tanesidir.

San degirmendür bu çarh-ı pîre-zâl
Âdemîdür dâne-i gendüm misâl (1284)

Bugünkü işini yarına bırakma.

Yarına koma bugünkü işüñi
Fevt iderseñ göresin teşvîşüñi
Göñlüñi gamdan dilerseñ k'arına
Komagıl bugünkü işüñ yarına (3950-3951)

Başladı esbâb-ı ceng ihzârına
Komadı bugünkü işi yarına (1095)

İ'tibâr itmezler idi varına
Bugüni komazlar idi yarına (2682)

Ele girmiş iken fırsat elüñden koma ihsânı
Bugünüñ yarına koma ki dünyâ fânîdür fânî (3336)

Bütün uzak yerler âşığa yakın gelir.
Gözden evvel 'âşık olurmuş kulak
'Âşık nezdîk olurmuş her ırak (2191)

Çalışmadan bir şey elde edilmez.
Ger bilâ-şey' memleket girse ele
Tâc-ı devlet konar idi her kele (3870)

Damla gayret ederse denize ulaşır. Sabırlı sıçan tahtayı deler.
Cehd iderse katre bahra irişür
Hem deñizden aña behre irişür (1860)

Dil epsem olsa baş esen olur.
Dil kaçan epsem tura baş sag olur
Her kaçan deprense dilde dâg olur (5849)

Düşmandan kaçan er olmaz, değeri bir pul bile etmez.
Her ki düşmenden kaç er olmaya
Ol kimesne kadri pula degmeye (382)

Ecele çare bulunmaz.
Kişiy e çünkim yakîn ola ecel
Def'ine olmaya tedbîr ü hiyel (5491)

Âb-ı hayvânuñ içindedür ecel
Yitişecek fâyide itmez hiyel (7985)

Ecel geldi mi âb-ı hayat zehir olur.
Çün hayât ardıncadur dâyim memât
Zehr olur irse ecel âb-ı hayât (7986)

Eski düşman dost olmaz.
Eski düşmen dôt ola sanmagıl
Dostlığına key sakın inanmagıl
Dostıyla düşmenüñüñ olma yâr
Bil anı bu mârdur ol zehr-i mâr
Eski düşmen dôt olmaz itme cehd
İ'timâd eyleme yüz biñ kulsa 'ahd (4329-4331)

Eşek ot yerine şeker de yese Hz. İ'sâ'nın menziline ulaşamaz. Eşeğe altın semer vursalar eşek yine eşektir.

Ger 'alef yirine yirse har şeker
Menzil-i 'İsî'ye kılmaya güzer (224)

Gölgeden güneşe zarar gelmez.
Kamu şehler zıll ü cûdum âftâb
Sâyeden hurşide gelmez ızırâb (2119)

Gözden önce kulak âşık olur.
Gözden öñdin 'âşık olur çün kulak
Bu söze bâtul dime gör 'ayn-ı hak (1383)

*Gözden evvel 'âşık olurmuş kulak
'Âşika nezdâk olurmuş her irak (2191)*

*Gururlu kişi arslan da olsa bir karıncaya yenilir.
Her kimüñ kim ola başında gurûr
Şîr-i nerse gâlib olur aña mûr (1223)*

*Kendözine ger virürse şeh gurûr
Aña fırsat bulısardur leng-i mûr (1750)*

*Güneş balçıkla sıvanmaz.
Pâdşâhlıktan yüzüñde var nişân
Balçığıla âftâb olmaz nihân (4973)*

*Güneş çıkınca yıldızlar kaybolur.
Yüzüñ şevkinden irdi gün zevâle
Nitekim mahv olur günden kevâkib (1889)*

*Güzellerden ne gelirse güzeldir, güzelin yaptığı güzel olur.
Hûb-rûlardan ne gelse hûb olur
Her ne kim mahbûb ide mahbûb olur
Her ne kim Hüsrev ide Şîrîn olur
Tîn agacı mâvesi hem tîn olur (1523-1524)*

*Hastayı ziyaret edip mutlu eden mutlu olur.
Haste[y]i şâd eyleseñ şâd olasın
Rûz-ı mahşer gamdan âzâd olasın (453)*

*Her çıkışın bir inişi vardır.
Ger çıkarsañ yükselüp eflâke sen
İnüp âhir girisersin hâke sen (5161)*

*Bilür idi bulıcak her şey' kemâl
İrişürdi aña naks ile zevâl
Eksilür bedr olduğundan soñra mâh
Hem husûf ol dem kılur anı siyâh (7877-7878)*

*Herkese değeri kadar kıymet ver.
Kıl 'atâlar irkege hem dişiye
Mansıbı kadrince vir her kişiye
Kâmile hayf idüp ednâ virmegil
Câhile a'lâ virüp zulm itmegil (738-739)*

*Herkesi doğru sanıp inanma.
Her kişiyi saña togru sanmagıl
Yâr u cânumdur diyüp inanmagıl (834)*

*Her şey zıddıyla bilinir.
Yiryüzine tolmuş idi rûşenâ
Zıdd ile olmuşdı eşyâ âşinâ (1661)*

Her şeyin yeri ve zamanı vardır.

*Söylemek söylememek olur revâ
Her biriniñ yiri var itme hatâ (1760)*

*Her işüñ evkâtı bilinmek gerek
Vaktiyile her iş işlenmek gerek (4104)*

Hüner, cüsse büyüklüğünde değil cesarettedir.
*Cüsse büyüklüğü olmaz çün hüner
Âdem oldur kim ola anda ciger (3625)*

İki yüzlüde vefa, iki sözlüde safâ (doğruluk) olmaz.
*İsteme sen iki yüzlüden vefâ
İki sözlü kişide olmaz safâ (4843)*

İlmiyle amel etmeyen sırtında kitap yükü taşıyan eşek gibidir.
*Bî-'ameldür 'ilm ile bulmaz sevâb
Sanki hardur bârı üstinde kitâb (2690)*

İnsanın dünyada ancak adı kalır. Adı kalan kişi ölü değildir.
*Ol kişiye öldi diyen yañılur
Okınur sözi vü ismi añılur (904)*

*Kişi kim dünyâda adı söylenür
Öldiyise dilde zinde söylenür
Kişiniñ dünyâda adıdur kalan
Söyleyenler kamustı oldı yalan (306-307)*

*Ölmemişdür ismini diri kılan
Gitmemişdür dünyeden adı kalan (7844)*

Kartal ortaya çıkınca kargalar dağılır.
*Ger hevâda yüz biñ olursa gurâb
Tagılır çün bâl açâ bâz u 'ukâb
Ger hevâ yüzinde pervâz itse bâz
Sad hezâr ise kılur kebg ihtirâz (1744-1745)*

Kişi iyi veya kötü ne ettiyse onu bulur.
*Her ne kim itse kişi anı bulur
Ger yavuzluk ger eyülik ol olur (3836)*

Konuşmakla iş yapmak arasında çok mesafe vardır.
*Bes dimişlerdür demekden işlemek
Arasında yol uzak çokdur emek (483)*

Küçükler hata yaparsa büyüklere affetmek düşer.
*Kiçilerden cürm ile noksân gelür
Ululardan 'afv ile ihsân gelür (1291)*

Mal canın yongasıdır.
*Gerçi dirler kıt'a-i cândur bu mâl
Virmeseñ Hak yolına olur vebâl (7735)*

Malı çok olanın hırsı artar, sıkıntısı da çok olur:

*Kimde kim olsa ziyâde genc ü mâl
Hırsı artar çoğ olur renc ü vebâl (352)*

*Kim çoğaldukca kişide mâl u genc
Bî-gümân olur ziyâde derd ü renc (5097)*

Mert, dert sahibidir, derdi olmayan kişi namerttir.
*Merd aña dirler ki sâhib-derd ola
Derdi olmayan kişi nâ-merd ola (3186)*

Öfkeyle kalkan zararlar oturur.
*Gâlib ola çünkü insâna gazab
İşleri olsa hatâ olmaz 'aceb (813)*

Ölenle ölümez.
*Ölen için kimsene ölmüş degül
Ölüye kimse vefâ kılmış degül (419)*

Ölmüş fitneyi uyandırma. Uyuyan yılanın kuyruğuna basma. Uyuyan deviyandırma.

*Ölmüş iken fitne[y]i uyarmagıl
Kimseye hergiz 'adâvet itmegil (853)*

Sabırla koruk helva, beklemekle dikenden hurma olur.
*Sabr ile dirler koruk helvâ olur
Küymek ile hârdan hurmâ geliür (1411)*

Sakalla kişi er olsaydı her keçi kaplan kesilirdi, bıyıkla adam olunsaydı kedi aslanım derdi.

*Ger sakal ile kişi olaydı er
Her keçi olaydı bebr ü şîr-i ner
Bıyığıla er olaydı âdemî
Hirre uraydı esedlikden demi (6608-6609)*

Son pişmanlık fayda vermez.
*Emr-i Hak'dan taşra komagıl kadem
Eylemez soñund'anuñ assı nedem (450)*

*Emr-i Hak'dan komagıl taşra kadem
Eylemez soñra saña assı nedem (820)*

*Emr-i Hak'dan taşra çıkma bir kadem
Menfa'at kılmaz saña soñra nedem (3020)*

Söz, yaydan çıkmış oka benzer, kimse geri döndüremez.
*Söylemekden söylememeklik revâ
Kimseden zîrâ ki bulunmaz vefâ
Ok durur söz ger atarsañ ez-kemân
Dönmesine kimsene bulmaz amân (2358-2359)*

Şah olanlar sonunu düşünmez, su gibi arı duru akmaz. (Sonunu düşünen kahraman olamaz.)

*Şâh olanlar kim soñına bakmaya
Su gibi ol turu aru akmaya (3813)*

Utanma, yakıcı ateşten beterdir.
*Nâr-ı sûzândan beterdür çünkü 'âr
Kalmadı şehde dahi sabr u karâr (4864)*

Viran olmuş yerden vergi alınmaz.
*Çün harâc olmaz dih-i vîrânedен
Kimse resm almaz yıkılmış hânedен (1039)*

Yemek, yaşamak içindir; yemek için yaşanılmaz.
*Dirlik içündür yimek bilgil 'ayân
Yimek içün sanma bu dirlik hemân (7926)*

Zulümle kurulan saltanat uzun sürmez.
*Yıkılır zulm ile çün her memleket
Az olur zulm ile bilgil saltanat (835)*

Deyimler:

Aman içinde olmak
*Ol kişi k'ister amân içind'ola
Mühr lâyıkdur dehân içind'ola (434)*

Ateş urmak
*Hem-çü deryâ ol çeriler mevc mevc
Âteş urdılar cihâna fevc fevc (358)*

Ayağına yüz sürmek
*İstedi ayagina yüzler süre
Cânını otlara atdı göz göre (1490)*

Cümlesi şâha du'âlar itdiler
Baş koyup ayagina yüz sürdiler (1926)

Bu işe zâmin olursañ varalum
Bendeyüz ayagina yüz sürelüm (1933)

Ayak üzre durmak
*Ayag üzre karşuda Tûrân ki var
Her birisi pehlevân-ı nâmdâr (465)*

Badeye el urmak
*Bâdeye el urma kim milki yıkar
'Âlemi nâr-ı sakar gibi yakar (713)*

Baş iken ayakta kalmak
*Düşdi Kayser yiryüzinde mâl-e-mâl
Baş iken kaldı ayakda pây-mâl (407)*

Baş koyup ayağına yüz sürmek
Kamusı lutfını şâhuñ gördiler

Baş koyup ayagina yüz sürdiler (591)

Baş u can terk eylemek
Şöyle nerm oldılar anuñ hükmine
Baş u cân terk eylediler emrine (595)

Baş verip baş almak
Çünkü safda merd-i meydân kalmasa
Baş virür baş alur insân kalmasa (1169)

Başına toprak koymak
Pîr olur lertzân kılıç görse hemân
Başına toprak koyup ister amân (379)

Başını terk etmek
Başını terk eyleyenler bula baş
Düşmeniniñ yüreginde çıka baş (386)

Bin yarıp bir kılı vehm edememek
Kimse Hakk'ıñ 'ilmini fehm idemez
Bîñ yararsa bir kılı vehm idemez (643)

Can baş oynamak
Ben girem meydâna cân baş oynayam
Kendümi bu yolda kurbân eyleyem (1170)

Dil uzatmak
Dil uzatdı kim süñüler söyleye
Sîneler ahvâlini şerh eyleye (1212)

Dilinden adı düşmemek
Adı düşmezdi dilinden rûz u şeb
Her kişiye anı söyledirdi 'aceb (1379)

Dünya gözüne dar gelmek
Kayser'üñ gözine olup dünyê dar
Ölüben Dârâ'ya kodı gîr ü dâr (416)

Dünyaya dil bağlamak
Baglama dünyâyâ dil dünyâ-yı dîn
Pâydar olmaz ider mekr ü füsûn (721)

El vermek
Kime el virse bu dehr içün kemân
Bî-gümân ol tîr ile urur nişân (345)

Eñü yañu olmak
Karañu oldı gubârından felek
Eñü yañudur bu hayretten melek (1135)

Gecenin bayrağını nihan kılmak
Subh-dem kim oldı 'âlem şâdmân
Gicenüñ bayragını kıldı nihân (2041)

Gönlünde yer eylemek
Çünkü şeh gönlünde ol yir eyledi
Lâ-cerem fethine tedbîr eyledi (1356)

Gönlünü harap kılmak
Eylemişdi bunlara Dârâ[b] 'itâb
Kılmış idi anlaruñ göñlin harâb (1237)

Gövdeyi kan götürmek
Gövdeyi kanlar götürdi akdı kan
Sanasın Nîl ü Fırât idi revân (3271)

Gözü kan dolmak
İşidüp Sultân Mehemed bu sözi
Şöyle hışm itdi ki kan toldı gözi (7326-7327)

(Gözünü) kara toprak doyursun.
Her kime kim hurs-ı mâl ola karîn
Kara toprak toyurur anı hemîn (4946)

Gün gibi doğmak
Müjde olsun tapuñia iy kân-ı cûd
Gün gibi togdı cihâna bir vücûd (531)

Hastaya su vermek
Başladı anuñ cevâbın virmege
Hastedür ya'nî çü âbın virmege (1032)

Hatırı düz olmak
Leşkerüm azdur velî özdür kamu
Birbiriyle hâtırı düzdür kamu (1159)

Hizmete bel bağlamak
Milk-i Rûm'a çün Sikender oldı şâh
Hidmete bil bağladı kamu sipâh (620)

İbn-i vakt olmak
Râzuñu her ferde peydâ eyleme
İbn-i vakt ol fikr-i ferdâ eyleme (767)

Kahr zehri yutmak
Allah emrin cân ile tutmak gerek
Zehr-i kahrı Hakk için yutmak gerek (768)

Kan ile lahm olmak
Cân u dilden ikisi barişdılar
Kan ile lahm oluban karişdılar (1942)

Kendi eliyle boynuna ip takmak
Didiler itdi hurûc Uzun Hasan
Kend'eliyle boynuna dakdı resen (7326)

Koynunda yılan (akrep) beslemek

*Kendüye her kim le'îmi kıldı yâr
Sanasın kim bisledi koynında mâr (1259)*

*Düşmene hergiz müriüvvet eyleme
'Akrebi koynuñda sakın bisleme
'Akrebe koynuñda tîmâr eyleseñ
Nice yıl ceybüñde mârı bisleseñ
Âhîr anlardan görürsin çok zarar
Düşmenüñ de böyledür eyle hazer (4775-4778)*

*Nam u nişan koymak
Fikri Dârâ[b]'uñ buyıdı her zamân
Koya'dı 'âlemde bir nâm u nişân (1257)*

*Namus şişesini yere çalmak
İster idi bir dahi şâhı göre
Şîşe-i nâmûsı çalmışdı yire (1402)*

*Ok gibi doğru gitmek
Ok bigi her kim ki togru gitmeye
Hak Te'âlâ aña rahmet itmeye (3490)*

*Parmağı ağzında kalmak
Baña ta'n eyleyen hergiz elüñde hâtemüñ görse
Kalurdı barmag ağzında bilürdi niçedür hâtem (297)*

*Saçı saçmak
Saçular saçdı kamu yohsul u bay
Zâhiren kıldı du'â mîr ü gedây (422)*

*İricek Gül-şâh'a ta'zîm eyledi
Saçular saçup cihânu toyladı (1999)*

*Saçu saçup başına kıldı nisâr
Sîm ü zer la'l ü cevâhir bî-şümâr (2234)*

*Sözü yerli yerinde söylemek
Her sözi yirlü yirinde söyledüñ
'Âlemüñ müşkillerin hall eyledüñ (1263)*

*Taşra kadem komak
Emr-i Hak'dan taşra komagıl kadem
Eylemez soñınd'anuñ assı nedem (450)*

*Emr-i Hak'dan komagıl taşra kadem
Eylemez soñra saña assı nedem (820)*

*Emr-i Hak'dan taşra çıkma bir kadem
Menfa'at kılmaz saña soñra nedem (3020)*

*Toy eylemek, etmek; ilini gününü toylamak
Çün müneccim şâha hâli söyledi
Şeh dahi handân olup toy eyledi*

Toy idiip kırk elli gün ol nâmver
Bahş ider her bir fakîre genc ü zer (548-549)

Şeh Zeresb dahi düğün itmiş idi
İlini günini toylamış idi (1983)

Yayını yasmak
Yayumuz yasup biz atduk okumuz
Kalmadı şimden girü hîç korkumuz (1296)

Yek-dil olmak, el vermek
Yek-dil olmayınca iki kişiniñ
Yüze gelmez aslı olmaz işiniñ
Yek-dil olmayınca el virmez zamân
İttifâk ile tutulur bu cihân (1192-1193)

Yeryüzünü dar etmek
Şevk ile öninde bir ceng idelüm
Düşmenine yiryüzün teng idelüm (1178)

Dürişelüm ad için ceng idelüm
Yiryüzünü düşmene teng idelüm (7345)

Yüzsuyu dökmek
Her kim ola bî-edeb beyne'r-ricâl
Âb-ı rûyın dökiserdür bî-mecâl (877)

Yüzünü döndürmek
Dirnedi on iki biñ merd-i güzîn
Biñ kişiden biri döndürmez yüzün (1196)

7. Edebî Sanatlar ve Bazı Kelime Oyunları: Anlatımı güzelleştiren unsurlardan biri de şairin zaman zaman edebî sanatlardan faydalanmasıdır. Eserde teşbih, istiare, tenasüp, iştikak, mübalağa, hüsn-i talil, cinas, telmih, tezat, teşhis, irsal-i mesel vs. sanatların çokça kullanıldığı görülür. Bunun yanında şair bazen aşağıda verilen parçadaki "mâ u men" örneğinde olduğu çeşitli kelime oyunlarına da başvurur. Bazı örnekler şöyledir:

Hüsn-i talil

Sûzdur nâyı hoş-âvâz eyleyen
Anı derd ehliyle dem-sâz eyleyen
Sûz derdinden olupdur hoş-nefes
Lâ-cerem âvâzına düşdi heves (3188-3189)

Teşbih

Çeşm-i mesti nergis-i şehlâyıdı
Kâmeti şimşâd-ı hoş-bâlâyıdı (1368)

*Didüm iy zülfi benefşe haddi gül
'Arızîdür nûr-ı meh zâtî degül (4712)*

İstiare

*Virdiler Tarhân'a ol demde haber
Kim yitişdi leşker ile şîr-i ner (4063)*

*Ben aña kılurdum ol aya nazar
Baña bu meh sordı ol mehden haber (4707)*

Tezat

*'Âdet olmuşdur kılur çarh-ı berîn
Vasl-ı dildâr ile hicrânı karîn (1536)*

*Hem-nişînsin yâruñ ile rûz u şeb
Bes ne içündür bu efgânlar 'aceb (1553)*

İştikak

*Olmadı bir nakş çün nakkâşsuz
Olmadı bir ferş hem ferrâşsuz (50)*

*Evvel-i mahlûkdur [kim] adı 'akl
Buña şâhiddür kamu menkûl ü nakl (2412)*

Mübalağa

*Deprenüp sancak alâylar yürüdi
Tozları şemsün yüzini büridi (3239)*

*Bitmiş anda bir dıraht-ı müntehâ
Köki yirde başı ırmış tâ semâ (8064)*

Teşhis

*Agladı gördüm gül-âb iden katında zâr gül
Gussadan yırtup yüzün çâk eyledi ruhsâr gül (2625)*

*Tag ile taş aglayup kıldı figân
Kim cihândan gitdi İskender cüvân (8171)*

Telmih

*Nâr-ı Nemrûd oldu gülzâr-ı Halîl
Nâr içinde virdi maksûdın Celîl (1344)*

*Yaralandukca teni Cercîs'vâr
Dirilür sankim yanında Hızr var (3049)*

*Mâ u menlik giderür hem hüzn ü gam
Ol günâha n'ola ger tâ'at disem
Didi kim 'ışk u muhabbet hamrdur
Sanma kim engûrdur yâ temrdür
Vahdet isterseñ gidergil sen anı*

Vahdet ile olmaya mâ u menî
Vahdet ile ikilik olmaya cem'
Vahdet isterseñ ikilik eyle kam'
Vahdeti bildüñ çü birlikdür hemîn
İkilik terk it k'ola vahdet yakîn
Bâg-ı cân bulsun diseñ neşv ü nemâ
Sende hergiz kalmasun ne men ne mâ
Mü'min olanda gerekmez mâ u men
Me'men isterseñ men u mâyı ko sen
Kankı başda kim ola mâ u meni
Kesüben tenden gider illâ anı
Baş ki tuta mâ u men anda karâr
Düşüben boynu öziyle kala zâr (4486-4494)

4.2.1. Bakış Açısı

İskendernâme klasik Türk edebiyatındaki birçok mesnevi gibi "hâkim bakış açısı"yla kaleme alınmıştır. Bu bakış açısına göre anlatıcı "... her şeyi bilir, görür, sezer; geçmişten ve gelecekte haber verir. Kelimenin tam anlamıyla o, her şeyin üstünde ve her şeye hâkimdir. (...) İsterse kahramanlarının zihinlerine, iç dünyalarına girer, gizli kalmış duygu ve düşünceleri dışa vurabilir." (Tekin, 2001: 50). Tanrısal olarak da nitelenen bu yöntemde anlatıcı, anlatılan olaylara müdahale eder, kahramanlar ve olaylarla ilgili yorumlar yapar ve bilgi aktarır (Stanzel, 1997: 19). *İskendernâme*'de şair bu anlatım tarzına uygun şekilde hikâyeyi yönlendirir, zaman zaman anlattığı olayın dışına çıkıp bilgi verir veya şahsi düşüncesini dile getirir. Eserde özellikle şairin birçok kez araya girip anlattığı olayla ilgili nasihatlerde bulunması bu anlamda anılabilir. Örneğin İskender'in feylesofla tabibi imtihan etmesinden sonra Rıdvân sözü alır ve şöyle nasihat eder:

Bil ki rahmet hayr-ı Rahmân'dan gelir
Şerr ü la'net zarr-ı şeytândan gelir
İctinâb it kim Müselmân olasın
Fısk iderseñ mahz-ı şeytân olasın
Ger dilerseñ olmaya işüñ ziyân
Kimseyiçün söyleme gıybet yalan
Kıl teveccüh cân ile Hak'dan yaña
Tâ ki rızkuñ arta hem işüñ oña
Fi'l-i nâ-meşrû'a olma mübtelâ
Ger dilerseñ bulasın Hak'dan rızâ
Aglayacak menzil oldu bu cihân
Kimsene bulmaz belâsından amân
Mûrveş hırs ile dirme dâne[y]i

Yañulup virme harâba hâne[y]i
Gâfil olma zıkr-i Hak'dan çün sabî
Olmagıl hem-râh-ı şeytân-ı gabî
Düşmen-i nefsiñ seni hôr itmesün
Cânuñi mahşerde makhûr itmesün
Düşmeniñ nefsiñ düür olma emîn
Bil seni bed-fi'l iden oldur hemîn
Oldı nefsiñ merkeb-i fisk u hevâ
Dûr ol andan olm'anuñla âşinâ
Togru yola gitmegi fikr eylegil
Dilde yâ Allâh'ı çok zıkr eylegil
Emr-i Hak'dan taşra çıkma bir kadem
Menfa'at kılmaz saña soñra nedem
Haste[y]i şâd eyleseñ şâd olasın
Rûz-ı mahşer gamdan âzâd olasın
Pend-i Rıdvân'ı tutarsañ iy hümmâm
Bulasın 'âlemde sen râhat tamâm
Bir du'âyıla añarsañ sen beni
Feth ide ol baglu işleriñ Ganî (3008-3023)

Eserin diğér yerlerinde de buna benzer birçok örnek vardır. Bunlar yanında hikâyeyi sürükleyen İskender-hakim konuşmalarında da şairin olayları yönlendirdiği kolaylıkla anlaşılır. Bu durumu eserin yaklaşık dörtte birlik kısmını oluşturan dünya tarihi kısmında açıkça görmek mümkündür. Şair esere yerleştirmek istediği dünya tarihini İskender'in ağzından önce Eflâtûn'a sonra da Hızır'a sordurarak uzun uzun anlat(tır)ır. Bir örnek olması bakımından İskender'in Eflâtûn'a kendisinden önce dünyaya gelen şahları anlatmasını istediği kısım şöyle verilmiştir:

Bu sözi şâh-ı cihân gûş eyledi
Döndi girü ol hakîme söyledi
Kim bilürsin Âdem'üñ halk oldugın
Dahi ol demden berü hem n'oldugın
Dahi şimden girü ne olacagın
Hep bilürsin olmuşın olacagın
Kim İlâhî suhfi okırsın revân
K'andadur ahbârı gaybuñ bî-gümân
Bildüm İdrîs'üñ hisâbı sendediür
Dahi Câmâsb'uñ kitâbı sendediür
Dânyâl'uñ da kitâbı sendediür
Her ne kim geldi geliser andadur
Hep kırânâtı baña takrîr kıl
Niçediür ahkâmını tefsîr kıl
Dahi di kim benden öñdin nice şâh
Geldi bu dünyâyâ oldı pâdşâh

*Her biri n'itdi cihânda söylegil
Bunlaruñ ahvâlini şerh eylegil (5365-5373)*

4.2.2. Anlatım Teknikleri

İskendernâme birkaç anlatım tekniğinin bir arada kullanıldığı metinlerden biridir. Eserde temel olarak tahkiyenin yanında tasvir, özetleme, geriye dönüş, mektup, montaj ve diyalog teknikleri de kullanılmıştır.

Tahkiye Tekniği: *İskendernâme*'de esas itibarıyla İskender-i Zülkarneyn'in Rûm'dan Hindistan'a kadar yaptığı yolculuğu ve bu yolculuk sırasında başından geçenleri hikâyeye eder. Şair hikâyeye başlarken okuyucuya "İşit, şimdi bir hikâyeye söyleyeyim" diyerek başlar ve tarihin en önemli olaylarından birini parça parça anlatmaya başlar:

*İşid imdi bir hikâyet söyleyem
Belki bir 'âlî rivâyet eyleyem
Sırrumu cân ile diñleseñ gerek
Sözümüñ derdini añlasañ gerek
Tâ kim envâ'-ı hakâyık bilesin
Hem dakâyık ma'nisin fehm idesin
Diñle saña eydeyin bir dâstân
Şevk idiüp gûş eyleye hûr-ı cinân
Bir zamânda şâh-ı Îrân var idi
Rûm u Tûrân heybetinden zâr idi
Adı Dârâ'yıdı şâh-ı nîk-baht
Dilegince bulmuş idi 'izz ü taht
Kancaru gitse tutardı kişver ol
Hâke ursa ider idi gevher ol
Her kime yüz tuta baht olur sa'îd
Gicesi Kadr ü Berât ü rûzı 'îd
Kime el virse bu dehr içün kemân
Bî-gümân ol tîr ile urur nişân (337-345)*

Eserde her bir destanın başlangıcında veya farklı sebeplerle hikâyenin kesilip tekrar başladığı yerlerde bu türden ifadeler rastlamak mümkündür. Anlatıcı şair, İran şahı Dârâ'yla başladığı hikâyesini "destan" adını verdiği bölümler hâlinde anlatarak İskender'in ölümüyle bitirir.

Tasvir Tekniği: Çalışmanın "Kuruluş Özellikleri" kısmında da üzerinde durulan tasvirler, *İskendernâme*'nin en belirgin anlatım yöntemlerinden biridir. Kişi, tabiat, av, savaş ve eğlence tasvirleri hikâyeye başlarında veya içinde anlatıma renk katar, eserin aynı tonda sürüp gitmesine engel olup canlılığı artırır. Şairin bu kısımlarda oldukça başarılı

olduğunu söylemek mümkündür. Çeşitli benzetmelerle süslenmiş bu tasvirler, hemen her yönüyle klasik şiirin geleneksel tasvir anlayışına uyar. Özellikle kadın tasvirlerinde şair geleneğe bağlılığını açıkça gösterir. Örneğin Keyd'in kızı Şehrbânû eserinde şöyle tasvir edilir:

*Bir kızı var idi Keyd'ün meh-likâ
Mihri hüsninden alurdu meh ziyâ
Şehr-bânû'yı ol meh-rûya ad
'Ukdeler anuñla bulmuşdı güşâd
Tal'ati hurşîde virürdi zevâl
Bedri mâhuñ görse olurdu hilâl
Hâl ü zülfi noktayıla cîmdür
Didiler sordum dehânın mîmdür
Zerrece yokdur dehânından nişân
Târ-ı mû deñlü degüldür ol miyân
Lebleri kandin mükerrer eylemiş
Sözleri şehdini şekker eylemiş
Lebleri âb-ı hayâta ta'n ider
Sözleri şekker nebâta ta'n ider
Lebleridür lutf ile yâkût-ı nâb
Dişleridür sanki lü'lü-i hoş-âb
Sünbül-i ter zülfinüñ hayrânıdur
Mâh-ı nev ebrûsı ser-gerdânıdur
Gamzesi fîr ü kemân ebrûları
Nîze-keşdür nergis-i câdûları
Gözleri sihr öğredür hem Bâbil'e
Fitenesi efzûndur andan kem bile (2142-2152)*

Özetleme Tekniği: *İskendernâme*'de kullanılan tekniklerden biri özetleme tekniğidir. "Özetleme tekniği, gereksiz ayrıntıyı silen, dolayısıyla esere derli toplu bir görünüm kazandıran bir yoldur. Bu yöntemle olaylar ve kişiler, bariz yön ve çizgileriyle tanıtılır, anlatılır. Sonuçta sayfalar boyu sürececek -belki de okuyucuya sıkıcı gelecek- tanıtma meselesi, birkaç satır veya paragrafla çözümlenmiş olmaktadır." (Tekin, 2001: 230). *İskendernâme*'de de şair zaman zaman uzunca anlatılabilecek bir konuyu kısaca özet olarak verme yoluna gider. Eserde asıl hikâye İskender'in doğumuyla başlar. Bundan önceki kısımda İran şahı Dârâ'nın Rûm mülkünü ele geçirmesi, Feylekûs'a buraları vermesi ve onun kızıyla evliliği anlatılır. 159 beyitlik bu kısım, asıl hikâyeye başlamadan İskender öncesi durumun özeti olarak düşünmek mümkündür. Ancak eserde bu anlamda değerlendirilebilecek en dikkat çekici bölüm Eflâtûn ve Hızır'ın dilinden verilen dünya tarihidir. İlk insan Hz. Âdem'den (bir rivayete göre Keyûmers'ten) şairin

yaşadığı dönemde Osmanlı tahtında bulunan II. Bâyezîd'e kadar olan zamanı kapsayan ve ancak ciltler dolusu eserle anlatılabilecek olan dünya tarihi eserde 2156 beyitte verilir. Biraz yukarıda İskender öncesi Dârâ devrinin 159 beyitte özetlendiği ifade edilmişti. Aynı kısım dünya tarihi kısmında özetin özeti şeklinde toplam 9 beyittir:

*Viridi andan soñra milki oğluna
Tâc u tahtı milk ü mâlı oğluna
İsmi dahi oğlunuñ Dârâ'yıdı
Ehl-i tedbîr idi sâhib-râyıdı
Tahtına oturdı Dârâ geydi tâc
Her taraftan istedi bâc u harâc
Rûm'a geldi Kayser ile kıldı ceng
Kayser'üñ çeşmine kıldı Rûm'ı teng
Aldı bunlardan nihâyetsüz harâc
Kodı Rûm'üñ beglerini cümle aç
On iki yıl oluban ol şehryâr
Kendü gidüp oğluna kaldı diyâr
Olmaz dünyâda kimse behre-mend
Âdemî geh pest olur gâhî bülend
Kimseye bâkî degüldür milk ü baht
Bir kuru gavgâdur ancak tâc u taht
Ölüm olmasa hoş idi mâl u genc
Ölcek olur kişiye mâr u renc (5977-5985)*

Geriye Dönüş Tekniği: Şair zaman zaman anlattığı olayların veya kahramanların geçmişlerine dönme ihtiyacı da duyar. Çoğu zaman bir sebep-sonuç ilişkisi içinde yapılan bu geri dönüşlerle okuyucu aydınlatılır ve böylece hikâyeye zihinlerde daha anlamlı hâle gelir. Örneğin İskender'in Gülşâh'ı babası Zeresb'den istemesi sırasında eski bir düşmanlıktan söz edilir. Buna göre İskender'in ve Zeresb'in ataları zamanında birbirlerini öldürmüşler ve o zamanlar aralarında bir husumet meydana gelmiştir. Zeresb bu yüzden kızını İskender'e vermek istemez. Şair geçmişe döner ve bu hadiseyi Zeresb'in dilinden anlatır. Buna benzer şekilde şair, İskender'in devler, şeytanlar ve cinlerle yaptığı savaş öncesi bir düşmanlıktan daha söz eder ve Keykâvûs zamanına geri dönüp bin yıllık bu düşmanlığın sebebini anlatır. Anlattığına göre Keykâvûs zamanının kahramanlarından Rüstem onların ordusunu yenip başlarındaki Dîv-i Sepîd'i öldürmüştür:

*Yirine oturdı Keykâvûs şâh
Uydı aña İran u Tûrân sipâh
Olmayınca birisi nâ-kâm u zâr
Olmaya hergiz birisi kâm-kâr*

Emrine râm oldu ser-keşler tamâm
Tûs u Keyyûs Rüstem-i Destân u Sâm
Taht u tâc olmuşd'anuñla ser-firâz
Ol zamân bulmuşdı devlet 'izz ü nâz
Didiler ehl-i tevârih ol zamân
Yiriyidi dîvleriñ Mâzenderân
Anlara Dîv-i Sepîd olmuşdı şâh
Dîvleriñ mecmû'ı aña sipâh
Key katı bed-nefs idi ol bed-hısâl
Gice gündüz işi fitneydi dalâl
Çünkü dîvüñ aslı şeytân-ı racîm
Düşmen-i dergâh-ı rahmâni'r-rahîm
Ol iderdi milk-i cinne saltanat
Öğrenürdi cinler andan şeytanat
Cinniler anuñla kuvvet buldılar
Varuban inse 'adâvet kıldılar
Leşkerini cem' idüp 'İfrît şâh
Yürüyüp çog illeri kıldı tebâh
Her 'imâret kim o yirde buldılar
Yıkuban cümle harâba virdiler
Âdemîye eski düşmendür çü dîv
İşi dâyim hîledür efsûn u rîv
(...)
'Âkıbet nâ-çâr oluban gitdiler
Hem bu işi Rüstem'e bildürdiler
Çünkü âgâh oldu andan tâc-bahş
Yaluñuz Mâzenderân'a sürdi rahş
Çok 'azâyim bilür idi pehlevân
Olmaz idi cinniler andan nihân
Tutuban Dîv-i Sepîd'i bî-mecâl
Öldürüp kıldı vücûdın pây-mâl
Çâh içinde buldı Kâvûs'ı esîr
Bendini çözüp çıkardı ol emîr
Varuban tahtına şâh oldu gine
Aglar iken şâd olup güldi gine
Dîvüñ oğlu var idi Erjeng nâm
Rüstem'e kasd itdi k'ide intikâm
Tıfl idi lâkin degüldi tîz-ceng
Rüstem ile idemedi anda ceng
Geçdi bunuñ üstine biñ yıl tamâm
Oldı Erjeng-i la'în şâh-ı be-nâm
İşbu müddet içre ol dîv-i racîm
Büyüyüben oldu 'ifrît-i 'azîm
Uydılar hep cinniler aña tamâm
İşleri cümle fesâd idi müdâm
Çünkü dîvüñ hûyudur şerr ü fesâd

Âdemî olunmaya şerr ile yâd
'Âdet olmuşdur çü tab'-ı dîve şer
Bâ-şer olsa cinniden kemdür beşer
Çünkü biñ yıl geçdi ol demden tamâm
Oldı milk İskender'üñ emrine râm (4279-4325)

Mektup Tekniği: Mehmet Tekin bu tekniğin romanlardaki anlam ve işlevinden söz ederken C. H. Holman'dan nakille şöyle der: "*Mektuplu roman, bir veya daha fazla karakter tarafından yazılmış mektuplarla biçimlenmiş bir romandır. Bu tarz, yazara, romanın aksiyonuna bizzat müdahale etmeksizin, karakterlerin duygu ve tepkilerini sunma fırsatı vermektedir. Dahası, mektuplar, olayın (aksiyonun) can alıcı yerinde yazıldıklarından olaya canlılık katmaktadır.*" Tekin bu yöntemin roman türünde iki şekilde kullanıldığını söyler: "*Biri, romanın müstakil ve peş peşe gelen mektuplarla şekillenmesidir. Diğeri ise, tekniğin roman genelinde ve gerektiğinde kullanılmasıdır.*" (Tekin, 2001: 226-7). *İskendernâme*'de mektup tekniği, Tekin'in burada sözünü ettiği ikinci türdeki gibi kullanılmıştır. Çalışmanın "Mektuplaşma" başlığı altında eserdeki mektuplaşma kültüründen uzunca söz edilmişti. Burada şairin bu tekniği eserde zaman zaman kullandığını (İskender'in Dârâb, Keyd Şâh ve Gülşâh'la mektuplaşması, ölümüne yakın annesine yazdığı mektup) hatırlatmakla ve İskender-Gülşâh aşkını anlattığı hikâyede oldukça başarılı olduğunu söylemekle yetiniyoruz.

Montaj Tekniği: Aralarında işlevsel bakımdan bazı farklar olmakla birlikte bu teknik klasik edebiyatta çok kullanılan "iktibas" sanatına benzer. Müelliflerin sıklıkla başvurduğu bu yöntemin *İskendernâme*'de özellikle ayet ve hadisler noktasında çokça kullanıldığı söylenebilir. Eserde yer alan bu türden iktibaslara çalışmanın "Dinî Unsurlar" başlığı altında değinildiği için burada ayrıca tekrar edilmeyecektir.

Diyalog Tekniği: Diyalog tekniği eserde en çok kullanılan tekniklerden biri olarak dikkati çeker. *İskendernâme*'nin genelinde karşılıklı konuşma/diyalog üslubunun hâkim olduğu yukarıda ifade edilmişti.

4.2.3. Kalıp İfadeler (Formeller)

İskendernâme'deki destanlarda dikkati çeken hususlardan biri her bir destanın "giriş", "ana hikâye", "sonuç ve nasihat" kısımlarında kullanılan kalıp ifadelerdir. Özellikle destan başlarında yer alan beyitler hemen her destanda bazı farklar dışında ortaktır. Aynı ortaklık ana hikâye içinde bir konudan başka bir konuya geçişte veya

destanın sonundaki temsil ve nasihatlerin anlatıldığı kısımlarda da mevcuttur. Daha çok masal ve halk hikâyelerinde karşılaşılan ve "formel" olarak adlandırılan bu kalıp ifadeler konuya başlamada, konular arasında geçişte, sözü uzatmadan anlatılmak isteneni kısaca ifade etmede, okuyucunun dikkatini canlı tutmada ve hikâyenin akıcılığını sağlamada şaire kolaylık sağlamaktadır. Bu kalıp ifadelerin kullanımında geleneğin önemli bir etkisi vardır. Zira İskender hikâyesini ilk kez müstakil bir konu olarak ele alıp işleyen Nizâmî'nin *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adlı eserlerinde de buna benzer formel yapıların kullanıldığı görülmektedir. *Şerefnâme*'de her bir destanın başında giriş mahiyetinde, okuyucuyu konuya hazırlayan "sakinâme" başlıklı iki beyitlik bir bölüm vardır. Şair burada sakiye seslenir, gül renkli şaraptan doldurmasını ister, ardından da "enderz" başlığıyla asıl hikâyeye girer. Bu yapı *İkbalnâme*'de "muganninâme" ve "destan" şeklindedir. Bir örnek olması bakımından *Şerefnâme*'deki sakinâmelerden biri şöyledir:

*Dur, saki, şarabdan bir kadeh getir!
O kızıl çiçekden bir ferah getir!
Üzümlün rengini şarabla bir tut,
Yakuta benzetme, kıl tam bir yakut!* (Nizami, 2004a: 220)

Nizâmî yazdığı eserlerle kendisinden sonra gelen şairleri önemli ölçüde etkilemiştir. Ahmedî de onun etkisinde kalan şairlerdendir. Bu anlamda Ahmedî'yi takip eden Rıdvân'ın eserinde bu türden kalıp ifadelerin olmasını normal karşılamak gerekir. Zira özellikle destan başlarındaki sakinameler ve mugannameler bakımından Nizâmî'yle Ahmedî ve Rıdvân arasında büyük ortaklıklar bulunmaktadır. Sözü edilen bu formel yapılar eserde şöyledir:

1. Başlangıç formelleri: Rıdvân eserin "Matla'-ı Dâstân" kısmında bazen sakiye ve muganniye, bazen de bülbüle ve kendisine seslenerek destana başlar. Aslen okuyucuyu hikâyeye hazırlama işlevi olan bu kalıp ifadeler birkaçı hariç her destanın başında mevcuttur:

1. Destan:

*Ol zamân kim 'ışk olmuşdı 'ayân
Hâtif-i cân gönliüme kıldı beyân
Yatmagıl bî-çâre sözüñ söylegil
Nazm ile takrîr-i ma'nî eylegil* (301-302)

*İşid imdi bir hikâyet söyleyem
Belki bir 'âlî rivâyet eyleyem* (337)

3. Destan:

*Söze gel mutrib ser-âgâz eylegil
Sözüni her sâza dem-sâz eylegil
Bu kafesden ger halâs ola rehiñ
'Âlem-i eflâk ola menzilgehiñ (613-614)*

5. Destan:

*Söylegil iy tûtî-i şeker-zebân
Eylegil şehd-i ma'ânîden beyân
Ol hakâyıktan hikâyet eylegil
Hem dakâyıktan rivâyet eylegil (1114-1115)*

6. Destan:

*Râst söyle eyle Rıdvân gulgule
Geh hicâz it geh 'acem geh zengule
Mu'tedildür çün hevâ nev-rûzda
Kıl hevâ mâhûr ile nîrîzde
Sözüni pençgâhda sâz eylegil
Nâleñi 'uşşâka dem-sâz eylegil (1331-1333)*

7. Destan 1. Bölüm:

*Râst 'uşşâk ile şeh-nâz eylegil
Ol nevâlarda ser-âgâz eylegil (2053)*

7. Destan 2. Bölüm:

*Söyle iy bülbül ki gül hengâmıdur
Cûşa gel kim 'iş ü nûş eyyâmıdur
Çünkü söze kuvvetüñ var söylegil
Kudretüñ vaktinde hâmûş olmagıl (3074-3075)*

7. Destan 3. Bölüm:

*Gel cihân kavmine vir bir hoş haber
Hem yidiür şol tatlu sözlerden semer
(...)
Hoş-revân iken revânuñ söylegil
Beste olmadın zebânuñ söylegil (3106-3110)*

7. Destan 4. Bölüm:

*Söylegil iy 'andelîb-i hoş-nevâ
Tâ sözüñden bulalar cânlar safâ
Söyle sözüñ çünki vardur kuvvetüñ
Her sözüñ gavrine irür fikretüñ
Fursatı fevt itme gerdândur zamân
Dehr-i dûndan kimsene bulmaz amân (3204-3206)*

7. Destan 5. Bölüm:

Dilleri gûyâ yaraşur bülbülüñ
Bir hikâyet söyle kim cândan gele
Bir güher 'arz eyle kim kândan gele
Çünkü tûtîsin şeker söz söylegil
Tûtîler bâzârını germ eylegil
Gel tevekkül eyle Rıdvân sen Hak'a
Tâ türâbuñdan dür ü mercân çıka
Söyle bir destân ki cân bulup halâs
Söylene dillerde bu destân-ı hâs
Söz gerek sarrâfına 'arz olına
Aña tahsîn eylemek farz olına
Söz gerek kim cân ile dilden gele
Ol ne sözdür k'âb ile gilden gele
Söyle bir söz kim felek tahsîn ide
Hem melekler 'akd-i hûr-ı 'în ide (3323-3330)

8. Destan:

Yatma tur iy mürg-i Firdevs-âşiyân
Dürlü dürlü ma'niler eyle beyân (3509)

9. Destan:

Söylegil iy 'andelîb-i hoş-nevâ
Tûtî vü kumrî hezâr itsün senâ
Söyle sen kim söylemek lâyük saña
'Âşk oldu bülbül-i cân nagmeñe
Sözi bugün söyle yarın kim bile
Gele mi gelmeye mi sözüñ dile
Nice tûtîler bugün şîrîn-makâl
Söyler iken oldu yarın güng ü lâl
'Andelîb eylerken âvâz-ı bülend
Urdu anuñ dest-i çarh agzına bend (3943-3947)

10. Destan:

Mutrib-i hoş-nagme depret sâzuñu
Zühre'ye irgür yine âvâzuñu (4246)
Ger tutar iseñ benefşe gibi gûş
Bir hikâyet eydeyin cem' eyle hûş
(...)
Nice bir gamdan şikâyet ideyin
Göñlüñi hoş tut hikâyet ideyin (4270-4276)

13. Destan:

Söylegil iy 'andelîb-i hoş-nevâ
Kim demüñde bezm-i cân bulsun safâ
Bâl açup şevk ile pervâz eylegil
Kendüñi Sîmürg'e dem-sâz eylegil

*Cûş idüp her perdede kılğıl hurûş
Olırsarsın 'âkıbet bir gün hamûş
Var iken söze mecâlüñ söylegil
Hâlüñi derd ehline şerh eylegil
Bir gün ola kim bu hâlet kalmaya
Bir kelâma sende tâkat kalmaya
Söyle kim bâkî degüldür rûzgâr
Söz kalur senden cihânda yâdgâr (5078-5083)*

14. Destan:

*Söylegil iy tûti-i şekker-şiken
Leblerüñ mânend-i şîrîn ter-sühân
Gonce bigi râzuñ keşf eylegil
Gaybuñ esrârını muglak söylegil (5318-5319)*

*Saña bir söz diyeyin hoş diñlegil
Devlet ahvâlini andan añlagıl (5342)*

15. Destan:

*Şevk ile iy bülbül-i şekker-zebân
Gine takrîr eyle bir hoş dâstân
Tûtiveş güftârı şîrîn söylegil
Berg-i gül-mânendi rengîn söylegil
Söylegil iy dâstân-ı ma'nevî
Kim demüñden cûşa gelsün mesnevî (6002-6004)*

16. Destan:

*Söyle hâmûş olma iy mürg-i çemen
Çün sözüñden hazz alur her encümen
'Âşk iseñ eyle bülbülveş nevâ
Çün degüldür 'ışka hâmûşluk revâ
Her kişi tutdı benefşe bigi gûş
K'ideler 'ışkuñ makâlâtını gûş
Gâh u geh vuslat deminde söylegil
Ayrılıktan geh şikâyet eylegil
Ahmed-i Rıdvân hikâyet eylesün
Şeh Sikender'den rivâyet eylesün (7566-7570)*

17. Destan:

*Söyle iy Rıdvân ki zeyn olup cihân
Gösterür Firdevs bâğından nişân
Eyle şîven zâr ile çün 'andelîb
Ola kim rahm eyleye saña habîb
Cûş idüp çünkim el urdum hâmeye
Başladum şevk ile işbu nâmeye
Sözlerümde 'ûdveş sâz eyledüm
Kıssa-i pür-derde âgâz eyledüm*

*Gerdiş-i devrânı çün bildüm 'ayân
İdeyin bu dâstânı bes beyân (7850-7854)*

2. Geçiş formelleri: Eserde konular arasında geçişte, sözü kısa kesip hikâyeyi devam ettirmede, gazele başlamada ve temsillere geçişte bazı kalıp ifadelere rastlanır. Bu tür geçiş ifadeleri şöyledir:

Konuya geçiş-dönüş:

*Vireliüm destâna bir hoş zîneti
Kim gören kişi unutsun cenneti
Diyeliüm Dârâb ile İskender'üñ
Kâr-zârı niçe oldı bunlaruñ (1127-1128)*

*Çünkü sözde yâd olındı nâm-ı 'ışk
Zikr olunsun lâ-cerem peygâm-ı 'ışk
Kıssa-i Gül-şâh'a bünyâd ideliüm
Rûhını İskender'üñ şâd ideliüm (1345-1346)*

*Gine İskender sözün yâd ideliüm
Dâstân-ı 'ışka bünyâd ideliüm
Sîstân şehrinde turdı nîm mâh
Gidüp andan soñra kıldı 'azm-i râh (1525-1526)*

*Bî-nihâyet sözi niçe diyeliüm
Gine İskender sözine gelesiüm
(Başlık)
Çün Şebistân'a 'azîmet kıldı şâh
'Aklı gitdi deng ü bî-hûş oldı şâh (2263-2264)*

*İdeliüm İskender'üñ sözün tamâm
Nerm ü şîrîn diyeliüm şî'r ü kelâm
(Başlık)
Bir kadeh yag toldurup şâh-ı cihân
Feylesûfa gönderüp didi nihân (2294-2295)*

*Gine İskender sözün yâd ideliüm
Kayd-ı gamdan cânı âzâd ideliüm
Sıfat-ı Bezm-i İskender
İtdi çün her fende sultân-ı cihân
Feylesûf ile tabîbi imtihân (3024-3025)*

*Zîr-perde hoş nevâlar sâz kıl
Gine İskender sözün âgâz kıl (3077)*

*Gine İskender sözün yâd ideliüm
Dâstân-ı Fûr'a bünyâd ideliüm
Yaz olup yitişdi eyyâm-ı bahâr
İstivâsın buldı leyl ile nehâr (3220-3221)*

Çün işitdüñ cinniler ahvâlini

*Gel işit şimdi Sikender hâlini
Ceng-kerden-i İskender bâ-Rûs
Seyr idiüp çün milk-i şarkı gördi şâh
Ol yirüñ şehir ü diyârın tutdı şâh (4342-4343)*

*Bu söz üzre bir hikâyet ideyin
Ya'ni râvîden rivâyet ideyin
Şeh bitürdi çünki Kaydâfe işin
Gördi 'âlem halkı şâhuñ cünbişin (5105-5106)*

Sözü kısa kesip konuya dönme:

*Nâme[y]i çün açdı kalbi itdi cûş
Gitdi başından dirâyet 'akl u hûş
Sözi uzatmayalum ol şehryâr
Geldi âhir kıldı tahtında karâr
'Âlem ol demde bahâristân idi
Pür-gülistân u enâristân idi (1658-1660)*

*Her taraftan nice sözler söyledi
Kıssa-i Gül-şâh'ı takrîr eyledi
Söz öküş âhir Zeresb-i nâmdâr
İlçiye viridi cevâbın âşkâr
Didi iy merd-i hakîm-i kâr-dân
İtmegil bu sözlerümde sen gümân (1709-1711)*

*Çarhu ferseng ile iderler 'ayân
Kudretine Hakk'uñ olur mu kerân
Söz öküş maksûd-ı asla gideyin
Ehl-i hikmet sözlerin nakl ideyin
Der-Beyân-ı Küre-i Arz
Didi altı biñ sekiz yüzdür hemîn
Devr-i ferseng ile bu rûy-ı zemîn (2503-2505)*

*Cümlesi toz oldılar savurdı bâd
Oda yanup ekseri oldu remâd
Kimseye virmez bu dehr-i dîn mecâl
Sözi uzatma ne lâzım kıl ü kâl
'Âkil iseñ eyle mekrinden hazer
Merd iseñ âsânlığıla kıl güzer (3214-3216)*

*Ejdehâyı vara ol yirden çeke
Her belâyı ol sevâb için çeke
Söz uzatma Sind'e geldi pâdşâh
Ejdehâ turduğı yiri sordı şâh
Didiler şol tag içindedür yiri
Sen bilürsin bâkisin şimden giri (3374-3376)*

*Baş alam diyen gerek baş ide terk
İtmeye cân sevgüsün gönlinde berk*

Söz uzak Mâzenderân'a geldi şâh
Anuñ ile var idi bî-had sipâh
Bileyidi leşker-i Îrân-zemîn
Anda Rüstem yogıdı ancak hemîn (4301-4303)

Ol ki şerrinden amân bulmuş idi
Sîstân'a varuban turmuş idi
Söz öküş anlar ki diri kaldılar
Rüstem'e varup tazarru' kıldılar
Kim bugün 'âlemde birsin bir Samed
Senden olur bize olursa meded (5638-5640)

Gazele geçiş:

'Andelîbe gerçi hâlin agladı
Bu sözi anuñ dilinden söyledi
Gazel
Salınmak yâr hoşdur yâra karşı
Vefâ 'uşşâkına agyâra karşı (1556-1557)

Şâh iderken nâme inşâsında kâl
Bu gazel geldi münâsib vasf-ı hâl
Gazel
'İşkuñ hadîsini varak-ı câna yazmışam
Ser-nâmedür ki sen şeh-i hûbâna yazmışam (1580-1881)

Bu safâ içinde bulup vecd ü hâl
Didi bir şîrîn gazel garrâ gazâl
Gazel
İy yañağı verd ü kaddi şimşâd
La'lüñden umar kamu cihân dâd (1643-1644)

Nâme[y]i inşâ iderken şehryâr
Fikr idüp bu şi'ri kıldı yâdgâr
Şi'r-Goften-i İskender
İy ruhu gül-berg-i handân kandasın
Zülfi sünbül hattı reyhân kandasın (1813-1814)

Sözi esnâsında Gül-şâh ol zamân
Bir gazel nazm itdi çün âb-ı revân
Gazel
Senüñ 'işkuñda ben hayrânam iy dâst
Anuñ fikrinde ser-gerdânam iy dâst (1874-1875)

Her biri âgâz idüp kavlı ü 'amel
Didiler Rıdvân dilinden ter gazel
Gazel
Gine sa'âdet ü devlet irişdi cânumuza
Ki kondı şâh-ı hümmâ-çehre âşiyânumuza (3054-3055)

Temsillere geçiş:

3. destan

*Gine bir destân rivâyet eyledüm
Remz ile nazm-ı hikâyet eyledüm (892)*

*Ger baña togru tutarsañ gûş-ı cân
Saña remzüñ togrusın kılâm beyân (906)*

4. destan

*Gerçi takrîr eyledüm bir dâstân
İdeyin esrârını lîkin beyân
Oldı Dârâ[b] nefs-i emmâreñ seniñ
Rûhuñ İskender düriür dünyâ teniñ (1096-1097)*

5. destan

*Ben saña destânı ta'lîm ideyin
Remzini gûş eyle tefhîm ideyin
Der-Temsîl ve Hâtime-i Dâstân
Nefsdiür Dârâb u Zü'l-karneyn cân
Nefsi maglûb eyle câna bul amân (1305-1306)*

7. destan 1. Bölüm

*Âyine remzi budur iy nîk-fâl
Bu gönül âyîneye oldı misâl
Ger anı hîrs u hevâ jeng eylese
Nâr-ı 'isyân dâdı bî-reng eylese (2336-2337)*

*Cümle hikmet remzidiür bu dâstân
İşidürseñ ideyin bir bir beyân
(Başlık)
Mü'mine İskender olmuşdur misâl
Dîn düriür ol Bânu-yı sâhib-cemâl (3001-3002)*

9. destan

*İdeyin Ye'cûc vasfın saña yâd
Tâ ki şerhinde bula gönliñ güşâd
Şehvet ü hîrs u gazabdan bî-gümân
Kim bulardan kimsene bulmaz amân (4194-4195)*

10. destan

*Söyle Rıdvân gine bir temsîl-i hoş
Meclisi germ it demüñden remz öküş
Sözleriñ dârû-yı cândur bî-halel
Hem şifâ-yı dil cevâb-ı bî-zelel
Çün zer-i hâlis kelâmuñ bî-cedel
Ger cidâl olınsa olmaya 'amel
Fî't-temsîl
Dîv-i Erjeng oldı çünkim nefs-i dîn*

Didügüm sâlâr 'akl-ı zû-fünûn (4456-4459)

17. destan

*Dâstân kim eyledüm saña beyân
'Âkil iseñ diñle esrârın 'ayân
Fî't-temsîl
'İlmdür ol didügüm âb-ı hayât
K'aña iren bulmaya hergiz memât (8226-8227)*

3. Bitiş formelleri: *İskendernâme*'de destanların sonunda şair çoğu zaman temsilleri verdikten sonra dua eder. Bu kısmın son beyitleri genellikle şairin anlattığı hikâye ve buradan çıkarılacak sonuç konusunda okuyucuya öğüt verdiği beyitler olur. Benzer şekilde söylenmiş bu beyitler bir anlamda destanın bittiğini işaret eder. Beyitler şöyledir:

*Ger tutarsañ pend-i Rıdvân'ı tamâm
Bulasın 'âlemde râhat iy hümmâm
Bir du'âyıla añasın ger beni
Aça baglu işleriñ dâyim Ganî (454-455)*

*Pend-i Rıdvân'ı eger işidesin
Dîn ü îmânı saña iş idesin
Zîre anuñ sözleridür hoş-delîl
Lâ-cerem gûş itmeyen olur zelîl (606-607)*

*Her ki bu Rıdvân kelâmın gûş ide
Şâh olup 'âlemde gönlin hoş ide (682)*

*Hikmet esrârını Rıdvân kıldı nûş
Eyledi deryâ gibi cûş u hurûş
Didi ger bu sözlerüm diñleyesiz
Hikmet esrârını fehm eyleyesiz (923-924)*

*Dâyimâ Rıdvân sözünü gûş kıl
Şevk idüp deryâ gibi hem cûş kıl
Gel hazer kıl eyleme dâyim 'inâd
Tâ ki 'afv ide seni Rabbü'l-'ibâd (1231-1232)*

*Ger bu Rıdvân sözlerin işidesin
Lâ-cerem deryâ gibi cûş idesin
Keşf ola cümle hakâyık gönliñe
Feyz ola Hak'dan dakâyık gönliñe (1322-1323)*

*Gel bugün Rıdvân sözün sen gûş kıl
Ahmed'ün güftârın işit cûş kıl
Gel hazer kıl eyleme hergiz 'inâd
Tâ yarılıgaya seni Rabbü'l-'ibâd (2037-2038)*

Gel hazer eyle Hak'a itme 'inâd

*Tâ saña rahmet kıla Rabbü'l-'ibâd
Pend-i Rıdvân'ı göñülden gûş kıl
Pendini dilden kabûl it cûş kıl (2340-2341)*

*Pend-i Rıdvân'ı tutarsañ iy hümmâm
Bulasın 'âlemde sen râhat tamâm
Bir du'âyıla añarsañ sen beni
Feth ide ol baglu işlerüñ Ganî (3022-3023)*

*Her ki Rıdvân sözini ide kabûl
Olmaya iki cihânda ol melûl
Niçediür kânûn-ı şâhî añlaya
Kâmil olandan nasîhat diñleye (3494-3495)*

*Cânib-i Hakk'a rücû' it cân ile
Pendümi gûş eyle gûş-ı cân ile
Şübhesüz Rıdvân Hak'uß in'âmıdur
İşbu sözler kalbüñe ilhâmıdur (3941-3942)*

*Tut kulak pendine Rıdvân'uß müddâm
Tâ ki cânuß nûr ile tola tamâm
Hâtîf-i gayb oldu bu nazm-ı hasen
Buldu zînet bunda evrâk-ı zemen (4237-4238)*

*Olmaya hâcet saña la'l ile düir
Çünkü Rıdvân sözleri gûşußdadur
Sözleri cümle nasâyihdür 'ayân
Eylemişdür bunca hikmetler beyân (5071-5072)*

*Gelmesün dirseñ saña hergiz halel
Ahmed-i Rıdvân söziyle kıl 'amel
Kim kelâmı pür-nasîhatdür kamu
Sözlerinden nûr lâyıhdur kamu (5292-5293)*

*'Âkilüñ pendin işitmez bî-kadem
Anuß için bulsar soñra nedem
Cân ile Rıdvân sözün yâd eylegil
Pend ile dîvâna bünyâd eylegil (6753-6754)*

*'Âkıbet elden gider bu mâl u genc
Bes nedendür saña bu bî-hûde renc
Ahmed-i Rıdvân sözün kıl istimâ'
Mâl için bir ferd ile kılma nizâ' (6984-6985)*

*Ahmed-i Rıdvân sözün diñle nedür
Olmaya yâkût aña hem-tâ ne düir
Söyleyen bu dâstânı ol degül
Keşf iden râz-ı nihânı ol degül
Nâle-i ney gayrınıñdur bil 'ayân
Ara yirde ney bahânedür hemân
Hôr ise Rıdvân kelâmıdur 'azîz*

Diñleñ anuñ sözlerin cân ile siz (7556-7559)

*Diñle pendüm gûş-ı cân ile tamâm
Gidesin tâ kim bu evden nîk-nâm
Ahmed-i Rıdvân çü bahr-ı bî-kerân
'Âleme gevherlerin kıldı feşân
Geh hakikat sırrını kıldı 'ayân
Geh tarîkat remzini itdi beyân
Ger tutarsañ pendüm iy merd-i dilîr
Pehlevânısın cihânuñ hem-çü şîr (7846-7849)*

*Ger dilerseñ k'iresin ol gülşene
Eyleme hergiz nazar bu külhene
Ahmed-i Rıdvân sözün fehm it tamâm
Kim dinilmişdür aña hayrî'l-keâm (7964-7965)*

*Gûş idüp Rıdvân sözün kul i'tibâr
Dünyeye itme gurûr iy merd-i kâr
Dâstân kim eyledüm saña beyân
'Âkil iseñ diñle esrârın 'ayân (8225-8226)*

*Cân kulag'ıla anuñ pendin işit
İşidüp sözün aña göre iş it
Ahmed-i Rıdvân sözünü diñlegil
Cân u dilden sözlerin fehm eylegil
Her ne söz kim söylese cândan gelür
Katre bigi bahr-ı 'irfândan gelür (8242-8244)*

III. BÖLÜM

ESERİN NÜSHALARI VE TENKİTLİ METİN

1. Nüshaların Tanıtımı

Ahmed-i Rıdvân'ın eserinin biri Hayâtî adına kayıtlı olmak üzere bilinen iki nüshası vardır. Nüshalar buldukları illerin baş harfleriyle adlandırılmışlar, karşılaştırılmalı metinde bu harflerle ifade edilmişlerdir. Eserin nüshaları şunlardır:

A: Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. M. Con B. 20.

Baş: *Şükr-i Sübhân-i Ezel Hayy u Halîm*
Fazl-ı bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Sonu: *Şevketini müstedâm itsün Hudâ*
Bi'n-nebiyyi'l-Hâşimiyyi'l-Mustafâ

Eser, "Hâzâ İskender-nâme-i Rıdvân" başlığını taşımaktadır. Toplam varak sayısı 390'dır. Metin 1b-390a varakları arasında yer almaktadır. Her sayfada iki sütun ve 11 satır bulunmaktadır. Yazı harekeli nesihtir. İstinsah yılı ve müstensihi belli değildir. Başlıklar ve cetveller yaldızlıdır. Bazı başlıklar ise yazılmamıştır. Eser kahverengi deri cilttedir. Ancak ciltte kurt yenikleri ve yıpranmalar vardır, sırtı dağılmak üzeredir. Eserde 48b'den sonra 1 varak, 50b'den sonra 6 varak eksiktir.

E: Erzurum Atatürk Üniversitesi Ktp. ASL Yazmaları, 369/3.

Baş: *Şol gönül kim mahzen-i tasdîk ola*
Gâr içinde mûnisi Sıddîk ola

Sonu: *Ger Aristû ger Felâtûn'dur yakîn*
Hâdim-i mîlk-i tabâyi'dür hemîn

Hayâtî adına kayıtlı bu nüsha *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft Peyker* ve *Hüsrev ü Şîrîn*'le birlikte bir cilt içerisinde. *İskendernâme* nüshanın üçüncü mesnevisi olarak 66b-147b varakları arasında yer alır. Eser adı 66a'da "İskender-nâme" olarak geçer. Eser toplam 82 varaktır. Her sayfada 25 satır vardır ve satırlar çift beyitten oluşmaktadır. Eser talik hatla yazılmıştır. İstinsah yılı ve müstensih belli değildir. Eserde başlıklar için yer ayrılmış ancak yazılmamıştır. Nüshanın sırtı ve uçları siyah meşin, üstü siyah bez kaplıdır. Cilt yenidir. Eser sondan bir varak eksiktir.

Eldeki iki nüshanın baş kısımları birbirinden farklıdır. Bu farklılık A nüshasında 616 (A 30a), E nüshasında ise 200 (E 68b) beyittir. Nüshaların birleştiği beyit şöyledir:

*Geldiler begler mübârek bâd için
Şâha sözler söylediler ad için*

Bu beyitten sonra iki nüsha bazı küçük kelime farkları dışında ortaktır. Sondan eksik olması nedeniyle bu ortaklık E'nin yukarıda verilen son beytinde biter. Varakların kopmasından başka nüshalarda zaman zaman bazı beyitler atlanmış, yazılmamıştır. Bu eksiklikler iki nüshanın karşılaştırılmasıyla giderilebilmektedir.

2. Tenkitli Metnin Oluşturulmasında Gözetilen Esaslar

1. Tenkitli metin kurulurken her iki nüsha da göz önünde bulundurulmuş ve şairin kaleminden çıkması muhtemel şekle ulaşılmaya çalışılmıştır. Vezin, anlam, kafiye ve eserin ifade özellikleri bakımından en uygun kelimeler metne dâhil edilmiş, farklar ise dipnotta verilmiştir.

2. Eserdeki beyitler, mesnevi nazım şekliyle yazılan eserler üzerine yapılan çoğu çalışmada olduğu gibi 1, 5, 10... şeklinde numaralandırılmıştır. Eserde yer alan gazeller de bu numaralandırmaya dâhil edilmiş, bunlara ayrıca numara verilmemiştir.

3. Beyitlerdeki farklar numaralarla, başlıklar ile ayet, hadis, Arapça ibareler ve diğer açıklamalar yıldızla "*" verilmiştir. Ancak aynı mısra veya bir beytin her iki mısrasında da açıklanması gereken yerler varsa (örneğin 52. ve 87. beyitlerde olduğu gibi) hem numara hem de yıldız kullanılmıştır.

4. Dipnotta farklar verilirken beyitlerin ilk mısraları için "a", ikinci mısraları içinse "b" kısaltmaları kullanılmıştır. Her mısra için ayrı dipnot verilmiş (5a, 5b gibi) ancak beytin her iki mısrasındaki fark aynıysa veya açıklanması gereken ifadeler her iki mısrayı da ilgilendiriyorsa bu 5a/b, 6a/b şeklinde verilmiştir.

5. Dipnotta farklar gösterilirken önce metne alınan kısım yazılmış, arkasından iki nokta ":" konulmuş, sonra da farklar verilmiştir. Eğer aynı mısra içinde iki ayrı fark varsa, bu ikisi arasına eğik çizgi "/" konulmuştur.

6. Nüshalarda olmayan kısımlar için yok anlamında kısa çizgi "-" kullanılmıştır.

7. Ayet ve hadislerden yapılan iktibaslar ile Arapça ibareler metinde ilk geçtikleri yerde *italik* yazılmış ve dipnotta gerekli açıklama yapılmıştır. Bu türden kısımlar metnin ilerleyen bölümlerinde geçiyorsa *italik* yazılmakla yetinilmiş, tekrar açıklama yapılmamıştır.

8. Metinde tam bir cümle oluşturacak şekilde yazılan Arapça ifadeler Arap harfli olarak dizilmiştir.

9. Elde bulunan nüshalardan E nüshasında yer ayrılmasına rağmen başlıklar yazılmamıştır. A nüshasında ise başlıkların çoğunluğu yazılmış, bazı yerlerde başlık yeri boş bırakılmıştır. Yer ayrılmasına rağmen yazılmayan başlıklar için tarafımızdan "(Başlık)" ifadesi kullanılmıştır.

10. Metinde olmayıp da eklenen kısımlar köşeli parantez "[]" ile gösterilmiştir.

11. Nüshalarda art arda gelen beyitlerden bazıları birleştirilerek tek beyit hâline getirilmiştir. Bunlar da dipnotta verilmiştir.

12. Bazı beyitler iki nüshada birbirinden oldukça farklıdır. Böyle durumlarda tek tek fark vermek yerine tercih edilmeyen beyit dipnota alınmıştır.

13. Eserdeki başlıklar Farsçadır. Başlıkların tercümesi dipnotta gösterilmiş, benzer olanların veya rahatlıkla anlaşılınların çevirisine gerek duyulmamıştır.

3. İskendernâme'nin Tenkitli Metni

HĀZĀ İSKENDER-NĀME-İ RIDVĀN

- A 1b 1 Şükr-i Sübhān-i Ezel Hayy u Halīm
Faẓl-ı *bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm*
Ḥamd idelüm şıdḡ ile Allāh'a biz
Zıkr idelüm cān ile Allāh'a biz
Nicesi ḥamdüm ola ol Ḥālīk'a
Yā ne medḥüm ola lāyık Rāzıq'a
İy Ḥudāyā eyledüñ çün luṭf-ı cūd
Buldı her maḥlūk emrūñden vücūd
- 5 Vaşfına anuñ nihāyet olmaya
Kim ki dāll oldı hidāyet bulmaya
Yā İlāhī kuluña tevfiḡ vir
Müstakīm it hem baña taḥḡik vir
Kime kim nūruñ yaḡın ola çerāḡ
Her yaramazdan bula göñli ferāḡ
Zıkr-i ḡayruñdan beni idüp cüdā
Ḳıl kemāl-i luṭfuñ ile āşınā
Lafz u ma'nī birle olsun 'andelīb
Söylesün tūṭī şeker sözler ḡarīb
- A 2a 10 Ḳıl müferriḡ sözleri nazm u beyān
Cānlar olsun cüyveş dilden revān
Ravzadur ḡayrān ola ḡavrā 'ayān
Hem şafāsından cilā bulsun cinān
Dāyire yaz kim görüp naḡḡāş-ı Çin
Şevḡ ile teslīm-i cān ide yaḡın
Ḳıl mücerred bu hevesden cānı ḡāş
Eylegil mücrim nefesden hem ḡalāş
Nūr-ı ḡudsīden bulam dürr-i şemīn
Gözüme hem keşf ola sırr-ı yaḡın

- 15 Cān u gön̄lüm saña mezkūr eylegil
Cümle varum saña meşkūr eylegil
Şakla zūlmāt-ı kafesden sırrımı
Aru eyle bü'l-hevesden fikrümü
Nağme[y]i der-perde āgāz ideyin
Hem sözüm derdin[i] āvāz ideyin
Sözlerüme vir 'ināyetden güher
Feyz kı̄l ma'nī-i māhirden dūrer
Dermendem kı̄l kerem Perverdgār
Müstecāb it virdümi iy Kirdgār
- 20 İsmüñ ile oldı bünyād iy Hūdā
Eyle ābād aduñ ile pādşā
- A 2b Buldılar 'ud ile ney büy-ı hevā
Rāstı 'uşşāka kı̄ldılar nevā
Kulna çün rahmet-i Sübhān ola
Āhenīn Dāvud'a mūm ergān ola
Her ki İbrāhīm bigi pūr-derddür
Āteşi dünyānuñ aña serddür
Şabr ile Eyyüb kirme kı̄t olur
Baħrda Yūnus ğidā-yı hūt olur
- 25 Kiminüñ başında tāc u efseri
Kiminüñ başına bıçġu serserī
Pādşāh oldur ki ābādān kı̄lur
'Ālemi bir demde hem vīrān kı̄lur
Çünkü sulţānlık müsellemdür aña
Zehre kimüñ var ki pūr-ħamdur aña
Birine biñ dürlü ni' metler virür
Birisine anca miħnetler virür
Birisine genc ile kānlar virür
Nān-ı ħuşke birisi cānlar virür

26a Metinde "kı̄alur" olarak harekelenen kelime "kı̄lur" şeklinde okundu.

- 30 Ol birisi örtinür üşek şamūr
Yalın ayağ ol biri tutar tenūr
Bir dem içre 'ālemi derhem kıılır
Haddi yok maḥlūkuñ aña dem kıılır
- A 3a Atasuz bir tıfl eyledi 'ayān
Mehd içinde sözünü kııldı beyān
Mürde-i şad-sāle[y]i ihyā kıılır
Emrini Allāh'uñ ol icrā kıılır
Bu hevāyī murğa kūt māhī virür
Kullarına devlet-i şāhī virür
- 35 Sözüüm ögdüm diyü 'ayb itme 'azīz
Ögmezem kendümi 'aqluñ kııl temīz
Bir ḥadīşdür 'ālem iy merdī delīl
Āftābıdur cihānuñ eyle bil
Aşl sözdür fer'idür bākī kelām
Var ise 'aqluñ sözüüm tutğıl tamām
Söz ile oldı cihānuñ göñli şāf
Cānuñı insān iseñ eyle mu'āf
Söz ile cümle bedāyi' yüzlüdür
Hem 'azīz olan bu ma'nī sözlüdür
- 40 Hem 'azīm olur her esmā söz ile
Dirilür ölmüş göñüller söz ile
Çünkü luḥfuñ baḥr-ı bī-pāyān durur
Nā-ümīd andan hemīn şeyṭān durur
Ol zamān kim vire Rıdvān cānını
Yā İlāhī şaqla sen īmānını
- A 3b Kesmezem ümmīdi līkin ben faḳīr
'Āşiyem gerçi dimedüm biñde bir
Ḥaḳ'dan ayru yok durur bir pāk-zāt
Kim özinden buldı bu 'ālem ḥayāt
- 45 Kādir oldur kim bu nüh çarḥ-ı kebūd
Buldı emrinden anuñ bī-şek vücūd

- Ol bilür zātında cümle baħr u ber
Kāyinātı zerre zerre ser-te-ser
‘Arş u ferşi direksüz tırıdır
‘Ālemi cümle emeksüz dūridür
Gice şeb-rū gündüzin rūmī cemāl
Kendüden bulmadı rüz u şeb kemāl
Gicede bir ħaddedür nūr-ı başar
Mūr ayağımı görür hem-çün ħamer
- 50 Olmadı bir naqş çün naqkâşsuz
Olmadı bir ferş hem ferrâşsuz
Sen mürīd ol kim murādından bugün
Kim degül bir zerre deñlü bunca gün
*Kāf[u] nūndandur bu ħayme zer-nigār**
Kāyināt emriyle hem aţlas-şī‘ār
Çünki düzdi ‘ālemūñ tertībini
Hem getürdi Ādem’ūñ terkībini
- A 4a Geh ider meh gūşını sīmīn bahār
Geh virür çarĥa ħazān-ı zer-nişār
- 55 Hem-dem-i ‘Īsī olup virdi şabā
Çün ħalīfe sebzedden geydi ridā
Nergisūñ çeşmini sīmīn ter-feşān
Yā gülūñ rengini ra’nā zer-feşān
Lālenūñ tācını kıllur geh çerāğ
Gāh urur gül yaprağına nār-ı dāğ
La’l-lebden Kevşer’i nūş eyledi
Nuţkı āsān ‘āleme gūş eyledi
Bezedi dürlü çiçekler ravza[y]ı
Eyledi hoş-āb dürr-i ħatre[y]i

* 52a "Kün (كُن)" (ol) kelimesindeki bu harfler "Ol (dedi), hemen oluverdi." ifadesinde geçer. Metinlerde zaman zaman *kün fê-kān* olarak da yer alan bu söz *Kur’ân*’da "*kün fê-yekūn* [Ol (der), hemen oluverir]" şeklindedir. Bakara 2/117, Āl-i İmrân 3/47 ve 59, En’am 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yasin 36/82 ve Mü’min 40/68’de geçmektedir.

- 60 Gice[y]i kıldı muṭarrā Qadr ile
Gündüzi hem kıldı ğarrā 'īd ile
Fā'il-i muḥtār Ḥaḫḫ'un ḫudreti
Ṭoṭṭoludur cümle ḫalkā 'izzeti
Evveline yoḫ durur hīç ibtidā
Āḫiri hem āḫir-i bī-intihā
Evveline hergiz efkār olmadı
Āḫirinden hem ḫaberdār olmadı
Vaşf-ı insāndan münezzehdür belī
Cümle āfāt-ı ḫaṭardan hem berī
- A 4b 65 'İzzet anuñ faẓl anuñ ḫikmet anuñ
Milk anuñdur faẓl anuñ şan'at anuñ
Faẓlı bī-ḫad bī-'aded hem raḫmeti
Milki cāvīd bī-kerāndur ni'meti
- Der-Tevḫīd-i Bārī 'Azze ve Celle***
- Her söze çün ism-i Ḥaḫ virür kemāl
Feth-i bāb eyler anuñla Zü'l-celāl
Qādir ü Gaffār u maḫmūdū'l-fi'āl
'Ālim ü Rezzāḫ u Ḥayy u bī-mişāl
Hem Ezel'dür Lem-yezel hem Lā-yezāl
İRmez aña tā ebed naḫş u zevāl
- 70 *Kāf*'ile *nūndan* yaradup ḫaṭṭ u ḫāl
Luṭf u ḫaḫrından ider bedr ü hilāl
Yir ü gök nūrından oldı māl-e-māl
Qudreti altında encüm māh u sāl
Birligine oldı şāhid cümle dāl
Kibriyāsında melek şaff-ı ni'āl
Gāh gülgün oldı gülzār-ı ḫayāl
Gāh pür-ḫündur ciger āhū mişāl

* Allah Azze ve Celle'nin Tevhidi.

- Gāh tennūr oldı tūfān māl-e-māl
Gāh nārı kıldı büstān-ı zülāl
- A 5a 75 Halk ile kudret senūñ iy pür-kemāl
Raḥmet ü faẓl u kerem 'izz ü celāl
Çün Muḥammed'dür ḥabīb-i Zü'l-celāl
Andan aldı mihr ü meh nūr-ı cemāl
Hürmetine luṭfuñ it Rıdḫvān'a māl
Dest-gīr ol faẓluñı idüp nevāl
Hem beyān it ma'ni-i ḥüsn-i maḳāl
Senden irdi çün baña faẓl u kemāl
- Münācāt***
- Pādşāhā her günāhum 'afv kıl
Hem nigāh it her gün āhum 'afv kıl
- 80 Pür-luṭfıñ ben de 'iṣyān eyledüm
Cürm-i bī-endāz u pāyān eyledüm
Nice müddet fişḳ u 'iṣyān eyledüm
Göñlümi āḫir peşīmān eyledüm
Gice gündüz dimedüm itdüm günāh
Ma'şiyetden ṭā'at itmedüm nigāh
Dāyimā düşdüm ma'āşī bendine
Uymadum 'āḳil olanlar pendine
'Ömrüm içre her günāhum kesmedüm
Ma'şiyetden her gün āhum kesmedüm
- A 5b 85 Ṭā'at itmedüm ḫuzūr-ı ḳalb ile
Ceng itmedüm bu nefis-i kelb ile
Kesmezem ümmīdi līkin ben faḳīr
Gerçi 'āşīyem dimedüm biñde bir
Neyiçün nevmīd olam çün evvel o
Söyledi *Ḳur'ān*'da Ḥaḳ *lā-taḳnaṭū**

* Allah'a Yakarış.

84b Metinde "āhı" olan kelime anlam ve kafiye gereği "āhum" şeklinde yazıldı.

* 87b "Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz." (Zümer, 39/53) ayetinden iktibas.

Ꞑıl hevā-yı nefsi Rıdvān terk terk
Zindegānuñ Hāḳ'la eyle berk berk

‘Özr-i Günāh*

Mü'min iseñ eyle dāyim yād-ı Hāḳ
İster iseñ ger gönülden dād-ı Hāḳ

- 90 Sehv ile iñen geçürme ‘ömrüñi
Zıkr-i Hāḳ'la eyle tezyīn emrüñi
Dāyimā çün zıkr-i Hāḳ'dur ḳūt-ı rūḥ
Andan açılır cihāna her fütūḥ
Nām-ı Hāḳ'la cānuñuz mūnis gerek
Ġayr-ı Hāḳ'dan gönülünüz müflis gerek
Bir nefes Hāḳ'dan ki ġāfil olasın
Sizmezem seni ki ‘āḳil olasın
Ger olursañ ḥāḳḳile mü'min müdām
Bulasın iki cihānda ḥoş nizām

- A 6a 95 Zıkrüñi eyle velī ihlāş ile
Menzilüñ tā ola ḥāşşü'l-ḥāşş ile
Zıkr-i nā-dānuñ olursa bā-zebān
Gönli olur dāyimā şekk ü gümān
Zıkr-i ḥāşşü'l-ḥāşşuñ olur cān ile
Bī-riyādur sırr ile pinhān ile
Zıkre ta'zīm itmeyen mü'min degül
Bī-gümān İmānına mūḳın degül
Zıkr-i vardur cümle ‘uzvuñ bī-riyā
Hāḳḳ'a olurlar anuñla āşinā
100 Zıkr-i ‘aynuñ dāyimā ‘ibret dūrür
Gördüğinden dem-be-dem ḥaşyet dūrür
Ḳulaġuñ zıkr-i semā'-ı Hāḳ durur
Pendüm işit kim sözüm muḫlaḳ durur

* Günahın Özrü.

- Ġalib olsa dilde Allāh iřtiyāk
Fazl-ı Hakk ile bulur vaşl u telāk
Cehl ile her kişi kim eyler günāh
Yaraşur dāyim ide derd ile āh
Eyle Rıdvān şükr-i ni'met Mün'im'e
Tevbeññ Tevvāb'ı oldur gām yime
- 105 Dāyimā pişe'yle zıkr-i Kirdgār
Her zamān zākir gerekdür merd-i kār
- A 6b Mişl-i dolāb eyledi çarhı Hakkīm
Gözlerine çekdi hem sīm-āb-ı sīm
Eyledi ta'līm hikmet kudreti
Hem nüfusa hem 'uķüle rahmeti
Adıyla giñiř oldu cism-i teng
Heşt cennet ismiyile buldı reng
Cebre'l'ün ger hezārān nuķ'ola
Dehşet ile yaķa şeh-per řıdķ'ola
- 110 Fıkr ü 'ilmi çün nihāyet bulmadı
Milk ü ħilmi ħadd ü gāyet bulmadı
Cümle fānī bākidür vech-i Hudā
İy Kadīm ü Lem-yezel celle 'alā
Naķşı fānī şem'i tābān eyleyem
Sözlerümden āb-ı ħayvān eyleyem
Gönlüñi eflāke virme sen 'ayān
Āsiyābından řaķın kandur revān
Çün miřāl-i dünya bünyādı ħarāb
Bağladı bünyādına vīrān-ı āb
- 115 Ķalb-i ħalka sīm ile virür feraĥ
Gāh olur mühr-i Süleymān'a řeraĥ
Ol 'acāyibler ki ħandān eyledüñ
Ķaķrelerden ebr-i nīsān eyledüñ

- A 7a Terbiyetle dūrri mercān eyledūñ
Kūh içinde kānı peykān eyledūñ
Luṭf ile la'l-i Bedaḥṣān eyledūñ
Lāle-i nu'mānı ḥandān eyledūñ
Sırruma geldi diyem tevḥīd-i Ḥaḳ
Beytüm oldu lā-cerem taṣdīk-i Ḥaḳ
- 120 Didi Rıdṽān çünki *lā-uhṣī* resūl*
'Andelībān medḥūñi kıldı ḳabūl
Kāmil insān buldı nefsenden ḥalāṣ
Ol Müsūlmān eyleyüp taḥḳīḳ-i ḥāṣ
Oldı çün müṣg-i Ḥoten faẓl ile ḳan
Aṭlası kıldı 'aṭā hem kirme cān
Nūṣ-dārū kıldı arudan 'ayān
Āb-ı aru kıldı ṣaḥrādan revān
Gili āba ṣanki zindān eyledi
Cān u göñli mest ü ḥayrān eyledi
- 125 Buldı faẓluñ maṣıbın Rıdṽān bugün
Umarum yarın bula ḡufrān bugün
Müstakırr-ı bārgāhuñ lā-mekān
Sür'at-i fermānuñ oldu *kün fe-kān**
Ni'met ile dirilür ervāḥ-ı ḥalk
Raḥmet ile bislenür eṣbāḥ-ı ḥalk
- A 7b Mihr ile meh yir ü gök ḳamu 'ayān
Cümle-i birligine ma'nī beyān
Medḥ-i Resūl 'Aleyhi's-selām*
Muṣṭafā'dur cümleden ḥayrū'l-beṣer
Enbiyānuñ faḥridür ol rāh-ber
- 130 Hem ṭarīḳat reh-beridür bā-ṣafā
Aṣlı ṭāhir fer'i cümle evliyā

* 120a "Seni gerektiği şekilde övmem, sen kendini övdüğün gibisin." (Müslim, 1955: 226) hadisinden iktibas.

* 126b "Ol (dedi), hemen oluverdi." Açıklama için bk. dipnot 52a.

* Resulullah'ın (Selam Onun Üzerine Olsun) Övgüsü.

- Baħr-ı 'ilmidür fażāyil mecma'ı
Luţf-ı kânıdur efāzıl menba'ı
- Ĥazret-i Ĥaĥ'dan aña yüz biñ selām
Rūħına irsün nebīnüñ şubħ u şām
- Ĥalb-i Aħmed maħzen-i esrār-ı Ĥaĥ
Ol Muħammed mażhar-ı envār-ı Ĥaĥ
- Hem nübüvvet hem risālet hem kelām
Buldı bālā menzilet 'ālī maħām
- 135 Şem'ine pervāne ĥurşīd-i cihān
Na'lini tāc eyledi 'arş-ı 'ayān
- Evvelinde şadr-ı 'ālem ol idi
Mürsele āħirde ĥātem ol idi
- Rūşen oldı şevķiyile āftāb
Bāġ-ı güلزār-ı cināndur māhtāb
- A 8a Hem ĥuzūrında müşerref enbiyā
Cem'-i bezminde muĥarreb aşfiyā
- Seyfī küfr ehline oldı cāme-bāf
Cebre'il eyler anuñ faħriyle lāf
- 140 Tekyegāhı Aħmed'ün Ĥuld-i berīn
Perdedār-ı sırrıdur Rūħü'l-emīn
- Ĥurb-ı *ev ednāya* irdi çün resül*
Leyle-i İsrāya hem buldı vuşul*
- Ĥaymesine bulıd oldı sāyebān
Oldı Mi'rāc'ma gökler nerdbān
- Gāh *tāhā** oldı *yāsīn*** geh nidā
Gāh *nūn* [u] *ve'l-ķalem** gāh *ve'đ-duħā***

* 141a "İki yay aralığı kadar yahut daha az (kaldı)." (Necm, 53/9) ayetinden iktibas.

* 141b İsrā suresinde sözü edilen Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksā'ya yaptığı gece yolculuğu.

* 143a Tāhā (20/1) suresinin başında yer alan ve bazı müfessirlere göre anlamı "Ey insan!" olan ibare.

** 143a Yāsīn (36/1) suresinin başında yer alan "Ey insan!" anlamındaki ibare.

* 143b "Nūn, kalem ve (kalemle) yazdıklarına andolsun." (Kalem, 68/1) ayetinden iktibas.

** 143b Duhā (93/1) suresinin başında yer alan "Kuşluk vaktine andolsun." anlamındaki ibare.

- Didi Hâk hulkına anuñ bes 'azîm
Geh kerîm ü geh beşîr ü geh halîm
- 145 Muqtedâsı 'âlemüñ şer'i anuñ
Aşlıdur ol bu cihân fer'i anuñ
Aña münzeldür çü *Kur'ân*-ı kadîm
Anuñ ile fahr ider Mûsî Kelîm
Himmetiyle oldı çünkim ser-bülend
Olmadı bu haşmet aña pây-bend
Hem kerâmet hem sa'âdet ehlidür
Hem imâmet hem hilâfet ehlidür
- A 8b Seyyid-i muhtârdur fahr-i resûl
Kim tufeyl-i mektebi cümle 'uqûl
- 150 Hâce-i kevineyn-i şâh-ı mürselîn
Mefhar-ı her âhirîn ü evvelîn
Hem ziyâret kıldı anı nüh felek
Enbiyâ vü evliyâ cümle melek
Oldı kendü çünki fahr-i 'âlemîn
Mescid oldı âsmân ile zemîn
Yarıdur anuñ Ebû Bekr ü 'Ömer
Çün ser-engüştiyle şakç oldı kamer
Birisi anuñ refîk-i gârıdur
Birisi ser-leşker-i envârıdur
- 155 Şâhibi oldı çü 'Osmân u 'Alî
Anuñ için oldı şiddîk ü velî
Birisi kân-ı hayâdur 'ilm'den
Birisi bâb-ı medîne 'ilm'len
Her zamân Rıdvân eyler şad selâm
Hem resûle âl-i aşhâba tamâm
Sünnetin tut k'ehl-i devlet olasin
Şer'ine gir kim sa'âdet bulasin
Halka şol gün kim şefâ'at kılasın
Hâşe kim Rıdvân'ı mahrûm idesin

Fî-Medhî Hâtemü'l-enbiyâ Şalavâtu'llâhi 'Aleyh*

- A 9a 160 Aḥmed ol kim başına uruldı tâc
Aña muhtâc oldı şâhib-taht u tâc
Hem nübüvvet buldı hem şıdk u şafâ
İrdi 'âlî menzile ol Muştafâ
Şüreti maḥbûb idi tab'ı kerîm
Sîreti anuñ 'alâ hulķın 'azîm*
Eyledi 'İsî beşâret geldügin
Söyledi Mûsî işâret geldügin
Raḥmet-i büşrâ şırâṭ-ı müstaķîm
Daḥi ḥablu'llâh Kur'ân-ı 'azîm*
165 Vir şalavât kim olasin cümle nûr
Ḥâzret-i Ḥaķ'da bulasin hem sürûr
Hem risâlet bedrinuñ envârıdur
Hem nübüvvet bâġınuñ ezhârıdur
Şoḥbetinuñ şem'i ay u gün idi
Maṭbahında ay u gün tütün idi
Aḥmed-i Muḥtâr imâm-ı enbiyâ
Tâc-ı ebrâr u sirâc-ı evliyâ
Şem'ine pervânedür ḥurşîd ü mâh
Ḥâk-i süflî 'arş-ı 'âlîye külâh
A 9b 170 Muştafâ'ya viridi Yezdân bir kilîm
Bulmadı hîç anı 'İsî vü Kelîm
Ad ile ma'lûm Livâ-yı Ḥamd anuñ
Çâvuşı 'İsî vü Meryem'dür anuñ
Aña tenzîl oldı Kur'ân u beyân
Faḥr ider anuñla Mûsî her zamân

* Peygamberlerin Sonuncusuna (Allah'ın Selamı Onun Üzerine Olsun) Övgü.

* 162b "Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin." (Kalem, 68/4) ayetinden iktibas.

* 164b "Topluca, sınıksız Allah'ın ipine (Kur'ân, İslam) sarılın, ayrılmayın." (Âl-i İmrân, 3/103) ayetinden iktibas.

İbare Kur'ân'da "habli'llâh" olarak geçer.

- Ḥazret-i 'izzetde ol maḥbūb idi
Anuñ için cümleye mergūb idi
Ḥaḳ'dan anuñ ḥil'ati *levlāk* idi*
Nerdbān-ı pāyesi eflāk idi
- 175 Şer'-i Aḥmed muḳtedāsı 'ālemüñ
Pāyına geldi livāsı Ādem'üñ
Şabr içinde şad hezār Eyyūb idi
Ḥüzn içinde nice biñ Ya'ḳūb idi
Olduğıyçün cümle işde ol tamām
Adına dinild'anuñ faḥr-i enām
Aḥmed-i Muḥtār'dur faḥr-i rüsül
Kim ḥuzūrında ṭufeylī 'aḳl-ı kül
Hem muḳārin ismine ismi ḳarīn
Ḥazret-i Ḥaḳ da muḳarrebdür yarın
- 180 Çün şefā'at birledür 'ālī 'alem
Ümmetidür lā-cerem ḥayrū'l-ümem
- A 10a Ümmeti ol dem ki merḥūm idesin
Ḥāşe kim Rıdḳvān'ı maḥrūm idesin
Şad selām eyle şenālar her zamān
Muştafā'nuñ rūḥına ḥūr-ı cinān
Ravza-i aşḥābı pür-nūr ide Ḥaḳ
Cānları luṭf ile mesrūr ide Ḥaḳ
Ol Ebū Bekr ü 'Ömer 'Oşmān 'Alī
Cümleye reh-ber dürür anlar velī
- 185 Anları ḥayr ile her dem yād idüñ
Cānların Rıdḳvān ile hem şād idüñ
- Der-Beyān-ı Ḥaḳīḳat***
Nām-ı Ḥaḳ'la eyledüm āḡāz-ı bāz
K'oldı nāmı cümle insāna niyāz

* 174a "Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım." kutsi hadisinden iktibas (Yılmaz, 2008: II/567).

* Hakikatin Beyanı.

- Cümle baġlu işleri nāmuñ açar
Cümle müşkiller kilīdidür açar
- Hîç haţ yazılmadı illā ki ol
Hüccet-i nāmuñla olmadı qabūl
- Evvel ü āhîr çü sensin yā Kerīm
Zāhîr ü bâtın çü sensin yā Raḥīm
- 190 Hüţbe-i nāmuñ tebārekdür senüñ
Bāreka'llāh feyzüñe dāyim senüñ
- A 10b Hükümüñe 'ālem taḥayyüddür senüñ
Cümle senden hem tehî hem pür senüñ
- Zātuñı evşāfa mevşûf eyledüñ
*Nehy-i münker emr-i ma'rûf*eyledüñ*
- Emrüñe her qaydı ıtlāq eyledüñ
Kāyinātı cümle müştāk eyledüñ
- Himmet-i 'ālilere maqşûdsın
Cān ile hem dillere Ma'būd'sın
- 195 Qullara tevfiķüñ eyle reh-nümā
Olmaya bu 'uqde 'aql ile güşā
- 'Aql umar senden kifāyet dāyimā
Hem diler senden hidāyet dāyimā
- Luţf idesin bendeye yāḥud qahır
Dergehüñde nüş ile birdür zehir
- Luţf ile qandur esîrem ḥuşk-leb
Qıl 'ināyet tābe-mîrem bî-ta'ab
- Qābil eyle luţfuña evvel beni
İtme iḥsāndan mu'aţtal bu teni
- 200 Bil ki bâġ u büstāndur bu ölüm
Rāh-ı vaşl-ı dōstāndur bu ölüm

* 192b "İyi buyurma, kötüyü yasaklama." Kur'ân kaynaklı olan bu ifade Âl-i İmran, 3/104, 110; Tevbe, 9/71 gibi ayetlerde geçmektedir. Örneġin Âl-i İmrân suresi 104. ayette şöyledir: "Sizden hayra çağırın, iyiliġi emredip kötülüġü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."

- İtme Rıdvān mevt için feryād u zār
Çün ölümdür ravza-i dārü'l-ķarār
- A 11a Çünki şevķüñden senüñ cān da öle
Şād olup ķalkķa murādını bula
- Biñ lügāt ile açam her dem zebān
Her lügātde zikrünü diyem 'ayān
- 'Āciz olam bulmayam ta'bire yol
Pür-günāham eyle taķşirüm ķabül
- Der-Beyān-ı Tazarru***
- 205 İrgürüp tevfiķüne iy bī-nişān
Eylegil Rıdvān'a taķķīķüñ beyān
- Dāyim olsun göñlüme nūr-ı yaķīn
Kim zebānum zikrünü ide her zamān
- Hātırumda ķoma rāh-ı nā-şavāb
Çek elümi her yaramazdan hemān
- Nūruña göñlümi yandur mihrveş
Dilüme ögret şenānı cāvidān
- Sözlerüm kim cān u dilden söyledüm
Luţf ile olsun mübārek der-cihān
- 210 Ķudretüñle tāzelendür hem dilüm
'İzzetüñle eyle bülendī zebān
- Kim oķındukça feraħ virsün sözüm
Ķoķusından müşg ile tolsun mekān
- A 11b Nūr virsün hem sevādı gözlere
İşidüp maħmūr olsun 'aql u cān
- Oķıyanlar diyeler nāme feraħ
Diye müşkiller bilenler genc ü kān
- Ma'niyī vü ser-bülendī yā İlāh
Naķş-bend olsun sa'ādet bī-nişān

* Yakarışın Beyanı.

215 Şeh gözine kıl cemâlin hûb sen
Hâl-i şîrîndür hem ismi dür-feşân

Ger ire Rıdvân'a feyzüñ katresi
Bula deryâ gibi ma'nî-i revân

Çün 'inâyet ide feyyâzuñ saña
Gevherî hâlin bezene bu ez-ân

Bağlayasın şevk ile ger sen kemer
Feth ola saña bu ravza hem cinân

Der-Beyân-ı Bâttın Ki bî-Harf [ü] Şavtest*

'Ârif iseñ bir rivâyet eylegil
'Âlem içre bir hikâyet söylegil

220 Bülbül-i bâg-ı ma'ânîdür dilüñ
Hem zemîn ü âsmândur menzilüñ
Şimdi lafzuñdur çü kâm-ı cânumuz
Hâmuş olma mürğ-i hoş-elhânumuz

A 12a Gel haqâyıq sebzezarın seyr kıl
Pür-daqâyıq söyle terk-i ğayr kıl
Ravza-i Kuds'i temâşâ eylegil
Mantık-ı ervâhı inşâ eylegil
Ger 'alef yirine yirse har şeker
Menzil-i 'İsî'ye kılmaya güzer

225 Lafzını Rıdvân cevâmi' eyledi
Ma'ni ehline şavâmi' eyledi
Derd ile bir söze âğâz eylegil
Sözüne Mecnûn'ı dem-sâz eylegil
Tûşisin hâmuş otur bir zamân
Kimsene hâmuşdan bulmaz amân
Bu mülevveş hâki kimse başmadı
Hem bu şîr eflâki kimse yîñmedi

* Söz Söylemeden İçini Dökme.

- Ger vire tiryāk u dārū bu dehir
Virdügi nîş ü belādur bel zehir
- 230 Sihr idici an dökicidür cihān
Ger Sikender'señ saña virmez amān
Nice Dārālar benüm şark didiler
Ço Sikenderler benüm arb didiler
Ana Şehler bezmgāhlar düzdiler
Nice hānlar rezmgāhlar urdılar
- A 12b Niceler yāūti tāc urındılar
Analar ārāyiş-i tat itdiler
Oldı Rıdvān cümlesi āir fenā
Milk anuñdur ol durur Hāyy u beā
- Mala'-ı Dāstān***
- 235 Sözlürüm gūş eyle iy Őāh-ı cihān
Eylemezseñ 'āıbet irer ziyān
Pādşāh halk ire ger hāndān ola
Heybeti bī-şekk anuñ noşān ola
Şobetinde olmaya dūn u faīr
Meclisine gelmeye rezl ü haīr
Pādşeh dūn ile ger Őobet ide
Kendözini hōr u bī-heybet ide
Şāh olanlara gerekdür 'adl ü dād
Tā ki bu 'ālem ola 'adl ile Őād
- 240 Ger iderse fikr-i zulmi pādşāh
Aşşı kılmaz ol Şehe hayl-i sipāh
Ger ola 'adl ü sa'ādet hem-liā
Memleketde pādşeh bula beā
Çün kıla sulān keremler leşkere
Şāh iün cān baş vireler eşkere

* Destana Giriş.

- A 13a İtdi Rıdvān nice dürlü nuş u pend
Güşvār ider anı her ercümend
Çün bilürsin dehr-i dūn itmez vefā
Kıl zaḥīre bākiye budur ribā
- 245 Gör selāṭīne ne kıldı bu cihān
Kimlerüñ taḥtını aldı bu zamān
Keykubād u şāh Efrīdūn u Cem
Çekdiler gerdūn elinden derd ü ğam
Var ise āgāhuñ işden tıtma dağ
Bir iş işle kim penāhuñ ola Ḥağ
‘Adlüñe şanma nihāyet bulasın
Arturursañ çok ‘ināyet bulasın
Salṭanatda çün seḥāvetdür güzīn
‘Aql ile dīn ü seḥā eyle güzīn
- 250 Gögi yayılmışdur anuñ şarğ u ğarb
‘Adl kıl tā kim tutasın şarğ u ğarb
Şağla zālinden kamu insānı sen
Aç kırtan hem sağın cüvānı sen
Key şa‘(a)b işüñ ḥaṭardur pādşāh
Ḥağkı bāṭıdan şorar senden İlāh
Niçedür bilmez ğanī ḥālın fağīr
Aç olan ḥālın ne bilsün merd-i sīr
- A 13b **Der-Medḥ-i Sulṭān Bāyezīd Ḥullidet Ḥilāfetüḥü***
Pādşāh-ı heft kişver āftāb
Ṭālī‘i ferḥundedür ‘ālī-cenāb
- 255 Ḥüsrev [ü] İskender-i devrān melik
Eyler ise yaraşur seyrān melik
‘Adlüñ oldı milk-i devlet bī-‘aded
Luṭfuñ oldı ḥağka raḥmet tā ebed

246b Metinde "derde ğam" şeklinde yazılmıştır.

* Sultan Bāyezīd Han'a (Hilafeti Daim Olsun) Övgü.

- Büy-1 'adl ile hevā buldı cihān
Çuṭb-1 'ālem adı sulṭān-ı zamān
Kim dūrūr dir iseñ ol şāh-ı sa'īd
Ḥān-ı 'ālī-ḳadr sulṭān Bāyezīd
Āl-i 'Osmān'da bu şeh ki'tdi zuhūr
Buldı 'adlinden cihān ḥalkı sürūr
- 260 Yıldırım Ḥān 'ālemüñ maḳşūdudur
Muḥteremdür ismi cān mevdūdudur
Şāhlara ger 'azm-i meydān ideler
Na'linüñ izini çevgān ideler
Çün şeref virdüñ bu şāha 'adl ile
'Ömrini eyle ziyāde luṭf ile
Ger merātib virdi'se Ma'būd aña
Ġam degül virdi Ḥudā maḳşūd aña
- A 14a 'Adl ile 'ālemde oldı nāmver
Devlet ile buldı çok fetḥ ü zafer
- 265 Gerçi var ṭab'-ı 'anāşırda cidāl
'Adli irişse bulurdı i'tidāl
Bitmedi ḳaddüñ gibi serv-i revān
Görmedi ol servi çeşm-i bāğbān
Virdi luṭfuñ şīvesi cāna neşāṭ
Buldılar emn ü amān u inbisāṭ
Baḥr-ı iḥsān içre şāh-ı nāmver
Sāye-i luṭf-ı Ḥudā ol pür-hüner
Eyledi leşker çeküp şāh-ı zafer
Kili vü Aḳkirman'ı zīr ü zeber
- 270 Ger Firenge 'azm ide ḥān-ı kebīr
Alına Moton Ḳoron bī-tiğ ü tīr
Deşt ü şahrā nuşretinde gülsitān
Tīr-bārān berḳ-ı deryā ḥün-feşān
Her ne şeh kim emrine aḡyārdur
Başına ṭopraḳ anuñ bed-kārdur

- Leşkerini göndere ger fevc fevc
Cüş ide deryā mişāli mevc mevc
Çuşanur rāh-ı ğazāda tīġ-i berķ
Eyledi rüy-ı zemīni ķana ğarķ
- A 14b 275 Pāk-dildür hem-çü 'ālem-tāb cām
Heybetinden ditreşürler Mısr u Şām
Çulları sa'y eylediler bīş ü kem
Moton'a dikdi velī Rıdvān 'ālem
Ebr-i rahmet aķıdup tīġ ü teber
Ġāziler seyr eylediler bī-siper
Viridi nuşret şāha tīġ-ı rāh-ber
Fazl idüp irgürdi 'avnin dādger
Ger bir ednā ķulına 'azm it diye
Engürüs ü Rūs u Efrenġ'i şıya
- 280 Nuşretüñ taḫlı ger āvāz eyleye
Nesr-i ḫāyir gökde pervāz eyleye
- Ķasīde-i Sultān Bāyezīd Hān***
- Şehā nūr-ı cemālūñle bugün rüşen dürtür 'ālem
Niġīn-i ḫātem-i devlet niżām-ı gevher-i ādem
Bu devrūñ āftābısın zamāne güldi 'adlūñle
Cihānı ḫüsn-i ḫulķuñla 'aceb mi eyleseñ ḫurrem
Nesīm-i luḫf-ı ḫulķuñdan olupdur her şecer pür-bār
Çemende āb-ı tīġüñden hem oldı niceler pür-nem
Kemāl-i cūd-ı baḫrında bir ednā ķaḫredür 'ummān
Serāy-ı ķadrine nisbet muḫaḫķar günbed-i a'zam
- A 15a 285 Çü noķta tīġi vechinde olupdur devlet-i nuşret
Kenār-ı nīzesinde hem zaferdür fetḫ ile perçem
Şehā bārān-ı 'adlūñle dirildi 'ālemüñ cāmı
Görindi çeşme-i ḫayvān ķatında cūdınūñ bir dem

* Sultan Bāyezīd Han'ın Kasidesi.

- Çü hülķ u hilm ü 'adl ile cihān içinde rüşensin
Hevā-yı hāk-i rāhuñdan urur her subh-dem hem-dem
- Sikender-'azm [ü] Dārā-rezm Süleymān-ķadr Cem-fermān
Hızır-dilsin kim ilhām ile olduñ tāze vü hurrem
- Yağardı yire bārānuñ yirine la'l ile gevher
Eger nīsān-ı feyzinden ireydi ebrine bir nem
- 290 Çü tahta hüsñ-i hülķ ile şeh-i devrān ķadem başduñ
Perī ins ü melek ķıldı du'ā-yı hayr fi'l-maķdem
- Şeh-i 'ālī-h[im]emsin sen kemāl-i fetħ ü nuşretle
Esās-ı devletüñ saħ-ı zemīn üzre ola muķkem
- İrişse bād-ı ķahruñdan bahāristān u nev-rūza
Ķurıyup hāk ola şankim bulunmamış idi bir dem
- Görinür ķudretüñ desti cihāna Mūsī-i 'İmrān
Virür enfās-ı cān-baħşuñ kemāl-i 'İsī-i Meryem
- Zebānum söylese cānā cemālüñ vaşfın eyler hoş
Dehānuña nażar itsem gözümden görünür ol kem
- 295 Be-ğāyet ğamzesi mestān biz anuñ çeşmine hayrān
Ki virdi ğamzesi baña hezārān mestligi hem
- A 15b Hādīş-i zülfini gördüm bozulmuş söyledüm egri
Ben aña dimezem toĝru kim oldur piç ü ħam-der-ħam
- Baña ta'n eyleyen hergiz elüñde hātemüñ görse
Ķalurdı barmağ ağzında bilürdi niçedür hātem
- Şehā hurşīd-i ihsānuñ irerse ka'r-ı deryāya
Vücüdi tol'ola ol dem şanasın ķaṭre-i şeb-nem
- Şabāħ-ı şevketüñ her dem ola iķbāl ile mūnis
Şenā-yı devletüñ dāyim ola ķudsīlere maħrem
- 300 Nihāl-i devletüñ şāhā hemīşe servveş şād-āb
Bahār-ı ṭal'at-i baħtuñ 'arūsı tāze vü hurrem
- Şürü' be-Nazm-ı Kitāb***

289b Metinde "nīsān" kelimesinin imlası نَيْسَانٌ şeklindedir.

* Kitabı Yazmaya Başlama.

- Ol zamān kim 'ışk olmışdı 'ayān
Hātif-i cān göñlüme kıldı beyān
Yatmagıl bī-çāre sözüñ söylegil
Nazm ile taqrīr-i ma'nī eylegil
Ger degülseñ mürde depret dilüñi
Olmağıl efsürde söyle hālüñi
Söyle bir söz ma'niyi tezyīn ide
Kim ülü'l-elbāb aña taḥsīn ide
- 305 Her kimüñ ismi cihānda olmaya
Aña öldi diyeler 'ayb olmaya
- A 16a Kişi kim dünyāda adı söylenür
Öldiyise dilde zinde söylenür
Kişinüñ dünyāda adıdur ḳalan
Söyleyenler ḳamusı oldı yalan
Şol kişi kim ḥayr ile ola beyān
'Ālem içre bileler cümle 'ayān
Ḥāmesini eyleyeler müşg-bār
Söyleyeler nazmını 'Aṭṭār'vār
- 310 Eyü ad ile olursañ ḥüb-hāl
Yoğısa yirinme çok māl ü menāl
Ṭoṭludur ḥāṭıruñ dürr ile genc
Ne çekersin dünyeyiçün bunca renc
Ol cevāhir kim 'anāşırdur maḳām
Aña birkaç gün dūrür nazm u niḳām
Cevher ol sözdür murāduñ kānıdur
Lafz bir tendür ki ma'nī cānıdur
Şavt ile ḥarf ile olmadı bu söz
Ḥarfsüzdür şavtsuzdur işbu söz
- 315 Söyleyenler sözüni dūnān ile
Ṭūṭilerdür şavt ider insān ile
Şavt ile ḥarfe ḳalan nā-merd olur
Ma'niyi fikr eyleyenler merd olur

- A 16b Lafz ile her söz velî ragbetlenür
Söziyle her kişi 'ibretlenür
'Äleme sen sözlerün eyle nişâr
Ni'metüñ şükriñi eyle aşkâr
Sözüñi söyle zebānuñ var iken
Derdüñi şerh it dehānuñ var iken
- 320 Sözüñi derd ile dem-sāz eylegil
Perde-i 'uşşāka āvāz eylegil
Her kişi kim ide bir naqşa heves
Pāy-bend olur aña dünyāda bes
Her kim anuñ tab'ıdur dürc-i le'al
İçi taşu hatt ile sihr-i helâl
Her seher kim ola rivi Bābil'üñ
Bilmeye sihrini niçe fāzılıñ
Sikke ço sözde nişān it nāmuña
Kim oqına huṭbe dāyim nāmuña
- 325 Her ki zahmet çekmeye ol fikr ile
Lafzı dilde añıla mı zıkr ile
Çarḥ-ı gerdüñdan cigerler pāredür
Yüregüm her gün elinden yāredür
Cāna direm ço bu fikr-i fāniyi
Ma'niye kaşd it dilersen bākıyi
- A 17a Sözlereñ olmazsa mer'î ğam yime
Aşl olan añlar çü fer'î ğam yime
Çünkü maqşüduñ senüñ hikmet dütür
Ol 'aṭıyye kılına ni'met dütür
- 330 Şāh-ı sultāndur bugün şāhib-nazar
Hān bin hāndur bilür qadr-i hüner
Ma'dilet milkine server oldılar
Salṭanat tācına ziver oldılar
Qāyim oldu farz u sünnet ad ile
Añıla 'ālemde ismi şād ile

Söz ki bünyād oldu anuñ adı'la
Tā ebed ҡalsun cihānda yād ile

Secdeye varup didi Rıdvan Kerīm
Sen du'āsını ҡabül it yā Raḥīm

- 335 Baña luṭfuñdur bu sözi didüren
İşbu zībā gevheri nazm itdüren
Her ki gevher nazmın āsān eylemez
Himmet-i düşmen perişān eylemez

Şürü' be-Nazm-ı Kıssa*

İşid imdi bir hikāyet söyleyem
Belki bir 'ālī rivāyet eyleyem

- A 17b Sırrumı cān ile diñleseñ gerek
Sözümüñ derdini añlasañ gerek
Tā kim envā'-ı ḥaḳāyık bilesin
Hem daḳāyık ma'nisin fehm idesin

- 340 Diñle saña eydeyin bir dāstān
Şevḳ idüp güş eyleye hür-ı cinān
Bir zamānda şāh-ı Īrān var idi
Rūm u Tūrān heybetinden zār idi
Adı Dārā'yıdı şāh-ı nīk-baḥt
Dilegince bulmuş idi 'izz ü taḥt
Ḳancaru gitse tutardı kişver ol
Ḥāke ura ider idi gevher ol
Her kime yüz tuta baḥt olur sa'īd
Gicesi Ḳadr ü Berāt ü ruzı 'īd

- 345 Kime el virse bu dehr içün kemān
Bī-gümān ol tīr ile urur nişān
Cümle işler devlete fermān olur
İricek ҡuru ağaçda cān olur

* Kıssayı Yazmaya Başlama.

- Bağlanur şa'r ile iqbāl eylese
Çāk ider zencīri idbār eylese
- Devletini çün muzaffer gördi şāh
Didi her kula naşīb itmez İlāh
- A 18a İstedi kim devleti 'ālī ola
Ser-be-ser yiryüzine vālī ola
- 350 Ney gibi yağıldı dütdi hem-çü dūd
Āhına āheng idüp çeng ile 'ūd
- Derd ile yine ser-āğāz eyledi
Sözine her sāzı dem-sāz eyledi
- Kimde kim olsa ziyāde genc ü māl
Hırşı artar çoğ olur renc ü vebāl
- İstedi leşker çeküp Rüm'a gide
Açmayup gözlerini yuma gide
- Şāh idi atam dinür Dārā baña
Tābi' idi Kayşer ü Kisrī aña
- 355 Himmetünden var elümde bir 'aşā
Tāc ile tahtın yudar çün ejdehā
- Bir çeri cem' eyledi ol merd-i kār
Yoğıdı ol leşkere hadd ü şümār
- Leşker-i deryāyla çün göçdi şāh
Hep demürler geydi ol hayl-i sipāh
- Hem-çü deryā ol çeriler mevc mevc
Āteş urdılar cihāna fevc fevc
- Çalınup kūs u göründi hem 'alem
Geldi cūşa gin'ol 'ummān-ı kerem
- A 18b 360 Çünkü Dārā 'azm-i meydān eyledi
Kişver-i Rüm'ı perişān eyledi
- Şevket ile göçdi Dārā çün gine
Heybet ile irdi Kayşer milkine
- Nā-gehān gūş itdi Kayşer bir çeri
Cünbiş idüp geldi Dārā serveri

- Ṭutdı Īrān leşkeriyle Rūm'ını
Tā vire cümle ḥarāba bümını
Nireye konar ise gāret işi
Ḳanda kim vara ḥasāretdür işi
- 365 Ol yıkardı her ne yir ma'mūr idi
Ḳuvvetine ṭayanur mağrūr idi
Her ki Dārā'yı göre deryā şanur
Şarḳ u ġarba irişür ġavġā şanur
Çünkü Dārā ola pīş-rev leşkere
Ala bācı Rūm u Şām'dan eşkere
Leşkerine hīç kerānı yok durur
Dimezem artuḳ beyānı yok durur
Kimse Dārā'ya muḳābil olmaya
Ya çerisine mu'ādil olmaya
- 370 Ḳayşer-i Rūm'a yitişdi bu ḥaber
Oldı ġöñli cān ile zīr ü zeber
- A 19a Bildi kim devlet düşüpdür süst-baḥt
Bī-ġümān gider elinden tāc taḥt
Zīre Ḳayşer pīr idi Dārā cüvān
Hem seḥāvet ehli hem nev pehlevān
Pīr kimse hīç server olmaya
Hem cüvāna pīr hem-ser olmaya
Devlet-i pīr ü cüvān bir olmaya
Fikr-i nuşret pīre tedbīr olmaya
- 375 Pīr ile yigit arasında bu bes
Pīrler süst ü cüvānlar pūr-heves
Şevket ile ger kişi Rüstem ola
Pīrliginde cümlesinden kem ola
Bu yigitlikdür çü berḳ-ı hevl-nāk
Pīrlük za'fıyla olur zehre çāk
Az yir ise düşüben bī-cān olur
Çoḳ yiyicek zār ile nālān olur

- Pîr olur lertzân kılıç görse hemân
Başına toprak koyup ister amân
- 380 Gerçi bilürdi gidüpdür devleti
Yoğıdı rây u sehâ vü kuvveti
Şakladı cehd ile lîkin nâmusın
Yüridi İrân'a kodı qamusın
- A 19b Her ki düşmenden kaçça er olmaya
Ol kimesne qadri pula degmeye
Şâh olanlara gerekdür nâm u neng
Olmayanlara gerek tâbüt-ı teng
Bî-hamiyyet kişi erlik itmeye
Kimsene anuñla dirlik itmeye
- 385 Ğayretinsüz kimse server olmaya
Bir kişi ayağına ser qomaya
Başını terk eyleyenler bula baş
Düşmeninüñ yüreginde çıqa baş
Bir çeri cem' eyledi gör Qayşer'i
Toptolu kıldı şanasın kişveri
Var idi nefsinde gerçi vehm ü 'âr
Zâhiren göstermez idi i'tibâr
Kıldı leşker cem' ine lîkin 'azim
Giderüp bezmi düzetti ceng ü rezm
- 390 Tâ ki 'âlem içre ola yâdgâr
Söylenüp devrân ide leyl ü nehâr
Çün ecelden bulmadı kimse rehâ
Er gerek kim kendüye ide devâ
Bes aqıtdı leşkerin Dârâ çü sîl
Tâ kim ide Qayşer'üñ milkin sebîl
- A 20a İki leşker geldi çün bulışdılar
Şan iki deryâyıdı qarışdılar
Uğraşup birbiri'le iki sipâh
Oldı tîre tozlarından mihr ü mâh

- 395 Bir neberd oldı ki çarḥ-ı bî-ķarār
Görmemişdi aña beñzer kār-zār
Eyleyüp cengini ḥelvā gibi er
Kıldılar biryān muḥannetler ciġer
Şahn-ı meydānlar pür oldı ķan ile
Toldı şahrā kelle-i ‘uryān ile
Oldı sehminden sihāmuñ zehri çāk
Hem kemīninden kemendüñ çehre ḥāk
Her taraf seyl-i revān Ceyḥūn idi
Kendüsi ‘ummān ü mevci ḥūn idi
- 400 Ol ķadar ceng itdi Rüm'üñ leşkeri
‘Āķıbet līkin şıdılar Ķayşer'i
Tāli' i şüm olmuş idi Ķayşer'üñ
Ķaydını görmemiş idi leşkerüñ
Ne ḥazīne ķaldı ne taḥt [u] külāh
Düşmenine ķodı raḥt u bārgāh
Oldı şıñkun leşker-i Ķayşer hemīn
‘Ālemüñ ḥāli dige-r-gündur çünīn
- A 20b Taġılu-p leşker döküldi māl ü genc
Ķayşer'e irdi bu ġamdan derd ü renc
- 405 Kıldılar Rümīlerüñ işin tamām
Ķırdılar diñlenmediler tābe-şām
Böyledür kār-ı cihān itme ġurūr
Furşatı geh dīv bulur ġāh mūr
Düşdi Ķayşer yiryüzinde māl-e-māl
Baş iken ķaldı ayaķda pāy-māl
Şundılar mār ile zehri destine
Ķoymadılar ķatre abı ḥalķına
Vir-di cebrī bisledüġi merdini
Zīr-i pā ķıldı şikefte verdini
- 410 Hep bizüm'çündür ķamu şādī vü gam
Ġāh olur ḥelvā ta‘āmuñ ġāhi sem

- Çayşer için tutdı Dārā mātemi
Bildi kim kendü de görür ol demi
Bī-bekādur gördi çarḥ-ı bī-ḳarār
Bī-vefādur bildi dehr-i nābe-kār
Bu vefāsuz dehre maḡrūr olmaḡıl
Uyuban şeytāna maḳhūr olmaḡıl
Pīşesi budur hemīşe ‘ālemüñ
Vāy saña ger ola'nuñla ‘ālemüñ
- A 21a 415 Dünyenüñ degmez çü genci rencine
Olmaḡıl ṫālib bu māruñ gencine
Çayşer'ün gözine olup dünya dar
Ölüben Dārā'ya ḳodı ḡīr ü dār
Çünkü Çayşer öldi Dārā buldı yol
Çayşer'ün iḳlīmüne ḥükm itdi ol
Milk-i Rūm'ı ḳıldı emrine muṫī'
Oldılar ser-cümle ḥükmüne muṫī'
Ölen için kimsene ölmüş degül
Ölüye kimse vefā ḳılmış degül
- 420 Dirliğinde sevgülü olan saña
Öliceḳ baḳmayasın andın yaña
Cümle begler hep mübārek didiler
Şād olup Dārā'ya ḥizmet ḳıldılar
Şaçular saçdı ḳamu yoḡsul u bay
Zāhiren ḳıldı du‘ā mīr ü gedāy
Çayşer'ün milkin üleşdüirdi [tamām]
Leşkerine kūy u şehrin ḳıldı rām
Tā ki miḳdārınca kesb idüp bular
Vireler Dārā'ya cümle sīm ü zer
- 425 Virdi Yunan milkini her ne ki var
Feyleḳūs-ı nāmdāra şehryār
- A 21b Kim bilürdi Feyleḳūs'uñ ḥālını
Fikrini inşāfını hem ‘adlini

Pādşāhlar añlağıl n'itmek gerek
Her kişünñ hālını bilmek gerek

Ḳābilīni terbiyetler eyleye
Her işini ehline işmarlaya

Ol kişi kim müfsid ü nā-kes dūrür
Terbiyet kıılma añna nekes dūrür

430 Sa'y idüp eyle kerīmi terbiyet
Key şaşın kıılma le'īmi terbiyet

Ger yılana virür iseñ kıand ü şehd
Saña zehrin şaşmağ için kııla cehd

Ol 'abeş cāhil ki kıurdı bisledi
İşidürsin 'ākıbet etin yidi

Vefāt-ı Dārā ve Cülūs-ı Dārāb Şāh Peş-rev-i U*

'Ömri bil Rıdvān ğanīmet her nefes
Çün gider gelmez yirine bir nefes

Ol kişi k'ister amān içind'ola
Mühr lāyıkdur dehān içind'ola

435 Yaraşur 'ömrünñ tutasın sen 'azīz
'İlm ile a'mālūñ idesin temīz

A 22a Ğāfil olma Ḳaḳ'dan iy merd-i Ḳudā
Ger dilerseñ bulasın Ḳaḳ'dan rızā

Ağlayacağ menzil oldu bu cihān
Zerre deñlü kimseye virmez amān

Mürveş hırş ile varma her yire
Cān kıulağına eger pendüm gire

Ḳolayunñda oynama hem-çün şabī
Olma nā-dān hem-çü şeyḳān-ı ğabī

440 Nefs-i emmāre seni hūr itmesün
'Ālem-i āḳerde maḳhūr itmesün

* Dārā'nın Vefatı ve Onun Öncü (Oğlu) Dārāb Şahın Tahta Çıkması.

- Töhmet olan yirlere varma şaşın
Hakk'a hizmet itmede arma şaşın
- Düşmenün nefsün dürür olma emîn
Her ne gels'andan gelür bilgil yaķın
- İtme nefsün merkebi fişk u hevā
Hakk ile olmaķ dilerseñ āşinā
- İy müsāfir menzilün dūr u dırāz
Zād-ı rāhuñ dem-be-dem itgil niyāz
- 445 Tırma Rıdvan yārdan endīşe kıl
Dilde Hakk'un zikrini hem pīşe kıl
- Toğru yola gitmegi fikr eylegil
Dilde Allāh ismini zikr eylegil
- A 22b Menzilüñdür çün Şırāt āhir senüñ
Kendü fi'lüñdür cezā zāhir senüñ
- Dört yanuñda yandı āteş key şaşın
'Ālem-i dünyādayiken bil yaķın
- Saht-ı rāhuñ bilmedüñ bāruñ girān
Key tedārük eyle kim eyler ziyān
- 450 Emr-i Hakk'dan taşra komağıl kadem
Eylemez şöñind'anuñ aşsı nedem
- Ger dilerseñ 'adl ola me'vā saña
Şefkat it lāyık degül ğavgā saña
- Bulasın hoş hūb ile Dārū's-selām
Yiyesin anda nice dürlü ta'am
- Haste[y]i şād eyleseñ şād olasın
Rūz-ı maḥşer ğamdan āzād olasın
- Ger tütarsañ pend-i Rıdvan'ı tamām
Bulasın 'ālemde rāḫat iy hümām
- 455 Bir du'āyla añasın ger beni
Aça bağlu işlerüñ dāyim Ğanī
- Feyleķūs'a didi Dārā iy hümām
Saña ta'yīn eyledüm her yıl tamām

- Altı biñ kırş-ı kamerden bî-küsür
Yidi biñ hem kırş-ı şemsi bî-küşür
- A 23a Gönderesin milk-i Yunan'dan yaña
Bâķisin şarf eylesin ħarcuña
Feyleķūs'uñ hem kıızın kâbin ile
Aldı Dārā mezheb ü âyîn ile
- 460 Bir zamān Dārā kıız il'oldı bile
Oldı Dārā'dan bes ol kıız ħāmile
Gitdi Dārā milkine āzād u şād
'İş idüp virdi cihāna kām u dād
Buldı baĥt-ı ferruĥ ile şāĥ-ı 'ac
Geldi aña yidi iķlîmden ħarac
Taĥt-ı şehden dūr ķonmıř ħürsiler
Pür-cevāhirden bezenmiş kürsiler
Birisinde oturur Faġfūr-ı Çîn
Her birinde şehryārān-ı zemîn
- 465 Ayaġ üzre ķarşuda ħuran ki var
Her birisi pehlevān-ı nāmdār
Eyler idi bilmeyüp söz ma'nisin
Dünyede şāĥib-ķırānlıķ da'visin
Bilmez idi kim bu dehr-i pür-ķahır
Kışıye şekker virür gāĥî zehir
Ġırra olmışdı yalancı devlete
Her nefes aldanur idi şavlete
- A 23b Dünyede bir kimse ķutarmadı cān
Ölüminden öñdin ölen buldı cān
- 470 Key şaķın urma tekebbür birle lāf
K'aĥlasa virmez 'abāsın şāl-ı bāf
Kıl ħazer bir demde ider rüzġār
Şad hezārān naķş-ı Mānî āşkār

461b Metinde "dād" kelimesinin imlası "دَاد" şeklindedir.

- Bu gurūr ile geçürdi sāl ü māh
Gıtdi āhir dünyeden Dārā-yı şāh
Çanı kimse tırmaz idi yüzine
Mürçe gelmezdi Çayşer gözine
Çuvvet-i bāzū vü zūr-ı pençesin
Aldı çekdürdi ecel işkencesin
- 475 Gıtdi Dārā geldi oğlı yirine
Yirine gelen de āhir yirine
Dirler idi adına Dārāb şāh
Tahta geçüp başına urdı külāh
On gün atası için yas tıtdı ol
Hātırına virmedi şādīye yol
On birinci gün urındı başa tād
Geldi ‘ālemden aña bād u ħarād
Resmidür çarĥuñ hemīşe ħān alur
Kime cān virür kiminden cān alur
- A 24a 480 Dünyenüñ yokdur şebātı bī-ķarār
Bir ĥayāl-i ĥāba beñzer her ne var
Gitmeyince sīneden ‘ucb u riyā
Cismüñe tolar mı nūr-ı Kibriyā
Çavl ü fi‘lün tā muvāfiķ olmaya
Naẓm ile nesrūñ muṭābıķ olmaya
Bes dimişlerdür dimekten işlemek
Arasında yol uzak çoķdur emek
Gitmegil sen de yoluñ uzağına
Çıl ü ķālün düşmegil tuzağına
- 485 Ger virürse saña bir dem taht u cāh
‘Āķıbet iltür seni tā ķa‘r-ı çāh
Hem-çünān dolābdur bu çarĥ-ı dūn
Geh ser-efrāz olur u geh ser-nigūn

485a Metinde "taht" kelimesin imlası بَحْتٌ şeklindedir.

- Bes göñül bu menzile bağlamağıl
Bu hevâyâ i'timād eylemegil
Her ki bu dünyâda a'mâ olısar
Âhıretde daħi a'mâ qalısar
Cân ile ger bir tefekkür idesin
Yıgdür andan biñ tezekkür idesin
- 490 Her ne isterse Hudâ'dan ħayr u ŧer
Fikrine göre bulur bî-ŧek beŧer
- A 24b Ğâfil olma himmet-i Rıdván'dan
Kıl ħazer bu gerdiŧ-i gerdândan
Pür-ħakâyıkdur sözün fehm eylegil
Pür-daķâyıkdur rumûzın añlağıl
Fażluñ ile aña luř eyle Na'im
Zenbine estağfiru'llāhe'l-'aẓim
'Adl iderseñ raħmetüñ çok yā Raħim
نَجْنَا يَا رَبَّنَا نَارَ الْجَحِيمِ*
- 495 Fi'l-i ŧumum aŧdı baŧdan yā İlāħ
Dergehüñden ğayrı bulmadum penāħ
Her ne kim oldıysa bendendür baña
ŧığınurven lā-cerem senden saña
Bende-i zārum bu yolda ben faķir
Gelmişem dergāhuña ħör u ħaķir
Çün Muħammed'dür bugün ħayrül-beŧer
Oldı cümle 'aleme nūr-ı baŧar
Pür-günāħ oldı bu Rıdván 'afv kıl
Ol Muħammed ħürmet'içün maħv kıl
- 500 Çeŧmine kıl ħāk-i rāhın tütüyā
Muŧafā nūryla vir cāna cilā

Dāstān-ı Vilādet-i İskender*

* 494b "Ey Rabbimiz, bizi cehennem ateŧinden kurtar."

* İskender'in Dünyaya Geliŧ Destanı.

- A 25a Şubh-dem bu çarh-ı mînâ nev-bahâr
Yiryüzine lâleler kıldı nişâr

Gülşen itdi lâlelerden ‘âlemi
Gül gibi güldürdi cân-ı âdemi

‘Andelîb-i hoş-nefes âvâzını
Nağme-i ‘uşşâka düzmiş sâzını

Viridi la‘le âşinâlık lebleri
Nergise hem rûşenâlık gözleri
- 505 Tağıdup âşâr-ı rahmet ‘âleme
Bâd-ı hoş-dem viridi zînet ‘âleme

Çanda varsañ verd ile reyhân idi
Nâle-i mürgân-ı hoş-elhân idi

Şanki mu‘cizdür dem-i bâd-ı nesîm
Kim deminden dirilür ‘azm-i remîm

Hem semenler küh olupdur isfidâc
Pür-şakâyık hoşkası la‘l ile zâc

Her libâs ile tonanmış bu çemen
Yiryüzi la‘l ü güher dürr-i ‘Aden
- 510 Lâleler la‘lin getürmüş sürmedân
Nergis anı gözedür zerdür dehân

Çurdi gül gülzâr içinde tahtını
‘Andelîbün bâda viridi rahtını
- A 25b Sûsenüñ Çîñî kabağın görüben
Zeyn ider sîmîn ayaklar nesteren

Lâlenüñ hûnı karışmış jâleye
Beñzemiş yâküte-i seyyâleye

Gizlenür gonca nazardan yolıdur
Kîsesi yâküt zerden tölıdur
- 515 ‘Andelîb okır seherde dâstân
Tâ ki handân ola verd-i büstân

501a Metinde "bahâr" kelimesinin imlası بهار şeklindedir.

- Eyleyüp āvāze ʔumrī ʔad hezār
Ḥamd ider kim yine geldi nev-bahār
- Z̤ikr ider dürrāc bu remzi ‘ayān
ʔana kim Rıd̤vān ider fikri hemān
- Nāl̤iʔinden bülbül̤üñ dime ne bāk
Gül gibi ‘āʔıklar eyler s̤ine ʔāk
- Bu ʔarabdan rak̤ʔ urur serv ü ʔenār
Cübbeler ʔāk eyler ezhār-ı bahār
- 520 Başını ʔaldı ʔanavber b̤i-ʔarār
Kıldı dest-efʔānlığı serv ü ʔenār
- Gördi kim ʔür̤ide oldu āb-ı s̤il
Bend ü zenc̤ir urdı ayagına bil
- Bülbül̤üñ ne ʔekdügin bildi seḫer
‘Ārızına güldi verdüñ āb-ı ter
- A 26a Bu bahār içre ki ʔaʔda gül biter
Kanğı dil kim ʔaʔmaya ʔaʔdan beter
- Günler içre Feylek̤üs āzād-dil
Büstān içre oturup ʔād-dil
- 525 Muṭrib̤e aydurdı kim dad alalum
İʔbu fān̤i ‘ömrden zād alalum
- Sāzını muṭrib̤ düzüp ol dem revān
Hem-çü bülbül̤ kıldı zār̤i vü fiğān
- Muṭrib̤-i ter-nağme hoş-āvāz idi
ʔemse-i gül z̤inet-i dem-sāz idi
- Lāle-i la‘l̤in ile bir büstān
Jāleler olmuş ʔemende zer-feʔān
- Hoş ʔadāyıla kıllur zār u fiğān
Kim anuñ ḫayrāmı olur ‘aql u cān
- 530 Feylek̤üs'üñ hūʔın almışdı ʔadā
Bir kiʔi geldi didi iy pādʔā
- Müjde olsun ʔapuña iy k̤ān-ı cūd
Gün gibi toğdı cihāna bir vücūd

- Haḡ saña bir oġul ihsān eyledi
‘Ālem-i cisme anı cān eyledi
- Çün beşāret buldı şāh-ı nāmver
Müjdegānī virdi çok çok sīm ü zer
- A 26b Ḳatına kıġırdı bir üstād-ı pīr
K'ol idi ‘ilm ü hūnerde bī-naẓīr
- 535 Didi tezyīn eyle bu şehri tamām
Memleket cümle ṭonansun ḡaṣṣ u ‘ām
- Zīnet idüp cennet-ābād eyledi
Feyleḡūs'uañ göñlini şād eyledi
- Hem mūneccim de getürdi şehryār
Aña da buyurdu māl-ı bī-şümār
- Ol mūneccim geldi uşurlāb ile
Ṭāli' in gördi ülül-elbāb ile
- Ṭāli' in gördi mūneccim bildiler
Yılduzın burc-ı şerefde buldılar
- 540 Kim yüzinde ṭoġdı envār-ı hüdā
Yılduzından lāmi' oldı her ziyā
- Bes didiler işbu şāh-ı nev-cüvān
Şarḡ u ġarbı ṭutısardur bī-gümān
- Heft iḡlīmi müsahḡar idiser
Kendüye ser-cümle çāker idiser
- Şarḡ u ġarbı ser-be-ser seyrān ide
‘Ālemüñ sulṭānların ḡayrān ide
- Cümle ‘ālem emrine fermān ola
Ḥükmünüñ altında ser-gerdān ola
- A 27a 545 Her kaçan kim urıla başına tāc
Cümle ḡānlardan ala bāc u ḡarāc
- Rüstem ü Daḡḡāk her şehler ki var
Āstānında olalar bendevār

544b Metinde imlası حُكْمُنُوكْ şeklinde olan kelime anlam gereġi "Ḥükmünüñ" olarak yazıldı.

- Feylekūs eyledi şükr-i Kirdgār
Ṭālī' in ṭutana kıldı zer nişār
- Çün müneccim şāha ḥālī söyledi
Şeh daḥi ḥandān olup toy eyledi
- Ṭoy idüp kırk elli gün ol nāmver
Baḥş ider her bir faḳīre genc ü zer
- 550 Meclisin kıldı müzeyyen şeh tamām
Zīnetine ḳaldı ḥayrān ḥāşş u 'ām
- Geldi Eflāṭūn ile Buḳrāṭ ḥakīm
Ḥikmet ehli her ki var bī-ters ü bīm
- Feylekūs'uñ ḥazretine geldiler
İsmine şāhuñ Sikender didiler
- 'Āḳıbet oldı cihān-gīr-i zamān
Şarḳ u ğarba ḥükmini kıldı revān
- Şarḳ ile ğarba ḳarn didi 'Arab
Her otuz yıla daḥi ḳılma 'aceb
- 555 Şarḳ u ğarbı ṭutduğı oldı sebeb
Aña Zū'l-ḳarneyn şāh oldı laḳab
- A 27b Bir rivāyetde daḥi budur sebeb
Çünki ṭoğdı anadan ol luṭf-ı Rab
- Bile ṭoğdı iki ğīsū hem-çü mār
Ṭal'at-i zībāsı üzre tār-mār
- Çün ḳarn ğīsūya daḥi dir 'Arab
Bu da Zū'l-ḳarneyn için oldı sebeb
- Buldılar bir dāye aña meh-cemāl
Ḥüb-şüret pāk-sīret ḥoş-ḥışāl
- 560 Serv-ḳadd ü lāle-ḥadd ü gül-beden
Dil-ber-i şīrīn-zebān gonca-dehen
- Altı yıl geçdi çü bu erkān ile
Dāye kıldı terbiyetler cān ile
- Yidisinden soñra şāh-ı nāmver
Vird'Aristū'ya kim ögrene hüner

- ‘İlmüñ aqsâmını ta‘lîm eyledi
Hikmetüñ aşlını tefhîm eyledi
Hikmetine Hâlık’uñ kıldı nazar
‘İlm-i Sübhânîden oldu bâ-haber
- 565 Hem riyâzet ‘ilminüñ hikmetlerin
Cümle ehl-i vâcibüñ kudretlerin
Hem muhîṭ-i merkezüñ seyrânını
Hem zamānuñ sür‘at-i devrânını
- A 28a Añladı fazl u belâgat hem kelām
Hem siyâset ‘ilmini bildi tamām
On bişine çünki yitdi şâh-zād
Hikmet esrârını tutdı cümle yād
‘İlm ile virdi Aristū'ya sebak
Ṭañ degül tutarsa Eflâṭün'a daḳ
- 570 Kılmıṣ idi ‘ilm-i ṭıbbı hoş beyân
Aña şâkird idi Buḳrâṭ-ı zamân
Çün on üç yaşına irdi şehryār
Esb-i tâzî istedi kıla şikār
Hem buyurdı hâzır idüñ her zamân
Nîze vü şemşîr ü tîr ile kemân
Ata binüp ‘azm-i meydân eyledi
Mâhı ṭop u çarḫı çevgân eyledi
Hep silâḫ oyunların kıldı tamām
İşlerin cümle begendi hâşş u ‘ām
- 575 Ger felekden tâ ki ata tîr kader
Oḳı hışmından kılurlardı hâzer
Her kemâlât içre bulmuşdı kemâl
‘Ālem olmuşdı yolında pây-mâl
- Ber-Āmeden-i İskender ber-Cüvânî***

* İskender'in Gençliğe Adım Atması.

- A 28b Çünki on biş yaşadı ol bahtyār
Atasına irdi emr-i Kirdgār
Feylekūs gördi ki bozılmış mizāc
Kendüye sūd eylemez hergiz ilāc
Da'vet idüp atına İskender'i
Didi nevbetdür saña şimden giri
- 580 Hālvēt itdi bir vaşiyet eyledi
Gözin öpdi luf ile çok söyledi
Didi benden soñra sensin pādşāh
Milk-i Rüm'ün şāhısın bī-iştibāh
Bizüm oldu işümüz nevbet senün
Bir nice gün bu yalan devlet senün
Yüzümüze güldi bizüm çar-ı dūn
Aldayısardur sizi de nice gün
Taht u tāc [u] milk ü aşr u baht u raht
almayısar saña da iy nīk-baht
- 585 Çün ölüm yiter naşīhat ābile
Nāşīhūñ pendi ne hācet 'āile
Sözlerini olma çün söyledi
Feylekūs'ün rūı pervāz eyledi
Vefāt-ı Feylekūs ve Zuhūr-ı İskender*
- A 29a 'Āleme İskender oldu pādşāh
Emrine rām oldu ser-cümle sipāh
Rāy-ı tedbīr ile tūtdı illeri
Kendüye ıldı müsahhar begleri
Görmemişlerdi çü Dārā[b]'dan vefā
ıldılar İskender'i hep mutedā
- 590 Cümlesi anuñla 'ahd eylediler
Her neyise sözleri söylediler

* Feylekūs'un Vefatı ve İskender'in Ortaya Çıkışı.

Ꞑamusı luşını řāhuñ gördiler
Baş koyup ayağına yüz sürdiler
Cümle Dārā[b]'dan müdārā keddiler
řāh-ı Zü'l-ķarneyn'e ķamu geldiler
Mu'teber olur 'ibādet luş ile
Pāydār olmaz olursa 'unf ile
Bir melik ķopdı Sikender pādřāh
Milk-i Rūm oldu anuñ'çün tařtgāh
595 şöyle nerm oldılar anuñ ĥükmine
Baş u cān terk eylediler emrine

Fi't-temşil*

'Aķl Arıřū nefis İskender yaķın
Cāha mađrūr olma çāhdur key řaķın
A 29b Nefse ger 'aķl ile bürhān idesin
'İlm ile aĥlāķ-ı merdān idesin
Her ne iş kim işleseñ ĥizmet ola
Vāridāt-ı Ķuds ile ĥürmet bula
Hem Sikender'veş olup ehl-i temīz
Ķuds milkinde ide Raĥmān 'azīz
600 Añlar iseñ bu rumūzuñ ĥaybını
Bilesin bu tāc u tařtuñ 'aybını
Fānidür 'ālem degüldür çün beķā
Ĥaķ durur bāķī kim olmaz ol fenā
Her kim itmez dünyede dīn ĥayretin
Ol çeker 'uķbīde anuñ miĥnetin
Her kim ide meřveret mecnūn ile
Hem-dem olur 'āķıbet maĥzūn ile
Cāhile cevher viren nā-dān durur
şanmağıl anı ki sen insān durur

* Temsil.

600b Metinde "tařtuñ" kelimesinin imlası بَـرَـتُـنْـكْ şeklindedir.

- 605 Her vücūduñ āhiri olur telef
Cāhil olan kişide olur ‘alef
Pend-i Rıdvān'ı eger işidesin
Dīn ü İmānı saña iş idesin
Zīre anuñ sözleridür hoş-delīl
Lā-cerem gūş itmeyen olur zelīl
- A 30a Eyledüm ben saña nice dürlü pend
Gūşvār eyler anı her ercümend
Kāmile ‘izzetler eyler bī-hisāb
Gūş tutma nākışa olmaz şavāb
- 610 Kimde olsa dāniş ü ‘aql-ı temīz
Rāy-ı kāmīl ehlini tutar ‘azīz
‘Āqilūñ söziyle kılursañ ‘amel
Bulmayasın beglik içinde hālel
Kim haṭāsuz iş gerek ola tamām
Ḳoma rāyuñda hālel sen iy hümām
- Cülūs-ı İskender ber-Taht-ı Pādşāhī***
- Söze gel muṭrib ser-āğāz eylegil
Sözünü her sāza dem-sāz eylegil
Bu kafesden ger hālāş ola rehūñ
‘Ālem-i eflāk ola menzilgehūñ
- 615 Çün Sikender milk-i Rūm'a oldı şāh
Şan şeref burcında toğdı mihr ü māh
Hūsn-i ṭāli‘ birle buldı çün revāc
Pür-cevāhirden düzetdi başa tāc
- E 68b Geldiler begler mübārek-bād için
Şāha sözler söylediler ad için
- A 30b Şehlerūñ geçmişlerin yād itdiler
Feylekūs'uñ rūhını şād itdiler

* İskender'in Padişahlık Tahtına Oturması.

618a Şehlerūñ : Şehlerin A.

- Pāyına yüzler sürüp her şehryār
Kıldılar dürlü cevāhirden nişār
- 620 Milk-i Rūm'a çün Sikender oldu şāh
Hidmete bil bağladı kamu sipāh
Çünkü Hāḡḡ erzān kıldı aña tāk
Ṭoyurup ḡalkı ḡomadı kimse aḡ
Şükr idüp dökdi ḡazāyin genc ü māl
Cümlesin bu yolda kıldı pāy-māl
Hep seḡāvet olmuş idi pīşesi
Memleket fikriyidi endīşesi
Her kim olmaḡ ister ise pādşāh
Sīm ü zer dökmek gerek çün ḡāk-i rāh
- 625 Şabr idüp kıldı tefekkür rāy ile
Kim 'adāvet eyleye Dārā[b] ile
'Āḡil oldur kim ola tedbīr ile
Ḥāṭırın rūşen kıla taḡdīr ile
Ġayret it tedbīr kıl her kārda
Bil ki bitmez verd-i ter her ḡārda
Bes hemān cem' eyledi 'āḡilleri
Ḳamu ḡikmet eyesi fāzılları
Kim bulardan şora dūnyā ḡālını
Ṭuya eflāk ü nūcūm aḡvālını
- A 31a 630 İşidüp hem kırḡ vezīrden nuşḡ u pend
Ṭutuban ol pendi ola sūd-mend
Her kim olursa cihānda kāmīl ol
'İlmiyile lā-būd olur 'āmīl ol
Her kim işitdiyse 'āḡil pendini
Görmeye pāyında ḡayret bendini

623a Hep seḡāvet olmuş idi : 'Adl ü iḡsān idi her dem E.

624. beyit A'da yoktur.

631a Her : Hem E.

632b pāyında : pā-bende A.

- Bes Aristū oturup Buḳrāt ile
Geldi Eflātūn daḫi Soḳrāt ile
- Didi bunlara Sikender iy hūmām
Pendūñuzle buldı bu ‘ālem niḫām
- 635 Gözlerini göñlümūñ pūr-nūr idūñ
Nuşhuñuzla cānumuz mesrūr idūñ
- Çarḫ işinden hem ḫaberdār eyleñüz
Cünbişinden ḫāletinden söyleñüz
- Aşlın eşyānuñ nedendür bildūñüz
‘Uḳdesin müşkillerin ḫal ḳıldıñuz
- Ḫāliyā göñlümde birḳaç nesne var
Ol sebebden olmamışdur dil-figār
- Evveli budur ki Ḫaḳḳ'ı söyleñüz
Bu su’ālüm cehd idüp ḫall eyleñüz
- 640 Bildüm anı Ḫaḳḳ'a vācibdür vüçüd
Cümle maḫlūḳāt ider aña sücüd
- A 31b Baña hem söyleñ ḫaḳīḳat nicedür
Evliyā içre ḫarīḳat nicedür
- Der-Cevāb-ı Aristū***
- Bes Aristū didi iy şāh-ı cihān
Ten dūrür ‘ālem ḫapuñdur aña cān
- Kimse Ḫaḳḳ'ıñ ‘ilmini fehm idemez
Biñ yararsa bir ḳılı vehm idemez
- Añlamaz ḫādiş nice olur ḳadīm
Nitekim bilmez müsāfirdeñ muḳīm
- Cevāb-ı Buḳrāt**
- 645 Didi Buḳrāt-ı ḫakīm iy pādşāh
Bunuñ aşlın bilmeye illā İlāh

637b müşkillerin : müşkillerūñ E.

* Aristo'nun Cevabı.

645b Bunuñ : Anuñ E.

Kimsene bilmez haqı̇kat ol bilür
Her ne kim halk itdiyise Haq bilür
Vahid ü Qahhār'dur Hayy u 'Alīm
Qādir ü Hallāq'dur Ferd ü Halīm

Cevāb-ı Eflātūn

A 32a Didi Eflātūn Haq'ın mānendi yok
Emrinūñ çün ü çirā vü çendi yok
İns ü cinni halk idüpdür bī-şümār
Kendüyi tā kim bileler aşkār
650 Çünki hayrāndur şıfātında 'uqūl
Zātınūñ idrākine ola mı yol

Cevāb-ı Sokrāt

E 69a Didi sonra böyle Sokrāt-ı hakīm
Bir dūrür Allāh Hallāq u 'Alīm
Cümle levhi üzre taḥrīr eyledi
Şüret-i insānı taṣvīr eyledi
Dāyimā Haqq'a tevekkül eylegil
Bātılı terk eyleyüp haq söylegil

Cevāb-ı Hızr 'Aleyhi's-selām

655 Hızr ayıtdı şāha ol dem iy hümām
Sözlerūñ taḥkīki budur bil tamām
Her ne var ise mürekkeḅ ger basīt
İşbu dünyā merkezinden tā muḥīt
Küllü a'rāz u cevāhir iy hakīm
Cümle ḥādīşdür hemān oldur Qādīm
Ser-be-ser evvel yaratdı 'ālemi
Āḥirinde halk idüpdür Ādem'i
A 32b Mādde vü medde ne ḥācetdür mişāl
Kim yaratdı dünye[y]i ol Zü'l-celāl

- udretinden oldu bu 'lem tamm
Fazlıyla buldı nazm u intizm
- 660 'lemi pinhn iken kıldı 'ayn
Bu sözüm takk dürür bellü beyn
Cümle 'lem mümkin ol vcib dürür
amu ey fni ol glib dürür
Bes gerekdür bilesin H varlıgn
Dai tadk eylesesin birliğin
ni' olmaya iki n bir dr[r]
İki Őanan belki b-tedbr dr[r]
dir  Hyy u Şamed'dr hem Kerm
Hlık u Ferd  Ead'dr hem Ram
- 665 Hem hafıyyta 'Alm oldur Bar
Cümle ey cnbiŐindendr Hbr
Evvel  hir amusı ol durur
Btn u zhir amusı ol durur
Emr ile gerdnı gerdn eyledi
Nr ile hrŐdi tbn eyledi
Rh-ı pk-i MuŐtafa'dan 'lemi
Hlk idüpdür cümle rh-ı demi
- A 33a udretiyle ol Kerm  ol adm
Kimini Őh eyledi kimin nedm
- 670 Cümlesi hdiŐ dürür anu adem
Hep vcd anun durur amu 'adem
Cn u dlden Hlık'ı eyle gvh
Yirde gökde bir dürür bilgil İlah
udretini Şöyle izhr eyledi
Her kişi tevde irr eyledi

660b takk dürür : takkdr E.

665a Bar : Hbr A.

669b kimin : kimi A.

670a hdiŐ dürür anu : hdiŐdr anudur E.

671b Yirde : Yir  E.

- Diñledi Hızır'ıñ kelâmın çünki şâh
Sözine taḥsînler itdi pādşâh
- Bu araya irdi çün Hızır'ıñ sözi
Ol arada nâ-bedîd oldı özi
- 675 Bildiler Hızır'ı nebîyidi yaḫîñ
Anlara ta'lim iden İslâm u dîn
- Cümlesi ḫâline taḥsîn itdiler
Vâlih olup âferînler kıldılar
- Didi İskender ki biz bildük 'ayân
Dîn-i İslâmı Hızır kıldı beyân
- Sözlerine eyledüm ben i'tikâd
Hem budur dünyâ vü 'uḫbîde murâd
- Dört vezîr sizensiz daḫi bir ḫanışuñ
Tâ ki aşlın ben de bilem dânişuñ
- A 33b 680 Dördüñüz yazuñ benüm'çün nice pend
Tâ olam ol nâmelerden sūd-mend
- Dördüñüzden ol kelâmı işidem
Dâyimâ anlara göre iş idem
- Her ki bu Rıdvan kelâmın güş ide
Şâh olup 'âlemde göñlin hoş ide
- Naşâyih-i Eflâtûn***
- Didi Eflâtûn ele alup kalem
Emr-i Ḥaḫ'dan ḫaşra ḫomağıl ḫadem
- Olma gâfil Ḥaḫ'dan iy merd-i Hudâ
Ger dilerseñ bulasın Ḥaḫ'dan rızâ
- 685 Devlet isterseñ cihânda pâydar
Her işüñden şâkir olsun Kirdgâr

675b İslâm u : İslâm-ı A.

682. beyit E'de yoktur.

* Eflâtûn'un Nasihatleri.

683b ḫaşra ḫomağıl : ḫomağıl ḫaşra E.

685b işüñden : işüñde A.

- Ni'met-i Hâk şükriyle dâyim ol
Rûz u şeb hem zikriyle kâyim ol
- Bir nefes ol kim Hâk'ı zikr eylemez
Yoklığı yigdür anı fikr eylemez
- Her kim olmaz ise şâkir ni'mete
Tuş olur dâyim 'azâb-ı mihnete
- Pâdşâh halk içre ger handân ola
Heybeti bî-şekk anuñ noqşân ola
- A 34a 690 Şoĥbetinde olmaya dūn u faķır
Şehler ile çūn degūl hem-tā ĥaķır
- Hem sa'âdet bulmaĥı endīşe kıl
Birligi fikrini zikr ü pīşe kıl
- Kendūñe ĥūb işi terĥīb eylegil
Cümle aĥlâķuñda tehzīb eylegil
- Nefsūñe ĥilm ile şabrı 'âdet it
Hem ĥayâyıla sehāyı şan'at it
- Göñlüñi eyle ĥayâdan şâdmân
Kim ĥayâ imândan olur bî-gümân*
- 695 Ger dilerseñ bulmaya zâtuñ fenâ
'İlme cehd it bulasın tā kim beķâ
- Ger dilerseñ olmaya sende mercec
Şabr kıl *الصبر مفتاح الفرج*
- Nefsūñi dūr it ĥazâbdan ol ĥalīm
Çūn Hâk'uñ merĥūbıdur ķalb-i selīm
- Yüz şuyı olur sehāvetden ziyâd
Olmaya hergiz baĥlūñ göñli şâd

686a Ni'met-i Hâk : Ni'met iste A.

687. beyit E'de yoktur.

689a ger : kim E.

690b ĥaķır : faķır A.

694. ve 695. beyitler E'de yer deĥiştirmiştir.

* 694b "Hayâ imandandır." (Kuzât, 2005: 87).

696a mercec : ĥarac A.

* 696b "Sabır, güçlükten ve sıkıntıdan kurtuluşun anahtarıdır." (Yılmaz 2008: II/765).

- Ger vefā bulmaḡ dilerseñ baḡşıṣ it
Hem şafālar sürmege lāyık iş it
- 700 Söyleme merdāna karşı hem dūrüg
Tā yüzüñden gitmeye hergiz fūrüg
- A 34b Ger seḡāvet pendini gūş idesin
Artura yüzüñ şuyın cūş idesin
- E 69b Rāzuñı düşmenlerüñden gizlegil
Dōstuñdan sırruñı hem şaḡlaḡıl
- Ger dilerseñ bula cānuñ rāḡatı
Gōñlüñe ḡūy eyle raḡm u şefḡati
- Çün kıla sulṡān keremler leşkere
Şāh için cān baş uralar eşkere
- 705 Ger zafer bulsañ 'adūña ir ü geḡ
Anı 'afv eyle şuçından cümle geḡ
- Ḥavf idüp Allāh'dan tevḡīdin it
Her nefes ta'zīm ile temcīdin it
- Raḡmetinden ḡalkı nevmīd eyleme
Ye's ile āfāḡı tebrīd eyleme
- Bu cihānuñ kāmili tiryākdur
Zehri dehrüñ cāhil-i bī-bākdur
- Şabr u ḡilme dimegil bāṡıl durur
Buḡz u kīne zehrveş ḡātil dūrür
- 710 Kāmilin diyen degül ehl-i ḡired
Özüni nā-dān bilendür pür-ḡired
- Zenler ile şoḡbet itme key şaḡın
Rāzuñı anlara dimekden şaḡın
- A 35a Mey içüp her demde dime budur iş
Ger sa'ādet isteseñ men'e dūrış
- Bādeye el urma kim milki yıḡar
'Ālemi nār-ı saḡar gibi yıḡar

701b cūş: ḡoş E.

709a dimegil : dime kim E.

- Kimsene bulmadı zevkından şeref
Anca şehler oldılar andan telef
- 715 Ğıll u ğışdan gönlüni pāk eylegil
Menzilüñ bālā-yı eflāk eylegil
Şehvetine nefsiñüñ olma esīr
Nefsine uyan olur hūr u haķır
Hüsni-i hulķ ile fakīre kıl nazār
Yıgdür andan kim viresin sīm ü zer
Şāh olanlara gerekdür 'adl ü dād
Tā ki 'ālem 'adliyile ola şād
Ger iderse fikr-i zulmi pādşāh
Aşşı kılmaz şāha ol hayl-i sipāh
- 720 Kudretüñ yitdükce vırme kām-ı nefsi
Düşmeyesin tā ki sen der-dām-ı nefsi
Bağlama dünyāya dil dünyā-yı dün
Pāydār olmaz ider mekr ü füsün
Gönlüni eyle hıyānetden ırağ
Toğrular bulur bu dünyāda ferāğ
- A 35b 'Işk ile her kim ki bende olmadı
Mürde qaldı cānı zinde olmadı
Kimde kim yoqdur qanā'atden nişān
Şeh degüldür n'ola tutdıysa cihān
- Naşāyih-i Aristū**
- 725 Çün tamām itdi Felāṭün nāme[y]i
Destine aldı Aristū hāme[y]i
Didi kim iy şehryār-ı nīk-baḥt
Kim saña erzāndur bu tāk u taḥt
Nīk-nām olmağ dilersenñ baḥt ile
Ğırra olma devlete bu taḥt ile

- Ger dilerseñ zindegānī ḥalḫ ile
Nefsi tezyīn eyle ḥüsn-i ḥulḫ ile
Budur evvel dāyimā dād idesin
Milk ü dīn'anuñla ābād idesin
- 730 'Aql ile dāyim ḥaberdār olasin
Nefse düşmen rūḥuña yār olasin
Loḫmalardan yiyesin dāyim ḥelāl
Yimeyesin tā ṭoyınca bī-ḥelāl
Hırşı terk idüp ḳanā'at ehli ol
Ol ma'āş ile kerāmet ehli ol
- A 36a Kibri ḳoyup hem tevāzu' pīşe ḳıl
Nā-tüvānlıḳdan müdām endīşe ḳıl
'Unf idüp gönülleri ürkütmegil
Yoldan azup egri yola gitmegil
- 735 Hem-nişīn olḡıl hemīşe yār ile
Hem-dem olma key şaḳın aḡyār ile
'Āḳıl oldur ādemüñ ḥālin bile
Sīretin añlaya ef'ālin bile
Eyleyesin hem maḥalline kerem
Devletüñe gelmeye tā kim nedem
Ḳıl 'atālar irkege hem dişiye
Manşıbı ḳadrince vir her kişiyeye
Kāmile ḥayf idüp ednā virmegil
Cāhile a'lā virüp zūlm itmegil
- 740 Az işe kāmīl kişī itmez nazar
Cāhil ulu işlere bulmaz zafer
Meşveret itme şaḳın nā-dān ile
Ḥadden aşurma işi oran ile
Her ki ṭoḡru pendi itmedi ḳabūl
Ol 'inād ilen olur āḫir melūl

- Uyma nā-dān sözine İblīs'dür
Hak degüldür sözleri telbīsdür
- A 36b Emr-i Hak'dur çün bilürsin *kün fe-kān*
Altı günde cümle şey' oldı 'ayān
- 745 Bes gerek şāhā te'ennī kılasın
Hem te'emmülle her işi bilesin
Meşveretsüz çünki iş olmaz temīz
Rāy-ı kāmīl ehlini tut sen 'azīz
Pādşāhā 'aqluñ oldıysa tamām
Nerm ü şīrīn söylegil halka kelām
Zīnet-i dünyāya meftūn olmağıl
Kalbdur mekr ile mağbūn olmağıl
Nefs-i düşmenden şu kim kılmaz hāzer
'Ākıbet andan görür renc ü zarar
- 750 Dōst ortasında mesrūr ol bugün
Düşmenüñden şaķınup dūr ol bugün
- E 70a Dünyenüñ renginde olmadı şafā
Bulmadı andan kimesne hem vefā
Mihrine aldanma anuñ nā-gehān
Bī-vefādur olma ardınca revān
Virdügi mālını bil kim mārdu
Nūr şanma şu'lesini nārdu
Dōsta virmeklik içündür bu māl
Düşmeni hem kıлмаğ için pāy-māl
- A 37a 755 Her ki halka luḫ u baḫşıḫ eyleye
Her günāhın Hak anuñ bağışlaya
Düşmene ḫilm ü müdārā eylegil
Furşatın bulınca sözüñ söylegil

744b cümle şey : cümlesi A.

756b sözüñ : şīrīn E.

- Düşmenüñi çünki gâfil kılasın
Furşatın ola ki bir gün bulasın
Kim zenân ile çoğ ide şöhbeti
Ol kişinüñ gide şeksüz heybeti
‘Avrete uyan kişiler er degül
Sözlerini işiden server degül
- 760 Kıldı zen aşüfte Âdem bahtını
Hem zen aldurdı Süleymân tahtını
‘Avret idi Yūsuf’ı çāha koyan
‘Avret idi Dāvud’ı nālān kılan
Bī-edeb kişiyle oturmaz lebīb
Bī-sa‘ādetdür edebsüz bī-naşīb
Eyleme hırş ehlini hergiz emīn
Rāzuñı mey-ḥ̄āra dime key şaḡın
Âdem’i hırş itdi ḥāyin bī-gümān
Sırrını bu sözlerüñ fehm it ‘ayān
- 765 Ger şenī’ olmaya dirseñ fi‘lüñi
Nefsüñe uydurma hergiz ḡavlüñi
- A 37b Kendüñe bī-gāne hem-dem eyleme
Māluña her şaḡsı maḥrüm eyleme
Rāzuñı her ferde peydā eyleme
İbn-i vaḡt ol fikr-i ferdā eyleme
Allah emrin cān ile tūtmaḡ gerek
Zehr-i ḡahrı Ḥaḡḡ için yutmaḡ gerek
Çün emānet yükini itdüñ ḡabül
Varını çekmekden olma hīç melül
- Naşāyih-i Buḡrāḡ**
- 770 Çün Aristū ḡavli oldı ḡüt-ı rūḡ
Nevbetiyle irdi Buḡrāḡ’a fütūḡ

762a oturmaz : oturma A.

766b maḥrüm : āḡāh A.

- Didi kim iy hüsrev-i 'ālī-maḳām
Kim cihān buldı vüçüduñdan nizām
- Ger dilerseñ ola bākī devletüñ
Dāyimā şarf eyle 'adle himmetüñ
- Kimde kim 'aql ola hem dāniş temīz
İşidüp pendüm benüm olur 'azīz
- Şāh olanlar nā-sezā kār itmeye
Nā-sezā kār işleyen şāh olmaya
- 775 ̇udretüñ yitdükce elüñ aça gör
Dirhem ü dīnārı dāyim şaça gör
- A 38a Olasın 'ālemde şāh-ı rūzgār
Bulasın iki cihānda i'tibār
- İster iseñ k'ola milküñ pāydār
Nefsüñe zūlm itmeg'itme ihtiyār
- Her sitemden milküñi pāk eylegil
'Adle cehd it yirüñ eflāk eylegil
- Dünye işi 'adl ile tıtdı nizām
Cümle 'ālem 'adl ile oldı tamām
- 780 Tā bulasın her sa'ādetden haber
Hāḳ ḳatında olasın key mu'teber
- Her fenāda göresin 'ayn-ı beḳā
Olasın Hāḳḳ ile anda āşinā
- Va'de ḳılsañ eyleme hergiz hilāf
Zikr-i Hāḳḳ'ı söyle ayruḳ urma lāf
- Hūlf-i va'd'itse ḳişi erlik degül
Lāf urursa resm-i serverlik degül
- Sen gereksin 'ārif iseñ Hāḳ-şinās
'Ārif olmayan degüldür cins-i nās

772a ola : k'ola E.

773b işidüp : işidür A.

776a Olasın : K'olasın E.

- 785 K̄alb-i 'ārif ma'den-i mihr ü vefā
 'Ārifūñ işi kamu şıdķ u şafā

 Şāh olam diyen kişi hoş-hū gerek
 Gül bigi 'ālemde ḥandān-rū gerek
- A 38b Ḥār içinde çünki ḥandān oldu gül
 Her şükūfe milkine ḥān oldu gül

 'Ārifūñ katında dünyā hīçdür
 Hem degüldür rāst dünyā pīçdür

 Ḥükm iden kişi cihāna ser-be-ser
 Nesn'alup gitmez cihāndan bī-ḥaber
- 790 Müfsidūñ ḳadrini eyleme 'azīz
 Müfsidi muşliḥden eyle hem temīz

 Müfside budur 'alāmet iy hümām
 Söyleye yalan yiye māl-i ḥarām

 Biri budur kim ṭahāretsüz olur
 Bī-keremdür çün kerāmetsüz olur

 Ġamz ider kāmilleri noķşān ile
 Tevbe ḳılmaz dāyimā 'işyān ile

 Pādşāhā ḳaçma kāmilden şaḳın
 Ḥaḳķ'ı tā kim bilesin 'ilme'l-yaḳīn
- 795 Şehd ile pür olmaya ney būriyā
 Cehd ile ḥar-mühre hem dürr olmaya

 Ma'nide mālūñ saña düşmen dūrür
 Añlar iseñ bu sözüml rüşen dūrür

 Ehl-i buḥlūñ işini telbīs bil
 Hem-dem aña dāyimā İblīs bil
- A 39a Görmeye cennet yüzini hīç baḥīl
 İçmeye bir dem şarāb-ı selsebīl

 Ḥaḳķ'ūñ adı cānuña mūnis gerek
 Göñül andan ḡayrıdan müflis gerek

789a cihāna : gerek A.

795a Şehd : Bal E.

- E 70b 800 Bir nefes Hâk'dan ki gâfil olasın
Sizmezem seni ki 'âkil olasın
'Âdil olan fevķ-i 'illiyî ola
Meskeni zâlimlerüñ siccîn ola
Her ki 'adl ile imâret eyleye
Milk-i dârını 'imâret eyleye
Çünkü çübânlıkda 'adl itdi Kelîm
Lâ-cerem virdi nübüvvet ol Kerîm
'Adl iderdi çün Süleymân-ı zamân
Hükmine râm oldu lâ-büdd ins ü cân
- 805 Zikri hâşşü'l-hâşş eyle cân ile
Söyle sırrı bî-riyâ pinhân ile
Zikre ta'zîm itmeyen mü'min degül
Bî-gümân îmânına mûķın degül
'Âleme zulm itdi Dahhâk-ı pelîd
Gerdeninde oldu ef'îler bedîd
Çün sitemden itmedi Nemrüd bâk
Kıldı yarım peşseyile Hâk helâk
- A 39b Hırş-ı emmâre seni hõr itmesün
'Âlem-i âherde maķhûr itmesün
- 810 Hırşdur sulţânlaruñ tahtın yıķan
Odlara urup ķamu raķtın yaķan
Baķma yañlıķ kâmil insân olana
Âşinâlık virme hayvân olana
Tõhmet olacaķ yire varma şaķın
Hizmetinden Hâlîķ'üñ ırma şaķın
Ėâlib ola çünkü insâna Ėazab
İşleri olsa haķâ olmaz 'aceb

807a 'Âleme : 'Âlime A.

809a emmâre : seyyâre E.

813b İşleri : Anlara A.

- Nefsüñ ile dem-be-dem eyle cihād
Kılma bu mekkāra hergiz i'timād
- 815 Nefsüñe vir terbiyet birle edeb
İtmeye az işde tā kim çok ğazab
Hakḳ'a ihlāş ile istiġfār kıl
Dilde Ğaffār ismini tekrār kıl
Milküñ olmaya dir iseñ mefsede
Rāzuñı söyleme hergiz müfside
Milküñe şaḳın ki müfsid mārdu
'Āleme zehrin şaḳar murdārdur
Dünyede yahşı dilerseñ yāduñı
Müfside hem-dem didürme aduñı
- 820 Emr-i Hakḳ'dan ḳomaġıl taşra ḳadem
Eylemez soñra saña aşşı nedem
- A 40a Ger dilerseñ 'Adn ola me'vā saña
Şefḳat it lāyık degül ğavgā saña
Haste[y]i şād eyleseñ şād olasın
Hem daḫi maḫşerde āzād olasın
Olma nā-dān ma'rifet taḫşil it
Her zamān seyrüñde toġru yola git
- Naşāyiḫ-i Sokrāt**
Çün kelāmın ḳıldı Buḳrāt ihtimām
Söyleyelüm ḳavl-i Sokrāt'ı tamām
- 825 Böyle didi kim eyā şāh-ı cihān
Görmeyesin milk ü taḫtuñdan ziyān
Ger dilerseñ bulmaya milküñ fesād
Müfsidüñ ḳavline itme i'timād
İşidüp müfsid sözün Efrāsiyāb
Rüstem'üñ iḳlīmını ḳıldı ḫarāb

817a Milküñ olmaya dir iseñ : Milküñi olmaya dirseñ E.

817b hergiz : kāfir A.

818. beyit A'da yoktur.

- Ḥāsidi her kim ki merdūd eylemez
Raġbet itme sen aña sūd eylemez
- Uydı nā-dān sözine İsfendiyār
Gör ne oldı kendüye encām-ı kār
- 830 Şaķın eblehden emānet ummaġıl
Mest ü mecnūndan diyānet ummaġıl
- A 40b Key ḥazer kıl zenden ummaġıl vefā
Sāde-dillerden ıraġ olmaz ḥaṭā
- Çünkü zen bī-‘aql u bed-girdārdur
Bunlaruñ sözine uyan ḥ‘ārdur
- Kāvus uydı çünkü ol zen sözine
‘Āķıbet yandı Siyāvuş sūzına
- Her kişiyi saña toġru şanmaġıl
Yār u cānumdur diyüp inanmaġıl
- 835 Yıkılır zūlm ile çün her memleket
Az olur zūlm ile bilgil saltanat
- ‘Aql u dīn perhīz ile kāmil olur
Ni‘mete şükr eyleseñ şāmil olur
- Ger dilerseñ kim riyāset idesin
Müfside lā-būd siyāset idesin
- Memleket olur siyāsetle tamām
Bī-siyāset memleket tutmaz niżām
- Hem siyāset yirine luṭf itmegil
Zehre lāyık yire tiryāk urmaġıl
- 840 Ḥār-püşti gördiler saḥt u dürüş
Aña söz söylenmedi nerm ü dürüş
- Gördiler şemmürı germ ü nermdür
Çanına her kişi lā-būd germdür
- A 41a ‘Akl ile her kişi bulmuşdur kemāl
‘Aklı olmayand'olur dāyim zevāl
- Şükr-i ni‘met ni‘meti eyler mezīd
Münkir iseñ n'ola çok kavm-i Yezīd

- Şâkir olan behre-mend olur müdâm
Olmayanda 'aql u 'ilm olmaz niẓâm
- 845 İtme nâ-dân ile bir dem meşveret
Bulmağ isterseñ Hudâ'dan mağfiret
Ger dilerseñ kim işüñ olmaya pest
Olmağıl nâ-dân gibi şehvet-perest
Şehvetin başan firiştedür yakîn
Şehvete uyandur İblîs-i la'în
Gel hâzer kıl eyleme dâyim 'inâd
Tâ ki 'afv ide seni Rabbül-'ibâd
- E 71a Key şağın var yoğ yire kan eyleme
Dînüñüñ kaşrını vîrân eyleme
- 850 Sen anı fikr itme kıala yanuña
'Âkıbet dâğ olısardur cânuña
El uzatma mâl-ı eytâma şağın
Hem dağı nâ-mağreme olma yağın
Emr-i Hağ'dan yüz çevürme iy cüvân
Eyle tã'at dem-be-dem Hağğ'a nihân
- A 41b Ölmüş iken fitne[y]i uyarmağıl
Kimseye hergiz 'adâvet itmegil
Çünkü çoğdur bir 'adū biñ dōstdan
Az olur yüz biñ olursa dōstdan
- 855 Olmasun dirseñ saña işm ü cünâğ
Fi'lüñi lehv eyleme kavlüñ mizâğ
Bil şikâyetsüz olur şabr-ı cemîl
Sevdüğünden az şikâyet eylegil
Fağr ile *fâğr* eyle 'âr itme şağın*
Fağra fâğrüm didi şâh-ı mürselîn

850b 'Âkıbet dâğ olısardur : Kılıslarlardur cefâlar A.

854b biñ : ger E.

* 857a/b "Fakirlik övüncümdür, onunla iftihar ederim." (Aclûnî, 1351: II/87) hadisinden iktibas.

- Nefs-i zālîmden kaçarsañ iy başîr
Çalmayasın tâ ebed hûr u haķîr
Kim ki dāyim fişķ ile 'işyān ide
Kend'eliyle rızķını nokşān ide
- 860 Var iken Rıdvān elüñde Kevşer'üñ
Mekrine aldanma iñen aķterüñ
Sen gedādan pāre-i nān isteme
Faķr virür cānuña cān isteme
Key hazer kııl şaķın üfürme çerāğ
Büyüyla bil ki hûb olmaz demāğ
Cāme üstüñde iken dikme şaķın
Fitne toħmın 'āleme ekme şaķın
- A 42a Diñle mü'min bendeden bir dāstān
Key şaķın oturmağıl der-āstān
- 865 Menzilüñ ol dem ki teng ü tar ola
Saña ol yirde 'aceb kim yār ola
Gicede āyīneye baķma şaķın
Kendözüñi odlara yaķma şaķın
Şehryārā yaluñuz itme sefer
Yoluñ olmışdur senüñ 'ayn-ı haķar
Her kim isterse hidāyet bula ol
Hem 'uķūbetden selāmet ola ol
Nefs-i şūma ide dāyim gūş-māl
Olmaya tâ kim vücūdından dālāl
- 870 Her ki nefsi tevseni rām eyledi
Kendüyi 'ālemde hoş-nām eyledi
Dōstuñ itme ziyāde ser-firāz
İtmeye tâ kim saña āğāz-ı nāz
Merdüm-āzārı Hudā sevmez yaķīn
Bu hışālüñ ehli olmaz ehl-i dīn

- Ol kişi kim merdüm-âzâr olısar
Âhıretde meskeni nâr olısar
Kıl tevâzu' lîkin itme ol kadar
Heybetüñe gelmeye andan zarar
- A 42b 875 Bir kişi haqqında ğıybet söyleme
Yüzine karşı mezemmet söyleme
Şol işe kim Hağ didi aña harâm
Dür olanlar andan olur nîk-nâm
Her kim ola bî-edeb beyne'r-ricâl
Âb-ı rüyın dökiserdür bî-mecâl
Ger sebüksâr olasın iy nîk-hû
Bî-tevaqquf dökisersin âb-ı rû
Takrîr-i 'Arz-ı Naşihat-i Hükemâ*
Sözlerüm işit 'inâyet bulasın
Hem bidâyetde nihâyet bulasın
- 880 Key şağın aldanma nefis İblîs'ine
Çün seni mağrûr ider telbîsine
Kodılar elden vezîrler hâme[y]i
Şundılar İskender'e dört nâme[y]i
Okıyup gördi ki pür-hikmet dürür
Cisme devlet câna pür-rağmet dürür
Kıldı ol dört nâme[y]i çün ihtiyâr
Cümle hâşş u 'amma oldı bahtiyâr
Oldı ol pend ile qalbi pür-huşû'
Her işe ol pend ile kıldı şürû'
- A 43a 885 Ol sebebden devleti oldı ziyâd
İşidenler kıldı aña inqiyâd
Devleti günden güne efzûn olur
Güş idenler vâlih ü mecnûn olur

875b mezemmet : mezellet A.

* Hakimlerin Yazdıkları Nasihatleri Sunmaları.

Zulm-i Dārā[b]'dan kaçanlar bî-şümār
Şehlerinden güç görenler ne ki var

Yüz çevürüp cümle şāha geldiler
‘Ahd ü peymānı bunuñla kıldılar

Görmüş idi şāhı Mısr’uñ her zamān
Şāh Dārā[b]'dan meger kim çok ziyān

890 Ol dañi şāh ile peymān eyledi
Kendüyi kul anı sulţān eyledi
Oldı İskender çü şāh-ı mu‘teber
Oldı ‘ālemde her işden bā-ñaber

Der-Temşil ve Hāttime-i Dāstān*

Gine bir destān rivāyet eyledüm
Remz ile nazm-ı hikāyet eyledüm

İy ma‘ānī gülşeninüñ bülbüli
Luţf ile şerħ eyle evşāf-ı güli

Bir naşāyiħ pür-mevā‘iz söylegil
Sözlerüñ merdāne taqrīr eylegil

A 43b 895 Var ise zātuñda fikr ü i‘tibār
Sözümü diñle sözüñ kıl ihtişār
Vā‘iz olan ĥod sözün tutmaz tamām
Sen de vā‘iz gibi olma iy hümām
Pür-ħaķīķatdür sözüm şanma mecāz
Keşf ider ‘āşıqlara biñ dürlü rāz

E 71b Gerçi kim ‘ālemde destān bî-şümār
Kimi *Bostān* kim *Gülistān* kimi *Ĥār**

889a her : bu A.

* Temsil ve Destanın Sonu.

* 898b *Bostān* ve *Gülistān*, İranlı şair Sa’di-i Şirazi’ye (öl. 1292) ait iki önemli eserdir. İranlı akademisyen ve koleksiyoncu Ali Asker Cihangiri, ulaştığı bir nüshadan hareketle müellifin *Hāristān* adlı başka bir eserinin daha olduğunu, fakat zamanın yöneticilerini hicveden içeriği nedeniyle eserin bizzat müellif tarafından hayatı boyunca gizli tutulduğunu ileri sürmektedir. Ancak Sa’di üzerine çalışan araştırmacıların çoğunluğu *Hāristān*’ın Sa’di’ye ait olduğu fikrine katılmamaktadırlar (www.dunyabizim.com).

- Lîki vardur her dırahtuñ yimişi
Lezzetin dadan bilür ol yimişi
- 900 Baħr-ı 'irfānda şular kim yüzdiler
Silk-i ma'nīde güherler dizdiler
Şüretüñ tertībin evvel itdiler
Şoñra taħķīk-i ma'ānī kıldılar
Çünki şüretdür ma'āniye nişān
Oldı taħķīke bahāne ol hümām
İ'tibārı oldı çünkim bu cihān
Yādgāruñ söz қalur dilde hemān
Ol kişiye öldi diyen yañılur
Oқınur sözi vü ismi añılur
- 905 Zıkr olınsa olınur ħayr ile yād
Raħmet ile hem revān-ı pāk [ü] şād
- A 44a Ger baña tođru tatarsañ gūş-ı cān
Saña remzüñ toğrusın kılam beyān
Şevķ idüp aşĥāb-ı 'ibret sözine
İdeler nīsān-ı raħmet sözine
Ĥiss-i bāñın içre ħiss-i müşterek
Anı Zül-ķarneyn'e beñzetmek gerek
Cümle maħsūsātı bilen ol durur
Her birine ħükm kılan ol durur
- 910 Her ħavāssuñ ħākimi ulusıdur
Bāķisi mecmū'muñ cāsūsıdur
Ĥükm ider mecmū'ısına her nefes
Pādşehdür ol қalanı çün 'ases
Oldı Eflāñun ħayāle çün şebīh
Vehmiye beñzer Aristü dir nebīh

899a her : bu A.

901-907. beyitler arası E'de yoktur.

908a Ĥiss-i : Ĥüsni A.

- Çuvvet-i fikriyye çün Bukrâ'tdur
Çuvvet-i hıfzıyye çün Sokrâ'tdur
Oldı tenzîl-i Hudâ Hızr-ı cemîl
Sözleri cân çeşmine nür-ı delîl
- 915 Hakk'ı bildi çünki hiss-i müşterek
Levh-i dilde sözlerin yazmak gerek
Oldı bu sözden vehimler süz-nâk
Kıldılar ol hayret ile sîne-çâk
- A 44b Bu gam u teşvîş içinde bu hayâl
Nicesi eyleye idrâk-i cemâl
Bunca mahsûs u havâss-ı bâ-kemâl
Cümlesi fânî vü bâkî Zü'l-celâl
Çudret ile ol dürütdi 'âlemi
Hikmet ile ol yaratdı Âdem'i
- 920 Evvel ü hem âhir oldur bî-gümân
Bâ'tın u hem zâhir oldur bî-nişân
Kendü zâtın ol bilür Ma'bûd'dur
Hayy u dâyim kâyim ü maşşûddur
Oldı *hablu'llâh* çün *Kur'ân* saña
Her işünde i'tişâm eyle aña
Hikmet esrârını Rıdvân kıldı nüş
Eyledi deryâ gibi cüş u hurüş
Didi ger bu sözlerüm dinleyesiz
Hikmet esrârını fehm eyleyesiz
- 925 Dîn içinde olasın dâyim mu'tâ'
Hem hidâyet nûrıyla pür-şu'â'

Ma'tla'-ı Dâstân

İşit imdi gine seyyâhân-ı 'ışk
Cem' oluban tûtdılar çevgân-ı 'ışk

920b oldur : oldı A.

923a esrârını Rıdvân : esrârın Hayâtî E.

924a dinleyesiz : anlayasız A.

- A 45a Ol cüvânlar elde çevgân tıtdılar
Çarh-ı pîri lâ-cerem top itdiler
Kimdür evvel didiler Ma'bûd-ı halk
Hem bu gelmekden nedür maqşûd-ı halk
Hem bu yük çekmek nihâyet bula mı
Menzilüñ kaţ'ına gâyet ola mı
- 930 Arzı şâbit çarhı gerdân kim kıılır
Mıhr ü mâhı böyle rahşân kim kıılır
Nüh fekle heft seyyâre nedür
Devr iden dâyim bu devvâre nedür
Cânuma geçmişdi bu hayret tamâm
Geldi kudretten nidâyıla selâm
Kim kâmusı ol şehûñ hayrânıdır
Yir ü gök mecmû'ı ser-gerdânıdır
Görmesine kâmusı fâlib dırür
Hâzretine cümlesi râğıb durur
- 935 Ger olursañ şıdk ile şâbit-kâdem
Olasın 'âlemde şâh-ı muhterem
Hem-demüñ çünkim senüñ ihlâş ola
Münisüñ dildâr-ı hâşşü'l-hâşş ola
Görine saña zi-mâhî tâbe-mâh
Kâlbüñe hem fetğ ola genc-i İlâh
- A 45b Kâлма gerdün naqşına k'oldur hayâl
Bendini açmak anuñ fikr-i muhâl
Bulmağa sa'y it bu yolda reh-beri
Şanmağıl bu naqş-ı çarhı ser-serî
- 940 Ger bilürseñ kim nedür bunca şuver
Her biri bir ma'niden virür haber
'Ayn-ı cân ile nazâr kııl belki nür
Çeşmüñe dâyim yakındur dime dür

928a Kimdür evvel didiler : Didiler ol kim dırür A.

931a fekle : fekleler A.

- İhtiyārī şanmağıl iy bahtiyār
Bil ki bu gerdiş dūrür bī-ihtiyār
Söz öküş Haḫ'dan hidāyet kıl taleb
Çün za'if olduñ 'ināyet kıl taleb
Gerçi 'aczümden ayağda ḫalmışam
Luḫfuñı gördükde küstāḫ olmışam
- 945 Bendeye cān viricek eyle vefā
Cennet-i 'Adn içre hem göster liḫā
Zikrūñ ile gönümüz pür-nūr kıl
Fikrūñ ile cānumuz mesrūr kıl
Yā İlahī ḫācetüm eyle revā
Luḫf ile cān derdine eyle devā
Eyledi Rıdḫvān ḫadīşin cūybār
Sözleri anuñ'çün oldı ābdār
- A 46a Çün ma'ānī cāmını nūş eyledi
Lā-cerem deryā gibi cūş eyledi
- Dāstān-ı İskender ve İzhār-ı 'Adāvet bā-Dārāb***
- 950 Çün Sikender oldı milk-i Rūm'a şāh
Gice gündüz derd ile eylerdi āh
Rūz u şeb Dārā[b] idi zikr itdügi
Milkinūñ tebdīr'idi fikr itdügi
Dāyimā Haḫ'dan buyıdı ḫāceti
Kim olaydı aña Dārā[b] devleti
- E 72a Kim alaydı milk-i Dārā[b]'ı tamām
Ḥān olaydı 'āleme virüp nizām
Gāh geh bu fikr ile dil-ḫoş olur
Nā-gehān bir gice düşde tuş olur
- 955 Kim görür düşinde şaḫḫ olur felek
Gökden iner yire bir zībā melek

948. beyit E'de şöyledir: Sözlerin ḫıldı Ḥayātī cūybār / Anuñ içündür kelāmı ābdār.

* İskender'in Destanı ve Dārāb'a Düşmanlık Göstermesi.

- Bir kılıç elinde getirüp aña
Didi Hâk gönderdi bu seyfi saña
- Kim saña karşı gelürse boynın ur
Kıruban düşmenlerüñ kaydını gör
- Şehler ile eyle dāyim kār-zār
Şark u ğarbı saña virdi Kirdgār
- A 46b Uyğudan tırdı şabāhın şehryār
Göñli hurrem kıldı şükr-i Kirdgār
- 960 Didi Eflāṭūn'a düşini 'ayān
Ser-be-ser gördüğünü kıldı beyān
- Dönüben didi eyā dānā-yı dīn
Baña evvel düşi sen bildür yaḫīn
- Evvelā aşlını tefsīr eylegil
Şāniyen te'vīl ü ta'bīr eylegil
- Şādık ile kāzibūñ tafşīlin it
Aşhıyla şerḫ idüp te'vīlin it
- Ta'bīr-i Cevāb-ı İskender***
- Didi evvel ol ḫakīm-i kār-dān
H'āb iki dürlüdür iy şāh-ı cihān
- 965 Biri kāzib birisi şādık durur
Şādıkı cān sem'ine lāyık durur
- Kāzibi üç nev' olur itme gümān
İdeyin her birisin şāha beyān
- Biri budur göz neye kılsa nazar
Her ne kim görürse eşkāl ü şuver
- Kendüde taşvīr ider ol dem ḫayāl
Şanasın taḫrīr ider ḫatt u mişāl

956a getirüp : getirür E.

961b düşi sen : düş nedür E.

* İskender'in Cevabının Yorumu.

964a ol : - E.

966b her birisin şāha : bir biri sen şāha A.

- A 47a Gelüben ol h̄inde hiss-i müsterek
Alur ol şüretleri bī-reyb ü şek
- 970 Cümlesini kendüde taşvīr ider
Zabt idüp her birini tedbīr ider
Ādemī uyḥuya varsa ol ḥavās
Çamusı ol demde bulur ihtibās
Bes gelüp ol demde nefs-i nāḥıka
And'olan şüretlere cümle baқа
Her birin ol arada idrāk ide
Çamunuñ aḥvālını bilüp gide
Bu durur ikinci kısmı iy hümām
Fikr ider bir nesne[y]i ādem müdām
- 975 Şüretin taşvīr idüp anuñ ḥayāl
Naqş ider levḥinde anuñ'çün mişāl
Müşterek ol naqşı çün anda görür
Şüretini kendüde ḥāzır kıılır
Ol sebeddendür bu rü'yā geldügi
Sevdügin kişi düşinde gördügi
Ol durur üçüncisi kim bu mizāc
Süst olup fikr ide tedbīr-i 'ilāc
Levḥa daḥi ide andan inkisār
Dürlü dürlü şüret ola āşkār
- A 47b 980 Şüret-i aḥlāḥ olur ol görinen
Ḥılt-ı ḡālib her ne olsa der-beden
Ger ḥarāret ḡālib ise bī-gümān
Görinür şaru kıızıl öd ile kıan
Ger bürüdet ḡālib ola āşkār
Dūd u zulmet görünür yağmur u kıar
Mār u mūr emşāli çoğ olur 'ayān
Eyleme bu sözlere şekk ü gümān

979a Levḥa : Rūḥa E.

980b olsa : olursa E.

- Bu üçüñ ta'bîri yokdur iy hümâm
Bunlara adğgâş u ahlâm oldu nâm
- 985 Ol ki şâdıkdur anı da diyeyin
Niçedür evşâfımı şerh ideyin
Nefs-i kül kim cümle eşyâ aşıldur
Cümlesi envâ'dur ol faşlıdur
Levh-i mahfûz oldu bu aşla 'alem
'Aql-ı külle nitekim dirler qalem
Pâk ü şâfîdür münevver pür-ziyâ
Şanasın âyîne-i gîti-nümâ
Her havâdiş kim olupdur olısar
Bunda olur müntakış cümle şuver
- 990 Nefs-i cüz'î fer'idür ol cevherüñ
Qatre vü deryâ mişâli bunlaruñ
- A 48a Fer' aşla 'âkıbet vâşıl olur
Anda olan bunda da hâşıl olur
Dâyimâ bu hâle mâni'dür beden
Hâli cismüñ bir beliyyât u mihen
Gerçi bu âyîne pâk ü şâfîdur
Dünyenüñ âlâmı anuñ pâsıdur
Bu beden uyhuda iken gâh gâh
'Âlem-i tecrîde bulur nefis râh
- 995 Çünkü fırsat bula ref' ola niqâb
'Âlem-i aşla ulaşur bî-ħicâb
Tâ kıyâmet her ne kim vardur ğuyüb
Yazmış idi anda 'Allâmü'l-ğuyüb
Nefs-i cüz'î şeklin anuñ aħz ider
Qudreti ol naqşı levhinde yazar

992a mâni'dür : bâ'ışdür E.

992b Hâli cismüñ : 'Âlemi cismüñ E.

997b ol naqşı : oldukça A.

- Görüp anı naqş ider andan h̄ayāl
Andan alur müşterek daḥi mişāl
- Ger bu vech ile görürseñ sen de h̄āb
Gördüğün rü'yā-yı ḥaḳdur hem şavāb
- 1000 Vaḥy [ü] ilhāmuñ daḥi aşlı budur
Enbiyānuñ Ḥaḳḳ ile vaşlı budur
- Ekşeri ḥalkuñ görürler h̄ābda
Enbiyā her demde fetḥ-i bābda
- A 48b Enbiyāya evliyāya bu maḳām
E 72b Ḥāşıl olur bunlara zevḳ-i tamām
- Derk ider ğaybı bular bīdār iken
Ḥāb mestī gelmedin hüşyār iken
- Çünkü bu aḳsāmı tefsīr eyledi
Döndi h̄āb-ı şāhı ta'bīr eyledi
- 1005 Didi şāhā 'ayn-ı ḥaḳdur gördüğün
'İlm-i ğaybīden sebaḳdur gördüğün
- Pāk ü şāfī bes münevver āyine
Her ne olsa görinür her āyine
- Emr-i Ḥaḳ'dur gördüğün naqş-ı melek
Ḳudret-i Yezdān'dur ol şekl-i melek
- Nuşret ü 'avn-i Ḥudā'dur ol kılıç
Ṭapuña Ḥaḳ'dan 'aṭādur ol kılıç
- 'Āleme ḥān olırsın bī-gümān
Emrüne rām olırsındur ins ü cān
- 1010 Heft kişver ola ḥükmünde tamām
Bu durur ta'bīr-i h̄ābuñ ve's-selām
- Bu kelāmı çünkü şeh gūş eyledi
Şād olup deryā gibi cūş eyledi

1002a Enbiyāya evliyāya : Evliyāya enbiyāya E.

1005b ğaybīden : ğaybīye E.

1006a şāfī bes : şāfīsin A.

- Bî-tevaḳḳuf şehryār oldı hemān
Eyledi Dārā[b]'a düşmenlik 'ayān
İrdi Dārā[b]'a hemān-dem bu peyām
Kim Sikender buldı maḳşūdın tamām
Bu ḥaber irişdi Dārā[b] gūşına
Gelmedi bu ḳavl-i nā-ḥoş ḥoşına
- 1015 İlçi şalup nāme yazdurdı hemān
Diyüben İskender'e iy nev-cüvān
Ḳandasın sen ḳanda tāc u salṭanat
Saña kimden degdi milk ü memleket
Feyleḳūs'a Rüm'ı ḥod biz virmişüz
Atañı ol yirde biz beg dikmişüz
Ata vü dede bizümdür memleket
Tā Ferīdün'dan ḳalupdur salṭanat
Çün bize mevrüşdur bu taḥt u tāc
Bes bize gelmek gerekdür hep ḥarāc
- 1020 Ol zamān kim atañı beg dikmişüz
Aña birḳaç beyza ta'yīn itmişüz
Anı göndermekde ihmāl eyleme
Kendüñi dünyāda pā-māl eyleme
Çünkü eyyām-ı cüvānlıḳdur cünün
'Āḳil olmaz ol zamānda zū-fünün
'Aḳl ile çün devlet olmaz pāydār
İde mi başında mecnūnuñ ḳarār
Nev-cüvānsın kendüñi bā-hüş ḳıl
Ser-keş olma pīr pendin gūş ḳıl
- 1025 Bu cüvānlıḳ ḥāline maḡrürsın
'Özrüñi biz bilüriz ma'zürsın
Şimdiki şuçuñ senüñ ḳılduḳ ḳabül
Şartımız budur daḥi olma füzül

1012a oldı : olam E.

1013-1031. beyitler arası varaklardan birinin kopması nedeniyle A'da yoktur.

- Yohsa bizden görisersin çok ziyān
Çalmayısar sende nām ile nişān
Çadrini bil giceñüñ hem günüñüñ
Çanına girme elüñüñ günüñüñ
İlçi çünkim yolını itdi tamām
İrişüp İskender'e kıldı selām
- 1030 Nāmesin şundi kelāmın söyledi
Mā-cerāyı cümle tafşīl eyledi
Çünkü Dārā[b]'uñ kelāmın diñledi
Her ne kim diñilmiş idi añladı
- A 49a Başladı anuñ cevābın virmege
Hastedür ya'nī çü ābın virmege
Sözi eşnāsında Zü'l-ķarneyñ şāh
Luṭf ile Dārā[b]'a dir iy pādşāh
Buyurursın kim bizümdür salṭanat
Milk-i mevrūşum durur hep memleket
- 1035 Hem benüm dirsın kamu taḥt ile tāc
Cümlemüzden almağ istersin ḥarāc
Beyza-i zer toğuran tavuqları
Feyleķūs kırmışdı cümle anları
Hasteliķde yidi idindi ğıdā
Cümlesini canına kıldı fedā
Gel başından yañılıp tāc isteme
Yoğ olandan yoķ yire bāc isteme
Çün ḥarāc olmaz diḥ-i vīrāneden
Kimse resm almaz yıķılmış ḥāneden
- 1040 Daḥi dirsın kim benümdür milk-i Rüm
Āteş-i seyfümle nerm itdüm çü müm
İşbu sözler ḥaşvdur cümle ķabīḥ
Belki şer'an görünür küfr-i şarīḥ
Milk anuñdur 'ālemüñ Ḥallāķ'ıdur
İns ile cinnüñ kamu Rezzāķ'ıdur

- A 49b Yoğ iken 'älemlere virdi vücūd
Hem melekler emr'ile kıldı sücūd

Milki ol virür cihānda ıulına
Nice Keyhüsrev bu yolda yolına
- 1045 Zūr ile şemşire kıлма i'timād
Milk ü māl u leşkere hem istinād

Bunlara her kim tayansa hōr olur
Qahriyla hem Haq'ıñ maqhūr olur

Dağı didüñ kim cüvānlıq cehl olur
Cāhil olan kişi qanda ehl olur

İmdi evvel ādeme dāniş gerek
Dānişine göre hem cünbiş gerek

Çün yigitlikdür cemāl ü hem kemāl
Pīr olan kişi bulur lā-büd zevāl
- E 73a 1050 Nev-cüvānam gerçi 'aqlum pīrdür
Gice gündüz işlerüm tedbīrdür

Yoğımış 'aqluñ cüvān iken senüñ
Cehl ile memlüyimiş cānuñ tenüñ

Şimdi kim pīr-i hırefsin bī-gümān
Qalmamış başuñda 'aqluñdan nişān
- Resül Firisten-i Dārāb be-İskender Bār-ı Duvüm***
- A 50a İlçi geldi virdi Dārāb'a haber
Her ne kim işitdiyise hayr u şer

Çün şeh-i Dārāb işitdi sözleri
Hışm idüp qan ile tōldı gözleri
- 1055 İstedi ol demde leşker cem' ide
Bir ulu ğavgāyla Rüm'a gide

Şabr idüp līkin tevaqquf eyledi
Kendüye geldi özine söyledi

* Dārāb'ın İskender'e İkinci Kez Elçi Göndermesi.

- Didi ta'cīl itmeñüñ ma'nīsi yoğ
Şabr ile olan işüñ ğavġası yoğ
- Bir dağı fikr ideyin tedbīr ile
Ola kim tuş eyleyem tađdīr ile
- Ŧanışayın bu işi 'āķillere
Kār-dīde ħurde-dān kāmıllere
- 1060 Ola kim bu derde dermān bulına
Olmaz ise 'āķıbet ceng olına
- İbtidā'en cenge 'azm itmeyelüm
'Āciz olmayınca rezm itmeyelüm
- Ola kim Ħaķ'dan 'ināyet yitişe
Tañrıdan bir ħutlu sā'at yitişe
- Ħayra dönüp şer ola şulĥ u şalāĥ
Bulavuz anlar da biz dağı felāĥ
- A 50b Ger benümle ola İskender 'ayān
İre ħükmüm ez-zemīn tā-āsmān
- 1065 Bes aña bir ilçı dağı virbidi
ĶorĶudub anı öġütlesün didi
- İlç'ile bir şā' küncüd gönderüp
ĶorĶıdur İskender'i remz eyleyüp
- Dir gerekdür remzümi añlayasın
Her işi tedbīr ile işleyesin
- Olasın tā kim cihānda ser-bülend
Görmeyesin kimseden renc ü gezend
- Baĥtuña dirseñ kim irmeye ĥalel
İtmegil ulu kişilerle cedel
- 1070 Her kim ol ululara pençe ura
Yüzi şuyın bī-gümān dōke yire

1059b ħurde-dān : ħurde-dādān A.

1065b ĶorĶudub : ĶorĶudan A.

1067b ile : - E.

- Ol çetük kim pençe ura arslana
Diri kırtulursa vara uşlana
İlçi geldi şaha gösterdi yüzün
Söyledi tafşiliyle her sözün
Öñine dökdi hemân ol küncüdi
Didi kim bunı o şeh viribidi
Kim anuñ Dārāb-ı Behmen nāmıdur
Emrinüñ tahtında ‘ālem rāmıdur
1075 Güş idüp İskender-i ferhunde-nām
Her cevābın ilçinüñ aldı tamām
Küncüd için çok tefekkür eyledi
‘Ākıbet sırrını remzüñ añladı
Ya’ni dimek dir baña ol şeh-nijād
Emrüne göstermez iseñ inkıyād
Leşker iltem Rüm'a küncüd şağışı
Seçesin tā kim çürükden sağ işi
Eyleyem şehir ü diyāruñ hep harāb
Göresin kahr ile envā’-ı ‘azāb
1080 Emr idüp İskender ibni Feylekūs
Meclise ol dem getürdür bir hurūs
Küncüdi korlar hurūsüñ öñine
Cümlesin yir dāne kıalmaz şoñına
Bes ta’accübler bunı halk-ı cihān
İdemez bir kimse bu sırrı ‘ayān
Buyıdı İskender’üñ remzi aña
Ne kıadar leşkerle gelürseñ baña
Ceng ile hep yüzlerini döndürem
Bir kişiyile cümlesin belki kıram
1085 Az u çoğüñ i’tibārı yok durur
Aña kim Hāk ‘avn ide ol çok durur

Nice azlar çoqları şıyup durur*
Bu sözi *Furqān*da Haq diyüp dürür
Pādşāhlar haq söze itmez hilāf
Beglige lāyık degül lāf ü güzāf
Keşretine leşkerüñ tayanmağıl
Milk ü māluñ çoğına inanmağıl
Hem didi ilçiyē Zü'l-ğarneyn şāh
Kim bunı bilmez mi Dārā[b] pādşāh

1090 Milk-i dünyā cümle Allāh'uhn durur
Çullarına māl ü milki ol virür
Çanda gitdi Behmen ü İsfendiyār
Kim ider bunlarla dāyim iftiḥār
Mürdelerden ne umar bulmaz vefā
Cānlar için ḥayr idüp kılsun du'ā
Kim du'āya mürdeler muḥtācdur
Ger gedā ger şāh-ı şāhib-tācdur
İlçiyi gönderdi çünkim şehryār
Çıldı Dārā[b] ile fikr-i kār-zār

1095 Başladı esbāb-ı ceng iḥzārına
Çomadı bugünkü işi yarına

(Başlık)

Gerçi taqrīr eyledüm bir dāstān
İdeyin esrārını līkin beyān
Oldı Dārā[b] nefis-i emmāreñ senüñ
Rūḥuñ İskender dürür dünyā tenüñ
E 73b Nefsüne ger gālib olursa bu rūḥ
Bulasın Haq cānibinden çok fütūḥ
Şā' küncüddür günāhuñ bī-şümār
Tevbedür mişl-i ḥurūs iy merd-i kār

* 1086a "Kendilerinin Allah'a kavuşacağını bilenler ise 'Nice az topluluk çok topluluğa Allah'ın izniyle üstün gelmiştir, Allah sabredenlerle beraberdir.' dediler." (Bakara, 2/249) ayetinden mealen iktibas.

- 1100 Nitekim yiyüp hürüs ol küncüdi
Hep düketdi dānesini omadı
Tevbe eylerseñ günāhuñ hep gide
Rametinden Ha saña isān ide
Hem fenāda gōresin ‘ayn-ı beā
Olasın nūriyla Ha’uñ āsinā
Her kime kim ma’rifet vire Hūdā
Bula anuñ albi şıd ile şafā
Bu cihān almaz saña iy şeh mūdām
Aña gōre eyle ‘ālemde nizām
- 1105 Hukm iden şehler cihāna ser-be-ser
Gıtdiler bu dūnyeden bī-sīm ü zer
Her ki dānā pendini uta tamām
Āteş ola cismine *berd ü selām**
Bu Hayātī pendidür hayrū'l-kelām
Gūş idenler yiridür Dārū's-selām
Kim ki aña bir du‘āyıla beni
Aa baqlı işlerini ol Ğanī
Sōzleri cümle naşāyihdür anuñ
Pür-menāfi’ pür-meşālihđür anuñ
- 1110 Her ki bu destānı cāndan diñleye
Aşşısın bile ziyānın añlaya
Haste[y]i şād eyleseñ şād olasın
Rūz-ı maşşer gāmdan āzād olasın
Sōylemez būlbūl bu resme dāstān
Kimse vaşf itmez bu nev’e gūlsitān
‘Anber-efşāndur ü zūlf-i hūr-ı ‘īn
Bāğ-ı gūlşendür nigāristān-ı Ğīn

(Başlık)

* 1106b "Biz de, 'Ey ateş, İbrahim'e serin ve esenlik ol!' dedik." (Enbiyā, 21/69) ayetinden iktibas.

1107a Hayātī mahlaslı bu beyit, A'da bu kısmın olmaması sebebiyle metne dāhil edilmiştir.

- Söylegil iy tūfī-i şekker-zebān
Eylegil şehd-i ma'āniden beyān
- 1115 Ol haḳāyıḳdan ḫikāyet eylegil
Hem daḳāyıḳdan rivāyet eylegil
Şubḫ-dem bu çarḫ-ı mīnā nev-bahār
'Āleme evrāḳ-ı gül kıldı nişār
Lāleler āfāḳı gülşen eyledi
'Ālemūñ göñlüni rüşen eyledi
Sebze yaşardı kızardı çünki gül
Şerm idüp sürḫe boyandı reng-i mül
İşbu mevsimde ḫacerden gül biter
'İşḳı olmayan göñül taşdan beter
- 1120 Bāḡ içinde lāleler tutmuş ḳadeḫ
Nüş iden bulur şafālar hem feraḫ
'Andelīb eyler nevālar şüz-nāk
Ol şafādan güller eyler cübbe çāk
'İşḳ ile göñlüñi eyle şādmān
Tā ki ismūñ yādḡār ide cihān
Baḳduḡuñ gülşen bigi bu ḫoş bahār
Bozulur gider bu leyl ü hem nehār
ḫikmeti baḫrına cāmuñ eyle ḡarḳ
İtmegil kibr ü riyā vü 'ucb u zerḳ
- 1125 Ğuşşa yime rızḳ için ol pādşāh
Çün ezelden ḳısmet itmişdür İlāh
Muştafā 'ışḳıyla cānuñ şād ḳıl
Ğuşşalardan göñlüñi āzād ḳıl
Virelüm destāna bir ḫoş zīneti
Kim gören ḳişi unutsun cenneti
Diyelüm Dārāb ile İskender'üñ
Kār-zārı niçe oldı bunlaruñ

(Başlık)

- Ḥı̄ṣm idüp Dārā[b] çerisin dirnedi
Rûm'ı vîrân itmege kaçd eyledi
- 1130 Bir çeri cem' itdi kim pâyânı yok
Ben nice vaşf eyleyem oranı yok
Dirnedi Īrân u Tûrân leşkerin
Çîn ü Māçîn [ü] Ḥı̄ṭā vü Ḥāver'in
Hind ü Sind ü Mağrib ü Sūdān u Rûs
Deylem ü Keşmîr ü Boğdan Engürüs
Leşkeriyle geldi hem Mihrâc Ḥân
Pehlevânı 'âlemün Ṭamgâc Ḥân
Rûm'a dek şehir-i Medâyin'den gürüh
Leşker idi toptolu şahrâ vü küh
- 1135 Kârañu oldı ğubârından felek
Eñü yañudur bu hayretten melek
Başı sancağun irişmiş tâ semâ
Atlarun ayağları tahte's-şerâ
Kimsene görmüş degül hem görmedi
Bir melik bu resme leşker dirmedi
Leşkerin görüp dir idi tâcdâr
Çanı ceddüm Behmen ü İsfendiyâr
Tâ görelerdi benüm bu devletüm
Leşker ü fil ü sipâh u şevketüm
- 1140 Anı fikr itmedi kim bu milk ü māl
Ġayra vara çün diger ğün ola ḥâl
Dünyeye mağrûr olan mağhûr olur
Tâc u devlet hem başından dūr olur
Ādemîye 'aybdur 'ucb u ğurûr
Kimde kim ola ğurûr olmaz sürûr
Bî-ğümân mağrûr olan olur racīm
Dir gören estağfiru'llāhü'l-'aẓīm
Ger geleydi 'ömr ü devletden vefâ
Bunda olmazdı Süleymân'a cefâ

- 1145 Mührini dīv aldı hem tahtını bād
‘Ākıbet gitdi cihāndan nā-murād
- E 74a Ejdehālar katl iderken Behmen’i
Gör nice şayd itdi bu nüh ser anı
Şayd iderken gürını Behrām-ı Gür
‘Ākıbet anı şikār eyledi gür
Geymegil mağrūr olup fāhir libās
Tā kim olasın cihānda hayr-ı nās
Virmegil emmāre nefse dād sen
Tā ki Hāḡ’dan olmayasın yad sen
- 1150 Didiler İskender’e Dārāb şāh
Rūm’a geldi k’eyleye Rūm’ı tebāh
Çaşdı oldur Rūm’ı hūn-āb eyleye
Ġarḡa vire cümle seyl-āb eyleye
Merd ü zen mecmū’ sım ide helāk
Hem ayağ altında eṡfāli helāk
Bu sözi işitdi Zū’l-ḡarneyn şāh
Lā-cerem cem’ eyledi hayl-i sipāh
Milk-i Rūm’uñ divşürüp leşkerlerin
Pehlevān u şīr-dil serverlerin
- 1155 Her birine istimālet eyledi
Luṡf ile envā’ sözler söyledi
Didi olursam cihāna pādşāh
Her biriñüz eyleyem bir milke şāh
Hem virem Yunan ḡadar bir memleket
Ġāyet ednāñuz bulasız salṡanat
Keşretinden leşkerüñ bāk eylemeñ
Zehreñüz ol havf ile çāk eylemeñ
Leşkerüm azdur velī özdür ḡamu
Birbiriyle ḡaṡırını düzdür ḡamu
- 1160 Cümleñüzden ben ilerü varayın
Sizden öñdin cānumı ben vireyin

- Düşmen ile ceng idelüm ad için
Her kişi olur cihānda ad için
Çulna Hāq'dan gerek 'avn ü zafer
Az ile çoğı degüldür mu'teber
Kıldı çün şeh istimālet leşkere
Za'fı gidüp geldi kuvvet leşkere
Bes didiler cümlesi iy hānımız
Yoluña olsun fedā bu cānımız
- 1165 Gine şeh 'ahdini tecdīd eyledi
Leşkerine yalvarup çok söyledi
Didi sa'y idüñ fazāhat gelmesün
Cidd ü cehd idüñ hacālet gelmesün
Kāyim olursañuz işbu 'ahde siz
İdevüz yüz biñ 'aṭā bir cehde biz
Hem bize virmiş dürür Hāq fırsatı
Şimdi Allāh'ıñ bizümle nuşreti
Çünkü şafda merd-i meydān kalmasa
Baş virür baş alur insān kalmasa
- 1170 Ben girem meydāna cān baş oynayam
Kendümi bu yolda qurbān eyleyem
Çün Sikender her sözini söyledi
Rümilerle 'ahdi tāze eyledi
Didi Rümīler çü sensin hānumuz
Virelüm yoluña baş u cānumuz
Kırılıp kalmayalum bir ferdümüz
Böyledür hem böyle olsun 'ahdümüz
Biz tırurken saña nevbet degmeye
Biz dükenmeyince nekbet gelmeye
- 1175 Şāhımız evvel bizüm bir pīr idi
Cāhil ü bī-fıkr ü bī-tedbīr idi

1169a Metinde "şaff" kelimesinin imlası صاف şeklindedir.

- Virmemişdi leşkerine intizām
Ol sebebden görmiş idi inhizām
Şimdi kim taze cüvāndur şāhumuz
Her işinde pehlevāndur şāhumuz
Şevk ile öñinde bir ceng idelüm
Düşmenine yiryüzün teng idelüm
Bir şavaş eyleyelüm ki taht u tāk
Alavuz Dārā[b]'dan ilinden hārāc
- 1180 Ger dilr olup saħi olursa şāh
Düşmeninden tiz alur ol tahtgāh
Server olan sim ü zer virmek gerek
Fırşatında bil ki ser virmek gerek
Pādşāhlar kim dil-āver olmaya
Anlara 'ālem müsāhhar olmaya
Milk alanlar aldılar şemşir ile
Ger dilerseñ sen de al şemşir ele
Kim kılıçsuz milk alam diyen ulu
Alımaş olur kamudan ol alu
- 1185 Gül ele aldı çü tığ u hañçeri
Lā-cerem oldu reyāhın serveri
Oldı hañçer-keş zebānı süsenüñ
Hil'atin kıldı çemen zer-beft anuñ
Dāyimā hurşid-i tābān-ı cihān
Tutduğınca elde tığ ile sinān
Oldı milk-i āsmānda padşāh
Çākeri cümle kevākib bende māh
Çün Sikender gördi Rümiler tamām
Cān u dilden oldılar emrine rām
- 1190 İdiserler düşmen ile kār-zār
Ölseler de itmeyiserler firār
Cümlesi şāh ile kılmış ittifağ
Birinüñ kalbinde kalmamış nifağ

- Yek-dil olmayınca iki kişinüñ
Yüze gelmez aşlı olmaz işinüñ
- Yek-dil olmayınca el virmez zamān
İttifāk ile tutulur bu cihān
- Pādşāh bilse sipāhīsin dilīr
Ger siyeh-gūş ise olur hem-çü şīr
- 1195 Leşkerin çünkim bahādır gördi şāh
Her birine āferīnler didi şāh
- E 74b Dirnedi on iki biñ merd-i güzīn
Biñ kişiden biri döndürmez yüzün
- Her biri yağı başup düşmen arar
Hem oқа қалқан olup gögsin gerer
- Düşmenüñ yüzün kılıçdur döndüren
Hīle şıǵmaz dāyim oldur döndüren
- Düşmene sen merdseñ ādem dime
Düşmenüñ Behrām olursa ğam yime
- 1200 Egmesün başını çarha merd olan
Çarh egirsün zen gibi nā-merd olan
- Eyleyüp Hāqq'a tevekkül bī-mecāl
Kıldı İskender revān 'azm-i kıtāl
- Yorıtur şemşīr ile dāyim 'alem
Evvelā şemşīrdür şānī kalem
- A 51a Geldi şānında *ve enzelne'l-ħadīd**
Hem didi *Qur'ān* aña *ba'sün şedīd*
- Bes Sikender 'arz-ı hācāt eyledi
Yüz urup Hāqq'a münācāt eyledi
- 1205 Tırdılar çün iki leşker şaf-be-şaf
Urdılar her birisi şemşīre kef
- Bağlamışdı Rümiler bir hūb alāy
Gözlemişlerdi kamu cenge kolay

* 1203a/b "İçinde müthiş bir güç ve insanlar için fayda bulunan demiri indirdik." (Hadīd, 57/25) ayetinden iktibas.
1206a Bağlamışdı : Bağlamışlar A.

- Gelmiş idi Şām'dan da çok sipāh
Anlaruñla düşmene at depdi şāh
İki deryā gibi çok karışdılar
Birbiriyle ceng idüp yarışdılar
Kūs çalındı kıldı şūr-nālar figān
Cūşa geldi şanki 'ummāndur 'ayān
- 1210 Nice 'ummāndur ki āteşler şaçar
Pür-demürdür mevci görenler kaçar
Bir savaş oldu ki çarḥ-ı pīr-i Zāl
Görmemişdi aña beñzer bir kıtāl
Dil uzatdı kim sūñüler söyleye
Sīneler aḥvālını şerḥ eyleye
Oldı ifrāḥ ile cūy-ı ḥūn revān
K'ādemīnūñ gövdesin götürdi kan
- A 51b Ol kadar döküldi kanlar bī-şümār
Kūh u şahrā tutdı şekl-i lālezār
- 1215 Kalmadı Dārā[b]'da ṭāḳat kıldı zār
'Āḳıbet nā-çār olup kıldı firār
Kaçdı Dārā[b] gitdi ardınca sipāh
Kaldı Zū'l-ḳarneyn'e taḥt u bārgāh
Şāh-ı Mağrib ḥüsrev-i Ḥāver-zemīn
Şāh-ı Türkistān ile Fağfūr-ı Çīn
Pehlevānı 'ālemūñ Mihrāc Ḥān
Hem ser-efrāz-ı cihān Ṭamgāc Ḥān
Cümlesi ceng içre oldılar esīr
Her birini ol 'azīz itdi ḥaḳīr
- 1220 Daḫi leşkerde ne kim var şāh u mīr
Kimi maḳtūl oldu kimisi esīr

1208b Birbiriyle : Her biriyle A.

1212b Sīneler : Sīne E.

1216b taḥt u : taḥt-ı A.

1217a Ḥüsrev-i : Ḥüsrev ü A.

1217b fağfūr-ı : fağfūr u A.

Ġāret oldı genc ü māl-i bī-'aded
Vāy aña kim ırmeye Hāḡ'dan meded

'Ādet olmışdur ki sākī-i dehir
Kimine şerbet virür kimin zehir

Her kimüñ kim ola başında ġurür
Şīr-i nerse ġālib olur aña mūr

Dünyenüñ sevgüsini dilden gider
Tā gönül şāfī ola gide keder

- A52a 1225 Hızmetine Hālīḡ'ıñ bağla miyān
Tā bulasın iki 'ālemde amān
Her kişi kim toġru hizmetkār ola
Hāḡ Te'ālā aña her dem yār ola
Çünkü Dārā[b]'a cihān oldı siyāh
Ṭutdı Zü'l-ḡarneyn üç gün bārgāh
Ḳurdı ḡargāhını çün Īrān'a şāh
Şanasın geldi şeref burcına māh
Başına ḡondı sa'ādetden külāh
Oldı Zü'l-ḡarneyn şark u ġarba şāh
- 1230 Oldılar ġamġīn gönüller cümle şād
Baġlu işler ḡamusı buldı ġuşād
Dāyimā Rıḡvān sözini ġuş ḡıl
Şevḡ idüp deryā gibi hem cüş ḡıl
Gel ḡazer ḡıl eyleme dāyim 'inād
Tā ki 'afv ide seni Rabbü'l-'ibād
- Ḳıssa-i Māhār u Māhyār***
İdeyin aḡvāl-i Dārāb'ı beyān
Hem ḡılayın ser-ġüzeştini 'ayān
Var idi ḡatında iki pehlevān
Kim muṭī' olmışdı anlara cihān

1222b kimin : kimine A.

1231-1232. beyitler E'de yoktur.

* Māhār ve Māhyār'ın Kıssası.

- A52b 1235 amusından anlar idi itiyār
Birisi Māhār u biri Māhyār
Pādšāh ılmazdan öñdin azm-i Rūm
Şādır olmuşdı bulardan fi'l-i şūm
Eylemişdi bunlara Dārā[b] itāb
ılmış idi anlarıñ göñlin arāb
Gerçi şöra ilerü çekmiş idi
Her birin ser-leşker idinmiş idi
Var idi anlarda līkin bir keder
ılmamışlardı şafāyıla nazar
- 1240 Dāyimā hātırları ğamgīn idi
Rūz u şeb niyyetlerinde kīn idi
Āıbet fırsat bulup gör n'itdiler
Şāhı birkaç yirde mecrūh itdiler
Öldi şanup yolda oyup gıtdiler
Dönüp İskender atına geldiler
almamışdı anlarıñ teşvīşleri
Didiler Dārāb'a olan işleri
Şeh atında cümlesin yād itdiler
Şanasın kim hātırın şād itdiler
- 1245 Göñli şahuñ şād u geh ğamgīn idi
Anlara göñlinde līkin kīn idi
- A 53a Geh tebessüm eyler idi gül bigi
Geh ılurdu nāleler bülbul bigi
- E 75a Gerçi çok zārī vü feryād eyledi
Aılup āhır bu sözi söyledi
Düşmeninden şöra alsa ādemī
Ömr-i cāvidān görürler bir demi
Düşmenüñ ahrı bağışlar rūha rūh
Ola mı dünyāda bundan yig fütūh

1244b Şanasın : Şandılar E.

1246a bigi : gibi A.

- 1250 Gerçi kim zâhirde hândân-rüy idi
Ağlayup lâkin gönülde dir idi
Her kişi başına ölüm çün gelür
‘Âkıl olan buña n’içün germ olur
Öldise ol biz daği öliserüz
Bu cihândan ‘âkıbet gidiserüz
Kimseye olmaz çü dünyâ pâydar
İtmeye ‘âkıl bunuñ’çün kâr-zâr
Oldı çün İskender’e bu fetḥ-i bâb
Bes Aristū’ya dönüp kıldı hıṭâb
- 1255 Didi dâyim münisüñ olsun Kerîm
Kimseye kılmaz vefâ merd-i le’îm
Cânuña cevr eyleyüp kılma sitem
Nâ-sezâdan isteme luṭf u kerem
- A 53b Fikri Dârâ[b]’uñ buyıdı her zamân
Ḳoya’dı ‘âlemde bir nâm u nişân
Terbiyet kılp le’îmi bisledi
‘Âkıbet gör kendözine n’eyledi
Kendüye her kim le’îmi kıldı yâr
Şanasın kim bisledi ḳoynında mâr
- 1260 Bes cevâbında Aristū-yı ḥakîm
Didi şâhâ yarıcuñ olsun Ḳadîm
Baḥtuñ ile çarḥ-ı pîr olsun cüvân
Devletüñ bâğına irmesün ḥazân
Şâfdur rüşen-zamîrüñ dil-güşâ
Ḥâtıruñ âyîne-i gîtî-nümâ
Her sözi yirlü yirinde söyledüñ
‘Âlemüñ müşkillerin ḥall eyledüñ
Mâr u ‘aḳrebdür hemân ṭab’-ı le’îm
Kim kılpur andan ḥazer merd-i ḥakîm

1250a zâhirde : zâhir E.

1264b kılpur : ölür A.

- 1265 Nüş-dārū ummağıl sen nîşden
Mezheb ü dîn isteme bî-kîşden
Bu kelām ile buyurđı şehryār
Dikdiler meydān içinde iki dār
Māhyār'ı aşdılar Māhār ile
Öldiler her biri yüz biñ zār ile
- A 54a Hāyini şanma ki ola pāydār
‘Ākıbet menzildür aña pā-yı dār
Hāyin olmağdan kişi aç olsa yig
Belki nān-ı huşka muhtāc olsa yig
- 1270 Rızķumuz çünkim muķadderdür ezel
Rızķ için lāzım degül tül-i emel
Ol zamān kim ‘āşiler ber-dār idi
Cānı Dārāb'uñ teninde var idi
Didiler Dārāb'a şād olsun dilüñ
Kim senüñ İskender aşdı kätilüñ
Gerçi ‘ömrinden ümîd üzmiş idi
Bu haberden gönli şād olmış idi
Düşmenüñ ardınca anlar k'oldılar
Bir demine nice yüz biñ didiler
- 1275 Bes Sikender şāha gönderdi haber
Kim senüñdür māl u genc ü sîm ü zer
Taht u tēc u kişver ü māl u menāl
Cümlesi olsun yoluñda pāy-māl
Bendedür genc-i Ferîdün u Kubād
Mağzen-i Dağğāk u Şeddād ile ‘Ād
Gerçi gencüm çoğ u mālum bî-‘aded
Āhire yitişdi ‘ömrüm kıl meded
Bî-kesem kılmaz terağğum hiç kes
Gel iriş feryāduma feryād-res

1269. beyit A'da unutulup sonradan kenara yazılmıştır.

- A 54b 1280 Çünki Dārāb'ı işitdi şehryār
İrdi ol dem katına ol tādār
Gördi Dārāb'ı yatur pür-ğarḳ-ı hūn
Didi şāhā eylegil şabr u sūkūn
Kim cihānuñ 'āḳıbet ḫālī budur
Gerdiş-i gerdūnuñ aḫvālī budur
Kişiyi geh şād u geh ḡamḡīn ider
Gāh luṭfun gösterür geh kīn ider
Şan degirmendür bu çarḫ-ı pīre-zāl
Ādemīdür dāne-i gendüm mişāl
- 1285 Gerçi kim cehlinden ādem öginür
Bu degirmen içre āḫir öginür
Gürbedür şankim bu dehr-i nā-sezā
Nicesini kendüye ḳılur ḡdā
Bunı dimez ḡamzesi sehḫāredür
'İşvegerdür gözleri mekkāredür
Anı bilmez pādşāhdur yā gedā
Yā velīdür yā nebīdür muḳtedā
Yā dimez bu 'ālim ü fāzıl durur
Yā ṭarīḳat şeyḫidür kāmīl dūrür
- 1290 Biz ḡünāḫ itdük bilürüz cürmümüz
Şāḫ 'afv itsün keremden cürmümüz
- A 55a Kiçilerden cürm ile noḳşān gelür
Ululardan 'afv ile iḫsān gelür
Didi Dārā[b] böyledür devr-i zamān
Kimseye bu dehr-i dūn virmez amān
Ger olaydı milk ü devlet ber-ḳarār
Virmez idi kimseye İsfendiyār

1283b luṭfun : laṭīfīn A.

1284a pīre-zāl : pīr-i zāl E.

1287a sehḫāredür : sehḫārdur E.

1287b mekkāredür : mekkārdur E.

1293a milk ü : milk-i A.

- Her kiřinüñ rızkını ol Zü'l-celâl
Eylemiş ta'yîn ezelden Lâ-yezâl
- 1295 Her kimüñ kim âhîr ola va'desi
Gitmeyüp lâ-büd cihândan n'idesi
Yayumuz yaşup biz atduk oğumuz
Çalmadı Şimden girü hiç korğumuz
- E 75b Miñnet ü nekbet bizüm ni'met senüñ
Bir nice gün bu yalan devlet senüñ
Çünkü Dārā[b] sözlerin kıldı tamām
Âhîr oldu 'ömri buldı ihtimām
Oldı İskender yirine pādşāh
Ser-be-ser Īrān-zemīne oldu Őāh
- 1300 İtdi Dārā[b] beglerine ihtirām
Her birine kıldı in'ām-ı tamām
Her kişi k'olmuşdı ceng içre esīr
Ger sipāhī ger emīr ü ger vezīr
- A 55b Çamusın gönderdi yirlü yirine
Her birin naşb itdi gine yirine
Bunlaruñla 'ahd ü peymān eyledi
Her birinden şurdu 'özrin diledi
Kendüsi kıldı Medāyin'de qarār
Nice gün anda geçürdi rüzgār
- 1305 Ben saña destānı ta'līm ideyin
Remzini güş eyle tefhīm ideyin
- Der-Temsīl ve Hātīme-i Dāstān**
- Nefsdür Dārāb u Zü'l-ğarneyn cān
Nefsi mağlūb eyle cāna bul amān
Ger Sikender'vār irerseñ ol deme
Hüküm idesin Şarğ u ğarb u 'āleme

1299b Īrān-zemīne : Īrān u zemīne A.

1306b bul amān : her zamān E.

- Rūḥuña gālib gelürse nefsi dūn
Olasın dāreyn içinde sen zebūn
Āteş olup yağa cism ü cānuñı
Belki kırtarmayasın Īmānuñı
- 1310 Eyleme emmārenūñ emrin kabūl
Söyleyen oldur zalūm ile cehūl
Gāh olur toymaz yiyüp mişl-i baqar
Geh peleng olup nice qanlar döker
- A 56a Sa'y it anı kim melek-ḥū idesin
Eylügi dāyim aña ḥū idesin
Olmayasın tā ki dünyāda ḥaḳīr
Āḥiret milkinde olasın emīr
Olasın bel bir melek aḥter-sa'īd
Cilvegāhūn ola tā 'arş-ı mecīd
- 1315 Ḳahruñ ola luṭf u hem derdūñ devā
Cevruñ ola 'adl ü hem men'ūñ 'aṭā
- Fī-Dem-i Elest***
- İtmegil hergiz cihāna iltifāt
Milk fānīdür bulunmaz çün şebāt
Cünbişi her dem taḡayyürdür anuñ
Her işi dāyim taḡayyürdür anuñ
Sa'y idüp dār-ı beḳā kaydını gör
Şāh iseñ gel bārgāhuñ anda qur
Her nebātı sūnbül ü 'abher dūrür
Ṭoprağı misk ü şuyı Kevşer dūrür
- 1320 Tāzedür gülzārına irmez ḥazān
Bir cüvāndur anı pīr itmez zamān
Çün senūñ'çün oldı bu qaşr-ı cinān
Bu ribātı sen neden kılduñ mekān

1310b Söyleyen : Söylenen A.

* Elest Vaktinde.

1319a 'abher : 'anber A.

A 56b Ger bu Rıd̄vān sözlerin işidesin
Lā-cerem deryā gibi cūş idesin
Keşf ola cümle haḳāyık göñlüñe
Feyz ola Ḥaḳ'dan daḳāyık göñlüñe
İrişüp Mūsī-i cānuñ Tūr'ına
Ġarḳ ola göñlüñ tecellī nūrına

1325 İresin ol demde arı dirlige
Bī-ta'ab vāsıl olasın birlige
Nūr ola cümle vücūduñ ser-be-ser
Ḳalmaya zātuñda benlikden eşer
İresin bī-şek maḳām-ı vaḥdete
Li-ma'allāh vaḳtine cānuñ yite*
Tā şafā bulup pür-iḥlāş olasın
Ma'rifet baḫrında ğavvāş olasın
Zerrece ḳadrüñde noḳşān olmaya
Tā ebed rencüñde ḫüsrān olmaya

1330 Ola ḫüsnüñ gibi aḥlāḳuñ cemīl
Olasın maḫbüb-ı Ma'būd u Celīl

Maḫla'-ı Dāstān

Rāst söyle eyle Rıd̄vān ğulgule
Geh ḫicāz it geh 'acem geh zengule

A 57a Mu'tedildür çün hevā nev-rūzda
Ḳıl hevā māhūr ile nīrīzde
Sözüñi pençgāhda sāz eylegil
Nāleñi 'uşşāḳa dem-sāz eylegil
Kim sözüñden görine ḫūr-ı liḳā
Hem ola dertlülere dār-ı şifā

* 1327b "Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir." (Yılmaz, 2008: II/591) hadisinden iktibas.

1331a Rāst söyle eyle Rıd̄vān : İy Ḥayātī rāst idüp E.

1332b nīrīzde : neyrīzde A.

1334a ḫūr-ı liḳā : ḫūr u liḳā E.

- 1335 Gine Şîrîn söze bünyād ideyin
Hüsrev-i Pervîz'i Ferhād ideyin
Sözlerümde sihr ü efsün ideyin
Leyli'yi 'âlemde Mecnûn ideyin
Olayın ğavvâş-ı baħr-ı pür-dürer
Sözlerüm kılsun 'atâ dürr ü güher
'İşk-i cānān ile bend it cānuñı
Āteş-i 'ışka sipend it cānuñı
Söz kim anda āteş-i derd olmaya
Serd ola meclisde revnaķ bulmaya
- 1340 Āteş-i 'ışk ile sözler hûb olur
Sözlerüñ maħbûb olur mergûb olur
Sözde olursañ çü micmer hoş-nefes
Sözüne 'uşşāk ide cāndan heves
Tālib-i nār oldı Mūsî gördi nūr
Qalbi ol nār ile buldı hem huzûr
- A 57b Od ile pervāne oldı cümle nūr
Yanmayınca bulmadı göñli sürür
- E 76a Nār-ı Nemrūd oldı gülzār-ı Hālîl
Nār içinde virdi maķşūdın Celîl
- 1345 Çünki sözde yād olındı nām-ı 'ışk
Zıkr olınsun lâ-cerem peygām-ı 'ışk
Kışsa-i Gül-şāh'a bünyād idelüm
Rūhımı İskender'üñ şād idelüm
Çün getürdi milk-i Īrān'ı ele
Aldı ol milk ile Tūrān'ı bile
Oldı İskender selāţîn a'zāmı
Darb-ı şemşîr ile tutdı 'ālemi

1335b Hüsrev-i Pervîz'i : Hüsrev ü Pervîz ü E.

1336a Sözlerümde : Sözlerüme E.

1340b maħbûb olur mergûb : maħbûb mergûb E.

1344a Hālîl : Celîl A.

1344b virdi maķşūdın Celîl : buldı maķşūdın Hālîl A.

Reften-i İskender be-Resül Sîstân*

- Zāvīlistān ya'ni milk-i Nīmruz
Şan eķālim içre şem'-i dil-firüz
- 1350 Şāh idi anda Zeresb-i tācdār
Rüstem'üñ nesliyidi ol nāmdār
Pehlevān idi cihānda bī-naẓīr
Rüstem-i Destān'dan olmışdı dilīr
Döymez idi rezmine İsfendiyār
Tūrmaz idi gürzine Sām-ı Sūvār
- A 58a Gerçi Rüstem 'ālemi dutmuş idi
Lākin ol iķlīmden ķopmuş idi
Kābilistān ile Hürmüz ol diyār
Olmamışlar idi muṭī' şehryār
- 1355 Ol diyāra 'ışķı düşmişdi tamām
Almasın fikr eyler idi şubḥ u şām
Çünki şeh göñlinde ol yir eyledi
Lā-cerem fetḥine tedbīr eyledi
Çünki her fikri yitürdi yirine
Kendü gitdi āḥir ilçi yirine
Tā bile aḥvālını ol illerüñ
Hem göre ķankısı yigdür yollaruñ
Sîstān şehrine vardı şehryār
K'anda olurdu Zeresb-i nāmdār
- 1360 Şeh buluşdı ilçi şeklinde aña
Söyledi sözler ki ol ķaldı taña
Sözlerin sevdi Zeresb ol serverüñ
'Āşık oldu sözine İskender'üñ

* İskender'in Sîstān'a Elçi Gitmesi.

1351b dilīr : emīr E.

1352b Sām-ı : Sām u E.

1356a Çünki şeh göñlinde : Hāṭırında çünkim E.

- Kim belîğ idi Sikender hem faşîh
Müstakîm idi yolu kavli şahîh
Dir idi hâşâ bu ilçi kul ola
Yâ bu resme bir bege ilçi gele
- A 58b Gerçi kuldur 'âlemün sultânıdur
Hem-çü Yûsuf taht-ı Mısr'uñ hânıdur
- 1365 'İş idüp şâh ile mey nûş eyledi
Gûşşa-i deyri ferâmûş eyledi
- Sıfat-ı Duhter-i Zeresb***
- Bir kıızı vardı Zeresb'ün mâh-rûy
Görse yüzün açmaz idi mâh rûy
Hüsnine mihr-i felek hayrân idi
Dâyim ol fikr ile ser-gerdân idi
Çeşm-i mesti nergis-i şehläyıldı
Kâmeti şimşâd-ı hoş-bälâyıldı
Kılca bilinmezdi bilinden nişân
Ağzı bulunmazdı açmasa dehân
- 1370 Âl iderdi gözleri ala idi
Alı ile 'âlemi ala idi
Şaçı ile dilleri eylerdi kayd
Gözleri isterdi cân ideydi şayd
Şaçları gice yañağı rûz idi
Ruhları şem'-i cihân-efrûz idi
Şorsalar sırr-ı dehânından nişân
Mu'ciz-i 'İsî'den eylerdi beyân
- A 59a Ben nice ta'rîf idem oranı yok
Vaşfa şıgmaz hüsninüñ pâyânı yok
- 1375 Adı ol meh-peykerün Gül-şâh idi
Meh-liqâlar içre çün gül şâh idi

1365b deyri : dehri E.

* Zeresb'in Kızının Vasfı.

1368b şimşâd-ı : şimşâd u A.

- Şāh-ı İskender Zeresb-i kām-bīn
Oldılar birbirleriyle hem-nişīn
Zevk u şevk ile yidiler içdiler
Sīstān'da nice gün hoş geçdiler
Sevmiş idi şāhı gāyet şehryār
Zīkr iderdi luţf ile leyl ü nehār
Adı düşmezdi dilinden rüz u şeb
Her kişiye anı söyledi 'aceb
- 1380 Giceler çünkim serāyına varur
Anda daħi ol şehūñ vaşfin kıılır
Her kim işitse anuñ güftārını
Görmek isterdi şehūñ dīdārını
Çün işitdi vaşfını ol māh-rū
Eyledi şāhuñ cemālin ārzū
Gözden öñdin 'āşık olur çün kulağ
Bu söze bāţıl dime gör 'ayn-ı hağ
Kalmadı hergiz mecāli şormağa
Tālib oldı gönli şāhı görmege
- A 59b 1385 Dāyesiyle gice seyrān eyledi
Kõnduğı menzilde şāhı şoyladı
Kıldı karşıdan nazar gördi yüzün
Yavu kıldı bir nazarda kendõzin
Ağladı zārī vü feryād eyledi
Nāleye ney bigi bünyād eyledi
Dāyesi virdi naşīhat ağlama
Kendūñi rüsvāy u bed-nām eyleme
Dirdi dāye şorma aħvālüm benüm
Bilmezem n'oldum n'ola hālüm benüm
- 1390 Dāyesi hışm idüben cānāneye
Zūr u zār ile ilettdi hāneye

1388a Dāyesi virdi : Dāye virirdi E.

1390a Dāyesi : Dāye de E.

Hikâyet-i Gül-şâh*

- E 76b Oldı çün Gül-şâh 'ışka mübtelâ
Âhın irgürdi semekden tâ semâ
Şâmgehden yandı ta vaqt-i şabâh
Şem'veş bulmadı yanmağdan felâh
Çün elif kıddin büküp nün eyledi
Gözleri yaşını Ceyhûn eyledi
Hâtırı levhinde çün nakş oldı şâh
Kendü gitdi varlığından taldı şâh
- A 60a 1395 'ışk odı cânına hoş kâr eyledi
Her işinden anı bîzâr eyledi
Göñline düşdi anuñ sevdâ-yı 'ışk
Başına geldi kamu gavgâ-yı 'ışk
İçmez idi şu yimez idi ta'âm
Gülmez idi ışmazdı şubh u şâm
Dâyimâ kalbinde fikr-i şâh idi
Hem dilinde zikriyile âh idi
Kimseneyle ihtilâtı yoğıdı
Munğabızdı inbisâtı yoğıdı
- 1400 Giceler yatmazdı ağlardı müdâm
Kılmış idi 'aynına nevmi harâm
Virmiş idi bâda neng ü nâminı
Almış idi 'ışk anuñ arâmını
İster idi bir dahi şâhı göre
Şîşe-i nâmûsı çalmışdı yire
Söyledügince kovardı dâyesin
Bulmaz idi sözlerinden vâyesin
Tolmuş idi içi 'ışk ile hevâ
Olmış idi pend aña bād-ı hevâ

* Gülşâh'ın Hikâyesi.

1393a Çün : Ol E.

1404b pend : bend A.

- 1405 Dāyesi gördi ki sūd itmedi pend
Pāyına bend oldu anuñ kayd u bend
- A 60b Dönüben aña tazarru' eyledi
Hoş telaṭṭuf birle sözler söyledi
Didi kimse tuymasun işbu işi
Vāqıf olmasun bu sırra bir kişi
Nā-gehān bu hāli atañ işide
Öykeyile añsuzın bir iş ide
'Ālemi hışımıyla odlara yaқа
'Ār idüp қahrıyla çoғ evler yıқа
- 1410 Çāresi şabr u taḥammüldür bunuñ
Rāy u tedbīri taḥammüldür bunuñ
Şabr ile dirler қоруқ ҳelvā olur
Küymek ile hārdan hūrmā gelür
Şaқla sırruñ cānuñ içinde nihān
Eyleme kendüñi bed-nām-ı cihān
Hāқ buyurdı çün *yuhıbbü's-şābirīn**
Dirdi ki ḥamd eyle *ḥamde's-şākırīn**
Ger tutarsañ sen Hāқ'uñ fermānını
Ben bu derdüñ bulayın dermānını
- 1415 Bu söz ile kıızı teskīn eyledi
Dāye[y]i gör kim bu yolda n'eyledi
Rāy ile her derde çāre қılınur
'Aқl ile hem göklere yol bulınur
- A 61a Çoқ yire gösterdi gerçi ihtiyāc
Buldı āḥir derde naққāşı ilāc

1405a sūd : söz A.

1410b tedbīri : tedbīr ü E.

* 1413a "Allah sabredenleri sever." (Āl-i İmrān, 3/146) ayetinden iktibas.

1413b Dirdi ki : Dirdüñe E.

* 1413b "Allah'ım, sana şükredenlerin şükürüyle ḥamd ederim." dua cümlesinden iktibas.

1414b bu : -A.

- Var idi ol demde bir şüret-nigâr
Mişlini görmüş degüldi rûzgâr
Başlasa bir naqşı taşvîr eylese
Kıldan aqlâm ile taḥrîr eylese
- 1420 Gösterürdi şekl-i zîbâyı nigâr
Kim gören şanurdu anuñ cānı var
Naqş iderdi söylemezdi ol hemîn
Adına dirlerd'anuñ Fağfûr-ı Çîn
Didiler naqqāşa taḥrîr eyledi
Şüret-i Gül-şâh'ı taşvîr eyledi
Bir ḥarîr üstine yazdı şüretin
Bî-kuşûr itdi mükemmel hey'etin
Kim gören aydurdı bu Gül-şâh'dur
Çîn gülistânında bu gül şâhdur
- 1425 'Ayn-ı Gül-şâh idi ez-pâ tâbe-farḡ
Kimsene Gül-şâh'dan itmez idi farḡ
Lâle-ruḥsâr idi kanı yoğıdı
Bu idi 'aybı ki cānı yoğıdı
Şüreti naqqāşa çün yazdurdılar
Aldılar ruḡ'ı elinden dürdiler
- A 61b Nāme gibi şürete mühr urdılar
İlçiye der-ḥâl anı gönderdiler
İlçi açup şürete kıldı nazâr
Didi bu şekl ile olmaya beşer
- 1430 Şâhı ol şüret dil-efgâr eyledi
Nār-ı 'ışkı cānına kâr eyledi
Şüretüñ fikrine düşdi kıldı zâr
Gitdi elden şabr u ārām u qarâr
Bağduğınca şâhı ḥayrân eyledi
Göñlini gâyet perîşân eyledi
Gerçi ol naqş ile cānın egledi
Dönüp aşḥâbına âḥîr söyledi

- Didi kim bu zaḥma merhem fikr idüñ
Derdüme cehd eyleñ em sem fikr idüñ
- 1435 Naḳş-ı bî-cāndur bunuñ cānın görüñ
Cānumuñ elbette cānānın görüñ
Bilesince bir ṭavāşî var idi
Şāh ile mūnis ḳadīmî yār idi
Ol ṭavāşî şürete ḳıldı nazār
Didi bu teşvîşî göñlüñden gider
Kim bu şüret şüret-i Gül-şāh'dur
Şeh Zeresb'üñ duḫteri çün māhdur
- A 62a Duḫteri ḥādim meger görmüş idi
Cān u dilden ḡāyet imrenmiş idi
- 1440 Didi ben bu derde çāre ḳılayın
Şorayın bu işüñ aşlın bileyin
- E 77a Duḫterüñ de var idi bir ḥādimi
Ansuz atmaz idi Gül-şāh adımı
Gice gündüz maḥrem-i esrār idi
Ol daḫi bu cünbişî añlar idi
Şeh ṭavāşîsi anuñla yār olur
Şorar andan şüretüñ aşlın bilür
Bes gelüp şāha revān taḳrîr ider
Şüretüñ aşlın tamām tefsîr ider
- 1445 Şeh şorar bundan niçe olmaḳ gerek
Bu işüñ tedbîrini ḳılmaḳ gerek
Didi ḥādim şeh buyursın varayın
Ḥādimi şeh ḳatına getüreyin
Ṭanışalum söyleşelüm bu işi
Dönderevüz ola kim ḫayra işi
Şeh buyurdı ḥādime oldı revān
Vardı remzi ḥādime ḳıldı 'ayān

- Uydurup getürdi şāhuñ katına
Şeh yemīn itdi Haḡ'a āyātına
- A 62b 1450 Didi ger bu işi ḡāşıl kılasın
Cānumı maḡşūda vāşıl kılasın
Saña in'ām eyleyem çok sīm ü zer
Hem virem gencīne-i la'l ü güher
Ol kadar virem ḡisābı olmaya
Kimse ol māluñ ḡisābın bilmeye
Hem buña didi kim İskender benem
Bunda ilçi şüretinde gelmişem
Var beni luḡ eyle yāra söylegil
Bu benüm aḡvālūmi şerḡ eylegil
- 1455 Dāyeye hem benden irgür çok selām
Vaşf-ı ḡālūmden benüm söyle tamām
Aña daḡi nice in'ām ideyin
Sīm ü zer genc-i güherler vireyin
Evvelā maḡşūdumuz dīdārdur
Şāniyen elfāz-ı şekker-bārdur
Bir nazarda bulışup söyleşevüz
Görüşüp aḡvālümüz añaşavuz
Gidem andan şoñra varam yoluma
İrgürem kendüm selāmet ilūme
- 1460 Atasına ilçi irsāl eyleyem
Anı ta'zīm ile andan isteyem
- A 63a Gönderem māl u ḡazāyin bī-şümār
Varımı yolında eyleyem nişār
Alam anı 'ādet ü āyīn ile
Ḥükmi-*Tevrāt* ile şer' ü dīn ile
Şeh sözini ḡādime kıldı beyān
Ḥādīm ile kıldı çok 'ahd ü amān

- Ḥādime hem virdi genc-i bī-kerān
Dāyeye gönderdi bī-ḥadd armağan
- 1465 İrdi ḥādim dāyeye ta'cīl ile
Sözleri 'arz eyledi tafşīl ile
Didi dāye sözlerin kılduḡ kabūl
Olmasun şāhuñ bize göñli melūl
Sözleri Gül-şāh'a taḡrīr itdiler
Göñlinüñ levḡinde taḡrīr itdiler
Dāye Gül-şāh ile çok söyleşdiler
Bu işüñ encāmını ḡālleşdiler
Gerçi kim çok rāy u tedbīr itdiler
'Āḡıbet bu emri taḡrīr itdiler
- 1470 Seyr ider gibi olalar añsuzın
Göstereler şāha Gül-şāh'uñ yüzün
Bī-tevaḡḡuf ḡurdılar seyrān için
Maşlaḡatlar gördiler miḡmān için
- A 63b Menzil-i şāhı ser-i rāh itdiler
Hem öñürdü şāhı āḡāh itdiler
Şāh oturup muntazır gözlerdi rāh
Nā-gehān miḡre muḡābil ḡurdu māh
Gün gibi götürdü yüzünden niḡāb
Çehresinden ya'ni ref' itdi niḡāb
- 1475 İkisi birbirini gördi 'ayān
Şanki meh mihr ile itmişdi ḡırān
Şeh göricek kıldı zārī vü fiḡān
Gözlerinden kıldı deryālar revān
Şāhı evvel naḡş ḡılmışdı zebūn
Kendüyi gördükde arturdu cünūn
Görmek ile cānına düşdi belā
Ol nazardan göñline üşdi belā

1473a Şāh : Şeh A.

1474b itdi : oldı A.

- 'İşk ile taldı anuñ içi taş
Odı ile yandı kurısı yaşı
- 1480 Ruğların gördükde didi gül midür
Leblerin şorduğca didi mül midür
Şaçların görüp didi sünbül midür
Hālını gördi didi fülful midür
Kaşların görüp didi kavş-ı kazā
Kirpügi oğlarına sehm-i belā
- A 64a Çün niqābın urunup oldı nihān
Görüben şeh kıldı zārī vü figān
Didi bu devlet mi geldi nā-gehān
Yā perī mi k'oldı çeşmünden nihān
- 1485 Yā melek midür ki ağdı göklere
Boyadı āhum duḡānın göklere
Gözleri şol deñlü efsün eyledi
Leyli gibi şāhı Mecnūn eyledi
Şāhı yaqdı āteş-i 'ışkı çü 'ūd
Düdü kıldı reng-i eflāki kebūd
'Āleme sultān iken ol tāc-baḡş
Yidi iqlīmi kılrken ḡalkā baḡş
Bende olup bir kıza oldı esīr
Kendüyi kıldı emīr iken ḡaḡīr
- 1490 İstedi ayağına yüzler süre
Cānını otlara atdı göz göre
- E 77b Zülfi gibi çün şikest idi esīr
Kimsene olmadı aña dest-gīr
Giceler tā şubḡa dek ağlardı zār
Gözlerinde uyḡu itmezdi qarār
Dirdi kim bu gicenüñ pāyānı yoḡ
Derdüme beñzer meger dermānı yoḡ

- A 64b Gitmiş idi cān u dilden her heves
 Olmuş idi mūnisi dildār bes
- 1495 Çanda baķsa görinen ol řāh idi
 Zīkr ü fikri dāyimā Gül-řāh idi

 Çaynayan ‘ırķında kanı ol idi
 Oynayan cisminde cānı ol idi

 Yüriyen ayakları tutan eli
 Cümle a’zāsında olan her kılı

 Varlığı başdan ayağa ol idi
 Çalmamışdı kendü varı ol idi

 ‘Āşık oldur k’anda varlığ olmaya
 Dil-berinden ğayrı nesne çalmaya
- 1500 Her ne deñlü ‘āşıkā gelse cefā
 Çünki yārından gele olur vefā

 Kıldılar Manşūr’dan ‘ışkı su’āl
 Didiler kim n’olırsar ‘ışka me’āl

 Didi mühlet virüñ üç gün siz bize
 Gösterem tā ‘ışkuñ aḫvālin size

 Rūz-ı evvel anı ber-dār itdiler
 Rūz-ı řānī cismin oda atdılar

 Rūz-ı řāliř külini řavurdılar
 Çamusın yil ile şuya virdiler
- A 65a 1505 Cānımı terk eyleyenler cān bulur
 Belki ol cān yirine cānān bulur

 Gördiler Manşūr’ı ḥurrem dārda
 Ğonce-i ḥandān bigi gülzārda

 Her kişi görüp anı kıldı ‘aceb
 Ḥandesinden şordılar aña sebeb

 Didi ‘āşık gül gibi ḥandān gerek
 Ḥār-ı ğamdan şanma kim giryān gerek

- Bu belā 'āşıklarūñ mi'rācıdur
Cānları tīr-i ẓazā umacıdur
- 1510 Bir hikāyet kıldılar Leylī meger
Aş idindi ħarc idüp çok sīm ü zer
Öz eliyle baĥş iderdi aşını
Kim gelürse ol virürdi aşını
İşidüp Mecnūn çanağ alup ele
Sa'y idüp vardı kim andan aş ala
Görđi Mecnūn geldüğini aşına
Ĥışm idüp urdı çanağın başına
Şād olup Mecnūn 'aceb raĥş eyledi
Gören ol raĥşı ta'accüb eyledi
- 1515 Şandılar Mecnūn'ı andan yirine
Şādmān oldı yirinmek yirine
- A 65b Didiler Mecnūn'a kim iy pūr-belā
Leyli 'işķına olaldan mübtelā
Çekdüğün ālām u miĥnetler nedür
Gördüğün envā'-ı şiddetler nedür
Her kişkiye şefķat idüp aş virür
Başuña sen geldüğünce taş virür
Didi Leylī'nün benümle ĥālī var
Ĥāl diliyle söyleşür çok ķālī var
- 1520 Geldi gitdi kimseye ĥiç tınmadı
Kimsenün bunda çanağı şınmadı
Bes yakīn bildüm ki toğru yār imiş
Leyli'nün ķatında ķadrüm var imiş
'Ālemi aş ile ķamu toyladı
Ben ķulın cevrine maĥşüş eyledi
Ĥüb-rūlardan ne gelse ĥüb olur
Her ne kim maĥbüb ide maĥbüb olur

Her ne kim Hüsrev ide Şîrîn olur
Tîn ağacı mîvesi hem tîn olur

Bâzger-i Dîden-i İskender ez-Sîstân*

- 1525 Gine İskender sözin yād idelüm
Dāstān-ı 'ışka bünyād idelüm
- A 66a Sîstān şehrinde tûrdı nîm māh
Gidüp andan ŝoñra kıldı 'azm-i rāh
Fürqati İskender'e hem-rāh idi
Dāyimā endîşesi Gül-şāh idi
Maħremi nāle nedîmi āh idi
Sînede sırrın bilen Allāh idi
Ağlayup tenhā giderdi yollara
Yaşları sığışmaz idi yollara
- 1530 Dār-ı dünyā gözlerine dar idi
Varlığında 'ālemüñ bîzār idi
Gerçi kim oynar gülerdi zāhirā
Añlanurdi göz yaşından mā-cerā
Kāmeti şāhuñ daħi ŝimşād idi
Servden ra'nāyıldı āzād idi
Müşg ile 'anber ŝaçardı sünbülü
Milk-i Hindüstān degerdi fülfüli
Çün benefşe kaddini idüp dü-tā
Yāre döndermişdi ħasretten kafā
- 1535 Gitdi şeh çün ħasret-i dildār ile
Kaldı Gül-şāh anda yüz biñ zār ile
'Ādet olmuşdur kıllur çarĥ-ı berîn
Vaşl-ı dildār ile hicrānı qarîn
- A 66b Yollara düşüp giderken derd ile
İrdi şāhuñ yolu bir ħoş menzile

1524a ide : kıla E.

* İskender'in Sîstān'ı Görüp Geri Dönmesi.

- Menzil-i hūb idi 'ālī cā idi
Manzar-ı zībā bihiştāsā idi
Pür-gülistān idi eṭrāf-ı zemīn
Verd ü reyḥān idi nergis yāsemīn
- E 78a 1540 Her taraflar lāle-i ḥamrā idi
Şaḥn-ı gülşen pür-gül-i ra'nā idi
Her yire kılsañ nazār gülzār idi
Mürğzār u çeşme vü enhār idi
Bīd ü şimşād idi hem serv-i çemen
Sünbül ü nesrīn idi hem nesteren
Ḥār elinden şad hezār efgān idi
Her taraflar mürğ-i hoş-elḥān idi
Nevḥa-yı kumrī şadā-yı 'andelīb
Nağmeler eylerdi her mürğ-i ğarīb
- 1545 İşidüp kuşlar şadāsın şehryār
Kıldı bir cā-yı nefsi ihtiyār
Başladı söz ile dem-sāz olmağa
Ol şadālarla hem-āvāz olmağa
Her neye kılsa nazār görse 'ayān
Görinürdi anda yārından nişān
- A 67a Yād iderdi nergisi görse gözin
Gülleri gördükde añardı yüzün
Serv ü şimşād ile görseydi çenār
Gözlerine dikilürdi kıdd-i yār
- 1550 Yād iderdi görse reyḥān saçların
'Anberāsā ğāliy'efşān saçların
Şāh işidüp bülbülñ efgānını
Gül kıtında ney bigi nālānını
Didi iy mürğ-i sefīh ü nābe-kār
Yāre hem-demsin nedendür bunca zār

Hem-niṣṣinsin yāruñ ile rüz u ŧeb
Bes ne içündür bu efgānlar ‘aceb

Ben ğarībe nāleler kılsam sezā
K'olmıŧam gül yüzlü yārumdan cüdā

- 1555 Yağamı çāk eyler isem yaraşur
Yār için ben ağlar isem yaraşur
‘Andelībe gerçi hālin ağladı
Bu sözi anuñ dilinden söyledi

Ġazel

Şalınmağ yār hoşdur yāra karşı
Vefā ‘uşşākına aġyāra karşı

- A 67b Ne ejderdür ‘aceb ġīsularuñ kim
Uzanuban yaturlar nāra karşı

Mülāzımdur şabā zülfüne dāyim
Şanasın müşğ alur ‘atṭāra karşı

- 1560 Recā-yı vaşl için göñlüm hezārı
Ne hoş destān ider dildāra karşı

Uzadup başımı āhın yüceldür
Bu Rıdvān serv-i hoş-reftāra karşı

Nāme Nüvisten-i İskender be-Gül-şāh*

Nāle ešnāsında şāh-ı muhterem
Didi getürdüñ devāt ile kalem

Bes kalem alup ele ol ser-firāz
Nāme yazdı yārına ṭül ü dırāz

Bildürüp ol nāme içre hālını
‘Arz idüp süz-ı derün aḡvālını

- 1565 Yazdı evvel nāmede nām-ı Hudā
K'olınur anuñla işler ibtidā

1555a eyler : ider A.

1558a ejderdür : ecderdür A.

1561b Bu Rıdvān : Ḥayātī E.

* İskender'in Gülşāh'a Yazdığı Mektup.

- Çıldı andan şoñra dildāra selām
Çoğ şenālar birle fetḥ itdi kelām
Didi iy bülbül-zebān u gül-‘izār
Fürkatüñde qalmışam zār u nizār
- A 68a İtmişemdür zıkrüñi vird-i lisān
Çılmışamdur ‘ıřkuñi cānumda cān
Gerçi kim hicrütüñde derdüm çoğ durur
Senden özge līk ümīdüm yoğ durur
- 1570 ‘Ālemi yaşumla çıldum lālezār
Yanaram tā şubḥ olunca şem‘vār
Yüzüñi ‘ömrümde bir dem görmişem
‘Ömrümi ‘ālemde bir dem görmişem
Ol daḥi oldı baña şimdi ḥayāl
Ḥ‘āb içinde görmişem güyā mişāl
İrmedüm çünkim zülāl-i la‘lüñe
Olmışam kāni‘ ḥayāl-i la‘lüñe
Yād idüp zülfüñ perīşān qalmışam
Bu uzun yollarda ḥayrān qalmışam
- 1575 Derdüme hergiz nihāyet yoğ durur
Vaşfa şığmaz ḥadd ü gāyet yoğ durur
Çatre-i bārān u rīg-i kühsār
Bitmiş eşcār üzre evrāk-ı şümār
Şaysalar bunları ḥalk-ı bī-şümār
Şayıla bunlar velīkin iy niğār
Ḥaşre dek derdüm benüm şayılmaya
Ḥamr-ı ‘ıřkuñdan bu cān ayılmaya
- A 68b Nāmede derdin çılurken şeh beyān
Ḥāmesinden cūy-ı ḥūn oldı revān
- 1580 Şāh iderken nāme inşāsında qāl
Bu gāzel geldi münāsib vaşf-ı ḥāl

Ġazel

'Iřkuñ ħadıřını varak-ı cāna yazmışam
Ser-nāmedür ki sen şeh-i ħübāna yazmışam
Gönlümi 'ışk-ı dil-ber için eyledüm maķām
Defterd'anuñ'çün adını vīrāne yazmışam
Geldikce yār ayağına idem diyü niřār
Gözüm yařını řevķ ile dūr-dāne yazmıřam
Bir kez cemāl-i yāra nazār eyledüm velī
Ol řevķ odına derd ile ben yana yazmışam

1585 Rü'yāda bu gice senüñ iy gözleri güzel
La'lüñ řarābını içüben ķana yazmışam

Ġazel

E 78b Sensüzin bī-çāre vü zār olmuşam
Eylegil tīmār bīmār olmuşam
Dil řaçuñ sevdāsına düşmiş yatur
Gör nice müşkil giriftār olmuşam

A 69a Nice ola işbu fikr ile işüm
Lāle bigi göñli efķār olmuşam
Ārzü eyler seni bu cān u dil
Ġayrıdan v'Allāh ki bīzār olmuşam

1590 Geh řaçuñ fikr eylerem geh ħālüñi
Gör beni nice siyekār olmuşam

Ve Lehu Eyzan*

Dāyimā olsun cemālüñ ber-füzün
Nev-bahārı ħüsnüñüñ hem lāle-gün
Güllerüñ hergiz cihānda şolmasun
Lāle-ħaddüñ hem tağayyür bulmasun
Āb-ı ħüsnüñ dāyimā olsun revān
Ruħlaruñ bāđına irmesün ħazān

1581b sen : - A.

1585b içüben : içeyin A.

* Bu Da Onundur.

- Servveş ser-sebz ü şād-āb ol müdām
Kāmetüñ şimşādına Tübā gulām
- 1595 Leblerüñ añduqca çeşmüm kan döker
Yaş yirine la'l ile mercān döker
Çünkü şāh elden bırağdı hāmesin
Yazısın hatm itdi dürdi nāmesin
Nāmesine 'anberīn mühr eyledi
Hādīm-i hāşşı kığırup söyledi
- A 69b Didi Gül-şāh'a ilet bu nāme[y]i
Kimse bilmesün değışdür cāme[y]i
Aldı hādīm nāme[y]i oldu revān
Kıldı ta'cīl ile 'azm-i Sīstān
- 1600 Dāyeye mektübı teslīm eyledi
Her ne kim dinildiyise söyledi
Nāmeden hādīm getirince cevāb
Bunda eglenmişdi ol 'ālī cenāb
Āh u zār ile geçürdi gündüzi
Şubha dek şayardı gice ılduzı
Ol kadar ağlardı kim şehri ü diyār
Kānlu yaşından olurdu lālezār
Çün harāret bağlaya gamdan mizāc
Kān döner sevdāya kaşd olur 'ilāc
- 1605 Şāhdan kān almağa kaşd itdiler
Lā-cerem kīfālden faşd itdiler
Kānı şāhuñ çün dökülürdi yire
Yazılurdu nāmı Gül-şāh'ıñ yire
Şāhdan itdüklerince faşda kaşd
Hācet olmuşdı nigāra daħi faşd

1595b la'l ile : lü'lü-i A.

1596b yazısın : yazısın E.

1602a gündüzi : kendözi A.

- Çünkü şāha irdi zaḥm-ı nīşter
İrişür Gül-şāh'a da andan eşer
- A 70a İkilik yoğıdı birlikdi hemān
Bunda olan anda da oldı 'ayān
- 1610 Lā-cerem Gül-şāh'dan da aqđı qan
Oldı nīştersüz kıfālinden revān
Nām-ı İskender de yazıldı yire
Yire geçsün her ki bu 'ışkı yire
Var ise 'ışkuñ bu vech ile gerek
İtme bundan ğayrı 'ışkı sen dilek
'İşk ile mevşūf olan insān olur
'İşkı olmayan kişi ḥayvān olur
Dāyeye irişdi çün mektüb-ı şāh
Şādılıqdan çarḥa irgürdi külāh
- 1615 Nāme[y]i Gül-şāh eline virdiler
Mührin açup nāmeye kıldı nazār
Cān demāğına irişdi bir nesīm
Kim deminden cān bulur 'azm-i remīm
Şevk ile qanı yürekde kıldı cüş
Qalmanı başında 'aql u fikr ü hüş
Yatdı üç gün kendözinden bī-ḥaber
Qalmanı cisminde cānından eşer
Didiler ol māha şāhuñ ḥālını
Fürqatinde çekdüği aḥvālını
- A 70b 1620 Gerçi kim qalbinde yoğıdı ḥuzūr
Bulmuş idi nāmeden göñli sürūr
Nāme[y]i sürmişdi öpüp yüzine
Sürme idinmişdi ḥatṭın gözine
Didiler Gül-şāh'a sen de yaz cevāb
Ḥasteve irsün ṭabībinden çü āb

1611b geçsün : girsün E.

1622b çü āb : 'ilāc E.

Bes eline aluban Hindî kalem
Çekdi kâfûr üzre 'anberden raqam

Peygām-ı Gül-şâh bā-İskender*

Didi iy şâh-ı cihân u nev-cüvân
Yoluña olsun revân cism-i revân

1625 Şem' gibi şubha dek yanan benem
Derd ile dillerde söylenen benem

Yoğ durur yaşumdan özge hem-demüm
Hem ciger başından artuk mahremüm

Ugradum bir derde kim dermānı yoğ
Bir yola gitdüm k'anuñ pāyānı yoğ

Bu mıdı fikrūñ beni zār idedūñ
Göñlümi alup da koyup gidedūñ

Senden ayru olmışam ben nā-tüvân
Gözlerüm giryân ciger kan haste cān

A 71a 1630 Tuğfe virdüm cānumı hānum saña
Pîş-keş ma'zür tut cānum saña

Göñlümüñ levhinde nağş olduñ şehā
Varlıgum yirine sen tılduñ şehā

Ger ireydüm yār yoluñ tozına
Sürme idinüp çekem cān gözine

Cevher-i hāk-i rehūndür kīmyā
Hāk-i pāyuñ cān gözine tütyā

Bu zebānum 'ışkuñuñ zikrindedür
Hem göñül dāyim şaçuñ fikrindedür

E 79a 1635 Nāmeyile luğ idüp şād eyledūñ
Göñlümi kayğudan āzād eyledūñ

Derd-mendem vālih ü pür-iştıyāk
Çün sipendem cānumı yağdı firāk

* İskender'in Gülşâh'a Mesajı.

Virmişem küllî vücūdum 'ışkuña
Ol sebebdendür sücūdum 'ışkuña

Ben saña ne vech ile lâyıķ olam
Hāk-i pāyuña meger hızm̄et kılam

Şem'sin sen hüsnuñe pervāne ben
Zülfüñüñ zencirine dīvāne ben

1640 Oldı çünkim oduña micmer tenüm
Tañ degül olursa hākister tenüm

A 71b Nitekim yād eyleyem hüsñ ü cemāl
Göñlüme olmaz naşīb illā hayāl

Bu ciger kanını çünkim ezmişem
Nāme[y]i evrāk-ı cāna yazmışam

Bu şafā içinde bulup vecd ü hāl
Didi bir şirīn ğazel ğarrā ğazāl

Ġazel

İy yañağı verd ü qaddi şimşād
La'lüñden umar kamu cihān dād

1645 Boyuñ ile buldı ferr ü revnaķ
Oldı bu cihān bihişt-ābād

'İşkuñla göñül bilişd'ezelden
Bī-çāre[y]i imdi itmegil yad

Açıldı şüküfe dürlü dürlü
Açdı çü niķāb-ı hüsnuñi bād

Bendeñdür ezel ebed çü Gül-şāh
Gel bend-i şaçuñdan itme āzād

Ġazel

Şehā 'ışüñ günü ferhunde olsun
Murāduñ sāġarı pür-hande olsun

A 72a 1650 Güneşden ola 'ālemde nişānuñ
'Aṭāñuñ sāyesi pāyende olsun

1639a Şem'sin sen : Sen şem'sin A.

1648a Bendeñdür : Bende gider A.

‘Alemler perçemine ‘âlem içre
Cihân efgende ‘âlem bende olsun
Leṭâfetle ‘izâruñdan cihânda
Gül-i terler hacîl şermende olsun
Cihânda meclis-i cân-bahşâ şâhâ
Zemîn ile zamân sâzende olsun

Ve Lehu Eyżan

Āftâb olsun hemîşe tâcdâr
Müşterî hem aña dilden bâcdâr

1655 Hüsrevâ kapuñda olmışdur debîr
Ol ki dirler âsmânda aña Tîr

Hem ola kapuñda Keyvân pâsbân
Ola kaçruñda yiñi ay âstân

Nâmesi Gül-şâh'uñ irdi çün şehe
Āhını ırgürdi mâhîden mehe

Nâme[y]i çün açdı kalbi itdi cüş
Gitdi başından dirâyet ‘aql u hüş

Sözi uzatmayalum ol şehryâr
Geldi âhir kıldı tahtında karar

A 72b 1660 ‘Ālem ol demde bahâristân idi
Pür-gülistân u enâristân idi
Yiryüzine ṭolmuş idi rüşenâ
Zidd ile olmışdı eşyâ âşinâ
Şâhumuz mihr-i cihân-efrüz idi
‘Adliyile yiryüzi pîrüz idi
İ’tidâl ile eserdi hoş nesîm
Cân bulurdu şöyle kim ‘azm-i remîm
Ḥulle biçmişdi ‘arūsına nebât
Ney-şeker ağzında ṭutmuşdur nebât

1662b pîrüz : nev-rüz E.

1664a ‘arūsına : servine A / nebât : nikâb E.

- 1665 Lāle la' līn-leblerin şunmuş meger
Gözler anı nergisüñ avcında zer
Çün irişdi tahtına şeh geydi tāk
Geldi beglerden kamu bāc u harāc
Hep selāḫīn-i zamāne geldiler
İşigine yüz sürüp kul oldılar
Oturup Īrān-zemīn tahtında ol
Devlet ü bahtına buldı cümle yol
Buldı andan kaşr u eyvānlar şafā
Hem kudūmından cihān buldı şafā
- 1670 Başına kondurdu devlet tācını
Aldı 'ālemden sa'ādet bācını
A 73a Pīşe idindi sehā vü 'adl ü dād
Ġuşşası gitdi cihānuñ oldı şād
'Ālem iki nesneden bulur nizām
Birisi dād u birisi luḫf-ı 'ām
Rūm u A'cām u 'Arab söyleşdiler
Beglige dād u dihişdür didiler
Bu gice çün mihr 'ālem-tāb idi
Rūşen idi yiryüzi meh-tāb idi
- 1675 Ķadre dönmişdi şerefde giceler
Her sitāre görünürdi çün kamer
Zühre-i çengī kııurdu hoş-semā'
Müşterī'yle bulmuş idi ictimā'
Ṭālī' -i sa'd ile toĝup Müşterī
Her kişi olmuşdı aña müşterī
Şāh oturmuşdı elinde cām-ı mey
Meclisinde çalınurdu çeng ü ney
Derd ile efĝānlar eylerdi rebāb
İşidenler baĝrı olmuşdı kebāb
- 1680 Çün birez devr eyledi cām-ı şārāb
Lā-cerem gitdi aralıqdan hicāb

- Gerçi İskender nice söz söyledi
‘Ākıbet Gül-şāh'ını yād eyledi
- A 73b Gözlerinden cūy olup deryā-yı hūn
E 79b Cūşa geldi qalması şabr u sūkūn
- Mest olup gitdi elinden ihtiyār
Qalması nāmūs u ‘ār ile vaqār
- Ġālib oldu cānına sevdā-yı ‘ışk
Başınıñ fevķinde qondu pā-yı ‘ışk
- 1685 Āteşi ‘ışkuñ boyandı cānına
Tīz Aristū'yı kığırdı yanına
- Didi bil kim ben bir oda yanmışam
Bir nigāruñ derdine boyanmışam
- Şem’dür Gül-şāh u ben pervāneyem
Zülfinūñ sevdās'ıla dīvāneyem
- Çün ḥakīmisin cihānuñ hem ṭabīb
Derdüme eyle ‘ilāc oldum ġarīb
- Her ne deñlü var ise genc ü güher
La’l ü yāķūt u cevāhir sīm ü zer
- 1690 Bileñe al cümlesini anda vir
Tek baña Gül-şāh'ı sa’y it alıvir
- Bilmezem zülfi ne efsūn eyledi
‘Aqlumı bend itdi Mecnūn eyledi
- Derd-mendem eyle dermān el-ġıyāş
Derdüme olmadı pāyān el-ġıyāş
- A 74a Şeh sözini çün ḥakīm eyledi ġūş
Bildi kim şehden gidipdür ‘aql u hūş
- İtmedi bir laḥza ārām ol ḥakīm
Nabzını gördi ki şāh olmuş saķīm
- 1695 Kıldı esbābın müheyyā şehryār
Sīm ü zer virdi cevāhir bī-şümār
- Armağan qaydı görildi bī-ķuşūr
Cümle esbābında qalması ķuşūr

Göçd'Aristü kıldı 'azm-i Sîstân
Tâ Zeresb şâha dek oldı revân

Firistâden-i İskender Aristürâ ber-Sîstân Berây-ı Gül-şâh*

Çün Aristü eyledi 'azm-i sefer
İrte gice tırmayup kıldı güzër

Gice gündüz dimeyüp alup yolın
Sîstân şehrini kıldı menzilin

1700 Bes Zeresb-i şâha kıldılar haber
Didiler hayr u beşâretdür zafer

Şâha ilçî şaldı İskender gine
Kim bilür kim n'oldı İskender gine

İlçinüñ adı Aristü-yı hakîm
Şâhuñ emri neyse olsun müstaķîm

A 74b Didi istikbâle begler gönderüñ
İlçiye 'izzetler idüp konduruñ
Yirine vardı Zeresb'üñ emri tîz
Tutdılar ilçisini şâhuñ 'azîz

1705 Yolların gül şuy'ıla şuladılar
İlinüñ eşrâfî karşıladılar
Kıldılar çün yolların pāk u temîz
Döşediler atı ayağına biz

Bir serây-ı hâşşî halvet kıldılar
İlçiyi ta'zîm ile kondurdılar

Çün Zeresb ile gelüp bulışdılar
Her ne söz kim var idi söyleşdiler

Her tarafdan nice sözler söyledi
Kışsa-i Gül-şâh'ı takrîr eyledi

1710 Söz öküş âhîr Zeresb-i nâmdâr
İlçiye virdi cevâbın âşkâr

* İskender'in Gülşâh İçin Aristo'yu Sîstân'a Göndermesi.

1701b gine : yine A.

- Didi iy merd-i hākīm-i kār-dān
İtmegil bu sözlerümde sen gümān
Rüstem ile ceddümüz İsfendiyār
Birbiriyle eylemişler kār-zār
Eyleyüp İsfendiyār'ı zaḥm-nāk
Anı Rüstem eylemiş dirler helāk
- A 75a Eyleyüp Behmen atası intikām
Sīstān'ı didiler yıkdı tamām
- 1715 Ol zamān kim eylemiş Sīstān'ı ḥāk
Didiler kılmış Ferāmüz'ı helāk
Rüstem oğlıdur Ferāmüz bil yaḳīn
Ḳorḳaruz kim gine tāze ola kīn
Rüstem aşılandandır İskender yaḳīn
Ḳavf iderüz olmağa aña yaḳın
Gerçi çoğ itdi Zeresb'e nuş u pend
Olmadı pend-i Aristū sūd-mend
Hīç Aristū'nuñ sözi hoş gelmedi
Virmege Gül-şāh'ı rāzı olmadı
- 1720 Çünki ye's itdi hākīm-i muḫterem
Gitdi Zül-ḳarneyn'e dek pür-derd ü ğam
Vāḳi' olan mā-cerāyı söyledi
Her sözi aşı'la tafşıl eyledi
Çün işitdi şāh Aristū'nuñ sözin
Ḳaḳıyup ḥışm ile dönderdi yüzün
Ol ğazabdān cānına geldi melāl
İstedi gönli Zeresb ile kıtāl
Beglerin cümle kığırdı söyledi
Leşkerin cem' itmege 'azm eyledi
- A 75b 1725 Tā Zeresb'ün taḫtını kılıp türāb
Eyleye şehr ü diyārını ḥarāb

Reften-i İskender be-Vilāyet-i Sīstān*

Cem' idüp leşker sipāh-ı bī-şümār
Sīstān milkine gitdi şehryār

Her tarafından geldi leşker bī-hisāb
K'ide bi'l-küllīyye Sīstān'ı harāb

Divşirüp iqlīm-i Rūm serverlerin
Çekdi Īrān ile Tūrān leşkerin

Şeh Sikender leşker ile yürüdi
Leşkerüñ tozu cihānı bürüdi

E 80a 1730 Çalınup şūr-nā figān itdi nefir
'Ālemi tutdı şadā-yı dār u gīr

Meymeneyle meysere bağladı şaf
Leşkerüñ cūşıyla tıldı her taraf

Yidi yüz biñ merd-i bend-i nāmdār
İçlerinde nice şāh-ı tācdār

Çün Zeresb işitdi Zül'-karneyn şāh
Başına kaşd eyleyüp dirdi sipāh

Ol daği cem' itdi leşker bī-şümār
Kim kıla İskender ile kār-zār

A 76a 1735 İ'timād itmişdi kendü özine
Kimse karşı turmamışdı yüzine

Andayıdı hem Bedaḥşān leşkeri
Hind ü Sind ü Kābilistān leşkeri

Rūm ile oldı muḳābil Sīstān
K'ideler birbir'ile ceng ü kırān

Ol Zeresb ururdu lāf ile güzāf
Şanur idi kendünün derdini şāf

Bu yaña İskender aydurdu Hūdā
Ḳādir ü Ḳayy u 'Alīm ü reh-nümā

* İskender'in Sīstān Vilayetine Gitmesi.

1733b eyleyüp : eyledi A.

1737b ceng ü : ceng-i A.

- 1740 'Ăcizüz biz kuvvet ü kudret senüñ
Bu za'ife kııl meded nuşret senüñ
İşbu resme çok münacât eyledi
Hâlık'ına 'arz-ı hâcât eyledi
Bes 'alem depretdi Rüm'üñ leşkeri
Girdiler meydâna kamu ceng eri
Turmayup karşı Zeresb'üñ leşkeri
Her biri gözden tolandı çün perî
Ger hevâda yüz biñ olursa gurâb
Tağılur çün bâl aça bâz u 'uqâb
- 1745 Ger hevâ yüzinde pervâz itse bâz
Şad hezâr ise kıılır kebg ihtirâz
- A 76b Münhezim olup Zeresb-i dil-siyâh
Çünkü bî-râh idi kaçdı tutdı râh
Oldı çün Sîstân çerisi pây-mâl
Kaçdılar döküldi kaldı genc ü mâl
Esb ü üstür haymeler kaldı tamâm
Cümlesin yağmâladılar hâşş u 'âm
Kamusı yoğ oldu ol kim var idi
Hep tağıldı şanki tîz bâzâr idi
- 1750 Kendözine ger virürse şeh gurür
Aña fırsat bulısardur leng-i mür
Key şağın dünyâya mağrür olmağıl
Cânib-i Hâk'dan iñen dür olmağıl
Leşkeri şındı Zeresb oldu revân
Kal'a-i Sîstân'a irişdürdi cân
Rümiler ardınca kova geldiler
Ol hişâruñ kapusını yaptılar
Yüriyüp çün cenge âgâz itdiler
Her tarafda mancınıklar kırdılar

1744b bâl aça bâz : bâz aça bâz E.

1754b tarafda : tarafından A.

- 1755 Oklar atup al'a[y]ı oldurdılar
Ol ŐavaŐda o kişi oldurdüler
Meşveret ıldı Zeresb bî-'al ile
Milkini virdi arāba cehl ile
- A 77a 'Al ile bulundu ünkü her kemāl
'Alı olmayan bulur lā-büd zevāl
Sözlerinden kümmelüñ bulğıl kemāl
Sözleriyle ıl 'amel görgil cemāl
Bî-te'emmül söyleme Rıvān sözüñ
Őoñra nādım olma tanı kendözüñ
- 1760 Söylemek söylememek olur revā
Her birinüñ yiri var itme aā
Mekr-kerden-i İskender be-al'a-i Zeresb*
al'a[y]ı ünkü iŐār itdürdi Őāh
Yir yirin ondı amu ayl-i sipāh
ün girü başladılar ceng itmege
omadı Őāh anları rezm itmege
Nā-gehān ora diyü ol serv-ad
Ya'ni Gül-Őāh-ı Şeker-leb lāle-ad
avf ider zam irüŐürse yārına
İrmeye cānı bugünden yarına
- 1765 İkilik mav olmuş idi aradan
Kendü cānın Őaınurdu yaradan
'İŞk ile ma'Őük u 'āŐık bir olur
Fehm iden bu sırr-ı 'işkı pīr olur
- A 77b Bağladı Leylī'ye ün Mecnün göñül
Oldı fettān eŐmine meftün göñül

1758b Sözleriyle ıl 'amel görgil cemāl : 'Alı olmayan bulur lā-büd zevāl A.

1759a Rıvān : bir dem E.

1760b itme aā : eyle vefā A.

* İskender'in Zeresb'in Kalesine Hilesi.

- Nā-gehān Leylī'ye Mecnūn zaḥm urur
Kendüsünde yine ol zaḥmı görür
Gerçi yara Leyli'de olmuş idi
Anı Mecnūn kendüde bulmuş idi
- 1770 İkilik ḳalmamış idi der-miyān
Birine olan birineydi hemān
Cismine Leylī ḳamu ṭolmuş idi
Cānınuñ levhinde yazılmış idi
Ḥaste olmuşdı meger bir gün Ayāz
İşidüp şanurdu Maḥmūd anı nāz
Ḳullarından birine didi yügür
Var iriş ta'cīl ile Ayāz'ı gör
Cehd idüp tīz gelmege sa'y it düriş
Saña cānum muntazırdur tīz iriş
- 1775 Gitdi ol ḥādım hemān-dem yügürü
Gird' Ayāz' uñ ḥizmetine iḳerü
Gördi kim Ayāz ile sulṭān bile
Birbiriyle söyleşürler şevḳ ile
Ḳatı ḳorḳu düşdi ḥādım cānına
Şandı kim ḳaşd eyledi şeh ḳanına
- A 78a Didi ḥādım eyleyüp derd ile āh
Benden öñdin nicesi yitişdi şāh
- E 80b Didi sulṭān dāyimā ben bundayam
Anda da görseñ n'ola hem andayam
- 1780 Birliğe yitmişdi Maḥmūd u Ayāz
Ḳamudan olmuşlar idi bī-niyāz
İkimüz birüz siz ayru şanmañuz
İkidür diyenlere inanmañuz
Şeh Sikender beglerine söyledi
Her birine emr idüp işmarladı

1774a sa'y : ḳaşd A.

1778b nicesi : nice E.

- Şakınuñ sehv eyleyüp ceng eylemeñ
Qal'a[y]ı dildâruma teng eylemeñ
Bunda birkaç gün tevaqquf idelüm
Bu işüñ encâmı n'olur görelüm
- 1785 Feth ola şâyed bu qal'a bî-cidâl
Olmaya leşker arasında kıtâl
Haymeler huddâmına emr itdi şâh
Tutdılar Gül-şâh'a karşı bārgāh
Çok serâ-perde aşup zeyn itdiler
Ol yiri başdan başa tonatdılar
La'l ü yâkût ile lü'lü-i 'Aden
'Üd u sünbül 'anber ü müşg-i Hoten
- A 78b Bunlaruñ yirlü yirin fikr itdiler
Cümlesin tertîb ile tonatdılar
- 1790 Bārgāhı şanma kim bir reng idi
İçi taşu cümle reng-â-reng idi
Şöyle kim naqşında Mānî denk idi
Hüsline hayrân olan Erjeng idi
Hâli olmazdı oradan pādşâh
Yāra karşı oturup gözlerdi rāh
Dirdi n'ola şâh isem oldum gulām
'İşk ider sultānları dāyim gulām
Nice bir 'ışkuñda yanam hem-çü 'üd
Nice bir feryād idem çün nāy u 'üd
- 1795 Şem' gibi yanaram tā nīm-şeb
Şubha dek diñlenmesem olmaz 'aceb
Şanma kim miñnetlerüm azdur benüm
Miñnetüñle tolidur cānum tenüm
Hastenüñ bilse 'ilâcını tabîb
La-cerem şihhat olur aña naşîb

Nāme Nüvisten-i İskender be-Gül-şāh*

- Bes kalem alup ele şāh-ı cihān
Nāmeler gönderdi Gül-şāh'a nihān
- A 79a Didi iy ğonca-dehān u gül-'izār
Lāle-ruhsār u semen-sīmā nigār
- 1800 Bende-i bī-çāreden şubḥ u mesā
Ṭapuña biñ biñ şenālarla du'ā
Rūz u şeb zikrūñ enīsümdür benüm
Giceler tenhā celīsümdür benüm
Aduñı dillerde tesbīḥ itmişem
Sırrımı her yirde taşrīḥ itmişem
Olmışam 'ışkuñ ğamından bī-ķarār
Ḥasretüñle yanaram leyl ü nehār
Ben ğarībi bir nefes yād itmedüñ
Ḥāṭırı ğamġinümi şād itmedüñ
- 1805 Baña ḥod 'ışkuñdan irmişdür elem
Başuma bunca belā vü derd ü ğam
'İşkuñ olmasaydı baña pāy-bend
Gelmez idüm bu yire bī-ķayd u bend
Çün diyāruñda ğarībüm hem esīr
Ḥālüme raḥm eyleyüp ol dest-ġir
Gözüme dar oldı sensüz memleket
Çeşmüme çöpce görünür salṭanat
Ṭurmuşam ķarşuñda zār u müstemend
Ķılmışamdur oduña cānum sipend
- A 79b 1810 Gerçi kim ķapuñdayam derbānuñam
Şehrüñe geldüm velī mihmānuñam
N'ola ger mihmāna 'izzet eyleseñ
Ni'met-i vaşluñla anı ṭoylasañ

* İskender'in Gülşāh'a Yazdığı Mektup.

1805a ḥod 'ışkuñdan irmişdür : 'ışkuñdan irişmişdür E.

1808a Gözüme : Göz E.

Ger ta'ām olmazsa bārī vir selām
Çapu yapmaz zayfına kavm-i kirām

Nāme[y]i inşā iderken şehryār
Fikr idüp bu şî'ri kıldı yādgār

Şî'r-Goften-i İskender*

İy ruḥı gül-berg-i ḥandān ḳandasın
Zülfî sünbül ḥaṭṭı reyḥān ḳandasın

1815 Bu ḡam-ı hicrūñle dāyım yanaram
Ḳandasın iy mūnis-i cān ḳandasın

Teşnedür Hıẓr u Sikender la'lüñe
İy tuṭaḡı āb-ı ḥayvān ḳandasın

Lāle-ḥaddūñ ḥasretinden her gice
Yanaram çün şem'-i sūzān ḳandasın

Şāḥ-ı Tūbā oldı ḳaddūñden mişāl
İy boyı serv-i ḥurāman ḳandasın

Ġazel

A 80a Boyuñı servi görse bāḡ içinde
Dise Tūbā durur uçmaḡ içinde

1820 Dilüm gördüm şaçuñ ḡisūlarında
Tutulmuş ḳuşa dönmiş aḡ içinde

Gözüm yaş'içre seyrānuñ görelden
Şanurven servidür ırmaḡ içinde

Sikender bulmadı āb-ı ḥayātı
Meḡer gizlendi bu tuṭaḡ içinde

Cemālūñde şehā rengīn 'izāruñ
Açılmış gül gibidür bāḡ içinde

Mūnācāt

1813a iderken : okırken A.

* İskender'in Şiir Söylemesi.

1814b sünbül ḥaṭṭı reyḥān : sünbül ter gülüstān A.

1817a ḥaddūñ : ḥaṭṭuñ E.

1823a şehā : senūñ A.

- Anuñ ad'icün ki andandur vücüd
Cümle eşyâ şun'ına kıldı sücüd
- E 81a 1825 Cümle mañlūkātuñ oldur Hālīk'ı
Çamunuñ Hallāk'idur hem Rāzīk'ı
Mīhr ü mäh u 'arş-ı 'ālī haqq'icün
Ol vilāyetlerde vālī haqq'icün
Dīn-i İslām-ı muħalled haqq'icün
'Ālemüñ fahri Muħammed haqq'icün
Haşra dek kâyim mü'ebbed şer' için
Şer'inüñ rāhında aşl u fer' için
- A 80b Anuñ aşhābıyla āli haqq'icün
Cümle enşār u mevālī haqq'icün
- 1830 Anuñ ile hicret iden haqq'icün
Haq yolında nuşret iden haqq'icün
'Āşīkuñ cānında yanan nār için
Nārınuñ içindeki envār için
Bende[y]i mahrūm-ı dīdār eyleme
Fūrkatüñde ney bigi zār eyleme
Vuşlatuñdur iki 'ālemde murād
Bendeñüñ kııl göñlüni vaşluñla şād
Nāme[y]i hatm itdi çün şāh-ı cihān
İstedi ol dem hemān tīr ü kemān
- 1835 Oқа muħkem bağlayup berkitdiler
Çaşrına Gül-şāh'uñ ol dem atdılar
Buluban Gül-şāh'a oq'ilettiler
Nāme[y]i oqdan çözüp çıkartdılar
Oқыup Gül-şāh anı āh eyledi
Āhıyıla göklere rāh eyledi
Yaşını kıldı çü bārān-ı bahār
Gülşen itdi yiryüzin hem lālezār

- Ağlayup deryā aqıtdı gözleri
Lü'lü-i lālā aqıtdı gözleri
- A 81a 1840 Didi yā Rab işidem mi sözini
Bir daḥi görem mi şāhuñ yüzini
Çün seherde gök kapusu açılır
‘Āleme bārān-ı rahmet saçılır
Turdı Gül-şāh ol zamān tevḥīd ile
Rabb'ine tesbīḥ idüp temcīd ile
Kendüler resmince hem kıldı namāz
Ol namāz içinde çoğ itdi niyāz
Didi iy Perverdgār u Zül'-celāl
Kādir ü Ḥayy u ‘Alīm ü Lā-yezāl
- 1845 Bir kalemde ger hezār olursa dil
İdemez vaşfuñ birini nice yıl
Bende yokdur bir nefes şabra mecāl
Hem taḥammül itmege kalmadı ḥāl
Derdümi dermāna irgür yā Kerīm
Fūrḳati pāyāna irgür yā Raḥīm
Çok münācāt eyledi her faşl u bāb
Yazdı ol dem nāme-i şāha cevāb
- Cevāb-nāme Nüvisten-i Gül-şāh be-İskender***
- Didi saña şad selām ile du‘ā
Ṭapuña biñ biñ taḥiyyāt u şenā
- A 81b 1850 Devlet ü baḥtuñ müdām olsun sa‘īd
Olmağıl bir dem sa‘ādetden ba‘īd
Ṭapuña mihr ile māh olup nedīm
Pāyuña yüzler süre bād-ı nesīm
Olalı senden cüdā iy pādşāh
Çeşmüme ḥurşīd ü māh oldu siyāh

* Gülşāh'ın İskender'e Yazdığı Cevabi Mektup.

- Cümle fermāna muṭī'em līkin āh
Ṭā'atüm oldı benüm kamu günāh
Düşmenüñ olsun ciger-hün dāyimā
Devletüñ olsun hem efzün dāyimā
- 1855 Düşmişem çün 'ışkuñuñ savdāsına
Ṭalmışam derd ile gam deryāsına
Olmışam derd ü gamuñdan ser-nigün
Ḳalmamışdur bende ārām u sükün
Şevk ile çün girmişem meydānuña
Cānumı top itmişem çevgānuña
Halka halka zülfüñi kılduñ kemend
Ger kaçır isem ola boynumda bend
Varlıgum oldı benüm cümle fenā
Ḳayy u Bākī oldur anuñdur beḳā
- 1860 Cehd iderse kaçır bahra irişür
Hem deñizden aña behre irişür
- A 82a Cismüm içre rühsın çeşmümde nür
Tācsın başumda hem dilde sürür
Olmışam zülfüñ kemendine esīr
Baña senden gayrı yoḳdur dest-gīr
Yoluñ üzre döşeyüp ter gülleri
Gözlerüm tā şubḫ olunca yolları
Varlıgum yoluñda kıldum ḫāk-i rāh
Tā öpem sümm-i semendüñ pādşāh
- 1865 Her ki isterse yüzüñden ayruluḳ
Gitmesün hergiz başından şayruluḳ
Pāyuma bend urdı atam āhenīn
Yoḳ mecālüm şāha olmağa yakın
Cānumı yandurdu 'ışkuñ derdi şāh
Nālišümden uyumaz mihr ile māh
Çünki tapuñdur baña devlet günü
Bir daḫi ilçiyile yücelt beni

- Olmışam ben saña cān ile kenīz
İste atamdan beni eyle ‘azīz
- 1870 Olmışam ben ‘ışkuñuñ dīvānesi
Hem cemālūñ şem‘inūñ pervānesi
Derd ile şabr eylerem bes ne kılam
Bu firākı başuma yazdı qalem
- A 82b Şehryārā kām-kār ol dāyimā
Şāh olup dünyāda var ol dāyimā
Derdūñuñ dermānına budur cevāb
Şabrdur **والله اعلم بالصواب***
- E 81b Sözi eşnāsında Gül-şāh ol zamān
Bir gāzel nazm itdi çün āb-ı revān
- Ġazel**
- 1875 Senūñ ‘ışkuñda ben hayrānam iy dōst
Anuñ fikrinde ser-gerdānam iy dōst
N'ola giryān isem hicrūñ gāmından
Ĥayālūñle bugün ĥandānam iy dōst
Senūñ ‘ışkuñla fāş oldum cihānda
Beni fikr itme kim pinhānam iy dōst
Beni şūrīde kıldı ān [u] ĥüsnūñ
Beni sen şanma kim bī-ānam iy dōst
Yoluñda şādıkam ‘ışkuñda girçek
Ĥapuñda bendeyem derbānam iy dōst
- Ġazel**
- 1880 Vālih oldum ĥālūmi bilmez ĥabīb
Ĥaste cānum derdin añlamaz ĥabīb
- A 83a Düşmişem zencīr-i zūlfūñ bendine
Olmışam mecnūn u bī-dil ben lebīb

1871b yazdı qalem : yazı kılam A.

* 1873b "Doğruyu en iyi bilen Allah'tır." (Yılmaz, 2008: II/876).

1874b revān : zülāl A.

Çün beni yād eyledi kavm-i rakīb
Akrībām içinde olmuşam ğarīb
Bu ğarībe eyleyüp mihr ü vefā
Eylegil hüsnuñ nişābından naşīb
Luṭf-ı Hāḡ'dan olmaya hergiz ba'īd
İrgürürse vaşl-ı yāra 'an-ğarīb

1885 Gül yüzüne karşı dāyim bu gönül
Gice gündüz zār ider çün 'andelīb
Bu murādumdur ki dīdāruñ görem
İrgüre maḡşūda Allāhü'l-mücīb

Ġazel

Yüzüñ nūrıdur envār-ı ğarāyib
Şaçuñ görsün kim isterse 'acāyib
Yüzüñ Yūsuf lebüñ 'İsī gibidür
Uçar zülfüñ çü Sīmürg-i ğarāyib
Yüzüñ şevkından irdi gün zevāle
Nitekim maḡv olur günden kevākib

1890 Lebüñ Kevşer tuḡağüñ āb-ı ḡayvān
Dehānuñ bilmezem bir emr-i ğāyib

A 83b Tażarru' eyle dāyim Hāḡḡ'a Gül-şāh
İrüp maḡşūda bulasın merātib

Ve Lehu Eyzan

Anuñ ad'içün ki oldur reh-nümā
Nürdur cān u cihāna rüşenā
ḡayy u Ma'būd u Ḳadīm ü Zü'l-celāl
Gelmez anuñ milkine hergiz zevāl
Zātınuñ derkinde 'acizdür 'uḡül
Vaşfinuñ ḡayrānı a'lām-ı fuḡül

1888. beyit E'de yoktur.

1889b olur : olup E.

1890a tuḡağüñ : duḡağüñ A.

- 1895 Ol durur tertīb ü āyīn eyleyen
Necm ile eflākı tezyīn eyleyen
Lāleler haddini rengīn eyleyen
Sünbülün zülfini miskīn eyleyen
Bülbüli gül 'ışkına söyletdüren
Cümle mürgāna teraḥḥum itdüren
Aḥmed'ün nūr u ziyāsı ḥaḳḳ' için
Ümmete mihr ü vefāsı ḥaḳḳ' için
Şıdḳ ile neşv ü nemāsı ḥaḳḳ' için
Hem şalāt-ı bī-riyāsı ḥaḳḳ' için
- 1900 ̘amu mazlūma du'āsı ḥaḳḳ' için
̘aḳ'dan irişen belāsı ḥaḳḳ' için
- A 84a Cehdüm oldur ḥazret-i şāha irem
İşiginde pāyına yüzüm sürem
Çünkü Gül-şāh āhir itdi nāme[y]i
̘atm idüp elden bırākdı ḥāme[y]i
Nāme[y]i çün şāha irsāl eyledi
Nāmesi İskender'i lāl eyledi
Düşdi bī-hüş oldı geçdi kendüden
Bilmedi yatdı şabāḫı kendüden
- 1905 Geldi Aristū'eyledi ol dem 'ilāc
Buldı çün şāhuñ mizācı imtizāc
Did'Aristū'ya gine varmaḳ gerek
Sa'y idüp Gül-şāh'ı tīz almaḳ gerek
Çoḳ müdārā birle tedbīr eylegil
Ol melek-sīmāyı teşḫīr eylegil
Çün Aristū diñledi şāhuñ sözün
Bu işüñ bitmesine tıtdı yüzün
Aldı çoḳ māl u cevāhir bī-şümār
Yola girdi atına olup süvār

- 1910 Sīstān şehrine irişdi ħakīm
Hem Zeresb'i gördi görişdi ħakīm
Vāki'in ħālūñ ħikāyet eyledi
Her ne söz kim lāyık idi söyledi
- A 84b Siĥri kār itdi Zeresb'üñ cānına
'Āķıbet tıtdı boyun fermānına
Didi evvel gönlin itmişdüñ melül
Şimdi şāhuñ sözlerin kılduñ qabül
İtdi imānı ğılāz u hem şidād
İtmeye şimden girü daĥi fesād
- 1915 Bes bezetdi bir mu'azzam bārgāh
Zeyn iden qullar qamu zerrīn-külāh
Hem tıtuldu anda 'ālī sāyebān
Kim tınāb olmuşdı aña āsmān
Çün Zeresb emr itdi dīvān itdiler
Cem' olup erkān-ı devlet itdiler
Geldiler cümle vezīri begleri
Ĥāzır oldu pehlevān ser-leşkeri
Meclis idüp sāķiler devr eyledi
Bunlara tanışdı sözin söyledi
- 1920 Didi Zü'l-qarneyn Gül-şāh'ı diler
Mihr-i 'ālemdür ki ol māhı diler
- E 82a Bu işi fikr eyleñüz n'eyleyelüm
Siz ne dirsiz biz anı işleyelüm
İstedi evvelde anı virmedük
Virmemekden daĥi eyelük görmedik
- A 85a Bes didiler cümlesi virmek gerek
Bu işüñ esbābını görmek gerek
Daĥi evvelden virilse ĥüb idi
Bunca ğavgā olmasa mergüb idi

- 1925 Cifti māhuñ hüsrev-i Hāver gerek
Şāhumuz dāmādı İskender gerek
Cümlesi şāha du'alar itdiler
Baş koyup ayağına yüz sürdiler
Şeh bularuñ sözlerin kırup kabül
Didi tutdum sözüñüz olmañ melül
Alkış idüp şāha kıldılar du'ā
Çarşu tekrār itdiler medh ü şenā
Şeh katında sözleri oldu tamām
Didiler olsun mübārek hāşş u 'ām
- 1930 Bes buyurdı geld'Aristū-yı hākīm
Çaldı ancak hāşekilerle nedīm
Didi şāh İskender'e eyle haber
Her ne kim buyurd'ısa olsun be-ser
Līk 'afv itsün haḫāmuz pādşāh
İtmişüzdür hizmetinde çok günāh
Bu işe zāmin olursañ varalum
Bendeyüz ayağına yüz sürelüm
- A 85b Bu sürür ile Aristū-yı hākīm
İrdi Zül-ḫarneyn'e dek bī-ters ü bīm
- 1935 Sözlerini cümle taḫrīr eyledi
'Özrini şehden Zeresb'üñ diledi
Şeh daḫi anuñ suçın bağısladı
'Ahdı üzre nice sevgend eyledi
Çalınmadı gönlinde çün şāhuñ keder
Türuban vardı Zeresb'e pür-hüner
Her ne dinildise tafşıl eyledi
Bu maḫalde katı ta'cıl eyledi
Bes Zeresb'üñ öñine düşüp hākīm
Getürür İskender'e ḫalb-i selīm

1925a Hüsrev-i : Hüsrev ü A.

1925b dāmādı : dādı A.

- 1940 Şāh anı gördükde ta'zīm eyledi
Karşu varup ḥayli tekrīm eyledi
İzzeti çün yirine yitürdiler
Tahta geçüp ikisi oturdılar
Cān u dilden ikisi barışdılar
Çan ile laḥm oluban qarışdılar
Birbiriyle öpüşüp kucuşdılar
Her ne söz kim var idi söyleşdiler
Şāh aña 'ālī ziyāfet eyledi
Leşkeri ḥalkını cümle toyladı
- A 86a 1945 Pīş-keş çekdi aña envā'dan
La'l ü yāḳūt ile lü'lü-i 'Aden
Daḥi envā'-ı cevāhir bī-şümār
Her ḳumāş aşlı ki bu dünyāda var
Esb-i tāzī üştür ester bī-ḳarār
Her birisi şanasın naḳş-ı nigār
Cümlesinden pīş-keşler çekdiler
Şeh Zeresb'ün gönlini şād itdiler
Çün ziyāfet emri yitdi yirine
Gitd'icāzet birle gine yirine
- 1950 Bes dügün tedbīrine başladılar
Her mühim olan işi işlediler
Şeh müneccimler ḳıgırdı geldiler
Cümlesi dīvānda ḥāzır oldılar
Didi bir sā'at buluñ ki sa'd ola
İşbu 'arşuñ ibtidāsı ol ola
Buldılar bir sā'at-i ḥüb u laṭīf
İbtidā olındı ol emr-i şerīf
Açdı İskender ḥazāyin mührünü
Emr idüp ũonatdı kendü şehrini

1949b gitdi : geldi A.

1951b dīvānda : dīvāna E.

- 1955 Sīm ile zer dökdi yaprağ yirine
La'l ü gevher saçdı toprağ yirine
- A 86b Şāh için bir taht-ı 'ālī kırdılar
Pür-cevāhirden muraşsa' kıldılar
Zīver ü zībā düzüp nağş itdiler
Cümle mevcūdātı anda yazdılar
Şöyle kim Mānī görüp hayrān ola
Arada Erjeng ser-gerdān qala
Tahta geçdi şāh oturdı şād-kām
Virdi 'ālem halkına kām-ı tamām
- 1960 Tahta karşı çār kürsī kırdılar
Her birin bir 'ālim için qodılar
Kıldı a'lāsını Eflātūn makām
Cümlesinden aqdem idi ol hemān
Birin'oturdı Aristū-yı hakīm
Hem vezīr olmuşdı şāha hem nedīm
Birinüñ üstinde Buqrāt-ı tabīb
Geldi biri üzre Soqrāt-ı lebīb
Qamusı oturdılar şehden ırağ
Her biri qolında lākin qarşurağ
- 1965 Qondı bir kürsī daği Fağfūr için
Bir de Hind iqlimi şāhı Fūr için
Qayşer için de qonuldu bir daği
Hem Yemen şāhına bir kürsī daği
- A 87a Geldi hem sultān-ı Mışr u şāh-ı Şām
İrdiler bu düğüne şehler tamām
Her biri geçdi oturdu yirine
Geldiler begler de yirlü yirine
Yüridiler micmere gerdānlar
Kıldılar bezmi mu'aqqar anlar

- 1970 'Üd u müşg ü 'anber itdiler buhūr
Virdiler 'ālem demāğına sürür
- E 82b Bes çekildi h̄'ān-ı ni'met bī-hisāb
Şan dökerdi yire bārānı seḫāb
Oldı pür-süfre zemīn ü āsmān
Ez-şerā tā ber-Süreyyā taldı h̄'ān
Baḫr u berde mürğ ü māhī ḫalmadı
Kim yiyüp ol ni'met ile tıymadı
Şad hezār ikrām ile ol ser-firāz
Gönderür Gül-şāh için 'ālī cehāz
- 1975 On iki biñ esb-i tāzī buldılar
Zīnlerin ḫamu muraşşa' ḫıldılar
Ḫamusı zer-mīḫ ü sīmīn-na'l idi
Yükleri başdan ayağa la'l idi
On iki biñ üştüre yük urdılar
Yüklerin la'l ü cevāhir ḫıldılar
- A 87b On iki biñ bār üştür düzdiler
Cümle ibrişüm ḫumāşın urdılar
Leşker ü begler ḫamu tınandılar
Cümlesi cevşenlerin geyindiler
- 1980 Ḫamusı atlandılar tezyīn ile
Atların da düzdiler āyīn ile
Bu cehāzı aldılar ta'zīm ile
Şeh Zeresb'le vardılar tekrīm ile
Ol cehāzı anda teslīm itdiler
Ḫaḫkumuz şimden girü vir didiler
Tezevvüc-kerden-i İskender bā-Gül-şāh*
Şeh Zeresb daḫi düğün itmiş idi
İlini günini tıylamış idi

1971a h̄'ān : ḫūn A.

1972a pür-süfre : pür-şufre A.

* İskender'in Gülşāh'la Evlenmesi.

- ‘Āleme kılmışdı in‘ām-ı keşīr
Sīstān'da qalmamışdı bir fakīr
- 1985 Bu virān halkı daħi kōnaqladı
Tōy idüp ‘ālī ziyāfet eyledi
Her birine nice baħşīş eyledi
Cümlesin in‘āmıyla tōyladı
Dinlerince resm ü āyīn itdiler
Şer‘ ile Gül-şāh'a kābīn itdiler
- A 88a Şāh-ı Sīstān işi bitürmiş idi
Kızına bī-ħad cehāz itmiş idi
Artuğ itmiş didiler her bābdan
Şeh Sikender virdügi esbābdan
- 1990 Ol cehāz esbābını bār itdiler
Hep tavarı cümle iħzār itdiler
Yükleri yükletdiler pāk u temīz
Her yüküñ üstinde bir zībā kenīz
Viridi çok kullar cevārī bī-ħisāb
Şanasın kim her biri bir āftāb
Beglerüñ ħātūnları hep bindiler
Mīr ü şehler cümlesi atlandılar
Bes ‘arūsuñ daħi atın çekdiler
Şad hezār i‘zāz ile bindirdiler
- 1995 Çıkdı istikbāle şeh ta‘zīm ile
Yiryüzinüñ şehleri bindi bile
Kayşer ü Ĥākān ile Fağfür-ı Çīn
Şāh-ı Mışr ile selātīn-i zemīn
Kūsuñ āvāzı nefīrūñ nefresi
Atlaruñ şavtı ricālūñ na‘resi

1985a virān : veren A.

1988a Şāh-ı : Şeh-i A.

1994b hezār i‘zāz ile : hezārān ‘ögr ile A.

1997a nefresi : na‘resi E.

- İşiden didi kıyāmetdür bugün
Kopdı mı maḥşer ne ḥāletdür bugün
- A 88b İricek Gül-şāh'a ta'zīm eyledi
Şaçular saçup cihānı toyladı
- 2000 Başına kıldı cevāhirler nişār
Sīm ü zer yāķūt u la'l-i bī-şümār
Menzil-i dāmāda dek irgürdiler
Şeh serāyında gelüp indürdiler
İtmemişdi şāh ol gün 'İş ü nüş
Ol zamān başındaydı 'aql u hüş
Rabb'ine idüp tevāzu'la niyāz
Çok tazarru' eyleyüp kıldı namāz
Yalvarup Ḥaķķ'a münācāt eyledi
Ḥālīķ'ına 'arz-ı ḥācāt eyledi
- 2005 Eyleyüp Ma'būd'ına şükr ü sipās
Kıldı in'ām u taşadduķ bī-kıyās
Şükr iderse yiridür Ma'būd'ına
Fażl idüp irgürd'anı maķşūdına
Varuban Gül-şāh ile buluşdı şāh
Şanasın kim yire indi mihr ü māh
Müşterī'ye irdi şankim māhtāb
Yā Ḥamel burcına geldi āftāb
Mürdeler bulmuşdı şan 'İsī demin
Yā Süleymān bulmuş idi ḥātemin
- A 89a 2010 Mışr idi güyā ki eṭrāf-ı zemīn
Oldılar Yūsuf Zelīḥā hem-nişīn
Öpüşüp birbir'ile koḫışdılar
Sözlerini söyleşüp ḥālleşdiler
Tıruban andan 'ibādet kıldılar
Her birisi nice ṭā'at kıldılar

- Eyleyüp Ma'būd'a envā'-ı niyāz
Kıldılar her biri resmince namāz
Çün namāzdan cümle fāriğ oldılar
Yirlerine geçüb en oturdılar
- 2015 Ba'de bir bister içere yatdılar
Birbirin muhkem der-āgüş itdiler
Başladı şāh ellerin uzatmağa
Okıyıla şaydını uz atmağa
Şehryār elmāsını tīz eyledi
Dürç-i la'lüñ mührin açmağ eyledi
Oldı aralıkda bī-ḥad işveler
Gāh girye gāh nāz u şīveler
Gögsine şāhuñ ururdu gāh ceng
Kebgveş şāhīn ile eylerdi ceng
- E 83a 2020 Kāpusın gerçi ḥişāruñ bağladı
Kāl'asını virmeyüp ceng eyledi
- A 89b 'Ākībet fetḥ oldı şāha ol ḥişār
Kāl'anuñ kāpusın açdı şehryār
Cevri çoğ itmişdi şāhuñ cānına
Viridi boynın 'ākībet fermānına
Perde götrüldi ulaşdı cāna cān
Oldılar āzāde ġamdan şādmān
Ol gice tā şubḥ olunca yatdılar
Şanasın kim şehdi şīre kātıldılar
- 2025 İrte turup şükr-i Yezdān itdiler
Ḥālīk'a ḥamd-ı firāvān itdiler
Her birinüñ nezri vardı virdiler
Hem nihāyetsüz taşadduk kıldılar

2022b boynın : boyun A.

2024b şehdi : şehde A.

2025b ḥamd-ı : ḥamd u E.

- Ḥāşıl oldı anlara cümle murād
Oldılar her ğuşşadan āzād u şād
Yā İlähî ḥācetüm eyle kabül
Her kişi bulsun murādına vuşül
Nāme-i 'ışkı ki takrîr eyledüm
Ḥāme-i şevk ile taḥrîr eyledüm
- 2030 Zinde olaydı eger Mecnûn-ı Kays
Yā diri olaydı A'sā bin Kubeys
Ṭaḫınurlardı bunı heykel mişāl
Kendüler ḥayretten olurlardı lāl
- A 90a Ger bugün Ferhād'a vara bir varak
Okıyup fehm itmeye bundan sebak
Var ise mahrem meger 'Atṭār ola
Kim bu güftāruñ rumūzın ol bile
Her ne dirsem cümle nuş u penddür
Düzdügüñ dāyim senüñ dülbenddür
- 2035 Tā ki terk eylemeye nefsüñ ğurūr
Āḥiretde bulmaya hergiz ḥuzūr
Kendüyi gören ulu şeyṭān olur
Meskenet ehli olan merdān olur
Gel bugün Rıdvān sözün sen ğuş kııl
Aḥmed'üñ güftārın işit cüş kııl
Gel ḥazer kııl eyleme hergiz 'inād
Tā yarılğaya seni Rabbü'l-'ibād
Her ki Ḥaḳ'dan kórka ḥalkdan kórkmaya
Āḥiret kórķularında kórkmaya
- 2040 Nāme-i ḥurşid [ü] aḥter yazmışam
Lā-cerem tāriḥin **ahzer** düşmişem
- Sene 909

2036b olan : ola A.

2037. beyit E'de yoktur.

2040. beyit E'de yoktur.

2040b Metinde "aḥzer" olan tarih kelimesi "ahzer" olarak yazılmıştır. Bu konuda bk. "Yazılış Yılı" kısmı.

Maṭla'-ı Dāstān

- Şubḥ-dem kim oldı 'ālem şādmān
Gicenūñ bayrağını kıldı nihān
- A 90b Çün kıla ārāyişi dürr-i yetīm
'Āqıl oldur kim ne zer kıoya ne sīm
- Her maḳām oldı bugün Huld-i bihişt
Şādıku'l-ḳavl ol ki bulasın bihişt
- Hāzır ol sākī pür eyle cām-ı 'ışk
Görelüm āḫir n'olur encām-ı 'ışk
- 2045 Dürlü dürlü reng ṭoldı mürğzār
Ol nevālarda kıılır her mürğ zār
- Çün seḫerde bülbül oldı nağme-sāz
Her seḫer kıldı hezārān söz ü sāz
- Faşl-ı gülde eyle 'ış-i büstān
Mest olup nergis gibi ol zer-feşān
- Vaḳt-i gülde yüzüñ olsun lāle-reng
Gonce gibi eyleme göñlüñi teng
- Nāle-i ney ḳumriyi ḫayrān ider
Bülbül-i ḫoş-nağme ḫüb elḫān ider
- 2050 Bir nefesdür evvel ü āḫir ḫayāt
'Āqıl olan nicesi ister şebāt
- Cīfedür dünyā aña itme hevā
Her nevādan olma dāyim bī-nevā
- Ārzü-yı nefse olma āşinā
İster iseñ ger cihānda ihtidā
- A 91a **Dāstān-ı 'Azīmet be-Memālik-i Hindüstān***
- Rāst 'uşşāk ile şeh-nāz eylegil
Ol nevālarda ser-āğāz eylegil
- Söyledi ma'nī zebānı açdı rāz
Āşkār oldı 'ırāk ile ḫicāz

2041a kim : ki A.

* Hidistan Mülklerine Gidiş Hikāyesi.

- 2055 Ehl-i 'ışık içinde āgāz itmişem
Kendümi 'ālemde mümtāz itmişem
Bāl ü persüz 'ışka dem-sāz itmişem
Çarha dek bu şak ki pervāz itmişem
Naşsumuz ma'zür tut hayrül'-kelām
'Özr-i hod maķbüldür 'inde'l-kirām
Gülşeni pür-zīnet eyle şubh u řām
Tā ola gülzār-ı hüsnuñ ber-devām
Iřfahānuñ perdesinden eyle sāz
Tā muhayyer bula nev-rüz u hiçāz
- 2060 Bir haber virdüm size pür-dürr ü pend
Kim olasız sözlerümden sūd-mend
Zülf-i dil-berveş mu'anber kılalum
Sözümüz la'l ile şekker kılalum
Aldı Dārā[b] çün cihāndan nevbetin
Viridi Zül-ķarneyn'e milk ü devletin
- A 91b Nevbet iledür bu dünyā begligi
Kimseye bākī degüldür begligi
Kimsene dünyāda bākī olmadı
Ķayřer ü Fağfūr u Hāķān ķalmadı
- 2065 Nice biñ Dārā[b]'ı ber-dār eyledi
Uyħudan uyardı bīzār eyledi
Bulmadı dermān buña İsfendiyār
İrmedi destānına Sām-ı Süvār
Uydı çün İskender'e İrāniler
Emrine rām oldu hem Tūrāniler
Şöyle hān oldu ki çeşm-i rüzgār
Görmedi bir aña beñzer tādār
Devletinden buldı şevket tād u tāht
Hāřmetiyle oldu tāze ķadr u baht

- E 83b 2070 İşleri luṭf ile ‘adl ü dād idi
Andan a‘lāyıla ednā ṣād idi
Çankı şeh kim milkin ister pāydār
Mālını ḥarc itsün olsun şehryār
Māl ile bil kim sipāhī cem‘ olur
Hem sipāhīyle düşmen ḳam‘ olur
‘Adl ile uruldı bünyād-ı cihān
‘Adl ile ābād olur milk-i cihān
- A 92a ‘Adl ile olur cihānda salṭanat
‘Adliyile buldı şehler tāc u taḥt
- 2075 Eylegil ṣāhā sitemden ictināb
Dīn ü dünyā ḳulm[il]e olur ḥarāb
Çün yücelmişdi Sikender himmeti
Yidi iḳlīme irişdi devleti
Himmetine göre bulur her kişi
Anuñ için olmaz nā-kes kişi
İstedi kim ala Hind iḳlīmīni
Ḥükmine rām ide Sind iḳlīmīni
Çekdi Hind iḳlīmīne leşker ‘azīm
Şöyle kim çarḥa ḡubārı virdi bīm
- 2080 ‘Ālemi zeyn eyledi seyf ü ḳalem
Dürlü dürlü renge boyandı ‘alem
Ra‘dveş kūs eyledi ol dem ḥurūş
Baḥr-ı ‘Ummān gibi leşker ḳıldı cūş
Atına bindi çün ol dem şehryār
Göge çıḳdı sümm-i esbinden ḡubār
Devlet ile yürüdi ol tācdār
Heybetinden ḳıldılar şehler firār
- Ḥ‘āb-dīd-i Keyd-i Hindī***

2075. beyit E'de yoktur.

2079a ‘azīm : muḳīm A.

* Hindli Keyd'in Rüya Görmesi.

- A 92b Var idi Keyd adlu bir şāh-ı kebīr
Milk-i Hindūstān içinde bī-naẓīr
- 2085 Çoğıdı milk ile māl u kişveri
Bī-şümār idi anuñ hem leşkeri
Nīm-i Hind'e şāh idi meşhūr idi
Nīmīne Sind ile hākīm Fūr idi
Bir gice h̄'āb içre görür Keyd şāh
Milk-i Rūm içinde toğar bedr-i māh
Nūr'ile anuñ ʔolar arz u semā
Secde kıılır cümle ılduzlar aña
Bir mu'abbir söylenürdi ol zamān
Adı Mihrān idi meşhūr-ı cihān
- 2090 Keyd şāh anı getürüp söyledi
Gördügi rü'yāyı tafşıl eyledi
Didi Mihrān Rūm'dan bir pādşāh
Eyleye rüy-ı zemīni pür-sipāh
Şarḡ u ğarba hūkm idüp sulṭān ola
Cümle begler emrine fermān ola
Her kim anuñ hūkmine baş egmeye
Olmaya başında devlet oñmaya
Her kime kim Hāḡ 'ināyet eyleye
Emrine anuñ iṭā'at eyleye
- A 93a 2095 Daḡı çok dürlü naşāyih bī-şümār
Keyd şāha söyledi dānā-yı kār
(Başlık)
Her otuz yılda muḡaḡḡaḡ bil 'ayān
Müşteri'yile Zuḡāl eyler kırān
Ḳanḡı burcda k'ideler anlar kırān
Zāhir olur bir 'aceb şāhib-ķırān
Yitişür āfāḡa hūkmi ser-be-ser
Hūkminüñ taḡtında olur baḡr u ber

- Hem murādınca döner dāyim felek
Nuşret ider aña göklerde melek
- 2100 Ol çerāğı kim anı Yezdān yağa
Aña yuf diyen saçalını yağa
Aña kul ol kim sa'adet bulasın
Hizmetinde tur ki devlet bulasın
Şeh giderken irdi bir hoş menzile
Manzarı hoş geldi ol rüşen-dile
Pür-gül idi ergavān u yāsemen
Lāle vü nesrīn idi hem nesteren
Ol maqāmı çün begendi şehryār
Eyledi ol yirde birkāç gün qarār
- A 93b **(Başlık)**
- 2105 Keyd'e şeh gönderdi nām ile selām
Nāmede derc itdi envā'-ı kelām
Yazdı evvel nāmede nām-ı Hudā
Hāyy u Qādir evvel ü bī-ibtidā
Mālik ü Ma'būd u Ferd ü Lā-yezāl
Hālīk u Rezzāk Kerīm ü Zū'l-celāl
'Arş u kürsī vü melek mihr ile māh
Birligine anuñ olmışdur güvāh
Her kime isterse virür milk ü baht
Kimden isterse ol alur tāt u taht
- 2110 Her kime kim Haq'dan irişse nazar
Qanda kim 'azm itse ol bulur zafer
Çünkü Haq virdi bize bu devleti
Hem bize kıldı müyesser nuşreti
Ger gerekse Keyd şāha taht u tāt
Bize göndermek gerek bāt u harāt

- Emrümüzde yaraşur iqlīm-i Hind
Hem bize muhkem gerekdür milk-i Sind
Huşk u ter emrümdeür hem şark u garb
İdemez bir şeh benümle darb u harb
- A 94a 2115 Kılıcum bir ejdehadur heft ser
Milk ü māluñ baş u cānuñ hep yudar
Hem kemānumdur benüm kavı-ı kazā
Atsa tīrin çün kader itmez haṭā
Kim sürerse kapuma rüy-ı niyāz
Serv gibi ola dāyim ser-firāz
- E 84a Milkinı ger ister ise Keyd şah
Baña kul olsun ki ola pādşāh
Kamu şehir zıll ü cūdum āftāb
Sāyeden hurşide gelmez ıztırāb
(Başlık)
- 2120 Keyd okıtdı nāme-i İskender'i
Oldı havf ile vücūdından berī
Havf u haşyet cānına kār eyledi
Anı cānından da bīzār eyledi
Kendüyle tanışup fikr eyledi
Olmışı olacağı zıkr eyledi
Didi Haḫ bir kimseye kılsa nazār
Aña yavuz kaşd iden bulmaz zafer
Bildi kim ceng ile varmaz başa iş
Şulha dūrişdi çü düşdi başa iş
- A 94b 2125 Ehl-i rāy idi tehevür kılmadı
Hüküm idüp barışmağa cehd eyledi
Var idi katınd'anuñ dört nesnesi
Yoğıdı bir şehde anuñ şemmesi
Eyledi anları derdine 'ilāc
Anuñ için olmadı fāsıd-mizāc
(Başlık)

- Var idi milkind'anuñ bir feylesüf
Cünbiş-i eflāke bulmuşdı vuķūf
'İlm-i eflāk ü nücüm u hey'eti
Hem tabī'ıyyāt u tıbb u hikmeti
- 2130 Cümlesin aşl'ıla öğrenmiş idi
Hem kevākib hālını bilmiş idi
Ol bilürdi yirde gökler döndügin
Gökde kevkebler niçe seyr itdügin
Vardı hem çatında bir hāzıķ tabīb
Bir şehe olmuş degüldi ol naşīb
Bī-ecel derdine dermān idi ol
Her marizūñ cismine cān idi ol
Kulu idi Keyd'ün ol şāhib-hüner
Anı almışdı şabīyiken meger
- A 95a 2135 Hāşıl itmiş terbiyet birle kemāl
Terbiyetsüz ādemīyi sen kem al
Var idi hem Keyd şehde cām-ı hūb
Pāk ü şāfī yoğıdı anda 'uyüb
Didiler vaşf eyleyenler cāmını
Cem de işitmiş degülmiş nāmını
(Başlık)
Diyeyin vaşfını cāmuñ diñlegil
İşidüp anı ta'accüb eylegil
Kış u yaz anda içilürdi tamām
Olmaz idi eksük āb ile müdām
- 2140 Nice yıl ger içseler āb ile mey
Andan eksilmezdi hīç āb ile mey
Reng-i bāde la'l ile yāķūt idi
Āb-ı Kevşer bigi cāna ķūt idi

2132a bir : - E.

2139a tamām : müdām E.

2140b hīç : - A.

(Başlık)

- Bir kıızı var idi Keyd'ün meh-likā
Mihr-i hüsninden alurdu meh ziyā
Şehr-bānū'yıdı ol meh-rūya ad
'Ukdeler anuñla bulmuşdı güşād
- A 95b Țal'ati hürşide virürdi zevāl
Bedri māhuñ görse olurdu hilāl
- 2145 Hāl ü zülfi noqtayıla cīmdür
Didiler şordum dehānın mīmdür
Zerrece yoqdur dehānından nişān
Tār-ı mü deñlü degüldür ol miyān
Lebleri qandin mükerrer eylemiş
Sözleri şehdini şekker eylemiş
Lebleri āb-ı hayāta ta'n ider
Sözleri şekker nebāta ta'n ider
Lebleridür luṭf ile yāqūt-ı nāb
Dişleridür şanki lü'lü-i hoş-āb
- 2150 Sünbül-i ter zülfinüñ hayrānıdır
Māh-ı nev ebrüsü ser-gerdānıdır
Ġamzesi tīr ü kemān ebrüları
Nīze-keşdür nergis-i cāduları
Gözleri sihr öğredür hem Bābil'e
Fitnesi efzündür andan kem bile
Keyd şāh aşhāb'ıla söyleşdiler
Cem' idüp erkānını tanışdılar
Gerçi kim olundı fikr-i bī-hisāb
'Ākıbet bu fikri gördiler şavāb
- A 96a 2155 Kim bu dördi vire Zül'-qarneyn'e ol
Kendü daḫi ola qapusında qul

- Ḥükmine ola muṭī' emrine rām
Bende-i fermān-pezīr ola müdām
İşbu tedbīri begendiler 'ayān
Keyd'üñ erkānı kamu pīr ü cüvān
İtdiler Keyd ile ḥalkı ittifāk
Gelmeye bir mūca bunlardan nifāk
Tā ölince Keyd ile yār olalar
Ḥayr u şerde cümle enşār olalar
- 2160 İlçi göndermekde çok fikr itdiler
Ḳamusı Mihrān'ı enseb gördiler
Ol idi aralarında ihtiyār
Ehl-i tedbīr idi hem dānā-yı kār
İlçisi dānā gerekdür hem faşīḥ
Tā sözi cān-baḥş ola hem-çün Mesīḥ
'Aql u 'ilmi vāfir ola hırşı az
'Ālemüñ mālından ola bī-niyāz
- E 84b Gelmeye ādem ḥarīşinden kerem
Olmaya nā-kesde hergiz dem ḳadem
- 2165 İlçilerdür çün lisānı şehlerüñ
Görinür andan nişānı şehlerüñ
- A 96b Bes gerek kim olalar ehl-i şalāḥ
Bulalar tā kim feşāḥatdan felāḥ
Ḥüb olup aḥlāḳıyıla yüzleri
Özleri toḡru gerek hem sözleri
Hem gerekdür k'olalar ehl-i vaḳār
Luṭf u iḥsān issi şīrīn i'tizār
Āteşüñ tevfiḳin ide nār ile
Hirre[y]i işlāḥ ide hem fār ile

2159a Keyd ile : Keydiler A.

2162a İlçisi : İlçi A.

2168a k'olalar : ulular A.

- 2170 Şimdi budur ilçilikde vaşf-ı hāl
Her ne yirde bulsalar bir bed-ıhışāl
Gönderürler anı ilçı yirine
Anuñ için varmaz işler yirine
Bes didi Mihrān'a Keyd-i tācdār
İlçi sensin yüri Zül-ıkarneyn'e var
Cānına sihr ile efsün eylegil
Leyli'sine anı Mecnūn eylegil
Aramuzda eyle hayr ile şalāh
Bu belālardan bize buldur felāh
- 2175 Di kim iy şāhib-ı kırān u şehryār
Keyd kuluñdur ne var şehir ü diyār
Cān ile ger ister ise bizi şāh
Olavuz biz çākeri ol pādşāh
- A 97a Eylesün biz bendeyile ittişāl
Hep anuñdur taht u baht u milk ü māl
Şehr-bānū'yı alursa şehryār
Olavuz hāk-i derinde bendevar
Feylesūfi hem tabībi cām ile
İltevüz ayağına ikrām ile
- 2180 Gönderür Mihrān ile hem nāmdār
La'l ü yāqūt u cevāhir bī-şümār
Gitdi ta'cīl ile Mihrān-ı resūl
Varuban İskender'e buldı vuşul
Her ne kim aḥbārı vardı söyledi
Mā-cerāyı cümle tafşīl eyledi
İrdi şāhuñ sem'ine çün bu haber
Şād olup ilçiyi tutdı mu'teber
Hurrem olup tırdı dīvān eyledi
'Ālemi in'āmıyla toyladı

2181a Gitdi ta'cīl ile Mihrān-ı resūl : Gönderür ta'cīl ile Mihrān'ı ol A.

2184a dīvān : in'ām A.

- 2185 Kayşer ü Hākān ile Fağfür-ı Çin
Geldiler cümle selāfīn-i zemīn
Geldi Eflātūn Aristū-yı hakīm
Geldi Buqrāt ile Soqrāt-ı hakīm
Begleri mecmū'ısı cem' oldılar
Çamusı dīvāna hāzır geldiler
- A 97b Bunlara virdi bu aḥbārı resūl
Bī-tevaḥḫuf cümlesi kıldı qabūl
Bundan evvel şehryār-ı nāmdār
Şehr-bānū'yı işitmişdi meger
- 2190 Düşmiş idi 'ışkınuñ ğavġāsına
Virmiş idi göñlini sevdāsına
Gözden evvel 'āşık olurmuş kulak
'Āşıka nezdik olurmuş her ırak
Rüz u şeb düşdi bu fikre şehryār
Eyleye ol çeşmi āhūyı şikār
'İşkdur kul eyleyen sulṭānları
İndüren taḥtından āḥir ḥānları
'İşk işi şeh-bāz olanı büm ider
Seng-i hārāyısa anı mūm ider
- 2195 'Aql u hūşı dām-ı zülfi kayd ider
Āhu-yı çeşmi pelengi şayd ider
Göñlüni şalup zenahdān çāhına
Ḥasret eyler ehl-i cāhı çāhına
Bes didi Buqrāt'a şāh ol dem hemān
İlçi olup Keyd'e dek olġıl revān
Biz faḫīrinden du'alar eylegil
Şehr-bānū'yı bizüm'çün istegil
- A 98a **(Başlık)**

2191a evvel : öñdin E.

2191b her : - A.

- Virdi şāh ilçiye çok la'l ü güher
Daği envā'-ı kumāş u sīm ü zer
- 2200 Zīn-i muğraqla müzeyyen nice at
Virdi çok hil'atler ile kat kat
Pādşāhlar aluban virmek gerek
Virmeyicek bāri ne almağ gerek
Eyle bugün ihtiyāruñla kerem
Bulamazsın virmege yarın direm
Bu zamānda az ola ehl-i kerem
İstemeksüz vire ben anı görem
Ne yiyene yidüre qala ni'am
Lā diye dinilicek yirde ne'am
- 2205 İstegil her dem Hudā'dan cūdı sen
Dāyimā zıkr eylegil Ma'būd'ı sen
Māl u milki kişinüñ çoğ olsa yig
Hisseti olan kişi yoğ olsa yig
Ger kerem eylerseñ eyle bī-riyā
Tā kim andan bulasın āhir şafā
Şādısı dehrüñ ser-ā-ser gām durur
Her 'arūsı āhiri mātem dūrür
- A 98b Gidüp İskender'den ilçi şād-kām
Keyd şāha yitürür şehden selām
- 2210 Ba'dehū İskender'üñ aḥvālını
Söyledi aḳvālını ef'ālını
Şerḥ idüp tafşīliyile devletin
Haşmetin kıldı beyān hem şevketin
Buncılayın nice sözler söyledi
Şāhına İskender'i medḥ eyledi
- E 85a Çünkü bu güftarı gūş eyledi Keyd
Cān u dilden oldu Zū'l-ḳarneyn'e şayd
- (Başlık)**

- Fîli zer-zencîr düzdi yüz қатар
Çulları cümle muraşsa' zer-nigâr
- 2215 Daħi üç biñ esb-i tâzî bād-pāy
Zînleri cümle muraşsa' ser-be-pāy
On biñ üştür daħi cümle pür-hüner
Toptolu ayakları ħalĥāl-ı zer
Biñ қатар ester daħi sîmîn-na'l
Yükleri elmās u yāķūt u la'l
Ağlas u zerrîn ü envā'-ı ħarîr
'Anber ü 'ūd u ķumārî vü 'abîr
- A 99a Nice biñ ķul her birisi ħüb-rüy
Nice biñ zîbā ķaravaş müşg-büy
- 2220 Bu țavaruñ cümlesin pür-bār ider
Yükleri la'l ü yevāķit ü dürer
Bir muraşsa' tāc u yāķūtî kemer
Taşlarınıñ her biri 'ālem deger
Bunları tertîb idüp ol Keyd şāh
Gönderür İskender'e bî-iştibāh
Nice biñ ħātün bile gitmiş idi
Kızınıñ yanınca göndermiş idi
Leşker ehlinüñ ħisābı yoğıdı
Şöyle kim necm-i semādan çoğıdı
- 2225 Bunca ta'zîm ile ol meh-peykeri
Şāha iltür Keyd şāhuñ leşkeri
Şāh oturmuş idi şehrinden ırāķ
Bir ulu şaĥrāda görmişdi yaraķ
Anda tutulmuşdı çetr ü bārgāh
Leşkeri cümle bilesince sipāh
Sünbül ü reyĥān idi pür-yāsemîn
Reşķ urdı aña Firdevs-i berîn

2214a Fîli zer-zencîr : Fîle zencîr E / düzdi : dizdi A.

2228-2238. beyitler arası A'da yoktur.

Toprağı misk ü şuyı āb-ı hayāt
Mürdeye virürdi 'İsī'veş hayāt

2230 Her tarafından şular olmuşdı revān
Mürde bulurdi hevāsından revān
Bülbül ağlardı şanasın mest-i mül
Tā ki handān ola gönlin açā gül
Çünkü Zū'l-ķarneyn'e bunlar vardılar
Baş koyup ayağına yüz sürdiler
Şād u hurrem oldu ol gün pādşāh
Çün yitişdi Şehr-bānū gibi māh
Şaçu saçup başına kıldı nişār
Sīm ü zer la'l ü cevāhir bī-şümār

2235 Ol ferahdan bir ulu toy eyledi
H'āniyla cümle halkı toyladı
Bes tabīb ü feylesūf ikrām ile
Şāha varurlar bile ol cām ile
Şāh eline aldı ol cāmı revān
Şād olup nüş itdi andan ergāvān
Şehlig ü 'ışk u cüvānī vü bahār
Kimseye el virmeye bu rüzgār
Furşatı fevt itmeyüp nüş eylegil
Zehrini dehrūñ ferāmūş eylegil

2240 'Ömrüñi bilgil ganīmet her nefes
Çün gider gelmez yirine her nefes

A 99b 'Ömrüñi cehd it ki tutasın 'azīz
'İlm ü a'māl ile olasın temīz
Her kime kim hū ola Rıdvān kerem
Halk anı tutar 'azīz ü muhterem

(Başlık)

- Çoğ ulaşdurdı şeh ol gün sîm ü zer
Çal'alarla memleket tâc u kemer
Şehlere lâyıkdur ola tâc bahş
Geh vilâyet bahş ola geh genc bahş
- 2245 Şeh gerek kim rezmde ola hem-çü berķ
Bezm içinde ola çün hürşîd-i şark
Rezm içinde vire tîrine güşâd
Bezm ide luţf ile halkı kıla şâd
Mâlı şehler şimdi n'içün direler
Bes gerek kim anı halka vireler
Niçe hoş devrâna kim biz irmişüz
Halka yüz biñ koçı bahşış görmişüz
Akçe degmeyene bahşış bî-karâr
Lâyıkına sancağ u çok kâr u bâr
- 2250 Şehlere cûd u şehâ vü hem kerem
Fazl-ı Hâķ'dur dâyim itsün Hâķ kerem
- A 100a Kıdretüñ olduķca elüñ açâ gör
Hem zer ile sîmi dâyim şaçâ gör
Olasın tâ kim cihânda merd-i kâr
Bulasın iki tarafından i'tibâr
Halkuñı sen hulķ ile tutğıl eyü
Tâ kim olmaya senüñ başuñ kayu
Atlunuñ yanınca olıncaķ yayaķ
Geh gehî olmaķ gerek aña şayaķ
- 2255 Her ne söz kim ola saña pây-bend
Andan ırağ ol k'olasın hüş-mend
Geh gül-i ra'nâ gehî hâr bitürür
'Uķbe kâzîyi bu Rıdvân yitürür
Her kişi kim ola bu söze melül
Daği dürlü söyleseñ kılmaz kabül

2246b halkı kıla : kıla halkı A.

2256-2258. beyitler E'de yoktur.

- Pā-bürehne eyleye Sa'dī sefer
Esb-i tāzī bine ol Bū Cehl-i ħar
Her ki ħalk içinde eyleye nifāk
Bil kim ol şeytān durur bi'l-ittifāk
- 2260 Her kişi kim řıdķ aña 'ādet ola
Dāyimā eyelük aña ħālet ola
Emr-i Ĥakk'a dāyimā olğıl muṭī'
Cān u dilden řuĉluya hem ol řefī'
- A 100b 'Ālem içre bilgil oldur mu'teber
Kim anuñ ĳalbind'ola ħavf u ħaṭar
Bī-nihāyet sözi niĉe diyelüm
Gine İskender sözine geledüm
- E 85b **(Başlık)**
Çün řebistāna 'azīmet ĳıldı řāh
'Aĳlı gitdi deng ü bī-hūř oldu řāh
- 2265 Ol nigāri ĳördi 'aĳlı oldu ĳayd
Āhu-yı ĉeřmi şehi eyledi şayd
Beñzemiřdi ħūriye ol gül-'izār
La'l ü cevherle bezenmişdi nigār
Çün zülāli oldu cāna dest-res
Çeşme-i ħayvān ider aña heves
Terligine beñzer idi tāze gül
şerbet-i cān idi hem la'linde mül
řanki cennetden gelür bir ħūr idi
řöyle kim bařdan ayaĳa nūr idi
- 2270 řehr-bānū'yı ĳörüp řāh-ı cihān
Cilvesine oldu dīvāne hemān
şem' gibi ĳıldı peydā çün yüzün
ĳıldı şeh ħayrān u řeydā kendözün
- A 101a Baĳdı ĳördi oturur bir āftāb
Eylemiş zülfeynini müřĳin nikāb

- Boynına 'anber kemendin bağlamış
Hem miyân-ı müyü bendin bağlamış
- Olmış idi şâh ol dem bî-mecâl
Ol nigârına tolaşdı çün nihâl
- 2275 Didi kadaydı bu verd-i nev-bahâr
Yâ gül-i cennet midür yâ lâlezâr
- Bağrına başdı hemân-dem şehryâr
Sînede îmân gibi kıldı karar
- Çün karar itdi anuñ yanında şâh
Şâh ile arâm olup nerm oldu mâh
- Emr-i Hakk'a çün mu'î' oldu nigâr
Mührin açdı dürc-i la'lüñ şehryâr
- Hokka-i yakûta sîm oldu revân
Mîl-i sîmîn ile toldı sürmedân
- 2280 Yatdılar üç gün çü mesrûr oldılar
Güldiler *nûrun 'alâ nûr* oldılar*
- Ġusl idüben şeh seher kıldı namâz
Şükr idüp Yezdân'a kıldı çok niyâz
- Ġaflet il'iy şeh geçürme 'ömrüñi
Kıl müzeyyen zîkr-i Hakk'la emrüñi
- A 101b Allah ismi cânuña mûnis gerek
Göñlüñ andan ğayrıdan müflis gerek
- Tañrıdan bir dem ki ğâfil olasın
Sizmezem seni ki 'âkîl olasın
- 2285 Zîkri ta'zîm itmeyen mü'min degül
Bî-gümân îmânına mûkın degül
- Zîkri 'aynuñ dâyimâ 'ibret dürür
Gördüğinden dem-be-dem haşyet dürür

2279b toldı : oldu A.

* 2280b "Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir." (Nûr, 24/35) ayetinden iktibas.

2284b sizmezem : sizmezin A.

2285a Zîkri : Zikre A.

- Ꞗulaġuñ zikri semā'-ı ꞖaꞖ durur
Pendüm işit kim sözüm muṭlaꞖ durur
- Kesmegil ꞖaꞖ'dan niyāzuñ bir nefes
Tā bulasın her murāda dest-res
- ꞖaꞖꞖ'uñ emrinden tecāvüz Ꞗılmaġıl
Ger Ꞗul iseñ ġizmetin terk itmegil
- 2290 Dāyimā vird eyle zikr-i Kirdġār
Her zamān zākir gerekdür merd-i kār
- Eyle Rıḏvān şükr-i ni'met Mün'im'e
Tevbeñuñ Tevvāb'ı oldur ġam yime
- Şehlere vācib k'ideler 'adl ü dād
Tā ki 'adlinden ola iꞖlīm şād
- Zulme niyyet Ꞗılmasun bir pādşāh
Aşşı itmez aña zulm ile sipāh
- A 102a İdelüm İskender'üñ sözün tamām
Nerm ü şīrīn diyelüm şī'r ü kelām
- (Başlık)**
- 2295 Bir Ꞗadeḡ yağ ṭoldurup şāh-ı cihān
Feylesūfa gönderüp didi nihān
- Kim bu yağı dürtünüp Ꞗılsun devā
Tā bula endāmı zaḡmetden şifā
- Ol ḡakīmi ġör biñ igne düzdürür
ŞanꞖuban ol yaġa şāha gönderür
- İġneleri çünki İskender ġörür
Anları bir şāh mühre düzdürür
- Gönderür gine ḡakīme mühre[y]i
Ḗikmetinden almaꞖ ister behre[y]i
- 2300 Feylesūf da n'eylesün her āyine
Düzdürür ol mühre[y]i bir āyine

2291a Eyle Rıḏvān şükr-i ni'met : İy Ḗayātī şükrüñ eyle E.

2297a biñ : ki E.

Şāha ol āyīne[y]i de gönderür
Şāh anı nem yirde қor kim pās olur

Şeh hākīme gine ol āyīne[y]i
Gönderür görür hākīm āyīne[y]i

Şayқal urup yüzine şāfī kıllur
Gine andan şoñra şāha gönderür

Şeh görür kim āyine çün āftāb
Dir hākīme āferīnler bī-hisāb

A 102b 2305 Feylesūfuñ ‘ilmīni şāh añladı
Anuñ içün añā taḥsīn eyledi
‘İlm ile bulur sa‘ādet her kişi
‘İlm ile biter қamu maḥlūk işi

Keşf-i Remz Ki Miyān-ı Hākīm ü İskender Şeh*

Feylesūfī da‘vet itdi pādşāh
Çünkü dānāyıcı buldı cāygāh

Cāygāha ehl-i ‘ilm urur қadem
‘İlmi olmayan kişi bulur nedem

‘İlm ü zūhdūñ ḥānesin ābād kıll
Nefsūñe zulm eyle ḥalkā dād kıll

2310 Şadr olur cehl ehline renc u ‘anā
Merd-i cāhil ‘ahdine kıllmaz vefā

İtme cehl ehline ‘arz-ı ihtiyāc
Cāhil olan kimseye itmez ‘ilāc

E 86a ‘Āқil olan minnet itmez cāhile
‘Āқil olmaz cāhil olan cāh ile
Cāhilūñ işi hemān telbīs olur
Yoldaşı dāyim anuñ İblīs olur
Görmeye cennet yüzini hīç baḥīl
İçmeye cāhil şarāb-ı selsebīl

* İskender Şah'la Hakim Arasında Sırrın Çözülmesi.

2310. beyit E'de yoktur.

- A 103a 2315 Bes ḥakīme şeh didi iy merd-i kār
Bu rumūzuñ aşlın eyle āşkār
Her kişi ol müşkili bilsün 'ayān
Göñlinüñ levhinde qalmasıñ gümān
Didi iy sulṭān-ı 'ālem yağ u cām
'İlmdür didüñ anı kıldum tamām
Qalmasıñ bir şübhe kim keşf itmedüm
Bir daķıķa qomadum kim bilmedüm
Lākin ol sevdā-yı milk ü salṭanat
'İşk-ı tāc u taḥt u şevķ-i memleket
- 2320 Ol qadeḥ gibi göñülde ṭolıdur
Daḥi nesne ala mı çün ṭoldı pür
Ḥāne-i dil çün hevāyla ṭola
Nicesi Ḥaķ feyzine qābil ola
Olmaya bir sīnede iki göñül
Nefse uyan kişi bulmaz Ḥaķķ'a yol
Ḥālī olmayınca şehvetden 'ayān
Nūr-ı Ḥaķķ'a olmaya bu dil mekān
Aşlını sūzenlerüñ fehm it tamām
Pend ü ḥikmet sözleridür iy hümām
- 2325 Ṭoluyiken ol qadeḥ sūzenleri
Gör nicesi anda bulmuşdur yiri
- A 103b Ḥāne-i dil gerçi ṭoludur hevā
Pend ü ḥikmet sözi bulur anda cā
İtmese cānı kelām-ı Ḥaķ temīz
Bir kitāb inmezdi gökden iy 'azīz
Mühre remzin böyle taķrīr itdi şāh
Ger göñül pūlādveş olsa siyāh
Şoḥbet ü bezm ile bunca 'iş ile
Gāh rezm ü ğāret ü teşvīş ile

2320a ṭolıdur : ṭolı durur A.

2327. beyit A'da yoktur.

- 2330 K̄arañu olsa gōñül ola mı şāf
Ola mı nār-ı saqardan ol mu'āf
İde mi te'sīr aña ol nuş u pend
Ola mı ol kimse andan sūd-mend
Çün gōñül dūd-ı günehden ola jeng
Rūşen ü şāfī ola mı hūb-reng
Āyin'olmaz jeng ile şuret-nümā
Yüzine baqmazlar anuñ dāyimā
Gōñlüni jeng eyleyen ahmaq durur
Bī-tedārik cāhil-i muṭlaq durur
- 2335 Bes gerekdür saña sa'y-ı bī-қыās
Olmaya āyīne-i cānuñda pās
Āyine remzi budur iy nīk-fāl
Bu gōñül āyīneye oldı mişāl
Ger anı hırş u hevā jeng eylese
Nār-ı 'işyān dūdı bī-reng eylese
- A 104a Pend-i haq işitse bulur ol cilā
Hem-çünān āyīne-i gītī-nümā
Her gōñülde kim ola şehvet hevā
Āhirinde ol bulur renc ü 'anā
- 2340 Gel hāzer eyle Haq'a itme 'inād
Tā saña raḥmet kıla Rabbü'l-'ibād
Pend-i Rıḍvān'ı gōñülde gūş kıl
Pendini dilden qabūl it cūş kıl
Der-İstidlāl-i Tevhīd*
Āyinede ulu haşlet var yaqīn
Sözüm işit tā ki bulasın yaqīn

2331b ol : o A.

2341a Pend-i Rıḍvān'ı gōñülde : Bu Ḥayātī sözlerini E.

2341b Pendini dilden qabūl it : Anı cāndan ṭutmasına A.

* Tevhidi Delilleriyle Anlama.

- Kim görürse şüretin bulur 'ilâc
Bî-gümân tevhîd için bağlar mizâc
- Görinür bir şüret anda mu'teber
Bilür öz şeklindeki ehl-i nazar
- 2345 Lîk kendü arada dâhil degül
Taş yüzinde iç yüzi hâşıl degül
- Gerçi ol 'âlem degüldür kendözi
Ġayrı degül görinen âdem yüzi
- Kendüsi tahkîkde Ġayrı degül
Aña sözüm olma nâ-dân u melûl
- A 104b 'Âlemi ol cümle peydâ eyledi
Âdem'i halk itdi gûyâ eyledi
- Ġarfetü'l-'ayn içre 'âlem hem olur
Kimsenüñ haddi yoĠ aña dem urur
- 2350 Çünki jeng ola gönül âyînesi
Büy-ı ma'nî vire kül âyînesi
- Şeh didi kim itmişem ben katl ü ceng
Anuñ için tutdı gönülüm pās u jeng
- Niçe ola k'anda bir reng olmaya
Gevheri şāfî ola jeng olmaya
- Jeng ile ger yüzi ola leb-be-leb
Görine mi anda bir şüret 'aceb
- Ben didüm âyîne-i dil pür-günâh
Ne kadar jeng oldısa iy pādşāh
- 2355 Tevbe açar ister iseñ sen amān
Gel naşühî tevbeden göster nişān
- Tevbeyile çün gönül rüşen ola
Başdan ayaĠa gül ü gülşen ola
- Geçdi 'ömrüñ sen anı hîç bulmaduñ
Ġāf-ı 'Anķā'dur kim anı bulmaduñ

2344b Bilür öz şeklindeki ehl-i : Kendünün bilür kılan anda A.

2349b : yoĠ : yoĠ A.

- Söylemekden söylememeklik revā
Kimseden zīrā ki bulunmaz vefā
- A 105a Oğ durur söz ger atarsañ ez-kemān
Dönmesine kimsene bulmaz amān
- 2360 Bī-ḥaberken nā-gehān irer ecel
Tevbe[y]i tīz eyle ço ṭülü'-emel
- E 86b Farz budur şimdi tevbe idesin
Nā-gehān dünyāyı koyup gidesin
Tevbeyile her kişi bulur kemāl
Tevbe eyle bulasın bedr-i cemāl
Bī-te'emmül söyleme Rıḍvān sözüñ
Şoñra nādīm olma tanı kendözüñ
- Su'āl ez-Tevhīd***
- Feylesūfa döndi girü şordı şāh
Şübhemüz yoḡdur ki birdür ol İlāh
- 2365 Çünki bir bildük biz anı pāk-zāt
Bes neden gösterdi envā'-ı şıfāt
Kimisi dir fā'il-i muḥtār aña
Kimisi mücib diyü ḡalır ṭaña
Ba'zı didi anuñ için lā-mekān
Ba'zısı aydur ki 'arş oldı mekān
Sünniler tecvīz-i rü'yet ḡıldılar
Mu'tezil olanlar inkār itdiler
- A 105b Çok cidāl idüp sözi uzatdılar
Her biri bir dürlü yola gitdiler
- 2370 Düşdi bu ḡalk arasına iḡtilāf
Bes neden oldı beyān it bu ḡilāf
Didi ol ortada dānā-yı umūr
Ḳāf'dan seyr eyleyüp şāh-ı ṭuyūr

2363a Rıḍvān : bir dem E.

2363b olma : olmaya A.

* Tevhid Hakkında Sual.

- Gicede Sîmürğ şāh uçup revān
Rub'-ı meskūna gelüp qonar 'ayān
İrte olmadın gine gitmiş hemīn
Quşlar anuñ geldügin bilmiş yaqın
Lā-cerem aña talebkār oldılar
Her biri bir cānibi aradılar
- 2375 Her biri tuş old'anuñ bir yūñine
Gelmedi kendü birinüñ öñine
Her birisi neydügin bilmediler
Lā-cerem gördüklerin söylediler
Kimi qara didi kimisi kıızıl
Kimi şaru didi kimisi yaşıl
Kimesi didi nişānı tağda
Kimesi didi ki gördüm bāğda
Cümlenüñ didügi anuñ vaşfidur
Zātı birdür görinen evşāfidur
- A 106a 2380 Her birisi gördüğünü söyledi
Her niçe gördiyise şerh eyledi
Bā' iş oldı iḥtilāfa bu kelām
Bunları tafşıl ider 'ilm-i kelām
Gördüğinden her kişi virür nişān
Görmemişdür kimsene anı 'ayān
Līk anı ehl-i başiret bī-gümān
Cümle eşyāda görürler çün 'ayān
Ba'dehū şordı nedendür aşl-ı cām
Bunu kim düzdi bu vech ile tamām
- 2385 Dāyimā bundan revāne iki cūy
İkisinde iki dürlü reng ü būy

2372a Gicede : Gice E.

2375b birinüñ : yirinüñ A.

2383b çün : çoq E.

- Didi şāhā bil ki Keyd-i nāmdār
Her ne yirde tuysa bir şāhib-hüner
- Sa'y idüp getürdir idi yanına
Rām olurdı cān ile fermānına
- Cānını bezl eyler idi yolına
İncinüp bakmazdı sağ u şolına
- Ol sebebden yiryüzi kāmilleri
Gelmiş idi kıtına fāzılları
- 2390 Cem' olup çok nesne taşnīf itdiler
Cāmı daḫi anda te'līf itdiler
- A 106b Kevkeb aḫvālını cümle bildiler
Sa'dını hem naḫsını añladılar
- Yiryüzinde her ne kim var buldılar
'Ālemūñ gevherlerin cem' itdiler
- Birbiriyle cümle terkīb itdiler
İşbu cāmı anda tertīb itdiler
- Ol güherler çünkü buldı imtizāc
Ḥāşıl oldu işbu vech ile mizāc
- 2395 Bir ṭabī'at baḡladı lā-büd bu cām
Kim żarūrī cezb ider āb u müdām
- Ḥāşşadur kıldı mizācında karar
Cezb iderse ṭañ mı mıknāṭısvār
- İki nev' oldu şü kim cām aşıldur
Birisi 'ulvī birisi süflidür
- 'Ulvisi ider hevādan cezb-i āb
Süflisi yirden kıldı cezb-i şarāb
- Kāmilūñ gönli bu şīşe mişlidür
Her ne söz kim söylese kıymetdedür
- 2400 Gerçi 'ārif cüşsesi olur za'īf
Anı ta'yīb eylemez hergiz żarīf

2399a gönli bu şīşe mişlidür : bu şīşe desti gönli pür A.

2400b Anı ta'yīb : Āb-ı ta'yīb A.

- ‘Ārif iseñ k̄alıbuñ pür-nür kıł
Āb-ı faqr ile gülin ma‘mür kıł
- A 107a Hıst-ı faqr ile yaparsañ yapusın
Saña Rıdvān açā cennet kapusın
- Su‘āl-i İskender ez-Keşf-i Āferīniş-i ‘Ālem***
- Feylesüfa didi İskender hākīm
Bu cihānı niçe yaratdı Qādīm
- Çünki Vāhīd'den hemān vāhīd gelür
Bes bu keşretler neden hāşıl olur
- 2405 Bu kamu eşyā ki bulmışdur vücūd
Qanķı şey’dür k'evvelā buldı vücūd
- ‘Ālemüñ tertībini eyle ‘ayān
Ādem'üñ terkībini hem kıł beyān
- Çün hākīm ol sözleri fehm eyledi
Başladı bir bir cevābın söyledi
- Cevāb-ı Su‘āl****
- E 87a Didi bu ‘ilmi kimesne küh ile
Bilmez illā Hālīķ-ı Sübhān bile
- Līkin ammā enbiyā ta‘līm ile
K'oldı zāhir anlara ilhām ile
- 2410 Anlaruñ buyurdığın söyleyeyin
Qādir olduğumca şerh eyleyeyin
- A 107b Didi evvel günde Hālāķ u Qādīr
Bir güher halk itdi bī-mişl ü nazīr
- Evvel-i maḥlūķdur [kim] adı ‘aql
Buña şāhiddür kamu menķül ü naql
- Gevher-i pākīze rūḥānī basīt
Cümle eşyā şūretin olmuş muḥīt

* İskender'in Ālemin Nasıl Yaratıldığını Sorması.

** Sualin Cevabı.

2412a Evvel-i maḥlūķdur : Evvel maḥlūķıdur A.

- Bir güher andan daği peydā olur
Lā-cerem mevcūd-ı şānī ol olur
- 2415 Adına ma'lül-i evvel de dinür
Bir vücūda ol daği bā'ış olur
Nefs-i küllī dirler anuñ adına
Oldı bā'ış bu daği ĩcādına
Adına anuñ heyülā didiler
Cümle eşyāyı hem andan kıldılar
Şūrete zamm oldı çün buldı cihāt
Adı cism oldı anuñ buldı şebāt
'Ālem ü eflāk ü erkān ser-be-ser
Buldı andan cümle eşkāl ü şuver
- 2420 Evvel oldı aḡlası çarḡuñ bedīd
Dirler ehl-i şer' aña 'arş-ı mecīd
Mihir ile māhı hem oldur döndüren
Giceyile gündüzi oldur kılan
- A 108a Gice vü gündüzde ol bir devr ider
Döndügince 'ömrdür ḡurmaz gider
Çünkü bu dünyā kıılır dāyım güzer
Sen anuñ meylini göñülden gider
Bir felek andan daği bulur zuhūr
Kim şevābit ḡamusı anda olur
- 2425 Bu felek olmışdur on iki kısım
Burc her biri dinildi bir isim
Bir Ḥamel [ü] biri Şevr Cevzā'yıla
Daği Sereḡān Esed'dür Sünbüle
Bir daği Mīzān u 'Aḡreb Ḥavs hem
Cedy ü Delv ü Ḥūt'dur bī-bīş ü kem
On iki burc d'otuz kısım itdiler
Anları taḡsīm idüp ad virdiler

2416b bu : bir E.

2423b meylini : mişlini A.

Bu güneş kim rüz u şeb gelür gider
Her birin bir günd'olaruñ kaç' ider

2430 Kimisi iner kimi kıılır 'urüc
Adı anuñ Kürsi vü Zātü'l-burüc
Ol yigirmi dört biñ yılda tamām
Bir kez ider devrini dönüp müdām

Heft Seyyārāt*

Beyān-ı Çarḥ-ı Heftüm**

A 108b Oldı çarḥ-ı heftümīn bes āşkār
Ol Zūḥal nām ılda dāyim medār
Rüz u şeb ta'cīl ile durmaz gider
Çarḥın otuz yılda bir kez devr ider

Beyān-ı Çarḥ-ı Şeşüm***

Bu felek altıncısı bil iy hümām
Müşterī necmine olmışdur maḳām
2435 Devr idüp ol ğarbdan şarka gider
On iki yıla yakın bir devr ider

Beyān-ı Çarḥ-ı Pencüm****

Bes bişinci gökde fehmi eyle 'ayān
Kevkeb-i Mirrīḥ tutmuşdur mekān
İki yıldan bir bucuğ ay eksük ol
Devr ider yılda tamām eksük degül

Beyān-ı Çarḥ-ı Çehārüm*****

Çarḥ-ı çārümde Güneş kııldı zühür
Ol virür bu 'āleme ser-cümle nūr
Eyler ol her yılda bir devrin tamām
Sāl u mäh anuñla bulur intizām

2430a Kimisi iner kimi : Kimi iner kimisi E.

* Yedi Gezegen.

** Yedinci Feleğin Beyanı.

*** Altıncı Feleğin Beyanı

**** Beşinci Feleğin Beyanı.

***** Dördüncü Feleğin Beyanı

- A 109a **Beyān-ı Çarḥ-ı Süvüm***
- 2440 Bes üçüncü gögi iderler 'ayān
Zühre-i zehrāya olmuşdur mekān
- Bu burūcuñ seyrin ol kevkeb müdām
Yıl tamām olunca қағ' eyler tamām
- Beyān-ı Çarḥ-ı Düvüm****
- Çarḥ-ı şānīde 'Uḫārid seyr ider
Gice gündüz dimeyüp ṭurmaz gider
- Her burūcuñ seyrini her yıl müdām
Yıl tamām olunca қағ' eyler tamām
- Beyān-ı Çarḥ-ı Yeküm*****
- Çarḥ-ı evvelde Kamer ṭıtdı makām
Sür'at iledür anuñ seyri müdām
- 2445 Her yigirmi yidi günde devr ider
On iki burcı tamāmet seyr ider
- Her felekde iki kuṭb olur 'ayān
Miḥver üstinde yürirler her zamān
- Ba'dehū oldı çehār erkān basıṭ
Birbirini çün felek oldı muḫıṭ
- A 109b Bād u āteş ḥāk ü āb iy pür-hüner
Cümle mevcūdāta aşl oldı bular
- Beyān-ı 'Anāşır u Cihāt u Ābā vü Ümmehāt u Ma'adin ü Ḥayvānāt******
- Ol ṭoḫuz ābāyıla dört ümmehāt
Ṭoḫururlar ma'den ü ḥayvān nebāt
- Der-Beyān-ı Sitāregān*******

* Üçüncü Feleğin Beyanı.

2441a seyrin ol kevkeb : seyrini ṭurmaz A.

** İkinci Feleğin Beyanı.

2442a Çarḥ-ı : Daḫi A.

2443a burūcuñ : burūc E.

*** Birinci Feleğin Beyanı.

**** Unsurlar, Yönler, Gök Cisimleri, Asıllar, Madenler ve Hayvanların Beyanı.

***** Yıldızların Beyanı.

- E 87b 2450 Kıldı kevkebler feleklerde 'urüc
Cānib-i merkezde tutdılar burüc
Gice vü gündüz düzüldi yıl u ay
Güz ile kış u bahār u faşl u yay
- Der-Beyān-ı Naḥs u Sa'd-ı Sitāregān***
- Her ʔarafdan olup ılduzlar revān
Sa'd u naḥs arasına düşer kırān
Zāhir olup gökde envā' ittişāl
Yirlere te'sīr iderler māh u sāl
Bir zamān bu vech ile döner zamān
Gice gündüz ay u gün olur 'ayān
- 2455 Karişur dāyim keşif ile laḥif
Mümteziç olur şakīl ile ḥaffif
- A 110a Şu alur oddan ḥarāret şüretin
Od daḥi şudan bürüdet sevretin
Oldı bunlardan eşer ma'den nebāt
Daḥi anlar kim olurlardı ḥayāt
Kamudan şoñra bulup Ādem vücūd
Kıldılar aña melāyik hep sücūd
Ādem'i ḥalk itdi aşlın kıldı tīn
Dört muḥālif nesneden kıldı 'acīn
- 2460 Aña ḥammertü didi tekrīm için*
Nefḥ-i rūḥ itdüm didi ta'zīm için
Buldı ol teşrīf ile ğamdan ḥalāş
Nefḥ-i rūḥ olduğı birle oldı ḥāş
Virdi şaykal şāf olup çün āyine
Āyine oldı Ḥaḳ'a her āyine

* Yıldızların Uğurlu-Uğursuz Oluşlarının Beyanı.

2455a Karişur : Karişu A.

2460a ve 2461b mısraları A'da tek beyit olarak yazılmış, diğeri iki mısra ise karıştırılmıştır.

* 2460a "Allahu Teâlâ hazretleri (kudret) eliyle Ādem Aleyhisselamın çamurunu kırk sabah yoğurdu." (Bursevî, 2007: 375) hadisinden iktibas.

2460b itdüm didi ta'zīm için : olduğı birle oldı ḥāş A.

- Buldu Hakk'ın feyz'ile cānı sürür
Cūd ile oldu vücūdı külli nūr
Rūhını 'ışık ile dem-sāz eyledi
Ol sebebden 'arşa pervāz eyledi
- 2465 Ādem için '*alleme'l-esmā* didi*
Hem anuñ şānında '*kerremnā* didi*
Aña Hakk cūd idüben virdi 'ilim
Hem tevāzu' birle in'ām itdi hilm
Nuṭṭ ile zātın mükerrem eyledi
'Aql ile şānın mu'azzam eyledi
- A 110b Zāhir oldu gönline tevḥīd-i Hakk
Bildirdi hem āḥir nedür temcīd-i Hakk
Gerçi anuñ aşlını ḥāk eyledi
Menzilin bālā-yı eflāk eyledi
- 2470 Vaḥy ilhām itdi gönderdi kitāb
Aña bildürdi ḥaṭāyıla şavāb
Cümle maşnū'āta oldu cāmi' ol
Maḫzar-ı Hakk oldu feyz-i şāni' ol
Aña aḥkāmını ta'līm eyledi
Ḥayr u şerri cümle tefhīm eyledi
Çünkü ta'zīm ile 'adlin bildiler
Yiryüzün lā-būd 'imāret kıldılar
Hem gine gönderdi içinde resūl
Bunlara göstermek için ṭoḡru yol
- 2475 Sā'at irişince dāyim feyz ire
Bu cihān ol vaḫte dek şābir ṭura
Çünkü ḥilḫatden murād ola tamām
Ḳalmaya efrād-ı insān bi't-tamām
Şoñra İsrāfīl idincek nefḥ-i şūr
Dirile emvāt ola ba's ü nüşūr

* 2465a "Ve Ādem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara, 2/31) ayetinden iktibas.

* 2465b "Andolsun ki âdemoğullarını kerem sahibi (şerefli) kıldık." (İsrâ, 17/70) ayetinden iktibas.

- Her kiři bir Őekl ile ide zuhūr
Anasından ide ođlanlar nũfūr
- A 111a Bula a'māli cezāsın her kişi
Ėayr eger Şer her ne kıldı'sa işi
- 2480 Her kim oldu bir ĖaĖāya mũbtelā
Derdine bulunmaya anuñ devā
- Ol kişi kim ola fi'li zũlm ũ Şer
Menzili anuñ cehennem olısar
- Ėalur ol nār-ı sağarda nā-murād
Ger 'ināyet kılmaya Rabbũ'l-'ibād
- Nefse zālimdür iñen kılm'i'timād
Anuñ idinme murādını murād
- Her kimũñ kim yol'ola dāyim Őavāb
Geye Firdevs iÇre ol tāc u Őiyāb
- 2485 Ger dilerseñ kim bulasın 'āfiyet
Şerri kıoyup iste Ėayrı 'āķıbet
- Şerri terk it fi'l-i Ėayr işe mũdām
Bulasın tā kim Ėaşırdā iĖtirām
- Kişi kim Ėayr ide Ėayr-endīř ola
'Ālem-i āĖerde bī-teřvīř ola
- Ol ki maĖřũdı rızā-yı ĖaĖ durur
Aña Ėayr itmek 'aĖā-yı ĖaĖ durur
- Her kişi kim bağlaya Ėayra miyān
Bulısar dāreyn iÇinde ol amān
- A 111b 2490 Evliyāya her ki Ėizmet eyleye
Aña ta'zīm ile Ėürmet eyleye
- ĀĖiretde bula ol Ėũsn-i me'āb
Görmeye hem rũz-ı mağşerde 'azāb
- Enbiyā vũ evliyā olup Şefi'
Menzili Ėadri gibi ola refi'
- Vire Ėayr ehline Rabbũ'l-'ālemīn
Ėāyimīn ecrin Őevābın Őāyimīn

- Ḥayr işe her kim ki bağlaya kemer
Yiye ol ğufrān dırahtından şemer
- 2495 Çünki bu pendî ḥakīm itdi tamām
Kıldı İskender aña taḥsīn-i tām
- Su'āl-i İskender ez-Maḳādīr-i Ecsām***
- E 88a Şeh ḥakīme didi bes iy nīk-nām
Çün beyān itdüñ bu ecsāmı tamām
- Bunlaruñ bildür baña miḳdārını
Tā bilem her birinüñ miḳdārını
- Didi şāha ol ḥakīm iy nāmver
Kimse bu sırdan degüldür bā-ḥaber
- Ol bilür kim ol yaratdı ādemi
Yoğ iken var eyledi hem 'ālemi
- A 112a 2500 Ehl-i ḥikmet bunda çok fikr eyledi
Fehmi miḳdārınca sözler söyledi
- Ḥālīḳ'uñ ef'āli fikre şıǵmaya
'Āḳilüñ 'aqlına ḥişşe şıǵmaya
- Her kim anlar ḳavline maǵrūr ola
Şübhesüz Ḥaḳ rahmetinden dūr ola
- Çarḫı ferseng ile iderler 'ayān
Ḳudretine Ḥaḳḳ'uñ olur mı kerān
- Söz öküş maḳşūd-ı aşla gideyin
Ehl-i ḥikmet sözlerin naḳl ideyin
- Der-Beyān-ı Küre-i Arz****
- 2505 Didi altı biñ sekiz yüzdür hemīn
Devr-i ferseng ile bu rüy-ı zemīn
- Ḳuṭrı iki biñ yüz altmış devr olur
Bu ḥisāb aşlın mühendisler bilür

* İskender'in Cisimlerin Miktarlarını Sorması.

** Yerküre'nin Beyanı.

Der-Beyān-ı Küre-i Nār*

Anda olur od ile yıl çün müdām
Oldı fersengle otuz biş biñ tamām

Hem on üç ferseng daħi vardur ‘ayān
Eyleme bu sözlere şekk ü gümān

A 112b

Der-Beyān-ı Miqdār-ı Felek-i Kamer**

Ol felek kim anda devr eyler kamer
Otuz üç biñdür anuñ ‘arzı meger

2510 Daħi yüz on biñ dürür ferseng ile
Bildiler bu hikmeti ferheng ile

Der-Beyān-ı Miqdār-ı Cirm-i Kamer***

Ger şorarsañ cirmi anuñ nicedür
Yirüñ altmış bahşıdan birincedür

Cirmi anuñ geh tolu gāh incedür
Didi kim sözler kamu yirinedür

Der-Beyān-ı Miqdār-ı Felek-i ‘Uṭārid

Çarḥ kim anda ‘Uṭārid’dür müdām
Qalıñı yüz biñ ü on dört biñ tamām

İki yüz ferseng kırk ferseng daħi
Qudretüñ taqḍiriyile iy aḥī

Der-Beyān-ı Miqdār-ı Cirm-i ‘Uṭārid

2515 Bu ‘Uṭārid cirmini şan gördiler
İşbu yirüñ yarısınca didiler

A 113a

‘İlmi yolınca dimişdür bu sözi
Yoḥsa anı görmeyüp tırur gözi

Der-Beyān-ı Felek-i Zühre

* Ateşküre'nin Beyanı.

** Ay Feleğinin Miktarının Beyanı.

2509b meger : kemer A.

*** Ay'ın Hacim Miktarının Beyanı.

2511b bahşıdan : bahşından A.

2515b yirüñ : sırruñ A.

Şol felek kim meskenidür Zühre'nün
İki yüz biñ kerre biñdür 'arz'anuñ

Yidi yüz biñ dañi var ferseng ile
Hem toquz yüz seksen anuñla bile

Der-Beyān-ı Miqḍār-ı Cirm-i Zühre

Altı yüz kırk biñ dürür bilgil yaqān
Zühre'nün ferseng ile qutrı hemīn

2520 Hālīq'ūñ ḥalqına taḥsīn şad hezār
Āferīn şun'ına bī-ḥaşr u şümār

Der-Beyān-ı Felek-i Āftāb

Āftābuñ çarḥ-ı 'arzın añlağıl
Yüz biñ ü on biñ dürür fehm eylegil

Dañi yidi yüzle altmış altıdur
Rāstdur ferseng ile söz toğrudur

Der-Beyān-ı Miqḍār-ı Cirm-i Āftāb

A 113b Āftābuñ cirmin añla nicedür
Yüz dañi altmış yidi bu yircedür
Dañi bir şulşince yirūñ bī-keḷām
Didiler vardur anuñ cirmi tamām

Der-Beyān-ı Felek-i Mirrīḥ

2525 Çarḥ kim Mirrīḥ'e ol menzil dürür
Qalıñı on altı kerre biñ dürür

Dañi elli altı biñ ferseng ile
Seksen iki dañi zamm eyle bile

Der-Beyān-ı Miqḍār-ı Mirrīḥ

Qutrı ferseng ile iki biñ yaqān
Dañi dört yüz ellidür iy rāst-bīn

Cirmini Mirrīḥ'ūñ ol miqḍār bil
İşbu sözde yañılup şekk itmegil

Der-Beyān-ı Felek-i Müşterī

- Müşteri devr itdügi çarhuñ saña
Diyeyin miqdârını inan baña
- 2530 Didiler biñ kerre bîn on dört daħi
Hem toköz yüz biñ daħidür iy aħî
- A 114a Daħi toқsan dört biñ ferseng ile
Yidi yüz toқsan sekiz zamm it bile
‘Arzı budur Müşteri’nüñ çarhınuñ
Didiler ‘arzın bilenler çarhınuñ
- Der-Beyân-ı Miqdâr-ı Cirm-i Müşteri**
- E 88b Müşteri’nüñ cirmine ehl-i şümâr
İtdiler bu yirce seksen biş qarâr
‘İlm ile dinildi bu sözler yaқın
Yohsa taħkîkin bilen Haқ’dur hemîn
- Der-Beyân-ı Felek-i Zühal**
- 2535 Ol Zühal turduğı çarhuñ bil ne gez
Didiler biñ kerre biñ daħi sekiz
Daħi biş yüz biñ [ü] altmış biñ tamâm
Elli üç ferseng bile olur müdâm
- Der-Beyân-ı Miqdâr-ı Cirm-i Zühal**
- Тоқсан altı yircedür cirm-i Zühal
Hendese ehli kıılır bu ‘aқdi ħal
Ol şevâbit çarhınuñ iy şeh-süvâr
Didiler yüz biñ vü on biñ ‘arzı var
- A 114b Daħi iki biñ dürür kırk dört hemîn
Didiler ferseng ile bilgil yaқın
- 2540 Üç yüz ü toқsan biñ olur kııl şümâr
Ol derecden her biri kim anda var
Daħi biş yüz kırk iki ferseng ile
Bu sözi fehm eylegil ferheng ile

Kürsi ol eflāk içindedür nihān
‘Arşa nisbet kaçre bigidür hemān

Bu ne kudret bu ne ‘izzet bu ne hāl
Zü'l-celāli ve'l-cemāli ve'l-kemāl

Kim anuñ emrinde hayrāndur ‘uķül
Kağer ü *sübhānehu ‘ammā yeķül**

Der-Beyān-ı Miķdār-ı Kevākib-i Felek*

2545 Bu şevābit çarhınuñ ılduzları
On sekiz bu yirce dirler her biri

Kiçisin dirler velikin bu kaçdar
Kađretine Hālķ'ıñ eyle nażar

İlduzuñ büyüginüñ iy zü-fünün
‘Arzımı dirler felek kaçdrince on

Der-Beyān-ı Şerh-i Su‘ūd u Nuħūs-ı Seyyārāt**

A 115a ‘İbret ile kıl nażar bu kārğāh
Kağı tefekkür niçedür bu bārğāh
Nesne bildüm diyü germ olma saķın
Āferiniş şanma kim budur hemīn

2550 Her ki bu eşyāy’ider tođru nażar
Ol bilür anı ki derk itmez beşer
Çarh-ı dūndan sen mürüvvet isteme
Sifle-perverden fütüvvet isteme
Cāhilüñ řab’ına ensebdür bu dūn
Bulmadı bundan murādın zü-fünün
Gerçi bu ‘ilmüñ hisābın kıldılar
Sözlerin yazup kitāb eylediler
Şandılar kim kıldılar fikr-i şaķīř
Sözleri lākin kamu ĥabķ-ı şarīř

* 2544b "Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir." (İsrā, 17/43) ayetinden iktibas.

* Felekteki Yıldızların Miktarının Beyanı.

** Gezegenlerin Uğurlu ve Uğursuzluğunun Şerhine Dair Açıklama.

- 2555 Zann ile fāsīd hayālāt itdiler
‘Āleme muhkem dālālet virdiler
Gel cihān kavmine vir bir hoş haber
Hem yidür ma’ nī drahtından şemer
Baħr-ı hayra çün gönül gavvāş ola
Armağan güher gerek kim hāşş ola
Gerçi ‘ummān içre gevher çok durur
Gevheri bu kānuñ anda yok durur
Çün Hayātī hātıruñ pürdür yitür
Baħr-ı dilden dürr ile mercān getir
- 2560 Kālb ü cānuñ çünki pür-ihlāş ola
Gevheri ol ma’denüñ key hāşş ola
‘İlmi aşınca hakīm-i hurde-dān
Sa’d u naħsın ılduzuñ kıldı beyān
- A 115b Şeh katında feylesūf-ı kār-dān
Vaşfını bu çarħuñ eyledi beyān
Didi şāhā naħs-ı ekberdür Zühāl
Kim kamudan yücedür aña maħal
Anuñ için naħs-perverdür felek
Hāli rüşendür ne hācet biz dimek
- 2565 Bil haķīkat kim bu dünyā rif’ati
Āhıret dārınuñ olur miħneti
Sa’d-ı ekberdür muħakkaķ Müşterī
Didiler Mirrīh’e naħsuñ aşğarı
Kamusınuñ sa’dı Hurşīd-i ‘ayān
Sa’d-ı aşğar Zühre’dür ender-miyān
Gözlemez hergiz ‘Uṭārid kabl ü ba’d
Naħs ile naħs olur u sa’d ile sa’d

2558. ve 2560. beyitler A'da yoktur.

2559 Hayātī mahlaslı bu beyit, A'da bu kısmın olmaması sebebiyle metne dāhil edilmiştir.

2562. beyit E'de 2552. beyitten sonra yazılmıştır.

- Bes Zühal altında cāy-ı Müşterī
Her nuḥūsetden olupdur ol berī
- 2570 Oldı Mirrīḥ esfelinde Āftāb
Tā kim anuñ şerrine ola ḥicāb
Esfel oldı çün 'Uṭārid'den Kamer
Tā kim az ire nuḥūsetden eşer
Şāni' ũñ ḥikmetlerine kıl nazār
Ḳudretin gör kim ne hoş āşār ider
- A 116a Feylesūfa şehryār-ı nāmdār
Şordı aḥvāli-i şevābitden ḥaber
Didi biñ dürür yigirmi iki hem
Ḳırk sekiz şürettedür bī-bīş ü kem
- Der-Kemmiyyet-i Şevābit***
- 2575 Bu burūc ile nücūmı gözleyen
Bunlaruñ'çün vaz'-ı esmā eyleyen
Her biri bir şekl-i ḥayvānda görüp
Adın ol ḥayvānuñ anlara virüp
- E 89a İdeyin tafşīlin añlarsañ saña
İşidüp ḳalmayasın hergiz taña
Üç yüz altmışdur şimālīde 'ayān
Līk şüretde yigirmi bir hemān
Dübb-i Aşgar Dübb-i Ekber bil yaḳīn
Anuñ üçüncisidür Tinnīn hemīn
- 2580 Daḥi Ḳaygārūs u Gül lā-muḥāl
Oldı altıncısı İḳlīl-i Şimāl
Cāni vü hem Nesr-i Vāḳi' bil 'ayān
Bes Decāce Nesr-i Ṭā'ir bī-gümān

2569b berī : biri A.

2572b aşār ider : aşārdur A.

* Sabit Yıldızların Niceliğinin Beyanı.

2580. ve 2581. beyitler A'da tek beyit hâlinde yazılmıştır: Daḥi Ḳaygāvūs u Gül lā-muḥāl / Bes Decāce Nesr-i Ṭā'ir bī-gümān

- Re's-i Göl ardınca 'Ayyük it hisâb
Şüret-i Silyâk'uñ ardınca 'Ukâb
Daği Zâtü'l-kürsi Zü'l-kitfeyn ü Sehm
Hayye'dür ardınca anuñ eyle fehm
- A 116b Bes Feres ardıncadır Re's-i Feres
Daği birisi Müşelleş oldı bes
- 2585 Üç yüz on altı cenübîdür 'ayân
Lîk şüretde on altıdur hemân
Biri Fağtîs ü biri Habbâr'dur
Biri Erneb'dür biri Segvârdur
Bir daği Hüt-ı Cenübî Hayye hem
Oldı on altı ne bîş oldı ne kem
Şems yolında üç yüz ü kırk altı var
On iki şüretde eylersek şümâr
Var Hamel'de on sekiz yılduz yaqîn
Şevr'de kırk dört didiler hemîn
- 2590 Var Sereţân'da hem on bir biñ 'aded
Var otuz biş anda k'adıdur Esed
Otuz üç kevkeb olupdur Sünbüle
Var durur Mîzân'da otuz biş bile
Var yigirmi dördü 'Akrab'de tamâm
Var otuz biş Kavş'da iy şād-kām
Cedy'de vardur yigirm'ile sekiz
Delv'de var kırk iki key bilesiz
Hüt'da vardur otuz sekiz tamâm
Bu ne kudretdür k'ider Rabbü'l-enām
- A 117a **Der-Beyân-ı (...)***
- 2595 Bildiler bu 'ilmi çün ehl-i hisâb
Yazdılar fenn idinüp bunda kitâb

2583a Zü'l-kitfeyn ü Sehm : vü Zü'l-kitfeyn Sehm A.

2590b biş : - A.

* Başlık yazılmamıştır, ancak bir önceki varakta rabıta kelimesi "Der-Beyân-ı..." şeklindedir.

Oldılar çünkim hisâb itmekde cüst
İtdiler aḥkâmı anuñla dürüst

Devr-i A'zam Devr-i Ekber bil yaḳîn
Devr-i Evsaṭ Devr-i Aşğar'dur hemîn

Devr-i A'zam ol dereceden iy imâm
Her biri biñ yılda olupdur tamâm

Cümlesi üç yüz biñ altmış biñ olur
'Aḳl-ı 'âḳil bunda ser-gerdân ḳalur

2600 Saña bu edvârı kim ḳıldum beyân
Nice biñ kerre idüpdür âsmân

Nice kez daḫi idiserdür devir
Ne kerân vardur bu deryāya ne ğavr

Ekber ol kim ol dereceden her biri
Bozula artuğ u eksükden berî

Otuz altı biñ yıl oldı toğru bil
Bu ne ḳudret bu ne ḳuvvet fikr ḳıl

Devr-i Evsaṭ ol dereceden her biri
On yıl olur şübhe vü şekden berî

A 117b 2605 Altı biñ ve altı yüz olur ḳamu
Bunlaruñ âşârı ḳudretdür tolu
Devr-i Aşğar her biri bir yıl olur
Cümle üç yüz daḫi altmış biñ olur

Su'âl-i Şeh Ān Feylesüf Ki Āferîniş Çend Müddet**

Feylesüfa didi şeh iy merd-i kâr
Çün saña 'ilm-i felekdür âşkâr
Bu cihânı ḫalk idelden Kirdgâr
Ḳaç yıl olmışdur benüm'çün ḳıl şümâr
Şāha didi ol ḫakîm iy şehryâr
Şığmaya bu işlere hergiz şümâr

** Dünyanın Ne Kadar Sürede Yaratıldığı Hususunda Şahın Sorusu.

- 2610 Bunu bilmek istedi Hâk'dan Kelîm
Didi Mûsî'ye cevâbında Kerîm
Göge degin yiryüzini ben kamu
İtmiş idüm hardal ile toptolu
Ba'dehû bir kuş yaratdum bilesin
Yirdi her yılda anuñ bir dânesin
Bildi dâne dükenince öldügin
Birini on yılda yir oldı hemîn
Dâyim ölüm korkusından aç idi
Gice gündüz dâneye muhtâc idi
- A 118a 2615 'Âkıbet yiyüp düketdi dâne[y]i
Öldi soñra terk idüp bu hâne[y]i
Gel kıyâs eyle bu sözden tut hisâb
İşine şıgmaz Hâk'uña hergiz hisâb
Her ne deñlü çoğısa 'ömr ü beķā
'Âkıbet ol da bulurmuş intihā
Az u çoğı çünkü 'ömrüñ bir nefes
Sen de 'ömrüñ çoğına kılma heves
Sen dükenür nesne[y]i çok şanmağıl
Sen anuñ çoklığına inanmağıl
- 2620 Rağbet idüp dünyeye kılma nazâr
'Âkıbet andan görürsin çok zarar
Key şaķın dünyâdan oldur zehr-i mâr
Gülşeninde gerçi var naķş-ı niğâr
Gül gibi handân görür kılan nazâr
Câna zehrinden irer âhîr haţar
Pîre-zendür şanma dünyâ nev-'arūs
Yatma gâfil uyhuda çalındı kūs

2613a dükenince : tükenince A.

2615a düketdi : tüketdi A.

2619a dükenür : tükenür A.

Olma Rıdvan hüsne mağrur anuñ
Handesinden olma hem mesrur anuñ

'Ubüdet Giriften ez-Giristen-i Gül Vaqt-i Gül-âb Giriften

A 118b 2625 Ağladı gördüm gül-âb iden katında zâr gül
E 89b Guşşadan yırtup yüzün çâk eyledi ruhsâr gül
Bî-sebeb bu 'ömr-i az içinde yoğ iken günâh
Âteş içre yandugından ağladı her-bâr gül
Bergini geh bād alur gāhī düşer toprağa hōr
İñledi cevri itduginden cānına her hār gül
Gördi kim 'aşık cihānda bî-ser ü sāmān gerek
Ol sebebden yile virdi cübbe vü destār gül
Söyledi baña lisān-ı hāl ile gülzārda
Bu cihān-ı bî-vefā hakkında çoğ esrār gül

Dāstān

2630 İşitdi bu sözi düzen gül-âbı
Revān aqıtdı çeşminden gül âbı
Bu 'ömri ger biñ eylerseñ 'imāret
Haqīkat bil bulur āhir hārābı
Görürlerse muqarrer şu şanurlar
İrağdan teşneler şekl-i serābı
Tulū' eyler geh olur bedr-i kāmīl
Gehī nākış görürsin māhtābı
Tonandı hırqa-i sebz ile çün gül
İçelüm yādına gül-gün şarābı

A 119a 2635 Çün söyledi hakīm bu 'ibret sözün garīb
Şeh didi sūz u derd ile hasret sözün garīb
Bu söz üzre Rıdvan aqıtsun revānı
Dil ü cāndan itsün bu 'aşık figānı

2624a Rıdvan : zāhir E.

* Gül Suyu Çıkarma Vaktinde Gülün Ağlayışıyla İbadet Etmek.

2636a Bu söz üzre Rıdvan aqıtsun : Aqıtsun bu söz üzre âb-ı E.

- Şubuhveş sen olgıl gönül şadmānī
Şebūñ bayrağı çün olupdur nihānī
- Çü kerkes görüpdür bu 'Ankâ-yı mihri
'Aceb mi bu fānī iders'aşiyānı
- Çü sīm-ābı şubhuñ kıllur cünbişi[ni]
Seher mār mühre kıllur zer-dehānı
- 2640 Seher söyle muṭrib nevāsını 'ışkuñ
Getür sākī ol dem mey-i ergavānı
- Bu sözdeyken gelür fikrūme hayret
Diyem ger gūş iderseñ saña 'ibret
- Bir kažiyye vāki' oldı güllere
Ağladılar ol gül-āb idenlere
- Didiler kim ne günāh itdük 'aceb
Kim bizi oda yaqarlar bī-sebebe
- A 119b Şavurup geh bizi bād eyler zebūn
Yaturuz ḥāk içre gāhī garḫ-ı hūn
- 2645 'Ömrümüz bir haftadur bī-biṣ ü kem
Bu kadar 'ömr içre nedür bu sitem
- Çün gül-ābī bu sözi gūş eyledi
Zārıyla ağlayup cūş eyledi
- Didi kim çün 'ömr olur āḥir hebā
Ger hezār olursa da bulur fenā
- Çünkü Ḥaḫ'dan bu fenā taqḍīr imiş
Bes ḥaḫīḫat az u çoğı bir imiş
- Bu sözi didi ḥakīm-i nāmdār
Deng ü ḥayrān ḫaldı ol dem şehryār
- 2650 Bu söze geldi münāsib bir ḥaber
Anı buyurmuşdı ol ḥayrū'l-beşer
- Leyle-i Mi'rāc* içinde ol resūl*
Şol zamān kim buldı *ev ednāya* yol

2641. beytin E'de üstü çizilmiştir.

* 2651a İsrâ ve Necm surelerinde sözü edilen Hz. Muhammed'in Allah katına yükseldiği gece.

- Gördi 'arşuñ iki yanında 'ayān
İki deryā pür meleklerle revān
Hep yüzerlerdi şu gibi mevc urup
Cebre'île bu nedür didi şorup
Didi Cibrîl-i Emîn ben bunları
Ben faķiri Hāķ yaradaldan beri
- A 120a 2655 Böyle gördüm bunlaruñ geçdüklerin
Bir zamān da görmedüm eksüklerin
Biri bunlardan resüle söyledi
Sözini anuñ nebî hoş diñledi
Şordı peygām-ber bulardan bu sözi
Kaç yıl oldu halk idelden Hāķ sizi
Didi bir kevkeb yaratdı Kirdgār
Yıl kaçan dört yüz biñ ola ol toĝar
Nice yüz biñ kerre gördüm toĝduĝın
Evvel āhir bilmedüm iş n'olduĝın
- 2660 İşbu hāl üzre geçerven rüz u şeb
Hālümü görüp benüm añla 'aceb
Nice biñ yıl daħi görsem bu kadar
Ĝāyetinden tuymayam anuñ haber
Şun'ına kimse nihāyet bulmadı
Ķudretine hadd ü ĝāyet bulmadı
Hāķķ'ı taşdıķ eyle sen dilden hemîn
Var ise cānuñda ger 'ilme'l-yaķîñ
Ol ma'ārifde 'aķıl hayrān qalır
Kim riyāzet çekse ol meydān alur
- 2665 Ol riyāzet birle keşf ehli olur
Ma'rifetden lezzet ü rāħat bulur
- A 120b Cānına ol ma'rifetler ķūt olur
Sözleri pür dürr ile yaķūt olur

2661b anuñ : bunuñ E.

2663b ger : gir A.

- Ni'met-i dünyā ser-ā-ser intiḳāl
Ni'met oldur ırmeye aña zevāl
- Olma dünyā sevgüsine mübtelā
Cān u dilden 'ıŝķını bil ibtilā
'Aḳluñı ḳul itme cehd it nefse sen
Ravzaya yol virme ŝaḳın ḥırsa sen
- 2670 Ol ḥakīmüñ sözlerin gūŝ itdi ŝāh
Dürlü dürlü āferīnler didi ŝāh
- E 90a Bes Aristū'ya buyurdı tācver
Kim ḥakīme vireler la'l ü güher
Açdılar gire ḥazīne ḳapusın
Ala gözi sevdüginüñ ḳamusın
ŝāha didi ol ḥakīm iy tācver
'Āḳilüñ ḳatında birdür seng ü zer
Çünki zerdür ḥāk ü gevher-pāre seng
'Āḳile meyl itmek aña 'ār u neng
- 2675 'Āḳile 'ilmi yiter dürr ü güher
Cāhil olan faḥrıdur sīm ile zer
Ādemīye ma'rifetdür genc ü māl
Ma'rifet gencīnesi bulmaz zevāl
- A 121a Himmet ehlinüñ ḳatında ḥāk ü zer
Hep ber-ā-ber seng ile dürr ü güher
'Āḳıbet her kişi mālın ḳor gider
Bes ḳoyup gidecegin 'āḳil n'ider
Göñlüñi pāk it ḥasedden çün melek
Tā kim ola menzilüñ fevḳa'l-felek
- 2680 Ger bula ḳalbüñ zemā'imden ḥalāŝ
Görine cān gözine ol nūr-ı ḥāŝ

Der-Mezemmet-i Ba'zı 'Ulemā Ki ber-Ḥilāf-ı 'İlm 'Amel Mıḳoned*

2673a iy : - A.

* İminin Hilafında Amel Eden Bazı Âlimleri Kınama.

- Her kime kim 'ilmi ola dest-g'ir
Ol zamānda mālın itmezdi keş'ir
İ'tibār itmezler idi varına
Bugüni qomazlar idi yarına
Kim bilürlerdi bu dār-ı bî-vefā
Kimsene bulmuş degül bunda beqā
Şimdi bu devr içre fāzıl dirilen
Hikmet ü 'ilminde kāmil dirilen
- 2685 Hırş u 'ucb ile olupdur toptolu
Qarnı toymaz olsa ger toq u tolu
Cem' ider hırş ile dünyā gencini
'Ālemüñ tuymaz hevesden rencini
- A 121b Rîş uzatmış taylasān ile bile
Zāhirin düzmiş derūnın kim bile
Halk içinde kendüdür gerçi 'azîz
Mālıdur qatında cānından 'azîz
Eyleyüp qavl-i za'îf ile 'amel
Dīnini dünyāsına virür bedel
- 2690 Bî-'ameldür 'ilm ile bulmaz şevāb
Şanki hārdur bārı üstinde kitāb
'Ālimüñ bu kısmı mihter olmaya
'Ālemüñ hālkına reh-ber olmaya
Enbiyānuñ vārişidür ehl-i 'ilm
Ehl-i 'ilmüñ hāyrıdur şāhib-i hilm
Ol ki şirrîr ola hem fi'li riyā
Vāriş olmaz anlara ol bî-hayā
Vārişi peygām-berüñ ol kişidür
Kim anuñ şıdķ u şadāqat işidür
- 2695 Olmaya göñlinde hem 'ucb u riyā
Hātırı memlū ola şıdķ u şafā
Şıdķı Bū Bekr ola hem 'adli 'Ömer
Ola hem 'Oşmān hayāsından eşer

- Bāb-ı 'ilmüñ tuya 'ilminden haber
Hem yiye naḥl-i fütüvvetden şemer
- A 122a Bir ola atında hem ḥāk ile zer
Ola mi'yārında bir seng ü güher
Bāṭını şāfī kıla çün āyine
'Ālem-i ğaybı göre her āyine
- 2700 Keşf ola albine envā'-ı 'ulüm
Kim anı derk itmeye ehl-i fuhüm
Feyz ola hem cānına 'ilm-i ledün
Ḥızr'veş 'ilm ile ğar ide süfün
Çün ḥakīm ile sözün ḥatm eyledi
Ol ṭabībī şeh kıĝırup söyledi
Ol ṭabīb idi ki cānlar kıldı şayd
Anı Zül'-arneyn'e göndermişdi Keyd
Ḥikmet içre olmuş idi feylesüf
Ṭıbbuñ esrārına bulmuşdı vuūf
- 2705 Şāh anuñla eyleyüp çok kı̄l ü kı̄l
'İlm-i ṭıbdan kıld'aña birkaç su'āl
Su'āl-i İskender ez-Ḥakikat-i İnsān*
Didi evvel ādemī kimdür yaın
Baña vaşf it göñlüme virüp yaın
Ser-be-ser şerḥ it anuñ terkībini
Niçe kılmışlar durur tertībini
- A 122b Niçe bağlandı bu resme bu tılısm
Niçe vaz' olundu hem buña isim
Baña bir bir bunu tafşıl eylegil
Cānuma sırr-ı deründan söylegil
- 2710 Bes didi aña ṭabīb iy şehryār
Eylesün 'ömrüñ ziyāde Kirdĝār

* İskender'in İnsanın Hakikati Hakkındaki Suali.

Bilmek istersen sen evvel Hālîk'ı
Nefsüñi bil tā bilesin Rāzîk'ı

Bilimezsın bil muḥaḳḳaḳdur bunı
Nefsüñi tanımayınca sen anı

Anı evvel bil ki ne cevher dūrür
Nireden geldi neye maḫhar durur

Evvel anı bilmege eyle ṭaleb
Hālîk'ı bilmeklige oldur sebeb

2715 Rabb'üñi ger bilmek isterseñ yaḳîn
Nefsüñi bilmekde ḳıl fikr-i güzîn

Ol ki nefsin tanımaya er degül
Ehl-i 'irfân meclisinde ser degül

Seni evvel kim getürdi bu yire
Kim ḫalîfe dikdi hem bu kişvere

Ne bilesin bunları n'añlayasın
Gördügüñ ḫayvân gibi ṭañlayasın

A 123a Ger dilerseñ kim bu ḫâli bilesin
E 90b Bilmege lâyıḳ 'ameller ḳılasın

2720 Hāḳḳ'ı dāyım şükr ile zıkr idesin
Rabb'üne ḫâliş 'ibâdet ḳılasın

Nefsüñüñ ḫâlin tamâmet bilesin
Ṭoḅru yol varup kerâmet bulasın

Çirk-i zenbüñ yumaḡa iy reh-nümün
Göz yaşın şu eylegil tevbe şabün

Der-Beyân-ı Nefs ü Rûḫ*

Didi şāhâ cismüñ aşlı oldı ḫāk
Cânı añla oldı adı nūr-ı pāk

Meskeni cennât-ı Firdevs-i berîn
Meşrebi Kevşer dūrür mā'-i ma'îñ

2712a muḥaḳḳaḳdur : ḫaḳîḳîdür E.

* Nefis ve Ruhun Beyanı.

- 2725 Bir yire geldi bula nūr-ı cemāl
Hāşıl ide fehm ü idrāk-i kemāl
Oldı çünkim müctemi' cān ile ten
Gūyiyā gülzār ile vech-i ḥasen
Cümle dilde adın insān eyledi
Hızmet içün hūr u ğilmān eyledi
Bu beden kışr oldı mağz oldı bu cān
Bu sözüñ aşlı nedür iy pehlevān
- A 123b Zāhirinde kışrdur bāfında mağz
Şaqlana tā kim içinde ola nağz
- 2730 Mağz çünkim kışr ile buldı kemāl
Şıkıcağ kışrı çıka āb-ı zülāl
Tā ki bula ādemī kuvvetle zeyn
Hem fütüvvet bula ola nūr-ı 'ayn
Nefs çün cism ile buldı ittişāl
Kıldı içmīnān ile kesb-i kemāl
Çünki kesb ile tamām ola kemāl
Kışr-ı tenden çıksa kārūñ bī-melāl
Çünki buldı cān ile bu ten ḥayāt
Buldı bir zāt olıban nice şıfāt
- 2735 Cism ile cān eyledi çün ittişāl
Kıldı hem cān sa'y idüp kesb-i kemāl
Çün ma'ārif birle ola cān tamām
Çıksa kārūñ kışr-ı tenden iy hümām
Tā ki Firdevs-i berīne bula yol
Hem qopa pākīze ervāḥ ile ol
Çünki kıla beyzede ol zindegān
Zahmet-i tenden bula anda nişān
Beyze[y]i delmek gerekdür bes revān
Gelüben dünyāya ol ola 'ayān

2725a bir : bu A.

2739b Gelüben : Geliben A.

- A 124a 2740 Her tarafda dünye[y]i seyrān ide
Şevk idüp tāvūsveş cevlan ide
Meskeni geh tağ ola gāh ola bāğ
Sebzezārı seyr idüp bula ferāğ
Göre sünbül 'anber-efşān eylemiş
Lāle[y]i gonce perīşān eylemiş
Böyle daħi çünki cān bula kemāl
Lā-cerem bu ten olur aña melāl
Çünki bu hākī kafesden çıka cān
Çurtıluban bula cennetde amān
- 2745 'Ālem-i qudsīde cevlan eyleye
Cennet-i a'lāda seyrān eyleye
Bulıban Firdevs'i 'ālī cenneti
Sevmeye bu cīfe-i pür-mihneti
Ger olasın hoş hışāl ile sirişt
Şeksüzün olasın ez-ehl-i bihişt
'Ākil iseñ sözlerümi güş kıl
Ol maqāmuñ vaşfiyla cüş kıl
'Aql u fikre şıgmaz a'lā bārgāh
Müntehīdür Sidre'veş ol kārgāh
- 2750 Toptolu nūr ile olmuş cümle nūr
Şākır-i ni'met bulur anda sürür
- A 124b Rāhat u zevk ider anda müttakīn
Cürme istiğfār iden bilür yaķīn
Lezzetine hīç gāyet yok durur
Vüs'atine hem nihāyet yok durur
Her kişi kim şıdķ ile bağlar miyān
Ol bulur 'ālemde her gamdan amān
Hızmet idenler bulur cennet-me'āb
Hem daħi yarınki gün görmez 'azāb

- 2755 Tevbe-i naşūḥ iderseñ her şabāḥ
Bulasın Rıd̄vān naşāyihden felāḥ
Der-Beyān-ı Hāl-i Cism-i Ādemī*
Diyeyin saña bu cism aḥvālını
İdeyin tafşıl kı̄l ü kı̄lını
Bir güherdür cism ḥākī vü şaķīl
Ṭoludur zūlmāt ile ḥōr u zelīl
Balğam u şafrā vü sevdā ḳan durur
‘Azmdür laḥm ile şanma cān durur
Daḫi evtār u ribāṭāt-ı ‘aceb
Hem ‘urūḳ u cild ü güdrūf u ‘aşab
- 2760 ‘Ālem-i ecsām inen esfel dūrür
Anı ma‘mūr eyleyen echel dūrür
- A 125a **Der-Beyān-ı Keyfiyyet-i Nefs****
Nefs bir gevher dūrür zībā laṭīf
Zindedür nūrāni ‘ulvī vü ḥafīf
Hem semāvī-ṭab’ u rūḥānī-şıfat
Müdrük ü dānā vü şāḫib-ma‘rifet
Aşlı cismüñ cümlesi bir bābdur
Ḥāk ü bād u āteş ile ābdur
‘Unşur-ı çār ile ḫayvān u nebāt
Buldılar neşv ü nemāyıla ḫayāt
- 2765 Çār zıd bir yirde cem’ olmaḳ ‘aceb
Ḳudret-i Ḳādir’de olmaya ta‘ab
Der-Beyān-ı Ahlāt***
- E 91a Hem didi aḫlāt için ol zū-fünūn
Balğam u şafrā vü sevdāyıla ḫūn

2755b Rıd̄vān : iy dil E.

* İnsan Bedeninin Durumunun Beyanı.

** Nefsın Niteliğinin Beyanı.

*** Ahlātın (Kan, Salya, Safra, Dalak) Beyanı.

Çan hevā şab'ında olur germ ü ter
Menşe'i hem mevzi'i anuñ ciger

Balgamuñ aşlını didi hün-ı hām
Serd ü terdür şu bigi şab'ı müdām

Nārveş şafrā mizācı germ ü huşk
Oldı sevdā hāk bigi serd ü huşk

A 125b 2770 İşbu dörd ile mizāc olur dürüst
Mu'tedil olmasa bunlar ola süst

Der-Beyān-ı Mizāc*

Şordı şeh kaçdur mizāc u imtizāc
Didi kim toķuzdur aķsām-ı mizāc

Birisi 'adl ile oldı muttaşif
Bākisi keyfiyyet ile muhtelif

Dördi müfred biri huşk u biri ter
Biri germ ü biri bārid çün hācer

İki keyfiyyetden oldı mü'telif
Dördi terkīb ile oldı muttaşif

2775 Germ-i serd ü germ-i ter dürtür yaķın
Dağı serd ü huşk u serd ü ter hemīn

Çünkü eczādan degüldür mü'telif
Bes tağayyürle olamaz muttaşif

Bunlaruñla key şaķın fahr eyleme
Cisme uyup cānuña qahr eyleme

Cismine qalan zelīl olur haķīr
Çābil olan cīfeye olmaz başīr

Eyleme 'ālemde sen bātıl hevā
Ger dilerseñ bu cihānda ihtidā

A 126a **Der-Beyān-ı Terkīb-i Beden-i İnsān ve 'Acāyib-i Ān be-Çarıķ-ı Rumüz****

2770a dörd : derd A.

* Hıyun Beyanı.

** İnsan Bedeninin Terkibinin ve Acayıplıklarının Simgelerle Beyanı.

- 2780 Dıeyin cismüñ saña terkıbini
Niçe düzilmiş dürür tertıbini
Güiyā bir şehrdür re'sen-be-rās
Çār 'unşur aña olmişdur esās
Kıldı Hakk aḥkām için tokuz güher
Anuñ ile virdi işbu şehre fer
İki yüz ü kırk sekiz düzdi 'amūd
Anlaruñla oldu muḥkem bu vücūd
Yidi yüz yigirmi muḥkem bend ile
Kıldı evşālin daḥi muḥkem bile
- 2785 Ortasında kıldı bir çeşme 'ayān
Üç yüz altmış cüydur andan revān
Anda daḥi nice tertıb eyledi
Kudretinden nice terkıb eyledi
Anda çok dürlü güherler şakladı
Şehr içinde on hazıne baḡladı
Açdı hem on iki kapu anlara
Kapulardan düzdi yol maḡzenlere
Eyleyüp anda sekiz üstād kār
Kıldılar şehruñ bināsın üstüvār
- A 126b 2790 Kıldı anda biş kişiyi pāsban
Her biri şāhib-firāset kār-dān
Hem aña iki kanat virüp 'ayān
Şeş cihetden yaña eyledi revān
Berkidüp iki 'amūd ile anı
Müntasıb kıldı hevāda ol Ğanī
Düzdi üç maḡlūḡına anda mekān
İns ile cinn ü melekdür gör 'ayān

2781. beyit E'de yoktur.

2784a yüz : - E.

2787. beytin mısraları A'da yer deḡiştirmiştir.

- Bunlara kıldı melekden bir em̄ir
K'ola bunlar taht-ı hükminde es̄ir
- 2795 Şāh olup bunda imāret eyleye
Bunlara 'adl ü siyāset eyleye
İşbu şehri kim saña vaşf eyledüm
Ser-be-ser tafşīliyle söyledüm
Kimsene görmiş midür mānendini
Yā işitmiş midür anuñ mişlini
İşbu şehriñ Şāni' in fikr eylegil
Şükr ile hem ni'metin zıkr eylegil
Şāni' inden cānuñı eyle hab̄ir
Zikriyle kalbūñi hem kılmun̄ir
- 2800 Kimsene bu resme şehri göre mi
Yā bu şun' uñ hikmetine ire mi
- A 127a Bir şanāyi' dür 'acāyibdür kamu
Hem bedāyi' dür garāyibdür kamu
Çünkü maşnū' atına kılduñ nazar
Vahtidür gel Şāni' inden şor haber
- Der-Beyān-ı Rumūz u 'Acāyib Ki Beden-i İnsān ve Beyān-ı İstidlāl-i Şāni'***
- Her ki bir bünyād görse üstüvār
Fikr idüp bilür ki bir bānisi var
Çünkü gördüñ bu bināyı sen 'ayān
Bil ki bir bānisi vardur bī-gümān
- 2805 Kim anı şan'atla bünyād eyledi
Şehr idüp bu resme ābād eyledi
Eyleyüp āşār-ı şun'ı fikretin
Bildüñ ise Şāni' inüñ kudretin
Ger tutarsañ gūşuñı benden yaña
Ol rumūzuñ şerhini diyem saña

2797a görmüş midür : görmemişdür A.

* Delile Nazar Etmenin ve İnsan Bedeninin Garip ve Gizli Manalarının Açıklanması.

- Ol toköz gevher didüüm bil 'ayān
İlik ü süñük şamardur et ü şan
Hem deriyile siñir yağıla şıl
Her birinüñ yiri vardur bellü bil
- 2810 Ol iki yüz kırk sekiz dürlü 'amüd
Üstühānlardur şamusı der-vücüd
- A 127b Yidi yüz yigirmi bendler bil yaşın
Cümlesi anuñ siñirlerdür hemīn
Bu ten eczāsın siñirler ser-be-ser
Birbirine berkidüp muşkem şutar
- E 91b Ger bulardan birisi olursa kem
'Uzva noşşān irer anda lā-cerem
Çeşme didüüm ciğerdür şuyı şan
Şan ile varur bilüñ her 'uzva cān
- 2815 Bu ne şikmetdür kim itmişdür Şadīm
Bu ne şan'atdur ki şılmışdur Şakīm
Hep şamardur üç yüz altmış cüy olan
Kim ciğerden çıkup a'zāya varan
On iki şapusın ol şehrūñ saña
Eydeyin gūşuñ şutar iseñ baña
İki gūş u iki dīde bir dehān
İki bīnī iki sīnede 'ayān
Birisi nāf iki de esfelde var
Kim şa'āmuñ fazlası andan çıkar
- 2820 Ger bulardan birine irse zarar
İrişe ol şehre de lā-büd şaşar
Didi kim biş pāsbāndan bil şaber
Zevş u şemm ü lemsdür sem' ü başar
- A 128a Ol sekiz üstād ki saña diyeyin
Anlaruñ evşāfını şerş ideyin

2819b andan : anlardan A.

2822a üstād ki : üstādı E.

- Cāzibedür māsike hem hāzıme
Dāfi' adur ğādiye hem nāmiye
Hem muşavvire müvellide daħi
Diyeyin ef'ālını diñle aħī
- 2825 Cāzibe ol kim ğıdā[y]ı cezb ider
Ol ğıdānuñ ğıtdügi yire gider
Māsike ol kim anı şaqlar müdām
Tā kılınca hażmını anuñ tamām
Hāzıme ol kim ğıdā hażmın kıllur
Cisme k̄ābil olanı andan alur
Dāfi'a ol kim ğıdādan artanı
Def' idüp pāk eyleye andan teni
Hażmuñ aqsāmı daħi dört nev'dür
Birisinüñ yiri bil kim mi'dedür
- 2830 Birisinüñ mevzi'i oldı ciger
Bil haķıķat eyleme fikr-i dīger
Mi'deye varan ğıdālar kim ırurur
Mi'denüñ içinde lā-büd levn olur
Bes idüben mi'deden bevvāba yol
Varur andan rüde işnā 'aşer'ol
- A 128b Didügüm bevvābı bil bir mühredür
Rüdeye dāyim ğıdā ol iledür
Bes oradan şāyime iner gider
Kim çeke anuñ ruķubetin ciger
- 2835 Bes cigerden sürüp ider anı kıan
Kim olur anuñ buķarı saña cān
Hażm-ı şāliş ol 'urūķ içind'olur
Kim cigerden kıan ıamarlara gelür
Hażm-ı rābi' olur a'zāda kıamu
Diñledüñ aqsām-ı hażmı iy 'amu

2830b dīger : deger E.

2833a Didügüm : Didi kim A.

- İşbu dördüñ biri olmasa tamām
Çalır ol yinen ğıdā a'zāda hām
- Ol olur her tende emrāza sebeb
Çok yime ger şıḥḥat eylerseñ taleb
- 2840 Az yimekten ādem olur ten-dürüst
Şanma kim andan mizācuñ ola süst
- Der-Beyān-ı Sebeb-i Maraz***
- Şeh şorup didi nedür aşl-ı maraz
Buña hem n'oldı sebeb nedür ğaraż
- Didi kim ğayr-ı ṭabī'ī ḥāk olur
Kim tenine nā-geh insānuñ gelür
- A 129a Her ne yirde k'ol sebeb ḥādiş olur
Fi'line āfet anuñla yol bulur
- Teb maraz aña 'ufünādur sebeb
Derd-i ser dūrür ğaraż ğönülde teb
- 2845 Bī-şek olur 'illete vāşıl maraz
Ol marazdan kopana dirler ğaraż
- Şeh didi bi'l-ķuvve kim fi'le gelür
Anı şerḥ it baña kaç dürlü olur
- Didi şāhā ol ṭabīb-i kār-dān
Şorduğıñuñ kısmı üçdür bil 'ayān
- Ķuvvet-i ḥayvāndur üçden biri
Ol ider ķābil teni k'ola diri
- Bu buḥārī cism aña ḥāmıl olur
Ol laṭīf aḥlāṭdan ḥāşıl olur
- 2850 Yiri yürek rūḥdur aña ṭabīb
Ķamu ğuşşa dirlik andandur naşīb
- Ķısm-ı şānīdür ṭabīb'at ķuvveti
Münḥaşır oldı ikiye ķısmeti

* Hastalığın Sebebinin Beyanı.

2847b Şorduğıñuñ : Şorduğıñ A.

2850a Yiri yürek rūḥdur : Biri yürek rūḥdur A.

- Kuvvetüñ birisi hıfz-ı şahş için
 Birisi konuldu hıfz-ı nev' için
- Hıfz-ı şahşuñ kuvveti de iki kısım
 Ġādiyedür nāmiye anlara ism
- A 129b Ġādiye ol kim ġıdāyı düzedür
 Şöyle k'anı muġtedīye beñzedür
- 2855 Tā kim ola mā-taḥallül den bedel
 Tīz irişmeye bu terkībe ḥalel
- Nāmiye ol kim anuñl'artar beden
 Ġāyet-i neşvine irişince ten
- Hıfz-ı nev' üñ de ikidür kısmeti
 İdeyin saña beyān her kuvveti
- Kuvvet-i müvellide ol kim ġıdā
 Ḥāzm ola bir cüz'de andan cüdā
- Tā k'ola bir şahşa daḥi kâbil ol
 Bir daḥi mişlini ide ḥāşıl ol
- 2860 Kuvvet-i muşavvire oldur yakīn
 K'ola andan şüret-i tıfl-ı cenīn
- Ol 'aceb zulmāt u ḥarlıkda müdām
 Naşş iden şüretleri oldur müdām
- E 92a 'İlmi yokdur fi'li bes taşvīr ider
 Raḥm içinde dürlü şüretler düzer
- Söz degül bu iş 'amelsüz olmaya
 Bī-'amelden naşş-ı zībā gelmeye
- Şüreti erḥām içinde bil hemān
 Naşş iden Ḥayy u 'Alīm ü Müste'ān
- A 130a 2865 Ḥālīk u dānā vü Qādir ol durur
 Cümle eşyāda muşavvir ol durur

2853a kuvveti de : kuvvetine E.

2854b muġtedīye : muġtedī A.

2860b cenīn : çünīn A.

2864a Şüreti : Şüret-i E.

Bu sebebden irmeye nev'e fenā
Şahşa ḥod mümkin degül dāyim beḳā

Bu sekiz üstād idüp cidd-i tamām
Şehr-i cismi ḳıldılar ma'mūr-ı tām

Ol ḳuvādan kim didüm üçünci ḳısm
Ḳuvvet-i nefsanī dirler aña ism

Gerçi dimişler eṭibbā bu sözi
Söz degül benden işit toḡru sözi

2870 Anuñ emriyle yaradıldı bu ḥalk
Cümle andandur ḳamu taşvīr-i ḥalk

'Āḳil iseñ baḳma bu ārāyişe
Virme göñlüñ key şaḳın ālāyişe

Kāmil ol kim tevbe istiḡfār ide
Cāhil oldur 'ucb u istikbār ide

Eyle istiḡfārı Rıdvān her şabāḥ
Tā ki cānuñ bula 'işyāndan felāḥ

Der-Temşil

Oldı nef emmāresi cinnī-mişāl
İşi anuñ mekr ü şerdür māḥ u sāl

A 130b 2875 Nefs-i levvāme hemīn insān-şıfat
Muṭma'inne çün melek pür-ma'rifet

Nefs-i levvāme olupdur muḳteşid
Ḥayr u şer andan gelür bu iki zıd

'Aḳldur saña didügüm pādşāḥ
Nūr-ı Yezdān'dur bugün *zıll-ı İlāh**

Ḳıl iṭā'at kim ülü'l-emr ol durur
Bir güneşdür nefs-i ḥāmī ol durur

Ger iṭā'at ḳıldıñ ise sen aña
Muṭma'inne ide nef süñi saña

2869a Gerçi : Ger E.

2873a Eyle istiḡfārı Rıdvān : Sen de istiḡfārı derd it E.

* 2877b "Sultana sövmeyiniz, çünkü o yeryüzünde Allah'ın gölgesidir." (Kuzâi, 2005: 137) hadisinden iktibas.

- 2880 Tā kim olasıñ meleklerle qarın
Hem maqarruñ ola Firdevs-i berin
Bulasın hāşıl kıluv qalb-i selim
Rūh-ı reyhan ile cennat-ı Na'im
Olasın hem sakin-i darü'l-amān
Bulasın anda hayāt-ı cavidān
Ger şehün emrine işyan idesin
Kendüni dem-saz-ı şeytan idesin
Olasın anuñla düzahda muķim
Cānuña her dem 'azāb ola elim
- 2885 Ol hazāyinde birisidür dimāğ
K'ol maħalde yaqılır 'aqla çerāğ
- A 131a Bir hazāine daħi olmışdur yürek
Rūh-ı hayvānī anı bilmek gerek
Ol hazāyinden birisidür ciger
Anda qan maħzūn olur çün sīm ü zer
Oradandur kuvvet-i neşv ü nemā
Oradadur şehvet-i tu'm u ğidā
Bir hazāine daħi bil em'ā durur
Bir zamān yinen ğidā anda turur
- 2890 Bir hazāine daħi olmışdur tıħāl
Mevzi'-i sevdādur ol her māh u sāl
Rüdede maħzen dürür sevdā müdām
Kim ğidā andan alur cümle 'izām
Bir hazāine zehredür bilgil 'ayān
Hılt-ı şafrā anda tutmuşdur mekān
Oradan az az tamarlara gider
Kim ğalīzini demün terkik ider

2888a kuvvet-i neşv ü nemā : kuvvet ü neşv ü nümā A.

2888b şehvet-i : şehvet ü A.

2889a Bir : Bu A.

- Tā ki tende her yire varı bile
Yüriyüp a'zālara vara gele
- 2895 Ol hazāyinden birisi mi'dedür
Yinilen cümle ğidā and'eglenür
Gürde dürür ol hazāyinden biri
Çandan ayrılan şuyuñ oldur yiri
- A 131b Çamu şu ol arada mümtāz olur
Ol aradan şu meşāneye gelür
Bu hazāne ol meşānedür şuya
Kim gelür gürdeden ol şıya şıya
Çıkuban ihlīlden olur revān
Çurtılır şıqlinden anuñ cism ü cān
- 2900 İşneyeyn olur hazāyinden biri
Nuţfenüñ peyveste ol durur yiri
İki ayak durur ol iki direk
İki el iki kanat bilmek gerek
‘Ālem-i ecsāmı çün şerh eyledüñ
Çudretüñ yitdükce sözler söyledüñ
Vahtidür bir kavle āġāz idesin
‘Ālem-i ervāha pervāz idesin
- Der-Beyān-ı Rūh***
- Rūh üçdür birisi hayvānidür
Birisi nefsanı vü şehvānidür
- 2905 Rūh-ı hayvānī bu kim virüp sebāt
Çābil ide cismi kim bula hayāt
Bir buhārīdür ki ten hāmīl olur
Ol laţīf ahlātdan hāşıl olur
- A 132a Çün yürek cevfinde olur hāşıl ol
Rūhuñ envārına olur çābil ol

* Ruhun Beyanı.

2904a hayvānidür : hayvāndur E.

2904b şehvānidür : şehvāndur E.

- Nefs ile cism arasında nāṭıqa
Bir ta'alluḡ virüp olsa rābiṭa
Ḳuvvet ulaşur nefesden bes aña
Cism içinde cārī olur her yaña
- E 92b 2910 Şorsalar rūḡ-ı ṭabī'inden ḡaber
Diyesin kim yiridür anuñ ciġer
Anda olur ḡuvvet-i neşv ü nemā
Andadur hem şehvet-i ḡūt-ı ġıdā
Rūḡ-ı ḡayvānī ikiye münḡasim
Her biri bir vaşfla olmuş mürtesim
Biri müdrık bir muḡarrıkdür be-nām
Zāhir ü bāṭında var bunlar tamām
Ol ki zāhirdür başardur sem' ile
Zevḡdür şemm ile daḡı lems ile
- 2915 Bāṭınuñ birisi ḡiss-i müşterek
ḡiss-i zāhirle olupdur müşterek
Her ne kim idrāk ider ḡüsn-i başar
Müdrıkātın anı andan aḡz ider
Ḳaṭre k'iner birbirinden munfaşıl
Ol sebebden ġörinürler muttaşıl
- A 132b Kim başardan ġāyib olmadın biri
Rāst ḡiss-i müşterek oldur yiri
Müşterekden daḡı olmadın nihān
Biri daḡı ġörinür ġöze 'ayān
- 2920 Lā-cerem kim baḡsa devr iden yire
ġörinür anuñ ġözine dāyire
Cümle eşyā şüretin oldur bilen
Farḡımı her nesnenüñ oldur kılan
Aġ u ḡara ḡamu levni ol bilür
Ḥākimi cümle ḡavāssuñ ol olur

2911a ḡuvvet-i neşv ü nemā : ḡuvvet ü neşv ü nümā A.

- Başı kim halk eylemişdür Kirdgār
Üç baṭın kılmışdur anı kıl şümār
Baṭn-ı a'lāsını dirler bī-gümān
Kıldı hiss-i müşterek anı mekān
- 2925 Şavtını eşyānuñ ol idrāk ider
Hāzır olur orada cümle şuver
Kısm-ı bāṭından ikincisi hayāl
K'anda her maḥsūsa bağlanur mişāl
Ol dimāğ içinde tutmuşdur maḳām
Müşterek yanında olur ol müdām
Her neyi kim müşterek zabṭ eyleye
Anı virür aña tā kim şaḳlaya
- A 133a Kısm-ı bāṭından üçüncü vehm olur
Ma'ni-i cüz'iyi dāyim ol bilür
- 2930 Buğz u ḥubbı ḥayr u şerri ol bilür
Luṭf u ḳahrı biliben ḥükmin kıılır
Ḳamu hayvānlarda vardur bu tamām
Başuñ orta baṭnıdır aña maḳām
Hāfızadır kısm-ı bāṭından biri
Cevf-i ser içindedür anuñ yiri
Vehmüñ idrāk eyledüğini tamām
Ol ḥazīnedārdur şaḳlar müdām
Kısm-ı ḥāmisdür tefekkür kuvveti
Ḳamudan a'lādur anuñ rütbeti
- 2935 Her ne kim ḥıfz itd'ise vehm ü hayāl
Ol taşarruf ider anda māh u sāl
Dürlü dürlü nesne[y]i tertīb ider
Gāh tafşīl ü gehī terkīb ider
Uyḥuda ḳamu kuvā sākin olur
İşbu kuvvet çok taşarruflar kıılır
Didiler bu kuvvet için ehl-i rāy
Pīşgāhdur dimāguñ aña cāy

- Şüret ü ma'niden envā'-ı mişāl
Hāfızayla gösterür aña hayāl
- A 133b 2940 Andan alup ma'niyi bundan şorar
Gāh taḥlīl ü gehī terkīb ider
Gāh başsuz geh iki başlu kişi
Ol durur iden taşavvur bu işi
Hem firāset hem kiyāset andadur
Hem fütüvvet hem siyāset andadur
Oldur esbābı taşavvur eyleyen
Her işi bilüp tefekkür eyleyen
Andadur ilhām u vaḥy-i enbiyā
Lā-cerem oldı kuvāya pīşvā
- 2945 Bu kuvā içinde ol muḥtārdur
Cümle kuvvet aña hizmetkārdur
Ḳudretine Şāni'üñ kılğıl nazar
Niredendür aña bu şekl ü şuver
İbret ile ger tefekkür kılasın
Sen seni kimsin ḥaḳıḳat bilesin
Bilüp andan şoñra Ḥaḳḳ'üñ ḳudretin
Añlayasın her işinde ḥikmetin
Ol muḥarrrik daḥi iki kısım olur
Her birisinden işit ne iş gelür
- 2950 Birisiyile anuñ her cān-ver
Cezb-i nef' idüp kıılır def'-i zarar
- A 134a Birisi anuñla a'zā deprenür
Cünbişi her 'uzva dāyim ol virür
İşbu kuvvetler yiri a'şābdur
Ḥaḳ müsebbibdür bular esbābdur
Ḥiss ü cünbişdür çü a'şāba hüner
Ol sebebden her 'aşab başdan biter

Bu kuvānuñ mevzi'idür bu beden
Bir 'aceb türfe tılısm oldu bu ten

2955 Bu tılısmı Hâk'dan özge kim düzer
Resm idüp anuñ nuķūşın kim yazar

Bu tılısm aḥvālını fikr eylegil
Bu tılısmuñ Şāni'in zıkr eylegil

Kelām-ı Hikmet der-Nazar-ı İ'tibār ve Mev'ize ve Tevhīd*

Bu tılısmı şanma kim bākī ḳalur
Göresin az nesneden fānī olur

Bes gerekdür sen anı terk idesin
Şāni' ile 'ahdüñi berk idesin

Varasın ol ḥazrete tevfiķ ile
Bulasın ḥoş mertebe taşdıķ ile

E 93a 2960 Reh-berüñ ola senüñ Rūḥü'l-Ḳudüs
Ṭutasın ervāḥ ile her demde üns

A 134b Bulasın anda bekā-yı cāvidān
Rāḥat olup bulasın emn ü amān

Rāḥat oldur anda ādem olmaya
Ölüm olan yirde rāḥat olmaya

Her marāzdan ṭut ki cismüñ şağdur
Yād-ı mergüñ cānuña biñ dāğdur

Şehryār olsañ cihānda nice yıl
Ölmegüñ añmağa degmez anı bil

2965 Bu sözi uzatduğum ḳılma 'aceb
Bu sözüñ taṭvīline budur sebeb

Kim seni teşḥiş idüp sen bilesin
Aña lāyık ḥoş 'ameller ḳılasın

Tā ki ma'lüm ola sırr-ı *men 'aref**
'İlmüñ ile bulasın 'izz ü şeref

2954. beyit E'de yoktur.

* Allah'ın Birliği, Nasihat ve Değer Vermek Hususunda Hikmetli Sözlür.

* 2967a "Nefsini bilen Rabb'ini bilir." (Yılmaz, 2008: II/621) ifadesinden iktibas.

- Gerçi kim bu nefsi taḫsīm itdiler
Fark idüp her kısmuñ ismin virdiler
Rūḫ birdür bī-ta'addüd bil yaḫīn
Ol ta'addüd oldı fi'linde hemīn
- 2970 Tende çün neşv ü nemā fi'lin kıllur
Adına nefsi-nebātiyye dinür
Olur ol neşv ü nemāyıla nebāt
Nefsi-ḫayvānī gibi bulmaz ḫayāt
- A 135a Rūḫ-ı ḫayvānī virür nefse ḫayāt
Ḥis bulur andan taḫarrük hem sebāt
Olıcaḫ fikr-i temīz andan 'ayān
Rūḫ-ı nefsānī olur adı hemān
Üç maḫalde görüp üç dürlü eşer
Bir degüldür dir aña kūteh-naḫar
- 2975 Fi'li çoḫdur kendüsi birdür yaḫīn
Yoḫ ta'addüd anda vaḫdetdür hemīn
Āleti çoḫdur bu ālāt işidür
Gözle görür ḫulaḫıla işidür
Nitekim neccār bıçaḫıla diler
Bir ağacı matḫab ile hem deler
Pīşe bir hem pīşeger birdür yaḫīn
Oldı āletden ta'addüd bes hemīn
Şeh ḫabībūñ sözlerin çün kıldı gūş
Didi iy dānā-dil ü pür-'aḫl u hūş
- Su'āl-kerden-i İskender ez-Ḥaḫīḫat-i İnsān***
- 2980 Baña şerḫ itdūñ bu terkībi laḫīf
Kim anı ḫalk itdi Ḥaḫ böyle şerīf
Saña bu ḫurbetde ol merkeb dūrür
İRmege maḫlūbuña maḫlab durur

2970a nemā : nümā A.

2971a nemā : nümā A.

* İskender'in İnsanın Hakikati Hakkında Soru Sorması.

- A 135b İrgüren budur seni her menzile
Cennet-i 'ulyāda 'ālī maḥfile
Bes bunı tıbb ile hıfz itmek gerek
Anı şerḥ it baña kim n'itmek gerek
Baña ḳānūnımı tafşıl eylegil
Her ṭabībūñ bunda ḳavlin söylegil
Cevāb-ı Su'al-i Zül-ḳarneyn*
- 2985 Didi ḳānūn vaz' olınmışdur aña
Ger ri'āyet eyleseñ işüñ oña
Hem bu āletdür Na'im'e irmege
Varuban Ḥaḳḳ'ıñ cemālin görmege
Az yimekdür didiler aşl-ı 'ilāc
Kim anuñla ten-dürüst olur mizāc
Nefsüne az vir ğıdāyı rāḫat ol
Şıḫḫat-i ecsāma budur toĝru yol
Her kim az yirse mizācı şaĝ olur
Çoḳ yimek bil kim yürekde dāĝ olur
- 2990 Az yiyen bulur melekler rif'atin
Çoḳ yiyen geyür bahāyim ḫil'atin
Çoḳ yimeklidür kişiye ibtilā
İrişür andan mizāca çoḳ belā
- A 136a Çoḳ yimekden kimsene cān bulmadı
Az yimekden daḫi kimse ölmedi
Az yiyen 'İsī bigi fevḳa'l-'alā
Çoḳ yiyen Ḳārūn gibi taḫte's-şerā
Ger olursañ ney gibi ḫālī-miyān
Ḳılasın elḫān-ı ḫüb ile fiĝān
- 2995 Ger ḳalem gibi şikem ḳılsañ teḫī
Olasın iḳlīm-i ma'ninüñ şehi

* Zülkarneyn'in Sorusunun Cevabı.

2990b geyür : giyür E.

2995b iḳlīm-i ma'ninüñ : iḳlīm ma'nisinüñ A.

Ger Hâk'ı görmek dilerseñ az yigil
İrmek isterseñ ta'alluğdan kesil

Var eħâdiş-i nebîde bu şahîh
Vaħy ile dinildi 'İsî'ye şarîh

Açlığa şabr it ki beni göresin
Hem mücerred ol ki baña iresin

Çün tabîbüñ sözlerin güş itdi şah
Aña çok māl u cevāhir virdi şah

3000 Olmaya hergiz cihānda dil-figār
Her kim eylerse hüner-mendi şikār
Cümle hikmet remzidür bu dāstān
İşidürseñ ideyin bir bir beyān

(Başlık)

Mü'mine İskender olmışdur mişāl
Dīn dürür ol Bānu-yı şāhib-cemāl

Mehri anuñ terk-i şehvet hem şalāh
Kādir iseñ mehrine olur nikāh

Oldı *Kur'ân'a* meşel dānā ħakīm
Kim 'amel kılsa bulur ħalb-i selīm

3005 Ol tabîb-i ħurde-dāndur Muştafā
Dīn ü dünyā derdine oldur şifā

Ol tabîbüñ ücretidür bil tamām
Rūħına biñ biñ taħiyyāt u selām

E 93b Güyiyā nefsüñ mişālidür bu cām
K'anda vardur ħayr ile şerre maħām
Bil ki raħmet ħayr-ı Raħmān'dan gelür
Şerr ü la'net zarr-ı şeytāndan gelür
İctināb it kim Müselmān olasın
Fısq iderseñ maħż-ı şeytān olasın

2999-3007. beyitler arası A'da yoktur.

3008a Bil ki raħmet ħayr : ħayr u raħmet şu A.

- 3010 Ger dilerseñ olmaya işüñ ziyān
Kimseyiçün söyleme ğıybet yalan
Kıl teveccüh cān ile Hāḡ'dan yaña
Tā ki rızḡuñ arta hem işüñ oña
- A 136b Fi'l-i nā-meşrū'a olma mübtelā
Ger dilerseñ bulasın Hāḡ'dan rızā
Ağlayacak menzil oldu bu cihān
Kimsene bulmaz belāsından amān
Mürveş hırş ile dirme dāne[y]i
Yañılup virme ḡarāba ḡāne[y]i
- 3015 Ğāfil olma zıkr-i Hāḡ'dan çün şabī
Olmağıl hem-rāh-ı şeyḡān-ı ğabī
Düşmen-i nefsüñ seni ḡōr itmesün
Cānuñı maḡşerde maḡḡūr itmesün
Düşmenüñ nefsüñ dürür olma emīn
Bil seni bed-fi'l iden oldur hemīn
Oldı nefsüñ merkeb-i fişḡ u hevā
Dūr ol andan olm'anuñla āşınā
Tōġru yola gitmegi fikr eylegil
Dilde yā Allāh'ı çok zıkr eylegil
- 3020 Emr-i Hāḡ'dan taşra çıkma bir ḡadem
Menfa'at ḡılmaz saña şoñra nedem
ḡaste[y]i şād eyleseñ şād olasın
Rūz-ı maḡşer ğamdan āzād olasın
Pend-i Rıḡvān'ı tutarsañ iy hümām
Bulasın 'ālemde sen rāḡat tamām
- A 137a Bir du'āyıla añarsañ sen beni
Feth ide ol baġlu işlerüñ Ğanī
Gine İskender sözün yād idelüm
ḡayd-ı ğamdan cānı āzād idelüm

3016a ḡōr : ḡ'ār E.

3022a Rıḡvān'ı : dānāyı E.

Şıfat-ı Bezm-i İskender*

- 3025 İtdi çün her fende sulţān-ı cihān
Feylesūf ile tabībi imtiḥān
Ḥalvetinden çıkdı dīvān eyledi
Bes Aristū'yı kıgırdup söyledi
Didi bir meclis düzūñ ḥüb u güzīn
Kim aña reşk ide Firdevs-i berīn
Eyleyüp emrine şāhuñ imtişāl
Düzdiler ol meclisi cennet-mişāl
Şöyle kim bezm-i bihiştāsāyıcı
Bāde Kevşer sākiler ḥavrāyıcı
- 3030 Pür-gülistān idi ḥurrem cāyıcı
Şahn-ı meclis lāle-i ḥamrāyıcı
Cām-ı şevk alup ele nūş eyledi
Ġuşşa-i dehri ferāmūş eyledi
Meclisi devr itdi mehveş sākiler
Leblerinüñ ḥamrı bī-ġış sākiler
- A 137b Sīm-i sā' idden şunup altun ḳadeḥ
Cānna içenlerüñ virdi feraḥ
Kāseler devr itdüren vildān idi
Muṭribi ḥavrāyıla ġilmān idi
- 3035 Başladı çengīler urdı çenge çeng
Gösterüp bir naġmede yüz dürlü reng
Germ olup 'avvādlar debretti 'ūd
Her birisi āteş urdı yaġdı 'ūd
Gine neyler kıldı derd ile fiġān
İşidenler oldılar beste-miyān
Bī-zebān iken ne sözler söyledi
Ayrılıġdan çok şikāyet eyledi

* İskender'in Meclisinin Özellikleri.

- Viridi ehl-i 'ışka ney derdin haber
'İşkî olmayan kişi taşdan beter
- 3040 Ger tutarsañ rāh-ı 'ışk üzre maḳām
Olasın maḳbūli ḥalkuñ ḥāşş u 'ām
'Ālemüñ ney 'ışk ile maḳbūlidür
Tīğ-ı 'ışkuñ ḍarb'ıla maḳtūlidür
Pür-şikestedür ki beste kıl ile
Toldurur dehri fiğān u ḳīl ile
Hem-dem olam diyü ol ra'nāyıla
Yile vardı 'ömri geçdi vāy ile
- A 138a Yüregi Rıdvān'a beñzer başludur
Gözleri ol derd-i serden yaşludur
- 3045 Uçdan uca yakmış anı derd ü āh
Çehresi zer şem'veş pür-süz u āh
Mürde yaturken dem ile zind'olur
Şan dem-i 'İsī'den ölür dirilür
Gerçi bī-pādur velī çün bād eser
Nār-ı bī-ser der-hevādur aña ser
Şerḥa şerḥa sīneden feryād ider
Her kim anı gūş ider hūşı gider
Yaralanduḳca teni Cercīs'vār
Dirilür şankim yanında Hızır var
- 3050 Süz-ı neyden göñlüni hoş itdi şāh
Ol țarabdan bādelers nūş itdi şāh
Bu feraḥdan olıcaḳ mest ü ḥarāb
Şeh yüzine şaçdılar müşgīn gül-āb
Başına 'aḳlın getürdi şehryār
Gine devr itdi ḳadeḥler bī-şümār

3044a Rıdvān'a : 'uşşāḳa E.

3044b ol derd-i serden : oldur dehriden A.

3050a neyden : nāydan E.

- Gine muṭribler düzeldüp sâzını
Zühre'ye irgürdiler âvâzını
- Her biri âgâz idüp ḳavl ü 'amel
Didiler Rıdṽân dilinden ter ḡazel
- A 138b **Ġazel**
- E 94a 3055 Gine sa'âdet ü devlet iriṣdi cānumuza
Ki ḳondı ṣâh-ı hümâ-çehre âṣiyānumuza
- Ḳurarsa māha n'ola zülfi sāyesi ḡayme
Çün oldı mihr ile sāye sāyebānumuza
- Bugün ki meclise çengī virüp dūrür revnaḳ
İṣitse ḡizmet ider Zühre āstānumuza
- Ḳuşūrdan çıḳa ḡilmān u gözleye ḡavrā
İrerse gözleri bu bezm-i büstānumuza
- Ezelden itmiş idi bendeyile ḳaşuñ 'ahid
Dimiṣdi cānuñı ḳurbān idem kemānumuza
- 3060 Tereddüd eyleme sāḳī getür mey-i 'iṣḳı
İçürdi sāḳi-i devrān çü zehri cānumuza
- Çü ḡüsni ḡülṣeninüñ 'andelībidür Rıdṽân
İriṣe bād-ı ḡazān ṣanma ḡülsitānumuza
- Ġazel**
- Ṭabībi derd-i dilüñ ḳondı âṣiyānumuza
Ṣifā-yı lebleri dermān iriṣdi cānumuza
- Felekde meṣ'ale-i māha minnet eylemezüz
Çü geldi ḡüsrev-i Ḥāver bugün mekānumuza
- A 139a Daḡi zamāne ḡamından ḡöñül yimez ḡuşṣa
Yitiṣdi bende-ṣıfat ṣâh-ı kām-rānumuza
- 3065 Yüceldi ḡāne-i ḡöñlüm hevā-yı ḳaddüñ ile
İriṣmez evc-i Zühāl pāy-ı nerdbānumuza

3054b Rıdṽân : ṣāhuñ E.

3056b mihr ile : mihrine A.

3057a virüp dūrür : virüpdür E.

3061a 'andelībidür Rıdṽân : bülbüli ḡayātī'dür E.

Ezelde yıldızı sa'd oldu çünkü Rıdvan'ın
Maḥaldür ay u güneş talsa ḥāne-dānumuza

Ġazel

Āyīne-i dil nūruñ ile oldu mücellā
Luṭf eyledi bu bendesine ḥāzret-i Mevlā
Maḥv oldu ḥuzūruñda benüm varlığum iy dōst
Şeb-nem çün olur maḥv güneş kılsa tecellā
'Āşık nazarın gördi bugün çünkü cemālūñ
Mecnūn'a görindi şanasın şüret-i Leylā

3070 La'lin lebūñuñ teşnesidür çeşme-i ḥayvān
Serv-i ḳadūñ efgendesidür Sidre-i Tūbā

Öyküdi hilālī ḳaşuñuñ ḳavsine lākin
Ġamzeñ ki ata oḳlarını kec düşe da'vā

Dünyā diledi kimi kimi Ḥuld ile ḥavrā
Bu dil seni maḳşūd idinüp kıldı temennā

Aḡzından aḳar söz yirine dürr ü cevāhir
Rıdvan idicek la'l-i lebūñ vaşfını inşā

A 139b

Zikr-i 'Aṭā-yı İskender ve Nevāziş-i U*

Söyle iy bülbül ki gül hengāmıdır
Cūşa gel kim 'īş ü nūş eyyāmıdır

3075 Çünkü söze ḳuvvetūñ var söylegil
Ḳudretūñ vaḳtinde ḥāmūş olmaḡıl

İrişe demler ki ḥāmūş olasın
Tā ḳıyāmet deng ü bī-hūş olasın

Zīr-perde ḥoş nevālar sāz kııl
Gine İskender sözün āḡāz kııl

Şeh getürdüp sīm ü zerden bī-şümār
La'l ile yāḳūt u dürr-i şāhvār

3073. beyit E'de şöyledir: Dendānuñuñ evşāfını naẓm itse Ḥayātī / Aḡzından aḳa söz yirine lū'lü-i lālā.

* İskender'in Yaptığı İyilik ve İltifatın Zikri.

3078b La'l ile : La'l-i A.

- Aṭlas-ı dībā ḳumāş-ı bī-ḳarār
Baḫşış itdi Keyd şāha şehryār
- 3080 Taht-ı zerrīn virdi tāc ile kemer
Zīver-i zerle müzeyyen pür-güher
Şeh buyurdi kim getürdiler debīr
Āb-ı zer tertīb idüp yazdı ḫarīr
Bes ele alup hemān zerrīn ḳalem
Çekdi kāfūr üzre ‘anberden raḳam
Milk-i Hindūstān ile Sind ilini
Ser-be-ser mecmū’-ı Zeng iḳlīmīni
- A 140a Keyd şāha baḫş idüp virdi berāt
Buldi Keyd’üñ ḫāṭırı ol dem şebāt
- 3085 Ḥavf iderdi Keyd nā-geh yirine
‘Ahdini cümle getürdi yirine
‘Ahdine şādıḳ gerekdür şehryār
Tā kim anuñ devleti bula ḳarār
Naḳz-ı ‘ahd oldı çü dīn içre ḫaṭā
Mü’min iseñ eylegil ‘ahde vefā
‘Ahdı bozmaḳ zāhirā telbīs olur
‘Ahdini bozan kişi İblīs olur
Şeh kim anuñ ḳavli olmaz pāydār
Devleti olmaya hergiz üstüvār
- 3090 Olmaḳ isterseñ hemīşe pādşāh
Aña sa’y it k’olmaya arduñca āh
Tīr-i āhuñ çarḫ-ı ‘ālīden geçer
Olamaz eflāk aña hergiz siper
Anı kim āhla ide bir bīve-zāl
İdemez şad Rüstem-i Destān u Zāl
Pīre-zenler āhını sen görme ḫōr
Yaḳmaduḳ şanma cihānda nesne ḳor

- Ger serāyuñ ola evc-i āsmān
‘Āķıbet yir içre olursın nihān
- A 140b 3095 Ğāfil olma ‘āķıbetden iy ‘azīz
Eylegil hem mekr-i dünyādan girīz
Dōstuñdan diñle dāyim nuş u pend
Tā ki düşmenden saña irmeye bend
Ehl-i devlet ol ki pend ide taleb
Ögüd almayanlar olur huşk-leb
Götürüp üştür gibi māl-ı cihān
Tā‘at-i Hāķ‘dan kaçarsın çün hemān
Allah emrin cān ile tutmaķ gerek
Zehr-i ķahrın Hāķķ için yutmaķ gerek
- 3100 Çün emānet yükini kılduñ ķabūl
Anı çekmekden şaķın olma melūl
Ol zamānda sen fuzūl olduñ saña
Hem zalūm u hem cehūl olduñ sañā
- E 94b Cünbiş eyle kāhil olma iy aķī
Çün *belī* diduñ ne söylersin daķı*
Ādem oldur dāyim istiġfār ide
Hem-çü şeytān n’içün istikbār ide
Eyle istiġfār Rıdvan her şabāķ
İster iseñ ger naşāyiķden felāķ
- 3105 Sözlürüm bu hikmet ile oldı pend
Devlet anuñ k’ola andan sūd-mend
- A 141a **Maķla’-ı Dāstān**
Gel cihān ķavmine vir bir hoş ķaber
Hem yidür şol tatlu sözlerden şemer

3098a gibi : bigi E.

* 3102b ""Ben sizin Rabb'iniz deġil miyim?" demişti. Onlar da "Evet, şahit olduk (ki Rabb'imizsin)" demişlerdi." (Araf, 7/172) ayetinden iktibas.

3104a Eyle istiġfār Rıdvan her : Dilden istiġfāra gel şām u E.

- Baħr-ı ma'nınun dilun ğavvasıdur
Sözlerin ğevherlerinin ğaşıdır
Gerçi kim deryaların ğavvası çok
Degmesinde ğevher-i pākize yok
Şol ğüher kim kani dildür candan it
Sözlerin yāküt u la'lin k'andan it
- 3110 Hoş-revān iken revānuñ söylegil
Beste olmadın zebānuñ söylegil
Var mı bülbül ğar anı zār itmedi
Ħasret-i dīdār-ı ğülzār itmedi
'Üdveş sūz it füsürde olmadın
Zindeyiken söyle mürde olmadın
Çünkü tutdı milk-i Keyd'i pādşāh
İstedi Fūr üstine ilte sipāh
Yağı olmuş idi şāha Fūr-ı Hind
Leşkerin cem' itmiş idi tābe-Sind
- 3115 Milk-i Hind'ün şāhıydı key dilr
'Aşr içinde yoğıdı aña nazr
- A 141b Didi Eflātun eyā şāhib-kırān
Şimdi yol virmez zemīstāndur cihān
Şabr idelüm bunda olunca bahār
İdevüz yazın ne kılsañ ihtiyār
Ol sözi şāh itdi nā-çār ihtiyār
Yaz olunca kıldı ol yirde qarār
Geh şikār eyleye geh mey nūş ide
Ġönlünü bu işler ile hoş ide
- 3120 Milk-i dünyā ğod degül dārü'l-ğarār
Gitdi bundan Rüstem ü İsfendiyār
Kimse çuramaz bu cihāndur reh-ğüzer
Bu ribāt-ı köhneye konan ğoçer

- Nice biñ Daḥḥāk u Efrīdūn u Cem
Geldi gıtdi 'āleme biñ daḥi hem
- Ḳanı Keykāvūs ile Efrāsiyāb
Un idüpdür dānesin bu āsiyāb
- Zerreler kim tozıdur şahrāda bād
Her biri Keyḥüsrev ile Keyḳubād
- 3125 Düzdü Zü'l-ḳarneyn bir meclis tamām
Meclisine virdi tertīb ü niẓām
- Şāh oturdu devlet ile yirine
'Üd u şandal yandı heyzüm yirine
- A 142a Gördü kim sīmīn melah yağdurdı çarḥ
Zer megesler āteş üzre urdu çarḥ
- Meclisi kıldı mu'aṭṭar bŷy-ı 'ūd
Germ olup aña ser-āgāz itdi 'ūd
- İñledüp gine rebāb u sāzını
Düzdü çeng-i Zühre'ye āvāzını
- 3130 Çatladup ber-baṭ ṭamağın iñledi
Güşını burduḳlar'içün aḡladı
- Söz açup çeng ü çeḡāne söyledi
Yanuban göynüklerin şerḥ eyledi
- Başladı gine fiḡāna geldi ney
Meclis ehlin kıldı hem-çün mest-i mey
- Meclisi devr itdi sāḳīler çü māh
Her biri la'līn-kemer zerrīn-külāh
- Şundılar cām-ı şārāb-ı ergāvān
Ḳıldılar yāḳūti la'l ile revān
- 3135 Mest-i şevḳ olup şafādan şehryār
'Āleme baḥşişler itdi bī-şümār
- Memleket ṭutmaḳ idinse şeh murād
Dāyimā ḳılmaḳ gerekdür 'adl ü dād

- Nice gün bu resme mey nüş eyledi
Çahrını dehrüñ ferāmüş eyledi
- A 142b Çünki hālī olmadı teşvīşden
‘Ākıbet uşandı gönli ‘işden
Fikri bunuñ üzre oldı k’ide şayd
Gerdenine dağa şīrūñ bend ü kayd
- 3140 Milk-i Hind’üñ tağların kıla şikār
Avlaya bebr ü pelengin ne ki var
Nıyyet-i şayd idüp oldı şeh süvār
Bağladı gönlinde ‘azm-i kühsār
Bindi leşker halkı cümle begleri
Uydurup bāz ile yavuz segleri
Şeh Süleymān’veş binüp ber-bād-pā
İrmez idi gerdine bād-ı şabā
Diyeyidüñ at degül bir dīv-zād
Seyrine irişmez idi berķ ü bād
- 3145 Avladılar bebr ü şīr ile peleng
Kırdılar kebg ile dürrāc u küleng
Āhu vü hargüş u rübāh u şegāl
Oldılar çok cān-verler pāy-māl
Cān-ver kan’ile şan faşl-ı bahār
Rüy-ı şahrā olmuş idi lālezār
Şayd içinde nā-gehān bir nerre-şīr
Çıkdı şehden yaña gitdi hem-çü tīr
- A 143a Pür-şalābet key mehīb arslan idi
Na’resinden yir ü gök lerzān idi
- 3150 Görđi şeh kim kendüye toğru gelür
Oķ u yayın şeh daħi hāzır kıılır

3139b dağa : dağdı E.

3144a at degül : kim bu at E.

3149a arslan : aslan E.

3150b Oķ u yayın : Oķı yayı A.

E 95a Yayını çekdi oqını gezledi
Tīrini atup şikārın gözledi
Tōqınup başına şīrūñ tīr-i şāh
Beynisin tağıtdı şīr oldı tebāh
Şāh olanlar bes gerek ser-bāz ola
Baş u cān qadri qatında az ola
Ser seven dünyāda server olmaya
Cāna kıymayan kişi er olmaya
3155 Kimsene bulmaz haṭāsuz milk ü tāc
Olmaya hergiz haṭarsuz taht u ‘āc
Kişinūñ öldüğü yigdür ‘izz ile
Kim geçe dirlikde ‘ömri ‘acz ile
Bir yañaya daḥi vardı şehryār
Kim göre nic'olduğın ḥāl-i şikār

Hikāyet-i Bebr Kūšten-i İskender*

Seyr iderken anda şāh-ı şīr-gīr
Nā-gehānī çıqdı bir bebr-i dilīr

A 143b Şeh hemān-dem üstine şalup semend
Bebre yitüp boynına atdı kemend

3160 Atınuñ başın şalup şāh-ı cihān
Yügürüp düşürmedi bir dem ‘ayān
Şeh görünmez at ile geh görünür
Bebr atı ardınca şāhuñ sürinür
Bulmayup şāhuñ kemendine necāt
Cānını teslīm idüp buldı memāt
Āferīn şāhuñ kemend ü zūrına
Āferīde gelmez idi yolına

Peleng Kūšten-i İskender**

* İskender'in Kaplan Öldürme Hikāyesi.

3163. beyit A'da yoktur.

** İskender'in Panter Öldürmesi.

Çıkdı ardınca iki ğarrān peleng
Şanasın kim çıkdı deryādan neheng

3165 Şeh ele alup kemān u tīrini
Urdu oğ ile pelengüñ birini
Birini daĥi çalup şemşīr ile
Bī-mecāl öldürdi ikisin bile
Kamu leşker halkı taĥsīn itdiler
Şehryāra āferīnler kıldılar
Yüz sürüp ĥāke du'ālar kıldılar
Yalvarup Hāĥĥ'a şenālar kıldılar
İstediler devleti olup füzūn
Düşmeni 'ālemde ola ser-nigūn

A 144a 3170 Avcıya virüp icāzet şehryār
Ol maĥalden kıldı 'azm-i kār u bār

Fi't-temşīl

Nefs-i emmāre mişāli şīr-i ner
Kim zebūn itse anı bulur zafer
Belki ol bebrūñ mişālidür ğāzab
Kahrına oldur Hāĥ'uñ dāyim sebep
İki ĥablan didigüm kibr ü menī
Dūr iden anlar durur Hāĥ'dan seni
Ger bulursañ fırsatını bunlaruñ
Kesr iderseñ sevetini bunlaruñ

3175 Hem-çü İskender olasın pādşāh
Emrūñe ola müsahĥar mihr ü māh
Nice İskender ulu ĥān olasın
Āĥiret milkinde sulţān olasın
Ger saña anlar bulursa fırsatı
Başuña tīz getirürler miĥneti

3170b Ol maĥalden kıldı 'azm-i kār u bār : Göñline düşdi hevā-yı mihr-i yār E.

3172a Belki : Belkim E.

- Ḥaḳḳ'ıñ emrin tut dilerseñ vaşlını
Bu kitābuñ aña bāb u faşlını
Oldı nārullāh gōñlüñde ğāzab
Bū Leheb'dür cānuña urur leheb
- A 144b 3180 Ger dilerseñ Ḥaḳ seve dāyim seni
Olmasun zātuñda kibr ile menī
Kibrdür şeyṭānı güm-rāh eyleyen
'Ucudur merdūd-ı dergāh eyleyen
Ādemīseñ gel tevāzu' pīşe kııl
Yevm-i ferdādan bugün endīşe kııl
Ger dilerseñ bulasın a'lāya yol
Şeb-nem-i üftāde gibi epsem ol
Ger tehevür eyler iseñ seylvār
Ser-nigün olup olasın şermsār
- 3185 Dil-şikeste olmayan şağ olmaya
Her ki bī-derd ola dermān bulmaya
Merd aña dirler ki şāḥib-derd ola
Derdi olmayan kişi nā-merd ola
Derd-mend olan kişi pür-süz olur
Süzü olmayanda şanmañ söz olur
Süzdür nāyı hoş-āvāz eyleyen
Anı derd ehliyle dem-sāz eyleyen
Süz derdinden olupdur hoş-nefes
Lā-cerem āvāzına düşdi heves
- 3190 Şimdiki dem ḳalmadı bir ehl-i derd
Şöyle kim ḥāk-i rehinden ḳopa gerd
- A 145a Ola 'ışḳ ehli gözine tūtyā
Eyleye misi vücūdı kīmyā
Bende Rıdṽān'am ḳapuñda ḥ'ār u zār
Ḳılma yā Rabb āḥiretde şermsār

- Yā İlähî tevbe vü tevfiķ vir
Göñüle taşdıķ ile taķķiķ vir
- Baņa kuvvet vir ki tã'at eyleyem
Ķıl hidāyet kim 'ibādet eyleyem
- 3195 Şemme-i derdüñden eyle hem naşīb
Olmayam tã kim cihānda bī-naşīb
- Āteş-i 'ışķuñla yandur cānumı
Raĥmetüñ ābıyla ħandur cānumı
- Virüp Eyyüb-ı nebīnüñ derdini
Rūzi ħıl hem şükriyile şabrını
- E 95b Luţfuñ irse mermeri gevher ħılur
Raĥmetüñ iksīri ħāki zer ħılur
- Luţf ile ben ħāke de eyle nazār
Ĥālīş ü şāfī olam gide keder
- 3200 Yā İlähî yaşımı eyle revān
Çoķ durur müşkillerüm eyle beyān
- Tevbe vü tevfiķi hem-rāh it baña
Dāyimā Ĥaķ yolını rāh it baña
- A 145b Ķā'ilen tübtü ila'llāhi'r-raĥīm*
Zēnbüme estaġfiru'llāhe'l-'azīm
- Yā Rab istiġfārumı eyle ħabül
Bendeñi şād eyle Ĥannās'ı melül
- Maţla'-ı Dāstān**
- Söylegil iy 'andelīb-i ĥoş-nevā
Tã sözüñden bulalar cānlar şafā
- 3205 Söyle sözüñ ħünki vardur kuvvetüñ
Her sözüñ ġavrine irür fikretüñ
- Furşatı fevt itme gerdāndur zamān
Dehr-i dūndan kimsene bulmaz amān

3195b Olmayam : Olmaya E.

* 3202a/b Bu mülemma beytin çevirisi şöyle verilebilir: "'Rahman ve Rahim olan Allah'a tövbe ettim.' diyerek günahımdan ötürü yüce Allah'tan af dilerim."

- Nice kez döndi döniser bu felek
Virmemişdür kimseye hergiz dilek
- Kimse bilmez bu işüñ encāmını
Bulmadı kimse felekden kāmını
- Rengine bakup şakın şanma şafağ
Hün-ı merdümdür inanma gine bak
- 3210 Kānını içdi nice İskender'üñ
Hünını kıldı revān biñ Kayşer'üñ
- Oda yakmışdur nice hān rahtını
Yile virmişdür Süleymān tahtını
- A 146a Kānı Cemşid ü Feridün u Kubād
Gidiler kāmı bundan nā-murād
- Kānadur Şeddād-ı zālīm kānı 'Ād
Kānadur yapdukları Zātü'l-'imād
- Cümlesi toz oldılar şavurdi bād
Oda yanup ekşeri oldu remād
- 3215 Kimseye virmez bu dehr-i dün mecāl
Sözi uzatma ne lāzım kıl ü kāl
- 'Ākıl iseñ eyle mekrinden hazer
Merd iseñ āsānlığıla kıl güzer
- Göñlüñi bağlama sen bu fāniye
Bu binā fikrin gider ir bāniye
- Çekme dünyā miñnet'içün derd ü āh
Āhiret yolına kesb it zād-ı rāh
- Bu müsāfir-hāneden gidüp selīm
Olasın Rıdvān ile anda muķīm
- 3220 Gine İskender sözin yād idelüm
Dāstān-ı Fūr'a bünyād idelüm

3208b kāmını : nāmını A.

3212b bundan : bunlar A.

3213b yapdukları : yā bütleri A.

3217b bāniye : bākīye A.

- Yaz olup yitişdi eyyām-ı bahār
İstivāsın buldı leyl ile nehār
Nefha-i şūr oldı şan bād-ı nesīm
Çopdı birden haşr olup 'azm-i remīm
- A 146b Olmış enfās-ı şabā 'anber-sirişt
Kūh ile şahrā yüzün kılmış bihişt
Nergisūñ çeşmini bağlamış humār
Sünbülūñ gīsūsı olmuş tābdār
- 3225 Lāle micmer gibi yaqmış 'ūdını
Yile virmiş būd ile nā-būdını
Hātırı bülbüllerūñ maḥzūn imiş
Göncenūñ bağı anuñ'çün hūn imiş
Kāmet-i bālāsını görmüş revān
Servūñ ayağında āb olmuş revān
Şaklasun diyü bu sırrı Kirdgār
El getürmişdür niyāz eyler çenār
Hüb idi vaqt-i gül ü faşl-ı bahār
Olsaydı ger cihānda pāydār
- 3230 Bī-vefādur n'eyleyem dünyā bigi
Bād esicek mevc urur deryā bigi
Kimseye raḥm eylemez hūn-rīzdür
Şekkerinden yime zehr-āmīzdür
Yañılup bundan şağın ḥayr ummağıl
Aldanup mekrine mağrūr olmağıl
İşit imdi n'eyledi İskender'i
Üstine Fūr'uñ iletđi leşkeri
- A 147a Leşkeri kıldı Sikender biñ alāy
Çamusı pūr-cevşen idi ser-be-pāy
- 3235 Kendü yanında iki yüz biñ cüvān
Çamusı Rūmī-nijād u pehlevān

3231b Şekkerinden : Şekkerinde E.

3233a İşit : İşid A.

- Her birisi nîze'le taru direr
Oklara kalkanlayın göğüs gerer
Çalınup şūr-nā figān itdi nefīr
Bu şadālar irdi tā çārḥ-ı eṣīr
Toldı kūs āvāz'ıla şahrā vü tağ
Urdı ḥaşmuñ cānına biñ dürlü dağ
Deprenüp sancağ alāylar yürüdi
Tozları şemsüñ yüzini bürüdi
- 3240 Leşkeri Rūmīlerüñ itdi ḥurūş
Şanki 'ummān idi aqđı kıldı cūş
Çün haberdār oldı bundan Fūr şāh
Ol daḥi cem' itdi fevḫa'l-ḥad sipāh
Kimsene tuymuş degüldür aşlını
Bir kulağ işitmemişdi mişlini
Anda cem' olmuşdı Hind'üñ kişveri
Bileyidi milk-i Sind'üñ leşkeri
Kūh-peyker fīllerden şaşḫ hezār
Her birine yüz kişi olup süvār
- A 147b 3245 Fīllerüñ düzdürmiş idi taḫtını
Hep mükemmel itmiş idi raḫtını
Fīllere binmişdi merdān-ı dilīr
Şanayıduñ her birin bir nerre-şīr
- E 96a Ellerinde yayları ḫavs-ı ḫazā
Okları hem-çün ḫader itmez ḫaḫā
Kendüsi bağladı bir fīl üzre taḫt
Yār ola şandı özine milk ü baḫt
Leşkerine toğru şāhuñ yürüdi
Leyl-i muzlim gibi arzı bürüdi
- 3250 Ceng-i fīli görmemişdi pādşāh
Oldı bu endişeden gönli siyāh

- Didi kim bu fîle âl itmek gerek
Def'ine nâzûk hayâl itmek gerek
Şeh ki her emrinde tedbîr eyleye
Yağısın başa çerisin toylaya
Şol maḥallerde ki leşker bayıla
Def' ider 'âķiller anı rây ile
Şeh kığırdup katına 'âķilleri
Dirneyüp dānāları kāmilleri
- 3255 Bunlaruñla tanışup söyleşdiler
'Āķıbet fikri muķarrer kıldılar
- A 148a Kim baķırdan nice fîller dökeler
İçlerin daḫi mücevvef ideler
İçine güherçile talduralar
Her birin bir қаñlıya bindüreler
On iki biñ fîl düzüp tonatdılar
Қаñlı üstinde müretteb itdiler
İki leşker yürüyüp bulışdılar
Birbirine qarışup tırışdılar
- 3260 Fîllerin öñce yüritdi Fūr şāh
Қaşdı bu kim Rūm'ı eyleye tebāh
Fîlleri öñ şafda қаққан ideler
Şeh gelicek tîr-bārān ideler
Gördi İskender çü Fūr'uñ fîllerin
İlerü çekdürdi ol düzdüklerin
Fîlleri çün ilerü yüritdiler
Қаñlıdağı fillere od қодılar
Tutuşup kibrît ile güherçile
'Ālemi tutdı nefîr ü velvele
- 3265 Berķveş odlar şaçıldı 'āleme
Şā'ıķa gibi göründi ādeme

3254a kığırdup : kığırdı E.

3258a biñ fîl : fîli A.

- Ṭoldı ra'd āvāz'ıla rūy-ı zemīn
İşiden şanurdu ḳopdı yevm-i dīn
- A 148b Kör olup gözler ḳulaḳlar oldı ker
Bu 'alāmetler ḳıyāmetdür meger
Ra'd u āteş heybetinden ürkdiler
Fīlleri Fūr'uñ ḳamusı ḳaçdılar
Gitdi fīller ḳaldı ḫālī Fūr şāh
Üstine at depdi Fūr'uñ pādşāh
- 3270 İki deryā buluşup ḳarışdılar
Birbiriyle uruşup ḳalışdılar
Gövdeyi ḳanlar götürdi aḳdı ḳan
Şanasın Nīl ü Fırāt idi revān
Toz olup çıḳmışdı göge ḫāk-i rāh
Ṭutulup olmışdı gün yüzi siyāh
Elde uşurlābı Bukrāt-ı ṭabīb
Gözler idi sā'at-i sa'd'ol lebīb
Sā'at irişdükte şāh-ı dil-fürüz
Fūr-ı Hind'uñ gözlerine ḳoya tuz
- 3275 Çün yitişdi sā'at-i sa'd ol zamān
Didi şāha ol ḫakīm-i ḳār-dān
Yüri şimden girü fırsatdur saña
'Avn-i Ḥaḳ yitişdi nuşretdür saña
Bes depüp atını Zū'l-ḳarneyn şāh
Yüridi Fūr üstine ḳamu sipāh
- A 149a Rūmiler şīrāne hoş ceng itdiler
Çeşm-i Fūr'a 'ālemi teng itdiler
Döndi İskender murādınca felek
Gökden inüp yire 'avn itdi melek
- 3280 Ḳaçdı Fūr ardınca ḳovdı şehryār
Şanki bir bebr idi şāh itdi şikār

- Yitdügi birle kılıçladı hemān
Düşd'atından Fūr-ı Hindī virdi cān
İki pāre oldı düşdi ser-nigūn
Gövdesi hāk üzre yatdı garç-ı hūn
Lu'betine hoḳḳa-bāzuñ kim ire
'Āḳıbet her kişiyi urur yire
Toprak altında neler var kim bile
Kimlerüñ şakladuğın kimler bula
3285 Key şaḳın bu mekri çoḳ mekkārdan
Ālı çoḳdur kıl hāzer 'ayyārdan
Zehrdür virdügi helvā şanmağıl
Nīşini gör nūşına inanmağıl
Böyledür rüz-ı ezelden bu felek
Kimsene bulmuş degül bunda dilek
Nā-murād eyler kimini ber-murād
Kimini ğamgīn ider kimini şād
A 149b Şaḡu şaḡarlar bir evde yanar od
Çalınur bir evde şinlik çeng ü 'ūd
3290 Bes gerekdür saña 'aḳluñ diresin
Gitmedin bundan yaraḡuñ göresin
Bu ribāḫ-ı köhnedür dār-ı fenā
Bunda ḳalmaz kimse ger şāh u gedā
Naḳş-ı Mānī gibi dīvān baḡlaram
Nefs-i bed-kāruñ elinden aḡlaram
Cān u dilden sözüme eyle istimā'
İtmedin cānuñ tenüñden elvedā'
Saña tıydurdum şerī' atden eşer
Cānuña virdüm haḳīḳatden haber
3295 Haḳ kıla ol mü'mini hayr ile yād
Kim beni bir Fātiḫa'yla ide şād

3281b virdi : virür E.

3283a Lu'betine : Lu'buna bu E.

Ġazel

- E 96b Ķanā'at hoş ticāretdür kim oldur taĥt-ı eyvānī
Bulur az Ķūt ile Ķuvvet bilürsin rūĥ-ı insānī

Eger ĥayvān-şıfat olsañ olursın tīre hem-çün ĥāk
Melāyik-ṭab' olursañ ger olasıñ şem'-i tābānī

Tecellī nūrını her dem eger gönlüñde isterseñ
Gerek maĥv idesin sende olan evşāf-ı ĥayvānı
- A 150a Hemīn 'Aṭṭār ile Sa'dī bilür güftār-ı Rıḍvān'ı
Kemāle ireli sözi bulunmaz fīkr-i Selmānī
- 3300 İlähī ĥacetüm bu kim senüñ 'afvuñla maĥv ola
Ne defter kim siyāh itdüm düzince ben bu dīvānı

Fi't-temşīl

- Nefs-i emmāreñ dürür çün Fūr-ı Hind
'Āciz olmışdı elinden Hind ü Sind

Fīller ol nefsuñ Ķuvāsıdur hemīn
'AĶl aña İskender oldı bil yaĶın

'AĶl ile def' eyles iseñ şerrini
Göresin iki cihānda ĥayrını

Fi'l-i nefsuñ dāyimā telbīs olur
Nefsine uyan Ķişi İblīs olur
- 3305 Nefse uyma kim sa'ādet bulasıñ
'AĶluña yār ol ki rāĥat bulasıñ

Meskenüñ ola senüñ Dārü'n-na'īm
Olasın Rıḍvān ile anda muĶīm

Hem libāsuñ ĥulle ola ṭolu nūr
Kevşer ola içdüğüñ mā-yı ṭahūr

Ṭutalar ĥavrā ṭabaĶlar zer-nigār
İdeler saña cevāhirler nişār
- A 150b 'AĶluñı ger nefse maĶlüb idesin
Ĥā'ib ü ĥāsir cihāndan gidesin

3299a güftār-ı Rıḍvān'ı : güftārınıñ Ķadrin E.

3300a ola : eyle A.

- 3310 Olasın füccār ile ender-cāhīm
İçesin anda şadīd ile hamīm
‘Ārif iseñ dünyeden eyle ferāğ
Tā yana göñlüñde nūrānī çerāğ
Varup anda bulasın bir nev-bahār
Bulmaya bād-ı hazāndan inkisār
Anda ölüm kōrkusı hīç olmaya
Kişiye ol kōrku hergiz gelmeye
Ol maqāmda görine dīdār-ı Hāq
Keşf ola hem göñlüñe esrār-ı Hāq
- 3315 *Yef’alu’llāh mā-yeşā* di iy mürīd*
Tā murāduñ vire *yaḥküm mā-yürīd**
Ḳalb-i ‘ārif ma’den-i mihr ü vefā
Cān-ı ‘ārif ser-be-ser şıdḳ u şafā
Hük m iden kişi cihāna ser-be-ser
Nesn’alup gitmez cihāndan bī-ḥaber
Raḥm idüp Rıdvan’a iy Ḥayy u Ḳadīr
Luṭfuñı ḳıl ol za’ife dest-gīr
- Maṭla’-ı Dāstān**
- A 151a Şubḥ-dem kim şāh-ı Çīnī-āşkār
‘Ālem içün ḳıldı pür-naḳş u nigār
- 3320 Geydi başına münevver tēc-ı ‘āc
‘Adl idüp ref’ eyledi bāc u ḥarāc
Fītmeden āzāde oldı bu cihān
Ṭoldı ‘ālem ma’dilet emn ü amān
Çün cihānı āftāb itdi cinān
Ḳıldı eṭrāf-ı zemīni gülsitān

3314b hem göñlüñe : anda hem A.

* 3315a "Ve Allah dilediğini yapar." (İbrāhīm, 14/27) ayetinden iktibas.

* 3315b "Şüphesiz Allah istediği hükmü verir." (Māide, 5/1) ayetinden iktibas.

3318a Raḥm idüp Rıdvan’a iy Ḥayy u : Bu Ḥayātī’yi esirge iy E.

- Sen de hāmūş olma gel depret dilüñ
Dilleri güyā yaraşur bülbülüñ
Bir hikāyet söyle kim cāndan gele
Bir güher ‘arz eyle kim kāndan gele
- 3325 Çünkü tūḫīsin şeker söz söylegil
Tūḫiler bāzārını germ eylegil
Gel tevekkül eyle Rıdḫvān sen Ḥaḫ’a
Tā türābuñdan dūr ü mercān çıқа
Söyle bir destān ki cān bulup ḥalāş
Söylene dillerde bu destān-ı ḥāş
Söz gerek şarrāfına ‘arz olma
Aña taḫşīn eylemek farz olma
Söz gerek kim cān ile dilden gele
Ol ne sözdür k’āb ile gilden gele
- A 151b 3330 Söyle bir söz kim felek taḫşīn ide
Hem melekler ‘aḫd-i ḥūr-ı ‘īn ide
‘Āḫıbet olur zebānuñ çünkü lāl
Söyle sözüñ var iken sende mecāl
Çok kişiye bu cihān āl eyledi
Nice biñ güyāları lāl eyledi
Yile virdi nice gülşen güllerin
Lāl ü hāmūş eyledi bülbüllerin
- Pend-nāme**
- Ele girmiş iken fırsat elüñden ḳoma iḫsānı
Bugünüñ yarına ḳoma ki dünyā fānidür fānī
- 3335 Şabādan öyle beñzer kim ḥazān aḫvālini ṭuymış
Kim ol ḳorḳuyıla yanmış teninde lālenüñ ḳanı

3326a Gel tevekkül eyle Rıdḫvān : Ḳıl tevekkül iy Ḥayātī E.

3327b Söylene : Söylenür E.

3328a şarrāfına : şarrāfa A.

3335b ḳorḳuyıla : ḳorḫuyıla E / yanmış : yetmiş A.

Bu çarhuñ Zāl'ine döymez hezārān Rüstem-i devrān
Cihān toprağa şalmışdur nice biñ Zāl-i Destān'ı

Seni naqqāşı ger Çīn'üñ göreydi bu cemāl ile
Olaydı vālih ü hayrān kalem şanup elin Mānī

Yağardı oda dīvānın yile virürdi evrākın
Bugün Selmān ile Sa'dī işitse şī'r-i Rıdvān'ı

Der-Taḳallüb-i Dünyā ve Fāt-ı Rūzgār*

A 152a Gitdi çünkim aralıqdan Fūr-ı Hind
Çaldı Zū'l-ḳarneyn'e milk-i Hind ü Sind

3340 Çünki Fūr'uñ emrini kıldı tamām
Geçdi tahtında oturdu şād-kām

Egnine geydi libās-ı cevheri
Başına urundu hem tāk-ı zeri

E 97a Hurrem olup didi meclis itdiler
Şohbet esbābın müheyyā kıldılar

Başladı devr eyledi la'līn ḳadeḫ
Gitdi ḳayḡu yirine geldi feraḫ

Çünki hoş-vaḳt oldu şāh-ı kām-yāb
Başına çıkdı şafāsından şarāb

3345 Bes getürdiler buyurdı sīm ü zer
Dürr ile yāḳūt u la'l ile güher

Fūr'dan alduḡı cümle genc ü māl
Daḡi evvelden ṭuran māl u menāl

Leşkerine cümle baḡşış eyledi
Halkını in'amıyla toyladı

Şükr idüp Yezdān'a in'am eyledi
Beglerine cümle ikrām eyledi

Tañr'içün dünyāda bezl it māl u genc
Yoḡsa olur āḫiretde mār u renc

3336b şalmışdur nice biñ Zāl ü : bıraḡdı nice biñ Zāl-i A.

3338b Bugün Selmān ile Sa'dī işitse şī'r-i Rıdvān'ı : Ḥayātī gönlin işitse bugün Selmān u Ḥāḳānī E.

* Dünyanın Dönüşü ve Zamanın Geçmesine Dair.

A 152b 3350 Kendüñe 'adl ü sehāyı pīşe kııl
Mevtüñi fikr eyleyüp endīşe kııl
Māluñı Hāq yolına eyle sebīl
Yoq yire olur telef māl-ı baḥīl
Ḳanḳı şehde k'olmaya dād u dihiş
Gelmeye anuñ elinden hergiz iş
Aduñı cehd it añılsun ḥayr ile
Söylenesin dilde yaḥşı zıkr ile
Tevsen-i nefsi eger rām idesin
Kendüñi 'ālemde ḥoş-nām idesin

3355 Nefs-i şūma dāyim eyle gūş-māl
Tā vüçüduñ bulmaya hergiz ḍalāl
Merdüm-āzārı Ḥudā sevmez yaḳīn
Merdüm-āzār olan olmaz ehl-i dīn
Eyle Rıdvān'ı bu ḥāletden emīn
Yā ḡıyāşe'l-müstaḡīşīn yā Mu'īn

Der-Şıfat-ı Bahār ve İstivā-yı Leyl ü Nehār ve Ejderhā-Küşten-i İskender*

Çünki Mızān burcina şems itdi meyl
Anda buldı istivā yevm ile leyl
Sebz iken berg-i dıraḥtān-ı bahār
Eyledi şabbāḡı dehrüñ zer-nigār

A 153a 3360 Çıkarup ḳamu yeşil ḳaftānların
Za'ferāna boyadılar ṭonların
Dest-i şāha öykünüp şāḥ-ı dıraḥt
Zer-feşān olup çemende ḳurdı taḥt
Nā-gehānī Sind elinden bir cüvān
Āstān-ı şāha yüz sürdi revān

3350b Mevtüñi : Mevtini A.

3354a Tevsen-i nefsi eger : Tüsüni ger nefsüñüñ A.

3357a Eyle Rıdvān'ı bu ḥāletden : Bu şıfatdan kııl Ḥayātī'yi E.

* Baharın Vasfı, Gece-Gündüzün Eşitlenmesi ve İskender'in Ejderha Öldürmesi.

- Didi şāhā 'ālemūñ sulţānısın
Derd-mend olanlaruñ dermānısın
'Adlūñ olmışdur senūñ 'ālemde bes
Cümlenūñ feryādına feryād-res
- 3365 Kıpdı Sind'de heft ser bir ejdehā
Virdi ol milki ħarāba ser-be-pā
Od ile yandı ħarardı milk-i Sind
Anı yaħup ŧimdi kıldı ħaşd-ı Hind
Tu'mı dāyim ādem ü ħayvāndur
Ol sebebden milketi vīrāndur
Aġzını açsa çıkar bād-ı semūm
Seng-i ħāra ħorħusından ola mūm
Oldı vaħşīler deminden mübtelā
İrgürür mürġ-ı hevāyīye belā
- 3370 Yanına ger uġraya pīl ü neheng
Ķamusın dem ursa yudar bī-direng
- A 153b Ser-be-ser ol milki vīrān eyledi
Yıħdı topraġıla yeksān eyledi
Ger bunuñ tedbīrini ŧeh kılmaya
Şerrini ħalk-ı cihān def itmeye
Diñleyüp bu sözi şāh-ı nīk-nām
Milk-i Sind'e kıldı 'azmini tamām
Ejdehāyı vara ol yirden çeke
Her belāyı ol ŧevāb için çeke
- 3375 Söz uzatma Sind'e geldi pādşāh
Ejdehā ħurduġı yiri ŧordı şāh
Didiler ŧol taġ içindedür yiri
Sen bilürsin bāķisin ŧimden giri
Taġuñ altında buyurdı pādşāh
Ķondılar tutıldı anda bārgāh

3368b ħorħusından : ħorħusından A.

3376a yiri : diri A.

- Didi şāh bir ulu kañlı düzdiler
Üstine bir taht-ı 'ālī kırdılar
Tahtuñ altında bir ev yaşadılar
Anı muhkem kı̄r ile şıvadılar
- 3380 Biñ demür çengāl dañı düzdürdi tīz
Kamunuñ taşdan geçer uçları tīz
Zehr ile çengālleri şıvardılar
Kamusın ol evde berkitdürdiler
- A 154a İki kuvvetlü öküz getürdiler
Kañlıya anları muhkem koşdılar
Ol eve itdürmiş idi iki der
Her bir'içün kapunuñ bir kaçdı var
Bir'anuñ'çünkim öküzleri süre
Ejdehānuñ geldüğini hem göre
- 3385 Bir'öküzleri yudıncaç ejdehā
Çıkuban ol kapudan ola rehā
Hem yiyüp tiryākı hem dürtindi şāh
Altına hem düşünüp örtüñdi şāh
Bes tevekkül birle girdi ol eve
Sürdi gitdi öküzi ive ive
Kim tevekkül kılsa maħrūm olmaya
Ejdehā ağızına düşse ölmeye
İdinüp tiryāk-ı fārūkı devā
Kaşdı ider kim eyleye def'-i belā
- 3390 Çün seħergeh oldı ol ħurşīd-fer
Tağa toğru kañlıyı sürdi gider
- E 97b Ejdehānuñ def'ine dikdi gözün
Ejdehā ağızına atdı kendözin
Her belānuñ şāh olan mağzındadur
Pādşāhlar ejdehā ağızındadur

- A 154b Memleket bulmağ için emn ü şafā
Şāh olanlar çekseler zahmet revā
Zāhirā efkārı gerçi çoğıdı
Bātınında līk havfı yoğıdı
- 3395 Ejdehānuñ vaşfin işitmiş idi
Kañlıyı ol resme düzdürmiş idi
Kim anı yudamayaydı ejdehā
Öldürüp bulaydı şerrinden rehā
Kañlı āvāzın işitdi ejdehā
Kañlıya toğru yürüyüp didi hā
Ol öküz sürdügi kapuyı revān
Bağlayup oturdu şāh anda nihān
İsm-i a'zām okıyup kıldı namāz
Eyledi ma'būdına bī-ḥad niyāz
- 3400 Ejdehā kañlıya toğru itdi ḥīz
Yutdı ol öküzleri bir demde tīz
Kañlıyı yudamadı tırd'ağzına
İrişüp çengālūñ ucı mağzına
Beynisin tağıtdı rīzān eyledi
Ḥāne-i mağzını vīrān eyledi
Kellesind'olur ılanuñ dirliği
Kellesi tağıldı gitdi dirliği
- A 155a Ejdehānuñ tıydı ḥālin şehryār
Çıkdı ol dem kapusından āşkār
- 3405 Tīg-ı Daḥḥākī çeküp ol nāmdār
Okıyup tesbīḥ-i nām-ı Kirdgār
Ejdehāya bir kılıç başdı revān
Eyledi cānını cisminden revān
Aldı hem yayın ele oğ gezledi
Ejdehāyı rāst kıluban gözledi

3407a yayın : yasın E.

3407b Ejdehāyı : Ejdehānuñ E.

Tîr ü şemşîr irdi çünkim cânına
Ejdehâ öldi boğuldu kanına
Ger ola şîr ü peleng ü ger neheng
Kimse kırtılmaz ecel urduğda çeng

3410 Aldı şeh çün ejdehâdan intikâm
Milk-i Sind'e virdi anuñla niżâm
Atıla Behmen gibi varsa 'ayân
Şübhesüz anı yudardı ol yılan
Her işüñ vardur belî bir âleti
Düşmenüñ anuñla olur âfeti
Derdinüñ dermânını bilmek gerek
Rencini anuñla def' itmek gerek
Gör ki şâhîn-i perende tîz-per
Bulmaz it şaydına hergiz zafer

A 155b 3415 Ejdehâyı gör ki âhir n'eyledi
Kañlıyla şeh niçe def' eyledi
Sen de ta'cîl itme yirüñde otur
Şabr ile kañlıyı tuş[m]âna yitür
Her işüñ encâmını fikr eylegil
Bî-taḥammül her işe el şunmağıl
Fikr idüp her işe andan urğıl el
Kim dinür evvel fikir âhir 'amel

Fi't-temşîl

Ejdehâ şeytân durur nefsi-i celeb
Her nefes Raḥmân ider aña gâzab
3420 Sen anuñ def' it ḥaḥâsın iy emîn
Her kişiye ol 'adûdur bil yaḳîn
Kıl ta'avvüz sen anı eyle tebâh
Tâ olasın yidi iḳlîm içre şâh

3411a gibi : kimi A.

3414a perende tîz-per : perinde tîn yer A.

3416b "tuş[m]âna" kelimesi metinde "tavşana" şeklinde yazılmış ve harekelenmiştir.

Ol la'în işi haseddür hem gâzab
Hem 'adâvetdür daħi terk-i edeb
Cümlesi evşâf-ı şeytândur bular
Nefsüñe uyma bulardan kııl hâzer
Nefsüñi faẓl ile eyleyüp sirişt
Sa'y iderseñ olasın ehl-i bihişt

A 156a

Der-Beyân-ı Ecnâs-ı Fazâyl*

3425 'İlm ü 'adli cem' iderseñ bil yaķın
Olırsarsın 'âķıbet ez-müttaķın

Eylegil ol şūmdan dâyim hâzer
'Âķıbet emrine kııl fikr ü nazâr

'İffet ü hilm ü şecâ'at hem seħâ
Cem' iderseñ bulasın şıdķ u şafâ

Ger bugün cem'-i fazâyl kılasın
Nūr ile şemse muķâbil olasın

Nūr olup rüşen olasın 'ilm ile
Verd olup gülşen olasın hilm ile

3430 'İffet ile merd bulur nîk-nâm
Hem şecâ'atden bulınur cümle kâm

Biri budur loķma[y]ı yirseñ helâl
Görmeyesin âķiret içre melâl

Der-Beyân-ı 'İffet der-Ecnâs-ı Fazâyl**

İster iseñ ger selâmet bulasın
Her 'uķûbetden özün kıurtarasın

A 156b

Bu didüğüm cins-i hıķmetden dürür
İşit envâ'm ki 'ibretten dürür

Hıķmet ehli iki kısm oldu yaķın
Bir nazâr biri 'amel iy ehl-i dîn

3435 Şol kısm ki adına dirler nazâr
Cümle envâ'-ı riyâzetedür hüner

* Faziletlerin Türleri Hakkında.

** Faziletlerin Türlerinden İffetin Beyanı.

- Birisi 'ilm-i İlähîdür yakîn
Birisi 'ilm-i şabâyi'dür hemîn
- E 98a Ol 'amel birkaç kısımdu dime ğayr
Bir siyâset biri menzil biri seyr
'İlm-i seyr ahlâkdur iy pür-hüner
Bir bir eydeyin saña iy pür-nazar
- Der-Şerh-i Şecâ'at ez-Tehzîb-i Ahlâk***
- Her ne dirsem saña nuş u penddür
Düzdügüñ dâyim senüñ dülbenddür
- 3440 Ger şecâ'atde dürüst olsañ 'azîz
Olasın şâbit-şadem ehl-i temîz
Olmağıl var ise 'akluñ bî-şebât
Dînüñ üzre pâydar ol bul necât
Nefs-i şümüñ eyleme ârâyişin
Şanmağıl vâkı' anuñ âlâyişin
- A 157a Ger dilerseñ kim bulasın 'izz ü câh
Kıl tevâzu' ihtiyâr iy pādşâh
Cünbiş eyle sen taşammülle ağı
Çün *belî* didüñ gerekmez bir dağı
- 3445 Kim taşammül itmese kılmaz hüner
'Ucb iden kişi 'Azâzil'den beter
Kendözin gören ulu şeyşân durur
Kim tevâzu' eylese insân durur
Âdem oldur k'eyleye hükmi-sükün
Hem Hâk emri üzre ola zü-fünün
Ol kişide kim hamiyet olmaya
Ölüden kemdür egerçi ölmeye
Âdem oldur dâyim istiğfâr ide
N'içün İblîs gibi istikbâr ide

3437b seyr : ser A.

* Ahlakî Güzelleştirme Açısından Cesaretin Açıklanması.

3450 Hilm ile merdüm ki hizmetkâr ola
Hağ Te'âlâ aña dâyim yâr ola

Der-Şıfat-ı Hayâ ez-Mekârim-i Ahlâk*

Anda kim olmaya şerm ü ihtiyâ
İtmegil iy şeh anuñla ihtilâ
'İffet ile kıl hayâ-yı ictihâd
Bî-hayâdur oldı şeytân nâ-murâd

A 157b Bî-hayâlıkdan didi ben bihterem
Tâ kıyâmet oldı mel'un lâ-cerem

Meskenetdür çün kemâl-i merdümân
Kibrdür tağ'-ı peleng ender-cihân

3455 Eyledi kibri pelengi zîr-i hâk
Hüy-ı zîşti eyledi beбри helâk
İrmek isterseñ murâda şabr kıl
Hağ buyurdı nitekim şabr-ı cemîl
Şâkir olmazsañ belâ-yı dōsta
Fağruñı şaymayalar bir pōsta
Göñlüñe hergiz getürme sen harac
Şabr kıl k'e'-ş-sabru miftâhü'l-ferec
Râhat isterseñ kanâ'at eylegil
Nefsüñe dâyim şınâ'at eylegil

3460 Bî-kanâ'at toğ olanlar aç ola
Şâh-ı heft iqlîm ise muhtâc ola
Ol mücerred der-cihân gel merhabâ
Tâ sa'âdetden bula başuñ şafâ
Kibr ile 'ucb ile olma aşınâ
Her nevâdan olma iy dil bî-nevâ
Ârzü-yı nefsüñi itme hevâ
İster iseñ kim cihânda ihtidâ

* Güzel Ahlaktan Hayanın Vasfına Dair.

3461. beyit E'de yoktur.

- A 158a Bu anā'at gencdür olmaz helāk
Anuñ ile oymayan başına hak
- 3465 Kimde kim ola mürüvvet hem seā
Āb-ı rüyı anuñ arta dāyimā
Ol kii kim luf u bai eyleye
Artura yüzi uyın ho eyleye
Yüz uyı olur ziyāde ez-ayā
alısar merd-i bail ender-belā
Bai it bulma dilersen ger vefā
Süresin dāreyn iinde hem afā
Ben bu fenn ire ü merdān gelmiem
udretümce 'ilmini añlamıam
- 3470 Kimde kim luf u mürüvvet olmaya
ar durur anda fütüvvet olmaya
Bī-mürüvvet ādemī insān degül
Her ki bunu añladı nā-dān degül
Ger vera' olur ise saa naīb
Cānua irmez feza' bil iy abīb
Bī-vera' oru degüldür orusı
Benden iit bu durur söz orusı
Emrin'uyandur cihānda müttaī
Az bulunur her zamānda müttaī
- A158b 3475 Bī-vera' olan kii kezzābdur
Gösterür zer ma'nide allābdur
Virme Rıvān her kiiye sen göñül
ālī olmaz bu cihānda her göñül
Der-ıfat-ı 'Adl ez-Ecnās-ı Fazāyil*
Var ise 'aluñ gerek 'ahde vefā
Bulmadı kimse vefāsuzdan afā

3474a Emrin'uyandur : Emr-i nādirdür E.

3476a Virme Rıvān her kiiye : Her kiiye virme aın E.

* Faziletlerin Türlerinden Adaletin Vasfına Dair.

- ‘Ādil oldur kim ide ‘adl ile dād
Tā ki ‘adlinden zamāne ola şād
Şefkati pīşe idine halkına
Mümteziç eyleye luṭfi halkına
- 3480 Ger iderse fikr-i zulmi pādşāh
Aşşı kılmaz ol şehe ḥayl-i sipāh
Çün ide sultān keremler leşkere
Şāh için cān baş vireler eşkere
Kāmile i‘zāz u luṭf it bī-ḥisāb
Güş tütma nākışa olmaz şavāb
Kimde olsa dāniş ü ‘aql u temīz
Rāy-ı kāmil ehlini tutar ‘azīz
Var ise başuñda ger ‘aqluñ tamām
Nerm ü şīrīn söylegil halka kelām
- A 159a 3485 Kūdretuñ yitdükce virme kām-ı nefis
Tā ki sen düşmeyesin der-dām-ı nefis
- E 98b Gice gündüz ṭā‘at’eyle inkiyād
Tā bulasın iki ‘ālemde murād
Der-Taḥrīş-i Mekārim-i Ahlāk**
Ger eyü ḥulḳ ile ülfet bulasın
Ḥaḳḳ’uñ esrārına mahrem olasın
Bu şıfatla ger ola nefsuñ müdām
Bulasın iki cihānda iḥtirām
Her kim isterse yaramazdan necāt
Kendüde cem’ eylesün zībā şıfāt
- 3490 Oḳ bigi her kim ki ṭoḡru gitmeye
Ḥaḳ Te‘ālā aña rahmet itmeye
Ḥizmet idenler bulur cennet-me’āb
Görmeye hem rüz-ı maḥşerde ‘azāb

3481. beyit E'de yoktur.

** Güzel Ahlakı Teşvik Etme.

3488a şıfatla : şıfatlar E.

- Kimde kim olmaz ise doğru 'amel
Dine *k'el-en'ām* aña *belhüm ađal**
- Ehl-i hizmet olur ol günde şefî'
Menzili ol gün olur anuñ Refî'
- Her ki Rıdván sözini ide kabûl
Olmaya iki cihânda ol melûl
- A 159b 3495 Niçedür kânûn-ı şâhî aňlaya
Kâmil olandan naşîhat diňleye
- Gözleye hem didüğüm yolu tamâm
Gitmeye egri yola ola selâm
- Çünkü sözümde bulunmadı hâlel
Vâcib oldu kılmağ anuñla 'amel
- Hem-nişîn ol dâyimâ sen yâr ile
Hem-dem olma key şağın ağıyâr ile
- Hüccet ile şâbit olur müdde'â
Beyyine turgurmayan sözi hebâ
- 3500 Ol kişi kim dâyimâ yiye harâm
Alınur andan haşırda intikâm
- Hâtimet-i Dâstân ve Münâcât**
- Yâ İlâhî bize tevfiğ it refiğ
Hem mağâm-ı Hağğ'a tağğîğ it tarîğ
- Çünkü tevfiğküñ ola dilde çerâğ
Ol göñüllerden ola zulmet irâğ
- Ben kimem bir kaçreden dağı kemem
Zerreden dağı hağğirem ben kimem
- A 160a Zerreye 'âlemde ne miğdâr ola
Zerreyin dirsem 'aceb ne var ola

* 3492b "İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha aşağılıktırlar." (Araf, 7/179) ayetinden iktibas.

3494a ki Rıdván sözünü ide : kim eylese bu güftârum E.

3500b andan : anda A.

3503b dağı hağğirem ben : hõr u hağğirem bes E.

3505 Yā İlahî sen 'ināyet kıl baña
Luṭfuñı hem bî-nihāyet kıl baña
Hem baña fetḥ eyle baġlu ḳapuyı
Yapġıl luṭfuñla dilde yapuyı
Oldı bünyād ismüñ ile bu söze
Bu sözüñ itmāmına 'avn it bize
Tā ki fazluñla cevāhir söyleyem
Her birin bir dürr-i māhir söyleyem

Maṭla'-ı Dāstān

Yatma ṭur iy mürġ-i Firdevs-āşiyān
Dürlü dürlü ma'niler eyle beyān

3510 Çıkdı 'ummān eşmesinden işbu dür
Kāsesi ser-çeşmesinden ṭoldı pür

Ṭutdı reng-i rüşenāyı her çerāġ
Buldı büy-ı āşināyı her demāġ

Şaçınuñ şevḳine cān virdi gice
Hem libās-ı 'anberīn geydi gice

Şoḫbet-i şeb çün tamām oldı 'ayān
Zühre sāzın divşürüp oldı nihān

A 160b Çün gicenüñ defterin dürdi şabāḥ
Çāġırup didi mü'ezzin el-felāḥ

3515 Şubḥ-dem urdı ufukdan çünki dem
Oldı ol demden zamāna bir ḳadem

Sen daḫi ger şıdḳ ile dem urasın
Süd idüp nice ḳadimler göresin

Şāni'üñ şun'ında 'ibret çok durur
İşlerinde gizlü ḫikmet çok durur

Gerçi maşnū'atı zāhirdür 'ayān
Ol ma'ānīyi bedī' itmek beyān

3513a çün : dün A.

3513b divşürüp : düşürüp A.

Şāni'ũñ āşārına idüp nazar
Yiridür virseñ mü'eşşirden haber

Reften-i İskender be-Cezāyir-i Sind*

3520 Ejdehāyı hüsrev-i rüy-ı zemīn
Öldürüp Sind ilini kıldı emīn
İstedi ol milki devrān eyleye
Berr ile bahrını seyrān eyleye
Bes buyurdu kim gemiler yaptılar
Çamu esbābını tertīb itdiler
Kim varup keştī'le deryāya gire
Ol cezāyirde neler vardur göre

A 161a Baħr u berde her 'acāyibler ki var
Çamusın seyr eyleyüp kıla şikār

3525 Şāni'ũñ şun'ın temāşā eyleye
Hālīķ'ũñ kudretlerinden söyleye
Düzdürüp keştīleri şāh-ı cihān
Çekdürüp deryāya 'azm itdi revān

Reften-i İskender be-Cezāre-i Rāyic**

Rāyic adlu bir cezāre var idi
Çok 'acāyibler içinde var idi
Ol maķāma çün yitişdi pādşāh
Kondı ol mevzi'de kurdı bārgāh
Bes hemān emr itdi kim şayd ideler
Cān-verler bend idüp kayd ideler

E 99a 3530 Her birin şeh göre 'ibret eyleye
Fikr idüp hāşşiyetinden añlaya

3519b virseñ : dirseñ A.

* İskender'in Sind Adalarına Gitmesi.

3525b kudretlerinden : kudretlerini A.

** İskender'in Rāyic Adası'na Gitmesi.

3530b hāşşiyetinden : hāşşiyetin A.

Ḥālîk'ün ḥilḳatlerin göre 'acîb
Şāni'ün fehm eyleye şun'ın ğarîb
Vaḥdetine Vāḥid'ün her şey' güvāh
Cümleüñ tesbîḥi *lā-Rabbe sivāh**
Ādemî 'aql ile olmışdur 'azîz
Tā ki bāṭından kıla Ḥaḳḳ'ı temîz

- A 161b Kimde kim olmaya enzār u 'iber
Ādemîler içre ol ḥardan beter
- 3535 Av içinde tutdılar bir cān-ver
Ādemî şeklinde ez-pā tābe-ser
Ḳuş gibi lîkin kanatlu her biri
Uçuban seyrān iderler her yiri
Sözlerini bir kişi söyleyemez
Dillerini kimsene añlayamaz
Ṭutdılar hem gürbe-şüret ṭurfe ded
Kim derinden ḥāşıl olurdu zebed
Gürbe-şüret bir daḥi düşdi şikār
Lākin uçardı hevāda mürġvār
- 3540 Gerçi kim beñzerdi mürġe bāl ü per
Beñzemezdi ṭayra cismi pā vü ser
Fā'il-i muḥtārdur ol Müste'ān
Her ne kim isterse ḥalḳ ider hemān
Ḥikmetine Ḥālîk'ün eyle nazār
Olmayasın tā behāyimden beter
- Resîden-i İskender be-Kūh-ı Mārān***
- Avcılar bir ulu ṭaġa irdiler
Mār ile ol ṭaġı ṭolmuş gördiler

* 3532b "Allah'tan başka sığınılacak yer yoktur."

3534a enzār u 'iber : inzār u 'aber A.

3538a Ṭutdılar : Ṭutulur A.

* İskender'in Yılanlarla Dolu Daġa Gitmesi.

- A 162a Her yılan bir ejdehā-yı heft ser
Tuş olursa yolına fīli yudar
- 3545 Ādem aşlı ol yire varmaz idi
Kim varursa şağ esen gelmez idi
Kūh-ı sengistān idi pūr-hār idi
Taşları āteş gibi yanar idi
Ol yılanlar birbirin yerler idi
Yiyicek bir nesne bulmazlar idi
Hikmeti çok Hālīk'ın pāyānı yok
Bī-nihāyetdür şümār imkānı yok
- Şıfat-ı Tūtī Ki Sūhan-Güft bī-Ta'allüm***
- Anda hem bir nev' tūtī tutdılar
Şayd idüp dām ile şāh'ilettiler
- 3550 Hoş feşāhat birle söylerdi kelām
Baş ile virürdi her şaḡşa selām
Bilmemişdi kimse anuñ aşlını
Bir kişi görmüş degülmi mişlini
- Şıfat-ı Dıraht-ı Kāfūr Ki der-Ān Cezīre Būde****
- Buldılar ol yirde hem bir hoş dıraht
Şamgı kāfūr idi bīh-i bergi saht
- A 162b Yüksek idi katı yoğıdı eşi
Otururdu sāyesinde yüz kişi
Līkin ol mevzi' ser-ā-ser mār idi
Her biri bir ejdehā miqdār'idi
- 3555 Varmaz idi kimse yazın ol yire
Kādir olmazdı ki kāfūrdan dire

3544a yılan : ılan E.

3547a yılanlar : ılanlar E.

* Eğitim Almadan Konuşan Papağanın Vasfı.

3549b dām ile : dāmiler A.

** O Adada Yer Alan Kāfūr Ağacının Vasfı.

- Lîk kâfûr almağ isteyenlerüñ
‘Ādeti buyıdı her gâh anlarüñ
- Oklar atarlardı yazın ol yaña
Kış irişse gine varurlard'aña
- Varuban okların ararlar idi
Her ağaçda şaplu bulurlar idi
- Her kişi kim okını bulur idi
Ol ağaç kâfûrdan ol alur idi
- 3560 ‘Ākıl iseñ kıl bu âşâra nazar
Her biri virür mü’eşşirden haber
- Naqşa bakup rengine aldanmağıl
Cānuñı naqqāşa qurbān eylegil
- Şerh-i Cezîre-i Rāmenî ve ‘Acāyibāt***
- Rāyic’i çün evvel āhir gördiler
Gidüp andan Rāmenî’ye vardılar
- A 163a Ādemî-zād idi anda bî-kıyās
Tenlerinde yoğıdı lîkin libās
- Merd ü zen mecmū’ısı ‘uryān idi
Şekli insān cünbişi hayvān idi
- 3565 Mîveden gayrı yimezlerdi ta‘ām
Kimse fehm itmezdi anlardan kelām
- Ādemî gördükde kaçarlar idi
Mürğ-i vahşî gibi türkerler idi
- Çog idi anda ma‘ādin pür-güher
Ot gibi yirde biterdi sîm ü zer
- Gel nazar kıl kudretüñ âşârına
Kimsene irmiş degül esrārına
- Ref’ iderseñ cān gözinden māni’i
Göresin şun’ içre nūr-ı Şāni’i

* Rāmenî Adası ve Acayıplıklarının Şerhi.

3562b Rāyic adı Zāyic olarak yazılmıştır.

3563a Ādemî-zād idi : Ādemî-zādîler A.

Resīden-i İskender be-Cezīre-i Vāk[vāk] *

- 3570 Rāmenī'den gidicek şāh-ı cihān
Bir cezīre zāhir oldu na-gehān
Adına dinürdi anuñ Vāk[vāk]
Cümle rīgistān idi toprağı aq
Şöyle rīg idi bilinmezdi yolu
Gice ılduzdan seçerlerdi yolu
- A 163b Var idi anda cezāyir bī-şümār
Çamusı ma'mūr idi şehir ü diyār
Anları şol kimseler kim kıldı 'ad
Didiler anı hezār u heft şad
- E 99b 3575 Bunlara bir 'avret idi şehryār
Ser-be-ser maḥkūmıydı ol diyār
Altı biñ kız lāle-ḥadd ü gül-'izār
Ḥizmet eylerdi aña leyl ü nehār
Çün kudūmından şehūñ tıydı haber
Ḥāzır itdi çok cevāhir sīm ü zer
Bī-nihāyet daḡi nice yādgār
Cümlesin tertīb idüp itdürdi bār
Şāha gönderdi çamusın pīş-keş
Göñlini şāh-ı cihānuñ kıldı hoş
- 3580 Kim görenler cümle taḥsīn itdiler
Cān u dilden āferīnler didiler
Bir ağaç var idi hem anda bülend
Sebz idi dāyim irişmezdi gezend
Yaz u kış ser-sebz ü şād-āb idi ter
Bergine bād-ı ḥazān itmezde'şer
Anda bir mīve biterdi key 'aceb
Yitişüp bulsa kemālin çün ruḥab

* İskender'in Vākvāk Adası'na Gitmesi.

- A 164a Vākṽāk āvāzın iderdi 'ayān
İşidürlerdi anı pīr ü cūvān
- 3585 Kaṅkı yılda kim olurdu ol şadā
Halk içinde ol yıl olurdu vebā
Daḥi kaḥṭ u fetret envā'-ı vebāl
Ol şadāyıldı cihāna şūm-ı fāl
- İstidlāl ber-Vücūd-ı Şāni'-i 'Ālem***
- Her kim isterse k'ola ehl-i nazar
Göre maḥlūkāt-ı Haḳḳ'ı ser-be-ser
- Her birinūñ fikr ide māhiyyetin
Añlaya her birinūñ ḥāşşiyetin
- Çün kamu eşyāda olmışdur ḥavāş
Anlaruñla buldı eşyā ihtişāş
- 3590 Ḥāşşiyetsüz olmadı 'ālemde şey
Ḥāşşiyet viren aña Ḥallāk u Ḥay
Ol 'Alīm ü Kādir ü Ferd ü Ezel
Ḥālīk u Sübhān u Ḥayy u Lem-yezel
- Ger yaḳarsañ nār-ı nūrından çerāğ
Görine saña yaḳın u hem ırağ
Bir cezīre k'adına dinür Benān
Giderek irdi aña şāh-ı cihān
- Resīden-i İskender be-Cezīre-i Benā[n]****
- A 164b Gördi bir ḳavm anda hep zībā-cemāl
Merd ü zen ferruḥ-liḳā ferḥunde-fāl
- 3595 Ādemīden çün berī olup nihān
Ḳatı yüksek tağda tütmişlar mekān
Kimseden hergiz yimezlerdi ğamı
Yirlerine çıkmaz idi ādemī

3586a vebāl : bāl E.

3586b şūm : şol E.

* Ālemin Yaratıcısının Varlığını Delillendirme.

** İskender'in Benān Adası'na Gitmesi.

Bunları görmege çok cehd itdiler
Hîleyile birin âhir tıtdılar

Virdi cān tıtdıkları sâ'at hemān
Kalmadı cisminde hîç āşār-ı cān

Ölüsün kamu temāşā kıldılar
Cümlesi hüsine hayrān kaldılar

3600 Gitdi andan çünkü Zül-karneyn şāh
İrişüp Etvār'a kurdı bārgāh

Resīden-i İskender be-Cezīre-i Etvār*

Buldılar bir kavm anda bed-sirişt
Tenleri ādem velī başları it

Leşkeri görüp kaçup gizlendiler
Tolınup gözden kamu şaklandılar

A 165a

Cinn idi ol kavmi bildi şehryār
Ādemī gördükde itdiler firār

Gördi şeh ol yirde bir pīr-i 'azīz
Kār-dīde 'āqil ü ehl-i temīz

Su'āl-i İskender ez-Hāl-i Deryā**

3605 'Ömri kerkes gibi biñ olmuş idi
Hālini deryālaruñ bilmiş idi

Biñ degül ger yüz biñ ola bī-cedel
Az u çoğı bir ola irse ecel

Şeh didi ol pīre ne hīle kılam
Ben bu baħruñ 'umkunu niçe bilem

Şāha didi pīr eyā şāh-ı cihān
Var idi mazīde bir şāhib-kırān

Hızr bin 'Āmil idi ol şeh be-nām
Rub'-ı meskūn idi hükminde tamām

3599a temāşā kıldılar : şāha şakladılar A.

* İskender'in Etvār Adası'na Gıtmesi.

** İskender'in Deryanın Durumundan Suali.

- 3610 Sencileyin ol da bilmek istedi
Bir ferişte geldi ol şāha didi
Ger şorarsañ işbu bahruñ қа' rını
'Umķınıñ bilmek dilerseñ ķadrini
'Aşr-ı Mūsī'yidi bir kimse meger
Ser-nigūn düşmiş bu bahra bī-ķaber
- A 165b Gitmiş üç yüz yılda bir dem tırmamış
İşbu deryā қа' rına irişmemiş
Bu ne ķudretdür buña şıǵmaz kıyās
Buña irmez 'aķl-ı kül vehmle ķavās
- 3615 Kimsene farz idemez keyfiyyetin
Tūl u 'arzın bilimez kemmiyyetin
Ger bu maşnū' ı tefekkūr ķılasın
Şāni' ũñ aķbārın andan bilesin
'İbret ile her ki ķılmışdur nażar
Ol bilür aķvāl-i 'ālemden ķaber
Su'āl-i İskender ez-'Acāyib-i Deryā*
Şordı ol pīr-i ķıreddeñ şehryār
Kim bu deryāda 'acāyibler ne var
- E 100a Çün senüñ ma' lūmuñ oldu baķr u ber
Ķamusından gel baña virgil ķaber
- 3620 Didi kim bunda 'acāyib bī-şümār
Şöyle kim şıǵmaz ķisāb ile ķarār
Beyān-ı Şıfat-ı Māhī ve Hāşşıyyet-i U**
Didi bu deryāda bir māhī müdām
Tūlı vardır iki yüz arşun tamām
- A 166a Dāyimā işbu deñizde seyr ider
Her kaçan keştī görür yutmaķ diler

3613a yüz yılda bir dem : yılda bir ādem A.

3615b 'arzın : 'arz E / kemmiyyetin : meksiyyetin A.

* İskender'in Deryanın Acayıplıklarından Sualı.

** Balıǵın Vasfı ve Tesiri.

Ol gemi ehli çalup tabl u nefîr
Çağrışurlar na're iderler keşîr

Ol şadādan korkuban girü döner
Bilmezem hāli n'olur tūrmaz kaçār

3625 Cüşşe büyüklügi olmaz çün hüner
Ādem oldur kim ola anda ciger

Şıfat-ı Harçeng ve Hāşşıyyet-i Ān*

Hem bu deryāda 'aceb harçeng olur
Taş olur çün bir nefes taşra kalur

Anı yumşaq eyleyincek çün harîr
Koysalar şıhhat bulur çeşm-i darîr

Gözlerüñ deryāda hoş dermān olur
Kim görürse vālih ü hayrān olur

Bunda 'ākil niçe hayrān olmaya
Yā bu işden niçe 'ibret almaya

3630 Kim şuyūñ hayvānı ola bir hācer
Ol hācerden feyz ola nūr-ı başār

Ol ki taşı eyleye nūr u ziyā
Hem kıla hāk-i siyāhı kīmyā

A 166b Şübhesüz bes hāke de kılsa nazār
Eyleye hāk-i vücūduñ hem-çü zer

Bil ki başdan ayağa nūr olasın
Cennet içre hem-dem-i hūr olasın

Hem felek kadrinden a'lā olasın
Bil melekden daħi evlā olasın

Der-Şıfat-ı Hayvānı Ki Hūneş Müşg Mīşved**

3625b ciger : güher A.

* Yengecin Vasfı ve Tesiri.

3628b olur : kalur E.

3629b işden : işde A.

** Kanı Misk Olan Hayvanın Vasfı.

- 3635 Bu deñizde bir daħi ħayvān olur
Kim görürse Őeklini āhū Őanur
Çünkü kāmı nāfesinde ħuŐk olur
İlticek bir ħayrı yire müşg olur
Bunda tırduđınca virmez bűy-ı müŐg
Bu diyār ire hemān bir ħűn-ı ħuŐk
Varıcaċ āħer diyāra müşg olur
Kim oċarsa anı bűy-ı müŐg alır
Bulur eŐyā opduğı yirde kemāl
Oldı ħűlzār-ı ħűl-i Őāħib-cemāl
- 3640 Buldı nāy ire ħalāvet hem Şeker
Kān iinde buldı rengi la'l ű zer
Mīveler Őīrīn ağacında olur
Lezzeti almaz çűn andan ayrılır
- A 167a udreti gör bir daħi sűz sűyleme
Fā'il-i muħtārdur Şekk eyleme
Kimine yirinde virűr zīb ű fer
Kime āħer yirde bađıŐlar hűner
İŞbu işler Şun'-ı Yezdān'dur heme
Key Őaċın fi'l-i tábī'atdűr dime
- 3645 Bu sűzűñ ħayrın diyen Műslim degűl
Őűbheden ĩmānı hem sālīm degűl
Őıfat-ı Nűr be-Őűret-i Műrg-i Deryā Bedīd MīŐved*
Bir 'acāyib daħi bu iy Őehryār
Nűr olur deryā iinde āŐkār
uŐa beñzer kimse teŐħiŐ idemez
Nűrına gűzler amaŐur baċamaz
Ol belűrse ħűlŐen olur bu cihān
a'r-ı deryā nűr ile olur 'ayān

3638b oċarsa : oċarsa E.

* Derya KuŐu Őeklinde Gűrűlen Nurun Vasfi.

- Hem bağışlar baħr-ı mevvāca şebāt
Varıtalardan keştiye virür necāt
- 3650 Ger bu şun'ı fikr idüp añlayasın
Kudretin fehm eyleyüp tañlayasın
Her ne iş kim işlese maħbüb ider
İşlerin bî-'ayb idüp mergüb ider
- A 167b Āftāba bulmaya kimse kuşūr
Nūrunı ger görmeye ħuffāş-ı kūr
- Der-Şıfat-ı Māhī-i Pīl-Ser***
- Daħi bunda bir 'acāyib māhi var
Kellesi fīl ü kalan a'zāsı mār
Var ola anuñ tūlı bir mīl tamām
Yidügi ħayvān-ı baħrīdür müdām
- 3655 Gel nazar kıl işbu naqş u kārğāħ
Gör niçe vaz' eylemiş ol pādşāħ
Çünkü maşnū'atı gördüñ iy ħakīm
Lāzım ol kim şāni'i ola Kādīm
Çünkü bu aħbārı pīr itdi tamām
Şehryārı eyledi ħayrān-ı tām
Toldurup keştīleri pūr zād-ı rāħ
Eyledi deryā-yı Hind'e 'azmi şāħ
- Der-Şıfat-ı Māhī-i Ādemī-Rüy****
- Gördiler hem anda bir hoş cān-ver
Gövdesi balıķ yüzi başı beşer
- 3660 Şüreti ħāl ile pūr zībā-cemāl
Gör neler ħalk eylemiş ol Zū'l-celāl
- A 168a Ol deñizde buldı şeh bir cān-ver
Kim gice uçup şudan taşra çıkar
- E 100b Şubħ olunca kuru yirde seyr ider
Şubħ-dem uçup gine baħra gider

* Fil Başlı Balıĭın Vasfı.

** İnsan Görünümlü Balıĭın Vasfı.

Gündüzin mähî gibi şuda yüzer

Giceler uçup kıru yirde gezer

Ol ki hâki merkez-i süflî kıılır

Mâhiye virüp kanat 'ulvî kıılır

3665 Saña da ger virse n'ola bâl ü per
Eyleseñ 'arş-ı mu'allâdan güzer

Olmaya şeh-bâza bu dünyâ mekân

Büm ile zâğuñ durur bu âşiyân

Gine deryâda giderken şehryâr

Gördi bir hayvân öñinde âşkâr

**Şıfat-ı Mähî Ki Çün Mürg der-Hevâ mî-Pered ve ez-Deryâ mî-Reved
Tâ-Rüz Bâz mî-Âyed***

Odlar ağzından yalınlanup çıkar

Her neye uğrar ise anı yaçar

Bu niçe kudretdür eylegil nazar

Kim bu resme şuda hayvân halk ider

3670 Kim bakarsa gice ılduz kırdına
Kâyil olmaz bu hikâyet bu'dına

A 168b Āteş olup şuda ağzından bedîd
Görme sen bu kudreti andan ba'îd

Kim tenünde hâk ü bād u mā u nār

Gör niçe cem' eylemişdür Kirdgār

Eyledi azdādı sende mü'telif

Vāhid oldu bunca tab'-ı muhtelif

Mā u nārı birbirine halı ider

Bād u hâki cem' idüp şüret düzer

3675 Hâk ile yilden virür çeşme başar
Āb u âteşden kıılır bunca eşer

Şun'ına yokdur nihâyet dek otur

Qudretin taşdıķ idüp imân getir

* Kuş Gibi Havada Uçan, Denizde Yüzen ve Ertesi Gün Geri Dönen Balığın Vasfı.

- Kühine irişmez anuñ āb u gil
Sen hemān şıdķ ile āmennā digil
Kim bu hilkatde ‘acāyib çok durur
Fıtratında hem ġarāyib çok durur
Şekkeri gör neyde niçe şakladı
Rūh-ı pāki tende niçe gizledi
- 3680 Kūdretin gel gör ki zūlmetde ‘ayān
Eylemişdür āb-ı hayvānı nihān
Ol deñizde bir zamān idüp sefer
Gördi şāh anda ‘acāyib pūr-‘iber
- A 169a Keştıyı çekdürdi āhır sāhile
Çıkdı şāh ol mevzi‘e leşker bile
Adına Cābe dinürdi ol yirūñ
Bir ‘acāyib kavmi vardı ol yirūñ
Tenleri pūr-mūy u ‘uryān kāmı
Yüzleri boynında bī-ser cümlesi
- 3685 Gördiler ol yirde bir kūh-ı bülend
Giceler yanar oda hem-çün sipend
Gündüzün tütünden olur kārāñu
Görenūñ ‘aklı olur eñü yañu
Gice āteş gündüzün dūd-ı keşīr
Kimsene ol taġa çıkmak key ‘asīr
Var idi ol taġda bir ak kuş ‘aceb
Od içinde seyr ider yakmaz leheb
Od içinde yürüyüp uçar idi
Birbiriyle kovuşup oynar idi
- 3690 Od içinden çıkısa ölürdi hemān
Bu ne kūdret bu ne hikmetdür ‘ayān

Şıfat-ı Mürġ-i Semender*

* Semender Kuşunun Vasfı.

- Ol uŝuñ adın semender didiler
Anı bu resme hikâyet kıldılar
- A 169b Bu ne udretdür ne âlî bârgâh
Kim bu vech ile düzetmiş kârgâh
K'anda idrâk-i beşer ayrân olur
Belki aql-ı kül de ser-gerdân olur
Ol cezîre hendese taħmîn ile
İki biñ ferseng imiş ta'yîn ile
- 3695 Câbe'nünñ âb u hevâsın sevdi şâh
Lâ-cerem bir şehre bünyâd urdı şâh
Binâ-kerden-i İskender Serendîbrâ*
Çünkü virdi ŝehre tertîb ü niżâm
şehrine âħir Serendîb itdi nâm
Var idi urbında bir küh-ı bülend
Mîvesi çün şehd idi hem şuyı and
Otları sünbül dıraħtı ûd idi
Anda Âdem hoş hübûť itmiş idi
Âdem uçmadan inüp evvel adem
Dirler ol mevzi'de baŝmıŝdı adem
- 3700 Var idi ol yirde begler bî-şümâr
Düşmen idi birbirine âşkâr
Bunları tedbîr ile şâh-ı refî'
Az zamânda kendüye kıldı muťî'
- A 170a Rây-ı tedbîr ile olur iş tamâm
alısar bî-fıkrüñ işi nâ-tamâm
Câbe'de birkaç gün itdi şeh arâr
Gördi anda çok acâyib bî-şümâr
Câbe'den de âıbet ılup sefer
ondı Lengâvüs'a şâh-ı nâmdâr

3695a âb u : âb-ı A.

* İskender'in Serendîb'i Yaptırması.

Şıfat-ı Cezîre-i Lengāvūs*

3705 Çünki Lengāvūs'a vardı şehryār
Gördi anda çok halāyık bî-şümār
Tenleri 'uryān perīşān mūları
Hep tağılmış turre vü gīsūları
Her dırahtı şandal u 'ūd u baķam
Zencebīl ü fūlfūli çoğıdı hem

Şıfat-ı Kāl'a-i Tüneyn**

E 101a İsmi Tüneyn bir cezîre var idi
Şehr ü kāl'a toptolu kūylar idi
Anda tutmuşdı vaţan bir ejdehā
Kim deminden şīr bulmazdı rehā

3710 Zehri seng-i hāre[y]i eylerdi mūm
Şanasın enfāsi olmuşdı semūm

A 170b Halkı şehruñ bulmağa andan rehā
Günde iki öküz itmişler gıdā
Her şabāh ilterler idi yolına
Yudup anları giderdi yolına
İşbu vech ile geçerdı günleri
Anuñ ile kırtulurdı cānları
Ejdehādan çün haber işitdi şāh
Didi ol yirde kıruldu bārgāh

3715 Zift ü kibrīt ü girec getürdiler
Hem iki öküz derisin yüzdiler
Ol deriye bunları toldurdılar
Böyle biñ ser-tiz hānçer kıoydılar
Bunları öküz gibi düzetdiler
Ejdehānuñ yolına iletdiler

* Lengāvūs Adası'nın Vasfı. A'da başlıkta "Lengāvūs" yerine "Keykāvūs" yazılmıştır.

** Tüneyn Kalesi'nin Vasfı. Eserde "Tüneyn" okunacak şekilde harekelenen bu adın "ejderha" anlamına gelen Tinnin olması daha doğrudur. Zira İskender bu adada her gün iki öküz yutan bir ejderha öldürmüştür.

- Çün seher āfāka saçdı mihr nūr
Turdılar meskenlerinden mār u mūr
Turdı yirinden yürüdi ejdehā
İstedi mu'tādını gine ğidā
- 3720 Görüben öküzleri h̄iz eyledi
Yuduban bir demde nā-çiz eyledi
Çün ğidāsın buldı döndi yirine
Ol ğidā anı yitürdi yirine
- A 171a Mi'desinūñ āteşi cūş eyledi
Zift ü kibrīt ü girecdür kaynadı
Geldi bunlar birbirinūñ yanına
Āteş urdı ejdehānuñ cānına
Ejdehāda kalmadı şabr u qarār
Dögdi başın yire kıldı tār-mār
- 3725 Batdı ol hançerler anuñ bağrına
Rīze rīze kıldı geçdi ka'rına
Ejdehāyı kıldı bu resme helāk
Eyledi şerrinden ol iklīmi pāk
Şāha taḥsīn ü şenālar kıldılar
Tül-i 'ömr için du'ālar kıldılar
Çünkü yoldan müziyi def' itdi şāh
Bes Selāmṭan'dan yañaya tutdı rāh
- Beyān-ı Şıfat-ı Çāh Ki ez-Kaṭre-i Āteş-i Seng-i Siyāh ü Sepīd Mişved***
- Buldı şāh ol yirde bir çeşme revān
Kim gören dir şuyına rūḥ-ı revān
- 3730 Var anuñ yanında hem bir ulu çāh
K'āb-ı çeşme aña girür sāl u māh
Şuyı ne artar velī ne eksilür
Kimse bilimez giren şuyın n'olur

* Siyah ve Beyaz Taşın Ateşinin Damlasından Yapılmış Olan Kuyunun Özelliklerinin Anlatılması.

A 171b Katre kim çahuñ kenârında kalur
Didiler anı velîkin taş olur
Giceler düşen siyâh olur çü kı̄r
Gündüzin düşen sefid ü hem münîr

Der-Nazar-ı İ'tibâr*

Pür-'acâyibdür bu çarh-ı hoş-nigâr
Gözünü aç kim görine aşkâr

3735 Kârgâha 'ibret ile kı̄l nazar
Var ise kalbünde hikmetden eşer
Şun'ına hergiz bidâyet yok durur
Kudretine hîç gâyet yok durur

Der-Temşîl ve Mev'ize**

Kudretinde 'aql anuñ hayrân kalur
Fikretinde vehm ser-gerdân kalur

Çeşme Haqq'uñ luftidur her-bâr açar
'Âlemi sîr-âb idüpdür ser-be-ser

Ulu kuyu çâh-ı merdüm-h'ârdur
Aña varur cümle her kim vardur

3740 Kim nihân olur aña giren kişi
Kimsene bilmez nedür anuñ işi

A 172a Her ne kim vardur kamu bilgil yaqîn
Tırmadın gider bu kuyuya hemîn
'Âlemün deryâsı aqdı tıolmadı
Daği ol tıolmağa mümkün olmadı
Tıolmadı bu kuyu hem tıolmayısar
Hem şudan daği tehî olmayısar
'İlm gündüz gibi rüşendür çü mäh
Leylveş cehl oldu târîk ü siyâh

* Değer Vermek Hakkında.

** Temsil ve Öğüt.

3743a kuyu : kuyı E.

- 3745 Olur aq taş kişi itse hoş-‘amel
Kara taşdur cāhilūñ fi‘li dağal
‘Ālimūñ işi olur dāyim şavāb
Cāhilūñ fi‘li haṭā bulmaz şevāb
‘Ālim oldur k‘ide ‘ilm ile ‘amel
Mi‘desinde olmaya fişq u dağal
Gözūñi aç kıl nazār iy şeh-süvār
Kim gül ile taldı bu nazm-ı bahār
- Zikr-i Vādī-i Elmās***
- İrdi şāh ol arada bir vādiye
Bī-nebāt eṭrāfi şusuz bādiye
- 3750 Kaḫkara yanmış cevānib ser-be-ser
Kim gören şanurdı vādī-i saḫar
- A 172b Şordı şeh bu vādinūñ ismi nedür
Diñ baña ta‘rīfi hem resmi nedür
Didiler bu ma‘den-i elmāsdur
Kim anuñla süftedür her la‘l ü dür
- E 101b Gerçi elmāsuñ budur kānı velī
Hergiz aña kimsenūñ irmez eli
İşbu vādī taldıdur ser-cümle mār
Ejdehālar idemez bundan güzer
- 3755 Hem eser bu vādide bād-ı semūm
Seng-i hāreye irerse ide mūm
Eylemez elmāsa hīç bir nesne kār
İdemez bir kimse anı tār-mār
Kaḫanda kim ḫakkāk ola yā cevherī
Anuñ ile süfte kıldur cevheri
Taşı ol yonar yonar ḫurşun anı
Gör ne ḫikmetler düzetmişdür Ğanī

* Elmas Vadisi'nin Zikri.

3751b ta‘rīfi hem resmi : ta‘rīf ü ismi A.

3755b mūm : mūr A.

- Çün işitdi bu sözi ol nîk-nām
Oldı elmās almağa meyli tamām
- 3760 Emr idüp didi ki tutuñ biñ 'uqāb
Eylemeñ ihmāli görürsiz 'ikāb
Her tarafda qurdılar biñ dürlü dām
Emri şāhuñ yirine vardı tamām
- A 173a İlteler çünkim hużūra anları
Emr idüp didi ki varuñ bunları
İltüñüz vādī kenārına yaqın
Hem getürüñ lahm-ı ter ğaşş u semīn
Pāre pāre eyleñüz mecmū'ısın
Atuñuz anlara qarşu qamusın
- 3765 Çünkim elmās idi ol tağ u dere
Nice biñ elmās yapışdı etlere
Etlertüñ ardınca şaldı quşları
Quşlar inüp qapdı lahmı her biri
Varuban her biri qondı her yire
Gözlediler her quşı qanda vara
Her quşuñ qonduğı yire vardılar
Bī-ħisāb elmāsı anda buldılar
Şeh hużūrına iletdiler revān
Cevher-i elmāsı gördi şeh 'ayān
- 3770 Rāy ile elmāsa buldı şeh zafer
Ehl-i rāy olanda olur zīb ü fer
Fikr ile her 'uqde çünkim ħall olur
Şāhib-i rāy ehl-i 'aqd ü ħall olur
Ger olursañ 'aql ile ehl-i delīl
Ola 'avn-i Ħağ saña şem' ü delīl
- A 173b **Resīden-i İskender be-Quşr-ı Billür***

3762a İlteler : İtdiler A.

* İskender'in Billur Köşk'e Gitmesi.

- ‘Azm-i rāh idüp oradan göçdi şāh
Çonuban bir yirde kurdı bārgāh
Çondi ol mevzi’de çünkim şehryār
Gördi karşıusunda bir karşı āşkār
- 3775 Çullesi ‘ālī felekden hem metīn
Üstüvār olmuş bināsı çün zemīn
Yidi kat yapılmış idi müstedīr
Levni olmuşdı felekveş müstenīr
Köhne şekliydi velī pür-nūr idi
Taşları başdan başa billūr idi
Çok ta’accüb kıldı karşı tañladı
Bes hākīm-i Hinduyı şāh istedi
Geldi şeh katına ol demde hākīm
Aña bildürmişdi her sırrı ‘Alīm
- 3780 Şordı ahvālını karşıñ şāh aña
İşidenler kaldılar cümle taña
Didi bu karşıra kimesne giremez
Hem bunuñ sırrını kimse bilemez
Olınmaz bu karşıra kimsene başīr
Ne melek ne peri ne şāh u vezīr
- A 174a Çasr bunda kandanur karşı yapan
Gıtdi yapan bundadur karşı hemān
‘Ākıbet kalur ısuç çün bu kuşūr
Bes anı kılmak taleb ‘akla kuşūr
- 3785 Aşşı ne ger olasın şadr-ı ‘izām
Çün çürür şadruñ remīm olur ‘izām
Aşlı ne ger olasın re’s-i şudūr
Çün kara toprağ olur re’s ü şudūr
Ol hākīm-i hüş-mend ü kār-dān
Sözlerini şāha eylerken beyān

- Nā-gehān bir halk ıkdı aşrdan
Kelb-ser mecmū' ısı insān-beden
- Dişleri ser-tīzler haer-miřāl
Eylediler leşker-i şehle ıtāl
- 3790 İki leşker birbiriyle ıldı ceng
Yiryüzini eylediler lāle-reng
- Tīr-bārān eyleyüp merdān-ı řāh
şıdılar anları bā-'avn-i İlāh
- Kendüleri ünkü mađlūb gördiler
açuban ser-cümle aşra girdiler
- İstedi şeh kim gice anda ura
aşrı alup irtesi halkın ıra
- A 174b Didi řāha ol haīm iy tācdār
Key haardur eylemek bunda arār
- 3795 Kim ılısm ile binā olmiş bu aşr
Bu ılısmı bozamazlar ehl-i 'aşr
- Ol ılısmuñ yazusu bu řehryār
Kim ki ılsa bir gice bunda arār
- Mest ü bī-ħod ħ'āb olur ġālib aña
Giceler bī-ħuř olup alur aña
- ün göre anlar bu halkı bī-ħaber
ıkuban eyleyeler zīr ü zeber
- Bu kelām ilen oradan döndi řāh
Sürdi īn ilīmine ħayl-i sipāh
- 3800 Var idi ün şehde 'al ile temīz
ıtdı pendı oldu 'ālemde 'azīz
- aşd-kerden-i İskender be-Milk-i īn ve Dīden-i 'Acāyib-i Ān***
- E 102a Hind ü Sind ilinde nesne almadı
Kim tamāmet řāh anı milk itmedi

3799a ilen : ile A.

* İskender'in Acayıplıklarını Görmek İin in Mülküne Yönelmesi.

- Şimdi 'azmi Çīn ü Māçīn'e ire
Görmedügi yirleri vara göre
Hind ü Sind'i fetḥ idüp şāh-ı zemīn
Fikri bu Çīn'i maḳām ide hemīn
- A 175a Çīn iline şāh idi Ṭamgāc Ḥān
Hem vezīri Ḳays bin Mihrāc Ḥān
- 3805 Pādşāh idi cihānda bī-sūḥan
Anuñ idi Türk ü Keşmīr ü Ḥoten
Tübbet ü Mükran'la v'Almalık u Çīn
Ürigenc ile Ḥıṭā Maşrıḳ-zemīn
Biñ şehir var idi Māçīn'de tamām
Bācını Ṭamgāc'a virürdi müdām
Taht'ıdı anuñ Ḥıṭā her mäh u sāl
Günde üç biñden gelürdi aña māl
Var idi ḥükminde on yüz biñ süvār
Tīg-zen cengī ḳamusı nīzedār
- 3810 Çün Sikender geldügin bildi yaḳīn
Göñlüni Ṭamgāc Ḥān itdi ḥazīn
Bilmedi İskender'üñ çün kāmını
Bu işüñ fikr eyledi encāmını
'Āḳil oldur 'āḳıbet-endīş ola
Olmadı yarın bugün fikrin ḳıla
Şāh olanlar kim şoñına baḳmaya
Şu gibi ol ṭuru aru aḳmaya
Ol kişi kim fikr-i encām itmeye
Hergiz ol bī-fikrūñ işi bitmeye
- A 175b 3815 Bes dirüp 'āḳıllerin şāh-ı Ḥıṭāy
Şordı İskender işinde fikr ü rāy
Her birisi söyledi bir dürlü pend
Gelmedi göñline biri sūd-mend

- Her kim ol 'ālemde ehl-i rāy ola
Vācib oldur işüñ encāmın bile
Fikr idüp işüñ fesādın añlaya
Tā şalāhın bulup anı şoylaya
Hāstenüñ nabzın çü bilmeye tabīb
Olmaya ol hāsteye şihhat naşīb
- 3820 Çün hakīm añlamaya aşl-ı mizāc
Hāsteye hergiz müfīd olmaz 'ilāc
Şāh-ı Çīn bu sözleri çün diñledi
Her birini ğavrıyla añladı
Hīç birisi göñline hoş gelmedi
Hātırı hergiz tesellī bulmadı
Gerçi kim bu işde çok söz söyledi
Kendü āhir böyle tedbīr eyledi
Kim muṭī' ola Sikender emrine
Gelmeye hergiz muḫālif hükmine
- 3825 Baş kıoya her dem anuñ fermānına
Tā gezend irmeye andan cānına
- A 176a Zīre görmüş idi anuñ cengini
Ṭutmış idi şavtını āhengini
Hem bilürdi ol cihānuñ şāhıdur
Kanda kim varsa zafer hem-rāhıdur
Kankı şeh kim ide anuñla cidāl
Ger Ferīdün ise ola pāy-māl
Kendüden a'lāya uran pençe[y]i
İdiser öz cānına işkence[y]i
- 3830 Pençeme döymez diyen bebr ile şīr
Bī-'aķıldur şanmañuz anı dilīr
Hem şehüñ fikrine geldi bahşışi
Göñline düşdi şehüñ yahşı işi

- K'anı āzād itmiş idi şehryār
Eylüğine lā-cerem oldu şikār
Ādem oldur k'eylūgi bile tamām
Ol ki bilmez *bel aḡaldür* iy hümām
Kim ki ḡalkuñ eylūgini bilmeye
Ḥālīk'uñ ḡatında maḡmūd olmaya
- 3835 Seg vefādār oldu ḡünki nān bilür
Bī-vefādan belki seg evlā gelür
Her ne kim itse kişi anı bulur
Ger yavuzluḡ ger eyülik ol olur
- A 176b Kim ki yavuzdur ol insān olmadı
Kimse eylükden peşīmān olmadı
Bunı tedbīr eyleyüp Ṭamḡac Ḥān
Şāhuñ istiḡbāline oldu revān
ḡünki ḡadd-i ḡīn'e irdi pādşāh
Ḥarşuladı orada Ṭamḡac şāh
- 3840 İnüp atından yüriyüp şehryār
Şeh rikābında ḡodı ser bendevār
Şeh daḡi envā'-ı 'izzet eyledi
Gösterüp luḡfını raḡbet eyledi
Bir nevāziş kıldı aña pādşāh
Kim ṡaña ḡaldı ḡamu ḡalk u sipāh
Sen daḡi ḡalka nevāziş ḡıl müdām
K'ide raḡbet ḡizmetüñe ḡāşş u 'ām
'Ūdı virmezse nevāziş sāzına
Rāst düzmez sāzını āvāzına
- 3845 Nice işler bitürürler luḡf ile
Anca başlar yitürürler 'unf ile
Luḡf ile uyan saña oldur senüñ
'Unf ile uyan kişi olmaz senüñ

- Gösterür çün şâh-ı gül berg-i nevā
‘Andelīb eyler anuñ’çün şad nevā
- A 177a Geldi Tamgâc ile şehre pādşâh
Çarşuladı şâhı mecmū’-ı sipâh
Gördi Çîn şehrin bezenmiş şehryâr
Kim der ü dīvârı pür-naqş u nigâr
- 3850 Şu yirine yire saçılmış gül-âb
Atlas u dībâ döşenmiş bî-hisâb
- E 102b Şehrûñ eṭrâfı tolu müşg-i Hoten
Ġaliye hoş-bü virür her yañadan
Şahñı bâġuñ şanasın ürd-i behişt
Kim gören şanur yire inmiş behişt
- Şıfat-ı [Bezm]-i Zül-karneyn***
Kondı şeh-r-i Çîn’e çünkim şād-kām
Hurrem olup şâh eline aldı cām
Çünkü devr itdi mey-i şâfî-ṭahūr
‘Aksiyile şahñ-ı meclis ṭoldı nūr
- 3855 Sâġar-ı zerrinüñ içinde şarâb
Şanki yâķüt-ı revân yâ la’l-i nâb
Şaçılurdi bâdeden müşg-i ‘abîr
Naġmeler eylerdi ber-baṭ bemm ü zîr
Çeng egilürdi gülerdi elde cām
Ol benefşe-ķadd idi bu lâle-fâm
- A 177b Yüridi cām ile yâķüt-ı revân
Kim şafâ-yı ķalb idi hem ķüt-ı cân
Şundi şâha sâķi-i meh-rû şarâb
Kim yüzine döymez idi âftâb
- 3860 Lâle ḥaddinde kemend-i ‘anberîñ
Geh şikâr-ı cân ķılurdi ġâh dîn

3849b naqş u : naqş-ı A.

* Zülkarneyn'in Meclisinin Vasfi. [Bezm] : Hümmüz A/E.

- Lebleri bīmāra *Ḳānūn* [u] *Şifā**
Dām-ı zülfi dillere bend-i cefā
- Sırr-ı pinhān-ı dehānın kim bile
K'āb-ı hayvān oldu Kevşer'le bile
- Çünkü cām-ı zer-nigāri kıldı nūş
Oldı şāhuñ vaḳti ol cām ile hoş
- Bes getürdiler buyurdı sīm ü zer
Hem muraşşa' tāc ile la'İn kemer
- 3865 Daḥi envā'-ı cevāhir bī-ḳarār
Esb ü üştür hem ḳumāş-ı bī-şümār
- Cümlesin Çīn şāhına kıldı 'aṯā
Luṯf idüp gösterdi 'ahdine vefā
- Çoḳ nevāzişler ḳılup hoş söyledi
Aña hem milkin muḳarrer eyledi
- Beglerine cümle ḥānuñ ser-be-ser
Viridi şehir ü milk ü māl u sīm ü zer
- A 178a Virmeyince zabṯ olunmaz memleket
Bulmayısar virmeyenler salṯanat
- 3870 Ger bilā-şey' memleket girse ele
Tāc-ı devlet ḳonar idi her keke
- Ehl-i meclis bādeden mest oldılar
Yükleri yitüp ḳamusı gitdiler
- Çün kişi hoş-vaḳt ola n'itmek gerek
Şeb-be-ḥayr olsun diyüp gitmek gerek
- Çün buḥār-ı mey dimāḡı germ ider
'Aḳlın alup ādemi bī-şerm ider
- Söylenen sözden gelür cāna ḥaṯar
İşlenen işlerden olur bīm-i ser
- 3875 Oldı ḥalvet şāh ile birkaç nedīm
Milk-i Çīn'den ḳaldı Behrām-ı ḥakīm

* 3861a İbn-i Sīnā'nın (980-1037) *el-Kānūn fī'l-Tıbb* ve *Kitābü'ş-şifā* adlı eserleri.

Su'âl-kerden-i İskender ez-Behrâm-ı Hakîm*

Didi şeh Behrâm'a iy dānā-yı dīn
Fikr ile kılduñ Hıṭā vü Çīn'i çīn

Her ne şey'i kim taşavvur kılasın
Hükmini taşdıķ idüp hoş bilesin

Sensin eşyāyı taşarruf eyleyen
'İlm ü ma'lūmı tefekkür eyleyen

A 178b

Lāzım-ı māhiyyeti taḥkīķ iden
Külliyile cüz'iyi tefrīķ iden

3880 Baña māhiyyet nedür eyle 'ayān
Hem vücūd aķsāmını kılgıl beyān

Baña bildür vācib ü mümkin nedür
Hem kadīm ü ḥādīş aşlı niçedür

Vācib ü mümkin niçedür eyle şerḥ
Mümteni' ta'rīfını hem eyle tarḥ

Cevāb-ı Hakîm be-İskender**

Didi şāha ol ḥakīm-i rāst-bīn
Var ḥaķīķat bil ki her şey'de yakīn

Aña māhiyyet dir aşlınca ḥakīm
Anı mevcūd itdi ḥāricde Kadīm

3885 Vācib oldur kim bula kendü vücūd
İrmeye āḥerden aña feyz ü cūd

Hem vücūdın ide zātı iķtizā
Görmeye gayruñ vücūdından 'aṭā

Mümkin oldur zātı anuñ bīş ü kem
Ne vücūd ister ola ne ḥod 'adem

Mümteni' oldur ki zātı her zamān
İķtizā ide 'adem ancaķ hemān

* İskender'in Hakim Behrâm'a Soru Sorması.

3878b 'İlm ü : 'İlm-i A.

** Hakimin İskender'e Cevabı.

- A 179a Vācib olan zāt-ı Hāq'dur bil yaq̄in
Mūmteni' anuñ ŧerīkidür hemīn
- 3890 Mā-beqā 'ulvī vü süflī mümkināt
Yir ile gök her ne kim var kāyināt
Cümle vācibden bulur bunlar vücūd
Mümkinē vācibden irer feyz ü cūd
Bes vücūdı mümkinūñ bī-iŧtibāh
Birligine vācibūñ oldı güvāh
Çünkü Hāq feyziyle varlık buldı ol
Varlığına hem ŧehādet kıldı ol
- Beyān-kerden-i Behrām-ı Hākīm be-İskender Āferiñiŧ-i 'Ālem***
- Mümkin olan bil ki iki kısmdur
Birisi rūhānī bir cismānidür
- 3895 Kısm-ı rūhānī nüfūs ile 'uqūl
Anlara idrāk-i ħis bulmaz vuŧul
Mümkināta irer anlardan eŧer
Ol eŧerden bilür anları beŧer
- E 103a Kısm-ı cismānī budur iy pür-hüner
K'anı idrāk eyleye ħiss-i baŧar
Kısm-ı cismānī de iki kısm olur
Birin'ulvī birine süflī dinür
- A 179b Kısm-ı 'ulvī daħi iki dürlüdü
Birisi encüm biri eflāküdür
- 3900 Kısm-ı süflī iki kısm oldı ħalīq
Birisi oldı mürekkeb bir basīq
Çār 'unŧurdur basīqı qıl ŧümār
Ol mürekkeb üç mevālīd āŧkār
Nār u bād u āb u ħāk oldı basīq
Birbirine emr ile oldı muħīq

3891a vācibden : vācibdür A.

* Hakīm Behrām'ın İskender'e Ālemin Yaratılıŧını Açıklaması.

3899b eflāküdür : eflākīdür A.

- Ꞑamu 'unşurdan kiçidür baꞑ yire
Noꞑtadur şankim miyân-ı dâyire
- Çâr bahş itmiş anı ehl-i hisâb
Birisi ma'mûr üç bahşı harâb
- 3905 İşbu ma'mûrı bilenler fehm ile
Yidi iꞑlîm eylediler vehm ile
- Her birinûñ tûli Maşrıꞑ'dan tamâm
Mağrib'e degin varur iy nîk-nâm
- Bu yidide oldu maşşûr âdemî
K'ol durur bil âferîniş hâtemi
- İşbu rub' içindedür ma'mûr bes
Daħi yiri yapmağa yok dest-res
- Kim şimâlîsi yirûñ şovuk durur
Altı ay kış u ırañulıꞑ durur
- A 180a 3910 Altı ay gice olur anda müdâm
Gündüz olur altı ay daħi tamâm
- Lâ-cerem ol yirde hayvân u nebât
Bulmaz neşv ü nemâyıla hayât
- Ol cenûbîde tamâmet altı ay
Gündüz olur dâyimâ çün faşl-ı yay
- Lâ-cerem olur hevâ ol yirde nâr
Hergiz anda idemez kimse ıraâr
- Cânib-i şarkî ulu tağlar olur
Kim kuş irse ol yire bî-per ıalur
- 3915 Tıoludur ğarbîsi zulmetle buħâr
Daħi ol deryâ ki aña yok kenâr
- Der-Beyân-ı Baħr-ı Oꞑyânûs ve Keyfiyyet-i Hâl-i Ān Mevzi****
- Aña dirler Baħr-ı Oꞑyânûs be-nâm
Kim Muħîţ olmış durur yiri tamâm

3908b yiri : yir E.

3911b nemâyıla : nümâyıla A.

* Okyanus ve Onun Yerinin Niteliğine Dair Açıklama.

- Andan oldılar deñizler munfaşıl
Hem gine oldılar aña muttaşıl
Yidi baħruñ her biri andan çıkar
Girü andan yaña meyl idüp aķar
Ol deñizde var cezāyir bī-şümār
Yoķ durur anlarda deyyār u diyār
- A 180b 3920 Ol rubu' kim dirler ābādān durur
Azı ma'mūr u çođı vīrān durur
Kimi tağlardur kimisi bādiye
Kimi deryādur kimisi vādiye
Azıdur ma'mūr u çođıdur ħarāb
Var bu az yirde 'acāyib bī-ħisāb
- Der-Beyān-ı Tarīķ-ı İstidlāl be-Vücūd-ı Şāni' -i bī-Kelām***
- Ger kılsañ işbu āşāra nazar
Añlayasın kudret-i Ĥaķ'dan eşer
Çünki bildüñ kendüden olmaz eşer
Niredendür kıl bu āşāra nazar
- 3925 Bāniye çünkim binā oldı delīl
Saña bu reh-ber yiter *yehdi's-sebīl**
Bu ķamu āşārı kim gördüñ 'ayān
Bir mü'eşşirden olupdur bī-gümān
İki olmaz bir gerekdür ol hemīn
Ĥaķ bir olur iki yaraşmaz yaķīn
Vācib ol Ĥaķ'dur Ĥadīm-i Lā-yezāl
Ĥayy u Ĥannān u Kerīm ü Bī-zevāl
Çünki bildüñ Ĥaķ Te'ālā bir dūrür
Ĥādir ü Sübhān u hem ķāħir dūrür
- A 181a 3930 Ĥalma bu dünyāya kim vīrān durur
Ravza şanma cīfe-i nīrān durur

3921a tağlardur : dağlardur A.

* Söz Söylemeden Yaratıcının Varlığını Delil Getirerek Beyan Etme.

* 3925b "Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir." (Ahzab, 33/4) ayetinden iktibas.

Ḳuds gülzārına eylerseñ heves
Her ḳabāyihden ṣaḳım kendüñi kes
Ārzūsın virme nefse k'ol le'īm
Cānuña bil kim 'adūdur key 'azīm
Uyma azdurur seni bu nefsi-şüm
Dāyim andandur benüm bu nālīşüm
Mār-ı heft serdür ne bislersin anı
Key ṣaḳım andan helāk eyler seni

3935 Gözlerüñ bulmaḳ dilerse rüşenā
Olma dünyā zīnetiyle āşinā

Ḥālīḳ isterseñ ḥalāyīḳdan kesil
Ḳurb ise mercü 'alāyīḳdan kesil
Mebde' andandur añadur hem ma'ād
Dāyimā yad olma andan eyle yād

Der-Temşil-i Tevhīd ve Ḥātīme-i Dāstān*

Baḫr-ı A'zam'dan bu deryālar çıḳup
Hem girü ol baḫra varurlar aḳup
Saña bu temşil olupdur eyle yād
Mebde' oldur cümle şey'e hem ma'ād

A 181b 3940 Aña dön kim merci' oldur hem me'āb
Ḥaḳ budur *v'Allāhü a'lem bi's-şavāb*

Cānib-i Ḥaḳḳ'a rücü' it cān ile
Pendümi güş eyle güş-ı cān ile
Şübhesüz Rıdḳvān Ḥaḳ'uñ in'āmıdur
İşbu sözler ḳalbüñe ilhāmıdur

Maṭla'-ı Dāstān

E 103b Söylegil iy 'andelīb-i hoş-nevā
Ṭūṭi vü ḳumrī hezār itsün şenā

3937a andandur : ider A.

* Tevhidin Temsili ve Destanın Sonu.

3940a dön : - A.

3942a Rıdḳvān : bil kim E.

- Söyle sen kim söylemek lâyıķ saña
‘Aşık oldu bülbül-i cân nağmeñe
- 3945 Sözi bugün söyle yarın kim bile
Gele mi gelmeye mi sözüñ dile
Nice tūñiler bugün şırın-maķāl
Söyler iken oldu yarın güng ü lāl
‘Andelīb eylerken āvāz-ı bülend
Urdı anuñ dest-i çarḫ ağzına bend
Gör bugün ser-sebz iken şimşād-ı şād
Eyledi yarın şitā ‘ömrini bād
- A 182a Hoş kızarup yaşarurken verd-i gül
Anı şavurdu ḫazān yili çü kül
- 3950 Yarına ḫoma bugünkü işüñi
Fevt iderseñ göresin teşvīşüñi
Göñlüñi ğamdan dilerseñ k'arına
Ḫomağıl bugünkü işüñ yarına
Furşatı fevt itme kim bu mihr ü mäh
Günde yüz dürlü döner bī-iştibäh
Böyle geldi gerdiş-i çarḫ-ı berīn
Kimini şādān ider kimin ḫazīn
Bu zamāne kime gösterdi vefā
Āḫirinde itmedi aña cefā
- 3955 ‘Ahdine aldanma k'oldur süst-‘ahd
Ḫavline inanma k'eyler ḫalf-i va‘d
Gün virürken ‘āleme ferr ü cemāl
Gör niçe bulur kūsūf ile zevāl
Rüz u şeb kim dāyimā gelür gider
Mäh-ı bedri gör kim eksilür gider
Sāyir ılduzlar da görürler zevāl
Geh hübūṭ u ğāḫ ric‘at intiķāl

3957a gelür : gelüp E.

3957b eksilür : eksilüp E.

- Bir havādişdür çün evc-i āsmān
Ola mı saña zemīn üzre amān
- A 182b 3960 Kevkebe kec bakma kim ola yaķın
Saña sırr-ı *lā-uħibbül'-āfilīn**
Dünyenüñ mihrini gönlüñden gider
Ol niçe kim geld'ise öyle gider
Her ki göñlin vire işbu fāniye
Rāħat olmaya irince bāķiye
Kim ki sevdi dünje[y]i şād olmadı
Ġuşşadan bir laħza āzād olmadı
Ger dilerseñ şādlık 'ālemde bes
Ārzūsın virme nefse bir nefes
- 3965 Çünki fermān oldı şāha milk-i Çīn
Ġıldı rūşen 'adl ile ol milk için
Bayına yoħsulına hoş söyledi
Ġamunuñ göñlin tesellī eyledi
Ulusını kiçisini egledi
Yırlü yirince ri'āyet eyledi
Ġalk içinde ol kişi olur 'azīz
Ġalkına luţf eyleyüp tuta 'azīz
Cümle ħalka söyleye ħayrül'-kelām
Milkine 'adl eyleyüp vire niżām
- 3970 Her işüñ āġāz u encāmın bile
Ġalka şāh old'ısa Ġaķķ'a ħul ola
- A 183a **Dāstān-ı Reften-i İskender be-Maşrıķ ve Dīden-i 'Acāyib***
İstedi kim milk-i şarķa vara şāh
Ol yirüñ u'cūbesin de göre şāh

* 3960b "Yıldız batınca da 'Ben öyle batanları sevmem.' dedi." (En'am, 6/76) ayetinden iktibas.

3968b Ġalkına : Ġulķ ile A.

* İskender'in Acayıplıklarını Görmek İçin Doğuya Gidiş Destanı.

3971. beyit E'de yoktur.

Yürüyüp birkaç gün ol şāh-ı cihān
İrdi bir hoş mevzi'e çün gülsitān
Her dirahṭı 'ūd u şandaldı baḳam
Her nebātı sünbül ü behmendi hem
Hāṭırı birkaç gün ārām istedi
Cānını hoş ıutmaḡa cām istedi

3975 Cānını zībā ıutar merd-i kerīm
Ger 'azīz ise ḡaḳīr olur le'īm
Çünkü mey nūş itdi hoş-vaḳt oldu şāh
Aldı in'āmını fevḡa'l-ḡad sipāh

Şıfat-ı Sengī Ki be-Dān Cinn ü 'Afārīt Müsahḡar Mīşevd*

Bir kişi geldi didi iy pādşāh
Dünki gün kim ḡondı bunda bārgāh
Merkebüm yitdi ararken ben ḡarīb
Uḡradum bir ṡaşa yolda key 'acīb
Her zamānda gösterür yüz dürlü reng
Tīḡ u tīşe şıyamaz anı ne seng

A 183b 3980 Geh beyāz u geh siyāh u geh kızıl
Gāh zerd ü geh kebūd u geh yaşıl
Giceler āyīneveş raḡşān olur
Şu'lesinden yiryüzi tābān olur
İşbu söz İskender'e geldi 'aceb
Ḳıldı Eflāṡun'ı ol demde ṡaleb
Feylesūfa pādşāh-ı nīk-nām
Söyledi ol ṡaşuñ evşāfin hemān
Çün ḡakīm añladı şeh sözün yaḡīn
Didi şāha iy şeh-i dünyā vü dīn
3985 İşbu ṡaş adına dirler Feyleḡūs
Ma'deni Çīn'dür bunuñ bir daḡı Rūs

3975a ıutar : dutar A.

* Cin ve İfritleri Maḡlup Eden ṡaşın Vasfı.

Her ne yirde olsa bu taş iy hümām
Tutmaz ol yirde sibā' u cin maḳām

Līkin ādem görmesün diyü anı
Cinniler pinhān iderler ma'deni

Anuñ içün anı kimse göremez
Kimsenüñ aña eli irişemez

Bir sözüm var daḫi iy şāh-ı cihān
İdeyin anı huzūruñda beyān

Beyān-ı Terkīb-i Cevāhir [ü] Dürr-i Ma'ādin*

A 184a 3990 Çünki gökden yire ine āb u nem
Cem' ola cevfinde arzuñ bîş ü kem

E 104a Müddet ile şems idüp aña eşer
Kimisi aḫcār ola kimi güher

Çünki maḫlūṭ oldu anlara türāb
Bes zārūrī taş olur ol ḫāk ü āb

Bunlaruñ her birisinden Kirdgār
Eyledi çok ḫāşşiyetler āşkār

Cümle maḫlūḳātı ol Ḥayy u Ḳadīr
Yirlü yirince yaratdı ol Ḥabīr

3995 Çün ḫakīmüñ şeh kelāmın diñledi
Āferīnler kıldı taḫsīn eyledi

Varuban ol ma'dene şāḫ urdı çeng
Aldı elmās ile birkaç pāre seng

Kendüsinde anları şaḳlardı şāh
Anlaruñla cinni maḡlūb itdi şāh

Resīden be-Ma'den-i Ḥār-ı Çinī**

Ol aradan göçdi Zül-ḳarneyn Ḥān
Gördi yolda işlenür bir ulu kān

* Cevherlerin Terkibi ve Madenlerin İncisine Dair Açıklama.
3992b taş olur ol ḫāk : ḫāk olur ol taş A.

** Ḥār-ı Çinī Madenine Gidiş.

- Küh içinde toprağı kim od yaçar
Hār-ı Çīnī eriyüp andan çıkar
- A 184b 4000 Hār-ı Çīnī aşlını fehm it yaķın
K'andan āyīne düzerler ehl-i Çīn
Şāhib-i laķve aña kılsa nazār
Zaħmetinden kılmaya anda eşer
Bir daħi andan 'aceb peykān olur
Her kime irse mecāl itmez ölür
Çünki gördi ma'deni şāh-ı cihān
Didi Eflātūn'a iy dānā-yı kān
Baña bildür bu ma'ādin aşlını
Hem baña şerħ eyle bāb u faşlını
- 4005 Cümle bir topraķ nedendür iħtişāş
Kimi nuķre kimi zer kimi raşāş
Bu nedendür hār-ı Çīnī ol ħadīd
Baķır u ķurşun neden oldu bedīd
Bu yidi terkībūñ aşlından kelām
Her birinūñ ħālını söyle tamām
- Beyān-ı Keyfiyyet-i Ma'den ve Huşūl-i Zībaķ u Kükürd***
- Çün kelām-ı şāhı añladı ħakīm
Cüş idüp tafşīle başladı ħakīm
Didi yir içre ruķbetle buħār
Muħtebis olup çün iderler ķarār
- A 185a 4010 Āftābuñ germi ma'dende meger
Müddet ile eyler anlara eşer
Ol eşerden mādde olur çün laķīf
Ġār saķfına çıkar olup ħafīf
Bir zamān anda yapışup meķş ider
Şöyle kim berd-i şitā kıılır eşer

4005a topraķ nedendür : topraķdandır A.

* Madenin Niteliğı ve Civa İle Kükürdün Oluşumunun Beyanı.

Çün şovukdan ol ğalīz ola tamām
Oradan düşüp kıılır yirde maķām

Çok zamān topraĝa ķarışup ķalır
Ma'denüñ ĝermi anı şāfī kıılır

4015 Ol ĝarāret çün kıılır aña eşer
Rūzgār ile ğalīz andan ĝider
Zībaķ olur andan eczā-yı kesīf
Cümle kükürd olur eczā-yı laķīf
Mümtezc olıncaķ ol iki tamām
Hārr-ı ma'denden eşer bulup müdām
İmtizācından bularuñ bī-ĝümān
Der-zemīn olur mürekkeb yidi kām
Zībaķ u kibrit çün şāfī ola
Zībaķuñ terligini kibrit ala

4020 Şöyle iče terligin şuyuñ türāb
Kim belürmez olur ola anda āb

A 185b Çün bu resme iķtilāķ ola tamām
Şaķl'olalar ĝuşķ u terlikden müdām

Beyān-ı Ğuşūl-i Zer ü Sīm*

Sīm münāsib ola miķdār-ı eşer
Müddet il'olur mürekkeb sīm ü zer
Ārız olsa nażc bulmadın tamām
Āfet-i berd aña olur sīm-i ĝām

Beyān-ı Ğuşūl-i Mis**

Ger ĝarāretten yübüset bula ol
Ol eşerden ķara baķır ola ol

Beyān-ı Ğuşūl-i Ğal'ay***

* Altın ve Ğümüşün Oluşumunun Beyanı.

4023b Āfet-i : Āĝire / sīm-i : sīm ü A.

** Bakırın Oluşumunun Beyanı.

*** Kalayın Oluşumunun Beyanı.

- 4025 Çün bürüdetle yübüset bulalar
Kān içinde hāşş kal'ay olalar
Beyān-ı Huşul-i Āhen ü Sürb*
Andan öñdin k'ol ikisi naže ola
Ger bürüdet bunlara gālib ola
Çünki kibrīt ola çoğ olur hadīd
Zībakı çoğ ols'olur kurşun bedīd
- A 186a **Beyān-ı Huşul-i Hār-ı Çini****
Naže bulmasa kükürd ferruḥ hümām
'Aqd bulur hār-ı Çini ve's-selām
Gerçi virdi şeh su'āline cevāb
Sözlerini görmedi 'ākil şavāb
İ'tirāz ber-Ḳavl-i Eflātūn ve İstidlāl-i Şāni***
- 4030 Söyledi ḳavline Eflātūn 'ayān
Ḳılmadı fi'l-vāki'i līkin beyān
Saña bir söz diyeyin gūş eylegil
Sözlerümi işüdüp cūş eylegil
Bir çizim yirde naḳar iden görür
Dürlü dürlü mīveler bitmiş ṭurur
Birbirine beñzemez ağaçları
Ḳaḳ bu vech ile yaratmış bunları
- E 104b Şuyı ṭoprağı hevāsı bir iken
Her birisi gösterür bir dürlü fen
- 4035 Kimi emrūd u kimi elma durur
Kimisi ālū kimi ayva durur
Kimisi şeft-ālu kimisi enār
Kimisi serv ü kimi bīd ü çenār

* Demir ve Kurşunun Oluşumunun Beyanı.

** Hār-ı Çini Madeninini Oluşumunun Beyanı.

*** Eflātūn'un Sözüne İtiraz ve Yaratıcının Varlığının Delillendirilmesi.

4035b ālū : aluç A.

- A 186b Kimisi baṭṭīḥ u kimisi 'ineb
Kimisi incir ü kimisi ruṭab
Kimisi verd ü kimisi ḥār u ḥas
Kimisi Sīmürg'dür kimi meges
Kimisi na'nā kimisi za'ferān
Kimisi lāle kimisi ergavān
- 4040 Kimisi reyḥān kimi fülful dūrür
Kimisi nesrīn kimi sünbül dūrür
Ba'zısı bī-mīvedür heyzüm olur
Külḥenīler külḥene heyzüm kıllur
- Der-Taḥrīṣ be-Nazar-ı İ'tibār***
- Bir sözüüm var saña çün āb-ı zülāl
Göñlüñe irişmesün benden melāl
Ḥakk'ı yād it ḳo bu eşyā fikrini
Şāni'i gör eyle dāyim şükrini
Anuñ için muḥtelif düşdi bu ḥāl
Muḥtelif ḥalk eyledi ol Zü'l-celāl
- 4045 Gösterür her biri bir dürlü nişān
İdemez bir kimsene anı beyān
Her birinüñ görünür bir ḥāleti
Muḥtelif evzā' ile keyfiyyeti
- A 187a Bir muḥaṣṣiṣ bes gerekdür bunlara
Tā ki taḥṣiṣ eyleyüp ta'yīn vire
Ol muḥaṣṣiṣ bilgil anı bir gerek
Hem Mürīd ü 'Ālim ü Ḳādir gerek
Ḳuvveti emr ile fi'le yitüre
Bitüre eşyāyı gine yitüre

4038. beyit E'de yoktur.

4039a na'na : verd E.

4041. beyit E'de yoktur.

* Değer Görmeye (Verilmeye) Dair Hırslanma Hakkında.

4042b benden : bundan A.

4050 Hālîk-ı eşyâ Ehad'dür Müste'ân
Kuvvet anuñ kudret anuñ bî-gümân
Hükmine hergiz anuñ irmez hâlel
Fi'line kaç'â irişmez hem 'ilel
Hālîk olmaz iki bil kim bir olur
Bu sözüñ sırrını 'âkıller bilür
Çün bu sözleri işitdi şehryâr
'Âkile taḥsînler itdi bî-şümâr

Reften-i İskender be-Memâlik-i Keşmîr*

Yüridi Keşmîr'e andan soñra şâh
Tâ kim ol milki de göre pādşâh

4055 Anda gördi bî-'aded şehri ü diyâr
Her biri ḥüsn ile şankim nev-bahâr
Ser-be-ser ma'mûr u bir vîrânı yok
Halkınuñ deryâleyin pâyâmı yok

A 187b

Cümlesi ferḥunde-aḥter nîk-fâl
Kamusı tâbende-manzar bî-mişâl
Vardı andan milk-i Türk'e şehryâr
Gördi anda bî-'aded şehri ü diyâr
Kimisi Ṭamgâc'a virürlerdi mâl
Kimisi 'âşîydi eylerdi kıtâl

4060 Var idi bir mîr adı Tarḥân idi
'Âşî olan illere ol ḥân idi
Leşkeri var idi anuñ bî-şümâr
Cümle tîr-endâz idi cevşen-süvâr
Büt-perest idi kamu bî-dîn idi
Cümle bî-kîş idi bed-âyîn idi
Virdiler Tarḥân'a ol demde ḥaber
Kim yitişdi leşker ile şîr-i ner

* İskender'in Keşmîr Mülklerine Gitmesi.

4060b illere : anlara A.

- Leşkerin cem' itdi Tarhān bī-şümār
Şöyle kim yogıdı taḥmīn ü qarār
- 4065 Çün bular şeh leşkerini gördiler
Şāha qarşu bağlayup şaf turdılar
Anlaruñla bir 'aceb ceng itdi şāh
Kıldı rüşen ruzı anlara siyāh
Borı ağırdı çalındı tabl u kūs
Kıldı şūr-nālar fiğānı çün ħurūs
- A 188a Birbir üstine yığıldı küşteler
Rüy-ı şahrā tıldı cümle püşteler
Nireye baksañ kamu ölmüş idi
Şu yirine kan revān olmuş idi
- 4070 Türkmānlar tīr-bārān itdiler
Şanasın peykānı bārān itdiler
Eyledi ol günd'Areş bī-ḥad hüner
Anda çıkdı adı oldu nāmdār
Eyledi peykān ile biñ merdi çāk
Tīgiyile biñ daḥi kıldı helāk
Bir kazāyıdı kemānı kim kader
Eyler idi oḳı darbından ḥazer
Ger kemānından çıka tīr-i ḥadeng
Oḳınuñ peykānına döymezi seng
- 4075 Oḳı yasından atılsa berḳvār
Demreninden saçılurdu çok şerār
Ol gün anı ḥalka şāh itmişdi ser
Aña kılmışdı 'aḫā tāk u kemer
Pādşāh olan hüner-perver gerek
Bī-hüner miḳdārını kemter gerek
İki cānibden kırıldı çok sipāh
'Āḳıbet Türk'e muzaffer oldu şāh
- A 188b Anlaruñ kim şimdi adıdur Tatar
Oldılar şemşīr-i şehden tār-mār

- 4080 Başların 'uryān oluban açdılar
Ser-nigūn olup 'alemler kaçdılar
Oldı ol leşker çün ol gün pāy-māl
Çaldı ayaklarda bī-ḥad genc ü māl
Ol aralıqda kim oldı dār u gīr
Tutulup Tarḥān da olmışdı esīr
Nice serverler de tutuldu bile
Baş gidincek ayağūñ ḥāli n'ola
- E 105a Girdi Türk'üñ kişverine şehryār
Ḥükmine rām oldı ser-cümle diyār
- 4085 Her ne k'almışdı Tatar'dan tādār
Leşkerine baḥş idüp kıldı nişār
Virdi şeh Ṭamgāc'a çün tād u kemer
Ol ulusa daḥi anı kıldı ser
K'anlara Ṭamgāc aşıldan ḥān idi
Ol ulusa daḥi ol sulṭān idi
Çün şehe Ṭamgāc esīr olmuş idi
Anı Tarḥān ayırup almış idi
Şāh-ı Çīn Tarḥān elinden ol yiri
Alımadı zūr ile çekdi çeri
- A 189a 4090 'Ākıbet nā-çār olup şulḥ u şalāḥ
Eyleyüp bulmışdı şerrinden felāḥ
Ḥudretūñ olmasa düşmen cengine
Ġaflet ile düşme varup cengine
Düşmene luṭf u müdārā eylegil
El virince dōstāne söylegil
Çün müsahḥar oldı şāha ol diyār
Geldiler kamu şigār ile kibār
Cümlesine kıldı şāh in'am-ı ḥāş
Buldılar luṭfiyla kamu iḥtişāş

4085a k'almışdı : almışdı E.

Da'vet-kerden-i İskender İřānrā be-İslām ve Qabūl-i Mūnkirān*

4095 Da'vet itdi anları tevḥīde řāh
Anlara irřād idüp gōsterdi rāh
Tā bileler niçedür İmān u dīn
İ'tikād-ı pāk u İslām-ı yaqīn
Ḥařr ile neřrūñ ḥisābın bileler
Tañrıya lāyık 'ameller kıllalar
Ol zamānda dīn-i Dāvud idi dīn
řāh-ı Zū'l-ķarneyn ol űzreydi yaqīn
Cūmlesi řehden nařīḥat aldılar
Ḥaķķ'ı tevḥīd idüp İmān buldılar

A 189b 4100 Bildiler kűfr ile řirki řűm imiř
İḥtiyār iden anı meř'űm imiř
Dillerinde nűr-ı İmān buldılar
Cānlarında 'ilm ű 'irfān buldılar

şıfat-ı Bezm-i İskender

Çűnki řāh ol kiřvere virdi niřām
Oturup Cem taḥtına şeh şutdı cām
Qodı elden tīęi aldı cām-ı mey
Miğferin giderdi geydi tāc-ı key
Her iřűñ evķātı bilinmek gerek
Vaķtiyile her iş işlenmek gerek
4105 Rezm vaķtinde gerekmez bezm ola
Rűz-ı bezm içre yarařmaz rezm ola
řehryār aldı ele la'līn ķadeḥ
Gıtdi ķalbinden ḥűzűn řoldı feraḥ
Bāde-i 'anber-nesīmi ķıldı nűř
Eyledi deryā gibi cűř u ḥurűř

* İskender'in Onları İslama Davet Etmesi ve İnkārcıların Bu Daveti Kabulű.

4096b İslām-ı : İslām u A.

4101a nűr-ı : nűr ile A.

4102b şutdı : dutdı A.

- Bādeler nūş eyleyüp şāh oldı şād
Bī-vefā dünyāda virdi 'ömre dād
- Gerçi tab'ı bādenūñ āteş dūrür
Tab' -ı cān anuñla līkin hoş durur
- A 190a 4110 Cānını ol kimse kim şād itmeye
Bu cihāndan rāḥat ile gitmeye
- Emr idüp şoñra buyurdı pādşāh
Yürüyüp eṭrāfa mecmū' -ı sipāh
- Eyleyeler ol yiri şayd u şikār
Ṭutalar anda 'acāyib ne ki var
- Anları tā kim temāşā ide şāh
Göñlini bir dem tesellā ide şāh
- Ṭağ u deşti yürüyüp şayd itdiler
Cānavarlar buluban kayd itdiler
- 4115 Avcılar Nesnās'ı anda gördiler
Ṭutuban İskender'e getürdiler
- Ādemī şeklinde el ayağ hemīn
Aña dirdi ādemī olan yaqīn
- Yügürür bir pāy ile yirler geçer
Kim gören şanur anı kuşdur uçar
- Bir 'aceb nesne daḥi şayd itdiler
Anda bir boynuzlu ṭavşan ṭutdılar
- Bir 'acāyibden daḥi düşdi şikār
Altı ayağı ile dört gözi var
- 4120 Bir sebu'dur kim aña döymez peleng
Na'resinden uçamaz gökde küleng
- A 190b Cümlesine döyemez bebr ile şār
Pençesinde fīl olur mūr-ı ḥaḳār
- Fikr iderseñ Şāni'ūñ ḥikmetlerin
Añlayasın Ḳādir'ūñ ḳudretlerin

Böyle tedbîr itdi soñra pādşāh
Kim Tağarğar'dan yaña ilte sipāh

Resīden-i İskender be-Vilāyet-i Tağarğar*

Bir yire yitişdi nā-geh şehryār
Gördi ol yirde ḥalāyık bī-şümār

4125 Gerçi beñzer ādeme şüretleri
Şanki ḥayvāndur velī sīretleri
Ne şalāt u şavm ne ḥacc u cihād
İşleri fişq u fücūr ile fesād
Buldılar hem anda bir ḳavm-i ‘acīb
Ādemī şeklinde bir vaz’-ı ğarīb
Gürg ile keftāra beñzer başları
Ḥançer-i ser-tīzdür şan dişleri
Buldılar ol arada hem bir gürūh
Anlaruñla ṭolı şahrāyıla kūh

4130 Ādemī-şüret velīkin fīlvār
Yüzlerinde ḳamunuñ ḥorṭümü var

A 191a ḳamunuñ omzında bitmiş bāl ü per
E 105b Şavt iderler ḳuş bigi lākin beşer
Gāh iderler yirde ādem gibi seyr
Gāhi uçarlar hevāda hem-çü tayr
Ol aradan daḥi gitdi şehryār
Uğradı bir tağa içi ṭolu mār
Başları ādem velī ecsāmı mār
Gör neler ḥalḳ eyler ol Perverdgār
4135 Ol yılanları şeh itdürdi helāk
Eyledi ol mevzi’i ser-cümle pāk
Anda şimdi ādemī ṭutdı maḳām
Ḳal’alardur şeh ü kūylardur tamām

* İskender'in Tağarğar Vilayetine Gitmesi.

- Ol aradan çünkü göçüp gittiler
Bir 'aceb maḥlūka daḥi yitdiler
Her birinüñ var ḳanadı hem yüñi
Başları it tenleri ādem bigi
Aç gözüñ oldu senüñ'çün bu ḥaber
Uçdan uca bebr-ḥūsın gürg-ser
- 4140 Gāv u ḥük u ḥırs ile pürdür cihān
Ara yirde ādem olmışdur nihān
Ādemī şeklinde çok ḥayvān yürür
Ekşeri bilgil ki *ke'l-en'ām* durur
- A 191b Ādemī ḳann itme anları yaḳın
Aḥvelüñ çeşmini şanma rāst-bīn
Ādemī oldur ki ḥod-bīn olmaya
Kibr ü kīne aña āyīn olmaya
Kibr ü kīne oldu çün şeyḫān işi
Andan atıldı aña la'net taşu
- 4145 Kibri terk it 'arz ḳıl luḫf u cemāl
Çün seni ādem yaratdı Zū'l-celāl
Ol aradan daḥi göçdi tācver
Şāh-ı Çīn Ṭamḡāc öñince rāh-ber
- Beyān-kerden-i İskender Sedd-i Ye'cüc ve Me'cüc***
Uḡradı ol yolda iki ṭaḡa şāh
Her birinüñ ḳullesi tā evc-i māh
Yaḳınında ṭaḡlaruñ şāh-ı cihān
Uḡradı bir ḳavme ḡāyet nā-tüvān
Merd ü zen mecmū'ısı 'uryān u ḥ'ār
Ḳaḫṭ elinden cümlesi ḥayrān u zār

4139. ve 4140. beyitler E'de tek beyit olarak yazılmıştır: Aç gözüñ oldu senüñ'çün bu ḥaber / Ara yirde ādem olmışdur nihān.

* İskender'in Yecüc ve Mecüc Seddinin Beyanı.

4148a Yaḳınında : Tā ḳatında A.

- 4150 Şordı aḥvālin bularuñ şehryār
Didiler ‘ömrüñ cihānda bī-şümār
İns ü cin şīr ü peleng ü ejdehā
Heybetüñden bulmadı bunlar rehā
- A 192a Yiryüzinden şerlerin dūr eyledüñ
‘Ālemi ‘adlūñle ma‘mūr eyledüñ
Çünki şorduñ raḥm idüp aḥvālümüz
Aydalum sen şāha bir bir ḥālümüz
Ola kim bu zaḥma merhem bulasın
Mübtelālar derdine em bulasın
- 4155 İşbu taḡlardan añaru bī-kerān
Kūh u şaḥrālardur iy şāh-ı cihān
Bil kim ol yirler olupdur bī-gümān
Çavm-i Ye’cüc ile Me’cüc’e mekān
Ger ‘imāret idevüz ger kesb ü kār
İrişüp ol dem kılurlar tār-mār
Anlaruñ ef’ālī ġāretdür kamu
İşleri zulm u ḥasāretdür kamu
Bunlara pīşe sitemdür zulm kār
Bunlaruñ yağmāsına döymez diyār
- 4160 ‘Ömri olmayınca biñ ölmez biri
Biñ olur her ferdinüñ oğulları
Ādemī nişfinca boyları tamām
Birinüñ yirine biñ ṭurur müdām
Cümle kıldur tenleri şankim gürāz
Peñçeleri dişleri tīz ü dırāz
- A 192b Yoқ durur bunlarda evşāf-ı beşer
Hem daḥi dīn ü diyānetden eşer
Var durur rīg-i beyābāna şümār
Bunlara yoқdur ‘aded iy şehryār

- 4165 Bu iki ađuñ arasıdur hemān
Gececek yolları iy řāh-ı cihān
Dağı yirden geemezler bil yağın
Bize luřfuñ var ise olsun mu'ın
K'olavuz şeh devletinde řād-kām
Söylene dillerde řāh-ı nık-nām
Her kimüñ kim ismi hayırla ola yād
İki 'ālemde revānı ola řād
Ölmez adı añılan bilgil yağın
Aduñı añılmamađdan key şağın
- 4170 Hālümüzce idevüz biz de meded
Bunlaruñ kılsun memerrin řāh sed
Tā ki ol sed bunlara olup hicāb
Şerlerinden kişver olmaya ģarāb
Didi İskender şükür kim ol Ğanī
Bī-niyāz itdi ģalāyıđdan beni
İstemez ģayr-ı Ğudā'dan dil meded
Yapıla Ğağ 'avniyile işbu sed
- A 193a Vāy aña Ğağ'dan 'ināyet olmaya
Ol kişi hergiz hidāyet bulmaya
- 4175 Oturup ol yirde kıldı şeh řarār
Divşirüp bennāları işletdi kār
Dökdi seng ü āhen için sīm ü zer
Ğayr için ol seddi yaptı nāmver
Ğayra şarf it mālı k'olasın kerīm
Buđl idüp řađlarsañ olursın le'īm
İki ağ boyınca bir yılda tamām
Yapdı bir dīvārı řāh-ı nık-nām
Ğurde-i āhenle misden ser-be-ser
Düzdi ol dīvārı řāh-ı nāmver
- 4180 Küreler düzdürdi řāh-ı muğterem
Her arafdan urdılar dīvāra dem

- E 106a Āhen ü mis kaynayuban oldı hal
 ˘Toldı seddũñ içi almadı halel
 Leşkeri Ye'cũc'ũñ ol demden berũ
 aldılar hergiz geemezler berũ
 Lākin irer 'āıbet emr-i Īlāh
 Haşra yaın olısar ol sed tebāh
 ıkuban Ye'cũc u Me'cũc ol zamān
 Olalar 'ālemde şu gibi revān
- A 193b 4185 Seylveş ũn yirlerinden ıkalar
 Yidi ilĩmi tamāmet yıalar
 Yiryũzin ser-cũmle vĩrān ideler
 İũben deryāları şouldalar
 Nefsũñe sed yapmaa eyle heves
 Eyleme 'Anā-yı cānuñ hem meges
 Olmadın Ye'cũc u Me'cũc āřkār
 Yap Sikender seddi gibi bir hiřār
'İbret
 Minnet-i Yezdān ki şimdi pādřāh
 Fitne-i Ye'cũc'ı eyledi tebāh
- 4190 Ğam yime Ye'cũc-ı dũřmenden mũdām
 Sedd-i Zũ'l-arneyn mukemdũr tamām
 řāhumuz milk-i řeānuñ Hātem'i
 Hem řecā'at kiřverinũñ Rũstem'i
 Devleti olsun cihānda pāydār
 Luřfinũñ 'ālemde feyzi āřkār
 Devletũñde buldı Rıdvan bir zamān
 Sũylenũr ez-ayravān tā ayravān
Der-Temşil [ve] Hātimet-i Dāstān
- A 194a İdeyin Ye'cũc vaşfin saña yād
 Tā ki řerħinde bula gũñlũñ gũřād

4193. beyit E'de yoktur.

4194a İdeyin : İdũben A.

- 4195 Şehvet ü hırş u gâzabdan bî-gümân
Kim bulardan kimsene bulmaz amân
İsti'āze seddini bağla haşîn
Şerlerinden olmağ isterseñ emîn
Kuds-i cānuñ fitnelerden ola dūr
Vāridātuñ nūrı olmaya fütūr
Keşf ide tā kim hicābuñ ol İlāh
Hem işide vaşluñ aḥbārımı şāh
Bil senüñ sengsār nefsüñdür yaḳīn
Şehvet ile hırş aña olmuş qarīn
- 4200 Fısk u şehvet şeklini mesh eylemiş
Ādemîlik āyetin nesh eylemiş
İster iseñ bulasın şekl-i beşer
Çomağıl bir zerre şehvetden eşer
Kelb ḥayvān kim olupdur Ḥaḳ-şinās
Ol kişiden yig kim olmaya şinās
Her kaçan dīv-i racīm olsa füzün
Seng-i *bismi'llāh* ile eyle zebün
Ger kıla ser-keşlik İblīs-i la'īn
Tīğ-i *lā-ḥavf* ile urğıl gerdenin*
- A 194b 4205 Ger dilerseñ olmayasın hem-çü gül
'İlm ile ḥilmi melekveş kıl ḳabūl
İsteseñ gül gibi ḥandān olasın
Hırşuñı maḥv it çü Rıdḳvān olasın
'Ucb ile kibr ile kār olmaz revān
Bu sözüm ḥaḳdur degül ḳavl-i terān
Derdi ḥod-bīn olanuñ bulmaz 'ilāc
Bulur ehl-i meskenet dāyim revāc
Der-Şeref ü Tevāzu' ve Mezemmet-i Tekebbūr*

* 4204b "Kuvvet ve kudret yalnız yüce Allah'a aittir." (Yılmaz, 2008: II/514) ifadesinden iktibas.

4206b Rıdḳvān : insān E / olasın : - A.

* Kibrin Yerilmesi, Şeref ve Tevazu Hakkında.

- Çünkü toprağdan yaratdı Hâk seni
Hâkveş miskîn gerek dâyim seniyy
- 4210 'Ucb ile ser-keşlik itme ol selîm
Tâ ki şab' uñ olmaya hergiz saķîm
Ser-firâz olma çü nâr-ı süz-nâk
Kıl tevâzu' hâkveş bul nûr-ı pāk
Oldı hâk-i meskenet aşl-ı beşer
Ol racîmüñ mâyesi nâr-ı saķar
Düşdi a'lâdan çü kaşre târ-mâr
İndi deryâ ka'rına itmedi 'âr
'İzzet ile kaldı dâyim bahtyâr
Turdı gûş-ı şehde lâ-büd şâhvâr
- A 195a 4215 Āteş oldı kibr ile çünki qarîn
Oluban zîr ü zeber kaldı hazîn
Fakr ile olğıl cihânda tâcdâr
'Ucbuñı terk eyle olma şermsâr
Var ise ger dânişüñ iy pür-şafâ
Kimse[y]i 'ayb eyleyüp kılma cefâ
Kendözüñ zeyn eyleme iy bahtyâr
Tâ seni maḥv itmeye leyl ü nehâr
Kendözin bezemese şâḥ-ı şecer
Görmez idi bâğbânlardan zarar
- 4220 Lâle ḥaddüñden çü güller aldı reng
Bâda virdi ḥırmenini kaldı deng
Kimse câh ile şemâyl bulmadı
Aḥlas ile ḥar fazâyil bulmadı
Gül koḥusından cü'al dâyim kaçar
Gevheri olan bilür kaḍr-i güher
Ger bula ḥar-mühre ḥüsn ile cemâl
Aña cevher dimez erbâb-ı kemâl

- Ādemī olmaya kişi nuṭk ile
Kendüñi zeyn eyle ḥüsn-i ḥulḳ ile
- 4225 Kesb iderseñ fazl ile aḥlāk-ı ḥüb
Olasın 'ālemde maḥbübü'l-ḳulüb
- A 195b Ger olursañ müşg gibi perdedār
Olasın ḥoş-būyuñ ile āşkār
Dūzahīdür ādemī-i zişt-ḥüy
Olmaya merd-i bihiştī herze-güy
Ġırra olma ṭā'ate iy bī-ḥired
Olmayasın tā ki merdūd-ı ebed
Kibr ile olan 'ibādetdür ğurūr
Ol 'ibādet virmeye ḳalbe sürūr
- 4230 Ṭālibi Ḥaḳḳ'uñ gerekdür key selīm
Hem ḥalīm olmaḳ gerek ehl-i Na'īm
- E 106b Kim 'ibādet 'ucb ile taḳṣīrdür
Da'visi ḥod-bīnlerüñ tezvīrdür
Ṭā'at olur 'ucb ile āteş-nişār
Ṭā'at iḥlāş ile olur şad hezār
Ġırra olmaḳ ṭā'ate 'işt-yān olur
Ni'metine Ḥālīḳ'uñ küfrān olur
Bī-riyā olan 'amelde bī-ḥisāb
Bulınur dergāh-ı Ḥaḳ'da çok şevāb
- 4235 Emrini getür yirine āşkār
Ṭā ḳabül ide seni Perverdgār
Emr anuñdur ne dilerse işlesün
Yā 'azāb itsün yaḥūd bağışlasun
- A 196a Ṭut ḳulaḳ pendine Rıdvan'uñ müdām
Tā ki cānuñ nūr ile ṭola tamām

4228. beyit E'de yoktur.

4234a ḥisāb : ḥisān A.

4237a Ṭut ḳulaḳ pendine Rıdvan'uñ : Pendini güş it Ḥayātī'nün E.

Hâtif-i gayb oldu bu nazm-ı hasen

Buldu zînet bunda evrâk-ı zemen

Ravza-i Rıdvân durur bu mürğzâr

Gülleri handân olupdur mürği zâr

4240 Reh-ber oldu gönline çün bu kelâm
İdiserdür menzilin Dârü's-selâm

Dāstān-ı Muḥārebe-i İskender bā-Leşker-i Şeyātīn*

İrdi burc-ı 'aḳrebe çün āftāb

Ḳavsa irgürdi maḳāmın māhtāb

Terk idüp gül-gün libāsın cümle bāğ

Aldı bülbüller yirini büm u zāğ

Ḳalmadı çünkim hevāda i'tidāl

Gitdi bülbülden nevā gülden cemāl

Geldi bir levne bu reng-i zer-nişār

Oldı her yapraḳda yüz reng āşḳār

4245 'İbret ile bāğa eyleyen nazār
*Şibḡatu'llāh*dan göre rüşen eşer*

Muḳrib-i hoş-nağme depret sāzuñı

Zühre'ye irgür yine āvāzuñı

A 196b Esdi bāğ içre çü bād-ı mihr-cān
Bāde nüş it var ise cismüñde cān

Çünki gördüñ bu nebāt aḳvālını

Añlaḡıl ḡayvān u insān ḡālını

Ḳılma bu yirde iḳāmet iy hümām

Ṭoptolu mekr ü fitendür bu maḳām

4250 Bu aradan çün seferdür 'an-ḳarīb
Fāniye ne dil virürsin iy ḡarīb

4239a Rıdvân durur : gülşen dürür E.

* İskender'in Şeytan Ordusuyla Savaşmasının Destanı.

* 4245b "Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz (deyin)." (Bakara, 2/138) ayetinden iktibas.

4246b yine : gine E.

- Bu 'imāret kılmāğa lāyık degül
Bu ḥarāba dil viren ayık degül
Turacaḳ mesken midür bu tīre-ḥāk
Menzil-i ḡamdur bu cāy-ı hevl-nāk
Yire şor n'oldı selāṭīn-i cihān
Ḳanda gitdiler ḥavāḳīn-i zamān
İns ü cinne ḥükm idenler ḳandadur
Şarḳ ile ḡarbı alanlar ḳandadur
- 4255 Ḳandadur şor çarḥa Zāl-i Dāstān
N'eyledi Rüstem niç'oldı Nerimān
Her hūnerler içre kāmīl ḳandadur
Ol 'ulūm u ol fażāyil ḳandadur
Evliyā-yı pür-'ibādet ḳandadur
Enbiyā-yı ehl-i da'vet ḳandadur
- A 197a Oldılar ser-cümle ḥāk içre nihān
Kimseye raḥm itmemişdür bu cihān
İster iseñ iste toprakdan hūner
Toptoludur içi erbāb-ı hūner
- 4260 Yüregüm bu derd ile pür-ḥündür
Çāresi cām-ı mey-i gül-gündür
Tā ki benlikden beni āzād ide
Göñlümi bu ḡuşşalardan şād ide
Kişiler kim oldı pür-'aḳl u ḥavās
Oldılar dünyā işinde dil-hirās
Sāḳiyā bu derd için mey şun beri
Ola kim efkār-ı 'ālemden berī
Kim cigerler bu fikirden ḳan olur
Zū-fünūnlar deng ü ser-gerdān olur
- 4265 Lālenüñ ḳalbine bu fikr urdı dāḡ
Çehresin zerd itdi bu fikr ile bāḡ
Çünki bu sevdā tuş oldı öklere
Boyadı süsen libāsın göklere

- Çıldı bu sevdā perīşān sūnbūli
Ġarqa-i hūn itdi gūlşende gūli
Oldı nergis bu fikirden zerd-reng
Kāse-i zerrīn elinden göñli jeng
A 197b Uzadup süsen gibi dāyım zebān
Ser-gūzeştüm niçe bir kılam beyān
4270 Ger tutar iseñ benefşe gibi gūş
Bir hikāyet eydeyin cem´ eyle hūş
Düzeyin bir nağme-i ter dil-nüvāz
Kim düzetmeye bu resme Zühre sāz
İşidürseñ cān u dilden söyleyem
Sözlerüm gevherlerin nazm eyleyem
İşidüp fehm itse sözi müstemi´
Söyleyenüñ göñli olur müctemi´
Lā-cerem her söz ki ol demde gelür
Her biri bir āyete ma´nī olur
4275 Çün benefşe sözine tutmadı gūş
Oldı süsen pür-zebān iken hamūş
Nice bir ğamdan şikāyet ideyin
Göñlüñi hoş tut hikāyet ideyin
İctimā´-ı Şeyātin be-Ceng-i İskender*
Pādşāh iken cihānda Keykubād
´Āķıbet cümle ümīdi oldu bād
A 198a Tācını kapdurdı başından ecel
E 107a Tahta-i na´ş itdi tahtına bedel
Yirine oturdu Keykāvūs şāh
Uydı aña İnan u Tūrān sipāh
4280 Olmayınca birisi nā-kām u zār
Olmaya hergiz birisi kām-kār

* İskender'le Savaşmak İçin Şeytanların Toplanması.

4280a zār : rāz A.

- Emrine rām oldı ser-keşler tamām
Tūs u Keyyūs Rüstem-i Destān u Sām
- Taht u tāk olmışd'anuñla ser-firāz
Ol zamān bulmışdı devlet 'izz ü nāz
- Didiler ehl-i tevārīḡ ol zamān
Yiriyidi dīvlerüñ Māzenderān
- Anlara Dīv-i Sepīd olmışdı şāh
Dīvlerüñ mecmū'ısı aña sipāh
- 4285 Key ḡatı bed-nefs idi ol bed-ḡıṣāl
Gice gündüz işi fitneydi ḡalāl
Çünki dīvüñ aşlı şeyṡān-ı racīm
Düşmen-i dergāh-ı *rahmāni'r-rahīm*
Ol iderdi milk-i cinne saltanat
Ögrenürdi cinler andan şeyṡanat
Cinniler anuñla kuvvet buldılar
Varuban inse 'adāvet kıldılar
- A 198b Leşkerini cem' idüp 'İfrīt şāh
Yüriyüp çoğ illeri kıldı tebāh
- 4290 Her 'imāret kim o yirde buldılar
Yıḡuban cümle ḡarāba virdiler
Ādemīye eski düşmendür çü dīv
İşi dāyim ḡiledür efsūn u rīv
Düşmenüñden saḡın aldanma aña
Ger dilerseñ şerri degmeye saña
Dīve aldanmaḡ be-ḡāyet cehl ola
Dīve her kim aldana nā-ehl ola
Ger kılursañ nefsi şeyṡān ile ceng
Pehlevānī şīr-i nersin hem peleng
- 4295 Ḥayf ola k'ilhām-ı 'aḡlı ḡoyasın
Varuban vesvās-ı nefse uyasın

- Çünkü cinni gördi Keykāvūs şah
Kıldılar milkini insānuñ tebāh
Lā-cerem terk itdi bezmin şehryār
K'eyleye cinn ile rezm ü kār-zār
Leşkerin Māzenderān'a sürdi şah
Kim kıla cinnīleruñ ruzın siyāh
Milk alam diyen gerek k'ola dilr
Heybetinden ola gürbe bebr ü şir
- A 199a 4300 Milk alam diyen kişi şemşirsüz
Bī-'aql dīvānedür tedbirsüz
Baş alam diyen gerek baş ide terk
İtmeye cān sevgüsin göñlinde berk
Söz uzaq Māzenderān'a geldi şah
Anuñ ile var idi bī-ḥad sipāh
Bileyidi leşker-i Īrān-zemīn
Anda Rüstem yoğıdı ancak hemīn
Ol zamānda Rüstem-i gerdün-penāh
Sīstān'da kurmuş idi bārgāh
- 4305 Kōndı bir şahḫāda çün Kāvūs şah
Cinleri ister kim eyleye tebāh
Çünkü nişf-ı leyl oldu ol pelīd
Kıpdı Keykāvūs'ı oldu nā-bedīd
Kıld'anı bir çāhuñ içinde nihān
Urdı dest ü pāyına bend-i girān
Kōdı çāh üstinde bir seng āsiyāb
Gördi Kāvūs anda biñ dürlü 'azāb
Ādemīden ger yüzün döndüre baht
Menfa'at kılmaya aña tāt u taht

4305b Cinleri : Cinniler A.

4307b dest ü : dest-i A.

4309a yüzün : yüz E.

- 4310 Leşkerinden nā-bedīd oldı çü şāh
Çaldılar ol yirde ser-gerdān sipāh
- A 199b Pādşāhlar baş olur leşker beden
İre mi hergiz hüner bī-kelleden
‘Āķıbet nā-çār oluban gitdiler
Hem bu işi Rüstem'e bildürdiler
Çünkü āgāh oldı andan tāc-bağş
Yaluñuz Māzenderān'a sürdi rağş
Çok ‘azāyim bilür idi pehlevān
Olmaz idi cinniler andan nihān
- 4315 Tütuban Dīv-i Sepīd'i bī-mecāl
Öldürüp kıldı vücūdın pāy-māl
Çāh içinde buldı Kāvūs'ı esīr
Bendini çözüp çıkardı ol emīr
Varuban tahtına şāh oldı gine
Ağlar iken şād olup güldi gine
Dīvüñ oğlı var idi Erjeng-nām
Rüstem'e kaçd itdi k'ide intikām
Tıfl idi lākin degüldi tīz-ceng
Rüstem ile idemedi anda ceng
- 4320 Geçdi bunuñ üstine biñ yıl tamām
Oldı Erjeng-i la'īn şāh-ı be-nām
İşbu müddet içre ol dīv-i racīm
Büyüyüben oldı ‘ifrīt-i ‘azīm
- A 200a Uydılar hep cinniler aña tamām
İşleri cümle fesād idi müdām
Çünkü dīvüñ hūyıdur şerr ü fesād
Ādemī olınmaya şerr ile yād
‘Ādet olmışdur çü tab‘-ı dīve şer
Bā-şer olsa cinniden kemdür beşer

- 4325 Çünki biñ yıl geçdi ol demden tamām
Oldı milk İskender'üñ emrine rām
Göñlini çün fitneye bağladı dīv
Heybetinden milk içi tıldı ğırīv
Çanda kim ma'mūr ola varur yıkar
Ādemīsın öldürüp oda yaçar
- E 107b Atasınuñ kan'ıçün ol dil-siyāh
Çaşdı bu kim ide Īrān'ı tebāh
Eski düşmen dōst ola şanmağıl
Dostlığına key şaķın inanmağıl
- 4330 Dostıyla düşmenüñüñ olma yār
Bil anı bu mārdu ol zehr-i mār
Eski düşmen dōst olmaz itme cehd
İ'timād eyleme yüz biñ kılsa 'ahd
Olmaya tiryāk hergiz zehr-i mār
Verd-i gül bitürmeye hem huşk-hār
- A 200b Nüş-ı şehd olmaya nīşi 'akrebüñ
Eyleme ol nüşı hergiz maṭlabuñ
Milk-i Çin içinde eglenmişdi şāh
Düşmiş idi milke aḥbār-ı tebāh
- 4335 Toṭtoluyıdı erācifle diyār
Böyl'olur dūr olsa ilden şehryār
Buña mağrūr oluban Erjeng-i dīv
İstedi kim düşüre milke ğırīv
Vara ma'mūr illeri cümle yıka
Ādemīsın katl idüp oda yaça
İşbu işde aña İblīs oldu yār
Çıldılar birbir'ile 'ahd ü qarār
Kendü evlādından İblīs-i racīm
Bī-nihāye düzdi leşker ol le'im

4340 Nice yüz biñ daħi Erjeng-i la'īn
Kendüsi cem' itdi ol bed-ḡāh-ı dīn
İtdiler çün cem'-i leşker bī-ḡisāb
Kılmağa İskender'üñ milkin ḡarāb
Çün işitdün cinniler aḡvālini
Gel işit şimdi Sikender ḡālını

Ceng-kerden-i İskender bā-Rūs*

A 201a Seyr idüp çün milk-i şarḡı gördi şāh
Ol yirüñ şeh ü diyārın tutdı şāh
Maḡla'-ı ḡurşīde irgürdi naḡar
Āftābı gördi kim niçe toḡar

4345 Dönüben fikr itdi kim ḡarba vara
Anda daħi çoḡ 'acāyibler göre
Ol aradan girü döndi pādşāh
Kıldı Tūrān'dın yañaya 'azm-i rāh
Şeh giderken yolda Rūs ile ḡazer
Cem' olup ḡaşd itdiler şāha meger
Şanma Rūs'üñ yolını āsān idi
Yoḡuş iniş kūh-ı sengistān idi
Toluyıdı cümle der-bend ü ḡişār
İrmaz idi mūr u mār andan ḡüzār

4350 Bu fikirden yolları bārīk idi
Çün şeb-i fūrḡat ḡatı tārīk idi
Cümle tīr-endāz idi pīr ü cüvān
ḡamusı ser-bāz idi hem pehlevān
Bebr ü şīr eylerler idi terk-i ser
Uḡrasa ḡuşlar dökerdi bāl ü per
Şāh-ı Rūs ki leşkerin cem' eyledi
Yürüyüp der-bendlerini baḡladı

* İskender'in Rūslerle Savaşması.

4348a yolını : yolu E.

4350a Bu : Her A.

- A 201b Tā ki şāh anuñ iline girmeye
Kışver-i Rūs'uñ sevādın görmeye
- 4355 Çünki der-bende irişdi ol hümām
Gördi kim der-bendi Rūs almış tamām
Yüriyüp geçmege āheng itdiler
Bi'z-zarūre Rūs ile ceng itdiler
Uğraşup leşker kırıldı fevc fevc
Cūy-ı hūn oldu revāne mevc mevc
Bir neberd oldu ki devr-i rüzgār
Görmemişdi aña beñzer kār-zār
Leşkeri şāhuñ olup tīre hedef
Zahm-ı peykān ile oldılar telef
- 4360 Niceler şemşīr ile oldu hebā
Niceler çekdi cerāhatden belā
İş aña oldu yakīn kim şehryār
Bula ol der-bend içinde inkisār
Cānib-i Hāq'dan velī irüp meded
İndiler gökden melāyik bī-'aded
Leşkerine Rūs'uñ irüp inhizām
Çaçdılar şāhuñ öñinden bi't-tamām
Her kime kim 'avn-i Hāq hem-rāh ola
Çāh u zindān āhīr aña cāh ola
- A 202a 4365 Aña kim hıfzı Hudā'nuñ yār ola
Āteş-i sūzān aña gülzār ola
Rūs'a ol qahr ile girüp nāmver
Kıldı Rūs iqlīmini zīr ü zeber
Tañrıdan bir qavme irişse gāzab
Bulınur qahrına anuñ çok sebeb
Kıruban irkeklerin bernā vü pīr
'Avret ü oğlanların kıldı esīr
İllerini yıkdı yaqdı şehryār
Qomadı ol yirde bir şeh'r ü diyār

4370 Bāzu-yı saht ile tutan pençe[y]i
Kendözine idiser işkence[y]i

Maşāff-kerden-i İskender bā-Leşker-i Şeyātin*

Göçdi ol yirden Ḥorāsān'dan yaña
Yolda cinn aḥbārı irişdi aña

Şeh 'azāyimdān ü da'vet-ḥ'ān idi
Şöyle kim teshīr aña fermān idi

Nice biñ dīvleri itmişdi zebūn
Aşmış idi çāh içinde ser-nigūn

Nicesin 'ilm ile itmiş idi rām
Rūz u şeb ḥizmetlenürdi şubḥ u şām

A 202b 4375 Leşker-i cin kılmadın milki tebāh
Yüridi Māzenderān'dan yaña şāh

E 108a Anda kim ḵonmışdı Keykāvūs şāh
Şāh için ḵuruldı anda bārgāh

Bī-'aded leşker düzetdi şehryār
İns ü cinn ü vaḥş u ḵayr-ı bī-şümār

Hem otuz biñ fīl getürdi ol lebīb
Her birisi kūha beñzer key mehīb

Ḵıldılar ehl-i 'azāyim hem beyān
Kim görince fīli dīv olur nihān

4380 Şeh bilürdi kim ḵaçan ḵopsa girīv
Ol mehīb āvāzeden ḵaçardı dīv

Her ḵaçan ḵopsa hevāda şavt-ı berḵ
Cinniler yire düşerler şanki berg

Gündüzün ḵolu şadādur çün cihān
Cinniler anuñ'çün olurlar nihān

Giceler olur ḵamu eşyā ḥamūş
Lā-cerem anlar da ḵılurlar ḥurūş

* İskender'in Şeytan Ordusuna Karşı Saf Tutması.

4381a Metinde kelimenin imlası برك şeklindedir ancak anlam gereği برق (berḵ) daha uygundur.

4383a Giceler : Gice E.

- Hem düzetdi kūs-ı bî-ḥad şehryār
Sîḥ ü şūr-nā vü nefîr ü bî-şümār
- 4385 Nice düzdürdi baqırdan şā' iḳā
Şöyle kim āvāzesi iller yıḳa
- A 203a Yüridi dīvler hevādan mevc mevc
Yirden İskender çerisi fevc fevc
Dīv-i Erjeng uruban lāf-ı güzāf
Eyledi şāh ile āheng-i maşāf
Leşkerine pīş-rev Ḥannās idi
Ḳalbgāhında ṭuran Vesvās idi
Meymenesi cānibi Ekvān idi
Nice biñ dīvler aña fermān idi
- 4390 Meysesinde ṭuran Dīv-i Şimāl
K'ādemi idem dir idi pāy-māl
Cinniye karşı oḳıdı şeh dürüst
Bir 'azīmet şöyle kim dīv oldu süst
Düşdi dīvüñ cānına teşvīş ü şūr
Ḳalmadı cisminde hergiz zerre zūr
Tīg-i Daḥḥāk ile dīvi şāh-ı Cem
Ḳaluban ḳıldı vücūdını 'adem
Yardı Erjeng'üñ yüregın tīg-zen
Şöyle ki Dīv-i Sepīd'üñ pīl-ten
- 4395 Ṭarz elinde cān virüp Dīv-i Şimāl
Oldı Ekvān Ṭūs öñinde pāy-māl
Bu şavaşı cinniler çün gördiler
Ḳaçuban ins arasına girdiler
- A 203b Gök yüzinde dīv yir üzre beşer
Viridi Zül-ḳarneyn'e lākin Ḥaḳ zafer
İns ü cinn içinde oldu bir neberd
Şöyle kim heft āsmāna çıḳdı gerd

Kūs u nāy itdükce ğavġā vü ħurūş
Gider idi cinnilerden ‘aql u hūş

4400 Na’re urup leşker itdükce ğurīv
Dökilürdi āsmāndan yire dīv

Münhezim-Şoden-i Cinn ez-İskender*

Kimisini ata başdurdı sipāh
Kimisini eyledi filler tebāh

Kimini kıldı ‘azāyimle helāk
Kimisini ğarb-ı şemşīr itdi ħāk

Ġiv elinde öldi Ĥannās-ı pelīd
Oldı Vesvās Ārş öñinde nā-bedīd

Bu ğurūr İskender'e virüp sürūr
‘Āķıbet gör n'eyledi aña ğurūr

4405 Tā bile mīr ü vezīr ü pādşāh
Kim degül kuvvet viren illā İlah

Hem özine kimse maġrūr olmaya
Kuvvet-i bāzūsına tayanmaya

A 204a Ol ki bu ħālī ħikāyet eyledi
Rāviden böyle rivāyet eyledi
Kim tūrurken leşker içre şāh-ı Rūm
Bindi nā-geh boynına bir dīv-i şūm
Ol la‘īn ayaġını idüp kemend
Urdı şāhuñ cümle endāmına bend

4410 Ol pelīdüñ pāyı olmışdı düvāl
Bu ne kudretdür ne ħikmetdür ne ħāl

Ol kadar zūr itdi dīv-i dil-siyāh
Kim yañıldı da‘vetini pādşāh

Nuţķı bağlandı uramadı nefes
Derdine olmadı kimse dest-res

* Cinlerin İskender Tarafından Hezimete Uġratılması.

4403b Vezin gereġi Ārş olarak yazılan isim Āreş'tir.

4409a Ol : O A.

- Ol 'azāyim ki oqınsa ger tamām
Cinniler fermānına olurdı rām
Gelmeyüp şāhuñ 'azāyim yādına
İrmeyüp bir ferd anuñ feryādına
- 4415 Lā-cerem leşker zebün oldı 'ayān
Gözlerinden yaş yirine aqdı qan
'Ākıbet irişdi elţāf-ı İlāh
Buldı fırsat dīve nā-geh pādşāh
İndi gökden bir ferişte nūr-ı pāk
Dīvleri ol demde kıldılar helāk
- A 204b Ğam yime Haq'dan iricek saña 'avn
Kim saña düşmen olursa her dü-kevn
İstegil andan meded k'oldur Mu'ın
Hem seni havfuñdan eyleye emin
- 4420 Her kime kim andan irişmeye 'avn
Bir dem anı şaqlamaz halk-ı dü-kevn
Çünkü serdār idi ol 'ifrīt-i dīv
Cinnilerden öliceq kopdı gıriv
Ol sebebden cinniye düşdi hirās
Kim bular dīvār idi ol dīv esās
Gök yüzinden cümle dīv-i dil-siyāh
Dökülüb en yire oldılar tebāh
Bildir şeh kim 'avn-i Yezdānīdür ol
Raḥmet-i elţāf-ı Sübhānīdür ol
- E 108b 4425 Şād olup gitdi dilinden havf-ı reyb
İrdi baqlu kapuya miftāḥ-ı ğayb
Cümle müşkiller Haq'a āsān gelür
Müşkil ü āsān aña yek-sān gelür
Çamu müşkiller kilīdi andadur
Cümle bī-dermān ümīdi andadur
Geldi endāmına şāhuñ gine zür
Oldı ol süstlik teninden cümle dūr

- A 205a Başına çün geldi şāhuñ 'aql u hūş
Ol 'azāyim hātırına oldu tuş
- 4430 Bir 'azīmet okıdı ol demde şāh
Rūz-ı rūşen cinniler oldu siyāh
Ol 'azīmet eyleyüp cinne eşer
Oldılar mecmū' ısı zīr ü zeber
Ol du'āyı kanķı cin kim diñleye
Ser-nigūn toprağa düşüp inleye
Çünki virdi şāha bu fetħi İlāh
Leşker-i dīv oldılar cümle tebāh
Oluban handān şeh pīrūze-baht
Cinniler maħzūn olup divşürdi raht
- 4435 Anda fermān oldu şāha şarķ u ğarb
İtmedi anuñla daħi kimse ħarb
Cinniler daħi müsahħar oldılar
Hizmetinde kamu çāker oldılar
Her ne kim vardı cihānda tācver
Hizmetine bağlamışlardı kemer
Kalmadı 'ālemde bir şeh ü hişār
K'itmedi anı müsahħar şehryār
Ger şorarsañ şāhı n'itdi 'āķıbet
Kaldı bunlar kendü gitdi 'āķıbet
- A 205b 4440 Sen yitişdür fazluñ ile yā Eħad
Aħmed-i Rıdvān'a luţfuñdan meded
(Başlık)
Hüb olur 'ālemde olmaķ şāh u mīr
Bu yavuz kim bī-vefādur çarħ-ı pīr
Hüb idi bu lezzet ü 'iş ü hayāt
Derpeyince olmasa telħ-i memāt

- Bu belâlardan ciger pür-ḥûn durur
Âb-ı çeşmüm şanasın Ceyḥûn durur
- Ger Ferîdûn ola ger Cemşîd ü Cem
Bulmayalar bu ecel derdine em
- 4445 Döyemez ursa ecel çengâl-i şîr
Ḥamlesine Erdevân u Erdeşîr
- Ḥâke şaldı Ḥüsrev'i dehr âşkâr
Eyledi Behrâm-ı Çübîn'i şikâr
- Gerçi buldı zûr u zer Behrâm-ı Gür
Behre buldı mı cihânda anı gör
- N'eyledi ol ḥânlara bu rûzgâr
Saña daḥi anı ider âşkâr
- 'Ahdine bî-gânenüñ itme gurûr
Olmayasın âşinâdan tâ ki dūr
- 4450 İsteseñ olmaya işüñde ḥalel
Eyle ḥâliş niyyet ile hoş 'amel
- A 206a Eyleyüp Ḥaḥḥ'uñ rızâsın mültemes
Eyle dâyim menzil-i ḳurba heves
- İsteseñ ol menzili dâyim düriş
Sa'y iderseñ şıdḳı tut kim budur iş
- Ḳalma Firdevs'e ki andan yig mekân
Ger ḫaleb ḳılsañ bulursın bî-gümân
- İsteme Ḥaḥ'dan şaḳın ḥûr u ḳuşûr
Himmetüñ şânında yoğısa ḳuşûr
- 4455 Çekdügüñ Rıdvân çü dâğ-ı şâhdur
Boyayan çarḫı bu dūd-ı âhdur
- Söyle Rıdvân gine bir temşîl-i hoş
Meclisi germ it demüñden remz öküş

4453b bulursın : olursın E.

4455. beyit E'de yoktur.

4456a Söyle Rıdvân gine : İy Ḥayâtî söyle E.

Sözlerüñ dārū-yı cāndur bī-ḥalel

Hem şifā-yı dil cevāb-ı bī-zelel

Çün zer-i ḥālīş kelāmuñ bī-cedel

Ger cidāl olınsa olmaya ‘amel

Fi't-temsīl

Dīv-i Erjeng oldı çünkim nefsi-i dūn

Didügüm sālār ‘aql-ı zū-fünūn

4460 Vehmdür zıkr itdügüm Ḥannās-ı Dīv

‘Ucbdur ol didügüm Vesvās-ı Dīv

A 206b

Kıbrdür Ekvān-ı Dīv'i bil yaqın

Ol Şimāl-i Dīv şehvetdür şağın

Nūr-ı *lā-ḥav*/ oldı eylerseñ nazār

Kim kılurlar cinniler andan ḥazer

Leşker-i cin bāqı evşāf-ı beşer

K'anda ḥayr olmaya ola cümle şer

Fıtne vü vesvāsa sīneñdür mekān

Şanasın cinnilere Māzenderān

4465 ‘Āqıl iseñ gel yitürme aşluñı

Ġālib eyle nefsi-i dīve ‘aqluñı

Tīg-i *lā-ḥav*/ ile İskender-mişāl

Nefsüñüñ dīviyle eylerseñ kıtāl

Vāridāt-ı Kudsı'den irüp meded

Bulasın ‘ālemde fetḥ-i bī-‘aded

Rüz u şeb kesb-i fazāyil eylegil

Ol rezāyil vaşfi zāyil eylegil

Tā Sikender gibi devlet bulasın

Ne Sikender bel Süleymān olasın

Ḥātime-i Dāstān ve Mūnācāt

4459a çün : şan E.

4460a Ḥannās-ı dīv : Ḥannāsīdür A.

4460b Vesvās-ı dīv : Vesvāsīdür A.

- 4470 Yā Kerīm ü [yā] Raḥīm ü yā Ḳadīm
Yā ‘Aliyy ü yā ‘Azīm ü yā Ḥalīm
Oluban Rıdṽān'a yā Rab reh-nümün
Eyleme nefsine anı sen zebün
- A 207a Zāyil eyle kendülik evşāfını
Urmasun bir daḥi benlik lāfını
- E 109a Luṭfuñ ile eyle tevfiḳi refiḳ
Eylesün yoluñda taḥḳīḳ-i ṭarīḳ
Dünye murdārına meftün eyleme
Āḥiret dārında maḡbün eyleme
- 4475 İy Ḥudāvend ü Kerīm ü kār-sāz
Ḳādir ü Perverdgār u bī-niyāz
Luṭfuñı yār eylegil Rıdṽān ile
Āḥirin ḥatm eylegil ĩmān ile
- Dāstān-ı Reften-i İskender be-Mıṣr Dīden-i ‘Acāyib-i Ān***
- Burc-ı ḳavsı āftāb idüp mekān
Zemherīrūñ tīr'içün ḳurdı kemān
Ṭonanup aḳ ṭonlarıyla kūhsār
Geydi pūlādī zirihlar cūybār
Şekl-i rüz oldı ‘abūs-ı ḳamṭarīr
Tīr-bārān itdi yire zemherīr
- 4480 Seng ü āhen döymez anuñ sehmine
Yiryüzi ḳılmaz taḥammül zaḥmına
Anuñ ismi çün ‘adüvv-i dīn dūrür
Anı sevmez ol kim ehl-i dīn dūrür
- A 207b İki dürlü od olur aña siper
Ol ikinüñ biri ḥuşḳ u biri ter

4470. beyit E'de yoktur.

4471a Oluban Rıdṽān'a yā Rab : Bu Ḥayātī'ye mu'īn ol E.

4476a eylegil Rıdṽān : eyleyüp iḥsān E

4476b ĩmān : iḥsān A.

* Acayıplıklarını Görmek İçin İskender'in Mısır'a Gidiş Destanı.

- Āteş ile def` olur ğavgā-yı serd
Lāle-reng olur mey ile rūy-ı zerd
Nār-ı ter merdūd ise olma melūl
`Ārif olan cān ile eyler qabūl
- 4485 `Ārif iseñ qoma elden sen anı
K'ol durur senden ħalāş iden seni
Mā u menlik giderür hem ħüzn ü ğam
Ol günāha n'ola ger tã'at disem
Didi kim `ışq u muħabbet ħamrdur
Şanma kim engürdur yā temrdür
Vaħdet isterseñ gidergil sen anı
Vaħdet ile olmaya mā u menī
Vaħdet ile ikilik olmaya cem`
Vaħdet isterseñ ikilik eyle qam`
- 4490 Vaħdeti bildüñ çü birlikdür hemīn
İkilik terk it k'ola vaħdet yaqīn
Bāğ-ı cān bulsun diseñ neşv ü nemā
Sende hergiz qalmasıñ ne men ne mā
Mü'min olanda gerekmez mā u men
Me'men isterseñ men u māyı qo sen
- A 208a Qanqı başda kim ola mā u meni
Kesüben tenden gider illā anı
Baş ki tuta mā u men anda qarār
Düşüben boynı öziyle qala zār
- 4495 Çün *ene ħayrun* didi ol la'netī*
Boynına tavq oldu Ĥaqq'uñ la'neti
Ĥākden olan kişi miskīn gerek
Ĥāki olana ne kibr ü kīn gerek

4491a Bāğ-ı : Bāğ u E.

4493b illā : alır E.

4495a ħayrun : ħayrī A.

* 4495a "'Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." (A'râf, 7/12) ayetinden iktibas.

- Ḥāk işi üftādelikdür çün yaḡīn
Sen daḡi üftāde ol iy merd-i dīn
Ḥākveş 'ālemde bulursañ şebāt
Bulasın āşār-ı raḡmetden ḡayāt
Gülşen-i cānuñda ter güller bite
Nergis ü nesrīn ü sünbüller bite
4500 Gönlüñüñ Mışr'ında bite ney-şeker
Ḥār-ı ḡuşkdan gül ile ḡurmā-yı ter
Kim ḡudūmından şeref bula cihān
Zeyn ola andan zemīn ile zamān
Meskenet birle tevāzu' ḡıldı ḡāk
Lā-cerem Ḥaḡ'dan ḡilāfet buldı ḡāk
Kendüyi üftāde ḡıldı çünki ḡāk
Encüm ü eflāke ḡıble oldı pāk
A 208b Encüm ü eflākı dirler bī-ḡilāf
Ka'be'[y]i her demde eylerler ḡavāf
4505 İrişüp Ḥaḡ'dan aña vaḡy u kelām
'İlm ü 'irfān ile oldı ol imām
Oldı cümle enbiyānuñ mazḡarı
Evliyānuñ daḡi oldı maşdarı
İns ü cin ḡıldı ḡamu anda ḡarār
Andadur emvāt u aḡyā bī-şümār
Çün bilürsin 'ömrdür ḡurmaz gider
Mıhrini sa'y eyle göñülden gider
Kimseye çünkim cihān itmez vefā
İ'timād itmek aña 'ayn-ı ḡaḡā
4510 Çarḡa şor kim nicesi destān ile
Yire şaldı Rüstem-i Destān ile
Selm ü Tūr'a şor selāmet oldı mı
Anda gör Behrām'ı behre buldı mı
Aḡladı Daḡḡāk-ı tāzī zār u zār
'Āḡıbet Mışr'uñ 'azīzi oldı ḡ'ār

- Gürziyile koydı hâke Rüstem'i
Bâda virdi uşadup cām-ı Cem'i
Küşte kıldı tîğ ile Güştâsb'ı
Hem çıkardı cāmdan Cāmâsb'ı
- A 209a 4515 Tahtını virdi Süleymân'uß yile
N'oldı Zül'l-ķarneyn hālin kim bile
- Maṭla'-ı Dāstān ve Binā-kerden-i İskender Semerķand ve Mervrā***
- Çün beyān olındı Zül'l-ķarneyn şāh
Uşadup cin leşkerin kıldı tebāh
Leşker-i şeyṭān çün oldılar helāk
Oldı anlardan Ḥorāsān milki pāk
Anda yapdı şehr-i Merv'i şehryār
Hem Semerķand u Herāt'ı tācdār
Çünki bu üç şehri ma'mūr eyledi
Şād olup göñlini mesrūr eyledi
- 4520 Mücid-i 'ālem 'imāretlik sever
Kim 'imāret yıksa anı Ḥaķ yaķar
- E 109b Evvelīnler milki ma'mūr itdiler
Şimdikilere koyuban gitdiler
Tā ki geçdükde bu devr-i rüzgār
Ḳala anlardan binālar yādgār
Ol şıfatlu kişiler n'içün ola
Çünki adı dünyede diri Ḳala
Gerçi māzīler imāret itdiler
'Adl idüp milki 'imāret kıldılar
- A 209b 4525 Şimdi 'ālem daḫi yig ma'mūrdur
Cennet-i Me'vā gibi pür-ḫūrdur
ÇİN nigāristānı Rıdṽān bāğıdur
Her tarafda selsebīl ırmağıdur

4514a kıldı tîğ : tîği ḍarb A.

* Destana Giriş ve İskender'in Semerkand İle Merv Şehirlerini Yaptırması.

4526a Rıdṽān : cennet E.

Bāyezīd Hān devletinde bu cihān

Pür-gülistān oldu bāg u büstān

Oldı cārī āb-ı şer'-i Muştafā

'Āleme virdi tarāvet hem şafā

Defter idüp ol şehūñ ahlākını

Dest-i Rıdvān'dur yazan evrākını

4530 Başlatalum gine söze āşkār

İrdi şehir-i Mışr'a çünkim tādār

Gördi Mışr'ı bir ulu hurrem diyār

'Āşık oldu nehr-i Nīl'e şehryār

Kendüsi cennet hevāsı dil-güşā

Āb-ı hayvāndur şuyı rāhat-fezā

Her taraftan iki aylık yol tamām

Mışr'uñ a'mālinden olmış iy hümām

Dīden-i İskender Nīlrā Ki der-Vey Envā'-ı Şürethā Būd*

Milk-i Mışr'a çünki girdi pādşāh

Anda çok dürlü 'acāyib gördi şāh

A 210a 4535 Buldı bir kubbeye münakkaş pür-nigār

Geçmiş üstine anuñ çok rüzgār

Kimsene bilmez anuñ taḥrīrini

Nice nakkaş eyledi taşvīrini

On biñ arşun dirler eṭrāfi tamām

Naşş olunmuş anda şekl-i hāşş u 'ām

Anda yazılmış Muḥammed Muştafā

Faḥr-ı 'ālem ol resūl-i müctebā

Daḥi her ne varsa cümle enbiyā

Hem yazılmış her ne kim var evliyā

4540 Anda yazılmış selāṭīn-i cihān

Adıyla cümlesi pīr ü cüvān

4529b Rıdvān'dur : dā'īdür E.

* İskender'in Muhtelif Suretlerin Yer Aldığı Nīl'i Görmesi.

- Mālik ü Rıd̄vān cehennem hem cinān
Ḥaşr ile mīzān şırāṭ anda ‘ayān
Ka‘be vü mescid kilīsā vü künişt
Ḳamusı yazılmış anda ḥūb u zişt
Anda her millet yazılmış gelmedin
Kimsene nām u nişānın bilmedin
Olmadin her ṭā‘ife bunda ‘ayān
Anda yazılmışdı şekli ol zamān
- 4545 Anda yazılmış Sikender şüreti
Fūr ile itdügi cengüñ heybeti
- A 210b Anda yazlu Behmen ü İsfendiyār
Rüstem-i Destān ile Sām-ı Süvār
‘Ālem içre her ne kim vardur ‘iber
Ḳamusından anda var şekl ü şuver
Bu ṭavāyifden aña yoḳdur şümār
Cümlesi anda yazılmış āşkār
Kimsene bilmedi anuñ cevherin
Yā anuñ kim naḳş idüpdür peykerin
- 4550 Seng ü āhen itmedi aña eşer
Olmadı elmās u envā‘-ı güher
Adı Hirmān anda yazılmış bu ḥaṭ
İy Sikender itme bu işde ḡalaṭ
Ben ki bu muḥkem bināyı yapmışam
Her ne kim var ḳuvvetüm şarf itmişem
Sen daḫi itme bu ma‘mūrı ḥarāb
Kim ‘imāretten olur āsān yebāb
Dāne-i ḥardālca anda şāh-ı ‘ahd
Zerresin ḳoparmadı çoḳ ḳıldı cehd

4549b idüpdür : ider A.

4553a itme : eyle E.

4553b yebāb : yebān A.

Dīden-i İskender Ehrām ve Mısr u 'Acāyib*

- 4555 Gördi anda bir 'imāret daḥi hem
Key mu'azzam līk bī-naqş u raqam
- A 211a Adı Ehrām'dur velī gāyet bülend
Bulmamış devrān elinden ol gezend
Dehr kim her nesne[y]i ekser geder
Olmamışdı hergiz aña kārger
Şāh bir ḥardalca andan bīş ü kem
Cehd idüp qoparmadı bir zerre hem
Anda bir kerkes yazılmışdı 'ayān
Tutmuş ol bir yingeç üstinde mekān
- 4560 Görüp anı didi sulṭān-ı cihān
Kim bunuñ ma'nīsı işbudur hemān
Nesr-i Tāyir bu yapılduḡda tamām
Kim Seretān burcın itmişdi maqām
Anda üç Hirmān daḥi bulundı hem
Her birisi sāde bī-naqş u raqam
Eskidür şanma cihānı nev-'arūs
Nice biñ dāmāda olmuşdur 'arūs
Gerçi geçdi üstine yıllar delim
Līk ḥādişdür bunu şanmañ qadīm
- 4565 Ay u yılduz devr ider tırmaz yaqīn
Kimse bilmez evvelin ne āḥirin
Zāhirinde görünür vech-i ḥasen
Fitnesinden līk ādem müfteten
- A 211b **Beyān-ı Mikdār u Aḥvāl-i U****
Anuñ edvārında biri bes 'ayān
Üç yüz altmış biñ yıl olur bī-gümān
- E 110a Her bir'içün bu derecden biñ kez in
Yir ile bürür güneş çarḡuñ yüz in

* İskender'in Piramitleri, Mısır'ı ve Acayıplıkları Görmesi.

** Onun Ahvali ve Miktarının Beyanı.

- Otuz altı biñ daħi bir devr ider
Böyle didi anı erbāb-ı hüner
- 4570 K'ol burūcuñ her biris'içün müdām
Gösterür her bir burūc biñ yıl tamām
Yidi biñdür bir daħi kim kevn 'ayān
Oldı her seyyāre biñ yıla revān
İşbu edvārı nice biñ kez sipihr
Yüriyüp düketmiş ola māh u mihr
Nice daħi hem dönüben dükede
Vāy aña kim çarħa ol tekye ide
İşbu sözden kim didüm kendüñi bil
Meskenet it mā u menligi çoğıl
- 4575 Evvelini kimse itmedi beyān
Aħirini kimse bulmadı 'ayān
İçi muşmet taşu ğāyet üstüvār
Geçmiş ol yapılalı çok rüzgār
- A 212a Geçmiş üstine hezārān şāliyān
Bir taşına irmemiş anuñ ziyān
Kimsene bilmez anı ne nesnedür
Ol bināyı uranuñ kaçdı nedür
- Der-Beyān-ı Şıfat-ı Nıl***
- Gördi şāh ol yirde Nıl ırmağını
Nireden gelür diyü şordı anı
- 4580 Didiler Haţţ-İstivā'dan añaru
Altı aylık yoldan açar ol berü
Yiri kaç' eyler çü Haţţ-ı İstivā
Gice gündüz iki nişf olur cüdā
Vardur anda bir cebel Kūmrī be-nām
Hüb u tábān şöyle kim bedr-i tamām

4572a edvārı : devvārı E.

4573a dükede : tükede A.

* Nıl'in Vasfının Beyanı.

- Bir ucından biş ulu çeşme çıkar
Bir yanından biş daği çıkup açar
Yüriyüp bu bişi bir yire gelür
Biriküp bir araya bir baħr olur
- 4585 Bu bişi daği olur bir baħr hem
Cem' oluban bir araya bîş ü kem
Her birinden bunlaruñ bir cüybār
Rub'-ı meskūndan yaña kıılır güzār
- A 212b Bir mesāfet gidüben girü gelür
İkisi cem' oluban bir baħr olur
Bil kim ol baħruñ ayağıdur bu Nīl
Şerhini didüm saña aşlını bil
'Āciz olup şeh didi kim iy Hūdā
Pādşeh taħķīķ sensin biz gedā
- 4590 Ne neye gereklüdür sensin bilen
Çāresin her nesnenüñ sensin kıılan
Buldı cūduñdan vücūdı cümle şey
Kamu fānī sensin ol Kāyyūm u Hāy
Mışr'ı mışr itmek için iy Müste'ān
Kudretüñle eyledüñ Nīl'i revān
Anda hem buldı bir ot ol tācver
Kim yimiş yirine andan yağ açar
Nice kim ol şamg ağaçdan çıkar
Andan ol rüğan çıkup öyle karar
- 4595 Rūğan-ı Mışrī dinen ol yağ olur
Anuñ ile anca şayru şağ olur
Cāyı 'aynü's-şemsdür anuñ şarīh
Bir kuyudandur şuyı hūb u melīh

4583a ulu : ev A.

4588a Bil kim : Bilüñ A.

4590b nesnenüñ sensin : ne nesnenüñ sen A.

4594. beyit E'de yoktur.

4596a 'aynü's-şemsdür : tıynü's-şemsdür E.

- Ol Şu ayruğ yirde bitürmez anı
Ol yir ayruğ Őuyla bitürmez anı
- A 213a Dilde Maṭriyye didiler aña ad
Gör ne ḥikmet gösterür Rabbü'l-'ibād
Ne 'acāyibler yaradur ol Kerīm
Ol Ḳadīr ü ol 'Alīm ü ol Ḥalīm
- 4600 Şan'atına bağ ki ḥayrān ḳalasın
Ḳudretine anca 'ibret alasın
Eyledi Şeh Mışr'ı görmege heves
K'ol dağı bünyād ide bir Şehr bes
Anda dağı çok 'acāyibler ola
Ancılayın hem ğarāyibler ola
Ḳala ol Şehden cihānda yādgār
Kim cihāndan nağl idicek Őehryār
Şankim ol kişi cihāna gelmedi
Her kim öldi yādgārı ḳalmadı
- 4605 Buldı ol sāhilde bir yir dil-güşā
Ḥāki 'anber ābı Őāfī cān-fezā
ḤoŐ hevāsı Őanasın cennāt-ı ḥūr
Mışr Şehrinden otuz ferseng dürür
Binā-kerden-i İskenderiyyerā*
Yapdı bir Şehr anda pür-nağş u nigār
Tāze vü ḥandān u ḥurrem çün bahār
- A 213b Sā'at-i sa'd içr'urup bünyādını
Ḳodı Şeh İskenderiyye adını
Yapdı anda bir menāre Őehryār
K'aña beñzer yapmamış bir tācver
- 4610 Ol menār üstinde düzmiş rāst-rāy
Cām kim dirler aña ğitī-nümāy

4603b idicek : idincek A.

* İskenderiyye'ye Bina Yapması.

- Yirde ḥayr u şer ne olsa mäh u sāl
Mün'akis olurdı ol cāmda mişāl
Her yañadan leşker olaydı revān
'Aksi ol cām içre olurdı 'ayān
Düzdi hem mermerden anda bī-'uyüb
Ādemī şeklinde bir timsāl-i ḥüb
Çün muşavver oldu ol cānsuz cisim
Şeh menār üstind'anı itdi tılısm
- 4615 Hāşm eger ol şehre 'azm itse 'ayān
Fethine kaşd eylese anuñ revān
Ne kadar gelse 'adū Rūm u Fireng
Bilinürdi anda bī-şek bī-direng
- E 110b Ol yaña dönerdi ol şüret meger
Olur idi ḥalkı şehruñ bā-ḥaber
Bir tılısm itmişdi hem ol şehryār
Kim hevāmm itmezdi ol yirde qarār
- A 214a Olmaz idi anda 'akreb mūr u mār
Gidüben olmuşlar idi tār-mār
- 4620 Yapdı bu vaz' ile anı şehryār
Kendüye ḥāşş idi ol şehri diyār
Nice ev yapıldı oturulmadı
Nice toḥm ekildi götürülmedi
Girmesün şehriime diyen mūr u mār
Sinlesi toḥtoludur mūr ile mār
Şehrini geh Müslim aldı geh Fireng
Şimdi şāhuñ meskenidür kabri-i teng
- (Başlık)**
- Diñle imdi iy şeh-i şāhib-cemāl
N'oldı aḥvāl-i menāre n'oldı ḥāl
- 4625 Rāviler böyle rivāyet kıldılar
Kim bize anı ḥikāyet kıldılar

- Çün Benî 'Abbās'uñ oldu bu diyār
Milk ü devlet kıldı anlarda karar
- Geldi Mağrib kişverinden bir emīn
Taşı mü'min yoğ içinde līk dīn
- Ƙıldı zühd-i āşkārā hem-çü dīv
İtdi telbīs ile halka nice rīv
- A 214b Halk anı ehl-i emānet şandılar
Şāhib-i zühd ü kerāmet şandılar
- 4630 Zāhirinde görmediler 'aybı hīç
Bātınında kimse bilmez gaybı hīç
- Ol kadar kıldı riyā gösterdi dīn
Kim muşāhib oldu halk ile yaķın
- Otururken halkıyıla ol la'īn
Didi bir gün yā emīre'l-mü'minīn
- Şeh Sikender kim cihānuñ rencini
Görüben cem' itmiş idi gencini
- Her ne kim cem' itdi ol şāh-ı cihān
Bu menār altında kılmışdur nihān
- 4635 Genc-i Daħḥāk u Ferīdūn bundadur
Tāc-ı Hüsrev māl-ı Ƙārūn bundadur
- Şehlerūñ katında ol kim hūb idi
Yiryüzinde her ne kim mergūb idi
- Bundadur ser-cümlesi iy pādşāh
Sözüme şıdķum yiter bīnüm güvāh
- Ger düşerse elūñe ol gizlü genc
Leşkerūñe saña hīç olmaya renc
- Ƙutasın ol māl ile ḥadsüz sipāh
Olasın Īrān ile Tūrān'a şāh
- A 215a 4640 Ger bulasın didüğüm mālı tamām
Şāh-ı Zū'l-ķarneyn olasın ve's-selām

Dīn-i İslām ala senden bŷy-ı reng
Kılıcuñdan hāk ola Rŷs u Fireng
Genci kim anlar koyuban gıtdiler
Özlerine ŷubhesŷz zŷlm itdiler
Çŷn olar yimediler sen yi yidŷr
‘Ākıl iseñ gāfil olma iŷ budur
Zer dŷrŷr bī-rāh olana reh-nŷmā
Sīm olur ‘ālemde hem mŷŷkil-gŷŷā

4645 Ni‘met olur māl eger ŷarf idesin
Miħnet olur ger koyuban gidesin
Yir iseñ dirlikde anı nŷr olur
Koyuban gitseñ ‘azāb-ı gŷr olur
Māl ile ŷarf idicek çoğ iŷ biter
Līk baŷarmayıcak baŷlar yiter
Çŷnkim iŷitdi ħalīfe bu sŷzi
Tutıŷup ħırŷ odına yandı ŷzi
Ol menār altında ŷandı var genc
Bilmedi kim vardur anda derd ŷ renc

4650 Niceleri ħırŷ mağbŷn eyledi
Yŷreğın derd ile pŷr-ħŷn eyledi

A 215b Hırŷdur merdŷmleri gŷm-rāh iden
‘İzz ŷ cāh ehli yirini çāh iden
Kāŷd idŷp genc-i nihānı bulmağa
Kıldı buyruk ol menārı yıķmağa
Çŷn menāruñ rub‘ı yıķıldı tamām
Ol tılısm oldu ħarāb uŷandı cām
Ol la‘īn bir gice kaçdı nā-gehān
Oldı cinnī bigi gözlerden nihān

4655 Oldı perrān tırveŷ yadan revān
Görmedi bir kimsene andan niŷān

4645b ger koyuban : koyubanı A.

4655a yadan : bāddan A.

- İşbu mekr ile yıkıldı ol tılısm
Gıtdi resmi kaldı andan bir isim
Her 'imāret 'ākıbet vīrān olur
Anı bünyād eyleyen hayrān kalur
Ol harāb oldu ele girmedi genc
'Ākıl olmayana ider derd ü renc
Renc olur bī-rāy olanuñ hāşılı
Rāydur hall eyleyen her müşkili
- 4660 Her kişi kim ol fikirsüz iş ide
Şaçını saşalını yolup gide
Şehr kim yaptı anı ol tācdār
Bu vücūduñ şehridür kııl i'tibār
- A 216a Cām kim dirler aña gītī-nümāy
Mevzi'-i imān durur iy nīk-rāy
Ol halīfe belki nefsūndür yaķın
Kim bu şehre hüküm iden oldur hemīn
'Akıldur şüret ki anda hayr u şer
Zāhir olur aña itdükde nazar
- E 111a 4665 'Aklıñı cem' it kim āfet gelmeye
Nefsüñe 'azl-i hilāfet irmeye
Hem vücūduñ kal'ası ma'mūr ola
Göñlüñüñ cāmı halelden dūr ola
Zīnet-i dünyādur ol fettān Fireng
Pür-ħabāşet içi taşu hūb-reng
Peşşeyile 'akreb ü hem mār u mūr
Cümlesi evşāf-ı şeytāndur gurūr
Çok ziyānı var u nef'i az durur
Ādemīyi karşı yoldan azdurur
- 4670 Aña aldanma ki nā-dānlık durur
Şoñ ucu anuñ peşimānlık durur

Fî-Zemmi'd-dünyâ ve 'Ademi Bekâ'ihâ*

- Dünyeyile nefsüñe virme gurūr
Uyup ol mekkâra Hâk'dan olma dūr
- A 216b Fânidür çün 'âlem-i kevn ü fesâd
İtmegil Rıdvân aña sen i'timâd
Kim seven dünyâyı rāhat bulmadı
Hâtırı bir dem ferâgat bulmadı
'Âkıl olan itmeye hiç i'timâd
Aña k'ola hâk ü nâr u âb u bād
- 4675 İşbulardandur ma'âdin hem nebât
Daği eşyâ kim var anlarda hayât
Ol kim eczâsı anuñ ezdâd olur
Bes muqarrerdür ki bî-bünyâd olur
Tab'-ı âteş germ ü huşk oldı 'ayân
Germ ü ter tab'-ı hevâdur bî-gümân
Serd ü terdür bil muqarrer tab'-ı âb
Serd ü huşk oldı tabî'atde türâb
İşbu dördidür çün aşl-ı kâyinât
Âsmân âbâ vü bunlar ümmehât
- 4680 Çünkü çâr ezdâd ola terkîb-i zât
Ol bedenden olmaya hergiz sebât
Bir arada cem' oluban bu çehâr
İ'tidâl olduğda bulurlar qarâr
Çünkü gide ara yirden i'tidâl
Biribirinden bulurlar infîşâl
- A 217a Bâtil olup tağılur terkîb-i ten
Muhkem oldı şanma bu tertîbi sen

* Dünyanın Yerilmesi ve Geçiciliği Hakkında.

4672a Fânidür : Fân'durur A.

4672b Rıdvân : iy dil E.

4680a çâr : çehâr A.

4683a tağılur : dağılur E.

- Niceye dek bula ezdād i'tidāl
K'āhîr ile bulmayalar infişāl
- 4685 Ğirra olma rengine kim bu cihān
Pîre-zendür görünür gerçi cüvān
Çoqlaruñ 'ağdine oldı bu 'acüz
Şanmağıl zen anı duğterdür henüz
Merd olanlar aña rağbet kılmadı
Ol ki 'innîn idi lezzet almadı
Nā-sezādur dünyeyiçün hırş u āz
Dünyenüñ çoğı nedür 'ömr olsa az
Milk ü mālı çün koyuban gideler
Bes anuñ'çün bu vebāli n'ideler
- 4690 Dünyeyiçün eyleme tül-i emel
'Uğbiyiçün eyle şıdğ ile 'amel
Mālik'inden olma milkün bî-ğaber
Tā mezākuñ tola şehd ile şeker
Milke sa'y it kim tezelzül gelmeye
Devlet iste kim tebeddül bulmaya
Ol degüldür milk anı kim nā-gehān
Düşmene koyup gidesin rāygān
- A 217b **Hâtime-i Dāstān be-Du'ā***
İy Kerīm ü Lā-yezāl ü Kirdgār
Kādir ü Ferd ü Şamed Perverdgār
- 4695 Luğf idüp Rıdvān'a iy Hāyy u Mu'în
İtme dünyā hırş'ıla qalbin hazān
Hâtırından 'ışkuñı dūr itmegil
Gönlünü dünyāya mağrūr itmegil
Oldı ğayrılar murādı milk ü māl
Bendenüñ mağşüdü ancağ Zü'l-celāl

4688b olsa : ola A.

* Dua İle Destanı Bitirme.

4695a Luğf idüp Rıdvān'a iy Hāyy u : Bu Hāyātî'ye meded kıl yā E.

Şıdķ ile her kim ki Hakk'a yol bula
Raħmetinden Şanma kim maħrũm ola

Dāstān-ı İskender bā-Ķaydāfe-i Melike-i Mağrib ve Hile-i U be-Ķaydāfe*

Bir mübārek gice kim meh-tāb idi
Pũr-Őurāhĩ'le Őarāb-ı nāb idi

4700 Dil-ber olmışı bizũmle hem-ķadeħ
ŐolmıŐı idi bezmũmũz cũmle geraħ

Dĩde baėlanmıŐıdı zũlf ũ hāline
Gũnli aldanmıŐıdı ęeŐm-i āline

Cānuma ķılmıŐıdı zaħm-ı tĩri ķār
Gũnlũmi ķılmıŐıdı zũlfi bĩ-ķarār

A 218a Geh yũzinden gũzlerũm alurdı nũr
Geh meŐāmun bũy-ı zũlfinden buħũr

Olmışı idi gicenũn ķadri berāt
'İŐũmũz hem Zũhre'[y]i ķılmıŐıdı māt

4705 Bir Őarafdan virũr iken māh tāb
Bir yanumdan oldu Őāli' āftāb

Őayyibũ'l-vaķt eyleyũp anı ķadeħ
Baňa nũŐ itmiŐıdı ęok cām-ı feraħ

Ben aňa ķılurdum ol aya naźar
Baňa bu meh Őordı ol mehden ħaber

Su'al Cevāb

Didi n'iĶũndũr bu ay iy ber-kemāl
Gāh gāhĩ eksilũp olur hilāl

Gāh olur kim bedr olup tābān olur
Şanasın ħurŐĩd-i nũr-efŐān olur

4710 Gāh olur zerrĩn-siper gāhĩ kemān
Gāh u gāh olur 'ayān gāhĩ nihān

E 111b Bu nedendũr baňa sırrın sũyleėil
Her birinũn aşlını Őerħ eylegil

* İskender'in Mağrib Melikesi Kaydāfe'yle Destanı ve Kaydāfe'ye Yaptığı Hile.

- Didüm iy zülfi benefşe haddi gül
‘Ārızīdūr nūr-ı meh zātī degül
- A 218b Didiler eflākı idenler kıyās
Ay ider nūrı güneşden iktibās
Nūrını bildüñ çün āherden gelür
Ol sebebdendür kim artar eksilür
- 4715 Ol kadar kim ay gün[eş]den dūr olur
Ol zamānda cirm-i meh pür-nūr olur
Ol kadar kim māh ola mihre qarīb
Nāqış olur nūrı ol dem key ‘acīb
Zāhirā ayuñ görünür gerçi nūr
Āftābuñdur velī ma‘nīde nūr
Nitekim bu ay güneşden nūr alur
Nūrı zāhir kendüsi maḥfī kalur
Bu cihānuñ daḥi varlığı ‘ayān
Ḥaḳ’dan olmışdur ḳamudan Ḥaḳ nihān
- 4720 Cümle eşyā andan almışdur vücūd
Fazlı ḳılmışdur cihāna feyz-i cūd
Bil muḳarrer evvel oldur āḥir ol
İtme şübhe bāḥın oldur zāhir ol
Ger mü’eşşir gözden oldı'sa nihān
Āşkārā gör eşerlerden ‘ayān
Diyeyin buña münāsib bir ḥaber
Güş iderseñ tıyasın andan eşer
- A 219a Māh mihre niçe kim yakın gelür
Gör ki günden güne az az eksilür
- 4725 Āftāb ile çün ider ictimā‘
Varlığından kendünün eyler vedā‘

4714a gelür : alur E.

4722b Āşkārā gör : Āşkār olur E.

4723b tıyasın : tıtasın A.

- Ol zamān maḥv eyler anda kendözin
Kim ne gice bulmur ne gündüzin
Zāhir oldı bes kim ol Ḥaḳḳ'a ire
Varlığınıñ lā-cerem terkin ura
İtmese pervāne terk-i bāl ü per
Ṭuymaz idi şem' nūrından eşer
Kendüyi çünkim arada yok bilür
Şem'e irüp lā-cerem pür-nür olur
- 4730 Ten ki vīrān ola cān ma'mūr olur
Cismini şem' oda yaksa nūr olur
Tā ki senden gitmeye işbu şifāt
Saña yüz göstermeye envār-ı zāt
Tā ki 'āşık varlığını virmeye
Bir nefes ma'sūḳına irişmeye
Saña yitmez mi bu ḥüccet iyi ulu
*Len tenālül-birre ḥattā tünfīkū**
Ḥaḳ dir iseñ mā u menligi gider
Ḥaḳ diyenler mā u menligi n'ider
- A 219b 4735 Çünkim işbu sözleri ol diñledi
Sırr-ı tevḥīdi tamāmet añladı
Didi kim bu sözde taḥḳīḳ eyledüñ
Ser-ḥoş iken 'āḳilāne söyledüñ
Mest iken virdüñ su'āle ḥoş cevāb
Söz budur *v'Allāhü a'lem biş-şavāb*
- Su'āl ez-'Uṭārid***
Ḥatm idince bu sözi biz nā-gehān
Oldı bir ferzāne Maşrıḳ'dan 'ayān
Söyler idi bī-zebān ol pāk-zāt
Yazar idi bī-ḳalem hem bī-devāt

* 4733b "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz." (Âl-i İmrân, 3/92) ayetinden iktibas.

* Merkür'e Dair Soru.

4740 Görüp ol ferzâne[y]i sordı nigār
Didi kim kimdür bu şekl-i 'işve-kār

Cevāb-ı Su'āl

Didüm eflāküñ debīri işbudur
Seb'a-i seyyāre biri işbudur

Bu söz eşnāsındayiken nā-gehān
Ol aradan oldu bir hātūn 'ayān

Bir elinde tutmuş idi 'ūd u çeng
Bir elinde cām-ı mey pür-lāle-reng

A 220a

Su'āl ez-Zühre

Çünki dil-ber kıldı hātūna nazar
Didi kimdür vir baña bundan haber

Cevāb-ı Su'āl

4745 Aña didüm Zühre-i cānān budur
Yidi yılduz içre ol fettān budur

Su'āl ez-Mirriḥ

Şoñra geldi bir şaru hūn-ḥ'ār merd
Kim işi zulm idi hışm ile neberd

Gürzinüñ darbı iderdi kūhı kāh
Döymez idi tığine seng-i siyāh

Görüp anı didi bu merd-i 'acīb
Ne kişidür görünür gāyet mehīb

Cevāb-ı Su'āl

Didüm ol kan dökücü hūnī budur
Seb'anuñ cellādı hem dūnı budur

4750 Geld'anuñ ardınca bir dānā-yı kār
K'olmuş aña cümle pinhān āşkār

4741a Didüm : Didi A.

4746a merd : - E.

4750-4767. beyitler arası A'da 4897. beyitten sonra (226b-227a varaklar arası) yazılmıştır.

‘Adl ile hüküm eyler idi ol müdām
Bî-fikir bilürdi her işi tamām

Su’âl ez-Müşterî

Çünkü ol dānāyı gördi sîm-ber
Didi bu kimdür baña virgil haber

Su’âl Cevāb

Didüm aña bil ki budur Müşterî
Sa’d-ı ekberdür kamunun ekberi

(Başlık)

E 112a Geld'anuñ ardınca bir Hindü-yı pîr
Hendese fenninde kāmîl bî-naẓîr

4755 Hep hisâbında anuñ kevn ü fesād
Lîk tab’ında konılmış çok ‘inād

Su’âl-i ez-Zühal

Çün anı ol dil-rübā gördi ‘ayān
Didi kimdür bu baña eyle beyān

Cevāb-ı Su’âl

Didüm aña bu Zühal’dür bil yaķîn
Kim maķāmıdır bu çarḥ-ı heftümîn

Didi ‘aql issi cihānda ölmesün
Bu cihān hergiz bularsuz olmasun

Didüm aña ehl-i ‘ilm olmaz yaķîn
Āḥiret ehlidür anlar müttakîn

4760 ‘İlme cehd it ‘ilmdür aṣl-ı ḥayāt
Ḥall olur ‘ilm ile cümle müşkilāt
Cehl zulmetdür ‘ilmdür çünki nūr
Ḥoş durur zulmetden olsa kişi dür

4753a Didüm : Didi E.

4753b ekberi : serveri A.

4757a Didüm : Didi E.

- Cāhil a'mādur olur 'ālim başīr
Bī-ḥaberdür ol ḳamudan bu ḥabīr
Cāhil olan mürde 'ilm ehli diri
'Ālimūñ olmaya nā-dān hem-seri
Dönüp ol dil-ber baña didi yaḳīn
Ben seni bildüm ki dānāsın gūzīn
- 4765 Sen bugün 'ilm ü fażāyil kānısın
Cümle 'irfān ehlinūñ sulṭānısın
Söz ki bir nev' ola virür ol melāl
İt bu sözden ğayr söze intiḳāl
Didüm aña kim sözüñ envā'ı çok
Kimsene vaşf idemez pāyānı yoḳ
Ol ki maḳşūduñdur anı diyeyin
Ḳudretüm yitdükce taḳrīr ideyin
- A 220b Didi ol kim düşmenine bula dest
Yuğırup toprağıma eyleme pest
- 4770 'Āḳıbet ol kişinūñ ḥāli n'ola
Āḥir aña düşmeninden ne gele
Sendedür çünkim tevārīḥ-i cihān
Gel beyān eyle bize bir dāstān
Tā kim ol sözler bize ḥoş-pend ola
Gūşumuzda dūr bigi aşlu ḳala
Didüm aña düşmene āl iricek
'Āḳil olan ḳurtılır öldüricek
Yoğsa mārı tutup öldürmeyesin
Ejdehā olunca anı ḳoyasın
- 4775 'Āḳıbet ol saña bildūñ mi n'ider
Baş u cānuñ milk ü māluñ hep yudar
Düşmene hergiz mürüvvet eyleme
'Aḳrebi ḳoynuñda şaḳın bisleme

4769b toprağıma eyleme : toprağa eylemeye A.

4775b yudar : yuṭar E.

- ‘Akrebe koynuñda tīmār eyleseñ
Nice yıl ceybünde mārı bisleseñ
Āhır anlardan görürsin çok zarar
Düşmenüñ de böyledür eyle hāzer
Düşmenüñe çünki fırsat bulasın
Aña ol demde mürüvvet kılasın
- A 221a 4780 Şanma kim milkünde şābit tūrasın
Anı kim Qaydāfe gördi göresin
- Maṭla’-ı Dāstān-ı Qaydāfe***
- Mağrib içre var idi bir şehryār
Leşkeri çok milki bī-hadd ü şümār
‘Avret idi līk Qaydāfe be-nām
Emrine rāmdı anuñ Mağrib tamām
‘Āqıl ü dānāyıldı hem kār-dān
Qalmış idi fikrine hayrān cihān
‘Aql ider her müşkili ‘ālemde hāl
‘Āqıl olmayanda olur çok hālel
- 4785 ‘Āqıl olanlar olur çün zū-fünūn
‘Aklı olmayan kişi mağbūn u dūn
Bildi Qaydāfe ki İskender yaqīn
‘Ālemüñ sulṭānların kıldı hāzīn
Yiryüzin şemşīr ile tūtup tamām
Mışr şehrin kendüye kılmış maḳām
Çok ta’accüb kıldı tadbīr eyledi
‘Āqıbet naqqāş-ı üstād istedi
Buldı bir naqqāş kim naqqāş-ı Çīn
Aña nisbet olmaz idi hūşe-çīn
- A 221b 4790 Her kişi naqşınd’anuñ hayrān idi
Māni-i Çīn deng ü ser-gerdān idi

* Kaydāfe Destanına Giriş.

4782a idi : ile E.

4784b çok : çün A.

Aña emr itdi ki ol Mısr'a vara
Niçedür İskender'ün şeklin göre
Eyleyüp taşvır şekl ü şüretin
Yazıban reng ile vaz' u heybetin
Mağrib'e anı Mısr'dan getüre
Tā kim ol taşviri Kaydāfe göre

Āgeh-şoden-i Kaydāfe ve Firistāden-i Nakkaş be-Mısr*

Mısr'a varup gördi çün nakkaş-ı Çin
Sevdi şahı kıldı yüz biñ āferin

4795 Didi bu şeh devlete lāyık revā
Çamu şehir buña kul olsa sezā
Bes hemān ol dem ele alup kalem
Nakşını resm eyleyüp kıldı raqam
Çün tamām ol nakş işini işledi
Girü dönüp Mağrib'e 'azm eyledi
Şüreti getürdi sözün söyledi
Hālını Kaydāfe'ye 'arz eyledi
Şürete Kaydāfe çün kıldı nazār
Çorqu düşdi cānına kıldı eşer

A 222a 4800 Didi bunuñdur bu dünyā ser-be-ser
Hükmine rām olırdur baħr u ber

E 112b Ger neheng ü şir ger bebr ü peleng
Mür olalar itseler bunuñla ceng

Ākaşid Firistāden-i İskender be-Nezd-i Kaydāfe**

Diñle imdi şüret aħvāli n'olur
'Ākıbet Kaydāfe andan ne bulur
Şeh Mısr'da otururken şād-kām
Añdılar Kaydāfe'[y]i anda tamām

* Kaydāfe'nin Uyanık Olması ve Mısr'a Nakkaş Göndermesi.

4798a Şüreti : Şüretin A.

4799b çorqu : çorhu E.

** Kaydāfe'nin Katına İskender'in Elçi Göndermesi.

- Ögdiler anuñ kemāl ü rif'atin
Devletin yād itdiler hem şevketin
- 4805 Çünki şāh ol hāleti gūş eyledi
Hātırı meyl eyleyüp cūş eyledi
Lā-cerem 'azm itdi kim tedbīr ide
Kendüye ol milki de teşhīr ide
Bes aña bir ilçi şalup ol zamān
İlçiye işmarladı şāh-ı cihān
Kim yitincek ğarba iy merdī sefer
Viresin Qaydāfe'ye bizden hāber
Kim bize virmek gerek bāc u hārāc
Kendüye qalmaq dilerse taht u tāc
- A 222b 4810 Şāh-ı İskender benem kim şarq u ğarb
İdemez bir şeh benümle qarab u hārb
Tīgümüñ seyliyle tūfān oldı Hind
Nīzemüñ zaħımıyla hem qan taldı Sind
Baña Hāq'dan virilüpdür taht u tāc
Hep selāṭīnler virür baña hārāc
Yıqmışamdur şāh-ı Dārā[b] dārını
Bozmışamdur Fūr-ı Hind'üñ ferini
Ger peleng ü şīr-i ner ger ejdehā
Qılıcumdan bulmamışlardur rehā
- 4815 Leşkerin dīvüñ helāk iden benem
Kışver-i Ye'cūc'ı hāk iden benem
Kūh-ı Elburz'ı yıqar gürzüm tamām
Ġarq-ı hūndur qılıcumda hāşş u 'ām
Hışmumuñ odıyla qulzüm huşk olur
Qahrumuñ seyliyle iller yıqılır
Her kim ister devleti bula devām
Eylesün cān ile baña iḫtirām

- İrdi çün Kaydāfe'ye işbu hitāb
Böyle virdi aña Kaydāfe cevāb
- 4820 K'iy şehen-şāh-ı muzaffer şehryār
K'emrūne rām oldı her şehr ü diyār
- A 223a 'Ālemūñ hānı cihānuñ cānısın
Ser-be-ser yiryüzinūñ sulṭānısın
- Oldı 'adlūñle müzeyyen bu cihān
Virdi tevḳī'ūñ aña ḥaṭṭ-ı amān
- Seyr idüp kevkeb dönelden āsmān
Gelmedi ṭapuñ bigi şāhib-ḳırān
- Şāhısın devrūñ felek bendeñ senūñ
Pādşāhlar hep ser-efgendeñ senūñ
- 4825 'İlm ile olduñ cihānda feylesūf
Bulmaduñ mı ḥāline dehrūñ vuḳūf
- Bilmedūñ mi k'anda yok durur temīz
Ādemi geh ḥōr ider gāhī 'azīz
- Ādemūñ ḳadrin gehī a'lā ḳılur
Gāh olur taḥḳīr idüp ednā ḳılur
- Cāme[y]ji zer-beft ider gāhī libās
Geydürür gāhī nemed köhne-pelās
- Bu cihān dār-ı miḥendür pür-belā
Ġırra olmaḳ dünyeye 'ayn-ı ḥaṭā
- 4830 Eyleyüp tezvīr ü ḥīle mekr ü rīv
Şad Süleymān'ūñ nigīnin aldı dīv
- Olısdur āḥirūñ āḥir çü genc
Genc için ḥācet degüldür bunca renc
- A 223b Düşmenūñ mevtine olma şād-dil
Saña daḥi geliserdür anı bil
- Fursatı öldürdüñ iy şāhib-cemāl
Öldüren Fūr'ı eceldür bī-mecāl

- Bu ecel derdine bir kimse meded
Bulmadı hem bulmayısar tã ebed
- 4835 Zâyil olur çünkü 'ömr ü saltanat
Bâki kalmaz kimseye bu memleket
Cânını Fûr'uñ Hâk almışdur yaqîn
Arada olduñ bahâne sen hemîn
Ger Süleymân olsa kişi belki bîş
İdemez fermân-ı Hâk'dan taşra iş
Ne revâdur saña iy şâhib-nazar
Feylesüf iken olasın bî-haber
Şehlere lâyıq degüldür çünkü lâf
Şâh olandan gelmeye hergiz güzâf
- 4840 Fûr senden bulmamışdı tãc u taht
Andan alındı saña virildi baht
Girü senden de alur ğayra virür
Bu cihân çok dürlü evzâ'a girür
Kılıca tayanma k'oldur saht-rüy
Bî-vefâdur serd-şekl ü tünd-ğüy
- A 224a İsteme sen iki yüzlüden vefâ
İki sözlü kişide olmaz şafâ
Şâh-ı Mısrî itse şemşîrin revân
Tîğ-i Hindî ider anuñla kırân
- 4845 Ger gelürse şeh geyüp pülâd-ı Çîn
Tolıdur peykân ile Mağrib-zemîn
Şîr-dıldür gerçi ol ğüy-ı peleng
Bizde dağı var durur nãmüs u neng
Ol kişi kim anda nãmüs olmaya
Mürdeden kemdür egerçi ölmeye
Serv bigi ser-firâz olmaz kem er
Bağlanursa ney bigi yüz biñ kemer

- Ol kişidür bulan erlik çağını
Kim çıkardı Moton'a sancağını
- 4850 Fūr'dan alduñsa māl u taht u tāt
Saña n'içün vire Qaydāfe hārāc
- E 113a Fūr-ı Hindī şanma yā Dārā[b] beni
K'iltetin āl eyleyüp dāra beni
- Başına uralıdan Qaydāfe tāt
Virmemişdür kimseye bāc u hārāc
- Keykubād u Behmen ü İsfendiyār
Rüstem-i Destān u hem Sām-ı Suvār
- Şāh-ı Keykāvūs u Efrīdūn u Cem
Erdeşīr ü Erdevān-ı muhterem
- 4855 Mağrib'e kimse bulardan gelmedi
Mağrib'ün kimse hārācın almadı
- Maşlahat budur daħi işbu kelām
Gelmeye şāhuñ diline ve's-selām
- İtmesün cāruz bize bu dārı dar
Qonşiyuz olmayalum bīzār u zār
- A 224b Kim 'adāvet qonşıya āyīn degül
Cārına İzā iden mü'min degül
- Çünkü Zül-ıkarneyn'e irdi bu cevāb
Düşdi andan hātırına ıztırāb
- 4860 Tāqati gitdi qararı qalmadı
Gözlerine daħi uyhu gelmedi
- Sözleri Qaydāfe'nün kıldı eşer
Acı olur toğru söz olsa şeker
- Ġayret odı yaqdı şāhuñ cānını
Şöyle kim tende qurıtdı qanını

4849. beyit E'de yoktur.

4853-4856. beyitler arası A'da yoktur.

4857a dārı dār : dār-ı dār E.

Ġayret ehlidür cihānda mu'teber
Bī-ḥamiyyet kişiden gelmez hüner

Nār-ı sūzāndan beterdür çünki 'ār
Çalınadı şehde daḥi şabr u qarār

Reften-i İskender be-Vilāyet-i Mağrib*

4865 Bes hemān dirdi çerisin pādşāh
İtmege Kaydāfe'nün milkin tebāh

Geydi leşker hep libās-ı āhenīn
Cevşen-i pūlād ile taldı zemīn

Göklere irişmiş idi bang-ı kūs
Toza boyanmışdı çarḥ-ı ābnūs

A 225a Mağrib'e toḡru yürüdi pādşāh
Gitmiş idi şāh ile bī-ḥad sipāh

Resīden-i İskender be-Çal'a-i Şāh-ı Varka**

Var idi şāhuñ yolında bir ḥişār
Yapısı muḥkem esāsı üstüvār

4870 Çün Şüreyyā kullesi fevça'l-'alā
Ḥandekinün ka'rı tā taḥte's-şerā

Bir emīri var idi key nāmdār
İsmi Varka anuñ idi ol diyār

Ol melik Kaydāfe'yile ḥoş idi
Çızını hem oḡlına virmiş idi

Ad ile aydurlar idi Çanderūs
Oḡlına Kaydāfe şāhuñ eyle gūş

Çünki ol şehre irişdi şehryār
Üstine konup anı itdi ḥişār

4863b kişiden : kişidür A.

4864a Nār-ı sūzāndan beterdür : Nārsuz otdan biterdür A.

* İskender'in Mağrib Vilayetine Gitmesi.

4865b tebāh : ḥarāb A.

** İskender'in Varka Şāh'ın Kalesine Gitmesi.

- 4875 Mancınıklar kıruban top urdılar
Bür u bārūsın hişāruñ yıkdılar
Yüriyiş idüp hişārı aldılar
Halkını cümle esir eylediler
İttifak ol dem ki alındı hişār
Andaydı Kanderüş-ı nāmdār
- A 225b Tutulup ol kal'ada halk-ı keşir
'Avreti hem Kanderüş oldu esir
Bunlaruñ tutulduğun şah aıladı
Fikir idüp bu resme tedbir eyledi
- 4880 Kim Aristü taht'otura şahvār
Urına başına tāk-ı zer-nigār
Giriftār-şoden-i Kanderüş-ı Püser-i Kaydāfe be-Dest-i İskender*
Kanderüş'ı öñine getireler
Emr idüp cellāda boynın uralar
Şeh sipāhī gibi karşıda tura
Taht-ı şah öñinde vara yalvara
Çok tazarru' birle şahā söyleye
Dest-büs idüp şefā'at eyleye
Ol şefi' olup anı āzād ide
Cānını ölüm gamından şād ide
- 4885 Cānına mālına itmeye ziyān
Eyleye Kaydāfe'ye anı revān
Kendüyi daħi koşup ilçi kıla
Göndere Kaydāfe'ye oğlıyla
Bunu kaşd itdi ki ol milke vara
Gidecek yollarını anuñ göre
- A 226a Didügin şahuñ kamu tutdı vezir
Çünkü ol me'mürdur bu hod emir

* Kaydāfe'nin Oğlu Kanderüş'un İskender'e Esir Düşmesi.

4882a gibi : bigi E.

- Bes buyurdu şāh vezīre k'otura
Şeh gelince leşkerüñ kaydın göre
- 4890 Leşkerine daħi tenbīh eyledi
Çok naşīhat kıldı muħkem söyledi
Biz gelince size mīr ola vezīr
Olasız her yirde aña dest-gīr
Anuñ ile cümle birlik idesiz
Olmaya kim bunu koyup gidesiz
Birlik eyleñ ikilik āyīn degül
İkilik eyleyen ehl-i dīn degül
Ben gelince eyleñüz birlik tamām
İkilik itmeñ ki kār olmaya hām
- 4895 İkilik olduğda dirlik olmaya
Birlik eyleñ kim rekāket gelmeye
Çünkü bu tedbīri kıldı pādşāh
Kānderūş'ı alup itdi 'azm-i rāh
Nā-gehān Kaydāfe'ye irdi haber
K'ol hişāri eyledi şāh mu'teber
- E 113b İşidüp Kaydāfe olmuşdı melül
Leşkeri gönline bulmuş idi yol
- A 227b Hātırı bu gamdan olmuşdı hārāb
Düşmiş idi cānına çoğ ıztırāb
- 4900 Tuymamışdı oğlunuñ aħvālını
Bilmemişdi niç'olupdur hālını
Tutmamışdı yola her dem çeşm-i gūş
Ağlayup dirdi niç'oldı Kānderūş
Oğlıdur çün kişiye nūr-ı başar
'Aql u serdūr belki cān ile ciger

4893a eyleñ : idüñ A.

4893b eyleyen : eyle diyen A.

4897. beyitten sonra A'da, daha önce yazılması gereken 4750-4767. beyitler yazılmıştır (226b-227a varakları arası).

Bu sebeple A'da 226a'dan sonra 227b'ye geçilmiştir.

Rehā-kerden-i İskender Kanderüşrā Resīden-i Haber be-Ḳaydāfe*

Müjdecī Ḳaydāfe'ye didi kim uş
Müjdegān olsun ki geldi Kanderüş
Ten-dürüst ü şağ u hurrem şādmān
Uş ayağūñ tozına irdi revān

- 4905 Gül bigi Ḳaydāfe güldi oldı şād
Karşuladı Kanderüş'ı hem-çü bād
Kanderüş'ı gördi Ḳaydāfe 'ayān
Kıldı şefkatden gözi yaşın revān
Eyleyüp cism ü cigerde kanı cüş
Nāle kıldı ney bigi itdi hurüş
Anasın gördi irāqdan Kanderüş
Kıldı şevkından cigerde kanı cüş

A 228a

İnüp atından piyāde yürüdi
Anasına karşı yüzler sürüdi

- 4910 Baş koyup öpdü elini ananūñ
Hürmeti böyle gerekdür ananūñ
Hürmet iden anaya hürmet bulur
Cennet ana ayağı altınd'olur*
Şordı evvel Kanderüş'ūñ hālını
Şāniyen ol memleket aḥvālını
Ser-güzeştin didi cümle şāh-zād
Diñleyüp Ḳaydāfe oldı gönli şād
Āḥirinde bu sözi dimiş idi
Kim beni İskender öldürmiş idi
4915 Līk bu benümle gelen nev-cüvān
Baña virdi 'ömr-i tāze yiñi cān

* İskender'in Kanderüş'u Serbest Bırakması ve Haberin Kaydāfe'ye Ulaşması.
4908b cigerde : cigerden A.

* 4911b "Cennet annelerin ayakları altındadır." (Kuzâî, 2005: 83) hadisi.

4915b yiñi : yili A.

- Yalvarup şehden dilek itdi beni
Ölmiş iken gine dirgürdi beni
Çünkü Qaydāfe bu sözi diñledi
Zārı kıldı ney bigi çoğ iñledi
Bes didi minnet Hudā'ya k'ol Ğanī
Şağ esen virdi girü baña seni
Dönüp andan şehir içine girdiler
İlçiyi dañi getürdüp gördiler
A 228b 4920 İlçiyeye çün kıldı Qaydāfe nazār
Gördi anda salñanatdan çoğ eşer
Şüreti maħbüb u pür-ħüsñ ü cemāl
Sīreti mergüb u pür-fazl u kemāl
Āyet-i devlet yüzinde yazılı
Rāyet-i nuşret öñinde dikilü
Didi bu şüretlü ilçiyi olmaya
Kimseden bu resme ilçiyi gelmeye
Bes didi bir kula k'ol Çīnī ħarīr
Kim anı taşvīr ü naqş itmişdi pīr
4925 Qandayısa bulup anı tīz getür
Kim yaqīnüm oldı k'ol şüret budur
Varuban getürdiler ol dem hemān
Virdiler Qaydāfe'ye gördi 'ayān
Bir aña bir ilçiyeye kıldı nazār
Gördi ol şüretde ilçiyeden eşer
Didi budur şüretüñ issi yaqīn
Ara yirde fark olan cāndur hemīn
Bildiyi anı kim Sikender'dür hemān
Qalmadı qalbinde şekk ile gümān
4930 İlçiyeye vaż'ında gelüpdür bu yire
Kim bu yirüñ vaż' u eṭvārın göre

- A 229a Yolını der-bendlerini hep bile
Aña lâyiķ maşlahat neyse kıla
Bir ‘aceb fettāndur işbu hīleger
Kim kılurlar ins ü cin bundan hāzer
Şīr-ħaşletdür velī dimne-fūsūn
Belk'elinde nice biñ dimne zebūn
Kendüde kılmışdur esrārın nihān
Kimseye fāş eyleyüp kılmaz ‘ayān
- 4935 Bes didi Qaydāfe ilçıye hemān
Ne hāber didi bize şāh-ı cihān
Anı di tafşīl ile işidelüm
Aña göre biz daħı iş idelüm
Didi şāh aydur ki ser-tā-ser cihān
Baña olmışdur müsahħhar bu zamān
Cümle taht-ı zer benümdür la'l-tāc
Virse gerek baña Qaydāfe hārāc
Tā k'ide Mağrib-zemīnde ol qarār
Ola yirinde muqarrer pāydār
- 4940 Yoğsa iltem ol diyāra bir sipāh
Qomayam Mağrib'de bir berg-i giyāh
Cümlesin ol kişverüñ yaqam yıqam
Ol yire seyl-i revān olup aqam
- A 229b Çünkü Qaydāfe bu sözi kıldı gūş
Qaқыup qamı bedende kıldı cūş
Didi şāh İskender'e dīv-i gurūr
‘Aqlına mekr eyleyüp virmiş fütür
Bunu kılmaz mı taşavvur hırş-ı māl
‘Āqıbet eyler kişiyi pāy-māl
- 4945 Niçe bir cem’ idiserdür māl u genc
Āħir ol genc olısar hōd aña renc

- E 114a Her kime kim hırş-ı māl ola qarīn
Çara opraq oyurur anı hemīn
Kesdiyise Fūr u Dārā[b] başını
Çahr ile urutdıysa yaşını
Ald'ısa Īrān u Tūrān kişverin
Çırd'ısa Hind ile Sind'ün leşkerin
Bunlaruñla kişi fahr itmek neden
Şāh olan bātıl yola gitmek neden
- 4950 Leşkerine yoğısa anuñ şümār
Biz daħi Baħr-ı Muħiṭ'üz bī-kenār
Söyledi bu sözi Çaydāfe aña
Gönderüp gitdi otağında yaña
Derpeyince vardı ni'met bī-hisāb
Şāhid ü şehd ü şeker şem' ü şarāb
- A 230a Ol gice tā şubħa dek cām itdi nüş
'Üd ile çeng ü rebāb eyledi güş
Şubħ-dem çün yandı ol rüşen-çerāğ
İrişüp řāvūs-ı zībā gitdi zāğ
- 4955 Çalması zülmet cihānda oldı nūr
Cünbişe geldi vuħuş ile uyūr
İlçiyiçün düzdi Çaydāfe tamām
Kendü otağı yanında bir mağām
Bir sarāyı var idi adı İrem
Hāki 'anber ağacı 'üd u bağam
Biñ kenāzek hizmet iün mişl-i hūr
Kim virür manzarları cāna sürür
Daħi üç yüz muṭrib-i bülbul-nevā
Kim şadāsı cānlara virür şafā
- 4960 Bunları tertīb idüp Çaydāfe Hān
Düzdi bir meclis ki reşk ider cinān
Oturup taħtında ol hırşid-fer
İlçiyiçün ondı bir kürsī-i zer

- Geçüben ilçî oturdı mu'teber
İçdi Kaydāfe elinden cām-ı zer
Cām-ı zerden içdi yāķüt-ı şabūh
Geldi kuvvet kalbe hem rūha fütūh
A 230b Çünkü nūş eylediler birkaç kadeh
Gitti dilden guşşalar geldi ferah
4965 İlçiyi Kaydāfe aldı yanına
Viridi sevgend dīnine ĩmānına
Didi kimsin toğrusını söylegil
Ne kişisin aduñı toğru digil
Toğru söyle ismüñi eyle beyān
İtme pinhān anı k'olmuşdur 'ayān
Didi ismüm Kaytafün'dur iy emīr
Çākerem İskender'e ĥōr u ĥākīr
Didi sen ĥāşā ki çāker olasın
Gerçegi bu kim Sikender olasın
4970 Pādşāhsın aduñı bend'eyleme
Sözi girçek söyle yalan söyleme
Kim yalan söz bulmayısar rağbeti
Bulmaya yalancı olan raĥmeti
Toğru söyle kim yalan erlik degül
Hem yalancı dirliği dirlik degül
Pādşāhlıķdan yüzünde var nişān
Balçığıla āftāb olmaz nihān
Didi İskender niçe ilçî ola
Kim koyuban taĥtını bunda gele
A 231a 4975 Didi Kaydāfe sözi çoğ eyleme
İşidilmez sözleri hīç söyleme
Göstereyin ben saña senden nişān
İtmeysin sözüme hergiz gümān
Bes getürdi anı kim naķķāş-ı Çīn
Anda yazmışdı Sikender şüretin

- Eline viridi didi kim kıl nazar
Kim bu şüret issi kimdür vir haber
- Gördi İskender özinden bir mişāl
Bes cidāle kalmadı daḥi mecāl
- 4980 Düşdüğini bildi düşmen dāmına
Lerze düşdi qorquban endāmına
- Ol zamān oldu peşīmān işine
Bī-fikir iş işleyenüñ işi ne
- Kār kim bī-rāy ola mezmūm olur
Hem fikirsüz kişi baḥtı şūm olur
- Şāh kim olmaz işe iqdām ide
Kendüyi 'ālemlere bed-nām ide
- Oldı İskender bu dāma çün esīr
Yoğıdı Rabb'inden özge dest-gīr
- 4985 Līkin anda yoğıdı aña ecel
Gelmedi ol qorḥudan aña ḥalel
- A 231b Bes dönüp Qaydāfe nice remz ile
Söyledi İskender'e biñ 'özr ile
- Bāde nūş it ğam yime iy nāmver
Saña benden gelmeye hergiz zarar
- Hep Sikender-memleket taḥt ile tāc
Ortada lāzım degül bāc u ḥarāc
- Saña benden yoq durur bilgil ziyān
Ġam yime iy pādşāh-ı nev-cüvān
- 4990 Qıymaduñ oğluma tutduñ sen anı
Qıymazam ben daḥi saña bil bunı
- Ben senüñ eylüklerüñ gördüm yaqīn
Ben de eylük iderüm saña hemīn
- Līk sa'y it seni kimse bilmesün
Saña kimse mekr ü ḥīle kılmason

4985a Līkin : Līk A.

4988a memleket : milketi A.

- Şehlere dāyim gerekdür ihtiyāṭ
Her gönülde ārzūdur ol bisāṭ
- Tahtuñı hālī koma sen bir nefes
Bu hevāya eyleme daḥi heves
- 4995 İlçilik nedür k'anı sen idesin
Seyl gibi her yaña aşup gidesin
- E 114b Sözüni her aḥmaḥuñ işidesin
Her le'īmüñ şüretine baḥasın
- A 232a Pādşāh olana olmaya revā
İlçi adın adına ide ḥaṭā
- 'Ahd-kerden-i İskender be-Nezd-i Qaydāfe***
- Didi Qaydāfe gel imdi kııl yemīn
K'itmeyesin bizüm ile kibr ü kīn
- Bizüm ile yağılık itmeyesin
İlüme leşker çeküp gelmeyesin
- 5000 Dōstuma dōst olasın yaḳīn
Düşmenüme daḥi düşmen olasın
- Hem ḥasāret itmeyesin māluma
Olmayasın mu'teriz aḥvālüme
- Ḥīle idüp gelmeyesin üstüme
Mekr ü tezvīr itmeyesin ḳaşduma
- Ger bu īmānı ki didüm idesin
Gönderem tahtuña gine gidesin
- Şāh işidüp bu sözi kııldı neşāṭ
Ġuşşadan ḳurtıldı buldı inbisāṭ
- 5005 Her ne kim Qaydāfe dimişdi yaḳīn
Anuñ üzre kııldı İskender yemīn
- Qııldı Qaydāfe de sevgend-i 'azīm
Anuñ ile ḳalb-i şāh oldı selīm

* İskender'in, Kaydāfe'nin Huzurunda Yemin Etmesi.

- A 232b Söyledi bu sözleri cümle nihān
Kimseye bu sırrı kılmadı ‘ayān
Āşkārā dirdi bu sözi müdām
Kim Sikender şāha bizden kıl selām
Hep anuñdur milk-i ‘ālem şark u ğarb
İdevüz hāşā ki biz anuñla ħarb
- 5010 Milk anuñdur māl anuñdur taht u tāk
Buyurursa virelüm bāk u ħarāk
İlçiyi bu ‘izzet ile gönderür
Tuħfe diyü şāha çok nesne virür
Viridi evvel bir muraşsa‘ tāk-ı zer
Toptolu elmās ile la‘l ü güher
Şāniyen bir taht-ı zerrīn şāhvār
Ser-be-ser yākūt u dürr-i ābdār
Daħi biş yüz tahta dībā-yı şemīn
Nāfesiyle nice yüz biñ müşg-i Çīn
- 5015 Viridi biş yüz tahta daħi ‘ūd-ı ħām
Elli üştür bārı sīm ü zer tamām
Pīş-keş yüz daħi esb-i bād-pāy
Biñ de ester cümlesi zencīr-ħāy
Çamusın viridi velīkin ol nihān
Böyle pend itdi ki iy şāh-ı cihān
- A 233a Gice gündüz dimeyüp yūri yūğür
Leşkerüñe cānuñı irgürü gör
Kim ulu oğlum benüm Taymūs şāh
Cāhil ü ser-keş dürür hem kīne-ħāh
- 5020 Fūr-ı Hind’üñ kızın almışdum aña
Fūr ölelden düşmen olmuşdur saña
Çorķum ol kim senden āğāh ola ol
Varuban kaçd ile yoluñ ala ol

5020a almışdum : almışdur A.

5021a kim : ki E.

- İrişe tā kim saña andan zarar
‘Ömrüñe hem mālūña ola h̄aṭar
- Böyle idincek muḳarrerdür Hudā
Viriserdür aña envā’-ı belā
- Şehlere ḳaşd idene oldı ‘ayān
İriserdür ‘ömr ü mālına ziyān
- 5025 Pādşāh olan çü *zıllu’llāh* ola
Düşmeninüñ müddeti kūtāh ola
- Mālı aldı şehryār oldı revān
Tahtına ta’cīl ile gitdi devān
- Az zamān içinde irdi leşkere
İşid imdi n’idiser ol kişvere
- Ġayret ehliyidi Zül-ḳarneyn şāh
Ḳatı cebbār idi nefsi kīne-h̄’āh
- A 233b İster idi Maşrıḳ u Mağrib ile
Kendünüñ ser-cümle h̄ükminde ola
- 5030 Çünki rām olmadı Ḳaydāfe aña
Kendüye olan işe ḳaldı taña
- Nār-ı Ġayret yaḳdı şāhuñ cānını
Kim ḳurıtdı reglerinde ḳanını
- Şızdı Ġayretten eridi şāh-ı Rūm
Āteş-i sūzāna ḳarşu şanki mūm
- ‘Ahd ü peymān daḫi vardı arada
Şeh yemīn itmişdi muḫkem orada
- K’iline leşker çeküben varmaya
Milkinge bir vech ile ḳaşd itmeye
- 5035 Eyleyüp bu yolda sa’y ile ṭaleb
H̄ile fikr eylerdi dāyim rüz u şeb
- K’alayıdı anuñ ile intiḳām
Bitüreydi ol yirüñ işin tamām

- 'Ākıbet fikri bu oldu kim vara
Baħr-ı Rüm'ün sāhilin cümle göre
- Ol arada ola kim bir yir bula
Akıdup deryāyı ol milke şala
- Gerçi 'ilmi bilür idi pādşāh
Māhir idi hendese 'ilminde şāh
- A 234a 5040 Bu zemīn miqdārını añlar idi
'Ālemi cev cev ħisāb eyler idi
- Bir yire irişdi āħir şehryār
Ol yiri taħmīn idüp kıld'ih̄tiyār
- Bildi anı kim bu yirden bī-gümān
Şu olur Qaydāfe milkine revān
- Bes elini sürdi kimse kıomadı
Getürüp ol yirde kıamu dirnedi
- E 115a Bay ile yoħsul kıamu pīr ü cüvān
İşlediler anda cümle çok zamān
- 5045 İşlediler 'ākıbet oldu tamām
Şimdi İskender Boğazı'dur be-nām
- Hātıme-i Dāstān be-Mevā'iz***
- Ol boğazı cün tamāmet deldiler
Akıdup deryāyı aña şaldılar
- Mağrib alçağ idi ol yirden 'ayān
Lā-cerem şu ol yaña oldu revān
- Alçağa aqmağa şu bulsa mecāl
Girü döndermek anı olur muħāl
- Akıban deryā-yı bī-pāyān-ı āb
Eyledi Qaydāfe'nün milkin ħarāb
- A 234b 5050 Ğarķa vardı ser-be-ser şehri ü diyār
Gör niçe mekr itdi aña şehryār

5045b Boğazı'dur : Boğazı A.

* Ögütlerle Destanı Bitirme.

5048b muħāl : maħāl A.

- Furşatında düşmene viren amān
Olısar aydāfe bigi bī-gümān
- Ger dilerseñ devletüñ bula şebāt
Furşatında düşmene virme necāt
- Gerçi aydāfe mu‘azzam şāh idi
Memleket emrinde key āgāh idi
- Oldı İskender işinde kūr u ker
Çün اذا جاء القضاء عمى البصر*
- 5055 Çün bulasın düşmenüñe dest-res
Anda te’hīr eyleme sen bir nefes
- Bir nefesdür diyüp anı görme h̄ār
Bir nefesde çoğ iş işler rūzgār
- Düşmeni görüp za‘īf inanmağıl
Sen anı bulmaya kuvvet şanmağıl
- Şaķın andan genc ilandur şanma mūr
Büyümedin sen anuñ kaydını gör
- Dehr-i ser-keş turfe-āyīn gösterür
Gāh mihr eyler gehī kīn gösterür
- 5060 Düşmenüñ yalvarduğın işitmegil
Sözine mağrūr olup iş itmegil
- A 235a Saña şekker virse anı zehr bil
Luṭf u ihsān itse anı ahr bil
- Sen ‘adūdan dime kim eyelük gele
Semm-i ātil şanma kim tiryāk ola
- Aña cehd it dōstuñ olsun kerīm
Key şaķın hem-rāhuñ olmasun le’īm
- Kim le’īmüñ fi’li bī-bünyād olur
İşleri dāyım kerīmüñ dād olur
- 5065 Ādem ola diyü cāhil itme cehd
Olmaya h̄ıyleyle h̄anzal h̄ıç şehd

5054a işinde kūr u ker : işine gördiler A.

* 5054b "Kader tecelli edince göz kör olur." (Yılmaz, 2008: I/418).

Rāzuñı sa'y it ki düşmen bilmeye
Ger dilerseñ kim saña yol bulmaya

Sırruñı cehd eyle dime zenlere
Rāzuñı fāş eyleme oğlanlara

Kim bularuñ dīn ü 'aqlı az durur
Bunları az nesne yoldan azdurur

Bī-namāz u fāsık ile olma yār
Kim bularuñ 'ahdi olmaz pāydār

5070 Ol ki Hālīk 'ahdine itmez vefā
Bula mı maḥlūk olan andan şafā

Olmaya ḥācet saña la'l ile dūr
Çünkü Rıdḫvān sözleri gūşuñdadur

Sözleri cümle naşāyiḥdür 'ayān
Eylemişdür bunca ḥikmetler beyān

A 235b Ḥatm idince bu sözi oldı şabāḥ
Buldı dünyā zulmet-i şebden felāḥ
Açılup gökler yüzinden revzene
Oldı rūşen bu cihān çün āyine

5075 Başına urundı şāh nev-rüz-ı tāc
Viridi Şām u şarḫ-ı Rūm aña ḥarāc
Ben daḥi tā şubḥ olunca söyledüm
Yanuban göynüklerüm şerḫ eyledüm
Şem' gibi tutuşup kaldum taña
Ser-güzeştüm buyıdı didüm saña

Dāstān-ı Cüsten-i İskender Milk-i Diğer-i BİRÜN-ı Heft İklīm*

Söylegil iy 'andelīb-i hoş-nevā
Kim demüñde bezm-i cān bulsun şafā

5066. beyit A'da yoktur.

5067a Sırruñı : Rāzuñı A.

5071b Rıdḫvān : Ḥayātī E.

5075a nev-rüz-ı : rüz-ı E.

* İskender'in Yedi İklim Dışındaki Diğer Yerlere Yönelmesi Destanı.

- Bāl açup şevk ile pervāz eylegil
Kendüñi Sîmürğ'e dem-sāz eylegil
- 5080 Cüş idüp her perdede kılğıl hürüş
Olırsın 'âkıbet bir gün hamüş
Var iken söze mecālün söylegil
Hālünî derd ehline şerh eylegil
Bir gün ola kim bu hâlet kalmaya
Bir kelāma sende tākāt kalmaya
- A 236a Söyle kim bākī degüldür rüzgār
Söz kalur senden cihānda yādgār
Her kişi gerçi söz ehli kılınur
Şanma kim her kānda gevher bulunur
- 5085 Şanma kim her şahşı söz ehli olur
Söz kanatludur uçar ehlin bulur
Var iken fırsat sözüñ getir dile
Ola kim girmeye bu fırsat ele
Tarfetü'l-'ayn içre çarh-ı rüzgār
Gösterür biñ naqş-ı ğaybı āşkār
Şanma kim mihr ide saña dehr-i dün
Bî-vefādur bu sipihr-i nîl-gün
Bî-bekādur bu siyeh kāse cihān
Bilmez ol haqq-ı nemek ne şart-ı nān
- 5090 Aña meyl iden gönül şād olmadı
Ğuşşadan bir lahza āzād olmadı
Bes gerekdür saña kim cehd idesin
Divşürüp rahtuñ bu evden gidesin
- E 115b Varasın gülzār-ı Kuds'e şādmān
Bulasın anda na'īm-i cāvidān
Kurtılup hākī kafesden mürğ-i cān
Eyleye pervāzgāhın lā-mekān
- A 236b Ger dilerseñ kim bula kalbün şafā
Kısmetine Hālîk'ün göster rızā

5095 Rabb'üne dāyim tevekkül eylegil
Cevrine dehrūñ taḥammül eylegil
Dünyenüñ mihrini göñlüñden gider
Ḥāṭıruñda olmasun andan keder
Kim çoğalduķca kişide māl u genc
Bī-gümān olur ziyāde derd ü renc
Şükr idüp eyle ḳanā'at varına
Yañılup ḳoma bugünü yarına
Her kim ol genc-i ḳanā'at bulmadı
Geldi bu dünyāya rāḫat olmadı

5100 Rāḫat için cem' iderler māl u genc
Ol hevāyiçun çekerler bunca renc
Anı bilmezler ki rāḫat yoķ durur
Dünyenüñ çoğında miḫnet çoķ durur
Mār-ı dehrūñ zehri degmez mālına
Rencine genci belāsı balına
Çün fenādur varına şād olmağıl
Fāninüñ hem yoğına yirinmegil
Yiryüzün anlar ki cümle tutdılar
Bu cihāndan toymadın hep gitdiler

A 237a

(Başlık)

5105 Bu söz üzre bir ḫikāyet ideyin
Ya'ni rāvīden rivāyet ideyin
Şeh bitürdi çünkü Ḳaydāfe işin
Gördi 'ālem ḫalkı şāhuñ cünbişin
Ḥavfa düşdiler selāṭin-i cihān
Tenlerinde ḳalmadı āşār-ı cān
Gördiler ne resme kıldı mekr ü āl
K'eyledi Ḳaydāfe milkin pāy-māl
Niçe ğarķa virdi anuñ taḫtını
Niçe düşürdi cihāndan raḫtını

- 5110 Gördiler şehde şecā'at ber-kemāl
'İlm ile hilm ü şehāvet hoş-hıṣāl
Hīle içre gördiler hem bī-naẓīr
Oldılar fermānına lā-būd esīr
Ne Hābeş kaldı cihānda ne Yemen
Ne Hıṭā kaldı ne ḥod Çīn ü Ḥoten
Maşrıq u mağribde bir yir qalmadı
Kim anuñ fermānı aña irmedi
Yiryüzine gerçi kim ḥükm eyledi
Qāni' olmayup vezīre söyledi
- A 237b 5115 Didi 'ālīdür be-gāyet himmetüm
İsterem her dem ziyāde rütbetüm
Hep cihānı almayınca gitmezem
Bu kadar milke qanā'at itmezem
Gerçi şemşīr ile çok milk almışam
Ol hevāyı dilde muḥkem kılmışam
Daḥi milk almağa eyledüm heves
Ol sebebden bī-ḥuzūrum her nefes
Hīç bir yir daḥi var mıdur şoruñ
Kim aña ḥükmümüz irmedi görüñ
- 5120 Tā ki varam anı daḥi fetḥ idem
Bu cihānı ser-be-ser tutam gidem
Çün vezīr itdi kelām-ı şāhı gūş
Eyledi qanı şafādan dilde cūş
Didi şāhā kām-yāb ol kām-kār
Şaqlasun milküñ ḥaṭardan Kirdgār
Tā ebed gülzār-ı 'ömrüñ şolmasun
Devletüñ bāğı tağayyür bulmasun
Rub' -ı meskūnı sen alduñ bi't-tamām
Eyledi Hāq cümlesin saña gulām
- 5125 Dünyede bir şehir bir kūy qalmadı
Kim senüñ ol yire ḥükmüñ varmadı

- A 238a Rub' -ı meskūn yidi kişverdūr yaqīn
Kūllisine hūkm idersin sen hemīn
Evvel iqlīm adıdur Şarq ile Çīn
Sāhil-i Sind'ūñ cenūbından yaqın
Qaṭ' idūben Ğarb milkini geçer
Bes Yemen'den Qulzūm'e varup geçer
Bes Habeş'den Nīl ile Mışr'a varur
Oradan Mağrib Deñizi'ne girūr
- 5130 Hem ikinc'iqlīm Maşrıq'dan tutar
Çīn iline uğrayup Hind'e gider
Varur andan Sind ü Baħr-ı Aħdar'a
Başra Baħrı'ndan 'Arab milkin yara
Necd ile Baħreyn-i qulzūmden geçer
Bes varuban Nīl'den Ğarb'a irer
Hem üçünci Şarq'dan Çīn'e gider
Ol aradan Sind milkine irer
Keyd ü Kirmān u vasīṭ-i Sīstān
Başra vü bes Fāris'e varur 'ayān
- 5135 Andan Ahvāz u 'Irākeyn'e gider
Şām u Mışr'ı qaṭ' idüp Ğarb'a irer
Şarq'dan dördünci kişver çün çıkar
Deşte uğrayup Ğorāsān'a gider
- A 238b Andan İşfahān u Hemedān'varur
Ol aradan Şehr-i Rūz'a irişür
Bes Cezīre'yle şimālin Şām'ūñ ol
Qaṭ' idūben rāst bulur Ğarb'a yol
Ol bişinc'iqlīm Maşrıq'dan çıkar
Ye'cūc u Me'cūc milkine gider
- 5140 Bes şimālinden Ğorāsān'ūñ varur
Rāst Ādurbāyicān'a irişür

- E 116a Bes cezîreyle gelüp Rûs'a 'ayân
Oradan Ğarb'a irişür bî-gümân
Şarq'dan altıncı kişver çün geçer
Varuban Ye'cüc milkine gider
Bes cezîre Baħr-ı 'Ummân'a varur
Ol aradan Rûm ħavline girür
Bes her iqlîm ile İştanbul'a yol
Devr idüben Baħr-ı Ğarb'a girür ol
- 5145 Şarq'dan yidinci kişver çün çıkar
Hem girü Ye'cüc milkine irer
Bes Tağarğar'dan geçüp Türk'e varur
Oradan varup Berencân'a varur
Bes Saķālib'den geçüben bî-gümân
İrişür Mağrib Deñizi'ne 'ayân
- A 239a Buyıdı iqlîm ki kıamu bu durur
Biş mu'azzam baħr daħi var durur
Kulzüm ü hem Baħr-ı Beytar bî-gümân
Daħi Baħr-ı Rûm iy şāh-ı cihān
- 5150 Daħi Baħr-ı Hind ü hem Deryā-yı Çîn
Bunlar Oķyānūs'dan çıkar hemîn
Baħr-ı Oķyānūs k'ol durur Muħiṭ
Her tarafından yire olmışdur basîṭ
Baħr-ı Mağrib ol durur andan çıkar
Kıamu deryā hem girü aña aķar
Kıamu şular mādde[y]i andan alur
Hem girü kıamu aña rāci' olur
Var durur biñ üç yüz altmış bil tamām
Hind Baħrı'nda cezîre nîk-nām
- 5155 Rûm Baħrı'nda yüz altmış daħi var
Cümle ma'mür u tolu şehr ü diyār

- Bu amuda hukmn iy ah-ı cihn
Tende cn hukmi gibi oldu revn
- Rub'-ı meskn dinilen budur hemn
Daı var mı milk bilmezem yan
- Bu yidi ilmi un ttdun tamm
Gnln ho eyleyp n it mdm
- A 239b Eldeyiken yi yidr kim rzgr
Kimseye alur degldr pydr
- 5160 Ser-firz olduna d olmaıl
Ser-nign dsen gerek yd eylegil
- Ger arsan ykselp eflke sen
np ir girisersin hake sen
- Bugn elde olmasına olma d
Yarın elden gitmesini eyle yd
- 'Andelbn yiri yazın bg olur
 irise ol makm-ı zg olur
- Gl bahr olsa gler hem aılır
Dyemez bd-ı hazna taılır
- 5165 Ni'metn ok nı' ol ekme ta'ab
Varına kr it daı ılma taeb
- Dnben didi vezre ehryr
Kim 'abedr szlern amu fer
- iinn un himmeti 'l ola
Gzine ol ok didgn az gele
- ok diyben aydun milk-i zemn
amusı bir nota rub'ıdur hemn
- Buyıdı kim rub' aa masmdur
Her birisi bir ha-ı mevmdur
- A 240a 5170 Rub'-ı vrndan kii ne hazz ala
Y ha-ı mevmdan nef'i n'ola

- Dağı yir var mı anı görmek gerek
Ger naşīb oldıysa almağ gerek
- Dağı çokdur Hālīk'uñ milki yağın
Bu senüñ bildüklerüñ degül hemın
- Bes dönüp didi vezīr iy şehryār
Devletüñ pāyende bađtuñ üstüvār
- Bu sa'ādet kim naşīb oldı saña
Olmamışdur kimseye öñdin soña
- 5175 Senden öñdin kimseye virilmedi
Kimsene bu mañşıbı hıç bulmadı
- Vācib oldı şükr-i ni'met kılasın
Mün'im'e cān ile hizmet kılasın
- Ni'metine idesin şükr ü şenā
Ni'metin tā kim mezīd ide Hudā
- Genc içün çekdüñ cihānda bunca renc
Yi yidür çünkim müyesser oldı genc
- Virmegil 'ömr-i 'azīzün sen yile
Rāygān düşmez 'azīz olan ele
- 5180 Kendüñi dünyāyıçun itme zelīl
Şerri çokdur dünyenüñ hayrı kalīl
- A 240b Hışmet ü eyvān u cāh u bārgāh
Çün saña qalmaya degmez berg-i kāh
- Dağı bu fānīyiçün çekme ta'ab
Bī-beqāyı 'āqil itmeye taleb
- Didi şeh çün kişiyeye yüz tuta bağt
Ol kişi qurmak gerek çarğ üzre tağt
- Aza qāni' olmaya himmet bülend
Himmeti 'ālī olandur ercümend
- 5185 Aza dūn-himmet qanā'at eyleye
Kendüye 'aczi şanā'at eyleye

Kişide kim ola himmetden eşer
Gözine bunlar görünür muhtaşar
Her nefes tekrâr iderler şubh u şâm
Hâlîk'ün ŝükrin zebân ile 'avâm
Eylerem ben cân u dilden şükrini
İderem dâyim dilümde zîkrini
Bu dil ile söylenen şükr olmaya
Degme dilden şükr-i Yezdân gelmeye

5190 Anuñ için buyurur Rabb-i Celîl
Kim *şekûr* olur 'ibâd içre *kalîl**

E 116b Ni'metine çünkü bulunmadı 'ad
Lâ-cerem bulunmaya ŝükrine had

A 241a Ehl-i şükr olam dir iseñ sen yakîn
Ni'meti ço Mün'im'i gözle hemîn

İ'râz-kerden-i İskender ez-Naŝâyiḥ-i Vezîr*

şeh vezîrûñ sözin itmedi kabûl
Söyledükce sözini oldu fuzûl

Her naŝîḥat kim didi işitmedi
Sözine uyup anuñ iş itmedi

5195 Aza uyup kişi kim yoldan aza
Lâ-cerem çoğı daḥi ŝayar aza

Bes buyurdı kim düzeler bir gemi
K'olmaya esbâbınuñ hergiz kemi

Düzdiler çünkü gemiyi şehryâr
Buldı bir mellâḥ aña dâñâ-yı kâr

Kim bilürdi hendese farzıyla
Berr ü baḥruñ tûlini 'arzıyla

şeh didi her milleti aradılar
Her birinden iki dâñâ buldılar

* 5190b "Ey Dâvud ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır." (Sebe, 34/13) ayetinden mealen iktibas.

* Vezirin Nasihatlerini İskender'in Kabul Etmemesi.

- 5200 Kim her işüñ hayr u şerrin bileler
Rāy ile her müşkili hāl ideler
Bunları daḥi gemiye koydılar
Hem üçer yıllık zaḥīre virdiler
- A 241b Dünyede envā'-ı ni'metler ki var
Virdi bunlara kamusun şehryār
Yüriyüp deryāda bir yıl gideler
Daḥi il var mı tefahḥuş ideler
Dönüp andan soñra gine geleler
Her ne görürlerse şāha diyeler
- 5205 Çok zamān deryāda gerçi gezdiler
'Āḳıbet Baḥr-ı Muḥīṭ'e irdiler
Bir buçuḳ yıl anda kıldılar sefer
Bulmadılar anda berden bir eşer
Çün girü dönmeclige kaşd itdiler
Bir gemi görindi nā-geh gördiler
Ol daḥi bunları gördi çün 'ayān
Yüridi bunların üstine revān
Birbirine toḡru çün yürüdiler
Yüriyüp birbirine buluşdılar
- 5210 Ne bular bildi olaruñ dillerin
Ne olar bildi bularuñ sözlerin
Var idi şāhuñ gemisinde 'ayān
Yitmiş iki dil bilür üç tercemān
Dillerin anlar daḥi bilmediler
Sözlerinüñ aşlın añlamadılar
- A 242a Ne bular bildi olaruñ hālını
Ne bular bildi olar aḥvālını
Remz ile 'āḳilleri söyleşdiler
Birbirinüñ sözlerin añlaşdılar

5201b yıllık : yıllık E.

5208a Ol daḥi : Oldı E.

- 5215 Bes buni fikr eylediler kim vara
Bunlaruñ bir âdemîsi anlara
Anlaruñ da bir kişisi bunlara
Gelüben bunlar gemisine gire
Bunda ol bunlar dilini ögrene
Anda bu anlar dilini ögrene
Her biri öğrendügin çün söyleye
Birbiri hâlin bular da añlaya
Birbirine bu iki ola bedel
Oldı bu tedbîr ile bu 'ukde hal
- 5220 İşleri âsân ider fikr-i dürüst
İş katı düşvâr olur rây olsa süst
Fikr ile her müşkil işler hall olur
İş ki bî-tedbîr ola muhtel qalur
Döndürtüp şahuñ gemisi bādbān
Geldügi yire gine oldı revān
Ol gemi de geldügi yire hemān
Gidüben ta'cîl ile oldı devān
- A 242b Çok zamān deryā içinde gitdiler
Şağ esen āhir kenāre çıqdılar
- 5225 Gerçi yolda çok şedāyid gördiler
'Āķıbet dergāh-ı şāha irdiler
Her ne kim gördiler ise hayr u şer
Virdiler mecmū' ısıñ şāha haber
Didiler ol keştiyi gördiklerin
Bulışup bir âdemin aldukların
Şeh didi ol kişiyi getürdiler
Ol gemi hâlinden aña şordılar
Bunlaruñla kişi çok tırmuş idi
Bunlaruñ dillerin öğrenmiş idi

5220a İşleri : Anları A.

5227a keştiyi : kişiyi E.

- 5230 Şehryār ol kimseye sorup haber
Didi şāha ol kişi iy tācver
Şāhumuz adına İskender dinür
İsm-i Zül-karneyn ile hem ayanur
Atasıdur Feylekūs-ı nāmdār
Yidi iqlīme olupdur şehryār
Saña beñzer şüreti şekli yaķın
Nişfısın bir elmanuñ nişf'ol hemİN
Gerçi heft iqlīmi teşhīr eyledi
Ķāni' olmayup daħi milk istedi
- A 243a 5235 Bir gemi düzdürdi āħir şehryār
Ol gemiye koydı nice merd-i kār
Viridi üç yıllıķ zaħīre bunlara
Ba'dehū emr itdi kim bunlar vara
Bir buçuķ yıl ideler anda sefer
Vireler gördüklerin şāha haber
Āħir ol müddet gidüp il bulmaduķ
'Āķıbet işbu gemiye uğraduķ
Biz berü gitdük olar añaruya
Gidtiler geldüm kemīne buraya
- E 117a 5240 Vāķı'ı budur kim uş virdüm cevāb
Ĥaķ budur *v'Allāhu a'lem bi's-şavāb*
Bu haberden çün haberdār oldu şāh
Ĥayretinden didi ol dem yā İlāh
Saña lāyıķdur cihānda salţanat
Pādşāh sensin senüñdür memleket
Milküñüñ ĥaddine pāyān yoķ durur
Ķudretüñ vaşfına imkān yoķ durur
Ķudret ü 'izzet senüñdür ber-kemāl
Bir meliksin milküñe yoķdur zevāl

- 5245 Senden özge ger Sikender ger Kūbād
Hāk-i rehdür kim tozıdur anı bād
- A 243b Bildi şeh kim uludur bu kārgāh
'Aql irişmez 'ālidür bu bārgāh
- Der-Mevā'iz ve Tahriş ber-İktisāb-ı Fazāyil***
- Ol ki kısmetden ziyād'ider taleb
Kendözine yoğ yire virür ta'ab
- Çünki mīzān iledür bu dehr işi
Kısmete kāni' gerekdür her kişi
- Yir ü gökde her ne kim mevcüddür
'İlm-i Hāk'da cümlesi ma'düddür
- 5250 Her neyi neye gerekdür ol bilür
Rızqını maḥlūkına kısmet kıılır
- Her ne kim vardur cihānda az u çoğ
Kamu anuñ andan ayru nesne yoğ
- Kişiye her nesne kim ruzī ola
İstemezse ol anı ruzī bula
- Ol ki ruzī olmaya girmez ele
Bī-nefi'dür ger aña biñ cehd ola
- Dünye sevgüsine olma mübtelā
Olıardur ol saña renc ü belā
- 5255 Çünki fānīdür cihān ṭurmaz gider
Sevgüsün cehd eyle gönlüñden gider
- A 244a Ṭotalum ṭutduñ Sikender yirini
Aşşı ne çünkim gidersin yirini
- İtme dünyā zīnetine iltifāt
Çünki bildüñ yoğ durur anda şebāt
- Dünye ehlinden ırağ ol çün melek
Tā kim ola menzilüñ fevka'l-felek

* Faziletleri Kazanma Hususundaki Teşvik ve Öğütler.

5248b Kısmete : Kısmına A.

5258a Dünye ehlinden : Dünyā aşıından E.

- Her kim ol isterse Allāh'a ire
Evliyāyla otura hem ura
- 5260 Kim eyüler ile olsa hem-niçin
Ol daği eyü olırdur yağın
atre kim bağra irer deryā olur
Yā şadefde lü'lü-i lālā olur
Āftāba irse şeb-nem nür olur
Yükselüp ĥāk-i siyehden dürr olur
şem' kim cānın fedā-yı nār ider
Cismini başdan başa envār ider
Loğma k'anı ādemī yir şan olur
'Āķıbet cisminde anuñ cān olur
- 5265 Nür-ı řemsüñ řařa çün kıldur eşer
Kuğl-i 'ayn olup durur nür-ı başar
Ger irerse ĥāke encümden nağar
La'l ile yāķüt olur dürr-i güher
- A 244b Sen daği sa'y eyleyüp eyle heves
K'ehl-i ĥāl ile olasın hem-nefes
Anlaruñla çünki hem-dem olasın
Ola kim anlar řafāsın bulasın
Gil ki birķaç gün güle hem-dem olur
şoğbetinden 'āķıbet ĥoř-büy olur
- 5270 Seg ki ehl-i Ĥāķķ'a ola hem-niçin
Alırdur anlaruñ ĥüyın hemin
Olma uyup nefsüne ĥayvān-şıfat
Tā melekveş olasın pür-ma'rifet
K'iresin bir yire k'olmaya fenā
Görmeyesin anda renc ile 'anā

5261b lālā : lāle A.

5262b siyehden : şebihden A.

5266b ile : ü E.

5269a Gil : Gel A.

5272a k'olmaya : olmaya E.

- Ol felek hürşidine yoçdur zevāl
Anda olan kevkebe irmez vebāl
Mālik olursañ cihānuñ gencine
Degmeye bir sâ'at anuñ rencine
- 5275 'Ākıbet elden gider çün māl u genc
Anuñ için yañılur kim çekse renc
Çün Sikender kıldı heft iqlimi rām
Her yirüñ gencini cem' itdi tamām
Ārzü eyledi dañi māl u genc
İstedügi āñir oldı mār u renc
- A 245a Cehd idüp yapıdı İrem bāğını 'Ād
Līkin oturmadı bir dem göñli şād
Hüküm iderken 'āleme Daññāk şāh
Rūzgārı mār ile oldı siyāh
- 5280 Gerçi Cemşīd'e cihānı virdiler
'Ākıbet erreyle iki dildiler
Milke gelmişdi Süleymān gerçi şād
Emrine rām olmuş idi dīv ü bād
Dīve āñir hātemin aldurdılar
Tahtını tācını yile virdiler
Çün yaqīn bildüñ ki hāyindür cihān
Kimseye rañm eylemez hergiz zamān
Aldanup rengine meftūn olmağıl
Leyli şanup anı Mecnūn olmağıl
- 5285 Kıl sücūd ol Mün'im'e kim kıldı cūd
Kim kamu mevcūda ol virdi vücūd
- Der-İstidlāl be-Tevhīd**
Bañr-ı A'zam'dan ki deryālar çıkar
Girü dönüp her biri aña añar

- Hem bulutlar mādde[y]i andan alur
Rūd u çeşme hem vücūd andan bulur
- A 245b Girü dönüp cümlesi aña gider
Özlerin anuñ qatında maḥv ider
- E 117b Bu işāretdür saña kim bu cihān
Ḳamu Ḳaḫ'dandur Ḳaḫ'a varur 'ayān
- 5290 Bāri'ye çün varacaḡuñ bilesin
Lāyık oldur hoş 'ameller kılasın
Sa'y idesin aña kim ḳable'l-memāt
Bulasın bend-i heyūlādan necāt
Gelmesün dirseñ saña hergiz ḫalel
Aḫmed-i Rıdḫvān söziyle ḳıl 'amel
Kim kelāmı pür-naşīḫatdür ḳamu
Sözlerinden nūr lāyīḫdur ḳamu
Baḫr-ı 'irfān u ma'ānīdür özi
La'l ile dürr ü cevāhirdür sözi
- 5295 Sözleri münkirlere rüşen-delīl
Gösterür güm-rāḫ olana Ḳaḫ-sebīl
- Der-Temşīl-i Dāstān**
- Ol deñiz kim şeh gemi kıldı revān
Ma'rifet deryāsıdur ol bī-gümān
Bir baḫırdur kim 'acāyib çok durur
Līkin ol baḫruñ kerānı yoḫ durur
- A 246a İşbu deryāda Şefī'ül-müzniḫbīn
Bir mühendis gemicidür dūr-bīn
Ol deñiz içindeki keştī hemīn
Muşṫafā'nuñ şer'idür bilgil yaḫīn
- 5300 Ol öküş diller bilen üç tercemān
'Aḳl u 'ilm ü fikrdür bilgil 'ayān

5292b Aḫmed-i Rıdḫvān söziyle : Bu Ḳayātī sözleriyle E.

5296a şeh : - A.

Ma'rifet deryâsınuñ pâyânı yoq
Ol sebebdendür ki ser-gerdâni çok
Yidi deryâ anda müstağrak durur
'Aql-ı küll içinde bir zevrak durur
Ger dilerseñ bu deñizde yüzesin
Bes gerek evvel gemisin düzesin
Çünkü hâşıl ola ol keştî saña
İrisersin 'âkıbet maqşüduña

5305 Hem düşüp gird-âba garq olmayasın
Mevcine hayrân olup qalmayasın
Görmeyem dirseñ bu baır içre hañar
Lenger-i cismi ara yirden gider
Kim alup 'avn-i 'inâyetden nesim
İrgüre maqşüduña bî-ters ü bîm

Der-Münâcât

A 246b

İy ki her mużtar kul itdükde du'â
Hâcetini bilüp idersin revâ
İy kamu derd ehline dermân kılan
Bî-zebânuñ râz u pinhânın bilen

5310 Mürüñ ayağın qarañuda gören
'Âlemi halk eyleyüp qaydın gören
Zâhir ü bâtın beni pâk eylegil
Menzilüm bâlâ-yı eflâk eylegil
Pür-günâham baña lütfuñ eylegil
'Afv idüp her zenbümi bağışlağıl
'İşkuñ ile cānumı ma'mür kııl
Gönlümi 'irfānuñ ile nūr kııl
Qoma bende mâ u menlikden eşer
Senden ayru her ne var ise gider

5315 Luṭfuñı Rıdvan'a hem-rāh eylegil
Ma'rifet rāhın aña rāh eylegil
Gönlüni dünyāya meftūn eyleme
Ḥātırın 'uqbīde maḥzūn eyleme
Aña luṭf it yā İlāhe'l-'ālemīn
Ḳıl müyesser ḳalbine 'ilme'l-yaḳīn

Dāstān-ı Su'āl-kerden-i İskender ez-Aḥvāl-i Mülük-ı U Būdend*

A 247a Söylegil iy tūṭi-i şekker-şiken
Leblerüñ mānend-i şīrīn ter-sūḥan
Gonce bigi rāzuñı keşf eylegil
Ġaybuñ esrārını muḡlaḳ söylegil

5320 Söz ki derd ü sūz ile gelür dile
'Üdveş ḳılur eşer cān u dile
'Üdi sūzı eylemişdür ḥoş-nefes
Söziyiçün nāya eylerler heves
Nāy hem sözi ḳılupdur ḥoş-nevā
Nālesini şanmaḡıl bād-ı hevā
Ḥikmete sa'y eyle kim oldur çerāḡ
Dünyeyi terk it ki bulasın ferāḡ
Çün dil-i naḳḳāduñ oldı baḥr-ı dūr
Dünye mālından ṭama' naṭ'ını dūr

5325 Māl-ı dünyā mārduḳ ḳo sen anı
Yoḡsa ejderhā durur yudar seni
Māluña gelmeye tā kim ḥādişe
Ḥayra şarf it ḳoma anı vārişe
Pīre-zendür dünye şanmaḡıl cüvān
Bī-vefādur pür-sitem nā-mihrbān
Ger cüvān-merd iseñ aña uymaḡıl
'İşvesine key şaḳın aldanmaḡıl

5315a Rıdvan'a : bu ḥāke E.

* İskender'in Mevcut Hükümdarların Hālleri Hakkında Soru Sormasının Destanı.

5328a uymaḡıl : onmaḡıl A.

- A 247b Dünyeyi o kim degüldür päydär
Ähiretdür menzil-i dârü'l-arâr
- 5330 Kim na‘îm-i rûh u reyhân andadur
Hür-ı ‘în ü bâğ-ı Rıdvân andadur
Ser-be-ser ol milkûñ içi olu nür
Râhat-ı cân andadur zev u hużür
İRmez ol dâruñ beāsına fenâ
Anda bâı alısar arz u semâ
Ne tağayyür vardur anda ne zevâl
Yo durur anda hudûş u intiâl
Menzil oldur aña eylegil heves
Niçe bir pâ-bendüñ ola bu afes
- 5335 Bu afesden ger sen âzâd olasın
Bâğ-ı Firdevs'e varup şâd olasın
- E 118a Ger dilerseñ k'iresin ol gülşene
Göñlüñi bend eyleme bu külhene
Nesine ıldıñ nazâr bu menzilüñ
Ne beāsı ola bu âb u gilüñ
ut Sikender olduñ alduñ genc ü mâl
Ähir olursın ne aşşı pây-mâl
ut ki milk içre Süleymân olasın
Fâyide ne çünki âhir ölesin
- A 248a 5340 Ger Ğıyâşü'd-dîn ger Sencer ola
Aşşı ne endâmı ger şancar ola
Devlete aldanma ol bî-päydär
Ço selâından alupdur yâdgâr
- Mala‘-ı Dâstân**
- Saña bir söz diyeyin hoş diñlegil
Devlet avâlini andan añlağıl

- Memleket çün şāhuñ oldı şark u ğarb
Çalmadı bir ferd anuñla k'ide ħarb
- Oturup tahtında urdı başa tāk
Her tarafından Mış'a çekdürdi ħarāc
- 5345 Çalmadı düşmen k'anuñla ide ceng
İstedi lā-būd mey ü sākī vü çeng
İtmeyince düşmenüñ işin tamām
İstemez gönli kişinüñ 'iş ü cām
Yaraşur ol dem ele cām alasin
Gide ħaşmuñ dünyeden sen қalasın
Gönlüñi ol dem kılısar bāde şād
Kim tozıda düşmenüñ 'ömrini bād
Şunmasa ħişşe ecel desti ayak
Kişide ne el tutardı ne ayak
- A 248b **Su'āl-kerden-i İskender be-Eflātūn ez-Aĥvāl-i Kırānāt***
- 5350 Şāh oturmuş idi bir gün şād-kām
Taht-ı zerrīn üzre tutup elde cām
Didi Eflātūn'a iy dānā-yı kār
Kim saña her ğayb olupdur āşkār
Bu kırānlar kim olur gökde 'ayān
Eyle aĥvālin baña bir bir beyān
Çankısından fitne vü āşüb olur
Çankısından ħālī dehrüñ ħüb olur
Nice evzā' olısdur āşkār
Nice şekle giriserdür rüzgār
- 5355 Çünki Eflātūn işitdi şeh sözün
Döndürüp ta'zīm ile şāha yüzün
Çün yigirmi yıl kıla devr āsmān
Müşterī ile Zūĥal ide kırān

* Kırānların Ahvali Hakkında İskender'in Eflātūn'a Soru Sorması.

5350b elde : ide E.

5356a kıla : қala A.

- Ol kıran te'şiriyle rüzgār
İdiser bir ulu fitne āşkār
- Bu on iki bureda anlar 'ayān
Her birinde ideler çün bir kıran
- K'ol iki yüz kırk yıl içinde olur
Bir kişi şāhib-kıran olup gelür
- 5360 Nireye varsa alur şeh̄r ü diyār
Kimsene itmez anuñla kār-zār
- A 249a Dört kez olsa ol burūc üzre kıran
Kim toköz yüz altmış olur ol 'ayān
- Dünyede bir vāqı' a kıpar 'azīm
K'ola uçdan uca kıamu halka bīm
- Dünyenüñ işi kıamu tağyīr olur
Nice dürlü rāy ile tedbīr olur
- Nesh olur edyān şerāyi' bozılır
Anda çok dürlü havādişler olur
- 5365 Bu sözi şāh-ı cihān gūş eyledi
Döndi girü ol hakīme söyledi
- Kim bilürsin Ādem'ün halk olduğın
Daği ol demden berü hem n'olduğın
- Daği şimden girü ne olacağın
Hep bilürsin olmışın olacağın
- Kim İlāhī şuhfi okırsın revān
K'andadur aħbārı ğaybuñ bī-gümān
- Bildüm İdrīs'ün hisābı sendedür
Daği Cāmāsb'ün kitābı sendedür
- 5370 Dānyāl'ün da kitābı sendedür
Her ne kim geldi geliser andadur

5357. beyit A'da yoktur.

5358a bureda : burūceda A.

5369 ve 5370. beyitler A'da tek beyit olarak yazılmıştır: Bildüm İdrīs'ün hisābı sendedür / Her ne kim geldi geliser andadur.

- Hep kırānātı baña taqrīr kıł
Niçedür aḥkāmını tefsīr kıł
- Daḥi di kim benden öñdin nice şāh
Geldi bu dünyāya oldı pādşāh
- A 249b Her biri n'itdi cihānda söylegil
Bunlaruñ aḥvālını şerḥ eylegil
- Zikr-i Pādşāh-ı Keyūmerş Ki Evvel-i Mülük Būd***
- Didi Eflāṭūn ki bu dünyāya şāh
Evvel olmışdur Keyūmerş pādşāh
- 5375 Olmadı şāh olduğında ihtilāf
İtdiler şānında līkin çok ḥilāf
- Ba'zı didi Ādem'üñ öz oğlıdur
Anası Ḥavvā'dur Ādem şulbidür
- Ba'zı dir yirden bitüpdür çok nebāt
Şoñra buldı nefis u rūḥ ile ḥayāt
- Ba'zısı aydur ki Ādem gelmedin
Yiryüzinde nesli zāhir olmadın
- Bundan öñdin nice yıl Perverdgār
Eyleyüp kudretlerini āşkār
- 5380 Ḥaḫ bir ādem daḥi ḥalḫ itmiş idi
Anları Ṭūfān ile kırmış idi
- Bu Keyūmerş anlaruñ aşlıyıcı
Evvel olan ādemüñ nesliyici
- E 118b Ḥıışm-ı Ṭūfān olıcaḫ kaçmış idi
Çıkuban bir taḡa kırtılmış idi
- Anda bir ḡārı idinmişdi maḫām
Rabb'ine eylerdi ṭā'at şubḫ u şām
- Çünkü bu Ādem yaradıldı 'ayān
Üreyüp evlād ile ṭoldı cihān

* İlk Padişah Keyūmers'in Zikri.
5376-5383. beyitler arası A'da yoktur.

- 5385 Bunlara geldi ulaşdı kıldı rāy
Ket-ħüdā oldu bulara reh-nümāy
Bunları her işden āgāh itdi ol
İçlerinde ‘āķıbet řāh oldu ol
‘Adl ile geldi imāret eyledi
‘Ālemi yaptı ‘imāret eyledi
Bunlara tevħīdi tefhīm eyledi
‘İlm-i esmāyı da ta‘līm eyledi
Enbiyānuñ mu‘cizātın söyledi
Evliyānuñ hem kerāmātın didi
- 5390 Dīn ü ĩmān aşlını kıldı beyān
Emr ile *nehyn* Ħaķ’uñ didi ‘ayān
- A 250a Didı mīzān u řırāķ’uñ ħālını
Ħařr ile neřrūñ ķamu aĥvālını
Olup otuz yıl cihānda řehryār
Defterini dürdi āĥir rūzgār
- Zıkr-i Pādřāh-ı Hūřeng**
Oldı ardınca anuñ Hūřeng řāh
Kim sezāyıldı aña tāc u külāh
Kışt ü kārı ħalkā gösterdi ‘ayān
‘İlm-i tıbb aşlını ol kıldı beyān
- 5395 Her ġidānuñ añladı keyfiyyetin
Her devānuñ bildi hem ħāřřiyyetin
Yazdı evvel yazı tařnīf eyledi
Nice şan‘atlarda te’līf eyledi
‘İbr ile Yunan dilin ol söyledi
Pārsī dilin de ol vaż‘ eyledi
řāh olup ‘ālemde ol kırķ yıl tamām
řoñra ġitdi ķaldı ħālī bu maķām

5397b Pārsī : Pārs A.

5398a kırķ : kırķ A.

- Nice şāhı bu maḳām itdi helāk
Arta ḳaldı niceden bu tīre ḥāk
- 5400 Bī-vefā dūnyāda çün yoḳdur şafā
Ġırra olma ‘ahdine itmez vefā
- A 250b Çün ecel cāmını Hūşeng itdi nūş
Ḳalmadı ādemde hīç āşār-ı hūş
- Fitneyile ṭoldı bu milk-i cihān
Her ṭarafdan ḳopdı feryād u fiġān
- Bu ḥalāyık birbirin ḳıldı helāk
Ṭoldı ṭūfān ile āteş tīre ḥāk
- Aña yaḳlaşdı ki nesl-i ādemī
Ḳırılıp isuz ḳoya bu ‘ālemi
- 5405 Ten dūrür ‘ālem seri server dūrür
Bu tene viren şebātı ser dūrür
- Pādşāhlardur çün Allāh sāyesi
‘Ālemūñ bunlar durur ser-māyesi
- Oldı üç yüz yıl çün āşüb-ı fiten
Maşrıḳ u maġrib ḳamu ṭoldı miḥen
- Zikr-i Pādşāh-ı Ṭahmüreş-i Dīv-Bend***
- ‘Āḳıbet Ṭahmūr şeh oldı milke şāh
Ḥalkā gösterdi otuz yıl ṭoġru rāh
- ‘Adl ile ḥalkā imāret eyledi
Yiryüzin cümle ‘imāret eyledi
- 5410 Geldi tevḥīdüñ delīlin söyledi
Ḥüccet ile ḥaşrı işbāt eyledi
- A 251a Didi ölü dirilür bilūñ yaḳīn
Şübhe yoḳdur bunda söz budur hemīn
- Ol kim anı yoġ iken var eyleye
Ḳudretinden bunca āşār eyleye

* Dev Baġlayıcı Padişah Tahmüres'in Zikri.

- Şimdi ol 'âciz midür k'ihmâl ide
Mürde[y]i dirgürmeye kıoya gide
Def' ider bu şübheyi senden tamâm
Kâşif-i esrâr-ı *men yuhyi'l- 'izâm**
- 5415 Mürdenüñ başdan başa a'zâsını
Zerre zerre ol bilür eczâsını
Anı cem' ider gine Kâdir dürür
Dirgürüp aña hayât-ı nev virür
Kudretine yok durur hergiz kuşür
Zâtına gelmez anuñ za'f u fütür
Her işinde kudreti vardur tamâm
Kâdir ü Kâyyüm u Hayy u Lâ-yenâm
Fehm iderseñ ger bu aḥvâli 'ayân
Haşr u neşri añlayasın bî-gümân
- 5420 Daḥi Tahmür şeh çoğ işler işledi
İllere ḥadsüz ni'am bağışladı
Oldı devrinde şeyâtîn âşkâr
Anlaruñla kıldı şeh çok kâr-zâr
- A 251b Var idi şâhuñ bir oğlu pür-cemâl
Şâmil idi adı bî-şibh ü mişâl
Halk-ı 'âlem bülbül ol gülzâr idi
Gülşeninde ḥüsninüñ gül zâr idi
Nâ-gehâni anı bir dîv-i pelîd
Çapuban oldu nazardan nâ-bedîd
- 5425 Anuñ için anlaruñla şehryâr
Bî-nihâyet kılmış idi kâr-zâr
Kırmış idi anlaruñ leşkerlerin
Yıkmış idi yaquban kişverlerin

* 5414b "Dedi ki 'Çürümüşken kemikleri kim diriltecek?'" (Yâsîn, 36/78) ayetinden iktibas.

5416b nev : nür A.

5422a pür-cemâl : ber-kemâl E.

Öldürüp kimin kimin kılmışdı bend

Aña dinmişdi anuñ'çün Dīv-bend

'Āķıbet olup nazardan ol nihān

Dürdi anuñ daħi menşürın cihān

Zıkr-i Pādşāh-ı Cemşīd

E 119a

Geldi ardınca anuñ Cemşīd şāh

Oldı cümle yiryüzine pādşāh

5430

Oldı emrine müsahħar her diyār

Yidi yüz elli yıl oldı şehryār

İns ü cinni ħükmine rām eyledi

'Adlini 'ālemlere 'āmm eyledi

A 252a

Hem müsahħar olmuş idi aña yıl

Seyr iderdi ol hevāda ay u yıl

Ol idi ħammāmı te'līf eyleyen

Nice şan'atlar da taşnīf eyleyen

'İlm ü tıbbā ol idi viren kemāl

Fer viren 'ilm-i nücūma hem cemāl

5435

Oldur evvel vāzı'-ı reml ü nücūm

Daħi uşurlāb u aqsām-ı 'ulūm

Old'anuñ devrinde İdrīs āşkār

Virdi hem aña nübüvvet Kirdgār

Dīne da'vet kıldı Cemşīd'i nebī

Dīni taşdīķ itdi olmadı ğabī

Kendüye anı muķarreb eyledi

Her işi anuñ söziyle işledi

Cümle şan'atlar ki var öñdin şoña

Ķamu öğretmişdi ol mürsel aña

5440

Ol idi ta'līm iden reml ü nücūm

Daħi uşurlāb ile nice 'ulūm

Hem kitābet resmin ol itmiş idi

Ķamusın Cemşīd'e öğretmiş idi

- Bir zamān geçdi bu vaz' ile cihān
Aña yüz gösterdi mihr ile zamān
- A 252b Bir zamāndan soñra bu devrān-ı dūn
Döndürüp andan yüzün kıldı zebūn
Devlete mağrūr olup Cemşīd şāh
Oldı ıŕıyān itmek ile rū-siyāh
- 5445 Ni'met-i Rezzāk'a küfrān eyledi
Tā'at-i Hallāk'a 'iŕyān eyledi
Ni'mete cehd eyle küfrān eyleme
Devletüñdür aña noŕşān eyleme
Çünkü İblīs anı ızlāl eyledi
Her işi ŕer'e muhālif işledi
Sözini itmedi İdrīs'ün kabūl
Lā-cerem gitdi semāyā ol resūl
Uyuban İblīs'e Cemşīd-i zamān
Düşdi devlet tācı başından nihān
- 5450 Gitdi devlet ferri yüzinden tamām
Çıkdı emrinden halāyık hāşş u 'ām
Her kimūñ kim reh-beri İblīs ola
Ŗavl ile fi'li ŕamu telbīs ola
- Gürīhten-i Cemşīd ez-Đahhāk ve Keyfiyyet-i 'Ākıbet-i Hāl-i U***
- Yirine geçdi anuñ Đahhāk şāh
Anuñ oldı memleket leŕker sipāh
- A 253a Çünkü Đahhāk'a virildi taht u tāc
Ŗalmadı Cemşīd'ün işinde revāc
Ŗaçuban yüz yıl yürüdi ol nihān
Ŗorŕusından gitdi bī-nām u nīŕān
- 5455 Kiŕiye çok dürlü iş eyler zamān
Dehr elinden kimsene bulmaz amān

* Cemşīd'in Dahhāk'tan Kaçışı ve Onun Akıbeti.

5452b memleket : milket A.

- Geh yüceldüp aldurur t smn
Gh olur a'r-ı zemn eyler mekn
- Geri Cemid ol zamn amı idi
Zvilistn milkinge dmı idi
- Ol yirn h an ttmı idi
alayup anula 'ahd itmi idi
- 'ibet 'ahdini mukem aladı
Aa ızın virmege ad eyledi
- 5460 Bir ulu 'urs eyleyp yn ile
Virde ir ızını kbn ile
- An bir ferde vel bildrmedi
Kimseye bu sırrı hergiz dimedi
- 'Ahdı evvel byle alarlar idi
Va'de[y]i bu resme gzlerler idi
- M'min ise sen de ala 'ahdun
Bozmaıl Ters bigi peyvendun
- A 253b Bunca mddet ımad ehden aber
Kimsene bilmedi andan ayr u er
- 5465 'ibet yz yıl gep Cemid h
Bulnup Dk an ıldı tebh
- azıyup defterden anu ismini
Erreyile iki bidi cismini
- Peyres idi adı Dk'u yan
Drt atada Nh'a irerdi hemn
- Kfir  mel'un idi b-bk idi
Shir  merdd idi n-pk idi
- Ttmı idi yidi ilmi tamm
Sir ile 'lemi ılmı idi rm
- Zkr-i ıfat-ı Mrn Ki der-D-ı Dk Bd***

* Dahhk'ın Omuzundaki Yılanların Vasfı.

- 5470 Deñşürüp İblīs bir gün şüretin
Bir 'aceb vaż' ile düzdi hey'etin
Geldi Daħħāk'uñ oturdı yanına
Oқıdı biñ sihr ü efsün cānına
Aña hizmetkār olup oldu yaқın
Kendözin kıldı muқarreb ol la'ın
Her ne kim dünyāda var şerr ü fesād
Aña ilqā eyledi ol bed-nihād
- A 254a Kendü gibi anı İblīs eyledi
Bāṭının pür-mekr ü telbīs eyledi
- 5475 Öpd'anı omzında bir gün nā-gehān
Bitd'iki omzınd'anuñ iki yılan
Ol yılanlar çünkim oldu āşkār
Nā-bedīd oldu hemīn ol nābe-kār
- E 119b Anı қаşd itdi ılanlar yimege
Zehresi қалmadı bir söz dimege
Bir yañadan gine geldi ol racīm
Düzmiş evzā'ını şankim bir ҳakīm
Söyleyüp şāha didi budur revā
K'ola ādem maғzı bunlara gıdā
- 5480 Her gün iki ādemī maғzın tamām
Bunları tu'me buyurdı ol müdām
Var idi bir kimse Ermāyil be-nām
Bişürürdi qarşu Daħħāk'a ta'ām
Ol idi Daħħāk'a eyleyen devā
Hem viren ef'ilere dāyım gıdā
İki oğlan maғzını her gün tamām
Anlara қūt eylemişlerdi müdām

5475a Öpd'anı omzında : Öpdı omuzında A.

5476a yılanlar : ılanlar E.

5476b ol : o A.

- Lā-būd Ermāyil'e her gün ber-devām
Getürürlerdi iki oğlan müdām
- A 254b 5485 Birin öldürüp alurdi beynisin
Çoyuvürdi nihānī birisin
Bir koyun beynisini çatup aña
Eyler idi ol yılanlara ğıdā
Ol koyuvirdügi oğlan her zamān
Gider idi Kūh-ı Elburz'a revān
Hāliyidi Kūh-ı Elburz ol zamān
Yoğıdı ol kūh içinde ins ü cān
Sürselerdi aña cümle illeri
Arayup bulmayalardı anları
- 5490 Çahr ile oldı cihāna pādşāh
Sürdi biñ yıl salţanat Đahĥāk şāh
Kişiyे çünkim yakīn ola ecel
Def'ine olmaya tedbīr ü ĥiyel
Bir sürüşü nā-gehān düşde görür
Kim gelüp anı debūsıyla urur
Ĥavf ile uyanuban eyler ĥurüş
Olur ol çorĥuyıla bī-'aql u hüş
Cümle ta'bīr ehlini cem' eyledi
Bunlara gördügi düşi söyledi
- 5495 Bunlara şorup düşüñ ta'bīrini
Çıldılar bunlar d'anuñ tefsīrini
- A 255a Didiler bu yılda bir oğlan toğar
Şanasın gökden meh-i tābān toğar
Olasın anuñ elinde sen helāk
Düşesin toprağa cismüñ ola ĥāk
İşbu vech ile gelüpdür rüzgār
Hem bu resme gidiser pāyān-ı kār

- Çün mu'abbirler sözin şeh diñledi
Çorqusından böyle tedbîr eyledi
- 5500 Kim bu yılda toğacağ oğlanları
Öldürelər qalmaya biri diri
Tā ki qalbi ola Daḥḥāk'uñ selīm
Ölmeye şābit tura hem-çün Qādīm
Bilmedi anı qader emri olur
Her ne kim ḥükm-i qazādur ol gelür
Bes yidi iqlīme ādem şaldılar
Ḥāmīle 'avretleri hep yazdılar
Cümle irkek toğanı öldürdiler
Ol ki kız toğmışdı koyup gitdiler
- 5505 Bu sözi gūş it muḥaqqāq ol zamān
Ana qarındaydı Efrīdūn 'ayān
Atasınuñ adıydı Ābtīn
Qavm'idi Cemşīd şāhuñ bil yaqīn
- A 255b **Zıkr-i Vilādet-i Efrīdūn***
Ḥāmīleydi anası lākin ikiz
Birisi oğlan idi birisi kız
Ol yıla dek ikiz olmamış idi
Bir qarından iki toğmamış idi
Oldı zāhir çün vilādet ağırsı
Toğdı evvel ol ikizden birisi
- 5510 Ol işe menşüb olanlar geldiler
Kız idi evvel toğanı gördiler
Çünkü kızdur anı ma'lūm itdiler
Olıban hoş-dil ferāğat gitdiler

5499b Çorqusından : Çorqusından E.

5500a toğacağ : toğacağ A.

5501b hem-çün : hem-çü A.

5506a Metinde "Atasınuñ" kelimesinin imlası "انه سينك", "Ābtīn" kelimesinin ise "ایشین" şeklindedir.

* Ferīdūn'un Dünyaya Gelişi.

- Ṭoğd'anuñ ardınca Efrīdūn şāh
İdicek ol idi Ḍaḥḥāk'ı tebāh
- Şöyle kıldı anası anı nihān
Kimsene tuymadı hīç andan nişān
- Çünkim on biş yaşadı ol nev-cüvān
Çaçuban Elburz'a dek oldı revān
- 5515 Ṭurup ol tağuñ içinde çok zamān
Oldı şankim şīr-i ner bir pehlevān
- Çatına cem' oldı nice biñ dilīr
Her biri bir pehlevān-ı nerre-şīr
- A 256a Ol zamāndan berü kim iki yılan
Oluban Ḍaḥḥāk'uñ omzında 'ayān
- Ol yılanlar zahmetine hem ğidā
İki oğlan mağzı olmışdı devā
- 'Ālemi cehd idüp isterler idi
Her gün iki oğlan ilterler idi
- 5520 Birisin Ermāyil öldürür idi
Birisin pinhān koyuvirür idi
- Gün öküş bunlar daḥi çoğaldılar
Çamu Efrīdūn çatına geldiler
- Çünki şevket buldı Efrīdūn şāh
Lāyık oldı k'ala tāc u taḥtgāh
- Memleket almağ için kırup heves
Ṭurmadı ol tağ içinde bir nefes
- Ḥalk anı çün taḥta lāyık gördiler
Ṭā'atine cümle rağbet kıldılar
- E 120a 5525 İşidildi çünki Efrīdūn şāh
Çaşdı bu kim ide Ḍaḥḥāk'ı tebāh

Zuhūr-ı Ferīdūn-ı Ferruh*

* Ferīdūn-ı Ferruh'un Ortaya Çıkması.

A 256b Hâşş u 'âm cümle katına vardılar
Yir öpüp ayağına yüz urdılar
Oldı Efrīdūn bir ulu şehryār
Devlet oldı aña hem-dem bahtyār

Zuhūr-ı Gāve

Işfahān'da var idi bir pehlevān
Adı Gāve şanasın bir arslan
Çatı tīr-endāz idi hem tīg-zen
Gürz-gīr ü nīzedār u şaf-şiken

5530 Çok cefā görmiş idi Dahhāk'dan
Çorçar idi dāyim ol bī-bākdan

'Azm idüp bir gün şikāra ol dilīr
Çıkdı nā-geh öñine bir nerre-şīr

Hātırında eyle tutmuş idi fāl
Ger bu arslanı idersem pāy-māl

Öldürem Dahhāk'ı dağı bī-gümān
Bula şerrinden cihān halkı amān

Şıdık ile tutup tururdu çünki fāl
Kıldı bir tīr ile anı pāy-māl

5535 Çün ecel tīz ide çengālin rehā
Döymez aña şīr-i ner bil ejdehā

A 257a Öldi arslan Gāve gönli oldı şād
Fālını meymūn görüp buldı murād

Kişiyе çün baht u devlet ola yār
Fāl-ı mes'ūd ile olur şehryār

Ceng-kerden-i Ferīdūn be-Ceng-i Dahhāk*

Şīr postından düzetti bir direfş
Sebz ü sürh ü al u zerd ile benefş

Çünkü Gāve kıldı ol naqşı 'ayān
Dindi ismine Direfş-i Gāviyān

* Ferīdūn'un Dahhāk'la Savaşması.

5540 Çün Ferîdûn ismini gûş eyledi
Hizmetine varmağa cûş eyledi
Vardı Efrîdûn'a oldu çâker ol
Lâ-cerem kıatında oldu server ol
Kim ki devlet issine çâker ola
‘Âkıbet ‘âlemde ol server ola
Varup Efrîdûn'ı idindi penâh
K'anuñ ile ide Dâhğâk'ı tebâh

Reften-i Ferîdûn be-Ceng-i Dâhğâk*

Çünki leşker oldu Efrîdûn'a cem'
Yürüdiler k'ideler Dâhğâk'ı kâam'
A 257b 5545 Yürüyüp Dâhğâk ile ceng itdiler
Gözlerine ‘âlemi teng itdiler
Zîr'uşanmış idi andan tâc u taht
Kaçuban kaldı yirinde bunca raht
Kimsene olmadı aña dest-gîr
Tutuban anı götürdiler esîr
Bağladup şâh âhenîn bende anı
Gönderür Kûh-ı Demâvend'e anı
Anda bir gâra koyup habs itdiler
Kaçusın muhkem idüben gitdiler
5550 Oldı Dâhğâk ol hâbisde hûâr u zâr
İtdügin buldı cihânda âşkâr
İy nice Dâhğâk'ı devr-i rûzgâr
Kağr ile ağladuban öldürdi zâr
Fi't-temsîl
Nefs-i emmâre dürür Dâhğâk'ı bil
Kim seni mâra yidürür çâre kııl
Ol iki mâruñ birisidür gâzab
Birisi anuñ kibirdür key ‘aceb

* Ferîdûn'un Dâhğâk'la Savaşmaya Gitmesi.

5450a hûâr : hür A.

- Nefs-i levvāmedür Ermāyil ḥakīm
Kim olupdur rūz u ŧeb ŧāha nedīm
- A 258a 5555 Geh ŧevāb iŧler bulur ecr-i Kerīm
Geh günāh idüp olur gāyet le'īm
Muṭma'inne oldı Efrīdūn-ŧıfat
Kim anuñ ef'ālī 'ilm ü ma'rifet
Geh seni levvāme māra yidürür
Geh girü elinden alup ḳurtarur
Oldı ef'ālūñ senūñ Elburz-ı küh
Hem cezā-yı fi'lūñ andağı gürüh
Kim çıḳup Ḍaḥḥāk'ı iderler helāk
Taḥt ile tācın ḳılurlar cümle ḥāk
- 5560 İŧbu emmāre seni ḳahr itmedin
Māra cismūñ yidürüp zehr itmedin
Muṭma'inne it riyāzetle anı
ŧaḳlasun dāyım ilanlardan seni
Nefsūñi ger muṭma'inne ḳılasın
Miḥnet ü ğamdan ḳamu ḳurtulasın
Oluban hem-çün Ferīdūn ŧehryār
Milk-i Ḳuds içre olasın baḥtyār
Mār u İblīs ola tīgüñden tebāh
Taḥt u tāc ola müyesser hem sipāh
- 5565 Saḳnat içre ḳalasın pāydār
Tāc u taḥtuñ olmaya Ḍaḥḥāk'vār
- A 258b Çün yüzün Ḍaḥḥāk'dan döndürdi baḥt
Ḳaldı Efrīdūn'a milk ü tāc u taḥt
- Zikr-i Pādŧāh-ı Efrīdūn ve Helāk-i Ḍaḥḥāk***
Ṭutdı Īrān ile Tūrān'ı tamām
Yidi iḳlīm oldılar emrine rām

* Dahhāk'ın Helak Oluŧu ve Padiŧah Ferīdūn'un Zikri.

- Ḥalka tevḥīd aşlını didi 'ayān
Şol ki toğru yol idi kıldı beyān
- E 120b 'Adl ile yiryüzini pāk eyledi
Her zulumden k'anı Daḥḥāk eyledi
- 5570 Oldı zāhir devletinde çok 'ulūm
Kimiya vü tıbb u ta'bīr ü nücūm
Başş-ı nefsi daḥi anda kıldılar
Niçedür māhiyyetini bildiler
Gördiler ne cism ü ne cismānidür
Feyz-i Ḥaḳ'dur başş-i Rabbānidür
Cevher-i Ḳudsī dūrür ol zāt-ı pāk
Nūr-ı Yezdān'dur degüldür kısm-ı ḥāk
Nürdur zāhir beden içre 'ayān
Līkin olmışdur kamu şey'den nihān
- 5575 Ḥādiş iken aña luḳf itmiş Ḳadīm
Bir beḳā kim yok fenādan aña bīm
- A 259a Anuñ ile ten arasında 'ayān
Rābıta 'ışḳ u muḥabbetdür hemān
Bu kemālāt ile ol mevşüfdür
Hem vücūd-ı ten aña mevḳūfdür
Ol zamānda buldı ḥikmet fer'-i aşl
Yazuban kıldılar aña bāb u faşl
Vilādet-i Ḥalīl 'Aleyhi's-selām*
Ol zamānda toğdı İbrāhīm Ḥalīl
Hem nübüvvet virdi aña ol Celīl
- 5580 Buldı anuñla cihān revnaḳ 'azīm
Fażl u ni'met virdi aña hem Kerīm
Var idi şāhuñ üç oğlı tācdār
İrec ü Tūr idi Selm-i nāmdār

* Halil'in (Selam Onun Üzerine Olsun) Dünyaya Gelişi.

- Türk ü Çīn'i Tūr'a virmişdi tamām
Mağrib ile Rūm'ı Selm itmişdi rām
İrec'e virdi 'Irāk u Fārs'ı
Var idi ola ilünūñ yarısı
Ol sebebden Selm ü Tūr incindiler
İrec'e buğz ile kīn bağladılar
- 5585 Lā-cerem çok gözlediler gütdiler
'Ākıbet fırsat bulup katl itdiler
- A 259b Kim ḥased ādemde bir ḥoddur qabīḥ
Ḥāsīdūñ olmaya īmānı şaḥīḥ
Devlet ister iseñ olma sen ḥasūd
Çün didiler الحسود لايسود*
İrec için katı ġamgīn oldu şāh
Selm ü Tūr'a oldu ġāyet dil-siyāh
İrec'ūñ var idi bir oġlı cūvān
Kim yüzi şan āftāb idi 'ayān
- 5590 'Āqīl ü dānāyıldı nīkū-nihād
Kim dimişlerdi Menūçehr aña ad
Acısından aña Efrīdūn şāh
Virdi eksüksüz sekiz yüz biñ sipāh
Didi yūri var atañuñ qanın al
Cehd idüp Selm ile Tūr'ūñ cānın al
Kişinūñ çünkim qala oġlı ḥalef
Atasınuñ qanı qalmaya telef
Leşkerin çekdi Menūçehr ol zamān
Yüridi düşmenleri üzre 'ayān
- 5595 Selm ü Tūr ile Menūçehr itdi ceng
Gözlerine kıldı bu dünyāyı teng
Ceng içinde Selm ü Tūr oldu helāk
Yirleri taḥt iken oldu şimdi ḥāk

* 5587b "Hasetçi mutlu olamaz." (Yılmaz, 2008: I/268).

- A 260a Çün Ferīdūn şāha irişdi haber
Kim Hudā virdi Menūçehr'e zafer
Şükr idüp Rabb'ine oldı göñli şād
K'oğlınuñ kätillerinden aldı dād
Çoyup Efrīdūn da āhir tahtını
Gitdi divşürdi cihāndan rahtını
- 5600 Oldı biş yüz yıl cihānda şehryār
‘Adl ü dād ile geçürdi rüzgār
‘Ākıbet bu milk aña da qalması
Şöyle gitdi kim şanasın gelmedi
- Zikr-i Pādşāh-ı Menūçehr**
- Gitdi Efrīdūn Menūçehr oldı şāh
Urdı başına sa‘ādetden külāh
Her ne işler kim Ferīdūn işledi
Gördüğü gibi bu daği işledi
‘Adl ü dād idüp imāret eyledi
‘Ālemi yaptı ‘imāret eyledi
- 5605 Ol zamān kim irüşüp luğf-ı İlāh
Kim Menūçehr olmuş idi pādşāh
Mūsi'yi Rabb'i nebī kılmış idi
Hāzretinde hem Kelīm itmiş idi
- A 260b İdinüp dininde anı pīşvā
Aña itmişdi Menūçehr iktidā
Aña çün virdi hidāyet ol Kerīm
Muğtedāsı oldı Mūsī-i Kelīm
Hoş-hidāyetdür ki da‘vet irmedin
Mūsi'ye İmān getürdi görmedin
- 5610 Ne dālāletdür ki Fir‘avn-ı le’īm
Görmüş iken bunca bürhān-ı ‘azīm
Haq çü tevfiq ü hidāyet virmedi
Lā-büd İmān hil‘atini geymedi

Kime kim tevfiḳ-i Haḳ ola refiḳ
Ol bulur maḳṣūdına ṭoḡru ṭariḳ
Yüz otuz yıl salṭanat sürüp tamām
Devlet ile geḫdi 'ömri ṣād-kām
Āḫirü'l-emr ol daḫi oldı helāk
Ḥāki olanlar olısar gine ḫāk

5615 'Ālem-i fānī aña da ḳalmadı
Dünyeye kim geldi kim ol ölmedi
Çün ecel cāmın Menūḫehr itdi nūṣ
Ellerin yuyup cihāndan gitdi boṣ

Zıkr-i Pādṣāh-ı Nevzer ü Sıret-i U Helāk-ṣoden-i U der-Dest-i Efrāsiyāb*

A 261a Anuñ ardınc'oglı Nevzer oldı ṣāh
E 121a Līkin ol bī-'aḳl idi oldı tebāh
İlerü çekdi 'abeṣ kiṣileri
Anuñ için gelmed'iṣi ileri
Gice gündüz 'İṣ ü 'iṣret eyledi
Dürlü dürlü bid'at iṣler iṣledi

5620 Atasınuñ ḫūyını deñṣürdi ol
Kendüden bir yiñi bünyād urdı ol
Oldı ḳatında muḳarreb çün li'ām
Ṭutdılar nefret ḳamu ḳavm-i kirām
İrmeyüp ehl-i hüner bir maṣıba
Bī-hünerler buldı 'ālī mertebe
Pādṣāh oldur hüner-perver ola
Yolına ser vireler server ola
Ṣāh-ı dūn-perver muṣaffer olmaya
Ser bula 'ālemde efser bulmaya

5625 Çün sipāh olmuṣ idi aña Kelīm
Ümmet olmadı Kelīm'e ol le'īm

* Padiṣah Nevzer'in Hāli ve Onun Efrāsiyāb'ın Elinde Helak Olması.
5625a Kelīm : Kerīm A.

- Bî-hünerler kıldıg'ıçun ihtiyâr
Olmadı hergiz anuñla baht yâr
Zâl ü Rüstem andan i' râz itdiler
Çoyup anı Sîstân'a gitdiler
- A 261b Güzêr ü Çârûn u Key ü Güstehem
Gıtdiler çatından anlar dañi hem
- Zuhûr-ı Efrâsiyâb der-Zamân-ı Nevzer bin Menûçehr***
- Tür neslinden çopup bir tâcdâr
Olmış idi Türk ü Çîn'e şehryâr
- 5630 Kâr-zâr ehliyidi gâyet dilîr
Pehlevân idi cihânda bî-naẓîr
Adına dinürd'anuñ Efrâsiyâb
Geldi ĩrân milkini kıldı ĥarâb
İllerini urdı gâret eyledi
Yıkdı yaqđı çok ĥasâret eyledi
Çırdı çavmini Menûçehr'ün çamu
Her kimi buldı ise kiçi ulu
Çıruban irkeklerin bernâ vü pîr
Zenler ile kızların kıldı esîr
- 5635 Nevzer'i de çutuban kıldı helâk
Eyledi ber-dâr anı bî-ters ü bâk
Çarñı gör dâr issini ber-dâr ider
Bu cihân dârın gözine dar ider
On iki yıl çuruban Efrâsiyâb
Eyledi ĩrân-zemîn milkin ĥarâb
- A 262a Ol ki şerrinden amân bulmuş idi
Sîstân'a varuban çurmuş idi
Söz öküş anlar ki diri çaldılar
Rüstem'e varup tazarru' kıldılar

* Menûçehr'in Oğlu Nevzer Zamanında Efrâsiyâb'ın Ortaya Çıkması.

5640 Kim bugün 'âlemde birsin bir Şamed
Senden olur bize olursa meded
Dest-gîr ol halka kim Efrâsiyâb
Kıldı Īrân milkini cümle harâb
Şerrini def' eylemezseñ 'an-çarîb
Çaluruz 'âlemde biz zâr u garîb
Çünkü bu sözi işitdi pehlevân
Ġayretinden gözlerine tıldı kan
Kişinüñ zâtında Ġayret olmaya
Er degüldür andan erlik gelmeye

5645 Rüstem ol dem gürzin alup destine
Yüridi Efrâsiyâb'ıñ üstine
İki leşker bulşup ceng itdiler
Yiryüzin kan ile gül-reng itdiler
'Âkıbet nuşret bulup Īrâniler
Başılıban kaçdılar Tūrâniler
Çünkü kaçup gitdi Tūrân leşkeri
Buldı revnağ girü Īrân kişveri

A 262b

Zikr-i Pādşâh-ı Tāmasb

Var idi bir kimsene Tāmasb nām
Kāmil idi her işi dīni tamām

5650 Kār-dān u kār-dīde pīr idi
Şāhib-i rāy idi pūr-tedbīr idi
Leşkerüñ kim şāhı dānā ola pīr
Olısar her fi'li lā-büd dil-pežīr
Rüstem anı leşkere dikdi emīr
Oldı Īrân milkine şāh-ı kebīr
Var idi neslinde anuñ pādşāh
Ol sebebdan dikdiler Īrân'a şāh
Şāh olup biş yıla dek sürdi murād
Geçdi andan soñra geldi Keykubād

Zikr-i Pādşâh-ı Keykubād

- 5655 Keykubād oldı çü milke pādşāh
Geldi ‘ālem halkına lūtf-ı İlāh
‘Ākıl ü dānāyıldı hem ehl-i rāy
Şāhib-i tedbīr idi kişver-güşāy
Her ne kim Efrāsiyāb almış idi
Kılıç ile anı fetḥ itmiş idi
- A 263a Cümlesini gine aldı Keykubād
Oturup tahtında oldı göñli şād
Eyleyüp Īrān'da yüz yıl saltanat
Fevt olup Kāvūs'a kaldı memleket
- Zikr-i Pādşāh-ı Keykāvūs bin Keykubād**
- 5660 Çünki Kāvūs oldı milke şehryār
Oldı ‘adlinden münevver her diyār
Her ne kim ‘ālemde idindi murād
Hāşıl oldı aña cümle bil ziyād
- E 121b ‘Ākıbet devlet virüp aña gurūr
Raḥmetinden Ḥaqq'ıñ anı kıldı dūr
Şöyle kaşd itdi ki bir bünyād ura
Anı yükselde daḥi göge ire
İtdiler Bābil'de aña ibtidā
İşlediler elli yıl bī-intihā
- 5665 Elli yıl devr itdi çünkim bu felek
İndi fermānıyla Ḥaqq'ıñ bir melek
Var idi bir tāziyāne mişl-i mār
Ol melek almış eline ra‘dvār
Urdu ol kaşçıyla ol kaşrı ‘ayān
Eyledi üç pāre ol demde hemān
- A 263b Biri Cābelkā'ya dek olup revān
Biri Cābelsā'ya vardı bī-gümān

5656b güşāy : güşād A.

5665a yıl : - E.

5667a ‘ayān : beyān A.

- Birisi yirinde alup oldu hak
Zehresi kim grdiyise oldu ak
- 5670 Yanıluo terk itdi un Kvs edeb
L-cerem ahhr aa ıldı gazab
Kim edebsz kii gayet m olur
Ramet-i Ha'dan ebed marm olur
- B-edeb 'lemleri oda yaar
anmaıl kim zini tenh yaar
- unki iller anı tg bildiler
Her arafdan aa yaı oldılar
- tdi yaılı aa h-ı Yemen
Her arafda zhir oldu ok fiten
- 5675 Byle tedbr eyleyp oldu svr
Kim Yemen hıyla ide kr-zr
- Birbiriyle bu szi anıdılar
Bir yiri ta'yn idp bulıdılar
- ki leker uraup ceng itdiler
Anda Keykvs'ı t ki ttdılar
- Eline ayaına bend urdılar
Anı bir h-ı 'amke oydılar
- A 264a Bat u devlet unki r-gerdn ola
Meskeni tat issinn zindn ola
- 5680 'detidr adem bu hle-bz
Ser-nign eyler geh geh ser-firz
- idp bu hli Rstem tcdr
Geldi sa'y itdi bu yolda b-mr
- 'ibet cehd ile urtardı anı
ledp milkine h itdi anı
- Tatına gep urındı baa tc
Her arafdan geldi bc ile hrc

Şağ idincek kişinüñ başın İläh
Eksük olmaz başına tâc u külâh

5685 Ğuşşa çekme mâl için olma melül
Âdemî şağ olsa bulur mâli bol
Ğam yime gitdiyse câh u irtifâ'
Şağ olıncağ bulunur mâl u metâ'

Zikr-i Vâkı'a-i Siyâvuş-ı Püser-i Keykâvüs*

Var idi bir oğlı Kâvüs'ün hemân
Hem Siyâvuş idi ismi nev-cüvân

Ol zamân kim oldu Keykâvüs esîr
Varuban yüz yaşına olmuşdı pîr

A 264b Şol maħal kim anda tutulmuş idi
Bir güzel duħter görüp sevmiş idi

5690 Adı Sa'dî'yidi şüh u pür-fiten
Atasıydı anuñ şâh-ı Yemen
Aña Hâķ virmişdi bir zîbâ cemâl
Kim gelürdi mihre hüsünden zevâl

Şifât-ı Duħter Ki Keykâvüs Sitânde Būd**

Ruħları 'îd ü şacı Ğadr u Berât
Turreşi zulmet lebi âb-ı hayât
La'line anuñ Süheylî'dür gulâm
Hem 'aķîķ alurdi andan reng ü vâm
'Ârızı rengi gülerdi ter güle
Kâküli ta'n eyler idi sünbüle

5695 Şaçlarından sünbülüñ boynında bāğ
Ruħlarından lâlenüñ bağrında dāğ
Noķtadur hâl-i siyâhı zülfi cîm
Ğâmet-i servi elifdür ağızı mîm
Habs içinden ķurtılıncağ şehryâr
İştemişdi ol kıızı bî-iħtiyâr

* Keykâvüs'un Oğlu Siyâvûş'la Olan Vakası.

** Keykâvüs'un Evlendiği Kızın Vasfı.

- Lā-būd anlar daḥi virmişler idi
Şol ki āyīn idi itmişler idi
- A 265a İrec'üñ şeh devlet ile bahtına
Anı getürmişdi bile tahtına
- 5700 Pīr idi Kāvūs duḥter nev-cüvān
Göñli bir olmad'anuñla bī-gümān
Bir kişi kim yüz yaşında pīr ola
Niçesi genç anuñ ile bir ola
'İşğ olur yigitlere ḥüsn ü cemāl
Pīr olanlara velī naḫş u zevāl
Kişi pīr olsa olur endāmı süst
Gelmez andan erlik işleri dürüst
Çünkü kāfūr oldu müşgüñe bedel
Ço mu'anber ḥaṭṭı elden bī-cedel
- 5705 Gördi çün Sa'dī Siyāvüş'ı 'ayān
'Āşık olup aña dilden virdi cān
'İşka uyup gitdi cānından qarār
Şem'veş yandı vücūdı zerd ü zār
'Aqlını 'ışk aldı ḥayrān eyledi
Göñlinüñ şehrinini vīrān eyledi
Nice kim zārī vü efgān eyledi
Ağlayup ney bigi nālān eyledi
Egmedi hergiz Siyāvüş aña baş
Derdine yol bulmadı biñ dökdi yaş
- A 265b 5710 Aña āḥir vardı töhmet eyledi
Anı ḥāyindür diyü çok söyledi
- E 122a Key er iseñ baḫma 'avret yüzine
Var ise 'aḫluñ inanma sözine
Keydine Ḥaḫ didi bunlaruñ 'azīm
Dür olursañ bulasın ḫalb-i selīm
Gerçi olur bunlaruñ ḫavli ḫaṭar
Līkin erler cānına ḫılır eşer

- Çünkü zenler gözlerin giryân ider
Şîr-diller bağrını biryân ider
- 5715 İdicek nâz ile 'avretler füsûn
Rüstem-i Destân'ları kıllur zebûn
Züyyine li'n-nâsi geldi zenlere*
Meyl iderse tañ mıdur cân anlara
- Çünkü tıydı bu işi Kāvūs şâh
Anı kaşd itdi k'ide oğlın tebâh
- Çün Siyâvuş oldu bu işden habîr
Kaçuban Tūrân'a gitdi ol dilîr
- Varıcağ Tūrân'a şâh Efrâsiyâb
Viridi vâfir aña mâl-ı bî-hisâb
- 5720 Hem kızın viridi aña kâbîn ile
'Urs-ı 'âlî eyledi âyîn ile
- (Başlık)**
- Ol kızuñ ismi Firengîs idi bil
Mîhr ü mâh olurdu hüsünde hacîl
- Çamet-i bâlâsı çün şimşâd idi
Serv bigi cümleden âzâd idi
- Çamzesi tîriyle cânlar şayd idi
Zülfinûñ 'ağdıyle diller kayd idi
- Ol kemân-keş çeşmi tîr-endâz idi
Sürmesi ol sâhirûñ hem nâz idi
- 5725 Kimsene virmezdi ağzından nişân
Müşkil-i gayb idi ol sırr u nihân
- Çün Siyâvuş u Firengîs nice dem
Buluşup cem' oldılar çün lahm dem
- İkisinden toğdı bir mâh-ı münîr
K'olmaya şems-i felek aña nazîr

* 5716a "Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi." (Âl-i İmrân, 3/14) ayetinden iktibas.

5719-5738. beyitler arası A'da yoktur.

- Kimsenüñ gelmiş degüldi yādına
Didiler Keyhüsrev anuñ adına
Çün Siyāvuş oldu ğāyet muhterem
Çekdiler hāsıdler andan çok elem
- 5730 Kişi ger Bukrāṭ u ger Loḡmān ola
Hāsıdūñ rencine ne dermān kıla
İtdiler ol deñlü hāsıdler hāsed
Kıldılar töhmetler aña bī-‘aded
‘Ākıbet kār eyleyüp Efrāsıyāb
Öldürüp kıldı Siyāvuş'ı türāb
Gine işit n'eyledi Kāvūs şāh
K'oldı her milletler içre rû-siyāh
Anı tebdīr itdi kim göge ire
K'āsmāna hūkm iden kimdür göre
- 5735 Eyleyüp bu yolda fikr-i nā-şavāb
Tıtdurur kerkesler ol dem bī-hisāb
Bir zamān bisletdi ol kerkesleri
Kendüye öğretti ol kerkesleri
Buldılar kuvvet ğıdādan uçmağa
Kādir oldılar hevāya uçmağa
Göge çıkmak şanısydı şanduğı
Düzdi gönden lā-cerem bir şanduğı
Bağladı kuşları muhkem şanduğa
Kendü daḡi girdi ol dem şanduğa
- 5740 Çok cıdalar daḡi hāzır eyledi
Anları da şanduğa hem bağladı
- A 266a Ol cıdalar üstine şançup eti
Kuşları ol gün acıkdurdu kıtı
Uçdı kerkesler ete kaşd eyleyüp
Gıtdiler gök yüzine et soylayup

- Gitdi kerkesler hevāya ol kadar
Kim belürmez oldı yirden hîç eşer
- Aşağada görinen deryâyıdı
Yuğaruda kûbbe-i mîñâyıdı
- 5745 Bağuban Kāvūs zemîni görmedi
Uçuban kerkes semāya irmedi
- Yorılup nâ-çâr aşığa döndiler
Girü kerkesler zemîne indiler
- Düşdi bir milke daği Kāvūs key
Ġurbet ucından mezellet çekdi key
- Çok zamān ol yirde kaldı h̄âr u zār
Yol bulınca tahtına ol nābe-kār
- Cāhil idi eyledi fikr-i haṭā
Bilmedi kanda zemîn kanda semā
- 5750 Şandı kim kerkes kânadıyıla ol
Gök yüzine çıkmasına bula yol
- Bilmedi kim ol degül kerkes yiri
Kalmayısar anda Sîmürğ'ün yiri
- A 266b Her kime kim reh-nümā kerkes ola
Menzile irmeye yolda kes kala
- İRmege mi 'rāc-ı Hāḡḡ'a bil sebîl
Cezbe-i Allāh u bāl-i Cebre'îl
- Ba'zı rāvîler bunı naql itdiler
Kim bu Keykāvūs'ı anlar didiler
- 5755 'Ālem içre söylenen Nemrūd'dur
Kim Ḥalîl'i od'atan Nemrūd'dur
- Çün Ḥalîl'i kıldı peyğam-ber Celîl
Geldi Keykāvūs'a ol demde Ḥalîl
- Dîñ-i Hāḡḡ'a anı da'vet eyledi
Ṭoğru yol gösterdi ṭoğru söyledi

5743a Gitdi : Dökdi E.

5757b Ṭoğru : Ṭoğru A.

- Da'vetini itmedi anuñ kabül
Toluyıdı kalbi kibr ile fuzül
- E 122b Hışm idüp yakdurdı bir âteş 'azîm
Kim 'azâb ide Halîl'e key elîm
- 5760 Mancınıka koyup atdurdı anı
Gör Halîl'e n'idiser Rabb-i Ğanî
- Mancınık içre hevâda ol Halîl
Gider iken geldi aña Cebre'îl
- Didi var mı hâcetüñ şimdi baña
Didi yokdur ihtiyâcum hîç saña
- A 267a Didi gel Rabb'üñden iste hâceti
Didi bildügi yiter bu hâleti
- Ol beni unutmadı kim ben diyem
Hâcetüm var diyüp andan isteyem
- 5765 Rabb'ine kıldı tevekkül çün Halîl
Şakladı lâ-büd anı Rabbü Celîl
- Oldı âteş cismine *berd ü selâm*
Yağmadı ol nâr anı çıkdı tamâm
- Çün selâmet çıkdı âteşden Halîl
Oldı Nemrüd ol hacâletden 'alîl
- Bunca mu'ciz gördi yola girmedi
N'eylesün Hağ'dan hidâyet irmedi
- Çünkü andan gelmedi şâlih 'amel
Devletine lâ-cerem geldi halel
- 5770 Olıcağ âhîr yakın aña ecel
Kim anuñ def'ine bulunmaz hiyel
- Bir yarımca peşşe bir gün nâ-gehân
Otururken yüzine konar 'ayân
- Üşelerken burnına girüp hemân
Tâ dimâğına degin gide revân

5760a Mancınıka : Mancılıka A.

5761a Mancınık : Mancılık A.

- Beynisini her gün idüp tu'me ol
İdiser günden güne teşvîş bol
- A 267b Kibr idi tolu dimāği 'ucb idi
'Ākıbet gör 'ucbı aña n'eyledi
- 5775 Kişi kim kerkes kanadıyla uça
Mağzını peşşe yiye 'aklı kaça
- N'itdi Keykāvūs'a gördüñ kerkesi
Şaklama sen de kapuñda nā-kesi
- Pîr idi Kāvūs key oldı za'îf
Zahmetinden peşşenüñ düşdi nañîf
- Çalmadı cisminde kuvvet gördiler
Her tarafından milkinge el şundılar
- Çünkü milküñ issi bî-tākāt kıala
Lā-cerem düşmenler aña yol bula
- 5780 Bu işi erkān-ı devlet bildiler
Fikr idüp tedbîri böyle kıldılar
- Kim gelüp Tūrān'dan ol *zıll-ı İlāh*
Bunlara Keyhūsrev ola pādşāh
- Tā ki düşmen memleketden dūr ola
Anuñ ile illeri ma'mūr ola
- Ol zamānda var idi bir pehlevān
Adı Gîv idi dilîr ü nev-cüvān
- Ol mühimme Gîv'i ta'yîn itdiler
Cümle esbābın müretteb düzdiler
- A 268a 5785 Yürüyüp ol dañi biñ ta'cîl ile
Aluban Keyhūsrev'i geldi bile
- İricek Īrān'a Keyhūsrev yañîñ
Oldı tahtı Kāvūs'uñ taht-ı zemîn
- Oluban yüz elli yıl 'ālemde şāh
Gidüp ol Keyhūsrev oldı pādşāh

5783b Gîv idi : Geyvā'yıdı / nev-cüvān : cüvān A.

Zıkr-i Keyhüsrev

Memleketden fitne[y]i dūr eyledi
‘Adliyle milki ma‘mūr eyledi

Çopdı Keyhüsrev be-gāyet nīk-rāy
Oldı rāh-ı Hakk’a halka reh-nümāy

5790 Atası kanı için ol şehryār
Yıkdı Tūrān milkin itdi tār-mār
‘Ākıbet Efrāsiyāb'a buldı yol
Öldürüp toprağa kardı kanın ol
Çünki ma‘lūm itdi Keyhüsrev yakīn
Āhir oldı kendünün devri hemīn
Halka cümle da‘vet itdi hāşş u ‘ām
Bunlara yidürdi envā‘-ı ta‘ām
Bes buyurdı kim hazīne açdılar
Sīm ü zer la‘l ü güher çıkardılar

A 268b 5795 Cümlesin Haq yolına kı lup nişār
Viridi ol gün halka māl-ı bī-şümār
Var idi Lührāsb adlu bir dilīr
Şeh Ferīdūn nesliyidi ol emīr
Yanına oqıtdı Keyhüsrev anı
Tahtına geçürdi didi kim seni
Haq benüm yirüme kıldı şehryār
Şimdiden sonra senüñdür bu diyār
Haq beni öz halvetine oqıdı
Yirüme sen şāhı ser-leşker qodı
5800 Halk-ı ‘ālem bunda hayrān oldılar
Çoğı halkuñ şāhı mecnūn didiler
İşbu sözi söyleyüp oldı süvār
Der-peyince halk-ı ‘ālem bī-şümār

- Gidüben miqdâr-ı fersah şehryâr
Karşudan on atlu oldu âşkâr
Didi halka siz turuñ ben varayın
Bunları ne kimselerdür göreyin
Çünkü vardı katlarına bunlaruñ
Her birisiyle görüşdi anlaruñ
- 5805 Aluban şahı hemân-dem döndiler
Bir iki adım gidüp tolandılar
- A 269a Oldılar mecmû' ısı gözden nihân
Kimsene görmedi bunlardan nişân
Bir 'aceb şah idi Keyhüsrev 'ayân
Virmiş idi milke emn ile amân
- E 123a Düşmenüñ dînin helâk itmiş idi
Yiryüzini cümle pāk itmiş idi
Öldi kahrından anuñ Efrāsiyāb
Leşkerine yoğ iken hergiz hisāb
- 5810 Ye'cuc u Me'cüc'ı def' itmiş idi
Şerlerini cümle kām' itmiş idi
Gerçi kim şüretleri insān idi
Lîkin anlar ma'nide şeytān idi
Kıldı anlardan cihānı cümle pāk
İtdi dîn düşmenlerin kāmı helâk
'Adliyile milki ma'mūr eyledi
'İlm ile dünyâyı pür-nūr eyledi
Sünnet ü farzı edā itmiş idi
Toğrulup Haq yolına gitmiş idi
- 5815 Buldı çünkim nefsi 'ilm ile kemāl
Rüşen oldu çeşmine nūr-ı cemāl
Bāğ-ı Kudsi'den irişdi bes haber
Didiler kim aç gözün eyle nazar

5804b anlaruñ : bunlaruñ A.

5810b Şerlerini : Serlerini A.

- A 269b Kim göresin bî-nihâyet memleket
Beñzemez bu milke 'âlî memleket
Tolu envâr ile pür-ğilmân u hür
Andadur râhat huzûr ile sürür
Olmış âfât-ı heyûlâdan berî
Hem küdürât-ı tabî'atden arı
- 5820 Koyuban lâ-büd qarañu külhanı
İhtiyâr itdi münevver gülşeni
Milk-i cismânîden idüp infişâl
'Âlem-i ervâha buldı ittişâl
Sa'y idüp Allâh için tırmaya dek
Zî-melik kim 'âkıbet ola melek
Şâh olan bu vech ile olmaq gerek
Sa'y idüp bu menzili bulmaq gerek
Kim bu yirden idicek âhir sefer
İrişe ol milke bî-havf u haţar
- 5825 Vây aña kim dünyede sulţân ola
Âhiretde hem-demi şeyţân ola
Vây aña kim bula milk ü salţanat
Eyleye her dem fesâd u şeyţanat
- Zıkr-i Pâdşâh-ı Lührâsb**
- A 270a Oldı yetmiş yılda Keyhüsrev çü şâh
Ol gidüp Lührâsb oldı pâdşâh
Çünkü Īrân milkin'oldı şehryâr
Hükmine râm oldı her şehr ü diyâr
Zâlim ü cebbâr idi ol bed-fi'âl
Eyler idi halk-ı 'âlemle cidâl
- 5830 Yağdı yıkdı Kuds'i gâret eyledi
Âdemin kırdı hasâret eyledi

Ol zamān ḥaḳ dīn idi dīn-i Kelīm
Aña göndermişdi *Tevrāt* ol Kerīm

Anı dirdi kim Kelīm'i ḳoyalar
Kendünüñ bāṭıl yolına uyalar

Kendüsi āteş-perest idi pelīd
Olmış idi raḥmet-i Ḥaḳ'dan ba'īd

Belḥ'i yapdurdı k'ideyidi maḳām
Vaḳti telḥ oldu olunca ol tamām

5835 Ancalar yapdı serāy oturmadı
Niceler ekdi ekin götürmedi

Ḷulm ile yapmışdı ol şehri meger
Lā-cerem oturmayup ḳıldı güzer

Kim binā ḳulm ile bī-bünyād olur
Ger Süleymān taḥtı ise bād olur

A 270b Ḥalkına şāh itse ḳulm ile 'azāb
İnmeye gökden yire bir ḳaṭre āb

Pādşāhuñ ḳulmidür taḥtın yıḳan
Kendüyi hem ilini oda yaḳan

5840 Yüz otuz yıl oldu Lührāsb çü şāh
Ol gidüp Güştāsb oldu pādşāh

Zıkr-i Pādşāh-ı Güştāsb ve Zuhūr-ı Zerdüşt*

Oldı ol devr içre Zerdüşt āşkār
Girdi anuñ dīnine ol şehryār

Ol idi āteş-gede iḥdāş iden
İlleri āteş-perest idüp giden

Ḷopdı bir oḳlı anuñ İsfendiyār
Ḥüsnine ḥayrān idi şehir ü diyār

Bir mübārız pehlevān idi dilīr
Şaf-şiken leşker-keşīde bī-nazīr

* Padişah Güştāsb'ın Zikri ve Zerdüşt'ün Ortaya Çıkması.

- 5845 Nīzedār idi daḥi şemşīr-zen
Çatı tīr-endāz idi düşmen-şiken
Dir idi ger ben olaydum pādşāh
Kılayıdum 'ālemūñ milkin tebāh
Feth ideydüm yidi iqlīmi tamām
İdeydüm şehlerin baña gulām
- A 271a Atası ḥavf itdi bu sözden hemān
Oğlınuñ katline kaçd itdi 'ayān
Dil kaçan epsem tura baş sağ olur
Her kaçan deprense dilde dāğ olur
- 5850 Tūt dilūñ kim rāzuñı fāş itmeye
Sen anı kes kim serūñ ol kesmeye
Kesdüren dildür benefşe başını
Dil dürür kūtāh iden hem yaşını
Anı ḥabs itdi hemān Güştāsb şāh
Gūş idüp bu kışşa[y]ı Erceşb şāh
Ceddiyidi ol şehūñ Efrāsiyāb
Bir çeri divşürdi k'olınmaz ḥisāb
Oldı çün Güştāsb üstine revān
Tırmadı kaçdı öñinden ol hemān
- 5855 Leşkeri Güştāsb'uñ olup ḥaķīr
Kimi öldi kimisi öldi esīr
- E 123b Kaçdılar kaldı çü raḥt u bārgāh
Cümlesin zabt eyledi Erceşb şāh
Çünkü Īrān milkini aldı tamām
Taḥt idindi Bābil'i tıtdı maķām
- Reften-i İsfendiyār be-Heft Ḥ'ān***

5847a iqlīmi : iqlīmin A.

5850b serūñ : sırruñ A.

5851b yaşını : başını A.

5854b Tırmadı : Durmadı A.

5856a raḥt u : raḥt-ı A.

* İsfendiyār'ın Heft Hân'a Gitmesi.

- A 271b Korkusundan varuban Güştâsb şâh
Bir hisâra girdi idindi penâh
Çaluban hayretde fikr itdi bunı
Kim vire İsfendiyâr'a milkini
- 5860 Anı zindândan hâlâş ide vara
Salţanat esbâbını cümle vire
Düşmeni ol da aradan götüre
Şâh ola tahtında fâriğ otura
Çünkü bu vech ile tedbîr itdiler
Varuban şeh-zâde[y]i getürdiler
Geldi çün atasına İsfendiyâr
İtdiler birbir'ile 'ahd ü qarâr
Leşkerin çekdi hemân-dem ol cüvân
Yüridi Ercesb'ün üstine revân
- 5865 Varuban Ercesb ile ceng eyledi
Gözlerine 'âlemi teng eyledi
Virüben İsfendiyâr'a Hâk zafer
Kıldı Tûrân leşkerin zîr ü zeber
Kaçuban mağlûb olup Ercesb Şâh
Heft H'ân'a girdi idindi penâh
Gidüp ardınca anuñ İsfendiyâr
Ol hisârı almağ içün hîlekâr
- A 272a Girdi tâcir şüretine ol zamân
Ol hisâruñ yolına oldı revân
Hîle-kerden-i İsfendiyâr ve Giriften-i Qal'a-i Heft H'ân*
- 5870 İki yüz şanduk düzetdi h'âcevâr
Mîhi sîmîn çamusı zerrîn-'ayâr
Çoydı her bir şanduga bir pehlevân
Her biri Gîv idi yâhud Nerimân

5867b penâh : qarâr A.

* İsfendiyâr'ın Hile Yapması ve Heft Hân Kalesi'ni Ele Geçirmesi.

- Sāyis ü ħar-bendeler qamu dil̄r
İsmiyidi ħ̄ācenüñ Mes'ūd-ı Ş̄r
Yükleri yükletdi baqladı qaṭār
Qal'aya togru yüridi ħ̄ācevār
Yaqlaşıcaq qal'anuñ dīvārına
İlçi gönderdi hemān dizdārına
- 5875 Didi ben bir tācirem düşdi yolum
Bu gice bu yire irdi menzilüm
Gice gündüz yürirem yollar alup
Giderem Tūrān'a Īrān'dan gelüp
Yüklerümdür hep nefāyis sīm ü zer
Toludur şanduqlarum la'1 ü güher
Bilürem çoqdur vel̄kin düşmenüm
Qorqaram kim ire ardumca benüm
- A 272b Qal'ada düzmeñ gerek baña mekān
Tā ki bulam ben 'adūlardan amān
- 5880 Olmaya ħizmetlerüñüz rāy-gān
Gönderem ben de size çoq armağan
Pīş-keşler de çekem ağırlayam
Qudretüm yitdükce sizi toylayam
Bu sözi işitdi çün dizdār ağa
Dāneye qaşd eyleyüp düşdi ağa
Anca başlar yitürüpdür ħırş-ı māl
Niceler olmışdur andan pāy-māl
Gönderüp dizdāra bī-ħad armağan
Ĥāce girdi ol ħişāra şādmān
- 5885 Gice dizdār ile şoḫbet itdiler
Mest olup yirlü yirine gtdiler
Çünkim irdi menziline ol cüvān
Açdılar şanduqları ol dem hemān

- Bes çıķup anlar yarağa girdiler
al'a[y]ı ol sã'at ire aldılar
- ıyuban Gũstãsb'ı Ercesb Őãh
Leşkerini idicek anuñ tebãh
- Atası ardeŐlerin tũtmıŐ idi
Ol hiŐar iinde ĥabs itmiş idi
- A 273a 5890 urtarup anları da ıldı ĥalãŐ
İŞbu fetĥ oldu mũyesser aña ĥãŐ
- ũnki Şeh-zãde bu işi işledi
Dũndi girũ taĥtına 'azm eyledi
- Atası 'ahdine lãkin tũrmadı
Taĥtını İsfendiyãr'a virmedi
- Devletini itmeye bir kimse terk
Degme kişi ılmaya 'ahdini berk
- Dãstãn-ı Gũstãsb İsfendiyãrrã be-Ceng-i Rũstem***
- Bir daĥi mekr eyledi Gũstãsb Őãh
Kim ola İsfendiyãr anda tebãh
- 5895 Anı gũnderdi ki Sĩstãn'a vara
Rũstem'i tũtup dirile getũre
- aŐdı bu kim Rũstem anı ũldũre
Ortadan İsfendiyãr'ı gũtũre
- Atasınũ emriyle gitdi ol
Rũstem ile anda oĥ ceng itdi ol
- Kesmez idi cismini tĩę ũ teber
İtmez idi tĩr aña hergiz eşer
- On iki gũn ıldılar envã'-ı ceng
Gãh tĩę ũ gãh gũrz ũ gãh ĥadeng
- A 273b 5900 Ol sebebden Rũstem'i ıldı zebũn
Aña yaĥlaŐdı ki dũŐe ser-nigũn

* Gũstãsb Destanı ve İsfendiyãr'la Rũstem'in Savaşması.

- Zāl ü Rüstem bir gice söyleşdiler
Def'ine tedbîr idüp tanışdılar
- Didi Rüstem tîr ataram gezleyü
Yarın anuñ gözlerini gözleyü
- E 124a Cismine ger itmez ise oq eşer
Gözleri hod laħmdur aña geçer
- Söz öküş söylendi sözden çoğı yok
Düzdi āhir yılgun ağacı bir oq
- 5905 Ol oquñ bir yanıydı iki tal
Ara yirleri açuq güyā ki dāl
- Şanki elmās iki peykān düzdiler
Ol iki dāl ucına geçürdiler
- Eyledi Sîmürġ bālinden peri
Kim ola anuñla düşmeden berî
- İtdiler ol gice bu vech ile āl
Şubĥ-dem uruldı hem kūs-ı kıtāl
- Ol şadāyı gūş idüp İsfendiyār
Didi cem' olmış gine Sām-ı Suvār
- 5910 Aña gelmişler ki yārî kılalar
Rüstem'i benüm elümden alalar
- A 274a Yoqsa anda qalmayuqturur mecāl
Kim benümle ol bugün ide kıtāl
- Rüstem'ün kaydını muħkem görmişem
Dün ben aña yüz otuz zaħm urmuşam
- Eyleyüp bu da'veti İsfendiyār
Ĥāzır olup atına oldı sūvār
- Bu yaña Rüstem gelür elde kemān
Görüp anı gönline düşdi gümān

5906b iki : - A.

5908b kūs-1 : kūs u E.

5911a Yoqsa : Yoğsa A.

5913. beytin mısraları E'de yer deġiştirmiştir.

- 5915 Didi kim olmaya bu resme dil̄r
Bīşeden çıkmaya bu vech ile ş̄r
Bes didi Rüstem şehā şulh idelüm
Varalum atañ katına gidelüm
Beni istemiş atañ gel gidelüm
Her ne emr eylerseñ anı idelüm
Ger elümi bağlar iseñ bağlağıl
Rāzıyam her ne dilerseñ eylegil
Merhamet kııl cānuña şeh-zādesin
Nev-cüvānsın servveş āzādesin
- 5920 Nitekim yalvardı te'ş̄r itmedi
Sözleri göñlinde hīç yir itmedi
İrmiş idi aña ḥod Ḥaḫ'dan ecel
Lā-cerem pend ile itmedi 'amel
- A 274b Rüstem'i bir oḫ ile İsfendiyār
Atuban şavdı oḫını tācdār
Dönüben Rüstem didi iy şehryār
Olmışam çok oḫlarıñdan zaḥmdār
Sen daḫi benden bir oḫ al yādgār
Ḥāṭıruñda ḫalmasun benden ğubār
- 5925 Sen de gör oḫı niçe atmaḫ gerek
Yaralu kişi niçe yatmaḫ gerek
Böyle diyüp çekicek yayın dil̄r
Gözine İsfendiyār'uñ irdi t̄r
İki peykān gitdi iki gözine
'Ālemi kıldı ḫarañu gözine
Ṭoprağa düşdi hemān İsfendiyār
ḫaldı andan oḫı Behmen yādgār
Çün degüldür bu cihān dārü'l-ḫarār
Kimseye ḫalmaz bu dünyā pāydār

5915b Bīşeden : Mīşeden A.

5923b çok : çoğ E.

İntikām-kerden-i bā-İsfendiyār*

- 5930 İşidüp ehl-i tevāriḥden 'ayān
Rāviler bu kışşa[y]ı kıldı beyān
Kim daḥi ma'sūm iken İsfendiyār
Oḡ atardı oynayup leyl ü nehār
- A 275a Her dem ağaçdan düzerdi oḡ u yay
Anuñ ile oynar idi yıl u ay
Günler içre 'āḳıbet bir gün gelür
Nā-gehān bir yılğun ağacı bulur
Anı bir oḡ eyleyüp pertāb ider
Bir faḳīrūñ oḡlı gözine batar
- 5935 ̤udret ile Ḥaḳ mizācını virür
Yaşarup bir yılğun ağacı olur
Dirler ol ağaç budaḡıydı hemān
Gözine İsfendiyār'uñ ṭoḳınan
Zālīm olma zūlmūñ encāmı budur
Zālīmūñ gūş it ki peygāmı budur
'Adle sa'y it eyleme zūlme heves
Zālīme bulunmaya feryād-res
Gör ki bir ma'sūm elinden oḡ çıḳa
Vara bir ma'sūm gözi andan çıḳa
- 5940 Anı gör merfū' iken andan ḳalem
Āḥirinde nicesi çekdi elem
Gitdi iki gözi başı hem bile
Ḳādir'ūñ ḳudretlerini kim bile
Ol ki zūlmūñ yayını ḳurup yaşar
Oḡ ile maẓlūmları her dem atar
- A 275b Ḥaḳ'dan ol görse belālar ṭañ mıdur
Başına gelse ḳazālar ṭañ mıdur

* İsfendiyār'dan İntikam Alması.

5934b faḳīrūñ : faḳīr A.

- Ana rahminden ki oğlan cān bulur
Altı ay anuñ ğıdāsı ƙan olur
- 5945 'Āķıbet ol āb ile olup ıķar
Ĥüsniñi bir dil-berüñ bozar yıķar
Altı aylıķ ƙan ile bu ĥāl olur
Yıllar ile iicek ĥāli n'olur
ünkim āzād oldu kerkes bī-zarar
Ol sebebdendirler anı biñ yaşar
Olduğı'un zālīm ü ĥün-ĥ'ār bāz
Oldı anuñ ƙuşlar ire 'ömri az
Zulmüñ encāmı ĥatardur key 'azīm
Meskenidür zālīmüñ nār-ı caĥīm
- 5950 Ĥalk iinde işidüp Ğüştāsb šāh
Ođlınıñ fevtini ƙıldı derd ü āh
- E 124b Şüretā ağlardı dāyım zār u zār
Aydur idi iy dirīđ İsfendiyār
Bātıñında göñli lākin šād idi
Ĥātırı her ğuşşadan āzād idi
Yüz otuz yıl milke olup pādšāh
Ol gidüp şoñında Behmen oldu šāh
- A 276a **Zıkr-i Pādšāh-ı Behmen bin İsfendiyār***
Oldı Behmen ün 'Acem milkine šāh
Ĥānedānın Rüstem'üñ ƙıldı tebāh
- 5955 Rüstem ol demlerde olmış idi ĥāk
Şoñını Behmen dağı eyledi pāk
Sīstān milkine urdı āteşi
Ĥalkını ƙırdı ƙamu irkek dişi
Ser-be-ser ol milki nālān eyledi
Cümle ma'mūrını vīrān eyledi

* İsfendiyār'ın Oğlu Padişah Behmen'in Zikri.

Diri olduğınca Behmen şehryār
İşi ceng idi hemîşe kār-zār

‘Ömrini ceng ile geçürmiş idi
‘Ālemüñ halkın zebün itmiş idi

5960 Kıpdı devrinde anuñ bir ejdehā
Kim deminden kimse bulmazdı rehā

Yüriyüp ol ejdehā-yı heft ser
Eyledi ol milke envā’-ı zarar

İşidüp Behmen çerisin dirnedi
Ejdehānuñ katline kaçd eyledi

Ejdehā anı göricek urdı dem
Eyledi Behmen vücūdını ‘adem

A 276b Kimseye hergiz ecel virmez amān
Şāh eger mīr ü gedā pīr ü cüvān

Fi’t-temşil

5965 Yidi başlu ejdehādur nefsi-i şüm
Kim seni Behmen'leyin yudar çü müm

Biri şehvet başınuñ biri hāsed
Birisi cehl ü birisi hūy-ı bed

Birisi hırş u biri tūl-i emel
Birisi budur ki olasın dağal

Kes bu başları riyāzet tīg’ile
Şerlerinden tā ki cānuñ kırtıla

Yoğsa unutmaz seni bu ejdehā
Bulımazsın fitnesinden sen rehā

(Başlık)

5970 Oldı çün Behmen yüz on yıl pādşāh
Gidicek oldı yirine kıızı şāh

Ol kızuñ ismine dirlerdi Hümāy
Pāk idi dānāyıldı pākīze-rāy

Atasında yoğıdı līk i’tikād
Millet-i Zerdüşti idi ol bed-nihād

- Hem atında ill ü ürmet yoğıdı
Mülhid olmuşdı fesadı çoğıdı
- A 277a Bu kızını 'avret idinmiş idi
Hem bu kıızdan oğlanı olmuş idi
- 5975 Kendü öldükde ol oğlan tıfl idi
Salanat avāline nā-ehl idi
- Ol yetişince anası oldu řāh
Milkinge oldu otuz yıl pādřāh
- Zikr-i Pādřāh-ı Dārā**
- Virdi andan řoņra milki oğlına
Tāc u tatı milk ü mālı oğlına
- İsmi daı oęlınıñ Dārā'yıdı
Ehl-i tedbīr idi řāhib-rāyıdı
- Tatına oturdu Dārā geydi tāc
Her arafdan istedi bāc u arāc
- 5980 Rūm'a geldi ayřer ile kıldı ceng
ayřer'üñ eřmine kıldı Rūm'ı teng
- Aldı bunlardan nihāyetsüz arāc
odı Rūm'uñ beglerini cümle a
- On iki yıl oluban ol řehryār
Kendü gidüp oğlına aldı diyār
- Olımaz dūnyāda kimse behre-mend
Ādemī geh pest olur gāhī bülend
- A 277b Kimseye bāı degüldür milk ü bat
Bir uru ğavgādur ancak tāc u tat
- 5985 Ölüm olmasa oş idi māl u genc
Öliceğ olur kişiye mār u renc
- Zikr-i Pādřāh-ı Dārāb bin Dārā**
- Eyledi devrān ü Dārā'yı tebāh
Oğlı Dārāb oldu milke pādřāh

5977b milk ü mālı : māl u milki A.

5980b eşmine : cismine A.

- Kim saña andan yitişdi salţanat
Taht u t c u milk   m l u memleket
- Senden  ndin ř h olanlaruň  ay n
Eyled m tafş l ile h lin bey n
- Bunlaruň aĥv lini bild n yaĥ n
Sen daĥi aldanma d ny ya řaĥ n
- 5990 Anlara her n'itdiyise bu felek
Saňa daĥi anı eyler itme řek
- Ger dilerseň k'ola bahtuň p yd r
Ğirra olma milk ne iy şehry r
- Ğ k olan  uzva ne h cet s m   zer
Başına t c u miy nına kemer
- Eyleme hergiz hev -y  taht u baht
Tahta-i t b t olur c n saňa taht
- A 278a C n bu g ft r  işitdi şehry r
Ğuşsasından dehr n oldu dil-fig r
- 5995 Bildi kim b k  deg ld r salţanat
  kibet ayrug n olur memleket
- E 125a Bes bu f n den fer gat eyledi
 td gi işe ned met eyledi
-  tmedi d ny y c n t l-i emel
  lem-i b k yi c n k ld   amel
- Rabb'isi'c n k ld  h liş t 'ati
Zulmi ref' itdi g t rdi bid'ati
- Bild n iy Rıdvan c  d ny  h lini
Ol ge en sult nlaruň aĥv lini
- 6000 Eyleme dilden ğn ya sen heves
Faĥrı k l c n ile her dem m ltemes

5992a ne h cet s m   zer : deg l h cet ned r A.

5993b Tahta-i : Tahtına A.

5999a Rıdvan :   kil E.

Kim faķırüñdür cihānda salţanat
Kāfidür milk-i vücudı memleket

Maţla'-ı Dāstān

Şevķ ile iy bülbül-i şekker-zebān
Gine taķrİR eyle bir hoş dāstān
Tūţiveş güftārı şİRİN söylegil
Berg-i gül-mānendi rengİN söylegil

A 278b Söylegil iy dāstān-ı ma'nevī
Kim demüñden cūşa gelsün meşnevī

6005 Diñledi bu sözleri çün nāmver
Añladı aĥvāl-i māzİden ĥaber
Bes ĥakİme didi iy rüşen-zamİR
Çün beni kılduñ bu işlerden ĥabİR

Zİkr-i Dāstān-ı Ba'd ez-İskender Ĥāhend Āmeden*

Māzinüñ ĥālin kamu kılduñ 'ayān
Baña müstaķbel sözin kılgıl beyān
Ben gidicek bu cihāndan tāc u taĥt
Kimlere olur müyesser milk ü baĥt
Baña bir bir bunları şerĥ eylegil
N'olısar encām-ı kārı söylegil

6010 Didi Eflāţūn ben anı bilmezem
Bilmedügüm işde da'vī itmezem
Bilmedügin bilürem diyen tamām
Puĥteler ĥatında oldur merd-i ĥām
Bu 'ulūmuñ Ĥızr'dur aşlın bilen
'İlm ile bu 'uķdenüñ ĥallin kılan
Bes hemān sa'y eyleyüp ol şehryār
İdüben bu yolda ceĥd-i bİ-şümār

6001b milk-i : milk ü E.

6004a Söylegil : Söyle gel A.

* İskender'den Sonra Gelecek Hükümdarların Destanı.

6007b Baña : Tā ki E.

- A 279a Buluşup Hızır'a didi iy nev-cüvân
Kim saña esrâr-ı ğayb olmış 'ayân
- 6015 Her ne kim levh üzre ol mezbûrdur
Hâtıruñda cümlesi meşûrdur
'İlm-i İdrîs'üñ çü bâbı sendedür
Dānyâl'uñ hem kitâbı sendedür
Şuhf-ı İbrâhîm ü Mûsî sendedür
Nuṭṭ-ı Ādem nefh-i 'İsî sendedür
Sendedür 'ilm-i ledün bî-iştibâh
Bulınur senden kaçâ-yı ğayba râh
Baña tafşîl it ki bu milk-i cihân
Ben gidicek kime kalur kıl beyân
- 6020 Milke server di ki kimler olısar
Kimlere bu milk ü devlet kalısar
Şâh-ı Zül-karneyn'e Hızır-ı muhterem
Didi senden şoñra iy şâh-ı kerem
Olmaya hergiz cihânda intizâm
Kalmaya 'âlemde âşâr-ı nizâm
Harb u ceng ola cihânda âşkâr
Ola halkuñ arasında kâr-zâr
Kimse İrân'a muqarrer olmaya
Hep harâb ola 'imâret kalmaya
- A 279b 6025 Her kişi bir şehre ola şehryâr
Fetret ile ola her şehir ü diyâr
Oluban anlar Tavâyif Begleri
Anlaruñ Eşgânilerdür serveri
Anlar ola memleket içre kalan
İllere hüküm eyleyüp fermân kılan
Eşk ola anlardan on yıl milk-gîr
Gide Şâbûr ola altmış yıl emîr

Zıkr-i Pādşāh-ı Eşgevān u Şābūr ve 'İsī 'Aleyhi's-selām*

Ol'anuñ devrinde 'İsī āşkār
Hem nübüvvet vire aña Kirdgār

Zıkr-i Pādşāh-ı Derzīn ve Pījen ve Cevder**

6030 İde Derzīn hükmini on yıl tamām
Eyleye Pījen yigirmi yıl hemān
'Āķıbet iriše nevbet Cevder'e
Hüküm ide yigirm'iki yıl ol yire
Kisri daħi ola kırk yıl milke şāh
On yidi yıl ola Hürmüz pādşāh
Erdevān hüküm ide on biş yıl tamām
Kırk iki yıl vire hem Kisrī nizām

A 280a

Zıkr-i Pādşāh-ı Hürmüz Dāred

Bes Belāş ola yigirmi yıl emīr
On yıl ola Erdevān hem milk-gīr
6035 Ola 'ahdinde anuñ çok kār-zār
Ser-be-ser vīrān ola şehri diyār
Düşmenine 'āķıbet virüp murād
Ölüben gide cihāndan nā-murād
İy nice Şābūr u nice Erdevān
Bu fenādan gideler olup devān
Bu melikler kim didüm saña be-nām
Erdevān'da cümlesi ola tamām
Anlaruñ devrinde çok ola fiten
Her vilāyet tola endūh u miħen
6040 Nice yıl halka imāret ideler
'Āķıbet koyup cihāndan gideler

* Eşgevān İle Şābūr Padişah ve İsā (Selam Onun Üzerine Olsun).

** Padişahlar Derzīn, Pījen ve Cevder'in Zikri.

6032a kırk : kırk A.

6033b Kırk : Kırk A.

6040a nice yıl : niceler A.

- E 125b Dürlü dürlü bu tavāyif kim cihān
Gāh peydā eyler ü gāhī nihān
Gürg-sīret bī-muḥābādur bu yir
Pādşāh u ger gedā ne bulsa yir
Ḥānlaruñ yasin tūtopdur göge baḳ
Kim libāsın boyayıpdur göge baḳ
- A 280b Gice gündüz bu felek olur devān
Bunda ne Kisrī ḳalır ne Erdevān
- 6045 Kişi ger Hürmüz ola yāḥud Belāş
‘Ömrini kesr eyleyüp gider belāş
Beyt-i ḡamdur bu cihān pür-iḥtiyāt
Kimsene bulmuş degül bunda neşāt
‘Āḳil oldur hīç inanmaya aña
Āb u gildür hem ḫayanmaya aña
Tekye ḳılsañ ger bugün āb u gile
Ḳılısarsın şübhesüz yarın gile
Çün zarūrīdür gelen bundan gider
Yıgdür ol kim iḥtiyārī gide er
- 6050 Key şaḳın düşürme mihrüñ bu yire
Merd-i ‘āḳil sevmeye bunı yire
Çün bu ḡüftārı işitdi şehryār
Gözlerinden ḳanlı yaş itdi nişār
Zārıyla gerçi kim çok ağladı
Dönüben Ḥızır-ı nebīye söyledi
Kim bulardan soñra iy faḫr-ı kibār
Milke kimler olısdur şehryār
Didi Ḥızır İskender'e kim iy hümām
Çün ola Eşḡāniler devri tamām
- A 281a 6055 Milke server olalar Sāsāniler
Ṭutalar fermānını Īrāniler
Zikr-i Pādşāh-ı Erdeşīr

Pādşāh-ı evvel oldı Erdeşīr
‘Āqıl ü dānāyıldı ğāyet dilīr
Hāq Te‘ālā vird'aña taht u külāh
Oldı Īrān milkinge ser-cümle şāh
Hükmine milki muqarrer eyledi
Emrine cümle müsahhar eyledi
İtmedi bir zerre şefkat müfside
Qalmadı ‘ālemde hergiz mefsede

6060 Ehl-i inşāf idi ‘ādil bī-nazīr
Memleket fikrinde dānā vü başīr
Milk-i vīrānı ‘imāret eyledi
‘Adl idüp nāsa imāret eyledi
Oluban on dōrt yıl alt'ay pādşāh
Fevt olup Şābūr ola ardınca şāh
Erdeşīr'ün oĝlıyıldı ol dilīr
Lāyık idi ‘āleme olsa emīr
Devletinde geçmedin çok rüzgār
Ola devrānında Mānī āşkār

A 281b 6065 Zendeqayla nice sözler söyledi
Hālkı bāṭıl dīne da‘vet eyledi
Zulmet ile nūra hālīq diye ol
Göstere hālk-ı cihāna egri yol
Ayda kim hālk eylemişdür hayrı nūr
Hem diye zulmetden olmuşdur şūrūr

Zīkr-i Pādşāh-ı Hürmüz

Oluban Şābūr otuz yıl milke şāh
Derpeyince Hürmüz ola pādşāh
Hürmüz'e cünkim irişe salṭanat
‘Adliyile bula revnaq memleket
6070 Māni-i zindīki ol kılup helāk
Eyleye etbā‘ını hem cümle hāk

- Eyleye tevhîd-i hüccetle beyân
Göstere toğru yolu halka 'ayân
- Dînuñ aşlıyla fer'in söyleye
Haşr u neşrûñ hâlini şerh eyleye
- Salţanatda fâriğ ü dil-şâd iken
Cism-i pâki ğuşşadan âzâd iken
- İrişe çengâli mevtüñ Hürmüz'e
Telh ola tab'ına anuñ her meze
- A 282a 6075 İsteme bundan meze iy merd-i kâr
Dünyenüñ tiryâkıdur çün zehr-i mâr
- Zinde olan dünyede âhir ölür
Bu cihânuñ tatlusı acı olur
- Dâr-ı zulmetdür cihân rüşen degül
Hâr-ı ğamdur ser-be-ser gülşen degül
- Ṭurfedür bu çarh-ı lu'bet-bâz u dün
Kim bunuñ lu'bında hayrân zû-fünün
- Günde yüz biñ şüret ider âşkâr
Eylemez bir şüret üzre ol karar
- 6080 Biri ol lu'betlerüñ Rıdvan durur
Nefsi 'irfânında ser-gerdân durur
- Gerçi kim şüretde lu'bet diridür
Ölüdür ma'nide şanma diridür
- Kim bulur ol ğayrıdan dirlik yaķın
Zinde-i cāvîd olan oldur hemîn
- Dir'olan şüretde ma'nide ölü
Bî-başardur kendüyi görse ulu
- Ulu oldur k'ola Hayy u Lâ-yemüt
Dinmeye şânınd'anuñ hergiz yefüt
- 6085 On yıl u bir ay olup ol şehryâr
Eyleye devrini âhir rûzgâr

A 282b

Zıkr-i Pādşāh-ı Behrām

Yirine anuñ geçe Behrām şāh
Oturup tahtında ola pādşāh
‘Adliyle ‘ālemi ma‘mūr ide
Bid‘at ü zulmi cihāndan dūr ide
Eyleye Tūrān-zemīnde kār-zār
Feth ide andan nice şehir ü diyār
Devleti efzūn olup bula revāc
Mışr u Şām u Rūm'dan ala hārāc

6090

Oluban biş yıl murādınca cihān
Anı da hāk eyleye āhir zamān
Kimsene olmaz felekden behre-mend
Ādemi geh pest ider gāhī bülend
İdicek Behrām'ı dehr-i dūn tebāh
Oğlı Behrām ola milke pādşāh

Zıkr-i Pādşāh-ı Behrām bin Behrām Hābt der-Memleket*

E 126a

Çün müyesser ola aña salţanat
Kalmaya ‘ālemde Rüstem-ma‘dilet
Kılmaya fażl ehline hergiz naţar
Hōr ola devrinde erbāb-ı hüner

A 283a 6095

Salţanat tahtında çün dört ay ola
‘Ākıbet mevt-i müfācātdan öle
Dehr-i bed-mihrūn mizācı ol durur
Cümlesin a‘lā vü ednā öldürür
Ādemī gider gelür bī-ihtiyār
Dünyeye aldanmayandur bahtyār
Olmağ isterseñ cihānda bahtyār
Ġirra olma dünyeye iy merd-i kār
Oğlı Nersī'ye dege taht ile tāc
Yidi yıl biş ay bula hükmi revāc

* Zamanında Memlekette Düzensizliğin Olduğu Behrām'ın Oğlu Padişah Behrām'ın Zikri.
6098a Olmağ : Olmağ E.

6100 Döndüre andan daḥi yüzün cihān
Defterini ṭayy ide anuñ zamān

Zikr-i Pādşāh-ı Nersī ve Müddet-i 'Ömr-i U*

'Ahdine ṭurmaz bu dehr-i muḥtaşar
Şehlerüñ menşürını dāyım dürer

Her kim ol dirildi elbette ölür
Yaluñuz ol Ḥayy u Sübhān'dur ḳalur

Ṭutmağıl bu dār-ı fānīde mekān
Gülşen-i Ḳuds'i dilerseñ āşiyān

Tā varup ol yirde rāḥat bulasın
Dirliğüñden daḥi lezzet bulasın

A 283b **Zikr-i Ma' dūlī-i Nersī ve Pādşāh-ı Şābūr**

6105 Nersi ardınca gele Şābūr şāh
Ola Īrān kişverine pādşāh

'Āḳıl ü dānā vü pür-inşāf ola
Şöhreti Şābūr-ı Zül-eknāf ola

Eyleye müfsidleri cümle helāk
Fitneden rüy-ı zemīni ḳıla pāk

İtmeye hergiz teraḥḥum müfside
Ḳomaya şaḥn-ı cihānda mefsede

Hem ḥurūc eyleye devrinde 'Arab
Memleket ḥalḳı çeke andan ta'ab

6110 Kāzım ile ol ḳabāyilden Ayād
İdeler 'ālemde envā'-ı fesād

Cümlesin Şābūr ide āḥir helāk
Şerlerinden yiryüzini ḳıla pāk

Yitmiş iki yıl cihāna ḥükm ide
Yezdecird ola yirine ol gide

* Padişah Nersī'nin Zikri ve Ömrünün Müddeti.

6101a ṭurmaz : durmaz A.

6111a Cümlesin : Cümlesi A.

Zıkr-i Pādşāh-ı Yezdecird

Zālim ü peymān-şiken bī-dīn ola
Müfsid ü meyšūm u bed-āyīn ola

A 284a

Bī-nihāyet eyleye hālka cefā
Çomaya ‘ālemde zevk ile şafā

6115

Çankı milke irse gāret eyleye
Yağuban yıka hasāret eyleye

İki ‘ālem hālki nefrīn ideler
İsmi hem Şāh-ı bī-Dīn ideler

Zulm ile Īrān'da az müddet tura
Āhir anı depe bir at öldüre

Şāh ola şoñınd'anuñ Behrām-ı Gūr
‘Adliyile taldura dūnyāyı nūr

Zıkr-i Pādşāh-ı Behrām-ı Gūr

‘Ākil ü dānā ola nīkū-hışāl
‘Ālemi ābād ide cennet-mişāl

6120

Hālka dāyim hayr ola endīşesi
‘Āleme ihsān ola hem pīşesi

Ol sebebden devleti efzūn ola
Çadri ‘ālī tal’ati meymūn ola

Mışr ile Rūm u Hıtā’dan ala bāc
Hem vire hākān-ı Çīn aña harāc

‘Adl ide tahtında şādān otura
Atası bid’atlerini götüre

A 284b

Çün yigirmi üç yıl ide saltanat
Ölüben oğlına çala memleket

Zıkr-i Pādşāh-ı Yezdecird

6125

Yezdecird Īrān'a olup şehryār
‘Ākil ü dānā çopa perhīzkār

Atası resmin ri‘āyet eyleye
‘Adl ide milki ‘imāret eyleye

- On sekiz yıl ola milke pādšāh
İde devrān tahtını anuñ siyāh
Ol gidüp anuñ iki oğlu kıla
Biri Hürmüz birisi Pīrüz ola
Kimseye bākī degüldür rüzgār
Her kişi bu ğuşşadandur dil-figār
- 6130 Gice gündüz devr iderler ay u gün
Tā ki üstüne biçeler kıara gön
Aşşı ne olsuñ cihānda Keyķubād
Toprağuñı şavurur āhir çü bād
İy nice hüsrevleri bu dehr-i dūn
Şaluban toprağa kılmışdur zebūn
Hürmüz ü Pīrüz ide çok kār-zār
‘Āķıbet Pīrüz’uñ ola ol diyār
- A 285a **Zıkr-i Pādšāh-ı Pīrüz bin Yazdecird**
Çünki milkūñ şāhı Pīrūze ola
Tācını pūr-la’l ü pīrūze kıla
- 6135 İdüben dād u dihiş ‘adl eyleye
Halk-ı ‘ālem nām-ı nīkin söyleye
- E 126b Pādšāh kim işi ‘adl ü dād ola
Devletinüñ kaşrı hoş-bünyād ola
Şehlerüñ āyīnidür dād u dihiş
Yok durur sulţānlara andan yig iş
Kanda kim ‘azm eylese pīrüz ola
Tahtınuñ olmaya şāmı rüz ola
Memleket devrinde key ma’mūr ola
Kişverinden her beliyye dūr ola
- 6140 Çün ola yigirmi toķuz yıl tamām
Eyleye Pīrüz’a devrān intiķām
Kıalalar yirinde çünkim ola lāş
İki şeh-zāde Kūbād ile Belāş

Ara yirde vireler çün cān u baş
Memleketde şāh ola āhir Belāş

Zikr-i Pādşāh-ı Belāş

- A 285b Çün Belāş ola cihānda pādşāh
Kaḥṭ ile cümle diyār ola tebāh
İnmeye gökden yire bārān u nem
Ol sebebden yiryüzi ṭola elem
- 6145 Zāni ola ol Belāş-ı pür-cefā
Kişverine ola müstevlī belā
Olma zānī key şaḳın iy nev-cüvān
Kim vebā ṭolar zinādan bu cihān
İtmegil hergiz zinā sa'y it düriş
Yoḳ durur çünkim zinādan bedter iş
Kim zinā eylerse 'ömri ola kem
Gelmeye zānī kişilerden kerem
Çünki ḥalk içinde fāş ola zinā
Ola şāyi' lā-cerem kaḥṭ u vebā
- 6150 Çün zinānuñ ismi oldı fāhişe
Pāk olan meyl itmeye nā-pāk işe
Memleketde şāh olup dört yıl Belāş
Ol daḥi terk ide dünyāyı belāş
Çün Belāş'uñ devletini ala bād
Ol gidüp taḥtında otura Kūbād
- Zikr-i Pādşāh-ı Kūbād**
- A 286a Yaḡa gökden yire bārān bī-ḥisāb
Her ṭarafdan ola cārī cūy-ı āb
Yaşarup yiryüzi ola sebzezār
Kūh u şaḥrā ola gülşen lālezār
- 6155 Yiryüzi ol demde ola çün cinān
Hep firāvān ola ni'met rāygān

6144a bārān u : bārān-ı A.

6154b ola gülşen : gülşen ola E.

Hem ola devrinde Mejdek āşkār
Ben nebī oldum diye ol nābe-kār

Zuhūr-ı Mejdek-i Dehrī*

Küfr ü ilhādımı izhār eyleye
Enbiyā kavline inkār eyleye
Zendeķayla nice sözler söyleye
Ol zamān halkımı bī-dīn eyleye
Eyleye resm-i ibāhet āşkār
Cem' ola қatında müfsid bī-şümār

6160 İdeler 'ālemde envā'-ı fesād
Kim қala def'inde 'āciz şeh Қubād
Her yañadın ola fırsat müfside
Tola 'ālem zendeķayla mefsede
Қırқ iki yıl pādşāh olup Қubād
Milkini āhir anuñ da ala bād

A 286b

Zikr-i Pādşāh-ı Nūşīrevān

Çünkü cisminden ola rūhı revān
Otura tahtınd'anuñ Nūşīrevān
Söylene 'ālemde ādl ü dād ile
Kim dine 'Ādil cihānda ad ile

6165 'Adliyile kişveri ma'mūr ide
Milkini cevr ü sitemden dūr ide
Eyleye 'ālemde anuñ Kirdgār
Tā қıyāmet nām-ı nīkin yādgār
Ger dilerseñ k'olasın 'ālemde şād
İde gör halk-ı cihāna 'adl ü dād
Mejdek'i hem tutup oda yaқа ol
Müfsid ü mülhid bināsın yıқа ol

* Mezdek-i Dehrī'nin Ortaya Çıkması.

6158a Zendeķayla : Zındıķ ile A.

6161b zendeķayla : zındıķ ile A.

6166a anuñ : adın A.

- Ala Rūm ile Hazer'dan genc ü bāc
Hind ile Çīn ü Hıṭā'dan hem ḥarāc
- 6170 Ola 'ālem 'adliyle ṣād-kām
Kırk yidi yıl pādšāh ola tamām
Bulıcaḡ kırkıncı yılı intihā
Ṭoḡa ṣadr-ı bedr-i 'ālem Muṣṭafā
- Zıkr-i Vilādet-i Hātemü'n-nebiyyīn ve Seyyidü'l-mürselīn
Muḥammed 'Aleyhi's-selām***
- A 287a Aḡmed-i muḥtār imāmü'l-mürselīn
Fāḡr-ı 'ālem *rahmeten li'l-'ālemīn**
Enbiyā uydı aña oldur imām
Cümle ṣākird ol müderrisdür tamām
Ol gice kim ṭoḡa 'avn-i Hāḡḡ ire
Ser-nigün bütler düşe ḡamu yire
- 6175 Ḳanda kim vardur kilīsā vü küniṣṭ
Ḳubbesi aṣaḡa geçe düşe ḡıṣṭ
Ol gice emr ola Sāve Şuyı'na
Ḳuriya āteş-gedeler söyine
Kisri'nüñ eyvānı hem düşe yire
Ṭola bu āvāze 'ālem yiksere
Kim geliserdür cihāna bir resül
Ḳılısardur dīnini 'ālem ḡabül
Eyleye edyānı cümle dīni nesh
Çünki ḡaḡdur bāṭılı eyleye fesh
- 6180 Kendüye tābi' ḡıla her milleti
Olalar ins ile cinnī ümmeti
- E 127a Enbiyānuñ ola cümle ḡātemi
Emrine rām eyleye hem 'ālemi
Şāhib-i seyf ola ol ḡayrū'l-beşer
Bula nuşret seyfiyile hem zafer

* Nebilerin Sonuncusu ve Peygamberlerin Efendisi Muhammed'in (Selam Onun Üzerine Olsun) Dünyaya Gelişi.

* 6172b "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107) ayetinden iktibas.

- A 287b Eyleye devr-i kamerde ol zuhūr
Ṭālī' i ola Esed bī-şerr ü şūr
Burc-ı Şevr içinde ola āftāb
Hem şeref burcında ola māhtāb
- 6185 Bu 'alāmetler ki çok zāhir ola
Yidi yıldan soñra Nūşirvān öle
Her ne şerbet kim ide nūşın revān
Ola Nūşirvān'a ol nīş-i revān
Çün varur sulṭānlaruñ tahtı yile
Bunda kişi şād olup niçe güle
Çün gide Nūşīrevān'dan milk ü baht
Dege oğlı Hürmüz'e tāt ile taht
Bildüñ iy Rıdvān çü mālūñ hālını
Añladuñ sulṭānlaruñ aḥvālını
- 6190 Çoğ ola mālum diyü itme heves
Faqr ile hem-çün nebī faḥr eyle bes
Faqrdur çün genc-i lā-yefnā yaḳīn
Faqr ile eyle kanā'at sen hemīn
Zikr-i Pādşāh-ı Hürmüz
Çünkü ire pādşāhlık Hürmüz'e
Çalmaya Īrān-zemīn içre meze
- A 288a Eyleye ḥayf ile zulme cidd ü cehd
İşleri 'ālemde ola nakz-ı 'ahd
Ḥalkına 'adl itmeye kıla sitem
Devlet ü 'ömri anuñ'çün ola kem
- 6195 İşleri zulm ola tedbīri ḥaṭā
Memleketden kılmaya def'-i belā
Devletinde çünkü bī-tedbīr ola
İşlerinde lā-cerem taḳşīr ola

6189a Rıdvān : gāfil E.

6190b hem-çün : hem-çü A.

Pādşeh kim zālīm ü bed-ḥūy ola

Milki anuñ niçe pāyende qala

Ḥalk anı bī-rāy u bed-dil bileler

Lā-cerem anuñla yağı olalar

İşleri olduĝ'ičün lehv ü hezil

Salṭanatdan ideler anı 'azil

6200 Oluban kişverde on bir yıl emīr

Ṭutup andan soñra kıllalar esīr

Kör idüp gözin çekeler aña mīl

Şalalar bir kūşeye ḥ̣ār u zelīl

İdeler oĝlın yirine pādşāh

Uyalar Pervīz'e mecmū' -ı sipāh

Ola devrinde Muḥammed āşkār

Anı peyĝam-ber kıla Perverdgār

A 288b

Zikr-i Pādşāh-ı Pervīz ve Beyān-ı Nübüvvet-i Muḥammed*

Diye *Raḥmān* 'alleme'l-*Kur'ān* aña*

Dīn-i İslām ögrede Sübhān aña

6205 Ola seyfinden ṭolu kan çāh-ı Bedr

Hem iki şaḳ barmaĝından māh-ı bedr

Bir ulu ṭaĝa işāret ide ol

İki şaḳḳ olup arası ola yol

Baḥra beñzer seyle karşı yüriye

Seyl aña yol virmek için ḳuriya

Aña hem biryān-ı pür-sem söyleye

Baña el şunma ki mesmūmın diye

Söyleye anuñ elinde sūsmār

Diye kim sen ḥaḳ nebīsin āşkār

6200a on : ol A.

6201b ḥ̣ār : ḥōr A.

* Padişah Perviz'in Zikri ve Muhammed'in Peygamberliğinin Beyanı.

* 6204a "Raḥmān, *Kur'ān*'ı öğretti." (Raḥmān, 55/1-2) ayetlerinden iktibas.

- 6210 Ola *Ḳur'ān* aña zāhir mu'cizāt
Kim yiter āyātı anuñ beyyināt
Lafz ile ma'nīsi mu'cizdür tamām
Bize Ḥaḳ'dan nūr-ı raḥmetdür müdām
Çünkü *ḥablu'llāh* didi Sübhān aña
Kim necāt isterse yapışsun aña
Nazm u te'vīlinde ser-gerdān 'uḳūl
Fehm ü tefsīrinde ḥayrāndur fuḥūl
- A 289a Ḥaḳ buyurdu çün bu *Ḳur'ān*-ı 'azīm
Şeksüz olmışdur şırāṭ-ı müstaḳīm
- 6215 Emrine gel şıdḳ ile olḡıl muṭī'
Nehyini terk eyle kim ola şefī'
Ol Muḥammed k'Aḥmed ü Maḥmūd'dur
Cümle maḥlūḳ içre ol maḳşūddur
- Der-Beyān-ı Evşāf-ı Muḥammed 'Aleyhi's-selām***
- Eyleyüp 'avn-i 'ināyet aña Ḥay
Bir gice 'arş ile ferşi ide ṭay
Āsmān üzre melāyikler tamām
Aña istikbāl idüp vire selām
Mescid-i Aḳşā'da cümle enbiyā
İdeler hep Muştafā'ya iḳtidā
- 6220 Ḳamusı me'mūm ola vü ol imām
Anlaruñla bir namāz ide tamām
Nüh felekden geçüre mi'rācını
Ura Ḥaḳ başına devlet tācını
Ḥazretine 'arz ola ḥūr u kuşūr
Gözine görünmeye 'Adn ile ḥūr
Cennet ü ḥavrāya ḳılsaydı nazar
Bulmayaydı 'izz-i *mā zāḡa'l-başar**

* Muhammed'in (Selam Onun Üzerine Olsun) Vasıflarının Beyanı.

* 6223b "Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı." (Necm, 53/17) ayetinden iktibas.

- A 289b Oradan kıilup 'urüc ol muqtedā
Bir yire irdi ki yokdur intihā
- 6225 Fehm ile vehm anda ser-gerdān idi
'Aql-ı vālih arada hayrān idi
Yoğıdı ol yirde hayyiz ne mekān
Ne 'anāşır ne melek ne hod zamān
Bes irişdi orada Haq'dan nidā
Aḥmed'e emr oldı kim ide şenā
- E 127b Didi Aḥmed iy Kerīm ü reh-nümā
'Ācizüm itmekde saña ben şenā
Medḥüñe lāyık senüñ kanda dehān
Döndüre evşāf-ı medḥüñde zebān
- 6230 Her du'ā kim anda ḥarf ü şavt ola
Anı her küllī vü her cüz'ī kıla
Sen münezzehsin kāmudan hem Qadīm
Kim kıla ḥamd ü şenāñı müstaḳīm
Çün şenādan 'acziñi bildi resül
Kıldılar 'acziñ şenā bigi kabül
Ol maḥal kim ola 'izz ile ğınā
Olur anda tuḥfe faqr ile fenā
Çünkü kılmışdur nebī maḥv-ı şifāt
Lā-cerem kıldı tecellī aña zāt
- A 290a 6235 Her murādına yitişdi ol resül
Göñlinüñ maqşūdına buldı vuşül
İdicek *erny* ile Mūsī ḥiṭāb*
Len terānī didiler aña cevāb
Nefsinüñ ḥaṭṭın kōmışdı çün Kelīm
Kıld'aña vaşf-ı tecellī ol Kerīm

6224b irdi : vardı E.

* 6236a/b "Mūsā, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabb'i de ona konuşunca, 'Rabb'im! Bana (kendini) göster, sana bakayım.' dedi. Allah da 'Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi." (Arâf, 7/143) ayetinden iktibas.

Hem kelāma anı maḥşūş eyledi
Kūh-ı Tūr üzre nice söz söyledi
Ḥaṭṭ-ı rūḥānīden Aḥmed oldu dūr
Zāt ile kıldı tecellī aña nūr

6240 Aña konulmuşdı ol ḥ̣ān-ı kerem
‘Ākıbet aña şunuldu lā-cerem
Kimsenüñ sehmini kimse yiyemez
Kimse emru'llāh neyçün diyemez
Niçe vaḥy oldu aña hem ol gice
Kimsene bilmedi ol vaḥyi niçe
Anuñ ile vaḥy iden bildi hemīn
Kimsene bilmedi ol rāzı yaḳīn
Anda maḳbūl oldu cümle ḥāceti
Hem icābet buldı kamu da'veti

6245 Ümmetine va'de oldu maḡfiret
Kıldılar anda 'uşāta merḥamet

A 290b **Ḥikāyet-i Pīrüz ve Aḥvāl-i U bā-Peyḡām-ber 'Aleyhi's-selām***

Gine Pervīz'üñ kelāmın diyelüm
N'itdügin peyḡām-bere söyleyelüm
Çün resülün dīni oldu ḥalka farz
Da'veti dünyāya irdi tül ü 'arz
Dīne da'vet kıldı anı Muştafā
Da'vetin redd eyledi ol bed-liḳā
Nāme-i pākin resülün kıldı çāk
Bu edebsüzlikden oldu hem helāk
6250 Oluban otuz sekiz yıl milke şāh
Eyledi dest-i ecel anı tebāh
İtmeye Şīrūye Ḥaḳ'dan ters ü bāk
Ḥançer ile atasın kıla helāk

6240a ḥ̣ān-ı : ḥ̣ūn-ı A.

* Pīrüz ve Onun Peygamberle (Selam Onun Üzerine Olsun) Durumlarının Hikāyesi. "Pīrüz" adı, başlığın hemen altındaki ilk beyitte olduğu gibi "Pervīz" olmalıdır.

Çün gide Pervîz ola ol şehryār
Uyalar nā-çār aña şehri ü diyār
Olduğı'çün müfsid ü bed-baht u 'āk
Begligi halk-ı cihāna ola şāk
Lā-cerem yüz döndüre andan zamān
Bey'atinden döneler pîr ü cüvān

6255 Hem düşe halk-ı cihāna ıztırāb
Memleket aḥvāli bula inqılāb

A 291a Sekiz ay miqdārı süre salṭanat
Ola Tūrānduḥt'a dege memleket

Zikr-i Pādşāh-ı Tūrānduḥt

Salṭanat bulmağa buyıdı sebeb
Var idi anda imāretten neseb

Bir yıl alt'ay memleketde ola şāh
İrişüp peyk-i ecel kıla tebāh

Şor kime yitişmedi peyk-i ecel
İricek sūd itdi mi mekr ü ḥiyel

6260 Çünki Tūrānduḥt elinden gide baht
Erzevāmīd'e kıla tāk ile taht
İdeler halk-ı memālik kār-zār
Ser-be-ser ṭola fiten şehri ü diyār

Zikr-i Pādşāh-ı Erzevāmīd

Fetret ucından ḥarāb ola 'Acem
Olalar ol kişverüñ halkı dijem

Buluban fırsat 'Arab kıla zuhūr
Taht u tāk ola 'Acem'den cümle dūr

Erzevāmīd olup dört ay emīr
Eyleye devrān anı ḥāk-i ḥākīr

A 291b **Zikr-i Pādşāh-ı Ferruḥ**

- 6265 Ol gidincek Ferruḥ ola şehryār
Ol daḥi bir ay ide ancaḳ ḳarār
Ola andan ōñra ol ḥāk-i siyāh
Eyleye devrān anuñ 'ömrin tebāh
Dünyeye kim geldi topraḡ olmadı
Yā ciġerde āteŝin dāḡ olmadı
Āteŝ-i hıcre yaḳar biñ Ferruḥ'ı
Ḳahr ile yile virür her gül-ruḥı
- Zıkr-i Pādŝāh-ı Yezdecird**
- Yezdecird ardınca ola şehryār
Ol ḳala Pervīz şehden yādgār
- 6270 Milk içinde çün yigirmi yıl tura
Māhiye bir ḳarbla anı öldüre
- E 128a Yezdecird'ün 'ömri çün ola tamām
Ḳalmaya anlarda hergiz intikām
İrişe encāma anda saltanat
Ellerinden gide cümle memleket
Olalar ḡālib Muḥammed ümmeti
İdeler ol milki anuñ milleti
- A 292a İrişüp raḥmet Ḥudā'dan mevc mevc
Gireler dīne ḥalāyık fevc fevc
- 6275 Rāyet-i İslām ola key ser-firāz
Ola Müslim Mışr u ŝām ile Ḥicāz
Feth ile nuşret olup hem-rāh aña
Yüriye aḥkām-ı şer'i her yaña
şer'ini tuta müsellem ḥāŝŝ u 'ām
İns ile cin maḡrib ü maŝriḳ tamām
Altmış üç yaşına ire çün resül
İsteye maḥlūbına ol dem vuŝul

- Ārzü eyleye Hakk'a irmege
Bî-ḥicāb anuñ cemālin görmege
- 6280 İsteye kim maḥv olup andan şıfāt
Hep gide gayriyyet ancak ḳala zāt
Olırdur her murādı çün ḳabūl
Ol murādına daḫi ire resūl
Bu sözi çünkim işitdi şehryār
Didi Aḫmed'dür nebī bir Kirdgār
Sevdi İskender işitmek ile bes
Ümmetinden olmağa ḳıldı heves
Didi aşḫābın daḫi eyle beyān
Söylegil yārāmı aḫvālin 'ayān
- A 292b **Zıkr-i Pādşāh-ı Ebū Bekr Şıddīḳ Raḍıya'llāhu 'Anh***
- 6285 Didi Aḫmed çünki dünyādan gide
Yirine Şıddīḳ'ı ḫalka baş ide
İdüben Bū Bekr'i ḫalka pīşvā
İdeler aña ḳamu nās iḳtidā
Göstere 'ālemde bürhān-ı celī
Lā-cerem bey'at ḳıla aña 'Alī
İdeler cümle şaḫābe iḳtidā
Ḳılalar her işde anı pīşvā
Hem-demi şıdḳ ile çün tevḫīḳ ola
Lā-büd ismi dünyede Şıddīḳ ola
- 6290 Oldı çünkim Aḫmed'e yār u şadıḳ
Didi Şadıḳ adına anuñ 'Atīḳ
Şıdḳımı yād itdi *Furḳān*'da Celīl
İz humā fi'l-gār aña budur delīl*
İki yıl üç ay u on gün ol tamām
Ümmete ola ḫalīfe hem imām

6279a eyleye : eyler ki A.

* Padişah Ebū Bekr Şıddık'ın (Allah Ondan Razi Olsun) Zikri.

* 6291b "Hani onlar mağarada bulunuyorlardı." (Tevbe, 9/40) ayetinden iktibas.

Çünkü Şiddik ide dünyadan gúzer
Yirine kála hilâfetde 'Ömer

Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn 'Ömer Rağıya'llâhu 'Anh*

A 293a Bir halîfe ola key şâhib-şükûh
Baır ola 'ilminde hem hilm içre kûh

6295 Dırrasın şalsa Medîn'içre 'Ömer
Düşe Kayşer cânına havf u haıtar
Olmaya fazlında anuñ şekk ider
El-cebel çünkim aña bürhân yiter*

Bâıluñ farkını haıdan kıla ol
İsm ile Fârûk anuñ'çün ola ol

Feth ola devrinde Kuds ü Mııır u Şâm
Alına milk-i Medâyin bi't-tamâm

Olmaya 'ahdinde hem telbîs anuñ
Turduğı yirden kaçâ İblîs anuñ

6300 On yıl alt'ay çün halîfe ola ol
'Ākıbet milk-i şehâdet bula ol

Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn 'Oşmân Rağıya'llâhu 'Anh

Ola andan soñra 'Oşmân muıtedâ
Hem halîfe ola nâsa pişvâ

Yezdecird şâh ola 'ahdinde hem
Feth ola devrinde iklîm-i 'Acem

Ol halîfe câmi'-i *Kur'ân* ola
'Ayn-ı 'irfân çeşme-i îmân ola

A 293b Utana hilm ü hayâsından resûl
Şâhib-i nüreyn idüp kıla kabûl

* Müminlerin Emiri Ömer'in (Allah Ondan Razi Olsun) Hilafeti.

6295a Dırrasın : Turresin A.

* 6296b Komutanlarından Sâriye bin Zeynem'i İnan tarafına sefere gönderen Hz. Ömer'e, bir cuma hutbesini irad ettiğı sırada ordunun bir dağda savaşıırken kuşatıldığı malum olur. Hz. Ömer de hutbe esnasında "Yâ Sâriye el-cebel!" diye birkaç kez haykırır.

6297b Fârûk : Fârûğ A.

- 6305 On iki yıl halka olup muhtedā
Gidüben ola halife Murtażā
Göstere bürhānını halka celī
Ümmete lā-büd imām ola ‘Alī
Zıkr-i Hilāfet-i Emīrū'l-mü'minīn ‘Alī Rađıya'llāhu ‘Anh
‘İlmini in‘ām ide aña ‘Alīm
Bula İbrāhīm bigi kalb-i selīm
Nitekim şānında buyurdı Qadīm
*İnne İbrāhīme evvāhun halīm**
Yirine geldüğine şart-ı Halil
Göstere teslīmini rüşen delil
- 6310 Āftāb-ı āsmān-ı *hel etā**
Gevher-i tābān-ı baħr-ı *lā-fetā**
Şāhib-i *lā-seyf illā Zül'-fiķār*
Eyleye a‘dā-yı dīni tār-mār
Şīr-i Yezdān mefħar-ı āl-i resūl
İbn-i ‘amm-i Muştāfā zevc-i Betül
Bü'l-Hasan Şāh-ı Vilāyet Bü'l-Hüseyn
Mīr-i ğāzī şāhib-i Bedr ü Huneyn
- A 294a Hāydar-ı Kerrār emīre'l-mü'minīn
Rāzdār-ı remz-i faħrū'l-mürselīn
- 6315 Maħrem-i esrār-ı *Furķān-ı ‘azīm*
Kāşif-i estār-ı *Qur‘ān-ı qadīm*
Kātib-i ser-nāme-i tenzīl ola
Hāzin-i gencīne-i te‘vīl ola
- E 128b Oluban ‘ilme medīne Muştāfā*
Olısdur bābı şehruñ Murtażā

* 6308b "Doğrusu İbrahim, yumuşak huylu, duygulu ve gönülden (Allah'a) yönelen biriydi." (Hüd, 11/75) ayetinden iktibas.

* 6310a "İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz uzun bir zaman geçmemiş midir?" (İnsân, 76/1) ayetinden iktibas.

* 6310b ve 6311a "Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur." (Yılmaz, 2008: II/512).

* 6317 "Ben ilim şehriyim, Ali ise onun kapısıdır." (Rudânî, 2010: 269).

Eyleye biş yıl hilâfet ol imâm
Hem hilâfet hatm ola anda tamâm
Rıhlet ide çün cihândan Bü'l-Hasan
Otura taht-ı hilâfetde Hasan

Zıkr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn Hasan Rağiya'llâhu 'Anh

6320 Nür-ı çeşm-i Muştafâ'dur ol velî
Kurre-i 'ayneyn-i Zehrâ vü 'Alî
Eyleyeler Hâricîler çok 'inâd
Halk içinde olmasun diyü fesâd
Oturup biş ay hilâfet eyleye
Terk idüp âhir ferâgat eyleye
Hüküm ide milke Mu'âviye hemân
Hem hilâfet da'visin kıla 'ayân

Zıkr-i Mu'âviye

A 294b Bî-liyâkat dâr-ı İslâma kadem
Başuban eyleye fevka'l-had sitem
6325 Eyleye hükmin yigirmi yıl revân
Oluban pinhân Yezîd ola 'ayân

Zıkr-i Yezîd ve Şehâdet-i Emîrû'l-mü'minîn Hüseyin*

Otura taht-ı imâretde Yezîd
Ola İslâm ehline zulmi mezîd
Hem Hüseyin şâha deşt-i Kerbelâ
Fitnesinden ola kerb ile belâ
Gerçi dirler itme la'net ber-Yezîd
La'netu'llâhi 'aleyh olsun mezîd*
Üç yıl ile altı ay olup emîr
Eyleye mü'minlere zulmi keşîr
6330 Gidüben oğlu Mu'âviye kıla
Ol daği yigirmi gün beglik kıla

* Yezîd ve Müminlerin Emiri Hüseyin'in Şehid Edilmesi.

* 6328b "Allah'ın laneti üzerine olsun."

İmāret-i Mu'āviye bin Yezīd*

Eyleyüp zühd ile taqvā ihtiyār
Begligi terk eyleye bī-ihtiyār

A 295a Otura yirinde Mervān-ı Hākem
Eyleye 'ālemde envā'-ı sitem

Āmeden-i Mervān**

Zālim ü gaddār ola hem bī-edeb
Ḥayt-ı Bāṭıl diyeler aña laḳab
Beglik idüp yidi ay ol nābe-kār
Gidüben oğlına ḳala ol diyār

Zikr-i 'Abdü'l-melik ve Zuhūr-ı Yūsuf-ı Haccāc***

6335 Yirine 'Abdü'l-melik ola emīr
Eyleye dīn ehlini ḥ'ār u ḥaḳīr
Buḥl ile meşhūr ola ol nāmver
Kim diyeler adına Reşhū'l-ḥacer
Hem gele devrind'anuñ Haccāc-ı şüm
'Ālemüñ ma'mūrın ide cāy-ı büm
İde ser-tā-ser 'Irāḳeyn'i ḥarāb
Eyleye cümle Ḥorāsān'ı yebāb
Eyleyeler yidi biñ kişi ḳıyās
Kim eliyle öldüre ol nā-şinās

6340 On sekiz yıl on bir ay olup melik
Eyleyüp bundan güzer 'Abdü'l-melik

A 295b Rıḥlet eyleye cihāndan ol pelīd
Otura yirind'anuñ oğlı Velīd

Zikr-i Velīd bin Yezīd

Çün ḫilāfet mesnedinde otura
Bid'at ü zulmi cihāndan götüre

* Yezīd'in Oğlu Mu'āviye'nin Padişahlığı.

** Mervān'ın Gelişi.

*** Abdülmelik'in Zikri ve Yūsuf-ı Haccāc'ın Ortaya Çıkması.

6335b ḥ'ār : ḥōr A.

On okuz yıl sekiz ay olup emir
Öldüre devran anı ħar u ħakir

Yirine oğlı Süleymän ola şah
Kişver-i İslām içinde pādřah

(Başlık)

6345 'Äkil ü dänä ħopa hem dädger
'Adl ile ma'ruf ola ol nāmver

Oluban ehl-i hüner başında tād
Bulalar fağl ehli 'ahdinde revāc

şah ola üç yıl cihānda mu'teber
Gidüben yirin řuta anuñ 'Ömer

Zikr-i 'Ömer bin 'Abdü'l-'aziz

Atası ismi ola 'Abdü'l-'aziz
Ĥoř şuta āl-i resüli ol 'aziz

A 296a Aĥmed'ün āline 'izzet eyleye
Ehl-i beyti ĥoř ri'āyet eyleye

6350 İki yıl biş ay imāret eyleye
Bu ĥarābı ĥoř 'imāret eyleye

Ol zamānda oluban milke melik
Gidüben oğlı ħala 'Abdü'l-melik

Zikr-i 'Abdü'l-melik

Memleketde şah olup dād eyleye
Cümle nāsuñ göñlini řād eyleye

Ĥükme ide dört yıl bir ay milke revān
İrgüre encāmına anı zamān

Çünkü ol 'Abdü'l-melik emri tamām
Otura yirinde ħardeři Ĥiřām

Zikr-i Ĥiřām

6355 'Adl ile meşhür ola ol nāmver
'İlm ile 'ālemde ola mu'teber

- E 129a Ma'dilet milkinde Nüşirvân ola
Ceng içinde Rüstem-i Destân ola
Şâh oluban on toköz yıl on bir ay
Rıhlet ide dünyeden ol pāk-rāy
- A 296b Çün Hişâm ola cihândan nâ-bedîd
Yirini tuta Velîd ibn-i Yezîd
Zîkr-i İmâret-i Velîd bin Yezîd
Key katı zâlim kopa ol bed-nihâd
Eyleye 'âlemde çok dürlü fesâd
- 6360 Hüküm ide bir yıl iki ay ol hemân
Eyleye 'ömrin hebâ devr-i zamân
Bu fenâdan naql ide çünkim Velîd
Derpeyince şâh ola oğlu Yezîd
Zîkr-i İmâret-i Yezîd bin Velîd
'Âkil ü dâna kopa ol pāk-dîn
Eyleye her fitneden milki emîn
Hüküm idüp biş ay ola hâk-i siyâh
Oğlu İbrâhîm ola ardınca şâh
Zîkr-i Hilâfet-i İbrâhîm bin Velîd
Çopuban devrind'anuñ Mervân-ı Har
Çaşd ide şâh olmağa ol bed-güher
- 6365 Memleket tutmağa tedbîr eyleye
Uydura bu halkı tezvîr eyleye
- A 297a Mekk ile fikr eylemeñ kem iş biter
İş ki bî-bünyâd ola ol tîz yiter
Bağlanursa ney bigi yüz biñ kemer
İşleyemez merd işin hergiz kem er
Düşe İbrâhîm işine çün zeled
Añlaya kim milkine irdi hâled

6358b Vezin gereği metindeki "bin" yerine "ibn-i" yazıldı.

6363a ay : - E.

6364a Çopuban : Çoyuban A.

Lā-cerem terk-i imāret eyleye
Varuban Mervān'a bey'at eyleye

6370 Altı yıl alt'ay idüp beglik tamām
Milkini Mervān'a vire ve's-selām

Zikr-i Hilāfet-i Mervān-ı Har Zūlm ü Ta'addī-i U*

Çünkü milke hān ola Mervān-ı Har
Emrine rām ide halkı ser-be-ser

Memleketde eyleye zūlmi şarīh
İşleye şekli bigi fi'l-i kabīh

Olıcağ tārīh-i hicret sāli yüz
Döndüre Mervānilerden baht yüz

Buluban devletleri naqş u halel
İşlerinde bulalar dāyim zeled

6375 Fitneler deryāsı taşta mevc mevc
Tehlūke leşker çeke hem fevc fevc

A 297b Geçürüp bu miḥnet ile rūzgār
Eyleye biş ay imāret ol ḥimār
'Ākıbet devrān ide anı ḥaķır
Nā-gehān Merv içre qopa bir dilir

Zikr-i Hilāfet-i Ebu'l-Müslim

İsmi Bü'l-Müslim ola nīkū-nihād
Eyleye 'ālemde dāyim 'adl ü dād

'Āķil ü dānā ola pākīze-rāy
Şaf-şiken şemşir-zen kişver-güşāy

6380 Söyleye remzini *Furqān*'uñ 'ayān
Eyleye Aḥmed ḥadışin hem beyān

Söylene 'ālemde tīği dāstān
Gelmeye yādına halkuñ Nerimān

* Zalim ve Adaletsiz Mervān-ı Har'ın Hilafetinin Zikri.

6372. beyit E'de yoktur.

6373b Mervānilerden : Mervānlardan A.

6380a 'ayān : hemān E.

- Şunıla Hâk'dan aña seyf-i ğazā
Eyleye miftāh-ı fetḥ anı Hudā
Her hünerde anı kāmīl bileler
Lā-cerem ḥalk emrine rām olalar
İdüben ol Merv şehrinden ḥurūc
Eyleye ikbāl-i eflāke 'urūc
- 6385 Uyup aña derpeyince ḥāşş u 'ām
Fetḥ ide milk-i Ḥorāsān'ı tamām
- A 298a Ol aradan eyleye kaşd-ı Hıḩā
Kim varup küffār ile ide ğazā
Başını İslām için idüp fedā
Cānını bir nām için kıla hebā
Bula Mevlā ḥazretinde iḩtirām
Kesb ide iki cihānda nīk-nām
Mevtini fikr eyleye 'ayn-ı ḥayāt
Ol sebebden iḩtiyār ide memāt
- 6390 *Cāhidū fi'llāh* añlaya delīl*
Cānını Hâk yolına kıla sebīl
Her ki bu fānī ḥayātı ide terk
Eyleye peymānını Hâk ile berk
Terk iderse cānını cānān bula
Kendü cānından daḩi yig cān bula
Şem' kim anuñ vücūdın nār alur
Ol cihetden ser-be-ser envār olur
Çünkü dāne varını virür yire
Olur envā'-ı reyāḩīn yek-sere
- 6395 Nice dāne düşdi ḥāke bitmedi
K'anı Yezdān verd ü reyḩān itmedi
Nefs anuñdur eyleme andan dirīĝ
İdeler mi cānı cānāndan dirīĝ

* 6390a "Allah uğrunda gereği gibi cihat edin." (Hac, 22/78) ayetinden iktibas.

6393b olur : alur A.

- A 298b Çünki cānānuñ murādı ola cān
Yolına kılmak gerek lā-būd revān
Haq yolına cānı terk itmek gerek
'İşkıni hem dilde berk itmek gerek
Devlet ol cānuñ ki tañrı yolına
Her ne vaqtin istenürse bulına
- 6400 Varup el-kışşa Hıṭā'ya nerre-şır
Eyleye küffār ile çok dār u gır
- E 129b Kıla dīn düşmenleriyle anda ceng
K'ola kıandan kūh u şahrā lāle-reng
İki yüz biñ kāfirūñ boynın ura
İllerin yıqup yaqup halkın kıra
Bī-ḥisāb ola gānīmet sīm ü zer
La'l ü mürvārīd ü envā'-ı güher
Ala ḥākāndan daḥi esbāb-ı raḥt
Genc ile māl u silāḥ u tāc u taḥt
- 6405 Buluban kāfirlere fetḥ ü zafer
Eyleye mecmū'ısın zīr ü zeber
Ol sebebden oluban bir ulu şāh
Cümle ĩmān ehline ola penāh
Kendüyi her yirde çün gālib bula
Daḥi ulu işlere ṭālib ola
- A 299a Kaşd ide kim āl-i Mervān'ı kıra
Milkin alup āl-i 'Abbās'a vire
Yüz Ḥorāsān milkine tutup dilır
Eyleye Mervānilerle dār u gır
- 6410 İdüben Mervānilerle çok cidāl
Eyleye anları cümle pāy-māl
İdemeye kimsene anuñla ceng
Düşmeni rübāh özi şır ü peleng
Ḥāricīden bulduḡın idüp helāk
Eyleye şıķletlerinden milki pāk

- Çün Havāric kavmini kıra tamām
Her gönülde sevgüsü tuta maḳām
Uyalar aña ḫalāyık bī-kerān
Döndüre iḳlīm-i Furs'e ol 'inān
- 6415 Varuban iḳlīm-i Furs'e çün gire
Bulduğı Mervāniyi anda kıra
Gidüben andan 'Irāḳeyn'e vara
Anda da Mervāniler ḳaydın göre
Ol diyānı ser-be-ser yaḳup yıḳa
Ḫāricīler cānını oda yaḳa
Bes ḫilāfet emr'içün ol merd-i kār
Eyleye 'Abbāsilerden iḫtiyār
- A 299b Anı kim ismi Ebu'l-'Abbās ola
Ol zamān içinde ḫayru'n-nās ola
- 6420 Her hünlerde anı māhir bileler
Cümlesi anuñla bey'at ḳılalar
Bes anı ḫalka ḫalīfe ideler
Ṭā'atin nāsa vazīfe ideler
- Zikr-i Ḫilāfet-i Ebu'l-'Abbās**
Sāl-i hicretten yüz otuz yıl tamām
Geçecek ola Ebu'l-'Abbās imām
Eyleye Mervānilerle nice ceng
Gözlerine yiryüzini ide teng
Ol ḳadar ide Ebu'l-Müslim ḳıtāl
Ḳalmaya ḳavm-i Havāric'den mecāl
- 6425 Bir 'aceb ceng ide kim Sām-ı Süvār
İşideydi ḳışsasın ḳalaydı zār
Ehl-i Mıṣr'uñ çoğını idüp helāk
Eyleye Şām ehlini ser-cümle ḫāk

- Hem Yezîd ile atasın çıkara
Gür içinden tenlerin oda ura
- Oluban Mervâniler emri tamâm
Ola halk içre Ebu'l-'Abbâs imâm
- A 300a Gerçi kim zâhirde handân-rüy ola
Haşleti cûd u şehâ hoş-hüy ola
- 6430 Lîkin ol ma'nîde bed-girdâr ola
Bî-terahhûm saht-dil ü hûn-h'âr ola
- Göreler kan sevdügin iller 'aceb
Diyeler Seffâh aña lâ-büd laqab
- Çan idüp başlar cigerler toğraya
Hışmına lâ-büd Haq'uhn tîz uğraya
- Ol kişi kim Haq binâsını yıkar
Bî-gümân ol kendüyi oda yaqar
- Gerçi kim ol kan dinür hükmi-kader
Lîkin olmaz Haq katında dem heder
- 6435 Oluban dört yıl sekiz ay ol imâm
Hükmi ide iklim-i İslâma tamâm
- Çün ecel zencirine ola esîr
Yirine Ca'fer gele anuñ emîr
- Zikr-i Hilâfet-i Emîrû'l-mü'minîn Ca'fer**
- Çün hilâfet eyleye Ca'fer 'ayân
Ola Bü'l-Müslim hakkında bed-gümân
- 'Âkıbet ol vehm ile ide şehîd
Ola dâreyn içre Bü Müslim sa'id
- A 300b Ol buña eyelükler eyler cân ile
Bu anı katl eyleye bühtân ile

6427a Yezîd ile atasın : Yezîd'i sinlesinden A.

6427b tenlerin : tenini A.

6429a kim : - A.

6431a Göreler : Göre E.

6432a başlar : şeh kim A.

6437b Bü'l-Müslim : Ebu'l-Müslim E.

- 6440 Eylük eyler kāmuya nefis-i Kerīm
Bilmez eylük kadrini ṭab'-ı le'īm
Oluban ḥāsīd söziyle bed-gümān
Bī-sebeb bir ferde kaşđ itme ziyān
Bulasın tā kim belālardan amān
Ṭutmayasın dūzaḥ içinde mekān
İntikām ol demde it k'ola günāh
Çünkü *zann*-ı bede *işm* didi İläh *
Dün ola Ca'fer be-ğāyet hem sefīh
Şūret ü sīretde zişt ü key kerīh
- 6445 Cem' ide genci velīkin yimeye
Ben gidem ayruğa k̄ala dimeye
Kim görürse mālını k̄alup taña
Diye Manşūr-ı Devānīkī aña
Ḥükm idüp milke yigirmi iki yıl
Şoñra va'de yitişüben gide bil
- Zikr-i Hilāfet-i Mehdī**
- E 130a Ṭuta oğlı Mehdī yirini tamām
'Āleme ḥükm eyleyüp ola imām
'Ākīl ü ḥoş-ḥüy u pür-iḥsān ola
Bu cihāna raḥmet-i Raḥmān ola
- 6450 Atası dirdügi mālı ser-be-ser
Şarf ide Ḥaḳ yolına ol mu'teber
- A 301a Māl odur kim anı ḥayra vireler
Ḥayra şarf olmazsa n'içün direler
Ka'be'ye varup edā-yı farz ide
Rabb'ine anda niyāzın 'arz ide

6441. ve 6443. beyitler A'da tek beyit olarak yazılmıştır, 6442. beyit ise yoktur: Bī-sebeb bir ferde kaşđ itme ziyān /
Çünkü *zann*-ı bede *işm* didi İläh.

* 6443b "Çünkü *zann*'ın bir kısmı günahtır." (Hucurât, 49/12) ayetinden iktibas.

6449a ḥoş-ḥüy : ḥoş E.

Eyleyüp qalbinde tebdîr-i ğazâ
Rûm'a leşker göndere ol muqtedâ

Oğlı Hârûn ola ser-leşker aña
İşidenler vaşfını qala taña

6455 İde Hârûn leşker ile Rûm'a 'azm
K'eyleye kâfirler ile ceng ü rezm

Cem' ola Rûm içre hem bî-ħad sipâh
Görine gök yüzi tozından siyâh

Ṭolup iki leşker ile deşt ü kûh
Her tarafından yürüyeler yüz gürûh

Bir şavaş ola ki çarĥ-ı lâceverd
Görmeye hergiz bunuñ gibi neberd

Oluban yiryüzi qandan lâlezâr
Her taraf vâdîler ola cüybâr

6460 Kâfirûñ altmış biñi olup helâk
Ser-be-ser qandan 'aķîķe döne ĥâk

Leşkeri müşriklerûñ olup zebûn
Qaçuban râyeti ola ser-nigûn

A 301b Qanda kim görinse İslâm âyeti
Geçiserdür yire küfrûñ râyeti

Zikr-i Yûsuf-ı Mülhid-i Nâ-pâk ve Da'vî-kerden-i U*

Qopa devrânında bir ehl-i fesâd
İsmi Yûsuf mülhid ü bî-i'tiķâd

Qıla da'vî-i nübüvvet âşkâr
Uyalar müfsidler aña bî-şümâr

6465 Qopa devrinde anuñ bir kişi hem
Kim tenâsüh mezhebinden ura dem

Daĥi ehl-i zendeķa olup 'ayân
İdeler Sünnîlere bî-ħad ziyân

* Murdar Yûsuf-ı Mülhid'in Zikri ve (Mehdî'nin) Onunla Mücadele Etmesi.

6464a da'vî-i : da'vât-ı A.

6466a zendeķa : zindîķa A.

Cümlesin Mehdî kırup ide helāk
Şerlerinden vech-i arzı ide pāk

On sekiz yıl şāh olup Mehdî ola
Yirine oğlu anuñ Hādî gele

Memleketde olıcağ Hādî imām
Zendeğa ehli ideler izdiḥām

Zıkr-i Hilāfet-i Hādî

6470 Girü ilḥād ehli fırsat buldılar
Hādî'nüñ katline meşgûl oldılar

A 302a Yüriyüp iḳlîmi ğāret ideler
Memleketde çok ḥasāret ideler

Anlaruñ serdārı bir bî-dīn ola
Ger şorarsañ ismini Yaḳtīn ola

Uydura kendüye leşker bî-kerān
Yüriye Hādî'nüñ üstine revān

Eyleye mülḥidler ile Hādî ceng
Gözlerine yiryüzini ide teng

6475 Hep kıra müfsidler şāh-ı cihān
Ḳomaya dünyāda anlardan nişān

Olısar mü'minlere Yezdān Mu'īn
İdiser mülḥidler zār u ḥazīn

Mübtedi' olma ki nuşret bulasın
Dünyede 'uḳbīde rif'at bulasın

Sünni ol kim Sünniler manşūr olur
Dāyimā ḥātırları mesrūr olur

Ḳatl-i Yaḳtīn der-Dest-i Hādî Vefāt-ı U ve Hilāfet-i Hārünü'r-reşīd*

Şāh olup bir yıl bir ay ola sa'īd
Otura yirinde Hārünü'r-reşīd

6468a ola : ele A.

6469b Zendeğa : Zindıka A.

6470a ilḥād : aña E.

* Yaktīn'in Hādî Tarafından Öldürülmesi, Hādî'nin Ölümü ve Hārünü'r-reşīd'in Hilafeti.

- 6480 Olduğı demlerde halka ol emir
Bermekilerden ola Yahya vezir
- A 302b Bermekiler cümle hürmet bulalar
Ol zamanda ehl-i şevket olalar
Al-i Bermek cümle ehl-i 'adl ola
Kamusı ahbab-ı ehl-i fazl ola
Çün halife ola Harun müstakil
Ola dayim 'iş ü nüşa müştakil
İşi dayim ola 'işret söz ü saz
Komaya elden müdamı kış u yaz
- 6485 Şah olanlar itmeye lehve heves
Şah olan gafil gerekmez bir nefes
Badeden şah olsa mest ü bi-haber
Memleket ahvali olur pür-hatar
Hem çıka anuñ zamanında Hazer
Yüriyüp İslama ide çok zarar
- Hüruc-ı Hazer der-Zaman-ı Harunü'r-reşid***
- Açuban babını küfrün çıkalar
Kişver-i İslami yakup yıkalar
İdeler yüz biñ kişiyi hem esir
Öldürelər çok kişi bernā vü pır
- 6490 Virimeye anlara Harun cevab
'Aleme rüsvay ide anı şarab
- A 303a İlleri yıkup gine gide Hazer
Komaya Harun elinden cam-ı zer
İşleye fi'l-i şarab ile fesad
Eyleye ehl-i şalah ile 'inad
Bermekiler kavmini cümle kıra
Bi-günah iken kamusun öldüre

* Harunürreşid Zamanında Hazerlerin Ortaya Çıkması.

- E 130b Çok fesād eyler bu nev' ile şarāb
Bī-sebeb dinilmedi aña şer-āb
- 6495 Ola üç oğlu anuñ biri Emīn
Birisi Me'mūn şeh-i dünyā vü dīn
Dinile üçüncisine Mu'temen
Yüzini kim görse ola müfteten
Kıgırup oğlanlarını söyleye
Bunlara muhkem vaşiyet eyleye
Diye kim ben eyleyicek irtihāl
Eyleye bu milk Emīn'e intiķāl
Ol gidicek ola Me'mūn pādşāh
Mu'temen Me'mūn gidicek ola şāh
- 6500 İtmeyeler birbirisiyle cidāl
Ara yirde olmaya ħarb u kıtāl
Olup on üç yıl ħalīfe ol tamām
Gidüben ola Emīn ħalkā imām
- A 303b **Zıkr-i Ĥilāfet-i Emīn**
Memleketde olıcaķ vālī Emīn
Atası 'ahdini naķş ide hemīn
Eyleyüp her demde buğzını 'ayān
Kaşdı ide katline Me'mūn'uñ nihān
Çünkü anuñ naķş-ı 'ahdin bileler
Lā-cerem ħalk aña bed-ħ'āh olalar
- 6505 Her tarafından ola düşmen āşkār
Ser-be-ser tola fiten şeh ü diyār
Şāh kim peymānı olmaya dürüst
Olısar anuñla ħalkuñ 'ahdi süst
Dört yıl dört ay olup ol şehryār
Eyleye ħāk-i siyāh içre karar
İdicek devrān anı ħ'ār u ħaķır
Ola İbrāhīm bin Mehdī emīr

Zıkr-i Hilâfet-i İbrâhîm bin Mehdî

- İdemeyüp halk ile hüsn-i 'amel
Devletine irişe lâ-büd halel
- 6510 İller anda toğrulıķ görmeyeler
Hızmetine lâ-cerem varmayalar
- A 304a Toğrulıķdur devletün ser-māyesi
Nerdbān-ı rif'atün her pāyesi
- Mustaķîm olduğ'ıçün serv-i bülend
Görmedi dehrün hazānından gezend
- Bir yıl u bir ay olup halka imām
Devleti anuñ daħi ola tamām
- Döndürüp andan yüzün şehri ü diyār
İdeler Me'mün'ı milke şehryār
- 6515 İricek târiħ iki yüz dördine
Konusar Me'mün sa'adet yurdına

Zıkr-i Hilâfet-i Me'mün

- 'Adl ile mevşûf ola ol pâk-zât
Kâmil ü fâzıl kopa nîkû-nihād
- Aħmedî-aħlâķ ola Yūsuf-cemāl
Ola 'İsî-dem Süleymānî-kemāl
- Eyleyüp rāyet-i 'ilmi ser-firāz
Olalar ehl-i fażāyil bî-niyāz
- Hendese mîzān u hikmet hem hisāb
İde rağbet bu 'ulūma bî-hisāb
- 6520 Ol zamānda ideler cümle naķil
Hep 'Arab diline erbāb-ı 'aķıl
- A 304b Şāh olup milke yigirmi yıl tamām
Ola ardınca Ebū İshāķ imām

6516a ol : - A.

6519a hem hisāb : bî-hisāb A.

6520a ideler : ide E.

**Zıkr-i Hilâfet-i Ebû İshâk ve Hurûc-ı Hurremiyân
ve Da'vî-i Zindîka-kerden***

Dine Bû İshâk lâkin Mu'taşım
Kâhır u cebbâr ola hem müntakım

Oturup tahtında çün bula sürür
Hurremîler ideler nâ-geh zühür

Anlaruñ şâhına Bâbek dine ad
Cümlesi zindîk ola bî-i'tikâd

6525 Cem' olup leşkerler ile çıkalar
Ol diyârı cümle yakup yıkalar

Anlara olup muqâbil Mu'taşım
Eyleye leşkerlerini münhezim

Țutuban ol Bâbek'i de öldüre
Buldurup etbâ'ını cümle kıra

Heşt sâl ü heşt mâh olup tamâm
Vâşık-ı Bi'llâh ola halka imâm

Zıkr-i Hilâfet-i Vâşık-ı Bi'llâh

Çünki milke ola Vâşık şehryâr
Dürlü dürlü fitne ola âşkâr

A 305a 6530 Ol zamân içre ese bir bād-ı saht
Heybetinden yıkıla dergâh u taht

Çıka yilden soñra bir nâr-ı 'azîm
Eyleye yiryüzini şankim cahîm

Yüriye 'âlem içinde berqvar
Yağa hâdsüz memleket şehri ü diyâr

Ola hem devrinde muhkem zelzele
Lerzesinden tola 'âlem velvele

Ol sebebden yıkıla ekşer biqâ'
Ola hâlî çok bilâd ile kılâ'

* Ebû İshâk'ın Hilafeti ve Hurremîlerin Ortaya Çıkıp Zindıklık Davasında Bulunmaları.
6523b Hurremîler : Haşrmîler A.

- 6535 Hüküm ide biş yıl toköz ay ol tamām
Fevt olup ola Mütevekkil imām
- Zıkr-i Hilāfet-i Mütevekkil**
- Şüret ü sîretde gāyet hūb ola
Hüsni bigi hulkı da maḥbūb ola
- Ḳonısar başına devletden külāh
Olısar faẓl ehline cümle penāh
- E 131a Çok kütüb ol demde te'līf ideler
Cümlesin ismine tašnīf ideler
- Ola üç oğlı birisi Muntaşır
Ola ismiyle Mü'eyyed daḥi bir
- A 305b 6540 Kiçisi Ca'fer velī Mu'tez dine
Her biri bir milke şāh ola gine
- Muntaşır ola 'Irāḳ'a şehryār
Hem Ḥicāz ile Yemen'de tācdār
- Ṭutuban Mu'tez Ḥorāsān'da maḳām
İre Kūhistān'da hükmi tamām
- Oluban gāziler içinde emīr
Ola ser-leşker Mü'eyyed bī-naẓīr
- Olup on dört yıl hem on ay pādşāh
Gidüp ola Muntaşır yirine şāh
- Zıkr-i Hilāfet-i Muntaşır**
- 6545 Çün hilāfet mesnedinde otura
Atasınuñ 'ādetini götüre
- Bī-sebeb kardeşlerin 'azl eyleye
Memleketde olmaz işler işleye
- Atanuñ 'ahdin şıyanlar gülmeye
Bir nefes 'ömrinde şādān olmaya
- Altı aydan soñra ol ma'zül ola
Yirin anuñ Müsta'īn Aḥmed ala

6542a Ḥorāsān'da : Ḥorāsān'dan A.

6542b tamām : revān A.

- A 306a **Zıkr-i Hilāfet-i Aḥmed-i Müsta'ın**
Gelmeye hergiz elinden iş anuñ
Ḥatırından gitmeye teşvīş anuñ
- 6550 İki yıl u toḫuz ay olup imām
İndürelər anı tahtından 'avām
Mu'tez'i yirine şāh eyleyeler
Milke cümle pādşāh eyleyeler
- Zıkr-i Hilāfet-i Mu'tez**
Gice gündüz nūş ide cām-ı şarāb
Rūz u şeb gūş eyleye çeng ü rebāb
Ol sebebdən 'azl ide anı 'avām
Mühtedī Bi'llāh'ı ideler imām
- Zıkr-i Hilāfet-i Mehdī**
Ola devrānında çok fitne 'ayān
Ḳalmaya 'ālemde emn ile amān
- 6555 On bir ay ḫalkā ḫilāfet eyleye
Ḥükm idüp milke imāret eyleye
Olup andan soñra eyyāmı siyāh
Mu'temid ola yirine pādşāh
- (Başlık)**
- A 306b Mu'temid çün milke ola şehryār
Ṭola endüh ile miḫnet her diyār
Her ṭarafdan ide leşkerler zuḫūr
Memleketden dūr ola zevḳ ü sürūr
Māverā'ü'n-nehr ilin şāh-ı Ḥıṭāy
Aluban çoğ eyleye tedbīr ü rāy
- 6560 Her yañadan yağa leşker şanki ğays
Sīstān'ı ala Ya'ḳūb İbn-i Leys
İşfahān u Kīş ü Baḫreyn ü 'Aden
Ola ḫükminde Ḥorāsān hem Yemen

Bu belâyıla yigirm'üç yıl tamām
Ola İslām ehline cümle imām
Çün gide milk-i cihāndan Mu'temid
Otura yirinde anuñ Muқтаşid

Zıkr-i Hilāfet-i Muқтаşid

Şüreti maḥbüb ola aḥlākı ḥüb
Nās içinde ola maḥbübü'l-ḳulub

6565 'Adliyile milki ma'mūr eyleye
Memleketden bid'ati dūr eyleye

Altı yıl alt'ay ola iḳlīme şāh
'Āḳıbet devrān ide anı tebāh

A 307a Hāk içinde Muқтаşid olup ḥafī
Otura yirinde anuñ Müktefī

Zıkr-i Hilāfet-i Müktefī

Bir mu'azzam şāh ola zībā-cemāl
Ola zātında müheyyā her kemāl
'Ālim ü şāhib-dirāyet hem ḥalīm
Faẓl içinde ola sehmi key 'azīm

6570 Bir 'aceb müşkil düşe bir gün aña
Eydeyin evşāfını anuñ saña

Eyleye āyīneye bir gün nazar
Göre anda şüretini mu'teber

Māni bigi naḳşına ḥayrān ola
Kendünüñ ḥüsniinde ser-gerdān ola

Ḳaluban bu fikr ile ḥayrān u zār
Bes du'ā ḳılup diye iy Kirdgār

İstedi senden Süleymān bir murād
Ḥāşıl idüp eyledüñ göñlini şād

6575 İstemezven 'izz ü cāh u milk ü māl
İsterem 'ömr-i dirāz iy Zü'l-celāl

- Nev-cüvân iken beni itme helâk
Bu cemâl-i âftâbum kılma hâk
- A 307b Virmegil bâda yañağum güllerin
Dökmegil yire tutağum müllerin
Nev-bahârın bâğumuñ şoldurmağıl
Lâlezârın haddümüñ şoldurmağıl
Müktefî meşğül iken bu cünbişe
İki kişi birbiriyle söyleşe
- E 131b 6580 Diyeler kim aşlı yokdur işinüñ
Altı aydur mühleti bu kişinüñ
Müktefî bu sözi idüp istimâ'
Eyleye cânından ol dem elvedâ'
Bu sözi qalbinde tuta naḥs-fâl
Ola qalbi pür-ḥüzün âşüfte-ḥâl
Gül gibi ḥandân ola gerçi 'ayân
Şaklaya bu ḥârı qalbinde nihân
Olıcaq el-kışsa altı ay tamâm
Ḥaste olup toprağa düşe imâm
- 6585 Gör ne zâlim bî-terahḥumdur bu yir
Kimseyi fark eylemez ne bulsa yir
Biş yıl ile yidi ay olup tamâm
Gidüp ola Muḳtedir ḥalka imâm
- Zikr-i Hilâfet-i Muḳtedir**
- A 308a Ola devrinde hilâfet emri süst
Olmaya efkârı bir demde dürüst
Her taraḫdan zâhir ola biñ fiten
Ṭola şahn-ı memleket zulm-i miḥen
Gerçi bu miḥnetler ile şâh ola
Çün yigirmi dört ola yaşı öle
- Zikr-i Hilâfet-i Kâhir**

6590 Derpeyince Qāhır ola milke şāh
Bir yıl ola memleketde pādşāh
İşi dāyim şürb ü lu`b u lehv ola
Her ne kim tedbīr iderse sehv ola
Devletinüñ oluban erkānı süst
Her ne kim tūtarsa gelmeye dürüst
Görmeyeler anı lāyık k'ola şāh
Lā-cerem `azl ideler şeh̄r ü sipāh
Şāh olanlarda gerekdür `aql u hūş
Salṭanat şartı degüldür `ış ü nūş

6595 Böyledür gerdün-ı dün-perver işi
Olmaya āsūde bunda bir kişi

Zikr-i Hilāfet-i Rāzī

A 308b

İdeler ardınca Rāzī'yi imām
Şehryār ola yidi ay ol tamām
Bula devrānında noqşān salṭanat
Fetret ile ṭola cümle memleket
Ola ḥalkūñ arasında ḥarb u ceng
Gözlerine görine yiryüzi teng
Gidüben Rāzī yirine Müttaḳī
Oturup şāh ola milke ol taḳī

Zikr-i Hilāfet-i Müttaḳī

6600 `Ālim ola pūr-`amel gāyet dilīr
`Adl ü cūd içinde ola bī-naẓīr
Gerçi kim şāhib-fazāyil şāh ola
Müddeti yek sāl ile şeş māh ola
Milk anuñdur Mālik-i milk ol durur
Her kime kim istese milkin virür
Çünki tebdīl olmaya ḥükm-i ḳazā
Bes gerekdür saña teslīm ü rızā

6599b milke ol taḳī : milki ol naḳī A.

Zıkr-i Hilāfet-i Müstekfî

- Ol gidüp Müstekfî ola pādşāh
Bir yıl u dört ay ola iqlīme şāh
- A 309a 6605 Līkin anda olmaya dād u dihiş
Gelmeye anuñ elinden hergiz iş
Şāh kim andan mürüvvet gelmeye
Ol melik ehl-i imāret olmaya
Salṭanat dād u dihişdür bes hemīn
Ġayrısı anuñ ‘abeşdür bil yaqīn
Ger şaḳal ile kişi olaydı er
Her keçi olaydı bebr ü şīr-i ner
Bıyığıla er olaydı ādemī
Hirre uraydı esedlikden demi
- 6610 Erligi bil kim fütüvvedür hemīn
Şarṭ-ı merdümlük mürüvvedür hemīn
Bāyezīd Hān kim mürüvvet kānıdur
Hem fütüvvet ehlinüñ sulṭanıdur
Zāyi’ itmez hıżmetini kimsenüñ
Hem yitürmez kıymetini kimsenüñ
Gösterüp deryā-yı cūdından nişān
Aḫmed-i Rıdvān olupdur dür-feşān
Gidere Müstekfî’yi çünkim ‘avām
Yirine ola Muṭī’ anuñ imām

Zıkr-i Hilāfet-i Muṭī’ Bi’llāh

- A 309b 6615 Ehl-i taḳvālardan ola hem Muṭī’
‘Ādil ü munşif ḳopa Ḥaḳḳ’a muṭī’
Devletinde yiryüzi olup bahār
Ola eyyāmında āsüde diyār

6604b ay : - E.

6613b Aḫmed-i Rıdvān : Bende ‘Abdü'l-ḫayy E.

6614a Gidere Müstekfî’yi çünkim ‘avām : Gitdi Müstekfî aradan çün hümām E.

6614b ola Muṭī’ anuñ : anuñ Muṭī’ ola E.

Cümle ser-keşler olalar aña rām
Memleketler bula 'adlinden nizām

Bīst ü nüh sāl ile daḥi çār māh
Ol vilāyet içre olup pādşāh

Gide bu dünyādan āḥir yirini
Ṭāyi' -i Bi'llāh'a vire yirini

Zīkr-i Ḥilāfet-i Ṭāyi' Bi'llāh

6620 Kim dūrür 'ālemde yirinmez kişi
Çün ezelden böyledür taqđır işi

Memleket devrinde revnaḫ bulmaya
Kimse devrānında ḥoş-dil olmaya

Memleket tola fesād ile tamām
Ḳalmaya 'ālemde āşār-ı nizām

E 132a Hem ḥurūc eyleye Oğuz leşkeri
Uçdan uca yıka yaḳa kişveri

Māverā'ü'n-nehr'i Türkistān ile
Alalar milk-i Ḥorāsān'ı bile

A 310a 6625 Gide Ṭāyi' ola Ḳādir yirine
Bu cihāndan gitdüg'içün yirine

Zīkr-i Ḥilāfet-i Ḳādir

İşledügi işler eyü gelmeye
Memleket devrinde hergiz gülmeye

Her kişi kim rāy ile işler işi
Olmaya göñlinde hergiz teşvişi

Gelmeye bī-'aḳl olandan hergiz iş
Sen de cehd it 'āḳil olmağa düriş

Bī-dirāyetden çü beglik gelmeye
Bī-tefekkür kişi beglik itmeye

6630 Bes gerekdür şāhuñ efkārı şavāb
Tā ki ḥayrāt işleyüp bula şevāb

Qırq yıl üç ay olup ol pādşāh
Gidüp āhir Qāyim ola milke şāh

Zikr-i Hilāfet-i Qāyim Bi'llāh

Qāyim ola çünki milke pādşāh
Ola cümle 'āleme püşt ü penāh

Nik-ḥaşlet ehl-i 'adl ü dād ola
Her yire 'azm eylese fırsat bula

A 310b İde Selçük ālini kendüye rām
Memleket tedbīr ile bula nizām

6635 Anlara luḫ ile iḥsān eyleye
Cümlesini bende-fermān eyleye
Eyliḡ ile cümle ser-keş rām olur
Her birinüñ ḫātırı ārām olur
Memleket kim ola tedbīri tamām
Eyleye ser-keşleri emrine rām
Memleket rāy ile olur pāydār
Baḫt olur tedbīr ile hem üstüvār
Devleti bī-rāy olanuñ ola süst
Biñ çeriden yig dūrür rāy-ı dūrüst

6640 Qırq iki yıl dört ay olup pādşāh
Gidüp ola Muḫtedir yirine şāh

Zikr-i Hilāfet-i Muḫtedir

'Ādil olup ḫalkā zer baḡışlaya
Rāy ile her müşkili ḫall eyleye

İde Selçük ālini kendüye dost
Anlaruñla bir ola çün laḫm u post

Ol sebebden kişveri ma'mūr ola
Her belādan memleket hem dūr ola

6635b bende : Hind'e A.

6637b ser-keşleri : ser-leşkeri A.

6641a 'Ādil : 'Āḫil A.

A 311a Oluban yigirmi yıl iqlîme şâh
Ol gidüp Müstazhir ola pādşâh

Zîkr-i Hilâfet-i Müstazhir

6645 Ola devrinde 'imâret her diyâr
Olmaya milkinde hergiz kâr-zâr
Kendüye yâr ide Selçûk âlini
Milkinüñ tertîb ide ahvâlini
Çün yigirmi biş yıl alt'ay ola şâh
Gidüben Müsterşid ola pādşâh

(Başlık)

Ola devrinde hilâfet emri hām
Her ne kim tutarsa olmaya tamām
İdüp on bir yıl hilâfetde karar
Ol gidüp Müstencid ola şehryâr

Zîkr-i Hilâfet-i Müstencid

6650 Kimsene devrind'anuñ şād olmaya
Bir kişi kaygudan âzād olmaya
Çün kaderde var idi ola haţar
Her neye kaşd itse bulmaya zafer
Âl-i Selçûk ile düşmen ola ol
Her taraftan bula düşmen aña yol
Her ne kim fikr itse düşmeye şavâb
Ol sebebden memleket ola harâb

A 311b İki yıl olup halîfe ol tamām
Râşid ola yirine halka imām

Zîkr-i Hilâfet-i Râşid

6655 Memleket devrinde revnaķ bulmaya
Emrine leşker anuñ rām olmaya
Devletinüñ oluban erkānı süst
Her ne iş kim çutsa ola nâ-dürüst

6652. beyit A'da yoktur.

- Kişinüñ iqbāline irse fütür
Bulsar idbār imāreti zühür
- Devletinüñ kaçırına irüp hālel
Olısar efkārı cümle pür-zelel
- Dāyimā kalbi anuñ şād olmaya
Memleket devrinde ābād olmaya
- 6660 Olmaya devlet anuñla üstivār
Lā-cerem olmaya bahtı pāydār
- Ḥükm idüp bir yıl ile bir ay tamām
Gide Müstağnī ola halka imām
- Zikr-i Hilāfet-i Müstağnī**
- Ol halīfe ola çün hayr-ı halef
Ola devri pür-sa'ādet pür-şeref
- A 312a Āl-i Selçük ile dem-sāz ola ol
Anlaruñla milke enbāz ola ol
- Anlara olup her işde sāz-kār
Ola hāli muḳteżā-yı rüzgār
- 6665 Dil-perişān olmaya dānā kişi
Çünkü halk ile müdārādur işi
- E 132b Ḥükm ide yigirmi yidi yıl tamām
Ol gidüp Nāşır ola halka imām
- Zikr-i Hilāfet-i Nāşır min-'İndi'llāh**
- Çünkü Nāşır ola milke şehryār
Ṭola emn ile emānet her diyār
- Oluban iki yıl alt'ay milke şāh
Eyleye şīr-i ecel anı tebāh
- Böyledür bu dehr-i gaddāruñ işi
Olmaya bundan ten-āsān bir kişi
- 6670 Çün gide Nāşır cihāndan yirini
Ṭuta Qāhir lā-büd anuñ yirini

Zıkr-i Hilāfet-i Kāhir

Āl-i Selçūķ aña raġbet ideler
Her ʔarafdan ʔavn ü nuşret ideler

A 312b

Munsif ü dānā ola nīkū-ħışāl
ʔĀķil ola pūr-dirāyet hoş-fiʔāl
Bula devrānında ʔilm ehli revāc
Olalar ehl-i hūner başında tāc
Bezm içinde Hātem-i ihsān ola
Rezm iderse Rüstem-i Destān ola

6675 İki yıl alt'ay çü milke şāh ola
Gide yirin Muʔtaşım Bi'llāh ala

Zıkr-i Hilāfet-i Muʔtaşım

Ola şuġli rüz u şeb anuñ şarāb
Ol sebebden memleket ola ħarāb
On ʔoķuz yıl şāh olup milke tamām
Ĥatm ola anda ħilāfet ve's-selām
Altı yüz otuz ʔoķuz yıl iy hümām
Sāl-i hicret olıcaķ bilgil tamām
Leşker-i pūr-fitne bī-ħaşr u şümār
Cānib-i maşrıķdan ola āşkār

Zıkr-i Hilāfet-i Çingiz Hān

6680 Olmaya anlarda Ĥaķ'dan ters ü bāk
İdeler İslāmuñ ehlin cümle ħāk

A 313a

Hep kıralar cümle Selçūķ ālini
Ellerinden hem alalar ilini
Ola Çingiz Hān bu ķavmuñ serveri
Pādşāhı ķamunuñ ser-leşkeri
Gerçi kim hūn-ħ'ār u bed-sīret ola
Līkin ol dānā vü pūr-fiṭnat ola

- Ḥīle-engīz ola ol bed-nām-ı 'ām
Eyleye mü'minlere qahr-ı tamām
- 6685 İdeler eşrāfını qavmüñ zelīl
Ḥānmānlar olalar ḥāk-i sebīl
Uğraduqları diyāri yıqalar
Şehr ü kūyın cümle oda yaqalar
İdeler milk-i Semerqand'ı ḥarāb
Qılalar iqlīm-i Ḥ'ārezm'i yebāb
Bes Ḥorāsān u 'Irāq'a geleler
Ol diyāruñ cümlesini alalar
'Āqıbet Bağdād'ı daḥi alalar
Mu'taşım cānına āteş şalalar
- 6690 Mu'taşım Bi'llāh ola anda helāk
Kim dūrür dünyāda kim olmadı ḥāk
Ḥikmetini kimse Ḥaqq'ıñ bilimez
Kimsene tedbīr ü çāre kılmaz
- A 313b Ol ki yazmışdur *qasemtüde* qalem*
Olmaz artuq zerrece andan ne kem
Ola Çingiz Ḥān'ıñ evlādı cüvān
Her birisin eyleye bir milke ḥān
Birinüñ ismi Çağatay Ḥān ola
Birisi Berket ulu sulṭān ola
- 6695 Bir Hülāgü birisi Qıpça be-nām
Bunlara bahşış id'iqlīmi tamām
- Zıkr-i Zuhūr-ı Hülāgü**
Vire Īrān'ı Hülāgü'ya tamām
Olalar emrinde anuñ ḥāşş u 'ām
Yüriye ol milke çün seyl-i revān
Atasınuñ yolına gide hemān

* 6692a "Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık." (Zuhuf, 43/32) ayetinden iktibas.
Kelime ayette "kasemnâ" şeklindedir. Metinde ise şöyledir: qasemtüde : kısmet ide A.
6695a Bir : Biri A.

- Ugraduğı yirleri cümle yıķa
Her ne Şehre uğrasa oda yaķa
- Őora bir 'āķil Hülāgū'dan 'ayān
Ayda kim bu müşkilüm kılgıl beyān
- 6700 Őehlerūñ yıķup yaķarsın illerin
Őavurursın yillere hem küllerin
- Biz bu işūñ hikmetini bilmedük
Bu işi bir Şehde dağı görmedük
- A 314a Didi nef'i yoķdur āħir ĥayrınıñ
Hem senūñ olmaz bināası ĥayrınıñ
- Ėayrılar yapduķların yıķmaķ gerek
Kişi kendü el'ile yapmaķ gerek
- Kiřinūñ kendü bināası ĥüb olur
Cān ile dilden sever merĖüb olur
- 6705 Ėahr ile ũtmaķ gerekdür milki hem
Kimsene benüm diyü urmaya dem
- Ėünkü BaĖdād'a Hülāgū otura
Ėalkımı cümle kığırdup getüre
- Her birinūñ Őora kār u pīřesin
Aña göre fikr ide endīřesin
- Pīřesine göre ta'yīn eyleye
Bunları yevmī kese nic'aķçeye
- Ehl-i zimmet olana Şalup ĥarāc
Her birisinden alalar cümle bāc
- 6710 Hep eķıbbā bulına ķavm-i Yehūd
Anuñ ile bulalar anlar vücūd
- E 133a Hep Nařārā ola ehl-i keřtīĖār
Bulalar anlar anuñla i'tibār

6709a zimmet : devlet E.

6710a Hep : Hem E.

6710b anlar : bunlar E.

6711a keřtīĖār : KirdĖār E.

A 314b Şeyh ü dāniş-mend ü müftî vü faķīh
 Çamusı katında dānā vü nebīh
 Çādi vü sādāt u huffāz u imām
 Nāyib ü hoş-hʻān u eşrāf u enām
 Cümlesini bunlaruñ getüreler
 Çarşusunda gelüben oturalar

6715 Bunlaruñ da hep şora aḥvālini
 Diyeler mecmū'ısınıñ mālını
 Diye atıñ bunları şaṭta revān
 İtmesünler rızķına Ḥaķķ'ıñ ziyān
 Bunları bu vech ile ide helāk
 İtmeye hergiz Ḥudā'dan ḥavf u bāk
 Çün Hülāgū'dan yüzün döndüre baḥt
 İrişe Geyḥutu Ḥān'a tāc u taḥt

Zikr-i Pādşāh-ı Geyḥutu

 Her diyāra şaluban leşker tamām
 Ala şehir ü ḳal'alar iller müdām
6720 Aḳuban ebvābını milküñ tamām
 Ola fermānında Rūm u Mışr u Şām
 On iki yıl ḥükm idüp ol tācdār
 Gidüben ola Abaķa şehryār

Zikr-i Zuhūr-ı Abaķa

A 315a Küfri ḳoyup ehl-i İmān ola ol
 Dīne girüp hem Müsülmān ola ol
 Ola inşāf ehli hem nīkū-nihād
 Hem ra'ıyyet-perver ola ehl-i dād
 Zulmini ecdādınıñ dūr eyleye
 'Adliyile milki ma'mūr eyleye
6725 On yidi yıl milke olup pādşāh
 Eyleye devrān anı ḥāk-i siyāh
 İki oğlı ḳala ol ḥānuñ dilīr
 Her biri serdār olalar hem emīr

Birininün ismi Aḥmed Hān ola
Birisi Argun şeh-i Īrān ola

Atası gitdükde Aḥmed ola şāh
Başına Haḳ'dan ḳona tāc u külāh

Bes anuñ ḥükminde ola her diyār
Ola fermānında devr-i rūzgār

Zikr-i Pādşāh-ı Aḥmed Şāh

6730 Ola ol şāha Żiyā'ü'l-mülk vezīr
Diye Aḥmed Şāh'a bir gün iy emīr

Bir arada iki server olmaya
İkiye bir il müsahḥar olmaya

A 315b

İki baş olsa biri gitmek gerek
İki serverden biri yitmek gerek

Virmeye hergiz vezīre şeh cevāb
Görmeye tedbīrini anuñ şavāb

Bes sükūt ide cevāba şehryār
Gör ki n'eyler ḳudret-i Perverdgār

6735 Kār ide nā-geh bu ḳayḡu cānına
Oḳıya Argun'ı bir gün yanına

Yüzine baḳup göre bir ḥoş cemāl
Ḥüsnine bulunmaya şibh ü mişāl

Ḳaynayup ḳanı teraḥḥum eyleye
Dönüben ḥalka bu sözi söyleye

Ḳardaşumdur niçe eyleyem helāk
Ḥayf ola kim eyleyem bu şekli ḥāk

Nev-cüvāndur ben bunı öldürmezem
Tāze gülşendür gülin şoldurmazam

6740 Memleket ḫuramaz gider elden n'idem
Ben bu nā-ma'ḳül işi n'içün idem

Yıḳmaḡıl Haḳḳ'uñ bināsın bī-günāh
Ger dilerseñ k'eyleye raḥmet İläh

- N'eylerem baña gerekmez taht u t̄ac
Bunuñ olsun buña virsünler har̄ac
- A 316a Aña teslīm ide tahtın ol zamān
Kişver-i Īrān'a Arğun ola h̄an
- Zikr-i Zuhūr-ı Arğun**
- Oluban Īrān'a Arğun pādşāh
Ola cümle 'āleme püşt ü penāh
- 6745 Görüben bu h̄aleti kaçā vezīr
Tutalar kurtılmaya līk ol faḡīr
- Eyleyeler tutuban anı helāk
İdeler cism-i münīrin tīre-hāk
- Gör bu dil kişiyi neye yitürür
Bağ dile gör nice işler bitürür
- Olmayadı ger benefşede bu dil
Başı kesilmezdi anuñ eyle bil
- Ger diluñ çoğısa süsenveş 'ayān
Gonce bigi sırruñı sakla nihān
- 6750 İtmeye Hakk'ın kazāsın kimse def
Olmaya eflāka çıkısa aña nef
- İşbu söz üzre geçüp birkaç zamān
Ola Arğun qardaşından bed-gümān
- İtmeye Arğun'ı Aḡmed gerçi hāk
'Āḡıbet Arğun ide anı helāk
- A 316b 'Āḡilüñ pendin işitmez bī-qadem
Anuñ için bulısar soñra nedem
- Cān ile Rıdvān sözün yād eylegil
Pend ile dīvāna bünyād eylegil
- 6755 Ġāfil olup kimseye inanmağıl
Saña anı dōst ola şanmağıl

6743b Arğun : Arğun'a A.

6754a Cān ile Rıdvān sözün : İy Ḥayātī sözüni E.

- Her kişi nefsin sever ancak hemān
Kendüyiçün dost olur saña inan
- E 133b İsmidür bu manşıbuñ çün saltanat
Türmaz elde itmeyince şeytanat
Saña işbu sözlerüm budur tamām
Her işüñ pâyānı budur ve's-selām
Ola Argun Hān bir a'lā pādşāh
Yüriye emrinc'anuñ mihr ile māh
- 6760 Vireler Rüm ile Şām aña hārāc
Hind ile Sind'den ala çok māl u bāc
Halka cüd idüp imāret eyleye
'Adl ile milki 'imāret eyleye
Kişverinde olmaya zulm ü 'inād
Vire halk-ı 'āleme inşāf u dād
- A 317a Ehl-i 'ilme hoş muhābā eyleye
Bunlaruñ mersümün icrā eyleye
Ehl-i 'ilme şoruban n'idem 'ayān
K'irmeye Hāk'dan baña hergiz ziyān
- 6765 Diyeler şāha gerekdür ma'dilet
'Adl ile ma'mūr olur her memleket
'Adl idincek memleketde pādşāh
Her günāhın 'afv ider anuñ İlāh
Diye şoñra çünki 'adlüm arturam
Memleketden külli zulmi götürem
Bes 'adilden şoñra dañi n'eyleyem
Bir fazīlet kim ben anı işleyem
Diyeler 'ālī fazīletdür gāzā
K'oldur İslām ehline olan sezā
- 6770 Kim Hudā'nuñ rahmetindendür gūzāt
Anlaruñla bulısar bu dīn şebāt

6763 ve 6764. beyitler A'da yer değiştirmiştir.

(Başlık)

Çünkü Arğun bu sözi güş eyledi
Her şamarda şanları cüş eyledi

Dirdi üç yüz biñ çeri merd-i güzİN
Milk-i Gürcistān'a gönderdi hemİN

Cümle āhen-püş idi şemşİR-zen
Şamu tİR-endāz idi leşker-şiken

Ol 'alemler cümle envā'-ı direfş
Yaşıl u şaru kıızıl ağ u benefş

A 317b 6775 Eyleye kūs u nefİR ol dem hūrüş
Ol çeriler ide deryā bigi cüş

Bes irişe Gürci'ye ol dem haber
K'uş irişdi leşker-i feth ü zafer

Gürci daħi leşkerin ol dem dire
Berkidüp der-bendini hāzır şura

İdine der-bendi kendüye siper
Tā ki leşker bulmaya aña zafer

İricek der-bende leşker bİ-mecāl
İdeler birbir'ile muħkem kıtāl

6780 Her kim ol der-bende eylerse nazār
Diye budur seddi Ye'cüc'üñ meger

Anda varan leşker-i şeh bİ-şümār
Cümle tİR-endāz idi tāzİ-süvār

Şarp idi der-bendüñ içi ser-be-ser
Kimsene fethine bulmazdı zafer

İki leşker iki ay ceng itdiler
Yiryüzün birbirine teng itdiler

Leşkerine eyleyüp Arğun meded
Göndere envā'-ı ni'met bİ-'aded

6774b şaru : şarı E.

6779b birbir'ile : her bir'ile A.

- 6785 'Ākıbet mü'minlere irüp zafer
Eylediler Gürci'yi zır ü zeber
- A 318a Her kime kim 'avni Hakk'ın yār ola
Çanda kim 'azm eylese nuşret bula
- Ger olalar çoğ u ger olalar az
Leşkeri İslāmuñ olsun ser-firāz
- 'Ākıbet der-bendi oda urdılar
Yanuban tā söyününce tırdılar
- Girüben Gürci'yi gāret itdiler
Halkımı kırup hasāret itdiler
- 6790 Kıl karavaş kıldılar bī-hadd esir
Çok gānīmet aldılar māl-ı keşir
- Çünkü düşmenden gānīmet aldılar
Sağlğıla illerine geldiler
- Sürüben devlet yigirmi yıl tamām
Gidüp Argun kaldı hālī ol maqām
- İki oğlı var idi gāyet dilir
Haşm-bend ü şaf-şiken çün bebr ü şir
- İsmi ulu oğlunuñ Ġāzān idi
Kiçisi adı Mehemmed Hān idi
- 6795 Dirler idi hem Hudā-bende aña
Sözümü gūş eyle kim didüm saña
- Virüben gönli murādını İlah
Atası yirine Ġāzān oldu şah
- A 318b **Zıkr-i İmāret-i Ġāzān Hān**
- Luṭf u ihsān ehli ṭab'ı pāk idi
Sīm ü zer ḫatında hem-çün hāk idi
- Her kime Hakk luṭf ide ol itmeye
Sen aña insān dime çün virmeye

6785b Eylediler : Eyleyeler E.

6795b eyle kim : eylegil A.

- İki 'ālem hāşıl olur māl ile
Yile virme 'ömrüñi āmāl ile
- 6800 Māl ile ad eylegil sen iktisāb
Yol budur *v'Allāhü a'lem bi's-şavāb*
Mālımı Hāḡ yolına kıldı sebīl
Anuñ için söylenür nāmı Hālīl
Çünkü ismi virmek ile zindedür
Tā kıyāmet söylenür pāyendedür
Gerçi Hātem geçeli çoḡdur zamān
Tāzedür her demde ismi bil 'ayān
Mekke'ye gönderdi Ġāzān genc ü māl
Kim Harem'de yiyeler ehl-i su'āl
- E 134a 6805 Hem Medīne şehrine ol şehryār
Sīm ü zer gönderdi bī-ḡadd ü şümār
Milk-i Hindüstān'a gönderdi çeri
Varuban buldı ḡanīmet leşkeri
- A 319a Dilli'ye varınca ḡāret itdiler
Yıḡuban yaḡup ḡasāret itdiler
Çün anı ḡāyet bahādır gördiler
Cümle kāfirler ḡarācın virdiler
Yüriyüp her ḡal'ayı ide ḡiḡār
Feth iderdi ḡamusın ol nāmdār
- 6810 Gidüben Ġāzān olup ḡ'ār u ḡaḡār
Yirine oldu Hudā-bende emīr
Çün Hudā-bende cihāna oldu şāh
Oldı ehl-i faḡla ser-cümle penāh
Zuhūr-ı Meḡammed Hudā-bende
Key tevāzu' ehl'idi ol tācdār
ḡayr idi işi nihān u āşkār

6809a ide : k'ide A.

6809b nāmdār : mūdār A.

6810a ḡ'ār u : ḡāk-i A.

- Ol idi evvel 'imāme şarınan
Gürcevānīyi çıkarup arınan
İre Selçük āline ol dem zevāl
Kimi maqtūl ola kimi pāy-māl
- 6815 Kalmaya ol hāne-dānlarda eşer
Çāre ne çün böyledür hük-m-i kader
Feth ide iklīm-i Rūm'ı ol tamām
Emrine rām ola cümle hāşş u 'ām
- A 319b Bir kıızı var idi Olcayito nām
Oğlıydı Bū Sa'īd anuñ be-nām
On yıl olup memleketde tādār
Gidüp Olcayito ola şehryār
- Zikr-i İmāret-i Olcayito**
- 'Avret idi līkin ol dānāyıldı
Fikr iderdi her işi bīnāyıldı
- 6820 İşleri fikr ile bitürmiş idi
Begligi başına yitürmiş idi
Var durur 'avret k'olur erden ulu
Nice er vardur ki 'avretten alu
Kimde olsa 'aql ile dīn ü sehā
'Avret ise aña er dinse revā
Kimde ki olmaya bunlardan eşer
Ol muhāneş ola 'avretten beter
Urup Olcayito'ya pençe ecel
Bū Sa'īd Hān oldı sulţān-ı ecel
- Zikr-i İmāret-i Bū Sa'īd**
- 6825 Virmiş idi Bū Sa'īd'e Hāq cemāl
Hem 'ulūm u faẓl ile hūsn ü kemāl

6816a ide : itdi E.

6816b ola : oldı E.

6821b er vardur : erler var A.

- A 320a Hüsni bigi hulkı hüb idi anuñ
Çehresi gün bigi maħbūbdı anuñ
Ol 'Uṭārid bigi key dānāyıldı
Ṭālī' i hem Zühre-i Zehrā'yıldı
Şuğliyidi cām-ı mey anuñ müdām
Eyler idi çeng ile 'İş-i devām
Eyleyüp katında bir Çübān'ı hāş
Buldı fevka'l-ḥad kemāl-i ihtişāş
- 6830 Kendü 'İş ü 'işrete meşgūl idi
Her ne kim Çübān ide maḵbūl idi
Buluban ḳalbi taḳarrūbde sürūr
Anı idlāl eyledi dīv-i ğurūr
Var idi zātında anuñ çün 'inād
Azdurup virdi dimāġına fesād
Oluban ayruḳs'anuñ endīşesi
Kendüyi yoġ itmek oldu pīşesi
Var idi üç oġlı Çübān'ıñ dilīr
Biri milk-i Rūm'a olmışdı emīr
- 6835 Kim Temūrtaş idi ol merdūda ad
Māye-i ilḥād idi tuḥm-ı fesād
Biri mīr olmışdı Baġdād'a 'ayān
Biri milk-i Fārs'a olmuş idi ḥān
- A 320b Bū Sa'īd ki beglerin dikmiş idi
Her birin bir yirde naşb itmiş idi
Cümlesin 'azl eyleyüp deġşürdi ol
Her birini memleketden sürdi ol
Degmelerin ḳodı anlar yirine
Gel nazar ḳıl ḥāyinüñ tedbīrine
- 6840 Oldı ḥāyin şāhına ol la'netī
Bāda virdi ḥaḳḳ u nān u ni'meti

6838 ve 6839. beyitler E'de yanlışlıkla şöyle yazılmıştır: 6838a ve 6839a bir beyit, 6838b ve 6839b bir beyit.
6840a Oldı ḥāyin : Ḥāyin oldı E.

- Ꞑul olanlar hizmete lâyıꞑ gerek
Hı̄acesi yolında key şadıꞑ gerek
- Her işi endâzeyile işleye
Ger ala ger vire ger bağışlaya
- Bū Sa'îd'e dirilüp hâşş ile 'âm
Didiler fikrini Çübân'ıñ tamâm
- Da'vet itdi anı şâha gelmedi
Emrine hergiz itâ'at kılmadı
- 6845 Bū Sa'îd Hân key ulu sultân idi
İsmi halk içre Bahâdır Hân idi
- Leşkerin cem' eyledi ol dem hemân
Yüridi Çübân'ıñ üstine revân
- Kim varup Çübân ile ceng eyleye
Gözlerine yiryüzin teng eyleye
- A 321a Şâh olan vaqtinde rezm itmek gerek
Furşatı düşdükce bezm itmek gerek
- Şâh ile Çübân muķâbil oldılar
Başladılar cenge âğâz itdiler
- 6850 Bū Sa'îd ismini çün işitdiler
Ꞑoyuban Çübân'ı şâha geldiler
- E 134b Rahtını Çübân koyup ol dem hemân
Ꞑaçuban gitdi Hırâsân'a revân
- Ꞑutup anda itdiler anı helâk
Ꞑıldılar tahtını anuñ tîre-hâk
- İstedi Çübân kim ola tâcdâr
Yirini kendü eliyle kıldı dâr
- Çünkü Çübân işini kıldı tamâm
Bū Sa'îd aldı eline girü cām
- 6855 Cāna 'ışꞑıñ cāmdur viren şafâ
Yitişür âb-ı 'inebden çok cefâ

- Rüm'a da gönderdi leşker pādşāh
İtdiler anda Temürtaş'ı tebāh
Çün Temürtaş öldügin bildi yaķın
Gine sulţān başladı 'işe hemīn
Rüz u şeb pīşe idindi nūş-ı mey
Hem simā'-ı erġanūn u çeng ü ney
- A 321b Memleket emrine nāzır olmadı
Ġāfil oldu karşı hāzır olmadı
- 6860 Bādenūn işi dūrür şerr ü fuzūl
Mest olan pend itmeye hergiz kabūl
Her tarafından şeyţanat olup 'ayān
Salţanat aĥvāli süst oldu hemān
Mest olup çübān çü yata uyıya
Ġurd u uğrı kıoyunı alup yiye
Bāde-nūşuñ işi çün olmaz tamām
Bādeyle memleket bulmaz niżām
Ol işinden il dil-āzār oldılar
Ġalk-ı 'ālem cümle bīzār oldılar
- 6865 Var idi bir 'avreti Bağdād nām
Şoĥbeti anuñla eylerdi müdām
Azdurup ol 'avreti birkaç le'īm
Ġıldılar lā-būd mizācını saķīm
Atdılar cānını nār-ı miĥnete
Virdiler zehr-i helāhil 'avrete
Bādeyle içürüp 'avret de sem
Eyledi şāhuñ vücūdını 'adem
Ġıldılar ol kıahbeyi de sengsār
Ġıldılar şad pāre cismin tār-mār
- A 322a 6870 'Avreti sen saña toġru şanmaġıl
And içerse andına inanmaġıl

6858b Hem simā'-ı : Kim simā' u E.

Çünkü şâh öldi cihân taldı fiten
Çekdi dünyâ halkı âlâm u mihen
Tahtına geçdi biş on kişi 'ayân
'Âkıbet hâk içre oldılar nihân
İrişüp âhirde luğf-ı Zû'l-minen
Tahta geçdi ulu oğlu Şeyh Hasan

Zıkr-i İmâret-i Şeyh Hasan

Oğlı'dı Olcayito'nuñ ol yaķın
'Âķil ü dānāyıldı hem pāk-dīn

6875 Şâh olup iķlīmi ma'mūr eyledi
Memleketden bid'ati dūr eyledi
Aldı hem Dil-şād'ı hoş-kābīn ile
Eyledi 'ālī dūgün āyīn ile
Kızıyıldı ol Dımışķī h'ācenüñ
H'āceler içinde ķadri yūcenüñ
Hüsnine māh-ı felek hayrān idi
Yidi kevkeb çarķ-ı ser-gerdān idi
Şūret ü sīretde zībā bī-naẓīr
Hüsni-i hulķ ile cihānda dil-peẓīr

A 322b 6880 Olup on dōrt yıl cihānda pādşāh
Eyledi devrān anı hāk-i siyāh

Zuhūr-ı Şeyh Hasan Kūçük

Oldı andan soñra Kūçük Şeyh Hasan
Milk-i İrān içre şāh-ı bī-mihen
Kim Temūrtaş oğlıyıldı ol cūvān
Lā-cerem oldu şeh-i şāhib-ķırān
Anda çün āşār-ı devlet gördiler
Cümle Çübānīler aña uydılar

6877a h'ācenüñ : hocanuñ A.

6877b H'āceler : Hocalar A.

6881b bī-mihen : sūhan A.

Yidi yıl Īrān'a oldı pādšāh
ʿĀkıbet kıldı ecel anı tebāh

Zuhūr-ı Melik Eşref

6885 Yirine ҡardaşı Eşref oldı hān
Emrine oldı müsahhar bu cihān
Bir melik ҡopdı cihānda ol melek
Görmedi mişlin dönelden bu felek
Bī-terahhum seng-dil ғaddār idi
Bir muʿānid hīlekār mekkār idi
Gerçi kim maʿlūmıydı salтанat
Līkin anda ғālib idi şeyтанat

A 323a Ҙalmanı bir nāzenīn devrinde şağ
Ҙomadı kim yana bir rüşen çerāğ

6890 Şundi hākuñ oğlına kızına el
Devletine lā-cerem düşdi halel
Hālk anuñ zulmi ucından gitdiler
Hānmānın cümlesi terk itdiler

Zıkr-i İmāret-i Cānī Hān

Deşt ilinde var idi bir Cāni Hān
Kışverüñ cismine ol hān idi cān
ʿAdliyile memleket maʿmūr idi
Kışverinden zulm ü fitne dūr idi
Hālk-ı Eşref ҡaçup aña geldiler
Yalvarup ol hāna zārī kıldılar

6895 Didiler biz olmışuz şāhā tebāh
Şāhumuz sensin bugün *zıll-ı İlāh*
Ehlümüz zālīm elinden ҡıl hālāş
Olalum hep hizmetüñde ʿāmm u hāş

E 135a Ger bize raḥm idüp anda varasın
Ol belādan ehlümüz ҡurtarasın

6588b ғālib idi şeyтанat : yoğdı hīç merḥamet A.

- Alasın dünyāda bī-ḥad memleket
Bulasın 'uḳbīde 'ālī menzilet
- A 323b Nālesini bunlaruñ çün diñledi
Leşkerin cem' itmege 'azm eyledi
- 6900 Yidi yüz biñ kişi dirdi çünki ḥān
Yüridi Tebrīz'e dek oldı revān
Dirdi Eşref daḥi toḳsan biñ çeri
Yitmez idi yüz biñe de leşkeri
Çünki Eşref tıydı düşmenden ḥaber
Bir yüce yire çıḳup kıldı nazar
Çarşudan gördi ki bir deryā gelür
Kūh-ı Ḳāf'a uğrasa yıḳa gelür
İtmeyüp bir laḫza ol yirde ḳarār
Çorḳusından Eşref'e düşdi firār
- 6905 'Āḳıbet ardından anuñ yitdiler
Tutuban ḥāna esīr iletdiler
Çünki Tebrīz'e irişdi Cāni Ḥān
Memleketler ḫoldı emn ile amān
Kendüye milki müsahḫar eyledi
Beglerini cümle çāker eyledi
Eşref'e daḥi nevāziş eyledi
İstimālet idüben ḫoş söyledi
- 'Arūs-kerden-i Cānī Duḫter-i Eşrefrā***
- A 324a Eşref'üñ var idi bir ḫoş duḫteri
Beñzemezdi aña çarḫuñ aḫteri
- 6910 Yüzini kim görse ḳalurdı ḫaña
Bir muşavver nūr idi öñdin şoña
Leblerinüñ Kevşer'i āb-ı ḫayāt
Nüş iden ol şerbeti bulmaz memāt

* Cānī'nin Eşref'in Kızıyla Evlenmesi.

Sırr-ı mahfîdür haqîkat ol dehân
Hürde-bînler virimez andan nişân

Şüreti mescid kaşı mihrâb idi
Şaçları ebrû yüzi meh-tâb idi

Çehresiyidi şanasın âftâb
Alnı açılsa şanayduñ mâhtâb

6915 Cāni Hân aldı anı kâbîn ile
Bir ulu toy eyledi âyîn ile

El urup dürcinde mührin bulmadı
Ağladı ol acıyla gülmedi

Didi bu iş n'ireden oldu saña
Didi atam eyledi bunu baña

Ol pelîdi ol gice itdi helâk
Her habâşetden cihânı kıldı pāk

Buncılayın fi'l-i bed erlik degül
Hem hıyânet resm-i serverlik degül

A 324b 6920 Şehvete meyl itme âfetden şağın
Halk içinde hem melâmetden şağın

Buldılar Eşref elinden çün halâş
Kıldılar hâna du'âlar 'âmm u hâş

Oğlı Birdi Hân'a virüp bu yiri
Kendüsi 'azm itdi tahtına giri

Zuhûr-ı Birdi Hân

Oturup Tebrîz'i idindi maqâm
Virdi İrân milkine bir hoş nizâm

Birdi Hân milki müsahhar eyledi
Kendüye eşrafı çâker eyledi

6925 Gider iken Cāni Hân oldu za'îf
Eyledi renc-i sefer cismin nañîf

Cāni Hān'ı çünki haste gördiler
Anı bir daği sağ olmaz bildiler
Birdi Hān'a lā-büd ādem şaldılar
Atañuñ hāli yamandur didiler
İşbu peygāma inanup ol hemān
Çodı tahtın deşte 'azm itdi revān
Ol gelince buldı şıhhat Cāni Hān
İrdi cism-i mürdesine şanki cān

A 325a 6930 Birdi Hān yañıldıgın bildi tamām
Bildı kim sağ işlerini kıldı hām
Begleri cem' oluban tanışdılar
Birbiriyle bu sözi şanısdılar
Ger ayağ üstine kalka tādār
Kimsene çomaz cihānı hep yıkar
'Ākıbet hānı boğup öldürdiler
Birdi Hān'ı yirine şāh itdiler
Altı aydan soñra öldi Birdi Hān
Çarh elinden kimsene bulmaz amān

Zikr-i Zuhūr-ı Ahīcuğ

6935 Oldı Tebrīz'e Ahīcuğ şehryār
Emrine rām oldı her şehri diyār
Buyıdı bā' iş aña şāh olmağa
Yoğıdı bir kimse talib şahlığa
Bes kadīmī 'ādeti üzre cihān
Aldadı Ahīcuğ'ı da bir zamān
Şeh Muzaffer soñra cem' itdi sipāh
K'eyleye Ahīcuğ'ı varup tebāh
İdine Tebrīz'i kendözine hāş
Hem 'Acem milkine bula ihtişāş

A 325b **Zuhūr-ı Sulţān Üveys**

- 6940 Ol zamān Baġdād'a ūāh idi Üveys
Ol diyāra hān idi Sultān Üveys
Çün Aḥīcuḡ'la Muẓaffer geldiler
Birbirisiyle muḡābil oldılar
Bir yire yitiŷdi ol dem Hān Üveys
Leŷkerini yaŷadı Sultān Üveys
- E 135b Oturup bir yirde ne döndi girü
Bir ḡadem ne vardı daḡi ilerü
Gözler idi iki leŷker ne ḡıla
Tā göreydi kim baŷa kim baŷıla
- 6945 Baŷılan ardınca çün biri vara
Atları yorıla kendüler ire
Yürüyüp ŷoñra anuñla ceng ide
‘Ālemi ‘aynına anuñ teng ide
Çünki ol iki çeri bulıŷdılar
Birbiriyle ceng idüp ḡurıŷdılar
Urılup kūs u fiġān itdi nefīr
Yaġdı gökden yire bārān gibi tīr
Her ḡarafdan baŷ idi itseñ naẓar
Gövdeyidi n'ireye ḡılsañ güzer
- A 326a 6950 Olmıŷ idi yiryüzi baḡr-ı fenā
Ḥolmıŷ idi ḡan buḡārıyla hevā
ŷanki toz oldu semāda ebr-i ḡīr
Yā diyeydüñ āsmāna aġdı bīr
‘Āḡıbet Aḥīcuḡ oldu münhezim
Baŷılup nāmūsı oldu mün‘adim
Ol ḡaçup düŷdi Muẓaffer ardına
ŷöyle kim bād irmez idi gerdine

6940b Üveys : Veys E.

6942a/b Üveys : Veys E.

6945a çün : tā E.

Buşıdan çıkdı hemān Sultān Üveys
Şu bigi oldu revān Sultān Üveys

6955 Yürüyüp başladı Muzaffer leşkerin
Şāhını öldürdi tutdı kişverin

Key dilir idi Üveys-i tīg-zen
Ehl-i tedbir idi gāyet şaf-şiken

Şeh Velī anuñla idem didi ħarb
Döymedi bir ħamlesine yidi ħarb

Zuhūr-ı Velī

Şeh Velī dirdi Ħorāsān'dan sipāh
K'eyleye Sultān Üveys'i ol tebāh

Ol velī idi Ħorāsān'da velī
Gör nice didi Üveys'e ol belī

A 326b 6960 Eyledi Sultān Üveys ile kıtāl
Leşkerin kıldı ayakda pāy-māl

Ħān Üveys'ün tīgiyidi şanki berķ
Tā başından od olurdu ħarb u şark

Ṭurdu çünkim germ ile bāzār-ı ceng
İndi atından aşāğa ol peleng

Şāhı leşker çün piyāde gördiler
Lā-cerem cümle piyāde oldılar

Oķını döküp eline aldı yay
Yüz urup ħāke didi kim iy Ħudāy

6965 Ger ħaķ üzreysem baña 'avn eylegil
Ħaşmumısa toĝru aña yarı kıl

Bunu didi yaya oķın gezledi
Düşmenini tīr-bārān eyledi

Ķıldı ħaşmın tīr ile zīr ü zeber
Yidiler peykānı zaĥmın ser-be-ser

6956. beyit E'de yoktur.

6957a idem : idüp A.

6966a didi : diyüp E.

- ‘Ăkıbet a‘lāmı oldu ser-nigün
Çaçdılar mecmū‘ı pür-garķ-ı hūn
Bir ‘aceb şāh id’Üveys-i pür-zafer
Var idi anda vilāyetden eşer
- 6970 ‘Adl ile meşhūr idi ol tācdār
Çoğıdı anda kerāmet bī-şümār
- A 327a On yidi yıl milke oldu şehryār
Olmadı bir kimse andan dil-figār
- (Başlık)**
- Mevtinūñ kurbını nā-gāh añladı
Oқыyup hālkı vaşıyyet eyledi
- Didi olsun Şeyh Hasan yirüme şāh
K'oldurur hālk içre şimdi nīk-h‘āh
- Eyleyüp milkinde oğlın şehryār
Kendüsi bir hālvet itdi ihtiyār
- 6975 Gice gündüz hoş ‘ibādet eyledi
Hāķķ'a ihlāş ile tā‘at eyledi
- Țolmuş idi qalbi şıdķ ile şafā
Rabb'ine kıldı ‘ibādet bī-riyā
- Țutmuş iken ‘ālemi Sulţān Üveys
Olmış iken yiryüzine hān Üveys
- Қıldı bu resm ile dünyādan güzer
Āhıret milkinde buldı hem zafer
- Қanı milk ü salţanat fazl u kemāl
Қanı lutf u ma‘dilet hūsn ü cemāl
- 6980 Қамусı hāk içre oldılar nihān
Gör nice ğaddār u hūnīdür cihān
- ‘İbret ile baķ bu dünyā işine
Gör neler geldi selāţīn başına
- A 327b Döndügince işbu çarķ-ı āsiyāb
Her ne bulsa ögidüp kıılır türāb

Çün saña bākī degüldür taht u t̄ac
Bu neden kim alasın ilden h̄arāc
‘Āķıbet elden gider bu māl u genc
Bes nedendür saña bu bī-hūde renc

6985 Aḥmed-i Rıd̄vān sözün kıl istimā‘
Māl içün bir ferd ile kılma nizā‘

Z̄ikr-i Zuhūr-ı Şeyḥ Ḥasan

Çünki sulṭān oldu milke Şeyḥ Ḥasan
Her belādan memleket oldu esen
Buldı faẓl ehli zamānında revāc
Olmadı ehl-i hūner muhtāc u aç
Ehl-i ḥayrāt idi hem ol pāk-dīn
Yoğıdı ḳalbinde buğz u kibr ü kīn

Çün tamām oldu sekiz yıl müddeti
Buldı Sulṭān Aḥmed aña furşatı

6990 Furşatı fevt itmeyüp tutdı hemīn
Öldürüp kıldı yirin zīr-i zemīn

E 136a Böyle gelmişdür ezelden rüzgār
Dökilür güller ḳalur yirinde h̄ār

A 328a Z̄ikr-i Pād̄şāh-ı Sulṭān Aḥmed

Çünki Sulṭān Aḥmed oldu şehryār
Düşdi ‘ālem ḥāḳına āh ile zār

Bī-terahḫum zālīm ü hūn-h̄ār idi
Şanasın Mirrīḥ-i bed-girdār idi

Eyler idi hūn-ı nā-ḥaḳ her gice
Zulm iderdi milkine uçdan uca

6995 Ḳanda maḥbūb oğlan olsa ḳahr ile
Atasından alur idi cebr ile

Eyler idi cümlesin ḳatında ḥāş
Bulmuş iken her birisi iḥtişāş

6985a Aḥmed-i Rıd̄vān sözün : Bu Ḥayātī sözünü E.

Ḳatlı iderdi bî-sebebe ol bed-‘amel
Yirine bir daḥi bulurdu bedel

Zıkr-i Zuhūr-ı Temur

Rūzgārında Temur itdi ḥurūc
Ḳıldı giñ dünyāyı aña bir avuç

Aluban Bağdād'ı yaḳdı ḳıldı ḥāk
Eyledi ḥalḳımı hem cümle helāk

7000 Eyledi āvāre Sulṭān Aḥmed'i
Der-be-der bî-çāre Sulṭān Aḥmed'i

A 328b ‘Āḳıbet nā-çār olup ḳıldı firār
Yüridi yād iller içre ḥ̣ār u zār

Nuşret-nāme-i ‘Oşmān

Söylegil iy ‘andelīb-i ter-sūḥan
Gel gine keşf it bu rāzı ḡaybı sen

Çün daḳāyık sırrına irdi sözüñ
‘Üdveş pür-süz ola lā-büd sözüñ

Çünkü şāfīdür dilüñ iy cān-ı pāk
Zühre'den sözüñ gerekdür süz-nāk

7005 Sözlereñ çünkim cevāmi‘dür senüñ
Bes gerek genc-i şavāmi‘ meskenüñ

Aḥmed-i Rıḍvān şeker-ḡüftārdur
Sözleri çün lü’lü-i şehvārdur

Sözlerin ‘Aṭṭār iderse istimā‘
Bî-gümān Ḥünkār ile ider semā‘

İşbu sözler cān ile dilden gelür
Böyle şanmañ k‘āb ile gilden gelür

Bu söze didi felekler āferīn
Hem melekler ḳıldı ‘aḳd-i ḥūr-ı ‘īn

7010 Çünkü var şimdi kelāma ḳudretüñ
Söze başla yitdügince ḳuvvetüñ

7001b ḥ̣ār : ḥ̣ör A.

7006a Aḥmed-i Rıḍvān : Ḳāḍi ‘Abdu'l-ḥayy E.

- A 329a Ola bir dem şöyle hāmūş olasın
Tā kıyāmet deng ü bī-hūş olasın
Tutula nuṭkuñ kalasın bī-meded
İşidilmeye kelāmuñ tā ebed
Gine ‘Oşmānīlerūñ aḥvālını
Şerḥ idelüm her birinūñ ḥālını
Āl-i ‘Oşmān’ı diyelüm ser-be-ser
Her birisi şan ‘Ömer’di dādger
- 7015 Cümlesi ehl-i velāyet gāziler
Çamusı şāhib-kerāmet gāziler
Öñ gelenden şoñ gelen yigdür tamām
Bu kelāmum ‘āḳil añlar ve’s-selām
Enbiyādan şoñra geldi Muştafā
Cümlesinūñ fāhrıdur ol müctebā
Anda ḥatm oldu nübüvvet hem kelām
Enbiyāya pīşvādur ol imām
Zıkr-i Sīret-i Sulṭān ‘Alā’e’d-dīn Raḥmetu’llāhi ‘Aleyh*
Bir gün ol Sulṭān ‘Alā-dīn nāmver
Ġāziler ḥālī n’olur diyü şorar
- 7020 Didiler gāzī olan olur sa’īd
Daḥi yig menzil bulur olsa şehīd
- A 329b Ġāzi olanlar Ḥaḳ’uñ ferrāşıdur
Şirk çirkinden cihānı arıdur
Ġāziler şemşīridür Ḥaḳḳ’uñ yaḳīn
K’oldılar pūşt ü penāh-ı ehl-i dīn
Ol ki Ḥaḳ yolında olmışdur şehīd
Āḥiretde bī-gümān oldur sa’īd
Ḥaḳ katında zindedür anlar kamu
Milk içinde gine ḥānlardur kamu

* Sultan Alâeddîn'in (Allah Ona Rahmet Etsin) Hayatının Zikri.

- 7025 Bes heves eyledi kim ide cihād
Kim gāzāyıla çığırdā ol da ad
Leşkerin cem' eyleyüp girdi yola
Ol şeh ile Alp Ertuğrul bile
Pehlevānlar alp erenler bī-ķarār
Gōgsini oķa gerenler bī-şümār
Ķonya'dan Sulţānōñi'ne geldiler
Yitişüp ol mevzi'e cem' oldılar
Ķıldılar küffārı anda pāy-māl
Aldılar ĥadsüz ġanīmet genc ü māl
- 7030 Ol şehūñ ķatında bir kıız var idi
Nesliyidi kendünūñ şaķlar idi
Vird'anı Ertuğrul'a kābīn ile
Hem düğünler eyledi āyīn ile
- A 330a Ķoğdı bir oğlı anuñ 'Oşmān be-nām
Ķāziler ser-çeşmesidür ol hümām
Ķuğrul'a Sulţān 'Alā'e'd-dīn müdām
Güvegüm diyü iderdi iĥtirām
Dirdi benden şoñra bunlar ola şāh
Ķutuban Rūm'ı olalar pādşāh
- 7035 Ķaķ'dan olmışdur icāzet bunlara
Hem virilmişdür kerāmet bunlara
- Ķizr-i Ķuhūr-ı Ertuğrul**
- E 136b Ķopdı Ertuğrul cihānda nāmdār
Ķıldı dāyim kāfir ile kār-zār
Pādşāhlar nesliyidi ol dilīr
Döymez idi cengine bebr ile şīr
Aldı kāfirden ĥazāyin genc ü māl
Leşker-i küffārı ķıldı pāy-māl

7038b Leşker-i küffārı : Leşkeri kāfiri E.

- Eyleyüp Tatar ile şulḥ u qarār
Kāfire meşgūl idi leyl ü nehār
- 7040 Olmış idi şavlet ile çün 'Ömer
Sāyesinden müşrik eylerdi ḥazer
Çünkü Tuğrul şāha virdi Ḥaḡ zafer
Lā-cerem Sulṭān 'Alā-dīn ol sefer
- A 330b Geçmedi Sulṭānōñi'nden ilerü
Anı ser-leşker diküp döndi girü
Ol sefer çok memleket feth eyledi
Her cihetden leşkerini toyladı
Anı kılmışdur ezelde Ḥaḡ sa'īd
Ḥaḡ yolında lā-cerem oldu şehīd
- Zikr-i Zuhūr-ı 'Osmān**
- 7045 Āl-i Selçük'ün kızından mu'teber
Var idi bir oğlu şankim şīr-i ner
Ol dil-āver ad ile 'Osmān idi
Şanasın 'adl ile Nūşirvān idi
Atası yirine oldu milke şāh
Eyledi kāfirlerūñ milkin tebāh
Pādşāh aşıydı şoyın şoyladı
N'ireye 'azm itd'ise feth eyledi
Her yaña kim çekdiyise ol çeri
Aḡın idüp kırdılar kāfirleri
- 7050 Bilecük'le on iki pāre ḥişār
Aluban Bursa'yı kılmışdı ḥişār
Nā-gehān 'Osmān'a Ḥaḡ 'azze ve cel
Almadın Bursa'yı irgürdi ecel
- A 331a **Zikr-i Pādşāh-ı Orḡān**
Var idi bir oğlu adı Orḡān
Gidicek 'Osmān yirine oldu ḡān
Nām u neng üzre kuşanmışdı kemer
Ġāziler içinde bulmuşdı zafer

- Her kaçan leşker çeküp sürse sipāh
Rūzını küffāruñ eylerdi siyāh
- 7055 Heybetinden düşmen eylerdi ğırīv
Ol Süleymān idi küffār idi dīv
‘Avret ü oğlanların kıilup esīr
Hep kıırdı kāfiri bernā vü pīr
Küşte-i ten ser-be-ser tıldı cihān
Her tarafda cūy-ı hūn oldu revān
Oluban ğāzīlere Sübhān Mu‘īn
Kāfir üzre ğālib oldu ehl-i dīn
Kāfiri hep yirlerinden sürdiler
Ġāziler milk idinüben tırdılar
- 7060 İrdi dīn tābişi tā ‘arşü'l-‘alā
İndi küfrüñ rāyeti tahte'ş-şerā
N'irede bulınd'ısa āşār-ı şirk
Anı tevḥīd ābı yudı şanki çirk
- A 331b Ol zamāndan kim Ḥaḳ emr itdi ğazā
Kıldılar bunlar ol emr üzre ğazā
Feth idüp Orḫān-ı Ġāzī çok ḫiṣār
Aldı ḫadsüz memleket şeh̄r ü diyār
Memleketde olup Orḫān pādşāh
Oldı dīn ehline ser-cümle penāh
- 7065 Hem yüceldi ‘adl ile rāyāt-ı dīn
Oldı sırr-ı *rahmeten li'l-‘ālemīn*
Munşif idi İbn-i ‘Oşmān dādger
Cevherinde var idi ‘adl-i ‘Ömer
‘Adl idi ‘ālemde dāyim pīşesi
Andan özge yoğıdı endīşesi
Hem ‘imāret cum‘a bünyād eyledi
Daḫi biñ bir mescid ābād eyledi
N'ireye gönderdiyise ol çeri
Kırdılar ğāzīler anda kāfiri

- 7070 Her ne kim rāy itdiyise geldi rāst
Hāḡ müyesser kıldı her ne itse ḡāst
Her tarafından geldi aña māl u bāc
Virdi kāfir begleri cümle ḡarāc
Leşkerine cümlesin baḡş itdi ol
Ḳomadı bir ḡabbe baḡısladı ol
- A 332a Ġāziler kim aña olmuşdı ḡulām
Her birisi bir melik oldu be-nām
Her ne kim aldı kilīsā vü deyir
Mescid itdi ba'zısın dārü'l-ḡayır
- 7075 Bursa'yı fetḡ eyledi İznik ile
Anlara beñzer nice yirler bile
Ġāzi Orḡān şāh idi pāk-i'tiḡād
Bulmuş idi ehl-i fażl andan murād
Ḳatına gelmişdi anuñ bir faḡīr
Faḡr elinden 'āciz ü ḡār u ḡaḡīr
Hem fażāyil ehliyidi pür-vera'
Yoḡıdı ḡab'ında ḡırş ile ḡama'
Dirler idi ismine anuñ Sinān
Şāh anı paşa idinmişdi inan
- 7080 Ol sebebdan manşıbı a'lāyıldı
Adı ḡalk içre Sinān Paşa'yıldı
Pehlevān serdār idi Orḡān Ḥān
Ġürzine döymezdi Sām-ı Nerimān
Ḳorḡar idi atduḡı oḡdan ḡader
Ejdehā kıldı rümḡinden ḡazer
Ḳāker eylerdi sehāsı Ḥātem'i
Mūr iderdi ḡuvveti biñ Rüstem'i
- A 332b Raḡmet idi mü'mine ol pādşāh
E 137a Āfet idi kāfire rüz-ı siyāh

7070a Her ne kim : - E.

7076a pāk : nīk E.

7085 Düşmiş idi Lāz'a andan velvele
Engürüs'e Lih ile hem zelzele

Zikr-i Pādşāh-ı Süleymān

Var idi Orhān'ın oğlu bir cüvān
Adına beñzer Süleymān-ı zamān

Hem Süleymān idi hem paşayıdı
Kadri 'ālī menzili a'lāyıldı

Hātem idi cūd ile ol şehryār
Rüstem-i Zāl idi kılsa kār-zār

Ahşen-i evşāf ile mevşūf idi
Ekrem-i ahlāk ile ma'rūf idi

7090 Cehd ile eylerdi dāyim ictihād
Tā ölince eyleyeydi ol cihād

Ol ğazānuñ bilmiş idi ecrini
Hem ğazānuñ Haq katında kadrini

Atası gönderd'anı Rūmili'ne
Kim aqınlar şala kāfir iline

Kāfirüñ şehir ü hişārın hep yıka
Ol diyārı ser-be-ser oda yağa

A 333a Hānuñ emriyle Haq'ın taqdīr'ile
Rūmili'ne geçdi hoş tedbīr ile

7095 Eyledi anda ğazālar bī-şümār
Aldı hādsüz kal'alar şehir ü diyār

Ol kadar kāfirler ile kıldı ceng
Kırdı Rūs u Lāz ile Rūm u Fireng

Cümle maqşūdını Haq'dan buldı ol
Rūmili'nde 'ālī sultān oldı ol

Her tarafından aluban māl ile bāc
Aldı kāfir illerinden çok harāc

- Görmemişdi cengini çeşm-i sipihr
Āferīn kılmışdı aña mäh u mihr
- 7100 Yire şoqđı eyledi şirki nihān
‘Ālem içre kıldı tevĥīdi ‘ayān
Biñ kilīsā yıqđı mescid eyledi
Anda dīn ehlini sācid eyledi
Eyleyüp küffār ile dāyim kıtāl
Cümle şirk ehlini kıldı pāy-māl
Aldı Vize'yle Miğalkāra'yı hem
Daĥi nice qal'aya dikdi ‘alem
Kıldı kāfir leşkerin ĥār u zebūn
Eyledi rāyāt-ı küfri ser-nigūn
- A 333b 7105 Ol cūvānuñ kuvvet-i şemşīr'ile
Rūmili tōldı Ĥaqq'uñ tekbīr'ile
Anda kim olurđı kāfir milleti
Şimdi olmışdı Muĥammed ümmeti
‘Ākıbet irişdi fermān-ı İlāh
Vardı Ĥaqq'uñ emrine ol pādşāh
Bu cihān olmuş durur bir reh-gūzer
Bunda her kim geld'ise āĥir gider
İsmi yirdür bulduĥını yir tamām
Ger Süleymān u ger Orĥān iy hūmām
- 7110 Sevgüsini dünyenūñ dilden gider
Bunı menzil şanma eylersin gūzer
Kimleri māt itdi fikr eyle cihān
Kimleri fīl-bend idüp kıldı nihān
Tōpraĥuñ her zerresinden şor ĥaber
Her biri bir mäh-rūdur sīm-ber
Kudret ile naqşını ĥoş ĥoş bezer
Ĥikmet ile ‘ākıbet girü bozar
Qahr u luĥfin Ĥālīq'uñ gördüñ ‘ayān
Emr ile var oldı bu kevn ü mekān

- 7115 Nāle itdi oğ'ıçün Orhān Hān
Olmadı zaḥmına merhem ol fiḡān
- A 334a Bir zamāndan şofra çarḥ-ı āb-gün
Geh ser-efrāz itdi gāhī ser-nigün
Oldı gündüz gice döndi mihr ü māh
Geldi rüz u hefte oldı sāl u māh
Oldı geh faşl-ı ḥazān geh nev-bahār
Gāh leyl ü muzlim oldı geh nehār
İrdi Ḥaḡ'dan va'de Orhān Hān'a da
Oldı sākin ol da vīrān ḥānede
- 7120 Oluban otuz toḡuz yıl pādşāh
'Āḡıbet ḡurdu İrem'de bārgāh
Zıkr-i Pādşāh-ı Murād Hān
Yirine geçdi anuñ Sulṭān Murād
Ol idi ḡāzīlere cümle murād
'Āḡıl idi ḡoş-dirāyet ber-kemāl
Ehl-i tedbīr idi hem zībā-cemāl
Göñli alçaḡ himmeti ḡāyet bülend
İrmemişdi kimseye andan güzend
'Āmm idi elṭāfi nef'i çoḡıdı
Cevherī ṭab'ında buḡlı yoḡıdı
- 7125 Ḳayḡusı yoḡıdı dāyim şād idi
Bār-ı ḡamdan servveş āzād idi
- A 334b Aña kim irse faḡīr ü ger ḡarīb
Himmetinde yitişürdi çoḡ naşīb
Nice biñ üftādey'oldı dest-gīr
Ḳıldı çoḡ yoḡsulları bay u emīr
Nice düşmişler elini aldı ol
Her birin yirden göge yitürdi ol
Kimini kāmillerüñ itdi vezīr
Kimine sancaḡ virüp ḡıldı emīr

- 7130 Pādşāh olan gerekdür dest-gīr
Kim gedā varsa aña ola emīr
İrdi çün Sulţān Murād'a taht u tāk
Engürüs ü Rūs'dan aldı hārāc
- E 137b 'Ahd ü nezr itdi k'ide dāyim gāzā
Dāğ ura kāfirlere k'oldur sezā
Ḳatı kuvvetlüyidi ol nev-cüvān
'Ādil idi hem dilīr ü pehlevān
Ol şecā'at vaşf'ile mevşūf idi
'Ālem içre 'adl ile ma'rūf idi
- 7135 Ḳılımış idi Ḳayşer'i evvel zebūn
Aşmış idi beglerini ser-nigūn
Engürüs'üñ aluban öñin şoñın
Ḳutmuş idi đarb ile Sulţānöñi'n
- A 335a **Maşāff-kerden bā-Ḳaraman***
İdüp anuñla Ḳaramanoğlı ceng
Başılıban oldu bī-nāmūs u neng
İster idi her tarafından ol meded
Bu tazarru' birle dirdi yā Şamed
Cem' idüp cümle Ḳaraman leşkerin
Dağı Tatar'üñ dilīr ü serverin
- 7140 Ḳurğud'ı Bayburd'ı kamu Varsağ'ı
Dirnedi ser-cümle Ḳarayı ağı
Çün işitdi bu işi Sulţān Murād
Göñlini kıldı tevekkül birle şād
İstemedi kimseden hergiz meded
Anuñ için aña 'avn itdi Şamed
Yıldırım bigi irişüp urdı đarb
Düşmen ile eyledi şīrāne hār

* Karamanoğulları'na Karşı Saf Tutması.

- Süñiler şındı uşandı tîğ-i tîz
Şanasın kim ƙopdı bu dem rüst-e-ĥîz
- 7145 Oldı Tatar u Ƙaramanlu telef
Ƙamusı şemşîrine oldı ‘alef
Ƙaçdı öñince Ƙaraman'uß şehi
Eyledi Yezdān ĥaĥîr ol eblehi
- A 335b Ƙıldı raĥt u bârgāhın cümle terk
Kendünüñ miĥdārımı itmedi derk
Anca begler oldılar anda helāk
Ƙaldılar nice cüvānlar zîr-i ĥāk
Ġazā-kerden-i Dîġer Bār*
İşbu fetĥi çünki gördi şehryār
Eyledi cān ile şükr-i Kirdgār
- 7150 Eyleyüp Rabb'ine ĥamd ile şenā
Ƙıldı envā'-ı taşadduĥ bî-riyā
Çün Ƙaraman işini Ƙıldı tamām
Girü ‘azm itdi ġazāya ol hümām
N'ireye ‘azm itd'ise buldı zafer
Düşmenini şırdı bî-tîğ ü teber
Oĥıyıldı şanasın peyk-i ġazā
N'ireye yitişse Ƙılurdu hebā
Lîkin ummazdı ġazādan ol ‘ivaż
İdinürdi Ĥaĥ rızāsını ġaraż
- 7155 Anuß için kâfiri şırdı müdām
Ġālib idi kâfir üstine tamām
Şarĥı çünkim t̥ā'atüñ ihlāş olur
Anuß ile olsa t̥ā'at ĥāş olur
- A 336a T̥ā'atinden ol kişi bulur ĥayır
Niyyetinde olmaya Ĥaĥ'dan ġayır

* Yaptığı Diġer Gaza.

Ġayr-ı Hâk kâlbünde ger olsa eşer
Olıardur fi'l-i hayruñ cümle şer
Ġayrısın cehd eyle gönlüñden gider
Şanma kim Ġayrı seveni Hâk sever

Ender-Hâkikat-i Ġazâ*

7160 Bu söz üzre bir hikâyet eydeyin
Saña bir 'âlî rivâyet eydeyin
Çün Benî İsrâ'il'e ol dem Hudâ
Emr kıldı k'ideler bunlar Ġazâ
Kavm-i İmlâk idi düşmen anlara
Eylemişlerdi 'adâvet bunlara
Kamusı lîkin bahâdur tîğ-zen
Her biri şemşîr-zen leşker-şiken
Anlaruñ çünkim bu hâlin gördiler
Ol sebebden havf idüp varmadılar

7165 Varup ol kavme Ġazâ itmediler
Emrine Hâk'kuñ muî' olmadılar
Lâ-cerem Hâk anlara kıldı Ġazâb
Gördiler düşmenlerinden çok ta'ab

A 336b Oldılar düşmen elinden hep zebün
Kaldılar hõr u zelîl ü ser-nigün
Nicesini ceng içinde kırdılar
ÇoĠını tutup esîr eylediler
Çün Benî İsrâ'il'e irdi belâ
Kaldılar bu miñnet ile mübtelâ

7170 Bunlara çün Hâk'dan irdi bu Ġazâb
Bildiler kim terk-i emr oldu sebeb
İçlerinde bir nebî vardı 'azîz
İsmiyidi Urmeyâ pâk ü temîz

* Gazanın Hakikati Hakkında.

7170b Bildiler : Bes bildiler A.

- Yalvarup aña tazarru' kıldılar
Ol nebīye zāri kılup didiler
Kim bize üftādeyüz ol dest-gīr
İçümüzden birümüz eyle emīr
Kim biz anuñ buyruğını tutavuz
Haşmumuzdan intikāımı alavuz
- 7175 Urmeyā bu kavme didi iy sipāh
Ger birüñüz içüñüzden ola şāh
Emrine şāyed muṭī' olmayasız
Varuban gine ğazā itmeyesiz
Didiler niç'itmeyevüz kār-zār
Hep yıkıldı kalmadı şeh̄r ü diyār
- A 337a Oğlumuzla kızumuz oldu esīr
Kalmışuz dünyāda biz ḥ̄ār u ḥaḳīr
- E 138a Dimediler yād idüp Allāh'ı çün
Kim ğazā eyleyelüm Allāh için
- 7180 Haḳ yolında cānumuz terk idelüm
Göñlümüzde 'ışkıını berk idelüm
Çünki Haḳḳ'ıñ ğayrı düşe araya
Ol 'ibādet Haḳḳ'a niçe yaraya
Olısar ferḥunde ol devletlü cān
K'ideler Haḳ yolına anı revān
Anlara Ṭālūt'ı virdi Haḳ emīr
K'ideler düşmenler ile dār u ğīr
Tañrınıñ emrine idüp inḳiyād
İdeler ol kavm ile varup cihād
- 7185 Lā-cerem bir dem karar itmediler
Yürüyüp düşmenlerine gitdiler
Gidüben tağ u bileñler aşdılar
İssi günde bir şuya yitişdiler

7178b ḥ̄ār : ḥōr A.

7182. ve 7183. beyitlerin mısraları A'da yer değiştirmiştir.

- İrdi ol peygām-bere vahy-ı Hudā
K'içmesünler bu şudan eyle nidā
- Ger içerlers'avuç avuç içeler
Artuğ içmeyüp o şuyı geçeler
- A 337b Ol kim ihlāş ehl'idi çoğ içmedi
Buyruğından ol nebīnūñ geçmedi
- 7190 Ol kişi kim i'tikādı yoğıdı
İçdügi şuyı nihāyet çoğıdı
- Çoğ içenler cümle bīmār oldılar
Cānlarından külli bīzār oldılar
- Ol şuyı çoğ içen oldı cümle süst
Az içen kişiler oldı ten-dürüst
- Dillerinde yoğıdı şıdık u şafā
Oldılar ol derde lā-būd mübtelā
- Üç yüz on üç kişi kalmışdı hemīn
Hālīş u muhlişler idi pāk-dīn
- 7195 Yüridiler isteyü Hāğ'dan meded
Didiler iy Kādir ü Ferd u Şamed
- Kalmışuz bī-çāre eyle feth-i bāb
Bendeyüz kııl bu du'āmuz müstecāb
- Hāğ du'āsın anlaruñ kııldı kabūl
İtmedi bī-çāreler gönlin melūl
- Çahr idüp düşmenlerin kııldı helāk
Eyledi meskenlerini zīr-i hāk
- Çahrına Hāğğ'uñ sebep Dāvud idi
Anlara gönlinde olan dād idi
- A 338a 7200 Bu hikāyet kim saña kıldum beyān
Tā bilesin Āl-i 'Oşmān'ı 'ayān

7188b Artuğ : Artuğ E.

7191a Çoğ : Çoğ E.

7194b pāk-dīn : pāk u dīn A.

7195b Ferd : Hayy E.

7199b dād : dūd A.

- Āl-i 'Osmān oldu ihlāş ile hāş
Buldılar hāzretde lā-būd ihtişāş
Oldılar 'ālemde cümle ser-bülend
Urdılar kāfirlere zencīr ü bend
İy tevārīhi bilenler ser-be-ser
Ger bilürseñüz baña virüñ haber
Zāhir olaldan Muḥammed ümmeti
Halk idelden tañrı eşref milleti
- 7205 Farz olaldan ehl-i İslāma cihād
Āl-i 'Osmān bigi kim kıldı cihād
Bu kadar küffāra kim kıldı qahir
K'illerinden bī-ḥad ald'il ü şehir
امتى تعلقو ولا تعلقى *ayān*
Bunlaruñ'çün dindi fikr eyle inan
Söz uzar şāh-ı cihān Ġāzī Murād
Muḥliş idi ḥāliş ü nīk-i'tikād
Bir 'imāret yaptı hoş 'ālī makām
Kim qona anda müsāfir ḥāşş u 'ām
- 7210 Kim ki qonsa anda bulur rāḥatı
Vireler aña firāvān ni'meti
- A 338b Yapdı hem qurbında 'ālī türbesin
Eylesün Yezdān münevver türbesin
Rūmili'n cümle müsahḥar eyledi
Beglerin kendüye çāker eyledi
Milk-i Lāz'a 'azm idüp encām-ı kār
Anlaruñla kıldı qaşd-ı kār-zār
Çünkü kāfirler bu qaşdı bildiler
Cümle begler Lāz'a yardım virdiler
- Ġazā-kerden-i Dīger Bār Sulṭān Murād bā-Leşker-i Lāz***

* 7207a "Ümmetim yücedir, ondan yücesi olamaz." (Yılmaz, 2008: II/868) hadisinden iktibas.

* Sultan Murād'ın Lāz Askeriyle Tekrar Gaza Etmesi.

- 7215 Kim kıilup Ğāzī Murād ile kıtāl
Bī-muḥābā ideler ceng ü cidāl
‘Ākıbet sultān idüp Lāz ile ceng
Gözlerine kıldı bu dünyāyı teng
Bir neberd oldı ki devr-i rüzgār
Görmemişdi aña beñzer kār-zār
Tā ebed tārīḥ olupdur işbu kār
Söylenür dillerde şimdi yādgār
Başılıp kāfır kıırıldı kat kat
Küştelər şan püşte oldı ādem at
- 7220 Kāfirūñ oldı aşığa çün seri
Kıovuban gitmişdi leşker kāfiri
- A 339a Az kışıyle pādşāh idüp kıārār
Leşker için kıılmış idi intizār
Ölüler içre meger bir mürde-dīn
Kıana müstağrağ yaturdı ol la‘īn
Olmış idi gövdeler içre nihān
Şāhı görürdi velīkin ol ‘ayān
Çün kıazā irdi Hudā’dan ol pelīd
Hānçer ile urdı şāh oldı şehīd
- 7225 Ol zamān Sultān Murād olup şehīd
Ğāziyidi tā ebed kıaldı sa‘īd
Böyledür çarḥuñ ezelden cünbişi
Şanma kim pāyende kıala bir kışi
Çün şehīd oldı ğazā yolında şāh
Buldı ‘ālī mertebe bī-iştibāh
- E 138b İste rüḥından hemīşe sen meded
Bulasın tā kim fütüh-ı bī-‘aded
- Pādşāh-şoden-i Yıldırım Bāyezīd Hān***

7228. beyitten önce E'de yanlışlıkla 7200-7202. beyitler yazılmış ve sonra üstü çizilmiştir.

* Yıldırım Bāyezīd Han'ın Padişah Olması.

- Çün şeh-i Ğāzī Murād oldı şehīd
Tahtına oturdu oğlu Bāyezīd
- 7230 Atası mānendi ‘ādil oldı ol
Cümle fenler içre kāmīl oldı ol
- A 339b Key severdi ‘ālimi ol nīk-nām
Ehl-i ‘ilme eyler idi ihtirām
- Hoş tutardı kıanda zāhid var ise
Gözler idi kıanda ‘ābid var ise
- Feth idüp Sivas ile Toķad'ı ol
Canık ü Şamşun'ı daħı aldı ol
- Şehr-i Antaliyye'yile çok diyār
Cümlesin feth eyledi ol tādār
- 7235 Hem Alaşehir'i de Şaruħān'ı da
Milk-i Aydın ile Germiyān'ı da
- Kaştamoniyye diyārını tamām
Kamusın feth eylemişdi ol hümām
- Hem Karaman iline de geldi ol
Konya'yı Lārende'yi de aldı ol
- Kalması milk-i Karaman'da diyār
Kim anı feth itmedi ol nāmdār
- Şoñra tahtında oturdu gönli şād
Memleketde kıldı ğāyet ‘adl ü dād
- 7240 Halk-ı ‘ālem çünkü ‘adlin gördiler
Ulu kıçı hep du‘ālar kıldılar
- Memleketde hālī bir yir kıalması
Kim anuñ ‘adliyle ma‘mūr olması
- A 340a Kıalması kışverde bir şahrā vü tağ
K'olması ābād olup büstān u bāğ
- Eyleyüp zühd ü ‘ibādet āşkār
Kıldı tāt Rabb'ine leyl ü nehār

- Tevbe kıldı içmedi bir kaçre mey
Bir nefes gūş itmedi çeng ile ney
- 7245 Āl-i 'Oşmān idi 'adliyle 'Ömer
Bildi çün bī-dād olupdur kādiler
İşleri rişvet dūrür tağyīr-i şer'
Bilmediler n'eydügin aşl ile fer'
Şer'e uyan dünyeye kılmaz nazar
Bāhtılı kor daği haq yola gider
Anları 'adl eyleyüp şorardı hep
Zulm ile aldukların alurdu hep
Anlara tehdīd idüp kıldı cezā
Yavuz a yavuzluk itmekdür sezā
- 7250 'Ākıbet naql eyleyüp ol pādşāh
Yirine oğlu Mehemmed oldu şāh
- Ber-Taht Nişesten-i Sulţān Mehemmed Hān***
- Oldı çün Sulţān Mehemmed milke hān
Her vilāyet taldı emn ile amān
- A 340b İşi 'ālem halkına ihsān idi
Zer katında haq ile yek-sān idi
Beglerin gāyet severdi ol hümām
Eyler idi beglerine ihtirām
'Āleme in'ām iderdi sīm ü zer
Bir idi katında seng ile güher
- 7255 Kaŋkı şeh kim virmeye halka direm
Şānına 'ālī dimez ehl-i kerem
Nām-ı nīk it mālīk iken iktisāb
Söz budur *v'Allāhu a'lem bi's-şavāb*
Oturup tahtında her dem şehryār
'Adl iderdi 'āleme leyl ü nehār

* Sultan Mehemmed Han'ın Tahta Geçmesi.

7256a Nām-ı : Nām u A.

Devlet ile h̄aṣṣ u 'āmm idüp du'ā
Şükr iderlerdi Hudā'ya hem şenā
Şānını kılmışdı Haḫḫ anuñ refī'
Emrine kāfirler olmuşdı muṭī'

7260 Virüben İflāḫ aña her demde bāc
Almış idi Lāz u Boğdan'dan ḫarāc
Eyleyüp bu devr anı āḫir nihān
Yirine oğlu Murād'ı kıldı ḫān

Ber-Taht Nişesten-i Sultān Murād Ḫān

A 341a Tahtına oturdı çün Sultān Murād
'Ālemüñ ḫalkı ḫamu buldı murād
Buldı rif'at anda dīn-i Muştafā
Ṭoldı kişver emn ile zevḫ ü şafā
Sa'y idüp kesb itmiş idi yaḫşı ad
Bulmuş idi iki 'ālemde murād

7265 Ḫāliyidi fitnedden devrinde milk
Şādmān idi amān içinde milk
Lāz ile İflāḫ'ı fetḫ itmiş idi
Cümle despot illerin almış idi
Engürüs'i nice kez başmış idi
Ḫazimir'i daḫi öldürmüş idi
Engürüs'e eyleyüp nice ğazā
Ḫılmış idi cānına Rūs'uñ cezā
Ol ğazālar k'itdi ol şāḫib-ḫırān
Şerḫ olunmaz kimsene kılmaz beyān

7270 Aldı Semendire'yile on ḫişār
Hem Novabirde'yi daḫ'ol tācdār
Aldı Alacaḫişār'ı ḫomadı
Hem Mora'yı aldı hem Arnavud'ı

E 139a Ol şehüñ vaşfi beyāna gelmeye
Söylenüp hergiz lisāna şıgmaya

- A 341b Buluban devrinde fazl ehli revāc
Ehl-i 'ilmüñ başına uruldı tāc
Olmış idi halk-ı 'ālem kām-kār
Tolmuş idi 'adl ile şeh'r ü diyār
- 7275 Kılmış idi fitneden milki emīn
Her kişi şuğlinde olmuşdı hemīn
Baş koyup öñinde şehler ber-zemīn
Aña kılmışlardı medh ü āferīn
Gice gündüz nüş iderdi cām-ı mey
Güş iderdi berbať u řanbūr u ney
Yogıdı gönlinde hīç endīřesi
'İşret idi rüz ile şeb pīřesi
'Āleme luşf ile kılmışdı nazar
Bir idi çatında anuñ hāk ü zer
- 7280 'Adliyile 'ālemi yapmış idi
Hem 'adūdan milki dūr itmiş idi
Otuz üç yıl řāh olup Sultān Murād
'Āķıbet gitdi cihāndan nā-murād
'Ālemüñ olsaydı şab'ında kerem
Olmayaydı şeh Murād'uñ 'ömri kem
Niçe şoldı berg-i gül kı l i'tibār
Şolmadı hergiz cihānda řāh-ı hūr
- A 342a Kıldılar çün řāhı şabrinde nihān
Yirine Sultān Meşemmed oldu hān
Ber-Taşt Nişesten-i Sultān Meşemmed Hān
- 7285 Oldı çün Sultān Meşemmed milke řāh
Bende-fermān oldu emrine sipāh
'Adliyile buldı revnaķ memleket
Üstüvār oldu esās-ı salşanat
Başına urındı tāc u cevheri
Cismine geydi řabā-yı serveri

- Buldı anuñ cūd'ile zīnet zamān
Oldı eyyāmında āsūde cihān
Göñlini halkuñ kamu almış idi
Şehlerin cümle şikār itmiş idi
- 7290 Ğālib oldı çünki her hān üstine
Yüridi evvel Karaman üstine
Yalvarup nişfini virdiler aña
Yürimeye tā ki anlardan yaña
Didiler kim kılmışuz biz çok günāh
Olmışuz sen pür-keremden 'özü-ñ'āh
Anlaruñ kıldı kelāmın şeh kabūl
Buldılar anlar murādına vuşul
- A 342b Anlaruñla eyleyüp 'ahd ü qarār
Döndi girü tahtına ol tādār
- 7295 İki yıldan soñra ol şāhib-kırān
Çekdi İstanbul'a leşker bī-kerān
Her tarafından geldi leşker bī-şümār
K'alalar İstanbul'ı idüp hişār
Kūs ile çalındı şūr-nā vü nefīr
K'ideler kāfirler ile dār u gīr
Hep düzeldi meymene hem meysere
Düzdiler kalb ü cenāhı yek-sere
Yidi yüz biñ kişi olındı şümār
Her biri bir pehlevān-ı nāmdār
- 7300 Didiler Tekfur'a geldi ejdehā
Kim deminde bulmaz kimse rehā
Geldi şāh İstanbul'ı kıldı hişār
Eyledi kāfirler ile kār-zār
Ğāziler çün kūs-ı harbi çaldılar
Toplar atup mancınıklar çurdılar

7294b girü : giri E.

7298b kalb ü : kalbi A.

- Şeh buyurdi kim hişârı yıqalar
Kâfirüñ cânını oda yaqalar
İdeler oğlın kızın kamu esir
Hep kıralar irkegin bernâ vü pîr
- A 343a 7305 Kuru yirde gemiler yürütdiler
Bir depeden çeküben aşurdılar
Top ile İstanbul'ı taldurdılar
‘Âkıbet yağmâ idüben aldılar
Gelesi yıl Mora'ya ‘azm eyledi
Ol diyârı varuban fetḥ eyledi
İstimâlet kıldı anda anlara
Söyledi kamu sipâh u beglere
Kim ki bir yoldaşlık ide ben görem
Aña ol dem bir ulu sancağ virem
- 7310 Çokluğundan kâfirüñ bāk itmeñüz
Ğuşşalardan zehreñüz çāk itmeñüz
Mü'mine Hâk'dan irişmişdür meded
Hem hidâyet hem kerâmet bî-‘aded
Ol diyârüñ fetḥini idüp tamâm
Tahtına geldi oturdı şād-kām
Gelesi yıl yine cem' itdi sipâh
Kaştamonı'yla Sinab'ı aldı şâh
Geçdi andan yürüdi ol şehryâr
Eyledi şehir-i Tarabzon'ı hişâr
- 7315 Halkına didi gelüñ ceng idelüm
Kâfire yiryüzini teng idelüm
- A 343b Bu söz ile halkı kuvvet buldılar
Kâfir üzre tîr-bârân kıldılar
‘Âkıbet fırsat buluban aldılar
Ğâziler toyum oluban döndiler

- Girü döndi tahtına kıldı karar
Leşkerine kıldı bahşış bî-şümār
Şoñrağı yıl geldi İflāh iline
Alup anı gine geldi iline
- 7320 Hem gine ol yılda leşker dirnedi
Varuban Midilli'yi feth eyledi
- E 139b Şoñra feth itdi Karaman'ı tamām
İğrıboz'ı daħi aldı ol hümām
Eylemişdür çok ğazālar bî-ħisāb
Şerħ olunmaz eyleseñ biñ faşl u bāb
Nice yirler daħi feth itmiş dürür
Anca begler milkini almış durur
Halka rüşendür ne ħācet biz dimek
Söyleyicek söz uzar artar emek
- 7325 Bir zamān kim geçdi devr-i rüzġār
Nā-gehān söylendi bu söz āşkār
Didiler itdi ħurūc Uzun Ħasan
Kend'eliyle boynına daġdı resen
- A 344a İşidüp Sultān Meħemmed bu sözi
Şöyle ħışm itdi ki kan taldı gözi
Kakıyup cem' eyledi ol dem sipāh
K'eyleye Īrān u Tūrān'ı tebāh
Bir çeri divşürdi ol dem bî-ħisāb
Yüridi ta' cīl ile kıldı şitāb
- 7330 İtmiş idi çarħı ker āvāz-ı kūs
Tozı kılmışdı hevāyı ābnūs
Şöyle kim her cānibe kılsañ nigāh
Ħaymeler olmuşdı cümle bārgāh
Tolmuş idi yir kemān u tīr ilen
Tağ u şahrā gürz ile şemşīr ilen

7319a İflāh : İflāk A.

7329a divşürdi : dövşürdi A.

- Ḥālîk'a itmişdi dilden i'tikād
Şevketine itmeyüp şāh i'timād
- Secde kıldı didi iy Ma'būd-ı pāk
انت حسبى يا غنى مالى سواك*
- 7335 Senden özge yok durur melce' baña
Yüzümi döndürmişem senden yaña
- Senden irer çün 'ināyet bī-gümān
İsterem senden meded yā Müste'ān
- Ol tarafından lāf ile Uzun Ḥasan
Eyleyüp mekr ile envā'-ı fiten
- A 344b Divşürüp Īrān u Tūrān leşkerin
Ol diyāruñ cem' idüp serverlerin
- Yüridi Sulṭān Meḥemmed kaşdına
İrmedi āḥir velī maqşūdına
- 7340 Kendözin görmişdi Ḥaḳ'dan dūr idi
Bī-başıret cāhil ü mağrūr idi
- Çün gurūr itmek be-ğāyet şüm olur
Ġirra olmaḳ devlete mezmūm olur
- Dir idi Sulṭān Meḥemmed āşkār
Kim gerekdür şehlere nāmūs u 'ār
- Ol kim anda olmaya nāmūs u neng
Görine dünyā ferāḥı aña teng
- Söyledi ol dem sipāh u beglere
İstimālet birle didi leşkere
- 7345 Dürişelüm ad için ceng idelüm
Yiryüzini düşmene teng idelüm
- Bu söz ile cümle hoş-dil oldılar
Ehl-i leşker cenge bil bağladılar
- Çünkü şāh olan dil-āver olmaya
Milk aña hergiz müsahḥar olmaya

* 7334b "Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah'ım, sen bana yetersin. Senden gayrısını neyleyim."

- Def'ine çäre 'adünuñ ceng olur
Ol kim ikdām itmeye bī-neng olur
- A 345a Bes kılup Haqq'a tevekkül şehryār
Eyledi Uzun Hasan'la kār-zār
- 7350 Çalınup tabl u nefir uruldu kūs
Oldı çarhuñ yüzi tozdan ābnūs
- Bir şavaş oldı ki çarh-ı nıl-gün
Görmemişdi aña beñzer kara gün
- Ol arada oldı bir ulu kırān
Şöyle kim baş indürürdi Nerimān
- Ṭoldı ol gün kan ile cūy-ı Fırāt
Lāle-gün oldı ser-ā-ser her nebāt
- 'Ākıbet Uzun Hasan olup zebūn
Kaçup oldı 'ālem içre ser-nigūn
- 7355 Şındı kaçdı leşker anı kodılar
Rahtını ser-cümle yağmā kıldılar
- Leşkerinüñ ekşerini kırdılar
Oğlı Zeynel başın anda kesdiler
- Çetr ü hayme her ne kim var genc ü māl
Alınup ser-cümle oldı pāy-māl
- Aldılar el-kışsa esbābın tamām
Ol sefīhi kıldılar bed-nām-ı 'ām
- Anlara raḥm itdi līkin şehryār
Çünkü kıldı ol tavīl aḥmaḳ firār
- A 345b 7360 Gitmedi ardınca anuñ tācdār
Ol maḥalde eyledi bir gün qarār
- Bir kadem gitmedi andan ilerü
Tahtına 'azm eyleyüp döndi girü
- Sa'y idüp Sulṭān Meḥemmed bir zamān
Kodı devrānında çok nām u nişān

- Gerçi kim 'âlemde çok iş işledi
Âhîr-i 'ömrinde zühde başladı
Gice gündüz çok 'ibâdet eyledi
Tâkati yitdükce t̄â'at eyledi
- 7365 Otuz üç yıl sürdi hükûm ü salṭanat
Emrine rām oldı cümle memleket
'Âḳıbet irişdi fermān-ı İlāh
Gitdi dār-ı rahmete ol pādşāh
Çünkim ol bu ḥāneden divşürdi raḥt
Degdi Sulṭān Bāyezīd'e t̄ac u taḥt
- Âmeden-i Sulṭān-ı 'Âdil Sulṭān Bāyezīd Ḥān Ḥalleda'llāhu Mülkehü***
- Çünki taḥta geçdi Sulṭān Bāyezīd
Memleketden ḥayf u zulm oldı ba'īd
'Adliyile milki ma'mūr eyledi
Memleketden bid'ati dūr eyledi
- A 346a 7370 Gün bigi çün 'adli rüşendür 'ayān
E 140a Bes ne ḥācet biz anı kılmaḳ beyān
Ḥalk idelden bu cihānı Kirdgār
Gelmedi bir aña beñzer şehryār
Çopmadı mānend-i şāh-ı dādger
Anı görse āferīn dirdi 'Ömer
'Adline taḥsīn ide Nūşinrevān
İrmeye cūdına deryāyla kān
Mezra'ında cūdınuñ vaḳt-i direv
Milk-i Hindūstān degüldür nīm cev
- 7375 Luṭf u iḥsānına ḡāyet olmaya
Hem seḥāsına nihāyet olmaya
Ḥulḳınuñ ḥüsnin işitse Müşteri
'İşḳ ile cāndan olurdu müşteri

* Âdil Sultan Bāyezīd Han'ın (Allah Onun Mülkünü Ebedî Kılsın) Gelişi.

- Atınuñ na'li hilâlin âftâb
Dir görüp *yâ leytenî küntü türâb* *
- Himmeti cenbinde bu rûy-ı zemîn
Zerre miqdârınca ancağdur hemîn
- Ben de kalmışdum fütâde çün zemîn
Kimseden işitmez idüm âferîn
- 7380 Ğuşşayla geçürürdüm rûzgâr
Ĥufteyidi devletüm leyl ü nehâr
- A 346b Himmet-i Sulţân-ı Ğâzî Bâyezîd
Kâşif-i esrâr-ı Sulţân Bâyezîd
- Baht-ı ĥuftem geldi bîdâr eyledi
Bu vücûdum cümle efkâr eyledi
- Didi çünkim şâh ola ehl-i sülhan
Şânına ma'lûm ola fazl-ı sülhan
- Hem mürüvvet menba'ı baħr-ı 'atâ
Hem fütüvvet kân'ola ni'me'l-fetâ
- 7385 Bes neden kim böyle ĥâmûş olasın
Sen gerek deryâ-yı pür-cûş olasın
- Söyle bir dîvân k'ola âb-ı revân
Çünkü sensin nazm içinde pehlevân
- Çün toludur ĥâtıruñ genc-i güher
'Âleme baħş eyle andan sîm ü zer
- Ol sebebden dîk-i ŧab'um kıldı cûş
Baħr-ı fikrüm eyledi cûş u ĥurûş
- Bes bezendi dürlü reng ile sülhan
Tâze düşdi gine dîvân-ı kühen

* 7377b "O gün kişi önceden yaptıklarına bakacak ve inkârcı olan 'Keşke toprak olsaydım!' diyecektir." (Nebe, 78/40) ayetinden iktibas.

7385b Sen : Bes E.

7386a Söyle : Şöyle A.

7387a genc-i : genc ü E.

7388b fikrüm : kılzüm E.

- 7390 Böyleyiken fikrümüz kâşır durur
Şanma şāhuñ medhine kâdir dūrūr
Çün anuñ evşāfına yokdur kerān
Bes anı Rıdvān niçe kıla beyān
- A 347a Baħr-ı bī-pāyānı kaçre ne bile
Zerre şemsuñ niçesi şerħin kıla
N'ola ol sultān añıldıyısı soñ
Cümlesinden fazl ile olmışdur oñ
Enbiyādan soñra geldi Muştafā
Çamuya ma'nide oldı pişvā
- 7395 Şāhumuz da ma'nide sābık durur
Her ne dinse şānına lāyık durur
Devleti bāğına irmesün huzān
Çāyim olsun dāyim olduķca cihān
Bir zamān milkinde kıldı 'adl ü dād
İstedi gönli ki eyleye cihād
- Çazā-kerden-i Sultān Bāyezīd Hān be-Kili ve Akkirman***
- Bes haber gönderdi Boğdan'a hemān
İlçi şaldı ol pelīde ol zamān
Didi hep milkuñ baña virmeñ gerek
Çal'a miftāħını göndermeñ gerek
- 7400 Yoķsa varam üstüne iltüp sipāh
Hem getürdem başuña rüz-ı siyāh
İşidüp Boğdan didi bu iş muħāl
İtmedi emrine şāhuñ imtişāl
- A 347b Bes hemān şeh daħi dirdi leşkerin
Ol zamān cem' itdi hālķ u kişverin

7391b Bes anı Rıdvān niçe kıla : Bu Hayātī niçesi kılsun E.

7392a bile : bilür E.

7392b kıla : kıılır E.

* Sultan Bāyezīd Han'ın Kili ve Akkirman'a Gaza Etmesi.

7400a Yoķsa : Yoķsa A.

- Rümili'n sürdi Anaṭolı'yıla
Almağa Aḳkırman'ı Kili'yile
Diridi üç yüz biñ daḫi yitmiş biñ er
Her birini şanasın bir şīr-i ner
- 7405 Hem yigirmi biñ yiñiçeri bile
Ḳamu ḫalkınuñ ḫisābın kim bile
Var idi ola otuz kırk biñ 'azab
Bunları cem' eyleyüp ol luṭf-ı Rab
Yüridi Ḥaḳḳ'a tevekkül kıldı şāḫ
Varuban irdi Kili'ye pādşāḫ
Ol Kili bir ḳal'ayıdı nāmdār
Yoğıdı mānendi bir muḫkem ḫişār
Pādşāḫa didiler işbu ḫişār
Buña bir şāḫ itmemişdür daḫi kār
- 7410 Ḳal'adur 'ālemde saḫt u bī-naẓīr
Buña yol bulmuş degüldür bir dilīr
Pādşāḫ aydur bu sözi söylemeñ
Ol kim olmaz işdür anı işlemeñ
Ger buña olursa 'avn-i Kirdgār
Eylerem ben bu ḫişārı tār-mār
- A 348a Ger bunı pūlād ise çün mūm idem
Çün Ḥaḳ'uñ luṭfın baña ma'lūm idem
Bes buyurdı kūs-ı ḫarbi çaldılar
Ḳal'aya ol dem şavaşcı şaldılar
- 7415 Yüridiler cümle leşker bī-direng
Ḳıldılar küffār ile şīrāne ceng
'Āḳıbet yitişdi fermān-ı Eḫad
Muştafā rūḫından irişdi meded

7404a yitmiş : yetmiş A.

7405b Ḳamu : Ḳapu A.

7414. beytin mısraları A'da yer deḫiştirmiştir.

- Ġaziler ol dem hişarı aldılar
Kāfirūñ cānına āteř řaldılar
- Ķıldılar küffārı ol dem tār-mār
Aldılar māl u ġanīmet bī-řümār
- E 140b Kāfirūñ irkeklerini Ķırdılar
Bařların Ķamu sūñüye dıkdiler
- 7420 İtdiler oġlın Ķızın Ķamu eşir
Ķıldılar kāfirleri ħōr u ħaĶīr
- Ķünkü feth itdi Kili'yi pādřāh
Yüridi AĶkirman'a sürdi sipāh
- Vardı düşdi üstine itdi hiřār
Ķıldılar ġāzīler anda kār-zār
- OĶlar atup çoĶ şavaşlar Ķıldılar
Ķoplar ile mancınıĶlar Ķurdılar
- A 348b 'ĀĶıbet anı daĶi feth itdi řāh
İrişüp naşr-ı Ĥudā 'avn-i İlāh
- 7425 Ol ġazālar Ķün nařīb oldu aña
Devlet ile döndi taĶtından yaña
- Ķiřverinde Ķıldı 'adl-i bī-řümār
Sākin oldu bir zamān ol řehryār
- Bir ġün irdi řāha ilhām-ı Ĥudā
Bes ġirü 'azm eyledi k'ide ġazā
- Lā-cerem emr itdi ol dem pādřāh
Kim Ķatında cem' ola cümle sipāh
- ĶıĶdı Ķondı leşker ü ħayl ü ħařem
Yüridi begler Ķözildi hep 'alem
- 7430 Kūs uruldu Ķālinup řūr-nā vü tīz
şanasın kim Ķopdı rüz-ı rüst-e-Ķīz
- řehryār ol yıl bu işi işledi
EynebaĶtı Ķal'asın feth eyledi
- Döndi andan taĶtına ol tācdār
Devlet ile bir zamān itdi Ķarār

- Eylemişdi gerçi tahtında sükün
Düşdi şahuñ gönline fikr-i Moton
Ol sebebden yine cem' itdi çeri
Şöyle kim yiryüzini tutdı çeri
- A 349a 7435 Hem gemi kaydını gördi şehryār
Yapdı envā'-ı gemiler bī-şümār
Koydı ol keştîlere yüz biñ dilīr
Şanasın her birisi bir nerre şīr
Çünkü şāh itdi Moton 'azmin 'ayān
Oldı keştîler de deryādan revān
Varuban kındı Moton'a pādşāh
Başladı ceng itmege ol dem sipāh
Gördi şeh bir qal'a tā fevqa'l-'alā
Aña nisbet āsmān tahte's-şerā
- 7440 Bes dönüp Hakk'a münacāt eyledi
Hālîk'ına 'arz-ı hācāt eyledi
Ağlayup kıldı tazarru' bī-hisāb
Lā-cerem oldı du'āsı müstecāb
Ol Mu'īn'üñ luṭf u 'avni yitişüp
Hem resülüñ mu'cizātı irişüp
Kudret ile şāha fetḥ oldı Moton
Kāfire sūd itmedi mekr ü füsün
Gönlüme ilhām idüp ol Kirdgār
Ben de daḥi yürüdüm bī-iḥtiyār
- 7445 Yidi yoldaş qal'aya çıkdum revān
Eyledüm kāfirlerüñ qanın revān
- A 349b Sa'y idüp ol yolda çekdüm çoğ elem
'Ākıbet burc üstine dikedüm 'alem
Gördiler sancağum anda āşkār
Leşkerüñ ḥalkı şîğar ile kibār

7444-7447. beyitler arası E'de yoktur.

- Ġāziler çünkim hışāra girdiler
Pādşāh emr itdi yaġmā itdiler
Oldı üç gün üç gice yaġmā-yı ‘ām
Kāfirūñ kaydını gördiler tamām
- 7450 Yidi biñ içünlü var idi çü şīr
Ķal’ada Ķomışlar idi key dilīr
Ekşerini anlarūñ Ķatlı itdiler
Nicesin tıttup esīr eylediler
Ol hışār ehlini ġāret Ķıldılar
Mālların esbābların hep aldılar
Gör hasūdı nicesi itdi ħased
Ķıldı şāha remz idüp ilĶā-yı bed
Aĥmed-i Rıđvān’ı çün ġamz eyledi
Ķal’aya destürsuz çıĶdı didi
- 7455 Anuñ içün ħabbe in’ām olmadı
Şād olup Rıđvān murādın bulmadı
Ķişiye bir nesne olmasa nasīb
Māni’ olur aña bir şey’ün ‘acīb
- A 350a Yā ħar-ı ‘İsī’den irer bir eşer
Yā ħar-ı Deccāl ider aña zarar
Oradan ġitdi Ķoron üstine şāh
Bilesince ġöçdiler cümle sipāh
Çünkim irişdi Ķoron’a şehryār
Virtiler anı daĥı bī-iĥtiyār
- 7460 Var idi biş yüz ġulāmı meh-cebīn
Daĥı üç yüz Ķız çü lü’lü-i şemīn
Daĥı envā’-ı ġarāyib buldılar
Cümlesini şāha pīşkeş Ķıldılar

7452b Mālların : Māl ile E.

7453-7457. beyitler arası E’de yoktur. Hem A’da hem de E’de bu kısım işaretlenmiştir. Bu durum iki nüshanın biri tarafından karşılaştırıldığını göstermektedir.

7461a envā’-ı : envā’ı E.

Şeh daği pîşkeşlerin kıldı kabûl
Oldılar cân ile dilden şâha kul

Bunlara vaz' eyleyüp şer'î harâc
Bunlaruñ derdine kıldı şeh 'ilâc

Daği nice kal'alar fetḥ eyledi
Anlaruñ işin de böyle işledi

7465 'Âlim-i Rabbânidür sulṭānumuz
Kâmil ü pür-ma'rifetdür hânumuz

Dünye tırduğınca tursun ber-ḳarâr
Devlet ü 'ömri cihânda pâydar

Zikr-kerden-i Rıdvân ez-Hâl-i Hod*

A 350b Gördüñ iy Rıdvân bu yolda şiddeti
Çarḥ elinden anca çekdüñ zahmeti

Bu belâlarda çüritdüñ 'ömrüñi
Görmedüñ şihhatde bir dem emrüñi

Şükr kııl Allâh'uña leyl ü nehâr
Zâyi' itmez hizmetüñ ol şehryâr

7470 Hân bin hândur çü Sulṭân Bâyezîd
'Ömrini kılsun cihânda Hâḳ mezîd

Söyle Rıdvân sözlerüñ gine revân
Kim sözüñ müştâkıdur tende revân

Gözlerüñ yaşın görüp ebr-i bahâr
Yaş döküp deryâ bigi ağladı zâr

Bu sitemden nâleñi leyl ü nehâr
İşidüp efgâna düşdi kühsâr

Ķıldı serv üzre 'anâdil nâleler
Bağrını hûn itdi gamdan lâleler

* Rıdvân'ın Kendi Hâlini Zikretmesi.

7467a Gördüñ iy Rıdvân bu yolda : İy Ḥayâtî görüben çok E.

7471a Rıdvân : bir dem E.

7472b bigi : gibi E.

- 7475 Sen daħi deryā-şıfāt gel cūşa gel
‘Aqluñı cem’ eyle gine hūşa gel
Söyle bir dīvān k'anuñ mişlin ‘ayān
Görmeye devrān geçe çeşm-i zamān
Su’āl-kerden-i İskender ez-Hızır*
- A 351a Şordı Hızır'a didi İskender ‘ayān
E 141a Bu tevārīhi bize kılduñ beyān
Her k'işitse ney bigi efgān ider
Sūzişinden hem ciger biryān ider
Didi Hızır aña budur aħvāl-i dehr
Kimseye mihr eylemez eyler qahır
- 7480 Şanma çarħı kimseye dem-sāzdur
Bil haķıķat anı lu‘bet-bāzdur
Qankı şaħşı eylese şimdi ‘ayān
Bir nefes içre gine kıılır nihān
Gösterür birin birine āşkār
Kimsene bilmez nedür encām-ı kār
Bu kelāmı çünk'işitdi tācver
Göñline düşürdi havf ile hāzer
Döndi Hızır'a didi İskender ‘ayān
Kim senüñ qatuñda peydā her nihān
Su’āl-kerden-i İskender ez-Hızır Bār-ı Dıger**
- 7485 Bu hilāfet emri olduqda tamām
Baña şerħ it n'olısardur bu nizām
Didi Hızır İskender'e iy nīk-nām
Çün hilāfet müddeti ola tamām
- A 351b Qalmaya ‘ālemde resm-i saltanat
Ser-be-ser yiryüzi tola şeytanat

* İskender'in Hızır'a Soru Sorması.

** İskender'in Hızır'a Yeniden Soru Sorması.

7485b n'olısardur bu : kim n'olısardur A.

- Begler içinde riyâset kalmaya
Hem selâfında siyâset kalmaya
Olup envâ'-ı fesâdât âşkâr
Zulm ile tola ta'addî her diyâr
- 7490 'Âlim olan kişiler bî-râh ola
Hakk'ı koyup gideler bâtil yola
Ola âdem sîreti hıkd u hâsed
Mekr ile tezvîr ü hîle hüy-ı bed
Kalmaya hergiz emânetden nişân
Tola hırş ile hıyânet bu cihân
Zâyi' ola ol zamânda her hıkk
Vâlideyne ide evlâdı 'ukûk
Şanasın oldı kıyâmet âşkâr
Kim görenler dir bugünden el-fîrâr
- 7495 Günlerüñ içinde ol gündür 'asîr
İsmine dirler '*abūsen kamtarîr*'*
Ölüler ol günde diri olısar
Hayr u şer ne itdilerse bulısar
Saña çünkim devlet-i sermed gerek
Ölüler dirilmesine itme şek
- A 352a Gün bigi bu kışşa rüşendür 'ayân
'Âkîl olan itmeye bunda gümân
Der-Kâbiliyyet-i Makdûr bâ-'İbâdet*
Ölüler dirilmegüñ şartı yakîñ
'İlm ü kudret kâbiliyyetdür hemîn
- 7500 'İlm ü kudret Hak'da çün hâşıl durur
Bes hayâta mürdede kâbil dürtür
Çünki her şey' yoğ iken mevcûd ola
Kâbiliyyet bes n'içün mefkûd ola

* 7495b "'Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabb'imizden korkarız.' (derler)."
(İnsân, 76/10) ayetinden iktibas.

* İbadetle Kadere Boyun Eğme Hakkında.

- Ger olaydı kudretinde naḡṣ anuñ
Bulmayaydı varlığı cānuñ tenuñ
Kudret ile 'ilmi çün oldu ḡadīm
Oldılar lā-būd taḡayyürden selīm
'İlmi Ḥaḡḡ'uñ ol ḡadar kāmil dūrür
Zerre-i bī-ḡadre hem ṣāmil dūrür
- 7505 Ger Ḥaḡ'uñ 'ilminde bir şey' olsa kem
Olur idi ṣan'atında daḡi kem
Çünkü anuñ işleri muḡkem dūrür
'İlmi lā-būd kāmil ü bī-kem dūrür
Mevt ile taḡılsa eczā-yı vücūd
Bilür anı zerre zerre ol Vedūd
- A 352b Ger irādet olsa cem' idüp anı
Mürdeyiken zinde ḡılur ol Ġanī
'İlm ü kudret ḡābiliyyetdür sebep
Ger dirilse ölüler olmaz 'aceb
- 7510 Fehm iden bu sözleri bilgil tamām
Dimez inkār ile *men yuḡyi'l- 'izām*
Kudret ile ḡalḡ iden göḡi yiri
İdemez mi ölicecek seni diri
Emriyile gör anuñ bād-ı bahār
Mürde-i çüba ḡayāt eyler niṣār
Her bahār olduḡda bu mürde nebāt
Ölmiş iken gör niçe bulur ḡayāt
*Fenzur il'āṣāri ḡable fevtihā**
Keyfe yuḡyi'l-arza ba'de mevtihā
- 7515 Dāne kim yire düşüp olur nihān
Olur ol bir dāne heft ṣad bī-gümān

7513a olduḡda : olda E / bu : nev A.

7514a ḡable : ḡılur A / fevtihā : mevtihā E.

* 7514a/b "Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor." (Rûm, 30/50) ayetinden iktibas.

- Nāfe kim yire düşüp olmaya huşk
Şanma kim bulup kemāli ola müşğ
Ebr-i nīsān feyz ider bir kaçredür
Kaçreliķden çıkça olur līk dūr
Jāleler maḥv itmeyince kendōzin
Görmedi 'ulvī olup şemsūñ yüzün
- A 353a Kendüden insān daḥi ger yitmeye
Ol melāyik menziline yitmeye
- 7520 Niçe kim kıala diri ölmeye ol
Dirilüp gine melek olmaya ol
Ādemīden çün ola ḥüsn-i 'amel
Ol sürüşa yiridür olsa bedel
Cehd idüp gel ḥāşıl eyle ma'rifet
Bulasın fevt olıcaķ ḥoş-menzilet
Varup anda ehl-i Kıudsī olasın
Ol maḥalde 'āli menzil bulasın
- E 141b Her ne kim düşerse yire ol biter
Her ne dikseñ ḥanżal u ger ney-şeker
- 7525 Aña cehd it kim kıoyup bu külḥeni
Menzilüñ ola cinānuñ gülşeni
Tā ki sen rūḥānilerden olasın
Anlara irişmege yol bulasın
Dime kim ḥayvān niçe rūḥān'ola
Ya bu taḥtānī niçe fevkān'ola
Nitekim muzlim mükedderdür türāb
Ḥall iderler ḥīleyile olur āb
Şu kaçan kim kıaynaya ola hevā
Merkez-i ḥākīden olur ol cüdā
- A 353b 7530 Ol kaçan irse eşire nār olur
Zulmetinden kıurtılup envār olur

7519a ger : - A.

7522b Bulasın : K'olasın A.

Ḥāk çünkim bunca şüretler bulur
Süfliyiken menzili 'ālī bolur
Ger saña şer' ider ise tezkiye
Ol küdüretten bulasın taşfiye
Taşfiyeyle ola ƙalbün táb-nāk
Olasın hem-çün melāyik rûḥ-ı pāk
Sa'y idüp kesb eylemezseñ ma'rifet
Ƙalasıñ cehl ile şeytānī-şifat

7535 Ger ƙalursañ cehl içinde bī-cedel
Bir behīme olasıñ *belhüm ađal*
Melbesün yaḥmüm ola yirün caḥīm
Yidüğüñ zaḳḳum ola nüşuñ ḥamīm
Menzili rûḥuñ çü bāğ-ı Ƙuds ola
Olmaya cān bir nefes ger ten ola
Söyledüm bu sözleri saña 'ayān
Āḥiret aḥvālini ƙıldum beyān
Ol gün için eyler iseñ 'adl ü dād
Olasın ol günde ḥandān göñli şād

Der-Taḥrīş ber-İktisāb-ı Mekārim-i Ahlāk*

A 354a 7540 Ger fażāyil zātuña ola şifāt
Bulasın bī-şek rezāyilden necāt
Ger rezāyilden bulasın sen amān
Olasın ehl-i sa'ādet bī-gümān
Çünki nefsüñden gide vaşf-ı beşer
Ḥayr ola ef'ālī cümle gide şer
Ger ƙılursañ vaşf-ı rûḥ ile zuhūr
Olasın ḥurşīdveş ser-cümle nūr
'Ālem-i ervāḥa maḥrem olasıñ
Ehl-i Ƙuds'e yār u hem-dem olasıñ

7534b cehl : cehd A.

7535b belhüm : belkim A.

* Güzel Ahlakı Elde Etmeye Teşvik Hakkında.

- 7545 Revh ü reyhân bulasın 'İş ü sürür
Ravza-i Rıdvan ile cennât-ı hür
Çalasıñ cennetde şād u cāvidāñ
Bulasın her ğuşşadan anda amāñ
Dünyenüñ 'uqbīñüñ aḥvālını uş
Saña didüm ger baña tütduñsa ğuş
Bil ki bu dünyā degül cāy-ı karar
Bī-vefādur şübhesüz bu āşkār
Görinen bu reng ü bu berg ü nevā
Şemse-i gül bigidür endek-beķā
- 7550 Çünkim irdi bu araya söz 'ayāñ
Hızır aradan nā-gehāñ oldu nihāñ
- A 354b Çünki şeh bu sözleri ğuş eyledi
Ağladı deryā gibi cüş eyledi
Kendözine zühdi 'ādet eyledi
Gice gündüz Hakk'a tāt at eyledi
Taşfiyeyle kıldı kalbin āyine
Oldı zāhir ğayb aña her āyine
Cümle aḥlākını tehzīb itdi ol
Dīñüñ esbābını tertīb itdi ol
- 7555 Her ki beglikde 'ubūdiyyet kıla
Dünye vü 'uqbī aña ruzī ola
Aḥmed-i Rıdvan sözün diñle nedür
Olmaya yāķūt aña hem-tā ne dūr
Söyleyen bu dāstānı ol degül
Keşf iden rāz-ı nihānı ol degül
Nāle-i ney ğayrınıñdur bil 'ayāñ
Ara yirde ney bahānedür hemāñ

7549a berg ü : berg-i A.

7551b gibi : bigi E.

7556a Aḥmed-i Rıdvan sözün : Bu Ḥayātī sözlerin E.

- Ḥōr ise Rıd̄vān kelāmıdır ‘azīz
Diñleñ anuñ sözlerin cān ile siz
- 7560 Ma’nide çünkim ‘azīz oldı kalem
Zāhirā ger old’ısa ednā ne ğam
Rengine müşgüñ baķup itmek haķā
Būyını gözleñ k’aña oldı ‘aķā
- A 355a Buldı ma’nī ‘izzetin naħl-i ‘asel
Şūretā ḥōr oldıyısa ne halel
Gerçi pürdür naķş ile tāvus-ı ner
Bī-bahādur çünkim oldı bī-hüner
Cüşşede ger küçük ise ‘andelīb
Sözleri derd ehline oldı řabīb
- 7565 Cümle řağdan çünkim alçağ oldı řūr
Lā-cerem kıldı tecellī aña nūr
- Dāstān-ı İ‘rāz-kerden-i İskender ez-Dārū'l-ġurūr be-Dārū's-sūr***
- Söyle ḥāmūş olma iy mürġ-i çemen
Çün sözüñden ḥazż alur her encümen
‘Āşık iseñ eyle bülbulveş nevā
Çün degüldür ‘ışķa ḥāmūşlık revā
Her kişi şutdı benefşe bigi ġuş
K'ideler ‘ışķuñ maķālātını ġuş
Ġāh u geh vuşlat deminde söylegil
Ayrılıķdan geh şikāyet eylegil
- 7570 Aḥmed-i Rıd̄vān ḥikāyet eylesün
Şeh Sikender'den rivāyet eylesün
- Maṭla’-ı Dāstān**

7559a Ḥōr ise Rıd̄vān kelāmıdır : Bu Ḥayātī Ḥōr ise kavli E.

7565a řūr : ol A.

7565b nūr : ol A.

* İskender'in Dünyadan Yüz Çevirip Ahirete Yönelmesi.

7570a Aḥmed-i Rıd̄vān : Gine ‘Abdü'l-ḥayy E.

- A 355b Şeh Sikender bildi çünkim bu cihān
E 142a Bī-vefādur kimseye virmez amān
- Çün getürdi milk-i dünyāyı ele
Āhıret milkin de qaşd itdi k'ala
- Nefsini kıldı maḥāsınle arı
Eyledi vaşfın qabāyiḥden berī
- Anı bildi kim beqāsuzdur sipihr
Şefqat itmez kimseye kılmaz mihr
- 7575 Bu biş on günlük ḥüküm beglik degül
 Ṭonanup ten bislemek erlik degül
- Beglik oldur milk-i cān ābād ola
Bu göñül her guşşadan āzād ola
- Şāh odur kim ḥüsn-i tebdīr eyleye
Āhıret milkini ta'mīr eyleye
- Çün gide fevt olup elden memleket
Daḥi yig kişverde ide salṭanat
- Beglik oldur k'eyleyesin 'adl ü dād
Ola senden ḥalk-ı 'ālem göñli şād
- 7580 Cismüñüñ ārāyişine dime iş
 Nefsüñüñ tehzībine sa'y it düriş
- Qışsa-i [Rübāh] ve Üftāden-i U be-Ḥum-ı Nīl***
- A 356a Bir ḥikāyetdür ki bir rübāh-ı ner
 Ḥum-ı nīle düşüp oldı cismi ter
- Biñ belāyla çıqardı kendözin
Āftāba qarşu tutdı kendözin
- Şu'lesi şemsüñ çü toqındı aña
Dilkü görüp kendözin qaldı taña

7572a getürdi : getürdüñ A.

7578b yig kişverde : bir kişver E.

* Boya Küpüne Düşen Tilkinin Hikāyesi.

7581a Bir : Bu A.

7583. beyit E'de yoktur.

- Al u sürh ü zerd oldı āşkār
Lāceverd ü sebz ü reng-i bī-şümār
- 7585 Didi kim hoş reng ü zībā bulmuşam
Toğrusı budur ki řāvus olmuşam
Kendüyi fikr eyleyüp tāvus-ı ner
Dilküler çatına vardı mu'teber
İdüp andan dilküler ol dem su'āl
Didiler saña nedendür bu cemāl
Didi kim dağı dimeñ baña rubāh
K'olmuşam ben ģüsñ ile mānend-i māh
Baķuñuz işbu cemāl ü rengüme
Kim gören ģayrāñ şalur nirengüme
- 7590 Bes didi dilküler aña n'idelüm
Biz saña ne vechle edā idelüm
Didi kim řāvus-ı ra'nā diñ baña
Kim görenler ģüsñümi şalur řaña
- A 356b Bes didiler dilküler řāvus-ı ner
Ģülsitāna varup eyler cilveler
Bes eger řāvus iseñ gel varalum
Ģülşen içre cilve urġıl görelüm
Didi ben da'vī-i bāřıl kılmazam
Cilvenüñ aşlını herģiz bilmezem
- 7595 Didiler sen dilküsin bī-iştibāh
Tohdur telbīs ile řalbüñ siyāh
Virimedi anlara dilkü cevāb
Düşmiş idi cümle fikri nā-şavāb
Sen dağı iy da'vi-i şāhī kılan
Da'viñi sa'y it ki olmaya yalan

7589b nirengüme : irengüme A.

7593a Bes eger : Sen dağı A.

7593b urġıl : urġul A.

7596b Düşmiş : Dutmış A.

7597a Sen : Bes E.

- Dilküyiken zeynüñe itme gurūr
Kendüñe virme 'abeş yire sürür
- Ger dilerseñ şehlik istihkāk ile
Ol müzeyyen aḥsen-i aḥlāk ile
- 7600 Bulmağ isterseñ Sikender devletin
Eyle anuñ bigi Ḥaḳḳ'uñ ḥizmetin
- Cismüñe bakma ki bir çāker dürür
Cānuñı fikr eyle ne server dürür
- Nefsini kim tanıd'ısa bil yaḳīn
Rabb'ini ol kimsene bilür hemīn
- A 357a Şüretā bu 'ālem oldu bir şecer
Ādemīdür aña ma'nīde şemer
- Ger şecer olmasa müşmir bī-gümān
Dikmez idi anı bāğa bāgbān
- 7605 Çün şecerden mīve oldu mu'teber
Bes şecer fer' olup aşl oldu şemer
- Ḥalk olınuñ soñra līk aşluñ ezel
Fikr olur evvel velī āḥir 'amel
- Anuñ için ol murād-ı *kāfu nūn*
Didi نحن الاخرون السابقون*
- Anuñ için Ḥaḳ yaratdı 'ālemi
Anuñ için kıldı icād Ādem'i
- Anuñ için devr idüp bu nüh felek
Ādem'e kıldı sücüdü hem melek
- 7610 Anuñ oldu çün ḥaḳīkatde fazıl
Ādem oldu fer' aña ol old'aşıl
- Çünkü dünyā ḥālini şāh añladı
Āḥiret ḥālin de hem fehm eyledi

7598a Dilküyiken : Dilkü bigi A.

7599a şehlik : şehliḡ E.

7604a müşmir : bitmez E.

* 7607b "Biz sonra gelen ilkleriz (Kitap ehline nazaran sonra gelenleriz. Kıyamet gününde ise en önde bulunacağız.)"
(Buhârî, 1981: 391) hadisinden iktibas.

- Bes diledi k'eyleye 'azm-i Hicāz
Hāzrete yüz sürüyüp ide niyāz
Hacca niyyet eyleyüp dirdi sipāh
Ka'be'ye varmağa lā-būd tıtdı rāh
- A 357b **'İnāyet-kerden-i İskender be-Ṭaraf-ı Ka'be Şerrefehu'llāh***
İstedi evvel ki Bağdād'ı göre
Gidüp andan Mekketu'llāh'a vara
- 7615 Zīre ma'mūr idi Bağdād ol zamān
Vāfir idi illerinde āb u nān
Seyr idüp Bağdād'ı ol şāh-ı cihān
Çıkup andan Ka'be'ye oldu revān
Şāh iderken nā-gehān ol yolda seyr
Bir depe başında gördi bir deyr
Varup ol deyre konup ta'cīl ile
Hem Aristū'yıla Eflātūn bile
- E 142b Varuban çün deyr içine girdiler
Bir hākīm anda oturur gördiler
- 7620 Gice gündüz çok 'ibādet eylemiş
Ṭā'ati kendüye 'ādet eylemiş
İtmedi İskender'e hīç iltifāt
Sürdi bir ferzīn ki kıldı şāhı māt
Zāhide bes didi ol dem şehryār
Baña niçün kılmaduñ sen i'tibār
- (Başlık)**
- Didi sensin çün benüm kuluma kul
Saña 'izzet eylemek ben yol degül
- A 358a Didi şeh bu sözde fikre talmışam
Ben kuluña niçesi kul olmuşam
- 7625 Didi şehvet bende olmuşdur baña
Ol muhaqqak ḥ'ācedür bilgil saña

* İskender'in Kâbe'ye (Allah Onu Yüceltsin) Yönelmesi.

7625 ve 7626. beyitlerin "b" mısraları A'da yer değiştirmiştir.

- Çünkü h̄āceñ bende olmışdur baña
‘Abdümüñ ‘abdi disem n'ola saña
İşidüp bu sözi hayrān kaldı şāh
Gözine görindi bu dünyā siyāh
Toğru sözdür munşife çün tāk-ı zer
Eylemez ehl-i ‘ināda hīç eşer
Bes didi şeh zāhide iy hūş-mend
Baña şerh eyle kerem kııl nice pend
- 7630 Kim olup dürr-i kelāmuñ yādgār
Tā ebed gūşumda kıalsun gūşvār
Didi zāhid milküñe itme gurūr
Aldanup dünyāya Hāq'dan olma dūr
Dime kim sīr-āb olam kim ol şarāb
Bil muḥākkaḫ anı kim oldur serāb
Devletüñ nazmın dilerseñ k'ola düz
Hüsni-i hulḫı kendüñe pīrāye düz
Zulmüñ encāmından eyle key ḫazer
‘Adl ü dād it kendüñe zād-ı sefer
- A 358b 7635 Ger dilerseñ k'olmaya milküñ ḫarāb
Olma bir dem yañılup mest-i şarāb
Pādşāh olan ki bāde nūş ide
Niçe şaḫlar milki çün ‘aḫlı gide
Her kaçan çübān ki yatup uyıya
Şeksüz anuñ gūsfendin kıurt yiye
Mülḫid ü bed-kāra olmağıl ḫarīn
İşüñi virme ḫama‘kāra şaḫın
Yok durur bunlarda ĩmāndan eşer
Milküñe bunlardan irer çok zarar
- 7640 Olma eşrār ile bir dem hem-nişīn
Anlaruñ şoḫbetlerinden key şaḫın

- Eyle ebrār ile dāyim ihtilāṭ
Anlaruñla eyle her dem inbisāt
- Ger dilerseñ gelmeye saña gezend
Olmağıl ḥod-re'y u ḥod-bīn ḥod-pesend
- Kendözin gördi çün İblīs-i la'īn
Raḥmet-i Raḥmān'a olmadı yaqīn
- Ger dilerseñ olmaya gönlüñ nedem
Urma bī-esbāb işe hergiz ḳadem
- 7645 Sözlerüñde key tefekkür eylegil
Her sözi fikr idüp andan söylegil
- A 359a Söz kim anı söyleyüp kem olasın
Yıgdür andan ol ki ebkem olasın
- Dime ḥayr işde te'ennī ḳılasın
Key şaşın şerden ki rif'at bulasın
- Eyle dāyim Rabb'üñi cān ile yād
Tā ki Ḥaḳ'dan bulasın her dem murād
- Ḥalk içinde kendüñi medḥ eyleme
Sözüñi ḥaddüñden aşru söyleme
- 7650 İsteseñ milküñ belādan ola dūr
Ḳıl 'ibādet eyleme fişḳ u fücūr
- Eylük eyle ger dilerseñ nām-ı nīk
Ṭoğru söyle olmasun ḳavlüñ rekīk
- Olmasun dirseñ umūruñda ḥaṭā
Ḳaddüñe dībā-yı ḥilmi ḳıl ḳabā
- Eyleyüp her demde şükr-i Kirdgār
Virdüğinden 'āleme eyle nişār
- Rıfḳına itme 'adūnuñ i'timād
Şefḳatini bilgil anuñ hem-çü bād
- 7655 Pādşāh oldur riyāset göstere
'Adl idüp ḥalka siyāset göstere
- Her ḳaçan 'ahd eyleseñ eyle vefā
Ḥūyuñ olsun dāyimā şıdḳ u şafā

- A 359b Gice gündüz sa'y idüp 'ilme düriş
Ma'rifet kesb eyle dāyim oldur iş
Ġāfil olma kim bu devr-i ħīlekār
Nice dürlü şüret eyler āşkār
Bī-ħaķīķat işlere urma ķadem
K'āhirinde göresin anuñ nedem
- 7660 Ārzū-yı nefsüñe itme heves
Ġālib eyle 'aķlı nefse her nefes
Dīvdür nefsüñ çü 'aķluñdur melek
Cins-i 'ālī esfele ġālib gerek
Bī-ħayāyıla muşāhib olmaġıl
Nā-maħalle ħiç nesne virmegil
Yañılup ħayr işde taķşīr eyleme
Anda ta'cīl eyle taķşīr eyleme
İşidüp bu sözleri ķıldı ķabül
Cān u dilden zāhide şāh oldu ķul
- 7665 Elvedā' idüp anuñla pādşāh
Gidüben Baḥḥā'ya toġru sürdi rāh
Leşker ile çünki yola girdi şāh
Gördi yolda bir mu'azzam bārgāh
Ol binā olmışdı çün *seb'an şidād**
Anı yapdurmışdı Şeddād ile 'Ād
- A 360a **Resīden-i İskender be-Daħme-i 'Ād***
- E 143a Çok tılısmāt ile yapup yapusın
Āhen ile baġlamışlar ķapusın
Tā kim ol eyvān içi görünmeye
Kimsene ne vardur anda bilmeye
- 7670 Ol tılısmı açdı gördi şehryār
Kim ķurılmış anda taḥt-ı zer-nigār

* 7667a "Üstünüzde yedi kat sağlam göġü bina ettik." (Nebe, 78/12) ayetinden iktibas.

* İskender'in Ād'ın Mezarına Varması.

- Tahtuñ üstinde yatur bir nāmver
Cānı yok başında konmuş tāk-ı zer
Nice yıllar yatmış anda tırmamış
Gözini yummuş cihānı görmemiş
Başı üzre yazılı bir levh-i zer
Pür-cevāhirle muraşsa' ser-be-ser
Gerçi kātib nice taşvīr eylemiş
Anda birkaç satrı taḥrīr eylemiş
- 7675 Ol satırlarda yazılmış şübhesüz
Ḳavm-i 'Ād'uñ dillerince nice söz
K'iy benüm olsun diyü bu şark u garb
İns ile cinn ile iden çarb u ḥarb
Ġirra olma dehre kim bu bī-vefā
Sürmemişdür kimsene bunda şafā
- A 360b İtmedi peymānını bir dem dürüst
Dāyimā ḳavli şikeste 'ahdi süst
Ben ki 'Ād'am tutmuş idüm memleket
Yiryüzinde sürmüş idüm salṭanat
- 7680 Biñ iki yüz yıl tamāmet bu cihān
Emrūme rām olmuş idi ins ü cān
Bu cihān milkin benüm şanmış idüm
'Ahdine sehv idüp inanmış idüm
Çekmiş idüm bunca renc ile vebāl
Yığmış idüm bī-nihāyet genc ü māl
Pādşāh idüm 'azīm ü mu'teber
Ṭolmuş idi leşkerümle baḥr u ber
Ölmeyem dirdüm cihānda nā-gehān
İrişüp bir gün ecel peyki revān
- 7685 Eyledi çengāline cānum esīr
Olmadı bir kimse baña dest-gīr

- Bulmadum 'ālemde gencümden vefā
Gerçi kim cem'inde çekmişdüm cefā
Ġayruñ imiş alduğum şeh'r ü hışār
Renc imiş gencüm haķıķat māl u mār
Saña vā'iz çekdügüm miħnet yiter
'Āķil iseñ gör beni 'ibret yiter
- A 361a Ol işi kim baña kılımışdur zamān
Saña daħi kılısardur bī-gümān
- 7690 Okıyup bu sözleri ol şehryār
Ağladı derd ile kıldı nice zār
Terk idüp ol mevzi'i şāh-ı cihān
Gine rāh-ı Ka'be'ye oldı revān
- Becāy-āverden-i İskender Menāsik-i Hac***
- İrdi çünkim Ka'be Mīķāt'ına rāh
Geydi evvel cāme-i iħrāmı şāh
Pāk idüp tenden rezāyil haşletin
Lā-cerem geydi fażāyil hıl'atin
Çünki kıldı zāhirā remy-i cimār
Sürdi dīvi bātınından āşkār
- 7695 Her ki dīvi bātınından sürmeye
Merve'ye varsa Şafā'yı görmeye
Ger bu dīvi sen de senden süresin
Her maħalde nūr-ı Haķķ'ı göresin
Çün Şafā vü Merve'ye irişdi şāh
Bātınına biñ şafā virdi İlāh
Ka'be'[y]i gördükde oldı şādmān
Cennet-i Firdevs'i yād itdi hemān
- A 361b Anda buldı nice esrāra vuķūf
Bağladı ħalbinde nūr-ı Haķ şufūf

* İskender'in Hac İbadetlerini Yerine Getirmesi.

- 7700 Kendüyi maḥv itdi ḳomadı eṣer
Ḳalması zātında evṣāf-ı beṣer
Varlıḡın ḳıldı bu yolda çün fenā
Lā-cerem Bāḳī'den ol buldı beḳā
Her ki ister ḳoya bu yolda ḳadem
Eylesün evvel vücūdını 'adem
İtmeyince kendözin ṣeb-nem fenā
Görmedi hergiz güneşden ol şafā
Dānelikden dāne çıkmasa 'ayān
Ne gül ü reyḫān olur ne erḡavān
- 7705 Ṭab'-ı mādan çıkısa ḳatre dürr olur
Şeklini terk itse ḫabbe bürr olur
Nuṭfe tā kim şüretini terk ider
Ḥālīḳ'ından feyz olur zībā-şuver
Varuban ṣeh Ka'be'[y]i ḳıldı ṭavāf
Cānını itdi cehennemden mu'āf
Eyleyüp Ma'būd'ına 'arz-ı niyāz
Mekke'nün ḳıldı ḫarīminde namāz
Her ḫadeşden cismini çün ḳıldı pāk
Ḳalbi ihlāş ile oldı tāb-nāk
- A 362a 7710 Mekke'de ḳılıp ḫuzū' ile namāz
Rabb'ine ḳıldı ḫuṣū' ile niyāz
'Ābid oldur kim ola anda ḫuṣū'
Olmaya ṭā'at olursa bī-ḫuzū'
Bes namāz esrārını bilmek gerek
Anı ihlāş ile hem ḳılmaḡ gerek
Çün namāz oldı niyāz u meskenet
Līkin ol eyler ḳişiye menfa'at
K'eyleye milk-i şehādetden sefer
'Ālem-i ḡayba ḳıla ol dem güzer

- 7715 Varup andan ğayb-ı ğayba naql ide
Tā maḳām-ı *ḳābe ḳavseyne* gide
- E 143b Çün müşāhiddür bu şüretle cisim
Lā-cerem oldı şehādet aña ism
Ġāyib idi rūḥ aña dinildi ğayb
Ḥaḳ'dur ol kim dirler aña ğayb-ı ğayb
Sa'y idüp erkānını ḥaccuñ tamām
Yirine yitürdi şāh-ı nīk-nām
Eyleyüp anda otuz biñ ḳoç şümār
On iki biñ üştür ü zerrīn-mehār
- 7720 Daḫi otuz biñ şıgır bī-bīş ü kem
Anda ḳurbān itdi şāh-ı muḫterem
- A 362b İki biñ yük var ola mişḳāl-i zer
Yidi biñ yük nuḳre biñ dāne güher
Bunlaruñla nice genc-i bī-şümār
Eyledi anda taşadduḳ şehryār
Mekke'de ḳalmadı dervīş ü gedā
Kim şehüñ mālıyla bulmadı ğinā
Çünki bulduñ genc ü mālā dest-res
Anı ḫayra virmege eyle heves
- 7725 Kim bulup dünyāda andan yaḫşı ad
Olasın 'uḳbīde ḫandān göñli şād
Eyleyüp ḫalkı cihānuñ hep şenā
Bay u yoḫsul ideler saña du'ā
Ger bugün ḫalkuñ du'āsın alasin
Yarın anda nice eylük bulasin
Genc ü zerden saña nāfi'dür du'ā
Yig dürür yüz biñ güherden bir şenā
Aña kim ḫayr u du'ā hem-rāh ola
Dest-ġiri dāyimā Allāh ola
- 7730 Gör nice mergüb u zībādur şenā
Kim ḳulımdan istedi anı Ḥudā

- Māluñı harc it k'alasın bir du'ā
Gencüñi şarf it ki bulasın senā
- A 363a Cūd HālİK pīşesidür bil tamām
Kendözüñe pīşe kıl anı müdām
Çün bilürsin genc ü zer elden gider
Yi yidür sevgüsini dilden gider
Kim düşüncek kılasın andan cüdā
Mihnet ile derd ü rence mübtelā
- 7735 Gerçi dirler kıt'a-i cāndur bu māl
Virmeseñ Hāq yolına olur vebāl
Kıldı İskender çü haccı şart'ile
Mekke'nüñ kaşd itdi kim hālin bile
Tefahhuş-kerden ez-Ahvāl-i Hac*
Evvelā şordı kimüñdür bu maqām
Kimler olmışdur bu halk içre imām
Didiler kim bunda evlād-ı Halīl
Hākim idi kişvere bī-kāl ü kıl
Bunlaruñ hükminde kıalup bu diyār
Geçdiler bu vaz' ile çok rüzgār
- 7740 'Ākıbet devlet bulardan düşdi dūr
Bes Yemen'den eyledi Kıhtān zuhūr
Bī-'aded leşkerle bunda geldiler
Kahr ile işbu maqāmı aldılar
- A 363b Anlara fırsat virüp Rabb-i Celīl
Nesl-i İbrāhīm'i kıldılar zelīl
Geçürüp anlar da nice rüzgār
Cürhümīler oldı şoñra āşkār
Bu yire çok leşker ile geldiler
Āl-i Kıhtān'dan bu yurdı aldılar

* Hacla İlgili Tafsilatlı Bilgi Edinmesi.

7743b Cürhümīler : Cürhemīler A.

7745 Ol zamāndan şimdiye dek Cürhümī
Oldılar milk-i Hicāz'uñ hākimi
Bes Halīl'üñ neslini buldurdı şāh
Gine milki anlara bildürdi şāh
Sīm ü zer māl u hazāyin bī-şümār
Başış itdi anlara ol şehryār
Çün nazār kıldı cemāliyle cemīl
Cümle sādāt oldılar nesl-i Halīl
Bes gerekdür ol ki ululıq bula
Ululıqdan düşene 'izzet kıla

7750 Elin alup anı yirden götüre
Gine evvelki yirine yitüre
Ol kerīm olur cihānda ser-firāz
K'olmaya gerdün bigi sifle-nüvāz
Ādemīye çünki 'izzet el vire
Lāyık oldur hōr olanı kaldura

A 364a Şimdi anlar kim sa'ādet buldılar
Çarḥ bigi sifle-perver oldılar
Çün bilinmez kadr-i nān haqq-ı nemek
Bunlaruñ'çün çekmeye 'āqıl emek

7755 Dünyeye meyl itdiler yad u biliş
Çalmadı hırş u ṭama'dan ğayrı iş
Çünkü hacc işin bitürdi pādşāh
Mekke'den Kuds-i Şerīf'e gitdi şāh

Resīden-i İskender be-Mezār-ı Halīl*

Bes mezārını Halīl'üñ bī-riyā
Şeh ziyāret eyleyüp kıldı du'ā
Çünkü kudret açdı göñli gözini
Türbe'İbrāhīm'e sürdi yüzini

7745a Cürhümī : Cürhemī A.

* İskender'in Halīl'in Mezarına Varması.

- İstedi yüzler sürüp dergāhdan
Himmet ile merḥamet Allāh'dan
- 7760 Gerçi kim her yirde Ḥaḫ ḥāzır durur
Her ne iş kim işleseñ nāzır durur
Göricek līkin velīler ḳabrini
Anlaruñ fikr eyleyinceḳ ḳadrini
Ḥāceti her ḳişinüñ olur revā
Bulınur her derdine anda devā
- A 364b Zīre olmışlardur anlar rūḫ-ı pāk
Anları fikr eylemek ecsām-ı ḥāk
- E 144a Anlaruñ cümle vücūdı nūrdur
Bu ‘anāşır ḳulmetinden dūrdur
- 7765 Gerçi zāhir görünür bunlar beşer
Bunları görmez velī her bī-başar
Kim bular cins-i melāyikdür yaḳīn
Nāşırıdur bunlaruñ Rūḫ-ı Emīn
Bunlara her kim muḥabbet eylese
Ol mezārātı ziyāret eylese
Ḥāceti olsa ‘aceb midür revā
Her marāzdan ṭañ mıdur bulsa şifā
Ol muḳaddes türbe yüzün sürdi şāh
Ḥācetin ihlāş ile ‘arz itdi şāh
- 7770 Anda daḫi genc ü māl itdi nişār
Sīm ü zer ḳıldı taşadduḳ bī-şümār
Ol Ḥarem'den gidüben çün tutdı rāh
Mescid-i Aḳşā'ya irdi pādşāh
Resīden-i İskender be-Mescid-i Aḳşā*
Mecsid-i Aḳşā'da ḳıldı çün namāz
Anda daḫi eyleyüp ‘arz-ı niyāz

7767b mezārātı : mezārını E.

7770a itdi : idüp A.

* İskender'in Mescid-i Aksâ'ya Varması.

- A 365a ıl namāzı mū'minūñ mi'rācıdur
oma bařuñdan ki devlet tācıdur

Zāhirūñ erkān ile ma'mūr olur
Bātinuñ ĩmān ile pūr-nūr olur
- 7775 Ol yirūñ ĥalkın dađı řeh oyladı
oğ hedāyā virdi urbān eyledi

Māl-ı pāk oldur elūñde bulına
Viresin sen anı Ĥađđ'uñ yolına

Viresin şağlamayasın anı sen
Olasın dūnyede 'uđbīde esen
- Yāften-i ĩskender Merd-i Dānā vū Velīrā der-Mescid-i Ađřā
ez-U Su'al-kerden***
- Mescid-i Ađřā'da buldı řehryār
Bir riyāzet ehli bir perhīzkār

Gice gūndūz řođbeti evtād ile
'Ālemūñ řan uđbıdur irřād ile
- 7780 Rūz u řeb řuđlin 'ibādet eylemiř
Tā'ati kendūye 'ādet eylemiř

Olmıř idi mūnađı' eřbāđdan
ılmış idi cismini ervāđdan

Āsteyūp andan nařīhat didi řāh
Ben nie şuğl ile bulam Ĥađđ'a rāh
- A 365b Didi ol dem Ĥađđ'a vuşlat bulasın
Kim 'alāyıkdan mūcerred olasın

Gitmeyince bātinuñdan bu řıfāt
Niesi ıla tecellī saña zāt
- 7785 Ol kişi kim lāyık-ı tevĥīd ola
Bes gerekdūr amudan tecrīd ola

7773. beytin mısraları E'de yer değiştirmiştir.

* ĩskender'in Mescid-i Aksā'da Bilgili Velī Kişiye Tanınması ve Ona Soru Sorması.

İy muvaḥḥid şirk işin işleme sen
Olasın tā kim belālardan esen
Riştesi tevḥīdūñ olmaz çün dü-tū
Ġayrı görme bir nazār didūñse hū
Hū diyende qalmaya hergiz eşer
İtmeye bir dem bu kevneyne nazār
Ger dilerseñ qurbın anuñ bī-cihet
Cehd idüp kesb it kemāl ü ma'rifet

7790 Ol kişi kim ola göñli pür-cehil
Şoḥbetine kāmīlūñ olmay'ehil
Yitişürse āsmāna cāh ile
Hem-nişīn olmaya 'ālim cāhile
Çünkü Ḥaqq'ūñ vaşfi 'ilm oldu hemīn
Anuñ ile irilür Ḥaqq'a hemīn
'Ālim olan cāhile kılmaz heves
'Andelīb olmaz çü zāğa hem-nefes

A 366a Būm u tāvus oldılar mı hem-nişīn
Zāğ ile tūḫī niçe ola qarīn

7795 Bir arada şıgmaya 'ilm ile cehl
Gelmeye bir yire nā-ehl ile ehl
Çünkü cāhil bāḫıl oldu 'ilm-i Ḥaqq
Bāḫıl ile olmaya bir yirde ḥaqq
'İlme cehd it göñlüñi pür-nūr kııl
Nürıyla cānuñı mesrūr kııl

Fi't-temsīl

Nefs-i insānī muḥaqqāq iy dilir
Cismūñūñ şehrinde olmışdur emīr
'Aql olupdur şübhesüz aña vezīr
Qıuvvet-i fikriyye olmışdur müşīr

7787a Riştesi : Rişte-i A.

7795a/b ile : ü E.

7799b Qıuvvet-i : Qıuvvet ü E.

- 7800 Bu cevārihle kavī bilgil 'ayān
Aña olmuşdur ra'iyet bī-gümān
Şehvet olmuşdur aña hādīm tamām
Her ne kim makşūd ise virür müdām
Çapusunda şanki derbāndur ğazāb
Zulm ider kahr ile halka bī-sebeb
Oldı 'aqluñ düşmeni şehvet ğazāb
Kim irişür 'aqla anlardan ta'ab
- A 366b Pādşāha ol vezīr olup müşīr
Ola dāyim müsteşār ol müsteşār
- 7805 Tutsa şāh ol ikinüñ pendine gūş
Getürür başına şāhuñ 'aql u hūş
Ol iki müfsidleri te'dīb ide
Anlaruñ ahlākımı tehzīb ide
Ol sebebden kişveri ma'mūr ola
Memleketden zulm ü bid'at dūr ola
Ola lā-büd lāyık-ı dergāh-ı şāh
Menzil-i kurbā yitişüp bula rāh
Çünkü dünyā kişverinden gide ol
Āhīret milkine daħi bula yol
- 7810 Oluban Huld-i berīn içre muķīm
Revḥ ü reyḥān bula Cennāt-ı Na'īm
- E 144b 'Aql u fikri şehvete itmek zebūn
Olırdur şübhesüz cehl ü cünūn
Ger dilerseñ k'iresin ol ḥazrete
'Aqluñı kılma zebūn sen şehvete
Her ne kim kılsa kader anı kaza
Müslim ol kim göstere aña rızā
Ger dilerseñ ḥabl-i tevḥīd ola berk
Şirk-i maḥfīdür riyāyı eyle terk

7805b Getürür : Getüre A.

7810b Revḥ ü : Rūḥ-ı A.

- A 367a 7815 'Ahdüñ ile niyyetüñ eyle dürüst
Olmaya tā kim 'amel erkānı süst
Söyleyicek şıdķ ile söyleñ sözi
Şıdķ ile işleñ kamu işüñüzi
Şıdķ olur eylülklerle kamu delīl
Şıdķ ile kırtıldı āteşden Hālīl
Şubķ-dem şıdķ ile urdı çünki dem
'Ālemi kıldı münevver şubķ-dem
Nefsüñe olğıl murākıb dāyimā
K'olasın luţfa münāsib dāyimā
- 7820 Ger bula nefsüñ senüñ hayr u şalāķ
Bulasın āfāt-ı şerden sen felāķ
Ger bu āşārı taşavvur kılasın
Şāni'üñ kudretlerini bilesin
Keşf idesin vahdet esrārın 'ayān
Olasın iki cihānda zinde-cān
Ger riyāżet göñlüñi rüşen kıla
Saña dünyā milkini gülşen kıla
Bāţınuñ şāfī ola çün māhtāb
Āyinüñ pür-nür ola çün āftāb
- 7825 Rüşen ola kalbüñe sırr-ı şıfāt
Āyinüñde göresin hem nür-ı zāt
- A 367b Bilesin 'ilm-i ledünni sen 'ayān
Kılasın esrār-ı tenzīlin beyān
Çünki bu pendı işitdi şehryār
Hāsret ile ağladı çok kıldı zār
Gözlerinden çıkdı bu hayl ü haşem
İşledüğü işlere itdi nedem

7820b şerden : serden A.

7825a ola : olup A.

7826b tenzīlin : tenzīli A.

Ağlayup derd ile çün ebr-i siyâh
‘Âlemi seyl-âba virdi çeşm-i şâh

Bâz-kerden-i İskender ez-Ziyâret-i Hac*

7830 Döndi Mısr'a ol aradan pâdşâh
Anuñ ile bî-‘aded hayl-i sipâh
Çün mekânına irişdi şehryâr
Virdi revnağ ‘âleme ol tâcdâr
‘Âlem içre ‘adle bünyâd eyledi
Cümle halkuñ gönlini şâd eyledi
Şâh olan lâyıq budur dâd eyleye
Her sitemden halkı âzâd eyleye
Toyladı in‘âm ile her acı şâh
Cüd ile bay itdi her muhtâcı şâh

7835 Almaz oldu kimsene yollarda bâc
Ref‘ olındı hem re‘âyâdan hârâc

A 368a Milk içinde zulm u bid‘at kalmadı
Kim anı ‘adliyle zâyil kılmadı
Cem‘ iderdi dâyim ehl-i hikmeti
Anlaruñla eyler idi şöhbeti
Mülhid ü bî-dînleri kıldı helâk
Şerlerinden bu cihâm kıldı bâk
Hem-demi şâhuñ gerek ehl-i kemâl
Kâmil ile oturan çekmez melâl

7840 Maḥremüñ olsun senüñ ehl-i hüner
Kim hünersüz kişide yoḡdur nazâr
Ehl-i devlet zînetidür çün hüner
Nitekim tâc-ı selâṭinde güher

* İskender'in Hac Ziyaretinden Dönmesi.

7834b itdi her : eyledi A.

7836a u : - A.

7841b selâṭinde : selâṭinden A.

Kendözine zühdi 'âdet eyledi
Ol sebebdan milki şevket bağladı
Ol gidüp söylendi adı hayr ile
Halk içinde kaldı yadı hayr ile
Ölmemişdür ismini diri kılan
Gitmemişdür dünyeden adı kalan

7845 Ger dilerseñ k'ola 'ömrün pâydar
Kendözüne nâm-ı nîk it ihtiyâr

Diñle pendüm güş-ı cân ile tamâm
Gidesin tâ kim bu evden nîk-nâm

A 368b Aḥmed-i Rıdvan çü baḥr-ı bî-kerân
'Âleme gevherlerin kıldı feşân
Geh ḥaḳîḳat sırrını kıldı 'ayân
Geh tarîḳat remzini itdi beyân

Ger tutarsañ pendüm iy merd-i dilîr
Pehlevânısın cihānuñ hem-çü şîr

Âğâz-ı Hikâyet-i Şâh ve Ta'rîf-i Zenân*

7850 Söyle iy Rıdvan ki zeyn olup cihân
Gösterür Firdevs bâğından nişân

Eyle şîven zâr ile çün 'andelîb
Ola kim raḥm eyleye saña ḥabîb

Cüş idüp çünkim el urdum ḥāmeve
Başladum şevḳ ile işbu nāmeve

Sözlerümde 'üdveş sâz eyledüm
Kışşa-i pür-derde âğâz eyledüm

Gerdiş-i devrânı çün bildüm 'ayân
İdeyin bu dâstânı bes beyân

7847a Aḥmed-i Rıdvan : Bende 'Abdü'l-ḥayy E.

7847b gevherlerin : gevherleri E.

* Şahın Hikâyesine ve Kadınların Tarifine Başlama.

7850a Söyle iy Rıdvan ki : İy Hayâtî söyle E.

- 7855 K'işidenler ola dāyim sūd-mend
Çalalar halkuñ içinde ercümend
Ğırra olma bu cihāna bil 'ayān
Bulmamışdur kimsene bundan amān
- A 369a Cāvidān bunda kimesne kalmadı
Bu vefāsuzdan vefā hem bulmadı
Çün bu dünyānuñ kemālidür zevāl
İstemek noqşān ola bunda kemāl
- E 145a Nergisüñ başına urdı tāt-ı zer
Eyledi ardınca anı bī-başar
- 7860 Çünki gūş oldu benefşe ser-be-ser
Lā-cerem oldu reyāhīn içre ker
Gördiler anı ki ne bulursa yir
Ol sebebden didiler adına yir
Milk ile tūt kim Sikender olasın
Fāyide ne çün ru'āfdan ölesin
Tūtalum şīr olasın yāhud peleng
Aşşı ne çün yirüñ ola gūr-ı teng
Dünyeye çünkim gelen gider 'ayān
Bes ne hācet ben anı kılmağ beyān
- 7865 Çāresi budur ki aldanmayasın
Rengine cehd it ki boyanmayasın
Bu selāfīni ki ben didüm 'ayān
Her birinüñ hālini kıldum beyān
Sen de anlardan birisin tūt seni
Ğırra olma devlete yād it beni
- A 369b Kimseye itmiş degüldür bu vefā
Sürmemişdür kimsene bundan şafā

7862a ile : - A.

7863a Tūtalum : Dūtalum A.

7866b kıldum : bellü A.

Çün senüñ yapuñdadur peyk-i ecel
Bes nedendür saña bu tül-i emel

7870 Tüt ki Zül-ıkarneyn olasın genc ile
Nef'i ne çünkim gidesin renc ile

Aşşı ne Şeddād olasın yā Şedīd
Çün ecel zaḥmı ola saña şedīd

Salṭanatda ger kişi çün 'Ād ola
Aşşısı ne 'ākıbet çün bād ola

Menfa'at ne ger kişi Fir'avn ola
Āhirinde bī-fer ü bī-'avn ola

Ger olursañ Erdeşir ü Erdevān
Ḥāk içinde āhir olursın nihān

7875 Bu eceldür heft ser bir ejdehā
Kim deminden bulmadı kimse rehā

(Başlık)

Gördi çünkim devletinde şeh kemāl
Düşdi lā-büd ḳalbine ḥavf-ı zevāl

Bilür idi bulıcaḳ her şey' kemāl
İrişürdi aña naḳş ile zevāl

Eksilür bedr olduğından soñra māh
Hem ḥusūf ol dem ḳılur anı siyāh

Seyr-i a'zam çün evcine iner
Oradan girü ḥazizine döner

A 370a 7880 Çün bahāruñ gülşeni bulur kemāl
İrgürür dest-i ḥazān ol dem zevāl
Zeyn olup gülşende güller olsa şād
Eyleye ḡamdan perīşān anı bād
Zül-celāl'üñdür kemāl-i Bī-zevāl
Bāḳi ol Ḥayy'dur Ḳadīm ü Lā-yezāl

7874a olursañ : dilerseñ A.

7876. beyit A'da yoktur.

- Gönlü şāhuñ işbu ğamdan teng idi
Çehresi bu ğuşşadan bî-reng idi
Hālını añladı şāhuñ ol ħakīm
Bildi kim ħalbinde vardur ters ü bīm
- 7885 Anuñ için gönlü teng olmuş durur
Gül yüzi bu fikr ile şolmuş durur
Şordı Zü'l-ħarneyn'e bir ğün ol ħakīm
Didi sende görürem āşār-ı bīm
Aşlını bu ğuşşanuñ eyle beyān
Anı benden şaqlama söyle 'ayān
Söyledi ħālin ħakīme şehryār
Derdini kıldı tabībe āşkār
Çünkü şāhuñ derdini bildi ħakīm
Didi şāhā olmasun gönlünde bīm
- 7890 Var durur Maşrıħ'da bir çeşme revān
Yolu zūlmāt içre olmuşdur nihān
- A 370b Dirler anuñ ismine 'aynü'l-ħayāt
Şuyın içen kişiye irmez memāt
Her kim anuñ bir içim şuyın içe
Ölmeye dünyāda 'iş ile geçe
Yolları līkin ħatı düşvārdur
Dāmen-i gül bigi tolu ħārdur
Yoĝ iken mānendi dürr-i şāhvār
Eylemişdür ħa'r-ı deryāda ħarār
- 7895 Olmadı çünkim şebēh dürr-i şemīn
Tañ mıdur anuñla tolsa bu zemīn
Ger sen ol āb-ı ħayātı bulasın
Tā ebed 'ālemde zinde ħalasin
Bu sözi şāh işidüp kıldı ħabül
Şandı kim buldı murādına vuşül

- Bunca zîreklik ile ol şehryār
İtmedi bu işde fikr ü i'tibār
Çün halāş-ı tîr ide kavş-ı kazā
İrişür umaca hîç itmez haṭā
- 7900 Ursa ṭa'ne rümḥ ile dest-i ḳader
Olımaz heft āsmān aña siper
Yol yarağın görüben şāh-ı cihān
Yüridi ol çeşmeye ṭoğru revān
- A 371a Leşkerin cem' eyleyüp ol şehryār
Gıtdi Maşrıḳ milkine bî-iḥtiyār
Var idi bir oğlı ismi Ḳanderūs
K'ayağı tozın iderdi çarḥ būs
Kendü gidüp oğlını dikdi emîr
Hem Aristū'yı aña ḳıldı vezîr
- 7905 Hızr'ı hem-rāh idinüp ol nāmver
Āb-ı ḥayvān isteyü ḳıldı sefer
İtmeyüp bir yirde ārām u ḳarār
Berhemen milkine irdi şehryār
'Azm-kerden-i İskender be-Ṭaleb-i 'Aynü'l-ḥayāt*
- E 145b Seyr iderken ol arada şehryār
Gördi bir ṭağ içre ḥalk-ı bî-şümār
Cümle 'uryān bî-ḳabā bî-pîrehen
Her biri bir ḡarı idinmiş vaṭan
Ḳamunuñ ağaç ḳabı geydükleri
Sebzedür mecmū'ınuñ yidükleri
- 7910 Zühd ü taḳvā 'adet olmuş anlara
Pîşe dāyim ṭā'at olmuş anlara
Bunlaruñ ulusına açup dehen
Didi şāh-ı muḥterem iy Berhemen

* Āb-ı Hayatı Bulmak İçin İskender'in Yola Çıkması.

7907b ḥalk-ı : ḥalkı E.

- A 371b Siz n'içün bu ʔaġa sâkin olduñuz
Bu beyâbânda neyiçün ʔurduñuz
Size lâyıķ buyıdı gideydüñüz
Kûşe-i şehri ihtiyâr ideydüñüz
Tâ kim anda hoş ġıdâ yiyeydüñüz
Hem ķamîş ile ķabâ geveydüñüz
- 7915 Âdemî çün ķût ile ķuvvet bulur
Ķuvvet ile olsa ʔâ'at hûb olur
Hem 'ibâdet ķût ile mergûb olur
Hem libâs-ı pâk ile maħbûb olur
Ķuvvet ü ķudret gerekdür zâhide
Tâ ki bula ʔâ'atinden fâyide
Âdem-i 'âşî ne yirse hâk olur
Zâhidüñ yidüġi nûr-ı pâk olur
Didi şâha ol ġakîm-i Berhemen
Kim ʔâ'âmı şanma ancak ķût sen
- 7920 Bize bu didüklerüñden ġayrı ķût
Rûzi ķılmışdur Ĥudâ-yı Lâ-yemût
Ger siz anuñ lezzetin bileydüñüz
Ol ġıdâlar terkini ķılayduñuz
Sizüñ içün şaķlanur hûân-ı kerem
Siz ķılursız ârzü aş u kelem
- A 372a Ĥâzır iken ol ġıdâ-yı pâk-nûr
Key ġaʔâdur yir iseñ ġubz-ı tenûr
Sen de bizüm bigi yiyeydüñ nebât
Hoş bulayduñ lezzet-i ķand ü nebât
- 7925 Çün ġayât-ı cism içün işbu yiter
Âdemî daġi ġıdâyı bes n'ider

7912b ʔurduñuz : durduñuz A.

7922a hûân-ı : hûn-ı A.

7924b lezzet-i : lezzet ü A.

Dirlik içündür yimek bilgil 'ayān
Yimek için şanma bu dirlik hemān

Hem baña dirsın 'imāret yir buluñ
Bu diyāri terk idüp anda oluñ

Bu cihān ḥod ser-be-ser vīrānedür
Bunda ma'mūr isteyen dīvānedür

Çalması dünyāda bir yir k'almaduñ
Kendüñe bir tıracağ yir bulmaduñ

7930 Anuñ için daḥi eylersin taleb
Her birisinde çekersin biñ ta'ab

Biz ki bu dār-ı ḥarābı bilmişüz
Anuñ için cümle terkin kılmışuz

Bu ḥarābı sen 'imāret şanmağıl
Rengine mağrūr olup aldanmağıl

Sa'yuñı cehd eyle meşkūr eylegil
Āḥiret dārını ma'mūr eylegil

A 372b Bu aradan ol uzağ menzil degül
Bir nefesde varılır bir yıl degül

7935 Bu ḥarāb içre kabül itdük fenā
Bulavuz tā kim 'imāretde beḳā

Bir beḳā kim görmeye hergiz zevāl
Feyz ide raḥmet kılop ol Lā-yezāl

Āteşe yanmasa şem' olmaya nūr
Virmeye meclislere nūr u sürür

Dāne şüret terkini çün kılmadı
Sünbül ü reyḥān u nesrīn olmadı

Beyze çünkim kıldı terk-i şüreti
Mürğ-i şeh-bāz oldu buldı şevketi

7940 Ger dōke tāvus-ı ner bāl ile per
Yirine evvelkiden zībā biter

- Gülsitāna varuban cevlān ider
Gül bigi 'āşıklara ḥandān ider
- Gülşene çünkim gelür āb-ı revān
Bīḥ-i gülden şāḥına girür 'ayān
- Çüb-ı ḥuşk içinde çün olur revān
Mürdeyiken ol gine bulur revān
- Şeklini koyup çü ğayrı şekl alur
Ol dıraḥta şāḥ u berg ü bār olur
- A 373a 7945 Bulmağıçun ol zamān ile kemāl
Üstine anuñ geçer çok dürlü ḥāl
- Başına anuñ nice işler gelür
Gāḥ verd-i tāze gāḥī berg olur
- Şöyle kim anı görürsin sen 'ayān
Devr ider eṭvār içinde bir zamān
- Ol mazāyıkda çok işkence görür
Ara yirde anca şüret deñişür
- Gerçi kim lezzetde tu'mı telḥ olur
'Āķıbet gül şuy'olup rağbet bulur
- 7950 Şuyıdı evvelde gine oldı şü
Līkin oldı nīk-ḥūy u ḥoş-koḥu
- Nice şü kim ḥasteye olur şifā
İrişür derd ehline andan devā
- Tenlere hem cān olur gözlere nūr
Serlere şıḥḥat gönüllere sürür
- Çün vücūdın Ḥaķ yolında kıldı cūd
Aña bu luṭf ile Ḥaķ virdi vücūd
- Sen daḥi terk it vücūduñ iy dilīr
Bulasın tā kim vücūd-ı bī-naẓīr

7941b bigi : gibi A.

7942a gelür : gelüp A.

7945b çok : çün E.

7946b verd-i : verd ü A.

7948a çok : çoĝ E.

- 7955 Çatre ger baħra irişse dürr olur
 Menzili irişse berre bürr olur
- A 373b Bitürür uru dikenler verd-i ter
 Çara yirden sünbül ü nesrîn biter
 Dirhem ü dînâruñ aşlıdur türâb
 Çatre-i bârân olur lü'lü-i tâb
- E 146a Mâye-i aqlaŝ çü berg-i tüt olur
 Ĥâk-i tîre la'l ile yâķüt olur
 Âdemî aŝd idicek olur melek
 Ŗöyle kim seyrângehi olur felek
- 7960 'Âķil olan çünki bu sırrı bile
 Ola mı râzî bu esfel menzile
 Ol kim anuñ aşlı âb u gil dürrür
 Anda her kim alsa bî-ĥâŝıl durur
 Esfeli terk it ıl a'lâya heves
 Tâ ki râĥat bula cânuñ her nefes
 Ol maķâm-ı 'âli ĥoŝ gülşen dürrür
 Aña nisbet bu cihân külĥen dürrür
 Ger dilerseñ k'iresin ol gülşene
 Eyleme hergiz naẓar bu külĥene
- 7965 Aĥmed-i Rıdvan sözün fehm it tamâm
 Kim dinilmişdür aña ĥayrû'l-kelâm
 '**Azîmet-kerden-i İskender ez-Ân Cânib ve Yâftan-i İskender U-râ**
 Der-ân-râ*
- A 374a Ol aradan çünki gitdi şehryâr
 Gördi kim bir ubbe oldu âŝķâr
 Heft-cüş ileydi anuñ yapusı
 Gice gündüz baĥluyıdı apusı
 Çapusın cehd idüp açdı tâcdâr
 Kim göre iindekini âŝķâr

7965a Aĥmed-i Rıdvan sözün : Bu Ĥayâtî sözünü E.

* İskender'in O (Diyardan) Tarafa Yola Çıkması ve Orada Onu Bulması.

- Girdi gördi çār şuffe mu'teber
La'l ü yâkût u cevâhir ser-be-ser
- 7970 Ferşi müşg ü 'anber ü dīvārı zer
Sağfı 'ūd u şandal u dürr ü güher
Ortada bir taht muraşşa' key bülend
Yatur ol taht üzre şâh-ı ercümend
Yatmış anda nice yıllar tırmamış
Şanasın dünyâyı hergiz görmemiş
Başı ucında kıomış bir la'l levh
Kim bulurdı görmesinden rûh revh
Yazılı altun ile anda 'ayân
K'iy Sikender kim bugün hükümñ revân
- 7975 Çünkü sen işbu maqâma gelesin
Hâlümü görüp de 'ibret alasin
Şâh-ı Zül-karneyn kim dirler benem
Kışver-i hefti kılan çâker benem
- A 374b Dört biñ dört yüz yıl öñdin gelmişem
'Âlemi şemşîrüm ilen almışam
Memleketler açmağa idüp taleb
Çekmişem senüñ bigi dürlü ta'ab
Bu cihânı aluban gör n'olmuşam
'Âkıbet bu günbed içre kıalmışam
- 7980 Renc ile cem' itdügüm ol māl u genc
Oldı mālum mār u gencüm cümle renc
Tahtuma ğayrılar oldı pādşâh
Yaturam ben bunda hür u rû-siyâh
'Âkıil ol kim bilmeyüp itmez nazār
Kim niçe kıılır kıazâ aña kıader

7971a bir taht : taht-ı A.

7976a benem : menem E.

7977b ilen : ile A.

7978b dürlü : ben de A.

Sencileyin çekmişem bunda ta'ab
Çeşme-i hayvānı kılmışam taleb
'Āķıbet va'de yitişüp ölmüşem
Bu arada hōr u 'āciz kalmışam

7985 Āb-ı hayvānuñ içindedür ecel
Yitişecek fāyide itmez hıyel
Çün hayāt ardıncadur dāyim memāt
Zehr olur irse ecel āb-ı hayāt
'Āķile hālüm benüm 'ibret yiter
Her başıret ehline hayret yiter

A 375a

Eyleyüp bu hālete derd ile āh
Ol aradan ağlayurak çıkdı şāh
Gidüben ta'cıl ile ol ser-firāz
İrdi bir şahrāya kim tolu gürāz

Resīden-i İskender be-Mevzi'-i Gürāz*

7990 Her birinüñ nāyı şankim tıg u tır
Döymez idi anlaruñ cengine şır
Hük-şüret dīv idi anlar kamu
Gördiler şāhı çü kıldılar ğulu
İtdiler şāh ile ol mevzi'de ceng
Gözlerine kıldılar dünyāyı teng
'Āķıbet nuşret bulup anlara şāh
Anlaruñ eyyāmını kıldı siyāh
Anlaruñ mecmū'ısın idüp helāk
Ol diyārı şerlerinden kıldı pāk

7995 Ol maħalde daħi gidüp şehryār
İrdi bir vādīye kim toptolu mār

Resīden-i İskender be-Vādī-i Mārān**

7983a bunda : ben de A.

* İskender'in Domuzların Yurduna Varması.

** İskender'in Yılanlarla Dolu Vadiye Varması.

- Cümlesi ef'î velîkin ejdehâ
Kim deminden âdemî bulmaz rehâ
- A 375b Āteş idi semleri enfâsı dūd
İtmez idi zehrine tiryāk sūd
Şāh ile anlar da kıilup kār-zār
Kıldılar vādīyi kandan lālezār
'Ākıbet şāh anlara bulup zafer
Eyledi ef'îleri zîr ü zeber
- 8000 Cümlesin ef'îlerüñ çün kırdılar
Yol arısun diyü oda urdılar
Göçüp ol yirden dilîr ü şîr-ceng
Ugradı bir vādiye tolu peleng
Resîden-i İskender be-Vādî-i Peleng*
Leşker-i şeh tîr-bārân itdiler
Cümlesin tîr ile anda kırdılar
Kamusınuñ zehresin çāk itdiler
Şerlerinden ol yiri pāk itdiler
- E 146b Gidüp andan nice müddet şehryār
Bir yire irdi ki cādū bî-şümār
Resîden-i İskender be-Şehr-i Cādūvân**
- 8005 Cādular milkiyidi ol memleket
İşleri sihr idi mekr ü şeytanat
- A 376a Cem' olup şāhuñ katına geldiler
Söyleşüp şāhuñ murādın bildiler
Sihr ile gönlini şāhuñ aldılar
Mekr ile efsün idüp aldadılar
Çün turup şāhuñ katından gitdiler
Varuban bu resme tedbîr itdiler

7997a semleri : tenleri A.

* İskender'in Panterlerin Bulunduğu Vadiye Varması.

** İskender'in Cadılar Şehrine Varması.

Çevresin şāhuñ kamu nār itdiler
Şanki şāhuñ cānın oda atdılar

Sihr-kerden-i Cādūvān İskenderrā bā-Āteş*

8010 Kaldı ser-gerdān o yirde şehryār
Dönüben Hızr'a didi iy merd-i kār
Bu işüñ tedbīrin it hem çāresin
Tā ki bu ğamdan bizi kırtarasın
Çeşme-i hayvān iderken biz taleb
Bizi Yezdān oda mı yaķar 'aceb
Şehryāra didi Hızr-ı muhterem
Olmasun qalbūñde bu ğamdan elem
Kullarına fazlıdur Haķķ'uñ 'azīm
Ola kim raħm ide Raħmān u Raħīm

A 376b 8015 Her k'anı yād itse maħrūm olmaya
Hurrem ola qalbi maġmūm olmaya
Didi şāh āmīn Hızr itdi du'ā
Şıdķ ile kılmış idi oldı revā
Tā'at oldur k'olmaya anda riyā
Muħliş olur bende-i hāşş-ı Hudā
Çıkdı bir ebr-i 'azīm nā-gehān
Şöyle kim gögüñ yüzün kıldı nihān
Ol bulutdan yaġdı yaġmur ol qadar
Yiryüzinde qalmadı oddan eşer

8020 Gıtdiler ol aradan māh-ı tamām
İrdiler bir şehre ismi Şād-kām

Resīden-i Şāh be-Şehr-i Şād-kām**

* Cadıların Ateşle İskender'e Büyü Yapması.
8014b Raħmān u Raħīm : Raħmānu'r-raħīm E.
8015b maġmūm : maġmūr A.
8018b gögüñ : kevnüñ E.

** İskender'in Şād-kām Şehrine Varması.

- Bir mu'azzam şehri idi key mu'teber
'Avret idi cümlesi yoğıldı er
'Avret idi kaması yoğsul u bay
Ulu kiçi ser-be-ser şâh u gedây
Var idi anda bir ağaç mu'teber
K'anlaruñ ma'büdiyidi ol şecer
Dâyimâ yaprağı sebz idi 'ayân
İrmez idi bergine bād-ı hazân
- A 377a 8025 Var idi anuñ dibinde bir bînar
Çeşme-i hayvân idi şan âşkâr
Her ki oğlan istese gelür idi
Ol ağacuñ katına varur idi
Anda kurbân idüp eylerdi niyâz
Kılur idi hâcet'içün hem namâz
Şudan içüp anda gısl eyler idi
Hâmile olup dañi gider idi
Olıcağaz müddet-i hamli tamâm
Togururdu gine bir kız nîk-nâm
- 8030 Kârgâh-ı şun'na eyle nazâr
Bu ne kudretdür ne hikmet ne eşer
'Âkıbet bir yire vardı şehryâr
K'olmuş idi anda zulmet âşkâr
Şâha didi Hızır k'iy şâh-ı cihân
Çeşme bu zulmet içindedür nihân
Gerçi bundan aña az menzil dürür
Yolları lîkin katı müşkil dürür
Didi İskender ki Haqq âsân ide
Kullarına luğf idüp ihsân ide
- 8035 Çünkü bî-renc olmadı 'âlemde genc
Tâlibi gencüñ n'ola çekdiyse renc
- A 377b 'Âşık olan kişi çekmezse belâ
İrmeye ma'sûkına ol mübtelâ

Resīden-i İskender be-Zulmāt*

Çünkü zulmāta yitişdi sevķ-i rāh
Varuban zulmāta girdi pādşāh

Gitdiler zulmāt içinde bī-hisāb
Zāhir oldı nā-gehānī bir seḫāb

Na're kıldı ra'd-ı raḫşān oldı berķ
K'oda yandı şanayıduñ ğarb u şark

8040 Āsmāndan indi deryā mevc mevc
Çopdı tūfān yiryüzinde fevc fevc

Çekdügi şāhuñ 'aceb Tūfān idi
Aña nisbet ḫāl-i Nūḫ āsān idi

Şāh leşker birbirinden azdılar
İşlerini elleriyle bozdılar

Çancaru gitdüklerin bilmediler
İsteyüp birbirini bulmadılar

Gerçi kim Hızr idi şāha reh-nümā
Ol gice nā-çār olup düşdi cüdā

8045 Ekşeri ol ḫalkuñ oldı ğarķ-ı sīl
Nicesin kıldı helāk ol gice yıl

A 378a Ba'zısından zāhir olmadı nişān
Ölisi dirisi olmadı 'ayān

Kişiye ol kim muḫadder olmaya
Aña yüz biñ sa'y iderse bulmaya

Çaluban 'āciz bu yolda şehryār
Girü döndi 'āķıbet nā-çār u çār

E 147a Geldügi yolları līkin bulmadı
Gördügi yire anuñ'çün çıķmadı

8050 Gider iken bir yire uğradılar
Toptolu anda cevāhir gördiler

* İskender'in Zulumata Varması.

8043b birbirini : her birini A.

8047b iderse : iderseñ E.

Kimisi la'l ü kimi yâķüt-ı nâb
Dürr ü elmâs u zeberced bî-ķisâb
Toptolu her kûşe dürr-i Şeb-ĉerâĝ
Rûşen olmiŐ anlaruñ nûriyla taĝ
Ol cevâhirden ķamu divşürdiler
Şâh leşker nice yükler Őutdılar
Girdiler zûlmât içinde ĉok zamân
İrdiler aydınlıĝa âķir 'ayân

8055 Yoķladılar anda lâ-büd leşkeri
Gördiler kim yarı ķalmamıŐ ĉeri
İsteyüben Hızr'ı hîĉ bulmadılar
Ķancaru ĝitmiŐ dürür bilmediler

A 378b Bilmediler anı kim ol merd-i dîn
BulmiŐ idi âb-ı ĝayvânı yaķîn

ĉünkü Hızr'a ol naşîb olmiŐ idi
Lâ-cerem anı bulup içmiş idi
ĉün saña bir nesne ķismet olmaya
Nice cehd itseñ elüñe girmeye

8060 Kişiye ol nesne kim ola naşîb
İrişür ķabzına anuñ 'an-ķarîb
Gerĉi kim ĉekdi Sikender bunca renc
Bî-ta'ab Hızr'a müyesser oldu genc
Âdemüñ ĝüftârını ĝar diyemez
Kimsenüñ rızķını kimse yiyemez

Süĝan Goften-i Dıraĝt be-İskender*

Ol maĝalden ĝoĉ idüp Şâh-ı cihân
İrdi bir Őaĝrâya yolu nâ-ĝehân
Bitmiş anda bir dıraĝt-ı müntehâ
Köki yirde başı irmiş tâ semâ

8053b Őutdılar : dutdılar A.

* Aĝacın İskender'le Konuşması.

- 8065 Şanasın kim ol ağaç Tübā'yıdı
Bitdügi yir Cennetü'l-me'vā'yıdı
Çurdılar ol yirde şāha bārgāh
Yatdı ol ağaç dibinde gice şāh
- A 379a Halk uyurdı nısf-ı leyl idi tamām
Çalmamışdı ğayr-ı Hāyy-ı Lā-yenām
Ol ağaç derd ile nā-gāh inledi
Zāriyile döndi şāha söyledi
Didi iy miskīn bu zahmetler nedür
Cānuña bunca meşakkatler nedür
- 8070 Çün yakın kalmış durur saña ecel
Bes nedendür saña bu tül-i emel
Bī-ħuzūr ide seni bu hırş u āz
Çoğ ola māluñ velī 'ömr ola az
Tutalum 'ālem senüñdür yek-sere
Aşşısı ne 'ömrüñ irse āhire
Salţanatlar sürüp otuz yıl tamām
Olmaduñ 'ālemde bir gün şād-kām
Mālı divşürdüñ velīkin yimedüñ
Ben gidem ğayrıya kıala dimedüñ
- 8075 Uş gidersin ğayra kıalur māl u genc
Ara yirde sen çekersin derd ü renc
İy dirīġā bunca derd ü rencüñe
Kim elüñ irişmez oldu gencüñe
İdicek bu sözleri şāh istimā'
Kıldı şankim cānı cisminden vedā'
- A 379b **Merşiyeye Goften-i İskender bā-Hod***
Didi bu dünyā degüldür pāydār
Olmamışdur kimseye dārü'l-karār

8068a ağaç : şecer E.

8070a gelmiş dürtür : kalmış durur E.

* İskender'in Kendisi İçin Merşiyeye Söylemesi.

- Kimseye raḥm eylemez ğaddārdur
Bir vefāsuz pür-ḥiyel mekkārdur
- 8080 Ḥāk idüpdür nice zülfi sünbülü
Toz idüpdür nice ḥāli fülfulü
Nice ḥaddi gülleri kıldı türāb
Eyledi bülbüllerüñ ḥālin ḥarāb
Çalmışamdur bī-ser ü sāmān dirīĝ
İrmemişdür derdüme dermān dirīĝ
İşidüp nālānum eflāk inledi
Uş dönerler zār u ser-gerdān dirīĝ
Gerçi çekdüm yollaruñ düşvārını
Bulmadum āb-ı ḥayāt āsān dirīĝ
- 8085 Olmuşam ḥavf-ı ecelden mużtarib
Çalmışamdur vālih ü ḥayrān dirīĝ
İrmiş idi çarḥa eyvānum benüm
Çanı ol eyvān u ol dīvān dirīĝ
‘Adlüm ile bu cihān ābād iken
Zulm elinden olmuşam vīrān dirīĝ
- A 380a Ḥil’at-i sulṭānı tāc-ı ḥüsrevi
Terk idüben gitmişem ‘uryān dirīĝ
- Ve Lehū Eyżan**
- Ḥasret ile ol gice tā şubḥ-dem
Ḥuşk-leb kan ile tolu gözi nem
- 8090 Bes göçüp ta’cīl ile şāh-ı cihān
Kendüyi Īrān'a ırgürdi revān
- Resīden-i İskender be-Maḳām-ı Ḥ’İş ve Vāki’-şoden-i Ru’āf be-Rādde***
- İrişüp Īrān-zemīne şehryār
Gider iken atı üstinde süvār

8086a eyvānum : efgānum A.

8086b eyvān u ol dīvān : dīvān u ol eyvān A.

* İskender'in Makamına Varması ve Orada Burnunun Kanaması.

- ‘Ărız oldu nā-gehān ŧāha ru‘āf
Olmadı dest-i belādan ŧeh mu‘āf
Ol kadar aqđı ki ŧākat qalmadı
‘Aqlı gitdi tende ŧākat qalmadı
Ġālib oldu ol marāz İskender'e
ŧöyle kim dūŧđı atından ol yire
- 8095 Döŧediler altına cevŧen hemān
Tutdılar zerrīn siperden sāyebān
- E 147b Kim Ariŧū eyleye aña ‘ilāc
ŧāf ola tā kim kūdūretten mizāc
- A 380b Tāli‘in görmiŧđi Eflāṭūn anuñ
Dimiŧ idi gelicek mevtūñ senūñ
Āsmān zerrīn yir pūlād ola
Anda İskender cihāndan yad ola
Çün birez kendüye geldi tācdār
Añdı Eflāṭūn sözini ŧehryār
- 8100 Bes yaqīn bildi ki iriŧđi ecel
Kim anuñ def‘inde sūd itmez ḥiyel
Dimez ölüm kimseye pīr ü cūvān
Her kiŧinūñ cānını alur revān
ŧāh-ı Zū'l-ḳarneyn'e de raḥm itmedi
Cānını aldı cūvāndur dimedi
Bes eline aldı ol demde ḳalem
Çekdi kāfūr üzre ‘anberden raḳam
Eŧk-i ḥūn-āb ile rūy-ı zerd ile
Nāme yazdı anasına derd ile
- Nāme-Nūvisten-i İskender be-Mādereŧ ez-Ḥāl-i Ḥod***
- 8105 Didi ḳul oĝluñ Sikender'den du‘ā
Rūḳıyā Ḥātūn anama hem ŧenā

8100b Kim : Kem A.

8104a ḥūn-āb : ḥūnān A.

* İskender'in Annesine Kendi Durumu Hakkında Mektup Yazması.

- Geldi gitdi bu cihāna  oymadı
Nicesi geldüğini hem  uymadı
- A 381a  ıılır idi d nyeyi un  ok emel
Fikrine irg rmedi anı ecel
-  alib iken bulmağā āb-ı hayāt
 undi devrān destine semm 'l-memāt
- Bu belālar kim gel r başumuza
Anı yazmışdur ezelden Haş bize
- 8110 Nesne kim anı Hudā taşd r ide
Anı kimd r d nd r p tağy r ide
- Haşlık'undur cānı vir r ol alur
İşine daħl itmek anuğ k fr olur
- Nefs anuğdur cān anuğdur 'aql anuğ
Ara yirde bes 'aceb neğ var senuğ
- Tā kim anuğ' un  ılasın sen feza'
Ağlayasın  ılasın  ok  ok ceza'
- Her ne kim  ıldı  ader saňa  azā
Cān ile dilden gerek aňa rızā
- 8115 Yazılan r z-ı ezel irdi baňa
 āre řimden gir  řabr oldu saňa
- Şabr olur bu işleruğ ser-māyesi
Şabrdur 'āķilleruđ p rāyesi
- Nāleyile  unki redd olmaz  azā
Bes gerekd r 'āķile ş kr   rızā
- A 381b فاصبروا كونوا عبادًا شاكرين*
ربنا المولى يحب الصابرين
- Bir maķāma varuruz  un biz 'āyān
Yig d r r bundan bize ol b -g mān
- 8120 Lā-cerem varmağā řād olmaķ gerek
'İşret id p anda dad almaķ gerek

8107b anı : ecelini A.

* 8118a/b "Sabredin, ş kreden kullardan olun. Bizim Rabbimiz sabredenleri sever."

- Şabr iderseñ bu belāya nice dem
Urasın ol menzile sen de adem
- Birbirümüz gine anda bulavuz
Menzil oldur anda bāı alavuz
- Cürm ü 'iştān her ne ıldumsa saña
amusını luf idüp 'afv it baña
- Bay u yohsul halkuñı cem' eylegil
Her kişiye luf ile hoş söylegil
- 8125 Devlete irişmesün dirseñ halel
İtmegil bu sīretüm hergiz bedel
- ıl nazār İskenderūs'a her nefes
Lu'b u lehve anı itdürme heves
- Ol kişi kim fi'li lu'b u lehv ola
Her ne iş kim işleye pür-sehv ola
- Memleket āyīnini göster aña
Bildügüñ bigi ki gösterdüñ baña
- A 382a Nāmesini yazuban şāh-ı cihān
Dār-ı milk-i Mışr'a gönderdi revān
- 8130 Giderek oldı ziyāde 'illeti
Ĝālib oldı gıtdüğince zameti
- udreti yoğıdı k'ideydi sefer
Geldi Şehr-i Rüz'a düşdi bī-aber
- Geldi Eflāṭūn kim eyleye 'ilāc
İtmedi aşşı bozulmuşdı mizāc
- almasa kuvvet za'īf olsa kuvā
Ol marīze olmaya hergiz devā
- Nabzınuñ on başını gördi 'ayān
Bulmadı birinde kuvvetden nişān

8121b menzile sen de : menzil ü semtine E.

8134a Nabzınuñ : Ba'zınuñ E.

8134b Bulmadı : Buldı E.

- 8135 Şıḥḥate ḳābil degüldür çün mizāc
Menfa'at yoḳdur ṭabīb itse 'ilāc
Āb-ı ḥayvān ile ḳılsa ger devā
Nef'i yoḳdur irmese 'avn-i Ḥudā
Ḥikmet ehli çünki nabzın gördiler
Cümlesi şehden ümīdin kesdiler
Birbiriyle bu sözi söyleşdiler
Özleri göyüندی hep ağlaşdılar
Şāh işidüp didi itmeñ ters ü bāk
Kim bize mihmāndur bu rūḥ-ı pāk
- A 382b 8140 Çün gelüp gitmek dūrür mihmān işi
Gitdügine anuñ incinmez kişi
Mürğ-i ḳudsīdür bu cān tendür ḳafes
Ḳuş ḳafesde olmağa itmez heves
Ḳuş ki kendü āşiyānın ide yād
Niçesi ola ḳafesde göñli şād
Çünkü menzilgāhıdur anuñ Na'īm
Bu ḳafesde niçesi ola muḳīm
Ger Aristū ger Felāṭūn'dur yaḳīn
Ḥādīm-i milk-i ṭabāyi'dür hemīn
- 8145 Şıḥḥate olmaya ṭab'uñ çün ḳarīb
Ḥizmet idüp n'eylesün saña ṭabīb
Vaşiyyet-kerden-i İskender*
Bes vaşiyyet ḳıldı şāh-ı muḥterem
Didi kim ben bu cihāndan çün gidem
Ölümüme ḳatı ta'zīm idesiz
Pādşāham baña tekrīm idesiz

8136b E'de yanlışlıkla bu mısra yerine 8133b yazılmış, sonra da üstü çizilip kenara doğrusu yazılmıştır.

8142a ki : - A.

8144a Felāṭūn'dur : Eflāṭūn'dur A.

8145. beyitten sonrası E'de varakların kopması nedeniyle yoktur.

* İskender'in Vasiyet Etmesi.

- Meyyitümi tutmayasız muhtaşar
Düzesiz evvel baña tábüt-ı zer
Kılasız anı muraşsa' pür-güher
La'l ile yâkût u mercân u dürer
- A 383a 8150 Beni tábüt içre idincek nihân
Koyasız sağ elümi taşra 'ayân
Görelər tã kim Sikender pãdşãh
Yiryüzine hüküm idüp olmışdı şãh
'Äleme dest-i tehî geldi gider
Bes kişi dünyâyı cem' idüp n'ider
Pãdşehler omuza götüreler
Mışr'a dek tábütümü yitüreler
Şãhı çünkim dâr-ı Mışr'ileteler
Şãh için Mışr ehli mâtem tutalar
- 8155 'Älim ü şeyh ü fakîri direler
Rûhıyıçun sîm ü zerler vireler
Oradan İskenderiyye'ye 'ayân
Şãhı iltüp ideler anda nihân
Şöyle kim hãk içre defn olmaya
Kãbri daħi tã ebed bilinmeye
Tañrı bir Dãvud'ı hãkdur didi şãh
Virdi bu tevħîd ile cãn pãdşãh
Gitdi pervãz idüben şeh-bãz-ı cãn
Yãdına geldi kadîmî âşiyân
- 8160 Zikrini idüp müzeyyen gülşenüñ
Terkini kıldı müşevveş külhenüñ
- A 383b Bu cihân milkin getürmişdi ele
Anı kaçd itdi ki ol milki ala
Himmetine az idi rüy-ı zemân
Daħi çok yir virdi aña ol Mu'în

8157a Metinde "defn" olması gereken kelimenin imlası دفع (def) şeklindedir.

- Nice yir kim yoğdur aña intihā
Cennet-i 'ālī maqām-ı müntehā
Gitdi İskender çeküp derd ile renc
Kıldı bunda taht u t̄ac u māl u gene
- 8165 Devleti kaşrını dehr itdi harāb
Çeşmine āb-ı hayāt oldı serāb
Bīh ü bendi yıkılup sedd ü kemāl
Yandı berq-i kaħr ile bāğ-ı cemāl
Bī-ħazān bergin döküp ol t̄aze bāğ
Lāleveş kalb-i cihāna urdı dāğ
Ġuşşadan oldı benefşe nīl-gün
Derd ü ġamdan verd-i t̄aze ġarq-ı ħün
Gül-bün-i devlet bu ġamdan buldı derd
Çehre-i nergis elemden oldı zerd
- 8170 Āftāb-ı salṭanat buldı zevāl
Māhtāb-ı devlete irdi vebāl
Ṭağ ile ṭaş ağlayup kıldı fiğān
Kim cihāndan gitdi İskender cüvān
- A 384a Yirde gökde zerre nesne qalmanı
Kim anuñ yasında efgān qılmadı
Otuz ikisindeyidi ol hümām
K'almış idi yidi iqlimi tamām
Oldı yigirm'iki yıl 'ālemde şāh
Şoñ ucu devrān anı kıldı tebāh
- 8175 Rūzgāruñ ħālī budur bellü bil
Ġaflet itme derdüñe bir çāre kııl
Didügi gibi şehi göttürdiler
Qāhire şehrine dek yitürdiler
Resīden-i Mādereş be-Tābüt-ı İskender*

* Annesinin, İskender'in Tabutunun Yanına Varması.

- İşidüp anası geldi kıldı zār
Eyledi efgān u nāle bī-şümār
Ağlayu tābūtına urdı yüzün
Şandılar kim öldürürdi kendözin
Derd ile feryād idüp kıldı figān
Gözlerinden seyl-i hūn dökdi revān
- 8180 Didi şāhā istedūñ āb-ı hayāt
Saña neyçün şundılar semmü'l-memāt
Tīzrek döndürdi yüz senden dehir
Şunduğı tiryāk u dārū saña zehr
- A 384b Bulmaduñ dünyāda kāmūñ iy cüvān
Düşürüp rahtuñ ne tīz olduñ revān
Mātemūñ tutdı senūñ halk-ı zemīn
Rūm ile Īrān u Tūrān Hind ü Çīn
İy dirīgā kanı ol hūsn ü cemāl
İy dirīg ol çeşm-i ebrū haṭṭ u hāl
- 8185 İy dirīg ol devlet ü 'izziyle baḥt
İy dirīg ol şevket ü tāk ile taḥt
İy dirīg ol rezm ü bezm ü 'iṣ ü nūş
İy dirīg ol 'ilm ü hilm ü 'aql u hūş
Kim kāmūsı oldu hāk içre nihān
Gör niçe bī-rahm zālimdür cihān
Buyıdı evlā k'öleydi Rūqıyā
Qabrine anı şeh İskender kıoya
Çarḥı gör kim ol cüvānı öldürür
Rūqıyā'yı kıor bu dünyāda yürür
- 8190 Bes buyurdı Rūqıyā kim her ḥakīm
Şāh için bir söz diye k'ola 'azīm
Pür-naşāyih ola cümle pür-ḥikem
Söyleye dillerde anı her ümem

Merāşī Goften-i Hükemā Berāy-ı İskender be-Hüküm-i Mādereş*

A 385a

Goften-i Sevlun**

Didi Sevlun dün saña rām idi şāh
Tevsen-i eflāk ile hırşīd ü māh
Al boyadı kanuña bugün felek
Ağladı bu derd ile gökde melek
Lāzım olan sözleri söylediler
Ol ki emşāl idi cümle didiler

8195 Her vaşiyet k'eylemişdi ol hümām
Yirine yitürdiler anı tamām

Ol maḥalden şāhı alup gıtdiler
Didüğü mevzi' de pinhān itdiler

Böyle gelmişdür ezelden bu sipihr
Kimseye kılmaz vefā itmez mihir

Kimseye bākī degüldür bu cihān
Dāyim ü bākī bu Ḥayy'dur cāvidān

Pādşāh-şoden-i İskenderūs be-Cāy-ı Peder***

İstedi İskenderūs'ı Rūkıyā
Atasınun tahtına sultān kıya

8200 Pārsa olmuş idi bu ol zamān
Bilmiş idi 'ālemün ḥālin 'ayān

A 385b

Yoğıdı gönlinde dünyā rağbeti
Āḥiret bābındaydı himmeti

Didi atam beglik itdi iltimās
Çekdi elem ile renci bī-kıyās

Memleketler aldı yığdı genc ü māl
Kodı gitdi kendüye kıldı vebāl

* Annesinin İsteği Üzerine İskender İçin Hakimlerin Söylediği Mersiyeler. Başlıktan, birden fazla mersiye metni olacağı anlaşılmasına rağmen sadece Sevlun'un mersiyesi verilmiştir. Ahmedî'nin eserinde 16 ayrı ismin mersiyesi vardır. Buradan, eldeki nüshanın eksik başka bir nüshadan istinsah edildiği ya da bu kısmın atlandığı anlaşılmaktadır.

** Sevlun'un (Mersiye) Söylemesi.

*** Babasının Yerine İskenderūs'un Padişah Olması.

- Çarh aña n'eyled'ise öñdin şöña
‘Āķıbet anı idiserdür baña
- 8205 Gerçi emr-i salţanat mergüb olur
LĀkin ölüm iricek nā-hüb olur
Kılmazam ben salţanat hergiz taleb
Çekmezem atam bigi renc ü ta‘ab
Olmazam ben ‘abd-i dĀnār u direm
Cānumı Hāķ yolına şarf iderem
Anı kim şāh itdi ben niçe idem
Yā niçe uram ben ol tahta ķadem
Ger şadāķat olsa dünyāda yaķĀn
Şāh-ı Zū'l-ķarneyn'e olurdu hemĀn
- 8210 Beglerüñ almaķdur evvel pĀşesi
Şoñra gine virmeyi endĀşesi
Pādşāh oldur çeküp renc ü belā
Memleketler aça genc ü māl ala
- A 386a Şehliġ anuñdur ki ‘adl ü dād ide
Öldüğinden şöñra cānın şād ide
Lezzet-i dünyā nedür vehm ü hayāl
Aña maġrūr olmaya ehl-i kemāl
Çoķ tazārru‘ ķıldı gerçi Rūķıyā
Virmedi İskenderūs aña rızā
- 8215 Varuban bir kūşe ķıldı iħtiyār
Rabb'ine şükr eyledi leyl ü nehār
Geçdi ‘ömri zühd ile anuñ tamām
Buldı taķvāyıla şöhret ol hümām
Didiler ķuţb-ı zamāne oldu ol
Lā-cerem şāh-ı yegāne oldu ol
Atası dünyāyı ald'ısa tamām
Aldı bu ‘uķbĀyi oldu nĀk-nām
Ol fenā dārıyıçun çekd'ise renc
Bu beķā milkine irdi buldı genc

- 8220 Çünki böyle düşdi hāl-i salṭanat
Milk içinde zāhir oldı şeyṭanat
Halk-ı ʿālem ğāret itdi birbirin
Çopdı leşker memleketde yir yirin
Toldı āşüb u fitenden ol zamān
Erdeşīr-i Bābek olunca ʿayān
- A 386b Girü revnağ tutdı şoñra rūzgār
Başladı yapılmağa şehr ü diyār
Şeh Sikender kim cihānı kıldı geşt
Başına bu resme geldi ser-gūzeşt
- 8225 Gūş idüp Rıdvān sözün kıl iʿtibār
Dünyeye itme ğurūr iy merd-i kār
Dāstān kim eyledüm saña beyān
ʿĀqıl iseñ diñle esrārın ʿayān
- Fi't-temşīl**
- ʿİlmdür ol didügüm āb-ı hayāt
K'aña iren bulmaya hergiz memāt
ʿĀlim olan zinde-i cāvid olur
Cāhil olan mürdeveş nevmīd olur
Diyeyin saña nedür aşl-ı ğürāz
ʿĀlem-i maʿnīde oldur hırş u āz
- 8230 Şükr ile öldürmez iseñ sen anı
Varmağa maqşūduña çomaz seni
Şüret-i dünyā-yı dündür ol yılan
Girçek oldı zehri tiryākı yalan
Key şaķın tiryāķına olma yaķın
Yoħsa zehrūñ çāk ider zehri hemīn
- A 387a Ol pelengūñ şüretidür bil ğāzab
K'ol durur cins-i maʿāşīye sebeb
Bulduĝın āteş bigi eyler helāk
Bulmasa eyler vücūdın cümle hāk

- 8235 Ger seni aldamaya mekr ile dīv
Cānuña kār itmeye efsūn u rīv
Olasın ‘ālī melekden bī-gümān
Bulasın cennetde a‘lā-yı mekān
‘Avret oldı çünki dünyā zīneti
Aldamağdur halkı dāyim sīreti
‘İşvesine key şaķın aldanmağıl
‘Ahd iderse yañılup inanmağıl
Ol ağaç kim pādşāha söyledi
‘Ömrinüñ aḥvālını şerḥ eyledi
- 8240 Ol dıraḥtuñ şüretidür bu zamān
Saña her dem ḥālüñi eyler beyān
Ḥālüñi söyler lisān-ı ḥāl ile
Şanma kim şerḥ ide saña kāl ile
Cān kulağ'ıla anuñ pendin işit
İşidüp sözin aña göre iş it
Aḥmed-i Rıdḫvān sözini diñlegil
Cān u dilden sözlerin fehm eylegil
- A 387b Her ne söz kim söylese cāndan gelür
Çatre bigi baḥr-ı ‘irfāndan gelür
- 8245 Hıızr'dur ‘ālim ‘ilim āb-ı hayāt
Her kim içse çatresin bulmaz memāt
Her ne kim naql eyledüm bilgil ‘ayān
Ma‘ni-i *Ḳur‘ān*dur esrār-ı beyān
Kılmışam çünkim müzehheb nāme[y]i
Yazmışam naqş-ı *Sikender-nāme*[y]i
Tārīḥ-i *İskender-nāme* *
Aḥmed-i Rıdḫvān olup gevher-feşān
Eylesün tārīḥ-i nazmını beyān

* *İskendernāme*'nin Tarihi.

Düşdi târîhi bu mışra' kıl şümār
Çala benden soñra 'ālī yādgar
Sene 904

8250 Āhiri idi cūmaẓīnūñ tamām
Ḥayr ile buldı bu nazmı iḥtitām
Şeh Sikender'den daḥi geçmişdi hem
Biñ sekiz yüz yıl ne artuğ [u] ne kem
Şükr kim bu defter-i gevher-nişār
Bu cevāhir nazm ile buldı nigār
Şükr-i Ḥaḫ kim buldı gevherler niẓām
Bir yire cem' eyledüm oldı tamām

A 388a Minnet-i Ḥaḫ kim bu gevherler 'ayān
Ehline olur hediye her zamān

8255 İşbu resme nazm-ı dīvān-ı cedīd
Rūm içinde olmadı mişli bedīd
Bir gülistāndur kim irişmez ḥazān
Ravzadur kim fitneden bulur amān
Bundan öñdin ehl-i diller geldiler
Nice nazm-ı dāstānlar kıldılar
Kıl tefahḥuş cümleye eyle nazār
Var mıdur bu nazma beñzer bir eşer
Ger ḥasedsüz göresin bunı müdām
Bulasın sözüm leṭāfetde tamām

8260 Ḥālını bundan bu dehrūñ bilesin
Seyrini her dem temāşā kılasın
Bilesin mebdē' nedür n'oldı me'ād
Hem nedür bu ḥalḫ-ı eşyādan murād
Salṭanat işinde dānā olasın
Memleket fikrinde bīnā olasın

8252b Metinde "cevāhir" kelimesinin imlası "هَوَاهِر" şeklindedir.

8261a Metinde "mebdē' nedür" ifadesinin imlası "مَبْدَأَنْدُر" şeklindedir.

- Ḥ̣ān-ı ma'nī döşemişem ben saña
Ḥ̣ānumı yiyüp du'ā eyle baña
Bir ziyāfet eyledüm kim hāşş u 'ām
Ṭoyınup ḥ̣ānumdan ola şād-kām
- A 388b 8265 Eylesün her demde rahmet ol Ğanī
Aña kim ḥayr ile yād eyler beni
Dünyede 'uqbīde ola göñli şād
Kim bizi bir Fātiḥa'yla ide yād*
- Der-Ḥatm-i Kitāb Güyed***
- Ğāfil olma Aḥmed-i Rıḍvān şaḫın
Bu cihān-ı sifleye olma yaḫın
'Avn-i Ḥaḫ birle tamām oldı kitāb
Oḫıyanlar bulalar çok çok şevāb
Çün muşannif Aḥmed-i Rıḍvān ola
Aña Ḥaḫ'dan her nefes rıḍvān ola
- 8270 *Ḳışşā-i İskenderī* nām eylemiş
Kendü ḥālın anda i'lām eylemiş
Pür-ma'anīyile baḫr oldı 'azīm
Luḫf ile her beytidür dürr-i yetīm
Bu cevāhirler ki ḫıldum ben cem'
'Ālemi ḫılır münevver çün şem'
Eyledüm nazm-ı ḫikāyātı 'acīb
Luḫf ile bir ḫoş kitāb oldı ḡarīb
Kim oḫırsa anı ḫābil eyleye
Cümle fenni bunda ḫāşıl eyleye
- A 389a 8275 Çünki cāhildür ḫasūd u bī-temīz
Bu metā'ı ṭutmaya hergiz 'azīz
Ger bunı yazup oḫırsañ ber-kemāl
Ma'nisinde göresin nūr-ı cemāl

* 8266b *Kur'ân*'ın ilk/açılış suresi.

* Kitabın Yazılması Hakkında Son Söz.

- Çün fażâyil kişverin gezdüm tamām
Hem ma'ārif milkine virdüm nizām
Eyledüm bu yolda sa'y-ı bī-ḥisāb
Tā ki bu ma'nīleri kıldum kitāb
Bu kitābum ṭoludur cümle 'ulūm
Ḥikmet ü mīzān u iksīr ü nücūm
- 8280 Naẓmumı ger şeyḥ işitse şābb ola
Gūş iderse dūr şadefde āb ola
Ben bu işde vālih ü ḥayrān idüm
Dāyimā fikrinde ser-gerdān idüm
Nā-gehānī yitüşüp 'avn-i Eḥad
Ḳalbüme irişdi ilhām-ı Şamed
Göñlüme keşf oldı esrār-ı guyüb
Ḥaṭırum şādān olup gitdi kürüb
Yoḥsa bu siḥr ü belāgat ḳandadır
Bende-i ḳaşır-'ibāret ḳandadır
- 8285 İrişüp feyz-i Ḥudā feth oldı bāb
Zāhir oldı luṭfiyıla bu kitāb
- A 389b Ḥālīḳ-ı Ma'būd'a ḥamd-i ber-devām
Muştafā'ya şad taḥiyyāt u selām
Aḥmed'üñ evlādına aşḥābına
Āline ezvācına aḥbābına
Raḥmet-i gufrān-ı Yezdān bī-ḥisāb
İrişe Ḥaḳ'dan kerāmāt u şevāb
Müslimīn ü Müslimāta bī-şümār
Raḥmetini eylesün Yezdān nişār
- Āḥir-i Kitāb***
- 8290 Çün benüm güftārum oldı ser-bülend
Sözlerüm pür-süz olan eyler pesend

8289a Mısranın sonu metinde "bī-ḥisāb" olark yazılmıştır. Ancak kafiye gereği "bī-şümār" daha uygundur.

* Kitabın Sonu.

- Nāridür tañ mı ḥasūd itse ḥased
Ġamz ider dāyim nihān Allāh meded
- Ger bula ḥāsīd nifāḳıyla fūrāt
Ġam degül nuṭḳum durur āb-ı ḥayāt
- Çün şadefden dāne-i dūrdür 'azīz
Cevheri cevher-şinās ider temīz
- Ger beni kıld'ısa bu devrān kühen
Eyledüm tāze du'ā-yı şāhı ben
- 8295 Pādşāh-ı Ġāzi Sulṭān Bāyezīd
Devletini Kirdgār itsün mezīd
- A 390a Baña luṭfindan çok iḥsān eyledi
Cūdını bī-ḥadd ü pāyān eyledi
- Bendeye in'am idüp şāh-ı cihān
Himmeti bahrını gördüm bī-kerān
- Oldum ol deryālaruñ ğavvāşı ben
Ol cevāhirden çıkardum ḥāşşı ben
- Ol cevāhir nazmına 'azm eyledüm
Lā-cerem şāh ismine nazm eyledüm
- 8300 Yādına düzdüm şehūñ dürr-i şemīn
Kim kıılır nazmına Pervīn āferīn
- Aḥmed-i Rıdvān kelāmıdır çü dür
Şehleruñ ğuşına lāyıḳdur bu dür
- Āl-i 'Oşmān içre 'ālī şehryār
Çopmadı 'ālemde mişli tācdār
- İdelüm şükr-i Ḥudā kim bu kelām
Şeh du'āsıyla kıılındı iḥtītām
- Şevketini müstedām itsün Ḥudā
Bi'n-nebiyyi'l-Hāşimiyyi'l-Muştafā*

8298a Metinde "Ol dem" okunacak şekilde harekelenen ifade "Oldum" şeklinde okundu.

* 8304b "Haşimoğullarından nebi Mustafa ile..."

EK: Hayâtî'nin İskendernâme'nin Başına Eklediği Kısım

İSKENDER-NÂME

- E 66b 1 Şol gönül kim maḥzen-i taṣdīk ola
Ġār içinde münisi Şiddīk ola

Ger dilerseñ k'idesin 'azm-i ʔarīk
Ehl-i taḥkīk iste Ḥaḳ'dan sen refīk

Yola gitme key şaḳın yoldaşsuz
Yollar olmaz kōrkusuz yol ʔaşsuz

Çünki bu yoldur şırāṭ-ı müstaḳīm
Şapmayup ʔoġru giderseñ çekme bīm
- 5 Ṭoġru yol iltür kişiyi menzile
İrgürür maḳşūda maṭlūb-ı dile

Maḳşad-ı dil gülşen-i cāndur yaḳīn
Maṭlab-ı cān ravza-i Ḥuld-i berīn

Ka'be-i dilde uşadursañ şalīb
Olasın cān gülşeninde 'andelīb

'Andelīb olup ser-āġāz idesin
Sidre-i 'ulyāya pervāz idesin

'Ālem-i esfelde ḳalup bu ḳafes
Oluban Rūḥu'l-ḳudūs'le hem-nefes
- 10 Olasın şāhuñ ḳatında 'abd-i ḥāş
Kim saña ġıbtā ḳıla cümle ḥavāş

Çün melek tesbīḥ olup vird-i zebān
Her nefes tevḥīd ola zikrūñ 'ayān

İy Raḥīm ü Zü'l-celāl ü Lā-yezāl
Ḳādir ü Perverdgār u bī-zevāl

İrdi mevcūdāta cūduñdan vücūd
Feyz idersin 'āleme her demde cūd

Ol cihānuñ Ḥālīḳ'ı cān āferīn
'Ālemūñ Rezzāḳ'ı Rabbü'l-'ālemīn

- 15 Yoğ iken var eyleyüp bu 'ālemi
Çamudan şoñra yaratdı Ādem'i
Yir ile gök çekmedügi bārını
Aña yükletdi emānet varını
Çünkim Ādem bārını kıldı qabül
Adına dindi zālüm u hem cehül
İy Kerīm ü Kirdgār u kār-sāz
Mün'im ü Muhsin Raḥīm ü bī-niyāz
Bende-i 'āşīlerüz nesl-i cehül
Merḥamet kııl 'özüümüz eyle qabül
- 20 Düşmen-i cāndur ezelden bir la'īn
Kıl şürürından bizi yā Rab emīn
Fātihü'l-ebvāb 'Allāmü'l-guyüb
Çāsımü'l-erzāk keşşāfü'l-kürüb
Çādir ü Çayyüm u Ḥayy u lā-yenām
Çāfirü'z-zenb 'uzzezün(?) zū-intikām
Lem yelidsin bī-veled ferd ü Eḥad
Zāt-ı pākūñ vaşfi Allāhü's-şamed
Pādşāhsın bī-vezīr ü bī-müşīr
Bī-naşīr ü bī-mu'īn ü bī-zahīr
- 25 Sen şehe ḥācet degil 'avn-i cünüd
Ente ḥaşbī ente kāfī yā Vedūd
Raḥmetüñ deryāsı bī-ḥadd ü kerān
Çudretüñ vaşfında şāmitdür zebān
Zerre vaşf itmeye nūr-ı a'zāmı
Çaṭre bilmeye muḥīṭ-i 'ālemi
Şemme-i vaşfuñda 'ācizdür 'uqūl
Çudretüñ derkinde qāşırdur fuḥūl
Ben neyem kim söyleyem tevḥīdüñi
Yā senüñ nazm eyleyem temcīdüñi
- 30 Söyleden sensin gene bu aḥrāsı
Bād-ı luṭfuñdur yücelden bu ḥası

Yoḥsa ben ƙanda ƙanı tevḥīd-i Ḥaƙ
Ƙandadur ‘anƙā [ve] peşşe ƙanda baƙ

Söylenürse tā ƙıyāmet elf ‘ām
Bulmaya hergiz nihāyet bu kelām

Bī-nihāyetden niçe söyleyelüm
Vaƙtidür na’ta şürü’ eyleyelüm

İy nebīler şāhı ḥatmü'l-mürselīn
Mihter-i ‘ālem şefī‘ü'l-müzñibīn

35 Āb u ḥāk içre yaturken Ādemī
Sen nebīydüñ Ḥudā’nuñ maḥremi
Şādıƙu'l-va’d [u] imāmü'l-müttaƙīn
Nūr-ı Ḥaƙ’sın *raḥmeten li’l-‘ālemīn*
Tutmuş iken dehri zūlmāt-ı hevā
Virdi şer’üñ ‘āleme nūr-ı hüdā

Ḥaƙ didi şānuñda *mā-zāga’l-başar*
Nūr-ı dīnüñ görmeyenler bī-nazar

‘Ālim ü ‘āmilsin ümmī [vü] faşīḥ
Mihter-i ‘ālī-neseb nesl-i Zebīḥ

40 Ḥaƙ didi *levlāke* yā şemse'l-Ḥudā
Gelmez idi kevne bu arz u semā
Çünki sāyeñ düşmedi hergiz yire
Sende cismānī nişānın kim göre
Çün tenüñ başdan ayağa nürdur
Anuñ için sāye senden dürdur

E 67a Bū'l-hevesdür nūrı tavşīf eyleyen
Āftābı medḥ ü ta’rīf eyleyen
Ḥāşır ü ‘āķib mübeşşir hem beşīr
Aḥmed ü Maḥmūd u münzīr hem nezīr

45 Şāhid ü bürhān sirāc u hem münīr
Rāḥim ü müşfīƙ veliyy ü hem naşīr

Mu’cizüñ ‘āķillere *Furƙān* yeter
Mürşid īmān ehline *Ƙur’ān* yeter

- Ẓāt-ı pākūñ hātemi mürsellerūñ
Hem kitābuñ hātmidür münzellerūñ
Nūr u rahmetdür vücūduñ 'āleme
Dest-gīr olan tapuñdur Ādem'e
Muştafā medḥi hevesdendür baña
Yoḥsa neyler Ka'be'ye zerrīn kabā
- 50 Şad vürūd ile taḥiyyāt u selām
Muştafā'nuñ rūḥına olsun müdām
Āline evlādına aşḥābına
Yārına enşārına aḥbābına
Tābi'īne Müslimīne bī-riyā
Ḥaḳ'dan olsun biñ selām ile şenā
Pādşehler kim cihāna geldiler
Muştafā dīnine nuşret kıldılar
Raḥmet-i Ḥaḳ anlaruñ ervāḥına
Şu'le virsün nūr-ı Ḥaḳ mışbāḥına
- 55 Şehler içre siyyemā Şeh Bāyezīd
Devleti efzūn u iḳbāli mezīd
Nāşır-ı şer'-i Muḥammed ğavş-ı dīn
Ḥüsrev-i 'ādil emīrū'l-mü'minīn
Māh-ı mülk-ārā-yı burc-ı salṭanat
Dürredür yā feyz-i dürc-i salṭanat
Mıhr-i enverdür vücūduñ 'āleme
Nūr-ı devletdür çerāğ[un] ādeme
Şāh-ı ğāzī Ḥüsrev-i kişver-sitān
Virmedi bir kimse mişlinden nişān
- 60 Ḥāris-i İslām u zıll-i Müste'ān
Görmedi mānendini çeşm-i cihān
Çākeridür Behmen ü İsfendiyār
Kemteridür Rüstem ü Sām-ı süvār
İy şeh-i bü'l-feth manşūru'l-livā
Cündüñe *naşrun min-Allāh* pīşvā

- Tîg-i fethûñ kıldı Efrenç'i zebûn
Kemter-i fethûñ Moton ile Koron
Darb-ı şemşîrûnden ağlar Engürüs
Heybetüñden ditreşür Boğdan u Rûs
- 65 Şî't-i tîgûñden ciger-hûn oldu Çeh
Çıkmaz oldu 'âleme âvâz-ı Leh
Rûm ile Eflağ u Boşna Arnavud
Âteş-i kâhruñla yanarlar çü 'üd
Nesl-i ğâzîsin abâ 'an-ced şehâ
Gökden inmişdür size seyf-i ğazâ
Şâhumuz çün âftâb-ı hâverî
Nûrı tutmuşdur ser-â-ser kişveri
Zâhiren şol nesne kim ola 'ayân
Bes ne hâcet aña ta'rîf ü beyân
- 70 Yigregi bu kim uzatmayup kelâm
İdevüz hem Hâk du'âsıyla tamâm
Bu felekler döndürüp dolâbını
Bâğ-ı dehre dökdügince âbını
Yir yüzinde olduĝınca sebzezâr
Bitdügince serv ü şimşâd u çenâr
Açduĝınca ĝonca-i zîbâ dehân
Virdügince teng-i şekkerden nişân
Bîd ü süsen çekdügince hânceri
Dökdügince nergis evrâk-ı zeri
- 75 Esdügince şubh-dem bād-ı nesîm
Jâleler dökdükce rüy-ı hâke sîm
Döndügince bu felek rakķâşvâr
Eyledükce merkez-i ĝabrâ karar
'Ömrini efzûn idüp Perverdgâr
Şaklasun cânın haşardan Kirdgâr
Devlet ü iķbâl-i dâyim ber-mezîd
Her şebi Kâdr u Berât u rûz-ı 'îd

- Ṭālī' i ferhunde baḥtī ber-devām
Dāyimā aṣl-ı aṣīlī müstedām
- 80 'Avn-i Bārī himmet-i merdān-ı Ḥaḳ
Gösterüp ihdāsına bürhān-ı Ḥaḳ
Eylesün fer'-i refī' in pāydār
Devleti baḥtını kılsun üstüvār
Gelmesün bünyād-ı taḥtına ḥalel
İrmesün baḥt-ı semendine zelev
Bu ġarīb ü bī-kes ü ġamgīn ü zār
Otururken künc-i ġamda bī-ḳarār
Fikrūme düṣdi ḥikāyāt-ı ṣehān
Kim ḳalupdur nicesinden bu cihān
- 85 Ḳalısardur nicesinden daḥi hem
Böyledür ḳānūn-ı dehr-i pür-sitem
İstedüm ben daḥi baġlayup miyān
Söyleyem 'ālemde bir ḥoṣ dāstān
Nazm idem bir ṣehryāruñ ḥālını
Ser-be-ser zıkr eyleyem aḥvālını
İṣidüp tā kim selāḫīn-i cihān
Alalar 'ibret bu sözlerden 'ayān
Ṣehlerüñ geḫmiṣlerini söyledüm
Her birinüñ kiṣverin seyr eyledüm
- 90 İçlerinde olduġı'çün baḥtiyār
Ṣāh-ı Zü'l-ḳarneyn'i kıldum ihtiyār
- E 67b Hem nebīdür didi ba'zı nās aña
Pīṣvādur Ḥızr ile İlyās aña
Ṣübhesüz ol ṣāh-ı 'ādıldür velī
Çehresinden ma'rifet nūrı celī
Gerçi kim pīr-i muḳaddem Aḫmedī
Ol zamānuñ ferdi devrūñ müfredi
Sābıḳan nazm eyleyüp ol gevheri
Ṣāyi' itmiṣ ḳıṣṣa-i İskender'i

- 95 Lākin ol gevher düşüp hāk ü gile
Tāli' inden kaldı baña çok gele
Ben daħi dilden giderdüm pāsını
Tab' imuñ tīz eyleyüp elmāsını
Gevher-i menşürü manzūm eyledüm
Kıışsa-i bī-vezni mevzūn söyledüm
Nazmumı kıldum çün āb-ı şāf u pāk
K'idemez anı mükedder rīg ü hāk
Sözlerüm dür-bār u güftārum faşīh
Her saķāmetden berī nazmum şaħīh
- 100 'İllet-i sekte ne renc-i irti' aş
Şīve-i nazmum degüldür dil-hırāş
İy Hayātī hadden aşru urma lāf
Hāre-i fāhır tokur mı şāl-bāf
Bu suhanlar kim dürüdür hikmetüñ
Feyzidür deryā-yı cūd u rahmetüñ
Enseb ol kim yüz sürüp hāk-i dere
Başlayavuz kıışsa-i İskender'e
Rāviyān-ı kıışsa-i leşker-keşān
Virdiler bu resme māzīden nişān
- 105 Didiler milk-i 'Acem'de key dilīr
Var idi bir şehryār-ı bī-naẓīr
Çoğıdı hükmünde iklīm ü sipāh
Dirler idi adına Dārāb şāh
Emrine çün rām idi Īrān-zemīn
Bende-i fermānıydı şāh-ı Çīn
Feyz-i Haķ'dan yitüşüp fetħ ü zafer
Tutmış idi milk-i Fars'ı ser-be-ser
Milk-i Īrān ile çeşmi toymayup
Fars ile gönli kanā'at kılmayup
- 110 Gönline düşdi hevā-yı milk-i Rūm
'Āķıbet sevdā-yı Rūm idüp hücūm

- Milk-i Rüm'ün fethi için şehryār
Bir 'aceb cem'iyet itdi bî-şümār
Kışver-i Fars'ün getürdüp serlerin
Dirnedi İrân-zemīnün leşkerin
Görülen düşmen yarağın ber-kemāl
Çayşer ile eyleyüp fikr-i kıtāl
Çaldırup sancağını şāh-ı 'Acem
Yüridi Rüm üstine çekdi 'alem
- 115 İşidüp Çayşer bu hāli nā-gehān
Hayretinden kalmadı cisminde cān
Pīr idi Çayşer ğarīmi tāze şāb
Didi hayfa' geçdi devrān-ı şebāb
Pīr olan yigide karşı tūrmaya
Bir kişi bu fi'li cā'iz görmeye
'Ālem içinde nevūndür i'tibār
Köhneyiçün ne hisāb u ne şümār
Gerçi Çayşer kendüyi fikr eyledi
Āhirinde nāmını zıkr eyledi
- 120 Ğayret ü nāmūs idüp dirdi çeri
Kendüyi kıldı hacāletden berī
Niyet-i ceng eyleyüp ol şehryār
Dirnedi Rüm'ün çerisin ne ki var
Yürüyüp Çayşer gözetdi haşmını
İl ucında karşıladı düşmeni
İki deryā birbirine karşışup
Çoç bigi çoçağ yigitler uruşup
Eyleyüp muhkem neberd ü kār-zār
Çıldılar arz-ı ferāhı teng ü tar
- 125 Ahter-i Çayşer çü naḥs idi tamām
Āhir irdi leşkerine inhizām
Çayşer'i tūtup esīr eylediler
Şāh-ı Rüm'ı key ḥaḳīr eylediler

- Ellerini ayşer'ũñ bağladılar
Bağrını Rũmĩlerũñ oğradılar
İltũben Dārā'ya Rũm'ũñ Őāhını
ayşer'ũñ dar itdiler dergāhını
Hışm idũp Dārā dağı dıkdũrdı dār
ayşer-i Rũmĩyi ber-dār itdi zār
- 130 Leşker ũ māl u ĥazĩne ne ki var
ıldılar varını cũmle tār-mār
Bũyledũr gerdũn-ı dũn u nābe-kār
Geh 'azĩz ider kişiyi gāh firār
Nekbetine devleti degmez bunuñ
Zilletine 'izzeti degmez bunuñ
ayşer-i Rũm'ı çũ ber-dār itdi Őāh
Emrine rām oldu mecmũ'-ı Őipāh
Rām olup ser-cũmle leşker ĥũkmũne
Milk-i Rũm oldu musaĥĥar ĥũkmũne
- 135 Çũnki ayşer Rũm'ı teslĩm eyledi
Lā-cerem Dārā da taqsĩm eyledi
Her birine cũd idũp tāc u kemer
Beglerine virdi Rũm'ı ser-be-ser
Aĥterini sa'd idũp hem baĥtını
Feyleķũs'a virdi Yunan taĥtını
Her birinũñ yũklerine gũre bāc
Hep mu'ayyen ıldı adrince ĥarāc
Feyleķũs'a Şaldı yılda Őehryār
Altı biñ beyze-i zer ĥāliŐ 'ayār
- E 68a 140 Őũyle kim bĩ-đıŐ muŐaffā māl ola
Her biri vezninde biñ miŐķāl ola
Feyleķũs'ũñ bir ızın dağı çũ māh
Aldı kābĩn ile cũft idindi Őāh
Nice gũnler Őāh u māh idũp ırān
Yũklũ oldu 'āķıbet māh-ı cihān

- Ḥamlını bildi çü māhuñ şehryār
Feyleķūs'a gönderüp ol tābdār
Didi ķalsun Rūm içinde duķterüñ
Burcumı ḥālī ķomasun aķterüñ
- 145 Ger toĝarsa bir veled çün şīr-i ner
Rūm'a şāh olsun muķarrer tācver
Oluban ol yitişince sen emīr
Olasın şoñra atabeg hem vezīr
Bu kelāmı söyleyüp Dārā hemān
Kendü Fars iķlīmine oldu revān
Kişver-i Rūm içre ķalup Feyleķūs
Geldi Yunan taķtına ķıldı cülūs
Geçmeden bu ḥālet üzre çok zamān
Toĝdı bir ḥayr-ı ḥalef şāhib-ķırān
- 150 Feyleķūs şāh işidüb[en] oldu şād
Ḥātırımuñ 'uķdesi buldı güşād
Müjdegānīler virüp toy eyledi
'Ālemi in'āmıyla toyladı
Var idi ol demde dānālar delim
Her biri kāmīl ṭabīb ü hem ḥakīm
Biri Eflātūn idi şāhib-kemāl
Biri nāmıyla Arisṭū-mişāl
Ma'den-i ḥikmet biri Buķrāṭ idi
Rābi'i kān-ı ḥikem Soķrāṭ idi
- 155 Şāh-ı Yunan hep kıĝırdı bunları
Da'vet itdi ehl-i 'ilm olanları
Geldiler her biri uşurlāb ile
Söylediler ķamusı bir bāb ile
Ṭālī'ine ķıldılar ķamu naķar
Her birisi didiler iy nāmver
Bu veled şāh olısdur ercümend
Ṭālī'i ķutludur [u] ķadri bülend

- Kişver-i hefti tutup şemşîr ile
‘Âlemi zabt eyleye tedbîr ile
- 160 Leşkerine kimse karşı tırmaya
Yüzini hergiz yavuz göz görmeye
Gördiler çün bahtınuñ encâmını
Lâ-büd İskender didiler nâmını
Dâyeler buldurdı ol dem pādşāh
Her biri şüretde çün hürşîd ü māh
Beslediler hikmet ü tedbîr ile
Şekker ile şehd ile hem şîr ile
Müddet-i ‘ömri çün oldu çār sāl
Bir mu’allim buldılar şāhib-kemāl
- 165 Pîr-i mürşid gösterüp rāh-ı reşād
Aña ta’lîm eyledi haţţ-ı sevād
Rûzgār-ı endek içre nāmver
Oldı ba’zından fününüñ bā-ğaber
Bes buyurdı ol hākîm-i çāra şāh
Her biri gösterdiler bir dürlü rāh
Hikmet ü mîzān u aqsām-ı ‘ulüm
Hendese hey’et hisāb ile nücüm
Çamusın bildürdiler aşlıyıla
Açdılar her bābını faşlıyıla
- 170 Her biri ta’lîm idüp ma’lūmını
Her kelāmuñ bildürüp mefhūmını
Çıldılar şeh-zādeyi bir feylesūf
Kāyināt esrārına buldı vuķūf
Çün tamām itdi fazāyil kısmını
Ol diyār içre yüceldüp ismini
Başladı rāh-ı sipāha gitmege
Binmek ile inmege şayd itmege
Her ne var ise kemālāt-ı sipāh
‘Ādet ü kânūn u resm-i pādşāh

- 175 Hāşıl idüp kâmusın buldı kemâl
Nâdir-i devr oldu şâh-ı bî-mişâl
Görmedi mişlini çeşm-i rûzgâr
Bî-naẓîr-i 'âlem oldu şehryâr
Çün Sikender devleti buldı kemâl
Feylekûs'uhn şemsine irdi zevâl
Olmaya nîş ü belâsuz nûş-ı bal
Her kemâl ardıncadur naķş u zevâl
Feylekûs'a yitişüp emr-i Hudâ
Kâlıbından rûhını kıldı cüdâ
- 180 Divşürüp milk-i fenâdan rahtını
Kurdılar dâr-ı beķâda tahtını
Şâh için Yunanlar yas itdiler
Düd-ı ğamdan dillerin pâs itdiler
Gerçi kim ağladılar ser-cümle zâr
N'eylesünler lâ-cerem pâyân-ı kâr
Feylekûs'ı götürüp defn itdiler
Her biri yirlü yirine gıtdiler
Böyledür dünyâ-yı dünun 'âdeti
Her kime virürse lût urur leti
- 185 Reh-ber iken mürşidi güm-râh ider
Ehl-i cāyuñ yirin âhîr çâh ider
Çünki yas emrini itmâm itdiler
Cümle begler meclis-i 'âm itdiler
Dirilüp Yunaniler tanışdılar
Her birisi şandılar şanışdılar
İçlerinde yoğıdı çünkim nifâķ
Kıldılar âhîr bir üzre ittifâķ
Kim bu burcı menzil-i mâh ideler
Kışvere İskender'i şâh ideler
- E 68b 190 Varuban İskender'i getürdiler
Feylekûs'uhn yirine yitürdiler

Çünkü gāyet buldı kār-ı Feylekūs
Şeh Sikender tahtına kıldı cülūs
Rūm'a şāh oldu Sikender şād-kām
Virdi Rūm iklīmine hüsn-i nizām
‘Adliyile milki ma‘mūr eyledi
Memleketden fitne[y]i dūr eyledi
Bid‘at ü zulmi götürdi kıldı dād
Yir yüzinde kalmadı tuhm-ı fesād

- 195 Eyleyüp dānālar ile şöḥbeti
Çatına cem‘ itdi ehl-i ḥikmeti
Olmağ için kendüye yār u zahīr
Ol ḥakīm-i çārı idindi vezīr
‘İbret ehliyidi şāh-ı ma‘dilet
İtmez idi bir işi bī-meşveret
Çün Sikender gün gibi kıldı zuhūr
Pertevinden yir yüzine taldı nūr
İşidüp vaşfın selāṭīn-i cihān
Döndürüp şehden yaña cümle ‘inān
- 200 Yitişüp der-gāhına yüz sürdiler
Āstānında çü derbān tırdılar

SONUÇ

İskendernâme türünü ve Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'sini konu alan bu çalışmayla İskender-Zülkarneyn ortaklığı, Batı'da ve Doğu'da İskender hikâyesi, Arap ve Fars edebiyatında İskendernâmeler, Türk edebiyatında bu türde yazılmış eserler, Türk dünyasının farklı sahalarında İskender anlatmaları, İskendernâmeler hakkında yapılmış çalışmalar, Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı ve eserleri, tenkitli metni hazırlanan *İskendernâme*'sinin şekil, muhteva, dil ve üslup özellikleri gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Bu çalışmayla elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

İskendernâmelerde hayatı ve savaşları anlatılan kişi Makedonyalı Büyük İskender'dir. *Kur'ân*'da ve bazı eserlerde hakkında bilgi verilen Zülkarneyn'e ait bilinenler İskender'e aktarılmış ve Doğu toplumlarında bu iki isim birleştirilerek İskender-i Zülkarneyn olarak anılmaya başlanmıştır. Edebî eserlerde İskender artık kan bağı olmakla birlikte Batılı bir kahraman olmaktan çıkmış, Doğu'nun dinî ve kültürel yapısını içselleştirmiş, çeşitli olağanüstü vasıflara sahip büyük bir hükümdar hâline gelmiştir. Hatta bazı eserlerde bir peygamber olarak anlatılmıştır. Batı'da İskender'le ilgili metinlerin önemli bir kısmı edebîdir ve çoğunluğu İskender'in ölümünden yaklaşık üç asır sonra kaleme alınmıştır. Ancak İskender etrafında oluşan anlatmaların onun hayatta olduğu zamanlarda oluşmaya başladığı bilinmektedir. İskender'in yaşadığı yıllara veya hemen sonrasına ait orijinal metinler zaman içerisinde kaybolmuştur. Bu dönemden kalan en önemli eser Olynthli Kallisthenes'in *Deeds of Alexander (İskender'in İşleri)* adlı eseri ve bu esere dayanan *İskender Romanı*'dır. İskender'le ilgili anlatmalar zaman içerisinde Batı toplumları arasında yayılmaya başlamış, onun hiç gitmediği yerlerde bile efsanevi hayatı ve yaptığı işler anlatılır olmuştur. Doğu'da ise hikâyenin çeşitli çeviriler vasıtasıyla 5.-6. asır civarında ilk şekillerinin oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre hikâyenin temel çatısını oluşturan Yunanca bir efsane önce Pehleviceye, ardından 600 yılı civarında Süryaniceye tercüme edilmiştir. Ayrıca 5. asırda Ermeniceye yapılmış tercümesinden de söz edilir. İlerleyen devirlerde İskender'le ilgili hikâyelerin diğer Doğu dillerine de çevrildiği ve hızlı bir şekilde yayıldığı görülür. Hikâyenin oluşması ve yayılmasında İskender'in bir vakitler Hindistan'a kadar olan coğrafyaya hükmetmesi ve buralarda yaşayan halklar üzerinde bıraktığı etki, İskender'e

duyulan saygı ve hayranlığın bir uzantısı olarak milletlerin onu kendilerine mal etmek istemeleri, bazı milletlerin kendi destanlarındaki kahramanlarla İskender arasında benzerlikler bulmaları ve İskender-Zülkarneyn ortaklığı gibi hususlar etkili olmuştur. İskender teması, 11. asırdan itibaren Doğu edebî geleneğinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Hikâyenin Doğu'da geniş bir yayılma sahasının olduğu anlaşılmaktadır. Asya ve Afrika kıtalarında Türk, Arap, Fars, Süryani, Moğol, Hint, İbrani, Samiri, Ermeni, Habeş, Malay, Cava ve Bugis dillerindeki İskender hikâyeleri bu sahanın genişliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Arap edebiyatında İskender konusu daha çok "sîretü'l-İskender" adı altında mensur olarak ele alınmıştır ve bunlar kıssahanlar tarafından okunan anonim eserlerdir. Konu bu tür eserler yanında tarih ve tefsir kitaplarında da işlenmiştir. Fars edebiyatı ise İskender'le ilgili metinler bakımından oldukça zengindir. İskender hikâyesinin derli toplu bir metin hâline gelmesi, müstakil bir eser olarak ortaya çıkışı Fars edebiyatında olmuştur. Hikâyeyi ilk defa manzum olarak kaleme alan ve ünlü eseri *Şehnâme* ile edebî alana taşıyan Firdevsî'dir. Nizâmî ise *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adlı iki kitapla ilk müstakil İskendernâme'yi yazmıştır. Fars edebiyatında bu isimler yanında Emir Hüsrev-i Dihlevî ve Molla Câmî gibi aynı konuyu işleyen başka müellifler de vardır. Bu sahada mensur eserler de yazılmıştır.

Türk edebiyatında İskender'le ilgili metinlerin gerek yazılı gerekse sözlü edebiyatta oldukça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle 14. asırdan itibaren art arda yazılan 9 İskendernâme bu düşünceyi destekler niteliktedir. Tespit edebildiğimiz bu eserler şunlardır: Ahmedî'nin *İskendernâme*'si, Hamzavî'nin *İskendernâme*'si, Ahmed-i Rıdvân'ın *İskendernâme*'si, Ali Şîr Nevâyî'nin *Sedd-i İskenderî*'si, Behiştî Sinan'ın *İskendernâme*'si, Ebû Hasan Turtusî'nin *İskendernâme*'si, Karamanlı Figânî'nin *İskendernâme*'si, Lâmi'î Çelebi'nin *Hirednâme*'si ve mütercimi meçhul mensur *İskendernâme*. Eserlerin daha çok 15 ve 16. asırlarda kaleme alındıkları, sonraki asırlarda bu türe ilginin azaldığı görülmektedir. Bunun muhtemel sebebi olarak Osmanlı Devleti'nin güç kazanması, müelliflerin "büyük hükümdar" imajıyla anlattıkları İskender yerine artık Osmanlı'nın büyük hükümdarlarını koymalarını görmek mümkündür. Selimnâme, Süleymânnâme gibi adlarla yazılan eserlere bu gözle bakılabilir. Bu müstakil eserler yanında bazı mesneviler içerisinde de İskender hikâyesi yer almaktadır. Tespit edilebilenler şunlardır: Bedr-i Dilşâd'ın *Murâdnâme*'si, İbrâhîm İbn-i Bâlf'nin

Hikmetnâme'si, Ahmed-i Rıdvân'ın *Rıdvâniyye*'si, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz*'ı, Nâlî Mehmed'in *Tuhfetü'l-emsâl*'i, Dervîş Hayâlî'nin *Ravzatü'l-envâr*'ı ve Nev'îzâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ı. Diğer taraftan İskender'den söz eden başka eserler de mevcuttur. Örneğin Lamiî'nin *İbretnü mâ'sı*, Veysî'nin *Hâbnâme*'si, Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, Abdülhak Hamit'in *Eşber*'i bu tür eserlerdendir. Anadolu'da derlenen bazı masal ve efsanelerin, kütüphanelerde yer alan hikâyelerin, bazı seğirnâmelerin ve tarih kitaplarının da bu konulardan söz ettiği tespit edilmiştir. Türk dünyasının geneli göz önüne alındığında İskender'i konu alan metinlerin düşünüldüğünden fazla olduğu görülmektedir. Özellikle Azerbaycan sahası sözlü kültürde bu anlamda oldukça zengindir. Bu çalışma vesilesiyle yapılan taramada Azerbaycan, Balkanlar, Gagavuz, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tataristan, Türkmenistan ve Uygur sahalarında birçok metne rastlanmıştır. Sadece bu konuya hasredilmiş bir çalışma neticesinde söz konusu sahalarda daha fazla metne ulaşılabileceği gibi Türk topluluklarının yaşadığı başka yerlerde de yeni metinlerin keşfedilebileceğini söylemek mümkündür.

Giriş kısmının sonunda Türk edebiyatında yazılmış 9 İskendernâme hakkında yapılmış çalışmalar konu edilmiştir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı Ahmedî'nin *İskendernâme*'siyle ilgilidir. Bunun yanında diğer eserlerin de gerek makale gerekse tez ve kitap boyutunda çalışmalara konu olduğu görülmüştür. Şimdiye kadar tenkitli metni hazırlanıp yayımlanan tek eser Ali Şîr Nevâyî'nin *Sedd-i İskenderî*'sidir. Ahmedî ve Behiştî Sinan'ın eserleriyle Nizâmî'den yapılan mensur tercüme doktora tezi olarak hazırlanmaktadır. Hamzavî ve Ebû Hasan Turtusî'nin eserleri ise kapsamlı şekilde çalışılmış değildir. Henüz ele geçmeyen İskendernâmelerle ilgili çalışmalar, eser ve müellifle ilgili çeşitli kaynaklarda var olan bilgilerin değerlendirilmesi şeklindedir.

Çalışmanın *I. Bölüm*'ünde Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde önce Hayâtî'nin Rıdvân'a ait eserleri kendisine mal etme çabasından söz edilmiş ve konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar da göz önünde bulundurularak eserlerin Hayâtî'ye değil Rıdvân'a ait olduğu bir kez daha ortaya konulmuştur. Bu bölümde Rıdvân'ın 6 mesneviden oluşan hamsesi (sittesi), *Divan*'ı ve *Kasîde-i Bürde Tercümesi* hakkında bilgi verilmiş, eserlerle ilgili çalışmalara da değinilmiştir. Ayrıca *İskendernâme* tanıtılırken eserin Ahmedî'nin eseriyle benzer ve farklı yönleri üzerinde de durulmuş; Rıdvân'ın eser üzerindeki tasarrufları, ahenk ve

söyleyişte gösterdiği başarı ve dili kullanmadaki rahatlığı gibi hususlar göz önünde bulundurularak iki eserin nazire geleneği içerisinde değerlendirilmesinin doğru bir yaklaşım olacağı tespitine yer verilmiştir.

Çalışmanın *II. Bölüm*'ü *İskendernâme*'nin incelenmesine ayrılmıştır. Bu bölümde eserin genel özellikleri (adı, yazılış yılı, telif sebebi, sunulduğu kişi, kuruluş özellikleri), şekil özellikleri (nazım şekli, vezin, kafiye, bölümler), muhteva özellikleri ile dil ve üslup özellikleri üzerinde durulmuştur. Şair eserin adını *İskendernâme* olarak anar. Önceki çalışmalarda *İskendernâme*'nin yazılış yılı hicri 904 olarak verilmiştir. Bu çalışma vesilesiyle yıl hicri 906/miladi 1500 olarak tespit edilmiştir. Sunulduğu kişi ise devrin hükümdarı II. Bâyezîd'dir. Rıdvân eserin kuruluşunda Ahmedî'yi takip etmiştir. *İskendernâme* mukaddime, 17 destan ve hatime olmak üzere toplam 19 bölümden oluşmaktadır. Toplam beyit sayısı 8304 olarak tespit edilmiştir. Eser aruzun fâ'ilâtün, fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle kalem alınmıştır. Müellifin genel itibarıyla vezin konusunda başarılı olduğu görülür. *İskendernâme*'de gazeller de yer almaktadır. Bazıları eserle aynı vezinde olan bu gazellerin sayısı 19'dur. Eser muhteva itibarıyla oldukça zengindir. Ana çatı İskender'in hayatı olmakla birlikte âlemin var oluşu ve esas maddesi, gök cisimleri ve özellikleri, madenler, insanın yaratılışı, vücudun özellikleri, ruh, beden ve nefis, rüyaların nasıl meydana geldiği ve çeşitleri, yaratıcı, hakikat, vacip, mümkün, kadim, hâdis, rub'-ı meskûn ve bölümleri gibi felsefeye ve varlığa ait konularda da bilgiler verilir. Bunun yanında eserde İskender öncesi ve İskender sonrası olmak üzere hükümdarlar üzerinden geniş bir dünya tarihi özeti de vardır. Burada yer alan II. Bâyezîd'e kadarki Osmanlı tarihi eserin değerini artırmaktadır. *İskendernâme*'de oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Şairin üslupta ve anlatım tekniklerini kullanma bakımından başarılı olduğu söylenebilir.

Çalışmanın *III. Bölüm*'ü eserin tenkitli metnine ayrılmıştır. Ahmed-i Rıdvân'ın eseri Anadolu sahasında yazılmış *İskendernâmeler* içinde zincirin önemli bir halkasını oluşturur. Bu çalışma vesilesiyle tespit edilebilen iki nüshası üzerinden eserin tenkitli metni hazırlanarak müellifin *Hüsrev ü Şîrîn* (2000), *Rıdvâniyye* (2006), *Divan* (2011) ve *Heft Peyker* (2012) adlı eserlerinden sonra *İskendernâme*'si de tam metin olarak gün yüzüne çıkarılmış ve Türk edebiyatı tarihinin eksik bir taşı daha tamamlanmıştır.

DİZİNLER

1. Giriş ve İnceleme Kısmı

6

60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar
Koprıman'a Armağan, 164

A

Abaka, 242, 265, 309, 310, 318, 370
Abay (İbrâhîm) Kunanbayulı, 144
Abaza, 84, 86, 91
Abdulla Şaik, 31, 104
Abdurrahmân Hibrî, 173, 176
Abdülhak Hâmid Tarhan, 93
Abdülhayy, 170, 171
Abdülkadir Karahan, 65
Abdülmelik, 265, 285, 309, 320, 338, 339, 368
Abisares, 6
Âbtîn (Âtbîn), 309
Acem, 32, 69, 330, 368
Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,
165, 166
Âd, 243, 266, 279, 298, 309, 310, 335, 358, 362, 468
Âdem, 301, 375
Âdem Tepesi, 35
Âdemî pişkövü, 91
Aden, 277, 328, 369
Âdurbâyicân, 275
Âferidun (Efridun, Feridun), 17
Afganistan, 6
Afrika, 26
Agâh Sırrı Levend, 48, 51, 53, 160, 161, 167, 169,
173, 182, 183, 187, 188, 189
Ağaçpazarı, 175
Ağırman, Cemal, 163
Ağrıboz Boğazı, 88
Ahıcuk, 242, 265, 297, 310, 334, 335, 370
Ahmed, 61
Ahmed bin Hanbel, 80
Ahmed Fakihlü (Eceköy), 174, 176
Ahmed Şâh, 242, 265, 281
Ahmedî, Ahmedî el-Germiyânî, 21, 37, 38, 39, 40, 43,
44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 64, 97, 160, 161, 162,
163, 167, 177, 178, 179, 180, 181, 189, 194, 349,
480, 510
Ahmed-i Müsta'în, 242, 310, 328, 368
Ahmed-i Rıdvân, Ahmed Rızvân, 3, 21, 37, 72, 161,
162, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194, 220, 221, 231, 232,
236, 243, 292, 306, 333, 340, 346, 348, 371, 513,
519, 520, 521
Ahmed-i Rıdvân (Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti),
167, 169, 173
Ahmedî ve İskender-nâme'si, 164
Ahmedî, İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım, 163
Ahmedî'nin İskender-nâme'si, 165
Ahmedî'nin İskendername'si ve İncelenmesi, 163

*Ahmedî'nin Mevlid'i -Bir Kısmının Karşılaştırmalı
Metni- ve Süleymân Çelebi'nin Eseri İle Kısa Bir
Mukayese*, 164

Ahmet Ata, 53
Ahvâz, 277
Akdeniz, 14, 70, 85, 86, 87, 88, 91, 278
Akesines Nehri, 8
Akhilleus, 1, 4
Akkirman, 87, 242, 277, 279, 333, 371
Akkoyunlu Uzun Hasan, 34
Akye Kalesi, 85
Akyol, Aysun, 166
Alacahisar, 295, 334, 371
Alâeddîn Muhammed Kalaç, 14
Alaşehir, 296, 339, 371
Aldede, 129
Aleksandıra, 21, 84, 89
Aleksandreia Eşçata, 5
Alexander, 15
Alexandre le Grand, 94
Alexandropolis (Dedeagaç), 2
Ali Fuat Bilkan, 63, 168
Ali Şîr Nevâyî, 34, 37, 53
*Ali Şîr Nevayî, Sedd-i İskenderi, Metin-İnceleme-
Dizin*, 167
Alina, 89
Alkamî, 80
Alkan, Meryem, 163
Almalık, 43, 232, 257, 277, 336
Alman dağları, 87
Alpamış, 147
Altun Gan (Altun Kan/Han), 158, 159
Alûsî, 27
Amasya, 38
Ambrosio, Alberto Fabio, 164
Amon, 19
Amon Kehanet Ocağı, 5, 277
Amon Tapınağı, 12
Amon Vadisi, 13
Amuderya, 280
Amüdiyye Sultan, 95, 97
Âmul Kalesi, 343
Anadolu, Anadolu, 1, 19, 20, 39, 90, 98, 99, 102, 143,
151, 162, 172, 174, 176, 277
Anaxarchos, 11
Andromakhe, 1
Ankara, 174, 180
Ankara Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 166
Antakya, 89
Antalya, 187, 296, 339, 371
Antep, 68
Antipater, 12
Aornos Kalesi, 6
Apollon, 19
Apollon Kehanet Ocağı, 3
Apollon Tapınağı, 3

Arabistan, 12
 Arahosya, 9
Arâisü'l-Kur'ân, 17
 Arap, 69, 92
 Arap Yarımadası, 27
Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, 182
 Araş, Namık Kemal, 164
Archiv Orientalni, 165
 Âreş, 343
 Argun, 242, 265, 281, 296, 309, 310, 311, 318, 339, 370
 Aria, 5, 9
 Aristo, Aristû, 1, 2, 20, 21, 25, 30, 31, 32, 34, 40, 41, 43, 45, 46, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 67, 69, 76, 79, 94, 119, 120, 130, 131, 135, 162, 179, 181, 205, 210, 212, 213, 236, 245, 248, 249, 252, 262, 266, 267, 300, 302, 303, 322, 339, 345, 350, 372, 373, 401, 403, 407, 408, 411, 433, 434, 436, 448, 450, 452, 453, 454, 472, 473, 478, 485, 521
 Arnavut, 295, 371
 Arrhidaios, 13
 Arşimides, 32
 Âs, 55
 Âsım, 50
 Askalân şehri, 88
 Asker La'l Hiften, 119, 128
 Aslanov, V. I., 164
 Astafâ, 95, 96
 Asya, 4, 9, 11, 26, 97, 98, 276
 A'şâ bin Kubeys, 343
 Aşağı İndus Bölgesi, 8
 Âşık Çelebi, 47
 Ateş, Ahmed, 164
 Ateş, Mustafa, 164
 Athena, 4
 Atina, 89
 Attalos, 2
 Attâr, 193, 229, 340, 343, 346, 403
 Augustus, 13, 14
 Avrat Adası, 90
 Avrupa, 23, 31, 51, 97
 Aya Aleksandira, 84
 Ayasofya, 89
 Aydın, 296, 339, 371
Âyine-i İskenderî, 33, 35
 Azak, 86
 Azerbaycan, 3, 31, 33, 53, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 136, 277
Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anıtlarımızla Karşılaştırmalı Tetkiki, 103
Azerbaycan Folkloru Külliyyatı, 120
Azerbaycan Nağılları, 105, 114
Azerbaycan Uşak Edebiyatı Antolojisi, 114

B

Bâbek, 180, 343
 Bâbil, 5, 11, 12, 13, 17, 30, 69, 71, 277, 278, 280, 285, 441, 506
 Bâbü'l-ebvâb, 92
 Baçka, 87

Bağcı, Serpil, 164
 Bağdâd, Bağdat, 46, 80, 89, 129, 278, 313, 316, 334, 343, 370
 Bağdemir, Abdullah, 166
 Bahadır Süreli, 186
 Bahreyn, 275, 278, 328, 338, 369
 Bahr-ı Ahdar, 275, 278
 Bahr-ı Azam, 264
 Bahr-ı Beytar, 276, 278, 382
 Bahr-ı Garb, 275
 Bahr-ı Haraz (Hazar), 85, 86, 92
 Bahr-ı Hind, 276, 278, 382
 Bahr-ı Kulzüm, 92, 278, 382
 Bahr-ı Mağrip (Bahr-ı Garb), 70, 278
 Bahr-ı Muhît, 88
 Bahr-ı Okyânüs (Bahr-ı Muhît, Bahr-ı A'zam), 88, 239, 276, 278, 382
 Bahr-ı Rûm, 70, 278, 286, 289, 293, 294
 Bahr-ı Sefid, 278
 Bahr-ı Siyâh, 86
 Bahr-ı Ummân, 88, 278
 Baktra (Belh), 5, 6
 Baktriya, 5
 Bakü, 31
 Balasagun, 155, 156
 Balıkesir, 99
 Balkanlar, 1, 2, 14, 98, 142
 Banarlı, Nihad Sami, 164
 Bandırma, 87
 Barrucand, Marianne, 164
 Basarabya, 143
 Basra, 84, 91, 275, 279
 Basra Bahrı, 279
 Basra Körfezi, 9
 Bathâ, 266, 290, 468
 Batman, 84
 Bayburt, 327
 Bedahşân, 234, 279
Bedâyi'ü's-sihr fî Sanâyi'i's-şi'r, 38
 Bedüzzamân, 54
 Bedlîs, 83, 86
 Bedreddin Keşmirî, 35
 Bedr-i Dilşâd, 67
 Behiştî, 62
 Behiştî Sinan, 37, 61, 167
 Behmen, 50, 206, 220, 241, 264, 284, 321, 322, 331, 341, 409, 414, 415, 454, 471
 Behmen bin İsfendiyâr, 241, 311, 364, 365, 414
 Behrâm, 43, 50, 58, 103, 186, 205, 239, 241, 258, 265, 280, 296, 311, 329, 338, 367
 Behrâm bin Behrâm, 241, 265, 311, 367
 Behrâm-ı Çübîn, 311
 Behrâm-ı Gûr, 58, 186, 241, 265, 282, 311, 367
 Belâş, 241, 265, 312, 317, 325, 331, 366, 367, 431
 Belh, 92, 365
 Belk, 115
 Belkıs tahtı harabeleri, 87
 Benân Adası, 255, 276, 279, 281, 298, 396
 Berber, 70
 Berde, 104
 Berehmen, Berhemen, 30, 46, 267, 276, 279, 312, 363
 Berencân, 275, 279

Berlin, 183
 Bessos, 5
 Betân/Bütân, 279
 Betûl, 343
 Beyzâvî, 27
 Bihterân Bânû, 51
 Bilecik, 180
Bin Bir Gece Masalları, 151
Bin Bir Seher, 151
Binbir Gece, 144
 Bingöl Dağı, 84
 Birdi Hân, 242, 265, 297, 312, 326, 370
 Birecik, 89
 Bistâmî, 21
 Bitlis, 83, 84, 85
 Bizans, 29
 Boğdan, 247, 279, 315, 333, 334, 371
 Bolan, 9
 Bolay, Süleymân Hayri, 164
 Bora, Hülya, 164
 Boratav, 98
 Bosna, 175
Bozcigit, 144
 Bozdağ (Tmolos Dağı), 19
 Bû Sa'îd, 242
 Budapeşte, 54
 Buhârâ, 92
 Buhtunnasr, 69
 Bukefala, 7
 Bukefalos (Boğa Başlı), 2
 Bukrât, 40, 50, 67, 85, 86, 162, 179, 205, 212, 213, 237, 245, 251, 253, 300, 302, 303, 304, 345, 350, 372, 373, 404, 407, 408, 433, 434, 441, 442, 450, 451, 454, 461, 462, 485
 Bulgaristan, 98, 142
 Bursa, 65, 180, 279, 287, 330, 371
 Bursalı Lâmi'î Çelebi, 34, 65
 Bursalı Mehmed Tâhir, 48, 65
 Bünyamin Ayçiçeği, 168
 Bürda'a (Horum), 32
 Büyük İskender, 20, 94, 143
 Büyük Kyros, 9
 Büyük Okyanus, 26

C

Câbe Adası, 43, 256, 276, 279, 281, 289, 295, 304, 397
 Câbelkâ, 278, 279, 323, 365
 Câbelsâ, 278, 279, 323, 365
 Ca'fer, 80, 180, 242, 265, 312, 316, 326, 329, 340, 346, 368, 369
 Cafer-i Sâdik, 81
 Câlinûs, 3, 67, 73, 74, 75, 86
 Câlût Kilisesi, 89
 Câm, 34
 Câmî, 29, 54, 61, 73, 76, 162
 Câmî-i Rûm, 65
Câmi'ü'l-meknûnât, 48
 Cânî Hân, 206, 242, 265, 289, 297, 312, 326, 370, 404, 452
 Canik, 339, 371

Caracalla, 14
 Caroline Goodwin Sawyer, 163
 Cava, 23
 Celal Beydili, 18
 Cem, 209, 222
 Cem Sultan, 68
 Cemâleddîn, 26
 Cemâlî, 35, 37
 Cemapur diyarı, 89
 Cemşid, 93, 127, 240, 264, 306, 309, 313, 362, 364, 457, 460, 461
 Cemşid Han, 93
Cemşid ü Hurşid, 38
 Cengiz Han, 55, 80, 265, 328, 370
Cengnâme, 38
 Cercis, 305, 352, 502
 Cevder, 241, 265, 313, 325, 366
 Ceyhûn, 280
 Cezâyir, 69
 Cezîre-i Benâ[n], 239
 Cezîre-i Etvâr, 239
 Cezîre-i Lengâvûs, 239
 Cezîre-i Râmenî, 238, 399
 Cezîre-i Râyic, 238
 Cezîre-i Vâk[vâk], 239, 399
 Cezîretü'l-Ömer, 83
 Cihangir, 84
 Corneille, 93
 Curtius Rufus, 23

Ç

Çaç, 145
 Çağatay, 313
 Çanakkale Boğazı, 4
 Çandarlı Halil, 180
 Çapakçur Dağı, 84
 Çeh, 87
 Çelebi Mehmed, 279, 292
 Çınarlidere, 92
 Çiftçioğlu, Nihal Atsız, 164
 Çiğil, 55
 Çil Mihri, 93
 Çin, 15, 30, 32, 33, 34, 43, 44, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 69, 76, 77, 92, 104, 135, 145, 146, 159, 229, 232, 247, 257, 258, 275, 276, 277, 280, 282, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 294, 297, 311, 315, 316, 317, 318, 330, 332, 336, 354, 365, 367, 382, 393, 395, 419, 427, 438, 442, 444, 456, 458, 489
 Çingiz Hân, 242, 278, 282, 285, 295, 312, 313, 321, 325, 370
 Çoban, 313
 Çorlu, 61

D

Dabbetü'l-arz, 68
 Dağstân, 85, 91, 92
 Dahhâk, 201, 209, 219, 240, 264, 273, 288, 308, 309, 310, 313, 318, 343, 362, 364, 420, 421, 422, 451, 460, 461, 464
Damaszener Mitteilungen, 164

Damat Sinan Paşa, 174
Daniel Kitabı, 27
 Dankoff, Robert, 164
 Dânyâl, 81, 301, 305
 Dârâ, 20, 32, 34, 40, 41, 54, 55, 58, 63, 89, 90, 94, 95, 96, 98, 104, 147, 148, 150, 155, 157, 222, 233, 235, 236, 241, 244, 270, 293, 300, 314, 321, 457, 507
 Dârâ Piğados, 90
Dârâ ve İskenderbek, 95
 Dârâb, Dârâ[b], 30, 40, 69, 178, 195, 196, 208, 213, 214, 235, 236, 237, 241, 244, 245, 246, 247, 264, 271, 272, 279, 280, 281, 282, 285, 288, 289, 290, 291, 294, 296, 297, 300, 315, 345, 351, 364, 408, 409, 420, 427, 428, 430, 433, 434, 435, 443, 444, 457, 461, 499, 500, 509, 514, 517
 Dârâb bin Dârâ, 241, 365
Dârâbnâme, 36
 Dârâhiye, 90
 Darap, 156, 157
 Dâr-ı Ebülhe, 91
 Darius, 5
 Dariya, 144
Dâstân-ı Tevârîh-i Müllûk-ı Âl-i Osmân, 38
 Dâvud, 181, 259, 269, 300, 305, 349, 350, 352, 357
 Deccal, 68
Deeds of Alexander (İskender'in İşleri), 23
 Dehdivân Dağı, 85
 Delhi, 32, 281
 Delphi, 3
 Demâvend, 343
 Demirkapı, 85, 92
 Derbent, 92
 Derbent Kalesi, 113, 130
 Dervîş Hayâlî, 75
 Deryâ-yı Çîn, 276, 280
 Derzîn, 241, 265, 315, 331, 366
 Deşt, 326
 Deşt-i Kıpçak, 87
 Deylem, 247, 281, 315
 Dımuşk, 335
 Dicle, 9
 Dicle Nehri, 5
 Dilli, 281
 Dilşâd, 206, 335, 343
 Dimetoka, 174
Divan, 38, 62, 64, 65, 73, 76, 79, 172, 173, 174, 176, 181, 186, 189, 223, 229
Divanü Lüğati't-Türk, 30, 155, 158
 Diyarbakır, 84, 92
 Diyarbakırlı Şerîfî, 29
 Diyojen, 3, 105, 134, 473
 Doğu Azerbaycan, 104
 Doğu İran, 5
 Dora d'Istria, 26, 176
 Drangiana, 5, 9
 Drangiyana, 9
 Dublin, 62
 Durham, 62
 Dühük, 89
Dürretü't-tâc fî Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc, 79
Düstûru'l-amel, 79

Dyonysos, 6

E

E. Haenisch, 26
 Eberhard, 98
 Ebû Abdullâh el-Ahbârî, 27
 Ebû Ca'fer ed-Devâlikî, 80
 Ebû Cehil, 315
 Ebû Hanîfe, 93
 Ebû Hasan Turtusî, 37, 63
 Ebû İshâk, 242
 Ebû İshak es-Sûrî, 27, 35
 Ebû İshak Sabûri, 35
 Ebû Leheb, 343
 Ebû Sa'id, 180, 265, 278, 281, 313, 315, 327, 330, 337, 343, 370
 Ebû Suveydân, 25
 Ebubekir Siddik Şahin, 187
 Ebu'l-Abbâs, 265, 316, 368, 369
Ebu'l-harir, 144
 Ebu'l-Hasan el-Bekrî, 27
 Ebu'l-Müslim, 241, 281, 282, 285, 290, 312, 316, 327, 368, 369
 Edirne, 48, 173, 175, 176
 Eflâk, 333, 334, 371
 Eflâtûn, 32, 33, 40, 47, 50, 51, 57, 67, 77, 78, 149, 162, 179, 181, 205, 212, 213, 237, 239, 240, 245, 246, 253, 258, 264, 266, 269, 272, 273, 294, 299, 300, 301, 302, 304, 346, 350, 353, 363, 364, 365, 366, 372, 373, 377, 381, 382, 383, 393, 407, 408, 420, 431, 433, 434, 435, 436, 450, 451, 464, 465, 472, 473, 485, 486, 504, 506
 Eflâtûn-ı İlahî, 85
 Efrâsiyâb, 151, 206, 241, 278, 297, 316, 317, 319, 323, 324, 330, 332, 336, 344, 347, 365, 405, 457
 Eğriboz, 333
 Ehrâm, 44, 240, 260, 284, 291, 470, 471
 Ekbatana, 5, 11
 Ekber Şâh, 36
Ekbemâme, 36
 Ekvator, 282, 289
 Elazığ, 98
 Elburz Dağı, 73, 84, 86, 91, 219, 289, 314, 339, 344, 460
 Eleazar Birnbaum, 62
El-kavli'l-hasen fî cevâbi'l-kavli limen, 76
 Elmas Vadisi, 295, 415
 Emil Boev, 142
 Emîn, 242, 265, 316, 320, 321, 368
 Emir Hüsrev-i Dihlevî, 29, 32, 33, 34, 54, 162
 Emir Süleymân Çelebi, 39, 47
 Emir Unsurü'l-Maâlî Keykâvus, 67
 Emirhan Pehlivan, 119
 En Dıştaki İskenderiye, 5
 Endülüs, 30, 55, 70
 Engürüs, 77, 247, 281, 315, 327, 330, 334, 371
Ensü'l-müsâmirîn fî Târîh-i Edirne, 173
 Enüşrûvân, 87
 Epiros Kralı, 2
 Epiroslu Kral Neoptolemus, 1
 Ercan, Argun, 164

Ercesb, 278, 287, 317, 319, 401, 417
Erdel, 92
Erdeşîr, 58, 241, 265, 269, 334, 340
Erdeşîr-i Bâbek, 317, 367
Erdevân, 58, 265, 317, 367
Erdoğan Pazarbaşı, 17
Ergani Demirkapısı, 92
Ergani Kalesi, 92
Ergünlü, Atakan, 165
Ermâyil, 219, 288, 314, 343
Ersen Ersoy, 168
Ertuğrul, 180, 265, 288, 296, 330, 333, 370
Erzevâmîd/Âzermiduht, 241, 265, 288, 296, 299, 330, 333, 367, 370
Erzi, Adnan Sadık, 165
Eski İslâmboliye, 87
Esrâr-nâme Tercümesi, 38
Eşber, 93, 94
Eşgevân, 241, 270
Eşk, 265, 317, 366, 946
Eşref, 35, 206, 1010, 1011
Etvâr Adası, 255, 276, 279, 281, 308, 346, 397
Etvâriye, 43, 281
Europa, 2
Eva Kincses Nagy, 53
Evliyâ Çelebi, 21, 82, 84, 86, 88, 91, 92, 417
Eyne Adası (Eyneada), 87
Eyvân, 95
Eyyûb, 305

F

F. Babinger, 62
F. Demir, 51
Fağfür, 30, 92
Fahreddin er-Râzî, 27
Fahri Bilge, 187
Fakihlü (Eceköy), 175
Fârs (Fâris, Fürs), 20, 36, 70, 81, 275, 281
Faşa Çayı/Nehri, 86
Fatih, Fatih Sultan Mehmed, 14, 34, 61, 64, 75, 76, 281, 287
Fatih Tıgılı, 163
Fehmi Edhem Karatay, 52
Felâtûn, 521
Fenike, 4
Ferâmûz, 317
Ferdövsiden, 155
Fergana, 145
Ferhâd ile Şîrîn, 344
Ferhâd u Şîrîn, 53
Ferhar, 55
Ferhat-Şîrîn, 144
Ferîdûn, Efrîdûn, 181, 201, 219, 240, 264, 273, 281, 285, 288, 289, 305, 309, 310, 313, 314, 317, 323, 326, 344, 364, 372, 391, 422, 443, 460, 461
Ferruh, 240, 241, 265, 318, 338
Feylekos oğlu İskender, 25
Feylekos oğlu İskender-i Yunan, 89, 90
Feylekos oğlu İskender-i Zülkarmeyn, 21
Feylekûs, 30, 31, 34, 40, 66, 85, 178, 179, 212, 236, 244, 245, 246, 258, 264, 270, 271, 272, 293, 294,

300, 302, 314, 315, 318, 323, 365, 406, 407, 408, 409, 443, 450, 451, 452, 457, 464, 482, 506
Feylesûf, 85
Feyzî-i Hindî, 35, 36
Fırât, 9, 84, 281, 304
Figânî, 64, 161
Figânî İshak Çelebi, 64
Figânî-i Kadîm, 63
Figânî-i Karamanî, 63
Figânî-i sâni, 64
Figistân, 30
Filiba, 173
Filikûs, 55
Filip, 13
Filkûs, 69
Filsûk, 95, 96
Firavun, 80, 318
Firdevsî, 20, 28, 29, 31, 33, 39, 167
Firdevsî-i Rûmî, 52
Fireng/Frenk (Efrenk), 55, 60, 281
Firengîs, 206, 316, 323, 324, 332, 344, 457
Fisagores-i Tevhîdî, 85, 86
Fodor, P., 165
Fransa, 23
Frigya, 4, 13
Fuad Köprülü, 97
Fûr (Şâh), 30, 32, 42, 208, 211, 216, 238, 250, 253, 260, 261, 281, 284, 293, 295, 302, 304, 318, 322, 337, 353, 416, 417, 421, 452, 453, 461, 462, 471, 514
Fütûh-ı Mısr, 79

G

Gagavuz, 98
Gammâme mabedi, 89
Gandhara, 6
Ganj, 7
Garb milki, 275
Gaugamela, 5
Gâve, 240, 314, 464
Gâzân Hân, 242, 265, 281, 290, 311, 318, 327, 330, 370
Gazneli Sultan Mahmud, 28, 54
Gazze, 88
Gedrosya Çölü, 9
Geldi, Nesrîn, 165
Gelibolulu Âlî, 48, 62
Gence, 30, 102
Genceli Nizâmî, 145
Gencîne-i Râz, 73, 76
Germiyan, 38, 48, 296, 339, 371
Gevâr bağları, 85
Geyhutu, 242, 265, 296, 309, 318, 321, 370
Gılgameş, 17
Gibb, 37, 38, 48, 64, 161
Gîv, 329, 344
Gokulaprasâda, 26
Gordion, 4
Gordios, 4
Goroğlı, 147
Gök Alp, 180

Gökâbâd, 90
Göle, 87
Göhlisar, 180
Gönül Ayan, 37
Granikos (Bıga ayı), 4, 5
Güderz, 344
Gurretü'l-asr fı Tefsıri Sıreti'n-Nasr, 79
Gurt Yakup, 155
Güzer, 344
Gülendam, 127
Gülfidan, 96
Gülşâh, Gül-şâh, 41, 42, 179, 189, 197, 198, 206, 211, 225, 226, 236, 237, 248, 249, 277, 282, 283, 296, 298, 300, 303, 309, 317, 326, 339, 343, 344, 345, 349, 351, 353, 361, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 410, 435, 436, 440, 443, 444, 446, 447, 448, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 461, 500, 507, 509, 514, 515, 516
Gülşehrî, 40
Gülşen-i Envâr, 73
Gümüşhane ve Bayburt Masalları, 99
Gündüz Alp, 180
Güneydoğu Asya, 15
Gürcistan, 53, 281
Gürer, Abdülkadir, 165
Gürsoy, T. Gülay, 165
Gürün, 66
Güstem, 329, 344, 919
Güştâsb, 89, 241, 264, 273, 278, 312, 317, 318, 322, 331, 339, 341, 364, 365, 417
Güzeldere, 85

H

Habeş, 30, 69, 136, 275, 281
Hâbil, 80
Hâbnâme, 79
Habur Nehri, 83
Haccâc-ı Zâlim, 80
Hâcû-yı Kırmânî, 75
Hadâ'ikü'l-hakâ'ik fı tekmlletü's-şakâ'ik, 76
Hadım Ali Paşa, 173, 175
Hâdî, 242, 265, 320, 326, 348, 368, 369
Hakan, 32
Hakîm Belinas, 135
Halep, 55, 89
Halhal vilayeti, 115
Halîl 'Aleyhi's-selâm, 240
Halîl Çeltik, 187, 229
Halîl Ersoylu, 81
Halîl Şükrü, 66
Hallâc-ı Mansûr, 197, 198, 345, 400, 491
Hamâ, 88, 89
Hamid, 174
Hammer, 48
Hamse, 167
Hamse-i Nizâmî, 63
Hâmûn-ı Azak, 87
Hamza Koç, 168
Hamza Zülfikar, 166
Hamzanâme, 48
Hamzavî, 37, 47, 48, 49, 50, 51, 161, 166

Hamzavi Kıssa-i İskender (101a-200bv.) Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri, 166
Hamzavi Kıssa-i İskender, Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri, 166
Handel, 24
Hanok (Hz. İdris), 17
Harezmi, 282, 313, 370
Harezmi Şâh, 55
Harmozaya (Hürmüz), 9
Hârûnürreşîd, 242, 265, 316, 320
Hasan, 320
Hasan Akçay, 163
Hasan b. Seyyid Fethullah, 36
Hasan Bey İtâbî, 35
Hasan Çelebi, 176
Hasan Kavruk, 183
Hasibe Mazıoğlu, 161
Hâtem, 344
Hatice Tören, 53, 54, 167
Hâtifi, 35
Hatt-ı İstivâ, 282, 289, 292
Hâver, 228, 247, 282, 315, 436
Havvâ, 80, 344, 376, 377
Hayâtî, 161, 162, 167, 169, 170, 171, 172, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 236, 521
Hayber Geçidi, 6
Haydarabad, 8
Hayretnâme, 65
Hayretnâme-i İskender, 34
Hayretu'l-ukalâ, 38
Hayretü'l-ebrâr, 53
Hayriye Memova, 142
Hâzâ İhtilâc-nâme, 81
Hazar Denizi, 11
Hazer mülkü, 276, 282, 330
Hazremşahlar, 80
Hediyyetü'l-muhlisîn ve Tezkiretü'l-muhsinîn, 79
Hefaiston, 9, 10, 11, 12
Heft Derbend, 151
Heft Evreng, 34, 65
Heft Hân, 76, 241
Heft Hân Kalesi, 89, 287, 319, 346, 401, 417
Heft Peyker, 30, 62, 63, 64, 65, 66, 168, 169, 170, 171, 175, 185, 186, 189, 521
Hellespontos (Çanakale Boğazı), 3
Hemedân, 275, 282
Herakles, 1, 6, 12, 13
Herat, 34, 35, 53, 194, 260, 276, 282, 285
Hermes, 32
Heşt Behişt, 33
Heyhât, 87
Hurednâme, 31, 37, 65, 168
Hurednâme-i İskenderî, 34, 54
Hurednâme-i Sikenderî, 31
Hisn-ı Keyfâ, 83
Hitâ, 69, 92, 232, 247, 257, 311, 315, 316, 330, 336, 367, 369
Hitâ, Hitây, 282, 290, 328, 369, 438
Hızır, Hızır, 19, 21, 40, 45, 46, 53, 71, 73, 85, 87, 90, 91, 97, 98, 99, 105, 108, 109, 111, 162, 179, 204, 205, 213, 220, 221, 222, 225, 232, 237, 242, 246, 264, 267, 270, 272, 279, 285, 296, 299, 300, 301,

302, 305, 306, 308, 317, 341, 348, 350, 351, 352, 353, 366, 371, 372, 373, 396, 434, 478, 479, 480, 486, 502, 504, 506
Hızır İlyas, 110
Hızır Nebi, 110, 113
Hızır bin Âmil, 255, 320
Hicaz, 46, 69, 242, 266, 276, 282, 306, 329, 345
Hicaz Yarımadası, 276
Hicviyye, 79
Hikâyet-i İskender, 25
Hikmetnâme, 68
Hilyetü'l-efkâr, 76
Hind Bahri, 276
Hindistân, 2, 6, 7, 8, 13, 14, 26, 30, 31, 32, 35, 42, 56, 57, 63, 69, 110, 121, 236, 250, 276, 281, 283, 288, 300, 318, 323, 346, 347, 370, 396, 505
Hindistân'da Gelişen Türk Edebiyatı, 168
Hindukuş, 5, 6, 13
Hint, 6, 30, 42, 43, 55, 56, 57, 69, 81, 91, 99, 136, 217, 238, 247, 250, 252, 253, 254, 257, 261, 272, 275, 280, 289, 293, 295, 299, 311, 315, 330, 337, 360, 367, 374, 381, 396, 403, 411, 416, 421, 425, 438, 440, 465
Hint Okyanusu, 26, 278
Hirkanya, 9
Hirmân (Heremân, Ehrâm), 260, 283, 284, 291, 470, 471, 472
Hişâm, 50, 241, 265, 309, 320, 338, 368
Hoçent, 5
Horace, 93
Horâsân, 34, 44, 53, 55, 56, 260, 275, 276, 282, 284, 289, 290, 297, 309, 313, 316, 328, 329, 334, 335, 337, 338, 339, 342, 368, 369, 370
Horum, 30
Hoten, 69, 92, 257, 285, 336
Hudâynâme, 28
Humana. Bozkurt Güvenç'e Armağan, 164
Humus, 89
Hûşeng, 240, 264, 320, 336, 364
Hülâgû, 80, 180, 242, 265, 278, 313, 318, 321, 370
Hümây, 206, 264, 321, 364, 365
Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, 340
Hürmüz, 91, 241, 265, 285, 296, 311, 317, 321, 338, 340, 366, 367, 410
Hüseyin, 344
Hüseyin Baykara, 34, 53
Hüseyn, 241
Hüsrev, 103, 182, 198, 201, 229
Hüsrev ü Şîrîn, 30, 38, 66, 168, 169, 170, 171, 172, 182, 183, 188, 189, 190, 191, 321, 367, 521
Hüsrev-i Pervîz, 321, 336, 401, 450
Hydaspes Nehri, 7
Hydraotes Nehri, 8
Hyphasis (Bias), 7, 8, 13
Hz. Âdem, 44, 80, 81, 86, 279, 295, 304, 344, 347, 506
Hz. Ali, 80, 93, 265, 315, 320, 343, 344, 352, 353, 368
Hz. Dâvud, 88, 204, 305, 349
Hz. Ebû Bekir, 46, 80, 265, 307, 315, 331, 352, 368
Hz. Eyyûb, 309
Hz. Fatma, 320, 343

Hz. Hasan, 265, 327, 344, 352, 368
Hz. Hûd, 80
Hz. Hüseyin, 288, 338, 352, 368
Hz. İbrâhîm (Halîl), 17, 20, 46, 80, 97, 267, 283, 290, 291, 305, 306, 324, 329, 352, 353, 354, 361, 362, 365
Hz. İdrîs, 306
Hz. İsâ, 18, 80, 241, 265, 270, 301, 305, 306, 334, 346, 367, 493
Hz. İsmail, 30
Hz. Muhammed, 21, 39, 46, 52, 70, 80, 88, 90, 92, 180, 187, 195, 215, 219, 241, 243, 265, 283, 290, 291, 295, 306, 307, 311, 315, 321, 330, 341, 343, 347, 348, 350, 352, 354, 367, 368, 395, 450
Hz. Mûsâ, 80, 307, 318, 325, 326, 329, 345, 346, 353, 365, 379, 460
Hz. Nûh, 80
Hz. Osmân, 80, 265, 311, 352, 353, 368
Hz. Ömer, 80, 265, 288, 290, 330, 331, 352, 368
Hz. Sâlih, 80
Hz. Süleymân, 308
Hz. Yakûb, 308, 309
Hz. Yûnus, 309
Hz. Yûsuf, 308, 309, 347

I

I. Ahmed, 79
I. Dârâ, 17
I. Darius, 5
I. Hüsrev, 29
I. Murâd, 180, 203, 292, 294, 296
II. Bâyezîd, 34, 61, 64, 68, 172, 174, 175, 176, 180, 182, 184, 185, 193, 194, 195, 221, 236, 241, 264, 270, 277, 279, 288, 292, 294, 296, 333, 354, 366, 480, 507
II. Filip, 1, 2, 110
II. İskender, 1
II. Murâd, 21
III. Amyntas, 1
III. Artaxerxes, 10
III. Artaxerxes Ockos, 10
III. Darius, 4, 5, 10
III. Filip, 13
III. İskender, 1
III. Murâd, 176
III. Perdikkas, 1
III. Yezdicerd, 29
İrâk, 69, 83, 283, 285, 329
İrâkeyn, 275, 285, 309, 316, 339, 368, 369
İrâk-ı Acem, 55, 89
İrâk-ı Arap, 89
İrâk-ı Dâdyan, 86, 91
İsfahân, 121, 137, 275, 285, 314, 328, 338, 369
İsparta/Sütçüler, 99
IV. Amyntas, 2
IV. İskender, 13

İ

İbn-i Sînâ, 20
İbrâhîm bin Mehdî, 242, 265, 321, 368

- İbrâhîm bin Velîd, 241, 265, 321, 327, 368
İbrâhîm İbn-i Bâlî, 68
İbrâhîm Peygamber, 128, 129
İdil-Ural, 151
İdrîs, 301, 306
İflâh, 287
İkbalnâme, 28, 31, 66, 102, 104, 145, 510
İkbalnâme-i Sikenderî, 31
İlion, 4
İlyas, 19, 60, 98, 99, 110
İmâdiye, 89
İmam Busûrî, 187
İmlâ Lügati, 191
İmran, 132
İnan, Mehmet Rahmi, 165
İncil, 23, 24
İndus, 1, 6, 8, 13
İnegöl, 180
İngiltere, 53, 62
İomusa, 8
İpsala, 180
İran, İrân, 1, 6, 10, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 46, 47, 53, 54, 55, 61, 69, 75, 97, 102, 125, 136, 148, 155, 161, 236, 244, 247, 260, 269, 270, 271, 276, 278, 285, 296, 297, 300, 306, 307, 310, 312, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 324, 325, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 341, 342, 343, 363, 365, 367, 370, 376, 418, 450, 458, 481, 489, 505, 506, 516
İrânvic, 29
İrec, 24, 36, 181, 281, 285, 317, 405
İrec Efşâr, 24, 36
İrem, 286, 894, 1025
İrem Zâtü'l-imâd (Sütunlarla Dolu İrem), 298
İsfendiyâr, 89, 241, 249, 273, 284, 287, 317, 318, 319, 320, 322, 331, 339, 346, 347, 401, 417, 454, 471
İshak Peygamber, 17
İsî-i Meryem, 223
İskender, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 77, 80, 81, 83, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 149, 150, 155, 157, 158, 159, 161, 179, 181, 189, 192, 196, 197, 200, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 225, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 246, 247, 248, 249, 255, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 270, 271, 277, 278, 279, 283, 293, 294, 303, 311, 315, 339, 396, 401, 402, 406, 407, 411, 412, 426, 427, 435, 436, 449, 462, 473, 476, 503, 504, 506, 507, 509, 510
İskender Boğazi, 45, 286
İskender Filikos, 85
İskender ibn Filip, 135
İskender ibn Filîş el-Mahzûnî, 22
İskender ibn Merzûbe (Merziban ibn Merduye el-Yunanî), 22
İskender Makedoniyye, 22
İskender Pala, 20
İskender Romanı, 23, 24
İskender Türe, 16, 19, 20
İskender Zülkarneyn, 15, 107, 108, 110, 111, 112, 120, 125, 126, 127, 130, 131, 140, 141, 145, 147, 148, 151, 159
İskender(is), 18
İskenderbek, 150, 155
İskender-i Bahrî, 31
İskender-i Berrî, 31
İskender-i Ekber, 25
İskender-i Himyerî, 25
İskender-i Kebîr, 25
İskender-i Kübrâ, 25, 86, 87, 88
İskender-i Rûmî, 22, 25, 77, 84, 134
İskender-i Sâni, 134
İskender-i Yunan, 22, 89, 90
İskender-i Yunanî, 25, 77
İskender-i Zülkarneyn, 1, 3, 18, 19, 21, 22, 25, 41, 69, 70, 72, 73, 79, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 102, 105, 144, 147, 158, 162, 201, 264, 273, 277, 335, 351, 469, 505
İskender-i Zülkarneyn'in Tevellüdi, 95
İskenderiye, 4, 6, 8, 9, 12, 13, 22, 23, 35, 47, 55, 61, 70, 90, 181, 200, 218, 261, 269, 276, 286, 300, 344, 461, 476
İskenderiye (Gulaşkirt), 9
İskenderiye (Kandahar), 9
İskenderiye Aria (Herat), 5
İskenderiyye, 286, 292, 462, 477, 847, 1098
İskendernama, 155
İskendernâme, 3, 24, 35, 36, 37, 38, 39, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 62, 63, 64, 65, 66, 72, 89, 94, 97, 104, 144, 151, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 177, 181, 182, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 221, 223, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 243, 244, 248, 258, 260, 267, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 280, 282, 285, 286, 289, 290, 291, 292, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 320, 326, 330, 331, 333, 335, 339, 340, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 359, 360, 362, 363, 364, 372, 381, 382, 383, 385, 391, 395, 400, 401, 406, 419, 420, 422, 423, 429, 431, 433, 438, 440, 443, 444, 450, 452, 457, 458, 460, 464, 480, 483, 484, 488, 491, 503, 505, 506, 509, 518, 521
İskender-nâme, 163, 164, 165, 166
İskendernâme'den Seçmeler, 163
İskendernâme-i Cedid, 36
İskendernâme-i Tüirkî, 104
İskenderûs, 32, 34, 47, 52, 243, 269, 300, 303, 322, 346, 450
İslam Ansiklopedisi, 49, 64, 65, 74
İslâmbol, 87, 88, 92
İslâmî Edebiyatta İskender-nâme Mesnevisi: Firdevsî-Nizâmî-Ahmedî, 163
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 48
İsmail Ünver, 21, 25, 39, 51, 94, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 173, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 279, 281, 295

İstanbul, 14, 68, 70, 76, 163, 275, 287, 333, 371
İstanbul Boğazı, 86
İsvân vilayeti, 92
İsveç, 15
İulius Valerius, 23
İzlanda, 23
İzmir, 86
İzmirne, 86
İzmit, 22, 88
İzmit Kalesi, 90
İzmit Körfezi, 88
İzmit, 180, 330
İzmitli Şemseddîn Ahmed Hayâlî, 75
İzzüddin Mesûd bin Arslan, 31, 67

J

J. Eckmann, 53
Jaxartes (Sir Derya), 5
Johann Gustav Droysen, 24
Jollas, 12
Joseph, Thury, 165

K

Ka'b el-Ahbâr, 19, 27
Kâbe, 30, 32, 46, 93, 267, 282, 287, 290, 291, 302,
305, 310, 340, 351, 361, 362, 468, 470, 472
Kabele Kalesi, 105, 130
Kâbil, 69, 70, 80
Kâbil Vadisi, 6
Kâbilistân, 287, 410
Kâbusnâme, 67
Kaçar, Burhan, 165
Kaderûş, 262
Kadifekale, 86
Kadıköy, 86
Kâdî 'Abdülhayy, 170
Kâdir, 201, 215, 230, 242, 265, 322, 352, 356, 368,
373, 374, 398, 467, 485
Kâf, 26, 69
Kâf Dağı, 85
Kâf-ı Ankâ, 289
Kafiristan, 6
Kafkasya, 92
Kâğızhâne Nehri, 92
Kâhir, 242, 265, 322, 328, 331, 368, 370
Kâhire, 181
Kahtân, 345
Kalaç, 156
Kal'a-i Heft Hân, 287
Kal'a-i Sîstân, 295
Kal'a-i Şâh-ı Varka, 287
Kal'a-i Tüneyn, 239
Kal'a-i Zeresb, 237, 295
Kalfa, Mahir, 166
Kalkedonya, 86
Kambyses, 4
Kamerü'l-kamer, 87
Kand, 151
Kanderûs, 322
Kanderûş, 45, 347, 411

Kânûn ve Şifâ Tercümesi, 38
Kanunî Sultan Süleymân, 14, 175
Kapadokya, 13, 23
Kapudağı, 87
Kara Namazov, 114
Karabulut, Hatice, 165
Karacadağ, 173
Karadağ, 145
Karadeniz, 70, 85, 86, 87, 88, 91
Karadeniz Boğazı, 85
Karadere, 89
Karahisar, 174
Karakoyunlu Cihan Şâh, 34
Karaman, 64, 168, 174, 242, 287, 327, 333, 339, 371
Karamanlı Figânî, 37, 64, 162, 168
Karanos, 2
Kâren, 345
Karırdıran Süleymân Bey, 61
Karmanya, 9
Kârname-i Sikenderî, 26
Karne, 84
Kartaca, 23
Kârûn, 201, 329, 345, 389
Karya, 4
Kasem Şâh, 50
Kaside, 79
Kaside-i Bürde, 187
Kaside-i Sarsari Şerhi, 38
Kasr-ı Billûr, 239, 287
Kassandros, 12
Kastamonu, 287, 296, 333, 339, 371
Kaşgar, 145
Kaşgarlı Mahmud, 18, 30, 155, 158
Kâtip Çelebi, 35, 37, 48, 62, 64, 65
Kaukasos, 6
Kavala, 21, 89
Kaydâfe, 30, 44, 45, 70, 86, 190, 196, 206, 240, 261,
263, 276, 278, 280, 286, 287, 289, 291, 294, 300,
322, 337, 347, 401, 410, 411, 418, 419, 422, 426,
427, 442, 486, 515
Kayıtbay, 68, 80
Kâyim Billâh, 242, 322
Kays bin Mihrâc Hân, 257, 323
Kayser, 235, 244
Kayser-i Rûm, 270, 280, 293, 314, 323
Kaysun, 50
Kaytafûn, 262, 300, 401, 410
Kaytak vilayetleri, 92
Kaytâs, 50, 63
Kazak, 98
Kazakistan, 144
Kazan, 151
Kazimir, 334
Kec, 55
Keçkemet, 87
Kefender Kalesi, 83
Kemal Sılay, 163
Kemer Hanım, 132
Kenan Akyüz, 163
Kepçeoğlu, Dursun, 165
Kerbelâ, 288, 338, 344, 368
Keşfü'z-zinûn, 48, 64, 65

Keşmîr, 6, 43, 56, 57, 58, 69, 239, 247, 257, 258, 276, 288, 315, 336, 349
Keştantiş, 88
Keyd (Şâh), 30, 32, 42, 199, 205, 206, 210, 211, 215, 237, 250, 252, 275, 277, 283, 288, 295, 298, 299, 300, 303, 304, 307, 323, 345, 346, 347, 374, 381, 403, 411, 420, 421, 425, 433, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 450, 452, 454, 506, 509
Keyhüsrev, 33, 241, 264, 288, 297, 306, 316, 323, 324, 325, 332, 344, 364, 365
Keykâvûs/Kâvûs, 44, 201, 206, 259, 264, 278, 280, 290, 297, 298, 305, 316, 323, 331, 332, 335, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 353, 364, 365, 401, 405, 415, 453, 457, 462, 507
Keykubâd/Kubâd, 241, 259, 264, 265, 310, 312, 313, 316, 325, 330, 331, 340, 364, 367, 429
Keyûmers, 29, 45, 52, 240, 264, 270, 304, 308, 320, 325, 344, 364, 376, 377, 506
Keyyûs, 345, 508
Khersonesos (Gelibolu Yarımadası), 3
Kıbrıs Adası, 88
Kınalızâde Hasan Çelebi, 62, 64
Kıpça, 325
Kıpçak, 55
Kıpçak Çölü, 32
Kırgız, 98, 145, 146
Kırım, 55, 87
Kıssa-i İskender, 35
Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin), 166
Kıssa-i İskenderî, 188
Kıssa-i Sikender, 26
Kıssatü'l-İskender, 27, 35
Kıyamet Kapısı, 93
Kızıldeniz, 277, 278
Kızlar Algan suyu, 91
Kili, 242, 277, 279, 288, 333, 371
Kilikya, 4
Kirmân, 55, 275, 288
Kisrâ, Kisrî, 265, 321, 325, 366
Kîş, 288, 328, 369
Kişmîr, 239
Kitab-ı İskender 200a-300b (Giriş-Metin-Dizin), 166
Kitâb-ı Usûl, 73
Kitâbü'r-revâiyih, 38
Kleitos, 6, 11
Kleopatra, 2
Koca Mustafa Paşa, 175
Koinos, 8
Konstantinidi Efendi, 94
Konya, 99, 288, 289, 333, 339, 371
Kopphen (Kâbil) Nehri, 6
Korint, 3
Korkut, Füsün, 165
Koroğlu, 129
Koron, 189, 190, 191, 288, 333, 371
Kostantin, 85
Kostantiniyye, 84, 89
Kral Filip, 143, 144
Krateros, 9
Kratkije Sooscenija Instituta Naradov azii, 165
Ktesias, 7
Kudüs, 46, 89, 267, 288, 325, 331, 365, 368

Kûh-ı Demâvend, 288
Kûh-ı Elburz, 288
Kûh-ı Kâf, 289
Kûh-ı Mârân, 238, 398
Kûhistân, 289, 329
Kulzüm, 275
Kumrî, 282, 289, 292
Kumus, 47
Kur'ân, 1, 15, 16, 17, 18, 21, 20, 24, 25, 26, 27, 80, 121, 141, 215, 220, 221, 307, 330, 348, 352, 353, 355, 357, 358, 368, 395
Kurdoğlu, 129
Kurma, 84
Kuruş, 17
Kutadgu Bilig, 147
Kuzey Afrika, 59
Kuzey ve Orta İran, 32
Küçük Asya, 3, 4
Küçük Kâbe, 93
Küçük Şeyh Hasan, 265
Kütahyalı Şairler Sempozyumu I, 165

L

Laçka, 87
Lâmi'î Çelebi, 37, 65, 77, 168, 174
Lârende, 289, 339, 371
Latîfî, 62, 175, 176
Latîfî Tezkiresi, 63
Lâz, 242, 279, 328, 330, 334, 371
Leh, 87
Lengâvûs Adası, 43, 256, 276, 279, 289, 297, 397
Leninabad, 5
Leningrad, 54
Leylâ, 56, 59, 64, 66, 168, 182, 189, 190, 191, 197, 198, 228, 406, 491
Leylâ ile Mecnûn, 197, 198, 345
Leylâ vü Mecnûn, 30, 38, 62, 64, 66, 168, 169, 171, 172, 182, 189, 190, 191
Leyli, 439, 626, 674, 894
Leyli vü Mecnûn, 53, 63, 170
Leyli-Mecnûn, 144
Lidya, 4
Lîh, 292
Likomas, 66
Likya, 4, 13
Liryoz, 87
Lokmân Hekim, 61, 98, 105, 113, 114, 147, 148, 149, 158, 159, 160, 345
Londra, 62
Lope de Vega, 24
Luristan, 11
Lührâsb, 181, 241, 264, 288, 307, 318, 323, 325, 341, 353, 364, 365

M

M. Alizade, 103
M. Fatih Köksal, 75
M. H. Tahmasip, 104
M. Hakimov, 53
Macar, 87

- Mâçîn, 69, 92, 247, 257, 289, 315
Magrib, Mağrip, 32, 44, 45, 54, 63, 200, 240, 247,
261, 274, 275, 276, 286, 287, 289, 291, 315, 317,
322, 337, 344, 347, 410, 418, 419, 426, 427
Magrib Deñizi, 276
Mâhâr ve Mâhyâr, 41, 237, 247, 315, 345
Mâhiye, 180
Mahmûd, 65
Mahmûd bin Osmân, 65
Mahmûd ile Ayâz, 198, 325
Mahzenü'l-esrâr, 30, 62, 73, 75, 169, 170, 171, 184,
185, 521
Makedonya, 1, 2, 3, 7, 8, 13, 22, 85, 86, 89, 94
Makedonyalı Büyük İskender, 1
Makedonyalı Büyük İskender'in Tarihi, 23
Makedonyalı Filip, 271
Makedonyalı İskender, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 35,
104, 109, 110, 130, 143, 144
Malaya Yarımadası, 15
Mânî, 321, 340, 367
Mânî-i Çîn, 280
Manisa, 65
Mansûr-ı Devânîkî, 346
Manuscripta Orientalia, 165
Mâriyye-i Kıbtıyye, 32
Maşrık, 43, 46, 232, 239, 257, 258, 260, 267, 274,
275, 276, 288, 290, 298, 336, 395, 435, 477, 478,
488
Matla'u'l-envâr, 33
Mâverâünnehir, 53, 55, 290, 297, 369
Mâzenderân, 44, 259, 276, 277, 285, 290, 324, 331,
341, 463, 508, 516
Me'ârifü'l-esrâr, 38
Mecnûn, 56, 59, 182, 189, 190, 197, 198, 228, 249,
303, 343, 362, 401, 403, 406, 439, 491
Mecnûn u Leylî, 33
Medâyin, 41, 247, 276, 290, 331, 368
Medîne, 88, 290
Medya, 5, 11, 285
Mefâtihü'l-gayb, 25
Mehdî, 242, 265, 312, 320, 326, 340, 348, 368, 369
Mehemmed Hudâ-bende, 242
Mehemmed-hömed-puş, 119, 120, 128
Mehmed bin Osman, 73
Mehmed Emin Resulzade, 145
Mehmed Hân, 63, 80
Mehmet Arslan, 35
Mehmet Kanar, 163
Mehmet Tekin, 509
Mejdek/Mezdek, 325, 330, 340, 352, 367
Mejdek-i Dehrî, 241
Mekke, 46, 55, 88, 93, 97, 266, 276, 282, 287, 290,
291, 298, 306, 309, 315, 318, 351, 359, 360, 361,
370, 452
Melik Câlût, 88
Melik Eşref, 242, 265, 289, 297, 312, 326, 370, 404,
431, 452
Melik İzzüddin Mesûd bin Arslan, 32
Melik Rac'im (Hz. Süleymân'ın oğlu), 87
Memlük, 68
Memphis, 4, 13
Me'mûn, 242, 265, 316, 320, 321, 326, 368, 369
Menâsik-i Hac, 73
Menteşa, 90
Menûçeher, 104, 181, 240, 264, 297, 307, 318, 326,
364, 365
Menûçeher Han Hakîm, 104
Merece'l-bahreyn, 79, 87
Merv, 194, 240, 260, 276, 285, 290, 316, 327, 343,
368, 369
Mervân-ı Hakem, 265, 309, 326, 368
Mervân-ı Har, 241, 265, 290, 316, 321, 322, 327, 368
Meryem, 346, 535
Mescid-i Aksâ, 46, 220, 242, 243, 266, 267, 276, 290,
340, 362, 452
Mesih, 68
Mesnevi, 175, 176
Mes'ûd-ı Şîr, 401, 417
Mevlânâ, 175, 176
Mevlanâ Abdullah Hâtîfî, 35
Mevlid, 38
Mezâr-ı Halîl, 243, 291
Mezopotamya, 1, 5, 10, 11, 12
Miğdîsî, 84, 89
Mısır, Mısr, 1, 4, 5, 12, 13, 17, 19, 20, 26, 28, 30, 31,
38, 41, 44, 46, 47, 53, 55, 69, 80, 90, 92, 181, 240,
242, 260, 261, 266, 269, 275, 276, 277, 280, 282,
283, 284, 286, 287, 288, 291, 292, 296, 309, 311,
316, 318, 331, 344, 346, 367, 368, 370, 410, 418,
419, 450, 456, 465, 466, 470, 471, 476
Midas, 4, 19
Midilli, 287, 333, 371
Midraş, 27
Miftâh-ı Heft Kân, 73
Migalkara, 292, 334, 371
Mıhr ü Müşterî, 62
Mihrâc Hân, 247
Mihrân, 250, 346, 381, 421, 438, 439, 440
Mikayıl Rzaquluzade, 31, 104
Mikrîlistân, 86
Milet, 4
Milk-i Arab, 292
Milk-i Çîn, 239
Milk-i Lâz, 292
Millî Kütüphane, 81
Millî Tettebular Mecmuası, 165
Minangkabau, 15
*Minyatürlü Ahmedî İskendernameleri: İkonografik
Bir Deneme*, 164
Mirâcnâme, 38
Mirkâtü'l-edeb, 38
Misis Kalesi, 92
Misya, 4
Mi'yâru'l-edeb, 38
Mizânu'l-edeb, 38
Molla Câmî, 34, 61, 65, 168
*Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung (Berlin
Turfan Koleksiyonundaki Moğolca Metinler)*, 26
Mora, 287, 295, 333, 334, 371
Moskov, 92
Moşkov, 143
Moton, 174, 189, 190, 191, 194, 288, 292, 333, 371,
Muâviye, 265, 288, 326, 327, 338, 344, 368
Müdîkî, 85

Mûdikî Dağları, 83
 Muğla, 98
 Muhammed Harizmşah, 14
 Muhammed Hudâbende, 265, 311, 318, 327, 330, 370
 Muhammed Sıddık, 63
 Muhammed-i İsti'lâmî, 36
 Muhît, 276
Mukbilnâme, 31
 Muktasîd, 242, 265, 327, 328, 368
 Muktedir, 242, 265, 322, 327, 329, 368, 369
 Mulla, 9
 Muntasır, 242, 265, 283, 285, 289, 298, 310, 327, 329, 368
 Murâd Hân, 242, 265, 327
 Murâd Nehri, 84
Murâdnâme, 67
 Mûsâ (Kelîm), 307, 255, 301
 Mûsî-i 'İmrân, 223
 Mustafa Canpolat, 166
 Mustafa Kutlu, 94
 Musul, 31, 83
 Muş, 85
 Muş Dağları, 85
 Muş Ovası, 84, 85
 Mu'tasım, 180, 242, 265, 313, 328, 338, 343
 Mu'temid, 265, 277, 278, 282, 285, 288, 290, 298, 327, 328, 338, 368, 369
 Mu'tez, 180, 242, 265, 285, 289, 310, 328, 329, 368
 Mu'tezile, 80
 Mutî' Billâh, 328
 Mü'eyyed, 328
 Mühtedî, 265, 328, 369
 Mühtedî Billâh, 328
 Mükrah, 43
 Mükrah, 55, 232, 257, 292, 336
 Müktefî, 202, 203, 242, 265, 327, 328, 368, 465
 Müminpür (Müminâbâd), 32
Münşe'ât, 76, 79
Müntehâb-ı Şifâ, 38
 Müstagnî, 242, 265, 329, 369
 Müsta'in, 265
 Müstazhir, 242, 265, 329, 368, 369
 Müstekfî, 194, 242, 265, 328, 329, 368, 464
 Müstencid, 242, 265, 329, 331, 369
 Müstersîd, 265, 329, 369, 992
 Mütevekkil, 180, 242, 265, 283, 285, 327, 328, 329, 368, 369
 Müttakî, 242, 265, 329, 368
 Müverrih Yanvan, 88

N

Nabarzanes, 5
 Nâblus, 89
 Naldöken, 129
 Nâli Mehmed, 3, 73
 Namık Kemal, 93
 Napolili Leo, 23
 Naram-Sin, 17
Narody Azii i Afriki, 164
 Nâsır min-'İndi'llâh, 242
 Nâsır Ubbâd, 50

Nâz-ı Mihr, 57, 59
 Nearch, 9, 10, 12
 Nebi Yılmaz, 184
 Necati Lugal, 29
 Necd, 69, 275, 292, 884
 Necip Asım, 165
Nefhatü'l-ezhâr, 76
 Nemrûd, 69, 80, 85, 92, 329, 365
 Nerîmân, 346
 Nermpâyân, 30
 Nersî, 241, 265, 311, 329, 334, 367
 Nesim Ayyar, 119
 Nesrin Feyzioğlu, 166
 Nevâyî, 18, 29, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 147, 161, 162, 167
 Nev'zâde Atâyî, 37, 76
 Nevzer, 240, 264, 297, 307, 316, 332, 336, 339, 344, 345, 365
 Nevzer bin Menûçehr, 241, 329, 364
 Nihad Sami Banarlı, 39, 51, 163
 Nikaia (Zafer Şehri), 7
 Nikomacis, Nikomaçes, 31, 54
 Nikomedeialı Yunan Arrianos, 23
 Nîl, 88, 240, 275, 276, 292, 304, 465
 Nîl Deltası, 4, 277
 Nîl Nehri, 70, 92, 261, 282, 289, 291
 Nîmet Yıldırım, 36
 Nîmrûz, 248, 276, 293, 295, 298, 339, 401
 Nizâmeddin Evliyâ, 33
 Nizâmî, 18, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 39, 42, 53, 54, 63, 64, 65, 66, 73, 75, 102, 103, 104, 136, 145, 162, 167, 168, 170, 171, 182, 183, 185, 186, 188, 351, 510
Nizâmî'nin Dört Mesnevisinin Mensur Tercümesi: İnceleme-Metin, 168
Nizami'nin Eserlerinin El Versiyonları, 104
 Nizâmüddin Mahmûd Dâî Şirâzî, 35
 Nogay, 91
 Novabirde, 295, 334, 371
 Nöldeke, 29
 Nûh, 19, 50, 308
 Nuran Tezcan, 65
 Nuriahmedov, A. H., 165
 Nursan Aslan, 163
 Nusaybin, 89
 Nusratüddin Ebû Bekr bin Muhammed, 31, 32, 66
 Nûşîrevân (Nûşîrevân, Nûşîrvân), 54, 103, 241, 265, 330, 367
 Nûşîrvân oğlu Hüzmüz-i Tâcidâr, 91
 Nûşâbe, 32, 104, 105, 136
 Nysa, 6

O

Odlar Ülkesi, 129
 Oğuz Han/Kağan, 17, 18
 Oğuz şehri, 91
 Ohri, 173, 176
 Olcaytu, Olcayto, 206, 242, 265 315, 327, 330, 335, 370
 Olympias, 1, 2, 12
 Olynthli Kallisthenes, 23

Onesikritos, 7, 10
Ora, 9
Orhân Gâzî, 180, 242, 265, 279, 287, 292, 294, 298,
330, 332, 334, 370
Orhan Kemal Tavukçu, 174, 183
Orta Asya, 15, 27
Orta Avrupa, 14
Orxines, 9
Osmân, 180, 265, 330, 370
Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, 164
Osmanlı Müellifleri, 48
Osmanlı Şiir Tarihi, 37, 48, 64, 161
Osmanlı Tarihleri I, 164
Osmanlılarda Şiir, 176
Oxyathres, 5

Ö

Ömer bin Abdülazîz, 265, 309, 331, 368
Özbek, 98, 147
Özbekistan, 53, 147, 151
Özdemiroğlu Osman Paşa, 92
Özi, 87

P

Padre, 85
Pakistan, 6
Pan, 19
Pantuçkava, Eva, 165
Paropamisadlar, 13
Partya, 5, 9
Parysatis, 10
Pasargadai, 5, 9
Pasitigris, 9
Pattala, 8
Peithon, 8
Pella, 1, 2, 3
Penc Genc, 170
Pencap, 6, 7, 94
Peñç Hasan, 91, 92
Perdikkas, 13
Pers, 94
Pers (Basra) Körfezi, 9
Persepolis, 5, 9, 10
Persis, 9, 10, 13
Pertsch, 183
Pervîz, 241, 265, 306, 307, 338, 367
Peşte, 87
Petrosyan, I. E., 165
Peukelatois (Peşaver), 6
Peukestas, 10
Peyres/Biveresb, 313
Pîjen/Bîjen, 241, 265, 313, 331, 366
Pilkus, 156, 157
Pîrûs, 63
Pîrûz, 241, 265, 312, 331, 338, 367, 431
Platon, 2
Plutarkhos, 23
Por, 144
Poros, 6, 7
Pseudo-Callisthenes, 36

Pseudo-Callisthenes (Sözde Kallisthenes), 23
Ptolemaios, 13
Pur Mağar Sultan, 93
Pîr Dede Sultan (Dede Korkud), 93
Pura, 9

Q

Quaderni di Studi Indo-Mediterranei, 164

R

Rabia Kocaaslan Uçkun, 143
Raca Arustun Şâh, 15
Raca Çîn, 15
Raca Rûm, 15
Racine, 24, 93
Râi Hidâyetullah, 35
Râmenî Adası, 255, 276, 293, 298, 396, 399
Râminî, 43
Râşid, 242, 265, 329, 331, 369
Ravzatü'l-envâr, 75
Râyic Adası, 43, 254, 276, 293, 396, 397, 399
Râzî, 242, 265, 329, 331, 368
Rebî-i Enceb Hâcî Magnbî, 36
Redhouse, 191
Rehâî Şeyh Sadüddin, 36
Restâlis, 85, 86
Restetâlis, 50
Rhozana, 5, 10, 13
Rıdvân, 72, 89, 161, 167, 169, 170, 171, 172, 173,
174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194,
211, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 227,
228, 229, 230, 232, 234, 236, 242, 248, 283, 340,
343, 347, 349, 351, 354, 359, 360, 361, 401, 425,
429, 460, 471, 477, 480, 486, 490, 503, 504, 510,
511, 512, 516, 517, 518, 519, 520
Rıdvâniyye, 72, 169, 170, 171, 183, 184, 189
Ritter, 21, 29, 34
Rodop Türk Halk Masalları, 142
Rodos Adası, 90
Roma, 13, 23, 29
Rûkiyâ Hatun, 47, 269, 300, 346, 347, 449, 458, 459
Rukzan, 94
Rûm, 15, 27, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 45, 46, 55, 60, 66,
67, 69, 81, 88, 89, 90, 95, 124, 125, 135, 145, 147,
171, 177, 178, 196, 233, 236, 244, 246, 247, 250,
270, 275, 276, 281, 285, 286, 290, 293, 294, 297,
299, 300, 311, 314, 315, 317, 318, 326, 327, 330,
齊 333, 337, 357, 367, 370, 381, 382, 396, 409,
416, 420, 421, 423, 428, 430, 443, 458, 463, 477,
481, 489, 499, 505, 506, 507
Rûm Bahrı, 276
Rûm Denizi, 263
Rûm/Yunan, 318
Rûmeli, Rûmili, 21, 89, 172, 175, 176, 277, 293, 294,
334, 371
Rûmlu İskender, 134
Rûs, 32, 44, 55, 60, 69, 239, 247, 258, 275, 276, 315,
318, 327, 334, 335, 371, 515
Rûs Mülkü, 294

Rûs-ı Hazer, 44
Rusya, 53
Rûşeneg, Rûşeng, 30, 32, 56, 58
Rüstem, 18, 44, 121, 123, 124, 229, 241, 249, 259,
290, 298, 311, 316, 317, 319, 322, 324, 329, 331,
335, 336, 339, 341, 344, 346, 347, 365, 405, 451,
454, 462, 463, 471, 507, 508, 516
Rüstem Paşa, 18
Rüstem-i Destân, 284, 320, 508

S

S. L. Volin, 53
Sabanca Gölü, 88
Sabanca halici, 88
Sabanca-İzmit Körfezi Boğazı, 88
Sa'd bin Âmir, 50
Sadeddin, 176
Sa'dî, 206, 229, 324, 335, 346, 401, 405, 406, 453
Sa'dî (Sûdâbe), 346
Sadşa Dağları, 84
Safâ ve Merve, 294
Saim Sakaoğlu, 99
Sakâlib, 275, 294
Sakarya Nehri, 88
Sâkinâme (Âlemnümâ), 76
Saklâb, 55
Saksîn, 55
Salanta, 87
Salih Demirbilek, 163
Sâlih peygamber, 279
Salihcan Kuklyaşev, 151
Salsal, 87
Sâm, 346, 347, 508
Sâm bin Nûh Nebi, 90
Sambos, 8
Sâm-ı Süvâr, 284
Samsun, 296, 339, 371
Sarâyburnı, 87
Sardes, 4
Sârî, 343
Saruhan, 296, 339, 371
Savaşların Tarihi, 23
Sâve Suyu, 295
Seba, 69
Seb'a-i seyyâre, 53
Sebte (Cebelitarık) Boğazı, 88
Seçkin, Neşe, 166
Sedd-i İskender, 85, 92
Sedd-i İskenderi, 37, 53, 54, 147, 167
Sedd-i Yecüc ve Mecüc, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 239,
295
Sednik Paşa Pirsultanlı, 103
Sehî Bey, 61, 62, 170, 176
Sejarah Malayu, 15
Selami Ece, 64, 168
Selâmit, 43, 295
Selâmtan Adası, 217, 276, 295, 297, 397
Selanik, 89
Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri,
163
Selim, 185

Selm, 289, 317
Selmân, 81, 82, 229, 347
Selmân-ı Pârs, 81
Selviboylu, 96
Semendire, 87, 295, 334, 371
Semer, 151
Semerkand, 34, 54, 55, 151, 156, 194, 240, 260, 276,
285, 295, 313, 370
Semûd, 19
Serem, 87
Serendîb, 35, 239, 256, 279, 295, 304
Sevlun, 181, 243, 347, 459
Seyahatnâme, 21, 82, 92, 417
Seyid Azim Şirvani, 114
Sezar, 14
Sezer, Sevgi, 165
Siegfried Lauffer, 27
Sikender, 177, 178, 204, 214, 218, 222, 225, 284,
291, 423, 499
Sikendernâme, 35
Sikender-nâme, 221
Sîmürg, 115
Sîmürg, 199, 202, 226, 289, 339, 489, 512
Sinân Paşa, 332
Sind, 42, 55, 69, 91, 180, 216, 217, 238, 247, 250,
252, 253, 254, 257, 272, 275, 276, 280, 289, 293,
295, 311, 315, 318, 396, 397, 412, 421, 462, 515
Sindimana (Sehvan), 8
Sinop, 287, 333, 371
Sinoplu Diyojen (Diogenes), 3
sîretü'l-İskender, 27
Sîstân, 41, 189, 237, 248, 259, 275, 276, 285, 287,
293, 295, 303, 311, 317, 319, 328, 329, 331, 338,
339, 344, 369, 401, 410, 446, 448, 453, 454, 456,
514, 516
Sîstân Kalesi, 249
Sisügambis, 4, 5
Siva Vadisi, 5
Sivas, 38, 339, 371, 1033
Sivaslı (Uşak ilçesi), 38
Siyâvuş, 241, 297, 324, 332, 401, 405, 406, 457
Sogdiyana, 5
Sohbetü'l-ebkâr, 76
Sokrât, 32, 40, 50, 60, 73, 85, 86, 162, 179, 205, 213,
237, 245, 300, 304, 350, 372, 373, 433, 434, 485,
486
Solon, 269, 347
Stateria, 10
Subhatü'l-ebrâr, 73, 76
Sûdân, 247, 296, 315
Suhf-ı İbrâhîm, 301
Sultan Ahmed, 265, 332, 336, 337, 370
Sultan Alâeddîn, 180, 265, 288, 296, 317, 332, 370
Sultan Bâyezîd, 194, 244, 281, 333, 370, 371
Sultan Hüseyin Baykara, 54, 61
Sultan Mehmed, 37, 265, 333, 334, 370
Sultan Muhammed Şâh Alaüddin, 33
Sultan Murâd Hân, 334, 370
Sultan Orhân, 281
Sultan Sencer, 103
Sultan Üveys, 265, 278, 285, 310, 334, 335, 336, 370
Sultanönü, 288, 296, 327, 333, 371

Sumatra Adası, 15
Sumru, 94
Surhay Dağı, 110
Suriye, 1, 4
Suriyeli Jacop, 24
Sus, 5, 9, 10, 20
Süheyl, 50
Süheylî, 34
Süheyl-i Rûmî, 82
Süleymân, 69, 218, 222, 334
Süleymân Çelebi, 39
Süleymân Paşa, 180
Süleymân Şâh, 38
Süleymânnâme, 38, 52, 176
Sümer, 17
Svat Vadisi, 6
Sven Anders Hedin, 15
Szántó, Iván, 165

Ş

Şâbûr/Şâpûr, 50, 241, 265, 270, 299, 306, 315, 321,
329, 334, 338, 340, 366, 367
Şâbûr-ı Züleknâf, 265, 334, 367
Şadi Aydın, 53
Şâdkâm, 268, 276, 396, 466
Şâh Mesud, 54
Şâh u Gedâ, 73
Şâh-ı Zülkarneyn, 335, 469
Şahmaran, 144
Şâm, 13, 41, 46, 55, 60, 69, 88, 89, 181, 275, 283,
288, 294, 296, 311, 316, 318, 331, 367, 368, 370
Şamâhî, 92
Şâmil, 335
Şaname, 155
Şark, 275, 393
Şatt Nehri, 92
Şattu'l-Arap, 83, 92
Şâzkâm, 47
Şeddâd, 298, 310, 335, 468
Şedîd, 335
Şeh Muzaffer, 310, 335
Şeh Süleymân, 208
Şeh Velî, 335
Şehinşeh, 174
Şehnâme, 20, 28, 29, 30, 33, 63, 64, 94, 144, 148,
155, 344, 345, 346
Şehrbânû (Bânû), 42, 179, 206, 215, 251, 277, 304,
323, 347, 353, 400, 401, 403, 404, 405, 425, 440,
452, 453, 454, 506
Şehr-i Câdûvân, 243, 296, 341
Şehr-i Rûz, 269, 275, 276, 296, 300
Şehr-i Şâdkâm, 243, 296
Şehrizûr, 47
Şehsuvaroğlu Ali Bey, 14
Şehzade Abdullah, 64
Şehzade Ahmed, 175
Şehzade Selim, 175
Şehzade Sultan Abdullah, 64
Şekir-Şekiret, 144
Şerefeddin Ali Yezdî, 36
Şerefnâme, 28, 31, 66, 102, 103, 104, 136, 510

Şerefnâme-i Sikenderî, 31
Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi, 174
Şeyh Hasan, 206, 242, 265, 316, 332, 334, 335, 336,
343, 370
Şeyh Hasan Küçük, 242, 336
Şeyhî Mehmed Efendi, 175
Şeyhî-i Germiyânî (Kirmânî), 37
Şîreveyh, 265
Şîrîn, 103, 182, 198
Şîrîn ü Hüsrev, 33
Şîrûye/Şîreveyh, 299, 336, 367
Şirvan, 92, 105, 108, 130, 131
Şu, 155, 156, 158, 159
Şükrî-i Bitlisî, 14

T

Ta'ârim, 50
Taberî, 18, 20
Tâcüddîn İbrâhîm bin Hızır, 38
Taeschner, Franz, 166
Tagargar (Toguzguz), 43, 239, 258, 275, 276, 295,
296, 342, 474
Tahmasb, 264
Tahmûres/Tahmûr, 240, 264, 313, 335, 336, 364
Talas, 145
Talmud, 27
Tâlût, 336
Tâmasb, 241, 332, 336, 364
Tamgâc, 43, 247, 257, 258, 277, 280, 282, 285, 288,
289, 290, 292, 297, 311, 315, 323, 336, 342, 349,
433, 438
Tansel, Fevziye Abdullah, 166
Tarabefzûn Kalesi, 86
Tarabzon, 287
Tarhân, 259, 297, 336, 343, 349, 350, 502
Tarhu, 92
Târîh-i İskender bin Filipos, 94
Târîh-i Osman Paşa, 92
Târîh-i Osmânî, 62
Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası, 165
Târîh-i Taberî, 25, 148
Târîh-i Tuhfe, 86
Târîh-i Yunanistan-ı Kadîme, 94
Târîhü'l-hamîs, 25
Tarkan, 43
Tarsûsî, 36
Tarz, 337, 341
Taşkaya, Emine, 166
Taşkent, 54
Taşköprizâde, 48
Taşlıcalı Yahyâ, 73, 76
Tatar, 98
Tataristan, 151
Taxiles, 6
Tâyî' Billâh, 337
Tâyîf, 69
Taymûs, 262, 337
Tebrîz, 92, 155, 297, 310, 312, 326, 335, 370
Teke, 174
Temur, 242, 278, 332, 337, 370
Temürtaş, 336, 337

Tene Gölü, 88
Tenvîrî'l-mikbâs, 25
 Tepegöz, 98, 132, 133, 134
Tercüme-i İskendernâme, 66
Tervîhu'l-ervâh, 38
 Tesalya, 2
Tevârih-i Âl-i Osman, 18
Tevbenâme, 79
Tevrât, 17, 27, 307, 349, 352, 353
 Thebai, 20
Thirteenth international congress of Turkish art. Proceedings, 165
 Tımsıvâr, 87
 Timur, 35, 36, 37, 40, 181
Timûrnâme, 35
 Tokat, 296, 339, 371
 Tophâne, 84, 85
 Trabzon, 333, 371
 Trabzonlu Figânî, 64, 65
 Trakya, 2, 13
 Troya, 4
TTK Belleten, 165
Tuhfetü'l-emsâl, 73
 Tuna Demirkapısı, 92
 Tuna Nehri, 2
 Tûr, 316, 317, 330, 365
 Tûrân, 29, 41, 44, 89, 241, 244, 247, 260, 282, 284, 285, 294, 297, 311, 314, 315, 316, 317, 319, 323, 324, 330, 332, 333, 336, 337, 343, 344, 347, 367, 396, 405, 406, 418, 458, 481, 489, 505, 507
 Tûrânduht, 265, 337
 Tûrân-duht, 241
 Turgud, 297
 Turna, B. Babür, 166
 Tûs, 28, 337, 341, 347, 508
Tutinâme, 144
 Tübbet, 43, 232, 257, 297, 336
 Tüneyn Adası, 256, 276, 289, 295, 297, 397, 412
 Türe, 16
 Türk (ülkesi), 43, 69, 257, 258, 259, 276, 288, 297, 336, 365, 396, 474
Türk Dili, 161, 169, 182
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 26
Türk Edebiyatı Tarihi I, 161
Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevileri ve Hayâtî'nin Heft Peyker, 186
Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler, 94, 161, 163, 168, 169
 Türkistân, 15, 26, 89, 97, 247, 282, 315, 337, 369
Türkiyat Mecmuası, 164
 Türkiye, 54
 Türkmen, 98
Türkmen Halk Etekileri, 155
 Türkmenistan, 53
Typen Türkischer Volksmarchen, 98

U

Ubeydullah, 34
 Urfa, 89
 Urmeyâ, 203, 308, 336, 352
 Uygur, 98, 158

Uzun Hasan, 281, 333, 337, 339, 371, 499

Ü

Übülle, 91
Ülkü Halkevleri Dergisi, 166
 Ünver, 39, 175, 176, 180, 185
 Ürdüca, F., 166
 Ürgeç, 43
 Ürigenc, 232, 257, 297, 336
 Üsküdâr, 87, 90
 Üveys bin Mehmed, 79

V

V. L. Menage, 62
 Vâdf-i Elmâs, 239, 297, 415
 Vâdf-i Mârân, 243, 297
 Vâdf-i Peleng, 298
Vakâyi'ü'l-fuzalâ, 175
Vâki'anâme, 79
 Vâkvâk Adası, 43, 255, 276, 279, 293, 298, 337, 396, 399, 400, 442, 467
 Van Kalesi, 88, 417
 Van Ovası, 89
 Vang, 89
 Vanî Mehmed Efendi, 17
 Varka, 240, 262, 337
 Varka Şâh, 287, 322, 347
Varlık, 166
 Varsag, 327
 Vâsik Billâh, 338
 Vegan, 43
 Vehb b. Münebbih, 18, 27
 Velfî, 242
 Velîd bin Yezîd, 80, 241, 265, 338, 368
 Venedik körfezi, 87
Vesîletü'n-necât, 39
 Veysî, 79, 80
 Vilâyet-i Tagargar, 239
Vîs ü Râmîn, 38
 Vize, 298, 334, 371
 Vizeli Behîştî, 62
 Vladimir Minorsky, 62
 Von Hammer, 48

W

Wilhelm Pertsch, 51

X

Xerxes, 5

Y

Yâfes, 17, 19, 22
 Yağmâ, 55
 Yahyâ, 115, 116, 117
 Yahyâ Bermekî, 320, 338
 Yahyâ Paşa, 175

Yaktîn, 242, 320, 340, 348, 352, 369
Yakûb İbni Leys, 277, 278, 288, 298, 328, 338, 369
Yakup Poyraz, 53
Yamâma, 69
Yaman, Talât Mümtaz, 166
Yanvan Târîhi, 89
Yaşar Akdoğan, 163
Yavuz Sultan Selim, 14, 175
Ye'cûc u Me'cûc milki, 275
Yemen, 17, 55, 69, 133, 206, 267, 275, 283, 298, 306,
324, 328, 329, 332, 338, 345, 346, 369, 405, 453
Yezdecird, 46, 180, 241, 265, 283, 292, 296, 311,
330, 338, 367, 368
Yezîd, 241, 265, 288, 321, 326, 338, 368
Yıldırak Dağ (Cıldırak Tav), 85
Yıldırım Bâyezîd, 37, 39, 47, 181, 242, 265, 334, 339,
370, 371
Yöroz, 87
Yukarı Dağ, 95
Yuman, 19
Yunan, 40, 45, 123, 129
Yunan milki, 294
Yunanistan, 2, 7, 11, 12, 13, 20
Yunanlı Filip'in oğlu İskender, 136
Yûsuf ile Züleyhâ, 38
Yûsuf u Züleyhâ, 38, 73
Yusuf Ziya Sümbüllü, 81
Yûsuf-ı Haccâc, 241, 285, 309, 339, 348, 368
Yûsuf-ı Mülhid, 242, 326, 340, 352, 369
Yûsuf-Züleyhâ, 144

Z

Zâbilistân, 41
Zafer Yahut Hiç, 94
Zafernâme, 35, 36
Zagros Sıradağları, 11

Zağnos Paşa, 75
Zâl, 329, 339
Zâvilistân, 248, 276, 277, 293, 295, 298, 313, 339,
401, 457
Zebi, 121
Zelîhâ, 309, 347
Zenan Adası, 90
Zenc, 69
Zeng, 146, 252, 739
Zeng İklimi, 298
Zengî, 51
Zengibâr, 55
Zerdüşt, 241, 321, 341, 352, 365
Zeresb, 41, 42, 179, 189, 206, 237, 248, 277, 279,
282, 293, 295, 303, 317, 339, 344, 401, 402, 403,
410, 433, 435, 448, 452, 453, 454, 455, 456, 501,
507, 515
Zeyl-i Siyer-i Veysî, 76
Zeynel, 333, 339, 1041
Zeynelâbidîn Ali Abdî Beg Nevîdî Şîrâzî, 35
Ziyâülmülk, 311, 339
Zulmât, 298
Zulmetardı, 149
Zülkarneyn, Zü'l-karneyn, 1, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 40, 51, 66, 81, 83, 97,
135, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 179,
209, 213, 238, 239, 245, 248, 277, 300, 304, 349,
350, 366, 407, 430, 436, 439, 452, 462, 482, 517
Zü'l-karneyn İskender-i Rûmî, 40
*Zülkarneyn Kur'ân'da Uzaya Seyahati Anlatılan
İnsan*, 16
Zülkarneyn Şâh, 21, 268
Zümrüt kuşu, 133

2. Metin Kısmı

A

A'sā bin Kubeys, 664
Abaka, 997
'Abbās, 974
'Abdü'l-'azīz, 970
'Abdü'l-melik, 969, 970
Ābtīn, 910
'Acem, 941, 963, 966, 1012
'Ād, 611, 748, 894, 1063, 1064, 1078
Ādem, 527, 536, 568, 576, 587, 694, 783, 900, 901, 1059
'Aden, 558, 647, 985
'Ādil, 956
'Adn, 960
Ādurbāyicān, 884
Aḥmed, 533, 536, 655, 960, 961, 962, 965, 972
Aḥmed Ḥān, 998
Aḥmed Şāh, 998
Aḥmed-i Muhtār, 535, 536
Aḥmed-i Müsta'īn, 985
Aḥmed-i Rıdḡvān, Rıdḡvān, 526, 529, 530, 531, 532, 534, 536, 538, 539, 540, 541, 543, 547, 553, 554, 557, 559, 565, 570, 583, 587, 589, 608, 615, 631, 645, 664, 678, 679, 682, 685, 687, 690, 707, 716, 724, 734, 736, 737, 740, 746, 748, 754, 756, 757, 758, 766, 768, 800, 818, 819, 821, 835, 836, 838, 842, 852, 853, 880, 895, 897, 898, 944, 950, 958, 999, 1016, 1017, 1044, 1048, 1049, 1055, 1056, 1076, 1084, 1103, 1104, 1106, 1108
Aḥīcuk, 1012, 1013
Ahvāz, 884
Aḳkirman, 542, 1045, 1046
Alacaḥişār, 1035
Alaşehr, 1033
'Alī, 534, 536, 967, 968
Almalık, 791
Alp Erḡurul, 1019
Anatoli, 1045
Antaliyye, 1033
'Arab, 884
Argun, 998, 999, 1001, 1002
Argun Ḥān, 1000

Aristū, 561, 562, 564, 567, 573, 576, 586, 610, 640, 641, 642, 655, 657, 659, 675, 710, 735, 867, 1060, 1080, 1094, 1097
Arnavud, 1035
Ārş, 833
'Atḡār, 545, 664, 754, 1017
Ayāz, 646
Aydın, 1033

B

Bābek, 983
Bābil, 546, 672, 921
Baġdād, 995, 996, 1005, 1007, 1017, 1060
Bāġ-ı Kudsī, 931
Baḡreyn, 884, 985
Baḡr-ı 'Ummān, 667, 885
Baḡr-ı A'zam, 800, 894
Baḡr-ı Aḡdar, 884
Baḡr-ı Beyḡar, 885
Baḡr-ı Ġarb, 885
Baḡr-ı Hind, 885
Baḡr-ı Maġrib, 885
Baḡr-ı Muḥīḡ, 872, 889
Baḡr-ı Oḳyānūs, 798, 885
Baḡr-ı Rüm, 878, 885
Bahādır Ḥān, 1006
Bānu, 733
Başra, 884
Başra Baḡrı, 884
Bayburd, 1026
Bāyezīd Ḥān, 542, 842, 989
Bedaḡşān, 532, 643
Bedr, 959, 967
Behmen, 599, 602, 603, 642, 762, 843, 865, 939, 941, 942
Behmen bin İsfendiyār, 941
Behrām, 606, 795, 796, 797, 840, 951
Behrām bin Behrām, 951
Behrām-ı Çübīn, 836
Behrām-ı Gür, 603, 836, 953
Belāş, 947, 948, 954, 955
Berencān, 885
Berhemen, 1080, 1081

Berket, 995
Bermek, 980
Betül, 967
Bilecük, 1020
Birdi Hân, 1011, 1012
Boğdan, 602, 1035, 1044
Bostân, 585
Bü Bekr, 711, 965
Bü Cehl, 680
Bü Sa'îd, 1004, 1005, 1006
Bukrât, 561, 562, 567, 576, 580, 587, 659, 675, 752,
926
Bursa, 1020, 1022
Bü'l-Hasan, 967, 968
Bü'l-Hüseyn, 967
Bü'l-Müslim, 976

C

Ca'fer, 976, 977
Câbe, 782
Câbelkâ, 921
Câbelsâ, 921
Câmâsb, 841, 900
Câni Hân, 1009, 1010, 1011, 1012
Canik, 1033
Cem, Cemşîd, 541, 544, 742, 748, 812, 832, 836, 841,
865, 894, 905, 906, 907, 910
Cennât-ı Na'îm, 1073
Cennet-i Firdevs, 1065
Cennet-i Me'vâ, 841
Cennetü'l-me'vâ, 1092
Cercîs, 736
Cevder, 947
Ceyhün, 551, 620, 836
Cezîre-i Benâ[n], 775
Cezîre-i Eṭvâr, 776
Cezîre-i Lengāvūs, 784
Cezîre-i Râmenî, 773, 774
Cezîre-i Râyic, 770, 773
Cezîre-i Vâk[vâk], 774

Ç

Çağatay Hân, 995
Çîn, 524, 600, 602, 607, 757, 790, 791, 792, 793, 794,
795, 796, 802, 803, 805, 811, 815, 828, 860, 861,
864, 873, 876, 883, 884, 916, 919, 953, 957, 1100

Çingiz Hân, 994, 995
Çübân, 1005, 1006

D

Daḥḥāk, 560, 579, 611, 742, 761, 832, 840, 849, 894,
906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915
Dārâ, 540, 544, 547, 548, 549, 550, 552, 554, 555,
556, 943
Dārâb bin Dārâ, Dārâ[b], Dārâb, 553, 563, 556, 564,
566, 585, 589, 594, 595, 596, 598, 599, 601, 602,
603, 605, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 666,
862, 865, 872, 943
Dârû'n-na'îm, 754
Dârû's-selâm, 822
Dâvud, 525, 576, 812, 1030, 1098
Deryâ-yı Çîn, 885
Derzîn, 947
Deylem, 602
Dımışk, 1008
Dil-şâd, 1008

E

Ebû Bekr Şiddîk, 534, 536, 965, 966
Ebû İshâk, 982
Ebu'l-'Abbâs, 975, 976
Ebu'l-Müslim, 972, 975
Eflâtûn, Felâtûn, 561, 562, 567, 568, 570, 573, 586,
590, 659, 675, 741, 803, 805, 807, 899, 901, 945,
1060, 1094, 1096, 1097
Efrâsiyâb, 580, 742, 918, 919, 920, 921, 925, 926,
930, 931, 934
Efreng, 543
Efrîdûn, 541, 742, 865, 910, 911, 912, 913, 914, 916,
917
Ehrâm, 844
Elburz, 911, 914
Emîn, 981
Engürüs, 543, 602, 1023, 1026, 1035
Ercesb, 934, 935
Erdeşîr, 836, 865, 949, 1078
Erdevân, 836, 865, 947, 948, 1078
Erjeng, 647, 659
Ermâyil, 908, 909, 911, 914
Erṭuğrul, 1019
Erzevâmîd, 963
Eşk, 946

Eşref, 1010, 1011
Eyyüb, 525, 536, 747

F

Fağfür-ı Çîn, 555, 622, 661, 675
Fâris, Fârs, Fürs, 884, 916, 975, 1005
Fârûk, 966
Ferâmûz, 642
Ferhâd, 616, 664
Ferîdün, 594, 611, 748, 792, 836, 849, 911, 912, 913,
914, 917, 930
Ferruh, 964
Feyleküs, 552, 554, 555, 559, 560, 561, 563, 565,
594, 595, 598, 803, 891
Fîrât, 752, 1041
Fir'avn, 917, 1078
Firdevs, 696, 715, 769, 836, 898, 1076
Firdevs-i berîn, 677, 713, 714, 725, 735
Fireng, 542, 850, 1023
Firengîs, 925
Für, 668, 741, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 757,
843, 862, 863, 864, 865, 872, 876
Furkân, 599, 965, 967, 972

G

Ġarb, 884, 885
Gâve, 912
Ġâzân, 1003
Ġâzân Hân, 1002
Ġâzî Murâd, 1031
Germiyân, 1033
Geyhutu Hân, 997
Ġiyâşü'd-dîn, 898
Ġiv, 833, 929, 935
Güzêr, 919
Gülistân, 585
Gül-şâh, 616, 618, 620, 622, 623, 625, 627, 629, 631,
634, 635, 637, 638, 640, 641, 642, 645, 647, 648,
650, 651, 653, 654, 655, 656, 660, 661, 662
Gülşen-i Kuds, 952
Gürcistân, 1001
Güstehem, 919
Güştâsb, 841, 933, 934, 935, 937, 941

H

Habeş, 883, 884

Haccâc-ı şüm, 969
Hârezm, 995
Hâdî, 979
Hâkân, 661, 675
Harem, 1003, 1070
Hâr(istân), 585
Hârünür-reşîd, 978, 979, 980
Hasan, 968
Hâtem, 818, 994, 1003, 1022, 1023
Haft-ı İstivâ, 845
Hâşimiyyi'l-Muştafâ, 1108
Hâver, 602, 607, 657, 737
Havvâ, 901
Hayâtî, 600, 702
Haydar-ı Kerrâr, 967
Hayt-ı Bâtil, 969
Hâzer, 957, 980
Hefî Hân, 934, 935
Hemedân, 884
Herât, 841
Hitâ, Hitây, 602, 791, 796, 883, 953, 957, 973, 974,
791, 985
Hızr, Hızır, 544, 568, 570, 587, 649, 712, 736, 945,
946, 948, 1050, 1055, 1080, 1088, 1089, 1090,
1091, 1104
Hızr bin 'Âmil, 776
Hicâz, 964, 984, 1060, 1069
Hind, 602, 643, 659, 667, 670, 741, 743, 752, 754,
757, 759, 780, 790, 791, 862, 872, 884, 957, 1000,
1100
Hind Bahrı, 885
Hindüstân, 629, 665, 668, 739, 1003, 1042
Hirmân, 843, 844
Hişâm, 970
Horâsân, 831, 841, 884, 969, 973, 974, 984, 985, 990,
995, 1006, 1014
Hoten, 532, 647, 791, 794, 883
Hudâ-bende, 1002
Huld, Huld-i berîn, Huld-i bihişt, 533, 665, 738, 1073
Huneyn, 967
Huşeng, 902, 903
Hülâgü, 995, 996, 997
Hümâ, 942
Hünkâr, 1017
Hürmüz, 617, 947, 948, 949, 950, 954, 958
Hüseyin, 968

Hüsrev, 541, 629, 836, 849
Hüsrev-i Pervîz, 616

I

‘Irāk, 916, 984, 995
‘Irākeyn, 884, 975
İşfahān, 884, 912, 985

İ

İbn-i ‘Osmān, 1021
İbrāhīm, Ḥalīl, İbrāhīm Ḥalīl, 525, 616, 915, 927,
928, 946, 967, 1003, 1068, 1069, 1074
İbrāhīm bin Mehdī, 982
İbrāhīm bin Velīd, 971
İdrīs, 900, 905
İflāḥ, 1035
İrān, 547, 549, 550, 602, 608, 613, 616, 639, 643,
666, 824, 826, 828, 849, 872, 914, 919, 920, 921,
929, 932, 934, 936, 946, 949, 952, 953, 958, 995,
998, 999, 1008, 1009, 1011, 1039, 1040, 1093,
1100
İrec, 915, 916, 924
İrem, 894, 1025
İsfendiyār, 581, 599, 602, 612, 617, 642, 666, 741,
843, 865, 933, 935, 937, 938, 939, 940, 941
‘İsī, ‘İsī-i Meryem, 527, 535, 539, 544, 618, 654, 662,
678, 732, 733, 736, 946, 947, 982, 1048
İskender, 541, 562, 563, 564, 570, 584, 585, 590, 594,
597, 598, 603, 609, 611, 613, 616, 619, 624, 629,
635, 636, 640, 641, 642, 643, 645, 648, 649, 655,
657, 658, 660, 666, 670, 674, 676, 677, 680, 682,
683, 690, 697, 712, 731, 733, 734, 735, 738, 744,
745, 748, 749, 751, 752, 754, 758, 770, 775, 776,
777, 783, 788, 791, 796, 797, 802, 803, 809, 812,
813, 815, 817, 822, 824, 828, 829, 831, 832, 833,
837, 841, 842, 861, 862, 866, 867, 869, 871, 873,
874, 875, 879, 888, 891, 945, 965, 1060, 1065,
1068, 1069, 1075, 1080, 1084, 1086, 1087, 1088,
1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1097, 1099,
1100, 1101
İskender Boğazı, 878
İskenderiyye, 847, 1098
İskender-nāme, 1104
İskenderūs, 1096, 1101, 1102
İstanbul, 885, 1037, 1038

K

Ka’be, 1060, 1065, 1066
Kābilistān, 617, 643
Kādir, 990
Kāf, 686
Kaḥṭān, 1068
Kāhir, 988, 993
Kal’a-i Sīstān, 644
Kal’a-i Şāh-ı Varka, 866
Kal’a-i Tüneyn, 784
Kal’a-i Zeresb, 645
Kanderūs, 1080
Kanderüş, 866, 867, 868, 869
Kānūn, 795
Karaman, 1026, 1027, 1033, 1037, 1039
Kārūn, 732, 849, 919
Kaştamonı, Kaştamoniyye, 1038, 1033
Kaydāfe, 860, 861, 862, 863, 865, 866, 867, 868, 869,
870, 871, 872, 873, 874, 875, 877, 878, 879, 882
Kāyim Bi’llāh, 991
Kaytafūn, 873
Kayşer, 548, 549, 550, 551, 552, 661, 675, 748, 943,
966, 1026
Kayşer-i Rūm, 549
Kazimir, 1035
Kerbelā, 968
Keşmīr, 602, 791, 809
Key, 919
Keyd, 668, 669, 671, 672, 673, 674, 675, 677, 689,
739, 741, 884
Keyḥüsrev, 596, 742, 926, 929, 930, 931, 932
Keykāvūs bin Keykubād, Keykāvūs, Kāvūs, 742, 824,
826, 827, 831, 865, 921, 922, 923, 924, 925, 926,
927, 929
Keykubād, 541, 742, 824, 865, 920, 921, 954
Keyūmers, 901
Keyyūs, 825
Kıpça, 995
Kışsa-i İskenderī, 1106
Kili, 542, 1045, 1046
Kirmān, 884
Kisrī, 548, 947, 948
Kīş, 985
Konya, 1033
Koron, 542, 1048

Ḳubād, 611, 748, 892, 954, 955, 956
Ḳuds, 914, 932, 966, 1053, 1054
Ḳuds-i Şerîf, 1069
Küh-ı Demāvend, 913
Küh-ı Elburz, 862, 909
Küh-ı Ḳāf, 1010
Küh-ı Mārān, 771
Küh-ı Ṭūr, 962
Ḳulzüm, 884
Ḳumrî, 845
Ḳur'ān, 529, 534, 535, 587, 606, 733, 959, 960, 966,
967, 1104

L

Lārende, 1033
Lāz, 1023, 1031, 1032, 1035
Leylā, Leylî, 626, 628, 645, 674, 738, 894
Lîh, 1023
Loḳmān, 926
Lührāsb, 930, 932, 933

M

Māçîn, 602, 791
Maḥmūd, 646, 960
Mağrib, 602, 607, 798, 849, 861, 864, 865, 866, 871,
877, 878, 916
Mağrib Deñizi, 884, 885
Māhār, 609, 611
Māhyār, 609, 611
Mānî, 555, 647, 659, 753, 757, 860, 949
Manşūr, 627
Manşūr-ı Devānîkî, 977
Maṭriyye, 847
Maşrıḳ, 791, 798, 802, 856, 877, 884, 1079, 1080
Māverā'ü'n-nehr, 985, 990
Māzenderān, 825, 826, 827, 831, 837
Me'mün, 981, 982
Mecnün, 539, 616, 626, 628, 640, 646, 674, 738, 894
Mecnün-ı Ḳays, 664
Mecsid-i Aḳşā, 1070
Medāyin, 602, 613, 966
Medîne, 966, 1003
Meḥemmed Ḥān, 1002
Meḥemmed Ḥudā-bende, 1003
Mehdî, 977, 979, 985
Mejde-k-i Dehrî, 956

Mekke, 1003, 1060, 1066, 1067, 1068, 1069
Melik Eşref, 1009
Menüçehr, 916, 917, 918, 919
Merv, 841, 972, 973
Mervān, 969, 974
Mervān-ı Ḥakem, 969
Mervān-ı Ḥar, 971, 972
Merve, 1065
Mes'ūd-ı Şîr, 936
Mescid-i Aḳşā, 960, 1070, 1071
Mışr, 543, 585, 618, 659, 661, 662, 840, 842, 844,
846, 847, 860, 861, 884, 899, 951, 953, 964, 966,
975, 997, 1075, 1096, 1098
Midilli, 1039
Miğalkāra, 1024
Mihrāc Ḥān, 602, 607, 791
Mihrān, 668, 673, 674
Mîḳāt, 1065
Mora, 1035, 1038
Moton, 542, 543, 865, 1047
Mu'temen, 981
Mu'aviye, 968, 969
Mu'taşım, 983
Mu'taşım Bi'llāh, 994, 995
Mu'temid, 985, 986
Mu'tez, 984, 985
Muḥammed, 529, 533, 557, 650, 957, 959, 960, 964,
1024, 1031
Muḥammed Muştafā, 842
Muḥîṭ, 798, 885
Muktaşid, 986
Muktedir, 987, 991
Muntaşır, 984
Murtażā, 967
Müsî, Müsî Kelîm, Kelîm, Müsî-i 'İmrān, 534, 535,
544, 579, 615, 616, 706, 917, 918, 933, 946, 961
Muṭî' Bi'llāh, 989
Muştafā, 532, 535, 536, 557, 601, 733, 842, 895, 957,
962, 967, 968, 1018, 1035, 1045
Muẓaffer, 1014
Mü'eyyed, 984
Mühtedî Bi'llāh, 985
Mükrān, 791
Müktefî, 986, 987
Müstagnî, 993
Müstazhir, 992

Müstekfi, 989
Müstencid, 992
Müstersid, 992
Mütevekkil, 984
Müttaķī, 988

N

Nāşır min-‘İndi’llāh, 993
Necd, 884
Nemrūd, 579, 616, 927, 928
Nerimān, 823, 935, 972, 1041
Nersī, 951, 952
Nevzer bin Menūcehr, 919
Nīl, 752, 842, 845, 846, 884
Nīmruz, 617
Nūh, 907
Nūşīrevān, Nūşīrvān, 956, 958, 971, 1020, 1042

O

Olcayito, 1004, 1008
Orhān, Orhān Ğāzī, Orhān Hān, 1020, 1021, 1022,
1023, 1024, 1025
‘Oşmān, 534, 536, 711, 966, 1017, 1018, 1019, 1020,
1031, 1034, 1108

Ö

‘Ömer, 534, 536, 711, 966, 1018, 1021, 1034, 1042
‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azīz, 970

P

Pervīz, 959, 962, 963, 964
Peyres, 907
Pījen, 947
Pīrüz, 954
Pīrüz bin Yezdecird, 954

R

Rāşid, 992
Rāzī, 988
Reşhü’l-ħacer, 969
Rub’-ı meskūn, 688, 776, 846, 883, 886
Rūkıyā Hātūn, 1094, 1100, 1102
Rūm, 547, 548, 549, 551, 552, 563, 565, 566, 594,
595, 596, 598, 602, 603, 609, 643, 644, 668, 749,
751, 833, 877, 880, 885, 916, 943, 951, 953, 957,
978, 997, 1000, 1004, 1005, 1007, 1019, 1023,
1100

Rūm Bahrı, 885
Rūmili, 1023
Rūs, 543, 602, 803, 829, 830, 850, 885, 1023, 1026,
1035
Rüstem, 549, 560, 580, 617, 642, 741, 757, 818, 823,
826, 827, 841, 919, 920, 922, 937, 938, 939, 941,
951, 1022
Rüstem-i Destān, 617, 739, 825, 840, 843, 865, 925,
971, 994
Rüstem-i Zāl, 1023

S

Sa’dī, 680, 757, 924
Şafā, 1065
Şaķālib, 885
Sām, 825
Sām-ı Suvār, 617, 666, 843, 865, 938
Şamşun, 1033
Şaruħān, 1033
Sāve Şuyı, 957
Sedd-i Ye’cüc ve Me’cüc, 815
Sedd-i Zū’l-ķarneyn, 818
Seffāh, 976
Selāmıan, 785
Selçük, 992, 994, 1020
Selm, 840, 915, 916
Selmān, 754, 757
Semendire, 1035
Semerķand, 841, 995
Sencer, 898
Serendīb, 783
Sevlun, 1101
Sikender, 540, 544, 561, 564, 565, 567, 589, 594,
604, 606, 611, 613, 618, 646, 661, 667, 749, 792,
818, 829, 837, 843, 849, 870, 873, 874, 876, 892,
894, 898, 1056, 1057, 1059, 1077, 1085, 1091,
1094, 1098, 1103, 1105
Sikender-nāme, 1104
Sinab, 1038
Sinān Paşa, 1022
Sind, 602, 643, 667, 668, 670, 739, 741, 750, 754,
757, 758, 759, 762, 770, 790, 791, 862, 872, 884,
1000
Sīstān, 617, 619, 629, 634, 641, 642, 643, 644, 656,
661, 826, 884, 919, 937, 941, 985
Sivas, 1033

Siyāvuş, 581, 923, 924, 925, 926
Sokrāt, 567, 568, 580, 587, 659, 675
Sūdān, 602
Sulṭān 'Alā'e'd-dīn, 1018, 1019, 1020
Sulṭān Aḥmed, 1016, 1017
Sulṭān Bāyezīd, 541, 543, 1042, 1043, 1044, 1049,
1108
Sulṭān Meḥmed, 1034, 1036, 1039, 1040, 1041
Sulṭān Murād, 1025, 1026, 1031, 1032, 1035, 1036
Sulṭān Üveys, 1013, 1014, 1015
Sulṭānōni, 1019, 1020
Süleymān, 531, 544, 576, 579, 602, 662, 743, 748,
837, 841, 863, 894, 898, 933, 970, 982, 986, 1021,
1023

Ş

Şabūr, 946, 947, 949, 952
Şabūr-ı Zül'eknāf, 952
Şāh-ı Vilāyet, 967
Şām, 543, 549, 607, 880, 884, 951, 964, 966, 975,
997, 1000
Şark, 884, 885
Şeddād, 611, 748, 1063, 1078
Şedīd, 1078
Şefī'ül-müzṇibīn, 895
Şeh Muzaffer, 1012
Şehr-bānū, 672, 674, 675, 678, 680
Şehr-i Cādūvān, 1087
Şehr-i Rüz, 884, 1096
Şehr-i Şād-kām, 1088
Şeyḥ Ḥasan, 1008, 1015, 1016
Şeyḥ Ḥasan Küçük, 1008
Şifā, 795
Şireveyh, 265
Şīr-i Yezdān, 967
Şīrīn, 616, 629
Şīrūye, 962

T

Tağarğar, 814, 885
Tarḥān, 809, 811
Tebrīz, 1010, 1011, 1012
Tekfur, 1037
Temur, 1017
Temürtaş, 1005, 1007, 1008
Tevrāt, 624, 933

Toḳad, 1033
Tūr, 840, 915, 916, 919
Tūrān, 547, 602, 616, 643, 666, 824, 829, 849, 872,
914, 920, 925, 929, 930, 935, 936, 951, 1039,
1040, 1100
Tūrānduḥt, 963
Tübbet, 791
Tüneyn, 784
Türk, 791, 809, 885, 916, 919
Türkistān, 607, 990
Ṭahmüreş, Ṭahmūr, 903, 904
Ṭālūt, 1029
Ṭāmasb, 920
Ṭamgāc, 602, 607, 791, 793, 794, 809, 811, 815
Ṭarabzon, 1038
Ṭarz, 832
Ṭāyi' Bi'llāh, 990
Ṭaymūs, 876
Ṭuğrul, 1019, 1020
Ṭūr, 615
Ṭurgud, 1026
Ṭūs, 825, 832

U

Urmeyā, 1028
Uzun Ḥasan, 1039, 1040, 1041

V

Vādī-i Elmās, 787
Vādī-i Mārān, 1086
Vādī-i Peleng, 1087
Varḳa, 866
Varsağ, 1026
Vāşık-ı Bi'llāh, 983
Velī, 1014
Velīd bin Yezīd, 969
Velīd ibn-i Yezīd, 971
Vilāyet-i Tağarğar, 814
Vize, 1024

Y

Ya'küb, 536
Ya'küb İbn-i Leyş, 985
Ye'cüc milki, 884, 885
Yemen, 659, 883, 884, 922, 923, 984, 985, 1068
Yezdecird, 952, 953, 964

Yezîd, 581, 968, 976
Yezîd bin Velîd, 971
Yıldırım Bâyezîd Hân, 542, 1032
Yunan, 552, 555, 603
Yûnus, 525
Yûsuf, 576, 618, 654, 662, 982
Yûsuf-ı Haccâc, 969
Yûsuf-ı Mülhid, 978

Z

Zâl, Zâl-i Destân 607, 739, 757, 823, 919
Zâtü'l-'imâd, 748
Zâvilistân, 617
Zehrâ, 968

Zelîhâ, 662
Zeng, 739
Zerdüş, 933, 942
Zeresb, 617, 618, 619, 623, 641, 642, 643, 644, 645,
656, 657, 658, 660
Zeynel, 1041
Ziyâ'ü'l-mülk, 998
Zûlmât, 1090
Zü'l-çarneyn, 561, 564, 586, 595, 599, 603, 607, 608,
642, 643, 657, 666, 672, 676, 678, 712, 732, 742,
752, 757, 794, 804, 812, 832, 841, 849, 865, 877,
891, 946, 1078, 1079, 1085, 1094, 1102

KAYNAKÇA

- Abdullah (1887), "Edebiyyat", *Fevâid*, Nüsha I, 1 Rebulevvel 1305 (17 Kasım 1887), Bursa: Hüdâvendigâr Matbaası.
- Abdurrahmân Hibrî (1996), *Enîsü'l-müsâmirîn, Edirne Tarihi, 1360-1650*, çev. Ratip Kazancıgil, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay.
- Acaloğlu, Arif-Celal Beydili (2005), *Esatirler, Efsane ve Rivayetler*, Bakı: Şark-Garp.
- Aclunî, İsmâil B. Muhammed (1351), *Keşfü'l-hafâ ve Müzîlü'l-ilbâs Amme's-tehere mine'l-ehâdîsi alâ Elsinetin'n-nâs*, C. II, Matbaa-i Âmire.
- Afzalov, M.-H. Rasulov-Z. Husainova (2007). *Özbek Halk Ertekleri*. C. III. Taşkent: Okituvçi Neşriyatı.
- Ağarı, Murat (2006), "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. XLVII, S. 2, s. 195-214.
- Ağırman, Cemal (2006), "Ahmedî'nin İskender-Name'sinde Peygamber Tasavvuru", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, s. 211-21.
- Ahmedî (2011), *İskendername*, öyküleştiren Mehmet Kanar, İstanbul: Say Yay.
- Ahmedî (trz.), *İskender-nâme*, haz. Yaşar Akdoğan, KTB, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219053/h/ahmediskendernameyasarakdogan.pdf>, e-kitap (25.06.2012).
- Ahmed-i Rıdvân (1500), *Hâzâ İskendernâme-i Rıdvân*, Ankara Ü. DTCF Ktp., M. Con B. 20.
- Ahmed-i Rıdvân (1505-12), *Mahzenü'l-esrâr*, Atatürk Ü. Ktp. ASL Yazmaları 369/1.
- Ahundov, Ehliman (1978), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, akt. Semih Tezcan, Ankara: TDK Yay.
- Akçay, Hasan (1999), *Ahmedî'nin İskender-namesi (Transkripsiyonlu Metin)*, BYLT, Harran Ü. SBE, Şanlıurfa.
- Akdoğan, Yaşar (1988), *İskendername'den Seçmeler*, Ankara: KTB Yay.
- Akdoğan, Yaşar (1989), "Mi'rac, Mi'rac-nâme ve Ahmedî'nin Bilinmeyen Mi'rac-nâmesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 9, s. 263-310.
- Akyol, Aysun (1990), *Hamzavi Kıssa-i İskender, Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri*, BYLT, Ankara Ü. SBE, Ankara.
- Akyüz, Kenan (1934), *İslâmî Edebiyatta İskender-nâme Mesnevisi: Firdevsî-Nizâmî-Ahmedî*, MT, İstanbul Ü. Edebiyat Fak., No. 47, İstanbul.
- Alişir Nevayi Eserlerinin Elyazma ve Taşbasma Nushalarının Bibliyografik Gösterilişi* (1990), Semerkand.
- Alizade, H.-M. H. Tahmasip (1941), *Nizami'nin Eserlerinin El Versiyonları*, Bakü.
- Alkan, Meryem (1984), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.

- Altun, Mustafa (2003), *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'si (1b-149a) İnceleme-Dizin-Metin*, C. I-II, KTB, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219062/h/giris.pdf>, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219063/h/metin.pdf> (03.05.2012).
- Altun, Mustafa (2011), *Hâb-nâme-i Veysî*, İstanbul: MVT Yay.
- Ambrosio, Alberto Fabio (2008), "Ahmedî et son Iskendernâme: un Alexandre des deux mondes", *Quaderni di Studi Indo-Mediterranei*, No. 1, pp. 195-208.
- Ansarı, A. S. Bazmee (1995), "Feyzî-i Hindî", *TDV İA*, C. XII, İstanbul, s. 524-5.
- Araslı, Alhan Altan (1985), *Azeri Türklerinin Halk Hikâyeleri*, Ankara: KTB Yay.
- Araş, Namık Kemal (1984), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Arslan, Mehmet (2008), *Türk Edebiyatında Hamseler ve Subhizâde Feyzî'nin Hamsesi*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Aslan, Nursan (2010), *Ahmedî İskender-Nâme (1-1102 Beyit) (Dil İncelemesi-Metin-Gramatikal Dizin)*, BYLT, Atatürk Ü. SBE, Erzurum.
- Aslanov, V. I. (1966), "Akhmedi i ego 'Iskender-name' (Ahmedi and his 'Iskendername')", *Narody Azii i Afriki*, No. 4, pp. 161-75.
- Ateş, Ahmed (1942), "Metin Tenkidi Hakkında, Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osmân Münasebeti İle", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, S. 1, s. 253-67.
- Ateş, Mustafa (1951), *Ahmedi'nin Mevlid'i -Bir Kısmının Karşılaştırmalı Metni- ve Süleymân Çelebi'nin Eseri İle Kısa Bir Mukayese*, MT, İstanbul Ü. Edebiyat Fak., No. 378, İstanbul.
- Atnur, Gülhan (2002), *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, BDT, Atatürk Ü. SBE, Erzurum.
- Avcı, İsmail (2012a), "Mesneviden Hikâyeye İskender-i Zülkarneyn: Doğum, Ad Verme, Hükümdarlık", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 61, s. 131-50.
- Avcı, İsmail (2012b), "Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde İskender-i Zülkarneyn", Uluslararası Evliya Çelebi'nin Balkanları Kongresi, 16-20 Nisan 2012, Üsküp.
- Avcı, İsmail (2012c), "Tezahürü'l-Felasife: Anadolu Sahası İskendernâmelerine Göre Aristo, Eflâtûn, Sokrât, Bukrât", İstanbul Kültür Ü. IV. Uluslararası TDE Öğrenci Kongresi (TUDOK 2012), 27-28 Ağustos 2012, İstanbul.
- Avcı, İsmail (2012d), "İskendernâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana: Çukurova Ü. Yay.
- Ayan, Gönül (1994), "Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Selçuk Ü. TAED*, S. 1, s. 43-65.
- Aydın, Şadi (2008), *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul: Timaş Yay.

- Aydın, Şadi-Ahmet Ata (2007), "Türkmenistan Millî Elyazma Eserler Enstitüsü'nde Bulunan Hoca Ahmed Yesevî, Ali Şir Nevaî ve Fuzulî'ye Ait Elyazma Eserlerin Tavsifi", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. II, S. 3, s. 168-202.
- Azerbaycan Nağılları* (2003), C. II.
- Azerbaycan Nağılları* (2005), C. V.
- Bağcı, Serpil (1989), *Minyatürlü Ahmedî İskendernameleri: İkonografik Bir Deneme*, BDT, Hacettepe Ü. SBE, Ankara.
- Bağcı, Serpil (1994), "Osmanlı Dünyasında Efsanevî Yönetici İmgesi Olarak Büyük İskender ve Osmanlı İskendernâmesi", *Humana. Bozkurt Güvenç'e Armağan*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., s. 111-31.
- Bağdemir, Abdullah (1992), *Kitab-ı İskender 200a-300b (Giriş-Metin-Dizin)*, BYLT, Ankara Ü. SBE, Ankara.
- Bakırcı, Nedim (2000), *Niğde Masalları*, YLT, Niğde Ü. SBE, Niğde.
- Banarlı, Nihad Sami (1930), *Ahmedî ve İskender-nâme'si*, MT, İstanbul Ü. Edebiyat Fak., No. 34, İstanbul.
- Banarlı, Nihad Sami (1939), "Dâsitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevîsi", *Türkiyat Mecmuası*, C. VI, s. 49-176.
- Barrucand, Marianne (2000), "A propos des étapes de la décoration de l'Iskender-Nâme d'Ahmed(î) de 1416 (B.N.F., ms turc 309)", *Damaszener Mitteilungen*, No. 11/1999, pp. 25-36.
- Baskı, İmre (2007), "Demirkapılar (Temir Qapıy, Vaskapu, Dömürkapu)", *Turkish Studies, Osman Nedim Tuna Armağanı*, Vol. 2/2, s. 73-88.
- Baş, Gülsen (2010), "Gelenek ve Gelecek Arasında Sıkışan Bir Tarihi Kent: Bitlis", *History Studies*, Vol. 2/2, 377-99.
- Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) 14, Özbek Edebiyatı I* (2000a), haz. Tahir Kahhar, Ankara: KB Yay.
- Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) 15, Özbek Edebiyatı II* (2000b), haz. Tahir Kahhar, Ankara: KB Yay.
- Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) 17, Tatar Edebiyatı I* (2001a), akt. Fahri Temizyürek-Hayati Develi, Ankara: KB Yay.
- Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) 18, Tatar Edebiyatı II* (2001b), akt. İsmail Türkoğlu-Orhan Söylemez-Hayrat Celal, Ankara: KB Yay.
- Baydemir, Hüseyin (2004), *Özbek Halk Masalları*, BDT, Atatürk Ü. SBE, Erzurum.
- Baydemir, Hüseyin (2009), "Özbekistan'da İskender, Zülkarneyn, Lokmân Hekim ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatıları", *Atatürk Ü. TAED*, S. 41, s. 109-30.

- Berk, Fatih Mehmet (2011), "Phryglerin Mitolojik Etkisinin Edebiyat ve Sanat Dünyasına Yansımaları", *Tarihin Peşinde*, S. 6, s. 101-16.
- Beydili, Celal (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, akt. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Bilkan, Ali Fuat (1998), *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Ankara: KB Yay.
- Boev, Emil-Hayriye Memova (1963), *Rodop Türk Halk Masalları*, Sofya.
- Bolay, Süleymân Hayri (2003), "Ahmedi'ye Ait İskender-nâme'deki Bazı Felsefe Meseleleri", *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan*, haz. E. Semih Yalçın, Ankara, s. 182-202.
- Bora, Hülya (1978), *Ahmedî'nin İskender-nâmesi*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Bosworth, A. B. (2005), *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri, Fetih ve İmparatorluk*, çev. Hamit Çalışkan, Ankara: Dost Kitabevi.
- Boyle, John Andrew (1977), "The Alexander Romance of in the East and West", *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, Vol. 60, pp. 13-27.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (1981), *el-Câmiu's-Sahîh*, C. II, İstanbul: Çağrı Yay.
- Bursalı Mehmed Tâhir (2000), *Osmanlı Müellifleri*, 3 C., Ankara: Bizim Büro Yay.
- Bursevî, Şeyh İsmail Hakkı (2007), *Rûhu'l-Beyân Tefsiri (Tam Metin Tercüme)*, trc. Ömer Faruk Hilmi, C. VIII, İstanbul: Fatih Yay.
- Canım, Rıdvan (2000), *Latîfî, Tezkiretü's-şu'arâ ve Tabıratü'n-nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: AKM Yay.
- Celnarova, Xénia (2002), "Türklerin Akdeniz Kültürel Bölgesine Entegrasyonu", çev. İsmail Aydil, *Türkler*, C. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 743-7.
- Ceyhan, Âdem (1997), *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi*, C. I-II, İstanbul: MEB Yay.
- Ceylan, Ömür-İsmail Avcı (2012), "Fantastik Bir Seyahatnâme Olarak İskender Hikâyesi", II. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, Başarı ve Zaaflarıyla Çağdaş Türkoloji, 12-14 Eylül 2012, Varşova.
- Corayev, Mamatkul (1993), *İpek Yolu Efsaneleri (Cay Namları Bilen Bağlık Efsaneker)*, Taşkent.
- Cöhce, Salim (2002), "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, C. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 689-730.
- Çeltik, Halil (2008), "Ahmed-i Rıdvan Divanı'na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi", *Turkish Studies*, Prof. Dr. İsmail Ünver Adına İmlâ Özel Sayısı, 3/6, s. 159-72.
- Çeltik, Halil (2011), *Ahmed-i Rıdvan Divanı*, Ankara: Bizim Büro Yay.
- Çınar, Bekir (2007), "Taşlıcalı Yahya'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası", *Turkish Studies*, 2/4, s. 283-92.

- Çiftçioğlu, Nihal Atsız (1949), "Ahmedî, Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul: Türkiye Yay., s. 1-35.
- Dankoff, Robert (1999), "İskender ve Gülşah Mesnevisi", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul: YKY, s. 315-20.
- Demirbaş, Seher (2006), *Sütçüler Masalları Üzerine Bir İnceleme*, BYLT, Süleymân Demirel Ü. SBE, Isparta.
- Demirbilek, Salih (2000), *Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi)*, *Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması*, BDT,Trakya Ü. SBE, Edirne.
- Demirel, Şener. (trz.), *Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevisi*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-215442/h/giris.pdf> (06.01.2012).
- Dervîş Hayâlî (2003), *Ravzatü'l-envâr*, haz. M. Fatih Köksal, İstanbul: Kitabevi Yay.
- d'Istria, Dora (2008), *Osmanlılarda Şiir*, çev. Semay Taneri, İstanbul: Nesnel Yay.
- Dilberîpûr, Asgar (1999), "Türk Edebiyatında Nizâmî'nin Takipçileri ve Hamse'sine Nazire Yazanlar", çev. M. Fatih Köksal, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 8, s. 199-238.
- Duman, Mustafa (2010), *İstanbul Efsaneleri*, İstanbul: Heyamola Yay.
- Eberhard, W.-P. N. Boratav (1953), *Typen Türkischer Volksmarchen*, Viesbaden.
- Ece, Selami (2009), "Figânî From Karaman and his İskendernâme", *International Review of Turkology*, Vol. 2, No. 3, pp. 29-37.
- Eckmann, J. (1964), "Die Tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Vol. 2, pp. 304-402.
- Edirneli Sehî (1325), *Âsâr-ı Eslâfdan Tezkire-i Sehî*, İstanbul: Matbaa-i Âmedî.
- Efşar, İrec (1386), *İskendernâme*, Tahran: Neşr-i Çeşme.
- Enginün, İnci (2000), *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları IV, Eşber/Sardanapal*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Ercan, Argun (1980), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Ergünlü, Atakan (1967), *Ahmedî'nin İskender-nâme'si*, MT, İstanbul Ü. Edebiyat Fak., No. 788, İstanbul.
- Ersoy, Ersen (2011), "II. Bayezit Devri Şairlerinden Behiştî'nin Hamsesi", *Celal Bayar Ü. SBE Dergisi Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı*, C. IX, S. 2, s. 254-61.
- Ersoylu, Halil (1989), "Segir-nâme", *TDAY-Belleten 1985*, Ankara, s. 27-48.
- Ersoylu, Halil (1995), "Segir-nâme II", *TDAY-Belleten 1992*, Ankara, s. 99-145.
- Erzi, Adnan Sadık (1940), "Tahlil ve Tenkidler, Nihad Sami Banarlı, XIV'üncü Asır Anadolu Şâirlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âli Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevîsi, Türkiyat Mecmuası VI. Cildinden Ayırbaşım, İstanbul 1939, 128 Sahife", *TTK-Belleten*, C. IV, S. 13, s. 267-85.

- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1996), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999a), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Kitap, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999b), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999c), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 4. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrâhîm Sezgin, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2002), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2003a), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2003b), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2005), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2007), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 10. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul: YKY.
- Fedakâr, Selami (2011), *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*, İzmir: Egetan.
- Feyzioğlu, Nesrin (1991), *İskender-name Üzerine Bir İnceleme*, BYLT, Atatürk Ü. SBE, Erzurum.
- Firdevsî (2009), *Şahnâme*, çev. Necati Lugal, İstanbul: Kabcacı Yay.
- Fodor, P. (1984), "Ahmedî's Dasitan as a source of early Ottoman history", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, C. XXXVIII, S. 1-2, pp. 41-54.
- Geldi, Nesrin (1984), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCTF, Ankara.
- Geldiyeva, Şirin Cemal (2006), *Türkmen Halk Ertekileri (Durmuş Ertekileri)*, Aşgabat: Miras Neşriyat.
- Gibb, E. J. Wilkinson (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi, A History of Ottoman Poetry*, trc. Ali Çavuşoğlu, C. I-II, Ankara: Akçağ Yay.
- Gökdağ, Bilgehan A.-M. Rıza Heyet (2004), "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, S. 30, s. 51-84.
- Göksoy, İsmail Hakkı (2002), "Güneydoğu Asya İslam Ülkelerinde Türk İzleri", *Türkler*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 618-31.
- Gökyay, Orhan Şaik (1997), "İskender-nâme", *MEB İA*, C. V/II, İstanbul, s. 1088-90.

- Görkem, İsmail (1987), *Elâzığ Efsaneleri Üzerinde Araştırmalar (Metinler ve İncelemeler)*, YLT, Fırat Ü. SBE, Elazığ.
- Gülerer, Salih (1988), *Bursalı Lâmi'î Çelebi, İbret-nümâ, İnceleme-Metin*, BYLT, Gazi Ü. SBE, Ankara.
- Gültekin, Mustafa (2010), *Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma*, BDT, Ege Ü. SBE, İzmir.
- Günay, Umay (trz.), "Türk Destanları", http://www.dilbilimi.net/Turk_Destolari_Umay_Gunay.pdf, s. 5, (23.04.2011).
- Güner Özer, Kâmile (1999), *Abay Kunanbayev'in Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma*, BDT, C. III, Gazi Ü. SBE, Ankara.
- Gürer, Abdülkadir (1984), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Gürsoy, T. Gülay (1980), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Haenisch, E. (1959), *Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung*, Berlin.
- Hakimov, M. (1983), *Nevayi Eserleri Elyazmalarının Tavsifi*, Taşkent.
- Halikarnas Balıkcısı (2011), *Anadolu Efsaneleri*, haz. Şadan Gökovalı, Ankara: Bilgi Yay.
- Hamzavî, *İskendernâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. III. Ahmet 3115, 612 vr.
- Hamzavî, *İskendernâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 1551, 260 vr.
- Hayâtî (1500), *İskendernâme*, Erzurum Atatürk Ü. Ktp., ASL Yazmaları, 369/3.
- Helil, Zahid (2008), *Seçilmiş Eserleri II, Küçük Nağıllar ve Hikâyeler*, tertip ed. Şelale Helil (Nebiyeva), Bakı: ADPU Neşriyyatı.
- <http://www.dunyabizim.com/index.php?aType=haber&ArticleID=6973> (25 Temmuz 2011 Pazartesi tarihli yazı) (erişim tarihi: 05.12.2012)
- İmlâ Lügati* (1928), İstanbul.
- İnan, Mehmet Rahmi (1984), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- İsen, Mustafa (1994), *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKM Yay.
- İsmayılov, Hüseyin-Oruc Aliyev (2006a), *Azerbaycan Folkloru Külliyyatı, Cilt I, Nağıllar I*, Bakı: Seda Neşriyyatı.
- İsmayılov, Hüseyin-Oruc Aliyev (2006b), *Azerbaycan Folkloru Külliyyatı, Cilt III, Nağıllar III*, Bakı: Seda Neşriyyatı.
- İsmayılov, Hüseyin-Oruc Aliyev (2008), *Azerbaycan Folkloru Külliyyatı, Cilt VII, Nağıllar VII*, Bakı: Nurlan Neşriyyatı.
- Joseph, Thury (1331), "On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yadıgârları", çev. Ragıp Hulusi, *Millî Tettebbular Mecmuası*, C. II, S. 4, s. (109-132) 81-133.
- Kaçar, Burhan (2000), "Gâzilik Ruhunun Ahmedî'nin İskendernâmesinde İzleri", *Kütahyalı Şairler Sempozyumu I*, 4-5 Haziran 1998, Kütahya, s. 464-70.

- Kalfa, Mahir (1994), *Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin)*, BYLT, Ankara Ü. SBE, Ankara.
- Kanar, Mehmet (1996), "Firdevsî", *TDV İA*, C. XIII, İstanbul, s. 125-7.
- Kanar, Mehmet (2007), "Nizâmî-i Gencevî", *TDV İA*, C. XXXIII, İstanbul, 183-5.
- Kapsal, Semra-R. Ertem (1981), "İskendernâmeler", *TDEA*, C. IV, İstanbul: Dergâh Yay., s. 416-9.
- Karabulut, Hatice (1984), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Karahan, Abdülkadir (1957), "Lâmî'î", *MEB İA*, C. VII, İstanbul, s. 10-15.
- Karaismailoğlu, Adnan-İsmet Şanlı (2011), "Arap ve Fars Edebiyatları", *VIII-XIII. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, edt. Kemal Yavuz-İsmet Şanlı, Eskişehir: Anadolu Ü. Yay., s. 34-59.
- Karaköse, Saadet (1994), *Nev'i-zade Atayi Divanı, Kısmi Tahlil-Metin*, BDT, İnönü Ü. SBE, Malatya.
- Karatay, Fehmi Edhem (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C. II, İstanbul: Küçükaydın Matbaası.
- Kasımhanov, B. (1988), *Alişir Nevayi Eserlerinin Taşbasma Yayınlarının Tavsifi (Katalog)*, Taşkent.
- Kaşgarlı Mahmud (2005), *Divanü Lügati't-Türk*, çev. ve düz. Seçkin Erdi-Serap Tuba Yurtsever, İstanbul: Kabcacı Yay.
- Kâtip Çelebi (2007), *Keşfü'z-zunûn*, trc. Rüştü Balcı, 5 C., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Kaya, Mahmut (2000), "İskender", *TDV İA*, C. XXII, İstanbul, s. 555-7.
- Keniyev, Seyfeddin (2005), *Azerbaycan Folkloru Antolojisi, Cilt XI (Şirvan Folkloru)*, trt. H. İsmayılov-S. Keniyev, Bakı: Seda Neşriyyatı.
- Kepçeoğlu, Dursun (1984), *İskender-nâme*, Ankara Ü. DTCF, MT, Ankara.
- Kılıç, Cevdet (2009), *Felsefe Diyarından Hikmet Yurduna Bilgelik Hikâyeleri*, İstanbul: İnsan Yay.
- Kılıç, Filiz (1994), *Meşa'irü's-şu'ara İnceleme Tenkitli Metin*, DT, C. I, Gazi Ü. SBE, Ankara.
- Kocaaslan Uçkun, Rabia (1998), "Gagavuz Halk Edebiyatında 'Makedonyalı İskender' Hikâyesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 6, s. 762-6.
- Kocatürk, Sadettin (1987), "Fars Dili ve Edebiyatında Nesir Türleri ve Üslup Özellikleri", *DTCF Dergisi Cumhuriyetin 60. Yılı Armağanı*, C. XXXI, S. 1-2, Ankara, s. 263-91.
- Korkut, Füsün (1982), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad (1948), "Figânî", *MEB İA*, C. IV, İstanbul, s. 631.
- Köprülü, M. Fuad (1950), "Ahmedî", *MEB İA*, C. I, İstanbul, s. 216-21.

- Kumartaşlıoğlu, Satı (2006), *Balıkesir Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, BYLT, Balıkesir Ü. SBE, Balıkesir.
- Kurtuluş, Rıza (1995), "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *TDV İA*, C. XI, İstanbul, s. 135-7.
- Kut, Günay (1989), "Ahmedî", *TDV İA*, C. II, İstanbul, s. 165-7.
- Kut, Günay (2003), "Lâmi'î", *TDV İA*, C. XXVII, Ankara, s. 96-7.
- Kutlu, Mustafa (2010), *Zafer Yahut Hiç*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Kutluk, İbrâhîm (1989) *Kınalı-zade Hasan Çelebi, Tezkiretü's-şuarâ*, C. II, Ankara: TTK Yay.
- Kuzâî (2005), *Müsned-i Şihâb*, çev. Ali Akar, Konya: Armağan Kitaplar.
- Kültürel, Zuhal-Latif Beyreli (1999), *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*, C. II-III, Ankara: TDK Yay.
- Lâmi'î (1257), *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi*, Cüz 2, İstanbul.
- Lane, Edward William (1863), *Arabic-English Lexicon*, London.
- Lauffer, Siegfried (2004), *Büyük İskender*, çev. Nilgün Sorguç, İzmir: İlya İzmir Yay.
- Levend, Agâh Sırrı (1951), "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Ahmed Rızvân'ın İskender-nâmesi", *Türk Dili*, Aralık, C. I, S. 3, s. 143-51.
- Levend, Agâh Sırrı (1952a), "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Hayâtî'nin İskender-nâmesi", *Türk Dili*, Ocak, C. I, S. 4, s. 195-201.
- Levend, Agâh Sırrı (1952b), "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden Ahmed Rızvân'ın Leylâ ve Mecnûn'u", *Türk Dili*, Nisan, C. I, S. 7, s. 389-94.
- Levend, Agâh Sırrı (1958), "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevâyî Yazmaları", *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 127-209.
- Levend, Agâh Sırrı (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara: TTK Yay.
- Levend, Agâh Sırrı (1965), *Ali Şir Nevaî, I. Cilt, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: TTK Yay.
- Levend, Agâh Sırrı (1966), "Ahmet Rızvan'ın Hüsrev ü Şirin'i", *TDAY-Belleten*, s. 215-58.
- Levend, Agâh Sırrı (1967a), "Divan Edebiyatında Hikâye I", *TDAY-Belleten*, s. 71-117.
- Levend, Agâh Sırrı (1967b), *Ali Şir Nevaî, III. Cilt, Hamse, Hayretü'l-Ebrâr, Ferhad u Şirin, Leylâ vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar, Sedd-i İskenderî*, Ankara: TTK Yay.
- Levend, Agâh Sırrı (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, Ankara: TTK Yay.
- Menûçehr Han Hakîm (1335), *İskendernâme-i Türkî*, Tebrîz: Kitâbfurûşî Firdevsî.
- Mimir, Damla (2012), *Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde XIV. Yüzyıl Sosyal Hayatı*, BYLT, Karadeniz Teknik Ü. SBE, Trabzon.

- Mirzayev, Hasan-Hüseyn İsmayilov, Aziz Elekberli (2006), *Azerbaycan Folkloru Antolojisi, Cilt XV (Dereleyez Folkloru)*, Bakı: Seda Neşriyyatı.
- Muhammed Esed (2000), *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yay.
- Muhammed İsti'lâmî (1981), *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme*, çev. Mehmet Kanar, Ankara: KB Yay.
- Munirov, K.-E. Nasırov (1970), *Alişir Nevayi Elyazma Eseleri Kataloğu*, Taşkent.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc (1955), *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. M. Fuad Abdülbâki, C. I, Kahire.
- Nagy, Eva Kincses (2001), "Budapeşte Kitaplıklarındaki Nevâyî Yazmaları", Ali Şîr Nevâyî'nin 500. Ölüm ve 560. Doğum Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı, TDK, 24-26 Eylül, Ankara.
- Nâlî Mehmed (1999), *Tuhfetü'l-emsâl (İnceleme-Metin)*, haz. Bahattin Kahraman, Konya: Selçuk Ü. Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yay.
- Namazov, Kara (2005), *Azerbaycan Uşak Edebiyatı Antolojisi'nde, Cilt I, (XX. Asra Kadarki Uşak Şiiri)*, Bakı: Önder Neşriyyat.
- Necip Asım (1910), "Osmanlı Târîh-nüvîsleri ve Müverrihleri", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, Cüz 1, s. 41-52.
- Nev'îzâde Atâyî (1999), *Sohbetü'l-ebkâr*, haz. Muhammet Yelten, İstanbul: İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- Nizami* (1940), İkinci Kitap, Bakı: Azerneşr.
- Nizami* (1941), Üçüncü Kitap, Bakı: Azerneşr.
- Nizami Gencevi (2004a), *İskendername (Şerefname)*, trc. Abdulla Şaik, Bakı: Lider Neşriyyat.
- Nizami Gencevi (2004b), *İskendername, İkbalname*, trc. Mikayıl Rzaquluzade, Bakı: Lider Neşriyyat.
- Nuriahmedov, A. H. (1965), "Iskendername Ahmedî v urukopsnyh soranijah Leningrada", *Kratkije Sooscenija Instituta Naradov azii*, LXIX, 136-51.
- Okay, M. Orhan (1995), "Eşber", *TDV İA*, C. XI, İstanbul, s. 459-60.
- Okumuş, Ömer (1993), "Abdurrahman Câmî", *TDV İA*, C. VII, İstanbul, s. 94-9.
- Oruç, Birsal (1998), "Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanede (Yazma Eserler Kütüphanesi) Bulunan Türkçe Yazma Eserler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 115, s. 193-220.
- Ospanaliyeva, Bibigül (2011), *Kazakistan'ın Jambul Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Merinler)*, BDT, Ege Ü. SBE, İzmir.
- Öger, Adem (2007), "Uygur Efsanelerinde Lokmân Hekim", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VII, S. 1, İzmir, s. 79-95.

- Önal, Mehmet Naci (2005), *Muğla Efsaneleri (Araştırma-İnceleme)*, Muğla: Muğla Ü. Yay.
- Özbek, Yıldırım (2004), "Şükrî-i Bitlisî Selimnâmesi Minyatürleri", *Erciyes Ü. SBE Dergisi*, S. 17, s. 151-193.
- Özdemir, Aşur (1996), "Kazak Edebi Dilinin Kurucusu Kazaklar'ın Klasik Şairi Abay (İbrâhîm) Kunanbayulı (1845-1904)", *Atatürk Ü. TAED*, S. 5, s. 189-201.
- Özdemir, H. Ahmet (2002), "Moğol İstilasının Sebepleri", *Türkler*, C. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 298-311.
- Özkan, Nevzat (2010), "Gagavuz Türkçesini Yazı ve Eğitim Dili Hâline Getirme Çalışmalarına Bir Bakış", *Turkish Studies*, 5/1, s. 77-89.
- Özlük, Nuran (2011), *Türk Edebiyatında Fantastik Roman*, İstanbul: Hiperlink Yay.
- Öztelli, Cahit (1966), "Folklor: Midas'ın Kulakları Nerede?", *Türk Dili*, C. XV, S. 174, s. 386-90.
- Öztürk, Mürsel (1997), "Hâtifi", *TDV İA*, C. XVI, İstanbul, s. 468.
- Özyaşamış Şakar, Sezer (2010), "Bir Tür Fal Kitabı: İhtilâc-nâme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 22, İstanbul, s. 213-28.
- Pala, İskender (2003), "İskender mi Zülkarneyn mi?", *Akademik Divân Şiiri Araştırmaları*, İstanbul: Leyla İle Mecnun Yay.
- Pantuçkava, Eva (1973), "Zur Analyse eines der historischen Bestandteile von Ahmedîs Iskendernâme", *Archiv Orientalni*, Praha, 41-1, s. 28-41.
- Pazarbaşı, Erdoğan (2002), "Osmanlı Dönemi Kur'an Tefsirlerinde Türklerle İlgili Değerlendirmeler", *Türkler*, C. XI, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 96-109.
- Pazarbaşı, Erdoğan (2006), "Arâisu'l-Kur'an'da Türkler", *Bilimname*, S. 10, s. 13-31.
- Pertsch, W. (1864), *Die Türkischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien.
- Pertsch, W. (1889), *Die Türkischen Handschriften der Königlischen Herzoglichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin.
- Petrosyan, I. E. (1995), "An illustrated Turkish manuscript of 'Iskender-nâme' by Ahmedî", *Manuscripta Orientalia*, October, No. 2, pp. 47-61.
- Pirsultanlı, Sednik Paşa (2008), *Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anularımızla Karşılaştırmalı Tetkiki*, çev. Azad Ağaoğlu, Bakı: Kismet Yay.
- Pirsultanlı, Sednik Paşa (2009), *Azerbaycan Türklerinin Halk Efsaneleri*, çev. Azad Ağaoğlu, Bakı: Azernesr.
- Poyraz, Yakup (2011), "Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi (Çağatayca) Yazmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış, C. IV, S. 16, s. 402-12.
- Redhouse, Sir James (2000), *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük*, İstanbul.

- Resulzade, Mehmet Emin (1951), *Azerbaycan Şairi Nizamî*, Ankara: MEB Yay., (tıpkıbasım: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı).
- Ritter, Hellmut (2011), *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi Karşılaştırmalı Edebiyat Metinleri*, ed. Mehmet Kanar, İstanbul: Schola Ayrıntı Yay.
- Rudânî, İmam Muhammed Bin Muhammed Bin Süleymân (2010), *Büyük Hadis Külliyyatı, Cem'ul-fevâid min Câmi'i'l-usûl ve Mecma'i'z-zevâid*, trc. Naim Erdoğan, C. III, İstanbul: İz Yay.
- Rüstemzade, İlkin (2006), *Azerbaycan Folkloru Antolojisi, Cilt XVI (Ağdaş Folkloru)*, Bakı: Seda Neşriyyatı.
- Sakaoğlu, Saim (2002), *Gümüştane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yay.
- Sawyer, Caroline Goodwin (1996), "Sword of Conquest, Dove of the Soul: Political and Spiritual Values in Ahmedi's Iskandarnama", In: Bridges, M.-Bürgel, J. Ch. (eds): *The Problematics of Power, Eastern and Western Representations of Alexander the Great*, Bern-Berlin-Frankfurt-am-Main (Schweizer Asiatische Studien, Monographie 22), pp. 135-47.
- Sawyer, Caroline Goodwin (1997), *Alexander, history, and piety: A study of Ahmedi's 14th. Century Ottoman "Iskendernâme"*, PhD, Columbia University.
- Sawyer, Caroline Goodwin (2003), "Revising Alexander: Structure and Evolution Ahmedi's Ottoman Iskandernâme (c. 1400)", *Edebiyât*, Vol. 13, No. 2, pp. 225-43.
- Sawyer, Caroline Goodwin (2005), "The Seafaring Episode in Ahmedi's Ottoman Iskandernama", *Journal of Turkish Studies (JTS)*, 29, pp. 289-317.
- Seçkin, Neşe (1991), *Hamzavi Kıssa-i İskender (101a-200bv.) Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri*, BYLT, Ankara Ü. SBE, Ankara.
- Seyidov, Nüreddin (2005), *Azerbaycan Nağilları*, C. V, Bakı: Şark-Garb.
- Sezer, Sevgi (1980), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCTF, Ankara.
- Sılay, Kemal (1991), "Ahmedî'nin Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi", *Ankara Ü. DTCTF Türkoloji Dergisi*, C. IX, S. 1, s. 153-62.
- Sılay, Kemal (1992), "Ahmedi's History of the Ottoman Dynasty", *Journal of Turkish Studies (JTS)*, 16, pp. 129-200.
- Sılay, Kemal (2004a), *Ahmedî, Tâce'ddîn İbrâhîm bin Hızır, Tevârîh-i Mülûk-i Âli Osmân Gazv-i İşân bâ-Küffâr: History of The Kings of The Ottoman Lineage and Their Holy Raids Against The Infidels*, MA, Harvard University, Cambridge.
- Sılay, Kemal (2004b), *Ahmedî's History of the Kings of the Ottoman Lineage and Their Holy Raids against the Infidels*, Sources of Oriental Languages and Literatures Series, Massachusetts: Harvard University.
- Southgate, Mino S. (1977), "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 97, No. 3, pp. 278-84.

- Stanzel, Franz K. (1997), *Roman Biçimleri*, çev. Fatih Tepebaşı, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya (2007), "Seğir-nâme ve Seğirmek Manaları Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi TAED*, S. 32, Erzurum, s. 53-69.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya (2010), *Seğirname*, Erzurum: Fenomen Yay.
- Süreli, Bahadır (2012a), *Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevileri ve Hayâtî'nin Heft Peyker'i*, BDT, Boğaziçi Ü. SBE, İstanbul.
- Süreli, Bahadır (2012b), "Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevileri ve Hayâtî'nin Heft Peyker'i" İstanbul Kültür Ü. III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2010), 20-22 Eylül 2010, *Bildiriler*, edt. Ömür Ceylan, C. II, İstanbul: İstanbul Kültür Ü. Yay.
- Szántó, Iván (2009), "An illustrated 'Iskender-nâme' of Ahmedî at the Hungarian Academy of Sciences", *Thirteenth international congress of Turkish art. Proceedings*, edt. Géza Dávid and Ibolya Gerelyes, Hungarian National Museum, Budapest, pp. 651-66.
- Şahin, Erdal (1999), "Osmanlıların İdil Boyu Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri", *Osmanlı*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 353-60.
- Şaik, Abdulla (2005), *Seçilmiş Eserleri*, C. III, Bakı: Avrasiya Press.
- Şeyhî Mehmed Efendi (trz.), *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, C. II, Süleymâniye Ktp., Murad Molla 940.
- Şeylan, Ali (2003), *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'si (149b-300a) İnceleme-Dizin-Metin*, C. I-II, KTB, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219067/h/giris.pdf>, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219069/h/metin.pdf> (03.05.2012).
- Şirvani, Seyid Azim (2005), *Seçilmiş Eserleri*, C. III, Bakı: Avrasiya Press.
- Taeschner, Franz (1964), "Tebrîzli Ahîcuk ve Bunun Ahmedî'nin İskender-nâme'sindeki Yeri", çev. Hüseyin Dağtekin, *Ankara Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 2, s. 285-90.
- Tansel, Fevziye Abdullah (1939), "N. S. Banarlı, Dâsitân Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân ve Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi Hakkında", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, İstanbul, C. XIII, S. 76, s. 374-7.
- Taşkaya, Emine (1980), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.
- Tavukçu, Orhan Kemal (trz.), *Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi*, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219050/h/giris.pdf> (Giriş), (15.07.2012); <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219051/h/metin.pdf> (Metin), (15.07.2012).
- Tavukçu, Orhan Kemal (2000), *Ahmed Rıdvân, Hüsrev ü Şîrin (İnceleme-Metin)*, BDT, Atatürk Ü. SBE, Erzurum.
- Tekin, Mehmet (2001), *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Yay.

- Temizel, Ali (2003), "Ahmedî'nin *Bedâyi'u's-sihr fî Sanâyi'i's-şî'r* İsimli Eserindeki Türkçe ve Farsça Şiirleri", *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Güz, s. 89-105.
- Tezcan, Nuran (1979), "Bursalı Lâmi'î Çelebi", *Türkoloji Dergisi*, C. VIII, S. 1, s. 305-43.
- Tökel, Dursun Ali (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahuslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Tören, Hatice (1990), *Ali Şîr Nevayî, Sedd-i İskenderî, Metin-İnceleme-Dizin*, DT, 2 C., İstanbul Ü. SBE, İstanbul.
- Tören, Hatice (1996), "Nevâyî'nin Sedd-i İskenderî Adlı Eserinde Tabiat Tasvirleri", *Türk Dili, Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölümü*, Ocak, C. I, S. 529, s. 30-47.
- Tören, Hatice (2001), *Ali Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî (Metin-İnceleme)*, Ankara: TDK Yay.
- Turan, Lokmân-Rıfat Kütük (2009), "Türk Mesnevi Geleneğinde Gazelin Kullanımı", *Turkish Studies*, C. IV, S. 7, s. 636-82.
- Turna, B. Babür (2009), "Perception of History and the Problem of Superiority in Ahmedî's *Dastân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman*", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, Vol. 62 (3), s. 267-83.
- Türe, İskender (2010), *Zülkarneyn, Kur'an'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Uygun, Azize (2005), *El Falı*, BYLT, Süleymân Demirel Ü. SBE, Isparta.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1932), *Kütahya Şehri*, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2006), *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara: TTK Yay.
- Ünver, İsmail (1975), *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*, BDT, DTCF, Ankara.
- Ünver, İsmail (1978), "Ahmedî'nin İskender-nâmesindeki Mevlid Bölümü", *TDAY-Belleten 1977*, s. 355-411.
- Ünver, İsmail (1979), "Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesindeki Osmanlı Tarihi (Nusret-nâme-i Osmân) Bölümü", *Ankara Ü. DTCF Türkoloji Dergisi*, C. VIII, s. 345-402.
- Ünver, İsmail (1982), *Ahmed-i Rıdvân (Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti)*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara.
- Ünver, İsmail (1983), *Ahmedî, İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yay.
- Ünver, İsmail (1984), "Ahmed-i Rıdvân'ın Antalya Üzerine İki Şiiri", *Türk Dili*, C. XLVIII, S. 386, s. 77-82.
- Ünver, İsmail (1986), "Ahmed-i Rıdvân", *TTK-Belleten*, C. L, S. 196, s. 73-185.
- Ünver, İsmail (2000), "İskender" (Edebiyat), *TDV İA*, C. XXII, İstanbul, s. 557-9.
- Ürdüca, F. (1980), *İskender-nâme*, MT, Ankara Ü. DTCF, Ankara.

- Volin, S. L. (1955), "Leningrad Kitaplıklarındaki Nevâyî Yazmaları Hakkında", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 99-141.
- Yagmur, Oraz (1991), *Gurt Yakup (Beyik Ömürden Parçalar)*, Aşagabat: Altın Guşak Neşriyatı.
- Yağmur, Ömer (2007), *Terceme-i Kitâb-ı Fevâ'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye (Metin-Sözlük-Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi)*, BYLT, İstanbul Ü. SBE, İstanbul
- Yaman, Talât Mümtaz (1941), "Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-ı Âl-i Osman", *Varlık*, Ankara, C. XXII, S. 198, s. 184-7.
- Yeniterzi, Emine (2010), "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı Turgut Karabey Armağanı*, C. III, S. 15, s. 301-34.
- Yıldırım, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- Yıldırım, Nimet (2012), *İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*, İstanbul: Pinhan Yay.
- Yılmaz, Mehmet (2008), *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, C. I-II, İzmir: Sütun Yay.
- Yılmaz, Nebi (2006), *Ahmed-i Rıdvân ve Rıdvâniyyesi*, YLT, Ankara Ü. SBE, Ankara.
- Yılmaz, Nebi (2007), *Ahmed-i Rıdvân, Rıdvâniyye (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Bizim Büro Yay.
- Yılmaz, Nuran (1998), "Hâb-nâme-i Veysî", *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı*, S. 9-10, İstanbul, s. 651-69.
- Yücel Çetin, Ayşe (2003), *Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği*, Ankara: Gündüz Eğitim Yay.
- Zakıyev, Mirfatıh (1999), "İdil-Ural Türkleri ve Gelişimlerine Osmanlıca'nın Tersirleri", *Osmanlı*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 530-6.
- Zeynalli, Henefi (2005), *Azerbaycan Nağılları*, C. I, haz. İsrail Abbaslı-Rıza Helilov-Maarif Teymur, Bakı: Şark-Garb.
- Zeyrek, Yunus (2001), *Târîh-i Osman Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1580) ve Tebrîz'in Fethi (H.993/M. 1585)*, KB, http://www.ahiska.org.tr/kitap_muhteviyat/osman%20pasa.pdf (04.04.2012).
- Zhamakina, Alfıya (2009), *Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme*, BYLT, Ege Ü. SBE, İzmir.